

Geschiedenis

van

Bergeik

door

Peter Norbertus Panken

aldaar en Westerhoven

1899

Vooraf

In 1900 werd door het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen besloten tot publicatie van de 'Beschrijving van Bergeik', geschreven door P.N. Panken, Corresponderend Lid, en Jonkheer Mr. A.F.O. van Sasse van Ysselt, bestuurslid. Het werd een lijvig boekwerk van 438 bladzijden. Begin juni 1902 kreeg Panken het eerste exemplaar toegestuurd.

Men zal zich afvragen waarom er nu, bijna een eeuw later, opnieuw een boek verschijnt met ongeveer gelijklopende titel van dezelfde meester Panken. De reden is eenvoudig. Omdat het manuscript van Panken, bestaande uit een dertiental cahiers van folio-formaat, gelukkig bewaard is gebleven, weten we dat hij veel meer over Bergeijk geschreven heeft dan in genoemd boek werd gepubliceerd. Bovendien heeft Van Sasse van Ysselt een groot aantal documenten als archiefstukken aan het werk toegevoegd, waardoor veel wetenswaardigheden van Panken zelf hebben moeten wijken. Deze schrijft in zijn dagboek dat de jonkheer *'eene verkorte omwerking mijner geschiedenis van Bergeik vervaardigde'*. Bovendien is het manuscript zeer bekort. De uitgave van 1902 bevat slechts zeventien hoofdstukken, terwijl Panken de tekst over zeventig hoofdstukken - bijna 1200 geschreven bladzijden - verdeelde. Waarschijnlijk is de overweging destijds geweest dat het boek ook voor de niet-Bergeijkenaar interessant moest zijn om voor druk in aanmerking te komen. Maar voor de mensen van Bergeijk en omgeving bevat het oorspronkelijke werk zoveel bijzonderheden, dat er alle reden toe is om het werk alsnog te publiceren zoals Panken het zich had voorgesteld.

Uit de bewaard gebleven manuscripten blijkt verder dat Panken twee versies van de Bergeijkse geschiedenis

schreef, waarvan er één helaas niet meer compleet is. Voor de uitgave van de Stichting Vriendenkring Eicha is dan ook gekozen voor de volledige versie met de genoemde zeventig hoofdstukken.

De redactie heeft gemeend aan de tekst niets te moeten wijzigen. Hoogstens werden bepaalde afkortingen - bijvoorbeeld daar waar verwezen wordt naar literatuur - voluit weergegeven, omdat sommige lezers er mogelijk geen raad mee zouden weten. Om te voorkomen dat het werk onoverzichtelijk wordt, is de paginanummering van Panken niet aangehouden. Indien die wel was gevolgd zou dat een dubbele nummering tot gevolg hebben, wat het opstellen van registers extra moeilijk maakt. Men mag aannemen dat Panken, wanneer het werk tijdens zijn leven was uitgegeven, dat zelf ook zou hebben gedaan.

Zoals u zult merken hebben we de inhoudsopgave met de oorspronkelijke paginering wel opgenomen, voorafgaande aan het eerste hoofdstuk. U heeft dan alvast een indruk wat u in de toekomst tegemoet kunt zien. Vervolgens treft u - op gekleurd papier - de door ons gevolgde paginering aan. Bij elke volgende toezending ontvangt u een bijgewerkte inhoudsopgave zodat u de pagina met hetzelfde nummer kunt verwijderen.

Hier en daar heeft Panken ruimte gelaten om later nog iets - bijvoorbeeld een jaartal - in te vullen. Wanneer het de redactie bekend is wat Panken bedoelde, heeft zij het hiaat tussen rechte haakjes ingevuld.

Ter verduidelijking is hier en daar ook een illustratie ingevoegd, vooral daar waar het gaat om merkwaardige zaken die in de tijd van Panken al bijzonder waren en sindsdien in het grauw van de vergetelheid verdwenen zijn.

De spelling van de naam '*Bergeik*' wordt verklaard door het feit dat de schoolmeesters van zijn tijd hiervoor kozen om de schrijfwijze voor de leerlingen te vereenvoudigen.

De '*Geschiedenis van Bergeik*', zoals door Panken beschreven, is tevens een document dat weergeeft hoe op het einde van de negentiende eeuw werd gedacht over geschiedschrijving. Het is geschiedschrijving die tot stand kwam op basis van eigen archief-onderzoek, maar niet minder door het noteren van talloze mondelinge overleveringen. Dat maakt het werk van Panken zo bijzonder en zo boeiend, zo zelfs dat het de lezer van vandaag nog veel te vertellen heeft.

Om dit omvangrijke werk van Panken meer toegankelijk te maken stelt de redactie zich voor aan het werk een drietal registers toe te voegen. Gedacht wordt daarbij aan een algemeen, een topografisch en een familienamen-register. Uiteraard zal dit plan pas verwezenlijkt worden wanneer alle hoofdstukken - verdeeld over een aantal afleveringen - uitgegeven zijn.

Wij wensen de lezer een avontuurlijke verkenning toe van het oude Bergeijk en ommelanden.

Bergeijk, april 1997

De redactie

Johan Biemans, drs. Stephan Claassen, dr. P. Meurkens

Inhoud

Hoofdstuk		Blz.
1	Ligging en grenzen van Bergeik. Naamsafleiding. Schrijfwijzen. Oudheid	10
2	Uitgestrektheid. Soort van grond. Voortbrengselen.	17
3	Verdeeling in heerdgangen, rotten, wijken, buurten, uithoeken, gehuchten; beschrijving van elk dezer.	
	Het Hof	29
	Het marktveeld of de Straat	34
	Het Eind	40
	De Berg - De Schoolstraat	43
	De Kept	44
	De Lind	45
	De Rundspade	49
	De Paal	51
	De Boevenheuvel	53
	De Bochtstraat	55
	De Hoek	59
	De Broekstraat	60
	De Vliet	63
	De Maai, ook Eikermaai genoemd	65
	De Barrier, grenskantoor enz	72
	De Berkten	73
	Het Loo	81
	De Treurenburg of Treurenborch	86
	De Rund of Run, Hongarije of Hongarijën	87
	De Aa	90
	De Weebosch	92
	De Witrijt	100
	De Spaanrijt	105
	De Zandhoef	106
	De Zwarte Wijër, Zwartrijtsche Wijër of Zwartwijër	109
4	Middelen van bestaan	113
	Fabrieken	119
	Brouwerijen	121
	Herbergen.	130
5	Huizen of woningen in het algemeen in deze oorden.	132
6	Bevolking.	136
7	Bergeik's roemrijk verleden, rampen en verval.	141

8	Voor-christelijke begraafplaats. Andere oudheden.	144
9	Tienden.	170
10	Cijnsen.	186
11	Wijers of vijvers. Vennen.	194
12	Hoeven.	201
13	Voormalige goederen van abdijen of kloosters	210
14	Versterkt kasteel, slot of landhuis. Heerlijkheid. Barons. De graven van Bercheijck. Het adellijk geslacht Eijck.	227
15	Wapen der gemeente. Zegel. Cachet.	245
16	Vierscharen of rechtbanken in den ouden tijd. Dingbank van Bergeik. Costuimen. Namen van Schepenen. Andere regeeringspersoonen der dingbank en later der gemeente.	250
17	Marechaussées. Hunne woning of Caserne.	285
18	Weekmarkt. Jaarmarkten.	293
19	Stad- of Raadhuis. Raadkamer. Gemeentearchief.	299
20	Bergeik tot stad verheven. De inwoners maken van dit voorrecht geen gebruik. Bergeik eene vrijheid.	306
21	Gilden of broederschappen uit den ouden tijd. De gilden te Bergeik. Het gilde van St. Joris en van het H. Sacrament	308
22	Latere gilden of broederschappen. Handboogschutterijen of Doelen. Sociëteiten of burgergezelschappen. Zang en muziekvereenigingen.	327
23	Dorps- of gemeentewaag	338
24	Molens. Water-graanomolen. Wind-graanomolens. Dwang- molens. Kortstondige oliemolen. Een nieuwe of tweede graan-windmolen	341
25	Jacht. Visscherij.	350
26	Wolven. Vossen.	354
27	Openbare wegen. Voetpaden.	358
28	Vroenten en heiden. Voorpotingen.	379
29	Grenspalen, Schoongars of de 7 Heerlijkheden. Het Rus- dorp. Gehucht de Blauwe Kei.	411
30	De Tweede Afdeeling of afzonderlijk heidebezit	417
31	De Putten of Klotputten	421
32	Weteringen of vloeieweiden. Het waterschap te Bergeik niet ingevoerd	427
33	Verkoop van heide en andere gronden der gemeente. Verhuringen en verpachtingen.	431
45!	Oude en tegenwoordige gebruiken	447
34	Belangrijke, curiëuse en andere gebeurtenissen van veler- lei aard, meerendeels niet in de andere hoofdstukken behandeld, chronologisch medegedeeld.	462

35	Rivieren, beken en waterleidingen.	685
36	Brandblusmiddelen, brandverzekeringen enz. Afbrand van gebouwen, heide en bosschen.	696
37	De omwenteling met België.	713
38	Geneesheeren, heekundigen.	729
39	Aanzienlijke of voorname personen hier geboren, gewoon of belangrijke eigendommen bezeten hebbende.	752
40	Geestelijken te Bergeik geboren.	777
41	Weldoeners.	791
42	Inwoners van hoogen ouderdom.	797
43	Oude volkstaal of taaleigen.	803
44	De Teuten.	807
45	Oude en tegenwoordige gebruiken (<i>Dit is geplaatst blz. 447</i>)	
46	De aloude parochiekerk. De verschillende deelen van den bouw en de veranderingen	846
	Toren op de kerk. Het uurwerk.	861
	Gewezen toren aan de westzijde der kerk. Het klok- of luihuis.	865
47	Onderhoud en inkomsten der kerk. Zij wordt door eenen aarden wal verschanst.	870
48	De parochiekerk is de moederkerk van verscheiden bij- gelegen dorpen.	874
49	Verheven rang der parochiekerk. Begeving. Patronaat. Dekanaat. Kanunniken. Kapellen en broederschappen in de kerk.	878
	Altaren, Zangkoor. Banken. Triomfkruis. Beelden. Schilderingen. Graven. Grafzerken.	882
50	De parochiekerk door de hervormden in gebruik.	889
51	Drukkende toestand. Het naastingsrecht der kerken. De kerk te Bergeik door de katholieken genaast, keert tot hun bezit en gebruik weder. Taxatie der kerk. Het plan van schikking. Correspondentie met den apostolischen Vicaris.	894
52	De parochiekerk van 1799 tot onzen tijd. Herstellingen. Meubelen. Geschenken. Reliquiën. Het orgel. Zitplaatsen. De kerk in 1888 inwendig, in 1889 uitwendig gerestau- reerd, wordt in 1893 in hare vorige lengte terug gebracht.	923
53	Schuurkerk en pastorie van Bergeik onder Luiksgestel. Zij wordt ook <i>de Kluis</i> genaamd. De Bernardusmarkt. Van 1648 tot 1779.	955
54	De schuurkerk op het Hof, 1716 - 1799.	975
55	Kerkelijke toestand van 1779 tot 1790.	985

56	De schuurkerk op het Loo. Aldaar wordt de pastorie der parochie van Bergeik gebouwd. Twist en onëenigheid, alvorens er die kerk en pastorie geplaatst worden.	990
57	Namen en merkwaardigheden van de Pastoors der parochie van Bergeik tot 1846.	1009
58	Kapelanen der parochie van Bergeik tot 1846.	1038
59	Pastoriën. Kapelanie. Kanunniken. Kanunniksdij. Cantors en Cantorij. Kosteren en kosteren. Lazarij of leprozenhuis.	1043
60	Kapel, rectoraat en rectoren op de Weebosch. Kerkelijke toestand van dat oud gehucht.	1048
61.	De gemeente wordt in twee parochiën, het Hof en het Loo gesplitst. Parochie Hof. Er wordt eene pastorie gebouwd. Pastoors van het Hof. Kapelanen.	1057
62	Parochie het Loo. De Pastoor collecteert om een nieuwe kerk te bouwen, wat plaats heeft. Pastoors en assistenten der parochie. Eene nieuwe pastorie. Een toren aan de westzijde der kerk gebouwd.	1073
63	Hervormde gemeente. Predikantshuizen of pastoriën. . .	1091
64	Joden of Israeliten.	1107
65	Kerkhoven of begraafplaatsen. Algemeene opmerkingen Het Kerkhof op het Hof van ouds de eenige christelijke begraafplaats der gemeente. Doorlopende of chronologische aantekeningen op dit kerkhof.	1110
	Kruisen en Zerken.	1135
66	Eene nieuw aangelegd kerkhof zonder begraving. Kerkhof op het Loo bij de eerste en bij de tweede of nieuwe kerk. Begraafplaats der Hervormden. Eene kleine algemeene begraafplaats.	1137
67	Toren-, Kerk- of Luiklokken.	1144
68	Ontstaan gebruik, om 's avonds eene klok te luiden. . .	1148
69	Onderwijs.	1151
	Scholen in het dorp of Hof.	1154
	Schoolhuizen of onderwijzerswoningen.	1159
	Gereformeerde kosteren-, meesters op het Hof.	1162
	Scholen, onderwijzers, woning, enz. op de Weebosch. .	1166
	Bijscholen of scholen van bijzonderen aard en strekking.	1172
70	Het klooster der Zusters Ursulinen. Opgericht in 1880.	1179
	Een prachtig Oud-mannen en vrouwenhuis in 1901. Is door den Stichter het Sint Jozef-Gesticht genoemd.(ontbreekt)	

Inhoud

Inhoudsopgave	III - VI
Hoofdstuk	Blz.
1 Ligging en grenzen van Bergeik. Naamsafleiding. Schrijfwijzen. Oudheid.	1
2. Uitgestrektheid. Soort van grond. Voortbrengselen. . . .	8
3. Verdeeling in heerdgangen, rotten, wijken, buurten, uithoeken, gehuchten; beschrijving van elk dezer	15
Het Hof	16
Het Marktveld of de Straat	19
Het Eind	24
De Berg	25
De Schoolstraat	26
De Kept	26
De Lind	27
De Rundspade	29
De Paal	30
De Boevenheuvel	32
De Bochtstraat	33
De Hoek	35
De Broekstraat	35
De Vliet	37
De Maai, ook Eikermaai genoemd	37
De Barrier, grenskantoor enz.	42
De Hoge Berkt	44
De Lage Berkt	49
Het Loo	50
De Treurenberg of Treurenborch	53
De Rund of Run	54
Hongarije of Hongarijën	54
De Aa	56
De Weebosch	57
De Witrijt	62
De Spaanrijt	65
De Zandhoef	66
De Zwarte Wijer, Zwartrijtsche Wijer of Zwartwijer . . .	68

4.	Middelen van bestaan	71
	Fabrieken. Brouwerijen	75
	Herbergen	83
5.	Huizen of woningen in het algemeen in deze oorden	85
6.	Bevolking	88
7.	Bergeik's roemrijk verleden, rampen en verval . .	90
8.	Voor-christelijke begraafplaats. Andere oudheden	92
9.	Tienden	104
10.	Cijnsen	115
11.	Wijers of vijvers. Vennen	123
12.	Hoeven	128
13.	Voormalige goederen van abdijen of kloosters . .	136
14.	Versterkt kasteel, slot of landhuis. Heerlijkheid. Barons. De graven van Bercheijck. Het adellijk geslacht Eijck	149
15.	Wapen der gemeente. Zegel. Cachet.	165
16.	Vierscharen of rechtbanken in den ouden tijd. Dingbank van Bergeik. Costuimen. Namen van Schepenen. Andere regeeringspersonen der ding- bank en later der gemeente	168
17.	Marechaussées. Hunne woning of Caserne	192
18.	Weekmarkt. Jaarmarkten	198
19.	Stad- of raadhuis. Raadkamer. Gemeentearchief	202
20.	Bergeik tot stad verheven. De inwoners maken geen gebruik van dit voorrecht. Vrijheid	207
21.	Gilden of broederschappen uit den ouden tijd. De gilden te Bergeik. Het gild van Sint Joris en van het Heilig Sacrament	209
22.	Latere gilden of broederschappen. Handboog- schutterijën of doelen. Societeiten of burger- gezelschappen. Zang- en muziekvereenigingen .	222
23.	Dorps- of gemeentewaag	229
24.	Molens. Water-graanomolen. Wind-graanomolen. Dwangmolens. Kortstondige oliemolen. Een nieuwe of tweede graanomolen	232
25.	Jacht. Visscherij	241
26.	Wolven. Vossen	243
27.	Openbare wegen. Voetpaden	246
28.	Vroenten en heiden. Voorpotingen	260
29.	Grenspalen. Schoongars of de 7 Heerlijkheden.	

	Het Rusdorp. Gehucht De Blauwe Kei	281
30.	De tweede Afdeeling of afzonderlijk heidebezit	285
31.	De Putten of Klotputten	287
32.	Weteringen of vloeiveiden. Het Waterschap te Bergeik niet ingevoerd	291
33.	Verkoop van heide en andere gronden der Gemeente. Verhuringen en verpachtingen	295
34.	Belangrijke, curiëuse en andere gebeurtenissen van allerlei aard, niet in de andere Hoofdstukken medegeedeeld	302
35.	Rivieren, beken en waterleidingen	398
36.	Brandblusmiddelen, brandverzekering enz. Afbrand van gebouwen, heide en bosschen	399
37.	De omwenteling met België	409
38.	Geneesheeren, heilkundigen	418
39.	Aanzienlijke of voorname personen, hier geboren, gewoond of belangrijke eigendommen bezeten hebbende, enz.	438
40.	Geestelijken te Bergeijk geboren	454
41.	Weldoeners	463
42.	Inwoners of personen in de gemeente geboren, hier of elders wonende, van hoogen ouderdom	465
43.	Oude volkstaal of taaleigen	466
44.	De Teuten	470
45.	Oude en tegenwoordige gebruiken	478
46.	Aloude parochiekerk. De verschillende deelen van den bouw en de veranderingen	485
47.	Onderhoud en inkomsten der kerk. Zij wordt door eenen aarden wal verschanst	504
48.	De oude parochiekerk is de moederkerk van verscheidene bijgelegen dorpen	507
49.	Verheven rang der parochiekerk. Begeving. Persoonnaat. Dekanaat. Kanunniken. Kapellen of broederschappen in de kerk	511
50.	De parochiekerk door de hervormden in gebruik van 1648 - 1799	522
51.	Drukkende toestand der katholieken in de Meierij van 1629 -1798. Het naastingsrecht der kerken. De kerk te Bergeik door de katholieken genaast, keert tot hun gebruik weder. De taxatie der kerk.	

	Plan van schikking. Correspondentie met de Vicaris.	525
52.	De parochiekerk van 1799 tot onzen tijd. Herstellingen. Meubelen. Geschenken.	546
53.	Schuurkerk en pastorie van Bergeik onder Luiksgestel, ook de Kluis genaamd. Bernardus-markt. Van 1648 tot 1779.	561
54.	De Schuurkerk op het Hof 1716 - 1799	574
55.	Kerkelijke toestand van 1779 tot 1790	582
56.	De Schuurkerk op het Loo. Aldaar wordt de pastorie der parochie van Bergeik gebouwd. Twist en onëenigheid alvorens die kerk en pastorie er geplaatst werden	586
57.	Namen en bekende merkwaardigheden van de Pastoors der parochie van Bergeik tot 1846	596
58.	Kapelannen van Bergeik tot 1846	617
59.	Patoriën. Capellanie. Kanunniken en Kanunniksdij. Cantors en Cantorij. Kosteren en Kosteren. Lazarij en Leprozenhuis	621
60.	Kapel. Rectoraat en rectoren op de Weebosch. Kerkelijke toestand van dat oud gehucht	624
61.	De Gemeente wordt in twee parochiën, het Hof en Loo, gesplitst.	630
62.	Parochie het Loo. Nieuwe kerk. Kerhof. Toren	639
63.	Hervormde Gemeente	646
64.	Joden of Israeliten	659
65.	Kerkhoven of Begraafplaatsen. Algemene opmerkingen	661
66.	Een nieuw aangelegd Kerhof zonder begraaving. Kerhof op het Loo bij de eerste en bij de tweede of nieuwe kerk. Begraafplaats der Hervormden. Algemeene begraafplaats	675
67.	Toren-, kerk- of luiklokken	680
68.	Ontstaan van het gebruik 's avonds eene klok te luiden	684
69.	Onderwijs	686
70.	Het klooster der Ursulinen. Ongericht in 1880	701

Hoofdstuk I

Ligging en grenzen van Bergeik. Naamsafleiding. Verschillende schrijfwijzen. Oudheid.

De gemeente Bergeik ligt in het arrondissement 's-Hertogenbosch; vóór de opheffing in 18[77] in dat van Eindhoven, van welke stad het ongeveer drie en een half uren gaans verwijderd is. Het grenst ten N. aan Eersel en Riethoven; ten O. aan Westerhoven en Borkel; ten Z. aan Neerpelt, Lommel en Luiksgestel; ten W. aan Postel (gem. Moll), Reusel en Hapert (gem. Hoogeloon c.a.).

Het grenst aan Wester- en Riethoven, Borkel c.a., Luiksgestel, Lommel, Neerpelt en Postel (gemeente Moll). Deze drie laatstgenoemde gemeenten behooren tot België. Ook paalt Bergeik in de uitgestrekte heide aan Hapert, gemeente Hoogeloon c.a.

Hoewel Luiksgestel eigenlijk tusschen Bergeijk en Lommel is gelegen, behoorde tot het jaar 1807 het eerstgenoemde dorp aan den prins-bisschop van Luik, later aan Frankrijk, en Lommel aan de Meijerij van 's Bosch. Om de moeiëlijke, onregelmatige ligging werd in genoemd jaar Luiksgestel tegen Lommel geruild. [Deze passage was doorgestreept; jb].

De landstreek waartoe Bergeijk behoort, werd oudtijds met verschillende benamingen aangeduid:

1e.

Taxandrië noemt ze de Romeinsche schrijver Plinius, die in de tweede helft der eerste eeuw na Christus zijne Natuurlijke Historie vervaardigde. Dit landschap bleef den Romeinen, die hier sporen van hun verblijf hebben achtergelaten, onderworpen, totdat de Franken deze overheerschers vervingen. Met echte stukken kan bewezen worden, dat het gebied, waartoe Bergeik behoort, in de 8e, 9e en 10e eeuw deel uitmaakte van Taxandrië. Men noemt o.a. als hiertoe behoorende Bladel-la, Budelio, Diosna (Diessen), Eresloch (Eersel), Eycha (Bergeijk), Heopardum (Hapert). Eenige schrijvers melden, dat deze landstreek een gedeelte van het land der Menapiërs was, tijdens de Romeinen Taxandrië geheeten. De Menapiërs waren tusschen de Maas en de Schelde komen wonen.

2e.

Campinia of de Kempen, welk gebied eene veel grootere uitgestrektheid had dan ons later bekend kwartier Kempenland. Het wordt in de elfde eeuw door den monnik Stefanin als uit dorre, uitgestrekte vlakten bestaande geduid.

Langs de Belgische grens en die met deze gemeente zijn in 1843 hooge ijzeren palen ten getale van zes geplaatst. Naar den Nederlandschen kant dragen zij het vaderlandsch en naar dien van België dat landelijk wapen. Paal 185 staat tegen de grens van Borkel en Neerpelt; no. 186 aan de gewezen barrier; '87 op de Aa aan den Elsloop; 195 gemeente Luiksgestel en Lommel nabij den Blauwen Kei; 196 aan den Postelschen weg nabij de zoogenaamde Kapel, thans [?.]; 197 aan den Zwartrijt-wijer, 198 nabij Reusel. Voor nauwkeuriger scheiding zijn korter zerken palen tusschen de zes groote gesteld, t.w. tusschen no. 185 en 186 één; 186-187 drie; 196-197 vier; 197-198 vijf. Aan de scheiding van de Nederlandsche gemeenten staan houten palen.

Kempen, in 't latijn *Campinia*, beteekent denkelijk vlakke of heidevlakte. Opmerkelijk is het dat de naam ook voorkomt in Italië (*Campania*) en in Frankrijk (*Champagne*). Omstreeks de helft der 12e eeuw was de oude naam *Taxandrië* reeds verdrongen door dien van *Campinia*.

De naam van dit zeer oude dorp werd steeds en vooral welëer, verschillend geschreven. De alleroudste is Eik; het werd alzoo geheeten naar eenen hoogen, merkwaardigen eik, of naar een grooter aantal destijds op deze plaats groeiënde eiken. Schuilt de naamsoorsprong van vele dorpen en plaatsen in het duister, voornamelijk omdat thans de vroegste schrijfwijze onbekend is, de betekenis van Eik en van beide latere benamingen Eikenberg en Bergeik is geenszins twijfelachtig. Dat een naam vroeger verschillend werd geschreven, zal niemand, die veel perkamenten, oude papieren en documenten doorsnuffeld heeft, verwonderen. De genoemde plaatsnaam vindt men dan ook op de volgende wijzen aangeduid: Eijck, Eijcke, Eijk, Eike, Eiken, de Eijck, d' Eijck en met de samentrekking Dijck, Dycke, d'Eijken, Deijcken.

Met veel grond kan men aannemen dat gezegde eikeboom hier tijdens het heidendom werd geëerd, want er bestonden toen ook heilige boomen, meeren, bronnen, enz. Een tusschen Sichem en Diest staande

Eikeboom werd zelfs op 't einde der 13e eeuw, volgens zekere schrijver [?.] plechtig verëerd.¹⁾

Plechtig verëeren is hier mogelijk sterk gekleurd; want de bevolking was toen reeds Roomsch, niet meer heidensch. Misschien hebben bijgelovige lieden alleen den boom te Sichem nog verëerd of gevreesd. Het is ook nog de vraag of de boom zelf wel het voorwerp der verëering was. Daar eene menigte grafheuvelen eener heidensche bevolking te Bergeik en in de omstreken tot op onzen tijd waren overgebleven en verscheidene benamingen er op het heidendom wijzen, denk ik des te meer aan eenen door de heidenen gewijden boom. Dat ook de Franken gewijde eiken verëerden en daaronder hunne vergaderingen hielden, is bekend.²⁾

Aan den eik, den boom van Thor, bewezen de Germanen en Kelten eenen bijzonderen eeredienst. De Gallen durfden den eik, wegens den grooten eerbied, dien zij voor dezen boom koesterden, niet omhakken, noch hem gebruiken om vuur te maken, zelfs niet als hij van ouderdom viel.³⁾

Tot in de 13e eeuw werden de gemeente-zittingen te Hornu nog onder eiken gehouden. De oorspronkelijke naam Eik is nog bewaard gebleven in het woord Eikerëind, steeds de voornaamste wijk of straat der gemeente en de volkrijkste buurt; hieronder behoort de dorpskom of het Hof. Behalve deze benaming is die van Eik nog behouden in een gedeelte der straat of van den gewonen openbaren weg, die van het oude gehucht Walik of Waalwijk onder Riethoven naar het dorp Bergeik voert en den naam van Eikestraat draagt. Ook de daaraan grenzende perceelen gronds worden alzoo geheeten.

Geen ouder geschiedkundig bericht van den naam van Bergeik kon ik opsporen dan van het jaar 1150 of iets later, wanneer de reeds aangehaalde monnik Stephanus Eycha als in Taxandrië gelegen vermeldt.

Hoezeer de plaatsnaam tot in den aanvang der 17e eeuw, met verschillende spelling als Eik wordt aangeduid, begon men in de 13e eeuw, meer algemeen Eikerberg of Eikenberg te schrijven. Een latijnsch

¹ Spiechel Historiaal, blz. 287.

² Westendorp, Antiquiteiten.

³ Religion des Gaulois, I, 278 in *Ons Volksleven*, 1892, 150.

handschrift van het jaar 1609 vermeent door Eik of Eikenberg hoogen eik te kunnen verstaan.

Een naamrol van 1441, toen Bergeik onder het aloude decanaat Beek of Hilvarenbeek behoorde, schrijft Eijkelberg of Eijkerelghem, onder welke laatste benaming ik het nergens anders vermeld vond.⁴⁾

Men schreef verschillend als: Eik-en-berg, Eyckenberg, Eyckelenberg, Eykelberge, Eykelreberghe, Eikerberghe, enz. De samenstelling Eiken-berg is zeer klaar: immers men schreef aldus om aan te duiden, dat een eik op of bij een' berg stond, Eiken-berg omdat daar meer eiken stonden, terwijl berg wijst op één of meer heuvelen, in deze landstreek bergen genoemd, welkdanige er nog in groot aantal, vooral ten noorden van het dorp gevonden worden en mogelijk oudtijds nog menigvuldiger aangetroffen werden. Mitsdien kan men de bijvoeging berg hierdoor ophelderen. Eik was het hoofddorp en Berg een ander deel, wat trouwens het meeste geloof verdient. Denkelijk schreef men Eikelberg door letter verwisseling, of om de vrucht van dien boom, schoon er weinige plaatsen bekend zijn, die hunnen naam aan eene boomvrucht ontleenen. Van de 13e tot het einde der 15e eeuw werd door sommigen Eikerberg enz., door anderen Eik etc. geschreven. Omstreeks het midden der vijftiende eeuw komt de eerste maal Berg-Eijk vóór, welke schrijfwijze van 1500 af algemeen is geworden.

Treft men zeer vele familienamen met Eijk of Van Eik aan, zoo vindt men er ook tamelijk veelvuldig Van Bergeik geschreven. Tegenwoordig is B. van Bergeik te Delwijnen, lid der Provinciale Staten van Gelderland.

Als derde naam van dit dorp merk ik Berc-, Berck-, Berckt-Eyck enz. aan. Naar het schijnt is de schrijfwijze Berk- of Berckt-Eyck nimmer algemeen, noch lang in gebruik geweest. Door deze samengestelde benaming wordt de Berkt, een der alleroudste gehuchten van het dorp en Eik of Eiken, waaronder het voornamelijk gedeelte der gemeente begrepen werd verstaan. Zoo leest men soms in oude schriften Eijck en Weebosch; Eijken en daarachter andere gehuchten of oorden van het dorp. Dat men soms geneigd was te schrijven: Eik en Berkt, Eik en

⁴ Gezegde naamlijst van oude parochieën is o.a. overgenomen in Ch. Bertels: *Notices sur les limites de l'ancien Diocèse de Liège*. Bruxelles 1859 en Kruger: *Bisdom van Breda III*, 1875, blz. 5.

Weebosch, enz. geeft ook te denken, dat er eene herinnering was overgebleven van Eik en Berg als twee deelen of buurten.

De vierde en nog gebezigde schrijfwijze is Bergeik al weder met verschillende spelling als; Berch-Eyck, Bergheyc, Bercheyck, enz. In de laatste eeuwen schreven velen Bergeyk, wat men om de eenparigheid, omstreeks het jaar 1820, althans op het raadhuis en de scholen besloot te volgen. Eindelijk werd in 1880 meer algemeen Bergeik geschreven, waartoe ik dan ook ben overgegaan. Welke reden er bestonden, om den naam Eik en Eikenberg en dezen weder in Bergeik te veranderen heb ik nimmer gelezen.

Eene mondelinge overlevering zegt, dat er oudtijds op het Hof of bij het dorp een berg of heuvel aanwezig was op of waarbij een' groote eikeboom groeide, waarom de plaats Bergeik geheeten is. Anderen verhalen hetzelfde met eenige wijzigingen of afwijkingen, namelijk: er lag een bergje, in welks nabijheid oudtijds vele zware eiken stonden; dit gaf aanleiding om het dorp Bergeik te noemen; enkelen meenen, dat de kerk enigszins verheven of bergachtig gelegen was en in die nabijheid oude eiken zouden gestaan hebben. Eenmaal vond ik in een oud cijsboek van Bergeik omstreeks het midden der 16e eeuw den naam Kerkberg zonder meer. Nergens anders las ik betrekkelijk deze gemeente dit woord of hoorde ik waar deze berg zoude gelegen hebben; hiermede kan wel de hoogte aan of rondom de kerk bedoeld zijn. Te Vessem o.a. kende men in 1703 ook eenen kerkberg.⁵) Deze wordt, als van ouds voortdurend alzoo genoemd. Misschien is de schrijfwijze Bergeik ontstaan om de plaats van Maaseik in Limburg te onderscheiden.

Minder aannemelijk zou de naams-afleiding van eene kleine buurt den Berg wezen, wanneer daar natuurlijk tevens aan eikeboomen moet gedacht worden. Geene of onbeduidende verandering van beteekenis leveren: Eik, Eikelberg, Eikenberg, Bergeik; de oudste of oorspronkelijke naam Eik bleef in elke schrijfwijze behouden.

Behalve al de door mij in dit werk gemelde benamingen van dit dorp, ontmoette ik nog enkele andere, welke als eene schrijf- of drukfout kunnen beschouwd worden. Enkele schrijvers vermoeden, dat het woord Bergeik verbasterd is van Burg-eik of Burgt-eik, dat is van eene sterkte en eikeboom. De afleiding van Bergeik zoeker men niet dan in

⁵ Plaatselijk archief Vessem.

bergen (heuvelen) en eiken. De beteekenis van den naam wordt door de nieuwe of laatste spelling, namelijk van Bergeik, verhelderd. Na deze behandeling der verschillende schrijfwijzen van Bergeik zal ik eene menigte daarvan met de jaren enz. waarin ik ze ontmoette, hier laten volgen.

- 1394 **Eyke**. In een charter, in een Archief van de Sint-Servaas-kerk te Maastricht aanwezig, om uit eene weide te Borkel, zekere hoeveelheid rogge te betalen.
1417. **Bergeijke**, acte wegens eene rente van twee mudden rogge in het archief te Postel.
1435. **Bercheijke** en 1437, in een extract der Bede.
1438. **Eijke**, in een handschrift te Postel, wegens een' molen.
1452. **BergEijck**.
1461. **Eijkerberche**, Mei 18, in een hertogelijk bevel voor het gemaal.
1468. **Bergheijck**.
1477. **Bercheijck**, ook **Eijck** in één regel eener acte.
1480. **Eijck**, in eene overdracht van een mud rogge.
1491. **Eijck**.
1501. **Bercheijck**, in het randschrift van het schependomszegel.
1512. **Bercheijck**. Archief 's-Hertogenbosch.
1513. **Bercheijck**. Id.
1514. **Bercheijck**. Id.
1525. **Bercheijck**. Id.
1530. **Eyck**.
1590. **Bercheyck**, ook **Eijcken** in dezelfde opgaaf.
1616. **Eijk** meermalen in eene attestatie van 21 Juni en eenmaal **Bergeyk**.
1618. **Bercheyck** en ook **Eikelberge**, mede als geslachtsnaam.
1632. **Berg-Eyck**.
1644. **Bergeyck**.
1673. **Bergheijck**.

Behalve de genoemde namen voert Bergeik eenen latijnschen naam, te weten Tiberiaci of, naar den verschillende naamval ook Tiberiacus, Tiberiacum, enz. Waarschijnlijk zal die benaming aan deze plaats

gegeven zijn door of ter eere van den Romeinschen Keizer Tiberius, die van het jaar 14 tot 37 na Christus geregeerd heeft.⁶⁾

De oude geschiedenis toont door vele voorbeelden, dat een vorst, landvoogd, enz. zijnen naam gaf aan eene stad die hij bouwt of aan een land dat hij bestiert. Italus gaf zijn naam aan Italië, Romulus den zijnen aan Rome. Constantijn gaf den naam van Constantinopel aan Byzantië. Hoezeer het niet bekend is of Tiberius alhier verschenen is, weet men toch, dat de Romeinen deze landstreek hebben bezocht. Onder Bergeik zijn ook Romeinsche oudheden gevonden en al wat genoemde vorst hier te lande verricht heeft moge hoogst onzeker wezen, zooveel is buiten twijfel, dat er onder zijn veldheerschap gevechten hebben plaats gehad.⁷⁾

Volgens den eerw. J. de Smet, in zijne *Geschiedkundige aanhalingen der Menapiërs* (Brugge 1866, blz. 16 en 56), legde deze keizer den Vlamingen verschillende belastingen op. Hij dwong ze tot betaling van hun hoofdgeld, de tiende der levensmiddelen, den tol bij het koopen en verkoopen enz. ten voordeele der Romeinsche Staten.

Het bestaan der vorengenoemde vóór-christelijke door mij onderzochte begraafplaatsen, waaraan een afzonderlijk hoofdstuk zal toegewijd worden, benevens het vinden van andere merkwaardigheden uit het eerste tijdvak is een bewijs van een nog hoogere oudheid van Bergeik, dan hare vroegst geboekte historische voorvallen.

⁶ Zie o. a. een oud werk: *De Nieuwe Bereide Werelt*.
⁷ *Bijdr. voor Vad. Gesch. en Oudheidk.* 2e Deel, 1840, blz. 226.

Hoofdstuk II

Uitgestrektheid. Soort van Grond. Voortbrengselen.

De grootste lengte van den gemeentegrond van de grens te Reusel tot aan die van Borkel bedraagt ruim drie uren gaans, terwijl die van de jurisdictiescheiding te Westerhoven naar die aan Schoongars of de Zeven Heerlijkheden almede drie uren zal belooopen.⁸⁾

In het jaar 1855 zijn 2286 bunders of hectaren, 60 aren, 19 centiaren woeste gronden aan de gemeente en 1167 hectaren, 73 aren, 42 centiaren aan bijzondere personen behoorende, alzoo zamen 3454 hectaren, 33 aren en 61 centiaren opgegeven of door het gemeentebestuur vermeld.

Toen bezaten in Noordbrabant 9 gemeenten eene grootere uitgestrektheid onbebouwde of woeste gronden dan Bergeik. Onder deze woestliggende of niet bebouwde gronden beslaat de heide verreweg de grootste plaats. Hierop groeit het bekende gewas, dopheide en struikheide, in lange en korte heide onderscheiden. De korte is het veelvuldigst, waaronder gewoonlijk varik, gras en mos of schurfft, (bijna als die welke aan de eikeboomen groeit) wordt aangetroffen.

De boeren steken de heide af tot plaggen om ze als turf te branden of tot strooisel in den stal te bezigen. Van oude tijden mochten zij deze gratis halen en werd hun almede een kavel dikke turf, hier voust geheeten, aangewezen. In het jaar 18[?] is hierin eene voor de landbouwers schadelijke verandering gekomen; want sedert dien tijd worden de heideplaggen enz. elk jaar namens het gemeentebestuur publiek verkocht.

Uit de fraaie bloempjes der heide halen de bijën eenigen tijd honig. Groot is het aantal bijënkorven, welke vooral in vroegere eeuwen in de Bergeiksche heide geplaatst werden. Zij werden soms van verre streken aangebracht. Alvorens de welvoorzienere korven huiswaarts gebracht werden, hielden de eigenaars soms wel eens, langen tijd althans, in de gewezen barrier in de heide gelegen, eene drinkpartij, welke biekermis genoemd werd. Van lieverlede verminderd, ziet men tegenwoordig weinige bijënhallen in de heide geplaatst. Een deel dezer woeste gronden lager en veenachtiger dan gezegde hooge heide, draagt

⁸⁾ Zie Schoongars blz.

den naam van broek, gebroekte of gebroektens, waarin ook turf gestoken wordt en waarin men, evenals op sommige gemeente-heiden het ledige of jonge vee liet grazen. Dit gebruik heeft zo goed als opgehouden.

Voor een groot deel bestaan de hooge heidegronden uit grijs of licht gekleurd zand; zij zijn altijd afgeplagd of door schapen beweid geworden. Evenals elders is het innemen of ontginnen van woesten grond, vooral sinds de laatste eeuw, zeer toegenomen. De Meierij bezat in 1776 nog ruim 14 maal meer heide dan bebouwde landen. Aanhoudende oorlogen en overschatting boven haar vermogen in de vorige eeuwen, deden de Meierij achteruitgaan en verhinderden mede de cultivering van nieuwe gronden.

Volgens de geologen was de oude grond, als in deze geheele landstreek voor een groot gedeelte leem of klei, welke in sommige plaatsen van Bergeik, op ongelijke diepte onder zand of aarde wordt aangetroffen. Door groote overstromingen zou het zand dit leem, de oude grond zijnde, bedolven hebben. Men gebruikt dit leem hier tot het maken van wanden of schuttingen van geringe woningen of andere gebouwen, het leggen van dorschvloeren, enz. De klei is blauwer van kleur en vetter dan het leem en wordt meerendeels tot steenen gebakken. In dit leem of klei vindt men soms beenderen en andere overblijfselen van dieren uit de voorwereld, boomen enz.⁹⁾

Zoo ver ik weet trof men er onder deze gemeente echter geene aan, maar wel te Wester- en Riethoven en andere plaatsen, waarvan ik elders gewag heb gemaakt.

Behalve het leem dragen, onder andere, vele lagere deelen van Bergeik de duidelijkste bewijzen van eene geweldige omwenteling in de natuur, welke hier in den grijzen voortijd heeft plaats gehad. Eene zeer groote oppervlakte is, in verscheidene oorden met groote bosschen bezet geweest. Onder en in het veen liggen soms zware boomen als: eiken, berken, dennen, beuken, elzen enz. Vreeselijke stormen uit het noordwesten wierpen ze eenmaal omver, want zij bevinden zich meestal met de toppen naar het zuidoosten. Ook struiken van houtgewas en dikke heideplanten, op dien ouden bosch- of heidegrond gegroeid, worden nog gevonden.

⁹⁾ P.J.F. Molae, 1869: *L'Homme fossile en Europe*, 1867.

Zoals iederēen weet, heerschen er in ons land in het najaar vaak stormen uit het Noordwesten; deze deden achterēenvolgens de boomen voor hun geweld bezwijken, toen de veenlaag eene aanzienlijke dikte verkregen had en daardoor hun verderen groei belette. De kienhoutboomen liggen deels met de toppen naar het oosten als een bewijs, dat ook in lang vervlogen tijden de westenwinden in ons land de heerschende waren; de meeste keeren echter de toppen naar het Z.O. en zijn dus voor de bovengenoemde hevige stormen uit het N.W. (nog altijd onze stormhoek!) bezweken. Overblijfselen van dieren (herten, evers, runderen en paarden, zelden van elanden) en producten van menschelijke kunstvljijt (aardewerk, ijzeren gereedschappen, schepen en houten wegen) zijn in de venen van ons land niet zeldzaam. In de lage venen is het kienhout meest afkomstig van elzen, wilgen en berken, in de hooge meer van eiken en dennen.¹⁰⁾

Later, toen hier de eerste bewoners zich gevestigd hadden, werden langzamerhand vele van de bestaande wouden omgehakt of verbrand, om den grond te bebouwen. Van zulken ouden boschbrand getuigt waarschijnlijk de lange en dikke bank houtskool onder den grond in de zoogenoemde Putten onder deze gemeente aan de grens van Eersel, welk schier eenig verschijnsel van dien' aard op de gissing berust, dat hier zooals van andere plaatsen vermeld wordt, bij het indringen der Romeinen, de bosschen zouden verbrand zijn. Aan den dampkring onttrokken houtskool vergaat nooit, waarom gezegde gissing van zoo vele eeuwen aanwezigheid niet verzwakt. Een in de Putten ontspringend beekje heeft ongemeen helder water, mogelijk naar de waterzuiverende houtskool.¹¹⁾

Volgens sommige taalkundigen stamt het woord veld af van vellen, omhousen, zoodat het eigenlijk een bosch zou beteekenen dat omgeveld is, om den grond voor den landbouw geschikt te maken. Alhier zijn het schier alle velden die op het gemelde veen zijn aangelegd. Dat de meeste boomen en struiken werden gerooid, moet ons niet verwonderen. Zij waren er overvloedig en alzoo van weinig waarde. Op het veen ligt hier en daar eene laag zand, hetwelk daarover gestoven is alvorens die plaatsen tot weiland enz. aangelegd zijn.¹²⁾

¹⁰⁾ Bruins, *Het wereldrond*, 1e deel blz. 95.

¹¹⁾ De Peel en Bedenkingen over dezelve, door P.E. de la Court, 1841.-
Zie ook de duurzaamheid der houtskool, hoofdstuk [.?.]

¹²⁾ Aloude Geschiedenis der Belgen, door Mr. P. Blommaerts, 1849,
blz. 47.

Lang werden de turfmoeren en venen voor bezinkingen der vóórwereld gehouden, doch naar het gevoelen van vele hedendaagsche geleerden ten onrechte, omdat ze niets dan zoetwatergewassen bevatten en nog in voortdurende vorming zijn. De moeras- en waterplanten gingen na het afsterven in het water in laag veen over. Men vindt wel eens boomen uit den voortijd of struiken in die diepten. Ook onder deze gemeente, voornamelijk in het gebroekte zijn groote en diepe putten door het uitvenen ontstaan, welke voor onvoorzichtige reizigers des zomers, door het groene overgewas gevaarlijk kunnen wezen.¹³⁾

Op sommige plaatsen kan men den diluvialen of alouden grond van den alluvialen of aangespoelden duidelijk onderscheiden. Hier en daar is deze diluviale grond door eene zoo harde en dikke korst, keiën, grint of aarde bedekt, dat ze niet dan met hakken en spaden te doorwerken is. Men treft deze harde bank ongelijk aan, soms minder dan een halve meter van de oppervlakte, op andere plaatsen zeer diep wegschiedende. De overdekkende laag heet zanddiluvium en scheidt alzoo den diluvialen van den alluvialen grond.

Bergeik dat thans nog slechts plus minus 25 Meter boven Amsterdamsch peil ligt, heeft naar men thans wil, in het grijze verleden der geologische tijdperken, met ons geheel land beneden den waterspiegel gelegen. Het zanddiluvium vormt hier en de overige deelen der Meiërij den eigenlijken bodem. Onder de groengronden, moerassen, boschgronden enz. zette zich op sommige plekken flins of oer, eene soort van ijzer-erts af. Deze lagen liggen soms zeer ondiep. Als steun der gebinten van gebouwen werden welêer menigvuldig alhier groote en kleine steenen eener soort ijzerërts geplaatst. Zulke steenen zijn nog in menigte voorhanden.

Te Aalst op derdehalf uur afstand van Bergeik bestond evenwel reeds in eene vroege eeuw eene ijzersmelterij. Op den harden bodem van den grond en ook op of nabij de oppervlakte treft men soms keiën van verschillende soort en grootte aan, enkele zelfs van buitengewone zwaarte. Sommigen meenen dat ze groeiën, doch verkeerdelijk, ze kunnen het niet, als zijnde doode voorwerpen.¹⁴⁾

In heiden van Luiksgestel, Bladel, Hoogeloon enz. vertoont de bovengrond almede grootere keiën. Vóór duizend jaren zullen de zandgron-

¹³ Vragen van den Dag, VII. 402.

¹⁴ *Voormals en thans* van Dr. Staring. 1858.

den met bosschen bedekt geweest zijn. Mastpijnen of dennen, de heerschende boomen dezer streken, waren toen op de plaatsen waar zich veen gevormd had en dus de grond voor dennen te vochtig was geworden verdwenen, of tot weinige overblijfsels ingekrompen. Naar het schijnt werd van dat tijdpunt tot vóór twee eeuwen alhier weinig mast geteeld. Althans deelt Agricola uit de *Revue des deux mondes* van 15 Dec. 1855 mede, dat ruim 200 jaar geleden in ons land de grove den ingevoerd en mitsdien er in de middeleeuwen onbekend zou geweest zijn.¹⁵⁾

De aanwezigheid van groote en talrijke bosschen op den plas- en moerasrijken bodem in den alouden of vóór-christelijken tijd is klaarkijk bewezen, hoewel er weinig schriftelijke bewijzen van hun bestaan zelf zijn. Meestal hebben die bosschen zich zelf uitgeroeid en tot veen vervormd, waarom hierin veel berken, elzen en eiken worden gevonden. Men moet die bosschen zich voorstellen als hoog geboomte, eiken met onderhout van elzen en berken, hier en daar met kreupelhout of laag geboomte. Deze laatste beschouwing is evenwel niet die van latere schrijvers. Men neemt thans aan, dat de dennen in en op den veenachtigen bodem verdwenen, en berken, elzen en eiken, die op een' vocht-houdenden grond kunnen tieren, daardoor de overhand kregen.

Evenals in de andere dorpen dezer landstreek wordt bij veelvuldigen regen een deel der gronden slijk en werpt bij droogte veel stof op. De vruchtbaarheid of waarde van den grond, zoowel van het bouw- als weiland, verschilt in deze uitgestrekte gemeente aanmerkelijk. Tot voortbrenging van goede vruchten moet veel mest gebezigd worden. Men vindt echter menige streek met vruchtbaar bouw- en weiland. Eenige dorpen der omgeving bezitten in evenredigheid schraller en zandiger gronden. Over het algemeen is de bodem zandgrond. Werd hij niet goed bemest en bebouwd, dan zou hij langzamerhand tot zijnen oorspronkelijken staat, dat is heide, terugkeren. Evenwel mag hij niet zeer diep geroerd worden. Hier en daar is hij met vlest, in het taaleigen vlijst geheeten, vermengd.

Op vele plaatsen wordt van tijd tot tijd de oppervlakte tot aan dien vlest verwijderd, om vervolgens den vlest te doorwerken en te bemesten, die dus bovengrond en teiland is geworden.

¹⁵⁾ *De Navorscher* 1856, blz. 106.

Er is te weinig vee om voldoende mest te krijgen. Omstreeks 1860 begon men met den aankoop van guano en vervolgens ook met andere kunstmeststoffen, hoofdzakelijk als toevoegsel. Dewijl men tot hiertoe van kanalen verstoken is, kan er geen genoegzame mest verkregen worden, hetgeen zeer te betreuren is. Te allen tijde toch behoorden in het algemeen die plaatsen, waar de landbouw het meest en het best beoefend werd, ook tot de welvarendste. Om het veelal loslopende vee niet in de akkerlanden te laten komen, werden in vorige eeuwen vermoedelijk die menigvuldige omheiningen opgeworpen, welke soms eene hoogte van meer dan twee meters bereikten. Meerendeels vond men ze aan de zoogenaamde bochten of akkers van lichten bouw- of zandgrond. Deze wallen worden langzamerhand vernietigd en verdwijnen al meer en meer. Misschien zijn ze eenmaal tot beteugeling of voorkoming van zandverstuiving opgeworpen. Zulke regelmatige doch lage wallen liggen ook nog in menigte op plaatsen der heide, gewoonlijk niet zeer ver van het dorp of de gehuchten. Mogelijk zijn deze laatste soort nog overgebleven uit den tijd eener zeer vroege bebosching of bebouwing.

De zwartaardige grond komt zeer ongelijk van diepte voor, als van [?.] tot [?.] centimeters. Moergrond zit hier en daar tot of bijna aan de oppervlakte, terwijl in sommige oude velden de van lieverlede hooger geworden laag zand bovengrond wel [?.] meter bedraagt. De diepte der veenlagen is ook zeer verschillend. Van alle geteeld worden- de veldvruchten is de rogge de hoofdvruucht, welke derhalve de meeste oppervlakte der akkers beslaat.

Boekweit groeit goed, doch staat aan bevrozen, wind enz. bloot. Vóór omstreeks 40 jaren werd zij zelden, thans schier algemeen bemest. Haver en klaver gedijën zeer wel op de hoogste weilanden, doch niet dan bij uitzondering in den akker.

Eve [evie] wordt veel gezaaid omdat ze zich nog al met lichten akkergrond vergenoegt. Vlas werd tot voor weinige jaren tamelijk veel verbouwd; thans zeer weinig meer, dewijl het vroeger algemeene spinnen zoo goed als opgehouden heeft.

Koolzaad werd langen tijd als de voordeeligste opbrengst gerekend. De meeste grondbezitters plantten eene kleinere of grootere plek slooren, zoals dit gewas hier geheeten wordt in den tuin of op hunnen besten of vruchtbaarsten grond. In of omstreeks het jaar 1865 [1855?] begon men

ook hier bronolie of petroleum te branden, waardoor langzamerhand minder koolzaad geplant is geworden.

Aardappelen schijnen hier te lande tegen 't midden der vorige eeuw, men meent in 1735, in gebruik gekomen te zijn; doch vele jaren daarna werden ze in eene nog zoo geringe hoeveelheid gepoot dat de zettters of poters door sommigen in eenen klomp of ander klein vaatwerk bewaard werden.

Ik heb in deze gemeente en elders lieden gekend, wien zulks nog geheugde. Wel is waar dat toen reeds te Stramproij in Limburg veel aardappelen geteeld werden, hetgeen echter als eene bijzonderheid aangemerkt wordt. Ze zijn in 1565 uit Amerika naar Ierland en het volgende jaar naar Engeland overgebracht. In eenige archieven dezer streek vind ik melding van aanschrijving door de Staten, die 30 Nov. 1789 tot 1 Juni 1790 den uitvoer van aardappelen verbieden, "*om de minvermogende ingezetenen te soulageren, ten einde dit nuttig voedsel thans in grooter overvloed dan oijt voorheen gebruikt wordende tot eenige matige prijs voor deselve verkrijgbaar te doen blijven*". Dergelijk verbod, in het laatst der 18e eeuw gegeven, heb ik meer malen ontmoet.

De eerste belangrijke mishukking der aardappelen ontstond in het jaar 1845, door eene algemeen gekende ziekte aan loof en knol, zoodat er toen schier geene onaangetaste aardappelen gerooid konden worden. Van dien tijd bleven de aardappels slechts enkele jaren van die ziekte verschoond; thans is deze echter als geweken te beschouwen. Volgens opgave van het gemeentebestuur waren in 1845 omtrent 92 bunders met aardappelen beplant, waarvan 3/4 als bedorven of verloren beschouwd werden. Granen en andere gewassen hadden veel opgeleverd.

Tuinbouw voor den handel wordt niet aangetroffen; iedere boer en bijkans ook elke burger verbouwt tuinvruchten voor eigen gebruik in den zoogenaamden hof.

Vruchtboomen werden tot hiertoe weinig meer dan voor eigen behoeften of uit liefhebberij gekweekt. Men vindt nochtans in verschillende eeuwen wel eens van eenen boomgaard gewag gemaakt. Reeds verscheidene jaren wordt ook hier voor den handel verschillend fruit opgekocht. De boomgaard door M.C. Rademakers aangelegd is thans de grootste der gemeente.

Hoofdstuk III

Verdeeling in heerdgangen, rotten, wijken, buurten, uithoeken, gehuchten, enz. Beschrijving van elk gehucht.

Reeds veele eeuwen heeft deze gemeente uit vijf heerdgangen bestaan. Men schreef dit woord vroeger hertgang, herdgang, heerdgang, enz. Het beteekent zooveel als rot, wijk of gehucht. Hertgang is een zeer oud woord, van herd of herde, vee en gang en werd oudtijds ook wel voor pastorie en parochie gebezigd. Van oudsher bezaten vele dorpen en gehuchten gemeene gronden waar het herd (spreek uit hêèrd), d.i. het vee, graasde onder toezicht van eenen algemeenen herder.

In oude geschriften - zelfs van 1311 - vindt men herdganghe, met het herd gaen en bedoelt daarmede 'het gedeelte van een dorp, waaruit het vee naar de gemeene weideplaats ging; met het vee naar de algemeene weideplaats gaan'. Vandaar gaen en gang. Toen het gebruik had opgehouden, of liever toen het woord herd, heerd, hert, niet meer verstaan werd, ging men ten onrechte aan haard denken en zonder er op te letten, dat gang niet paste bij haard, schreef men haardgang. Dit is alzoo ongerechtelijk. Een schrijver zegt: Hertganghe = uithoeken of gehuchten tot eenig dorp behoorend, die te samen één herder hadden, om hun vee naar de gemeene weiden (vroenten) heen te moeten brengen en ook het toezicht over te houden. De bedoelde heerdgangen van Bergeik waren:

1. Het **Eikerëind** met de volgende benamingen: Hof, enkele malen ook Kerkhof of Kom geheeten. De Straat. Het Eind. De Rundspade. De Lind. De Kept. De Berg. De Paal. De Boevenheuvel. De Bocht.
2. De **Broekstraat**, onder welken heerdgang gerekend werden: de Hoek. De Vliet. De Maai.
3. De **Berkten**, zijnde de hooge en lage Berkt, deze laatste met verscheidene afdeelingen of kleine buurten.
4. Het **Loo**, in vóórste, middelste of achterste Loo onderscheiden. De Rund. De Treurenberg. De Aa. Hongarije.
5. De **Weebosch**, waarbij Witrijt. Spaanrijt. Zandhoef.

Thans zal ik elk gehucht zooveel mogelijk naar de ligging, met de vreemdklinkende of oude benamingen, zoomede van de in hunne nabijheid gevonden wordende merkwaardigste bijzonderheden vermelden.

1. Het Hof

Door dit woord schijnt reeds van het heidendom tot op onzen tijd eene voorname of uitgezonderde plaats aangeduid te worden. Onder onze heidensche voorouders gaf men dezen naam aan eene beslotene plaats. De Hoven welke tot dien ouden tijd opklimmen waren, volgens sommige oudheidkundigen, door een hoofding, höfdinge of hoofd, hetzij priester of honderdman, van eene terp, wijk of buurt bewoond.

Groote uitgestrektheden gronds, waar alles aan een en denzelfden heer toebehoorde, droegen ook de naam van Hoven. Bij de pachthoeve Ten Hove, gem. Voerendaal in Limburg, heeft men in 1891 de grondslagen eener Romeinsche villa ontdekt. Oudtijds vooral, schreef men ook voor Hof alhier wel Hove. Zo wordt nog gezegd: het Hovervolk, de Hoverakkers, de Hover-kerk in plaats van de bewoners van het volk van het Hof, de akkers bij het Hof, de Hofferkerk of de kerk op het Hof, enz.

Het woord Hof komt meestal als gebouw, huis, woning, ook wel als heiligdom vóór. De hooge ligging van het Hof en de in groote menigte voormalige voorchristelijke begraafplaatsen ook in de nabijheid kunnen de bewoning van het Hof wel tot het Frankisch tijdvak doen opklimmen.

Uit mijne hierover reeds aangestipte oudheidkundige opgravingen blijkt dat de gevonden voorwerpen deels van oudere bewoners afkomstig zijn, deels tot het Frankische tijdperk behooren. Op zeer enkele uitzonderingen na klimmen de Nederlandsche plaatsnamen niet hooger op dan den Frankischen tijd. Hof is een frankisch woord en kan alzoo niet uit het oud-germaansch afkomstig zijn. Meer bepaald verstaat men gewoonlijk door het Hof de plaats of de huizen in de nabijheid der kerk; anderen bedoelen daaronder tevens de Straat, alwaar het raadhuis en de gereformeerde kerk staan, terwijl sommigen het geheel of den omtrek bedoelen tot de splitsing van de weg naar Westerhoven en Borkel, waar thans de schutsboom prijkt. De huizen ten noorden, westen en oosten bij de kerk vormen eene kom, vroeger meer dan tegenwoordig naar het taaleigen of gebruik den kerkhof geheeten, omdat dit van ouds en tot het jaar 1829 het éénige der gemeente was en aan de kerk gelegen is. In verschillende eeuwen stonden ook op 't Hof, voornamelijk bij de kerk, hooge eikeboomen. Tusschen de kerk en den genoemden huizenkring ligt een plein waarop meermalen boomen groeiden. Die er omstreeks het jaar 1728 werden geplant waren linden en zijn in 't begin van 1855 door de gemeente tot planken gezaagd en 26 Maart van dat jaar publiek voor f. 246,75 verkocht. Nadat de grond doorspit was, zijn er weder linden geplant.

Van ouds bevond zich op dit plein een brandkuil van schier driekantigen vorm. Wegens gevaar, bevordering van reinigheid enz. is deze poel in 1828 gedempt en ter plaatse, eenigszins noordwaarts, een ronde groote put gemetseld, welke meerendeels door de gegoedste inwoners der nabijheid bekostigd is.

In 1858 is de gezegde put gedempt, het boven de grond verheven deel of kuip weggebroken en op kosten der gemeente ter plaatse eene pomp gebouwd. 7 Juni dezes jaars namelijk, had de heer G.M. Raupp en andere in den omtrek van het plein wonende burgerlieden, den gemeenteraad een rekwest op zegel ingediend en beloofd *f.* 34,35 in de kosten dezer pomp te zullen betalen, tot welk bedrag gezegde inwoners zich bij eene intekenlijst verbonden hadden.

De eigenlijke pompkosten *f.* 40,--, het bovenwerk *f.* 30,--, welke beide sommen door de gemeente gedragen zijn. Deze heeft *f.* 36,-- en de particulieren *f.* 34,35 betaald. (Archief ten raadhuize). Deze is de eerste of vroegst geplaatste pomp der gemeente bij eene straat of op een plein.

Tot dien omvang van het plein behooren 15 huizen of 18 woningen. Sommige schrijvers in deze eeuw melden voor de kom 95 huizen en 500 inwoners, in welke opgave de geheele bevolking van het Eikerëind begrepen is.

Dit zielenaantal bedraagt ruim de helft der parochie van het Hof, waarover later afzonderlijk wordt gehandeld. Zulks zal ook nog over de huizen der gemeente geschieden.

Zoo ver men kan nagaan was het Hof steeds de voornaamste en merkwaardigste plaats van dit zeer uitgestrekt dorp. Alle andere bewoonde buurten of wijken konden daarbij in geenen deele vergeleken worden. De aanzienlijkste personen, het grootste getal inwoners, de meeste of drukste herbergen en andere neringen, de beste en fraaiste huizen, alle openbare gebouwen, als de parochiekerk met de pastorie en woning der kanunniken (waarin de reformatie verandering bracht), het raadhuis, de gereformeerde kerk, de school en meesterswoning, het marktveld, de gildekamers en verëenigingen der broederschappen, openbare gemakkelikheden en wat al meer waren hier te vinden. Men trof er de kantoren der Rijks-, gemeente- of andere ambtenaren, benevens de meeste burgersociëteiten enz. aan, zoomede tijdens inkwartieringen de hoofdwacht, het verblijf der hoofdofficieren enz.

Langs den weg van het Hof naar de Broekstraat loopende, werden zoo lang men weet geene huizen of gebouwen aangetroffen. In 1860 is daar op een perceel grond Schansakker of Schansenakker genaamd, eene woning getimmerd, welke over eenige jaren afbrandde en weder opgebouwd is. Noch uit de geschiedenis, noch uit eene overlevering bleef het bekend waarom deze Schansenakker alzo wordt geheeten. Allerwaarschijnlijkst voert hij dien naam naar eenen schans of eene verschansing uit eene vorige eeuw, zijnde een bolwerk of eene afsluiting. Zulke versterkingen zijn in de 16e eeuw menigvuldig aan de toegangen der dorpen opgericht. Ook deze Schansenakker kan men (en vroeger wellicht nog meer dan thans) als den toegang of het begin des dorps, namelijk van het Hof beschouwen.

Eene schans is ook eene vrij gemaakte plaats waar voorheen in oorlogstijd de bewoners hun huisgezin, meubelen, vee en wat zij verder bezaten in veiligheid brachten. Te Luiksgestel draagt een met breede grachten omringd stuk grond nog den naam van Schans. Dewijl de Schansenakker te Bergeik op slechts eene minuut gaans of eenige meters van den gewezen ouden kerkhofmuur gelegen is, kan hij ook daarvan zijnen naam verkregen hebben, want zulke muren dragen hier veeltijds den naam van Schans.¹⁶⁾ Het aannemelijkst voor den naams-oorsprong des Schansenakkers is die van den in 1599 rond de kerk en toren opgeworpen aarden wal, die de onverwachte invallen der soldaten kon wederstaan en de bezittingen der burgers beschermen. Mocht die akker geen deel dier verschansing uitgemaakt hebben, dan lag hij er toch wellicht tegenaan.

De Schansenakker heeft eene oppervlakte van ongeveer 1/2 hectare. Aan 2 zijden, zuid en oost, werd hij door een kerkpad begrensd. Na 1870 loopt dit alleen aan den noordkant. De eigenaar van het huis verlegde het in zijn voordeel en maakte deze verandering 12 April algemeen bekend. Mogelijk noemde men dezen akker wel naar het gewezen kerkhofschans, van welke hij niet ver gelegen is. In het jaar 1870 werd in deze straat zuidwaarts het genoemde, het tweede huis gebouwd. Het derde is de onderwijzerswoning waarin ook de brievenposterij met de prachtige school, welke beide gebouwen in 1887 tegenover den Schansenakker zijn opgericht. Dezen weg noemde men in de wandeling veeltijds de Hoolstraat; hij lag enigszins laag tusschen eiken wallepjes tot ongeveer het jaar 1870, toen hij wat verhoogd en verbreed

16

Zie Archief van het Aartsbisdom Utrecht, III, blz. 384.

werd, om als bedding tot den grint- of kunstweg te dienen, van welken onder het hoofdstuk Wegen zal gehandeld worden.

Bergeik bestaat eigenlijk uit twee hoofdafdeelingen Hof en Loo, een half uur van elkander, die ieder eene R. C. Kerk en eene pastorie bezitten. Tot het Hof behooren: de dorpskom die men meer bepaald of inzonderheid het Hof, vroeger ook de Kerkhof, noemt. Voorts de wijken Straat, het Eind, zijnde het oostelijk deel van het Eikerëind, namelijk waar de openbare weg naar Borkel en de andere naar Westershoven, thans kunstweg, aanvangt en sinds nagenoeg eene eeuw een schutsboom staat.

De Berg, Kept, Lind, Hoek, Broekstraat, Hooge Berkt, Paal, Boevenheuvel, beide laatste bestaan slechts uit een huis en de Maai met twee huizen. Dit afgelegen gehucht werd ook van ouds door Eikermaai aangeduid en heeft naar de volkssage in eene langverloopen eeuw een kasteel met een toren bezeten, van welke gebouwen vermoedelijk meermalen fundamenten ontdekt zijn, zooals nog in 1898 en in Februari 1902, toen men ook meende sporen te zien van den vest dien rond deze gebouwen eenmaal aanwezig zou geweest zijn.

Tot het Loo behooren behalve Voorste, Middelste en Achterste Loo, de Lage Berkt, Spaanrijt, Weebosch, Witrijt, de Aa en Hongarije, benevens eenige huizen of woningen welke in de zeer uitgestrekte meest westelijke heide onder Bergeik, worden aangetroffen: die ten zuiden van het dorp of 't Hof, zooals de gewezen barrier, enz. zijn aan het Hof onderhoorig.

Het Marktveld of de Straat

Tusschen het Hof of de kom bij de kerk en het marktveld bevindt zich sedert onheuglijken tijd een onbehuisd gedeelte van nauwelijks een paar minuten gaans, welke perceelen alzoo geschikte en goede timmer- of bouwterreinen aanbieden. Zoo lang er markten gehouden zijn noemde men de straat of plein van den weg naar Eersel tot de plaats waar de kerk der Protestanten gebouwd is geworden of nog verder oostwaarts de markt, het marktveld of het marktplein. Hier werden steeds hechte en aanzienlijke huizen gevonden en dit deel des dorps voor de kom of het voornaamste der gemeente gehouden. Volgens mondelinge overlevering brandde omtrent het midden der vorige eeuw of vroeger een goed huis met eene brouwerij af, staande aan de westzijde van de Eerselschen weg, waar de woning der erven Jan Hurkmans gevonden

wordt. Onder en westwaarts in deze woning zijn meermalen gewone groote baksteen en uitgegraven. In April 1902 is deze oude woning afgebroken en ter plaatse een goed huis gebouwd.

Behalve genoemde gebouwen bevinden zich thans nog in wijk Straat de prachtige gebouwen van het Ursulinenklooster en van het St. Jozefgesticht of oud-Mannen- en Vrouwenhuis. Tot 1844 bevond zich op het bovenëinde van eenen hand- of wegwijzer een bord of houten plankje waarop de afbeelding van een persoon, die aan eenen paal gebonden, gegeeseld werd met het duidelijk onderschrift: "*Straffe der Boomschenders*". Dergelijke palen of borden hebben in alle dorpen der meierij enz. bestaan ingevolge eene resolutie der Staten uit de 18e eeuw.

Toen ik op zeker den dag der maand Juli 1844 het reeds eenige dagen geleden afgevallen bord of schilderstuk aan den wegwijzer zag liggen bracht ik het in het tegenoverstaand woonhuis, met verlangen het weder zijne vorige plaats te doen innemen. Noch het gemeentebestuur, noch iemand der inwoners bekommerden zich echter om het behoud van dat oud en nuttig voorwerp. Weldra was het voor altijd verdwenen.

Den boomschenders werd door het bord de straf, die hun te wachten stond, alzoo zinnebeeldig voor oogen gesteld en mocht het middel soms al niet genoeg gebaat hebben, vooral na de afschaffing der geeselsstraf, zeker is het, dat het kwaad in deze dagen op eene onhebbelijke wijze is toegenomen. Van alle dorpen in Kempenland werd evenwel het gezegde schandbord te Bergeik het laatste in het openbaar behouden. De gezegde wegwijzer met eenen arm en hand droeg tot opschrift: Eersel 1 uur en stond tot omstreeks het jaar 1880 nabij het gezegde huis der erven Hurkmans, op den hoek van een gemeenteplein, waarop in 1829 de lange gave eiken geveld werden. Sedert dien tijd is dit plein niet meer beplant, uitgenomen enkele heesters door de gemeente daar in 1896 geplant. Op het midden is door de gemeente in 1887 een pomp gesteld, voornamelijk ten dienste der in 18.. gebouwde school der zusters Ursulinen.

Aan de noordzijde des wegs bevond zich van ouds een brandkuil aan welks oostzijde het raadhuis is gebouwd. Deze kuil, in de laatste jaren door eene lange beukenheg omringd en gelegen bij het huis van Evert Keunen, later aan P. Willems en thans aan M. Rademakers behoorende, is in 1887 gedempt, waarna daarop boompjes zijn geplant. Tegen het midden der 18e eeuw begon deze kuil aan de zuidzijde zoodanig grooter te worden, dat zoo dit voortging, aldaar het gansche pad zou vernietigd worden en er gevaar voor de passanten zou bestaan. Hierom besloten regenten in 1750 een deel van dien kuil, namelijk tot aan de

“Boome Schenders Straf”
Olieverf op hout (Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch)

toen bestaande rij lindeboomen te dempen. Het genoemde huis, nabij den kuil was toen het eigendom van Jan Keunen.

Door Straat verstaat men van oude tijden het gewezen marktveld benevens die huizenrij van daar oostwaarts tot aan den schutsboom of de splitsing des wegs van Westerhoven en Borkel, zooals in bl. 16 gemeld is. Onder de Straat behooren thans 22 huizen. Straat en weg hadden voorheen dezelfde beteekenis. Vóór eene huizenrij aan de zuidzijde der Straat liep tot 18.. een druk begaan voet- of kerkpad van de gerefor-

meerde kerk 2 à 3 minuten oostwaarts in de Straat uitlopende. De grond tusschen de Straat en dit pad lag tot het jaar 1842 nog onbebouwd en werd toen door de gemeente publiek verkocht en door de koopers gecultiveerd. Op dezen verkochten grond staan thans behalve de kerk der Protestanten 2 aanzienlijke woonhuizen, namelijk één door A. v. d. Heijden in 1829 en een ander door H. Aarts in 1836 gebouwd. Beide huizen zijn in latere jaren verfraaid. Bij het laatste wordt (1891) eene sigarenfabriek gebouwd. Een ander huis is na herhaaldelijk afgebrand te zijn een weinig vooruit - of nader aan de openbare straat getimmerd, ter plaatse waar het vernietigd pad eindigde.

Uitgenomen vóór het huis, om het gewezen uithangbord de Ster nog alzoo geheeten en door Margo Henselmans tot haren dood 1 November 1892 bewoond, kan men van het gezegde pad niets meer bespeuren. Vóór de vernietiging van dit aloud pad telde men 5 daaraan grenzende huizen.

Er lag een brandkuil, vroeger Plaskuil geheeten en van tamelijk groote uitgestrektheid, beslaande de ruimte tusschen twee in 1829 en 1836 gebouwde huizen, de Straat aan de vóór-, het vervallen pad aan de achter- of zuidzijde hebbende. Volgens eene nota werd deze kuil in het laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw verpacht om te visschen. Pastoor Deelen huurde den Plaskuil voor 12 jaren, in te gaan half maart 1793 à *f.* 1,50 's jaars voor 12 jaren. Na dien tijd was hij door niet volledige zuivering en grondaanzetting bij de vier zijden wat verkleind. Deze groote oude brandkuil, waarin de visch, voornamelijk snoek goed tierde, is in het jaar 1875 gedempt en schier met de aangelegen gronden gelijk gemaakt, zoodat de oppervlakte sedert dien tijd tot aankweeking van tuinvruchten gebezigd wordt. De grond behoort thans aan de heer G. Aarts en is aan drie zijden van eene beukenhegge voorzien. Tot het vullen van genoemden kuil is de meeste aarde met karren vervoerd en gehaald van een gedeelte op het gewezen aloude marktplein, tusschen het raadhuis en de gereformeerde kerk. Hier werden 800 kleine of aardkarren gronds gehaald. Men berekent het totaal van de tot demping gebezigde aarde op ongeveer 350 kubieke meters. De notaris P. van Galen, wien het huis ten westen en dat ten zuiden des kuils toen behoorde, verkreeg van de gemeente gratis die oppervlakte, onder voorwaarde de kosten der demping te zijnen laste te nemen en 25 gl. in eene te bouwen pomp bij te dragen. Daar de notaris het vervoer van het benodigd zand en de aarde voor *f.* 50,- had aanbesteed, kostte hem de verkregen oppervlakte 75 gulden. Na de dem-

ping is door de gemeente op den noord-oostenhoek de gezegde pomp geplaatst.

De afstand van dezen kuil naar dien bij het raadhuis bedraagt slechts een paar minuten. Op het afgelaagde marktplein beoosten het raadhuis werden boompjes geplant. Tot omstreeks het jaar 1860 wees een handwijzer naar Riethoven den weg, die tegenover het midden der dorpsstraat begint.

Aan het einde der wijk of buurt Straat, waar men het begin der gehuchten Rundspade en Lind moet stellen, stond nog omstreeks 70 jaren geleden een lindeboom van mogelijk tweehonderdjarigen ouderdom. De eenmaal dikke stam, schier geheel hol geworden, bestond als het ware uit drie deelen, zoodat de dáár druk spelende jeugd door 2 openingen er binnen kon. De grootste ruimte bevond zich in het oosten, dus naar de zijde van het Eind of de Rundspade, de andere opening zuidwaarts naar den kant der Lind. Toen deze boom (omstreeks 1820) geveld was, had hij slechts waarde als brandhout. Eenige passen noord-oostwaarts van deze linde is later de meergemelde schutsboom opgericht.

Oud huis van 't jaar 1650

Ongeveer in het midden van wijk de Straat waar ook een weg naar Riethoven aanvangt, staat een boerenhuis, thans bezeten door kinderen van P.J. Jansen, gebouwd in het midden der 17e eeuw dat nog gedeeltelijk in den oorspronkelijken bouwtrant behouden is. Volgens bestendige overlevering zijn aan dit huis o.a. vier stevige balken, ieder van 18 voet lengte, in de muren vertimmerd, als ook een binnenmuur, de schouwmuur van groote baksteen, dit alles afkomstig van den ouden dorpskerktoren, die in 1650 instortte en niet herbouwd werd. Die steenen komen overëen met die nog in den grond van den toren bleven en ik er velen heb uit- of nagegraven.

Uit de lengte der balken kan men met grond besluiten hoe lang elke der vier muren van den toren geweest is, dewijl die balken wellicht tegen de torenmuren tot steun hebben gestrekt. Het gezegde huis werd door zekeren, thans onbekende inwoner van het dorp, gebouwd of althans, geheel vernieuwd. Later is het o.a. door zekeren Daris bewoond. Deze behoorde tot de oudste familiën of geslachten te Bergeik en was ook bloedverwant van de hedendaagsche aldus genoemde bewoners. Deze hadden, tot voor eenige jaren, nog eene zeer oude kast in bezit, die door den heer Von Hoffmann op de villa bij de gewezen barrier is gekocht en kunstig gerestaureerd werd. Neemt men 3½ voet

Rijn[andse] maat voor 1 M[eter] dan bedroeg de lengte 5 M. 25 cent[i-meter]. Wellicht ook de lengte van elken torenmuur die alzoo van buiten ruim 6 M. zal geweest zijn. (Men zie het hoofdstuk van kerk en toren).

Het Eind

Schoon het Hof, den Berg, de Straat, de Lind enz. alle onder den ouden Hert- of Heerdgang het Eikerëind begrepen worden, verstaat men door het Eind meer bepaald dat deel, hetwelk van den schutsboom of het begin van den weg naar Borkel tot aan de grens of scheiding van Westerhoven gelegen is. Eikerëind beteekent het einde van Eik, de eerste of oudste benaming van Bergeik. Het Eind is alzoo het laatste of uiterste gedeelte van het Eikerëind of aan de grenzen van Bergeik. Het Eind heeft nagenoeg de strekking of ligging van het westen naar het oosten. Aan dit punt, ter noordzijde bestonden vroeger nog 2 zeer geringe woonhuizen dicht bij elkander, het eene op den driesch of aangslag van het nu uiterste huis, het andere op den hoek of het begin van een hedendaagsch bos, sinds 1863 in mijn bezit. Laast genoemd woonhuisje werd omstreeks 1806 als brandschop geplaatst bij een huis thans F. Valenberg toebehoorende, het andere woonhuisje is omstreeks 1810 weggebroken.

Vroeger was het vermelde uitgestrekte dennenbosch deels bouwland, deels mast en berk, ook met hakhout bezet. Aan de overzijde der straat lag ruim een ½ eeuw geleden, nog een groote lap gronds het Heike geheeten, onbebouwd. De gemeente heeft dezen in 1839 verkocht. Een perceel uitgezonderd is het in bouw- en weiland veranderd. In 1846 werd op een dier stukken eene geringe woning getimmerd, welke na eenige jaren weder is afgebroken.

Aan de onmiddellijke grens van Westerhoven is aan denzelfden kant in 1864 mede eene woning gebouwd. De grond tusschen den schutsboom, den weg door het Eind of naar Westerhoven, dien naar Borkel en dien uit het Eind naar de Lind en verder naar het Loo en alzoo eenen driehoek vormende, heeft tot 1820 gansch woest of onbebouwd gelegen wat te verwonderen is. In dat jaar door de gemeente verkocht zijnde, werd hij langzamerhand bebouwd. Thans ziet men daarop drie huizen of vier woningen. Bij den verkoop van genoemden grond behield de gemeente een perceel naar den kant van den schutsboom aan zich. Het werd later aan een' inwoner verkocht en tot tuin aangelegd, behalve 4 roeden, die voor een' kuil of vijver bestemd werden. Deze is reeds in 1857 gedempt. Op dit perceel zijn in 1898 en '99 drie huizen gebouwd.

Er waren van ouds 2 kuilen, als brandkuilen gerekend, in het Eind, ook beiden aan de rechter- of noordzijde des wegs gelegen, de een aan het huis waaromheen de weg naar de Lind voert, de andere bij het voren- genoemd in 1839 verkocht gedeelte achter in het Eind. Van de laatst- gezegden weg naar het achterste deel staan eenige huizen binnenwaarts of op een' zekeren afstand van de Straat, dewijl de daartusschen lig- gende gronden eerst in 18.. door de gemeente aan de eigenaars der respectieve huizen zijn verkocht. Onder het Eind bevinden zich thans huizen, waaronder eenige niet aanzienlijke. Vooral sinds eene halve eeuw werden vele oude gebrekkige huizen, evenals elders, verbeterd.

Een drievormige lap gronds tusschen den openbaren Borkelschen weg, dien weg uit het Eind naar de Lind en een weg uit het Eind in den weg naar Borkel uitlopende lag tot 1820 nog onbebouwd met vele kuilen of poelen. Toen de gemeente die gronden in 't openbaar verkocht had, werden ze van dat jaar af van lieverlede doorgraven en gecultiveerd. Het laatst ontgonnen stuk hiervan is thans van een beukenheg omringd, diende een paar jaren tot bossencultuur en wordt thans als bouw- en weiland benuttigd. De bebouwing dagteekent echter van het jaar 18.. Na 1820 werd de meermalen genoemde schutsboom van die plaats naar zijne tegenwoordige overgebracht.

In September 1889 is eene druk bezochte, merkwaardige landbouwten- toonstelling in dat afgesloten perceel gehouden.¹⁷⁾ Onder de weilanden ten zuiden van het Eind liggende, bevinden er zich eenige aan de rivier de Keerschop en de grens van Westerhoven welke den naam van de Weerten dragen. Het woord weert beduidde eertijds een stuk land met slooten of water omgeven, ook een land, laag gelegen en met hout of geboomte bezet.

De Berg

Deze kleine buurt aan het Hof en de Straat gelegen telt 4 huizen. Waarschijnlijk draagt zij dezen naam naar de kleine bergen of heuvelen die in de nabijheid op de Bergerheide gevonden worden. De buurlijke gebruiken draagt dit gehuchtje met het Hof. De weg naar Eersel voert langs de huizen. Nadat in 1820 het uiterste of noordelijkste huis afge- brand was, is het doch meer zuidelijk in hetzelfde perceel opgebouwd.

Omstreeks 1869 werd tegenover het genoemde huis eene woning ge- timmerd welke 23 Juli 1891 afgebrand en weder opgebouwd is. Er

¹⁷

Hierdoor bekwam het eenige blijvende bekendheid.

stond vóór het midden der 18e eeuw een gering woonhuisje slechts eenige meters achter het laatstgenoemde, tegenover het vorengesegde aan de linkerzijde des wegs naar Eersel, dat, waarschijnlijk in 1747 door de Franschen is afgebrand. Volgens de legende stond dit huis ter plaatse waar men een vierkant lapje gronds ziet, aanmerkelijk lager dan de aangrenzende terreinen.

De Schoolstraat

Deze benaming voert van nu af de gewone weg van het Hof naar de Broekstraat tot hiertoe de Hoolstraat geheeten, sedert 1873 een kunstweg. Behalve de openbare school, onderwijzerswoning, eene sigarenfabriek en dokterswoning bevinden zich in deze straat reeds vijf huizen, een heeft twee woningen, het uiterste wordt thans in de nabijheid der oude Postelsche Hoef gebouwd.

De Kept

Deze plaats tusschen het Hof, de Straat, Rundspade, Lind en Hoek gelegen, schijnt tot het jaar 1838 onbehuisd gebleven te zijn, toen er F. Aarts aan de ontmoeting van eenen kar- en kerkweg slechts een bolworp van de tegenwoordige caserne der Marechaussee eene geringe woning bouwde welke nog bestaat. Meer zuidwaarts aan het einde der Keptakkers en eenen karweg die van de Lind naar de Broekstraat voert, timmerde W. Lanen een degelijk huisje hetwelk omstreeks het midden dezer eeuw slechts weinige jaren in aanzien bleef. In 1869 werd als het ware die afgebroken woning vervangen, daar J. v.d. Bichelaar er eene een bolworp zuidelijker heeft getimmerd. Deze beide laatste woningen behooren tot de buurt de Hoek.

Zeker jongman bouwde in Maart en April 1873 op korten afstand van de eerst en laatstgenoemde, op de Kept een huisje, zoodat aldaar 2 woningen gevonden worden. De Kept werd van ouds in Groote en Kleine Kept onderscheiden. Op het jaar 1687 en vroeger leest men o. a. in een cijnsboek van akkers "**die cleijn Kept**" genaamd. Hedendaags gewaagt men van Kleine Kept of onderscheiding niet meer. Den naams-oorsprong van Kept of "**de Kep**" zooals ze hier sinds onheugelijken tijd uitsluitend genoemd wordt, weet men niet. Waarschijnlijk beduidt het hier hoogte of hoogen grond. Sommigen willen hier denken aan Kamp, Kemp of Keppel; doch deze afleiding is onwaarschijnlijk en onaannemelijk. Nog geene halve eeuw geleden was de Kept op sommige punten wel een meter hooger dan de andere omliggende bouwgronden. Langzamerhand vooral in deze eeuw werd zooveel bovengrond en zand afgevoerd, dat de Kept behalve eene kleine plek niet hooger meer

is, dan de andere gewone akkers. Door die verlaging nadert men de vleist (hier vlijst), welke doorspit zijnde, goede bouwgrond wordt. Het eerste in 1838 gebouwde huisje is in 1897 door eene burgerwoning vervangen; in 1898 telt de Kept 5 huizen. In oude transporten en andere papieren leest men gedurig van sommige perceelen in de hooge Kep of Kepte gelegen.

De Lind

Dit gehucht ligt ongeveer vijf minuten ten zuidoosten der parochiekerk of van het Hof aan den weg van het Eind naar den Hoek. Zou de naams-oorsprong aan eenen lindeboom toegeschreven worden, wat het natuurlijkste en het eenvoudigste is, dan kan die zoowel in de grijze oudheid als in latere eeuwen te huis behooren, daar in het heidendom de linde een heilige boom was. Ook komen in de oudheid als gericht-boomen geene zoo menigvuldige als de linde vóór. Vrijboomen heetten oudtijds zekere lindeboomen die evenals de kerkhoven tot vrijplaatsen voor menschen en bezittingen dienden. Onze vaderen hielden hunne dingdagen, d.i. gerechtsdagen meestal onder eene linde. De vereering van een' zoogenaamden boom door de Germanen is algemeen bekend.

Tijdens de middeleeuwen verhief zich in het midden der verstrooide, nabij het kasteel van veele dorpen gelegen woningen, eene lommerrijke linde¹⁸⁾ wat ook hier, wegens de nabijheid van een kasteel het geval kan geweest zijn. Sommige oude lindeboomen in Noordbrabant en België worden nog geëerd. Linde zou om zijn zacht hout dus genoemd wezen. Steeds was hij de geliefkoosde verzamelplaats der dorpelingen, gelijk uit de volkspoëzie der vorige tijden genoegzaam blijkt.¹⁹⁾

Heeft op dit gehucht werkelijk in oude tijden een lind, in het taaleigen lijnt uitgesproken gestaan, dan kan hij zelfs herhaaldelijk door eenen anderen vervangen zijn. Aantekeningen of overleveringen bestaan desaan gaande geene. Het getal huizen onderging sedert onheuglijken tijd, geene groote verandering. Men telt er thans zeven, waarvan drie aan den weg die aan den schutsboom of den grintweg uitloopt. Schier alle werden in de verloopende eeuw herhaaldelijk verbouwd en er staat op menige plaats reeds ten tweeden male eene woning. Bij den samenloop of de splitsing der twee wegen omtrent te midden van 't gehucht, waar thans een tuin bestaat, is ten jare 1806 een groot, hoog, oud en sterk huis met trapgevels enz. afgebroken. Men kent daarvan geene bijzonderheden. Laatstelijk had het aan de ouders van Piet Hoevenaars

¹⁸⁾ Zie *Ons Verleden*, I, biz. 78.

¹⁹⁾ Nederl. Klassieken, door dr. Eelco Verwijs, I, 1864.

behoord, die in 't begin dezer eeuw onderwijzer op de Weebosch was. De oppervlakte dezer woning enz. is in 1791 door den landmeter aan tien roeden (aren) opgegeven.

Eene woning op een kleinen afstand van de Straat of weg gelegen is in 't begin der 19e eeuw naast den gewonen openbaren weg verplaatst, nadat er eenigen verkochten grond, aan de gemeente behoorend hebbende, was ingenomen. Ongeveer 2 steen- of bolworpen van de Straat of van dit verbouwd huis stond weleer met het front naar het westen eene groote boerenwoning met schaapskooi te welker plaats nog steenen uitgegraven werden, alsook stukken van dikke leiën. Mogelijk stond dit huis in het nabij het Slot gelegen later genoemd perceel Steenbeemd.

Onder of in de nabijheid van de Lind omstreeks het midden dier huizen en den schutsboom ligt aan den weg een perceel gronds, hetgeen oudtijds geheel of meerendeels met een' vest of sloot schijnt omringd geweest te zijn. Het perceel is in 1791 onder no. 617 en ter grootte van 2 loopens, 17 roeden gemeld.

Aan de noordzijde bestond tot onzen tijd nog aldaar een sloot of vijver, ongeveer 10 meters lang en 15 meters breed, welke in 1845 door den toenmaligen bezitter met aarde uit het perceel gevuld is. Deze plaats of gronden, nu aan 2 personen behoorende heet het Graveveld. Menigwerf werd er puin en andere overblijfselen van een vroeger gebouw uitgegraven. Dit perceel verkreeg wellicht dien naam naar het woord graaf, hetwelk een gegraven vaart, gracht of sloot beteekent.²⁰⁾ Eene grave of graaf is almede een omwaterd huis of soort van villa, gelijk men in alle dorpen aantrof. Naar eene hier wonende familie "De Graaf" kan het ook zijn naam ontleend hebben. Eenige weilanden bezuiden de Broekstraat alhier heeten ook "de graaf".

Ten westen van de Lind nabij het uiterste huis, aan de noordzijde des wegs, draagt een perceel den naam van Frankenveld, waarvan het onnoodig is vergezochte afleidingen te melden. Allerwaarschijnlijkst voert het den naam naar de familie Franken of Vranken, die in deze gemeente verscheidene achterëenvolgende eeuwen woonde en van welke namen er nog gevonden worden. De "Francken-boomgaert" in

20

Aardr[ijkskundig] woord[enboek] der Ned[erlanden] door A.J. van der Aa, IV, blz. 897. *De Navorscher* IX, X, XXI. Mijne *naamsafleidingen* h.s. [handschrift].

stukken der zeventiende eeuw, mij ontmoet, is vermoedelijk dit of een daaromtrent gelegen perceel. Dat die plaats van grooten omvang plachtte te wezen en in de laatste helft der 18e eeuw wezentlijk een boomgaard was, blijkt uit de door mij afgeschreven woorden: "*Uyt eenen boomgaert genoempt den Vrancken-boomgaert rontsom in de erffnisse van Mr. Dirick van Esch, voorts aan de gemeynte*" grenzende.

Een gedeelte aan den daar kronkelenden weg tusschen Lind en Hoek heet Vogelenzang, wellicht om het verblijf van zingende vogelen. Niet ver van de Lind, ongeveer 2 minuten ten oosten, aan den weg naar Borkel worden in den grond soms overblijfselen van muren, stukken van steenen of puin aangetroffen. Vermoedelijk stonden daar in vorige eeuwen huizen, of die woning, in 1687 in een cijnsboek als afgebroken gemeld en aan 't erf van Mr. van Esch grenzende.

Geen zoo belangrijk gebouw zal wel ooit op of in de nabijheid der Lind aanwezig geweest zijn als het kasteel der vroegere heeren van Bergeijk hetwelk zich tot in het laatst der vorige of het begin dezer eeuw slechts even zuidwaarts dit gehucht bevond. Ik behandel dit in een afzonderlijk artikel.

Er stond almede in de middelëeuwen zuidwaarts het kasteel een watermolen, waarvan men onder Molens melding vindt.

Aan het huis no. 147, thans aan de wed. P. van der Heijden behoorende, zou men nog vertimmerd hout van het afgebroken kasteel aantreffen. Er is echter aan deze woning niets bijzonders te bespeuren. Eene meerendeels van hout en leem gebouwde woning stond in de onmiddellijke nabijheid benoorden het kasteel en werd hierom het Sloterhuisje genaamd. In het begin der achttiende eeuw behoorde het aan Adrianus Adam van Poppel op het Achterste Loo woonachtig en viel in het jaar 1724 bij de verdeeling zijner huizen en gronden aan zijnen zoon die nog andere goederen erfde ten deel. Er wordt op genoemd jaar van geene meerdere gronden die tot het Sloterhuisje behoord konden hebben gesproken. Omstreeks 1807 is deze woning afgebroken. Sedert den afbraak is daar een weiland. Een der huizen van kleinen omvang is dat van J. van Kuik hetwelk tot in het midden der 19e eeuw meer zuidwaarts en digterbij het Sloterhuisje stond. Thans bevindt het zich op zoo lang ongebouwd grond.

De Rundspade

Zij is gelegen tusschen het Eind en de Lind en bestaat voor het grootste gedeelte uit niet hoogen en vruchtbaren grond. Hoezeer in verschillen-

de vorige eeuwen, nu en dan reeds een stuk ontgonnen en ingegraven werd, lag ze tot 1810 bijkans geheel ongecultiveerd. Er stond dan ook geene enkele woning. Alle die nog woeste gronden waren gemeenteeigendom. Gedurig waren vele met water overloopen. Op eenige plaatsen zag men eiken, berken en ander geboomte, terwijl eene aanzienlijke ruimte hier en daar kuilen en poelen vertoonde.

Runspade of Rundspade beteekent waarschijnlijk gespitte grond bij de Run. Run is vliet, stroomend water; spaden of spaaïën = spitten. Een zeer onbeduidend beekje, hier treksloot geheeten en de Keerschop vloeiën op korten afstand, doch aan geen van beide wordt evenwel thans de benaming van Run gegeven. Men zegt hier spaden of spaaïën voor spitten. De naam der plaats heet hier Run- of Rundspaaï. Ik vermoed echter dat die ledige, woeste streek van ouds Run heette en wegens het omspitten undspaaï genoemd werd. Onder Acht ligt "het Spaaïëind". Men zie Rund, blz.54.

Den 5 April 1810 verkocht de gemeente er [grond] voor ruim *f.* 240, den 5 Februari 1817 voor *f.* 274,65 en in het voorjaar 1820 nog bijna 70 loopensen. Die verkochte ongecultiveerde gronden behoorden echter niet alle onder Rundspade. Daar werden door die ingravingen de wegen verhoogd en namens de gemeente eiken geplant. Langs den Borkelschen dijk was zulks in 1817 geschied. Deze eiken zijn thans gerooid en in 1895 door eiken heesters vervangen.

Op een in 1820 door dr. G. Raupp gekocht perceel aan den weg naar het Eind en de Lind was door hem een moestuin aangelegd. Toen deze in 18.. aan eenen bouwman verkocht was, is hij tot gewoon teelland gebracht. Zoo is dan de Rundspade, kort geleden nog schier geheel ongecultiveerd en woest, thans volkomen bebouwd. Het eerste aldaar gebouwde huis werd er in 1823 aan den Borkelschen dijk in de nabijheid van den schutsboom en de wegensplitsing getimmerd. Deze woning is er nog de eenige (soms echter [bewoond door] twee gezinnen). Een tweede huis in die nabijheid eenige jaren later gebouwd, had een kortstondig bestaan.

De Paal

Aan de grens van Eersel, drie minuten ter rechterzijde van den dijk of weg van Bergeik naar Eersel, omstreeks 20 minuten van de kerk of het dorp Bergeik, ligt eene oude bouwhoeve, door Reinier Maas in 1799 geheel vernieuwd en opgebouwd. Ongetwijfeld draagt deze plaats haren naam naar eenen paal of paalsteen, welke er tot aanwijzing der

dorpsgrens of scheiding der jurisdictie van Bergeik en Eersel vroeger aanwezig was.

Reeds ten tijde der Franken werden aan de grensscheidingen van plaatsen en particuliere eigendommen paalsteenen geplant, nagelen in boommen geslagen of teekenen er in gesneden. Wie de paalsteenen verplaatste, werd, - zoo luidde de bedreiging - in den grond gedolven en zijn hoofd met den ploeg afgesneden. Eene oude mondelinge overlevering zegt, dat op de Paal eenmaal een kasteel of ander merkwaardig gebouw stond, waarvan echter met zekerheid niets bekend is, dewijl geschiedkundige aanteekeningen ontbreken.

Naar het verhaal van oude lieden zou dat kasteel of slot zich eenige schreden noordoostwaarts het tegenwoordige huis bevonden hebben. Dáár zijn nog twee diepe slooten of grachten wellicht het overblijfsel eener vest die er een voormalig woonhuis, mogelijk zeer aanzienlijk, zal omringd hebben. Op deze plek zijn in de vorige en ook nog in de tegenwoordige eeuw meermalen groote baksteenen van den vorm als die uit de middeleeuwen of stukken van zodanige, benevens een mes, eene schaar enz. uit den grond gegraven. Dat in de onmiddellijke nabijheid der paalhuizing, door verlegging van tuin en grondoppervlakte, veranderingen plaats hebben gehad, kon men, nog niet lang geleden, nagaan.

Op geringen afstand zuid-oostelijk der tegenwoordige huizing zijn ook oude baksteenen en puin uit den grond gegraven. In de vorige eeuwen waren niet alleen kasteelen en sloten, maar ook aanzienlijke landhoeven en huizen, meer dan tegenwoordig door water of grachten omringd. Als eigenaar en bewoner op de Paal²¹⁾ komt in de 16e eeuw Geert Adamsz. Quakelaar voor. Van deze talrijke en deftige familie zal later breedvoeriger gesproken worden bij het geslacht Wachtelaars.

Ten jare 1660 komt als bezitter op de Paal Aart (Jan) Emmens of Emmen vóór, later Jan Huijbrecht Lambrechts, alsook naar 't schijnt Adriaen Aert Emkens.

Bij de opmeting der landerijën van de gemeente in 1791 is de grond waarop de huizing met bijbehoorte is gebouwd aan 10 roeden en de bouw- en weilanden aan 109 loopensen oppervlakte gegeven. In het laatst der 18e eeuw is het huis vernieuwd of gebouwd. Naast de voerdeur ziet men op een der steenen de herinnering hieraan van den eigenaar R. Maas 1798 en op een' steen ter achterdeurzijde ook Reinier Maas 1798, alzoo R.M. 1798.

²¹⁾

Voorheen schreef men steeds *op den Paal*, hedendaagsch meestal *op de Paal*, enz.

Boevenheuvel

Deze ligt slechts op weinige minuten afstands van de Paal, ten noorden dezer boerenhofstede en zuidwaarts den Boevenheuvel, welk gehucht van 5 huizen onder de gemeente Eersel behoort. Er staan op den Bergeïkschen Boevenheuvel twee huizen, waarvan het eene sedert 18.. onbewoond is, toen de eigenaar tevens bewoner met zijn gezin naar Amerika is vertrokken. Bij deze gelegenheid kwam diens broeder Lambert van de Ven in bezit van het verlaten huis en de gronden. Hij bezigt sinds dien tijd die woning met schuur en stal tot berging van landbouwzaken. Dit huis staat in de onmiddellijke nabijheid van het evengenoemde landbouwershuis, hetwelk hij in 18.. geheel heeft vernieuwd. Thans behoort hem den ganschen Bergeïkschen Boevenheuvel, welker oppervlakte ik in vroegere opgaven, meermalen aan 35 loopensen of nagenoeg 6 hectaren, waaronder vele heidegronden, vermeld vond.

Een cijnsboek noemt in 1662 een bewoner Jan Jansen, in 1687 Jenneken Jacob Goossens huisvrouw van Wouter van Tilborch of Tilborchs. In 't laatst der vorige en 't begin der tegenwoordige eeuw woonde er ook zekere Hendrik Nijssen. Tot omtrent het jaar 1825 stond er nog een slecht woonhuisje of hut (wellicht niet langen tijd) en bewoond door Dionijs van Bommel. Hij vond eens niet ver van zijne woning die ongeveer 3 minuten oostwaarts van de beide andere getimmerd was in eenen met eikenhout bezetten wal, meer in de nabijheid van het Broodven gelegen, het geraamte van een' mensch, vermoedelijk dat van een militair, dewijl op korten afstand een schier vergaan of versleten geweer met een bajonet aangetroffen werd. Naar eene volksoverlevering wil, hield zich in eene vorige eeuw, in de heide bij het genoemde onder Riethoven behorende Broodven, eens een leger op. De militairen, voor den vijand beducht, wierpen hun brood en andere voorwerpen in dat ven, na welken tijd het Broodven geheeten is.

Aan de noordzijde van het ven bestaan nog eenige tamelijk regelmatige kuilen, volgens de legende toen door de soldaten gegraven. Door welk veldleger deze 4 kuilen gegraven zijn enz. vond ik nergens aangeteekend.

Boevenheuvel verkreeg naar de meening van sommigen dien naam van zich hier oudtijds opgehouden of gewoonde hebbende boeven of schurken, welke in de vorige eeuwen, ook in deze landstreek, den inwoners

veel nadeel en last toegebracht hebben. Het geheugen van dieven en andere boosdoeners wordt in menige plaatselijke benaming bewaard.²²⁾ Vroeger zeide en schreef men wel eens, als verkorting of verbastering Boevelen. Zoo zegt het volk hier nog Eindeve voor Eindhoven, Rèdeve voor Rijthoven enz. In enkele schriften lees ik den naam van dit Berg-eisch gehuchtje Bovenheuvel of Boven-Heuvel, mogelijk bij verbastering of door onwetendheid van Boevenheuvel. Deze gegeven afleiding is evenwel om verschillende redenen niet de waarschijnlijkste. Kon aangetoond worden, dat er vroeger ooit terechtstellingen hebben plaats gehad dan zou men hier aan boeven denken. Nu verdient de afleiding van boven, door vernuftspeeling van 't volk tot boeven verbasterd, de voorkeur. De beteekenis is letterlijk: de heuvel boven gelegen. Dit kan zijn: boven de omliggende terreinen, doch ook boven, dat is hooger of verder dan de Paal of is de naam het eerst door Eersel gegeven, bij, boven Stokkelen. In Juli 1841 maakten de bewoners der 2 huizen een karwegje door de heide, 1/4 uur lang naar hunne weilanden bij den hoogen Berkt.

De Bochtstraat

Ik geef dezen naam aan eene kleine verzameling huizen tot heden de Bucht geheeten. Bochten zijn hier hooge, meestal schrale of niet zeer vruchtbare akkers met aarden wallen, die met eiken schaarhout bezet zijn, omringd. Nog geene eeuw geleden waren bijkans alle langs den binnenweg naar Westerhoven gelegen perceelen dusdanige akkers: er stond geen enkel huis. De Bochtstraat begint aan gemelden weg op Riethoven (zie de Straat) en eindigt aan een van de Straat naar den binnenweg voerend karstraatje, waarbij en langs het laatste huisje is getimmerd, nadat een van dien eigenaar in de Straat was afgebrand.

Gezegde binnenweg, welke in de Bochtstraat het smalste is, kan overal tot aan de huizen van Westerhoven per kar bereden worden en draagt van oude tijden den naam van Keulschen Pad, dat is het Keulsche pad. Deze benaming verliest het eerst bij het einde op de oostelijkste huizen te Westerhoven, waarachter het op korten afstand overal heen loopt en niets meer dan een wezenlijk pad is, daar het niet verder per kar kan bereden worden. Men kent den naams-oorsprong van den Keulschen pad niet. Wellicht staat hij in betrekking met den handel, die uit de stad Keulen met Bergeik in vorige eeuwen schijnt gedreven te zijn.) Deze binnenweg of Keulsche pad gaat schier geheel recht van het westen

22

Zie o.a. Over de onveiligheid van vroeger tijd. door P.C. Molhuijsen.

naar het oosten en is slechts 1 à 2 minuten van den kunstweg of de Straat naar Westerhoven verwijderd. Meer en meer sterft hier de benaming van Keulschen pad onder het volk uit.

In of omtrent 1797 bouwde Goris Hendriks op een tot dien tijd braakliggend en van vele zandkuilen en met paadjes doorsneden perceel land liggend in de Bocht een klein gering huisje, hetwelk hij en zijne kinderen herhaaldelijk vergrootten, alleenlijk door verlengen, zoodat het lang doch smal en laag was. 17 Januari 1849 stortte dit zwak woonhuisje in en werd toen, eenigszins verplaatst, tot een beter boerenhuis verbouwd.

Het 2de huis in dat achterstraatje is in 1848 op den hoek en het begin langs den weg naar Riethoven getimmerd. Tusschen deze twee huizen, waar de grond uitgekleid is, werden weinige jaren daarna een gering woonhuisje en nog 2 andere, alle van gering begrip getimmerd. Het laatste, aan de linkerzijde des wegs gelegen, werd onlangs in eene nette burgerwoning verbouwd. Deze behoort thans aan de Hervormde gemeente, welke daarachter in 1863 hare begraafplaats heeft aangelegd en geopend. In 1888 brandde het er tegenoverliggend huisje af en werd het in beteren staat opgebouwd. Zoo staan dus 6 woonhuizen, waarvan vier ter linkerzijde des wegs, in de Bochtstraat.

Aan dezen weg of Keulsch pad bij eene kruisstraat tegenover het Eind werd in deze en de vorige eeuw soms klei gedolven en steenen gebakken.

Een weinig oostelijker ter linkerzijde ligt het zoogenaamd hoog Heike, waar vroeger veel zand en aarde schijnt gehaald te zijn en in 1839 nog het eenige woest of ledigliggend plekje was. Het werd door de gemeente in dat jaar verkocht en door den kooper tot mastbosch aangelegd. Behalve nog eenige perceelen akkerland is thans de streek langs dezen binnenweg ook dennebosch.

Eenige minuten noordwaarts en op nog korteren afstand oostwaarts den weg op Riethoven [stond] een zeer geringe woning. De gewezen plaats, thans dennebosch, heet nog hutakker. Op kleineren afstand van de Bochtstraat tusschen deze en den hutakker werd, ongeveer eene halve eeuw geleden, eene kleine woning gebouwd, terwijl eenigen tijd later, nog meer noordwaarts eene soortgelijke was getimmerd. Afgebrand zijnde werd ze opgebouwd, doch in 1898 afgebroken en de grond en omtrek tot mast aangelegd.

De Hoek

Deze straat wordt door vreemden soms als een deel der Broekstraat aangemerkt, waartegen zij westwaarts onmiddellijk aansluit en door den kunstweg gescheiden wordt. De baan of weg, die vervolgens tusschen Broekstraat en de Hoek naar den Rijksweg en Neerpelt leidt, heet Hoekerdijk. Het gehucht de Hoek is dan ook een hoek der Broekstraat, waarmede hij van ouds een hertgang of rot heeft uitgemaakt. De bevolking woont er in huizen, waaronder een gerekend moet worden, hetwelk in den akker noordwaarts de Hoek is getimmerd en waarvan onder de Kept is gehandeld. Omstreeks het midden des gehuchts, nagenoeg tegenover de parochiekerk, zijnde 10 minuten van deze verwijderd, oostwaarts het huis no. [?.] heeft in vorige eeuwen, naar eene mondelinge overlevering een groot huis of ander merkwaardig gebouw, waarschijnlijk eene hoef gestaan. Vóór 1/4 eeuw zag men te dier plaatse nog grachten of diepe slooten. Een oud huis of hoeve aan de zuidzijde der straat (evenals het genoemde) gelegen, is op het tweede perceel aan den weg naar Neerpelt, vermoedelijk in het begin der 18e eeuw afgebroken. Een brandkuil is omstreeks 1860 op een perceel noordwaarts in die straat gevuld, waarop thans het woonhuisje no. A 146 werd gebouwd.

Aan 't einde van de Hoek noordwaarts, bijna tegenover het laatste huis, ligt een perceel akkergrond de Kroon geheeten, omdat er, naar men meent, ooit een huis, waar de Kroon uithing, aanwezig zou geweest zijn.

De Broekstraat

Zij ontleent haren naam naar het broek waar langs ze aan de noordzijde gelegen is. Oudtijds strekten de broekgronden zich nader bij de bebouwde straat uit, aangezien in verscheidene eeuwen eene groote oppervlakte van het gebroekte tot goede weilanden is ontgonnen. Thans begint het broek op tamelijken afstand der straat. Men rekent de lengte der Broekstraat van de aloude Postelsche, nog bestaande hoeve of Pelterdijk tot aan den Slijkdijk, welke de Broekstraat en het vóórste Loo met het middelste Loo verbindt. Op dezen hoek zuid- en Loowaarts, is in April 1841 een tamelijk goed burgerhuis, waarop in den oostelijken gevel het jaartal 1613, afgebroken. Omstreeks [?.] jaren geleden werd in die nabijheid aan de noordzijde der straat, eene versleten woning vernietigd, die in de zestiende eeuw getimmerd was.

In 1838 werd het toen aanzienlijkste huis der Broekstraat publiek verkocht om afgebroken te worden. Het stond ongeveer in het midden en aan de zuidzijde der straat en was in 1768 door den teut Adam Lomme-

laars gebouwd. Dit afgebroken sterk huis bestond alzoo 70 jaren. Later is te dier plaatse een gering woonhuisje getimmerd. Een paar minuten van dáár westwaarts, aan dezelfde zijde, is tussen Paschen en Pinksteren 1840, eene zonderling gebouwde woning afgebroken en door eene andere vervangen. Aan de parochiescheiding Hof - Loo stond van 1805 tot 1877 het grootste deel der vernietigde schuurkerk van het Hof.²³⁾

Voor den landbouw is de Broekstraat allergunstigst gelegen, als hebbende aan de ééne zijde het akkerland en aan de andere uitmuntende weilanden, waarachter de broek- en heidegronden. Men trof dan ook steeds hier de beste en meeste hoeven, benevens andere uitgebreide boerderijen, veel schapenteelt, enz. aan. Van een en ander wordt in volgende hoofdstukken nader te zijner plaatse gehandeld.

Van de openbare of gemeentekuilen treft men er nog eenen doch verkleinden aan, namelijk vóór woning no.[?.].

In het begin van Juli 1841 hebben de bewoners der Broekstraat een dijkje in de heide tot bijna aan de Maaï verlengd of opgeschoten. Door de Broekstraat loopt de scheiding of verdeeling der beide parochiën der gemeente, zooals die in 1846 is vastgesteld. Na deze bepaling wordt de westelijke hoek van omstreeks 2 minuten gaans en waaronder thans 8 huizen staan, van lieverlede meer onder het Loo genoemd. Verreweg het grootste gedeelte der Broekstraat behoort mitsdien tot de parochie van het Hof. Waar de grintweg, 2 minuten noordwaarts tegenover de gezegde Postelsche hoef, zich naar de Broekstraat keert, begint een weg die op het einde dier straat, te weten bij de parochiesplitsing weder op den kunstweg uitloopt.

Bij het begin van dezen binnen- of zandweg ligt een driehoekig perceeltje, waarop vele jaren een schutsboom gestaan heeft, thans dennebosch en waar volgens eene overlevering voor de reformatie zich eene kapel heeft bevonden. Anderen meenen dat deze gestaan heeft ter plaatse waar een voetpad naar het Loo zijn' aanvang nam, omdat daar nog niet lang geleden eenige boomen groeiden, welke men kapelleboomkes noemde. Deze beide plaatsen, slechts enkele passen van elkander gelegen, waren voor ligging van een kapelletje wel geschikt. Het gezegde voetpad is sinds het jaar 1860 vernietigd. Langs genoemden binnenweg, werd omstreeks 1860 een woonhuisje gebouwd, alwaar een karweg naar den Molenakker loopt. Er tegenover is in 't begin dezer eeuw eene woning afgebroken. Men bouwde er eene tweede ter oostzijde in

23

Zie dit hoofdstuk.

1892. Ter onderscheiding der aloude of gewone Broekstraat noemt men, sinds eenige jaren, dezen weg de kleine Broekstraat, waar ook in 1901 twee kleine burgerhuizen werden bijgebouwd, ook twee in 1901.

De Vliet

Onmiddellijk zuidwaarts het midden der Broekstraat wordt eene kleine buurt, de Vliet geheeten, aangetroffen. Zij draagt dezen naam, omdat daar langs een beekje vloeit, hetwelk in de Keerschop uitloopt, of wel naar laatstgemeld riviertje, waarvan dit buurtje mede op geringen afstand gelegen is. Een stroomend water heet hier, en vroeger nog algemeener, eene vliet. Eene halve eeuw geleden telde de Vliet slechts één huis uit twee woningen bestaande, toen er een tweede huis werd gebouwd. In het begin der tegenwoordige eeuw is er een huis weggebroken, hetgeen aan de overzijde der straat, recht tegenover dat met 2 woningen heeft gestaan. Omtrent denzelfden tijd brak men een ander af, meer in de nabijheid van het zuidelijkst gelegen huis en de Keerschop. Het werd door eenen smid bewoond. Alzoo bevonden zich in het laatst der 18de eeuw vijf woningen of vier huizen in de Vliet.

Aan den oever der Keerschop, van ouds en nog veelal de Aa genoemd, bevindt zich een heuveltje of verhevenheid de Molenhorst geheeten. Alleenlijk op dezen naam afgaande vooronderstellen sommigen, dat hier eenmaal een molen en dan allerwaarschijnlijkst een water-graanomolen aanwezig is geweest; doch hiervan is echter niets bij geschrift of overlevering bekend.²⁴⁾

Ter rechterzijde van de Vlieterdijk of bezuiden de Broekstraat, waarmede de Vliet ééne buurt vormt, draagt een gedeelte gronds, zijnde weilanden, samen ongeveer 2 bunders groot, den naam van de Graaf, welk laatste woord gracht of sloot beduidt. Hiernaar of wel naar graven, den grond ompspitten of bewerken, zal het wellicht geheeten zijn. Deze streek is hooger van oppervlakte dan de aangrenzende Kromme Hurken en andere in de nabijheid gelegen gronden.

De Maai, ook Eikermaai genoemd

Eenzaam in eene groote heide ten zuiden der gemeente ligt het zeer oude doch kleine gehucht de Maai op een uur afstands van de parochiekerk of het Hof. Die eenzaamheid is nochtans binnen eene eeuw tijds, door verschillende omstandigheden eenigermate weggenomen. Immers in 1791 is de Rijks- of straatweg op 15 minuten afstands van de Maai aangelegd, aldaar eene barriër gesticht, welke als heerenhuizing in

24

Zie ook deswege het hoofdstuk Molens.

1899 nog verfraaide en verbeterde en [als] boerderij nog bestaat en zijn langs dien keiweg nu en dan eenige woningen getimmerd.

De in 1817 gemaakte aarden baan of weg langs de Broekstraat naar de gezegde barrier, gaat slechts op een' afstand van weinige minuten naar de Maai; terwijl de in 1851 gestichte Kolonie, met kerk, pastorie, school en 20 kleine pachthoeven op 3/4 uur van de Maai gelegen is. Deze nieuwe parochie onder Lommel in de Heuvelsche heide gebouwd, bezit sinds 1852 eenen pastoor. Door aanleg der Wetering in 1848 en het daarbij gebouwd huis aan den weg naar Pelt is, schoon nog al verwijderd, voor de bewoners der Maai eenigszins gezelliger geworden. Zie hoofdstuk 30. Het woord maai beteekent eene vlakke in het gemeen, ook vlakke of broekachtige weide. Onder Lommel liggen ook gebroekten de Maaiën genoemd, terwijl men in verschillende plaatsen dergelijke benamingen aantreft. Ter zuid-westzijde der Bergeicksche Maai tot aan de Lommelsche grens is de grond zeer broek- of veenachtig. Dáár liggen ook de vennen de gebraakten en het zwartven. Dit laatste heette tot in de vorige eeuw groene Maai, het eerste oude Maai. Men zie deze onder de Vennen.

Van onheuglijken tijd staan slechts twee huizen, het eene soms door twee gezinnen bewoond op dit gehucht. Het grootste dezer landbouwershuizen, waartoe 65 loopensen gronds behoorden, is in 1838 vernieuwd en was eenige jaren tot 1841 eigendom der Maatschappij van welstand, weshalve het toen door hervormden werd bewoond. Lang te voren werd dit huis door eene landbouwersfamilie, Baars geheeten, bezeten. Bij de kleine boerderij behooren ongeveer 20 loopensen gronds.

Oudtijds was de standplaats dier woning eenige meters westwaarts en tegenover het andere huis, doch zij is er in 1811 weggebroken en op hare tegenwoordige plaats gebouwd. De bewoners bezaten tot hun gerief een graanhandmolentje, wat bij de invoering van den accijns op 't gemaal in 1830 niet meer mocht gebezigd worden. De landerijën zijn er vruchtbaar. Men ziet er nog vele diepe, regelmatige slooten, ter beperking of afsluiting der perceelen, uit eenen lang verleden tijd afkomstig.

Ook zal een vijver, die men nog in de nabijheid van een der beide huizen zuidwaarts in het aanglag aantreft, wel door een der voormalige bezitters gegraven zijn. Deze vijver is p.m. 12 meters lang en 5 m. breed.

Vele eeuwen geleden zal dit afgelegen gehucht eene zekere groote vermaardheid genoten hebben, omdat een zeer aanzienlijk Heer er zijn verblijf hield, van wien een latijnsch document op de pastorie te Luiksgestel berustende, vermeldt, dat deze Dominus, zooals hij genoemd wordt (door welk woord omtrent dezen tijd vele deskundigen eenen riddertitel verstaan werd) in de 14de eeuw, om zeker door hem begaan delict²⁵) te boeten de parochiekerk te Luiksgestel heeft helpen bouwen.

Wellicht bestond toen aldaar nog geene of eene kleinere kerk. De eerste ontginningen van landerijën namen er, volgens aantekeningen terzelfder pastorie in de dertiende eeuw eenen aanvang en de vier eerste huizen of boerenwoningen zouden er destijds gesticht zijn. Wat door de milde gaven van den op de Maai resideerenden vermogenden man aan de kerk gebouwd werd, is niet bekend. Luiksgestel bleef tot in 't laatst der 17de eeuw eene filiale van Bergeik.

Men moet niet vragen naar de geslachtsrekening, de daden, de woning of verdere bijzonderheden van dien Heer op de Maai, vermits de nalatigheid zijner tijdgenooten en het verloop van vele eeuwen ons de voldoening dezer weetgierigheid onttrokken heeft. Althans zijn mij deswegen geene gedrukte of geschreven bewijsstukken ter hand gekomen. Vermoedelijk echter liggen er nog wel onder de archieven van een oud kasteel, een adellijk geslacht, eene gemeente of elders geborgen.

De Heer op de Maai bezat het grootste deel van de destijds uitgestrekte heide en het gebroekte ten zuiden van Bergeik en Luiksgestel, die naar anderen meenen in groote ruimte de Maai omgaf en de Maaiërheide genoemd wordt. Sommigen meenen dat hem de groote hoeve, later de Postelsche geworden en de eerst gebouwde huizen of hoeven te Luiksgestel toekwamen. Hij voerde, naar het gevoelen van enkele personen den titel van Baron of Graaf en oefende zelfs rechtsgebied.

Als deze Heer in een prachtig, met vier, enkelen zeggen met twee paarden bespannen rijtuig, zich dorpswaarts begaf, reed hij gewoonlijk, zoo het volksverhaal zegt, door de schuur of het achterdeel zijner hoeve, welke in zijnen weg lag en van welke vreemdsoortige, oude bouw-inrichting door mij onder de Hoeven zal gehandeld worden. Zijn door grachten omgeven kasteel stond in de onmiddellijke nabijheid, ten zuiden der beide tegenwoordige Maaierhuizen, waar men de plaats nog aanwijst en in den loop der tijden groote baksteen en muurbrokken en

puin, ook wel groote keiën uit den grond zijn gedolven; nog niet lang geleden vond men er eenen ledigen ijzeren pot.

Van het gewezen aloude slot of welk gebouw dan ook zijn nog in 1898, ongeveer 1/2 M. dikke muur-fundamenten uitgegraven. Het onderste of diepste gedeelte bestond uit keiën, waarop zich lagen of reiën tuf bevonden, die half versleten was. De toen er uit genomen hoeveelheid tuf- en baksteen bedroeg 3 karvrachten. Sinds onheuglijken tijd is deze gewezen standplaats dan eens weide dan weder akkerland en een der hoogste punten van het gehucht. Het verblijf van eenen voornamen heer op de Maai mag niet betwijfeld worden.

Velen zijn de meening toegedaan, dat men aan den een of anderen hertog of minderen titularis te denken heeft, die zich aldaar tijdens het schoone jachtseizoen jaarlijks eenigen tijd ophield en er een jachtslot zoude gebouwd hebben. Terwijl vele ouderlingen aan wie de legende van den Heer op de Maai door hunne ouders en anderen bekend bleef, verhalen dat hij een broeder of bloedverwant was van den baron, die op het kasteel van de Lind woonde of wel dat laatstgenoemde ook een kasteeltje of jachthuis bezat, waarin hij bij beurten toefde, als hij aan zijne jachtliefhebberij in de nabijheid der Maai voldoening schonk, zijn anderen de meening toegedaan, dat de Heer van de Maai met dien op de Lind volstrekt niet bekend of vermaagschapt is geweest. Deze laatsten hebben het rechte vóór.

Overleveringen vermelden wel de eene en andere bijzonderheid dezen vermogenden Heer en zijn verblijf betreffende, waaronder recht curieuse anecdoten, die, schoon verward en verschillend verteld, mogelijk op historischen grond steunen. Hierom wil ik ze met mijne aanmerkingen en eenige ophelderingen mijnen lezers niet onthouden.

Ongetwijfeld klimt het verhaal, ons door de plaatselijke overlevering bewaard, tot het hiervoren beschreven tijdvak, dat is tot de 14de eeuw op. Deze legende is van den volgende inhoud.

De pastoor van Bergeik, mogelijk een kapelaan of beneficiant, had de verplichting elken voormiddag op een laat doch bepaald uur, men zegt meestal te half 12, in de Sint Pieterskerk eene mis te lezen, hoofdzakelijk of uitsluitend op dien tijd vastgesteld, om gemakkelijker door den jacht- en godsdienstminnenden Heer op de Maai wonende bijgewoond te kunnen worden, zooals hij dan ook gewoonlijk deed. Op zekeren regenachtigen voormiddag bevond zich de Heer op het gezegde mis-uur nog niet in de kerk, waarom de pastoor met den dienst wachtte. Daar echter de regen aanhield en mitsdien de Heer niet meer verwacht werd

begon de pastoor de mis. Intusschen kwam de Heer per rijtuig in het dorp aan en de parochiekerk binnen gekomen, ziet hij den pastoor op een der altaren bezig de mis op te offeren; hij neemt onverwijld een pistool of ander wapen²⁶⁾ in de hand en doodt daarmede in drift den priester op het altaar. De in ons Land alzoo niet meer veilig zijnde moordenaar vluchtte naar België en zou de laatste zijner stamgenooten wezen, die te Bergeik verbleef. Volgens sommigen nam hij zijne residentie te Luiksgestel, welk naburig dorp onder een ander Rijk ressorteerende hem gastvrijheid kon schenken, dewijl hij dáár geene rechts- of wereldlijke vervolging te duchten had.

Hij deed eene zeer milde gift tot boete aan de te bouwen kerk te Luiksgestel, stichtte er hoeven, welke hij later verëerde enz. De helft zijner heide schonk hij den ingezetenen van Bergeik, de wederhelft aan die van Luiksgestel, bovendien gaf hij de gezegde hoeve te Bergeik gelegen aan de abdiij, toen proostdij van Postel, tot een geschenk.

Tijdens het herderschap van den invloedrijken Pastoor (later Deken) Mollen, verkeerde de gemeente in drukkende omstandigheden, waarom de dorpsregeering zijnEerw. raadpleegde en verzocht middelen tot redding of uitkomst te beramen. ZijnEerw. deed het voorstel o.a. de milddadigheid van den te Mechelen of in eene andere Belgische stad wonenden Heer der Maai in te roepen. Eene commissie de Municipaliteit van Bergeik begaf zich dientengevolge met den gezegden Pastoor aan het hoofd derwaarts.

Nadat de commissie den ongunstigen toestand en de buitengewone verlegenheid der gemeente aan de Heer of Baron had blootgelegd, zou hij in deze voege hebben gesproken: "Sedert ik Bergeik verlaten heb, ontving ik nimmer van eenigen inwoner de minste vriendschap of er-
kennen, waarover ik ontevreden ben. Had men mij deze slechts in geringe mate betoond en mij bijv. eene dozijn fijne theekopjes of iets dergelijks aangeboden, dan zou ik u steeds dankbaar herdenken, maar nu wordt gij door mij niet geholpen". Alzoo keerde de commissie zonder baat gevonden te hebben, huiswaarts.

Indien gemelde reis en dat voorval plaats gevonden mochten hebben, staat deze zaak vermoedelijk in verband of in eenige betrekking met

Naar de legende een pistool of geweer. Dit kan onmogelijk waar zijn, daar de pistolen eerst in 1545 zijn uitgevonden. Ook waren er in de 14e eeuw geen geweren, maar musketten, die men met eene piek in den grond bevestigde en met eene lont afvuurde!

eene afvaardiging van den Pastoor naar Brussel en Vilvoorden, ter inzage van oude uitgiftbrieven van heide in het jaar 1739. Dat het dezelfde misdadige graaf en boeteling der Maai, den hoofdpersoon van dit vertelsel, betreft, is geschiedkundig gedwaald, want tusschen beide, dat is het vertrek des Heeren van de Maai en het zoo even genoemd jaar, ligt eene ruimte van ongeveer vier eeuwen. Mocht de eerw. Pastoor of zijn gezelschap bij gezegde gelegenheid een der afstammelingen van het Slot op de Lind bezocht hebben, dan konden zij van eene vriendelijke ontvangst verzekerd geweest zijn. Dergelijke voorrechten, om op aangegeven of bepaalde tijden, naar goedvinden van plaatselijke Heeren, een kerkelijken dienst te doen verrichten of aanvangen, als waarvan hier sprake is, bestonden oudtijds veel. Zoo mocht te Batinghe in Drente de kerkklok niet geluid of de godsdienstoefening niet begonnen worden alvorens de Heer der plaats in zijn gestoelte gezeten was.

Wat het doodschieten van eenen pastoor op het altaar door den een' of anderen voornamen heer betreft, dit is een dier verhalen welke, zoo als men zegt, overal en nergens geschied zijn. Aan het hier beschrevene kan nochtans niet allen grond ontzegd worden, wegens het door mij aangevoerde van een door den heer op de Maai beschreven delict.

Barrier, grenskantoor, enz.

Toen de Rijksstraatweg door zuidelijk grondgebied dezer gemeente loopende, voltooid was, is daarbij in 1791 eene sterke, doelmatige huizing met afzonderlijk staande schuur gebouwd. In dit tolhuis is van dien tijd herberg en landbouw uitgeoefend. Na de afschaffing der tollën is ook deze huizing met de bijhoorende landerijën in 18.. publiek verkocht. Sinds 18.. wordt de gewezen barrier door den heer Von Hofmann bewoond, die er eene heerenhuizing van heeft gebouwd. Daaraan behooren 9 hect. gronds, behalve 38 h. daaraangelegen heide en 44 h. onder Lommel. Des zomers is het hier tamelijk levendig door de bijenhouders die in de heide hunne korven plaatsen en in die barrierhuizing vergaderen. Bergeikenaren en anderen gaan Zondags dan ook wel eens derwaarts.

Ten zuiden en westen der barrier is veel heidegrond na 1844 in weteringen herschapen en men ziet aldaar eene verbazende verandering in nu eene eeuw tijds. Bijënstallen worden er op verre na zoo veel niet meer in dat oord en andere heidestrecken der gemeente aangetroffen dan in vorige tijden. Hierdoor verminderde er de levendigheid, ook door passagiers en vrachtkarren sinds het graven der Zuidwillemsvaart in 1822 en het kanaal van Eindhoven naar Helmond in 1846. De aanleg

van den grintweg van Lommel over Luiksgestel en de kom der gemeente Bergeik zoowel als de afscheiding van België deed aan het verkeer op den Rijksweg veel afbreuk. Daarentegen heeft dit afgelegen oord op andere wijzen gewonnen, namelijk: in 1844 door het graven der Kempensche Vaart langs de Lommelsche barrier, de stichting der Kolonie op 1/2 uur afstand tusschen deze beide tolhuizen en den aanleg eener wetering op ongeveer gelijke distantie aan den weg naar Bergeik.

Men zie ook de hoofdstukken Wegen en Weteringen. Aan de noordzijde van den straat- of keiweg is in 1841 door de gemeente een perceel heide ter grootte van vier bunders tegen 60 gulden het bunder aan de administratie der Belastingen afgestaan, om daarop, 2 minuten van de Belgische grens, een Rijksgrenskantoor te bouwen. Deze fraaie woning voor den Ontvanger en de noodige ambtenaren bestemd, is 12 Juli 1842 te 's Hertogenbosch in het lokaal van het Gouvernement publiek besteed. Het bestek lag in 26 plaatsen ter lezing. In 1843 is het huis gebouwd. Op 2 kleine zerksteenen staat dit jaar aan de noordzijde in den muur. Bij koninklijk besluit van 28 Juni 1839 is dit expeditiekantoor in de barrier tot stand gebracht. De steenen tot dezen bouw zijn in die nabijheid gebakken. Meermalen zijn in die heide, in de richting der Maai steenen enz. gestookt.

Voortdurend kost dit gebouw, bezoldiging van den Ontvanger enz. eene betrekkelijk aanzienlijke som, daar de in- en uitgaande rechten er sedert den aanleg van den spoorweg Eindhoven - Luik schier niets ter vergoeding meer opleveren. Langen tijd waren hier 4 Rijksambtenaren tot wering van den sluikhandel gestationeerd en gewoonlijk in de barrier-herberg in den kost. Sinds den jare 18.. is daar een' Commies-ontvanger geplaatst. De eerste Rijks-ontvanger op dit kantoor was J. Fr. d'Harvant, te Schenkenschans in Gelderland geboren. Hij beled den hervormden godsdienst, stierf 3 Jan. 1846, oud 49 jaren en is aan de kerk op het Hof onder de Katholieken (zooals toen gebruikelijk was) begraven. Thans staat er de 4e ontvanger. In den omtrek der barrier zijn in de eerste helft der 19e eeuw van tijd tot tijd nog 4 huizen gebouwd.

Eene woning den Hof genaamd, staat zoo dicht bij de grens, onder België, dat de schuur gedeeltelijk op Hollandsch gebied is gebouwd. Wegens de meerdere nabijheid der parochiekerk van Borkel zijn de bewoners der huizen op genoemde plaats gelegen verscheidene jaren daaronder gesteld geweest. Toen eene parochiekerk in de Kolonie

onder Lommel ten jare 1852 gebouwd was, werden zij door dien pastoor verzorgd. Hunne lijken werden op 't Hof ter aarde besteld.

De Berkten - Hooge Berkt

Zonder twijfel verkreeg de Berkt den naam van den berk, die er van oude en ook later menigvuldig zal voorgekomen zijn. Dit gehucht wordt in Hooge en Lage Berkt verdeeld, waartusschen zich slechts een afstand van weinige minuten en de afscheiding der parochie van 't Hof en 't Loo bevindt.

Onder de Berkten verstaat men alzoo den Hoogen en Lagen Berkt, waaronder in 1840 omstreeks 350 inwoners behoorden. Dit getal is thans nagenoeg hetzelfde. De Berkten zijn in hout en graan minder vruchtbaar dan sommige andere oorden der gemeente. Sommigen zoeken mogelijk de naamsafleiding van hoogen Berkt in eenen langen of hoogen- en die van lagen Berkt in eenen korten of lagen berkeboom, welke er mochten gestaan hebben, dan deze is niet aannemelijk, aangezien de ligging van den hoogen in vergelijking van den lagen Berkt verhevener is en de meeste, zoo niet alle plaatsen, welke dichtbij elkander gelegen zijn en als voorvoegsel of onderscheiding hooge en lage schrijven naar de grondoppervlakte alzoo genaamd zijn. Men denke bijv. aan Hooge- en Lagemierde, Hooge- en Lage Zwaluwe en vele andere.

Er worden thans 32 huizen op den Hoogen Berkt gevonden. Nog niet lang geleden waren schier alle huizen, als in meerdere gehuchten, uit hout en leem of vakwerk samengesteld en werden verreweg de meeste bewoners met die van den Lagen Berkt onder de behoeftigste der gemeente genoemd. Deze beide Berkten hebben vroeger één rot of eenen hertgang uitgemaakt. Afbreken en soms kort of lang daarna weder op dezelfde plaats timmeren gebeurde natuurlijk op dit gehucht evenals elders in alle tijdvakken. Zoo meldt een Cijnsboek of Register van den Grondcijs, toebehoorende aan een Hooggrafelijk Hoogwaardig Capittel te Thorn, vervallen en ontvangen wordende te Bergeik dat Lijs Greinen Hof aldaar anno 1570 bezeten en betimmerd is door Jan Geboers; later wordt het huis daarin als afgebroken genoteerd. Het gezegd Register, in 1735 vernieuwd, meldt fol. 57 nopens den Berkt: "*De Braecke wesen d'oude Hoffstad van 't Hoff ter Braeckken, daerop desen zins (cijns) moet ontfangen worden groot dry loopensaets tot Berckt ... beide einden aen de gemeente jaerlijx 1 spint rogg(e).*"

Ook komt het aangrenzend perceel of erf, groot 2 loopensen, mede van de Hofstad 't Hof ter Braecken in dat Register voor. Bij verder onder-

zoek naar de genoemde voorname plaats enz. bekwam ik geene nadere bescheiden. Noch geschiedenis, noch overlevering schijnen daarvan te gewagen.- Hofstad beteekent eene kleine buurt met een voornaam gebouw. Vermoedelijk komt hier hofstad van het oude hofstede, in welke eenvoudige beteekenis men het woord dan ook te verstaan heeft.

De Balenvelden grenzen aan de heide; in de nabijheid stonden in 't midden der 19e eeuw, eenige jaren lang, twee woonhuisjes. Men treft eene menigte perceelen grond, vooral in oude registers, met den naam Braakakker of dergelijke, meerendeels op den hoogen Berkt gelegen, aan. Deze zullen eenmaal aan 't Hof ter Braken behoord hebben.²⁷⁾

De eerste of oudste ontmoeting van den naam van dit gehucht is van het jaar 1248, toen Petrus van Eijke zijne tienden op den Berkt (bij rekking Berrect geschreven) aan Postel vereert. Hierover zal nog bij de Tienden gehandeld worden. In eene bevestigingsakte van den aartsdiaken Engelbertus wordt dit gehucht den 9 Aug. 1250 Berckt geschreven. Beide stukken zijn in 't archief te Postel.

Eeuwen lang zal dit deel van Bergeik een der voornaamste des dorps uitgemaakt hebben. Het schijnt dat sommige schrijvers het dorp eenigen tijd als uit twee groote deelen samengesteld wilden aanduiden. In eene vergelijkingstafel der belastbare onbebouwde eigendommen, gelegen in de meijerij van 's Bosch, door den Wel Eerw. Hr. Jan Donkers, Helmond 1855, leest men op het jaar 1645 Berck - en Eick. Onder deze schrijfwijze en ook Berck- en Eick komt het dorp meermalen voor. Natuurlijk werden door het eerste woord de gehuchten Hooge en Lage Berkt, door het laatste al de overige wijken of afdeelingen van Bergeik verstaan. Tusschen Hoogen Berkt en Heirsheuvel en ook tusschen Hoogen Berkt en Boksheide was het oudtijds een boschrijke streek blijkens uitgegraven kienhout.

Nabij de Eerselsche grens ontdekte men ook een hazelnootboompje nog met onbeschadigde vruchten beladen. Men beweert, dat hout van dit gewas, alsook berkenschors in de aarde niet vergaat. Dat de Hooge Berkt op vroege bewoning bogen mag, behoeft geen betoog. Aan drie zijden van het gehucht werden eene groote menigte lijkurnen en andere voorwerpen der heidensche of vóórchristelijke bewoners dier streken uitgegraven. Men vindt aan de ééne zijde o.a. drie heuvelen, de Drie-

bergen geheeten en aan de andere zijde den Kattenberg, alle vier evenals vele kleinere door die vroegste bevolking tot grafheuvelen opgeworpen. Van het bestaan en de blootlegging dier bergjes zal ik nader in een afzonderlijk hoofdstuk handelen. Uit dergelijke opdelvingen kan men met zekerheid besluiten, dat er in den omtrek zeer vroegtijdig menschen woonden.

De Frank heet een perceel land, waar een karspoor op den Berkt naar de akkers loopt. Men noemt dit straatje of akkerweg het Frankenstraatje, wellicht naar een bewoner Frank geheeten. Omstreeks het midden van den Hoogen Berkt begint een' weg, oostwaarts naar de Bergerheide voerende. Vrijstraat heet den weg, die te beginnen aan den openbaren weg, midden door den Berkt loopende tot tegenover den bouwgrond gaat. Verder heet hij gewoonlijk den Rijthovenschen weg, omdat deze naar Riet- of Rijthoven geleidt. Aan dezen weg stonden in 't begin dezer eeuw geene, thans drie huizen. Deze rechte straat draagt den naam van Vrijstraat²⁸.

Dit gehucht Hooge Berkt, op 1/4 uur van het Hof of de kom niet onaangenaam gelegen, telt 80 inwoners. De huizen staan niet zoo ver verspreid als in sommige andere gehuchten.

In 1853 is de Hooge Berkt eenigszins verlengd, door het bouwen van een landbouwershuis door Govert Rombouts op grond tot hiertoe kreupelhout, heide enz. die toen in bouwgrond ontgonnen is. Dit terrein ligt westwaarts tegen of aan het gehucht in de richting van den Lagen Berkt. Rombouts stierf bijna 89 j. oud in Dec. 1903.

Onder de akkers van den Hoogen Berkt tusschen deze en het Hof of dorp draagt een akker, thans in meer perceelen verdeeld, de benaming van den Eik, vermoedelijk naar een eik of meer eiken die aldaar te eeniger tijd stonden. Immers, om de benaming af te leiden van den legendarischen of eersten, heiligen eik, die ergens in het voorhistorisch tijdvak te Bergeik aanwezig zoude geweest zijn, ware al te gewaagd, al ligt ook deze plek in de nabijheid van den Kattenberg, de Driebergen en andere vóórchristelijke, uitgegraven lijkheuvelen.

Op Hoogen Berkt draagt een weg, die naar den Molenakker voert, de benaming van het Frankenstraatje. Het perceel waar dat karspoor begint die van de Frank, namen die wel van iemand, alzoo geheeten, afkomstig zullen zijn.

Een weg, die van den Hoogen Berkt in het westelijk gedeelte naar de Bergerheide voert heet de Rotestraat, wellicht naar het oude woord roten, dat uitroeien, verdelgen, beduidt. Te dezer plaatse zijn eertijds vermoedelijk boomen, kreupelhout, enz. gerooid en de grond ontgonnen. Eene andere naamsafleiding van die straat vermoedt men niet.

In de heide, niet ver oostwaarts ziet men eene laagte, thans mast, door het volk de Hongerdel geheeten. Naar men meent ontstond die benaming na eene uithongering van militairen of andere lieden die te dezer plaats te eeniger tijd den hongerdood zouden gestorven zijn. Overigens is deswege niets bekend. In Zonhoven bij Hasselt ligt de Honderiks, het dal van Koning Hondrik. Men zie Hongarijĕ, ongeveer honderd M. van de Dribergen, meerendeels tusschen het Hemelrijk en den Hoogen Berkt, dus links der openbare weg naar Eersel.

Onder Hoogemierde bestaan Hongersche beemden. Dewijl niemand in Bergeik de beteekenis van Hongerdel meer kent en de Honderiks te Zonhoven veelal ook Honderiksdel of Honzeriksdel genoemd wordt, zal de afleiding te Bergeik en Zonhoven wel dezelfde zijn. De sage te Zonhoven voegt er bij, dat de hoofdman der Alvermannen (kaboutermannen) Honderik hiet²⁹),

De Bergerheide te Bergeik, waar de genoemde laagte en een groot aantal heidensche grafheuvelen gevonden wordt, zou ook de woonplaats van kabouters geweest zijn. Sommigen noemen Honderik ook als de koning der Hunnen.

Tusschen het Hof, den Berg en den Hoogen Berkt ligt eene streek akkerlanden de Bijstervelden genaamd. Er bestaan hier gene huizen: eene arbeiderswoning is daarbij langs het kerkpad van den Berkt naar het Hof, waaronder dit huisje buurt, getimmerd. Bijster is uitgeput, doodarm: bijster maken beteekende leedig maken. Daar de Bijstervelden tot de onvruchtbare akkers behooren en aan de Bergerheide grenzen zullen zij om genoemde reden aldus genoemd zijn en slechts onvruchtbare velden beteekenen.

Eene algemeene begraafplaats voor onbekende lijken is onlangs noordwaarts de Bijstervelden in de Bergerheide aangelegd. Nog slechts ruim een halve eeuw geleden was de bevolking in 't algemeen behoeftig en eenvoudig in levenswijze. Toen bezat niet meer dan één gezin eene

29

Zie o.a. De Verdwijning der Auwelen, Lier.

klok of uurwerk, zijnde toen tevens het eenig huis met een bakoven op dit gehucht.

De Ersbrand heet een perceel bij de Balen-velden (misschien van Bal, slecht afgeleid) waarvan men de beteekenis niet zeker weet, waarschijnlijk is het aardbrand. Men zegt hier ertbojem en eertbodem voor aardbodem enz. In vele plaatsen dezer woonstreek vindt men plaatsen met de benaming van Ersbrand.

De Bevert is eene uitgestrekte strook gronds langs de beek de Run aan de grens van Eersel. In den aanvang dezer eeuw lag daar de grond meerendeels onbebouwd. Een deel ter grootte van ongeveer 2 hectaren is door dr. G. M. Raupp vóór 1830 tot bosch enz. fraai aangelegd en wordt thans door H. Groenen bezeten. De afstand naar den Hoogen Berkt bedraagt 20 minuten gaans.

[De naamsafleiding van Bevert kan ons doen denken aan één of meer zich alhier opgehouden of vertoond hebbende bevers welke uit eene noordelijke streek van ons land overgelopen en vroeger gewoond of verbleven zouden hebben. Om de Bevert, die men hier mannelijk noemt van bedevaart af te leiden schijnt minder zeker als het even aangevoerde, hoewel deswegens niets bekend is. Waarschijnlijk klimt in dit geval de benaming tot het heidendom op, want toen bestond ook het gebruik dat men bij sommige feesten naar hun heilige woud heenvaarde. Sommige stammen zullen dan hierover naar het heilig bosch te Weebosch ter offerplaats gegaan zijn.] [Het tussen haken geplaatste is door Panken doorgestreept; red.]

Bevert is denkelijk eene verbastering van Beekvoord, Beekvoorde, (zooals Stevert te Steensel van Steenvoord). Een voord of voorde was eene waadbare plaats in eene rivier, eene beek, een moeras of eene overstroomde vlakte. Wanneer niet deze naamsafleiding des Beverts, waarlangs het riviertje de Run vloeit, de ware is, dan neme men de volgende: Bevert beduidt Beveland, dat is daverende, onvaste grond. Er zijn tal van bewoonde en onbewoonde plaatsen die bevert heeten of daaruit zamengesteld zijn.

Aan het begin of oosten van den Hoogen Berkt lag tot 18.. een zeer grootte kei langs den openbaren weg die van het Hemelrijk naar den Hoogen Berkt voert, welke volgens eene overlevering de scheiding is der tweede, hier in een afzonderlijk hoofdstuk behandelde Afdeling der Gemeente, waartoe ook de Putten behooren. De gezegde kei ligt

dáár niet meer sinds te dier plaats Th. Jansen in bovengenoemd jaar een huis heeft gebouwd. Alle bewoners van den Hoogen Berkt beoosten dezen grenskei genieten alzoo de voordeelen der Putten enz., die ten westen, zijnde thans twee huizen, niet. 4 Woningen of huizen in de beide straten van het begin van den Hoogen Berkt hebben alzoo geen aanspraak in de voordeelen der tweede Afdeeling.

Lage Berkt

Dit ten westen van den Hoogen Berkt liggende onbelangrijke gehucht ontving dien naam naar de hier oudtijds voorkomende berkeboomen en de lagere grondoppervlakte in vergelijking van den Hoogen Berkt. De huizen op den Lagen Berkt staan zeer verspreid, waarom sommige deelen eenen afzonderlijken naam dragen. Van deze zal ik hierna gewagen. Huizen en inwoners hadden hier vroeger meerendeels een armoedig voorkomen, dan de eerste zijn in de laatste jaren met de welvaart van de bewoners vooruit gekomen. Ook werden er eenige karwegen gemaakt en verbeterd. Toen in 1791 G. Geijsen, een gewezen Deensche teut (koperhandelaar in Denemarken), aan de noordoostzijde van den Lagen Berkt een goed burgerhuis had gebouwd, overtrof dit alle andere huizen van het gehucht. Zijn architect of bouwmeester zeide hem bevorens eens, dat het jammer was dáár te bouwen. Geijsen antwoordde: "*Waar de kluter (soort kievit) uitgebroeid is, Willems! wil hij wonen.*" Geijsen werd namelijk op dat gehucht geboren. Het gezegde huis, waarlangs de zoogenaamde Bredasche Dijk loopt, brandde door onvoorzichtigheid van de militairen, die daarin eene wacht hadden, in 1832 af en is niet meer opgetimmerd. Van de noordwaarts achter het huis staande schuur maakte J. Geijsen eene woning, die, eene halve eeuw geleden, met de gronden door de Maatschappij van Welstand is aangekocht, die deze boerenwoning geheel heeft vernieuwd.

Het zuidoostelijk gedeelte van den Lagen Berkt ligt ongeveer tegenover het westéinde van het Voorste Loo. In de heiden en bosschen onder den Lagen Berkt vindt men, als in menige plaats dezer landstreek, vele lage aarden opgeschoten wallen of regelmatige afscheidingen, welke echter van lieverlede veel in aantal verminderd zijn. Omstreeks 1850 werden eenige der hoogste gedeeltelijk geslecht. Gaande van den molen naar den Lagen Berkt vindt men aan het einde der akkers een gering houtboschje, hetwelk sommige bijgeloovigen angstig plachten te passeeren, omdat het er gedurig spookte. Dit boschje heet hierom nog het Heksenbusselke.

Onder den Lagen Berkt behooren drie buurtjes in de richting van het oosten naar het westen op geringen afstand van elkander gelegen. Deze zijn:

1. Het Muggenhool, waaronder 7 huizen;
2. De Kievit, met 4 huizen.
3. Het Broekschensëind, insgelijks met 4 huizen, waarvan 3 zeer nabij elkander. In oude schriften komt het vóór onder den naam van Broecx.

Eeuwen geleden leest men soms van een huis op 't Broek, wellicht daarmede dit gehuchtje aanduidende, dat allang het Broekschensëind heet.

Het Loo

Aan het woord Loo geven oudheid- en geschiedkundigen velerlei betekenissen. De aannemelijkste is die van bosch of eene bij broekgronden of moerassen gelegen houtrijke plaats. De verschillende naamsafleidingen van loo heb ik uit een verbaasd aantal geleerde verhandelingen of aantekeningen elders beknopt samengebracht. Geen oud woord van dezen aard lokte mogelijk, om de menigvuldige gevoelens zoo veel twistgeschrijf uit. Met de vroegere gesteldheid of ligging van het Loo te Bergeik en van zoo vele andere loo-ën in ons Land en België schijnt de bovengegeven verklaring het best overëen te komen.

Wanneer in de oudste schriften van dit gehucht melding wordt gemaakt, is zulks gewoonlijk onder den naam Terloo of ter-Loo, wat natuurlijk hetzelfde als ter plaatse het Loo of op het Loo beduidt, zooals meerdere plaatsbenamingen met *ter* aanvangen. Het gehucht het Loo wordt in het vóórste, het middelste en het achterste Loo onderscheiden, naar de ligging in betrekking tot het Hof of het dorp. Deze drie deelen vormen even zoo vele schier rechte, bewoonde straten, welke nevens elkander gelegen, zich alle van het oosten naar het westen uitstrekken. Tusschen deze drie Looën of straten is, van het noorden naar het zuiden, slechts een afstand van een paar minuten gaans.

Aan de oostzijde beginnen alle deze straten nagenoeg evenwijdig, terwijl zij aldaar door eenen niet breedten weg, de Slijkdijk geheeten, met elkander verbonden zijn. Het middelste Loo is de langste, bewoonde straat, dewijl zij zich westwaarts het verste uitstrekt. Van het Hof of dorp tot aan het begin van het eerste of voorste Loo bedraagt de afstand 20 minuten. Waarschijnlijk was deze straat in vorige eeuwen de voor-

naamste der 3. Men trof er het molenhuis of de molenaarswoning aan, waar de molenweg uitloopt. Naar eene overlevering werd in dit huis oudtijds eene bierbrouwerij gedreven. Met andere huizen is het in 1866 afgebrand en opgebouwd. Het behoort reeds meer dan 40 jaren aan de hervormde Maatschappij van welstand. Ter oostzijde stond in die nabijheid een huis, waarin lang bierbrouwerij werd uitgeoefend. Na het afbreken dezer woning in 184[?] verviel weinige jaren daarna het voetpad dat van ouds ten noorden van dit huis door de akkers in de richting van het dorp enz. liep.

Omtrent het midden dezer straat werd in 18[?.] door P. Vissers een goed burgerhuis gebouwd, waarin ook de Pastoor der gemeente vóór 1792 eenige jaren heeft gewoond. Dit staat waar het Vonderpad aanvangt, een korte weg, die het vóórste met het middelste Loo verbindt en waarover in 1873 de grint of kunstweg is aangelegd. Het gemeld huis is almede met boerderij het eigendom van genoemde Maatschappij van welstand.

Tegenwoordig telt het voorste Loo een vijftiental huizen. Het laatste of westelijkste ligt bijna tevenover de pastorie. Westwaarts het Voorste Loo, ter linkerzijde van den weg of de Bredasche Baan lag een groote vijver, gewoonlijk Vischkuil geheeten, die in 1892 door den tegenwoordigen eigenaar is gedempt. De voornaamste en schoonste dezer drie straten is thans het middelste Loo, alwaar in 1790 eene schuurkerk, in 1792 de pastorie en in 1862 eene fraaie nieuwe kerk werden gebouwd.

Het Loo is sinds 1846 eene zelfstandige parochie van welke later een afzonderlijk hoofdstuk volgen zal. Het aantal huizen is op 't Middelste Loo in de laatste jaren zeer toegenomen en zeer vele verbeterd, waaronder dat van den Burgemeester P. J. Aarts in 1866 met eene verdieping (het eenige op 't Loo) gebouwd, de eerste plaats bekleedt.

De in 1893 gebouwde zeer prachtige pastorie overtreft al de andere woonhuizen dezer parochie. De gemeente sloot met B. Helsemans een accoord om eenig terrein ten oosten van zijnen hof en aangslag te verkrijgen om de publieke straat die te smal was, te verbreedden. Hij ontving voor dit erf *f.* 9 - 5 - 10.

De brievenposterij stelde hier op 's Rijks kosten tot gerief der inwoners eene ijzeren bus, onder het hulpkantoor van het Hof ressorteerende. Deze bus is geplaatst aan een huis in 1786 getimmerd, waartegen het in 1866 gebouwde staat. Sedert het midden dezer eeuw bevindt zich alhier

eene brandspuit, de tweede der gemeente. Ten westen van het plein der in 18.. afgebroken kerk, tusschen den weg naar Luiksgestel en den Treurenberg lag vóór eenige jaren een perceel, waarin verscheidene kuilen en slooten, nog woest en onbebouwd. Nadat het in 1851 door de gemeente verkocht was, is het tot bouw-, meest tot weiland, aangelegd. In 1899 is hier eene woning gebouwd.

Alwaar het middelste Loo aanvangt, en mitsdien in het oosten der straat, ligt op een driehoekig perceel grond, aan de gemeente van ouds toebehoord hebbende, een groote kuil of vijver, die bij lange droogte gedeeltelijk zonder water is. Langs alle zijden van dit perceel bestaat een weg. De visch wil in dezen vijver zoo goed voort, dat, naar men zegt, van dusdanigen groei in geen ander water dezer omstreken, voorbeelden bestaan. In 1874 verkocht de gemeente dit perceel met den vijver; het kwam in eigendom aan A. Kuiken, die dit stuk grond spoedig tot bouw- en weiland ontgon en met eene beukenhegge omringde, van dezen grooten kuil slechts een klein deel, het diepste als vijver overlatende. Het geheele terrein, 28,5 aren groot, kostte zonder de ongelden *f.* 175.

Deze kuil of vijver heet sinds onheuglijken tijd Schooffe-kuil, zoo men wil, naar zekeren Schoofs, die er in de vorige eeuw in een daar gelegen huis, langen tijd zou gewoond hebben. In de 17e eeuw bestond deze familie ook op het Loo en in de Broekstraat. In 1702 leed Peter Andries Schooff door het vijandelijk leger 299 gl. nadeel. Den naam Schoof en Schoofs ontmoet men dikwerf elders. Eene adellijke familie van dien naam bloeide o.a. in de 15e eeuw te Mechelen. Ten noorden tegenover den Schoofkuil is in 1855 eene burgerwoning met eenen oliemolen gebouwd; de laatste bestond slechts eenige jaren. In 1862 kwam A. Kuiken mede in bezit van dat huis, hetwelk nu het eigendom zijner weduwe is.

Het achterste Loo ligt ten zuiden van het middelste en telt thans [?.] huizen, waarvan één aan den oostkant langs de groote baan naar België gelegen, tamelijk ver aan de voerlieden bekend was. Tot het jaar 1826 werd er eene bierbrouwerij uitgeoefend: vroeger almede herberg, afspanning en logement. Reeds eenige jaren vóór het genoemde, werd bij het afbreken eener afzonderlijk staande schuur het geraamte van een' manspersoon in de aarde gevonden, waaromtrent alleen gissingen gemaakt werden. Deze schuur, een hoog gebouw, bevond zich aan de overzijde der straat, links van den weg naar de Aa.

Aan overgebleven kleedij van het lijk zou men aan dat van een' soldaat gedacht hebben. Nadat het gezegde huis in 18.. was afgebrand, werd het niet meer opgebouwd. Sinds verscheidene jaren was het eene boerderij, die gedeeltelijk verhuurd werd.

Aan de westzijde ten noorden der straat trof men op het achterste Loo vroeger eene voorname burgerhuizing met landbouwbedrijf aan, vóór eene eeuw en langer geleden door de familie Van Poppel bezeten en bewoond. Geruimen tijd werd er herberg en logement gehouden. Vóór het huis stond tot omtrent 18.. een oude lindeboom met zonderlinge kroon of top: in den dikken stam hadden voerlieden krammen en andere ijzers geslagen, waaraan de voerlieden de touwen hunner paarden bonden. Slechts weinige jaren geleden bevond er zich nog een gedeelte van een' vest of gracht.

Ten zuiden van het Achterste Loo, waar een weg naar Hongarije en de Aa zich splitst, stond tot voor weinige jaren een handwijzer. Aldaar begint een weg, Gijsdijk geheeten 1/4 uur lang, loopende door de heide, in de richting van den dijk naar Neerpeit. Ongeveer een kwartier uurs van de Luiksgestelsche grens, de Kromhurken geheeten, ontdekte men eenigen tijd geleden, in een moeras, zand en veen, eene molenas. Men weet niet hoe die aldaar verzeild raakte. De eigenaar van het terrein, een inwoner van Luiksgestel, liet ze ter plaatse aan stukken zagen. Hij verklaarde volstandig in dezen zwaren bewerkten eik eene oude molenas te herkennen.

De Treurenberg of Treurenborch

Dit buurtje bestaat uit slechts één boerenhuis, omstreeks het midden van de in 1648 gebouwde en na 1779 afgebroken Heikerk onder Luiksgestel en de nieuwe kerk op het Loo. De afstand van beide kerken bedraagt ongeveer 10 minuten. Om de gezegde Heikerk te bezoeken ging de gewone weg voor hen die van het Loo, het Hof en verdere noordelijke en oostelijke plaatsen kwamen langs den Treurenberg.

[De naamsafleiding is onzeker. Sommige geleerden leiden *burg* van *bergen*, in de beteekenis van beveiligde plaats af, het zij door de natuur of door menschen met wallen, grachten enz. omgeven.³⁰]

De Treurenburg doet alzoo aan eene vrij- of wijkplaats, een veilig oord denken, alwaar men om het verplichtend vluchten in vroegere eeuwen

31 Vergelijk Geschiedk{fundig} Mengelwerk door Dr. Hermans, 1841 op Burg en Berg.

getreurd heeft. In het taaleigen alhier is treuren, truren, zoodat gezegde plaats Trurenburg uitgesproken wordt. Mocht *tru* of *treu* van het Angelsaksisch *troe* verbasterd zijn, dan beteekende Treurenburg aan de burg.] [door Panken doorgestreept; red.].

De grond is er niet hoog, noch heuvelachtig. Treurenborch vind ik deze plaats in vorige eeuwen geschreven, meer echter Truerenberg. Noch overlevering, noch schriften, noch localiteit of anderszins geven ophelderingen wegens bijzonderheden of het bestaan van de eene of andere merkwaardige zaak of gebeurtenis, welke daaraan zou verbonden wezen. Zonder eenige geschiedkundige naamsafleiding denke men aan eene treurige of droevige plaats, oudtijds om de eenzame ligging of onaangenaamheid aldus genoemd.

Tot omstreeks 1850 was de woning gering en klein: de schuur stond afzonderlijk aan de overzijde van den weg.

De Rund of Run

Dit gehucht bestaat uit 4 huizen, dicht bij elkander gelegen, 10 minuten van den Lagen Berkt, even ver van de oude Heikerk onder Luiksgestel en van de in 1790 op het Loo gestichte of de naaste huizen van het gehucht. Iets nader ligt het vorenbeschreven Treurenburg. Mogelijk is de naams-oorsprong der eerste lettergreep als die van de Runspaii. Zie daarvoor bl.29.

Bij de Germanen was Run eene afscheiding. Misschien heet het gehuchtje naar een beekje op 1/2 uur noordwaarts stroomende, hetwelk verder, boven Bergeik den naam van Run draagt, doch alhier thans geene bekende benaming heeft. Meer geneigdheid bestaat tot naamsafleiding naar een beekje, thans met de benaming Runderloop aangeduid, ontspruitende in den Doodenput onder Luiksgestel. Het stroomt op 200 meters van de Rund, voorts door het Achterste Loo, bij het gehuchtje de Vliet in de Keerschop.

Hongarije en Hongarijën

Dit oud gehuchtje, 1/4 uur van het Loo, aan de grens van Luiksgestel bij de heide gelegen, bestond sinds onheuglijken tijd uit niet meer dan 4, thans slechts uit twee huizen, op eenige minuten van elkander. Omstreeks Juli 1870 werd een oud slecht woonhuisje, hetwelk dreigde in te storten, weggeruimd. Het is laatstelijk bezeten en bewoond geweest door Maria Rademakers, eene vrouw bekend om hare mannelijke gestalte en forsche stem.

In plaats van dergelijke door mij aangeteekende gelijkkluidende namen te melden, zal ik hier laten volgen, wat een liefhebber of opmerker in de Prov. Noordbr. Courant in Aug. 1885 (1ste Blad, 4de kolom) als zinspeling mededeelt. "*Bataven! Als 't u soms ontglipte, Weest trotsch! Uw land omvat Egypte³¹), uw grenzen singlen Hongarije³²), met Engeland³³) en Lombardije³⁴*". Behalve deze vindt men in ons land nog de benamingen aan gehuchten gegeven als: Frankrijk, Polen, America, Oost-Indië.

Verscheidene plaatsnamen in ons land beginnen met het woord *honger*. Niet onwaarschijnlijk heeft men den naams-oorsprong van dit Bergeicksch, wellicht oudtijds zeer armoedig buurtje in den toestand en de locale ligging te zoeken. Deswege kunnen ook andere en bijna gelijkkluidende namen aangehaald worden. Eene aardigheid wil ik slechts bijdragen. Pater Abraham van Santa Clara, een geestig Barrevoetermonnik, van 1669 af predikant aan 't Hof van Oostenrijk, wien het Bergeicksch gehuchtje wel onbekend zal geweest zijn, dacht gewis aan het gewezen koninkrijk van dienzelfden naam of aan honger lijden, wanneer hij in een zijner menigvuldig aangenaam geschreven werken van "*den verloren zoon in het Evangelie*" sprekende zegt: "*en ging alzo van Vreetland na Hongarijën*".³⁵) De Maastrichtse handelaren bezochten reeds vroeg Hongarije en andere Oostersche landen; want in 1259 wordt dit als een oud gebruik genoemd.³⁶)

Hongarije te Bergeik zal wel eene schertsende benaming wezen, zooals ik heb vermeld; doch kan ook verbasterd zijn van *angerungen*, dat buurt op of bij eene zandige hoogte beduidt. Hongarije ligt ter rechterzijde van eenen weg naar Luiksgestel en ter linkerzijde van een voetpad. Volgt men dit laatste, dan passeert men eene eenzame streek, welke op eene kleine plaats den naam van Hondsklink, dat is hondskling draagt. Daar kling voor weide, duin, heuvel en heuvelhelling gebruikt wordt, zal Hondskling wel gelijk staan met Hondswaide of -

-
- 31 Gehucht onder de gem. Finsterwoide (Gron.) en Buurtschap onder Veendam (Gron.).
- 32 Geh[u]cht onder de gem[eente] Bergeik (Noordbr.).
- 33 Buurtschap onder Apeldoorn.
- 34 Polderland onder de gem[eente] Poortugaal (Zuid-H.).
- 35 Judas den Aartsschelm. II blz. 272.
- 36 Evertsen in *Pub[lications] du L[imbourg]*. 1878, p. 302.

heuvel en genoemd zijn naar eene spookverschijning van eenen hond. Ook honden behoorden van oude tijden tot de spookdieren.³⁷⁾

Verschijnt er thans geen hond meer, dan ligt het vermoeden toch voor de hand, dat de hond bij het volk voor andere spooksels het veld heeft moeten ruimen. Bijgelovige en beangste lieden meenden hier te allen tijde velerlei slag van spoken te ontmoeten en gingen er huiverend, ja sommigen des avonds en in den nacht volstrekt niet alleen voorbij.

De Aa

Ten zuidwesten van het Loo ligt een klein verspreid gehucht nabij en tusschen twee beekjes, welke niet ver van daar ontspringen en, evenals het gehucht de Aa, dat water beteekent, genaamd zijn. Deze beide spranken verëenigen zich in de nabijheid.

Het gehucht de Aa ligt op een' afstand van ongeveer 1/2 uur van het Loo, aan de grens van Luiksgestel en van Lommel. Men verdeelt het in de Voorste en Achterste Aa. Tusschen deze 2 deelen is een afstand van 7 minuten. Op de Voorste Aa treft men thans 2 op de Achterste 4 huizen aan. Behalve gezegde woonhuizen werden in deze eeuw verscheidene hutten of huisjes, welke onder de Achterste Aa gerekend worden, gebouwd. Op grond van Bergeik aan de grens van Lommel vond ik er bij mijn' doortocht of bezoek 4 Mei 1886 drie, terwijl er één, toen 7 jaren geleden, was weggebroken.

In 1880 bouwde er de heer David de Geest eene steenen woning, welke onder de drie genoemde huizen moet geteld worden. Thans staan op de geheele Bergeiksche Aa 8 huizen. De 2 afgelegenste zou men ook de Nieuwe Aa kunnen noemen.

Zuidwaarts bij de Achterste Aa, aan den weg of de richting van de beide evengenoemde huizen, stonden over eenige jaren ook twee woningen. Over het riviertje onder Lommel staat ook een woonhuisje. Nabij deze beek is in 1843 een ijzeren grenspaal geplaatst.

Tijdens de Fransche Republiek op het laatst der vorige eeuw, toen de getrouw gebleven Fransche Priesters naar elders de vlucht namen en zich in holen onder den grond, in de afgelegen pachthoeven en bosschen verscholen, zijn ook eene menigte dier vrome geestelijken in onze Meiërij, vooral in de grensdorpen, eene schuilplaats komen zoeken. Op het eenzame en armoedige gehucht de Aa verbleven toen ook eenige hunner, waaronder zich zeer voornamen bevonden. Men wordt

37

Kritisch Woordenboek der Ned. Mythologie, 1846, bl. 50.

medelijgend aangedaan bij het verhaal, hoe ellendig zij zich aldaar hebben beholpen. Gedurende de Belgische onlusten in en eenige jaren na 1830 almede werd 't gehucht zeer bekend, daar wegens de onmiddellijke nabijheid der grenzen van Noord- en Zuid-Nederland, door Hollandsche of vaderlandsche troepen, vooral in de eerste jaren, menigvuldige patrouilles derwaarts reden.

De Weebosch

Volgens sommigen (en ik rangschik mij aan hunne zijde) zou zich hier ten tijde van het heidendom een gewijd bosch bevonden hebben. Natuurlijk ontbreken echter alle geschiedkundige bescheiden, zoodat hetgeen hier gaat volgen alle zekerheid mist en hoogstens als een betrouwbare gissing aan te merken is. In het taaleigen van Bergeik en voornamelijk in dat van dit gehucht is Weebosch hetzelfde als Wijbosch, dat is een gewijd bosch. Beteekende Weebosch een wijd - dat is ver gelegen - of wel een uitgestrekt woud of groot, ruim bosch, dan hoort men zulks in het plaatselijk dialect als wèd bosch uitspreken. Was het weide-bosch, dan heette het in het spraakgebruik waai-bosch of wè-bosch.

Dit aloud gehucht ligt één uur ten noordwesten van het dorp of de parochiekerk op het Hof en telt thans 30 huizen met ongeveer 150 inwoners. Het bestaat uit twee straten, het Hoog- en het Neer-eind geheeten. De eerste loopt van het zuiden naar het noorden en is de langste, waarin de school met de onderwijzerswoning gelegen is en de kapel met het rectorshuis gestaan heeft. Tegenover de school aan de overzijde der straat, lag een water- of brandkuil die in 1881 werd gedempt. Hij had eenen vierkanten vorm en eene tamelijk groote uitgestrektheid, de ruimste der drie brandkuilen, die tot een vierde eeuw geleden nog op de Weebosch bestonden.

De tweede kuil, mede op het zuidelijk deel van het Hoogëind, werd omstreeks 1870 gevuld. Een derde kuil werd tot 1876 ter zuiderzijde van de straat in het Neerëind aangetroffen. Nadat deze 3 kuilen door de gemeente verkocht waren hebben de koopers ze gevuld en tot bouwland aangelegd.

De tweede straat, het Neereind, tegen de eerste aangebouwd, strekt zich van het oosten naar het westen uit. Beide straten vormen een' hoek en zijn schier geheel recht. De huizen staan dicht bij elkander. Eenige pronkten nog ter vorige eeuw met kleine geschilderde of van opschriften voorziene oude glasruiten, zooals in de meeste plaatsen ook in deze

streek aangetroffen werden. De laatste zoodanige ruit in een huisvenster op Weebosch prijkkende stelt een' Bisschop voor. Dit glas werd omstreeks 1840 uit een venster der woning van den landbouwer Jan Blox op het Neerëind genomen, kort daarna door mij gekocht en tot heden door mij bewaard. In het taaleigen bezigt men den naam van het gehucht mannelijk en treft men dien, vooral vroeger, onder verschillende spelling aan, als: Weebosch, Wedebossche, Weeдебosch, opten Weebosch enz.

Eene plaats waar een gewijd of heidensch bos zou gestaan hebben wordt nimmer aangeduid of zelfs niet gegist. De afleiding van ruim, groot bosch komt ook wel als waarschijnlijk vóór. Zij is eenvoudig, ongezocht, heeft eene locale kleur en is in overeenstemming met den naams-oorsprong van tal van andere dorpen en gehuchten. Weebosch = Ongeluksbosch, kan men minder hier gissen. De eindbeslissing blijve aan den oordeelkundigen lezer overgelaten.

Van de tienden, kapel en rectors, school en onderwijzers zal in afzonderlijke hoofdstukken gehandeld worden. Onder de gehuchten van Bergeik bekleedde Weebosch tot in het midden der zeventiende eeuw de eerste plaats. In overoude tijden kunnen hier Germaansche gezinnen gehuisd hebben van een priesterlijk geslacht. De heidensche priesters, de tusschenpersonen tusschen goden en menschen woonden in het Eikenwoud, zooals blijkt uit den naam Druïden; dat is Eikbewoners, dien de Romeinen hun gaven. Doch alleen de Gallen in Frankrijk hadden Druïden; de Germanen hadden die niet. Waarschijnlijk maakten de bewoners het middenpunt van den toen vrij bevolkten omtrek uit, die mogelijk geheel voor een heilig gebied gegolden heeft.

[Sporen van heiligdommen kan men toch vooronderstellen in de namen van sommige gehuchten en gronden, ook buiten Bergeik, als: de Hees enz. te Eersel, de Pan te Hapert, de Tempel en het Valentinus-putje te Westerhoven].³⁸⁾ [Doorgestreept door Panken; red.].

"Die verspreid wonende heidensche stammen togen onder dansen en gezangen naar hunne tempel om hunne offers aan de voeten des outers neder te leggen; dáár voerspelden priesters en wichelaars, soms in vrouwenkleederen gehuld, de toekomst; deelden toovermiddelen en amuletten (behoedmiddelen tegen gevaren) rond en uit dat bosch voer-

38

Zie ook mijne *Geschiedenis van Westerhoven* wegens de twee laatste benamingen.

den zij op zekere feesten den onbekenden god op eenen wagen de omstreken rond. Onder het gejoel en geschrei der van alle zijden toegestroomde landlieden geschieden die tochten door het hiervoren aangeduide oord, om alle heiligdommen te bezoeken welke dáár lagen: misschien bezat dit punt, behalve Weebosch, nog andere gewichtige plaatsen."³⁹⁾

De Germanen echter (zie Cesar en Tacitus) hadden geen anderen tempel dan het bosch en maakten van hunne goden geene beeltenissen. Het gezegde is mitsdien op de later aanwezige Franken toepasselijk; want de Germanen kenden geene bedevaarten. Bij de Germanen traden alleen de priesters in het heilige deel van het bosch waar geofferd werd. Zeer waarschijnlijk zullen te Weebosch, grafheuvelen en andere overblijfselen uit den grijzen voortijd aanwezig geweest of nog in den schoot der aarde verborgen zijn. Door ontginning en bebouwing van den grond is misschien ook hier veel vernietigd en onkenbaar geworden.

Eene verhevene plaats, tot in onzen tijd heide, onder Luiksgestel, doch slechts 20 minuten zuidwaarts van Weebosch, is een oord waar het heidensch voorgeslacht dezer toenmalige boschrijke streken en vermoedelijk ook dat van Weebosch zijn graf koos. De verëering van eenen of anderen landelijken god, kan daartoe aanleiding gegeven hebben.

Uit de onder Luiksgestel bij Weebosch gelegen grafhoogten zijn door mij in 1845 lijkurnen, houtskool enz. opgedolven en daarvan aantekeningen gemaakt. Waar menschen lang samen wonen en samen leven moeten noodzakelijk sterfgevallen plaats hebben. Buiten allen twijfel behoorden onze voorouders tot den Germaanschen stam.⁴⁰⁾

Vele gewoonten der heidenen bleven ook hier, thans in onbruik, als de Meikenskerremis, het eieren tikken of tiertsen, katknuppelen, gans rijden, vastenavondvermaken enz. bestaan. Mijne opdelvingen in Kempenland komen daarmede overëen. Heilige wouden tijdens het heidendom als misschien te Weebosch werden door een' gracht, een' wal of omheining omgeven. Door overlevering of anderszins is niets bekend waar een dergelijk bosch of kapel zou bestaan hebben. Wel weet men de plaats waar in 1470 eene groote kapel werd gebouwd en noemt men

³⁹⁾ Zie Hezenmans, Schetsen. I. 54.

⁴⁰⁾ J. Habets. Verslagen ... der Kon. Academie. 12de D. 3de stuk. 1883.

een zeer klein lapje gronds, op 3 minuten afstands van daar, het Kapelle-drieske, doch weet niet of daarbij aan een heidensch dan wel aan een christen kapelletje gedacht moet worden.

Aannemelijk is ook de afleiding van Weebosch van een gewijd bosch uit den Christelijken tijd. Zij is in overeenstemming met de vermoedelijke oudheid van het gehucht en heeft ten minste vóór zich de zekerheid, dat daar ter plaatse eene Christenkapel bestaan heeft.

Wat het overige kerkelijke van Weebosch betreft, hierover wordt in hoofdstuk 60 gehandeld. Nabij dit gehucht tusschen de huizen en de Kraanmeer ligt een groote, hooge heuvel, waarvan in den loop der tijden veel zand schijnt vervoerd te wezen. Hiervan is hedendaags geen afzonderlijke naam bekend; hij wordt gewoonlijk slechts door Weeboschenberg aangeduid.

Verder, ongeveer 1/4 uur in deze heide, begint eene onregelmatige verëeniging van grootere of kleinere zandheuvelen of berggruggen, die zich over eenen aanzienlijken afstand in de richting van Postel uitstrekken.

Weebosch maakte met Witrijt, de Zandhoef en Spaanrijt een heerdgang uit. Van het Loo en ook van de Witrijt bedraagt de afstand tot de Belgische grens 1/2 uur gaans. Het oude gewezen nonnenklooster te Westroijen bij Tiel had in 1609 nog eene rente à *f.* 2 op een erve op ten Weebosch. Onder zekere verplichtingen kwamen de bezittingen te 's Hertogenbosch en in de Meiërij gelegen aan de Paters Dominicanen van laatstgenoemde stad na 1570. Alle die eigendommen moesten de paters in 1629 aan den magistraat te Tiel afstaan.⁴¹⁾

Tot 1816 bestond te Weebosch een kantoor voor de Convooiën en Licenten. In 1573 zijn door Willem de Zwijger de paspoorten of licenten en convoogelden, naast de van ouds bestaande land- en watertollen in de provinciën Holland en Zeeland ingevoerd. De buitengewone heffing op den in- en doorvoerhandel diende tot dekking van de oorlogskosten in den strijd tegen Alva. Ten jare 1580 ging Parma ook over tot de invoering der licenten naast de tolleren in de zuidelijke provinciën. Tusschen de getrouwe en de in opstand zijnde provinciën werden nu de handelsbetrekkingen geregeld. De Spaansche en Staatsche autoriteiten reikten aan hunne respectieve onderdanen paspoorten uit, die weder-

⁴¹⁾ Archief voor de geschiedenis van 't aartsbisdom Utrecht, VI. Afl. 3, blz. 377.

keurig geëerbiedigd werden. Doorgaans noemde men ze licenten, van 't woord licentie, vergunning.⁴²⁾

9 Mei 1796 heeft Ant. Adr. van der Poll vertoond zijne commissie van het Committee van de Marine, in dato 1 Febr. dezes jaars als commies ter collecte en rechange te Weebosch. Hij is de eenige ontvanger op het kantoor van "convoyen en licenten" op dit gehucht werkzaam geweest, waarvan de dorpsarchieven gewagen of bij de inwoners iets meer bekend is gebleven.⁴³⁾

Door deze hatelijke belasting werden handel en nijverheid in de Generaliteit, meer als elders ter nedergedrukt; want na eerst van den invoer een recht betaald te hebben, moest zulks later bij den uitvoer van hier naar Holland geschieden als ware dit geweest buiten onzen Staat gelegen. Zonder zeker recht betaald te hebben, mochten koopwaren, vruchten en levensmiddelen niet vervoerd worden. Zelfs de opbrengst van akkers en gewin van het boerenbedrijf naar de steden te vervoeren werd zonder betaling niet toegelaten. Na algemeene en eindelooze klachten verkreeg het platteland de gunst, om alles wat tot nooddrift noodig was in een der provinciale steden te halen.⁴⁴⁾

Er bestaat (echter niet onder het archief Bergeik) dato 10 December 1816 eene beschikking van den Directeur-generaal, om de wapenborden te doen wegnemen van de gebouwen waarin nu geene kantoren meer gehouden worden. 4 Januari 1817 verzoeken gedeputeerde Staten het wapenbord van convoijen en licenten te doen wegnemen en opzenden naar Nijmegen zoo er een voorhanden is.⁴⁵⁾

Gelijk van schier alle bewoonde plaatsen persoonsnamen aangetroffen worden, vindt men er ook naar dit gehucht geheeten. Bij het vereffenen der moeiëlijkheden, ontstaan wegens de versleten grenspalen van het Elmptergoor onder Bladel, komen o.a. in de daarvan opgemaakte acte als getuigen Marcelis Van De Wedebosch en Jan Van Berct vóór. De laatstgenoemde heette vermoedelijk almede naar het gehucht van dien

42 *Publications du Limbourg*. T. XXIII, 1886.

43 Zie art. Wegen op 't jaar 1775.

44 Houben, *Geschiedenis van Eindhoven*, II, blz. 80.

45 Ik vond deze resolutie in archieven van sommige dorpen.

naam ook te Bergeik gelegen. Genoemde acte is 8 Mei 1386 door den geestelijken notaris bij keizerlijk gezag W. van Miert opgemaakt.⁴⁶⁾

De Witrijt

Deze uithoek treft men op een half uur afstands ten noordwesten van Weebosch aan en is in de Groote- en Kleine Witrijt verdeeld. De afstand van beide afdeelingen bedraagt drie minuten gaans. Tot de grens te Postel is die $\frac{3}{4}$ en tot de abdij aldaar $1 \frac{3}{4}$ uur of 7200 m.

De Kleine Witrijt ligt ten noordoosten der Groote, alwaar de wegen van Bergeik en Eersel elkander ontmoeten. Hier staat van ouds onder de zeven, niet ver van elkander gelegen, boerenhuizen eene herberg, welke door kooplieden en reizigers van allerlei stand druk bezocht wordt. Er kwamen vroeger ook tal van smokkelaars en bijjēhouders, welke laatste, soms van verre eene groote menigte korven in de uitgestrekte Postelsche heide plaatsten. Thans is dit zeer verminderd. Er passeert hier te meer volk wegens de beroemde abdij te Postel, die vóór het laatst der vorige eeuw als de voornaamste van België bekend stond.

De in 1888 van Eersel naar Postel aangelegde keiweg, die langs de huizen van Witrijt loopt, heeft het verkeer door dit gehucht doen toenemen. Voor Bergeik betreuren velen het, dat deze weg toen niet door deze gemeente, hetzij van het Hof of van het Loo, naar Witrijt gemaakt werd, te meer daar die dan over Weebosch had kunnen gelegd worden.

Wat het aantal huizen op de Witrijt betreft, dit heeft in eenige eeuwen weinig verandering ondergaan.

Het woord Rijt had oudtijds ook de beteekenis van rivier en heeft die mede van spleet. Dat de naam zoo menigvuldig voorkomt doet ook aan riet denken. De wateren in dit oord welke den naam van Rijt voeren of er mede samengesteld zijn, moeten meerendeels als beekjes aangeduid worden; andere zijn poelen, moerassen of eene dergelijke waterachtige plaats. Hier bezigt men ij en ginds ei, wat aan de verschillende uitspraak ligt. Zoo wordt ook rijt, rij, ri en rie geschreven. Men zegt Rijthoven en Riethoven.

Thans staan er slechts drie huizen, alle landbouwerswoningen, eenige minuten van elkander gelegen op de Kleine Witrijt en mitsdien 10 op de geheele Witrijt.

46

Archief Postel.

Bij den geprojecteerden grintweg van Leende naar Lommel, in 1873 tot stand gekomen, was enkele malen in overweging genomen, om dezen in plaats van naar laatstgenoemde gemeente naar Postel te doen loopen, in welk geval hij de Witrijt aangedaan had.

Buitengemeen groot is het getal plaatsen, Rijt genaamd of met dit woord samengesteld. Alle liggen aan een beekje of loopje. Rijt zal wel hetzelfde zijn als het verouderde ruië of rui. Een rijtje of loopje vliet langs Witrijt en omdat vermoedelijk het water minder zwartachtig dan in den niet ver van dáár gelegen Zwartrijtschen weiër schijnt, kreeg het gehucht zijn naam; misschien ook naar den zand- of witachtigen grond.

De gezegde waterloop ontspringt in een van de hoole Witrijt geheeten, eenige minuten ten zuidoosten van 't gehucht in de nabijheid der zogenoemde Schans en verlaat de gemeente bij de Eerselsche grens, niet ver van de Zandhoef. Tot 18.. lag aan de linkerzijde van den weg naar Postel tegenover en in de nabijheid der huizen, eene groote oppervlakte woeste gronden, welke het gemeentebestuur ter grootte van [?.] hectaren verkocht. Door particulieren gekocht zijnde, werden ze ontgonnen en een daaronder gelegen water- of brandkuil gevuld, alsmede 2 kuilen op het ongecultiveerd woest terrein, tusschen dien brandkuil en de Schans gelegen, dat tot dien tijd meest tot schapenheide enz. gestrekt had. Deze kuilen waren zeer diep. Een derde kuil aldaar werd niet gedempt.

Aan dezelfde zijde, een weinig zuidwaarts en slechts 2 à 3 minuten van de huizen bevindt zich een perceel grond, hetwelk in oude kohieren van landerijën, tot in het begin dezer eeuw, onder nummers 1802 en 1803 en de benaming van de Schans op de Groote Witrijt als teelland voorkomt. Thans is het deels bouwland, deels dennenbosch. Nog kent men deze plaats als de Schans, doch geene bijzonderheden. Alhier zullen, mogelijk in de middelëeuwen, van die aarden verschansingen bestaan hebben, welke in geval van oorlog den dorpelingen tot wijkplaatsen verstrekten voor hunne roerende have. Gewoonlijk zijn het plaatsen met eenige versterking omringd, met struikgewas beplant en van waterkuilen voorzien.

In Noordbrabant en Limburg vindt men verscheidene plaatsen onder den naam van schans. De oude schans in de heide zuidwaarts het Cengelsbroek te Luiksgestel, waarin een gewone waterkuil te herkennen is, was naar de dorpsverlevering een dier oude wijk- of vrijplaatsen. Eenige schildwachten behoedden dan de vluchtelingen tegen de invallen en de plundering der soldaten. In de dorpen bestonden zulke schansen

in verre na niet overal; de wijkplaats was daar gewoonlijk het kerkhof. Uit aantekeningen van het dorp Stramproij, thans Stamproij⁴⁷ genaamd, deel ik het volgende wegens zulke vrijplaatsen mede:⁴⁸)

"Eene schans is een tamelijk uitgestrekt vierkant stuk gronds, van buiten omringd met eene diepe en breede gracht en van binnen beschut door eenen hoogen aarden wal met struikgewas beplant; de éénige toegang daartoe werd met eenen slagboom op eene ophaalbrug naar willekeur geopend of gesloten. Zulk eene schans strekte den dorpelingen tot veiligheidsoord. Hadden de inwoners iets van roovers of krijgsbenden te vreezen, dan trokken zij zich met have en goed op de schans terug, haalden de klapbrug op en verdedigden zich tegen elken aanval van buiten; achtten onze dorpelingen zich daarop echter nog niet veilig genoeg, dan namen zij de vlucht naar het broek en verschansten zich dáár."

In Limburg hebben echter geheel andere toestanden bestaan dan hier, en dat zoowel in den Romeinschen tijd als later. Het woord schans is zeer rekbaar en men kan voor alsnog van die bij de Witrijt geen bewijs aanvoeren. Van ouds pachtten de inwoners der Witrijt een gedeelte heide van Bladel en Hapert, voornamelijk om hun vee daarop te laten grazen.

Ik lees o. a. in de Dorpsrekening van Hapert op het jaar 1777, dat voor de zoogenaamde Witrijtsche heide, Hapert toebehoorende, een jaarlijksche pacht van 7 gl. 10 st. ontvangen werd. In 1737 betaalde Witrijt aan de heideschuur onder Bladel f. 5, ook in 1738 dezelfde som.⁴⁹) Om de heide dezer laatste gemeente te genaken moest die van Hapert gepasseerd worden. Deze stoot tegen het grondbezit, in 18.. door dr. G. M. Raupp van de gemeenten Hoogeloon en Duizel nabij den Zwartrijtschen Weiër gekocht. Ook grenst genoemde heide van Hapert aan die van Bladel. Al het ledige vee van de Witrijt, door eenen herder vergezeld, graasde jaarlijksch eenige maanden in deze lage heidestrecken. Vóór of in het jaar 1430 had het Godshuis van Postel op het haar reeds van 't jaar 1173 toebehoorend landgoed Elmet of Elmt geheeten, runderen van de Witrijt beboet. Dit uitgestrekt goed ligt tusschen Bladel, Hapert, Eersel en Postel.⁵⁰) Zie ook Weebosch.

47 [Bedoeld wordt: Stramproij], (red.).

48 *Publications du Limbourg*. 1872, p. 88 en 89.

49 Santvoort. *Manuaal der Meijerij*, blz. 31.

50 Welvaarts, *Geschiedenis van Bladel en Netersel*, 1890, blz. 14.

Tusschen de Witrijt en Luiksgestel, onder Bergeik, in de heide ligt eene hoogte, veelal Molenhorst geheeten. Sommigen meenen dat er eenmaal een molen stond, waarvan hoegenaamd niets bekend is.

In 1856 verzocht het gemeentebestuur van Bergeik om op de Witrijt een grenskantoor te verkrijgen. 16 April 1859 bood het bestuur een verzoekschrift aan om een dergelijk kantoor te erlangen of wel een ambtenaar, die consentbiljetten kon afgeven. Geen dezer billijke verzoeken werd ingewilligd. Hoezeer later wegens invoer van vee naar België gemakkelijker bepalingen of wetten werden gemaakt, blijft voor vele zaken de omweg langs het kantoor aan den Rijksweg onder deze gemeente of dat te Reusel, beide aan de Belgische grens gelegen, een aanmerkelijk bezwaar.

Bij den tiendaagschen veldtocht in Aug. 1831 krioelde de heide ten noorden en ten westen der Witrijt van Nederlandsche militairen, die in de richting van Postel de grens overtrokken. Daar ontdeden velen hunner zich van een of ander onnoodig kleedingstuk en ander te missen voorwerp, wat zij in de heide achterlieten en kort daarna door Witrijtenaren of anderen werd medegenomen. In het begin dezer Belgische onlusten reden gedurig patrouilles door eenen gids vergezeld naar dit grensgehucht, waar ook militairen, eerst voet- daarna paardenvolk, inkwartiering kregen; deze duurde ongeveer [?.] jaren. Eene brigade douanen of Nederlandsche ambtenaren was er bijna onafgebroken van 183[?.] tot 18[?.] gestationeerd.

Spanrijt

Dit klein gehucht uit [?.] huizen bestaande, ligt tusschen de gehuchten Weebosch en Witrijt, van het eerste slechts 5 minuten verwijderd. Spakig land beduidde oudtijds o.a. door droogte gespleten grond. Het is niet te vooronderstellen dat hiervan de naam van dit gehuchtje zal afgeleid wezen, evenmin als van Spanjaarden of den Spaanschen tijd.⁵¹⁾ Men denke eenvoudig aan spaander, afval, houw of snede van hout en rijt, een loopje of vliet op 2 minuten afstands der huizen aanwezig. Zulke spaanders of vezelachtige afsnijsels van hout waren eertijds ten platten lande het éénige en algemeene middel tot verlichting der woningen gelijk dit in sommige streken van ons land nog wel plaats vindt. Spaanrijt ligt slechts een paar minuten van Weebosch en is nu door een openbaren weg, wel door voetpaden, niet verbonden, toch rijdt men

⁵¹⁾ Men vergelijke *De Navorscher*, 40ste jaargang, no. 3 over Spaans weerd, p. 169,

soms eenige tijden van het jaar ook wel van Weebosch door het land er heen. Eenige huizen van Weebosch het Neereind, tegenwoordig vier (vroeger vijf) maken ééne buurt met Spaanrijt.

De Zandhoef

De vroegste mij voorgekomen aantekeningen der Zandhoef zijn van 1660, op welk jaar in het kohier der gronden enz. Peeter Janssen Santhoeffenaer en Jan Jan Theunis Santhoeffenaer worden aangeslagen. Ook op eenige andere jaren komen die beide personen als zoodanig voor. Of er toen twee gelijktijdige bewoners op de Zandhoef zijn geweest blijkt hierom nog niet.

Van ouds bestond aan den weg van den Lagen Berkt naar de Witrijt aan de grens van Eersel, eene goede boerenwoning, wellicht om de zandachtige streek aan de ééne zijde, de Zandhoef genaamd. Om de eenzame ligging werd het huis in 1830 door de bewoners verlaten en zeer kort daarna afgebroken. Ter oostzijde in de onmiddellijke nabijheid is in 17.. de Bredasche Baan aangelegd. De Zandhoef werd onder den heerdgang Weebosch gerekend, van welk gehucht het 10 minuten verwijderd is en ongeveer 5 minuten van de naaste huizen van den Lagen Berkt. In het jaar 1746 lagen de landerijën desert en geabandonneerd en werden zij ten behoeve der gemeente à 25 gl. 13 stuiv. 's jaars verhuurd. Deze jaarlijksche verhuuring heeft tot 1757 plaats gevonden, in welk jaar de dorpsrekening ze nog *nu desert* noemt. Van lieverlede was de opbrengst of huur reeds eenige jaren verminderd. In dien toestand verbleven deze gronden verscheidene jaren; althans in 1769 verkocht de gemeente op *de deserte goederen der Zandhoef* in Mei, voor *f.* 53 - 4 st. heiturf en het volgende jaar voor 69 gl. 14 st.

De hoeve met de gronden schijnen hierna weder het eigendom van één persoon geworden te zijn. Ten jare 1775 woonde ter Zandhoef de *armmeester* der gemeente toen *zieken* tot hem vervoerd waren. Sommigen meenen echter, dat eenigen tijd vóór 't midden der 18e eeuw geen huis op de Zandhoef heeft gestaan.

Zekere Nicolaas van Glabbeek uit Budel kocht omstreeks 1750 het weder geheel vervallen huis met al de grootendeels braakliggende landerijën, die 100 loopensen ($16 \frac{2}{3}$ hectaren) oppervlakte besloegen en aan één blok in de onmiddellijke nabijheid der woning gelegen waren. De kooper vernieuwde het huis, verbeterde de gronden, welke hij door eenen aarden wal omringde en door twee draaiboomen kon afsluiten, namelijk één aan de oost-, en de andere ter westzijde; want

de karweg die in deze richting naar de Witrijt langs of zuidwaarts het huis zijne goederen doorsneed, behoorde almede tot zijn particulier eigendom.

Behalve die 100 loopensen bezat de Zandhoef aan de overzijde van eenen waterloop, die den weg van den Lagen Berkt naar de Zandhoef doorsnijdt, slechts een' bolworp van het huis, een stuk heide- of broekgrond ter grootte van 22 loopensen, meerendeels moer of veen. Het hoogste gelegen deel bewerkte N. van Glabbeek tot weiland en wel in vier gelijke perceelen met het oog op dat getal zijner kinderen. De tot weiland aangelegde perceelen heeten de lage beemden en grenzen aan ééne zijde aan de gronden der Zandhoef, waartusschen de gezegde Bredasche Dijk gaat.

Na den dood van N. van Glabbeek werden de landerijen der Zandhoef, aan hem toebehoord hebbende, onder zijne 2 zonen en 2 dochters in even zoo vele gelijke stukken verdeeld. Een dezer zonen, Hendrik genaamd, huurde het aandeel van drie kinderen en bleef dus de geheele Zandhoef bebouwen. Hij verhuisde in 1830 naar Weebosch, waarna de gronden onder zijne kinderen werden verdeeld. Het huis met de voorzijde ten zuiden, bestond uit kamer, voorhuis en andere vertrekken, voorts stal, schuur en schaapskooi, deze het laatste naar de zijde der Witrijt. Achter de woning stond een bakhuis, hetwelk soms verhuurd werd: daarin woonde lang een zekere Jonkers. Op de plaats van het huis bevindt zich reeds eenigen tijd een dennenbosch. Waar de stal was, bespeurt men nog eene laagte. Ook de voormalige tamelijk groote tuin, aan den overweg vóór of ter rechterzijde van het huis gelegen, is thans met mast beplant, gelijk meer akkers, waarvan reeds verscheidene door andere personen gekocht zijn.

Aan drie zijden van den gemelden tuin groeit nog de gedeeltelijke heg en ijp of herrentein. Deze tuin werd meerendeels als boomgaard gebezigd. De eigenlijke hof of moestuin lag een paar minuten zuid-waarts en grensde aan het loopje, dat later oostwaarts *de Run* geheeten wordt. Tot omstreeks 1830 versierde eene laan, meestendeels uit eiken doch ook uit ander geboomte bestaande, den weg door de Zandhoef. De aarden wal is aan de oostzijde nog aanwezig. 16 Mei 1794 werd omtrent de Zandhoef aan den Bredaschen Dijk een grenspaal, *f.* 4 kostende, geplant. Eersel betaalde daarin de helft.

De Zwarte Wijër of Zwartrijtsche Wijër, ook Zwartwijër

Voor Vijver bezigde men hier vroeger schier Igemeen Wijër, meer bijzonder voor eenen die groote ruimte heeft en in de heide is gelegen. Van oude doch onbekende tijden was de Zwartrijtsche Wijër het eigendom van Postel. Dat Godshuis gaf aan "de luïden" van Eersel c.s. in 1444 eene vroente of gemeente tusschen Gerckensfoirt (ook Gerckensvoort enz. geschreven), den zoom of kant van den Zwarten Wijër, Ribosch, Schoengars enz. in cijns.⁵²⁾

In 1519 doet de abt van Tongerlo uitspraak tusschen Postel en die van Eersel over de visscherij op den Zwarten Wijër ten voordeele van dat Godshuis.⁵³⁾ Het zal wel dezen wijër zijn, waarvan ik in een oud, ten jare 1687 vernieuwd cijnsboek, het volgende las: "*Heer (een priester) Jan Helstermans uyt ten weijer die mijn heer (abt) van Postel heeft gecocht, 4 st. 1 oort en 2 texten.*"

De Zwartrijtsche Wijër, gewoonlijk de Zwarte Wijër genaamd, ligt 3/4 uur westwaarts het gehucht Witrijt aan de grens van Postel, 1/2 uur van de abdij. Wellicht ter onderscheiding van de Witrijt heet deze Wijër de Zwartrijt, naar de meer bruine of zwartachtige kleur door het veen of anderszins veroorzaakt.

Het Zwartven onder Reusel draagt almede om die reden zijnen naam. De Zwarte Horstwijër, bij verkorting "de Zwarte Horst" genoemd, ligt niet ver van de Zwartrijt onder Luiksgestel aan de Postelsche grens.

Zeer vele plaatsen in ons Rijk zijn met "zwart" samengesteld. De oppervlakte van den Zwarten wijër bedraagt 126 loopensen of 20 hectaren, waarvan een groot deel uit water bestaat. De grens van Postel, gemeente Moll, loopt aan de westzijde van dezen wijër. Sedert 1843 staat een ijzeren grensmaal ter linkerzijde van den weg naar Postel even boven het grensloopje. Ter rechterzijde is mede een dergelijke geplaatst, alsook een sterke fraaie handwijzer, zooals men die alom in België tot gemak der reizigers aantreft.

Nadat de Zwartrijtsche wijër in 1797 door het Domein was aangeslagen werd hij benevens andere goederen 28 Juli 1828 te Tilburg publiek verkocht voor f. 90. Aldaar kocht hem wijle mijn oom J. A. Panken, o.a. Secretaris van Eersel, te Duizel woonachtig, ten name van eenige burgers der eerstgenoemde gemeente. Deze verkochten den wijër kort

⁵² Perkament, archief Eersel.

⁵³ Copie, op papier 19e eeuw, id.

hierna aan dr. G. M. Raupp, Wouter Schoone, J. E. Willems en A. van Galen, alle 4 te Bergeik woonachtig. Weinige jaren hierna lieten deze burgers bouwstoffen om een huis te bouwen naar den wijër brengen; doch daar de beide laatstgenoemde deelhebbers van dit plan afzagen, werden weldra de bouwmaterialen terug gehaald en men bouwde niet. Toen deze wijër een tiental jaren het eigendom van de vier genoemde inwoners van het Hof was geweest, kochten de 2 eerstgemelden het aandeel van de 2 anderen. Zij beplantten en bezaaiden een deel van het hoogst gelegen terrein met mast, na alvorens door een' maakten loop veel water uit den wijër verwijderd te hebben. Tot dit werk verbleven W. Schoone en de jonge heer God. Raupp (thans nog arts te Sint Oedenrode) eene week met acht arbeiders ter plaatse en logeerden ten herberge van P. Klessens op de Witrijt. Deze arbeid was met Pinksteren 1839 volbracht. Eerst in September 1847 was de verdeling of transactie op de twee genoemde eigenaars getransporteerd.

Toen in Augustus 1899 deze gezamenlijke eigendom, namelijk het huis en andere ruime gebouwen, in goeden staat van onderhoud, grooten hof, aanpalende weilanden, moer- en ruschvelden en uitgestrekte heide, in goede voorwaarden bewerkt en met den (mast) beplant, het geheel groot 48 hectaren, 14 aren en 80 centiaren.

In 1848 verdeelden de beide eigenaars den wijër. Schoone verkreeg het zuidelijke, Raupp het noordelijke deel. Deze laatste vergrootte zijn eigendom aanmerkelijk door den aankoop van heidegronden voor eene geringe som van aangrenzende gemeenten. Den 10 Januari 1851 was van Hoogeloon c.a. 15 hectaren en 50 aren en van Duizel c.a. 12 hectaren en 10 aren gekocht. Na het overlijden van dr. G. M. Raupp kwam zijn eigendom aan zijnen zoon dr. A. Raupp te Bergeik, die in 1861 ook de helft of het aan W. Schoone behorende gedeelte uit de hand kocht. Ten jare 1865 begon de heer Raupp een deel des wijërs te ontginnen.

Eene partij veen werd evenals in de Peel, te Reusel en elders tot boekweitteelt verbrand, waarmede jaarlijks eenen geruimen tijd was voortgegaan. Langzamerhand teelde hij er aardappelen, haver en andere gewassen, welke er alle gedijden. In het jaar 18.. bouwde hij langs den weg, noordwaarts aan den wijër eene woning, voor eenen pachter of arbeider bestemd, waarin tevens tot heden herberg wordt gehouden. Wijlen de heer A. Raupp had eene ongewone liefhebberij voor dezen wijër, welke met de aangrenzende heide- en veengronden nog door zijne weduwe te Stratum en kinderen bezeten werd tot 1893.

De inwoners van Weebosch lieten hun jong rundvee grazen in den Zwartrijtschen wijër, alvorens deze particulier eigendom was; alsmede in 't aangrenzend ven, toen behoorende aan de gehuchten van Bergeik, Eersel, Hapert en Duizel, als liggende in de gemeenschappelijke heide, die in 18.. verdeeld is. De kudde bestond veel tijd uit 60 stuks runderen, door eenen jongen als herder begeleid. Duidelijke bewijzen van ommekeer bemerkt men in de diepte der gronden van den wijër.

Onkruid of andere gewassen, welke er oudtijds groeiden, zijn uit de veelal tot moer overgegene zelfstandigheden, vooral in het nog voorhanden zand kennelijk. Men treft sommige soorten varens nog onbedorven aan. Eenige korrels, door Raupp in goeden bouwgrond gelegd, ontkiemden. Het veen is samengesteld uit schilferachtige lagen, gemakkelijk uit elkander te trekken. Door het veen zit hier en daar een laagje of streep, ter dikte van eenen pijpsteel tot 1/2 meter, van eene witte, vette op zand gelijkende verfstof, welke, naar men wil, na gebrand te zijn, als stopverf dienen kan. Bij 't graven der Kempensche Vaart in 1844 en '45 is onder Lommel almede zoodanige grond in dunne lagen, alsook veen, diep onder wit zand verscholen, aangetroffen.

Bij het doorgraven van veen werd een oud vreemdsoortig hoefbeslag gevonden, hetwelk lang door dr. A. Raupp bewaard werd. Naar men gist kenden de Germanen naar een' Nederlandschen schrijver het hoefbeslag al in het einde der vijfde eeuw. "*Voor 22 eeuwen bestond in onze streken*", naar hij beweert, "*eene landbouwende bevolking*".⁵⁴ Bewijzen ontbreken. Er is geen enkel document uit dien tijd, wat ons land betreft, hieromtrent voorhanden. Het beslag is mogelijk van eenige eeuwen.

Behalve het huis aan den Zwartwijër, zijn omstreeks het midden dezer eeuw, in zuidelijke richting, tusschen dezen wijër en het Boxven langs de Belgische grens, op gebied van Bergeik nog 3 huizen gebouwd, als 1 in 1892 afgebrand, 1 sinds eenige jaren vervallen en deels afgebroken en één de Lammerberg of het Hooghuis geheeten. Van het Boxven of zoogenaamde Ven staat alleenlijk de schuur op grond van Bergeik.)

Hoofdstuk IV

Middelen van bestaan. Fabrieken, Brouwerijën, Herbergen.

Reeds van de vroegste tijden heeft het meerendeel der inwoners van Bergeik zich op den landbouw, de oudste, nuttigste en onontbeerlijkste aller kunsten toegelegd en deze te allen tijde bedreven. Aan verschillende ambachten, beroepen, neringen, burgerlijke ambtenaren enz. heeft het echter niet ontbroken. Vele eeuwen bloeiden hier de weverijën. De geschiedschrijver Grammaye zegt in zijn ten jare 1709 gedrukt werk, dat de inwoners van Bergeik landbouwers en wevers zijn. Na dien tijd verminderden laatstgenoemden van lieverlede, zoodat in het midden dezer eeuw hun getal tot weinigen was ingekrompen en sinds het jaar 1890 hier geen enkel wever, noch weefgetouw meer gevonden wordt. Een groot verschil, wat dit bedrijf betreft, tusschen de vroegeren en den tegenwoordigen tijd! Zeker auteur wil, dat in de 15de eeuw soms meer dan 400 wevers hun linnen op de markt te Eersel ten verkoop gingen aanbieden. De weefkunst is zoo vroeg beoefend, dat haar oorsprong zich in de oudste geschiedenis van 't menschdom verliest.

Een eigenaardige handel in menschenhaar werd eeuwen achteréén tot deze dagen door eenige menigte ingezetenen, ook vooral uit Luiksgestel en Lommel en eenige andere dorpen van dezen omtrek, in Duitsche landen uitgeoefend. Vele anderen dreven koperhandel in Duitschland en Denemarken. Alle deze kooplieden werden Teuten genoemd. Ik zal aan hen een afzonderlijk hoofdstuk wijden. Daarenboven hebben sommige ingezetenen in Holland, Duitschland, enz. tot in 't midden dezer eeuw in manufacturen gehandeld. De veelal minder gegoeden hangen den reiszak om, gaan zaden, linnen enz. inkoop en reizen hunne eigen streek af om het van de hand te zetten.

Er woonden alhier in vroegere tijden almede valkeniers. Bisschop Ophovius maakt in zijn bekend Dagboek, op het jaar 1626, melding van eenen Valkenier, die destijds Bergeik bewoonde. Ook in de documenten van het dorp leest men menigmaal van eenen valkenier, valkenbeemd, enz., enz.

Van ouds was de valkenjacht, ook in onze landstreek, een geliefkoosd bedrijf; voornamelijk in de middeleeuwen stond zij bij de edelgeborenen in hooge eer. Valkeniers uit ons Land werden ge-

zocht; vooral die van Valkenswaard, waar zij het laatst gevestigd bleven, werden geroemd. In verschillende dorpen van deze landstreek als te Eersel, Waalre, Leende, Arendonk enz. hebben valkeniers gewoond. Valkenswaardsche valkeniers en andere personen, ook uit den omtrek, gingen de vogels in Friesland, Duitschland, Zweden en Noorwegen vangen. Op de rotsen van dit laatste land moest die vangst zelfs gevaarlijk heeten. Naar hunne haardsteden teruggekeerd, werden de vogels verder afgericht en aan hoogen prijs verkocht. De meeste valken werden echter in sommige uitgestrekte heiden van Kempenland en andere streken van Noordbrabant gevangen. Tot dit einde plaatste men hutten in de heide, tobhutten genaamd; de personen die daarin ter vangst gezeten waren, heetten tobbers. Zulke lieden hielden zich o.a. in de 17e en 18e eeuw in de Maaiërhei op, om wilde valken te vangen en wel bepaaldelijk aan de grens van Bergeik en Lommel. Aldaar stond lang nabij het Monnikensputje eene tobhut.⁵⁵⁾

Een zeker schrijver zegt van de Valkenjacht: "In vroegere eeuwen ging men dikwijls ter jacht met eene soort van roofvogels die men valken noemt. Die vogels worden daartoe afgerigt en deden voortreffelijk hunnen plicht. De jagers hielden namelijk elk zulk eenen vogel op de hand; die vogel had een kapken op het hoofd en kon niets zien van hetgeen er rondom hem plaats greep. Ontwaarde men nu wild in het veld, of eenen vogel in de lucht, waarop men jacht wilde maken, dan lichtte men de kap van het hoofd des valks, en wierp dezen in de lucht. Als een pijl schoot hij in de hoogte, bleef daar eene poos zweven, tot dat hij het wild in het oog kreeg, stortte dan snel als de bliksem op zijne prooi los, vatte ze in zijne scherpnagelige klauwen, doodde ze met zijnen geduchten bek, en kwam zich terug op de hand des jagers plaatsen. De honden moesten het wild gaan halen en aanbrengen."⁵⁶⁾

55

Extract-copie uit 't Schepenen Register der dingbank Eersel van 17 September 1737, eene eeuw later door mij ten raadhuize van Bergeik afgeschreven.

56

Beschrijving der Provincie Antwerpen, door Sleeckx, 1852. Ik heb eenmaal eene dergelijke jacht bijgewoond. Over de valkenjacht werd veel geschreven. Zie o.a. *Katholieke Illustratie* 1880, No. 1. - Aan den hoogleeraar H. Jacobs te Nijmegen zond ik in Februari 1891 een verslag over de Valkerij in dit oord.

Tot in de vorige eeuw bevonden zich in de heide nog eene menigte dier zodenhutten, waarin bewoners van Bergeik ter roofvogelenvangst gezeten hadden. Vele dier plaatsen zijn bekend gebleven, o.a. de Tobbershut in de heide of het ven aan de grens van Bergeik en Postel en de Valkenhut, omstreeks 5 minuten van elkander. Ten noorden van het Eikerëind heet een perceel gronds de Valkenbocht. Bij de meting der landerijën in 1791 komen de akkers no. 289 tot en met 299 onder die benaming voor.

Door de Fransche revolutie van 1789 is de valkerij schier gansch geknakt. Er bestonden te Valkenswaard tot het midden der tegenwoordige eeuw nog wel eenige valkeniers; doch in 1855 werd de laatste verëeniging ontbonden. De eenige valkenier, in ons land overgebleven, woont nog in dat dorp en vangt in den herfst, dan in deze dan in eene andere heide van Noordbrabant eenige valken. Van de valkeniers te Leende zijn nog de Vermeulen's bekend, die waarschijnlijk met het hertogelijk huis van Beijeren in aanraking stonden. Sommigen hielden jacht voor het Hof van Oostenrijk. Een zekere Vermeulen, de laatste valkenier te Leende, bouwde te Leenderstrijp in 't midden der 18e eeuw een groot huis, thans de school enz. op dat gehucht.

Langen tijd verdienden sommige ingezetenen den kost met één of meer paarden vóór de menigvuldige, zware vrachtkarren te spannen, die hier plachten te passeeren. Deze karren met allerlei waren bevracht, reden van 's Hertogenbosch en andere plaatsen af. Menigmaal zag men verscheidene paarden, soms een tiental, vóór ééne kar gespannen. Enkele inwoners hielden er zelfs een paard voor dat bedrijf op na. Herbergiers, logementhouders en anderen verdienden met dezen doortocht ook al wat.

Na den aanleg van den Rijksweg van 's Hertogenbosch op Luik kreeg de doortocht in Bergeik en in andere dorpen dezer streek den doodsteek en hield hij in het begin dezer eeuw geheel op. De menigvuldige en zwaar geladene karren der voerlieden deden in de aard- en zandwegen groote en diepe sporen ontstaan, van welke in sommige heiden alhier nog vele zichtbaar zijn. Men noemt deze karsporen soms Walensporen, naar de geleiders dier karren, welke voor een groot gedeelte uit de zoogenaamde Walenkwartieren kwamen. Menigmaal deden goeude voerlieden hunne ontevredenheid over den slechten toestand der door hen te passeeren routen blijken. Weder-

zijds klaagden regenten en andere ingezetenen wegens het door hen schier onbruikbaar maken dier wegen voor het zwak, trekkend vee. Onder hoofdstuk Wegen zal ik daarvan op de jaren 1773, '75 en '80 melding maken. Meestentijds trof men onder de bewoners één of meer voerlieden op Eindhoven, 's Hertogenbosch, enz. aan, alsmede kooplieden in rundvee en varkens. Deze handelaars heetten respectievelijk beesten- of varkensstouwers. Gedurende eenige eeuwen tot omstreeks het jaar 1830 werkten vele inwoners te Haarlem en elders op de Bleek.

Hoezeer in schier elk huis een bakoven gevonden wordt, waarin men het brood bakt, waren er in het dorp meestal één of meer loon- of broodbakkers. Bij gemis aan koek- of beschootbakkers haalden verscheidene ingezetenen het zoogenaamde witgoed te Eindhoven om het aan de huizen te verkoopen. Deze kostwinning werd gewoonlijk door vrouwen bedreven die doorgaans tegelijkertijd boodschappen verrichtten. Men noemde deze nering *met de koekenmand gaan*. Omstreeks het midden dezer eeuw beliep het getal dezer personen 10 á 15. Sinds eenige jaren bestaat hier dit gebruik niet meer.

De plaatselijke ligging der gemeente gaf door de meeste tijden heen, gelegenheid tot veel sluik- of smokkelhandel, die, naar de tijdsomstandigheden, bij allerlei listen en in het laatst der vorige eeuw, te Lommel en Luiksgestel, ook al eens met verzet en geweld is uitgeoefend.⁵⁷⁾

In 1839 richtte L.H. van Galen tegenover de Protestantsche kerk eene fabriek van calicots op. Daarin werden verscheidene weefgetouwen geplaatst, waarop dagelijks eenige, meest mannelijke, personen hun werk verrichtten. Andere wevers deden dit in hunne huizen, zoodat het aantal weefgetouwen het volgende jaar reeds tot 24 steeg, welke elk wekelijks 2 1/2 stuks konden fabricceeren. Deze onderneming bestond slechts enkele jaren. Na de opruiming der getouwen begon de gewezen fabrikant in dat gebouw eenen manufactuurwinkel, die na zijnen dood in 1848 voorgevallen, nog eenige jaren werd voortgezet.

⁵⁷⁾

Korte Beschrijving van Lommel, door Mr. Ackersdijk, 1808, blz. 24.

Fabrieken

In 't begin van Mei 1866 opende de heer Al. Bots in de neergebouwen zijner woning eene tabaks- en sigarenfabriek, later tevens van snuif. Deze fabriek bestond tot 18[??].

10 Mei 1879 openden de heeren Godefr. Keunen en comp. eene sigarenfabriek in de gewezen school bij het kerkhof. Kort daarna is deze fabriek gestaakt. Hierna liet nog hetzelfde jaar de heer August Raupp de aan elkander gebouwde stallen en schuren van het huis zijns grootvaders en vervolgens van zijn' vader, tot eene sigarenfabriek verbouwen. Ze werd 3 Mei 1880 geopend en werkte tamelijk druk, doch werd evenwel 1 October 1886 door hem opgeheven. Na dit jaar werden in de gemeente reeds vier sigarenfabrieken opgericht, waaronder die van den heer G. Aarts de voornaamste is. Op de gezamenlijke 4 fabrieken zijn ongeveer in het geheel een honderdtal, alle mannelijke personen werkzaam. Drie dezer fabrieken worden onder de parochie van het Hof, de andere onder die van het Loo gevonden.

Brouwerijen

In vorige eeuwen bestond, ook in Noordbrabant, een veel grooter getal bierbrouwerijen dan tegenwoordig. Behalve in de herbergen werd het bier, meer dan thans, gedronken bij bruiloften, kermis, vasten-avond en eene menigte andere volksvermaken of verëenigen, waarvan vele niet meer bestaan. Het diende ook menigvuldiger in huis en veld, toen koffie en thee hier nog onbekend waren. Van de voormalige bierbrouwerijen heeft men echter in het algemeen te hooge denkbeelden. Meestal van kleinen omvang, werkten ze met minder toestel. Vele brouwers consumeerden voor een goed deel hunne brouwten met hun huisgezin in eenen tijd toen het bier volksdrank en het Meiërijsche brouwsel beroemd was. Bier, hoewel geen voedingsmiddel, is een heilzame drank, die de spijsvertering bevordert en aan de zenuwen een' gezonden prikkel geeft. Welëer vond men in deze landstreek in de meeste dorpen brouwerijen.

Als plaatsnamen kleven Brouwerij, Brouwhuis, Hophof, Hoppenbrouwers, enz. nog aan den grond. Om het bier te doen gisten of fermenteerden, gebruikte men van ouds gruit, eene soort van gist. Dit was een zeker plantgewas of kruid, hetwelk de brouwers in 't bier mengden. Andere navorschers houden gruit voor eenen uit meel bereiden zuurdeesem, waardoor men het bier liet gisten, dat oorspronkelijk van roggemeel, zonder hop gestookt werd. Het moutbier

behiel tot in de 14e eeuw de voorkeur, boven het hobbier, dat gedurende vele eeuwen eene uitzondering is gebleven. Later won het gebruik der hop meer veld en werd bij het einde der middeleeuwen vrij algemeen. Aloude brieven o.a. van 't jaar 988 spreken van gruit en van gruitgeld. Aan de voornaamsten werden de gruit en het gruit-huis in pacht gegeven. Hieraan ontleenden de geslachten van de Gruiter (Gruitheer), Gruijters, Gruijthuijzen, van den Gruithuis of Gruthuse etc. etc. hun naam.⁵⁸⁾

Patentbrieven van 21 October 1440 door hertog Filips van Bourgon-dië bevestigende "*Willem van Herve van de gruyte der dorpen d'Eersele, Steensele, Domelen, Rijthoven, Westerhoven, Eijke, Ha-paert, Kerckcastere en Dusele, metten gruytgelden van allen vremen-den bieren ende met allen hoiren toebehoirten, gelijk Hendrick Back van ons te leene hielde niets daerinne uitgescheiden ons opdragen zou tot behoeff Willems.*" Van Herve had die gruit van H. Back verkregen. Men vindt van gezegden overgang, alsook van 1460, eene uitvoerige acte enz. in een werk van 404 bladzijden behalve het Register in een gebonden boek getiteld: "Inventaris der Belgische Archieven op order van het gouvernement gepubliceerd."

Hieruit nam ik te Brussel in Aug. 1892 vele uittreksels. In 1792 is aan Jonker Johan Carel de Seger mits doode van zijn vader de gruit der genoemde dorpen en ook het gruitgeld van alle vreemde bieren, benevens de gruit van Lommel getransporteerd.

Geschiedkundige en andere werken over deze provincie melden het voormalig bestaan van vijf sterk werkende brouwerijën te Bergeik. Dit aantal was er in 't midden der 18e eeuw nog in vollen gang. De oudste lieden wilden zelfs van zes of zeven weten, waar tegelijk, doch langer geleden, minder of meer bier zou gemaakt zijn.

5 November kwam in 1901 een man uit Dieren bij Arnhem o.a. ook te Bergeik, wegens inlichtingen te verkrijgen over de volgende aan-teekening mij overgegeven, luidende: Godefridus de Gruiter. Ge-huwd 14 Juni 1586 met Aalbertha Joïs. Een zoon was matrimonium geboren 23 Juli in Bergeik. Deze datum miste het jaartal. Men ziet dus het aanwezen eener familie De Gruiter in de laatste helft der 16e eeuw te Bergeik.

⁵⁸

Ik schreef dit uit mijn manuscript Handwoordenboek op Gruit of Grute.

Uit hetgeen ik van de brouwerijën in deze gemeente van overlevering, tijdgenooten en aantekeningen berichten kan, zal ik eenige mededeelingen geven, met vermelding der plaats waar zij gevonden werden.

1. De Roode Leeuw

Onder dezen naam is de brouwerij, die zich nog op het Hof ter noordwestzijde der parochiekerk bevindt sedert onheuglijke tijden, ja, naar ik vermeen, eeuwen her bekend. Toen de gezegde vijf brouwerijën alle nog in gang waren en ook in lateren tijd, zou in deze het meeste en beste bier, vooral wit bier gebrouwen zijn. Deze laatste soort werd in het begin dezer eeuw veel gedronken. Van 1826 tot omstreeks 1850 overtrof het in deze brouwerij door den eigenaar J.E. Willems gebrouwen bier, vooral het zoogenaamde oud, wegens sterkte en zuiverheid de meeste bieren in dezen omtrek. Sinds het jaar 1826 tot 1878 bestond in deze gemeente geene brouwerij dan de gemelde, uitgenomen de in ongeveer 1860 door Janssen - Raupp opgerichte, welke na enkele jaren weder gansch verviel. Het woonhuis van ouds bij den rooden Leeuw behoorende, is in 1719 gebouwd of vernieuwd. Dit jaartal staat op den zuidgevel, doch is door bepleistering onzichtbaar. De achter het huis staande brouwerij brandde in 1749 geheel of gedeeltelijk met de schuurkerk enz. af en werd weder hersteld.

Tot omstreeks 1830 hing een vierkantig sterk vervaardigd uithangbord boven de deur des huizes. Aan weerszijden was op het bord een leeuw, waarvan rood de hoofdkleur vormde, zeer duidelijk geschilderd. Dit bord wordt in dit huis, waarin van ouds veeltijds ook herberg en logement tot vóór genoemd jaar is uitgeoefend, bewaard.⁵⁹⁾ Ter plaatse waar in 1805 de schuurkerk is afgebroken, werd in 1894 eene nieuwe brouwerij getimmerd. Deze is een net gebouw, volgens de hedendaagsche eischen ingericht en ruimer dan de oude: hare lengte bedraagt 12, de breedte zes meters. De oude wordt nu als bergplaats gebezigd. Natuurlijk werd door de schuurkerk grootere ruimte ingenomen dan door de nieuwe brouwerij; ook stond eerstgenoemde voor het grootste deel meer naar de zijde des wegs of de kom.

59

Aangezien de Leeuw in het wapen van Holland was van keel, d.i. rood, ontstond waarschijnlijk het gewone epitheton op uithangborden.

Sinds onheugelijke tijden hing een zeer stevig houten uithangbord aan den voorgevel van het woonhuis, waarin ook herberg en logement en soms mede een ander beroep is uitgeoefend. Dit bord heeft een nagenoeg vierkanten vorm, aan de twee zijden een leeuw met roode verw beschilderd en het onderschrift Roode Leeuw met thans duistere letters. Het mist een jaartal, waarom daar van de ouderdom niet meer bekend is. Reeds een' langen tijd is het bord niet meer uitgehangen; dat wordt nog (1902) door den brouwer-eigenaar Adr. Willems in dat woonhuis bewaard en bestaan hiervan eenige afteekeningen.

2. De Adelaar

In 1878 is door Hendrik van Galen cum suis eene brouwerij gesticht in de Straat, oostwaarts het in dit jaar verbouwde huis en logement van Jos., thans wed. Lommelaars, en westwaarts dat van den bakker C. Kantelberg. Deze ruime en hooge brouwerij met drie verdiepingen is de schoonste in dezen omtrek. Na de beide nog bestaande bierbrouwerijën vermeld te hebben, laat ik de bekend geblevene uit vorige tijden volgen.

3. Een ruim, aanzienlijk huis in de dorpskom,

de kerk in het zuidergezicht hebbende⁶⁰), bezat verscheidene eigenaars die er achterëenvolgens brouwerij uitoefenden. Dit duurde tot omstreeks 1820. Het huis is in de eerste helft der vorige (achttiende) eeuw door den bemiddelden H. Lommelaars ge- of herbouwd. Bij eene verfraaiing en plaatsing van andere vensters in den voorgevel is in 1835 een deel van het jaartal uitgevallen of vernietigd. Een ander klein, doch aangenaam gelegen woonhuis was door eenen fraaiën boog en eene poort aan het groote huis verbonden. Het kleine huis, *het bakhuis* geheeten, werd veeltijds door een ander niet talrijk gezin bewoond, o.a. in 1846 door den Pastoor tijdens het bouwen der pastorie. In 1888 is het afgebroken en aldaar langs den weg een' steenen muur gebouwd. De bouwvallig geworden boog is daarna geruimd en eene nieuwe lagere poort gemaakt. De brouwerij bestond in een groot, hecht gebouw ter rechterzijde achter het huis, dus tegenover het bakhuis, en had eene lengte van 20 en eene breedte van 10 meters bij een hoog dak. Aan sommige zware balken kon men verwerking in vroegere tijden bespeuren. Een deel van dit ge-

⁶⁰

Thans door Antonetta en Jan Panken bezeten.

bouw diende van ouds tot berging van graan en andere zaken. 5 Juli 1888 is dit oud gebouw, sinds lang *de schuur* genoemd, aan zeer lagen prijs publiek verkocht.

4. De Keizer

Van ouds trof men een der beste woonhuizen des dorps aan, niet ver van de parochiekerk, ter plaatse de Straat, vroeger ook het markt-veld geheeten. Eeuwen lang is daarin herberg en logement uitgeoefend. Een uithangbord, den Keizer van Oostenrijk voorstellende, werd aan een' vooruistekenden stok, tot 1832 in den voorgevel boven de deur aangetroffen. Tot voor weinige jaren werd dit aanzienlijk woonhuis steeds *den Keizer* genoemd.

Sinds 1880 is in dit huis het klooster der Ursulinnen, waarover nader wordt gehandeld, gevestigd. Blijkens het jaartal 1714 op den oostelijken gevel is toen het huis gebouwd of vernieuwd. Wanneer de brouwerij begonnen is, bleek mij niet. Na het overlijden van den eigenaar Chr. Verhoeven in 1784 is ze niet zeer lang meer in stand gebleven. Het alleenstaande gebouw, waarin het bedrijf uitgeoefend werd, behield den naam van brouwerij tot 1883, toen het afgebroken werd en ter plaatse een groot hoog gebouw ten gebruike van 't kloosterhuis is opgericht.

Eene lange reeks van jaren bezat en bewoonde de familie Wachtelaars (zie voorname geslachten) de genoemde huizing. In 1741 liet de wed. Izaak Wachtelaars hare eigendommen onder hare vier kinderen verdeelen. Kort hierna was de Keizer met toebehooren geheel in bezit van haren schoonzoon C. Verhoeven. 6 Febr. 1815 is de Keizer met twee hoven of tuinen en aangelag, ter grootte van 12 lopensen en 25 roeden publiek verkocht. Dr. G.M. Raupp werd eigenaar. In het transport wordt ook van daarop klevende cijnsen gehandeld. De brouwketels enz., hoewel in vele jaren niet gebezigd, stonden nog ter plaatse en werden toen verkocht en uitgebroken.

Zoo lang de Keizer eigendom van laatstgenoemden was, is het aan verschillende personen verhuurd geworden. Het werd o.a. van 1833 tot 1845 door A. Fleerackers en van 1854 tot 1858 door dr. August Raupp, jongste zoon van gemelden arts, bewoond. Aan huis en bijgelegen gebouwen werden o.a. in 1815, 1833, 1835 en 1854 verbeteringen of vernieuwingen aangebracht. Van de in 1834 gebouwde ruime schuur enz. werd het inwendige tot schoollokalen en kapel

verbouwd, toen er zich de Ursulinnen gevestigd hadden. De hoofdtuin (ten noorden van 't huis) werd in 1818 verlengd en daarin een vijver gegraven, welke er nog aangetroffen wordt. Onder de menigvuldige door dr. G.M. Raupp nagelatene en 1 Maart 1859 publiek geveilde huizen en gronden, behoorde ook de Keizer met de tuinen en het aangelag. Wegens mingelding werd deze koop niet toegewezen. De kinderen of erfgenamen stelden hem op f 5000,- waarvoor op denzelfden dag het R.C. Kerkbestuur van het Hof eigenaar werd.

Alvorens het huidige raadhuis gebouwd is, huurde de Dingbank een der vertrekken tot recht- of raadkamer. Deze bevond zich aan de rechter- of oostzijde in het huis. De secretaris behoefde alzoo slechts eenige passen ver overgebracht te worden, want het raadhuis is daar tegenover.

5. Eene brouwerij

aan het begin van het Voorste Loo, ter linkerzijde waar de Molenveg in de Loostraat komt, verviel op het laatst der vorige eeuw. Kort daarna zijn de brouwerijgebouwen nabij de goede burgerwoning weggebroken. Deze laatste, langzamerhand bouwvallig geworden, is door de toenmalige eigenares afgebroken en de gronden tot bouwland aangelegd.

In 1755 verzocht Wouter de Wit, eene brouwerij te mogen oprichten, wat toegestaan werd. Zulks had in deze huizing plaats. Na hem brouwde alhier zijn aanverwant Wouter Vissers. Bij de opmeting in 1791 staat deze brouwerij in 't kohier onder no. 1106 ten name van Anna de Wit. Hare ouders en voorouders werden destijds onder de rijkste en voornaamste familiën des dorps geteld.

6. Het Pannenhuis,

wellicht naar brouwerij genoemd, ter westzijde van het even genoemde gelegen en slechts door den weg naar den molen of het Hof daarvan gescheiden, was almede eene brouwerij, het laatst door G. Heuvelmans, tevens molenaar, bedreven. De brouwerij is hierin reeds vóór de laatstgenoemde gestaakt. Men zie van deze beide huizen ook onder het Voorste Loo.

7. J. Tasset

verkrijgt permissie om zijne brouwerij op het Achterste Loo te mogen oprichten.- Resol. ten raadhuize. Deze brouwerij werd in het

jaar 17[.?.] door hem tot stand gebracht in een oud huis, waarvan onder het Achterste Loo wordt melding gemaakt. Na Tasset is er door Arnoldus Roest en Johannes Everhardus Willems, het laatst in 1826 gebrouwen.

8.

Het laatste of uiterste huis op het Achterste Loo is oudtijds ook van eene brouwerij voorzien geweest, althans toen het aan Adriaan van Poppel, met Maria Bijnen van Valkenswaard gehuwd, behoorde en denkelijk ook vroeger. Na het overlijden van genoemde echtelieden, zijn hunne bij elkander gelegen huizen en gronden, benevens hunne andere goederen, 17 Januari 1724 verdeeld. De brouwerij en eene schuur stonden afzonderlijk. Uit het op gezegden datum geschreven transport zou men vermoeden, dat er toen geen inventaris eener brouwerij meer bestond en er mitsdien het maken van bier had opgehouden; want daarin wordt gesproken van *het bloote broûhuis*.

9.

Op "*den Weebosch*" lag eene welbeklante brouwerij bij het woonhuis het laatst tot 1890 door Cornelis Huijbers bewoond. Het huis staat westwaarts de tegenwoordige schoolhuizing, omstreeks het midden van het gehucht. Achter of ten noorden van des brouwers huis stond het brouwhuis. Jan Dirk Hoex bezat tot 1755 de genoemde huizing, brouwerij, gronden enz. Hij handelde in runderen, had een uitgestrekt landbouwbedrijf en hield brouw- en tapnering.

Toen hij tot den ouderdom van zeventig jaren gekomen was, brandde in 't jaar 1750 zijn huis, schuur, stalling en schop af, waarin door de vlammen verteerden het grootste deel zijner meubilaire goederen, eene groote hoeveelheid rogge, haver, boekweit, stroo, hooi, mout, hop, raapkoeken, zout, benevens vee en al wat verder in de afgebrande panden aanwezig was, mitsgaders zijne schuldboeken, waarin aanmerkelijke sommen, welke hij van verscheidene personen te vorderen had. Door deze schade en andere tegenspoeden geraakte hij in groote schulden en kon al zijne crediteuren niet voldoen. Deze zich om zijn ongeluk en geledene bankroeten, waar door hij, zonder zijn toedoen geruïneerd en tot armoede geraakt was, niet bekreunende, vervolgden hem met "*vigoureuse executiën*" omdat zij van "*hun achterwezen*" voldaan wilden zijn, waarom hij zich genoodzaakt vond, te hunnen behoefte van zijne goederen afstand te doen. Hij was te Bergeijk niet gecompareerd om gegijzeld te worden, maar naar

Luiksgestel, dat destijds niet tot ons Rijk behoorde, vertrokken. "De Raad van Leenhove van Brabant enz. geeft verder cessie zijne goederen enz. gerechtelijk te verkoopen; beveelt hem alom onbekommerd te laten gaan en converseeren om den soberen kost en nooddrift te winnen, hem te ontslaan uit de gevangenis, indien hij ter zake van de voorschreven schulden gevangen ware, zonder ter zake van dien meer te gedoogen hem te laten arresteeren of beletten in zijn persoon in eenige manieren. En of 't gebeurde dat hij namaals tot betere gelegenheid van "Goede" geraakte, hij alsdan gehouden zal wezen zijne crediteuren te contenteren."

Deze aanschrijving was te 's Hage den 10 Juni 1755 geteekend. Eene verklaring, waarbij Hoex zijne goederen en bezittingen om die ten bate zijner crediteuren te verkoopen, overgeeft, dateert van den volgenden dag, alzoo de gezegde aanschrijving uit 's Hage te Bergeik nog niet zal ontvangen geweest zijn. Zijne erfelijke goederen en gronden, zoowel van zijne tweede als van zijne eerste vrouw, benevens de te veld staande vruchten enz. werden in de volgende maanden publiek verkocht. Publicatiën der veiling waren niet alleen te Bergeik en rondom, maar zelfs te Eindhoven, 's Hertogenbosch enz. gezonden.

Uit de zeer omslachtige rekening van den insolventen boedel van J.D. Hoex, dato 20 April 1756, ten raadhuize Bergeik gedaan, blijkt dat na den verkoop nog ruim *f.* 4300 te kort schoten. Voor Schepeenen hadden twee bewoners van Weebosch, onder solemneelen eed o.a. de verklaring afgelegd, dat "*Jan Hoex een eerlijk man was, hebbende hij alhier zes jaren regent (lid der dingbank) geweest en deze gemeente vier bijzondere reizen als collecteur en armmeester gediend, zijnde hij geen' verkwister noch debouchant geweest, hebbende zich altijd wel gecomporteerd en gedragen (voor zoo verre ons bekend is.)*"

Hoex had drie kinderen en overleefde deze ramp slechts eenige maanden. Hij stierf op den Weebosch den 15 Augustus 1756. Zijne tweede echtgenoot was toen nog in leven. Oude lieden hebben mij nog wel over dezen braven doch arm geworden man gesproken. Het boven verhaalde nam ik echter geheel over uit de menigvuldige stukken daaromtrent onder het gemeente-archief berustende.

10.

Op 't gehucht den Hoogen Berkt naar de zijde van 't dorp, bevond zich in vorige eeuwen eene bierbrouwerij, voorzien van een diepen, ruimen gewelfden bierkelder. Deze is eerst omtrent 40 jaar geleden (\pm 1860) uitgebroken. Het huis werd nog langen tijd tot ongeveer 1820, bewoond door Philip Nijssen, President Schepen der Ding-bank. Vóór weinige jaren is dit huis geheel vernieuwd.

Thans volgen eenige aanteekeningen nopens de brouwerijën: Omstreeks den aanvang dezer eeuw was er niet meer dan ééne brouwerij (die onder no. 1 vermeld) aan den gang; eenige jaren later tevens eene op het Loo, no. 6.

Volgens bericht van 1 Augustus 1816 door het gemeentebestuur, hadden de twee brouwerijen een redelijk vertier, beter dan vroeger, wegens de kunde der brouwers, die ook bier naar de omliggende plaatsen verzonden.

In 1594 bevelen de Staten geen bier te brouwen binnen twee uren in den omtrek van Eindhoven dan van 2 gulden de ton.⁶¹⁾ Hoe duur het toen te Bergeik verkocht werd, bleek mij niet. Vroeger was de prijs minder, namelijk gewoonlijk *f.* 8 de ton.

Herbergen

Oudtijds trof men weinige herbergen aan; want men gevoelde daar-aan veel minder behoefte dan thans. Gaarne werd in vroegere eeuwen den reiziger huisvesting en nachtverblijf verleend. De spreekwijze *op de kloosters reizen* herinnert het ons nog. In ruil voor de genotene gulhartig- en welwillendheid gaf de vreemdeling het nieuws dat zijne woonplaats opleverde of dat hij onderweg had opgevangen. Op die wijze zijn de kronijken der kloosterlingen veelal samengesteld. Meermalen is op afbeeldingen van kloosters uit den ouden tijd een reizende man, wien een monnik uitgeleide doet, voorgesteld. Oudtijds werd op de kasteelen huisvesting gevraagd en verleend. Waar noch klooster, noch kasteel gevonden werd, nam men zijne toevlucht tot eenen barmhartigen boer, die zelden weigerde den vreemdeling een plaatsje aan zijnen haard in te ruimen.⁶²⁾

⁶¹⁾

Beknopte Geschiedenis van Eindhoven door den Ew. Smits. 1887. I Dl.

⁶²⁾ *De Navorscher*, 1867, blz. 314.

Kooplieden en reizigers, die vroeger gewoon waren geweest op de kastelen en dus bij den kastelein te logeeren, brachten dezen naam op den herbergier over, toen zij bij het oprichten van goede of afzonderlijke herbergen daar hunnen intrek namen. Behalve beide benamingen aan den houder eener herberg toegekend, draagt hij alhier ook die van hospes, waard of baas. Uithangteekens bestonden er reeds tijdens het heidendom. Later gingen van deze enkele op herbergen over. In volgende tijden ontstond daarnaast eene andere soort. Veelal noemden de buren de personen uit de herberg of van andere huizen naar het uithangbord. Sommige geslachtsnamen zijn daaraan ontleend, zelfs buurten en andere plaatsen.⁶³⁾

Het rechthuis of de secretarie was welêer op alle dorpen in eene herberg, doorgaans in de voornaamste gevestigd, Schout en Schepenen moesten van tijd tot tijd de keel eens smeren, en de boeren trouwden niet gaarne, of zouden niet ter terechtzitting willen verschijnen, waar ze op een droogje zaten.⁶⁴⁾

De huizen, waarin de reizigers hun gemak konden nemen, waren in de 16e eeuw reeds bekend. Alleen ten gevolge eener koninklijke vergunning kwamen zij tot stand. Uit dorpsrekeningen en andere memoriën zou ik vele personen kunnen vermelden, welke van omtrent het midden der 17e eeuw tot heden het beroep van herbergier, logementhouder enz. hebben uitgeoefend; doch ik zie hierin weinig nut of genoeg voor den lezer.

⁶³ De uithangteekens, door Mr. J. van Lennep en J. Ter Gouw II, 168.

⁶⁴ Idem, en Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*, blz. 308.

Hoofdstuk V

Huizen of woningen in het algemeen in deze oorden

De woningen of hutten der vroegste bewoners in deze landstreek waren rond en van ruw hout en teenen gevlochten, want zij hadden van kalk of tichelsteenen geene kennis. Zij bestreken ze met witte en blinkende aarde en dekten ze met riet, wat gemakkelijk in de lage en moerassige plaatsen te halen was.⁶⁵⁾

Ondoenlijk is het hier te lande de plaatsen aan te wijzen, waar de vóórchristelijke bevolking zich in hutten en holen vestigde, omdat die leemen hutten geen spoor overlieten. Sedert de zesde eeuw mochten de woningen den naam van huizen dragen; doch glasvensters kwamen eerst in de 12e eeuw, ten jare 1180, in gebruik. Den Romeinen was het vensterglas niet onbekend en reeds in de 3e eeuw waren sommige kerken daarvan voorzien.

8e eeuw

Nadat kerken en kapellen opgericht waren, werden langzamerhand huizen en woningen, tot hiertoe zeer verspreid staande, meer dan vroeger, bij de tempels en bij elkander gebouwd.

10e eeuw

De burgerwoningen waren van hout en leem, zeer laag en met stroo gedekt, donker zonder schoorsteen en van geene of weinige venster-glazen voorzien. Gewoonlijk bestrooide men den vloer met stroo of groente. Al de huisgenooten zaten in één vertrek bijeen, hielden doorgaans rondom den haard hunnen maaltijd, die meestal uit ge-rookt varkensvleesch met boonen, erwten of meelspijzen bestond, terwijl zij zich daarbij van houten borden bedienden. Even gering was het overige huisraad, want het bepaalde zich tot de onontbeerlijkste behoeften.

11e eeuw

Nadat men de gevaarlijke periode overleefd had van het algemeen heerschend geloof, dat in het jaar duizend na Christus de ondergang der wereld zou plaats hebben, werden alom de huizen verbeterd en

⁶⁵⁾

De Smet pr., Menapië, 1866.

duurzaam gemaakt. Alleen aanzienlijke gebouwen ontvingen muren van gebakken steenen, dakpannen en betere vensters.

12e eeuw

De schoorsteenen dagteekenen uit deze eeuw.

13e eeuw

Kerken, torens en burgsloten waren in de middeleeuwen de voornaamste voorwerpen der bouwkunst. Ruime, gemakkelijke woonhuizen zijn van latere dagteekening.

14e eeuw

Schier alle huizen waren nog van hout, omdat dit overvloedig in de bosschen te verkrijgen was. Nog lang hierna bouwde men de huizen van hout, daar de steenen eene meerdere waarde hadden.

15e eeuw

Glasvensters in woonhuizen werden tot dezen tijd als voorwerpen der hoogste pracht beschouwd. Nauwelijks trof men, zelfs in aanzienlijke huizen, in de middeleeuwen schoorsteenen aan: de vroegste waren slechts rooktrechters in het midden des vertreks.

17e eeuw

Voorname gebouwen als kerken, torens enz. prijken reeds lang met leien daken, doch de huizen dekte men nog algemeen met stroo. Langzamerhand kwamen meer dakpannen in gebruik. De eeuwen bestaande pannenbakkerij enz. te Duizel was lang de éénige in dezen omtrek, werd sinds onheuglijken tijd door dezelfde familie bedreven en is omstreeks het midden der tegenwoordige eeuw te niet gegaan.

18e eeuw

De groote schoorsteenen werden door kleinere schoorsteenen, nissen enz. vervangen. De burgerhuizen en ook goede boerenwoningen werden meestal met een portaal gebouwd, waarvan men nog eenige aantreft. In den zoogenaamde haard of het voorvertrek van vele boerenhuizen trof men den schoorsteen in het midden aan, zoodat men zich rond het vuur kon scharen. Sinds het begin der 19e eeuw vindt men te Bergeik geen huis meer met dergelijke plaatsing.

19e eeuw

De burgerhuizen worden veelal met eenen gang, soms met eenen halven niet doorlopenden gang gebouwd. Huizen met trapgevels bestaan hier niet meer. Een zestal heeft eene verdieping. In zeer vele ziet men eene welpomp, vroeger hier zeldzaam. De schuren worden minder dan in vorige eeuwen afzonderlijk geplaatst, maar meestal aan de huizen vastgebouwd. Tot in het eerste 1/4 dezer eeuw waren de vensters der woningen, althans de benedenvensters voor de veiligheid en sterkte, van ijzeren traliën voorzien. Deze zijn langzamerhand verdwenen, zoodat thans schier geene getraliede vensters meer gevonden worden.

Hoofdstuk VI

Bevolking

De toestand der bevolking in verschillende tijden kan door tellingen der haardsteden en woonhuizen in de eerste plaats opgehelderd worden. Naar deze werd de gewone belasting, bede genoemd, in vroegere jaren geheven. Haardstede of huishouden waren destijds woorden van dezelfde beteekenis.⁶⁶⁾

Men behoort bij het opmaken eener raming van de bevolking de onbewoonde huizen af te trekken, doch de dubbele en drie dubbele haardsteden bij te tellen; want naar het schijnt werden daarom twee of drie haardsteden in een huis gevonden, omdat die door meer dan eene familie bewoond werden.⁶⁷⁾

Op het platteland werden hoeven en woningen, welke eigenlijk geene haardstede, dat is schoorsteen, bestond en de rook door deur- en venstergat uitging, toch voor ééne haardstede aangeslagen. Deze aanmerking maakt de instructie van 24 Juli 1600 op het heffen van bede.⁶⁸⁾

Van elke belastbare haertstad of haardstede moest 10 stuiv. betaald worden. Door het getal huizen in de 15e en 16e eeuwen met 5 1/2 te vermenigvuldigen zal men ten naaste bij het getal inwoners vinden. Later berekent men zulks gewoonlijk met 5. Ten jare 1437 bestonden te Bergeik 247 huizen die belastbaar en 56 die arm of onbelastbaar waren, te samen 333. Dit getal haardsteden werd toen in 't Kwartier Kempenland alleen door de Vrijheid van Oirschot overtroffen. Van de als arm bevondene werd geene bede geheven. Omdat men toen op alle plaatsen der Meiërij vele arme lieden vond en ieder zeer klaagde, was bevolen, dat men in alle steden den 10n man en in de dorpen den 5n man "*arm afslaen soude*".

Achtervolgens de instructie van Keizer Karel V, d. 1525, voor de telling der woonhuizen in de Meiërij te doen, bevond men in 1526 te

⁶⁶ Heijten, *Historische Verhandeling over de Kempen*, blz. 173.

⁶⁷

Hermans. *Bijdragen der Provincie Noordbrabant*, 2 dl. 1ste stuk, blz. 75.

⁶⁸ Brabants Plakkaetboek, II, 88.

Bergeik 249 huizen, waarvan 187 belastbaar. Door het getal huizen met $5 \frac{1}{2}$ te vermenigvuldigen bekomt men niet meer dan 1370 inwoners. Oirschot overtrof verre al de plaatsen van Kempenland. Deze lijst meldt er 778 huizen of haardsteden. Van de andere gemeenten is er slechts ééne die er meer dan Bergeik telt, namelijk Lommel, waar 256 haardsteden zijn opgegeven. Eene vergelijkende tabel van de jaren 1736, '66 en '71 geeft geen noemenswaard verschil als meldende in het eerste en laatste jaar 320 en het andere 310 huizen te Bergeijk aanwezig.⁶⁹⁾

De tegenwoordige bevolking der gemeente bestaat thans uit 845 zielen en 419 woningen. Van deze laatste bevinden zich thans (1899) 237 onder de parochie van het Hof en 182 onder die van het Loo.

24 Augustus 1859 bestond het getal huisgezinnen in de gemeente uit 379, als: 102 in het Eikerëind, 64 Broekstraat, 82 Loo, 77 Berkten, 42 Weebosch en 12 Witrijt. De kom bevatte 44 huizen. 29 Mei des vorigen jaars had het gemeentebestuur de kom op 100 personen gemeld. Dit strookt niet met de zoo evengenoemde telling, doch de grens der dorpskom wordt bij ieder niet altoos hetzelfde genomen.

⁶⁹⁾

Hermans, *Bijdragen over Noordbrabant*, blz. 91 van 't 2e dl.

Hoofdstuk VII

Bergeik's roemrijk verleden. Rampen en verval.

Ten jare 1468 werd Bergeik tot eene stad verheven, van een stedelijk wapen en markten voorzien. Van de inrichting tot stad maakten de inwoners geen gebruik, hoewel daarbij vele gunsten werden toegeestaan. Nog eenen geruimen tijd hierna werd het als stad erkend en geëerbiedigd.

Op het laatst der zestiende eeuw was het in bezit van een versterkt kasteel met garnizoen. Toen dit eenigen tijd geslecht was, werd het weder opgebouwd en verbleven er de Heeren der plaats en andere voorname personen. Tot ongeveer het midden der 17e eeuw prijkte Bergeik met eene luisterrijke kerk en hoogen toren, benevens eene groote kapel op de Weebosch. Behalve een kasteel op de Lind vond men, in 't dorp, pastorie, kanunniksdij en meerdere aanzienlijke gebouwen. Er werden eene weekmarkt en druk bezochte jaarmarkten gehouden.

Bij de opbrengst der schatting of belasting, bede genoemd, moest het Kwartier Kempenland *f.* 4074 betalen, die over de 30 of 31 dorpen omgeslagen werden. Bergeik stond daarbij op *f.* 277 en 1 stuiver, zijnde behalve Oirschot met zijne 8 gehuchten en het toen onder de Meiërij behorende Lommel, het hoogste van alle andere plaatsen.

Volgens een oud geschreven, bij Oudenhoven aangehaald boek, betaalde in 1406 en volgende jaren Bergeik, toen *Eijcke* genoemd, aan bede honderd oude schilden 's jaars, het meest van de 21 plaatsen, uitgenomen Oirschot onder het *Schoutheijt Ambacht Kempelant* welk kwartier 914 $\frac{2}{3}$ schilden bedroeg.

Den 25 Augustus 1495 werd eene raming of ordonnantie gesloten tusschen de Stad en Meiërijsch platteland, wegens de betaling der bede aan de Hertogen, van transporten en Schepenen brieven voorzien enz., enz.. in welk contract Bergeik onder de Vrijheden voorkomt.

Oorlogen, verwoestingen, tijdsomstandigheden, onvermogen en nalatigheid der inwoners hebben van Bergeik, dat eene aanzienlijke en vermaarde plaats was, eene middelmatige, gewone gemeente

gemaakt, haar niets overlatende dan de geheugenis van hare voorgaande grootheid en vermaardheid. Geen de minste teekens of overblijfsels zijn voorhanden van den toren, die boven de andere gebouwen praalde, behalve eenige muren in den grond of fundamenten en eene aloude klok, in het luhuis hangende.

Men vindt geene ruïnen, noch van het slot of versterkt kasteel of van dat der Heeren dezer plaats, noch van stad-, raad-, of rechthuis, noch van de pastorieën of andere openbare gebouwen en gestichten, waarop vóór de reformatie gewezen kon worden. Uit verscheidene eeuwen bestaan de gemeente-archieven niet meer. Hoe moeielijk het dan ook zij, zal ik van alle gebeurtenissen en bijzonderheden van de mij dierbare gemeente, verder zooveel mogelijk in dit werk melding maken. Een der oudste (wellicht het alleroudste) der gebouwen, het huis des Heeren, de kerk, die de meeste oude grootheden heeft zien opkomen en beurtelings verdwijnen, is althans, voor verreweg het grootste gedeelte, alleen overgebleven, zegepralend over de verwoestingen! Die trotsche tempel, zooals hij vóór de reformatie praalde, getuigde van eene talrijke en aanzienlijke bevolking met een vroom geloof.

Hoofdstuk VIII

Vóórchristelijke begraafplaats. Andere oudheden.

Het gebruik om de lijken te begraven klimt op tot de oudste tijden. Eerst geschiedde het in doodskleeden, daarna in kisten. Later begon men de dooden te verbranden, hetgeen ook in deze streken tot aan de invoering van het christendom heeft plaats gehad. De kerkhoven der heidenen waren menigvuldig, en de armoede der bevolking in aanmerking genomen, is het zoo goed als zeker, dat alleen de voornamen en welgestelden een grafheuvel lieten opwerpen, want ook dit eischte toen uitgaven. De meesten zullen zich deze weelde niet veroorloofd hebben en de asch onder een eenvoudig graf ter aarde besteld. Lompe, half doorbakken urnen, duiden op geringe beschaving en hoogere oudheid; doch ook ten tijde der Romeinen, kan aldaar menig Menapiër naar oude zeden zijn bijgezet.

Uit oude geschriften blijkt, dat de meeste stammen ten tijde der Romeinen niet overtalrijk waren en verspreid leefden. Tot de alleréersten of vroegste oudheden van Bergeik behoort de vóórhistorische begraafplaats eener bevolking, die er hare dooden verbrand en de asch in urnen heeft bijgezet. Het waren Germanen of Franken, die hier vóór de komst der Romeinen of later leefden. Dit vóórchristelijk kerkhof ligt in de Bergerheide tusschen de dorpen Bergeik en Eersel.

Deze oudtijds meer uitgebreide heide grenst ten noorden aan het buurtje de Berg of meer nabij aan het Hemelrijk, alsmede aan het akkerland de Bijstervelden geheeten, ten westen aan de buurt den Hoogen Berkt, ten zuiden aan de heide van Eersel en ten oosten aan de Paal en het grondgebied van Riethoven. De zoogenaamde dijk of openbare weg naar Eersel doorsnijdt het grootendeels effen en meereendeels zandig terrein van dit voorchristelijk kerkhof, hetwelk voorheen allerwaarschijnlijkst uit een grooter aantal grafheuvelen zal bestaan hebben. Vele werden bij de cultiveering van aangrenzende gronden of door bebossing gesloopt, terwijl andere vooral door den westelijken wind of door afsteking van heideplaggen gansch of gedeeltelijk onzichtbaar werden.

De grafheuvels ten getale van omstreeks 100, liggen nagenoeg in de richting van het zuidwesten naar het noordoosten op onregelmatigen

afstand van elkander. Men kan ze in drie groepen rangschikken. Onder deze worden er gezamentlijk vier van meer dan gewone grootte en hoogte aangetroffen. De eerste dezer, ten noorden der molenakkers en slechts eenige meters van de huizen van den Berkt verwijderd heet *de Kattenberg*, omdat op dien heuvel, zoo luidt het volksverhaal, oudtijds kattendansen, veelvuldige bijeenkomsten van heksen en andere spokerijën plachten te geschieden.

Ook hebben, volgens het bijgeloof, de kaboutermannekes in den Kattenberg gewoond. De drie andere grootere en tevens zeer regelmatige heuvelen liggen ongeveer in de richting van den Hoogen Berkt en de Paal, op slechts korten afstand van elkander. Zij staan steeds onder den naam van *de Driebergen* bekend. Een dezer ligt in de richting der kerk van Eersel en die van Bergeik. Het is een bergje van 30 stappen middellijn met een cirkelvormig grachtje er om heen, westwaarts in de heide achter het tegenwoordige dennenbosch ongeveer 40 meters van den uitersten Drieberg gelegen. Onder dezen laatsten naam is menige buurt bekend, o.a. te Lunteren en Garderen die ook met grafheuvels en oudheden in verband gebracht worden.

3 Aug. 1837 zijn in één dezer bergjes eenige schilfertjes been en houtskool uitgegraven. Toen in 1836 de Heer baron Van Voorst, Ritmr. der Huzaren te Bergeik gecantonneerd was, liet hij door eenige zijner militairen een bergje bij den Berkt uitgraven. Mijn oudoom J. van Gerwen toonde hem deze heuvelen, daar hij van jonkhr. De La Court vroeger vernomen had, dat ze urnen zouden bevatten.

Tot de eerste groep behooren 10 tamelijk dicht bij elkander gelegen grafheuvels. Zij hadden eene hoogte van 1/2 tot 1 1/2 meter bij eene doorsnede van 5 tot 13 meter. Een paar kleine verhevenheden bij den hoogsten tumulus schijnen ook grafheuvelen geweest te zijn.

De Kattenberg ter hoogte van 2 meters ligt ongeveer vijf minuten ten zuidwesten dezer groep. Een mede zeer regelmatige grafheuvel, ongeveer één meter hoog, treft men ten oosten dezer groep op 160 meters afstand aan. Nog 4 regelmatige heuveltjes, van 2 tot 3 centim. hoog lagen op 80 passen afstands ten westen dezer groep die op ongeveer 10 minuten ten noordwesten van de dorpskom of de aloude parochiekerk wordt aangetroffen.

Als tweede groep meld ik de lijkheuvelen ter linkerzijde van den weg naar Eersel. Van de 5 niet ver van elkander gelegene bereikten 4 eene hoogte van 1 tot 2 meter, in doorsnede 10 tot 15 meter. Behalve eenige niet in het oog vallende heuveltjes komt een grafbergje van 1 meter hoogte tusschen de eerste en 2e groep in aanmerking.

Veel grooter dan de beide genoemde is de derde begraafplaats, beginnende onmiddellijk ter rechter zijde van genoemden weg nabij de gemeentescheiding van Eersel en de landhoeve *de Paal*. Deze begraafplaats wordt ook door een voetpad doorsneden. Hare lengte bedraagt ongeveer 210 m., de breedte 100 meters. Zij bevat meer dan 50 in grootte en hoogte zeer verschillende bergjes, behalve eene menigte waaraan men dien naam niet meer kan toekennen daar zij door het eeuwen lang afvoeren der heideplaggen nagenoeg met de oppervlakte gelijk zijn geworden. 10 Heuvelen liggen door eene kleine tusschenruimte meer van de overige afgezonderd.

In Augustus 1840 besloot ik, bij gelegenheid, al de lijkheuvelen onder Bergeik te laten doorgraven. Want *"ook de aarde draagt de geschiedenis in haren schoot"*. 26 Augustus geschiedde de eerste opdelving in eenen ruim één halven meter hoogen heuvel van het 1ste kerkhof. Ik ontdekte met de gewone oppervlakte gelijk, veel houtskool en asch, maar geen andere voorwerpen. Dit eerste grafbergje liet ik 1 meter dieper dan de grondoppervlakte uitgraven om overtuigd te wezen of er de grond ook dieper geroerd was geweest, hetgeen bleek het geval niet te zijn. Uit 2 der grootste heuvelen kwamen 29n dier maand schilfertjes been en asch te voorschijn.

Een bergje, bij enkelen nog onder den naam van *Galgenbergje* gekend, leverde geen bewijs van begraving.

3 Juli 1841 ontdekte ik in een' heuvel der gezegde groep asch met aarde gemengd. Spoedig werden mijne opgravingen alom zeer druk besproken maar niet aan het ware doel toegeschreven. Zij vonden in verschillende tijden en plaatsen navolging ter ontdekking van schatten. Een boer op den Hoogen Berkt groef uit eenen heuvel 14 Juli dezes jaars eenen lijkpot doch uit eenen tweeden niets.

8 Oct. 1842 gaf eene doorgraving onder de derde groep geen zeker bewijs van been, noch urne.

25 Aug. 1843 vond ik in een' heuvel van het eerste kerkhof eene gebrokene urne en 1 hectoliter houtskool, asch, enz.

In deze maand had een andere landman van den Berkt, westwaarts van dat gehucht, bij het maken van een sloot 2 lijkpotten op korten afstand van elkander, uit den grond gegraven. Elk dezer potten had 2 oortjes. Tusschen de potten zat een hoopje beenderen zonder urne.

31 Aug. doorgroef ik een bergje nabij het laatstgenoemde. Het bevatte veel houtskool, stukjes been, enz.

16 Sept. vond ik aldaar in eenen door mij toen geheel uitgegraven tumulus eene gladde, doch gescheurde urne en een fragment eener zeer dunne en fijne urne. Op het dringend verzoek van den hr. P. Cuypers te Ginneken, verëerde ik hem 10 Sept. 1844 deze urne en het deel der kleine.

Van de derde groep doorgroef ik 21 October 2 middelbare heuvelen. De een was door het maken van den weg naar Eersel eenigszins vergraven. Hij bevatte eene tamelijk ruw bewerkte urne, die met beenderen en asch gevuld was. Ook vond ik eenige houtskool. Deze urne liet zeker heer, 2 maanden later, in stukken vallen. De andere daarnaast liggende heuvel hield eene nagenoeg vol beenderen zijnde, doch aan alle kanten gescheurde lijkbus in.

3 December werden, bij schoon weder, vijf heuvelen dier groep doorgraven. In één dezer trof ik eene kleine gescheurde urne aan. In twee heuvelen dezer, 17 doorgraven, trof ik eene urne, houtskool en asch aan.

Terwijl ik mijne opdelvingen tot na den winter staakte, hadden verschillende landlieden van 't gehucht Schadewijck onder Eersel eene menigte grafheuvelen, meest in de nabijheid der Paal uitgegraven en ook menigen pot, houtskool en beenderen gevonden. Deze doorgravingen, met het doel verborgen schatten te vinden, hadden zij op heldere avonden verricht.

23 Maart 1844 doorgroef ik twee heuvelen: in een dezer ontdekte ik eene gladde urne, beenderen en houtskool.

25 Mei liet ik 12 heuvelen van deze groep doorgraven. In sommige werd eene urne, in verscheidene ook houtskool en asch gevonden.

13 Sept. 1844 liet ik zeven grafheuvelen tusschen den Hoogen Berkt en den weg naar Eersel doorgraven. In den heuvel 250 passen oostwaarts de 1ste groep trof ik de meeste en fijnste voorwerpen aan, die

in deze aloude begraafplaats gevonden zijn. Ik bemerkte spoedig den ongewonen toestand, waarom ik de mij vergezellende Heeren en arbeiders de grootste omzichtigheid aanbeval. Er kwam uit dezen heuvel te voorschijn:

1e. Eene kruikvormige, bruine, goed doorbakken bruine urne; de dikke voet was nog gaaf, het overige aan vele stukken. Bij den mond lag een bijna ongeschonden aarden schoteltje.

2e. Stukken eener urne als de eerste, met de opening naar het zuidwesten. Ook bij deze bevonden zich de stukken van een net aarden schoteltje, hetwelk een weinig grooter dan het eerste geweest was. Beide urnen vertoonden rondom, vooral in het midden, ingekorvene versieringen.

3e. Tusschen of bezijden de beide urnen de overblijfsels eener urne van anderen vorm, zonder beduidende versiering. Ook hierbij lagen stukjes van een schoteltje als dat van No. 2. Mogelijk waren deze de deksels der urnen.

4e. Fragmenten eener zeer kleine gladde lijkbuis.

5e. Eenige stukjes van een verbrand plankje, kistje of koffer.

6e. Onder dezen hoop zeven spijkers van 6 tot 8 centim. lengte, 5 ijzeren haakjes of krammen en 2 broze koperen ringetjes.

7e. Eenige gebrande menschenbeenderen, waarvan vele schedelstukken kenbaar waren.

8e. Boven, bezijden, onder en tusschen de genoemde voorwerpen eene groote menigte houtskool.

Nog verscheidene bergjes werden dien namiddag doorwerkt. Er is daar o.a. eene kleine urne van afwijkenden vorm, 7 cent. hoog, 1 decim. in doorsnede uitgegraven. De heuvel tusschen de 1ste en 2de groep hield eene nette, goed bewerkte urne en wel een half hectoliter houtskool in.

Al de nog niet doorzochte grafheuvelen der eerste groep liet ik op eenen volgenden dag uitgraven. Een dezer hield eene donkerkleurige, onbeschadigde urne in. Slechts aan den rand ontbrak een zeer klein stukje. Eene zwartkleurige urne leverde een andere heuvel op.

16 October heb ik zestien heuvelen der derde groep laten doorgraven en in sommige eene met been gevulde urne, houtskool enz. aangetroffen.

Nadat in Juni 1844 de zeer geleerde Heer Dr. Hermans uit 's Bosch mij met een bezoek vereerd had, het terrein der begraafplaats grootendeels bezichtigd had, enz. vormde hij het plan om met 2 andere voorname leden van 't bestuur des genootschaps van kunsten en wetenschappen in mijn gezelschap in de maand van Augustus van dat jaar de opdelvingen te komen voortzetten. Tot mijne spijt zagen de Heeren van hun voornemen af, in de hoop dat ik het verder onderzoek zoude voltooien.

Op eene oudheidkundige reis in de Belgische Kempen bezichtigden de bekwame Heeren Prosper Cuypers, die zich met betrekking tot de oude en de middeleeuwsche geschiedenis enz. van ons gewest hoogst verdienstelijk heeft gemaakt, en Van Meeuwen, later Commissaris des Konings in de prov. Limburg, den 9 Aug. 1844, mijne ontdekte urnen enz. te Bergeik. Ook van eene menigte andere oudheid- of geschiedkundigen ontving ik bezoek of bericht.

De kosten, ijver en moeite, door mij voor de opdelvingen aan den dag gelegd, wekten de verwondering op van de werklieden en nieuwsgierigen, en deze steeg nog wanneer mijne gissing of er al dan niet eene urne enz., in den ondernomen heuvel zou aangetroffen worden, uitkwam. Bij de onderzoekingen maakte ik steeds aantekeningen en legde eenige cahiers aan. Hieruit vervaardigde ik een werkje: "*Voorchristelijke begraafplaatsen in de heiden te Bergeik, Riethoven, Veldhoven, Steensel, Knegsel, Oerle, Wintelre, Eersel, Hapert en Luiks-Gestel*".

Op mijne wandeltochten en reizen had ik in andere deelen der Meijerij en verschillende provinciën van ons Rijk en België menigvuldige grafbergjes ontwaard, waarvan later, nu en dan eene menigte zijn doorgraven.

In *Noordbrabants Oudheden* door Dr. C. R. Hermans, 1865, wordt loffelijk en uitvoerig van mijne ontdekkingen gewaagd. Mede bezit ik eenige cahiers, waarin ik menigvuldige aantekeningen over oudheden verzamelde. Ik heb mij in deze *Beschrijving van Bergeik* slechts tot de oudheden dezer plaats te bepalen.

De Menapiërs, Taxanders, Germanen, Franken of aan welken volkstam de genoemde begraafplaats dan ook behoord hebbe, bezigden, althans meerendeels, ongebakken urnen om het stoffelijk overschot

der hunnen te begraven. Het lijk, op eenen houtstapel gelegd, werd met dat hout verbrand. De overblijfselen van het gebeente werden nauwkeurig bijéén gegaard en zonder uitzoeken met de omliggende asch en houtskool in de urne geplaatst. Was de urne gevuld, eer men het verzamelde bijéén had, dan werd eene andere genomen en evenééns daarmede gehandeld. Hierom vindt men soms twee urnen in denzelfden tumulus op eenigen afstand van elkander gesteld.

Veeltijds werd ook een deel der beenderen zonder urne, wanneer er reeds eene vol was, in den heuvel begraven. De lijkurnen plaatste men op den effen bodem van het kerkhof welke men vervolgens rondom met zoden of heidegrond overdekte; hierdoor ontstond de heuvel, welke aanvankelijk eene meer kegelvormige gedaante had, doch later van lieverlede een half-bolronden vorm aannam. De mees- te urnen waren bol- of buikvormig, met staanden halsrand of wijd mondstuk, zooals Germaansche potten dit grootendeels hadden.⁷⁰⁾

Naar het schijnt waren de urnen meestal niet op het rad maar uit de vrije hand bewerkt en in de zon of op het vuur gedroogd. Hieraan is de broosheid der urnen toe te schrijven, ook op sommige plaatsen aan den natten of vochtigen bodem. Op dergelijke grond waren menigmaal de worteltjes der heideplanten door de barsten der urnen gedrongen en deze daardoor gespleten. De vingerringen, armbanden, haarnaalden, stukjes draad met inkervingen ter versiering enz. naast de potten gevonden, moeten als sieraden van den persoon, man of vrouw, van wie de asch in de urn verzameld was, gediend hebben. Sommige spijkers vertoonden eenige schijnbaar cirkelvormige lapjes aan de bovenste helft; doch waren mogelijk niets anders dan eene soort van rand, ontstaan door ontbinding van den roest met de ijzer- deelen uit den grond, zooals wij op de Heersche heide te Veldhoven en elders opmerkten.

De houtskool was afkomstig van den brandstapel, waaraan de grootte nog wel eenigszins op te maken ware uit de nagelaten sporen. Uit de overblijfsels der houtskool scheen te blijken dat deze van berken-, eiken-, dennen- of beukenhout afkomstig is. Onverbrande geraamten kwamen mij onder de lijkheuvelen te Berg-eik niet vóór. Naar men mij verzekerde werden er enkele in oudere

⁷⁰⁾

J. Habets, *Twee voorhistorische doodenakkers*. Kon. Acad. 1890.

dorpen der nabijheid gevonden. Deze zouden van lateren tijd zijn en tot de twaalfde eeuw kunnen gebracht worden.⁷¹⁾

Men mag zulke geraamten niet als van heidenen beschouwen, dan zouden ze natuurlijk aan christenen behoord hebben: in de vroegste tijden werden dezen niet altijd rond de kerken begraven.

In of nabij de grafheuvelen te Bergeik vond men ook eenige kleine platronden uit aarde gebakken of uit harden steen gekapt, meestal 2 centimeter breed, in 't midden van een gaatje voorzien. Deze dienden om er het garen op te winden. Grafheuvels op de asch der dooden op te werpen is een zoo oud gebruik, dat het reeds in den steentijd kan aangewezen worden. Het heeft tijdens de Romeinsche overheersching bestaan en werd door de christenen overgenomen.

Nog bestaat het eigenlijk op de meeste dorpskerkhoven van Noordbrabant, Limburg enz., waar elk lijk dat begraven wordt, door eenen heuvel, in den vorm eener doodkist wordt aangeduid.⁷²⁾ Ook het gezegde onder christenen: "*Zijne asch ruste in vrede*" en dergelijke uitdrukkingen, verraden eene heidensche herkomst.

Dat het onderzoek in voorhistorische begraafplaatsen merkwaardig kan wezen, beweert zeer terecht menig oudheidkenner. Toen de Romeinsche legioenen deze gewesten in den aanvang onzer tijdrekening aan Rome verbonden, zijn waarschijnlijk eenige der door mij alhier doorzochte grafheuvelen, waarin fijnere of nettere voorwerpen dan uit de andere grafhoogten te voorschijn kwamen, opgeworpen. Verder zal ik alhier de mij bekende andere oudheidkundige voorwerpen beknopt chronologisch vermelden.

1846

Tusschen grafheuvelen in de Bergerheide vonden in Maart drie arbeiders vier urnen van verschillende kleur en vorm. Deze waren geheel ongeschonden; doch zij werden uit onkunde en nieuwsgierigheid aanstonds verbrijzeld. Tusschen het dorp en de Maai is in de heide dit jaar een vuursteen beitel of wigge, 0.20 kilo zwaar, aangetroffen. Van de punt is een stukje verloren. Deze oudheid

⁷¹ Mr. P. Blommaert, *Aloude Geschiedenis der Belgen*. 1849.

⁷² J. Habets, als vóór: *Verlagen* enz. 1890, blz. 338.

berust sedert Jan. 1847 in het kabinet van het Provinciaal Genootschap te 's Hertogenbosch.

Den afgeloopen winter was langs den openbaren weg naar Eersel aan beide zijden eene strook heide met mast bezaaid, die in 1871 is gerood. Men vond hier eene urne in 1846 en eene in 1847.

1848

Op de Kept is in bouwland een oude grauw- en roodachtige ruwe pot, wellicht geene urne, uitgegraven. Hij viel aan vele stukken. Men kent het doel waartoe hij gebezigd is geweest of de oudheid niet.

1850

Bij het uitwerpen van knoesten of puisten van een geveld mastbosch zuidwaarts aan de Bergerheide ontdekte men verscheidene urnen, 2 van een oortje voorziene potjes, een schaalte, fragmenten eener aardens schotel, onder de grootste urne, welke alleen met beentjes was gevuld eene wig van kwarts, die in *Noordbrabants Oudheden* is afgebeeld.

1854

Westwaarts den Hoogen Berkt zijn in gelijken heidegrond beenderen en stukken van urnen uitgegraven.

1859

Op eenigen afstand ter rechterzijde van den weg naar Eersel zijn twee gewone lijkpotten door arbeiders uitgedolven. De urnen zaten in gelijken grond; één dezer bevatte het nog grootste gedeelte van een doodshoofd.

1865

Nabij de Paal, niet ver van door mij omgewerkte grafheuvelen, zijn twee met been en zand gevulde urnen in regelmatig heidegrond uitgegraven.

In eene weide, *de Graaf* geheeten, bij de Kromme Hurken, is een spit diep een beeldje van pijpjaarde met gekruiste armen, 7 duim lang, ontdekt. Het is verloren.

1874

In een weiland nabij het Eikeven is 8 Juni (in mijn bijzijn) eene oude gesp, ruim 3 Ned. dm. in diameter groot, van ijzer of dergelijke stof

bij het uitdelven van veen gevonden. Zij lag op het zand, onder het moer of veen, dat daar omtrent 40 dm. dikte heeft en boven hetwelk 1 M. zwarte aarde gevonden wordt, zoodat de gesp circa 1 1/2 M. beneden de tegenwoordige grondoppervlakte verborgen lag. Bij de ontdekking was de beugel er afgesleten en spoedig aan 2 stukjes.

1875

Arbeiders vonden in het voorjaar bij het bewerken van mastbosschen tusschen het Hemelrijk en den Hoogen Berkt, 2 minuten van den weg naar Eersel, eene urne in gelijken grond met een hoopje houtskool bij en rond dien pot die geheel verbrijzeld werd.

1880

Er is anderhalve M. diep in 't veen in den Pastoorswijer eene wig van keisteen, in den vorm van een' wetsteen 1/4 kilo zwaar, 30 centim. lang, ontdekt. In de heide, waarin gezegde wijer gevonden wordt, een zeer hard, versteend voorwerp, vele jaren vroeger, op de oppervlakte aangetroffen. Deskundigen willen het als een versteend diertje: "*Micrasser cor anguinum*" verklaren en als een antediluviaansch insect beschouwen.⁷³⁾

1882

Omstreeks dit jaar ontdekte men in een moeras tusschen den Lagen Berkt en de Boxheide een ouden steenen pot met drie ooren.

1887

Bij het doorspitten en uitlagen van den ondergrond en het aangelag van een burgerhuis bij het raadhuis is 8 Febr. een fraai, oud, ledig potje, een M. beneden de oppervlakte aangetroffen.

1889

Er werden in de Bergerheide, toen men 15 Nov. mastposten rooide, twee ongeschonden urnen gevonden. Zij stonden, de een 1, de andere 1 1/2 M. diep, aan de helling van een' vroeger door mij uitgegraven heuvel. Even als de gewone urnen, waren ze met beentjes en asch gevuld. Uit onvoorzichtigheid hebben ze de werklieden bij de ontdekking verbrijzeld.

⁷³⁾

Zie jonkh. Binckhorst tot den Binckhorst: *Esquisse géologique etc.*
1e partie, 1859, p. 148.

1890

Ter evengenoemde plaats, zijnde de naaste heuvelen 300 passen van den Hoogen berkt gelegen, ontwaarde een arbeider in Febr. bij uitgraving van mastposten urnen van verschillende grootte en kleur. Sommige zaten kort bij elkander en ondiep, de meeste in gelijken bovengrond. Omstreeks dit jaar is in het onderste deel van het veen in een weiland, p.m. 2 M. van de tegenwoordige oppervlakte een klein ongeschonden hoefijzer aangetroffen wat ongetwijfeld aan een trekdiër van geringen omvang zal behoord hebben, Het evenaart die hoefijzers, welke nog nu en dan in wijers, broekgronden enz., worden gevonden.

1891

Ten zuidwesten van den Hoogen Berkt groef men 3 April bij mastplanten eene kleine verzameling gebrande beenderen en houtskool uit.

1897

Westwaarts den Hoogen Berkt is eene middelbare urne ontdekt.

1898

In December vond een werkman in een mastbosch bij postenrooïng een hoopje asch en niet ver van daar een vuursteenen beitelkje, 110 gram zwaar, 24 cent. lang, 4 cent. breed. De ééne zijde is geheel effen, de bovenste ovaal. Het gelijkt in vorm eenigszins op Plaat I no. 5 in *Noordbrabants Oudheden*. De ontdekkingsplaats bevindt zich een paar minuten van het gehucht De Paal.

1899

Bij uitdiepen van het door de Klotputten stroomende beekje is eene lichtblauwe wigge in den vorm van een wet- of strijksteen aangetroffen. Zij is langwerpïg, zwaar, hard en van kei- of zerksteen.

Munten of geldspetien

1740

Er zijn omstreeks dezen tijd in het Eikeven gouden en zilveren penningen gevonden.

1780

In dit jaar of later werden uit eenen put in het Eikerëind gouden munten te voorschijn gebracht.

1841

In veengrond van een weiland is eene gouden munt ter grootte van een dukaat ontdekt.

1846

Op de Hoogen Berkt is een Spaansch geldstuk ter grootte van een Zeeuwschen Rijksdaalder met het jaartal 1579 gevonden.

1888

Eene gansch ongeschonden zilveren munt, een Daalder groot, is 16 Juni in 't water of veen van de Klotputten ontdekt. Zij draagt o.a. de beeltenis van den Franschen Koning Hendrik III en het jaartal 1579.

1891

In een weiland zuidwaarts bij de huizen van 't Eind is bij het omspitten van den grond eene ongeschonden zilveren munt, ter grootte van een' gulden, onder de regering van den Franschen Koning Carolus IX geslagen, gevonden.

1898

Eene zilveren munt van laatstgemelde grootte met de afbeelding van een' vorst en het jaar 1571 vond men in een hei- of turfveld nabij den Hoogen Berkt en den Heirsheuvel.

H.H. [Hein Hurkmans ? red.] vond in de Bergerheide bij postenrooiing een vuursteen beitelje door mij nog bewaard.

Hoofdstuk IX

Tienden

Tiend is eene der vroegste en drukkendste belastingen. Menigmaal vond de voldoening of invordering daarvan tegenstreving of weigering, zoodat de sterke arm der wet wel eens te baat moest genomen worden. Zoo lang de tiend bestond werd daarover dan ook, hoofdzakelijk door de tiendplichtigen, zeer veel gesproken. Alvorens de tienden van Bergeik hier te behandelen, acht ik het dienstig eenige verklaring in het algemeen van deze overoude en gewichtige instelling te geven.

Bij de Hebreuwen treft men de eerste instelling van algemeene Tiendheffing aan. Reeds 2000 jaren vóór Christus bestond bij hen het gebruik om aan hunne Priesters Tiend te schenken. Dr. W. Pleijte handelt over tiendheffing vóór Christus in eene Schenkingsoorkonde van Schele.⁷⁴⁾

Het tiendwezen bleef bij de Romeinen onbekend. Gevolgelyk hebben zij het in ons Land niet ingevoerd en is het hier niet aan hen ontleend. De Germanen, alsook de Batavieren en Franken kenden hoegenaamd geene schatting. De Franken en hunne Vorsten waren heidenen tot het jaar 496, toen Clovis bekeerd is en het Christendom als staatsgodsdienst werd aangenomen. In 704 heeft Koning Pepijn de verplichting tot Tiendbetaling bij verordening vastgesteld.

De tienden vormen de oudste soort van inkomsten welke de geestelijkheid gehad heeft. Karel de Groote beval in 794 dat van de kerkelijke beneficiën en goederen Tienden en Negenden of Cijnsen moesten opgebracht worden en iedereen van zijn eigendom wettige Tiend aan de Kerk behoorde te betalen.

De Tiend, waartoe een ieder verplicht was, heette toen reeds Volks-tiend.⁷⁵⁾ In onze landstreek bezat de Geestelijkheid tot in de 8ste eeuw nog hoegenaamd geenen grond en ontdekt men tot dan toe geene sporen van tiend. Naar het voorbeeld der Israëlitzen begon men

⁷⁴⁾ Geplaatst in de *Verslagen en mededeelingen der koninklijke academie van wetenschappen*; vergadering 9 Maart 1891, blz. 96.

⁷⁵⁾ *De oorsprong van het Tiendregt... in Ned[er]land*] door Mr. F. J. E. van Zinnicq Bergmann, p. 131.

sinds dien tijd aan de ontluikende christenkerk Tienden aan te bieden. Later werden de geloovigen tot het betalen van Tiend genoodzaakt, om daarmee in den opbouw en het onderhoud van kerken en in dat der Geestelijkheid te voorzien. Dit aanzag men als het geschiktste middel in eenen tijd toen handel nauwelijks bekend en het geld niet in omloop was.⁷⁶⁾

Nijverheid en handel werden overal door het Christendom bevorderd.⁷⁷⁾ Bijna alle kerken en kasteelen bezaten in de tiende eeuw eenige tiend.⁷⁸⁾ Sommige lieden matigden zich in vorige eeuwen het tiendrecht aan. Tegen dit misbruik kwamen steeds de pausen in verzet. Om het geweten gerust te stellen heeft menigéén de aangeslagen tienden geheel of gedeeltelijk aan kloosters of andere godsdienstige instellingen geschonken.

Een tiendrecht, algemeen ten behoeve der Geestelijkheid, is eerst in de 10de eeuw onzer jaartelling ingevoerd.⁷⁹⁾ Nadat de geestelijke en wereldlijke overheid eene overeenkomst gesloten hadden, bestemden zij door eene wet, het tiende deel van de voortbrengselen der aarde, als allerhande granen en andere gewassen tot onderhoud der geestelijkheid.⁸⁰⁾ Naar dit tiende deel of daaromtrent is deze opbrengst steeds tiend geheeten.

Tiend was veelvuldig van aard en strekte zich soms over allerlei voorwerpen uit, vandaar krijtende-, bloed-, honigtiend, enz. Gewone heffing bestond echter uit granen en sommige veldvruchten, die boven den grond groeïen. De voornaamste indeeling is dat de tienden zijn grove, smalle of krijtende.

De grove of groote tienden, ook korentienden genaamd, zijn die geheven worden van rogge, tarwe, haver, gerst en boekweit enz. De smalle of kleine tiend wordt geheven van spurrie, vlas enz. Krijtende tienden, ook vleesch- of bloedtienden geheeten, van de voortbrengselen en jongen van beesten, zooals veulens, kalveren, lammeren en dergelijke.⁸¹⁾ Deze laatste soort tienden zijn meerendeels veranderd

⁷⁶⁾ Id. tot 148.

⁷⁷⁾ *H. Willebrordus*, door P.P.M. Alberdingk Thijm, 1861.

⁷⁸⁾ J. Habets.

⁷⁹⁾ Van Der Schelling in *Pleitrede door M. Ganderheiden*, 1843, p. 13.

⁸⁰⁾ *Overl. der Menapiërs* door J. de Smet, 1866.

⁸¹⁾ Martini, *Ned. Wetgeving*. 1840.

in jaarlijksche vergoeding met geld. Sinds lang werd in de meeste gevallen, niet meer van den tienden hoop schooven, maar afwisselend van den 12den en 13den tiend geheven. Van omstreeks het jaar 1[.?.] werd onder de Smalttiend, met achter- of vrijlating van vlas, koolzaad enz. niet dan spurrie verpacht. Bij de jaarlijksche veiling der tienden pachtten eenige landbouwers, soms ook gezamenlijk, een of meer klampen. Men kende vroeger bij het voldoen der tienden ook tiendmalen.

Voorheen werden de tienden van Bergeik door verschillende gestichten en personen bezeten als door de abten of abdijen te Tongerlo, Postel en Luik, door de bisschoppelijke tafel te 's Bosch, later door het domein, door particuliere koopers, althans voor een gedeelte, en eindelijk door de gemeente.

[De vroegste bezitters der meeste, zoo niet van alle tienden alhier schijnt de Benedictijnerabdij te Luik geweest te zijn en den heer G. van Eikelberg.] (Was doorgestreept door Panken; red.).

Na den Munsterschen vrede eigende het Land zich de tienden dezer Gemeente toe en verpachtte ze de eerste maal in Juli 1648. Eene som van f. 373 werd in 1656 uit de bisschopstienden kwijtgescholden.

Uit mijne veelvuldige afschriften der Bergeiksche tienden en wat ik van deze elders aantrof, volgen hier eenige der belangrijkste zaken, zooveel mogelijk naar tijdsorde. Het vroegst wat mij van eenige tiend te Bergeik is ontmoet, dagteekent van het jaar 1248, toen één priester uit het bisdom Luik, de tienden van het gehucht Berkt in eigendom bezat en ze, als eene aalmoes, uit vrijen wil, zonder conditiën, ter kwijtschelding zijner zonden en die van zijne ouders aan het klooster van Postel heeft geschonken. Aldaar is nog het perkament voorhanden, waarop, bij uiterste wilsbeschikking, deze milde gift, doch eerst in 1258, beschreven is. Dit handschrift, het oudste te Postel dat over Bergeik handelt, werd naar gewoonte in het latijn geschreven. Het grijs geworden perkament was door eenen bisschop gezegeld. De naam van Berkt staat in het Charter *Berrect* gemeld, zijnde eene langzame uitspraak van dat woord. De schenker was vermoedelijk een inboorling van Bergeik: zijn naam was Peter of Petrus van Eijke. De aartsdiaken van Luik bevestigde die tienden den 9 Aug. 1250 [? red.].

Op een ander gehucht, het Loo, bezaten een vader en zoon, beide Hendrik Hate geheeten, de tiend, welke tot 1283 de Norbertijner abdijën Floreffe en Tongerlo onder betaling eener jaarlijksche rente van elf Leuvensche denariën genoten hadden. In genoemd jaar hebben de Hate's die tiend met al wat er bij behoorde voor 25 Leuvensche ponden (p.m. f. 100) aan de gemelde kloosters verkocht, toen alzoo genoemde cijns verviel. De perkamenten, latijnsche akt, nog in het archief van Postel's abdijs bewaard, voegt achter tiend de woorden *met al wat er bij behoorde*. Wat daar onder begrepen was, wordt niet vermeld.

De plaats schreef men in die oorkonde *Terlo*, dat is te Lo. Op last van hertog Jan van Brabant, Palmzondag 1298, moesten eenige novale tienden te Borkel (dat destijds onder de parochie te Bergeik behoorde), ten behoeve van den kapelaan van het Maria-altaar in de kerk van Eikerberghe afgestaan worden, door welk genot de kapelaan aan dat altaar gehouden was mis te lezen. De novale tienden te Wedebosch (Weebosch) wilde de hertog niet ontvreemden en deze waren uitgezonderd, omdat ze deels aan het godshuis te Postel, deels aan het klooster te Tongerlo toebehoorden. Het latijnsche charter, waarin de hertog van Brabant gezegde beschikking bekrachtigt, is met het uithangend zegel versterkt, zijnde een groot vóór- en tegenzegel van hertog Jan te paard gezeten en slechts aan den rand een weinig geschonden. Alleen merkwaardige stukken hadden een dubbel of aan beide zijden gestempeld zegel als dit.

Destijds waren beschikkingen zonder zegel geheel krachteloos. Van de tienden van Bergeik en die te Weebosch vinden wij het eerst gewaagd in een oorspronkelijk charter van 26 October 1346, in latijnsch schrift, aan de abdijs toebehoorende. Hiervan is de beknopte inhoud: de helft der groote en kleine tienden te Bergeik liet Gerard van Eijkelberghe, genaamd Van Hove, aan Hendrik, gezegd Boijfas, na. Ze gingen in 1310 van hem aan Jan van Gemert, en van dezen aan de abdijs van Tongerlo over, die ze aan Postel tegen een' jaarlijkschen cijns van vijf lopen rogge, Bergeiksche maat en op Sint-Andriesdag schuldig, in leen uitgeeft.

Denkelijk waren de drie genoemde lieden inwoners van Bergeik en zal de eerste zijnen naam van het Hof ontleend hebben. De 4 tienden die Postel te Bergeik later bezat, komen ook blz. [] vóór.

De heffing der tienden strekte zich van de daaraan cijnsbare vruchten over al de gronden van Bergeik uit. Men telde gevolgelijk onderscheidene blokken, hier steeds *klampen* genoemd, waarin de tienden verdeeld zijn, welke eenen naam verkregen naar de van ouds genoemde streken, waaronder zij liggen en zooals ze toen best door groote en kleine wegen of andere duidelijke kenteekenen konden afgescheiden worden. Eenige dezer klampen te Bergeik, hadden, op sommige punten, eenen tamelijk hoogen houten staak of paal als grens. Thans ziet men geene dezer paalen meer. Ze zijn van lieverlede weggeraakt.

Uit de verpachtingslijsten van vele jaren uit de 18de en het begin der 19de eeuw kon ik de tiendopbrengst doen blijken, doch ik bepaal mij hier tot de vermelding welke namen van oudsher, soms met eenige verandering, de klampen of blokken tot op onzen tijd droegen; deze zijn:

1. Berkter, 2. Waterlaat, 3. Waterlaatsche Start (Staart), 4. De Aa, 5. De Potagie, 6. Klein Weebosch, 7. Middelweebosch, 8. Zuidweebosch, 9. Witrijt.

De zes volgende benamingen behoorden tot de abtstienden:

1. Bijstervelden, 2. Bunders, 3. Kept, 4. Bergerheide, 5. Bocht, 6. Westerhovensche, omdat deze aan de grens van dat dorp ligt. Ik vind in vele lijsten de tiendheffing tot en met 1810 voor het tiende gedeelte, in 1811 voor het 12½ deel en in de volgende jaren mede alzoo vermeld.

De uitstekend geleerde J. Habets, archivaris van Limburg, schrijft: *"De tiende, eerbiedwaardig door hare oudheid en hare algemeene verspreiding, krachtig over hare wetten, en meestal in handen eener invloedrijke aristocratie, was zoozeer in de samenleving onzer voorouders geworteld, dat hare afschaffing eene onmogelijkheid scheen. Zij werd beschouwd als eene erfelijke hypotheek op den grond, waardoor zij gedragen werd."*⁸²⁾

Bergeik en menige andere gemeente werden toch omstreeks het midden der 19de eeuw van den druk der tienden ontheven. Ten jare

⁸²⁾ Zie zijne *Geschiedenis van het bisdom Roermond. Ook de Noord Brabanter* van 12 Augustus 1892.

1491 bestond een proces tusschen Gijsbrecht Back en Jacob Borgiers als procureur des graven van Hoerne (Hoorne) aangaande de tienden van Eijck (Bergeik).⁸³⁾ In 1513 zijn er vonnissen wegens de tienden alhier geveld, waarvan de stukken in 't Rijksarchief te Brussel, no 562 te vinden zijn. Den 25 Juli 1661 betaalde de gemeente 6 stuiver aan port wegens een "*plakkaat dat men de Tiendenaars niet zoude injurieëren of naroepen*".⁸⁴⁾ Deze waarschuwing gold meerdere plaatsen dezer streek waar de Tiendenaren menigmaal aan beschimping en lastering bloot stonden.

In de conventie en Transactie tusschen den Bisschop van 's Hertogenbosch en den Abt van Tongerlo, in 1590, komen onder de giften, door het bisdom aan 't genoemd klooster overgelaten van de tienden van Bergeik vóór: de tiend op den Weebosch, jaarlijks twintig mudden, twaalf lopen en twaalf vijftiende deelen rogge uitbrengende.

Id. de tienden van Eijken en Riethoven elk jaar negen en vijftig mudden en eenen halven loop rogge betalende.

Id. de tienden, genaamd de Lootiend, den Stert en de Middeltiend, naar compensatie (vergoeding of schadeloosstelling) met de Tiendenaars van Postel, welke 3 tienden, volgens de voorgaande reductie en schatting jaarlijks opbracht een en veertig mudden, drie lopen en drie vijftiende deelen rogge.

Id de Smaltiende in het Eikerëind elk jaar dertien Rijns gulden bedragende.

Id. de kleine- of smaltiende op den Weebosch, jaarlijks twintig Rijns gulden uitbrengende.

In 1754 werd te Bergeik eene commissie benoemd, om met den gemachtigde van den abt van St. Jacob een contract wegens het overnemen zijner tienden aan te gaan.⁸⁵⁾

Volgens eene oude Specificatie der abdij van Postel was toen uit haar "Specteerende" te Bergeik gelegen goederen, sedert de publicatie van den vrede (1648) aan A. Tempelaars, rentmeester der geestelijke goederen, o.a. betaald: Uit de tiend, voor een deel in geld *f.* 110, De tiend op Weebosch in geld *f.* 106, De molentiend en de Stert-tiend, in geld *f.* 240.

⁸³⁾ Archief van België, Conseil de Brabant, No. 544.

⁸⁴⁾ Dorpsrekening fol. 81. Zie dit woord p. 12.

⁸⁵⁾ Dorpsrek. van dat jaar.

In 1771 waren de volgende tienden in de rekening der geestelijke goederen over Kempenland, in 1782 gedaan, uitgedrukt: De helft van de tienden op het Weebosch, $\frac{1}{4}$ van de tienden van den kerkhof, $\frac{1}{4}$ van Bergerhei, $\frac{1}{4}$ van Eikerëind enzovoorts, alle voor 10 jaren à *f.* 380 's jaars aangeschreven. De tienden van Loostraat en Waterlaat noemt men "*rijdende tienden*". De molentien en $\frac{1}{4}$ der Smal-tienden zijn bij reglement van HunHoogm. van 25 April 1768 de gemeente Bergeik voor 423 gulden jaarlijks, aangeschreven.

De tiende, aan het bisdom van 's Bosch behoord hebbende en evenals de andere door 't domein aangeslagen, is 14 juli 1779 publiek ter verpachting geveild. Niemand der ingezetenen deed eenig bod; want zij hadden monopolie gemaakt. Hierom werd de Stadhouder van Kempenland namens de Hooge regering aangeschreven, zich ten spoedigste naar Bergeik te begeven, daaromtrent alle mogelijk onderzoek te doen en zonder eenige "conniventie" (oogluiking, toegeeflijkheid) te procederen tegen de personen die zich schuldig zouden hebben gemaakt aan hun Hoogm. plakkaat van 23 Mei 1732.

Na zeer vele onaangenaamheden, kosten en andere ongelegenheden van den kant der gemeente trof deze den 9 December van dit jaar eene overéénkomst met den eigenaar, waardoor zij verder van "*schadelijke zoo niet ruïneuse procedures bevrijd bleef*". Men leze de notulen der dingbank over 1778 en '79 op verscheidene plaatsen en de Dorpsrekening 1779 en '80, in welke laatste de kosten over het niet inpachten en het gepleegde monopolie dezer tiend door de gemeente gemaakt op *f.* 834-5-8 uitgedrukt staan.

Genoemde tienden zijn door Mr. Antonie van Hanswijk te 's Hertogenbosch woonachtig, in 17[...] gekocht en hem 28 October 1787 getransporteerd. De koopsom dezer tienden bedroeg 16000 gulden, onder de verplichting daaruit, als voorheen, de zuidzijde van den beuk der kerk met de oost- en zuidenkoren, benevens het aandeel van het daarop staande torentje te onderhouden. Ook moest hij uit zijne tienden elk jaar voor brood en wijn tot het vieren van het H. Avondmaal aan de Hervormden te Bergeik *f.* 6"30 betalen.

Uit de tienden der abdij van St. Jacob te Luik moesten de noordzijde van het schip, het noorderkoor en een deel van het torentje onderhouden worden.

In 1826 meldde het gemeentebestuur dat gezegde verplichting van Van Hanswijk nog altijd had plaats gevonden. De tienden welke aan het domein en den heer Storm van 's Gravezande, elk voor de helft, toekwamen, werden de Kerkhofsche, de Bergerheische en de Eikerëinde Tiend geheeten.

20 Augustus 1820 is alhier eene calange op tienden toegepast. Aan gezien de ingezetenen erg door den oorlog geleden hadden, heeft de abt van Sint Jacob in 1795 zijne tiend bij admodiatie (pachting om de voordeelen met elkander te deelen) overgegeven. Regenten der gemeente verzoeken zulks ook wegens het gedeelte door den heer Van Hanswijk bezeten wordende.⁸⁶⁾

Eene commissie uit Bergeik had te 's Hertogenbosch bij het treffen van het accoord beloofd, behalve de *f.* 1000, vijftig gulden aan den arme te geven.⁸⁷⁾

Hoewel in staat zijnde de opbrengst der tienden van eene menigte jaren te vermelden bepaal ik mij tot eenige. P[ieter] W[illems] heeft o.a. van drie hiervolgende genoteerd:

	1816	1817	1819
Berktertiend <i>f.</i>	316	348	294
Waterlaat	268	294	262
De Aa	268	264	256
Potagie	274	244	300
Klein Weebosch	142	150	269
Middel Weebosch	416	590	152
Zuid Weebosch	220	314	370
Witrijt	208	298	-
Onder de abtstieden zijn:			
Bijstervelden	164	158	-
Bunders	154	152	-
Kept	108	100	-
Bergerheide	163	170	-
Bocht	101	123	-
Westerhovensche	194	-	-

⁸⁶⁾

A[rchieff] B[ergeik]. Losse stukken, no. 7.

⁸⁷⁾

Aantekeningen door P. Willems.

Het gemeentebestuur verzocht 27 Sept. 1841, ingevolge plakkaat der Staten Generaal van 1778 en resolutie van 't Departementaal Bestuur van 1805, eene reparatie aan de Groote Kerk. Daar het Domein 10 Nov. nog niet geantwoord had, wendde het gezegd bestuur zich deswege tot Gedeputeerde Staten. Hierop besloot het domein tot den afkoop van dat verplicht onderhoud door Storm van 's-Gravesande voor *f.* 6375, die deze som in contanten heeft genoten. Het onderhoud der kerk uit die tiend beliep $\frac{5}{8}$ deel. De overéénkomst tusschen Pastoor en Kerkmeesters der Hofkerk gesloten is van 15 Januari 1842.

In 1842 besloot het Domein zijne tienden afkoopbaar te stellen. De ingezetenen van Bergeik, als hunne voorouders hoogst begeerig eenmaal de tienden hunner gemeente vrij te hebben, benoemden eene commissie om ze bij den publieken verkoop te Eindhoven 4 April 1842 in bezit te bekomen.

Den heer doctor G.M. Raupp werd het vertrouwen geschonken, die tienden voor de gezamenlijke grondeigenaren des dorps op zijnen naam aan te koopen. Zulks geschiedde ter somme van acht en dertig duizend zeven honderd gulden, zegge *f.* 38,700, terwijl daarenboven aan ongelden *f.* 3292 is betaald.

A. Fleerackers koos men als administrateur of beheerder der tienden. Hiervoor legde hij 4 registers aan van welke thans 3 in mijne bibliotheek berusten. Voor slechts *f.* 20 jaarlijksche vergoeding heeft hij zich nauwgezet van zijne verplichting gekweten. Te zijnen woonhuize werden van 1842 af jaarlijks de tienden verpacht. De notaris genoot uit de opbrengst $\frac{1}{2}$ procent.

Toen de opgenomen kapitalen met de renten of interesten bij termijnen aangezuiverd waren, was de tiend vernietigd. Dit kon wel eenige jaren vroeger het geval geweest zijn, indien niet door verschillende prijzenswaardige tegemoetkomingen verlichting of vermindering ware toegestaan.

Zoo had men van de Smaltiend niets dan spurrie verpacht en deze ook slechts tot 1847. De zomervruchten, (boekweit, gerst, haver, en eve) liet men van 18.. af vrij. In 1846 en '47 genoot de gemeente of de armen elk jaar uit de tienden *f.* 500.

Wegens den hagelslag op de Maai in 1853 liet men dit jaar de tiend aldaar vrij. No 4 van gezegde registers bevat de opbrengst met den

naam der pachters van elken klamp. Enkele blokken of klampen staan niet elk jaar onder dezelfde benamingen uitgedrukt.

Het getal gezamenlijke klampen was vijftien, welke in evenveel koopen geveild werden, behalve nog 3 koopen van al de Smaltienden in de zes eerste jaren, namelijk 1842 tot en met 1847. Er bestonden dus tot 1847 achttien, na dat jaar vijftien nummers. De opbrengst der verpachting met inbegrip der slagen of koopen, zal ik van elk jaar vermelden:

1842	f.	3475	1851	f.	2875
1843	"	4586	1852	"	2758
1844	"	3496	1853	"	3442
1845	"	3590	1854	"	4576
1846	"	3294	1855	"	3222
1847	"	4597	1856	"	4742
1848	"	2876	1857	"	4517
1849	"	3452	1858	"	4296
1850	"	2512			

De tiendlast werd dus eenvoudig opgeheven, zonder dat de hr. Raupp eenige bate voor zich zelf bedong. Alvorens de tiend geheel was vernietigd, deed de heer G.M. Raupp voorzichtigheidshalve gaarne afstand. Eene acte hiervan dateert 1 April 1849, eene andere gelijkloeiende is van 1 October 1856. Deze is van den volgenden inhoud:

De ondergeteekende God. M. Raupp, medicinae doctor, wonende te Bergeijk, verklaart bij deze dat alhoewel hij op zijnen eigen naam van 's Rijks Domeinen, blijkens acte verleden voor den Notaris Wilh. Huijsmans wonende te Eindhoven, den vierden April achttien honderd twee en veertig heeft gekocht de Tienden toen ter tijd gegeven wordende over de uitgestrektheid van Bergeijk, hij inderdaad dien koop heeft aangegaan voor en ten behoeve der gezamenlijke grondeigenaren van Bergeijk. Dat door die eigenaren de koopprijs der Tienden met de daarop gevallen kosten ten volle is voldaan. Dat gevolglijk de Tienden voornoemd volkomen zijn vernietigd en vervallen, zoodat de ondergeteekende op geene Tienden eenige aanspraak heeft.

Gedaan te Bergeijk den 1 Oct. 1856

(geteekend) G.M. Raupp M. Dr.

De ondergeteekende P.J. Aarts Burgemeester en J.E. Willems Secretaris der Gemeente Bergeijk, verklaren namens de voornoemde grondeigenaren de bovengemelde verklaring te accepteren.

(get.) P.J. Aarts. Burgemeester

J.E. Willems, Secr.

Hoofdstuk X

Cijnsen

Tijdens het leenstelsel behielden de vorsten zich bij het uitgeven van een leen cijnsen voor. Zij bestonden oorspronkelijk alleen in voortbrengsels der natuur en konden later naar keus in natura of in geld opgebracht worden. De hertog van Brabant had natuurlijk in de eerste plaats de bevoegdheid heerlijke rechten te heffen; want alle grond, niet tot bijzondere heerlijkheden behorende, was direct aan hem onderworpen.

Naast den hertog waren er nog andere heeren in het bezit van cijnsen. Zij bestonden in verreweg de meeste gevallen in eene kleinere of grootere geldsom, die meestal in geene verhouding stond tot de waarde van het bezwaarde goed. Behalve den geldcijns waren de verplichtingen tot het leveren van granen, hoenders en kapoenen zeer talrijk. Vreemd is het voorkomen in eene acte of in een cijnsboek van eene jaarlijksche opbrengst van een klein deel eener munt of de helft enz. van een hoen. Bij de splitsing of verdeeling van een erf of land kan zulk een toestand ontstaan zijn.

Diensten konden ook als zakelijke lasten op onroerende goederen gevestigd zijn. Het oude Noordbrabantsche dorp Alphen bevat hiervan op de jaren 1527 en 1531 voorbeelden op den hove van Braecke. Er lagen te Alphen vele goederen en landerijën welke aan eene hoeve aldaar ondergeschikt waren. Als grondheer ontving de eigenaar dier hoeve de cijnsen. Daar deze aan de abdis van Thorn toekwamen, wat ook te Bergeik met de goederen van het hof ten Braecke het geval was, zullen er waarschijnlijk insgelijks diensten over verplichtingen als de bovengenoemde aan verbonden geweest zijn.⁸⁸⁾

Een voorbeeld van een akkerland, met den cijns van den grond belast, vindt men in het protocol van Bergeik van 1596-1599. Daarin vestigt Jan Jansz. van Poppel een gulden 's jaars erfpachts losbaer renthen op eenen beemd.⁸⁹⁾ Ook komt in dat protocol eene schier onverstaanbare acte voor, waarin gezegde Bergeikenaar J. van Pop-

⁸⁸⁾ Bl. 44 en 119.

⁸⁹⁾ Blz. [niet ingevuld; red.].

pel voor Simons Adriaansz. vestigt "ende het recht in desen hebben-den".

In de Meiërij kon de heer W. Besemer geen andere acte met dusdanige bijvoeging constateeren.⁹⁰⁾ Beide acten dagteekenen van den jare 1597. Zoo de aflossing eener rente binnen eenen bepaalden tijd toegestaan was, werd te Bergeik hare kwijting of vernietiging altoos geoorloofd. Dit is althans uit de Costumen (art. 18 en 30) op te maken.⁹¹⁾ Te Bladel was zulks eveneens.⁹²⁾

Van zeer oude tijden drukten menigvuldige cijnsen op de gronden of bezittingen dezer gemeente. Tot in 't begin dezer eeuw werd cijns nog van eenige stichtingen of particuliere eigenaren alhier, geheven. Deze waren de volgende:

1. Onder Bergeik bezat de abdij van Averbode eenige cijnsen, welke zij in het midden der 18e eeuw besloot te verkoopen, tegelijk met hare andere bezittingen in de meijerij van 's Hertogenbosch. Zekere Jan Van Der Stappen te Bergeik was in de 15e eeuw cijnsplichtig 1 malder, dat is 126 kilos aan jufvrouw Elisabeth, echtgenoot van den schildknaap of wapendrager Henricus Van Eijck, op het oude kasteel te Duizel.

2. Een cijns welke in verschillende boeken of registers is bijgeschreven, werd sedert vele eeuwen, meest door particuliere personen, als rechtmatige eigenaars geheven. Aangezien van tijd tot tijd veelvuldige posten zijn gelost en van sommige het pand niet bepaaldelijk of met volkomen juistheid, al kent men ook den eigenaar van het verschuldigde, kan aangeduid worden, verminderde van lieverlede het getal betalenden. Na het jaar 1886 hebben er zich geen meer aangeboden. Uit gemelde pandboeken of registers blijkt, dat een Cijnsboek met inliggend Pandboek der Cijnsen 16 April 1584 is gecopieërd en 10 October 1680 geauthentiseerd of bekrachtigd, beginnende daarin de ontvangst met den jare 1693.

In de oude pand- of cijnsboeken worden verscheidene bezitters van dezen cijns in den loop van ruim der 3 laatste eeuwen gemeld. Het

⁹⁰⁾ Oude cijns- en grondrenterecht in Brabant.

⁹¹⁾ Bezemer, *Bijdrage tot Cijns- en grondrente*, 1889, blz. 163.

⁹²⁾ Als voetmoot [niet ingevuld; red].

Cijnsboek behoorde in 1666 aan Jonker Couden of Coenen, daarna aan den hr. Caspar Corteniers, drossaart der heerlijkheid Rethy, gehuwd met Juffrouw van der Waarden voor de helft, terwijl de wederhelft toen aan den hr. Isaak Wachtelaars toebehoorde.⁹³⁾

Buitengemeen groot was het aantal panden, destijds nog met eenigen Cijns bezwaard. Deze cijns gaat uit onderpanden of kleeft op perceelen gelegen onder de Dingbank van Bergeik, Rijthoven, Westervoven, Borkel en Schaft. Wat en hoeveel er geheven werd geven die registers nauwkeurig te lezen.

In een dier cijnsboeken wordt een gezegeld transport bewaard, te Eindhoven 28 Augustus 1751 geschreven, waarbij aan Mattheus Vissers en Francis Heuvelmans, beiden te Bergeik wonende, in eigendom wordt overgedragen de helft van dit cijnsboek (namelijk het bezit van dien cijns), hetwelk te Eindhoven 5 en 19 Augustus van dat jaar publiek was geveild en door hen voor 780 gulden met de slagen, benevens *f.* 37,50 wijnkoop gekocht was. Dit verkregen deel bezat van 1741 af de heer Johan van Osch, med. doctor te Eindhoven, wiens erfgenamen het 10 jaren in het openbaar te koop stelden. De andere helft was toen het eigendom van de weduwe en kinderen Isaäk Wachtelaars in den Keizer, thans het klooster der Ursulinen. Van deze helft bekwam Jozef van den Dungen een gedeelte en kocht (mijn grootvader) Peter Willems een ander part.⁹⁴⁾

Er werd van ouds op Sint Bavo door de eigenaren een zitdag tot ontvangst van dien cijns te Bergeik gehouden. Op de genoemde dorpen werd deze door den veldwachter bekend gemaakt. Buitengemeen langen tijd had deze zitdag bij Wachtelaars en zijnen schoonzoon Verhoeven in den "Keizer" plaats; daarna achtereenvolgens ten huize van P. Willems, A. Flerackers en ten laatste ten huize van P.E. Panken, evenals ik deelgenoot in den cijns, die nu als vernietigd is, dewijl sinds 1886 niemand dezen meer voldaan heeft.

3. Cijns den Baron van Dongelbergen te Blaarthem toebehoorende.
4. Op 't raadhuis berust een oud cijnsboek met een in latijn geschreven hoofd of titel. Dit pandboek bevat den termijn, de som enz. van

⁹³⁾ Zie dit werk onder de voorname familiën.

⁹⁴⁾ Hij kocht in 1809 een achtste en een tiende deel in dezen cijns.

den cijns in Bergeik, Rijthoven en Westerhoven aan den abt van St. Jacob te Luik verschuldigd en jaarlijks te ontvangen. Het is uit een veel ouder cijnsboek, te weten van het jaar 1569 overgeschreven, in 1599 vernieuwd en begint Sint Bavo 1650. Voorts gaat het over op 't jaar 1687. Van dit jaar schrijf ik eenige, mij niet geheel onbelangrijk schijnende posten van cijns beknopt af:

"Peter Schut als Laet van H. Hoogm. Hn. staten loco den abt van Tongerlo in Bergeijk ruim 34 stuiv." Deze is de eerste post, slecht leesbaar; op dezelfde bladz., deels afgescheurd, komt een tweede post door dien abt verschuldigd vóór.

Op de volgende bladz. *"Dat huis van Postel 16 st. 1 oort"*. *"Die abt van Postel 5 st."* De kerk van Eijck wordt naar 't oude boek fol. 3, 16 en 54 verwezen, *facit 1 vat rogge en 1 braspenning*. Een stuk lands, drie loopensen groot, genoemd den Kerkcken bochtjen .. neven "den Kerckberge". Wat door dezen Kerkberg verstaan moet worden kan ik niet met zekerheid verklaren, daar ik deze benaming (voor Bergeik) nergens anders las en hier thans ook geene plaats onder dien naam bekend is. Ook de oudste bewoners hebben daarvan niet meer gehoord.

De kerkbochten begrenzen het zuiderdeel van 't kerkhof, waar weléér een bergje (mogelijk met een kruisbeeld of iets dergelijks) kan aanwezig geweest zijn, of werd er destijds een bergje op of bij dien akker niet ver van de kerk aangetroffen?

Op 't jaar 1687 komt de abt van Aeverbode heer Geeraert als cijns betalende vóór. Het cijnsboek werd gewoonlijk verpacht. In 1736 was hiervan C. Hendrix pachter.

5. Het adellijk Stift van Thorn in Limburg bezat van het laatst der 13e eeuw goederen te Bergeik en het recht van cijns. Deze cijnsen waren de abdi van Thorn door Jan I hertog van Brabant bij acte van 15 September 1293 geschonken. De goederen waaruit deze cijnsen geheven werden, waren op en bij den Berkt, in de schenkingsacte "Bergte" geschreven, gelegen. Eik of Eikerberge heet daarin "Ekerberghe". Het oorspronkelijk stuk, in het Latijn geschreven, is op een perkament hoog 0,08 M. en 0,175 M. breed. De inhoud is o.a. geboekt in de *Archieven van het Kapittel der Hoog adellijke Rijksabdi van Thorn*, 1ste dl., bl. 72 - 73, 1893, door den Heer Jos Habets,

weinige maanden voor zijn' dood uitgegeven. Nergens dan hier had het Stift eigendommen in deze streek. Het ten jare 1735 vernieuwd lijvig Cijnsboek, thans in mijne bibliotheek, draagt met veranderde spelling dezen titel:

**Register ... van den grondcijns toebehoorende aan een Hooggra-
felijk Hoogwaardig Capittel te Thorn, vervallen en ontvangen
wordende te Bergeik op St. Martensdag, omtrent den middag.**

Ter invordering der menigvuldige cijnsen was te Bergeik steeds een inwoner aangesteld, om namens het beroemde Stift de cijnsen te ontvangen en naar Thorn over te maken. Na het overlijden van N. Heuvelmans werd in 1778 dr. G. Raupp tot zijnen opvolger als ontvanger dier cijnsen door de abdis Gabrielle des Heijligen Roomschen Rijkx, Princesse tot Salm Salm Decanesse Ende gesamentlijck Capit-
tel des Keijserlijcken Vrij wereltlijcken Stifts Thorn &ct benoemd.

De oorspronkelijke, keurig geschreven, vorstelijk ingerichte brief, met den lakstempel van het Stift voorzien, is met eene andere goede hand door genoemde abdis geteekend. Hij wordt onder de papieren der familie Raupp bewaard. Ik bezit daarvan eene copie. Hij is geda-
teerd: Thorn den 5den februarij 1778. De laatste ontvanger der cijns-
sen van Thorn was dr. G.M. Raupp, van welke familie daar lang bloedverwanten en kennissen woonden. Het cijnsboek is tot het jaar 1797 bijgehouden, toen dit schoone Stift, na een bestaan van ruim 800 jaren vernietigd werd en men de gebouwen verkocht, die behal-
ve de kunstrijke kerk in 1817 zijn afgebroken.⁹⁵⁾

Ik zag o.a. in transporten van gronden in de 18de eeuw nog de ver-
plichting tot betaling van cijns aan dat Kapittel, o.a. het Frankenveld
op de Lind een vat rogge in 1763, aan den baron van Dongelberg te
Blaarthem, een cijns in 1766. Voorts vindt men in gezegd cijnsboek
o.a.: "Erven (erfgenamen) van Heer Peter Back, van eene oude
familie alhier, alsook van de Braken op den Berkt" (blz. 44). Een
deel dier oude Hofstad had de groote van drie, een ander gedeelte
van twee lopensen; perceelen der Bisschopshoef in de Broekstraat,
de Postelsche hoof, toen door M. van Bornbergen bewoond, en eene
hoef in de Broekstraat met schuur, hof, boomgaard en aangelegen
erven waren almede met cijns bezwaard. Op het jaar 1806 vindt men

⁹⁵

Beschrijving van het hertogdom Limburg door G.M. Piell. 1851, p. 358 etc.

van deze betaling te doen "nu de Bataafsche Republiek". Ik laat nog van andere cijnsen hier volgen.

Eene jaarlijksche rente van drie mudden graan, uit het "Eijcksken", Berkenbroek bij "Wedebossche" (Weebosch) en andere perceelen gaande, wordt door Winricus Smeijers verkocht. De acte hiervan in het archief Postel is van vijf dagen na Sint Dionysius 1361.

Bij de Conventie en Transactie tusschen den Bisschop van 's Bosch en den Abt van Tongerlo in 1590⁹⁶) leest men van de volgende cijnsen: Eene hoeve te Bergeik jaarlijks uitbrengende elf mudden seven loopen en zeven vijftiende deelen rogge met nog zekeren erfpacht te Bergeik, jaarlijks vallende te Lichtmisse en uitbrengende 8 loopen rogge met nog het voorlijf⁹⁷) dier hoof bedragende jaarlijks zestien Rijngulden. Item den Cijns van Bergeik jaarlijks uitbrengende 33 stuivers en 16 mijten. Van de Eijken- en Weeboschtiend heb ik bl. 78 [?] gesproken, ook van andere. Eindelijk is in genoemde Conventie genoteerd eene erfpacht vanwege Huibert of Huibrecht Bak en een der erfgenamen Jan Bak.

23 October 1618 dringen Albert en Isabel aan op het betalen der achterstallige cijnsen en zulks op de bede des prelaats van Postel.

Hier volgen de ontvangsten door den rentmeester Abraham Tempelaars, sedert de publicatie des vredes (1648) uit goederen aan de abdij van Postel specteerende:

Van de weduwe Peter Barthelmeüs		100 gulden
Van Jan Ariaens molenaar - geleverd XLIJ vaten rogge		180 gulden
Van Pierken (Peter) Symons		150 gl.
De groote hoof	in koren	11 mudden
	in boekweit	1½ mudden
	in evie	1 "
	in raapzaad	1 vat van eenen zak
	in geld	107 gulden.
De kleine hoof	in koren	10 vat, cijns voor last,
	in eiëren	100 stuks,
	in geld	104 gulden

⁹⁶ Oudheden van 's Hertogenbosch. 1742.

⁹⁷ Beschrijving van het hertogdom Limburg door G.M. Poell. 1851, p. 358 etc.

De windmolen	in koren	29 mudden
	in was	29 pond
	in geld	6 gulden

Bij kwitantie van 22 Febr. 1656 werd kwijschelding van bisschops-tienden tot een bedrag van drie honderd drie en zeventig gulden achttien stuivers verleend.⁹⁸⁾ Van de desolate of woestliggende akker- en beemdgronden, welke vooral in de 18de eeuw menigvuldig gevonden werden, moest evenwel cijns en belasting betaald worden. Voor het jaar 1736 bedroeg deze cijns bij accoord *f.* 7 en 10 st. welke de gemeente vergoed had.⁹⁹⁾

Het klooster van Franciscanessen van 1452 tot 17.. te Dommelen bestaan hebbende, genoot in 1617 uit eenen halven bocht te Bergeik drie gulden 's jaars. Vóór de reformatie komen meermalen betalingen of cijnsen van gronden te Bergeik en elders aan dit convent gedaan vóór. Op het Rijksarchief te 's Bosch berusten eenige Registers of cijnsboeken welke landelijken cijns betreffen en van gronden te Bergeik gelegen geheven zijn geworden. Het oudste dezer cijnsboeken begint met het jaar 1540.

30 Maart 1813 kwam de deurwaarder P.F. Piron den herbergier Jozef van den Dungen sommeeren, om binnen 8 dagen op 't bureau der prefectuur te Eindhoven, onder eed te verklaren en van artikel tot artikel alle sommen welke hij aan het toenmalig Keizerrijk van kapitalen, achterstalligen interest, cijns, huur, tiend en onder welken titel of oorzaak kon schuldig wezen, op te geven. Ik bezit eene copie dezer sommatie. Menigéen ontving destijds er eene tot betaling enz. van geestelijken, landelijken pacht.

Ten slotte maak ik de opmerking dat de evaluatie of berekening van sommige verschuldigde cijnsen in de eene of andere landstreek en vroegeren of lateren tijd menigmaal verschilde. In de meeste registers der cijnsen vindt men de waarde vermeld. Een gedrukt werk *Den schat der Cheijnsen Brussel 1701* zegt¹⁰⁰⁾:

"Van Verkoop en versterf. Te Bergeik en buiten de vrijheid van Eersel, maar niet te Eersel binnen, neemt de rentmeester (des hertogs

⁹⁸⁾ Dorpsrekening van dat jaar.

⁹⁹⁾ Idem.

¹⁰⁰⁾ Bl. 49. De spelling is hier veranderd.

van Brabant) van verkoop tot den dubbelen cijns nog 2 oude grooten van Hoeven en Erven, omdat het Antwerpens recht is, maar van versterf neemt hij geen van de Hoeven en Erven. En alwaar het Antwerpens recht is, als het bed scheidt, komen die kinderen alle te boek van de oude stokgoederen der dooden, dat is te weten te Eersel, Lommel en Bergeik". Dit boekje doet eene uitvoerige opsomming van allerlei soort praestatiën, waartoe cijnsbetalers verplicht konden zijn.¹⁰¹⁾

¹⁰¹⁾ Zie ook het uitmuntend werk: *Oude cijns- en grondrenterecht in Brabant*, door W. Bezemer. 1889.

Hoofdstuk XI

Wijers of vijvers. Vennen.

Aan het klooster ten Hage onder Woensel aan de grens van Eindhoven gelegen, sedert eeuwen door Augustijner monniken bezeten, behoorde een uitgestrekte wijer in de gemeente Bergeik. Nimmer vond ik in eenig document, noch vernam ik van een inwoner der gemeente, welke der wijers onder Bergeik dit was. Waarschijnlijk is het dezelfde, die in oude Kohieren tot in de vorige eeuw onder de benaming van *Eindhovenschen wijer* voorkomt. In het jaar 1660 bedroeg de belasting van "*den wijer competerende den conventualen des Cloosters van den hagen*" *f.* 1 - 10 stuivers.¹⁰²⁾

Sedert onheuglijken tijd wordt geen enkele vijver of wijer in deze gemeente met een der twee gezegde benamingen aangeduid. Zij zullen vroeger zeer waarschijnlijk aan een of twee der drie nu volgende wijers zijn toegekend.

1. Pastoorswijër

Deze omwalde wijër aan de R. C. Gemeente van Bergeik behoorende, ligt ongeveer ½ uur gaans zuidwaarts het dorp of de parochiekerk, in de heide ten noorden van den Beekloop, tusschen den weg naar Borkel en dien van Pelt. Ten gevolge der reformatie is deze wijër en visscherij, met vele gebouwen, tienden, landerijën enz. aangeslagen en te Eindhoven 19 October 1825 door het domein publiek verkocht. De R. C. Gemeente alhier heeft hem toen voor *f.* 220 gekocht. Het montant of de waarde was *f.* 370. Bij den verkoop was zekere J.W. van de Ven aan 3 gl. 19 st. 's jaars tot 11 Nov. 1830 nog pachter der visscherij van den wijër. De grondlasten door den pachter te betalen bedroegen *f.* 1"65 in 't jaar.¹⁰³⁾

De Pastoorswijër heeft eene uitgestrektheid van 18 bunders, 62 aren en 70 ca., waarvan een groot deel heide of broekgrond en het overige gedeelte water is, zeer geschikt tot vischteelt. Behalve dit zoogenaamd vischbed bestaat de oppervlakte des wijërs uit hei- of broekturf en de ondergrond, naar men vermoedt voor een grootste helft uit veen. Van ouds heeft de tijdelijke pastoor van Bergeik het genot of gebruik van den wijër gehad. Toen deze gemeente in 1846 in twee

¹⁰² Kohier ten raadhuize.

¹⁰³ Van dezen verkoop berusten vele stukken ter pastorie.

zelfstandige parochiën werd verdeeld, is de wijër in twee gelijke deelen, ten behoeve van den pastoor van het Hof en van dien op 't Loo, gesplitst.

Uit het deel van den eerstgenoemde bekomt het klooster der Ursulinen sinds zijne vestiging alhier in 1880 jaarlijks ook eenigen veenturf. Wegens den grooten voorraad veen en turf wordt van tijd tot tijd, van 't jaar 18.., eene partij in het openbaar geveild. Men treft bij het delven van veen schier overal boomen en struiken uit den grijzen voortijd aan, welke daar natuurlijk eenmaal hebben gegroeid. De meeste zijn eiken, berken, beuken, dennen en elzen. Onder en in het veen, wordt als in meer dorpen waar dit gevonden wordt, soms houtskool aangetroffen van voormaligen boschbrand getuigende. Waarschijnlijk is deze oogenschijnlijke houtskool hout (overblijfsels van struiken), door de inwerking van het veen zwartachtig geworden. Kleine stukjes hout worden in het veen allens als houtskool.

2. Fleerackers wijër

Onder deze benaming is thans nog meerendeels de omwalde wijër, ten noordoosten van den voorgaanden gelegen, bekend. Reeds lang werd hij naar den tijdelijken eigenaar genoemd. Mogelijk is het deze wijër of vijver, van welken in 1662 onder Bergeik 18 stuiv. grondlast betaald werd, "*competeerende den erfgenamen van den Molder (molenaar) tot Peelt (Pelt).*"

Ter vorige eeuw was de wijër eigendom der familie Lommelaars te Bergeik, daarna door huwelijk van den Burgemeester Th. Maas, die hem in 1844 aan A. Fleerackers verkocht. Deze liet den wijër aan de westzijde, waar hij nog een' onregelmatigen vorm had, met toestemming van het gemeentebestuur, recht graven, zoodat beide partijën of eigenaren evenveel oppervlakte grond behielden. Een deel van den wijër legde hij in 18.. tot wetering aan, doch deze werd weldra door zand uit den er langs vloeiënden Beekloop zóó dik overdekt, dat ze geheel vernietigd en tevens eene groote uitgestrektheid turf bedolven werd. In 1863 is de wijër door de erfgenamen A. Fleerackers in 4 perceelen verkocht en werden ook daarvan 4 ingezetenen eigenaren. Thans zijn er 2, een dezer bezit 3/4 de ander 1/4. De eerste heeft in 1893 en '94 1 bunder des wijërs tot wetering aangelegd.

3. Stadswijër

Deze wijër almede tusschen den weg naar Borkel en dien naar Pelt gelegen wordt door *de Beekloop* in 2 helften of deelen gesneden. Mogelijk is het deze wijër, die aan het eerste of vroegste klooster der Augustijnen, aan de grens van Eindhoven en Woensel gelegen, heeft behoord¹⁰⁴ en dan hierna den naam van *Stads- of Eindhovensche wijër* voert. De bodem heeft gedeeltelijk moer of veen, doch dit is er nog geen uitgedolven.

4. Groeswijër

Hiermede bestempelt men eene lage of waterachtige streek, ter grootte van ongeveer [?.] Bunders, waarin tot dezen tijd plaggen voor turf gestoken werden. Deze wijër of ven begint aan den weg naar Borkel, waar eene brug over den Beekloop ligt en strekt zich, langs dit riviertje in westelijke richting uit. Thans bestaat de eigenlijke Groeswijër niet meer, dewijl het gemeentebestuur te dier plaatse in de jaren 1890-'98 eene vloeiveide of wetering heeft aangelegd, welke haar water uit genoemde beek ontvangt. Zoolang deze plaats een wezenlijke wijër of groote waterplas is geweest, kon men er talrijke wilde eenden en snippen aantreffen.

5. Fresseven

In de openbare heide ten zuiden van het Eikerëind, links van den weg naar Borkel gelegen, is in dit ven vroeger en later geveend. Om streeks het midden bevindt zich eene buitengewone diepte¹⁰⁵, waarin volgens het bijgeloof eene torenklok verzonken is, welke met Kerstmis het middernachtsuur slaat! Met andere gronden is in 1839 dit ven door de gemeente verkocht. Den naam bekwam het vermoedelijk van Fres, hier steeds voor Frens en Frans gebruikelijk.

6. Het Klokke- of Rusven

Dit bevindt zich in de heide ongeveer 10 minuten van de voormalige Zandhoef en nagenoeg in de richting der Kleine Witrijt. Naar men zegt wordt deze groote kuil of ven nimmer waterloos of gansch

¹⁰⁴ Zie 't begin van dit hoofdstuk.

¹⁰⁵

Het volk noemt deze kolk wel eens onpeilbaar; doch men weet dat diepten van 8 à 9000 Meter, b.v. bij een der Japansche eilanden in den Stillen Oceaan 8513 Meter, hedendaags nog niet eens onpeilbaar zijn.

droog. Ook is daaraan eene bijkans uitgestorven kloklegende verbonden.

6. Uileven

Dit ligt in de heide op eenige minuten oostwaarts der achterste Aa. Het beslaat met het water eene oppervlakte van p.m. acht bunders. Tot 1839 was dit ven eigendom der gemeente, sinds [?.] van een particulier persoon.

7. Eikeven

Dit is eene groote uitgestrektheid broekgrond en velden tusschen de wegen naar Neerpelt en Borkel, tegenover den Hoek, waarin ook gedurig overblijfselen van boomen zijn opgedolven.

8. Oude Maai

[Het] Zwartven, oudtijds tot in het laatst der 18de eeuw *de oude Maai* genoemd, ligt in de nabijheid der Maaiër huizen in de richting der gewezen barrier en Neerpelt, en heeft ongeveer 10 hectaren oppervlakte. Het is meerendeels met riet begroeid, dat jaarlijks sinds [?.] door de gemeente verpacht wordt. In de laatste jaren heeft het van [?.] tot [?.] gl. opgebracht.

9. Groene Maai

Deze is een moeras, thans onder den naam van *de Gebraakten* bekend, ook bij de huizen der Maai gelegen, in de richting der Aa en vroeger *de Groene Maai* genoemd.

10. Kraanmeer

Een ven in de heide eenige minuten ten westen van Weebosch, ongeveer van 4 hectaren uitgestrektheid, draagt den naam van *De Kraanmeer*.

11. Papewijër

Waarschijnlijk was deze oudtijds het eigendom van eene kerk, abdij, klooster of een' priester. Deze wijër of vijver is tusschen de gehuchten Weebosch en Rund gelegen en beslaat eene oppervlakte van ruim een hectare. Thans wordt hij door twee landbouwers bezeten.

12. Kraanven of Craneven

Het ligt op Meiërijschen bodem, een bolworp van den Belgischen grond, in de heide tusschen Bergeik en Neerpelt. De gracht in de

nabijheid, die beide gemeenten scheidt, wordt van ouds *de Limieten* genoemd.¹⁰⁶

¹⁰⁶

Er is eene verklaring deswege bewaard van 24 Febr. 1764, gegeven bij gelegenheid van een heidegeschil.

Hoofdstuk XII

Hoeven

Men trof in de vorige eeuwen op alle landbouwersdorpen van eenige beteekenis dezer streek een zeker getal hoeven of boerderijën van meer dan gewonen omvang aan. Bergeik bezat er ook een betrekkelijk groot aantal, hetwelk in de 2 laatste eeuwen aanmerkelijk verminderde en zich hedendaags tot enkele bepaalt.

Groote Postelsche hoef

1. Van de oude hoeven bestaat er nog eene, welke voorheen de voornaamste schijnt geweest te zijn. Deze, de groote Postelsche hoef geheeten, ligt aan het begin of den oostkant der Broekstraat en zooals eene aanteekening uit het midden der zeventiende eeuw omschrijft: *“ten oosten van het huis van Jan van Bruessel, ten westen van de bisschopshoef, ten zuiden aan de gemeijne straat en ten noorden aan den gemeijnen wech.”*

De opgegeven oriëntatie kon men wat nauwkeuriger vermelden; doch onnoodig, want schier iedereen hier kent dit zonderling huis met zijn groot dak.

Wanneer het godshuis Postel deze huizing bouwde, wordt in zijn rijk archief niet gevonden: zij is thans de oudste der gemeente. Behalve de muren, vensters, deuren enz. komt dit huis, wat het uitwendige betreft, nog nagenoeg in zijnen ouden bouwtrant vóór. De lengte bedraagt 23 meters, de breedte 14,7 meters. Tot voor weinige jaren verschilde de inrichting zeer veel van die der tegenwoordige boerenhuizen. Alle woonvertrekken, vroeger anders verdeeld, vindt men nog, niet als hedendaags gebruikelijk is, door de geheele breedte der woning, maar daarachter wordt nog stalling (aan de oostzijde) aangetroffen. De ingang of vóórmuur van het huis is naar het westen gekeerd. Ter rechterzijde, zoo mede aan den linkerkant des huizes bevinden zich stallingen en schuur. Vóór het front der woning zijn weléer één of meer gebouwen tot deze hoeve behoorende aanwezig geweest; want men heeft gedurig, tot op onzen tijd groote stukken baksteen en puin bij de grondomspitting uitgegraven. Zwarte eiken stijlen, oudtijds hier en daar in het huis geplaatst, werden er bij de veranderingen niet uitgenomen, maar in de muren gemetseld.

De moestuin ligt onmiddellijk vóór de in 1873 aangelegde grintweg achter het huis. Een stukje grond of erf bezijden lag, tot in den aanvang dezer eeuw, zuidwaarts, naar den kant der Broekstraat, nog onbebouwd. Van dit perceeltje werden bij den aanleg van genoemden kunstweg eenige meters afgegraven. Aan de zuid-oostzijde bij het huis is in 1846 een sloot of vest en in 1857 in die nabijheid tegen den Broekstraatweg een diepe kuil gedempt. Omtrent het midden der 17de eeuw en vermoedelijk gedurende eenen zeer langen tijd werd van deze belangrijke hoeve de meeste belasting geheven.

Op schier elk perceel gronds drukte de een of andere cijns. Als pachteres werd in 1660 en 1662 Perijn (dat is Peterke) Simon Hendrick op 66 gl. 12 st. 's jaars aangeslagen. Op verre na betaalde toen te Bergeik geen ander ingezetene eene zoo aanzienlijke som. Hierop volgde de Kleine Postelsche, daarna de Bisschopshoef, in dien omslag.¹⁰⁷

In 1717 bedroeg de jaarlijksche verponding der Postelsche hoof nog, als vroeger *f.* 66,60. Er moest in elke Burgemeesters cedulle 3 gl. 11 st. Cijns; aan den abt van Sint Jacob te Luik *f.* 1-17-18; aan de abdis of het kapittel te Thorn 33 deniers¹⁰⁸ en aan den bisschopscijns 4 st. betaald worden; de overige cijnsen zijn er ongemeld.

Eene *memorie* door 3 Bergeikenaren, Isaäk Wachtelaers, H. Willems en D. Verhoeven gemaakt en op de hoeve bewaard, geeft genoemde cijnsen te lezen, alsook eene verdeling van 25 koopen of nummers dier uitgestrekte Postelsche hoeve. Daar er eene afscheiding of afpaling nabij de gebouwen en den hof gemaakt was, schijnt niet de gansche hoeve onder den koop begrepen te zijn, toen Marcus Leenderts van Bornbergen die in 1719 van het gemeene Land of Rijk overnam.

De transportbrief van het huis, hof en aangelag met de verdere perceelen vermeldt duidelijk de gezegde afbakening. De huisvrouw van Marcus van Bornbergen heette Anneken van Poppel, dochter van Adriaan Adam van Poppel van 't achterste Loo. M. Van Bornbergen, een zeer ervaren timmerman zijnde, heeft destijds de meeste voorna-

¹⁰⁷ Zie Naerder Quohier van onroer[ende] Goederen en Gronden van Erffen ... in ... Bergeijck, mitsgaders... Thienden aldaer.- A[rchief] B[ergeik].

¹⁰⁸ Een denier was 24 mijten, waarvan 48 één stuiver uitmaakten.

me gebouwen te Bergeik en omstreken vervaardigd of aangenomen. Van zijne gereedschappen waren er nog vele in deze hoof en elders tot in 't midden dezer eeuw aanwezig.

Marten Dekkers, met eene dochter van genoemden Van Bornbergen gehuwd, kwam in 1795 in bezit dezer hoeve, daarna zijn zoon Antonius en thans (1892) wordt zij door 2 zijner zonen en eene dochter bewoond en bezeten, echter met aanmerkelijk minder gronden dan er in vorige eeuwen aan hadden behoord.

Uit eene deeling ten jare 1772 door de vijf kinderen van Marcus van Bornbergen verkregen, blijkt dat toen een mastbosch stond aan het erf dezer hoof en den kerkweg. Na de rooiing lag het perceeltje langen tijd ledig en was er een schutsboom eener Gilde geplaatst. Sinds eenige jaren is het weder met mast of den bezet. Ten tweeden male werd er namelijk door den eigenaar der hoof A. Dekkers in 1838 mast geplant. Deze verkocht zijnde om er steenen voor de kerk op 't Loo mede te stoken is er toen de derde reis mast geplant. De eigenaar van dit perceel ontving 's jaars 1 gl. als standplaats van den gezegden schutsboom namens het Gilde van Sint Joris.

Kleine Postelsche hoof

2. Waar de kleine Postelsche hoeve lag, kan thans niet met volkomen zekerheid bepaald worden. Sommigen meenen daarvoor de standplaats in den Hoek te moeten houden, twee minuten van de groote Postelsche hoeve verwijderd, westwaarts de woning thans van zekeeren J. Schippers, huisnummer 137. Ter genoemde plaats zijn in het begin dezer eeuw tamelijk diepe slooten (vroeger waarschijnlijk ook eenige) met aarde uit het perceel gevuld, weshalve er de oppervlakte lager dan de omgevende geworden is. Volgens overlevering zou er eene hoeve gestaan hebben, die reeds zoo vele jaren gesloopt is, dat daarvan de geheugenis verdween en de juiste plaats van het huis niet meer is aan te toonen.

Het gemelde kohier behelst op het jaar 1660 als pachteres der kleine Postelsche hoof Adriana weduwe Pieter Bartholomeüs voor grond-aanslag 48 gl. 15 st. 2 penn., in 1662 f. 40-5-2. Deze post komt onder den hertgang of het Burgemeestersboek van het Eikerëind vóór.

Onder belangrijke huiselijke oudheden trof men in dit huis eene zeer oude houten kast waarop o.a. negen kunstige menschenhoofden afgebeeld waren welke er omtrent 1880 afgenomen zijn. Eenige jaren hierna werd de kast, ook van schoon gedraaide pilaartjes voorzien, zonder de koppen in 't bezit van baron De Brockeville te Postel over. Eene fraaie drinkkruik of steenen kan met nette voorstellingen en figuren werd mede door de eigenaars hier hoeve tot dien tijd daar bewaard. Zij droeg het jaartal 1665.¹⁰⁹

Bisschopshoeve

3. Ook de plaats der Bisschopshoeve wordt hedendaags slechts gegist. Mogelijk is het een zeer oud huis geweest, hetwelk omstreeks 1808 in de Broekstraat, 3 minuten oostwaarts de groote Postelsche hoef aan de rechterzijde, wanneer men naar 't Loo gaat, is afgebroken. Eene groote uitgestrektheid gronds bezat gezegde hoeve daar, aan het huis gelegen. Men wees mij nog al die perceelen en waar een voetpad doorgelopen had. Thans is die plek onbehuisd. De woning stond ongeveer 10 meters binnenwaarts of van den gewonen weg of straat verwijderd.

Nadat deze aloude hoeve, denkelijk van haren oorsprong af, aan de abdij van Tongerlo had toebehoord, kwam ze ten jare 1590 in het bezit van het bisdom van 's Hertogenbosch. Sedert dien tijd droeg ze den naam van *Bisschopshoef*. Daarbij behoorden evenals onder de andere oude hoeven eene menigte bouw- en weilanden, broekgrond enz. Menigmaal leest men in de Protocollen dezer dingbank, de cijnsboeken of andere registers van de Bisschopshoef, soms met de uitdrukking "*erven des bisdoms van 's Hertogenbosch*", zooals in 1617.

Vele perceelen, aan die hoeve behoord hebbende, zijn nog bekend. M.L. van Bornbergen, bewoner der groote Postelsche hoeve, werd door publieke verkooping eigenaar van 't Eikeven. Ook de toen verkochte Ceelenbeemd draagt nog denzelfden naam. Deze verkooping geschiedde in 1717 toen de heer Herman Cremers, te 's Bosch woonachtig, de geheele hoeve veilde, welke hij naar het schijnt eerst het vorige jaar, ingevolge resolutie van 12 Maart hunner Hoogm. bij openbaren verkoop had verkregen.

¹⁰⁹

Men zie o.a. deswegens zulke kruiken *De Navorscher* 1853.

Op 't jaar 1542 (?) komt in het cijnsboek van het Kapittel te Thorn een post vóór, waaruit blijkt, dat ten behoeve van dit adellijk Stift, voor het *Godshuis te Bergh-Eijck*, dat is de hoeve welke later den naam van de Bisschopshoef verkreeg, een' jaarlijksche cijns werd betaald. De pachter der Bisschopshoef, Jan Willems, was in 1660 voor meer dan 47 gulden in de gewone grondbelasting aangeslagen.

Ter Stappen

4. Ter Stappen. Isaak Wachtelaer werd als pachter in 1660 en '62 voor elk jaar in den omslag der grondbelasting 14 gl. 4 st. gesteld. Vóór dien tijd moest hij eenige gulden meer, vermoedelijk voor andere perceelen, betalen. Met zekerheid kan men de gewezen standplaats dier oude hoeve niet meer bepalen.

Huijsinge of hoeve

5. Waarschijnlijk ontrent vier eeuwen geleden kocht de voorname en geleerde heer Joannes Huijberts of Huberti, inboorling van Lommel soms hierom Lommelanus geheeten, aartsdiaken in de kerk van Luik en Kanunnik der collegiale kerken van Mechelen en Antwerpen voor 380 gulden Philippi (...) eene *huijsinge of hoeve* te Bergeik. In zijn breedvoerig en belangrijk testament vermaakt hij aan zijnen neef Walterus, die deze hoeve schijnt te bewonen, den interest 14 ½ gouden gulden beloopende, na zijnen dood aan diens kinderen overgaande.¹¹⁰

Van deze hoeve kan ik geene bijzonderheden mededeelen. Naar ik gis, lag ze in of bij de Broekstraat. In dit gehucht werd almede eene hoeve achterevolgens door Schuijl, Verhoeven en Arn. Deenen verhuurd of bewoond, doch het is niet meer bekend welke deze geweest zij.

6. In 1771 werd eene hoeve zonder huizing ten erfpacht aan Antonie van de Pol cum suis voor 12 gulden 's jaars uitgegeven. Deze som verscheen op Kerstdag. De rekening der Geestelijke goederen maakt op andere jaren daarvan ook melding zoomede "bij de kerk". Wordt hiermede de onmiddellijke nabijheid verstaan, dan moet de woning op het Hof eenmaal aanwezig geweest zijn, wat zeer te betwijfelen is, omdat noch door aanteekening, noch door overlevering iets des-aangaande wordt aangegeven.

¹¹⁰ Van dit testament nam ik eene verkorte copie in mijne *Aanteekeningen over Kemp*[enland] III, p. 211.

Waarschijnlijk stond de bedoelde woning tot in de 18de eeuw ter rechterzijde van de Straat en den schutsboom, waar de weg naar Borkel aanvangt. Het volk meent, dat de zoogenaamde Hoevelanden en Hoevevelden, op minderen of meerderen afstand van daar gelegen, meerendeels tot die hoeve hebben behoord.

Meunikse

7. Op Weebosch lag eene *meunikse* - dat is monnikenhoef en vele landerijën voeren er nog den naam van hoevelanden.

Zandhoef

8. Van de Zandhoef, als later bestaan hebbende en meer afgezonderd gelegen, maak ik onder de gehuchten blz. 66 breedvoerig melding.

Er wordt in enkele notitiën gewaagd van eene niet genoemde hoeve, eertijds door den heer Peter Schuijl, daarna door Arnoldus Deenen bezeten of bewoond.

Als huis van ongewonen en ouden bouwtrant kan men eene woning vermelden, die ongeveer in het midden der Broekstraat stond en bij de beschrijving van dat gehucht hiervoren reeds aangemerkt is. De woning werd, altans eenigen tijd *het klooster* genoemd, niet omdat ze een dusdanig gesticht was of geweest zoude zijn, doch dewijl de toenmalige bewoner o.a. verscheidene dochters bezat. Zoo luidde trouwens eene vroege, nu verflauwde legende.

Geschiedkundige of bijzondere aantekeningen nopens het gebouw heb ik niet kunnen opsporen. Vermoedelijk behoorde het welëer tot eenig klooster of abdij. - Het gezegde woonhuis bestond uit een ongemeen ruimen haard of woonvertrek, ongeveer 12 M. lang en 10 M. breed, een niet groote kelder met opkamer. Aan het huis was mede een stal en schuur gebouwd.

In den oostelijken gevel van 't huis bevond zich de deur, benevens vijf vensters van bijkans vierkanten vorm, ongeveer 1 M. hoog, 3/4 M. breed, de kleine glasruiten in lood gevat. De vensters trof men op verschillende hoogte aan: boven het benedenste was een tweede en boven dit de drie overige geplaatst, van welke twee laatste het eene ter rechter-, het andere ter linkerzijde gevonden werd. Tusschen en bezijden de vensters waren eenige lagen of rijën steenen in schuin-sche richting gemetseld. Nergens in deze streek trof men, in gewone

huizen, zoo hoog geplaatste vensters als in dit huis aan. Dientengevolge lag de zolder, betrekkelijk zeer verheven, omtrent 4 M. boven den vloer.

De zolder werd door een' zwaren, dikken, houten balk en deze door een' stevigen boom als pijler, ondersteund, welke laatste in het midden van het vertrek stond en waartegen des avonds de lamp brandde, om naar oud-vaderlijkè wijze het vertrek te verlichten. Niet als gewoonlijk waren de zolderrribben in ééne of gelijke richting gelegd; maar deze lagen, van uit het middendeel te beginnen, in twee richtingen. Uit dit vertrek had men onmiddellijk toegang in den stal.

Kelder en opkamer, aan de straatzijde, tegen het woonvertrek gelegen, strekten zich aan den westkant, korter dan dit uit. Van ouds bevond zich in den *haard* of gezegd vertrek eene tweede deur aan de straatzijde, die reeds lang was dichtgemetseld.

Als curiositeit verhaalt men dat eenmaal, met toelating van den bewoner, een voorbijkomende schaapherder met zijne schaapskudde bij opkomend slecht weder in dit woonvertrek schuilde zonder de meubelen te hinderen. In een tegenaan dit huis gebouwd huis staat nog een deel der schouw of den schoorsteen van 't beschreven gebouw. Ook dit tweede genoemde droeg bewijzen van hoogen ouderdom en was in 1835 herbouwd. Het merkwaardige hier behandelde, zogenoemde kloosterhuis, is in 1840 afgebroken en, deels met den afbraak, nagenoeg tezelfder plaats, een kleiner en zwakker huis gebouwd.

Hoef in de Helle

9. Onder deze benaming komt in eene Bossche Schepenakte van het jaar 1582 eene boerderij voor, die den naam droeg van *die hoeve in de Helle* en naast de kerk te Bergeik gelegen was. Zij had toebehoord aan Laurentius Van Der Bruggen genaamd Van Eijck. Noch door andere aantekeningen, noch door overleveringen is mij iets van gezegde huizing of de plaats bekend. Ik maak deswege eene gissing.

Afgaande op de vroegere grond-oppervlakte of vroegeren toestand bevond zich dat huis vermoedelijk op de plaats waarop in 18.. de bakker W. de Leijer een burgerhuis heeft gebouwd en waarin nu zijne weduwe woont. In dat jaar was er een oud gewoon boerenhuis afgebroken, waarin zekere landbouwer Driek Rits huisde, toen een ingekwartierde Kozak hem onbeschoft behandelde, wat in deze Be-

schrijving ook elders genoteerd is. Dewijl het kerkhof, rond de kerk hoog gelegen is, zoodat misschien door den naam *kerkberg*, (nu niet bekend) die plaats wel bedoeld wordt en men aan de noord-oostzijde van het kerkhof aanmerkelijk afdaalde, stond dat huis in evenredigheid zeer laag en was hierom eene Hellehoef. Tot het bouwen van het tegenwoordige huis is door ophooging van den grond de oude toestand geheel veranderd en een gedeelte van het kerkhof op welk punt in 1829 nog lijken begraven zijn als weg aangelegd en aan het dorps- of gemeenteplein toegevoegd.

Hoofdstuk XIII

Voormalige goederen van abdijen of kloosters te Bergeik

Er heeft hier vóór of tijdens de Reformatie nimmer eene abdijs of klooster bestaan. Nochtans bezaten voornamelijk drie dergelijke stichtingen, in België gelegen, te Bergeik belangrijke bezittingen, renten of andere inkomsten. Van deze zal ik achterëenvolgens gewag maken.

Postel

Te Bergeik bezat de abdijs in de 16de eeuw twee hoeven met eene jaarlijksche opbrengst van 250 gulden. Een windmolen, welke 's jaars *f.* 200 opbracht. De gedeeltelijke tiend. Te Weebosch de geheele tiend, jaarlijks *f.* 420 opbrengende. Al deze goederen werden in 1648 door de regeering des Lands aangeslagen.

Na den Munsterschen vrede ontvielen aan Postel zijne aanzienlijke goederen in de Meiërij van 's Bosch, waaronder naar voorwenden der Staten Postel behoorde. Met meer dan 150 degelijke bewijsgronden hebben de kanunniken der abdijs verdedigd, dat Postel tot Antwerpen moest gerekend worden en zij mitsdien, volgens de bepalingen bij dien vrede, alle recht op hunne bezittingen in Noord-Brabant behielden. Eerst in 1787 is naar waarheid en recht beslist, dat Postel naar zijne ligging onder Antwerpen behoorde en altoos behoord had. Evenwel werden de molens en 48 ontvreemde pachterijën niet aan de abdijs terug gegeven.¹¹¹

In 1297 ontheft de Graaf van Loon al de goederen, aan Postel behorende en onder Eijkelberge gelegen, ten voordeele van die abdijs of dat gesticht van alle belasting, hoofdgeld en bede, wat hij aan allen ter kennis brengt. Naar het oorspronkelijk stuk, een perkament met latijnschen inhoud, werd dit bevel uitgevaardigd door hertog Arnoldus [op] den derden Zondag na Onzes Heren Hemelvaart van genoemd jaar. Bergeik wordt daarin *Eijkelreberge* geschreven: de bedoelde goederen daar en rondom gelegen moesten volgens last van dezen hertog goed bewaard worden. Het perkament is met zijn groot zegel gesterkt.¹¹²

¹¹¹ Zie o.a. Welvaarts: *Gesch[iedenis] van Bladel en Netersel*.

¹¹² Archief Postel.

Brandschattingen door M[aarten] van Rossum en andere onheilen hadden niet alleen het kwartier van 's Bosch en dat van Kempenland maar ook Postel zwaar getroffen, waarom het vele renten en cijnsen moest verkoopen. Een perkament of volmacht van 21 Nov. 1554 meldt den verkoop van cijns te Bergeik.¹¹³

Den laatsten dag des jaars 1633 getuigen Schepenen van Bergeik, dat Postel uit alle zijne goederen, die onder hunne voornoemde Dingbank liggen, de reëele, personeele, ordinaire en extraordinaire dorpslasten betaalt, omdat anders de ingezetenen niet bij macht waren hunne quote of aandeel te voldoen.¹¹⁴

In 1713 betaalde de Prelaat of het klooster te Postel twee oude grooten armgeld te Bergeik.¹¹⁵

Rogier van den Staetacker, schout van Campenland (la Campine of Kempenland) ontving 30 April 1366 van de leenbezitters van het klooster van Tongerloo (van 't Goetshuislaet van Tongerloe) te Eijke, d.i. Bergeik, 21 mudden rogge; verder te Loen (Hoogeloon) 1, te Hapert 8, te Dusel (Duizel) 4, te Baest (Best?) 12, totaal 77 mudden of 66 mudden 's Bossche maat.

Rogier zegelt met: drie verlaagde drielingbalken, de eerste getopt met een dubbelen adelaar uitkomend: Legende S.S. Rothghui de Statecker. Aldus in J.Th. De Raadt: *Scaeux des Pays-Bas III*, 454b, uit de Chartes des Ducs de Brabant No. 2043.

Een droevig en zeer beklagenswaardig feit, waaraan zich ook ingezetenen van Bergeik schuldig maakten, viel in 1619 voor in de abdij te Postel, die zich immer door het uitdeelen van aalmoezen, het verleenen van gastvrijheid en andere deugden gekenmerkt heeft.¹¹⁶

Bij eene ordonnantie der aartshertogen Albertus en Isabella, d.d. 9 Sept. 1617 werd bepaald, dat het godshuis te Postel zou blijven bestaan, mits tweemaal 's jaars, ten behoeve der armen van omliggende dorpen, door de heeren of religieusen, zooveel koren of brood uitge-

¹¹³ Idem.

¹¹⁴ Idem.

¹¹⁵ Manuale van den armmeester des dorps Bergeyck van 1712-13 in mijn bezit.

¹¹⁶ Men zie o.a. *Hist. Verhandeling over de Kempen* door A. Heijlen, 1837, blz. 207 etc. en Welvaarts: *Gesch. der Abdij 1877/78*.

deeld werd, als en gelijk zij met de heiligen-geestmeesters en aalmoezeniers, in bijwezen van de wethouderen en pastoors dezer dorpen zouden overëenkomen.

Ook beval de Raad van Brabant aan de dorpen, het getal hunner bedelende armen op te geven, ten einde naar ieder dorp hunne prove (aalmoes) te kunnen zenden, zooals steeds gewoonte geweest was. Sommige dorpen weigerden de laatstgenoemde ordonnantie op te volgen.

In 1618 werden aan 't klooster op vetten Donderdag (dat is Donderdag vóór vastenavond) 2800 brooden en aan elken arme één stuiver uitgereikt. De prelaat verloor door het volksgedrang bijna het leven. Ook ontstonden er dien dag eenige onlusten en de religieusen hadden van het volk veel te verduren.

Om op den daarop volgenden Witten Donderdag allen oploop of bijeenkomst van zooveel arme menschen voor te komen, had de prelaat naar Lommel, Luiksgestel, Bergeik, Eersel, Hapert, Deschel, Rethy, Arendonk, Reusel en Bladel eene kar brood gezonden en doen afleveren. Onder het gemeene volk dezer dorpen ontstond bij die aflevering een gemor, waarbij alle bedreigingen gehoord werden; het zou zijne prove zelf halen. Den proviseur werd gelast naar de omliggende dorpen te gaan om met deze een verdrag aan te gaan hoeveel in 1619 aan elk dorp behoorde betaald te worden.

Voor het uitdeelen aan zijne armen verkreeg in geld: Desschel 9 rinsgulden 7 ½ stuiv.; Rethy 11 gl. 17 ½ st.; Hapert 8 gl.; Luiksgestel 8 gl. 2 st.; Reusel 11 gl. 10 st. De dorpen Arendonk, Bladel, Eersel, Bergeik en Lommel hadden geen geld willen ontvangen, noch een verdrag sluiten, wat tot de volgende euveldaad aanleiding gaf.

Op vetten donderdag van gemeld jaar zag men 's morgens eene groote volksmenigte met eenen trein karren door paarden bespannen te Postel aankomen. Die menigte bestond uit mannen, jongelingen, vrouwen en kinderen. Eenige inwoners van zeker dorp hadden zich zelfs, met zinkroeren gewapend, in eene compagnie geschaard. Postel's verwoesting scheen nabij. Men schatte de bijeenrotting in de herberg *het Gespreeuw* op ontrent 3000 menschen. Te 2 uren gingen zij verwoed naar het klooster en werd bijna alles geplunderd en verbrijzeld, de kloosterlingen allen met den dood bedreigd en andere

gruweldaden bedreven. Nog beproefden den volgenden dag acht dezer snoodaards den Prelaat en andere heeren met hunne snaphanen te vermoorden, hetgeen mislukte.

Nooit had men, volgens de nog bestaande bewijsstukken eene dusdanige verwoesting aanschouwd: onschatbaar was de schade. De geschilderde als een kunstwonder bekende glazen in de prelaatskamer, bewonderenswaardige tafereelen, enz. lagen verbrijzeld en gingen voor altijd verloren. 9 Maart 1618 klaagden Proost en religieusen van Postel bij den kanselier terecht over dit geweld, hun aangedaan wegens de schikking der uitdeeling met de H. Geestmeesters der omliggende dorpen. Van deze klacht is eene zwaar beschadigde copie onder het oud archief van Bergeik berustende.

Met betrekking tot deze abdijs bevinden zich daar tevens de afschriften: 21 Mei 1461 verordent Philips, hertog van Bourgondië enz., dat de twee proven, die in 't Godshuis van Postel, den armen plachten uitgedeeld te worden, onderscheidenlijk op Vetten Donderdag vóór Vastenavond en Witten Donderdag vóór Paschen alleen den H. Geest-armen zullen gegeven worden. 23 April 1500/01 verordent Philips, Koning van Castilië enz. evenzoo. 27 Juni 1554 Karel V insgelijks. 29 Juli 1601 Albert en Isabella evenzoo. Deze 3 stukken zijn alzoo van denzelfden inhoud. Nog liggen daarbij vier extracten van opene brieven den godshuize van Postel verleend.

Alle aanleiders van gezegde samenrotting hadden zich niet, door naar Holland te vluchten, aan hunne straf kunnen onttrekken. Eenige der bekendste en voornaamste werden in hechtenis genomen en naar Brussel verzonden. Daar moesten zij, naar de meeste waarschijnlijkheid, deze bestorming met de galg boeten.¹¹⁷

Een dergelijke aanval en noodlottige verwoesting als in 1619 had ook twaalf jaren later plaats, namelijk in 1631. Ik zal slechts in weinige woorden hier samenvatten wat daarvan een bevoegd schrijver zegt: "*Het schuim van Arendonk, Reusel, Bladel, Hapert, Eersel, Bergeik, Balen, Moll enz. gaf er aan zijne wreedheden den vollen teugel. Gewoonlijk was de horde, wanneer zij tegen het klooster hare balda-*

117

Ik las dit noodlottig feit de eerste maal in de *Kronijk van Turnhout* door P.J. Heuvelmans, 1844 p. 196-204, waaruit ik het getrokken heb. Zie ook des-aangaande *Geschiedenis van Postel* door Welvaarts, 1878, biz. 184-191.

*digheid botvierde tot den hoogsten graad opgewonden, half, ja meermalen smoordronken.*¹¹⁸ De aanval en plundering van 1619 is onder den abt Colibrant, die van 1631 onder Duchesne gepleegd.

Het grootste deel der hoeven en molens door de abdij van Postel te Bergeik, Bladel en elders bezeten, werden door de Zweedsche troepen in 1634 geplunderd. Diverse dezer hoeven lagen daarom ledig en desolaat. De huur, door de pachters te betalen aan het godshuis, werd hun voor dit jaar geschonken en daarbij tevens brood, zaadgraan en andere zaken.

Tongerloo

Van de aloude hoeve, tiende, cijnsen en andere bezittingen heb ik in de betrekkelijke hoofdstukken onder die benamingen gehandeld. Wat het kerkelijke betreft, zal dit te zijner plaatse eveneens geschieden.

Hoewel in de middelëeuwen de huizen van particulieren en de woningen der kloosterhoeven meerendeels van hout getimmerd waren, had Keizer Karel V om brandgevaar in 1521 het bouwen van houten muren verboden, wat in onze land- of woonstreek wel niet toegepast zal geweest zijn. De geestelijke gestichten hadden behoefte aan uitgebreid grondbezit, want dit was alleen hunne bron van inkomsten. Zij bezaten dan ook gewoonlijk groote stukken gronds. Schenkingen duurden ook onophoudelijk voort.

Vóór de reformatie betaalde menig stuk land alhier cijns aan het klooster te Dommelen en aan sommige andere dergelijke stichtingen. Aan 1 jaar interest van *f.* 1500 Episcopale goederen vermeldt de dorpsrekening van 1736 dat verschuldigd is *f.* 45.

Benedictijner abdij te Luik

Deze abdij, in het prins-bisdom te Luik gelegen, bezat van aloude tijden te Bergeik aanzienlijke goederen, bestaande in eene ruime, hechte en fraaie huizing, benevens tienden, cijnsen en landerijën. Ook deed zij er de voordracht van den Pastoor. Het huis droeg den naam van kanunniksdij, omdat daarin vóór de reformatie de zoo-

¹¹⁸

Welvaarts *Gesch[iedenis] van Postel*, blz. 184 en volg. Het feit put de schrijver uit 'Informatieën precedent bij Antony Wachterlaar... den leste Febr. 1631' in 't archief der abdij aanwezig.

genaamde kanunniken of beneficianten der kerk woonden. De andere eigendommen stonden respectievelijk onder de benaming van abtstieënd, abtscijns, abtsgronden of abtsgoederen enz. bekend. Tot omstreeks het midden dezer eeuw hoorde men alhier enkele ouderlingen die woorden nog wel eens bezigen. Genoemde woning lag in een kerkstraatje, 200 meters ten oosten der kerk. Al hare lotgevallen, eerste bewoners na de hervorming enz. zijn mij niet duidelijk gebleken; evenwel zullen hier daarvan eene menigte bijzonderheden volgen.

Er is tusschen den abt en de gereformeerde gemeente een geschil gerezen, waaromtrent de dorpsrekening van 1664 dezen post meldt: '*betaelt ofte gideboarseert aen den heere predikant, voor ende tot behoeft van de procedure tegen den abt van St. Jacob tot Luyck 12 gl. 10 st.*'

Ten jare 1665 is dit huis door de dorpen der dingbank of de thans gezamenlijke gemeenten van Bergeik, Westerhoven, Riethoven en Borkel van den abt van Sint Jacob te Luik aangekocht om tot woning van den predikant te Bergeik en gecombineerde dorpen te verstrekken. Ingevolge de Staatswet moest aan eenen predikant onder vergoeding van *f.* 60 's jaars eene geschikte woning bezorgd worden. Dit huis bleef dan juist twee eeuwen, in het gemeenschappelijk bezit der genoemde dorpen, toen den 15 Mei 1865 ten raadhuize van Bergeik door de besturen der betrokken gemeenten eene overeenkomst werd getroffen, waarbij Bergeik, onder uitkeering van *f.* 850 aan de andere dorpen voor dit gebouw met tuin en het raadhuis, hetwelk tot dan toe ook onverdeeld gebleven was, in het uitsluitend of afzonderlijk bezit daarvan kwam.

De predikanten der hervormde gemeente hebben deze kanunniksdij tot 1838 bewoond, toen in de Straat voor hen eene nieuwe woning is gebouwd. In dit jaar hebben de Marechaussées de door den predikant verlaten woning betrokken, waarin zij nog gehuisvest zijn. Verbouwingen, verbeteringen en wat dies meer zij aan deze oude huizing na 1735 gedaan, kan men in de dorpsrekeningen en sommige notulen der dingbank vinden.

Aangezien deze oude traditioneele ruime woning sinds eenige jaren bouwvallig begon te worden en men tot verblijf der Marechaussées

eene andere inrichting verkoos, is in 1866 deze merkwaardige huizing totaal afgebroken en er eene andere 10 meters nader bij den weg, veel kleiner en smaller dan de vorige, gebouwd.

*“Regenten der dingbank Bergeik, Riethoven, Westerhoven en Borkel geven bij rekwest van 25 Mei 1735, aan de Edelmog. Heeren, raden van Staten der vereenigde Nederlanden te kennen, dat zij door den rentmeester Lijcklama a Nijeholt verscheidene malen zijn aangemaand, om den predikant te bezorgen eene behoorlijke woning of pastorie, waardoor hij klachteloos worde gesteld, ingevolge resolutie van Hunhoogm., op het verzoek des predikants van 11 Maart dezes jaars, om eene betere woning. Dat de supplianten, om geene nieuwe kapitalen tot last van de corpora tot het bouwen van eene pastorie te negotiëren, door bemiddeling van den rentmeester zijn overreëngkomen met den rentmeester of gecommiteerde van den abt van Sint Jacob te Luik, welke te Bergeik eene schoone huizing heeft staan, tegenwoordig bij den predikant bewoond wordende, en de huizing, hof en landerijën daaraan behoorende, aan de supplianten te transporteeren en een' eeuwigen erfpacht van 45 gl. 's jaars door de supplianten jaarlijks uit de 60 gulden huishuur te vergelden, mits dat de abt van Sint Jacob nog tot appropriëring (toeëigening) dezer huizing zal moeten betalen eene som van 400 gl. eens, tot genoeg van den predikant en de supplianten onder 't opzicht van een' derde, welke huizing zeer hecht en sterk is, zonder in lange jaren, nadat daaraan 400 gl. zijn ten koste gelegd, weinig of geen reparatie zal vallen; zijnde dicht bij de kerk gelegen tot groot genoeg van den predikant”.*¹¹⁹

Dit contract 15 April dezes jaars te 's Bosch gesloten is 3 Juni daaraanvolgende door de staten goedgekeurd.¹²⁰ In de dorpsrekening van 1737 is een post der ontvangen f. 400 van den abt van Sint Jacob, alsmede van 293 gl. 10 stuiv. van verkochte goederen of gronden aan deze huizing behoord hebbende. Bij publieke aanbesteding der reparatie beliepen die kosten echter f. 573.

Den 10 Juli 1739 is een accoord aangegaan tusschen de regenten van Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft en den eerw.

¹¹⁹ Men wete dat toen de hervormden de parochiekerk tot hunnen dienst bezigden.

¹²⁰ Resolutiën der dingbank 1726-62, fol. 9 en 10, zonder titelblad.

heer Hanewinkel predikant dezer dorpen. Tot herstel en vernieuwing dezer huizing ontving de tweede comparant uit handen der eerste comparanten f. 160. *“Bovendien zal hij jaarlijks uit de f. 60, gesteld tot huishuur welke uit het kantoor der geestelijke goederen getrokken worden voor de pastoriëwoning alhier eene som van f. 15 genieten; blijvende de overige f. 45 verbonden in voldoening van den erfpacht, ingevolge HunEd. Mog. appointement van 3 Juni 1735, waarvoor de predikant zoolang hij alhier actueel blijft, belooft en aanneemt de voorschreven pastorie in alle ordinaire reparatiën niets uitgezonderd te onderhouden. Door het vertrek van dien predikant in 1741 kwam dit contract mitsdien buiten effect.”*

In 1775 worden f. 800 kosten gepecificieerd, in de vier laatste jaren aan de woning enz. gedaan.

Den 22 Juni 1776 is eene vernieuwing of aanzienlijke herstelling voor 1017 gl. 11 st. 14 penn. publiek aanbesteed. Behalve die som zijn er nog andere gelden aan uitgegeven.

Hoe groot de verandering in gezegd jaar aan de oude kanunniksdij aangebracht ook waren, kon men den vorigen bouwtrant daaraan meerendeels nog opmerken.

Ten einde dit model van middeleeuwschen burgerbouwtrant, de eenige toen hier nog overgebleven of bestaande aanzienlijke woning uit vorige eeuwen, eenigszins voor de nakomelingen te bewaren, heb ik dit gebouw, kort vóór de vernietiging, welke ik wegens *“de sloopzucht onzer tijd eigen”*¹²¹, reeds lang duchtte, nog eens nauwkeurig betracht, schoon ik daarvan in 1839 en later reeds aantekeningen maakte. Zelfs *“de puinhoopen van een oud gebouw, tot eerbiedwaardig gebruik bestemd geweest, mogen niet met verachting worden voorbij gezien”*¹²².

Het gesloopte gebouw stond in een perceel grond ter grootte van 41,94 aren¹²³, vroeger, naar men meent, aan drie zijden door eene diepe sloot en door den tuin geheel omgeven. Vóór en bezijden het huis, dat is ten zuiden en oosten, lag over die gracht een bruggetje, waarbij aan den binnenkant een poortje werd gevonden.

¹²¹ Navorscher 1855 en andere werken.

¹²² Nijhoff.

¹²³ Kadastrale Sectie B nos. 1139 en 1140.

Door het meermalen veranderen dezer aloude huizing bestonden de muren uit verschillende soort van baksteen. De oudste zijn denkelijk de grootste, ongeveer als die aan de parochiekerk, het gewezen slot en andere zeer oude gebouwen en waren 23 duim (cent.) lang, 10 breed, 6 dik; de tweede of daarop volgende soort 1 dm. of cent. korter doch even dik als de eerstgenoemde en overeenkomende met die aan het huis der kinderen P.E. Panken en vele andere oude burgerhuizen. Verder bemerkte ik aan dit gebouw nog vier soorten van baksteen, alle kleiner dan de eerstgenoemde. Tegen den oostelijken gevel stonden uitwendig ter versterking eenige steunberen, daar vroeger geplaatst, wellicht in 1776. Toen is de inrichting of inwendige verdeeling zooals ze nog bij den afbraak bestond, voor een groot gedeelte althans, aangebracht. Ongeveer in het midden, meer oostwaarts, trof men een' gang aan, waarin zes deuren. Er waren zeven benedenvertrekken, waarvan de meeste eene stookplaats of schoorsteen bevatten.

Onder de zeer ruime opkamer bevond zich de zeer diepe evengroote kelder, welks vloer in eene latere eeuw verhoogd was en waarop 5 zware steunberen of pilaren rustten, om het gewelf (vloer der opkamer) te schragen. De dikste steun had eene breedte van bijna 8, de andere van 7 decimeter. Zware eiken balken, inzonderheid boven den kelder en ijzeren ankers versterkten het gebouw. Sommige kamers waren van planken vloeren en plafonds voorzien, enkele dezer slechts sinds eenige jaren.

De hooge voorgevel des huizes was bepleisterd en geel geverfd. Op het midden (van 't westen naar 't oosten) prijkte een torentje met klok. Uit hoofde van den lageren muur aan den achterkant van het huis was het dak aan die zijde grooter dan aan de voorzijde. Uit het achterdak verhieven zich twee kolossale schoorsteenen, hooger dan de nok.

Vensters trof men 6 in 't front aan, als: 2 in de op- of kelderkamer, hooger dan de andere boven den grond geplaatst, en twee in de aangrenzende kamer, de beide overige aan de rechter- of oostzijde van de gang; 4 in den noorden- of achtermuur en hier en daar in het gebouw, vooral boven den zolder, verscheidene kleinere. In den westmuur had men in 1799 eene deur aangebracht om door behulp van eene buiten geplaatste trap ook de opkamer te kunnen bereiken.

Aan de west- en oostzijde was de gevel van het huis tot aan den nok trapswijze opgetrokken. De voor- of zuidmuur bereikte boven den zolder eene hoogte van 2,42 meter, terwijl de achtermuur daar eindigde. Van den grond tot de zoldering hadden de muren overal eene hoogte van 2,92 m. behalve aan den kelder of de opkamer welks zolder veel hooger lag. De lengte van het gebouw bedroeg buitenmuurs 20,6, de breedte 9,9 meter. In den westgevel bespeurde men 2 oude dichtgemetselde rondbogige vensters van ongeveer 1 meter hoog, welker bovende tot schier den hoogen zolder der groote kelder- of opkamer hadden gereikt. Vermoedelijk heeft dit laatste vertrek den daar verblijvenden kanunniken of priesters tot huiskapel gediend, te meer daar nog in de binnenmuren een paar hostiekastjes of tabernakels bij het afbreken werden aangetroffen.

Toen is mede, in Maart 1866, eene zeer merkwaardige oudheid voor den dag gekomen. Een metselaar, de onderste muren eener kamer wegruimende, ontdekte in den noord-westhoek een geheel onbekend en aan het oog onttrokken gemetseld keldertje van ongeveer 2 ½ voet breed, waarin een fraai beeldje van eiken of ander hard hout met 2 uitgestrekte vleugeltjes.

Het beeldje ongeveer 3 1/4 decimeter hoog en 1 ½ decim. breed, als pater of monnik gekleed, met de onderbeenen gekruist zittende, droeg op het hoofd een' kroon van 1 ½ centimeter breed. Voor of tegen het middenlijf bevond zich eene holte en een ver uitstekend glaasje, waarachter op den kant of rand aan de benedenzijde een fluweelen kussentje gezien werd. Hierop prijkte een kelk van perkament of dergelijke stof. In het kelkje bevond zich eene kleine hoeveelheid van onbekend zwart zaad, benevens een briefje of document waarop tien regels gedrukt latijn duidelijk te lezen stonden. De kelk droeg een deksel van een vierkantig stevig linnen doekje, dat door ouderdom verkleurd was en veel geleden had. Voor het beeldje stond overhoeks (diagonaal) mede een houten tafeltje, waarin een gaatje ter diepte van anderhalven centim. en dat een groot zakhorloge zou hebben kunnen bevatten.

Schoon ik den ambachtslieden en andere arbeiders bij den aanvang van den afbraak en gedurende dezen op drank onthaald had, met verzoek, mij al het merkwaardige hetwelk zij mochten bespeuren kenbaar te maken, waaromtrent ik dan ook toezegging bewam,

werd aanvankelijk gezegd vondst tot mijn leed gansch geheim gehouden. Zonder door zijne mede-arbeiders opgemerkt te worden, nam voren gemelde vinder het beeldje met de aangehechte voorwerpen vlug uit het keldertje. Te huis gekomen, gaf hij het gevondene, behoudens het eigenlijke beeldje, als speelgoed aan een tweejarig kind en weldra hadden zijne kinderen dien kostbaren schat vernietigd of verloren. Het beeldje verkocht de ontdekker aan eenen destijds te Bergeik verblijvenden persoon, die het van 22 Maart tot 28 April 1866 in bezit had, toen hij het den heer Nuijts te 's Bosch verëerde. Na een half jaar verkocht deze het naar men zegt voor *f.* 44 aan eenen oudheidkenner in Holland; doch toen de Bosschenaar (te Bergeik geboren) later vernam, hoe buitengewoon aan dit beeldje gehecht werd, drukte hij deswege meermalen zijne spijt uit en beweerde het aan eene groote som niet meer te zullen afstaan, bijaldien hij het nog mocht bezitten.

Terwijl dit beeldje het eigendom van eerstgenoemden kooper was, beschouwde ik het bij hem gedurig met opmerkzaamheid. Op mijn dringend verlangen heeft hij mij later de hem bekend zijnde omstandigheden mondeling en ook schriftelijk medegedeeld. Hij betuigt o.a.: *"Indien de heer Panken mij dat beeld met belangstelling gevraagd had, dan had ik het zijnEd. op mijn woord cadeau gedaan. Wat kan een klein beeld veel waarde hebben!"*

Nu toch deze middeneeuwsche godsdienstige oudheid verloren is, heb ik ze alhier voor de geschiedenis en archaeologie trachten te bewaren.

Een steenen pot, doch aan stukken, stond bij den afbraak mede in dat onbekende keldertje.

Onder den vloer der rechter-voorkamer aan de gang werd een ledige aardden pot aangetroffen en 13 Februari des volgenden jaars onder den grondslag van den achtermuur twee middenëeuwsche steenen kruikjes. Het kleinste was spoedig vernietigd, terwijl het andere, waarvan aan den hals door den vinder een stuk gestoken werd, dat verloren ging, bij mij lang is bewaard gebleven.

Doch ik keer terug tot het gebouw. Blijkbaar lagen alle vloeren eertijds lager. Door verloop van tijd werden de meeste straten toch door opwerping van aarde enz. hooger, waardoor vele huizen als 't ware

eenen lageren grondslag verkregen. Het wit zand onder het gesloopte gebouw was daar evenwel ter dikte van bijkans anderhalven meter aangebracht.

Op den zwaarsten eikenbalk boven den kelder stond als met haast of door eene onkundige hand daarin gesneden MD (1500) en daarop wat verder sierlijk en duidelijk MDXXXII, waaruit ik afleidde dat dit gebouw in het jaar 1532 zal opgericht zijn of eene zeer aanmerkelijke herbouwing ondergaan hebben. Andere jaarschriften of dergelijke hebben wij niet kunnen opsporen.

Of een torentje op het in 1776 vernieuwde gebouw stond, bleek mij niet; doch is allerwaarschijnlijkst, en denkelijk is het klokje, dat na eenigen tijd in het raadhuis gestaan te hebben in 1785 verkocht werd, daaruit afkomstig. Bij den bouw in 1776 had de gemeente eene bekende brandklok, 112 oude ponden zwaar, gekocht en die in het torentje gehangen.

Dit torentje droeg eenen grooten ijzeren knop met een vaantje als windwijzer, hetwelk het jaar 1776 te lezen gaf. Waar de klok vandaan kwam, is mij niet gebleken. Op het bovendeel stond, dat zij door Jacobus de Clercq in 1668 gegoten was. Verder las men er den naam van Jacob Huberts Ketelers op. Wegens gevaar van instorting werd de klok 26 Juni 1841 uit het torentje genomen en door twee ambachtslieden op de schouders aan eenen stok naar het raadhuis gedragen, waar ze tot 18.. in de kamer ter regterzijde berustte, door de hervormde gemeente van Hoogeloon gekocht en in het torentje aldaar gehangen werd. Nadat het vaantje en de knop in 1839 van het torentje te Bergeik op het gebouw gevallen waren, bleef het eerstgenoemde later van die twee voorwerpen verstoken. Bij de herstelling in 1776 is ook een put gedempt en eene pomp gemaakt.

Tot in 't begin dezer eeuw was nog in het gebouw een lavabo, waarin de priesters hunne handen wieschen, aanwezig gebleven, die toen door eenen metselaar werd weggebroken.

Aan de voordeur des huizes lag van 1818 tot aan de vernietiging in 1866 een grafzerk als stoep, afkomstig uit het gesloopte klooster te

Achel. Thans verstrekt hij tot stoep aan de woning van den WelEd. Heer P. van Galen.¹²⁴

Nadat dit oud, eerbiedwaardig gebouw achtereenvolgens tot verblijf van R[ooms] C[atholieken] en protestantsche geestelijken had verstrekt, diende het de laatste 28 jaren als zoodanig voor de hier gevestigde Marechaussée. Voor gebruik der onder hen aanwezige gehuwde personen verdeelde men den kelder in vier vertrekken, van welke één tot gevangenis werd bestemd.

Den 14 Februari 1866 begon de slooping van het gebouw. Dagelijks arbeidden daaraan vier metselaars en één timmerman tot en met 7 Maart, benevens acht daglooners (waaronder eenige jongens) om de bouwstoffen van den afbraak op kleinen afstand te brengen. Wat de nieuwe woning betreft leze men in het hoofdstuk Marechaussées.

¹²⁴ Zie opschrift enz. van den zerk in mijne 1ste Beschrijving [H.S.].

Hoofdstuk XIV

Versterkt kasteel, slot of landhuis. Heerlijkheid. Baron. De Graven van Bergheijk. - Het adellijk geslacht Eyck.

Een kaart, plaat of reproductie van het overblijfsel van het Slot.

Langdurige en buitengewone pogingen heb ik aangewend, ten einde alle merkwaardigheden van het slot of kasteel en zijne bewoners te kunnen mededeelen. Tal van geraadpleegde gedrukte werken en archieven lieten mij grootendeels onbevredigd. Sommige berichten, welke desaan gaande bestaan, zijn met elkander in strijd of twijfelachtig. Zoo blijft het de vraag, of aan het slot of versterkt kasteel dezelfde plaats moet toegekend worden als aan het gebouw, hetwelk onder benaming van *huis* te Bergeik, landhuis of kasteel der Heeren van de gewezen heerlijkheid aangeduid wordt. Er is noch bij geschrift, noch bij overlevering eenige andere plaats bekend, waar een slot, kasteel of dergelijk gebouw bij het dorp aanwezig zoude geweest zijn, dan die welke ik daarvoor vermelden zal.

Alle bijzonderheden door mij, waar dan ook ontmoet, erlangen in dit hoofdstuk eene zooveel doenlijk geregelde plaats. Na vele navorschingen en vergelijkingen is mij de meening toegedaan slot en kasteel hier hetzelfde te zullen wezen, altans een gedeelte.

Een ongenoemde die verscheidene der gewichtigste zaken van Bergeik verhaalt en aan het hoofd stelt: "Beschrijving van de stad Tyboria¹²⁵ uit een oud handschrift, Anno 1609", zegt dat "*voorheen het Landhuis of kasteel, met water en wal versterkt, eene bezitting was van de Backsen*" en na hen Joan van Es, onder wien het met eene koninklijke bezetting voorzien en van weerszijden door een' wal omgeven was, zoodat de Batavieren (Hollanders) die onder aanvoering van Graaf Maurits den overtocht te vergeefs beproefd hadden, terug keerden. Het bleef in dien toestand tot dat Mondragon¹²⁶ goed vond de Taxanders (Noordbrabanters) te ontwapenen en

¹²⁵ Zie over dezen latijnschen naam blz.6. Hoofdstuk I.

¹²⁶ Deze beroemde bevelhebber stierf in 1595 en mocht eenen zeer hoogen leeftijd bereiken. Men leze o.a. *Merkwaardige Kasteelen in Nederland* door Van Lennip en Hofdijk. 1884, blz. 167. *Nederl. Beroerten in de 16de eeuw.* 1868, III, blz. 189.

de drie voornaamste vestingen, onder welke Bergeik, met den grond gelijk te maken, hetgeen in het jaar 1592 [of 1593, red.] geschiedde.

”De ijverige geschiedschrijver Grammaije meldt in een mede latijnsch werk, ten jare 1708 gedrukt, woordelijk het vorenstaande. De Schrijver van *“Tableau de l’Histoire des princes et de la principauté d’Orange ... à la Haye 1639”* deelt mede: “Op zijne terugkomst (van Maastricht) nam hij (Maurits) Bergeik in en versterkte het en zoodra de velden den paarden voedsel verstrekten, trok hij te velde met duizend voetknechten, twee duizend paarden en vijftig stukken geschut, om zijn gezag beter te bevestigen en zijne macht verder uit te breiden.

Tegenwoordige Staat der Verëen. Nederl. 2de Dl. 1740 zegt op het art. *Bergeik*: “Men ziet er de overblijfsels van een oud en sterk slot, dat in den Spaanschen oorlog door Mondragon verwoest werd.” Het *Vaderlandsch Woordenboek* door Kok, VI deel, 1787 meldt hetzelfde.

Overgenomen:

“de Brouckhoven, comtes de Bergeijck 1 Juni 1665, Comtes de Bergeijk 9 Dec[ember] 1676, barons de Leefdael 15 Juni 1679. In blauw drie molenijzers van goud. Gekroonde helm. Helmteeken; drie wimpels van zilver, omboord van purper, gekwast van goud, de lansen (prikken ?) van zwart beslagen van goud; dit alles tusschen eene vlucht doorsneden beurtelings van blauw en goud of een antieke vlucht aldus doorsneden. Schildhouders, twee leeuwen aanziende, van goud. De Brouchovens (Brabant) zijn geadeld 10 Febr[uari] 1607 en 13 (?) 1620 met dit wapen. Doorsneden: 1. in blauw drie molenijzers van goud; 2. Gedwarsbalkt van goud in blauw in vier stukken. Helm en helmteeken gelijk aan die der comtes de Bergeijck. Aan de wimpels (banderole) in dat helmteeken kan men zien, dat zij toen schildknapen waren. Aldus Rietstap’s *Armorial* (1875) p. 188b, 189a.

Aardrijksk[undig] Woordenboek door Van der Aa, 1870. “In 1592 bij het terugkeeren van Maastricht door Maurits ingenomen en de plaats versterkt met een fort of kasteel, dat in het volgende jaar door Mondragon met 3000 man ingenomen en ten gronde geslecht werd” Hirwe [?] H.V. kr. 2 deel, fol. 368, vermeldt de inneming op dezelfde wijze. De heer L. Houben schrijft op dat jaar: “De grens-

streken waren onveilig. Mondragon had de sterkte te Bergeik ingenomen, een voorpost als het ware van Eindhoven. Dit belette niet dat de soldaten, in dienst der Staten, zich in de omstreken, zooals overal elders, waagden om de ingezetenen geld af te persen, en klachten hierover werden nauwelijks aangehoord".¹²⁷

Oudenhoven, uitgave 1649: "Bergeijck plachte een sterck kasteel te hebben, maar is door het 12 jarige bestand door last van de Spaanschen afgeworpen." Hij zegt (met weder verbeterde spelling) in de uitgave van 1670: "Hier placht een sterk en zeer wel gefortificeerd kasteel of slot te wezen, met garnizoen bezet, maar Mondragon, zoekende de platte landers te ontwapenen, heeft deze sterke sloten, waaronder dat van Bergeik één was, laten omverwerpen en slechten, was eertijds de woning van de Baxen."

Van Zuijlen, *Inventaris der 's Hertogenbossche Archieven*, 7de stuk, blz. 1243: "Paulus en Marcellis Bax waren te 's Bosch uit een aanzienlijk, doch niet uit een adellijk geslacht der Bacxsen of van Baxen geboren. Wegens hunne overhelling tot de Staatsche zijde verlieten zij in 1579 hunne geboortestad, waar zij en ook hunne ouders en voorouders woonden. Deze heldhaftige familie wordt met de adellijke soms verward."

Sedert Juli van dat jaar waren de voornaamste ingezetenen en het grootste gedeelte der Protestanten daaruit gevluht (naar luid van vele schrijvers) onder welke de Baxen. Men leze over de zeer vertakte familie Back, Backx, Bax of Back o.a. *De Navorscher* 1853, blz. 56 en het Bijblad van 1859. Onder zeven lijksteenen en grafschriften te Bergen-op-Zoom, in *Den Navorscher* van 1856 medegedeeld, komt het opschrift onder I gedeeltelijk voor van Paulus Bax, overleden in 1606. De helft van het opschrift was geheel verloren gegaan. Een latijnsch grafschrift te Breda meldt Joannes Backx + 1599.¹²⁸ In de stad en Meierij van 's Bosch vindt men dien familienaam; ook te Bergeik gedurende vele eeuwen, naar ik meen, allen katholiek; doch sedert vele jaren zijn er geene inwoners meer van dien naam.

¹²⁷ *Geschiedenis van Eindhoven* I, 244.

¹²⁸ Van Goor. Ook *De Navorscher* 1881, Afl. 1.

Hendrik van Bergaine wordt in 1662 'heer van Bergeijck, Rijthoven en Westerhoven' genoemd; zijn stadhouder te Bergeijck was toen God. Berchmans.

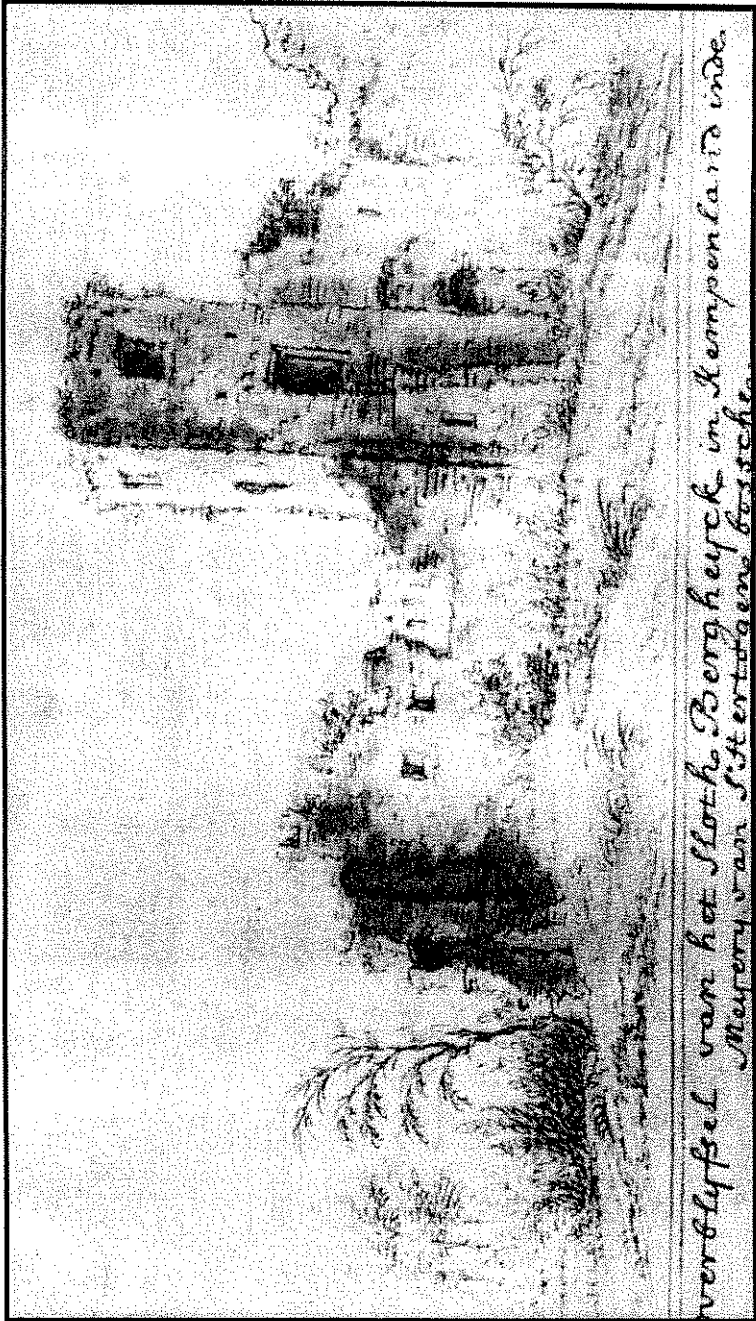
In *der Fluijten Lusthof*, te Utrecht in 1646 gedrukt, was jonker Jan Van Eijk componist genoemd. *De Navorscher* 1874 of Nieuwe Serie, zevende jaarg. blz. 418-19, meldt zijn grafzerk met het opschrift en andere zaken.

In Nov[ember] 1875, blz. 503 enz., is geboekt: Eyk (Jan Jacob Van). Uit het door hem gevoerde wapen, ook onder de kwartieren van ... Sweerts in de St. Jansk[erk] te 's Bosch opgemerkt, blijkt dat hij tot het oude Brabantse geslacht van dien naam behoorde, waarvan een tak de heerlijkheden Nuenen - Gerwen - Nederwetten tot aan 't einde der vorige eeuw heeft bezeten. (Zie Hanewinkel: *Besch[rijving] v[an] 's Hert[ogenbosch]*, bl. 333): Kennelijk behoorde tot hetzelfde geslacht de Gorinchemsche schepenfamilie Van Eijk van Brussel, gezegd Bercheijk, wier wapen als volgt beschreven wordt. Doorsneden. Boven: van zilver met 3 geknotte palen van sabel. Onder: van goud met 3 bloemen van lazuur, gesteeld van sinopel, gebonden van keel.

Van deze branche waren er leden te Utrecht en Rhenen bekend. Te Rhenen zat zij (17e eeuw) in de schepenbank. In lateren tijd komen er ook Bergëiken in Tiel voor. ... N. de Roeven AZ.

Wanneer met het Slot en met het Kasteel der Heerlijkheid hetzelfde gebouw bedoeld is, dan moet, spoedig na het slechten van het eerste door Mondragon, het tweede genoemde gebouw op de dikke grondslagen of althans te dier plaatse opgetrokken zijn. Jammer dat dit Slot of Kasteel met grachten enz. eens zoo merkwaardig en door een onzer adellijke geslachten gegrondvest, bezeten en bewoond, niet opgenomen is in *De Adellijke Lusthoven ... des Hertogdoms Brabant*, gedrukt in 1706 of in oudere werken.

In Januari 1889 verscheen een Catalogus der Kaarten, Prenten en Teekeningen der provincie Noordbrab[ant] of daarmede in verband staande, welke verzameling zich bevindt op 't kasteel Nemerlaer te Haaren, toebehoorende aan jonkheer Van den Bogaerde van Heeswijk. No. 563 van het boekje heet: Bergheijck. Overblijfselen van het Slot twee gewone teekeningen op één blad.

verbleefsel van het Slotho Bergheijck in Kempenland inde
Meerery van Sittentogens bossecht

De standplaats van het gewezen kasteel is ongeveer 7 minuten ten zuidwesten [= zuidoosten, red.] der parochiale kerk, op zeer geringen afstand zuidwaarts van het gehucht de Lind, slechts 1 minuut gaans noordwaarts van het riviertje de Keerschop.

Naar het verhaal, door oude lieden die het kasteel in zeer vervallen staat nog gekend hadden, aan mij gedaan, bestond het uit dikke, hoge muren, met tras of eene andere sterke specie aan elkander gehecht, waarin getraliede vensters. Het gebouw van eene verdieping voorzien, had een leiën dak, geen groot begrip en naar men zeide aan de zuid-oostzijde een trap of torentje. Eertijds merkwaardig, doch geruimen tijd onbewoond en langzamerhand vervallende, wekte het in de laatste jaren medelijden, tot dat het in of omtrent het jaar 1798 geheel is weggebroken en gesloopt.

Een vest omringde het kasteel met het perceel. Niet de zuid- en de oostmuur, maar wel de noordelijke en de westelijke muren stonden tegen het water van de vest. Bij de meting der landerijën in 1791 is de grootte of oppervlakte van het gebouw of de woning op 8 roeden opgegeven, voorts 2 lopensen en 4 roeden voor de vesten en het land dat daarin gelegen was. Het kadaster meldt als water of vest 16 roeden 70 el of M, weiland 26 roeden 70 M., ook alzoo in 1867 toen Jan van Kuik het voor f. 400 kocht waarop 5 slagen. Naar mijne afmeting bedroeg de breedte van de vest aan de zuidzijde bijna 10, aan de drie andere zijden ruim 8 meters.

In of omstreeks 1793 zou het in ruïne liggend gebouw met den grond door den mij onbekend gebleven eigenaar aan Francis Ermen (een gewezen teut of venter in Duitschland) op het middelste Loo te Bergeik woonachtig, voor slechts f. 300 verkocht zijn. Omtrent vijf jaren later werd het gansch vervallen en sinds lang onbewoonde kasteel door hem geruimd en de afbraak verkocht. Deze is door verschillende ingezetenen der gemeente en anderen gekocht. Er werd o.a. steenwerk, een trap enz. aan het huis van Jac. Bussing gebruikt dat tegenover de in 1790 gebouwde en in 186[?] afgebroken kerk op het Loo gelegen is. Dit huis is in 18.. Weder vernieuwd.

Lang droeg het overblijfsel van het versterkt kasteel of slot den naam van *Poort*, welk woord volgens Dr. Hermans (*Mengelwerk* p. 84) oudtijds ook eene stad of omsingelde buurtschap beteekende.

Door de erven Peter Ermen, toen te 's Hertogenbosch wonende, werd de grond des kasteels den 22 Ferbruari 1841 in het openbaar geveild en verkocht; de Israëliet David Klein werd toen eigenaar voor *f.* 194. In de verkoopacte is de oppervlakte van het water of de vest aan 16 aren 70 cent[iaren] (een lopense) en die van den bouwgrond op 26 aren, 70 centiaren gemeld. Reeds het volgende jaar werd dit perceel weder in het openbaar geveild, en deed A. Fleerackers (mijn stiefvader) op mijn aanraden het hoogste bod. Klein wees den koop niet toe. Hij dempte het volgend jaar de vesten tot op eene breedte van 1 1/4 meter met de aarde binnen die grachten, waardoor het perceel ongeveer 1/2 meter lager dan de omliggende is geworden. Van de tot hiertoe in den grond gebleven fondamente des kasteels werden ongeveer vijf gewone karvrachten uitgegraven. De steenen hadden eene aanzienlijke grootte, zooals die in vorige eeuwen zijn gebakken en aan de parochiekerk en nog eenige particuliere gebouwen worden gevonden.

Er werd (26 Juni 1843) zeer diep bij den ingang van het perceel eene middeleeuwsche met wapens versierde steenen kruik opgegraven, welke van dien tijd tot 1863 in mijn bezit was. De kasteelgrond is in 1867 weder publiek verkocht aan Jan van Kuik, wiens woning er het naast bij ligt, voor 400 gulden, welke som echter niet zoo veel zoude bedragen hebben indien ik niet herhaaldelijk, ter verkrijging van dit historisch plekje grond, een bod had gedaan.

Het terrein heeft binnen de grachten een regelmatig, schier vierkanten vorm, ook aan de buitenzijde behalve naar het oosten, waar vroeger wegens het aanwinnen van grond eene eenigszins cirkelvormige strook verkregen is. Aldaar lag, volgens overlevering, eene ophaalbrug. Bij de doorgraving of bearbeiding van den grond zijn ook nog in de laatste jaren gedeelten en geheele steenen van 't kasteel uitgegraven.

Sinds de ruiming, dus schier eene eeuw, wordt de grond, bij uitzondering als bouwland, immer als weiland gebezigd. Een schrijver in de vorige eeuw meldt, dat het kasteel toen als bouwmanswoning diende. Is dit waarheid, dan zal zulks vermoedelijk slechts voor korten tijd geweest zijn. Er stond van ouds een niet groot boerenhuis nabij de noordelijke kasteelvest, hetwelk omstreeks 1807 voor afbraak is verkocht en toen is weggeruimd. Mogelijk ontstond deswege met deze woning en die van het slot wel eens verwarring.

Men zie van dit huisje ook blz. 29. Deze plaats, tusschen het kasteel en den gewonen weg gelegen, wordt als weiland gebruikt.

Toen in het begin dezer eeuw vele voorpotingen of aan den weg liggende strooken gronds ingenomen werden, is ook te dier plaatse een lap gecultiveerd, grenzende aan het gezegde stuk en de Straat, weshalve er nu twee perceelen tusschen deze en de kasteelplek gelegen zijn.

Uit het puin in het perceel, onmiddellijk westwaarts aan de kasteelvest grenzende, wordt ook het voormalig bestaan eener woning op die plaats gegist.

[In de kantlijn]: Behalve de demping in 1843 is die in of ongeveer het jaar 1860 voltooid door aarde uit het perceel, waaruit men ook nog steenen en puin haalde. Eenige jaren geleden vond er J. van Kuik een zeer klein fleschje met hem ongekend vocht gevuld. Hij gaf het aan wijlen Mej. J. Raupp, die het mij had verëerd.

Ten jare 1626 werd Bergeyck met Riethoven en Westerhoven eene heerlijkheid, welke door Philips IV, koning van Spanje en hertog van Brabant, toen aan Rogier van Brouckhoven voor *f.* 9700 verpand is. Genoemde dorpen kwamen in 1658 onder de Staten der Nederlanden, nadat dezen de voormelde som aan de weduwe van den Jonker hadden teruggegeven.¹²⁹ Door deze inlossing verviel alzoo deze heerlijkheid.

De Baron Jan Baptista van Brouckhoven, Heer van Bergeijck, ridder der militaire orde van Sint Jacob, staatsraad van den koning van Spanje in de Nederlanden en gevolmachtigde bij den vrede van Aken, gesloten met den allerchristelijksten koning in 1668, huwde de weduwe van P.P. Rubens, ridder, hoveling, staatsman en onvergelykelyk schilder, die den 30 Mei 1640 te Antwerpen overleed en aldaar met groote pracht en plechtigheid ter aarde werd besteld. Gezegde weduwe Helena Ferment of Fourmont was, toen zij in 1630 met Rubens in den echt verbonden werd, "*eene edele jongvrouw, 16 jaren oud en van eene verrukkelijke schoonheid, wier opvoeding en deugd aan deze zeldzame bedeeling volkomen beantwoordde*".¹³⁰

¹²⁹ Bachiene, *Vader[andsche] Géographie*, blz. 602 noemt in deze plaats van gemelden Rogier jonkheer Gerard.

¹³⁰ *Hist[orische] levensbeschrijving van P.P. Rubens*, 1840, blz. 172.

[Ik kan hier bijvoegen, dat Isabella, dochter van Philips II, in 1609 P.P. Rubens van de ontworpen reis naar Italië terughield en daar-door den staatsman-schilder voor de Zuidelijke Nederlanden behield. Rubens was een biechtkind van Michiel van Ophoven, die later, in 1626, bisschop van 's Hertogenbosch werd]. [Deze passage door Panken doorgestreept; red.].

Bij gelegenheid der in 't laatst van Augustus 1877 te Antwerpen uitnemend luisterrijk gevierde feesten van het 3de eeuwfeest van Rubens, leverde de Precurseur de uit echte bron opgemaakte en door Baron van Havre aan dat Blad verstrekte naamlijst van de afstammelingen van den beroemden schilder. De 556 daar vermelde personen behooren tot 120 familiën, wonende in België, Frankrijk, Oostenrijk, Italië en Amerika. De redevoering bij het beeld van Rubens in 1840 te Antwerpen gesproken ziet men o.a. in de volledige werken van Conscience, Aflevering 39.

Na deze afwijking keer ik tot het geslacht Van Brouckhoven, te 's Hertogenbosch tot eene hoogst deftige familie behorende, terug. Gedurende verscheidene eeuwen bekleedden vele leden er aanzienlijke en gewichtige betrekkingen en ambten. In acten en andere schriften en boeken vindt men den naam Broeckhoven, Brouckhoven enz.; de oorspronkelijke schrijfwijze is Brouchoven. Volgens eene bekomen mededeeling uit het oud stedelijk archief te Arnhem, deel VII, was in 1648 I.I. Broecheven Heer van Bercheijck, toen Brigade Generaal in Oostenrijkschen dienst, gevolmachtigde afgezant voor den Munsterschen vrede anno 1648. Hij had zijn logement te Munster in een huis gelegen in de Sint-Jacobstraat, hetwelk behoorde aan Jonkvrouw Elisa Wittenhorst. Dit huis is later vermaakt aan de Munsterkerk te Aken. Een handschrift van 9 Juli 1648 noemt Jan Baptist Broecheven, heer van Bergeik, "tresorier-generaal" der stad Antwerpen.¹³¹

In het Rijksarchief te Brussel noteerde de heer P. Cuijpers: "26 Nov[ember] 1697, Heer Johan van Broeckhoven, grave van Bergeijck van den rade van state ende tresorier-generaal van Z.M. domeinen en fnantiën, momboir over zijne dochtere jonckvrouwe

¹³¹ Welvaarts, *Geschiedenis van Bladel en Netersel*, blz. 24. Zie ook blz. 26.

Catharine Fernandiae de Brouhoven sijne eenighe dochtere, behouden van vrouw anna Francoise hilman.”

Eene volgende nota: “Bergeijck, Westerhoven, Riethoven, Borkel en Schaft in 1626 door Philip in pande aan Rogier (ik vond ook Gerard) van Broekhoven voor 9700 gulden gegeven; door de Staten ontband in 1678 [1658 ? Red.] de som aan de weduwe terug gegeven. Bergeijk Baron geschapen in 1664, Bergeijk Graaf geworden 1676.”

Uit eene menigte werken heb ik een aantal leden of afstammelingen, of wat dies meer zij, opgeteekend. Dewijl zulks echter geen volledigheid en mitsdien weinig waarde zoude bijbrengen, zal ik die uittreksels niet overschrijven en nog eenige zaken melden uit *Miroir des notabilités nobilaires de Belgique etc.*, 10e livraison, 1862.

“Gerard van Broeckhoven, heer van Bergeijck, van Westerhoven en van Rijthoven, ontvanger-generaal der beden in het kwartier van ‘s Hertogenbosch, overleden te Lier 1638, was vierde zoon van Hendrik van Broeckhoven schepen te ‘s Bosch. Gerard en zijne broeders verkregen in 1620 brieven van adeldom en octrooi tot een geadeld wapen, hetwelk daar alles breedvoerig wordt medegeedeeld.

Jan Bapt. van Broeckhoven, Baron van Bergeijck, bij brieven van 1 Juni 1665, vervolgens Graaf van Bergeyck door andere brieven van 9 Dec[ember] 1676, stierf te Toulouse 13 Nov[ember] 1681. Hij huwde de eerste maal de weduwe Rubens (hiervoren gemeld) en in tweeden echt in 1674 Marie Fr. Dennetières, weduwe van Hendrik van Croonendael, raadsheer der domeinen, + te Doornik 2 mei 1700.

J.B. van Broeckhoven, bij souvereine brieven 1 Jan[uari] 1665 Baron onder den naam van Bergeijck geworden, was zulks met last en onder belofte onder den naam van Bergeijck tot baronnie te verheffen eene streek land, in de Nederlanden gelegen, van de kroon afhankelijk. Men heeft ongelijk gehad te veronderstellen, dat het leen of edelwijs gehouden goed van Bergeyck door gezegde open brieven tot baronnie werd verheven. Niettemin werd deze titel erkend door den koning van Spanje Karel II in de brieven van 9 december 1676, door welke hij, onder zekere conditie den baron van Bergeijck tot titel en rang van graaf verhief.”

Hier neemt de schrijver uit “Miroir enz.” de geschiedkundige merkwaardigheden van het adellijk geslacht Van Broeckhoven over

en handelt over de groote diensten sinds vier en dertig jaren, in verschillende reizen door genoemden baron van Bergeijck den Lande bewezen. De voorwaarde waaronder de titel van graaf verleend werd, was om onmiddellijk na den landsvrede een voldoende landterrein te koopen ten einde er gezegden titel aan te verbinden. De graaf van Bergeijck deed 16 Maart 1677 den eed van getrouwheid en de brieven werden te Brussel 6 Oct[ober] van dat jaar in het wapenkundig register opgeteekend. Al is de conditie om een geschikt en voldoende landterrein, zoowel bij de verheffing als baron als bij die van graaf te verkrijgen, niet vervuld, zoo kunnen toch de opene brieven niet twijfelachtig wezen en daaraan hoegenaamd geen mindere kracht en macht toegekend worden. Jan Bapt. Van Broeckhoven en zijn zoon genoten een onmetelijk groot crediet.”

Te allen tijde kan dien lof aan de baronnen en later aan de graven van het geslacht Bergeijck toegekend worden. Inzonderheid munten de graven van Bergeijck te Antwerpen, Brussel enz. door godsvrucht, mildheid tot den arme en begunstiging van vrome instellingen uit. Paus Pius IX verhief in 1868 den Graaf Florimond van Bergeyck te Brussel tot Kommandeur van Gregorius den Grooten, eene onderscheiding destijds niet zoo algemeen dan tegenwoordig.¹³² De bekende en weldoende Graaf van Bergeyck te Antwerpen heeft in 1893 het patronaat aanvaard voor katholieke stichtingen tot verspreiding van het katholiek geloof in het Oosten. De Graven van Bergeijck zijn aan de meeste en voornaamste adellijke geslachten in België verwant.

Te betreuren is het, dat hier geen enkel monument, archief of dergelijke herinnering der baronnen of graven van Bergeijck kan getoond worden. In de nog aanwezige dorpspapieren ten raadhuize mocht ik slechts 't volgende ontmoeten: *“Een jaar intrest f. 18 den Baron Broeckhoven verschuldigd van een kapitaal groot f 600, genegoci-eerd 18 Juni 1629 verschenen in 1735.”*

Deze post komt fol. 13 in de dorpsrekening van 1737 voor, waar fol. 17 dit kapitaal als gelost staat. In dezelfde rekening leest men pag. 20, *“voor een brief te franqueren aan den Baron Brouckhoven 2 stuiver”*. Over dezen tak van Brouckhoven - Bergeijck zie men ook de bij Huytens *“l'Art de vérifier les dictes par un religieux, 1819”*

¹³² Mijn *Correspondentieboek* met voorn[ame] personen, bl. 272.

aangehaalde schrijvers. “*Het is opmerkelijk*”, zegt Nav[orser] 1869, No. 5, “*dat deze tak van het geslacht de Rovere in 1607 werd gedeeld en opnieuw in 1620.*”

[Van Eijck - Van Bergeijk]

Bastiaan van Veen, predikant te Baarn, was zoon van Arie van Veen, landbouwer, bij Elisabeth van Bergeijk. Bastiaan's dochter Elisabeth, Anneke van Veen, werd 6 Januari 1820 te Baarn geboren en stierf aldaar 25 Maart 1901, echtgenoot van Nicolaas Willem van Duren, geb. te Dordrecht 29 Augs. 1819, + te Papendrecht 10 April 1853, landbouwer aldaar.

Op 1 Januari 1822 te Heusden geboren: Jacoba Goverdina van Herwaarden, dochter van Jan Floris zn. bij Alida van Bergeijk, gade van Samuël Piërre Jean Charles van Dam, heer van Hekendorp en Polanen, lid der Prov. Staten van Noordbrabant. In Jaargang V (1888) van *Algem. Nederl. Familieblad* komt op blz. 276/7 eene genealogie voor van het geslacht Van Eijck, weldra, nadat een der leden het huis Berch-Eijck in bezit kreeg, van Berch Eijck genoemd. Het wapen is: Gedeeld; boven in zilver drie zwarte palen in het schildhoofd, beneden in goud drie roode rozen met groene stelen, de middelste voorzien van twee horizontale groene bladeren, terwijl de stelen der buitenste rozen naar die der middelste zijn heengebogen, zoodat ze samen een bouquet vormen. Helmteeken: een gouden muurkroon, waaruit twee zwarte palen oprijzen, verzeld van een uitkomenden zilveren hazewindhond met zwarten halsband. Aldus in *Algem. Nederl. Familieblad* XIV (1901), blz. 222.

Den 24 Augustus 1847 bezochten 2 Heeren Graven van Bergeijk, Gebroeders te Antwerpen woonachtig, de gemeente Bergeijk, uit belangstelling der gewezen woonplaats (hoe kortstondig die dan ook ware) hunner voorouders, van wie ik hun het mij bekende verhaalde.

Onder de langdurige wandeling door een deel van 't dorp toonde ik hun de openbare gebouwen en andere bijzonderheden. Zij betuigden mij vriendschappelijke dankbaarheid en reden bij hun vertrek met hunne prachtige koets door Westerhoven en Riethoven. Na dien tijd genoot ik de eer, nu en dan, met sommige Graven van dit roemrijk geslacht te Antwerpen te correspondeeren. Dit verëerend bezoek verlevendigde de gesprekken over den “Graaf van Bergeijk” in deze gemeente, zooals vroeger van den Baron gesproken werd. Nog

hedendaags hoort men wel eens van den "Baron op het Slot" of van "den Baron die op het kasteel woonde" gewagen.

(Nadat de Graven van Bergeyck bij de benoeming van eenen Pastoor vruchteloos hun vermeend recht hadden doen gelden, deden zij dit opnieuw bij de keus van den Pastoor H. van Raveschoot te Luiksgestel in 1687, doch ook deze Pastoor wachtte tot zijne benoeming door de kerkelijke overheid gedaan werd). (Het bleek alzoo ten tweeden male, dat het begevingrecht den Graven niet behoorde).¹³³

Voert het in dit hoofdstuk behandelde geslacht den naam naar de tegenwoordige schrijfwijze der gemeente, er bestaat echter nog een ander adellijk geslacht, naar de oudste dorpsspelling Eyck genoemd. Doch het stamhuis daarvan is niet Bergeik, maar Eik aan de Maas, tegenwoordig Maasëik.

Keizer Maximiliaan verhief in 1491 het eerstgenoemde geslacht in den gravenstand, met den titel *Van Bergeyck*, hebbende het eigenlijk Eyck de Bruxelles geheeten. Het wapen vindt men bij Rietstap, *Armonial Général*.¹³⁴

De menigvuldige aanteekeningen van dit geslacht door mij genomen, hier onvermeld latende, zal ik van drie kasteelen, ongeveer op gelijken afstand en niet ver van Bergeik gelegen en van eenige grafzerken gewagen:

1. **Duizel.** Van het kasteel, in het midden der dorpshuizen aan de Groenstraat gelegen, is niets dan een niet noemenswaardig gedeelte van de vest overgebleven. In het koor der kerk bevond zich oudtijds het adellijk van hout bewerkt wapen van Van Eijck. Alle deelen en attributen, vooral aan de beneden- en rechterzijde, bleven volkomen ongeschonden en sprekend. Volgens getuigenis van bevoegden waren de heraldieke ornamenten vooral kunstig bewerkt. Na lang in den toren en de pastorie bewaard te zijn, is dit kunststuk in 1866 aan den heer A. Hermans te Eindhoven verkocht. De grafkelder dier adellijke familie werd tot 1822 gedekt door eenen fraaiën zerk 1,74 meter lang en slechts 3 cent. korter in de breedte. De nette Hoogduitsche letters, waren voor weinige jaren nog zeer duidelijk.

¹³³ Archief Postel.

¹³⁴ Zie *De Navorscher* 1862. Ook 1877, No. 10.

Het opschrift is van den volgende inhoud: "Hier leeght begur Luycas Va Eyck, sterf Ao. 1527. do. 27 April. En Jouffri Joz(e)pha Va Delft, zijn Ierste Huysvri en Jouffri Arnolda Va Eerp zij tweede Huysvri". Sinds 1822 ligt de zerk onder de kerkdeur nabij den toren. Als zinnebeeld van Eyck is een eikeboom met wortels en takken op den zerk afgebeeld. De voorstelling van eenen boom op eenen grafzerk schijnt eenig in zijne soort te wezen. Van de twee vrouwen zijn de wapens aan zijtakken of een' aan den boom gehechten dwarsbalk gehangen. Het wapen van Van Eyck is boven dat zijner 2 vrouwen, aan 't hoofd des zerks afgebeeld. Deze zerk is des te merkwaardiger, omdat van al de takken der adellijke familie Eyck, welke oudtijds onze Meiërij bewoond hebben, geen ouder blijk van bestaan van dat geslacht aanwezig is.

Nadat ik in 1844 aan den geleerden heer Eyck van Zuilichem te Utrecht van dezen zerk bericht en schets gezonden had, deelde hij mede, te vermoeden, dat de adellijke familie uit de Meiërij tot de zijne behoorde, doch de oorkonden te loor waren gegaan. Ook van een vroeger bestaan in zijne streek was niet gebleken. Aan dezen heer Eyck te Utrecht, die de eerste in ons Rijk was, die er de oude kerkelijke christenbouwkunst bestudeerde, alsmede aan zijnen zoon te Baarn, leverde ik menige bijdrage uit mijne omgeving.¹³⁵ Sommige leden of takken der adellijke familie Eyck bleven katholiek, andere zijn protestant geworden.

2. **Blaarthem.** Op het oude in 18.. verlaten kerkhof ligt een aanzienlijke zerk, die behalve de wapenteekenen van Eijck en van Berckel dit opschrift draagt: "Hier leet begraven Joncker Rodolf Va Eyck Heere tot Blaertoum, Zelst (Zeelst), Velthove. Sterf de 7 Mert Ao. 1580 Ende Jofferou Heylwick Va Berckel syn Huysvrouwe Sterf de 3 October Ao. 1590."

Eerst lag hij boven den grafkelder in het koor der gewezen kerk, thans treft men dezen zerk sedert 1865, meer in het midden van het gezegde kerkhof, nabij het kruis en het graf van pastoor Van Oirschot aan.

Het oude kasteel, in de onmiddellijke nabijheid der eerste parochiekerk en de begraafplaats, dat vroeger eigendom en woning der Heeren Eyck was, is het eenige dat tot nog toe van de drie genoemde

¹³⁵In mijn *Oudheidk[undig] Correspondentieboek* opgenomen.

kasteelen was overgebleven. Na een bestaan van ruim 4 eeuwen is het echter 27 Mei 1893, door onvoorzichtigheid van werklieden afgebrand; schier niets dan de zware muren staat nog overeind. Het was de laatste maal in 1804 herbouwd en sinds de adellijke familie Eyck door verschillende eigenaren bezeten.

De familie Verduijnen bij Luik is de tegenwoordige eigenares. De gebouwen waren voor f. 11000 verzekerd.

3. **Nunen.** Boven den grafkelder der Heeren van de voormalige heerlijkheid in het koor der reeds in de 18de eeuw vervallen zeer oude kerk ligt een groote blauwe zerk, om welker rand men, in latijnsche hoofdletters, het volgend grafschrift ziet:

“Hier leet begraven Joncker Floris Va Eyck, genaampt Berckel, Heere tot Nune, Gerwen en Nederwette sterf de 30 Septemb. 1609”. De wapens van Eyck en de Bever ziet men op 't midden van den zerk, met het grafschrift zijner vrouw, die den man 25 dagen in den dood was voorgegaan.

[Losse opmerking in de kantlijn]:

dat Govert van Loosen, 2de gemaal van Mechteld van Gelre, vindt in *Geld[ersche] Volksalm[anak]* 1902, Godfried van Eijken en Millen geheeten wordt. Op de rechter- en linkerzijde ziet men de zestien adellijke kwartieren.¹³⁶ Bij het afbreken der kerkmuren in 1823 viel deze overgroote zerk in verscheidene stukken.

Al het hier over het geslacht Eyck medegedeelde, kon achterwege blijven, ware het niet, dat sommige oude boeken vermelden, dat in der tijd te Eyckenberg of Bergeyck een kasteel stond, door iemand uit het Brabantsche ridderlijk geslacht Van Eyck gesticht en bewoond, waarvan de standplaats destijds nog zichtbaar was. Eyck v. Zuilichem te Baarn had zulks ook gelezen.¹³⁷

De *Noordbr[abantse] Almanak*, jaar 1891, bevat blz. 479 enz. eene meededeling getiteld “De Familie Van Broeckhoven”, door A. de Roever te Amsterdam waaronder het volgende: “Er bestaan twee geslachten, die dezen naam dragen. Het eene ligt onder .. Tilburg. Het andere geslacht heeft zijnen naam gekregen van het gehucht

¹³⁶ Hanewinkel in zijne *Beschrijving der stad en Meijërij*, eindigende met 1802 deelt de opschriften des zerks geheel mede.

¹³⁷ *Oudheidkundig Correspondentieboek*, bl. 328 en 331.

Broekhoven onder Riethoven. (Schepenacte van 's Hertogenbosch 1474).

De geslachtslijst dezer familie Van Broeckhoven, die hare trouw aan de zaak des Konings van Spanje met het graafschap Bercheijck en de baronnie Putte beloond zag is in extenso opgenomen in *Suite du suppl[ement] au Nobiliaire des Pays-Bas etc.*

De tot hoog aanzien gekomen leden van dit geslacht, waarvan 10 Febr[uari] 1607, bij diploma van keizer Rudolph II in den adelstand werden opgenomen de kinderen van Hendrik van Broeckhoven, schepen te 's Bosch 1571 - 1602 en rentmr. der Staten van Brabant wier nageslacht heeren van Vechel, Erp, Riethoven, Westerhoven, Arendonk enz., de titels van Graven van Bercheik, Baronnen van Putte, bij verschillende brieven verkregen, stamden af van Andreas van Broeckhoven, die in 't begin der 14e eeuw eenige goederen onder St. Oedenrode van den Hertog van Brabant ter leen hield.

Ten behoeve van Jean Baptist v[an] Br[oekhoven] werd een gefin-geerd goed Bercheyck tot baronnie verheven den 1en Januari 1665, en hoewel in 1676 nog niet door hem voldaan was aan de bepaling, in dat diploma vervat, dat de nieuwe baron du nom de Bercheyck, leengoederen in het hertogdom zou koopen, met den bijnaam van zijn geslacht werd bij diploma van 9 December van dat jaar Bercheyck tot graafschap verheven en Jean Baptist met al zijn afstammelingen in den rang der boergoensche graven opgenomen".

Het wapen van Van Br[oekhoven] werd reeds gevoerd door heer Andreas van Br[oekhoven] pastoor of persona te Erp, overleden als broeder der Lieve Vrouwe Broederschap 1591.

De Navorscher 1889 meldt p. 257 Piotte enz. "Le chevalier Ant. Ferd. de Broeuckhoven, seign. De Riethoven, fut gratifié le 4 Avril 1664 ... du titre de baron (et pag. 259) Jean B. de Brouckhoven 1 Juni 1665 baron et le 9 Dec[ember] 1676 comte de Bergeijck.

Hoofdstuk XV

Wapen der Gemeente. Zegel. Cachet.

Het wapen van Bergeik bestaat in een Bourgondisch schild, hangende aan eenen eik, waar Sint-Pieter bij staat. Dit is zeer sprekend. Het opschrift luidt: "Sigillum scabinorum Villae de Bergheijck". Gewoonlijk wordt dit vertaald door: het zegel der Schepenen van de stad Bergheijck. Sommigen verstaan door *Villa* dorp of plaats.

Geen ander wapen kon de gemeenteraad in het jaar 1815 vinden, dan dat met het gemelde afdruksel Sigillum etc., toen hij verzocht om een nieuw, iets kleiner dan het oude te maken.¹³⁸ De acte van confirmatie (bekrachtiging) wegens het voeren van dit gemeentewapen kostte *f.* 15. In eene lijst gezet, hing het, tot voor eenige jaren, aan eenen muur in de secretarie van het raadhuis.¹³⁹

Op het Rijksarchief te 's Hertogenbosch berust een net, heldergekleurd afdruksel van het gemeentewapen. Zie hier daarvan de betekenis:

1 en 4 azuur met drie leliën van goud; 2 en 3 gesneden, rechts azuur met schuinbalk van goud, links azuur met klimmenden leeuw van goud, hartschild azuur met klimmenden leeuw van goud; de kwartieren en sneden en 't hartschild begrensd door gouden lijnen.

Schildhouder St. Petrus rechts geplaatst; links een boom, 2 elkander aanziende helmen, het rechter helmteeken en halve maan alles van goud en staande op een' grond van 't zelfde.

Eene verklaring van een ander afdruksel van Bergeiks wapen is: De staande man en helmen bovenop van goud. Het veld blauw bestaat uit vier kwartieren. Boven rechts en onder links een leeuw van goud en een schuine gouden streep. Boven links en onder rechts drie leliën van goud. In het midden een hartschild met een' gouden leeuw op blauw. Schilddragers: Links een Heilige met een sleutel in de rechterhand (St. Petrus), rechts een dorre boom (eik).

¹³⁸ Correspondentiën.

¹³⁹ Eenige jaren stond het dáár achtereen [...?] vloer; tijdens de herstelling van het raadhuis [...?] huize van den toenmaligen Secretaris in 't ongereede [...?] meester geschreven [...?].

Zegel

Hoewel Bergeik tot 1546 met Eersel eene dingbank uitmaakte en de belangrijke stukken aldaar gewoonlijk met Eersel's zegel bekrachtigd werden, bezat toch Bergeik reeds lang vóór dat jaar een afzonderlijk zegel. Het oudste in het archief te Postel bewaard handschrift, van een afzonderlijk zegel van Bergeik gewagend, is van 1424. De fragmenten, evenals van een in ouderdom daarop volgend zegel, laten wegens onkenbaarheid geene ontcijfering toe.

Van 31 Maart 1501 dagteekent eene acte, waaraan het schepenzegel van Bergeik hangt, met het omschrift: *Sigillum scabinorum villae de Bergheijck*. De Eerw. Welvaarts te Postel, in wiens archief dit document voorhanden is, vertaalt *villae* door heerlijkheid. Geen ouder zegel is dáár aanwezig.

Van eene acte dato 27 April 1516, waarbij de w[eduwe] van Dirk Ermen aan Postel eene jaarlijksche rente van 15 lopense rogge, uit hare goederen te Bergeik schenkt, is het zegel verloren. Er berust te Postel ook een stuk van 1517 door Schepenen van Bergeik, Donderdags na Pinksteren opgemaakt. De plaats heet daarin: *vrijheyte ende dingbancke van Bercheyck*.

Een nieuw zegel verkreeg de gemeente in 1469, het jaar nadat ze tot stad verheven was. In het Rijksarchief te Brussel berust eene daarop betrekking hebbende nota, luidende:

“14 December 1469, Ontfangen van eenen brief voor die van Bergcheyck om eenen gemeynen Segel te doen maeken.”

Een gemeentezegel van 1644 vertoont: 1 en 4: drie leliën; 2 en 3 gedeeld; rechts twee versmalde schuinbalken; links klimmenden leeuw; hartschild onkenbaar (leeuw?); helmteeken drie ballen daarboven (zwevend?); een vuurslag; schildhouder: S. Petrus aan de rechterzijde; links een' boom en eene onkenbare figuur. R[andschrift]: *Sigillum scabinorum villae de Bergeijcke*, (dit laatste woord onduidelijk). Van dit zegel vond ik een' afdruk in 't Rijksarchief te 's Hertogenbosch, op een papier geplakt, liggende bij de afschriften door P. Cuypers in Brussel genomen.

De echtheid van onbezegelde stukken kon betwijfeld worden; vandaar dat men het vroeger gevaarlijk achtte acten enz. niet te bezegelen.

Cachet

Het gemeentecachet, in 1820 te Luik vervaardigd, kostte 12 gulden.

Hoofdstuk XVI

Vierscharen of rechtbanken in den ouden tijd. Dingbank van Bergeik. Costuimen. Namen van Schepenen. Andere regeeringspersonen der dingbank en later der gemeente.

Oudtijds werden de vierscharen of rechtbanken op gestelde dagen van het jaar in het open veld, ook in portalen van kerken en in de kerken zelve gehouden. Karel de Groote verbood het houden van die rechtbanken of zittingen in de kerken en portalen, waarna raad- en wethuizen gebouwd werden. Toch bleven ten plattelande die wet- of vierschaarplaatsen in de vrije lucht nog lang in gebruik. Nog zijn in Vlaanderen als herinnering daaraan gemetselde banken met staken afgezet aanwezig, die volgens overlevering van oude lieden voor de rechters dier zittingen zouden gediend hebben.¹⁴⁰

Veelal werd het gerecht in de vroegste tijden ook uitgeoefend op of bij eenen grooten keisteen, die doorgaans op eene hoogte bij eenen grooten boom lag. Van zulke blauwe of gerechtssteenen zijn er in ons Land eenige bekend; geene echter in dezen omtrek. Aan niet eenen enkelen kei in de dorpen, in de heide of aan de grens, van hoe grooten omvang ook, noch aan eenige andere plaats is eene herinnering of overlevering als gerechtskei verbonden. Onze voorvaderen hielden almede zittingen onder boomen, welk gebruik zij aan de Germanen ontleend hadden.¹⁴¹

De dingbanken werden in de 10e eeuw opgericht en vervielen in 1798. In de middeleeuwen noemde men de gemeente Bergeik met hare onderhoorige dorpen soms het *ambt van Eijck bij Eijkelsberge*. Men kan deswege de Leenregisters van het oude graafschap Loen of Loon, berustende te Hasselt op de jaren 1442 en 1506 nazien. Een bewijs geef ik in mijne *Beschrijving van Luiksgestel*. Wegens Eijkelsberge zie men het 1ste Hoofdstuk.

Uit de schrijfwijze *Eijck bij Eijkelsberge* ontstaat het vermoeden als zoude het tegenwoordige dorp in oude tijden voornamelijk uit die benamingen bestaan hebben. Meerdere schriften doen gissen, dat Eijck niet het gansche Bergeik was.

¹⁴⁰ Bijdragen tot het oude Strafrecht in België. Brussel, 1829.

¹⁴¹ *Kempenaer* van 14 Aug[ustus] 1891.

Van oude tijden behoorde de dingbank van Bergeik onder die van Eersel tot het jaar 1546. In zijne Blijde Inkomste had Maximiliaan 3 Januari 1479 bepaald, dat die van Bergeik, Westerhoven, Rijthoven en Lommel voor de bank te Eersel te recht zullen staan, zoo de vrijheid Eersel daartoe haar goed recht kan bewijzen.¹⁴²

De eerste art. der *Costuymen van Bergeyck ende Eerssel* luidt, met veranderde spelling:¹⁴³ In den jare ons Heeren geboorte 1546, den 23. dag in Juni zijn gecompareerd bij de Schepenen der vrijheid van Bergeik om over te schrijven de Costuimen van hare Banken, die voortijden zijn geweest te Eersel ééne Bank, want daar vele kleine dorpen onderliggende, eerst uitgescheiden, en komen die voorschreven Banken, ten hoofde te Antwerpen, nogthans liggende in Kempenland, in 't Kwartier van de Bossche, welke Schepenen van 's Hertogenbosch ons Schepenen op recht zoo wel beschrijven, als de Schepenen van Antwerpen, die ons hoofd zijn, hoewel zij vele diverse Costuimen en rechten useeren, dan de Wethouderen van Antwerpen en als Com. van den Bosch vonnissen over ons geven, haar heure rechten contrarie den onzen.

- Art. 2. Op Sint Bavo avond is Costuime dat de Schout van Kempenland of zijn Stadhouder in elke Bank der voorschreven banken zeven nieuwe Schepenen zet. Enz.
- Art. 3. Na Dertiendag wordt in de kerk een jaargeding gelegd en gedingd zijnde, dingt men dan voort van 14 dagen tot 14 dagen dat geheel jaar uit, ten ware Heiligedag.
- Art. 12. Omdat de Schepenen onder Eersel en Bergeik wonen in diverse dorpen, sommige meer dan een uur gaans van de Banken, compareeren zij bij den Klerk in hun Dinghuis, die buiten kleine stukken, zoo die ten gerechte worden overgegeven moet schrijven het proces zoo 't bedingd is in forma, de Schepenen met de Klerken op te leveren, want zij gewoon zijn ten Gerechte wijn te drinken voor vijf of zes gulden, min of meer naar dat 't proces groot is, hetwelk de Appellant moet verleggen op den kost van ongelijk en geven den Klerk van elk blad te schrijven boven den kost eenen stuiver, op elke zijde schrijvende 18 of 20 regels.

¹⁴² Zie de *Luijster van Brabant* III, 5,7.

¹⁴³ *Costuymen ende Usantiën der Hooft-Stadt ende Meijerije. 1684,* p. 347.

Art. 13. Als men Schepenen brieven leest, als van erfpachten, renten en cijnsen ... geven die van Bergeik altijd dubbel.

Onder het 24ste of laatste art[ikel] staat het besluit letterlijk:
"En zijn bij ons geprivilegeert, hoewel dat den Rentmeester aengaende den Aerde &c. en begheert te dinghen, dat men tot Eerssel en Bergeijck met Schepenen dinght, was onderteekent

De Cruijpe"

Schepenen werden oudtijds gewoonlijk laten, schepenbanken, laatbanken geheeten. Zij handelden in vele opzichten binnen den werkring onzer tegenwoordige rechtbanken. De leden eener dingbank bestonden uit een' meier of voorzitter en verder uit zeven laten of schepenen. Bij hen berustte de bestuurlijke en de rechterlijke macht. Aldus moesten zij alle onëenigheden uit den weg ruimen, rechtvaardige vonnissen slaan, zonder aanzien van personen, verkoopsonderhandelingen sluiten en daarvan acten verlijden, hypotheek beschrijven en meer andere verbintenissen aangaan gelijk onze notarissen.

Wanneer de rechters of schepenen in de gespannen bank oordeelden en voor verwrongen recht vonnisten, vormden zij een afzonderlijk lichaam. De officier of hoofdambtenaar met de schepenen gezeten zijnde, deed manusse, d.i. de secretaris moest hetgeen voorhanden of te behandelen was, benevens de dingrollen voorlezen.

27 Augustus 1546 vroeg de Pensionaris de plaatselijke Costuimen der dingbank ter inzage. Hierop werd 11 September daaraanvolgende geantwoord, dat de Regenten de origineele Costuijmen niet konden machtig worden en dus buiten staat waren ze over te zenden.¹⁴⁴

Sinds het jaar 1546 zooals hiervoren gemeld is, maakte Bergeik, met Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft ééne rechtbank uit.

Mr. J. Versfelt te 's Bosch¹⁴⁵ zegt in eene belangrijke behandeling over gemeentesregeeringen enz. in vorige tijden o.a.: "*De schepenbanken waren instellingen wier oorsprong geleerde schrijvers reeds bij de Romeinen meenen aan te treffen; tot in 1789 bestonden zij in geheel Frankrijk. Bij ons waren zij nog in de eerste jaren der tegen-*

¹⁴⁴ Dorpsrekening.

¹⁴⁵ *Handelingen van 't Prov[inciaal] Gen[ootschap] te 's Bosch, jaar 1848.*

woordige eeuw aanwezig. Een president, schepen, burgemeester was er voorzitter, en jaarlijks werd het collegie door gedeeltelijke aftreding vernieuwd. Hun aantal verschilde; meestendeels echter bestond elke schepenbank uit zeven leden. Als rechtbank behoorde daartoe de hoofdschout, meiër, dorssart, baljuw of amman. Hoewel niet geheel overëenkomende met de hedendaagsche ambtenaren van het openbaar ministerie, waren hem dezelfde functiën opgedragen.

Bergeik, Westerhoven, Rijthoven en alle plaatsen in de Kempen die vroeger tot het marquisaat van het H. Rijk hebben behoord, appelleerden te Antwerpen.

Eersel, Steensel, Duizel, Casteren, Hoogeloon, Hapert, Reusel, Bladel, Netersel, Lommel, Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft, Dommelen, Hooge en Lage Mierde en Hulsel, die vroeger onder Antwerpen behoorden appelleerden naderhand aan Schepenen van 's Bosch."

Als curiositeit geef ik hier den verkorten inhoud van een protocol door schepenen van Bergeik der jaren 1527 en '28, toen mitsdien deze dingbank nog niet van die te Eersel gescheiden was.¹⁴⁶

- 1e. Vestiging erfrente door Hillegont Willems dochter ten behoeve van Willems ...
- 2e. Idem door Alleijt Zeeghers tot behoef "Jans haar broeders".
- 3e. Idem van drie ringgulden Dircken Peters tot behoef, op een perceel te Borkel onder Westerhoven.
- 4e. Machtiging tot lossing van no. 3.
- 5e. Gelofte eener erfrente.
- 6e. Transport door Hubert Koenen en Jan Mathijssen van een stuk land binnen de parochie van Eyck, op 't Loo ten behoeve van Andries Henckaerts.
- 7e. Vestiging erfrecht door Katelijnn van Peer.
- 8e. Overdracht van goederen door Katelijnn van Peer met hare zoons.
- 9e. Scheiding en deeling tussche de kinderen van Peter (die) Jans zoon van Achel was en Aleijt hunne moeder.
- 10e. Vestiging erfrente op een huis te berckt par[ochie] van Eijck door Jannen Spapen ten behoeve Art Vermayen.
- 11e. Recht van aflossing no. 10.

¹⁴⁶ Ik vond dit oud cahier op 't raadhuys te Waalre in Juli 1887 bij 't nazien van het gemeentearchief.

- 12e. Vestiging erfrente door Wouter van der A met Mari zijne huisvrouw, ten behoeve van Hendrik Geerkens uit een beempd in de Hulsdonk.
- 13e. Recht lossing No. 12 met 68 peter.
- 14e. Vestiging erfrecht van 7 peters 's jaars op een akker door Claus Janssen van Brussel ten behoeve van Hubrecht Zassen.
- 15e. Gelofte voor Wouter Thijs van der A ten behoeve Hendrik Gerits.
- 16e. Vestiging erfrente door Meusen van Beeck met Bely zijn huisvrouw ten behoeve Adriaan Gerits.
- 17e. Recht lossing No. 16.
- 18e. Jan v. Beeck en Meussen v. Beeck geven getuigenis van ontvangen gelden van Wouter Korstiaens.
- 19e. Gelofte Jan Wouters met Heijlken Eelken Cups dochter van luiksgestel.
- 20e. Transport beempd door Elias Delis.
- 21e. Transport door Elias Delis.
- 22e. Transport huis op de Webossche.
- 23e. Gelofte erfrecht van 3 mud rogge.
- 24e. Transport beemd.
- 25e. Transport beemd.
- 26e. Transport goederen.
- 27e. Transport goederen.
- 28e. Erfpacht vest. van 3 rinsgulden.
- 29e. Recht lossing 28.
- 30e. Transport beemd.
- 31e. Gelofte erfpacht van 27 stuiv. in het jaar.

Na 1648 moesten alle dorpsambtenaren, ook in deze streek door Protestanten, indien er zich eenigszins geschikte aanboden, in den schepenstoel vervangen worden. De Procureur-Generaal vertrok 12 Augustus 1666 uit 's Gravenhage met macht, in de Meiërij, de katholieken die nog eenige bediening van den schepenstoel bekleeden, aanstonds te ontslaan en zooveel mogelijk leden van den staats-godsdienst in hunne plaats te benoemen, wat in zeer vele dingbanken, o.a. in deze nabijheid geschiedde.

Het rapport is in het Tijdschrift *De Katholiek* van December 1869 te vinden. Het zwijgt over Bergeik, waar denkelijk toen geene verandering in den schepenstoel plaats vond. Tot ongeveer het midden der

18e eeuw schijnt hier slechts één Protestant onder de Schepenen aangesteld te zijn. Na 1666 waren de Secretarissen tot 1851, Maas uitgezonderd, van den hervormden godsdienst.

Ik laat hier eene menigte namen van Schepenen enz. der dingbank volgen, die ik in archieven, transporten of andere stukken heb ontmoet. Het volledig getal is echter op die jaren zelden gecopiëerd of door mij hier niet overgeboekt.

- 1457 Jan Back, Peter Godens, Jan Sweeders, Peter Verhoeven, S. Smeets.
- 1480 Een der Scheepenen J. Peters Mariën.
- 1533 L. Franssen en T.J. Aertsen, misschien te Westerhoven wonende.
- 1555 Peter Kreijten.
- 1560 Hendrik Bark.
- 1578 Huybrecht Soers, Goyaert Meuws, Gosmijn Coemen, Jan de Becker, Peter Jansen, Peter Lenarts en Lambrecht Franssen.
- 1596 Goyart Jansen, Jacob Hendriks, Jacob Berchmans, Jan Thijs, Simon Wijns, Roeff, dit is Roelof Willemszoen en Peter Leenarts.
- 1598 G. Jansen, S. Berchmans, Jan Thijs.
- 1599 Jacobus Hendriks, Jan Thijs ...
- 1614 Simon Adriaens, Marten Jansen, Bartholomeus Oppers, Willem Claes, Peter Thomas, Bartholomeus Rademaecker en Barthol. Ooms.
- 1616 Jacop Berchmans, Peter Maessen, Dirk van Esch.
- 1620 Dirck van Esch. Achter zijne betrekking staat menigmaal *bij den Raede van Brabant tot Brussele*.
- 1621 President Willem van den Brouck, Jan Verhoeven, Mr. Dirck van Esch, Simon Adriaens, Wm. Claes, Barthol. Jansen, Peter Thomas, Delis Peters.
- 1622 Jacob Cornelis, Wm Teuws.
- 1627 Dirck van Esch, G. Jansen.
- 1632 Mr. Dierck van Esch, Hendrick Geraerts, Willem Berchmans, Hendrick Jacobs van Baelen, Jan Jansen van Bosse-ven (Boschhoven geh[u]cht te Riethoven), Peter Hendricx en Aert Marten Coppens.

- 1633 Bartel Helsemans en Peter Berchmans (worden in een document in 't archief Postel *Schepenen der dingbancke ende heerlyckheit van Bercheyck* genoemd.
- 1636 D. v. Esch, H. Geeraerts, W. Berchmans.
- 1637 Isaäk Wachtelaar (in 1657 heet hij oud-president), Jan van Poppel.
- 1638 Dirk van Esch, Willem Berchmans president.
- 1644 Goris Cornelis, Adriaen Bartels, Peter Henricx, Marten Jacobs.
- 1657 Dirck van Esch, pr., Adam van Poppel, Simon Raessen, Wm. Aerts Cuycken.
- 1661 Frans Dridoncx pr., Ant. van Esch.
- 1662 Fr. Dridoncx id., W. Aerts Cuycken en P. Wijnants (wellicht de eerste in 't archief voorkomende Protestant alhier).
- 1663 P. Berchmans pres., Fr. Dridoncx en Dirck van Esch.
- 1666 Willem Cuycken (Weebosch).
- 1668 W. Aerts Cuycken, Jan Guerts?, P. Wijnants, W. Berchmans.
- 1670 Peter Berchmans, Ant. Berchmans.
- 1673 Philippus Helsemans, Laureys Ooms.
- 1673 W. Aerts Cuycken wordt 6 Juni president gekozen en Jan Everts oud-president genoemd.
- 1677 W. Cuycken, Pilip Helsemans, B. Dirx.
- 1695 Dirck Berchmans, Andries Jans. Kovels.
- 1699 Dirck Berchmans, Andries Jansen Kovels.
- 1706 Adrianus van Poppel, Ant. Berchmans.
- 1712 Jan Jansen Groenen, Izaäk Wachtelaers.
- 1717 Adr. van Poppel, Simon Helsemans, Adriaen Bruyns.
- 1719 Adr. van Poppel, Gerrit P. Neijssen.
- 1721 A. van Poppel, Francis Cuyken.
- 1723 Gerrit P. Neysen, Isaäk Wachtelaers.
- 1724 Id. Dielis Verhoeven
- 1736 Goijert Antonie Dielis, Wouter de Witt.
- 1741 Antonie Dielis, Bartel Jan Thijssen.
- 1751 Antonie Rookens, Pieter Coovels.
- 1752 Rookens als pres[ident] bedankt en in zijne plaats Wouter de Wit gekozen, P. Coovels als Schepen gecontinuëerd en Jan Ramaer (Prot.) nieuw Schepen benoemd.
- 1753 W. de Wit als pres. bedankt, in de plaats treedt J. Ramaer, nieuw Schepen Willem Hendrix, die in 1756 door Ph. Jacob de Haas (Prot.) vervangen wordt.

- 1757 Goris Willems gekozen.
- 1759 Antonie Rookens.
- 1763 J. Ramaer, pres[ident], Goris Willems, Ant. Rookens.
- 1765 Goris Willems, Antonie Rookens.
- 1766 Christiaan Verhoeven (in den Keizer), Evert Keunen (ook in die buurt).
- 1768 Jan van Beverwijk, junior (Prot.).
- 1769 Evert Keunen, Jan Chr. de Haas (Prot.).
- 1772 Jan van Beverwijk en J.C. de Haas.
- 1773 Ocko Schaafsma (Prot. schoolmr.) wordt benoemd.
- 1775 Jacob Meijer (Prot.) benoemd.
- 1779 J. van Beverwijk bedankt bij missive van 22 November in wiens plaats weder gezegde Schaafsma benoemd werd.
- 1781 Jan Ramaer pr[esident] en O. Schaafsma, op zijn verzoek wordt Meijer bedankt en Christiaan Verhoeven benoemd.
- 1784 C. Verhoeven overleden zijnde wordt Francis Adriaan van Poppel gekozen.
- 1785 Schaafsma wordt bedankt en Pieter Willems (bij 't raadhuis) gekozen.
- 1788 Jan Ramaer pr[esident], Francis van Poppel en P. Willems Schepenen.
- 1792 J. Ramaer, Fr. van Poppel en Maures Rademakers.
- 1793 J. Ramaer pr[esident] (loco Officier), P. Willems en M. Rademakers Schepenen. Ramaer is de laatstgekozen protestant.
- 1794 Jan Geeven legt eed als Schepen af.
- 1795 Maures Rademakers, Pieter Willems, Jan Geeven, allen gekozen in de vergadering van 16 April. Den 22 Juli opende men ter vergadering de briefjes, waaruit bleek dat met eene groote meerderheid van stemmen, nu door de inwoners gekozen waren: Pieter Willems tot President; Schepen Philip Nijssen en Jan Roust.
- 1796 P. Willems tot Representant gekozen wordt Jan Roest President.
- 1798 In plaats van J. Roest was M. Rademakers Schepen benoemd.
- 1799 J. Roest komt nog als president en P. Willems als Schepen voor. Op 27 en 28 Maart zijn de leden van de dingbank en hunne Ministers van hunnen post ontslagen en de Municipaliteiten gereorganiseerd. De aftredende leden werden opnieuw benoemd.

1800 Philip Neijssen wordt nog als president, Jan Roest en Maur-es Rademakers als Schepenen genoemd.

Inkomen of tractement van sommige dorpsambtenaren

Te vermelden hoedanig de inkomsten der dorpsambtenaren, regeerders of andere personen in dienst der gemeente van de eerste tijden af geweest zijn, ware eene onmogelijkheid. Vergeleken bij die van de laatste jaren moeten ze luttel en de hedendaagsche tractementen hoog genoemd worden.

Eenige eeuwen geleden was de waarde van het geld 7 tot 10 maal hooger dan thans en de levenswijze eenvoudiger. Volgens Nuijens was in 1566 de waarde van het geld omtrent 10 maal hooger dan nu 25 jaren geleden. De jaarwedde van den Secretaris *f.* 110 in de eerste helft der 18e eeuw, zal tot onze muntwaarde herleid, minstens $5 \times f. 110 = f. 550$ bedragen hebben.

In de vorige eeuw ontving uit de dorpskas per jaar: de **Kwartier-schout** volgens resolutie van H.H.M. van 4 Juni 1734 *f.* 42. Hij woonde elders. Elk dorp moest zijn aandeel, naar rato der bevolking in het tractement betalen. Ieder Schepen 2 gl. 10 st.; dus voor drie = 7 gl. 10 st.

Secretaris, resolutie 20 Sept[ember] 1724 *f.* 110.

Vorster *f.* 25. Boven zijne oude gerechtigheden en profijten genoot hij jaarlijks *f.* 2-10 voor zijne diensten, die hij ter order van Schepenen en Tienmannen en de andere, de Vrijheid rakende, doen zal. Dit was bij reglement van 19 Febr[uari] 1663 bepaald.

Rekenmeester *f.* 2-10; de 5 *f.* 12-10.

Zetter *f.* 1; dus voor de vijf *f.* 5.

Schutter *f.* 2-10; dus voor 3 *f.* 7-10.

Burgemeester *f.* 3; dus *f.* 15 voor vijf.

Iemand met behoorlijke commissie buitendorps vacceerende genoot op eigen kost *f.* 1-5, doch naar 's Hage *f.* 2.

De jager van den Gouverneur ontving 5 gl. Andere dorpen betaalden naar rato hunner bevolking.

Officieren. Schouten. Maires. Burgemeesters.

Volgens besluit van Hun. Hoogm. dato 4 Januari 1734 genoot de Officier benevens andere voordeelen van Bergeik 42, Riethoven 36,

Westerhoven 28, Borkel 13 en Schaft 13 gulden. Dit tractement werd in eene vergadering der Municipaliteiten te Bergeik in 1803 gehouden, in plaats van aan den Officier, aan den Schout-civiel toegekend, kunnende dit met de *overstaangelden* van verkooping en andere acten, alsmede van de boeten en andere profijten, die hier de Schout-civiel geniet een bestaan opleveren.¹⁴⁷

Van het jaar 1800 tot 1810 werd het hoofd der gemeente *Schout*, daarna gedurende Fransche regeering van 1810 tot 1814 *Maire* en voorts *Burgemeester* geheeten.

Johannes Roest fungeerde onder deze drie benamingen. In 1801 vind ik zijnen naam bij onderteekeningen nog als Officier, in 1802 als Schout-civiel. J. Roest behoorde tot eene gewone burgerfamilie en woonde op 't Achterste Loo. Hij stierf er 1 Mei 1815 aan eene uitterende ziekte in den ouderdom van 53 jaren.¹⁴⁸ Zijne vrouw, wier vader uit eene zuid-Belgische gemeente afkomstig was en mede tot den burgerstand behoorde, heette M.A. Tasset, welk woord men steeds op zijn Fransch uitsprak.

Met belangstelling, ijver en doortasting bestuurde hij zijne gemeentenaren, wien hij achting en vriendschap inboezemde. Hij werd, om zijnen onverzettelijken wil *de schrik van het volk* genoemd.

1815 Antonie van Galen

Onder het Fransch bestuur fungeerde hij als adjunct-maire. Hij was tevens notaris en secretaris.

1832 Theodorus Maas

op de Paal onder deze gemeente geboren, werd nadat hij eenige jaren klerk ten raadhuize en lid van den gemeenteraad was geweest, in 1820 secretaris. Bij zijne benoeming tot burgemeester beloofde hij van zijn tot nu bekleed ambt afstand te doen. Tot het jaar 1826 was hij tevens in eene bierbrouwerij geassocieerd. Door zijn eerste huwelijk met Maria Lommelaars kwam hij in het bezit van een

¹⁴⁷ Notulen.

¹⁴⁸ Zie eene advertentie in het *Provinciaal Dagblad* van den 5 en 9 dier maand.

groot, aanzienlijk huis, noordwaarts van de parochiekerk,¹⁴⁹ benevens van vele andere goederen.

Ook door zijn tweeden echt met eene Eindhovensche juffrouw verkreeg hij een tamelijk groot vermogen. Hij overleed zeer plotseling den 29 November 1848 in den ouderdom van bijna 69 jaren bij gelegenheid, dat hij met overgrootte haast langs den weg ging, in eene kleine burgerwoning grenzende aan het genoemde huis en toen door A. Flerackers bewoond en bezeten. Het lijk werd naar zijne gehuurde woning in de Straat terug gevoerd. Men vindt vele bijzonderheden van dezen vroolijken, doch goedigen man in mijne *autobiographie* ook vermeld.

Hij genoot, waar de wereld genietingen in zijnen kring aanbood, maar wist zich ook met kalmte in de slagen van het noodlot te schikken.

1849 Josephus Aarts

Bij koninklijk besluit van 18 Februari 1849 is P. Jos. Aarts tot Burgemeester benoemd. Na zijne eedsaflegging in 't dorp wedergekeerd, werd hij plechtig ingehaald. Dergelijke hulde was aan zijne voorgangers alhier niet te beurt gevallen. De gewoonte, om de burgemeesters feestelijk te installeren was in deze streek eerst weinige jaren te voren ingevoerd.

In 1853 is een onderscheidingsteeken voor elken Burgemeester in het Rijk voorgeschreven, weshalve dit het eerste als zoodanig is gedragen door dezen titularis, die 16 Maart 1894 op het Loo in bijna tachtigjarigen leeftijd overleed. Geen zijner voorgangers mocht eenen zoo hoogen ouderdom (voor zover men kon nagaan) noch een zoo lang bestuur beleven. Hij had in zijne jongelingsjaren godgeleerdheid bestudeerd en reeds de geestelijke kleeding gedragen. Zijne echtgenoot Josephina Van Heijst uit Waalwijk stierf plotseling in 1886.

Stadhouders te Bergeik

- 1616 Gerard Berchmans.
- 1620 Godevaert Berchmans.

¹⁴⁹ Dit huis door haar vader gebouwd besloeg met het bakhuis, in 1884 afgebroken en de binnenplaats 23 roeden, zijnde in 1791 de grootste oppervlakte van dien aard te Bergeik.

1660 De secretaris God. Wijchmans wordt in geschriften van dien tijd soms stadhouder genoemd. Mogelijk was het een ander persoon, naamgenoot van hem. Hij nam den eed der dorpsregeerders af.

Gezwoeren Schrijvers, Boekhouders of Secretarissen

Tot omtrent 1490 worden in vele oorden de Secretarissen *Klerken* genoemd.

Jacob Adam Wachtelaer

Hij was Secretaris der Bank Bergeik en tevens van die te Eersel. Op zijn verzoek regelt de raad van Brabant diens salaris der beide Banken den 22 Augustus 1509.

1616-21 L. Cox, Secretaris

1637 **Jan Thijssen** werd 24 Augustus van dat jaar als geëligeerde (gekozen) Schrijver beëdigd door den Officier, ten overstaan van Schepenen. Het Rekenboek der gemeente behelst eene *Ordonnantie ende Reglement geraempt ende gemaect bij Schepenen ende Borge-meesters ende andere Regeerders des Dorps van Bercheyck ter oorsaecken vanden nieuwen geëliguerden Boeckhouder ... opden 24 dach Augusti vanden tegenwoordigen jare 1637.*

Uit de dan volgende, behartigenswaardige instructie voor genoemden gezwoeren Schrijver neem ik slechts over: "*dat die voors. boecken sullen worden bewaerd in een gesloten kiste oft comme berustende in de kercke van Bercheyck oft wel op andere bevrijde plaetsen in soo verre het mogelijk is. - Iedem sal de voors. Dorps Schrijver van alle Rekeningen hoedanich die sijn, 's jaars hebben voor sijne vacatiën achtien guldens. Ende ter weylen de Rekeningen worden gedaen ... sal den boeckhouder van elcke rekeninge eens hebben cost ende dranck in vuegen gelijk den Rekenmrs sullen hebben. Aldus gedaen ... opten ... Augusty ao. 1637*".

Naar het schijnt heeft Thijssen het secretariaat 20 jaren bediend en is hij toen opgevolgd door den eersten gereformeerden secretaris.

1657 **Godefridus Wychmans**

Ik vind zijne handteekening tot 1666. Achter het hierboven genoemd Reglement volgt de voorwaarde, waarop hij in bediening treedt en

waaruit ik afschrijf: *Ingevolge vande conditiën, ende voorwaerden, hierboven gevuurt, heeft Sr. Godefridus Wychmans Sec.s der Heerlyckheyt van Bercheyck mede oick als Dorps-Schrijver, 't selve ampt aenvaert, omme ende mits eene somme van sesentwintich gl. ... den XXVII dach van Julio 1657.* Ik bezit een perkament van 29 Augusti van dat jaar, door hem als Secretaris onderteekend.

1699 **J. Dullaart** komt voor.

17.. **Johannes van Beverwijk**

Deze bewoonde en bezat een der grootste en aanzienlijkste huizen der gemeente, staande in de Straat, waarbij in 1770 het raadhuis en in 1812 de gereformeerde kerk zijn gebouwd. Breedvoerige vermelding van dit huis vindt men op blz. 194 van dit werk.

Als secretaris heeft hij zich onrechtvaardig en bedrieglijk gekweten. Een groot getal achterëenvolgende dorpsrekeningen der 5 plaatsen dezer dingbank zijn met *remarques* te zijnen opzichte voorzien. Het blanco der 4 eerste bladzijden van de rekening des jaars 1747 over Bergeik is geheel beschreven met aanmerkingen van de Kamer wegens verdachte of onbehoorlijke posten, die zij daarenboven ter zijde op nog zestig plaatsen noteert. Herhaaldelijk spreekt zij van *een extra groote onordentelijkheid* en van het te Bergeik gedaan bezoek door de Hn. Santvoort, Verster en den Griffier van Heurn nopens deze rekening, bij resolutie van 5 October 1751 gecommitteerd.

Vele jaren schijnt hij verduistering en onëerlijkheid in zijn ambt gepleegd te hebben, onder welke het vermoedelijk vernietigen eener menigte dorpsarchieven, kort vóór dien tijd geschreven. In de Classisvergadering van Peel- en Kempenland, 19 en 20 Juni 1764 te Helmond gehouden, "*werd voorgebracht, dat er geruchten waren, dat de effectieve Secretaris Van Beverwijk te Bergeik zich aan dorps-gelden zou vergrepen hebben*".

Een bundel, nopens deze laakbare handelingen geschreven brieven, door dien secretaris betaalde rekeningen der jaren 1759 tot '64 en eene menigte andere betrekkelijke stukken zijn ten raadhuize aanwezig en belangrijk. Uit eenen bundel, benevens gewone Registers of Notulen welke van dit bedroevend geschil gewagen blijkt almede, dat hij vele jaren *op eene bedriegelijke wijze 's Lands- en Dorpsinkomsten* het hunne ontnomen heeft.

Wel is waar sloot J.G. de Haas als substituut-secretaris of gezworen klerk 20 April 1752 met Van Beverwijk eene overëenkomst; doch hiermede werd de onëerlijke zaak op verre na niet in het reine gebracht. Zulks geschiedde eerst bij minnelijk contract van 8 Juni 1764, waarbij Van Beverwijk aanneemt eene som van twee duizend vijf honderd gulden te restituëeren, ter vergoeding voor al het door hem in zijne betrekking gepleegde onrecht.

Den 29 Juni, dus weinige dagen na de onderteekening van het contract, ontvingen dan ook reeds in de rechtkamer te Bergeijk de laatste desbetreffelijke comparanten of gemeenteleden hun credit "*onder een eeuwig stilzwijgen*". Deze belofte verdient navolging, in zoo ver het een herstelden misstap betreft, maar werd in onzen tijd weinig meer van die onrechtvaardigheid gesproken. Afzetten, ware daarenboven voor de dorpskas veiliger geweest. De tijdgenooten van Van Beverwijk konden hem lang na zijnen dood niet vergeten.

Sommige bijgeloovigen, ook nog in de tegenwoordige eeuw, zagen hem rondwaren of hoorden hem, in hunne verbeelding, als een geest, ook wel te paard, op den zolder of in een ander vertrek van zijn huis of in de nabijheid rumoer maken; dan weder hoorden zij hem in eenen wagen den weg naar Eersel inslaan, zonder evenwel iets te kunnen bespeuren. Ook wegens andere spokerijen was dit huis in de laatste helft der voorgaande eeuw tot in het begin der tegenwoordige onder lichtgeloovige inwoners zeer gevreesd, waarom oude lieden mij wel eens verhaald hebben, dat een zerken kruis van het kerkhof afkomstig tot schrik of afwering der spoken, in de stoep aan eenen deurdrempel gelegd is. Van dien tijd verminderde het spoken.

Echter beweerde een ingezetene, omtrent 't jaar 1832, toen hij aan zijne bij hem ingekwartierde militairen, dáár op wacht zijnde, voedsel had gebracht, door eene onzichtbare hand eenen slag in het aangezicht ontvangen te hebben. Al het spoken heeft er sinds 1838 opgehouden, om de eenvoudige reden, dat er toen geen huis meer was, om er te kunnen spoken en het vale of witte paard, waarop de geest zijnen nachtelijken rit deed, schijnt zijn berijder toen naar elders overgebracht te hebben; althans bij het afbreken van dit oud en aanzienlijk huis is, noch van het eene, noch van het andere eenig schrikverwekkend overblijfsel gevonden.

Van Beverwijk is 2 Juli 1779 begraven. Zijne vrouw M.S. Verschuren 5 Juni 1772 overleden werd eerst 12 dato ter aarde besteld. Een broeder van dezen secretaris bekleedde dit ambt te Eersel.

1779 Joannes Cristoffel Willem Dhane

Bij besluit van Hun Hoogm. van 24 Augustus dezes jaars benoemd, was hij van de personeele residentie in de Bank van Bergeik ontslagen en liet er zijn ambt voortdurend door substituten waarnemen. Regenten der dingbank zouden liever zijne eigene bediening gezien hebben, waartoe zij hem meermalen aanzochten. Dhane kwam niet. In 1783 zond hij de resolutie dier ontheffing over.¹⁵⁰ Bij aanschrijving van 3 October 1795 verzocht de municipaliteit den titularis al weder zijnen post in persoon te komen waarnemen, ditmaal volgens overgezonden publicatie van het 13de artikel der provisioneele Representanten. Aan hen deelden de leden der municipaliteit, op grond van bezwaren tegen ambten en beschuldigingen tegen ambtenaren, waarvan dat art. gewaagt, in Januari 1796 mede, dat Dhane in 1779 aangesteld, steeds in den Hage heeft gewoond en de secretarie altoos door substituten is waargenomen, wordende mitsdien zijn ontslag gevraagd.¹⁵¹ Dhane is te Bergeik nimmer dan bij naam bekend geweest.

1779 Jacob Gerrit de Haas, Substituut

1789 Antonie van Galen

Hij wordt in dit jaar door Hun Hoogm. als substituut in deze dingbank aangesteld, toen De Haas als zoodanig vrijwillig afstand deed. Van Galen had reeds de benoeming dezer substitutie, den 24 Aug[ustus] 1779 door de Staten gedaan, ontvangen, doch hun verzocht deze aan eenen anderen persoon op te dragen, zooals geschiedde. Van Galen was vóór zijne overkomst te Bergeik als klerk bij den Stadhouder van Kempenland werkzaam geweest. Hij werd hierna definitief secretaris dezer dingbank, in 1815 Burgemeester van de gemeente Bergeik, waar hij toen als secretaris moest aftreden. Na de opheffing der dingbank bleef hij van al de daaronder behoord hebbende dorpen, later tot gemeenten verheven, ook secretaris.

¹⁵⁰ Dorpsrekening.

¹⁵¹ Zie een' bundel papieren ten raadhuize.

Van het jaar 1791 af bekleedde hij het ambt van Notaris. Alle betrekkingen, hier genoemd, behield hij tot zijnen dood, welke 27 Maart 1832 plaats had. Daar in dien tijd de lijken aan de kerk op 't Loo begraven werden, is ook het zijne aldaar ter aarde besteld¹⁵²; doch zeer kort na 's mans dood mochten weder de afgestorvenen van 't Hof op hun oud, nu eenigszins gewijzigd kerkhof, eene rustplaats erlangen. Dit kon dus ook met het lijk der weduwe A. van Galen, 6 weken daarna overleden, geschied zijn; dan de kinderen begroeven liever het lijk hunner moeder naast dat van hunnen vader op het Loo.

1821 Th. Maas

Hij legt op 1 Januari den eed af.¹⁵³

1832 Leendert van Galen

Oudste zoon van Antonie, hierboven genoemd, verkreeg het voorrecht als Luitenant in militairen dienst ontslagen en met al de posten, door wijlen zijn' Vader bekleed, begunstigd te worden. Tot aan de invoering der nieuwe gemeentewet in 1852 bleef hij Secretaris der 4 gemeenten, welke vroeger de dingbank uitmaakten. Toen verkozen deze een' eigen of anderen Secretaris.

Van Galen legde eene groote genegenheid tot landontginning, aanleg van bosschen, poothoven enz. aan den dag. Hij richtte in weinige jaren eene teerstokerij, eene konijnenfokkerij, in 1852 eene pannen- en plavuisenbakkerij op enz. Zijne trafieken bestonden echter niet lang. Ook verlustigde hij zich, als zijn voorganger Maas, met de jacht. Geen wonder, dat de predikant hem bij zijn graf, in de lijkrede o.a. *den man der maatschappij* noemde.¹⁵⁴ Den 7 September 1806 geboren, mocht hij slechts eene halve eeuw de genietingen der bedrijvige wereld en van zijn gezin smaken, daar hij 2 Dec[ember] 1856 aan eene tering overleed.

1851 Johannes Everhardus Willems

Hij was de eenige zoon van Peter Willems, onder de voorname inwoners gerangschikt en van Gertrudis Keunen. Om zijn gezond oordeel werd hij in sommige omstandigheden menigmaal geraad-

¹⁵² Zie Hoofdstuk Kerkhoven.

¹⁵³ Resolutiën. Zie onder de Burgemeesters.

¹⁵⁴ Hij ligt onder de Katholieken van 't Hof begraven. Eerst in 1862 is de begraafplaats der Hervormden aangelegd.

pleegd. Zijn beroep bestond, behalve in een solied landbouwbedrijf, in het uitoefenen eener bierbrouwerij, welke onder hem heeft gebloeid.

Eenige jaren bekleedde hij het ambt van gemeente-secretaris, waarvoor hij later bedankte. Wegens zijn zwak gezicht en mindere ervarenheid in het secretariaat liet hij dit grootendeels door zijnen oudsten en vervolgens door zijn' tweeden of jongsten zoon waarnemen, die hem in deze betrekking en ook als brouwer is opgevolgd. Hij overleed zeer plotseling in November 1858. J.E. Willems, Maas uitgezonderd, is hier de eerste R[oomsch] C[atholieke] Secretaris geweest in ongeveer twee eeuwen.

1858 **Peter Francis Willems**

1897 **Franciscus De Leijer**

Gemeente- of dorpsontvangers

Over elk der vijf hertgangen: Einde of Eikerënd, Broekstraat, Loo, de (beide Berkten) en Weebosch (met Witrijt) stond een Burgemeester, wiens bediening schier overeenkwam met de tegenwoordige gemeente-ontvangers. Van hunne jaarlijksche rekening of register werd eene copie of dubbel-geschrift opgemaakt, hetwelk voor korteren of langeren tijd bij hen bewaard bleef. Thans schijnen deze duplicaten van lieverlede vernietigd te wezen; was dit niet het geval, dan zouden zij vermoedelijk nog stof, der vermelding waard, kunnen aanbieden.

1817 **A.P. Nuijts**

Hij verzoekt en erlangt in 1818 zijn ontslag. Andreas Petrus Nuijts te 's Hertogenbosch geboren, met Anna Maria Schermer gehuwd (die in haren ouderdom uit het protestantisme tot het katholieke geloof te Uden is overgegaan) was tevens Rijks-ontvanger der directe Belastingen te Bergeik, alwaar hij 8 Juni 1827 in den ouderdom van 40 jaren, in het aanzienlijke burgerhuis de Keizer (nu afgebroken) is overleden. Na dien tijd zijn alhier geen Rijks-ontvangers, die aan de grens of Barriere uitgenomen, ter ziele gegaan.

1818 **Johannes Everhardus Willems**

Hij was bij besluit van 30 Juni benoemd.

18 **Pieter Carel Jan van Galen**

Hij bedankte bij zijne benoeming tot notaris te Geldrop.

1846 **Arnoldus Flearckers**

te Duizel geboren. Alle stemmen behalve de zijne werden bij zijne verkiezing op hem verëenigd. Tot dusverre was hij ook lid van den gemeenteraad. Toen in 1842 eene schoolcommissie in de gemeente moest benoemd worden behoorde hij met dr. G. Raupp junior en P.J. Aarts thans Burgemeester, tot het drietal, hetwelk toevallig door vroegere studie latijn aangeleerd had. Bij de verkiezing van een' Secretaris in 1851 bekam hij een gelijk aantal stemmen van anderen als de benoemde, die toen gemeenteraadslid was.

Ook bij de benoeming in 1832 was hij als zoodanig en tevens te Westerhoven zeer in aanmerking gekomen, benevens tweemaal als Burgemeester te Bergeik. Van den afkoop tot de lossing der gemeentetiend nam hij de administratie waar. Van 1844 tot zijnen dood was hij kerkmeester der Hofkerk. Eene menigte andere postjes en bezigheden werden hem gedurig opgedragen. Uit dankbaarheid voor het hem geschonken vertrouwen verëerde hij, tijdens zijn langdurig ziekbed, aan de gemeente *f.* 200.¹⁵⁵

1859 **Peter Franciscus Flearckers**

oudste zoon van den voorgaanden, om zijne basstem en muzikale kennis vermaard. In zijn testament schonk hij legaten aan personen of stichtingen o.a. aan de beide catholieke kerken alhier. In 1861 stierf hij 15 Maart.

1861 **Gerardus Loomans**

te Heeze geboren. Vroeger had hij handel in Duitschland gedreven. In de Broekstraat wonende, was hij in de laatste jaren ook kerkmeester. Van het ontvangerschap deed hij in 1871 afstand en stierf 12 Febr[uari] 1883.

1871 **Aloysius Bots** te Helmond geboren.

¹⁵⁵ Zijne levenswijze en ook die zijner twee zonen kan men uitvoeriger lezen in mijne *Auto-biografie* op 1859, 61 en 63.

Notarissen

Het notariaat was in de middeleeuwen soms aan eenen geestelijke opgedragen.

1429 **Arnoldus van Hamael of de Hamalia.**

1657 **G. Wychmans** onderteekent een transport.

1662 en 1667

Godefridus Bergmans. Eene acte door hem onderteekend.

1672 **Godedridus Bergmans** wordt notaris en procureur te Bergeyck genoemd in eene obligatie van 100 gulden, die Adriaen Peter Berchmans, in het Eikereinde woonachtig, hem schuldig is. In 1692 bekende Antonis Berchmans, dat daarop 50 gl. geschoten was. Ook teekent hij in 1697 deswege eene overeenkomst. Dit contract berust op de Postelsche hoeve.

Van omtrent 1660 tot 1700 vind ik soms Goyaert Berchmans als dit ambt bekleedende, die wel dezelfde persoon zal wezen. Op 't jaar 1687 worden verschillende huis- en grondeigenaren van dezen geslachtsnaam gemeld, als: Willem Goyaert, Peter Goyaert, de drie kinderen Hendrik Willem Berchmans enz. Deze familie bestond verscheidene achterëenvolgende eeuwen en nu nog menigvuldig te Bergeik. Zij scheen welëer tot de aanzienlijkste en deftigste te behooren.

In een cijnsboek staat op gemeld jaar dat de kinderen en erfgenamen Goyaert Berchmans verwekt bij Henrica zijne huisvrouw waren: Willem, Jacob, Henric, Jan en Anna.

Er lag van dezen notaris o.a. zes lopensen land in de "Bely van geelbocht" tusschen het erf oost den heer Pastoor Peter van Balen etc.¹⁵⁶

1683 **Adrianus Jan Wachtelaars**

In 1704 had hij voor de gemeente Dommelen twee goedgestelde attestaties geschreven, nopens de schade den inwoners door de legers van onzen Staat en die van Frankrijk en Spanje toegebracht. Deze stukken zijn bewaard. Waarschijnlijk schreef hij deze ook voor

¹⁵⁶ Deze benamingen van gronden zijn thans onbekend.

Bergeik en meer dorpen. In 1724 maakt hij het testament voor Anna van Bornbergen wonende op de Postelsche hoeve.

1789 **Antonie van Galen**

1832 **Leendert van Galen**

1857 **P.C.J. van Galen**

1880 **Antonie van Galen, Lz.** Door zijne verplaatsing naar Valkenswaard in 1896 is het notariaat te Bergeik opgeheven.

Collecteurs

Dit postje was niet begeerd. Het blijkt uit de volgende mededeelingen:

Toen men in plaats van Hendrik Heuvelmans tot Collecteur van 's Lands middelen Hendrik Peter Bergmans over de gehuchten Eikerëind, Broekstraat en Berkt had aangesteld, bleef hij weigerachtig om te collecteeren, waarom Regenten der dingbank de heeren Staten verzoeken hem daartoe te noodzaken. Zij doen zulks na deliberatie den 14 Juni 1735.¹⁵⁷

Anno 1737 waren 18 gedrukte billetten uitgedeeld om de gemeentelasten te bestellen, wat niemand heeft willen aannemen.¹⁵⁸

Schutters

Op elken hertgang of groot gehucht trof men een' Schutter aan. Hun getal in de gemeente scheen soms te verschillen omdat van 3, 4, 5 enz. gelezen wordt.

1534 **Nijs Gielen Gruis. Jan Goyaert Nijs.**

Heemraden of heimraden

Omstreeks 1585 was Wouter Ermen heimraad.

Vorst. Veldwachters

1477 **Jan Houben** verkreeg van de hertogin Marie in dato 30 Mei van dat jaar de vorsterij van Bergeik. Daarover is een proces gevoerd.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Resolutiën der dingbank.

¹⁵⁸ Dorpsrekening.

¹⁵⁹ Archives de la Belgique, Conseil de Brabant.

1618 **G. van den Brouck**
.... **Mattheus Mattheus Franszn.**¹⁶⁰
1687 **Goyaert Aerts.**¹⁶¹

1751 **Adriaan van de Poll.** Hij was bij resolutie van 29 November 1751 met de vorsterplaats begunstigd. Bij besluit van Hun Hoogm. dato 16 Juni 1755 werd aan hem op zijn rekwest, in plaats van omgang, d.i. het aan de huizen ophalen of ontvangen van koren, Paascheiëren als anderszins, welk gebruik hier van oude tijden tot dit jaar bestond, eene jaarlijksche wedde van *f.* 112 toegekend. Hierin zou betalen: Bergeik *f.* 40, Borkel *f.* 14, Westerhoven *f.* 20, Riethoven *f.* 24 en Schaft *f.* 14. Eene nadere resolutie van H. Hoogm. gedateerd 7 Januari 1757 brengt daarin eene naar de bevolking verdeelde betere verhouding, zoodat de Vorster en zijne opvolgers voortaan zouden genieten: van Bergeik 52 gl. 5 st., Riethoven 26 gl. 15 st., Westerhoven 19 gl. 5 st., Borkel 7 gl. 5 st. en Schaft 6 gl. 10 st.¹⁶²

Voor het aflezen der publicaties en andere zaken bekwam de Vorster bovendien eenige gelden. Borkel en Schaft verzochten vermindering van zijn tractement.

Matthijs Wijnants

In 1798 ontslagen, doch na rekwesten en andere aangewende pogingen 21 Januari 1799 provisioneel als vorster der dingbank hersteld.¹⁶³ Hij is nog hetzelfde jaar gestorven.

1798 **Bernardus Aarts**

wordt tijdelijk en 2 Januari 1800, in plaats van M. Wijnants, op de gewone emolumenten, definitief vorster.

1811 **Joseph van Bommel**

in Mei garde-champêtre (veldwachter) van Bergeik alleen. Hij wordt bedankt en in zijne plaats een gepensioneerde Sergeant benoemd. Deze was:

1818 **Johan Köhler**, dien men gemeenlijk en tot zijnen dood *den Majoor* noemde. Zijne aanstelling geschiedde op een tractement van 150 gl. in plaats van *f.* 100, terwijl van dien tijd af de andere aan

¹⁶⁰ In een Cijnsboek der 17de eeuw.

¹⁶¹ Idem. Hij had kinderen.

¹⁶² Groot Placaet Boek VIII, fol. 276 en 728. [278 ? red.].

¹⁶³ Notulen en losse stukken.

dien post verbondene voordeelen eene bijna gelijke som bedroegen.¹⁶⁴ Köhler, een Duitscher en van de Luthersche godsdienst, stierf 20 April 1835.

Behalve G. en B. Aarts alsmede Joz. van Bommel zullen alle vorsters of veldwachters van vóór 1700 tot het laatstgenoemde jaar toe Protestantsch geweest zijn.

1835

Voor zoo ver iemand wist, hadden alle veldwachters tot hiertoe hunne woonplaats op of bij het Hof. In dit jaar werden wegens de uitgestrekte gemeente twee personen tot Veldwachter benoemd. De een zou op het Hof, de andere op 't Loo wonen. Aangezien die voor 't Hof onmiddellijk weder bedankte, bleef die van het Loo de betrekking van Veldwachter voor de geheele gemeente met tractement als zijn voorganger waarnemen. Zijn naam is:

Stephanus Theuws

Na achttienjarigen dienst verzocht hij ontslagen te worden.

1853

Er werden twee veldwachters benoemd: Peter Smets, die op den Lagen-, Govert Rombouts, die op den Hoogen Berkt woonde. De eerste overleed 15 Oct[ober] 1872. Na eenige jaren bedankte G. Rombouts voor zijn ambt en bleef G. Smets de éénige veldwachter voor de gemeente. Rombouts geniet sedert zijn aftreden eene jaarlijksche gratificatie of vaste vergoeding. Thans is hij circa 86 jaren en de oudste persoon der mannelijke bevolking in de gemeente.

Voor de veiligheid en ten dienste der ingezetenen waakten, behalve de Vorsters of Veldwachters nog andere personen, die niet in alle tijden onder dezelfde benamingen worden aangeduid. Uit de gemeentearchieven zal ik van hen eenige opgaven verstrekken.

Klepperlieden. Nachtroepers.

1664 Aan **Jan de Ratel** (ratelaar) voor uitroepen betaald 6 stuiv.¹⁶⁵ Volgens een besluit van 14 October 1717 moesten in de notabelste plaatsen van Kempenland, tot voorkoming enz. van brand,

¹⁶⁴ Resolutiën van 27 Nov[ember] 1818 en fol. 42 van 1819.

¹⁶⁵ Dorpsr[ekening] fol. 117.

nachtroepers aangesteld worden. Onder de opgenoemde dorpen komt Bergeik, als veel van zijnen vorigen luister verloren hebbende, niet vóór, wel onder degene, waaraan "liberteit" werd gelaten.

In 1753 is eene conditie gemaakt wegens het aanstellen van den klepperman of nachtwaker.¹⁶⁶

1764 Wegens benoeming van eenen klepperman, nachtroeper enz. zie men op dit jaar fol. 56, 117, 178.

1775 **Hendrik Vranken** benoemd.

1781 **Daniël Baerselmans** ontvangt eene commissie als klepperman.

1783 Er wordt in de courant van 's Bosch geadverteerd, dat hier een klepperman zou aangesteld worden. W.A. van Jils uit die stad solliciteert hierop naar de nachtroepersbetrekking.

1786 **Peter Francen** komt als klepperman vóór.

Bedeljagers, dienders

In 1755 werd het bedeljagersambt publiek aanbesteed, 1 October dezes jaars in te gaan. Tot hiertoe was de bedeljager Hendrik van de Graaff elk jaar van wege de gemeente in het openbaar in den kost besteld, zoodat hij het ééne jaar minder dan het andere werd aangenomen.

Naardien zich eene menigte bedelaren "*dagelijks kwamen te openbaren en niet doenlijk door den genoemde alleenlijk te verdrijven*", werd Jacobus de Pon voor een half jaar als bedeljager benoemd en gedurende dien tijd, verschenen half Maart 1756, bij particulieren publiek voor 15 gl. besteed. Hem werd ook een' nieuwe snaphaan à 4 gl. 10 st. door de gemeente verstrekt.¹⁶⁷

1764 Nopens het aanstellen des dienders en bedeljagers leze men de resolutiën der dingbank fol. 69 en 160, alsook die van 1777. In dit jaar achtten Regenten het voordeelijker om J. Heuvelmans, diender en bedeljager, als zoodanig 80 gl. tractement genietende en 2 gl. 10 st. als schutter, voortaan elke week maar tweemaal de rondte te laten doen en *f.* 32 te betalen, dewijl in eenige maanden weinig passanten en vreemde bedelaars werden vernomen.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Resolutiën der dingb[ank].

¹⁶⁷ Dorpsrekening van 1755.

¹⁶⁸ Vergadering van 2 Sept[ember].

1779 De bedeljager moest, in plaats van eenige dagen 's weeks, dagelijks patrouilleeren, omdat vele vreemdelingen bij getallen kwamen bedelen.¹⁶⁹

17.. Joost van Bommel.

¹⁶⁹ Dorpsrekening.

Hoofdstuk XVII

Marechaussées. Hunne woning of Caserne.

Hoezeer het eerste woord gewoonlijk, zoowel in het meervoud als in het enkelvoudig zonder s geschreven wordt zal ik deze hier bezigen. Marechaussée wordt weleens vertaald door politieruiter.¹⁷⁰ Men noemde dit corps ook hier, tot nog niet lang geleden, *gens-d'armes*, wat gewapende lieden beteekent en hunne woning of verblijfplaats *gendarmerie*, zooals nog in het naburige België.

In 1805 werd te Bladel met eenige aan de grenzen gelegen dorpen, waaronder Bergeik, eene conventie getroffen, wegens het verblijf en de inkwartiering der gensd'armes. De quota van onderhoud en inlegering beliep voor Bergeik voor 1 jaar in 1806 eene som van 42 gl. 3 st. 12 penn.¹⁷¹

Gedurende een tijdvak van 70 jaren is te Bergeik eene brigade marechaussées, meestal een Brigadier, in de eerste jaren een Wachtmeester, gestationneerd, waaronder meestal vier, soms vijf gewone marechaussées behoorden. Zij hebben niet altijd den dienst over dezelfde dorpen verricht, daar hierin nu en dan verandering werd gebracht. Behalve over Bergeik strekte zich doorgaans hunne werkzaamheid over Luiksgestel, Westerhoven, Borkel en Schaft, Riethoven, ook veeltijds over Dommelen en Valkenswaard uit.

Aanvankelijk was de brigade of gendarmerie van Bergeik te Lommel gevestigd. Daar deze zeer uitgebreide gemeente toen reeds onder Limburg behoorde, werden bij koninklijk besluit van 28 Maart 1819 de Marechaussées naar het tegen Lommel in 1809 geruilde dorp Luiksgestel verplaatst. Wegens zwaarigheid over de huur eener woning enz. is de verhuizing derwaarts eenigen tijd uitgesteld. De huur bedroeg daar 150 gulden in het jaar.

Den 15 Maart 1823 werd de brigade van Luiksgestel naar Bergeik verplaatst. Het huurcontract met den heer Bernardus Lommelaars, Bergeikenaar, Burgemeester enz. te Luiksgestel, die eene aanzienlijke zeer groote woning ten zuiden van het raadhuis te Bergeik bezat, dagteekent van 22 Februari 1822. In dit jaar zou de brigade dit huis

¹⁷⁰ *Kunstwoordenboek* door P. Weiland, 1846.

¹⁷¹ Zie de dorpsrekening van 1805 en 1806.

betrokken hebben, waren niet eenige gedeelten daarvan tot half Maart des volgenden jaars verhuurd geweest, terwijl de huur te Luiksgestel dan tevens eindigde. Een besluit van 4 M[aa]rt 1822, door Gedeputeerde Staten van N[oo]rd Brabant, verleent goedkeuring der jaarlijksche huur à f. 200 's jaars, voor tien jaren, welke half Maart 1823 zou ingaan voor huis, schuur, hof en aangelaag. Van dezen tijd hadden Bergeik en Luiksgestel alleen de kazerneeringskosten betaald, hoewel ook daaronder Riethoven, Westerhoven, Dommelen en Valkenswaard behoorden.

De dorpen, door de marechaussées bediend, dragen sedert lang gelijkelijk de kosten, volgens den maatstaf hunner bevolking. Zoo lang Bergeik met Luiksgestel alleen de kosten had betaald, werd het te kort schietende door de provincie bezorgd.

Uit hoofde der in 1830 uitgebarsten omwenteling in België en de zware inkwartiering alhier werd de brigade marechaussées voorloopig naar Eindhoven verlegd. Den 7 October van dit jaar requireert de Brigadier eene kar, om hunne bagage derwaarts te vervoeren. Het duurde slechts korten tijd, of de marechaussées bevonden zich weder te Bergeik, waartoe de gemeenteraad een verzoekschrift had ingediend, weshalve zij in 1831 terugkeerden. In hun verlaten huis had zich intusschen de hoofdwacht der militairen gevestigd, waarom ze hun verblijf in een ander huis moesten nemen. Onzeker of de brigade op den duur in de gemeente blijven zou, was er in Februari voor slechts één jaar een huis gehuurd.¹⁷²

Tijdens de militaire bezetting is 't grootste gedeelte van het in 1823 door de marechaussées betrokken huis van 1830 tot 1835 door verschillende troepen tot militaire wacht gebezigd. Hierdoor was aan dit huis groote schade toegebracht, waarom de eigenaar B. Lommelaars zich bij verzoekschrift 10 April dezes laatsten jaars ter vergoeding tot Z.M. den Koning wendde. Eene specifieke opgaaf dezer schade, door een' deskundige den 28 Maart in 14 punten, op f. 549,20 begroot, werd bij dit rekwesit gevoegd.

Eene rekening en verantwoording der marechaussées-caserne van de jaren 1823 tot 1836 kan men o.a. in de Dorpsrekening van laatstgenoemd jaar aantreffen.

¹⁷² Men zie een bundel stukken ten raadhuize, 1818-41, no. 1.

Van 1835 tot 1838 was de brigade andermaal in het gezegde huis, waarin zij in 1823 haren intrek nam, gevestigd. Eerst in dit laatste jaar geschiedde de afrekening met de gemeente Riethoven wegens de huur, welke deze van het jaar 1818 af niet voldaan had, zonder dat daarvan de redenen bekend waren.¹⁷³

Het huis, dat in 2 tijdvakken samen 10 jaren aan de brigade ten verblijf gediend had, werd in 1836 met bijhoorenden grond door de Hervormde gemeente gekocht. Zij liet in 1838 die oude woning afbreken en terzelfder plaats eene andere voor den Predikant bouwen.

De afgebroken woning lag ten zuiden van het marktveld en de zoogenaamde Straat, doch op eenigen afstand, omdat vóór dit huis tot 1838 een groot plein, sedert onheuglijken tijd meermalen met boomen beplant aangetroffen wordt. Deze ruime plaats behoort tot gezegd huis en is aan drie zijden van ouds, met eene gewone sloot of gracht omgeven. In genoemd jaar is de grondoppervlakte, na rooiing der lindeboomen zeer veel lager gemaakt en tot eene warande of pleiziertuin aangelegd.

Achter en bezijden het huis ligt de moestuin met erf en aangelag. De geheele oppervlakte met bijhoorenden grond bedraagt hect. 0,7520, sinds 1838 met eene beukenhegge omgeven. Toen zijn de vesten gedempt, welke op eenige meters afstands vóór het huis en verder aan de scheiding van het aangelag en het boomplein hebben bestaan. Ter oostzijde liep deze vest in eenen vijver, die slechts gedeeltelijk werd gevuld of kleiner gemaakt. Langs dezen was genoegzame ruimte om naar den stal of de binnenplaats te kunnen rijden enz. Aan de westzijde bedroeg de lengte van de vest eenige meters meer dan aan den oostkant.

Waarschijnlijk was eenmaal de gansche oppervlakte van tuin en aangelag (het plein uitgezonderd) met eene vest die de oudheid van het gebouw bewijst omringd: de sloot zuidwaarts en ter westzijde heeft nog eene meer dan gewone breedte en diepte. Dit hoog, uit groote en sterke doch gewone baksteen en opgemetseld huis had aan de vóór- en achterzijde verheven muren met eenen trapgevel aan de oost- en westzijde. Aanzienlijk was de hoogte, vooral wegens het

¹⁷³ Correspondentie van den Raad.

zeer groot pannen dak, ook besloeg het eene aanmerkelijke lengte en breedte. Bij de meting der landerijën in 1791 werd voor dit gebouw met huis en schuur 16 roeden, dat is nagenoeg een lopense oppervlakte afgetrokken.

Wanneer men door de hoofddeur dit huis binnentrad, bevond men zich in eene vestibule of zeer ruim portaal, hetwelk toegang tot verscheidene andere woonvertrekken verleende. Ter rechterzijde trof men eenen grooten, diepen kelder aan. Tijdens het verblijf der marechaussées en ook der hoofdwacht heeft hij tot gevangenis of arrestkamer verstrekt. Behalve deze beide vertrekken, en de ruime op- of kelderkamer bevonden zich in het gebouw ten minste nog vier benedenvertrekken. Alles aan dit voortreffelijk gebouw kwam met den trant van een deftig burgerhuis uit eene vorige eeuw overëen.

Groote veranderingen schenen er nimmer aan toegebracht te zijn, zoodat het daardoor geenszins misvormd was. Het werd voor het hoogste woonhuis der gemeente gehouden. Tot omstreeks het jaar 1810 stond op den nok van het huis een torentje met een klokje. Nog later was vóór en bezijden de woning eene poort, een staketsel enz. In 1837 groeiden nog drie hooge en dikstammige kastanjeboomen, van hoogen ouderdom nabij den westelijken gevel. Een dezer is in gemeld jaar, later de tweede en omstreeks 1860 de laatste omgehouden. Ter vorige eeuw stonden ook zware beuken en andere boomen in de nabijheid dezer woning.

Het afbreken van het oude en de bouwing van het nieuwe huis werd door vier inwonende ambachtslieden voor *f.* 3100 aangenomen. Aan het nieuwe gebouw mochten vele materialen van het gesloopte gebezigd worden. De voorgevel moest uit nieuwe steenen gemetseld worden. Schoon de andere muren enz. van de oude steenen gemaakt zijn, bleven er p.m. nog 25000 stuks oude over. De aannemers hadden aan deze besteding betrekkelijk veel voordeel. De nieuwe woning staat ter plaatse van den stal of het oostelijk deel der afgebroke ne, terwijl de neerhuizing of keuken enz. die ten westen is aangebouwd, nagenoeg gevonden wordt, alwaar een groot deel der vertrekken van de oude woning gestaan hebben.

Na de voltooiing van dit huis werd het nog in hetzelfde jaar door den Predikant betrokken, terwijl de marechaussées zich in de wo-

ning vestigden die de Dominé verlaten had, nadat er wegens herstel of verandering ruim *f.* 100 aan bekostigd waren. In 1839 is ten westen bij dit huis een gebouw tot stalling der paarden van de marechaussées gebouwd, hetwelk *f.* 143 kostte.

Toen besloten was, dat vele brigades der marechaussées, waaronder die te Bergeik, den dienst in plaats van te paard, zooals tot nu toe immer bestond, te voet zouden doen, verzocht het gemeentebestuur 20 Januari 1844 de Brigade te paard te laten voortduren. Anders waren de aan den stal gemaakte onkosten, toen reeds *f.* 212,50 beloopende, te vergeefs gedaan. Onder de verdere beweegredenen om de Brigade te paard te laten bestaan, noemde de gemeente met recht het extra goede huis, de ligging van het dorp aan de grens van Limburg en Antwerpen, enz.¹⁷⁴

Het rekwest baatte niet: de Brigade kwam in het volgende jaar te voet. In den gezegden stal werd daarna de brandspuit geplaatst, waar ze nog staat.

Dewijl eene verbetering van dit anders voortreffelijk casernegebouw mettertijd wenschelijk scheen, trad het gemeentebestuur met de Gedeputeerde Staten en andere autoriteiten in eene briefwisseling. In 1865 werd besloten eene geheel nieuwe caserne te bouwen. De kosten werden op *f.* 5222,68 geraamd. De afbraak van het oude gebouw en de opbouw van het nieuwe geschiedde voor rekening der gemeente, tegen eene vergoeding bij wijze van huur, door het Rijk ten bedrage van *f.* 250 's jaars te betalen.

Gewoonlijk werden de gevangenen of gearresteerde personen in de woning der marechaussées bewaard of opgesloten, tot dat ze op den dag van bijeenkomst of correspondentie met de marechaussées uit Eindhoven aan deze overgeleverd werden. In de beide afgebroken huizen (1838 en '65) diende de kelder tot gevangenis, in het nieuwe gebouw strekt hiertoe een hoog geplaatst getralied vertrek. Wanneer en krachtens welke verordening het huis van bewaring alhier vroeger is opgericht, bekende in 1860 het gemeentebestuur niet te weten.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Correspondentie van 't gemeentebestuur.

¹⁷⁵ Deze voetnoot is voor een deel weggevallen (red); er stond nog: den Raad. Enz.

In 1893 werd door de bevoegde autoriteit besloten, de caserne der Marechaussées in de kom des dorps te vestigen. Zij ging met den heer P. Jansen te 's Hertogenbosch eene overëenkomst aan om zijn huis te Bergeik, van de familie Raupp afkomstig, tot eene caserne te verbouwen, waarna dit groote huis door de brigade Marechaussées is betrokken, 1 December van dit jaar.

Hoofdstuk XVIII

Weekmarkt. Jaarmarkten.

Den 31 Maart 1468 vergunde hertog Philips van Bourgondië de oprichting eener weekmarkt, welke des Zaterdag zoude gehouden worden. Tegelijkertijd kregen de ingezetenen van den hertog de toelating om twee jaarmarkten op te richten, namelijk op de Dinsdagen die de geboorte van Christus en den feestdag van Joannes den Dooper voorafgaan. Hertog Karel van Bourgondië voegde er 15 Maart 1486 nog twee aan toe, vallende daags na onzes Heeren Hemelvaart en na St. Lucas. De oprichting der weekmarkt en de beide jaarmarkten had bij brieven door den Vorst plaats, die destijds te Hesdin verbleef. Eene stad vroeger tot de Spaansche Nederlanden behorende en sedert lang tot Frankrijk, graafschap Artois gerekend. Zij ligt in 't tegenwoordige Fransche departement Pas de Calais niet ver van Montreuil, draagt nog fier de bewijzen harer oudheid en voormalige grootheid en bereikte in de 17de eeuw het toppunt harer glorie. Thans is het een oud vervallen stadje, vergeten en schier onbekend.

Toen achttien jaren later de vergunning om nog twee andere jaarmarkten te houden door Karel verleend werd, ondertekende hij deze vergunning te Luik, waar hij vernachtte. In de open brieven of geschriften van 1486 verhalen de senatoren of raadsleden van Brussel dit aan den Consul en den Senaat der Stad Bergeyck, zooals zij haar noemen. Men leze deswegen het 20ste hoofdstuk.

Volgens oude auteurs en opgaven werden hier vroeger de vijf drukke jaarmarkten gehouden: Zaterdag vóór Palmzondag, Vrijdag na Kruisdag, op Sint Jan Baptist avond, daags na Sint Lucas en op Sint Thomas avond. Zooals een ongenoemd schrijver in het begin der 17de eeuw mededeelt werden de markten in voorleden tijden door meer dan 100 "verste" kooplieden opgeluisterd. Naar men meent, verzwakte de weekmarkt reeds in het laatst der zeventiende eeuw. "Sedert menschegeheugen", zoo werd in 1791 bericht, "was ze niet meer gehouden".

In *Den Tegenwoord[igen] Staat van alle volkeren*, (17.. XII Deel, bl. 88) leest men nopens Bergeick: "*Men heeft er het recht tot een Saterdagse weekmarkt, die er niet gehouden wordt*". Langer dan

eene eeuw geleden, vermeende het gemeentebestuur, en te recht, dat de privilegiën door hertog Philips van Bourgondië aan Bergeik, waarschijnlijk te Brussel moesten gezocht worden.

Een bewijs van eene markt geeft de Dorpsrekening van 1661: "Opten markttag vóór Palmen-Zondag" wordt aan de gemeente, om twee ruiters tweemaal, 's avonds en 's morgens, te eten te geven, zes stuivers in rekening gebracht.

1768

Teneinde de markten in florissanteren en beteren staat te brengen, lieten de regenten in de gemeente en omliggende dorpen bekend maken, dat de ingezetenen ieder met een beest en andere waren zouden ter markt komen. Op de Eerselsche markt was zulks mede in April gepubliceerd.¹⁷⁶

1769

Regenten beijverden zich nog de markten te verbeteren. Zij verzochten o.a. den inwoners weder elk met een beest ter markt te komen.¹⁷⁷ De Secretaris vraagt namens de dingbank aan den heer H. de Jongh te Oirschot eenige opgave betreffende de "Saterdagse Weekmarkt te Bergeik", waarop de laatst genoemde antwoordde dat het "ligt" (denkelijk) met betrekking tot een stuk over die markt, door hem in *De Boekzaal* van April geplaatst, bij J. van Oudenhoven, 1670, te vinden is.¹⁷⁸ Te dien tijde las iederéén *De Boekzaal*.

1770

Bij publicatie spoorde men de ingezetenen aan, om met enige ossen, koeiën of kalveren naar de jaarmarkt van 1 April te komen, om ze in beteren trein te brengen; zoo mede op de andere jaarmarkten.

1784

Op dezelfde wijze werden de inwoners aangemaand, op de markt van 1 April en de volgende markten een paard, os of iets anders te willen brengen.

1790

Omstreeks dezen tijd waren alle markten vervallen. Alleenlijk verkocht men op Palmemarkt tuinzaden enz.

¹⁷⁶ Resolutiën en dorpsr[ekening].

¹⁷⁷ Idem.

¹⁷⁸ Idem.

1808

Den 28 Juni trachtte het gemeentebestuur door het verleggen der vijf jaarmarkten zijn doel te bereiken doch slaagde niet volkomen.

1825

Geene jaarmarkten beteekenden iets, behalve die van Donderdag vóór Palmzondag. De bestuurs- of raadsleden zouden de markten gaarne doen toenemen, zooals zij 24 November dezes jaars berichtten.

1853

Bij raadsbesluit van 29 November werden de in almanakken enz. nog aangekondigde markten, welke geheel vervallen waren, afgeschaft en tevens vier vrije jaarmarkten opgericht, te weten:

De eerste kenmerkte zich door eene ongekende drukte. Wegens Vastenavond stroomde het volk van alle omliggende plaatsen en zelfs van verre toe. Om die reden meende men dat de tijd dier markt niet goed gekozen was, dewijl er groote woeligheid en betrekkelijk weinig handel plaats vond, waarom het gemeentebestuur, bij besluit van 5 September 1854, de markt Maandag vóór Aschwoensdag afschafte en eene nieuwe, den tweede Maandag in September te houden, oprichtte.

Voor de Vastenavond-markt had men nochtans geene prijzen toegekend. Gegoede ingezetenen teekenden meerendeels voor eene som tot aankoop van premiën, op de tweede markt uit te reiken, in. Hier zijn ook vele kooplieden en anderen op verschenen, ook 338 runderen en eene groote menigte kramen enz. Het gemeentebestuur kende nog lang op alle markten premiën toe, doch zij werden niet bloeiend. Van lieverlede verminderend, zijn ze sinds 18.. weder geheel vervallen. Ook van die Donderdag vóór Palmzondag bestaat niets meer. Zóó is het einde van alle aardsche zaken.

Alle marktdagen, zoowel de week- als jaarmarkten, werden steeds op het plein of de ruimte tusschen het raadhuis en de hervormde kerk en daar omtrent gehouden. Om het dorpsplein bij de oude parochiekerk aan te duiden, schreef men wel eens "*het marktplein*", hoewel het daartoe niet of althans zeer luttel heeft gediend. Onder deze gemeente, doch op aannemerlijken afstand van het Hof, heeft geruime tijd eene druk bezochte jaarmarkt bestaan.

Ter verëering eener reliek van den H. Bernardus kwam jaarlijks op zijnen patroondag, 20 Augustus, en vooral op den Zondag van het octaaf eene groote menigte volks naar de schuurkerk op Luiksges-telschen bodem staande. Langzamerhand ontstond daarbij op dien Zondag eene markt, welke er tot 1779 gehouden is.

Toen in 1790 de schuurkerk op het Loo gebouwd was, verplaatste die Zondagsche markt zich tevens derwaarts. De kramen en andere koopwaren trof men meest langs en op den weg noordwaarts van de kerk aan. Zij is in 1837 weder begonnen en in 1846 geëindigd. Zondag 23 Aug[ustus] van dat jaar sprak de eerw. Pastoor met kracht over de verergernis en de ontheiliging van den Zondag door het bestaan dier markt en wilde ze voor het vervolg afgeschaff zien. Hiertoe verlangde hij de medewerking van het plaatselijk bestuur.

In den Noord-Brabander van 27 Juli 1847 las men de volgende advertentie:

“De St. Bernardus Markt, die vroeger op Zondag na den 20 Augustus heeft bestaan te Bergeijk van de Lookerk zal ophouden te bestaan, zullende er geene kramen worden toegelaten om uit te stallen.

Bergeijk den 27 Julij 1847

De Burgemeester get. T. Maas

Dit jaar zag men dan ook geen spoor der markt meer. Op Bernardus-dag stonden enkele kramen en eenig fruit uitgestald, wat nog jaarlijks plaats vindt. Het getal bedevaartgangers op dien dag nam eenigszins toe, terwijl het Zondags ongeveer hetzelfde bleef. In de laatste jaren is het echter verminderd.

Hoofdstuk XIX

Stad- of raadhuis. Raadkamer. Gemeentearchief.

Waar oudtijds het stad-, recht- of raadhuis van Bergeik gestaan heeft of van welke bouworde en inrichting het geweest is, trachtte ik vruchteloos op te sporen. De vroegste bewaard gebleven dorpsrekeningen, met het jaar 1654 aanvangende, spreken soms van huur der rechtkamer à 3 gl. 3 st. 's jaars, welke althans in de laatste jaren vóór 1663, in eene herberg op het Hof of de Straat gevonden werd.

1663

In dit jaar is de gerwekamer of sacristie, ten noord-oosten van de groote kerk staande, tot een raadhuis van de dingbank verbouwd, waarvan de kosten à *f.* 214= 18 st. 2 oort specifiek voorkomen in het Rekenboek of gebonden Register, loopende van het jaar 1654 tot 1676, op het raadhuis voorhanden. Het gebouw veranderd en gereed zijnde droeg den naam van Stadhuis van Bergeik. Naar alle waarschijnlijkheid bevonden zich in het benedendeel slechts twee kamers of vertrekken met getraliede vensters.¹⁷⁹

1665

Den 26 Juni verzoekt de gemeente aan den Raad van Staten om eene vrouw, die eene kamer, van voren aan 't stadhuis gebouwd, betrokken heeft, daaruit te doen vertrekken, hetgeen toegestaan wordt. Riethoven en Westerhoven, onder de dingbank van Bergeik behorende en gevolgelijk tot aan die opheffing slechts één raadhuis of raadkamer, namelijk te Bergeik, bezittende, bleven weigerachtig hun aandeel in de kosten der tot raadhuis verbouwde gerwekamer te betalen, waarom die beide dorpen door Bergeik in rechten werden betrokken. De dorpsrekening dezes jaars behelst deswege de volgende posten: "Aan den deurwaarder ... in de zake tegen die van Rijthoven en Westerhoven wegens de reparatie van de gerfkamer 5 gl.; nog met denzelven verscheidene reizen verteerd *f.* 3=16=2, facit *f.* 8=16=2. Betaald voor een request te maken wegens de reparatie der gerfkamer 18 st. Id. voor eene copie uit de teekening van den stadhuise 6 st. Andermaal request laten concipiëren wegens het raadhuis tegen Westerhoven etc. 8 st. Id. aan eene apostile (kanteekening) wegens de gerfkamer 12 st.

¹⁷⁹ Genoemd dorpsrekenboek fo. 105, 113, 117, 118, 120, 121, 123.

1668

Aan reparatie van 't raadhuis zoo van arbeid als materialen werd 1 gl. 12 st. 8 penn. betaald.

1672

Voor het maken van een slot aan den smid 6 st.

Naar het schijnt heeft de gerwekamer niet lang tot raadhuis gediend en werden de vergaderingen der dingbank enz. in een geschikt woonhuis gehouden. Althans in 1676 betaalde de gemeente 14 gl. 14 st. voor de kamer en vertering bij den herbergier Francis Dridoncx, die zooals mij uit de dorpsrekeningen en andere bescheiden bleek zeer lang in de kom of het dorp heeft gewoond.

De herinnering van dit stad- of raadhuis aan de kerk is zoo volkomen weggevaagd, dat er anderhalve eeuw, ja zelfs een honderdtal of minder jaren, na het afbreken of verlaten, in de volkstraditie niets meer van bekend was. Wegens de groote leemte, 1676-1735, in de gemeenterekeningen enz. vind ik van het raadhuis of de raadkamer niets vermeld.

1737

Volgens een accoord tusschen Schepenen en den Secretaris zal de laatste voortaan ter secretarie de werkzaamheden verrichten in plaats van in de raadkamer. De secretarie werd vermoedelijk ten huize van den Secretaris gehouden. Eene copie van deze belangrijke overeenkomst in 1735 gesloten, vindt men in de dorpsrekening van 1737.

1739

De Secretaris brengt voor vuur en licht ter secretarie *f. 35=15* in rekening, hetgeen aan de Kamer hunner Hoogm. "*excessief hoog voorkomt; wordt nergens in de Meierij zoo hoog gebracht*", zegt zij.

1740

Weder de genoemde som voor vuur en licht rekenende, voegt de Secretaris er ten slotte bij: "*Men zal in de heele Meierij geen een Secretaris vinden die zoo wijzig tractement naer proportie geniet als dese.*" De aanmerking der Kamer is "*als te Vechel f. 23=10*" Het volgende jaar bemerkt onze Secretaris: „*te Vechel een raadhuis zijnde, daaronder geen kamerhuur begrepen is*". Toch volhardden "*hunne Hoogm. tot het geremarkeerden altoos alsoo in te brengen.*"

1752

Hun Hoogm. niet tevreden met het gebruik der raadkamer in eene herberg gelasten, de gerwekamer der kerk tot dat einde te appropriëeren (bekwaam maken). In October kwam een architect tot dit einde uit Boxtel de gerfkamer visiteeren, doch ze werd niet als raadkamer verbouwd noch gebezigd. Eenigen tijd hierna hadden regenten der dingbank hierop nog geene resolutie genomen. Zij presenteerden een request wegens "*het appropriëeren van eene raadkamer in de kerk van Bergeik*".¹⁸⁰ Naar het schijnt was men niet eenstemmig waar een raadhuis te bouwen.

Om eene bekwame of geschikte plaats daartoe te vinden, hield een landmeter zich in dit jaar met opmeting en visitatie bezig. Den 5 October vergaderden Regenten der dingbank in bijzijn van den Stadhouders wegens het stichten van een nieuw raadhuis, wanneer met meerderheid van stemmen besloten werd, het te bouwen tegen de boomen van den Secretaris van Beverwijk aan, "oostwaarts, midden op de straat," tegenover het huis van Jan Collon (in 1803 afgebroken en door eene heerenhuizinge vervangen) en de schuur van Mattheus Vissers (later van Margo Henselmans, thans eigendom der Maatschappij van Welstand) "*als 't hoogste en droogste zijnde en van alle zijden het meeste bevrijd van brand*". Deze plaats met nog eene veel grootere oppervlakte lag tot 1802 onbebouwd en werd zoo lang als dorpstraat of plein gerekend. Van het stichten van een nieuw raadhuis kwam al weder niets en de dingbank bleef daarvan nog omtrent 18 jaren verstoken, toen het op eenigen afstand ten westen van de genoemde plaats, op welke in 1812 de gereformeerde kerk is gesticht gebouwd werd.

Verscheidene aanmerkingen en resolutiën ontvingen de regenten in 1752, '53 en andere jaren van hooger hand, over de kwestie hoe zij zich in het houden hunner vergaderingen en gerechtsdagen te gedragen hebben, dewijl ze in eene herberg geschieden "strijdig met de orders van den Lande".¹⁸¹ Meermalen o.a. in 1752 en '54 verzochten regenten aan Hun Hoogm. of zij niet konden volstaan met de kamer, die ze in huur hadden; maar omdat zulks afgewezen scheen te wesen, werd in 1769 werk gemaakt met het bouwen van een nieuw

¹⁸⁰ Dorpsrek.

¹⁸¹ Dorpsrek.

raadhuis, dat in het volgende jaar opgetrokken is midden op het marktveld, alwaar het nog staat.

1770

De kosten van het in dit jaar gebouwde raadhuis bedroegen 863 gulden, 17 stuiv. 12 penn. en zijn door de gezamenlijke dorpen der dingbank gedragen. Het is een sterk gebouw, waarvan de steenen te Bergeik gebakken werden. Het inwendige bestond tot aan de herbouwing in 186[?.] uit twee evengroote kamers of vertrekken en een portaal, alle met plavuizen vloeren. De kamer ter oostzijde had een venster in den gevel, als ook één aan den noord- en één aan den zuidkant, het vertrek aan de westzijde werd door een venster in 't zuiden en één in het noorden verlicht.

Boven de deur bevond zich tot 1840 een gepast dakvenster, terwijl in den oost- en westgevel boven den zolder een klein venster was aangebracht. In den westelijken gevel was tot 186[?.] het jaartal 1770 in blauwe gebakken steenen zichtbaar.

1774

Het maken van twee houten goten, noord en zuid werd 5 Sept[ember] aanbesteed benevens het verwen der zolders enz. Deze goten dienden tot den afvoer van het water en conservatie van het bordes, de vensters en muren. Zij bestonden tot 184[?.] terwijl hunne ijzeren steunsels of ankers ter plaatse bleven tot 1867, toen ik met het ordenen van het oud archief aanving en er eenige werden afgenomen, om onder banken in de rechterkamer gesteld te worden ter plaatsing van oude registers enz., voornamelijk der gewezen dingbank.

1776

Het torentje met klokje werd op het midden van het dak geplaatst. Het schijnt er omtrent het jaar 1880 afgenomen.

1778

Eene schouw (schoorsteen) werd om den sterken rook afgebroken en door eene andere vervangen, terwijl er nog meerdere herstellingen geschiedden.

1835

Tegen de westzijde aan bouwde de gemeente een houten militair wachthuis, uit twee vertrekken bestaande. Nadat de militaire bezet-

ting of inkwartiering eenige maanden had opgehouden is dit wachthuis voor afbraak verkocht.

1842

De Secretaris laat op eigen kosten de secretarie, waar hij, evenals zijne voorgangers, tegelijk zijn kantoor als Notaris hield, plafonneeren, onder voorwaarde, dat de gemeente daarin een houten vloer ter vervanging van den plavuizen zal leggen, hetgeen geschiedde.

Er zijn in zeer vele Meièreische dorpen in de tweede helft der 18de eeuw raadhuizen gebouwd waarvan dat te Bergeik een der beste was. De kamer aan de oostzijde heeft altoos voor de raadsvergaderingen en tevens als secretarie gediend. De andere verstrekte dikwijls tot zeer verschillende doelëinden. Op het laatst der vorige en in het eerste gedeelte der tegenwoordige eeuw vergaderden er dikwijls militaire en burgerlijke wachten. In 1857 oefenden er de Hervormden eenige maanden hunnen godsdienst uit.

Gedurig werden daarin boosdoeners, zinneloozen, gearresteerden, drenkelingen en andere gevonden lijken gebracht. Veeltijds borg men daarin de brandstoffen tot verwarming der secretarie benooid, ja, wat niet al.

1879

Dit jaar is het raadhuis, volgens een fraai model, gerestaureerd.

Het gemeentearchief

In 1867 lag het oud archief meerendeels op den zolder van het raadhuis uitgespreid en onder het pannen dak zeer vochtig, vol spinneweb en stof, ordeloos opgestapeld. Jaren te voren, met dezen deerniswaardigen toestand bewogen, bracht ik meermalen het gemeentebestuur onder het oog deze archieven eene geschikte plaats te verleen en in orde te willen laten brengen. Hieraan werd geen gevolg gegeven, waarom ik mij aanbood dit archief, nadat het van den zolder zou zijn gehaald en van de onzuiverheid ontdaan, het verder te reinigen, te regelen en geheel in te zien.

Toen dezen grooten voorraad door den veldwachter in de destijds zeer dompige kamer ter rechterzijde van het raadhuis ordeloos was nedergelegd stond men verbaasd niet voor mijnen voorgenomen arbeid terug te deinzen. Ik begon hem het volgend jaar, ging vijf achterreenvolgende jaren, in de meeste weken vier malen en telkens 4 à 5 uren bezig zijnde, van Westerhoven (alwaar ik toen nog woonde) naar genoemde kamer en had eindelijk het genoeg, niet alleen het genoemde archief in de beide kamers in orde gesteld maar tevens eene overgrootte menigte aantekeningen of uittreksels van allerlei aard gedaan te hebben.

Mijn lettervriend dr. C.R. Hermans te 's Hertogenbosch had eenige jaren vroeger sommige documenten der gewezen dingbank laten inventariseeren en hiervoor van de gemeente *f.* 25 genoten. Hij maakte tevens eene doos, waarin die stukken en later ook andere bewaard werden ⁽¹⁾. Naar mijn oordeel moet het archief der oude Vrijheid en Dingbank Bergeik eenmaal rijk en uitgebreid geweest zijn. Onze Vaderen stelden meer te boek en hechtten grooter belang in de bewaring der documenten dan gemeend wordt.

Bij den oorlog met Frankrijk in 1672 waren de merkwaardigste dorpsarchieven of protocollen elders vervoerd en geborgen. De gemeente betaald althans toen aan den notaris G. Berchmans voor gedane protesten tegen den secretaris Wijchmans voor het vluchten der gemeente protocollen *f.* 2,25.⁽²⁾ Er zijn eenige staten of inventarissen van het archief ten raadhuize bewaard, welke bij het aanvaarden der secretarie moest geformeerd worden. In 1752 waren in de "kom" of kist, staande in het koor van de "Groote kerk" alhier aanwezig:

- Een oud protocol met vaste en losse bladeren, beginnende met den jare 1473. Een protocol begint met 1596. Een idem van 1599 tot 1605, No.

1. Id. 1605-1613, No. 2, 1613-1616 no. 3, 1616-1622, no. 4, (dit berustte toen op de raadkamer) 1622-1627, no. 5, 1627-1631, no. 6, 1632-1636, no. 7, 1637-1643, no. 8, 1643-1653, no. 9, 1653-1663, no. 10, 1658-1668, no. 11, Een protocol van dorpsrekeningen alleen over Bergeik van 1656 tot 1677.

Het vervolg der protocollen, zoo mede der andere registers en der losse stukken werden (toen) in de raadkamer of der secretarie aangetroffen. Bij overgaaf van deze aan den secretaris Van Beverwijk heeft hij op zijnen inventaris vele registers en andere archieven niet gebracht. Zij waren noch in de dorpskom, noch op de secretaris te vinden. Er is van de door hem achtergehouden documenten eene memorie of omschrijving gemaakt en onder die inventarissen no. 12 te vinden. Zij zijn uit de 18^e eeuw en naar het schijnt niet terug gebracht. Toen in 1811 deze gemeente evenals andere aanschrijving ontvangen had de oude archieven naar de Arrondissements-rechtbank te Eindhoven op te zenden is hieraan geen gevolg geven, op raad van den invloed hebbenden Pieter Willems, die aan het behoud waarde hechte.

In 1835, wanneer de kamer ter west- of rechterzijde van het raadhuis tot eene wacht der hier ingekwartierde militairen verstrekke, werd door den Burgemeester en den secretaris (om ruimte te winnen) eene aanzienlijke hoeveelheid oude archieven, in genoemd vertrek voorhanden, naar de Arrondissements-rechtbank te Eindhoven, waar ze met het oud archief van andere dingbanken uit dit gewezen arrondissement ordelijk geplaatst waren tot aan de Opheffing in 1877, toen ze naar 's Hertogenbosch gezonden zijn.

De inhoud van dit Bergeiks archief, in 24 kisten uit Eindhoven naar het Rijks-archief te 's Hertogenbosch in genoemd jaar aangekomen, werd eerst in 1880 ontpakt en voorts geïnventariseerd. Ten jare 1889 bevond zich de Rijksarchivarius uit 's Bosch te Bergeik ter inzage van het oud archief, waarna hem in kisten de merkwaardige documenten werden toegezonden. Volgens eene algemeene wet is van de meeste gemeenten met hun oud archief gehandeld. Het is bekend, dat het oud plaatselijk dorpsarchief in vele plaatsen of dorpen, ongeordend en ten deele in de raadhuisen verstrooid, nauwelijks eenige vrucht kon dragen.

(1). Voor dezen langdurigen arbeid heb ik geen vergoeding genoten. Ik liet daarbij geen schrift, ook nog zoo klein, doorzocht.

(2). Dorpsrekening fol. 181

Hoofdstuk XX

Bergeik tot stad verheven. De inwoners maken geen gebruik van dit voorrecht. - Vrijheid.

Karel de Stoute, hertog van Bourgondië en Brabant, Souverein over verschillende gewesten der Nederlanden, gaf in 't begin van 1468 aan de ingezetenen van Bergeik bij open brieven vergunning om hunne plaats tot eene Stad te maken en ze met muren, wallen en poorten te omringen en te versterken. De inwooners dezer bevoorrechte en reeds langen tijd zeer aanzienlijke plaats maakten van deze vorstelijke vergunning geen gebruik, wat te meer verwondering wekt, omdat de vorst hen tevens toestaat, tot vergoeding der kosten, gedurende vijftien achterëenvolgende jaren, van de koopwaren, die hier ter markt gebracht werden, eene belasting te heffen en nog andere middelen, bij schatting als anderzins daartoe uit te vinden.

Bergeik ontving mitsdien geenen meerderen luister dan het tevoren bezat. Het bleef altoos van vesten en poorten onvoorzien. Echter melden enkele schrijvers, dat er eenige stedelijke inrichtingen zouden bestaan. Mogelijk begrepen zij daaronder het gemeentewapen, indien het woord "*villae*" namelijk als "*stad*" verklaard wordt.

Langer dan twee eeuwen na de verheffing werd het door sommige auteurs en in vele schriften en plaatsen onder den rang van "*stad*" opgenomen.¹⁸²Toen de heeren van den souverainen Raad te Brussel hunne brieven van 15 Maart 1486 aan den Magistraat van Bergeik toezonden, stelden zij hierop het latijnsche adres: *ad Consulem Senatunque Civitatis Bergeycanae* dat is: aan den Burgemeester en den Raad der stad Bergeijck. In het archief des Rijks te Brussel berust eene kwitantie, luidende: "Ontvangen van een privilegie van die van Bergeijck om eene besloten stad te mogen maken op seker vuegen in den brieven begrepen van den datum in januario 1468."¹⁸³

Langen tijd voerde Bergeik den naam van *Vrijheid*. Wanneer of door wien het dezen verkreeg is mij niet gebleken. Geen dorp kon tot eene vrijheid, geene vrijheid tot eene stad verheven worden, dan bij

¹⁸² Beknopt denkbeeld van Oud-Nederland, door M.L. van Gorkom. Brussel 1789.

¹⁸³ Chambre des Comptes No. 20782.

uitdrukkelijke toestemming van den Hertog, die gehouden was de naaste steden en vrijheden daarover te hooren.¹⁸⁴

Een zeer oud boek of register met een oud soort letterschrift, eindigende met het jaar 1466, noteert anno 1406 achter eene acte, dat de tax voor de Bede of belasting, door den hertog van Brabant vastgesteld dat jaar voor Eijke, dat is Bergeik, honderd oude schilden of gulden bedroeg. Onder de 22 plaatsen van het toenmalig Schoutheit Ambacht van Kempelant was dit dorp het hoogste berekend, behalve Oirschot, wat met ruim 16 schilden meerder was aangeslagen. In de bede van 1515 betaalde Bergeyk *f.* 805-5-8. Uitgenomen Lommel was dit het hoogste bedrag der 36 gemelde plaatsen in Kempenland.

¹⁸⁴ A. Havermans, Kort begrip der historie van Brabant 1652.

Hoofdstuk XXI

Gilden of broederschappen uit den ouden tijd. De gilden te Bergeik. Het gild van Sint Joris en van het Heilig Sacrament.

Guld, gulde, gilde, gild¹⁸⁵ hebben dezelfde betekenis, namelijk van broederschap. Oudtijds en nog wel in het laatst der 18de eeuw schreef men gestadig *gulde*. De schutgilden zijn "zoo oud van dagteekening als het volk." zegt een Schrijver.

Gewoonlijk rekent men echter ons volk te beginnen met de Friezen en Batavieren, die geen schutgilden kenden, voor zoover men weet, zoodat dan ten minste de offerfeesten niet met een gilde zouden gelijk staan. De gilden hebben m.i. meer van de Frankische zeden. Deze bestonden reeds lang vóór de oprichting der ambachtsgilden. In ons Land kwamen mij echter geene vroegere schutgilden dan in de 13de, in België in de 12de eeuw voor. De meeste der aanzienlijkste gilden hadden Sint Joris tot patroon, waarop Sint Sebastiaan volgt.

Een groot aantal staat onder de bescherming van den kerkpatroon of patrones. Er zijn weinige parochiën in Noordbrabant waar niet één of meer gilden bestaan of vroeger gevonden werden. Zeer vele dagteekenen uit de vijftiende eeuw. Als offerfeesten namen eigenlijk reeds de gilden bij onze Germaansche voorouders een aanvang. Eerst in de middeleeuwen verkreeg elk gilde een godsdienstig karakter en zijn' beschermheilige. Niet naar het schieten maar naar het *schutten* of *beschutten* der gemeentevrijheden zijn de schutters of schuttengilden genoemd. Op de meeste plaatsen waren deze gilden met het voeren der politie belast. Zij moesten de orde handhaven of herstellen, het land bewaken, huiszoeking doen om gestolen zaken op te sporen, dieven, landlopers, vrijbuiters, knevelaars en andere kwaad-doeners aanhouden en den godsdienst opluisteren.

Aangezien vroeger de gilden enkel als geestelijk broederschap bestonden, ontvingen zij als dusdanig hare verordeningen van den bisschop of de kerkelijke overheid. Gildebrieven of constitutiën der gilden bleven dikwijls eeuwen van kracht. Nog op het einde der

¹⁸⁵ In 't taaleigen van Bergeik is veeltijds de u als i. Guld en gild noemt men in deze streek vrouw[eljik], hoewel het eigenlijk onzijdig is. Men zegt er: *de guld*.

vorige en het begin dezer eeuw, werkten verscheidene gilden volgens brieven uit den tijd van Karel V of volgens reglementen, door hem gegeven of goedgekeurd. Schier elk gild bezat in de kerk een afzonderlijk kapelletje, een altaar of minstens een beeld, den patroon of schutsheilige van het gilde voorstellende. Diens afbeeldsel staat ook op hun vaandel geschilderd. In de gildezaal vond men almede den patroon naast het kruisbeeld.

Zooals in menige oude gildekaart wordt gemeld, was de voornaamste oorzaak der oprichting eens broederschaps of van het gild, op het voorbeeld der voorouders een godsdienstig leven te leiden. In hunne processieën droegen de gilden gewoonlijk het versierde beeld van hunnen patroon of patrones rond, hetgeen in de 17de eeuw reeds niet algemeen meer plaats vond. Burgermoed en godsdienstige beginselen kenmerkten van oudsher de leden dezer genootschappen, alhoewel er soms misbruiken inslopen. Nergens of door niets leert men het volk beter kennen dan door het in zijn gilden gade te slaan.¹⁸⁶ Daar openbaart het zich in al zijne eigenaardigheden, in zijne deugden en gebreken. Begrijpt men de gilden in hunne samenstelling, werking en gevolgen dan kan men ook de maatschappelijke regeling van vroeger verklaren.

Niet die van onzen tijd, want de Fransche Revolutie schafte de gilden af, en voerde eene nieuwe regeling in, die niet op historischen grondslag berustte. Aangenaam is ons de herinnering aan de gilden; want ze zijn uit een schoon verleden, uit het leven onzer dierbare vaderen allerbelangrijkste verschijnselen in den ouden tijd.

“O mochten deze gemakelikheden in zwang blijven en onze schutterijën in eere; dat zou menig kwaad beletten..., dat zou de jonge lieden doen denken aan de oude tijden, als onze voorouders, den boog in de hand ten strijde trokken, elk in zijn gelid, elk onder zijn vendel, ter verdediging van de bedreigde vrijheid, ter verovering van het heilig graf of van het heilig kruis, ter instandhouding van de eer en den roem van het Vaderland, ter bescherming van weduwen en weezen en van 't zij wiens gekrenkt of verwaarloosd recht.”¹⁸⁷

¹⁸⁶ Honderden malen was ik in de gelegenheid dit op te merken.

¹⁸⁷ *T Daghet in den Oosten*. Limb. Tijdschrift Hasselt. 1885, bl 67.- Men zie o.a. over dit belangrijk onderwerp *Vader[landsch]*. *Museum* door P. C. Serruve, Gent 1863. *De Gilden* door J. Ter Gouw, 1866 en zijn Opstel in de *Oude tijd* van 1871. Sassen in zijn Tijds[chrift] voor Noordbr[abantsche]

Zulke vergaderingen, waar de leden aan den zoeten en zalvenden naam van *broeder* gewoon waren, hebben op velen heilzaam gewerkt en oefenen in onze dagen nog eenen vredelievenden invloed uit, waar men aan het reglement getrouw beantwoordt.

Uit hoofde der vrome eigenschappen zorgden er geestelijken voor het gild in eere te houden en namen hierom deel aan de onschuldige vermaken. Niemand mocht naar den vogel beginnen te schieten, vooralêer de plaatsbekleeder der hertogen of andere souvereinen en de pastoor geschoten hadden. Vele dezer gebruiken zijn echter sinds ongeveer 1/2 eeuw langzamerhand verzwakt en thans bijkans algemeen afgeschaft. Zulk een genootschap droeg den naam van hand-, voet- of kruisbooggild, ook kolveniers bij omzetting kloveniers naar het vuurwapen dat dezen sedert de uitvinding van het buskruit hanteerden. Somtijds heetten zij busschieters omdat hun wapen in eene *busse*, eene soort van geweer bestond. Vóór deze tijd waren hand- en voetboog de eenige wapenen der schutters. Langzamerhand kwam na de uitvinding van het buskruit het draagbare vuurwapen ook in gebruik en in de 14de eeuw vormde zich naast de hand- en voetbooggilden allerwege schutterijën met vuurwapenen.

Deze schutsgilden maakten in de steden plaats voor de uit hen geboren burgerwapening. Ten platten lande en voornamelijk daar, waar het R-Katholieke geloof zich staande hield, bleven deze gilden het langst bestaan en dikwijls tot den tegenwoordige tijd onafgebroken voortleven, doch niet meer als officieële vereenigingen, maar als bijzondere, die het wapen slechts als middel van uitspanning gebruiken. Vooral de leden der schuttersgilden waren trotsch en fier op de plaats, die zij in de maatschappij innamen. Uitmuntende in goede manieren werden zij als de bloem der burgerij aan-gezien. Onder hen telde men dikwijls de voornaamste ingezetenen.

In den laatsten tijd verzwakten langzamerhand vele oude gilden en zijn er weder in deze landstreek te niet gegaan. Zij hebben veel van hun prestige verloren.

Na deze mededeelingen in het algemeen zal ik van de aloude gilden te Bergeik gewagen. Jammer dat de brieven waarbij in vorige tijden

G[eschiedenis]. 1884 en het Helm[onsch] Kolveniersgilde 1882. Welvaarts, *Gesch*[iedenis van] *Arendonk*, 1887. Id. *Bladel en Netersel*, 1890. Archief van 't Aartsb[isdome] Utrecht. Ned[erlandsch] Magazijn 1837.

onderscheidene voorrechten, aan sommige dezer gilden of broederschappen geschonken werden, niet meer bestaan: hierdoor konden dezen hunne oudheid en hunnen vrijdom bewijzen. Ook worden van geen hunner de oorspronkelijke of eerste reglementen of gildekaarten meer aangetroffen. Wellicht tot de invoering der hervorming in deze streek (1648) hebben te Bergeik minstens vier gilden bestaan, waarvan de oprichtingstijd niet juist bekend is. Zij zullen vermoedelijk uit de 15de en 16de eeuwen dagteekenen en zijn de volgende, die elk eene afzonderlijke kapel of koor in de parochiekerk bezaten:

1. H. Petrus

Dezen beschermheilige noemt de geschiedschrijver Grammaye voor het gild der Schutters met den metalen boog, die onlangs (hij schreef zijn werk in 1609) hun altaar in de kerk nog verfraaid hadden. Aan deze Schutterij hadden de hertogen van Brabant voorrechten toegekend. Oudenhoven vermeldt dit Broederschap in 1670 als nog bestaande. Mogelijk heeft deze schutterij later, in plaats van den H. Petrus, tot haren patroon den H. Georgius, meestal Sint Joris genoemd, verkozen. Er wordt althans nergens van een koor, kapel, altaar, beeld of andere verëering in vorigen of lateren tijd van St. Joris gesproken. Misschien is aan 't gild van den H. Petrus de bescherming van St. Joris toegevoegd. Zoo werd 't gilde te Vessem ter eere van 't H. Sacrament opgericht en tevens onder bescherming van den kerkpatroon, den H. Lambertus gesteld. Op de schilden heet ze dan eens van 't H. Sacrament, dan weder van den H. Lambertus. Bestond er een broederschap van den H. Petrus en tevens een ter eere van den H. Georgius of St. Joris dan wordt het getal gilden tot vijf gebracht. Een gild van Sint Joris wordt hier hedendaags nog aangetroffen.

2. Heilig Sacrament

Deze kapel hadden de burgers van dit broederschap in 1537 begonnen te bouwen en ze werd in 1540 voltooid, zooals het opschrift getuigde. Dit gild bleef tot heden bestaan.

3. Sint Sebastianus

Omstreeks het midden der zestiende eeuw was deze kapel, voornamelijk met de gelden van Johannes van den Berg opgericht.

4. H. Barbara

De leden der gilde van dezen titel hadden hunne kapel begiftigd.

Toen ook hier de staatsgodsdienst was ingevoerd, zullen de gilden allengs in verval geraakt zijn of den genadestoot gekregen hebben. Een hevige strijd tegen de plechtigheden der gilden, bepaaldelijk tegen het papegaaischieten, openbaarde zich. Toen ten gevolge der talrijke misbruiken de bepaling, dat niemand zich als baas mocht vestigen, tenzij hij als lid der gilde was aangenomen, enz. niet meer door de overheid werd gehandhaafd, luidde voor hen de doodsklok.

De Hervorming zag de Gilden niet met een goed oog aan, dat is waar; maar hunne eigen zonden hadden hun val voorbereid. Jammer dat de Fransche Revolutie heil zocht in het tegenovergestelde beginsel en bij de afschaffing der gilden *volstreekte vrijheid* ter uitoefening van ambachten en bedrijven decreeteerde. Van de beide hier nog in voegen zijnde oude gilden, namelijk van het H. Sacrament en van Sint Joris, bezit men slechts hun reglement van een lateren tijd, hetwelk menigmaal gewijzigd werd. De oude gildekaarten zijn in verscheidene parochiën dezer landstreek zooals te Arendonk, Reusel, Bladel, Leende enz. bewaard gebleven en kwamen schier geheel of hoofdzakelijk met die te Bergeik en elders overëen. De kaart van het Sint Joristgild te Reusel van 1610 bevat 43 artikelen, waaraan er in 1681 nog 9 zijn toegevoegd: dat van Bladel 47 met twee onlangs vermeerderd, dat van Arendonk 40, dat van Catherina en Barbara te Leende 63.

De overheid of het bestuur der Bergeiksche gilden is samengesteld uit een hoofdman, vaandrig, koning en 3 dekenen. Gewoonlijk wordt om de 5 jaren *koning* geschoten, hetgeen Maandag of Dinsdag in de kermisweek plaat heeft. Bijkans elk jaar schieten de leden naar prijzen, in huiselijke zaken bestaande. Zij plachten bij alle openbare processsiën, feesten of optochten te verschijnen, wat nog veeltijds gebeurt, dragen en vergezellen hun afgestorven medebroeder en zuster naar het graf en wonen de kerkelijke diensten bij, alsmede de mis die eenmaal 's jaars voor de levende en overleden leden wordt opgedragen.

Sinds onheuglijken tijd houden de leden der Schut hunnen teerdag op den 23 April hun patroonsdag, en die van 't H. Sacrament den hunnen Maandags na dit feest. Beide gilden vergaderen en teren insgelijks de twee eerste werkdagen van de kermisweek. Op al deze dagen geschiedt zulks echter alleen des namiddags. De teerdagen werden van ouds immer door vioolspel en dans vervroolijkt. Door

het gezelschap van het H. Sacrament is het dansen en mitsdien ook de viool op al hunne teerdagen van 't jaar 1874 af en door dat der Schut sinds 1875 achtergelaten. Ter bevordering of handhaving der goede zeden wordt door de R. Katholieke geestelijkheid, vooral sinds eenige jaren, aangeraden en ernstig verzocht, den dans bij kermis, gild enz. af te schaffen, hetgeen in de meeste parochiën der Meiërij ten platte lande dan ook plaats heeft. In dit opzicht toonen de meesten zich nog prijzenswaardige kinderen der godsdienstige middeleeuwen. Gaarne scharen zij zich onder de handen van hunnen geestelijken herder, in de overtuiging, dat alleen het gezag, uitgaande van de kerk en hare bedienaren, strekken kan om vooruitgang, welvaart en zegen te verspreiden.¹⁸⁸

Elk gild bezat een schutsboom (op sommige plaatsen ook schietboom) dat is boom der schut of schutterij en in Brabant nog overal in gebruik. Deze zeer lange, dikke staak, vroeger meestal een eik, thans veeltijds een denneboom, met afwisselende roode en witte of andere banden, doorgaans slingerdewijze geveerd, leverde reeds in de verte een fraai gezicht op. Op de punt wordt de vogel of papegaai vastgehecht. Wie dezen afschiet, is koning, en gerechtigd het span, elders juweel of halsband geheeten, te dragen.

Dit is de verzameling van zilveren schilden en soms andere sieraden, aan het gild toebehoorende. Hieraan zal de koning een zilveren schild van eene bepaalde waarde toevoegen. Thans wordt in de plaats of ter vervanging van dit oud gebruik een halve ton bier aan de leden van het gilde verëerd. Schiet een gildebroeder in drie reizen of tijdpunten den vogel, zoodat hij ten derden male koning wordt, dan voert hij den titel van *keizer* en is van sommige verplichtingen ontheven. Wanneer een ander koning schiet, blijft de aftredende een zeker bepaald getal jaren deken. Aan het bestuur of de Oversten der gilden wordt de naam van hoofdlui of hoofdlieden toegekend. De President wordt doorgaans Kapitein of Hoofdman geheeten; de Vaandrig weet bij de kerk onder trommelgeroffel *het vendele* te zwaaiën; oudtijds moest de tamboer om niet met de Gildebreeders verward te worden, uit een pot zonder deksel of oor drinken; het hoofd des dorps deed bij het papegaai schieten het eerste schot, wat *den boom bevrijden* heette. Nooit ontbrak het Gildemaal bij het

¹⁸⁸ Het ligt niet in mijn bedoeling, door de twee laatste zinnen andersdenkenden - voor wie deze Geschiedenis ook bestemd is - te krenken.

teren. Vóór de inrichting der bestendige legers traden de gildebreeders als verdedigers in het gevaar op en waanden zich in de plaats van vroegere riddergenootschappen getreden te zijn, waarom zij hunne overlieden met den naam van Keizer, Koning of andere weidsche of klinkende titels bestempelden.

Reeds van lange tijden, zooals nog hedendaags, noemt men hier het broederschap van Sint Joris *de Schut* en dat van het H. Sacrament *de Guld*. Het eerste bekleedt den voorrang op de straat of bij openbare gelegenheden, het tweede in de kerk of bij godsdienstige plechtigheden. Van onheuglijken tijd stond de schutsboom van het Heilig Sacrament in de Straat (bl. 21), die van 't Sint Jorisgilde tot 1830 nabij de Broekstraat (bl. 36). Wanneer alhier de kruis- of voetboog door het vuurwapen is vervangen, kan niet gemeld worden.

Tijdens de omwenteling van 1830 mocht geen geweeschot gelost, geene trommel geroerd, geen openbaar vertoon gehouden worden. Het vogelschieten, teren en de optochten hadden eenige jaren niet plaats. De beide schutsboomen middelerwijl vervallen of onbruikbaar geworden zijnde¹⁸⁹, werd enkele malen de koningsvogel aan een der wieken van den molen gehecht en naar ouder gewoonte geschoten. In 1839 richtten de twee gilden gemeenschappelijk een' schutsboom op aan den molen, op den tip waar de wegen van het Loo en Lagen Berkt bijeenloopen. Ter vervanging van dezen plaatsten zij eenen schutsboom in het Eind aan de splitsing van den weg naar Westerhoven en Borkel. Deze staat aldaar nog en dus tezelfder plaats waar de schutsboom, die weleer alleen voor de gilde van het H. Sacrament diende, aangetroffen werd.

Schut en Guld leven in onderlinge vriendschap. Bij het teren bezoekt de een of ander der Overheid hen wel eens in de gildekamer, waar men elkaar dan wederzijds op drank onthaalt. Bij de groote parade of het zoogenaamd optrekken vergezellen de leden vaak elkander en wordt door het ééne gild den koningsvogel geschoten, dan gaat het andere het feestvierend gezelschap in de gildekamer uithalen, begeleidt het naar den schutsboom en voert het na afloop ter kamer terug. Nog slechts weinige jaren geleden werd hier, evenals in vele andere dorpen, een gildefeest, eenmaal 's jaars op de volgende wijze ge-

¹⁸⁹ Die van Sint Joris was na 1830 omgevallen en op die plaats niet weder opgericht.

viert: Met eenen plechtigen optocht naar de kerk werd het feest des morgens ingesteld. Voor de tweede maal vergaderden de gildebroeders des namiddags om den vogel te schieten. Allen in hun zondagspak, den lach van tevredenheid en genoegten op het gelaat, de meesten met een geweer (oudtijds een boog) op den schouder, stapten zij in twee rijen naar den schutsboom. Een vioolspeler en de tamboer, die elkander in het uitvoeren van triomfmarschen afwisselden, somtijds ook elkander bijstonden, traden aan hun hoofd.

Achter deze kwam de hoofdman van het gilde, eene lange, dunne spies het teeken zijner waardigheid in de hand dragende. Eene witte veder zwierde aan de linkerzijde van zijnen hoed, een purperen zijden sluiër met gouden franjes was om zijn middel geslagen. Om hem volgden de drie dekens met gepluimden hoed en den zijden gekleurden sluiër om het middel of over de schouders, de vaandrig met zijn groot zijden vaandel en de koning met zijne zilveren platen om den hals. Het geheele dorp stond schier overeind, om den prachtigen optocht te zien.

Op het terrein van den schutsboom daverde het weldra van 't schieten, totdat eindelijk een uit het gezelschap den vogel van de spil deed tuimelen; zoodra deze schutter tot koning was uitgeroepen, sloeg de trommel, staken de gildebroeders juichend hunne hoeden op de geweren, hieven de vrouwen het gewone overwinningslied aan, en vochten de jongens, wie de eerste zou zijn om de stukken des vogels aan de woning van den nieuwen koning te brengen.

Opnieuw ontstond een gedruisch, een geroep zonder einde, als men de zilveren schilden van den onttroonden koning op de schouders van den overwinnaar deed overgaan. Nadat men hem ook den vederbos op den hoed gehecht en den purperen sluiër om de lenden geslagen had, trok men in optocht naar de gildekamer terug. Hier dansten vrouwen en meisjes rondom den nieuwen koning, wien zij eene versierde lange pijp aanboden. Verder deed men niets dan veel gesuikerd bier drinken en dansen, zoo lang de zon in de lucht stond.

Thans hebben de beide gilden en vooral de optochten aanmerkelijk van hunne aantrekkelijkheid verloren; de belangstelling is henen. Niemand verschijnt meer bij hun optrekken, nauwelijks en slechts als bij uitzondering, eenige kinderen. Deze zweefden vroeger rond den troep, zelfs voorop, wel eens zoodanig, dat zij de gildebroeders

hinderden in het houden van den stap, dien hun de tamboer op nadrukkelijke wijze voorsloeg.¹⁹⁰

Van ouds bezaten de gilden onroerende goederen en andere inkomsten, waaruit zij hunne uitgaven bestreden. Van deze vroegere bezittingen ontmoette ik slechts: *Sint Barbara goet*, zijnde een perceel gronds onder het Eikereind gelegen, dat in verschillende jaren na 't midden der 17de eeuw voorkomt en wellicht aan het gild van dien naam toebehoorde.¹⁹¹

[In de kantlijn]:

Als de gilden op de kermisdagen of op eenen teerdag in het jaar uittrekken wordt op de straat of vóór de gildekamer het vaandel gezwaaid, ook nabij de kerk, indien er eene mis voor de gildebroeders geschiedt. Wordt een hoofdman, koning of vaandrig afgehaald of gehuldigd dan *draait* of zwiert men er ook het vaandel. De nieuwe of ingehuldigde onthaalt bij die gelegenheid de gildebroeders. Ook aan dusdanigen optocht ontbrak vroeger de vedelaar niet. Het oude gebruik bij het vogelschieten dat 't hoofd der gemeente het eerste schot loste, is hier omstreeks 't midden dezer eeuw nagelaten. Zulk schot heette *den boom bevrijden*.

Te allen tijde schijnen de gilden van het H. Sacrament en van Sint Joris in deze gemeente eenig grondbezit gehad te hebben. Bij de opmeting der landerijën in 1791 komen onder de 780 nummers vóór: *Joriskens akker* no. 233 groot 2 loop[ense], 13 r[oeden] en [no.] 234 den *Sint Joris-akker* 4 loop[ense], 14 roed[en].

Er zijn van de gewezen oude gilden alhier, waarvan ik hiervoren heb gewaagd, geene attributen, registers of iets van dergelijken aard overgebleven. De onbestendigheid der leden, vooral in den laatsten tijd was oorzaak, dat ze gedurig verkocht en er soms weder andere in de plaats aangekocht werden. Het gild van het Heilig Sacrament bezit tegenwoordig een weiland en een dennenbosch, dat van Sint Joris twee perceelen weiland. Menigmaal werd ook de contributie der leden, om de uitgaven van het gild te dekken, gewijzigd. Elk lid der gilden betaalt thans 1 gulden.

¹⁹⁰ Vergelijk dorpsverhalen van Snieders.

¹⁹¹ Quohier of Lijst Eijkerëind, 1662. Dorpsarchief.

Vroegtijdig trokken de oude gilden mijne belangstelling. Ik schreef o. a. één werk (ongedrukt) waarin eene aanzienlijke menigte schilden en andere attributen der gilden in deze landstreek met geschiedkundige merkwaardigheden verzameld zijn. Het is de vrucht van een vijfenvijftig jarig, meestal door mij persoonlijk gedaan lokaal onderzoek. Hieruit blijkt, dat de eerste schilden omstreeks het jaar 1600 in deze streek in zwang zijn gekomen. Eenige der oudste zal ik hier vermelden.

Oerle 1692, 1604; Aalst de vogel 1605; Oirschot 1607; Reusel 1609; Goirle 1610; Straten onder Oirschot 1614; Moergestel 1628; Vessem 1629; Strijp onder Leende 1644; Leende 1646; Luiksgestel 1657; Maarheeze 1661. Vele gilden bezitten een' zilveren vogel of papegaai, gewoonlijk ouder dan de vroegste schilden der koningen.

De leden der beide gilden waren in het algemeen vroeger talrijker dan tegenwoordig. Naar de meeste waarschijnlijkheid waren alle bestaan hebbende oude gilden alhier in het dorp of het Hof gevestigd en werden er geene op de gehuchten aangetroffen. Van deze laatste lieten er zich, om den minderen of meerderen afstand der gildekamers enz. weinigen in een gild opnemen. Onder de beide gilden worden, sinds menschegeuegenis, geene leden der verstverwijderdste gehuchten zooals Weebosch en Witrijt, gevonden. Volgen thans eenige bijzonderheden der twee gilden.

Heilig Sacrament

Dit gild, oudtijds enkel als geestelijk broederschap bestaande, had als zoodanig zijne verordeningen van de kerkelijke overheid, namelijk van den bisschop te 's Hertogenbosch, ontvangen. Een reglement, door een dier bisschoppen goedgekeurd of onder Karel V gegeven, berustte tot 18.. bij den hoofdman van het gild, toen het, jammer genoeg, bij een noodlottig toeval verbrandde.

Oudtijds droeg elke gildebroeder bij processieën op straat en in de kerk eene flambouw, welke na de reformatie te dier gedachtenis en verëering door een van schild of bast ontdaan stokje vervangen werd. De meesten gaven daaraan, door het gansch van de schil te ontdoen, een wit, anderen een slingerachtig voorkomen. Gewoonlijk was het ongeveer 3/4 meter lang en ter dikte van eenen vinger. Men droeg het bij het kerkwaarts gaan en bij het offeren onder de hoogmis in de hand. Dit gebruik is sinds 1840 nagelaten.

Van de vroegere uit verschillende eeuwen afkomstige zilveren platen, eenmaal door het gild bezeten, werden er herhaaldelijk door de toenmalige leden te gelde gemaakt. In 1892 kunnen zij nog de volgende voorwerpen van dezen aard vertoonen:

- No 1. Een vogel zonder jaartal.
- No 2. Een kelk, waaraan een kruisje is bevestigd, id.
- No 3. Eene plaat met verversgereedschappen, Jan Willems (Eind) 1820.
- No 4. Een ruit; op eene plaat. A. Schellens (Loo) 1828.
- No 5. Corn. van der Velden; een ploeg houdende, waarvoor een os gespannen 1828.
- No 6. P. Schippers; 1 September 1838, een man, den ploeg, waarvoor een paard gespannen houdende.
- No 7. H. Maas; 1 Sept[ember] 1846, man, ploeg met paard.
- No 8. Een man die een paard leidt; Fr. van Valenberg, 2de koning, 1859.
- No 9. Ger. Jansen 1862; een door een paard getrokken ploeg, waarachter een man.
- No 10. J. Jansen, 1869; ploeg door eenen os getrokken en door een landman bestierd. De zinnebeelden of genoemde attributen zijn alle boven den naam der koningen geplaatst. Het getal leden bedraagt thans 47.

Sint Joris

Tot hoogen ouderdom klimt het gilde van den edelen ridder en martelaar of volgens oude handschriften *de gulde van den edelen cruysboge* alhier op. Deze Heilige stierf den marteldood onder den Romeinschen heidenschen keizer Diocletianus in de 3de eeuw onzer jaartelling. Zijn naam is, en reeds zeer vroeg, algemeen onder de christenen benoemd. Vele wonderen werden hem toegeschreven. Gewoonlijk is de H. Georgius zooals eigenlijk de ware naam is, te paard afgebeeld, met eenen draak aan zijne voeten, om te kennen te geven, dat hij door zijn geloof den duivel heeft overwonnen, die in het boek der Openbaring onder de benaming van draak wordt aangeduid.¹⁹² Schoon hedendaags geene draken aangetroffen worden, hebben toch eenmaal deze dieren bestaan. Cuvier en anderen bewe-

¹⁹² *Geschiedkundig woordenboek* door den abt De Teller, art. Georgius.

Zie de legende van dezen vermaarden krijgsman in eene noot van 't Sint Jorisdigje te Reusel, 1889 door den eerw. Heer Th. Ign. Welvaarts.

ren er overblijfselen van gevonden te hebben. "Overleveringen in alle landen, bij alle volkeren, in steden en dorpen bewaard, zoowel in geschriften en op grafgesteenten als in de nog voortlevende verhalen, liederen en plechtige feestvieringen van het volk, die getuigen dat er werkelijk draken geleefd hebben", zegt pastoor v.d. Horst, in "*Oud en Nieuw*" 1887 blz. 81 - De draken waarop Cuvier doelt, waren niet de draken van de volksverhalen.

De strijd van den H. Georgius met den draak, hoe schoon en belangrijk ook, zal ik hier niet volledig verhalen. Sommigen houden de geschiedenis daarvan slechts als eene allegorische voorstelling als eene soort van parabel, daar in de H. Schrift de duivel de draak genoemd wordt.¹⁹³

Hoewel het bestuur in den loop der tijden meer dan eens zilveren koningsschilden en wel meerendeels de oudste heeft verkocht, bezit dit gild er nog 16, behalve het hoofdschild, hetwelk bij feestelijke gelegenheden door den hoofdman op zijne borst wordt gedragen. Behoudens de inschriften bevatten de schilden eene zinnebeeldige voorstelling, naar ouder gebruik meerendeels op het bovendeel geplaatst. Zij verraden de verschillende ambachten of betrekkingen door den gildekoning uitgeoefend. Vertegenwoordigd zijn daarop of waren het soms op verdwenen schilden: brouwer, herbergier, kleedermaker, timmerman, koopman, radermaker, kuiper, landbouwer, smid, enz. Ik zal slechts op de lijst der koningen de zinnebeelden vermelden, welke zeldzamer voorkomen.

- No 1. Zilveren vogel van 't jaar 1712 en het initiaal PH.
- No 2. Peter Helsemans Coninck van *S*Jorisgult*Tot*Berceyck* Anno 1766.
- No 3. Cornelis*Daris*Coninck*van*Sint*Joris*Gult*Tot*Berceyck* Anno 1770.
- No 4. A.S. Raupp, Koning van St.Joris Gilde tot Bergeijk 1773, St. Lucas Medicus.
- No 5. Mauris Rademakers, koning van St. Jorisgild Tot Bergeijk Anno 1789.
- No 6. G.M. Raupp Medicine Docter, Koning van St. joris Gilde tot Bergeijk, Anno 1797.

¹⁹³ *De Martelaren der H. Kerk*, Mechel en H. Dessain, blz. 94 enz.

- No 7. Francis Henselmans, Koning van Sint Joris Guld Te Berg-eijk, anno 1804.
- No 8. Michiel van den Brand, Koning van St. Jorisgild te Berg-eijk int jaar 1814.
- No 9. F. Aarts, Koning van de gilde St. Georgius te Bergeijk 1829. Daarboven eene school, waarin de meester en leerlingen met de klinkletters a e i o u. Hij was, en lang daarna, de eenige schoolmeester op 't Hof of in het dorp.
- No 10. Hendrikus Houtappels, Koning van St. Joris Gilde te Berg-eijk, 1846.
- No 11. Petrus van Glabbeek, Keizer van Sint Joris-Schut te Berg-eijk, 1847. Daarboven een hond enz. Zijn post was jacht-opziener.
- No 12. Cornelis van den Berg, 2de Koning van St. Joris Gilde te Bergeijk 1853.
- No 13. F.A.A. Raupp, Koning der Gilde St. Joris te Bergeyk, 1862.
- No 14. F.A.A. Raupp, 2de Koning der Gilde van St. Joris te Bergeyk 1866.
- No 15. Willem Jansen, Koning van St. Joris-Gilde te Bergeijk, 1878.
- No 16. De Gilde van Georgius te Bergeyk Josephus van den Putte 1879.

Het recht der dorpswaag is lang aan dit gild toegekend geweest. Gedurende eenen geruime tijd verhuurde het zwartlaken mannen-mantels voor begrafenissen tot zoo lang deze dracht werd nagelaten. Burgerlieden schijnen tot op onzen tijd meer onder dit gild dan onder het andere behoord te hebben.

Het aantal lidmaten van St. Joris steeg en daalde gedurig. Dit bedroeg in 1748 78, in 1839 59, thans 21. Ter gelegenheid van het bedanken van den hoofdman T. Maas en het overreiken van plaat en spies aan zijnen opvolger Willem Hoevenaars in 1839 maakte een gildelid op deze plichtigheid een dicht, hetwelk door mij overgeschreven zijnde en vanwege het gildebestuur omlijst, in hunne kamer gehangen werd. Toen het verbleekt was, heb ik het in 1868 vernieuwd. Het is niet meer voorhanden.

Hoofdstuk XXII

Latere gilden of broederschappen. Handboogschutterijën of doelen. Societeiten of burgergezelschappen. Zang- en muziekvereenigingen.

Gilde "De Landbouw" op het Loo

Dit broederschap kwam in 1872 tot stand. Kerkelijk mocht het niet opgericht worden in den geest of de wijze der oude gilden, waarom het slechts eene wereldlijke verëeniging kan genoemd worden. In plaats van eene godsdienstige kenspreuk of den naam van eenen Heilige te voeren, is ze dan ook eenvoudig *De Landbouw* betiteld. Ook noemt men ze *de Antonius-gilde* naar zekeren Antonius Schellens op het Loo, die bij de oprichting een weiland, toen *f.* 100 waard, aan deze nieuwe gilde verëerd heeft. Dit perceel ligt bezuiden het Achterste Loo, is 33 aren 50 centiaren groot, en heet *den handwijzer*, omdat in die nabijheid tot 1870 een wegwijzer heeft gestaan. Later kocht de gilde een weiland ter grootte van 28 aren in de Broekstraat gelegen. Het broederschap, van vaandel, trommel, sjerpen of andere attributen verstoken, telt thans 35 alle mannelijke leden; in den aanvang waren er ongeveer 25. Een president en twee commissarissen vormen het bestuur. De eerste wordt voor vier, de anderen voor twee jaren gekozen. Verlaat een lid de gemeente dan verliest hij het lidmaatschap. Jaarlijks is elk deelhebber tot het leveren ...[niet ingevuld, red.].

Om de 14 dagen kan doorgaans 1/2 ton bier door de leden gedronken worden; in den winter geschiedt zulks enkele malen.

Handboogschutterijën

Waarschijnlijk heeft de naam doel of doelen, zooals alhier gewoonlijk deze schutterijën geheeten worden, zijnen oorsprong van het bedrijf, waarin de schutters geoefend worden, dat is: te leren schieten naar het wit of naar den papegaai, dus het doel te treffen. Meer bepaald noemt men hier ook de oefeningsplaats *den doel* of *doelen*.

Nadat sinds onheugelijke tijden in deze gemeente of in den omtrek geene doelen of andere boogschutterijën bestaan hadden, werden er twee in Juli 1839 opgericht, beide op het Hof, de één in de herberg *de Ster*, de ander in die van de weduwe Hiemann, wonende in een door dr. G.M. Raupp in 1824 gebouwd huis. Het zoogenaamd "*al schieten*" der schutters geschiedde de eerste maal te Bergeik 1

September 1839 en wel in *De Ster*, waarbij veel genoegens heerschte.¹⁹⁴ Dit gezelschap bestond ongeveer 10 jaren. De beide gezegde doelen waren pas opgericht, toen er mede één in de nabijheid der Ster, namelijk in *De Zwaan* (thans *De Keizer*) logement bij de kindn J. Lommelaars en één in de destijds eenige herberg van het Eind (bij Andr. van der Velden) tot stand kwamen. Zij vervielen beide na eenige jaren.

Ten jare 1842 werd de eerste doelen op het Loo, in de toen reeds bestaande herberg noordwaarts bij de in 1863 afgebroken kerk, opgericht. Deze schutterij was eenige jaren tamelijk druk, doch is daarna geheel ontbonden. Dit is ook het lot van enkele andere geweest. Aan geen der thans niet meer bestaande doelen is eene zinspreuk toegekend geweest. Thans bestaan in de gemeente vier dergelijke schutterijën, welke hier met hunne zinspreuk en eenige bijzonderheden volgen.

I. De Menapiërs

In 1841 tot stand gekomen, kan deze handboogschutterij zich in het langste voortbestaan, het grootste aantal leden en medailles, benevens een uitstekend in 1869 aangeschaft vaandel, verblijden. Evenwel was ze enkele jaren in verval toen zij 27 April 1856 naar de herberg van G. Loomans in de Broekstraat verplaatst werd. Hare derde plaats verkreeg ze in 1883 (3 Mei) bij H. Groenen op het Hof. Het bestuur van het aangroeiend gezelschap, dat eenigen tijd anoniem of zonder zinspreuk bestaan had, verzocht mij in 1845 daaraan een naam te geven. Ik koos dien van *de Menapiërs*, en na verklaring mijner reden hiertoe, werd deze benaming met graagte door de leden van het gezelschap aangenomen en tot hiertoe behouden.¹⁹⁵

Onder de door hen verworven en in eene lijst gevatte medailles ten getale van 23 bevinden zich eenige fraaie en kostbare: de meeste waren reeds voor 1882 in hun bezit. Naast deze lijst prijkt almede eene andere met namen der leden. Hun getal bestaat thans uit 34 werkende en 6 honoraire. Gezegde handboogschutterij door sommigen tot 1845 wel eens *den Doelen van St. Sebastiaan* genoemd, verwierf bij het nationaal concours 15 Juli 1846 te Eindhoven, uit 15

¹⁹⁴ Ik bewaar nog eene copie van 't reglement van dat *al schieten*. Later had zulks gedurig plaats. Zie mijne auto-biografie bl. 70 en 130.

¹⁹⁵ In mijn auto-biografie vindt men meer bijzonderheden van dit gezelschap.

handboogschutterijën bestaande, de zilveren medaille. De leden van dit gezelschap werden bij hunne terugkomst te Bergeik, door de inwoners op eene plechtige, vroolijke wijze ingehaald. Men vierde gezellig feest. Het destijds opgericht jaarboekje voor Noordbrabant-sche Handboogschutterijën vermeldt deze feestviering, welke door mij was opgezonden. De Meiërijsche courant van 21 Mei 1898 heeft ze overgenomen, benevens de namen der zestien werkende leden waaruit ten jare 1846 deze handboogschutterij bestond. De drie honoraire leden waren: Th. Maas, L. van Galen en P.N. Panken.

II. Willem Tell

Dit gezelschap met ... werkende leden is bij de wed. Jac. Willems in 't Eind gevestigd.

III. De Batavieren

Het getal schutters bij M. Kanen bedraagt ...

IV. Wilhelmina

Deze bij J.B. Helsemans gevestigde verëeniging in de Schoolstraat is thans ten getale van ...

V. De Taxanders

Deze zinspreuk is door mij hieraan toegekend. Het gezelschap van een twintigtal leden bestaat bij dew. B. Helsemans op het Loo.

VI. [?]

Onder dit motto is bij Fr. Moescops in de Broekstraat in 1897 eene kruisboogschutterij tot stand gebracht. Zij telt 20 leden.

Burgergezelschappen

Langen tijd, ja wellicht sinds eeuwen, verëenigden zich de meer goeode burgers en andere inwoners, vooral in de winteravonden, op eenen bepaalden tijd, om zooals men vroeger zeide "eene pint bier" te drinken, kaart te spelen enz. Tot 1830 bestond op het Hof eene dusdanige bijëenkomst op elken winteravond, mits een werkdag, en telkens in eene andere herberg. Dit gezelschap noemde men *de Compagnie* en werd tamelijk druk bezocht, hoewel niemand op boete tot bijwoning verplicht was. Gedurig richtte men in de volkrijkste gehuchten een gezelschap op, dat min of meer talrijk van leden voor korteren of langeren tijd, soms alleen in de winteravonden bestond. Zoo hielden hoofdzakelijk gehuwde of bejaarde mannen eene vaste

bijeenkomst na het lof op de Zondagen, nu in deze dan in gene herberg. Niet alleen vond men deze vergadering in het dorp, maar veeltijds ook eene op het Loo, Weebosch, de Broekstraat en in de laatste jaren ook al eens op den Hoogen Berkt. Gewoonlijk zijn deze bijeenkomsten daar waar de hospes of een ander lid van het gezin deelgenoot der compagnie is. Op de niet-bijwoning werd doorgaans boete gesteld. In den regel werden deze gezelschappen slechts van Allerheiligen tot Vasten-avond gehouden en met een potvertering of maaltijd besloten. Sommige dezer gezelschappen droegen den naam van *de Pint*, omdat elk verschijnend lid er ten minste een glas bier of een zoogenaamd pintje drinkt.

Sociëteit "De Eendracht"

In November 1839 kwam op het Hof eene burgersociëteit, *de Eendracht* geheeten, tot stand. Ze wordt elken Woensdagavond het geheele jaar door, gehouden. In de eerste jaren vergaderde zij des Donderdags. De bijeenkomst heeft plaats in eene vaste herberg, tot heden steeds in de nabijheid der kerk, waar de naamlijst der leden hangt. Hun getal krom gewoonlijk tot plus minus dertig. Thans bedraagt het 20. Bij de viering van het 25-jarig bestaan waren slechts twee der oprichters of eerste leden meer in leven.

Op eene voortreffelijke wijze is 21 November 1889 het vijftigjarig bestaan der sociëteit door de leden gevierd. De president hield eene toespraak over de ongestoorde, langdurige vriendschap der sociëteit, later voerde de Burgemeester als het eenige overgebleven lid der medeoprichters, het woord. terwijl door mij, op verzoek, de vroegere gezelschappen dezer gemeente en de toestand der Eendracht in den aanvang enz. herdacht werden. Na den kostelijken maaltijd bracht de fanfare eene serenade, welker leden onthaald werden.¹⁹⁶

Landbouwclub

In 1864 is hier eene landbouwvereeniging, welke meestal *de landbouw* genoemd wordt, opgericht. Het bestuur bestaat uit een President, een vice-President, een Secretaris en een Penningmeester en het gezamenlijk aantal leden uit 40, onder welke 2 honoraire. Elke maand werd eene vergadering, bij beurten gewoonlijk in eene herberg, wier hospes lid der club was, gehouden. Vóór eenige jaren zijn de bijeenkomsten tot de maanden Januari, Februari, Maart, October,

¹⁹⁶ Mijne auto-biografie pag. 1012.

November en December beperkt. In bijzondere gevallen hebben nu en dan ook op anderen tijd vergaderingen plaats. Er worden gesprekken over het nut van den landbouw gevoerd, voorlezingen gehouden enz. Van tijd tot tijd houdt een landbouwleraar of consulent eene lezing, gewoonlijk in de school.

Na een vreedzaam bestaan van 25 jaren vierde de landbouwclub dit feest op eene gepaste wijze. Zij verbond aan deze feestviering eene tentoonstelling, die 1 en 2 September 1889 bij prachtig weder gehouden, algemeene deelneming vond en in elk opzicht uitstekend slaagde. In het midden van het tentoonstellingsterrein gaf de harmonie in de kiosk eenige fraaie nummers bij afwisseling ten beste en sprak ik dáár, op verlangen van den Voorzitter en den Burgemeester, eene rede uit over deze tentoonstelling en de belangrijkheid van den landbouw.¹⁹⁷ Door de landbouwclub is in 1892 een proefveld aangelegd.

Koristen

Allerwaarschijnlijkst bestond er in de tijden, dat Bergeik slechts ééne kerk bezat of in niet meer dan eene R.C.kerk de godsdienst werd uitgeoefend, ook een enkel zangerskoor. Vóór de reformatie zal de kapel te Weebosch een afzonderlijk bezeten hebben. Eenige jaren na de heropening van de godsdienst in de oude parochiekerk op het Hof (1799) gebruikten tot 18.. sommige kerkzangers op Zon- en Heiligdagen blaas- en strijkinstrumenten onder de kerkdiensten.

Bij menschenheugenis kon het koor op het Hof niet op zoo vele kundige leden rekenen dan ongeveer van de jaren 1845 tot 1860, toen het in den omtrek vermaard was en eene zeer groote plaats kon beschamen. De koristen der Hofkerk houden elk jaar, omtrent den feestdag der H. Cecilia, een paar teerdagen met eenen maaltijd enz. in die parochie, wat door die van het Loo eveneens in de hunne, schier op dezelfde wijze geschiedt. Aan dit feest neemt ook het respectief kerkbestuur der parochie deel. In de eerste helft dezer eeuw is soms de voorzanger van het Hof als blijk van vriendschap, ten maaltijd genoodigd op het Loo en omgekeerd.

¹⁹⁷ Eventijdige nieuwsbladen geven mededeelingen dezer tentoonstelling; ook mijne auto-biografie pag. 1004 en elders. - De namen en het getal leden der landbouwclub vindt men in de Jaar-almanakken van Landbouw. Er was in 1898 f. 80 in de kas van het gezelschap.

Harmonie of Fanfaren

In 1845 16 Augustus, is een muziekgezelschap onder de benaming van *Harmonie* tot stand gekomen. De instrumenten waren meereendeels koperen, de overige clarinetten, eene groote en eene kleine trommel enz. Op genoemden dag verbonden zich 26 personen als werkend, 4 als honorair lid.¹⁹⁸

Na zich slechts een jaar door een' muziekmeester of deskundige te hebben laten onderrichten werd de taak van Dirigent hoofdzakelijk door Fr. Fleerackers en zijnen broeder Antonius vervuld. Beide hebben door hunne muziekkennis en andere offers de harmonie aanmerkelijk gesteund. Zij gaven zonder belooning wekelijks onder-richt aan leergrage werkelijke leden, wat gewoonlijk in het school-lokaal plaats had; terwijl des Donderdags in de herberg *De Zwaan* repetitie gehouden werd. Ook A. Willems muntte in muziekkennis uit.

Deze harmonie, zonder eenige bijdragen of contributie der gemeen-tekas tot stand gekomen, strekte tot luister en genoegten der gemeen-te en had zelfs een goeden klank in den omtrek en sommige verwij-derde plaatsen. Tweemalen bleef ze, vooral door de ongesteldheid dier beide bevorderaars, eenigen tijd werkeloos en is, na hunnen dood, in 1863 als ontbonden geacht. In 't volgend jaar zijn de meeste instrumenten aan eene toen opgerichte harmonie te Eersel verkocht. De leden-naamlijst der genoemde harmonie te Bergeik hangt dáár nog in eene herberg.

Fanfare "Echo der Kempen"

In Augustus 1887 is de oprichting eener muziekvereeniging be-raamd. De opgetreden commissie verzocht het gemeentebestuur om eene subsidie uit de dorpskas, welke onmiddellijk verleend werd en 300 gulden bedroeg. Hierna is door gegoede en belangstellende inwoners voor een zeker bedrag geteekend. 2 Sept[ember] werd een Bestuur gekozen; de verëeniging onder het motto "*Echo der Kem-pen*" geconstituëerd en tot den aankoop van koperen muziekwerktui-gen te Brussel besloten. Zondag 6 Nov[ember] van dat jaar kwam een twintigtal leden der harmonie van Waalre de fanfare plechtig

¹⁹⁸ Ik bevond mij onder de laatsten en heb door geldelijken en anderen steun het meest tot de oprichting en den voortgang bijgedragen. Niettemin is mij eene schuld (waarvan wettig bewijs) nimmer gerestituëerd. - Van de Harmonie noteerde ik vele bijzonderheden in mijne auto-biographie.

installeren. Behalve de gezegde blaaswerktuigen heeft de vereeniging twee trommels, een triangel enz. in bezit. Een wezenlijk sie-raad van het gezelschap is het vaandel of drapeau, in Maart 1888 van het ontbonden muziekgezelschap te Hoogeloon voor *f.* 120 gekocht. Om de kosten gedeeltelijk te dekken hadden welgestelde burgervrouwen en dochters van het Hof enz. voor *f.* 70 1/2 ingeschreven. Ook de heer David liet zich niet onbetuigd. Dit prachtig vaandel dat in 1856 eene aanzienlijke som gekost had, was door den heer V. van den Schrieck aan de Hoogenloonsche harmonie verëerd. De heer Stoltzenberg te Maastricht heeft het motto, wapen enz. voor *f.* 75 doelmatig en keurig veranderd.¹⁹⁹ Thans telt de fanfare 25 of werkende spelende en 70 honoraire leden waaronder eenige donateurs. Directeur was Frans Verhoeven te Waalre tot 1898 wanneer Fr. Aarts te Bergeik zijn opvolger werd.

Liedertafel "Tot Nut en Genoegen"

Den 14 December 1854 is er eene zangvereeniging met bovengenoemde zinspreuk opgericht. Zij bestond tot het jaar ... en telde gewoonlijk om de 15 leden onder welke de kundige broeders F. en A. Flerackers, A. Willems en anderen. Tijdens de pauzen of de rust bij de uitvoeringen der Harmonie zong dit gezelschap; ook op andere bepaalde tijden, alsmede bij feesten en sommige andere gelegenheden gaf het uitvoeringen, ook vaak buiten de gemeente. Lang hield het elken Vrijdag repetitie. Nadat hier eenige jaren geene liedertafel bestaan had, werd er in 1875 weder eene onder een latijnsch motto opgericht, met talrijke gewone en eenige honoraire leden. Hiervan bestaat nog eene fraaie naamlijst.

In Febr[uari] 1897 is op het Hof mede eene tweede fanfare onder de zinspreuk Willem III door den sigarenfabrikant G. Aarts tot stand gebracht. De muziekinstrumenten zijn te Parijs aangekocht. Het getal leden van dat gezelschap komt met dat harer zustervereeniging ongeveer overëen.

Eene derde fanfare kwam voor de fabriekleden van Corn. Kuiken in de Broekstraat tot stand in 1902.

In 1892 is eene onderlinge Brandverzekering op het Hof onder de Zinspreuk "*Ons Belang*" tot stand gekomen.

¹⁹⁹ Zie mijne auto-biographie o.a. bl. 905 en 944. Den naamlijst der vorige Harmonie enz. schonk ik aan de tegenwoordige.

Hoofdstuk XXIII

Dorps- of gemeentewaag

Van de oprichting, de oude reglementen of merkwaardigheden der Waag te Bergeik kan weinig gewag gemaakt worden. De hefboom of evenwichtsbalk draagt het jaartal 1663. In 1730 en 1765 is telkens door de Staten het recht van de Waag voor 35 jaren verleend. Deze vergunning bezat van ouds het Gild van Sint Joris. Een extract der resolutiën van Hun Hoogm. omtrent de laatstgezegde verlenging vindt men in de Besluiten der dingbank op 't jaar 1765 fol. 91 etc. en losse stukken.

Hoofdman en de beide dekenen der schutterij van St. Joris wendden zich bij schrijven van 27 December 1799 aan het vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen volks, ten einde weder verlenging te bekomen van een octrooi wegens de inkomsten der waag, hetwelk aan de Schutterij bij resolutie van 11 April 1730 door den gewezen raad van Staten voor 35 jaren vergund en bij besluit van 5 Februari 1765 voor denzelfden tijd verlengd werd, eindigende 1 Januari 1800. Hierop beveelt de Kamer, het voorschreven rekwest in originele aan het uitvoerend Bewind te zenden.

Uit Den Bosch werd 22 Januari 1800 verzocht redenen op te geven, die den Raad van State hebben bewogen tot het verleenen van het door de adressanten geallegeerd octrooi, alsmede te welken einde de penningen uit de revenuën der Waag, door gemelde Schutterij zijn gebruikt. Het antwoord 30 dier maand uit Bergeik luidde, dat, zooals geoordeeld kan worden, zulks tot gerief der ingezetenen is geschied en om bedrog in het wegen zooveel mogelijk voor te komen, waarvoor jaarlijks ook aan het kantoor der Domeinen een cijns van 10 stuiv. betaald wordt. De weinige inkomsten der Waag worden tot betaling der noodwendige kosten dier Schutterij gebruikt. Bij decreet van het vertegenwoordigend Lichaam in dato 2 Mei van dat jaar werd het provenu der Waag voor altoos gemeente-eigendom toegerekend, ten einde uit inkomsten, evenals voorheen, te betalen den cijns ten Kantore der Domeinen en het ijkloon, met verdere machtiging om het resteerende van gemelde provenu te besteden tot meeste nut der gemeente onder behoorlijke rekening en verantwoording.

Een reglement door Hun H. op de Waaggelden dezer Schutterij is 5 Februari 1765 gearresteerd. Het bestaat uit 8 artikelen en moest te Bergeik gepubliceerd en steeds opgehangen worden ter plaatse waar de Waag gehouden werd. Er bestond eene groote en eene kleine waag. Eerst door de Schutterij en vervolgens door de Gemeente werd het recht der Waag jaarlijks verpacht, waarvan de jaar-rekeningen het bedrag vermelden. De Gemeente had het reglement in 1801 gewijzigd. Zij had aan de Schutterij bij de Overgaaf der twee Wagen en der gewichten 36 gulden betaald behalve 14 gl. 10 stuiv., zijnde deze laatste som de helft der koopenningen van eenige in den jare 1797 door de gemeente verkochte mastboomen rondom den schutsboom gestaan hebbende. Zodoende werden alle disputen wegens den eigendom uit den weg geruimd. Men verkeerde toen namelijk in het onzekere, of dit mastboschje het eigendom der gemeente of dat van die Schutterij was²⁰⁰.

Volgens een extract geschiedde de overgaaf der Waag en gewichten aan de gemeente in 1802 door den hoofdman en dekenen dier gilde, met beding dat zij die voor de f. 36 zouden kunnen inlossen, wanneer de Waag weder aan de Schutterij zou worden toegekend.

13 Januari 1819 besluit het gemeentebestuur een' waagmeester aan te stellen, omdat het Departementaal bestuur onder die voorwaarde het weegloon enz. der waag aan de gemeente heeft afgestaan.

In of omtrent het jaar 184[?.] zijn door het gemeentebestuur eenige op het raadhuis voorhanden, doch sinds verscheidene jaren ongebruikt liggende voorwerpen, publiek verkocht, waaronder de gezegde waag met de gewichten en verder toebehooren. De sterke en zware balans, uit Zweedsch ijzer vervaardigd, weegt met onverbetterlijke nauwkeurigheid. Op die veiling werd deze schoone waag met het toestel door Th. de Kort te Riethoven gekocht.

In 1805 is door de gecommiteerden tot den ijk voor de gemeenten Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft, Lommel, Waalre, Valkenswaard, Aalst en Dommelen met meerderheid van stemmen tot ijkmeester gekozen Pieter Willems alhier. Uit die afgevaardigden werden twee personen gekozen, die de noodige

²⁰⁰ Zie over de plaats van dezen schutsboom blz. 130; over de Waag eenige Notulen der dingbank van 1800, de dorpsrekening over 1802, eene copie van 't Reglement van 1765 en 1801 op die jaren.

materialen voor den ijk te 's Hertogenbosch hebben gekocht. Willems, bij resolutie van 19 Maart benoemd, verzocht tot het vereischte examen te worden toegelaten. Hierbij bleek voldoende zijne bekwaamheid tot het ijken van maten, ellen en gewichten. Ook de ijkmaterialen werden in orde bevonden. De quota in deze ijkmaterialen beliep voor Bergeik *f.* 55-18-4. In 1818 werd de ijk door P. Willems opnieuw begonnen. Elk jaar moest de waag 10 stuiv. aan cijns betalen. Na 1802 teekent de gemeente dit bedrag voor voldaan.

In de archieven van sommige kerk- en gemeenteboeken leest men van vorige eeuwen menigmalen van kraankinderen, die bedienden schijnen geweest te zijn aan de loskranen en waren minder van allooi dan de kraanwerkers. De kraanwerkers werden bij vacature uit de kraankinderen gekozen. Zij stonden onder een' kraanmeester en maakten, naar men meent, met de balans der Sint-Jans-kinderen een gilde uit. Of een dergelijke alhier bestaan heeft is niet bekend.

Hoofdstuk XXIV

Molens. Water-graanmolen. Wind-graanmolen. Dwangmolens. Kortstondige oliemolen. Een nieuwe of tweede graanmolen.

Wanneer de eerste graanmolen alhier gebouwd is, bleef onbekend. Allerwaarschijnlijkst gebeurde dit in een grijs verleden, aangezien er reeds zeer vroeg eene tamelijk aanzienlijke bevolking huisvestte. Met zekerheid kan ook de naam van den eersten molenaar niet vermeld worden. Hendrik Hatén staat in het begin der veertiende eeuw als overleden eigenaar van eenen water-graanmolen geboekt. Hiermede moet echter vermoedelijk dezelfde vermogende persoon verstaan worden, die in 1283 zijne tiend met bijbehoren op het Loo aan de Norbertijnen van Floreffé en Tongerloos verkocht.²⁰¹

Langen tijd werd het graan uitsluitend op watermolens gemalen. De windmolens zijn eerst in de twaalfde eeuw uitgevonden en worden, zoo om hunne grootere hechtigheid als meerdere ruimte, voor doelmatiger gehouden. Op het riviertje de Keerschop zuidwaarts het dorp vloeiënde, stond volgens de overlevering vroeger bij het gehucht de Lind een water-graanmolen, waarvan de stichting, eigenaars, de vernietigingstijd of lotgevallen onzeker zijn. Tot in de negentiende eeuw waren in de rivier dáár ter plaatse nog eenige gebinten of palen zichtbaar, die gezegd worden overblijfsels van dien molen te wezen. Zelfs in de laatste jaren is er nu en dan, nog eenig eiken paalwerk verwijderd, weshalve thans het gansche molen overschot zoo goed als verdwenen is.²⁰²

Er zou zich bij den molen eene brug bevonden hebben, alsmede een karreweg, spruitende uit den dijk of grooten weg van Bergeik naar Borkel, hoofdzakelijk bestemd om van dit dorpje het graan gemakkelijker naar dezen molen te kunnen vervoeren. Van de straat uit de

²⁰¹ Bl. 107. De nog bestaande water-graanmolen te Westerhoven dagteekent van 1228.

²⁰² In 1842 toen op vele plaatsen de Keerschop waar krommingen bestonden, de rivier rechter gegraven is (ook wel vroeger en later) is ook bij den gewezen molen eene verdwenen. Men deed toen ook weder pogingen de nog staande houten palen te verwijderen, doch wegens de vast- en hechtigheid in den rivierbodem gelukte dit niet, zoodat er thans (1902) nog enkele overblijfselen zijn.

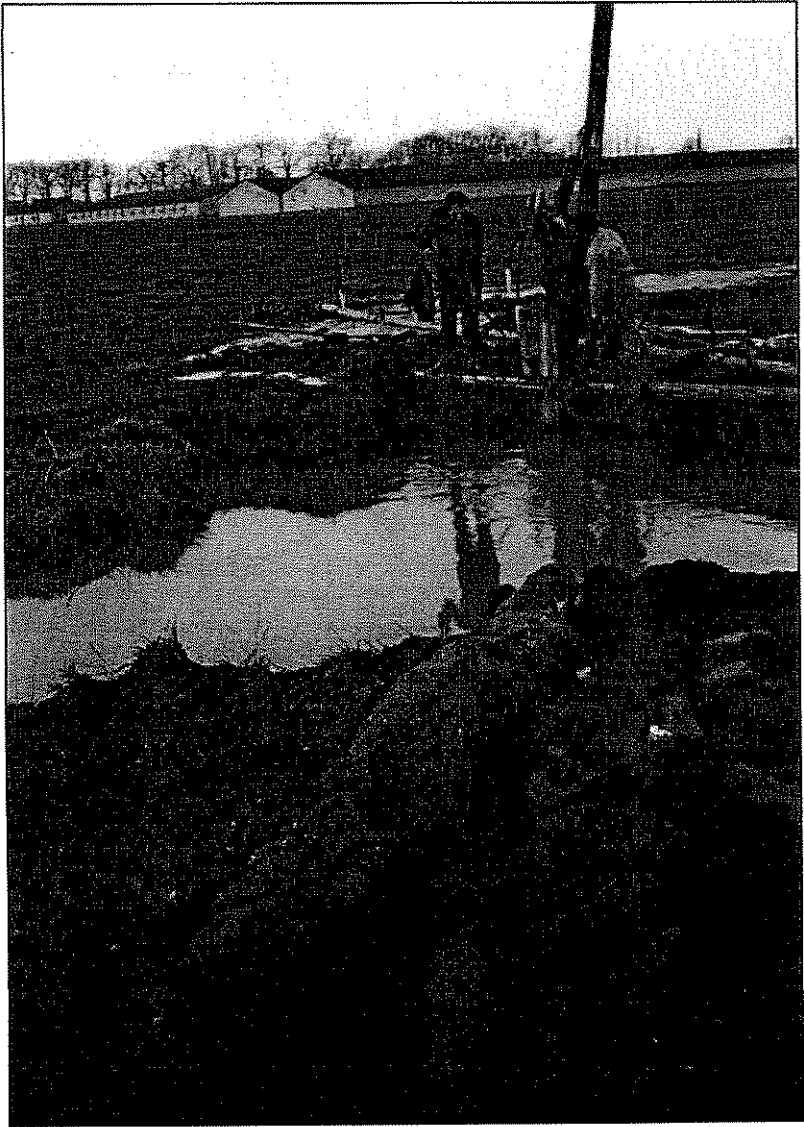
Lind, langs het gewezen Slot (bl. 29) kon men gereedelijk langs een' weg den molen genaken.

Wanneer de weg die door de beemden liep is vernietigd is onbekend. In 1700 werd nog de *Molendijk* genoemd van de molenplaats tot in den openbaren Borkelschendijk, doch daarvan bestaat sinds onheuglijken tijd geen spoor meer. De weg, die van de openbare baan, Bergeik - Borkel, naar den molen bestond, zal p.m. 3 minuten gaans bedragen hebben.

Ongeveer 10 minuten ten westen der gezegde molenplaats ligt een perceeltje - eigendom, grenzende aan hetzelfde riviertje, bij de brug over den weg van de Vliet naar de heide en onder den naam van Molenhorst bekend. Om deze reden meent het volk, dat hiermede eenmaal een graan-watermolen zou bestaan hebben; doch schriftelijke bewijzen ontbreken. Men wordt echter nog meer in de aanwezigheid van eenen watermolen in oude tijden versterkt, terwijl het gezegd terrein of perceeltje geen particulier maar gemeente-eigendom is en meerendeels eene laagte, ongeveer 25 passen in het vierkant vertoont, die oogenschijnlijk oudtijds de *molenwiel* was, doch thans voor het grootste deel van lieverlede met drijvend zand uit de rivier gevuld werd.

Zulks moet almede van eene plaats op grondgebied van Luiksgestel gemeld worden waar volgens overlevering de vroegste of eerste molen voor Bergeik en Luiksgestel dienende, zoude gestaan hebben. In de weilanden aldaar *de Culembeemden* genaamd, ligt een heuvel, in den vorm van een' molenberg, zooals hem het volk ook noemt. Dit terrein ligt tussen Treurenberg en de kerk van Gestel, omstreeks 1/2 uur van Weebosch, aan de grens van Bergeik, eene ligging alzoo, die zeer geschikt is voor slechts één graanmolen ter bediening van beide dorpen.

Een andere graan-watermolen heeft allerwaarschijnlijkst bestaan op genoemde rivier Keerschop aan den Vlieterdijk of den weg van de Broekstraat naar de heide enz. Men weet echter niet wanneer deze hier aanwezig was, noch hoe lang hij er heeft bestaan; evenmin is onbekend of gezegde H. Hatén op dezen molen had gemalen enz. enz. De overlevering meldt dat er eenmaal een molen was, waarvan eenige jaren nog paalwerk boven het water der rivier uitstak. Mede ziet men daarbij een pleintje of perceeltje grond naar den molen voortdurend *de Meulendorst* geheeten.

Bij graafwerkzaamheden voor het aanleggen van een rioolpersleiding aan de Keersop nabij de Borkelsedijk, even ten zuiden van het voormalige kasteel, kwamen in februari 1974 \pm 50 zware palen van de fundering en balken, en verder een aantal brokstukken van maalstenen aan het licht van de door Panken genoemde middeleeuwse watermolen.

Keizer Karel V gelastte 10 April 1545 aan de molens op de groote en kleine Aa, alsook op de Dommel waarvan de Keerschop een zijrviertje is, een pegel of peg te stellen, om een einde te maken aan de menigvuldige klachten van ingezetenen die door het stijgen des waters, zekere jaren herwaarts en nog dagelijks in hunne eerste beemden en broeken gehinderd werden. Eene vóór mij liggende copie van het oorspronkelijke stuk maakt van geen watermolen onder Bergeik gewag. Mogelijk bestond die niet meer of bleven de inwoners er klachteloos. Westerhoven is de meest westelijk gelegen molen, die in dat bevel begrepen is.

Mocht vóór 1363 een windmolen te Bergeik bestaan hebben dan was deze het eigendom der abdij Postel, zooals ook de watergraanmolen (mogelijk twee) zulks zal geweest zijn, daar ingevolge eene aantekening te Postel *de molen van Bergeik* in 1330 aan de abdij 29 vaten rogge gaf.

Het oudste bestaande handschrift over den windmolen is van 10 October 1363. De hertogin Joanna vergunt daarbij den religieusen van Postel eenen windmolen te hebben in *“den gerichte ende heerlijkheit in den dorpe van Eykelberghe.”* Dit origineel te Brussel gegeven charter, waarvan het zegel verdwenen is, wordt nog in de abdij Postel bewaard. Het is in de Latijnsche taal op perkament geschreven. Aldaar berust een tweede manuscript, waarin toestemming tot oprichting van eenen windmolen te Bergeik gegeven wordt. Dit is een afschrift van het origineel met een uithangend zegel en een tegenzegel in rood was.

Philips, Hertog van Bourgogne, verleent en consenteert in dat charter, dagteekenende Brussel 16 October 1438, op verzoek van eenigen van zijnen Raad en dienaren aan Henric van Hertijngen, *“een wijntmolen te moegen doen richten ende maeken in onsen dorpe ende prochie van Eyke tot sulker gelegender plaetsen als hem dat oirboirlixt dunken sal om koren ende ander graen te doen malen ende die profijte ende mutscape (...) dair af te hebben ende op te boeren voir hem ende sijne erven alsoe dair toebehoert... Henric en sijne nacomelyngen na den tijt dat die selve molen ierst lopen ende malen sal alle jair onsen Rentmeester van den Bosch... sculdich sal sijn te geven... voir den wijnt die wij hem van sonderlinge gracie verleent hebben twee capoenen ... Ontbieden dairom ende bevelen... dat sij den voirseyden Henric ende sijne nacomelyngen van dese onse*

gracie Rastelic ende vredelic doen ende laten gebruiken sonder hem enigen hinderstoot of letsel dair in te doen, of te laten gescien in eniger voegen."²⁰³

Bijaldien werkelijk een molen in 1363 werd gebouwd, zooals met recht vermeend wordt, dan zal hij 75 jaren niet meer bestaan hebben, toen er een nieuwe is gebouwd. Van meer dan één windmolen vinden wij nergens gewag gemaakt. Ook is hier geene gewezen andere standplaats van eenigen windmolen bij overlevering bekend gebleven. Wat de Hertog ten slotte in zijnen voormelden vergunningsbrief gelast, om namelijk den molenaar noch zijne opvolgers in eeniger wijze te hinderen, is niet langen tijd bij allen nagestreefd. Hertog Philips schrijft 20 Juli 1447 over het bemoeiëlijken van den molenaar Hendrik Geertringen²⁰⁴ door eenige ingezetenen van Bergeik en andere plaatsen. Die lieden worden daarbij tevens opgeroepen naar Brussel om er hunne bezwaren bloot te leggen.²⁰⁵

Geertringen bleef slechts veertien jaren in het bezit van den molen, daar hij hem met alle rechten en verbintenissen bij acte van 30 December 1452 aan den Overste van Postel Thomas van Eicke, ten voordeele van het Huis heeft opgedragen.²⁰⁶

Deze molen gaf van 1630 tot 1636 jaarlijks aan de abdij 29 mudden rogge, 29 pond was en 6 gulden als voorlijf. In andere jaren staat de opbrengst ter abdij *f.* 400 soms *f.* 200 genoteerd: deze werd gedeeltelijk in koren betaald. Op den molen kleefde eene jaarbelasting van 30 stuivers, ook een cijns aan den abt van St. Jacob te Luik.

Postel bezat den molen tot hij in de 17e eeuw door de landsregeering is aangeslagen. Zij gaf hem bij besluiten van 12 Mei en 8 Juni 1757 ten erfpacht uit. Hij is door verschillende inwoners van Bergeik na elkander gepacht geworden, doch in den laatsten tijd hadden wegens verdeeling bij overlijden van den pachter, meer personen een part in de verpachting. Omstreeks 1820 komen Andr. Van Der Heijden en God. Helsemans overeen, den windmolen gezamenlijk te zullen bemalen. Om de drie jaren kon de pacht opgezegd worden, die per

²⁰³ De geheele inhoud van dit stuk geeft Welvaarts in *Tijdschrift voor Noordbr. Gesch.* door A. Sassen, Eerste j. blz. 47.

²⁰⁴ Men leest G en H: Geertringen, Geertingen, Heertingen, Hertingen enz.

²⁰⁵ A. Postel. Het uithangend vóór- en contra-zegel is als dat van 1438.

²⁰⁶ Ten stadhuize 's Hertogenbosch zag ik almede een extract uit het octrooi tot oprichting des molens van 1438 en een transport van den molen aan het Godshuis te Postel.

half jaar betaald werd. Tot 16 Maart 1826 zijn hiervan nog kwitanties aanwezig. De erfgenamen van den molen, toen ten getale van 6 of 7, woonden alle te Bergeik.

In 1829 is de molen door het domein publiek verkocht. Deze aanzienlijke molen is een standaardmolen naar men in deze streek en ook elders zegt, een standerd-, stenderd-, staak- of stendermolen, gebouwd op een voetstuk van vier gemetselde teerlings met kruisplaat en acht aanzetters waarop de standaard rust en waarop hij gedraaid kan worden, al naar de richting van den wind of naar den hoek uit welchen de wind waait. Deze colossus staat op een daartoe opgeworpen heuvel. Deze wordt de *molenberg* of het *molenwerf* genoemd. Met eenen trap van 31 houten treden klimt men in de groote betimmering.

Gaandeweg beginnen de standaardmolens tot de geschiedenis te behooren. Ze zijn voor kinderen vooral zeer gevaarlijk om de roeden, die bijna den grond raken. Na 18[?.] werden in deze streek geene standaardmolens meer getimmerd. Wanneer er nieuwe noodig zijn, bouwt men eenen steenen molen. Naar een oud en vroom gebruik moeten de molenaars der windgraanmolens de werking of het malen staken wanneer een' lijkstoet den molen nadert en dit niet hervatten vóór deze op zekeren afstand is. De molenroeden staan dan zoo lang in eene positie, die men *rouw dragen* of *treuren* noemt. Voorheen kon deze molen menigmaal in rouw gezien worden, want tot 1830 zijn de lijken van Lagen Berkt, Weebosch, Witrijt enz. en van dat jaar tot 1832 die van het Hof naar het Loo langs den molenweg vervoerd.²⁰⁷ In de laatste jaren geene dan enkele uit huizen van gereformeerde maatschappij-boerderijën.

De molen is een hoog, sterk, ruim en doelmatig ingericht gevaarte, en kan in betrekkelijk korten tijd veel en goed malen. Midden in eenen vlakken en uitgestrekten akker en tevens ongeveer in het midden van den kring der inwoners gelegen, kon daarvoor geene gunstiger standplaats gekozen worden. Deze is 7 minuten van het Hof of de aloude parochiekerk en 12 van de naaste huizen van 't Loo, ook nagenoeg even ver van de Broekstraat en den Hoogen Berkt. De openbare weg van het Hof naar het Loo voert onmiddell-

²⁰⁷ Hoofds. Kerkhoven.

lijk langs den molen, waar mede een karweg naar den Lagen Berkt en verdere gehuchten aanvangt.

Zoo hoog rijst de molen in de lucht, dat men op de kap of dak, soms bij helder weder 28 windgraanmolens kan gewaar worden. Onder deze moet de molen, die vroeger te Postel stond en thans te Arendonk prijkt vermeld worden wegens de hechtheid en de fraaie bouw-orde. Opmerkenswaardig zijn de sterke en schoone eiken, waaruit hij zamengesteld is en de kolossale eiken, die bij de timmering in dit oord zijn gegroeid. Mocht de molen al niet hetzelfde gebouw van 1438 wezen, dan zal zeer waarschijnlijk het duurzaam onderstel, *teerling* genaamd, uit den tijd der oprichting of den eersten bouw dagteekenen.

Voorheen stond bij den molen een kruis met Christusbeeld, waarvan nochtans bij menschegeheugenis niets meer bekend is. Een duidelijk bewijs van die aanwezigheid vond ik in een schepenprotocol van de dingbank Bergeik²⁰⁸ op het jaar 1617, luidende: "*acker lants eertijds vercreegen van Ant. Back aen den molen aengemeeten daer dat heilich Cruys staet*". Het zal na den Munsterschen vrede verdwenen zijn.

Eene woning voor den molenaar of voor andere personen, schijnt nooit in oude tijden bij den molen aanwezig te zijn geweest. Voorheen stond het huis, door den molenaar bewoond, op het Voorste Loo. Een cijnsboek uit de 16de en 17de eeuw spreekt van de *mol-
derswoning* met gronden op 't Loo.

Een inwoner van het Loo bouwde in 1845 eene woning nabij den molen tusschen de wegen naar het Loo en Lagen Berkt, welke in 1852 afbrandde, toen het door den schoenmaker G. Kanen bewoond en bezeten werd. Dit eerste huis stond met den gevel naar den weg, die van 't Hof naar het Loo leidt, doch na den brand werd het met het front naar dien weg gekeerd. Twee jaren later kocht R. Keunen, die den molen bezat het huis van G. Kanen. Tegenwoordig is dit verbeterd huis reeds lang het eigendom van Th. van Laarhoven, de bezitter van den molen.

Dit reusachtig gebouw werd in den nacht van 11 tot 12 Mei 1897 zoodanig door den bliksem getroffen, dat het vreeselijk beschadigd

²⁰⁸[Niet ingevuld; red.).

werd. De vlam kon nog door een' zoon des molenaars gebluscht worden; doch aan de vier zijden waren de planken afgeslagen of stuk geraakt, een zwaar ijzer en gedeelten van eiken balken door den bliksem eenige meters van den molen nedergeslagen, twee roeden afgeworpen en een der vier muren waarop de molen rust gescheurd.

Voor verscheidene plaatsen dezer landstreek bestond de verplichting op sommige molens van Postel's abdij te laten malen, waaromtrent Hertog Jan in 1331 een bevel uitvaardigde, hetwelk de aartshertogen Albertus en Isabella 7 April 1615 vernieuwden en waarin voor Bergeik het volgende geordonneerd was: *“als die onderseten ende gebueren van Eijckerberghe metten toebehoorten neyt gemackelyck gemaelen en souden cunnen op die watermoelen aldaer staende, die wijlen toebehooren plach Henricken Haten, dat sij dan souden moeten maelen op ons voers. goidshuys maelen tot Venneberghe (Venbergen onder Valkensweerd) ende Versele (Vorsel onder Bladel), ende elswaer (anders) neyt op die pene (boete) van twintich schellingen swert ouder Tournoisen; den ouden grooten voer ses-thien penningen gerekent, tegen ons te verbeuren”*.

De molens waarop moest gemalen worden, heetten dwanckmolens of banaelmolens, eene uitdrukking die ten huidigen dage vreemd klinkt. Ter maling mocht niemand zich naar eenen anderen molen begeven zonder des eigenaars toestemming. Bij vergrijp verviel men in zware geldboete, verbeurdverklaring van het gemaal en de ongenade des hertogen. Een molen te bouwen, verëischte de bewilliging des eigenaars van eenen dwangmolen, aan wien ook voor bakovens betaald moest worden. Tot de verdediging der voorrechten was de eigenaar van eenen dwangmolen gehouden jaarlijks eene zekere som aan den hertog te voldoen. Strekten de dwang- of banmolens met hun gedwongen en alzoo veelvuldig gemaal den eigenaars tot voordeel, zij waren voor de inwoners een ongemak. De verklaring van *dwanckmolen* is alzoo duidelijk. De dwangmolens bestonden in het leenroerig tijdvak en nog later. De gehuchten en dorpen, die tot zulke molens behoorden, heetten banplaatsen.

Het gemaal speelde van de oudste tijden in de geschiedenis der beschaving eene groote rol. Meestal bezat de landheer, de gemeente of het gewest de molens in eigendom en de ingezetenen waren genoodzaakt daarop te laten malen. Andere dwangmolens dan die van het Godshuis Postel hebben te Bergeik niet bestaan.

Het dwangrecht der korenmolens in de Meiërij van Den Bosch was bij verschillende wetten en plakkaten vastgesteld, bevestigd en geregeld, als bij ordonnantie van 1649, 1654, en 1657, alsook 1716 te zien is.

Bij verhindering van molens of molenaars in andere dorpen lieten die ingezetenen soms ook hier hunne granen malen zooals omgekeerd almede plaats greep. Toen met half Maart 1728 een nieuw gekomen pachter als molenaar te Venbergen onder Valkenswaard die functie aanvaardde, vond hij in het dorp eene gevaarlijke en aanstekende koortsziekte, welke er nog een half jaar aanhield en vele menschen naar het graf sleepte. Daar des molenaars gezin daaraan bedlegerig was, durfden de inwoners en die van andere plaatsen hun graan aldaar niet ter maling brengen, maar deden zulks gedurende dien tijd te Bergeik, Westerhoven, Dommelen, Waalre en elders.²⁰⁹

Als eene herinnering uit gezegden tijd, toen deze molen namelijk ook onder de dwangmolens geteld werd, las men tot 1852, tusschen de beneden- en bovendeur aan de buitenzijde op den planken molenwand "*Dwang met vliegende schep*". Door oververving zijn deze woorden in dat jaar aan het gezicht onttrokken.

Ten jare 1829, bij gelegenheid der invoering van de belasting op het gemaal, is hier de zoogenaamde *schep* of het scheppen van graan afgeschafte en wordt, sedert dien tijd geld als maalloon betaald.

Aan 't oosteinde van 't Middelloo is in 1856 een oliemolen met huizing gebouwd. De molen bleef slechts vijf jaren in werking²¹⁰

Ten jare 1897 kwam een tweede graanmolen tot stand. Deze fraaie steenen molen is op het Voorste Loo gebouwd ter plaatse waar voorheen eene bierbrouwerij stond en het woonhuis in 1843 is weg gebroken. De beide wind-graanmolens bevinden zich slechts eenige minuten gaans van elkander. Het eerste graan op den nieuwen molen gemalen was 5 Augustus 1897.

²⁰⁹ A[rchief] Valkenswaard.

²¹⁰ Mijne auto-biografie bl. 311.

Hoofdstuk XXV

Jacht. Visscherij.

Aanvankelijk was de jacht een middel om in de levensbehoeften te voorzien en als zoodanig eene allereerste der bezigheden der menschen. Later echter werd zij meer tot vermaak uitgeoefend. Edelen en Vorsten trokken met afgerichten valk of hazenwind door bosschen en heiden.

Ten jare 1404, schrijft Anthonis, Hertog van Limburg aan zijnen warandemeester dat in voorleden tijden, zijne moei Hertogin van Brabant den godshuize van Postel gegeven heeft, op eene mijl omgaans dier proostdij te weten tot Bladel, Eersel, Lommel en elders, en aldaar te mogen foretten en konijnen vangen en aan niemand anders. Mogelijk werd onder die vergunning ook het grondgebied van Bergeik geheel of gedeeltelijk begrepen.

Maximiliaan verleent naar der Voorzaten exempel 23 October 1427 bescherming der jacht, vooral omdat eenige kwaadwilligen de religieusen van Postel met hunne honden, fretten, netten en andere jachtgereedschappen benadeeld hadden. Het jachtvoorrecht was den Norbertijnen in zekere dorpen bij Postel verleend om met het voedsel, de goede lieden, dagelijks in dat godshuis komende, te ontvangen en te voeden.

Boog en pijl behoorden tot de oudste jachtwapenen. Vroeg verstond men ook de kunst om het wild door strikken te verschalken en in kuilen te doen vallen of honden tot de jacht af te richten. Na de uitvinding der vuurwapenen is het schietgeweer eerder tot de jacht dan in den oorlog gebruikt geworden.

Het jachtterrein van Bergeik is uit hoofde der groote uitgestrektheid en geschikte ligging zeer wildrijk. Soms tijds en nog in de laatste jaren ondervond het nadeel van de Belgische jagers aan de grenzen, alsmede nagenoeg te allen tijde van stroopers, die overal het wild trachten te bemachtigen.

Doorgaans zijn hier hazen en patrijzen talrijk, konijnen zelfs overvloedig. Snippen en eenden vertoonen zich menigvuldig in de waterrijke en moerassige streken.

De jacht op de eigendommen der gemeente werd in 1803 voor 1 jaar tegen *f.* 47 verhuurd.

Van 1803 tot 1806 is het jachtveld aan verschillende personen tamelijk duur verpacht.

Tot voor eenige jaren kon al wie eene jacht acte bezat op de eigendommen der gemeente en op die van particulieren, tijdens het jachtseizoen ter jacht gaan.

In 1866 is de jacht voor de eerste maal en wel voor een tijdsvak van zes jaren publiek verpacht. Ze werd den heer David de Gheest voor *f.* 200 's jaars toegewezen. Men moest hem tevens het jagen op der particulieren landerijën, bosschen enz. niet beletten.

Reeds in 1860 werd door de gemeente het recht om gedurende het jachtseizoen op hare eigendommen te jagen aan een' inwoner voor *f.* 3, aan eenen vreemde voor *f.* 5 vergund.

In 1880 den 9 Maart is hier aan de huizen van grondbezitters eene lijst tot afstand der jacht aangeboden teneinde deze ten bate van het Ursulinnen-klooster te kunnen verpachten. Slechts weinigen weigerden de toestemming.

De heer David voornoemd werd pachter à *f.* 400 voor 10 jaren. De meeste weigeraars ontvingen van hem ter toelating eene betrekkelijk ruime som.

Door den rentmeester van Brabant en de stad en Meiërij is in 1433 en 1434 de Visscherij onder Bergeik aan de ingezetenen van Berg-eik en Westerhoven voor twee oude grooten jaarlijks verpacht. Hiervan zijn nog de verkoopbrieven van 10 Sept[ember] van het eerste en van 20 Juli van het tweede jaar aanwezig.

Hoofdstuk XXVI

Wolven. Vossen.

In de vorige eeuwen waren de wolven in de Meiërij van 's Hertogenbosch, waar zij zich in de wouden en uitgestrekte wildernissen [ophielden], niet zeldzaam; doch sinds het begin dezer eeuw zijn zij er gansch uitgeroeid. Hunne verschijning in deze streek komt na dien tijd dan ook slechts als eene bijzonderheid voor.

Verscheidene lieden heb ik gesproken en er leven er nog enkele, die getuigen waren hoe een wolf bij dag een schaap of lam van de kudde wegroofde, of wisten dat de wolven in hunne jeugd in bijna alle dorpen dezer landstreek de aarde onder de schuttingen en deuren der veestallen uitgroeven en er binnen drongen, al het zich daarin bevindende vee doodden en zooveel ze konden medesleepten. Gemeenlijk richtten ze echter in de schaapskooiën hunne verwoestingen aan.

Is de wolf hongerig, dan eet hij twee schapen met huid en haar op, doch kan daarna ook twee of drie dagen vasten, indien hij geen gebrek aan water heeft; want hij gevoelt er behoefte aan dikwijls te drinken. De gezegde vraatzucht is een sterke overdrijving; één schaap is voor één wolf ruim voldoende. Toch komt het in vele schrijvers vóór.²¹¹ Uit de menigvuldige verhalen, nog heden hier en daar in oorlog en de jacht op dit roofdier gemaakt, blijkt het best hoezeer men voor de wolven bevreesd was.

Nog in de vorige eeuw werden in de heiden en afgelegen bosschages van Bergeik en andere dorpen dezer streek nesten jonge wolven uitgehaald en zooals uit de rekeningen dier plaatsens blijkt, daarvoor eene premie betaald. Op het vangen en doodden van groote of oude wolven stond een hoogere prijs, althans in sommige gemeenten.

Wat mij aangaande wolven in de nog aanwezige registers van 't archief dezer gemeente ontmoette, is het volgende:

1656. *“Om te zeggen van den wolf te jagen”* ontvangt de bode 6 stuivers. *“Gegeven om den wolf te jagen, naar gewoonte 4 stuiv. Van Exel komende met een' wolf den 31 Juli 1657 betaald een gulden.”*

²¹¹ Zie o.a. Kroeze Ramaker.

1659. "Gegeven aan die met den wolf gingen 12 stuiv. 8 penningen." Jan Reniers, de *wolfsdief*, wordt in 1751 met kar en paard naar 's Hertogenbosch gevoerd, waarvoor de gemeente f. 5 betaalde. Deze persoon wordt gedurig onder de ingezetenen te Bergeik vermeld, doch zonder andere bijzonderheden, dan dat in 1756 de gemeente 18 stuivers huur genoot van zijne op de Weebosch gelegen goederen.

In 1758 vertoonde iemand eenen levenden wolf en ontving eene premie van 6 stuivers.

In 1759 werd als premie voor het vertoonen van acht jonge wolven 13 stuivers betaald.

1760. Op vertoon van eenen jongen levenden wolf ontving iemand zes stuivers en nog voor vier bij Lommel gevangen wolven eveneens zes stuivers.

1762. Aan eene premie "voor te Lommel twee jonge wolven gevangen te hebben" was zes stuivers betaald.

1772. Een te Diest geschoten wolf wordt hier vertoond, waarvoor de gezegde premie van 6 stuivers te Bergeik betaald is, zoo mede voor eenen in 1775, die te Eersel gedood was. Ook voor eenen, te Pelt geschoten in 1776, ontving de vertooner de gewone premie.

In het begin der zeventiende eeuw waren de wolven in de Kempen zeer vermenigvuldigd. Arendonk had daarom de belooningen voor het vertoonen dezer dieren verminderd. Hans Smets had er in 1611 eenen jongen wolf gevangen en levend te Turnhout gebracht, waarvoor hij 12 stuivers ontving.

Volgens de Nederlandsche jaarboeken zwierven in September 1757 in Noordbrabant troepen van zeven en acht wolven rond en richtten onder het rundvee veel schade aan. In den volgenden winter was het aanmerkelijk erger.

Omstreeks het jaar 1780 en vroeger hielden zich eenige wolven in den omtrek van de Kluis onder Achel op.

Ten jare 1815 is te Strijp bij Eindhoven nog een wolf geschoten. Niet lang hierna roofde er een, niet ver van de brug over de Keerschop en den weg naar Neerpelt²¹² een schaap uit de kudde van den eigenaar der oude Postelsche hoeve. De herder liep om volk en toen dit naderde, had het vraatzuchtig roofdier het schaap reeds gedeeltelijk verslonden. IJlings nam de wolf de vlucht. Later is er geen alhier opgemerkt.

²¹² In een perceel broekgrond, sinds 1/2 eeuw weiland, ruim een hectare oppervlakte, aan mij toebehoorende.

Er zijn, ook in deze streek, eene menigte plaatsen met *wolf* samengesteld. Onder deze gemeente liggen er twee *de wolfsheuvel* geheeten, beide in de heide. Het eene bergje bevindt zich aan de zuidzijde van 't dorp niet ver van de Maai, het andere westwaarts nabij de *Rijsbergen*.

Om er de wolven machtig te kunnen worden, groeven de inwoners van Bergeik en andere plaatsen, die zich op de vangst toelegden, diepe kuilen in of tegen den wolfsheuvel, plaatsten een houten paal of staak, waaraan een stuk van een of ander dier als lokaas bevestigd was, in deze groeve en trachtten zoo den wolf te verschalken. Rondóm deze kuilen is de grond door de uitgegraven aarde, thans nog hooger.

Vossen

Nu en dan leest of hoort men in deze landstreek van het verschijnen, schieten, vangen of uithalen van vossen, doch slechts als eene zeldzaamheid. Het meest worden ze gevonden, voor zoo ver het deze gemeente betreft, in de heiden of bosschen in de richting naar Borkel en de Belgische dorpen Lommel en Neerpelt.

In Mei 1890 werden, weinige dagen na elkander, aan de grens van Bergeik en Postel verscheidene holen en nesten aangetroffen. Te Eersel groef men in een jong dennenbosch 17 jonge vossen uit hunne holen. Onder Postel doodde de Baron 15 jonge vossen benevens een ouden vos. Den 18n dier maand zijn in een bosch bij den *Leemsberg* nabij de grens van Lommel onder Luiksgestel twee halfwassen vossen levend uit hun hol gehaald. Zulk eene woning, één of soms anderhalve meter diep, is van verscheidene enge uitgangen en dikwijls ook nog van afzonderlijke gangen voorzien, waardoor de vos zich in nood tracht te redden. Bij eene weergalooze slimheid bezit de vos alle voor een roofdier noodzakelijke eigenschappen.

Hoofdstuk XXVII

Openbare wegen. Voetpaden.

Vele wegen en vooral voetpaden hebben [iets] van hunne oorspronkelijke richting verloren. Bij den aanleg werden ze door de belanghebbende plaatsen, op hun gebied gemaakt.

Weg naar Eersel

Hoezeer van de vroegste tijden Bergeik en Eersel onderling in gemeenschap stonden, daar zij eeuwen lang eene dingbank uitmaakt hebben en niet ver van elkander liggen, is eerst tegen het midden der vorige eeuw een rechte doelmatige weg tusschen beide niet onaanzienlijke dorpen aangelegd. Tot dien tijd was aldaar slechts een gewone karweg. In 1746 heeft een landmeter een nieuwen dijk naar Eersel afgemeten, welke door die gemeenten, elk op hun grondgebied gemaakt is.

Waarschijnlijk zullen omstreeks dien tijd zooals hier veelal gebruikelijk was, berkenheesters langs dien weg geplant zijn, want eene halve eeuw later geraakten *“de boomen op den Eerselschen dijk door ouderdom dood en weg”*.²¹³

Weg naar Riethoven

Tot in het begin dezer eeuw bestond geen openbare baan van Bergeik naar Riethoven behalve eene naar het gehucht Walik. Op het laatst van het jaar 1805 is de naaste binnen- of karweg van Bergeik naar 't dorp Riethoven tot eenen publieken weg aangelegd en verbreed. De uitgaven door Bergeik op haar grondgebied daarvan gedaan bedroegen 71 gl. 7 st. 8 penningen.

Weg naar Borkel. Oud voetpad.

Tot het begin dezer eeuw bestond van hier naar Borkel nog geen eigenlijke communicatieweg. Herhaaldelijk drong echter de Hooge regering bij het gemeentebestuur van Bergeik aan op het leggen van dezen weg. Eindelijk gelastte zij in 1808 eenen weg op te schieten met een voetpad daarnevens, te beginnen aan de Rundspade, die vóór 1 December van dit jaar gereed moest wezen. Eene dispositie van den Landdrost verleende later uitstel tot Mei 1809 en gaf verlof het voetpad weg te laten, zooals toen gebeurd is.

²¹³ Notulen der dingbank van 1796.

Aan de rechterzijde van dezen nieuw aangelegden dijk naar Borkel zijn nog, omstreeks 10 meters daarvan verwijderd, 1/4 uur lang, zeer duidelijke bewijzen van een 3 meters pad, hetwelk de inwoners van Borkel, volgens eene aloude mondelinge overlevering zouden opgeworpen hebben, voornamelijk om daarover naar Bergeik ter kerk te gaan, toen Borkel hieronder behoorde. Dit heeft in 1444 opgehouden. Het overgebleven spoor van dit pad is op Bergeik-schen grond tusschen de weilanden en de Beken. Een klein deel hiervan is in 18.. vernietigd aan het Bekerbrugje bij den aanleg eener wetering in den Groeswijër. Sinds lang wordt dit pad als passage niet meer gebezigd. Deze aangelegde weg strekte vooral tot communicatie met den Rijksstraatweg. De dijk of weg werd in 1809 met eiken heesters beplant. Thans staan ter wederzijde des wegs dennepplanten.

Keulsche weg of oude Heerbaan

Nog enkele oude lieden vermeenen, dat door deze benaming een oude weg te verstaan is die van Hapert langs Witrijt naar Lommel liep. Anderen spreken van Ruitersbaan, omdat hij eenigen tijd door cavaleristen en ook infanteristen gebruikt werd. Vrachtkarren hadden daarin almede diepe sporen achtergelaten.

Weg van Weebosch naar Postel

Onder de wenschelijke wegen-verbeteringen achtte de gemeenteraad in 1840 dienstig eene baan of heerweg van Weebosch of Witrijt naar Postel aan te leggen, naardien van die gehuchten tot laatstgenoemde plaats en ook naar Arendonk slechts heidesporen bestonden. Een zoodanige weg zoude *f.* 180 kosten, waarvan de gemeente *f.* 80 uit de provinciale fondsen aanvroeg. Deze nieuwe weg is voor rekening der gemeente aangelegd in 1843 en zijn toen andere wegen verbeterd.

De Hoolstraat

Een weg van de Rijt onder Luiksgestel naar den Lagen Berkt, draagt den naam van Hoolstraat; hij ligt meerendeels tusschen wallen, die met eiken schaarhout zijn bezet. Bij het opgaan of eene inspectie der limietpalen door regenten van Bergeik en Luiksgestel op 7 Juli 1761 is gemeld: "*de middelweg, nu geheeten de Hoolstraedt tusschen de akkers en heivelden, genaamd de Weijnedriessen*". Naar deze verklaring zal vroeger de Hoolstraat de middelweg geheeten hebben of mogelijk geen' naam gedragen hebben.

Weg van het achterste Loo naar de grens van Lommel

In September 1770 werd wegens het maken van eenen nieuwen dijk met die van Lommel onderhandeld. Eene commissie gaat te 's Hertogenbosch vernemen, of de gemelde weg moet aangelegd worden van den dijk loopende over het achterste Loo naar de Aa en vervolgens of van dat gehucht die dijk moet verlengd worden aan de limietscheiding van Lommel. Na advies is door de rotten het werk, als boven gemeld, gemaakt.²¹⁴

De Vrijstraat

Een openbare weg van den Hoogen Berkt naar Riethoven draagt van 't midden dezes gehuchts, doch slechts eenige honderden meters lang, tot buiten de huizen van ouds den naam van Vrijstraat.

Frankenstraatje

Omstreeks eene minuut gaans waar de gezegde Vrijstraat hare benaming bekomt, wordt aan eenen weg die naar de molenakkers loopt, den naam van Frankenstraatje gegeven. Of hij tot de oude Franken kon opklimmen schuilt in het onzekere. Tot op een' tamelijken afstand heeft deze weg de breedte van een wagen- of karspoor, verder van een voetpad.²¹⁵ Dergelijke benamingen zullen wellicht naar den gewonen naam Frank of Franken heeten.

Weg naar Luiksgestel

Nadat van het jaar 1770 af of langer het plan bestaan had eenen weg van hier naar Luiksgestel in verbinding met Lommel te maken, is deze eindelijk tot stand gekomen.

Uit hoofde hiermede door de regenten van Bergeik getalmd werd, ontvingen zij aanschrijvingen namens den rentmeester-generaal der Domeinen te 's Bosch woonachtig dato 28 Augustus 1773, met last dien dijk, binnen veertien dagen te maken door de straat het Middeleste Loo, over den Wijërdijk, door het heike genaamd de Geblekten tot aan de limietscheiding.

In de vergadering van het plaatselijk bestuur den 8 September besloten zijnde om door de vijf gehuchten of heerdgangen dezes dorps den weg op te maken als genoemde missive bepaalt, was hij weldra voltooid en had eene lengte van 655 schreden.

²¹⁴ Notulen der dingbank, fol. 174.

²¹⁵ Een Frankenveld ligt bij de Lind, p. 119.

Weg van 't Loo naar Hongarije

Regenten van Lommel²¹⁶ hadden in 1773 den rentmeester-generaal der Domeinen te 's Bosch bericht, “*dat van Hongarijën tot het Loo een plat heike en weeke grond is, zoodat het tot merkelijke prejuditie²¹⁷ hunner plaats was en zij hierom regenten van Bergeik hadden verzocht, daar ter plaatse een' dijk te doen opwerpen, waartoe dezen zich niet ongenegen betoonden, dan dat zij daarvan geen werk maken, verzoekende hun, daartoe de noodige orders te willen geven.*”

Bergeik ontving den last, binnen eene maand dezen dijk op te meten. Bij publicatie van 23 Mei waren nu de rootten geordonneerd reeds den 25 daaraanvolgende, des morgens om vijf uren daarmede te beginnen; doch die van het Loo verklaarden, dan voortaan, met hunne magere osjes daar niet meer te kunnen passeeren, dewijl door het sterk gespan en de zware karren der voerlieden alle hunne dijken, straten en akkerwegen teneenenmale geruïneerd zullen worden. Zij verzochten dat de voerlieden met hunne zware karren, waarvoor soms 8 en 9 paarden gespannen zijn, gelast mochten worden, de oude heerbaan genaamd *den Keulschen weg*²¹⁸ te gebruiken, in welk geval die voerlieden de route zouden behooren te nemen van den Eerselschen dijk, komende op dien van Bergeik rechts af op den Hoogen Berkt, van daar op den Lagen Berkt over de Ketelaarsbuchten over het heike bij de Heikerk²¹⁹, zoo op Luiksgestel naar Lommel.

Weg van Hongarije naar Luiksgestel

Officieren ten kantore van de Convoyen verzoeken aan de regenten van Bergeik eenen nieuwen dijk over Hongarijen naar Luiksgestel te maken waarmede dezen geen genoegen nemen, omdat zij in 1773 er eenen opgeschoten hadden over het middelste Loo tot de scheiding van het dorp. Door deze weigering bleef deze niet lange weg tot het jaar 1781 achterwege, wat uit het volgende blijken zal.

Voerlieden in het land van Luik wonende, en ook zulke in de Meierij, wenden zich tot de hoogere autoriteit, doordien zij des winters in het Heike bij Hongarijen dikwijls met hunne karren blijven steken enz., dat Luiksgestel eenen dijk gemaakt heeft vast aansluitende aan

²¹⁶ Lommel behoorde toen onder ons gewest.

²¹⁷ Nadeel.

²¹⁸ Zie blz. 33 en 247.

de grenzen van Lommel en Bergeik respectievelijk, dat Bergeik geweigerd heeft daartegen eenen aan te leggen, voortgevende dat het er reeds eenen op Lommel had gemaakt. Derhalve verzoeken zij Bergeik te gelasten eenen dijk te maken over Hongarijën, aansluitende met dien op Luiksgestel. Hierop bekwam de gemeenteraad te Bergeik, daar hun in 1773 nieuw gemaakte weg niet recht aansluit op dien door Luiksgestel aangelegd en dat daarenboven de weg tot Bergeik op Hongarijën recht aanloopt op den door Luiksgestel gemaakten dijk, den last, om den verlengden dijk door de Rotten te doen opwerpen.

Regenten verschoonden zich in 8 uitëengezette punten, om niet tot het aanleggen van dezen tweeden weg genoodzaakt te worden, waarvan het zesde luidde: *“De zware karren, dikwijls met 8, 9 à 10 paarden bespannen, rijden gewoonlijk van Riethoven door de akkers en bederven de akkerwegen en voetpaden zoodanig dat die onbruikbaar worden voor de ossenkarren enz.”*

Hun Hoogm[ogenden] geboden evenwel de uitvoering van hun vorig besluit tot daarstelling van den weg, die door de vijf rotten gemaakt werd, welke daarbij o.a. voor 26 gulden drank gebruikten. Deze som was door regenten aan drie herbergiers van Eikerëind, Loo en Weebosch betaald.

In 1781 werd Bergeik gelast dien weg terstond te leggen en te verbeteren. Daar de rotten weigerden hieraan te arbeiden, verzochten regenten den stadhouder van Kempenland middelen te beramen, om hen daartoe te dwingen, en alle onkosten, onëenigheden en moeiëlijkheden voor te komen. Eindelijk was de weg voltooid. In 1787 werd daaraan nog gewerkt, en op order van den rentmeester der Domeinen zijn er berkenheesters langs geplant, samen *f.* 35 kostende. Van Bergeik op Luiksgestel bestaan niets dan twee in de achttiende eeuw gemaakte nieuwe of opgeschoten wegen.

Weg van Lommel naar Borkel

De president en een ander schepen van Bergeik vervoegden zich 13 Mei 1760 aan de scheiding van Lommel, om te beraadslagen hoe de dijk van dáár naar Borkel afgepaald zou worden. Deze baan of weg is vervolgens door Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft behoorlijk opgeschoten en gelijk gemaakt. Ten eeuwigen dage moest deze weg door Borkel en Schaft onderhouden worden en indien deze

gemeente namaals geordonneerd werd meer dijken van hier naar Pelt, Lommel of elders op te schieten, moesten de gemeenten van Westerhoven, Borkel en Schaft zich toen verplichten de dijken in die gevallen mede te helpen opschieten en naar behooren te maken.²¹⁹

Tot in 't begin der tegenwoordige eeuw is deze baan druk door zware vrachtkarren gebezigd. Eenigen tijd placht daarop ook eene postkar te rijden.

Rijksweg of Steenweg

Tusschen de jaren 1789 en 1791 is op kosten van 's Bosch en van het Rijk de schoone, schier rechte straatweg tusschen Best en Maastricht over Hasselt met groote keistenen belegd. In 1741 en 1742 was de weg, door 's Hertogenbosch bekostigd, reeds van die stad tot Best bestraat. Eene lengte van 13000 meters is eerst in 1814 met keiën belegd. In den beginne was lang getwist of hij over Oirschot of over Eindhoven loopen zou.

Op gebied van Lommel werd 25 Juni 1790 de eerste kei of steen gelegd van wege de Staten van Holland, die dit werk op den Meiërijschen bodem te hunnen laste genomen hadden. Van het genoemde dorp af werkte men na dit jaar nog een eind met de bestrating op Bergeikschen grond. Toen gezegde eerste kei of steen gelegd werd, was de steenweg van Luik reeds tot Lommel gebracht. Hij loopt, door het gehucht Luttel-Lommel, voorts op grondgebied van Borkel en Dommelen door Valkenswaard, Aalst en Stratum naar Eindhoven. Zijne richting is van het westen naar het oosten, niet door het dorp van Bergeik maar alleen door eene toen onbebouwde en onbehuide heidestreek, ongeveer ter lengte van ... uur en 1 uur van de dorpskom of oude parochiekerk.

In den jare 1791 is de eerste barrierhuizing op den Meiërijschen bodem en wel aan de grens onder Lommel gebouwd. Zij was een sterk en ruim gevaarte. 11 Aug[ustus] 1792 was het bouwen eener schuur bij die barrier voor f. 495 aanbesteed. Eenigen tijd hierna brandde deze barrier af: zij is weder opgebouwd.

Op 26 Mei van dat jaar is bij openbare inschrijving het bouwen van het 2de barrierhuis te Bergeik aanbesteed en door den laagsten

²¹⁹ Resolutiën der dingbank, fol. 138.

inschrijver H. Verhees voor 3980 gl. aangenomen. Hieronder waren de steenen niet begrepen, deze werden door het Land geleverd.

Het derde barrierhuis onder Borkel is 30 Juni van dat jaar door dezelfde aannemer en laagsten inschrijver voor *f.* 5490 besteed. Hieronder waren alle bouwstoffen begrepen. Deze beide aanbestedingen hadden in *de Ster* te Eindhoven plaats. De lengte der barrierhuizing te Bergeik bedroeg 55, de breedte 22 voeten, van die te Borkel 68 en 22½ voeten. Men noemde de huizing te Lommel steeds de groote en die te Bergeik de kleine barrier.

In de groote barrier is 11 Aug[ustus] van dat jaar eene schuur van 4 gebinten aldaar te bouwen voor *f.* 495 en eene voor de barrier te Bergeik van 3 gebinten voor *f.* 330 besteed.

30 Juni 1794 is eene vergrooting van de schuur à 70 voet onder Lommel voor *f.* 905 aangenomen; van die te Bergeik met 55 en 27 voet geschiedde dit voor *f.* 785 gulden. Eene nieuwe schuur van 68 en 26 voet te Borkel werd voor *f.* 850 aanbesteed. Deze schuur is in 18.. afgebroken.

Toen men in 1789 begon dezen straatweg van Eindhoven door te trekken, bracht men het bed gereed en beplante het ten deele met boomen. Deze weg van 's Hertogenbosch naar Luik is de schoonste van het toenmalige land. De Staten der Nederlanden verlangden 8 1/3 bunders of vijftig lopensen grond aan dezen nieuwen straatweg naar de Luiksche grenzen, ter plaatsing der tweede barrierhuizing onder Bergeik, de helft oost, de helft ten westen van den weg.

Onder vele omstandigheden wordt in de notulen der dingbank aangemerkt dat deze verzochte gronden tusschen Borkel en Lommel, tegenover het gehucht de Maai zijn gelegen in zoodanige gemeente of heide, waarvan de Hoogm. Heeren, als Hertog van Brabant alleen grondheer zijn, dat zij ten jare 1331 werden uitgegeven, mede aan Westerhoven behooren en ook Borkel daarvoor moet gehouden worden. Het gevraagde perceel, wel afgelegen zijnde, maakt echter het beste onzer heide uit en zal tegen vier gulden per lopense afgestaan worden. Aldus is deze koop gesloten. Men leze verder onder de gehuchten *Barrier*.

Voor de derde barrierhuizing onder Borkel, in dezelfde heide gelegen, werd 40 lopensen à *f.* 160 afgestaan; hierop beliepen de onkosten 79 gl. 9 st. 8 penn. Als aandeel in den verkoop ontving Bergeik 42 gl. 15 st. en 8 penningen.

Ten jare 1813 is 20 Maart in de barrier tegenover Borkel gelegen, in eene vergadering der Raden van de gemeenten Bergeik, Westershoven, Borkel en Schaft de limietscheiding der Keizerlijke routen bepaald en beschreven. Aan de maires der gemeenten was de surveillance of het toezicht elk voor haar grondgebied opgedragen.

De Bredasche Baan

Bijna gelijktijdig met den gezegden steenweg werd een begin gemaakt met eenen zeer langen weg, namelijk van Breda naar Maastricht, die hier gewoonlijk *Bredasche baan* of *Bredasche dijk* geheeten wordt en door een gedeelte van Bergeik loopt. Van Hilvarenbeek gaat deze ... meters brede baan over Lagemierde, Netersel, Bladel, Hapert, Eersel en Bergeik tot den nieuwen steenweg. Regenten der gemeente hadden 23 Augustus 1790 in verband met of tot gerief der nieuwe baan het leggen eener nieuwe brug over de Keerschop of Aa in dezen weg, van ouds Varendijk genoemd, alsmede het daarstellen van eenige goten in dien weg voor 119 gl. en 10 stuiv. aanbesteed.

Op 21 April 1791 was de substituut Secretaris door regenten gecommitteerd, zich naar 's Hertogenbosch te begeven om te handelen over deze weg van Hilvarenbeek naar Lommel over Bergeik. Van 1792 af waren regenten van de dorpen, welker grondgebied daarmede aangedaan werd, verplicht voor het vervolg op dezen weg evenals op de andere openbare wegen de schouw te voeren, in-gevolge Hun Hoogm. resolutie van 20 Maart 1653.

Deze goed aangelegde baan werd wegens de tijdsomstandigheden niet bestraat of met keiën belegd. Onder deze gemeente begint zij aan de gewezen Zandhoef, loopt voorts over den Lagen Berkt, het voorste, middelste en achterste Loo, de Aa naar de Lommelsche grens. Bij deze, zoowel op grond van Bergeik als Lommel, is in 18.. door aanleg van wetering een eind ver, deze weg vernietigd en alzoo aan het oog onttrokken tot hij aan de Kolonie onder Lommel weder te voorschijn komt.

Weg van Bergeik naar Neerpelt

Alvorens deze bijna rechte weg tot stand kwam, had daartoe reeds lang het plan bestaan en was men in onderhandeling getreden met andere dorpen. Er had tot dien tijd slechts een gewone karweg bestaan. In 1817 deed de Schout van Neerpelt op verzoek van dien te Bergeik op grondgebied van Neerpelt, eenen dijk schieten, maar in het gedeelte heide, bij Westerhoven en Borkel in gebruik, waren de besturen dier dorpen nalatig gebleven in het voltooiën van den dijk, die van Bergeik naar Breda loopt.

Toen de nieuwe weg van Bergeik naar Pelt in 1818 opgemeten was, werd dat jaar bepaald, dat Bergeik daaraan zoude werken tot aan de barrier, hetwelk te beginnen van de toenmalige weilanden of het broek bijkans één uur lengte is. Het overige deel Bergeiksche grond van de barrier tot aan dien van Neerpelt moest door Borkel geschooten worden, hetwelk daardoor zoude worden ontlast van den ouden dijk, langs hare gemeente loopende. Bergeik had de weg op haar grondgebied gemaakt, Borkel niet.

Bergeik verklaarde 30 October 1820 in Borkel's gedeelte mede te zullen werken, mits Borkel het onderhoude. Borkel verklaart 11 December van dat jaar te willen werken als Westerhoven het eveneens doet.²²⁰

Weg van Lommel naar Postel

Toen Lommel in 1826 van die gemeente een' weg of dijk naar Postel maakte, welke voor een deel door de toen nog gemeenschappelijke heide van Bergeik, Eersel, Duizel en Hoogeloon loopt, heeft Bergeik, schoon hij voor deze gemeente geene voordeelen aanbracht, toch haar aandeel opgemaakt en in orde gebracht.

Twee wegen van Witrijt uitgaande

Het gemeentebestuur verzocht 18 Juli 1835 gelast te worden twee communicatiewegen onder het dorp aan te leggen, één van Witrijt direct op de Bredasche baan en één van Witrijt op Weebosch en van dáár mede op de Bredasche baan uitkomende bij de buurt Kievit. Eenigen tijd hierna zijn die wegen opgeschoten, het dijkje of weg van Weebosch naar Witrijt eerst in 1837.

²²⁰ Losse stukken ten raadhuize.

Kerkpad van Loo naar Weebosch

Door de ingezetenen is van de Weebosch naar het Loo een kerk- of voetpad gemaakt. Dit pad neemt bij de school en de dáár aanwezige huizen zijn begin.

Runderpad naar Luiksgestel

Dit pad gaande van de Rund op Gestel is in 1841 schouwbaar verklaard en daarin is toen tot waterontlasting eene goot gemaakt.

Weg van Witrijt naar Postel

Onder de wenschelijke wegenverbeteringen enz. achtte het gemeentebestuur dienstig eene baan of heerweg van Weebosch of Witrijt naar Postel aan te leggen, naardien van die gehuchten tot laatstgenoemde plaats en ook naar Arendonk slechts heidesporen bestonden. Een zoodanige weg zou 180 gulden kosten, waarom de gemeente *f.* 80 uit de Provinciale fondsen aanvroeg.

De Straat in de kom met keiën belegd

Sinds eenigen tijd bestond het voornemen de hoofdstraat der dorpskom of het Hof met keisteenen te beleggen. Keisteenen, tot het gebruik der groote wegen ongeschikt geworden en die bij herstellingen door betere vervangen werden, zijn doorgaans aan gemeenten, waarover deze rijkswegen loopen, toegekend.

Bergeik verzocht in 1829 ook de uitgeworpen keiën van den straatweg, die door de heide van het grondgebied der gemeente loopt, daar Westerhoven of Borkel ze niet noodig hadden. De gemeente zou ze gebezigd hebben tot bestrating van bovengenoemden weg. Het Rijk kende de keiën aan Bergeik toe; dan ze werden niet gehaald, dewijl de bestrating wegens de spoedig volgende revolutie in België uitgesteld werd.

Eerst in 1837 is met deze bestrating aangevangen, die langzamerhand voortgezet en in 1848 geëindigd is. Hoezeer het Rijk de keiën, in den genoemden Straatweg als onbruikbaar verklaard, gratis afstond en de eigenaars van kar en paard op het Hof de vrachten belangenloos hebben verricht, zijn voor deze bestrating door de gemeente nog al kosten gerezen. Daar de weg, voornamelijk tegenover de woning des dokters wegens engte en veelvuldige karrenpassage, dikwijls modderig en nat plagt te wezen, werd de keilegging begonnen aan de schuur van het in 1824 ook door den dokter gebouwde huis, waar de naar de Broekstraat loopende Hoolstraat

aanvangt. De keiën zijn toen op eene lengte van 80 meters, dat is tot aan het huis van Burgemeester Maas, thans van A. en J. Panken gelegd. De straatwerker J. Paijens verdiende voor het leggen der keiën, zijn logement enz. *f.* 42,50. Het verteer der voerlieden van de keiën bedroeg *f.* 7,65.

Het volgende jaar betaalde de gemeente voor 't verzamelen der keisteenen aan den Rijksweg welke in dat jaar gehaald en gelegd zijn *f.* 31,50 en in 1839 nog *f.* 4,30. Aan drank verteerden de voerlieden in het dorp *f.* 11,47, terwijl zij nog *f.* 5,27 voorgeschooten hadden. Michiel Govers legde met de gehaalde keiën voor *f.* 15 den weg 150 meters verder.

In 1841 zijn de keiën, in 1840 en '41 gehaald, gelegd van den stal van het huis van J. van Gerwen, nu L. Bots even voorbij het huis van Burgemeester T. Maas, thans A. en J. Panken, tot de woning der wed. W. van den Berg, nu G. Smets, en het aanglag mijns broeders. Tot deze laatste bestrating was eene week of zes dagen in 't begin van November besteed.

Weder deed het gemeentebestuur de aanvraag om de keisteenen in 1844 aan het Rijk en liet ze aan den straatweg verzamelen, hetgeen *f.* 3,82 kostte. Er werd in 1845 eene lengte van 36 meters door M. Govers, keilegger, te Borkel wonende, gelegd, waarvoor de gemeente *f.* 19,50 heeft uitgegeven. Eindelijk is in de laatste helft van Aug[ustus] 1848 het overgebleven vak, tussen die twee partijën door denzelfden straatwerker bijgelegd. Zijne kosten hiervoor, alsmede het herstel van de vorengenoemde bestrating, bedroegen *f.* 12,60 en de arbeid door anderen verricht *f.* 7,50.

Toen in Nov[ember] 1873 de keisteenen in de Dorpsstraat moesten opgebroken worden om den kunstweg te leggen, werd met het grootste gedeelte de weg bestraat van den klinkerweg tot voorbij de pastorie. 16 December 1887 is deze keiweg gedeeltelijk uitgebroken en hooger aangelegd, doch versmald en eenigszins verlengd.

Verbeteringen van wegen

Tijdens den winter van 1873-74 heeft het gemeentebestuur van Bergeik (als vele andere dorpen) aan schier alle openbare dorpswegen door verbredening, verhooging enz. verbetering aangebracht. De

voornaamste zijn de weg nabij de dorpsstraat, welke deze met de Buchtstraat verbindt, namelijk tusschen het huis van de kinderen P.J. Jansen en een thans afgebroken huis geleidende naar dat van W. Jansen, uit wiens aangslag het voor die ophooging benoodigde zand is opgegraven.

Tweede, het van ouds zoo genaamde Vonderpad, verëenigende het begin van het middelste met dat van het achterste Loo.

Derde, de weg van het achterste Loo op Hongarije en de Aa, een deel van de Bredasche Baan uitmakende. De aanmerkelijke kromming in dezen ouden weg in de nabijheid van het achterste Loo is toen recht gemaakt.

Toen in 1826 Lommel van die gemeente naar Postel een' weg of dijk aanlegde, welke voor een deel door de heide loopt, die Bergeik met Eersel, Duizel enz. gezamenlijk bezat, heeft Bergeik, schoon hij voor deze gemeente geene voordeelen aanbracht, haar aandeel in orde gebracht en opgemaakt.

9 Mei 1845 werden de schouwbare wegen in de gemeente, waaronder de Bredasche Baan ter lengte van twee uren, benevens de rivieren, waterleidingen enz. samen 33 uren lang, door het gemeentebestuur opgegeven. Het oponthoud gedurende den schouwtijd en om van den eenen weg naar den anderen te komen bedroeg de helft van den tijd, dus 16 ½ uren.

Evenals de rivieren en andere waterloopen van zeer oude tijden door de eigenaars der oevers open en zuiver gehouden moesten worden, hetgeen men hier *vegen* noemt, liet het gemeentebestuur alle openbare wegen door de gezamenlijke hoofden der huizen onderhouden en daartoe gewoonlijk enkele malen in 't jaar een man in het rot leveren. Bij verzuim moest boete betaald worden. Vele eeuwen heeft dit gebruik onafgebroken in de Meiërij bestaan.

De Representanten van Bataafsch Brabant gaven ook in 1796 een besluit wegens onderhoud der wegen. Op grond hiervan veroordeelt het Kantongerecht te Eindhoven 20 Juli 1864 Abraham Scholten, (die eerst kortelings deze gemeente bewoonde) c.s. in eene boete van f. 5 voor door het gemeentebestuur gedane kosten aan de wegen, tegenover hunne perceelen, waaraan zij geweigerd hadden het onderhoud te doen, in strijd van bovengemelde resolutie en schen-

ding van art. 471 van het *code penal*. De beboete personen onderwerpen deze uitspraak aan den Hoogen Raad te 's Gravenhage. Deze besliste, op grond van art. 231 der gemeentewet, dat geen gemeentebestuur recht tot die vordering had, tenzij bijzondere koopvoorwaarden die verplichting oplegden en vernietigde mitsdien het bestreden vonnis des Kantongerechts te Eindhoven van 20 Juli 1864, de kosten door den Staat te dragen.

Te Bergeik en eenige andere gemeenten in Noordbrabant laat, na deze beslissende uitspraak, het gemeentebestuur de zand- en andere wegen op kosten der gemeente onderhouden, terwijl echter nog in enkele dorpen, naar de oude gebruikelijke wijze de landbouwers een man in het rot zenden of boete betalen.

Provinciale weg door Bergeik

Er bestond in 1856 het plan een kunstweg van Oirschot naar de Bergeiksche barrier aan te leggen, en dewijl hier toen twee richtingen behandeld werden, verzocht Bergeik dien weg door dit dorp te leggen. Hij is niet tot stand gekomen.

Langen tijd waren soms middelen beraamd om deze gemeente met andere plaatsen, hoofdzakelijk met Eindhoven, in verbinding te brengen en begon men, sinds 1859, pogingen aan te wenden ter verkrijging van eenen kunstweg van Leende over Valkenswaard, Dommelen, Westerhoven, Bergeik en Luiksgestel naar de Belgische grenzen.

De provinciale Staten besloten 9 November 1865 tot het aanleggen van genoemden kunstweg, onder voorwaarde:

1. dat de zekerheid verkregen zij der vereeniging van den weg der grens te Luiksgestel door België te verrichten met den bestaanden kunstweg te Lommel;
2. dat de betrokken gemeenten boven en behalve den kosteloozen afstand der gemeentewegen en gronden, tot de daarstelling noodig, in de kosten van aanleg en van het eenjarig onderhoud 30% en het Rijk 20% bijdragen.²²¹ Schoon bij besluit der Prov[inciale] Staten van 20 November 1866 bepaald werd dat de aanbesteding van den weg vóór 1 Juli 1868 zoude plaats hebben en daarvan onder vele andere provinciale wegen den voorrang toegekend werd, bleef

²²¹ Verslag van Gedeputeerde Staten over 1867, hoofdstuk II, bl. 15.

wegens veelvuldige omstandigheden en teleurstellingen de besteding verscheidene jaren uit. Zij geschiedde in 1873. De weg is in 1875 voltooid.

Met de aarden baan tot dezen kunstweg, in 1873 aan de grens van Lommel en Luiksgestel begonnen, was men in het laatst van Mei tot aan de huizen van het middelste Loo, bijkans tot de plaats der in 1863 afgebroken kerk genaderd. Aan de andere zijde der gemeente, namelijk aan de grens van Westerhoven bij een uitgestrekt (mij behorend) dennenbosch is hiermede 9 Juni aangevangen. Langs dit bosch stond tot dien tijd eene dubbele rij eiken, beuken en acacia's tusschen welke een pad liep. De buitenrij is toen ten behoeve des wegs geruimd en daar een grenssloot gegraven.²²²

In de dorpsstraat, namelijk van het westelijkste huis der kom (begin van Molenstraat en Hoolweg) tot bij den schutsboom werden klinkers, overigens overal grint gelegd. De geheele lengte der Kunstbaan in de gemeente bedraagt

28 Nov[ember] begon men met aarde uit te graven, waar de klinkers moesten gelegd worden, en 6 Dec[ember] met het vervoer van zand naar die plaats. Dit gestorte zand strekte eenige maanden tot last der passerende personen en rijtuigen, omdat met het leggen der klinkers tot in het laatst van September 1874 getalmd werd.

Maandag 14 Sept[ember] begon men met het uitbreken der keiën, liggende tegenover het aangelag van wijlen mijn broeder tot het einde van gezegd vorstelijkste huis.²²³ Met de verëischte grondafgraving was in die week dat werk volbracht. Nadat 21 Sept[ember] (namiddag 6 uren) met plechtigheid de eerste klinker door den notaris P. van Galen gelegd was, is den volgenden morgen de beklinking voor goed aangevangen, ter plaatse alwaar de nu weggebroken keiweg begon, dat is nabij de woning of den tuin mijns broeders. Van hier werd de weg in de richting van de kerk of het Hof voortgezet.

Van Leende tot Luiksgestel aan de Belgische grens is deze weg 24236 M. lang.

²²² Zie ook bl. 24.

²²³ Van Dr. Raupp [red.].

Hoofdstuk XXVIII

Vroenten en heiden. Voorpotingen.

Alle grond, niet tot bijzondere heerlijkheden behoordende, was rechtstreeks aan den hertog van Brabant onderworpen. Zijne macht grensde aan het onbepaalde.²²⁴

De hertogen van Brabant en na hen de Staten Generaal der verëenigde Nederlanden of de andere grondheren in Brabant waren eigenaars van de heiden, vroenten, moeren en andere woeste en onbebouwde gronden, hier meestal onder den naam van *gemeenten* bekend, alsook van de openbare straten en wegen. Aan den Heer van den Lande brachten deze grootendeels onvruchtbare gronden weinig voordeel op. Hierom, en ook uit offervaardig - of edelmoe-digheid, gaf hij ze aan het corpus of de ingezetenen van dorpen en gehuchten, wanneer ze er hem om vroegen; somtijds deed hij dit ook uit eigen beweging, in de hoop dat zijne belasting *de houtschat* genaamd, wat meer zoude opbrengen. Onder deze voorwaarde werd almede vergund boomen en struikgewas vóór de erven op den kant der openbare wegen te planten. Het Charter der vergunning dezer beplantingen kreeg wegens het onderwerp den naam van *poot-kaart*.²²⁵

Al spoedig na de uitgiften der gemeene heiden rezen er geschillen wegens de scheiding, welke zich tot onzen tijd gedurig hebben herhaald. In de archieven der dorpen en andere verzamelingen zijn daarvan ontelbare bewijzen voorhanden.

Het opzicht of beheer der heiden, vroenten of aard was aan de gezamenlijke regenten der dorpen, welke die gronden bezaten, toevertrouwd. Namens hen werden gemeenlijk de heimreiders, rotmeesters of schutters belast met de calanges enz.

17 Mei 1851 verbood het gemeentebestuur met de heizeis vlaggen (plaggen) of heide af te doen op boete van *f.* 3.

Tot ongeveer het midden dezer (19e) eeuw kan men de zeer uitgestrekte heiden en vroenten, die in de gemeente liggen of haar begrenzen, doch met naburige dorpen gemeenschappelijk bezeten werden, tot twee aanzienlijke hoofdafdeelingen brengen. Door het

²²⁴ Voorm. Hertogdom Brabant, door Mr. v. Zinnicq Bergmann. 1856.

²²⁵ Van Heurn, Hist. der Stad en Meijerij I. Zie ook Noordbr. Almanak 1890, bl. 215.

gemeentebestuur zijn deze 9 September 1806 volgenderwijze opgegeven:

“Heide, welke Bergeik in gemeenschap bezit - Gemeen uitgegeven door hertog Jan in 1331; is bijna aan elkander gelegen, tusschen en rondom Bergeik, Westerhoven, Borkel, Schaft, strekkende en palende aan de gemeenten Riethoven, Westerhoven, Dommelen, Valkenswaard, Achel, Pelt, Lommel en Luiksgestel; worden geen pacht of cijns voor het gebruik dier heide betaald of vergoed.”

Door Johan, hertog van Brabant is in 1326 afzonderlijk uitgegeven aan de onderzaten van de Berkte, Broecks en Weebosch met “die van Eersel en andere dorpen de hei tusschen Bergeik, Postel, Hapert en Eersel gelegen, aan elkander. Daar in zijn ook laagten. De ingezetenen van voorgeschreven gehuchten onder Bergeik betalen voor den cijns en het jaarlijksch gebruik der heide van ieder huis eenen stuiver, hetwelk aan die van Eersel en door denzelven met hun gedeelte aan het Cijnsboek der Domeinen betaald wordt.”

Heide met Eersel enz.

20 December 1326 geeft hertog Jan aan de goede luiden van Eersel, Bercht (Berkt), Witrijt, Wede bosch, Hapert, Hoogcasteren en Duijsel gemeene gronden uit tegen voorlijf en cijns.

Van deze acte berusten oude Nederl[andsche] afschriften te Bergeik, Eersel en elders.

In 1391 vergunt Jan's dochter bij brief aan de inwoners van Bergeik en anderen, wien vorengenoemde heide mede toebehoort, om daarvan zoo veel te verkoopen of uit te geven, dat de daarop klevende erfcijs daarmede kan betaald worden. Deze oirkonde is van den volgende inhoud:

“Johanna bij der Gratiën Godts hertoginne van Lucxenborch, van Lotrijck, van Brabant en van Limborch, Marckgravinne des Heijlig rijcks, doen condt allen lieden dat, want onsen Lieven heere en vader H.toge Jan van Lotr. van Brabant en van Limborgh daer Godt die siele af hebben moet met sijnen openen brieven vercocht heeft, onsen goeden lieden van Dijcke²²⁶ ende van Westerhoven en hunne gebuerde seecker gemeijnte ende heijde om eenrehande voerlijff ende erfcijs van vijff schellinge oude groote tornoijen jaerlijcx onsen voerschreven Rentmrs behoeff te betalen, gelijk die brieve daerop

²²⁶ Eik of Bergeik.

gemaect claerlijcke innehouden ende begrijpen, ende onsen lieven heer ende vader voorschreven die selven onsen lieden van Dijke²²⁷ ende van Westerhoven goirloff heeft ... te vercoopen bij rade van twee die hun daertoe oirbaerlijck dunken, uit hunne voirschr. gemeijnten ende heijde alsoo veele dat sij onsen erfcijnse ons jaerlijcks mede betalen mogen, soo eest dat wij onss voirschr. liefs heere ende vaders brieven hier af verstedigen willecoren onsen lieden van Dijke²²⁸ en van Westerhoven ende diegenen die aen dese heijde ende gemeijnten deelachtig sijn, van henne gemeijnte ende heyde alsoo veele uyt te geven en[de] te vercoopen dat sij onsen erfcijnns mogen betaelen ende desgelijcks daertoe die hefschet die sij ons hierom hebben gedaen ende die cost daeraen gegangen is sonder meer gelijk voerschreven is, : voorts want die van Achel henne gemeijnte geheeten 't Schenekeken in 't Honckbosch vereenicht hebben, metten gemeijnte ende heijden onses dorps voorschreven ende heure gebueren bij henne consente ende wille ende die van Achel ons jaerlijcks van derselver gemeijnte geldende sijn, twintich oude groote tournoijsen, soo oirloven wij hen desen cijns van twintich oude grooten te maeken aen die aelinge gemeijnte ende heijde voirschreven, bij rade der goede luijden van onsen dorpe wege van Dijke²²⁹ ende van Westerhoven daertoe genomen sijn in derselver maniere dat die cijns van vijffe schellin-gen grooten sal werden genaect gelijk voirschreven is behoudelijck altoos ons heeren beargelist, uijtgescheijden, in oirconde ende bertigcheden des hebben wij onsen segel aen desen brieff doen hangen. gegeven tot Brussel 20 dagen in September int jaer ons heeren 1391. onder stont ... (dit latijn is op de copie weggelaten).

Onder rechts honck eenen segel van witte wassche met eenen francijnen”.

Na een proces of geschil over de scheiding of grenspalen der heide is 3 Februari 1450 de volgende aanduiding en uitspraak geschied:

“Interpretatie en sentatie van 't hof, van die van Eersel verweerders, tegen die van Bergeik en Westerhoven aanleggers, waardoor deze worden verplicht te herkennen voor hare palen tegen die van Eersel: ten eerste van de grenspalen tot Hoerne²³⁰ ... tot Schoengars toe, te

²²⁷ Id.

²²⁸ Id.

²²⁹ Id.

²³⁰ Horne, eene heerlijkheid, deel makende van 't graafschap Loon en die in 't bisdom van Luik besloten lag.

weten voorjaars eike [hier zijn enkele woorden niet duidelijk; red.] daer de voors. oude eik verbrand ende die jonge wederom geplant is. Voorts van daar tot de paelen van *Waalwijck*, staande op de oude gracht daer af die eerste pael stak ten plaetse geheeten *Eerbrand* en den anderen aan Willem Rademakers - en dat die voors. van Eersel haar paalen van haar vroenten behouden zullen tegen die van Bergeik en Westerhoven van den voors. ouden staak tot tegen *ghoeskensvoirt* en alsoo aan die oude fondatie van onsen godeshuis van Postel linie recht tot den voorschreven plaatse geheeten *Schoengairs* daar die voors. oude eik verbrand is en de jonge geplant.²³¹

Behoudelijk onses voorsch. meester van Postel ende alle andere onse ofte haeren rechten heerlijkheijt of gebruik dat sij of eenige van haer in de voors. of eenige andere vroenten heiden of gemeenten binnen den voors. paelen ten beiden sijde genoemd gelegen schuldig zijn te hebben.”

[Tusschen Bergeik en Eersel is 3 Februari 1450 over de grenspalen der gemeene gronden eene interpretatieve sententie geweest. (doorgehaald door Panken; red.).

Aan die van Luiksgestel is in 1788 het steken en vervoer zonder consent verboden in de heide van Bergeik enz.

Over deze heide ontstond in 1885 [onemigheid, red.] tusschen Bergeik en Eersel, waarover druk is gedelibereerd.²³²

Uit 1818 is te Bergeik en Eersel een aantal correspondentiestukken bewaard, gewisseld tusschen Bergeik, Eersel, Gedeputeerde Staten en den voormaligen Arrondissements-Commissaris. Toen verzocht Bergeik aan Gedeputeerde Staten buiten werking te stellen het contract, waarbij de ingezetenen aan die van Luiksgestel over eenige jaren hadden verhuurd de heide, welke door hertog Johan in 1326 aan de onderzaten van Eersel, de Berkt, Weebosch enz. voor een' jaarlijkschen cijns is verkocht welke door Bergeik altoos aan de Domeinen is betaald.

In 1822 wordt eene heidekwestie met Eersel door wederzijdsche commissiën minnelijk geschikt. Zij betrof een terrein achter het Boxven tot aan den Kei of de Zeven Heerlijkheden, de bewoners van den Weebosch en de Berkten aangaande. 7 Juli 1845 zijn van

²³¹ De scheiding aldaar loopt nog recht.

²³² Resolutiën B[ergeik] f. 38-39. (zie vorige blz.)

den vooraard dezer gemeenschappelijke heide bunders verkocht, welke *f.* 1298 opbrachten. De onkosten bedragen *f.* 241.

Om deze onverdeelde heide door Eersel met Weebosch enz. bezeten, was door het gemeentebestuur van Bergeik voorgesteld in vergadering van 12 Febr[uari] 1846 het zuidelijk deel te verkoopen. Er worden eigenaars, inwoners der betrokken gehuchten [geraadpleegd; red.] om hun gevoelen te weten. Allen stemmen, niet te verkoopen vóór gedeeld is.

Van deze heide zijn 21 Mei 1848 publiek bunders aan zekeren kapitein Dekker voor *f.* 2464 toegewezen.

Heide met Westerhoven, Riethoven, Borkel en Schaft, Luiksgestel.

21 September 1331. Hertog Jan verleent Dinsdag na Sint Matthijs apostel²³³ aan de ingezetenen van Bergeik en Westerhoven eene vroente en gemeente, aan Riethoven en Dommelen palende, voor eenen jaarlijkschen erfcijns van vijf schellingen oude groote tornijsen. Deze som bedroeg alzoo 62 1/2 cents.

Bij gelegenheid der verzochte heideverdeeling door Bergeik, gaf een bekend advocaat te Eindhoven nopens die uitgifte het volgende in mijn bezit zijnde advies zonder datum, omstreeks 1844:

“Vermits Jan hertog van Lotharingen, Brabant en Limburg bij brief van den jare 1331 heeft verkocht aan alle de ingezetenen der dorpen van Bergeik en Westerhoven eenige gronden daarbij bepaaldelijk in zijne limieten opgegeven, om te worden gebruikt door dezelve ingezetenen, en daar allen die binnen gemelde limieten zijn gehuisvest, voor eene jaarlijksche cijns van vijf oude Tournosche grossen en met bepaling dat de ingezetenen van Bergeik en Westerhoven het recht wordt toegekend om twee mannen te kiezen, om het gebruik, hetwelk van genoemde gronden zal worden gemaakt te regelen en naar welker regeling men zich zal hebben te gedragen, zoo is de ondergeteekende van oordeel, dat alle de ingezetenen van Bergeik en Westerhoven tot genoemde gronden zijn gerechtigd, ook diegene welke niet binnen de genoemde limieten zijn gehuisvest vermits dit huisrecht is gegrond op de bewuste koopakte, terwijl de overige lieden niet behoorende tot de dorpen Bergeik en Westerhoven maar

²³³ Vóór de hervorming rekende men van vaste feestdagen.

wonende binnen de limieten tot het gebruik der gronden zijn bevoegd allen krachtens de bijzondere clauseule der koopakte.

M. van der Acker rechtg. ”²³⁴

Op het Rijks-archief te Brussel berust eene kaart der grenzen van Bergeik jegens die van 't graafschap Loen, ook Los, Loos of Loon geheeten in dato 24 Sept[ember] 1331. Dit latijns stuk heeft tot opschrift: “*Carte d'erve van Bercheyke jegens die van Loen.*” In het oorspronkelijke handschrift wordt deze gemeente *Eijcke* genaamd. - Van deze acte is eene copie op het Rijks-archief te 's Hertogenbosch.

Keizer Karel V heeft bij confirmatiebrief van 28 Mei 1544 het hiervoren aangeduid uitsluitend gebruik van vroente, turf en weide-recht bewaarheid, bij gelegenheid, dat dit bezit door de aangrenzen-de gemeente Lommel betwist werd.²³⁵

Den 31 December 1452 is eene paal- of grensscheiding geregeld, in de heide met Westerhoven gemeenschappelijk bezeten, grenzende aan die, welke Valkensweerd met Waalre bezit, en waarover de inwoners van Bergeijck en Westerhoven met die van Achel langdu-rig getwist hadden.

Philips, hertog van Brabant zegt in deze uitspraak o.a.: “*Alsoo als overlangh questie ende geschillen geweest hebbende tusschen onse goede Luiden ende Ondersaeten die gebueren ende ingesetenen van BergEijck ende van Westerhoven met de gebueren van Achel, Ondersaeten des Lande van Luyck ... om een staecx heide ofte gemeijnte ... beginnende op Catten Rijtvoort ... tot Mijlbergh ... Stroeperbergh ... tot ... beek van de Catterijt valt ..., welke geschil-len die voors. parthijën, tegen malkanderen in rechte sijn geweest.*”

Gemachtigden van Waalre, Valkensweerd (Weert genoemd), Berge-ik en Westerhoven, voor het Hof te Brussel verschenen, deden aldaar openlijk “*blijken bij sekere brieven, besegelt metten gemeij-nen segel onser vrijheijt ofte Banck van Eersel, daeronder dieselven van BergEyck en[de] Westerhoven gelegen sijn.*”

(In 1546 zijn de Banken van Eersel en Bergeik reeds gescheiden.)

²³⁴ Bl. 279.

²³⁵ Afschriften dezer octrooiën in 't oud A[rchieff] B[ergeik] en Rijks-A[rchieff] te Brussel. Chambre des Comptes.

Het oorspronkelijke hierboven aangeduide stuk is aan ééne zijde op perkament beschreven, waarvan eene later vervaardigde copie, gelijkkluidende doch van 5 1/2 geschreven bladz. op papier ten raadhuize Valkensweerd berustende was.

De scheidspalen van Pelt en Bergeik met bijhoorende dorpen worden geregeld. Ten raadhuize dezer gemeente berust hiervan een extract hoe de grenzen in 1529 vastgesteld zijn. Nopens de scheiding en graff (gracht) tusschen Bergeik en Pelt bestaat eene rectificatie van 13 Juni 1536. Ook eene authentieke copie van zekere acte van Z.K. Majesteit voor die van de vrijheid van Bergeik betreffende hare vroente en gemeente tegen die van Pelt en den Lande van Loon, gedateerd den laatsten van April 1551.

Tusschen Bergeik en Achel is 23 September 1546 eene limietscheiding vastgesteld.

1 Febr[uari] 1547 bieden de ingezetenen van Bergeik en Lommel een verzoekschrift aan wegens hunne heiden en vroenten, met die van Pelt bezeten.

28 Febr[uari] dezes jaars wordt toegestemd runderen van Bergeik onder Lommel te arresteeren.

26 Maart 1633 werd bij vonnis over het steken van turf, tusschen deze gemeente en Riethoven, door den hertog van Brabant uitspraak gedaan ten gunste van Bergeik. Een perkament met papier ten raadhuize meldt deze beslissing.

In 1641 is een accoord aangaande het Heike tusschen Bergeik en Riethoven gesloten. Deze vroente of aart wordt ook het *Heijërheike* genoemd. De regenten van Bergeik hadden van die te Riethoven 1 Mei van dat jaar 125 gl. benevens eene ton bier voor de gemeente genoten. Ten jare 1755 stelde het bestuur van Riethoven pogingen in het werk om die penningen te restitueeren en het gezegd heike in eigendom te verkrijgen.

17 Febr[uari] 1548 is eene commissie benoemd en afgevaardigd om de paalsteden of grenzen van Bergheyck af te bakenen.

Bij octrooi van 3 Sept[ember] 1577 worden Wethouderen en ingezetenen van Bercheijck gerechtigd om voor eenen tijd van tien jaren, hare heide en gemeente van den derden dag in September te mogen verhuren.²³⁶

Reeds 5 Febr[uari] dezes jaars was een accoord over de heide bevestigt tusschen Bergeik en Riethoven ter eenre en Luiksgestel ter

²³⁶ Archives de Belgique, Ch[ambre] des Comptes (Compte du Scel.)

andere zijde. 1 Oct[ober] 1619 is een' accoord over de limietscheiding tusschen Bergeik en Luiksgestel wegens gerechtigheid in de heide getroffen.

26 Maart 1633 wijst de raad van Brabant in zake regenten en ingezetenen van Bergeik en Westerhoven, aanleggers, tegen regeerders en ingezetenen van Riethoven, verweerders, aan eerstgenoemden het uitsluitend gebruik toe van den *aerdt* van de vroente of gemeente, hun verleend bij brieven van Hertog Jan van Brabant Diensdage na S. Mattheus (=24 Sept[ember]) 1331 en geeft op nieuw daarvan de grenzen aan.²³⁷

Over de "algemeene heide" was met Valkensweerd in 1750 een geschil ontstaan, hetwelk groote uitgaven heeft veroorzaakt. De dorpsrekeningen dier twee dorpen bevatten deswege vele posten. Er zijn ook hiervan eenige stukken, waaronder de goedkeuring door Hun Hoogm. van de overëenkomst tusschen beide dorpen gesloten. Baatzuchtige menschen, die de turf in den Groeswijer, thans Wetering der gemeente Bergeik, bij de Beken steken, leggen die in het broek zelve te drogen, hetgeen door Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft in eene vergadering van 22 Juni 1805 ten raadhuize, voortaan verboden is. De gemeenschappelijke heide dezer 3 gemeenten is volgens contract van 18 Maart 1850 verdeeld.

Dit jaar heeft eene bepaalde grensscheiding tusschen Bergeik, Neeren Overpelt plaats gegrepen, waarvan ik uit de *Memoire historique sur les anciennes limites et circonscriptions de Limbourg*, 1857, p. 804 overnam:

"De grenzen tusschen de gemeente Bergeijk van den eenen en de gemeenten van Pelt en Neerpelt van den anderen kant, die tot hiertoe onzeker geweest waren, werden in het artikel 6 van het tractaat van den 4 Aug[ustus] 1548 bepaald besloten tusschen Maria, koningin douairière van Hongarië, als algemeene gouvernante der Nederlanden en den prinbisschop van Luik, Georges van Oostenrijk. Deze grenzen scheidten tegelijkertijd het grondgebied van Brabant en dat van den graaf van Looz of Loon. Bij eene verdeeling in 1663, nopens de scheiding en gracht tusschen Bergeik en Pelt, is de copie van 13 Juni 1536 overgeschreven. Hierin wordt verklaard, dat de schapen van Pelt meermalen door inwoners van Bergeik in die kwestiëuse heide genomen zijn, nooit die van Bergeik door gemeen-

²³⁷ Geschillen van 1654 enz. bl. 270.

tenaren van Pelt. 16 April 1532 hebben in tegen-woordigheid van vier verklaarders over dit feit de regenten enz. te Bergeik "*in gebannerder vierschaer onder hun segel daeraf gemaect en gepasseert*" eene nauwkeurige acte.

In 1663 hadden die van Bergeik op eenen wagen eenen paal gebracht "*die men hiet den paal van de graefschappen van de Landen van Loon*" bij den banwiel. Die van Pelt hadden hem uitgetrokken en in de Dommel geworpen.

In 1577 zijn schapen van Pelt op den aard tusschen Lommel en Bergeik, door Jan Truijens, subst. rentmeester der domeinen en twee andere ingezetenen van Lommel geschut. Die van Bergeik kwamen hiertegens wegens hun accoord met Pelt op. Deze zaak, voor het Hof behandeld geworden, is door Westerhoven, Riethoven enz. gewonnen. Namens de ingezetenen van Rijthoven verzoekt. T. Tronaer aldaar aan G. Courkens oud-schepen en oud-stadhouder te Lommel van dit voorval eene verklaring te geven, wat door hem 23 Aug[ustus] 1617 gedaan is. Door Hendrik Pelsen is toen almede eene dusdanige verklaring overgelegd. Deze inwoner van Lommel had de schapen op den Brabantschen aard tusschen Lommel en Bergeik helpen schutten.

Heide met Lommel, Pelt enz.

Na een geschil over de heide tusschen Lommel en Bergeik werd 16 Juni 1616 een compromis (minnelijke schikking door beslissing van scheidslieden) voor deze dorpen getroffen. Dien dag waren notabele en consciëntieuse mannen verschenen bij Toirkenshoek in de heide, te weten Willem van den Broeck stadhouder-generaal van den schout van Kempenland, Mr. D. van Esch, Jan Verhoeven, Gerard Berchmans, stadhouder te Bergeik; Jacob Berchmans en Peter Maessen ter zijde of van wege Bergeik Schepenen en Gezworenen. Vijf personen uit Lommel met name genoemd. Ter oorzaak van zeker gebruik was de heidetwist, die men wilde nederleggen, ontstaan. De stadhouder van den Broeck, had met mr. D. van Esch, schepen van Bergeik en dien van Lommel P. Driemans de gedaagden gehoord, na scherpen eed op hunner zielen welvaart gedaan "*ter allerscherpste*" gelijk de kwestie ten uiterste is vereischende. Dan volgen 8 namen van gedaagden uit Bergeik en evenveel uit Lommel.

"*Door deze voorleden, langdurige, groote troebelen*", zoo wordt in den aanvang van dit uitvoerig stuk gezegd, "*mede van 't grosseren*

van de contagieuse pesten (hoewel die, God geloofd, zijn gepasseerd), zoo zijn van de jongers deze paalstede van de voorschreven verdeelingen kwalijk onderhouden en onbehoorlijke misbruiken gedaan enz. enz." Minnelijke compositieuren bij deze schikking waren nog Isaäc Everarts, ingezeten van Bergeik, Simon Adriaens, schepen te Westerhoven, Mr. D. Schreven en J. Ooms ingezetenen van Lommel te hunner zijde, die op hunnen voors. eed onpartijdiglijk dit different distinctelijk scheiden en tot de oude eenigheid brengen etc., etc. Naar getuigenis van sommige toenmalige Bergeikenaren was er voor dezen over de grensscheiding en het bezit der heide nooit dispuut geweest. Het is te betreuren dat het welmeenend accoord, in 1616 tusschen Bergeik en Lommel gesloten, later menigmalen verbroken is en soms tot schromelijke kosten en moeite aanleiding gaf.

Onder een' bundel origineele stukken en afschriften der heidekwes-tiën vindt men in 't archief der gemeente o.a.:

Compromis van 16 Juni 1616 met twee opgedrukte schependomsze-gels op papier. Van denzelfden datum, Getuigenverhoor.

Van 20 dato id: 2 copiën.

Van 21 dato: Lijst en getuigen in verhooren, op papier 8 stuks.

Getuigenverhoor 5 stuks.

3 October 1619 werd vergunning gegeven om aardhopen aan de scheiding van Bergeik en Luiksgestel op te hoogen en er boompjes op te planten.

Dit jaar is een accoord tusschen die van Bergeik, Westerhoven en Luiksgestel, omtrent hunne gemeente of heide ter verduidelijking van het oude van 5 Febr[uari] 1477, getroffen. Op het stadhuis te 's Hertogenbosch berusten van die overeenkomst en de nieuwe afpa-ling stukken van den jare 1620. Daarop wordt o.a. gemeld "*van der boomkens hiervoren geweest*". Zij stonden op een aangeduid grens-punt.

Een vidimus of eensluidend afschrift van het *verding* van 1477 (nieuwe stijl 1478) is uit het archief van Bergeik naar het oud archief te 's Bosch overgegaan. Ik bezit hiervan eene copie.

Er bestaat een perkament waarop: *Accoordt of limietschijdinge tusschen Bergeyck en Luixgestel met de approbatiën dato 3 October 1619 van den raade van Brussel.*

Op eene acte van 1 Oct[ober] 1620 teekenden 2 schepenen van Bergeik en 3 van Luiksgestel. (A[rchieff] L[uiks-Gestel]).

Na een proces gevoerd door de besturen van Achel en Schaft over eene vroente of vooraard, stemmen de inwoners van Bergeik toe, dat die van Schaft uit die heide 60 bunders benevens een deel *vlachtorff* zonder het moer, volgens het hun verleend octrooi mogen verkoopen, mits gevende 160 gulden eens aan de nog onvoltooide kapel te Bergeik²³⁸. Genoemde toestemming tot verkoop dagteekent van 3 April 1645.

Aangaande eene procedure tegen Lommel wordt in Den Haag door de gemeente Bergeik in 1654 betaald. In 1657 reist Mr. Dirk van Esch als afgevaardigde naar 's Gravenhage om te onderhandelen over de aard, waaromtrent Bergeik met Westerhoven verschil had. De dorpsrekening van dat jaar maakt daarvan melding. Volgens die van 1662 was de zaak toen nog hangende; want in Juni van dat jaar wordt Westerhoven verboden op den kwestiëusen aard nog turf te verkoopen. Wegens dit proces betaalde Bergeik in 1659 o.a. 43 gl. 6 st. 3 penn. en 30 Maart weder 50 Carl. gl. Gedurende het geschil hadden daarover te 's Hertogenbosch en elders vergaderingen plaats.

In 1671 wordt de gemeente-aard "opgemaakt", waardoor het hoog en vernieuwen der aardhorsten moest verstaan worden.²³⁹ De oorspronkelijke beteekenis van *aard* (afgeleid aren, d.i. ploegen) was *ploeging*, waaruit onmiddellijk die van *ploegland*, bouwland ontsproot. Vondel bezigt o.a. *korenaard* voor *korenland*. Hier is aard van ouds een bepaald of voorste gedeelte der gemeente - of algemeene heide - en begint doorgaans achter de tegenwoordige weilanden of bewerkten grond. Den *aard* heet in dezen streek soms ook den *vooraard*. Gewoonlijk is deze, meer dan de groote gemeenschappelijke heide, welke men veeltijds den *grooten aard* noemt, broek- of veenachtig en hier en daar met gagel en ander struikgewas bezet.

"Seker gedeelte Lant, genaemt den Vooraard bestaande in woesteijnen en weijden, afgepaelt met zeven steenen palen, gaf Hertog Jan op recognitie aan den dorpe van Vessem en Wintelrel. Aan Vessem alleen is deze gift in 1341 door dien Hertog toegewezen en geschonken".²⁴⁰

²³⁸ Eene der kapellen in de parochiekerk.

²³⁹ Bij 't maken van een' scheidsgracht tusschen Lommel en Neerpelt in 1686 verloor Lommel een hoek heide. Zie de kaart van Verhees.

²⁴⁰ Oud Archief te Vessem.

In 1851 is eene uitspraak tusschen Bergeik en Lommel en eene tusschen Bergeik en Pelt over de grensscheidingen gedaan. Er ontstond ten jare 1736 een verschil over den aard of gemeenteheide tusschen Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft ter eenre en Lommel ter andere zijde. Bij appointement van 23 November dezes jaars hadden Hun Hoogm. Staten goedgevonden te bepalen, dat de gegraven put of kuil, aangewezen door de regenten van Lommel, toen leden van de Leen- en Tolkamer zich op de kwestieuse plaats bevonden, moet worden gehouden voor den Cockaertscolck en den eersten scheidspaal tusschen den grond van Lommel en Bergeik, en wijders gelast, om alle disputen over de voorschreven scheiding in de toekomst te voorkomen, dat genoemde Heeren en die van Lommel haren aard zouden scheiden, door eenige hei- of aardhoopen enz., de eerste te leggen bij den aangewezen gegraven put en alzoo oostwaarts op, in eene rechte linie over den zoogenaamden Moonkensput tot aan het Cranevennezand. De aardhoopen waren door de Heeren der Leen- en Tolkamer 23 Augustus 173[.?.] opgeworpen, waardoor aan die van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft, naar zij meenden met *hare vroendens en heiden* nadeel toegebracht was.

Ongeveer 1/4 eeuw later besloten de regenten van Bergeik c.a. na vele deliberatiën in 1765, om gezegde reden, deze reeds langdurige zaak weder gerechtelijk en tot *den einde toe* te vervolgen. Leest men de menigvuldige getuigschriften door Bergeik deswege opgezonden, dan zou men meenen, aan Lommel het onrecht te moeten toekennen. Praktizijns hadden, naar het schijnt, aan regenten der dingbank Bergeik geraden eenige betrekkelijke stukken terug te houden, waaraan het hun toegekend of ongunstig lot toegeschreven wordt. Den 13 Sept[ember] 1765 besluiten Hun Hoogm. te persisteeren bij hunne resolutie van 23 Nov[ember] 1736. Eindelijk beslissen zij eveneens in 1766 ten nadeele van Bergeik c.a. Eene acte van afpaling, acht bladzijden schrift, gedateerd 14 en 15 Aug[ustus] 1770 besluit deze, hoofdzakelijk voor Bergeik en de genoemde bijhoorende kleinere dorpen zoo netelige en excessief kostbare kwestie. Deze nauwkeurige en belangrijke acte begint met de volgende woorden:

“Alsoo bij vonnisse van de Leen- en Tolkamer van 25 Juli deses jaars voor recht uitgesproken was, dat de limietpalen tusschen de gemeenten Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft en die van Lommel beginnende aan het Cranevennezand, van daar tot den Egelweg en verder tot den Rietkolk in eene rechte linie van het Cranevenne-

zand zuidwaarts op, tot de plaats de Rietkolk genaamd, in eene waterachtige laagte, alwaar zeker waterloopje den zoo-genaamden Lommelschen graft doorsnijdt gelegen, zullen moeten worden gelegd ... en dat ... resolutie der Staten van de Verëenigde Nederl. van 27 Juni 1769 afgepaald zoude moeten worden."

Deze langdurige kwestie over de heidescheiding heeft aan Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft f. 1054-19 gekost behalve het verlies van 2600 lopensen heide en weide. Ongemeen talrijk zijn de daarover gewisselde missives en andere stukken op het raadhuis te Bergeik en later ook op het Rijksarchief te 's Hertogenbosch voorhanden. Hoewel ik ze op die beide bewaarplaatsen heb onderzocht en schier alle gecopieërd, zal ik er hier slechts eenige vermelden.

Van 1736 bestaat een "interrogatoria" en vraagpunten, twee modellen geteekende verklaringen, samen vijf bladen papier. Ook is van dit jaar eene korte memorie voorhanden, die voor regenten van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft aan Commissaren uit den Bosch overgegeven was.

Regenten van Lommel doen 14 Maart 1737 die van Bergeik het declaratoir appointement van den Raad van State dato 23 November 1736 insinueeren en hen dagvaarden op 27 Maart ek. bij den Cocksartskolk om de scheiding der gemeijnte uit te voeren.

15 Maart dezes jaars verklaren de Schepenen, regenten en ingezetenen van Luiksgestel, dat van ouds een weg, genaamd de *doorvaard...* vóór den *varkenshoek* heeft gelopen van Luiksgestel naar Pelt en twee van hen dat hunne schapen *over den' Colcgracht* naast den *Pelter weg* geschut zijn door den schutter van Bergeik. Enz.

25 id. schrijft de Secretaris J. van Beverwijk, secretaris te Bergeik, zijnen collega P. van Velsen te Lommel over het heidegeschil.

28 dato 1737 verklaren Schepenen van Bergeik uit handen van rector Berchmans te Arendonk en Jan Berchmans te Riethoven te hebben ontvangen de koopsom en attestatiën betreffende de heide in geschil met Lommel die onder wijlen hun broeder hadden berust.

De inhoud van een door Schepenen van Eersel, Duizel en Steensel geteekend getuigenschrift dato 17 September 1737 over het *Moonkenspuije* is o.a. te lezen in eene authentieke copie op 't Rijksarchief te 's Hertogenbosch. Ook eene verklaring van drie getuigen welke luidt als volgt:

1e. De eerste in ordine deponent genaamd Jan Verbeek, oud diep in de zeventig jaren, getuigt, dat hij in 1685 is gaan wonen te Lommel den tijd van twintig jaren en van daar is vertrokken naar Bergeik, dat hij van verscheidene oude menschen dikwijls en menigmaal heeft hooren zeggen, dat het *Monekensputje* te Bergeik gelegen is tusschen den weg gaande van Luiksgestel naar Neederpelt achter de Oude May nevens de Hooiwegen of den Venbergschen weg, komende van Lommel naar Borkel.

2e. De tweede in ordine deponent Bartel Plasmans, omtrent 58 jaren oud, verklaart dat hij dikwijls van zijnen grootvader H. Plasmans en zijnen vader Jan Plasmans, die beide tot Bergeik geboren en gevoed zijn en ook aldaar den tijd tot hun overlijden gewoond hebben, die ieder omtrent den ouderdom van 80 jaren bereikt hadden, heeft hooren aanhalen, dat zijn voormelde grootvader en vader eene menigte van jaren als tobbers om wilde valken te vangen, hebben gezeten in de heide ter plaatse tusschen de Oude en Nieuwe Maij niet ver van *Monekensput*, alwaar toen der tijd de tobhut, waarin zij zaten, heeft gestaan, heeft hooren verhalen, dat het gezegde putje ligt (gelijk de eerste deponent zegt), welke put hem deponent door zijnen vader en grootvader is aangewezen. Redenen van welwetenschap alleguerende, dat zijn vader met zich nemende hem deponent eens gebeurd is, terwijl hij op de valkenvangst in de hut zat, dat een wilde valk, komende omtrent de hut overvliegen achter eenen eendvogel, die hij ter plaatse genoemd den *Monekensput* neêrsloeg, en aldaar gevallen zijnde, zijn vader toenmaals aan hem aanwees en zeide: "*ziedaar is de Monekensput en daar heeft Lommel nooit overgekomen om te turven (turf steken) of vlaggen (plaggen) te steken*", hebbende hij deponent toenmaals nog zelf water daaruit gedronken voor den dorst en denzelven put en plaats hier voorgenoemd nog zeer wel kennelijk te zijn.

3e. De derde in ord. deponent genaamd Jan Peter Berchmans oud omtrent 80 jaren verklaart mede, dat hij omtrent 60 jaren geleden met eenige personen in de heide is gaan turven of vlaggen steken en toen gekomen zijnde ter plaatse (als de twee vorige personen aanduiden) zij lieden aan hem zeiden: "*dat is Monekensput en daar gaan we eens uit drinken als wij dorst hebben, en van alle oude tijden af heeft hooren zeggen van diverse oude menschen en personen, dat die put het Monekensputje is, daar Lommel en Bergeik zouden scheiden en dezelve aan hem wel kennelijk te zijn.*"

Een bericht van den raad en rentmeester der Domeinen in 1736 is nog in 't archief te vinden, ook een document, getiteld: Korte Memorie voor de regenten en gemeene ingezetenen van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft op en jegens de regenten der gemeene ingezetenen van Lommel, zijnde daarvan de voorname inhoud:

“de Scheidspalen tusschen die van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft en Luiksgestel ter andere zijde kunnen geenszins die wezen, welke die van Lommel daar voor brachten. Dat ten tijde wanneer de rentmeester der Domeinen van de Leen- en Tolkamer inspectie in loco heeft genomen gehad, die van Bergeik c.a. het ongeluk hebben gehad van onvoorzien te zijn van de noodige documenten tot bewijs van haar goed recht gerequireerd en ze altoos buiten staat geweest welgemelde heeren rentmeester en leenmannen de vereischte onder-richting te geven en de welgefundeerdheid hunner gesustineerde naar genoegen te bewaren relaas tot hier nevengaande declaratoir sub I en waardoor dan is veroorzaakt dat de designatie²⁴¹ der scheidspalen bij die van Lommel, ofschoon teenemaal abusivelijk en jegens de notoire²⁴² waarheid gedaan, zoodanige ingressie²⁴³ heeft gevonden, dat bij Haar Ed. appointment²⁴⁴ van 23 November 1736 is verstaan, dat de gegraven Put of Kuil door die van Lommel tijde voorsch. aangewezen gehouden zou moeten worden voor de *Koc-kaartskolk* en voor den scheipaal tusschen den grond van Lommel en dien van Bergeik en verder oostwaarts op in eene rechte linie over den zoogenaamden *Moonkensput* tot *Cranevenne-zand*.

Dan zijn naderhand die van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft verscheidene Charteren, berust hebbende tot Arendonk onder de representanten van zekeren Bergmans, gewezen secretaris van Bergeik, machtig geworden, waarmede de ongefondeerdheid van die van Lommel dermate klaar werd aangegeven, dat desaangaande (onder correctie) geen bedenkelijkheid altoos bij een' onpartijdigen resideeren.”

Voorts wijst dit merkwaardig stuk de scheiding der heide zeer duidelijk aan, waarbij eene kaart met alle ophelderingen gevoegd is. Nog bezit de gemeente twee kaarten uit dien tijd met de grenzen, waarvan *Schoongaers* de uiterste of verste zijn.

²⁴¹ aanwijzing, opgaaf.

²⁴² blijkbare

²⁴³ toetreding, bijval.

²⁴⁴ bepaling.

Op last van regenten te Bergeik hebben Th. van Dooren te Oirschot en Joh. van Heumen, gezworen landmeters 14 Aug[ustus] 1737 eene kaart van de Maai en dien omtrek vervaardigd en daarop alle kwestieuse plaatsen, na alles bevorens gemeten en behandeld te hebben met kleuren aangewezen. Dit kaartje is nog voorhanden.

Er bestaan twee afschriften met kantbeschikking, waarbij regenten van Lommel den raad en rentmeester-generaal, mitsgaders Leenmannen der Leen- en Tolkamer verzoeken, die van Bergeik en Westerhoven te gelasten, zich op eenen bepaalden tijd, dag en uur te bevinden aan den *Cockaertscolk*, ten einde de scheiding hunner gemeenten uit te voeren. Dit verzoek is 12 September 1738 geteekend.

24 October 1738 verzoeken regenten van Bergeik en Westerhoven aan de Leen- en Tolkamer zes weken verlenging van uitstel om hunne bewijsstukken in zake geschil met Lommel over de scheiding der gemeenten op te zoeken. Op de authentieke copie is eene kantteekening gesteld.

Van 11 April 1739 is eene copie bewaard eens briefs van Antonie Wevering van Holy, rentmr.-generaal der Domeinen van Brabant aan regenten van Bergeik in het geschil met Lommel. Twee karren voeren dit jaar gevangen inwoners uit Bergeik naar 's Bosch, alwaar ze langen tijd op de gevangenpoort gegijzeld zaten. Naar het schijnt zijn die lieden wegens de heidekwestie ook al gearresteerd.

Om te onderzoeken of te Brussel en Vilvoorden papieren of documenten over deze kwestiëuse heide bewaard waren, reisde de toenmalige pastoor van Bergeik, daartoe door de regenten aangezocht, derwaarts.

Er is in 1739 in de heide eene "afpalinge" gemaakt.

Ook te Lommel berust over deze geschillen een bundel papieren. In 1764 worden weder verscheidene verklaringen en andere stukken nopens het heidegeschil met Lommel aangetroffen. 18 December dezes jaars sommeeren de regenten van Bergeik die van Lommel met hen de heide binnen veertien dagen af te palen. Zij hadden dit jaar besloten eene gerechtelijke vervolging tegen Lommel te beginnen, ten einde de 2600 lopensen heide enz. te requireeren, die Bergeik beweerde, van Lommel, door het geschil van 1736, te hebben verkregen.

16 Febr[uari] 1765 verklaart P. Pleeck voor schepenen van Luiksgestel, den kolk in 't land of naast den grond van zijn' grootvader aan de Aa bij *Turkenshoek* te kennen als scheidspaal tusschen Bergeik en Lommel. Huybert Laukens geeft dezelfde verklaring. Beide getuigen waren inwoners van Luiksgestel.

2 Maart van dat jaar verklaren vier ingezetenen van Neerpelt dat het van tusschen de zandbergjes vijftig schreden van de gracht, die Pelt van Bergeik scheidt, altoos genoemd is het *Craneven* ook *Craenvenne* geschreven.

Twee andere inwoners van Neerpelt geven voor scholtus en schepenen van dat dorp, ten verzoeke van den schout en subst. secretaris van Bergeik, dezelfde getuigenis. Er is een ambtszegel op deze verklaringen gedrukt.

Eene kaart figuratief van de gemeentegronden in geschil tusschen Bergeik en Lommel en twee kaarten van den grond van Lommel met de in geschil zijnde strook zijn nog voorhanden.²⁴⁵

Half Nov[ember] 1765 besluiten regenten van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft nogmaals een verzoekschrift aan Hun Edelmoogenden te zenden met alle stukken in zake hun geschil met Lommel. De regenten begeerden o.a. dat de Raad van Staten eene wijziging zou brengen in de limietscheiding die 13 Sept[ember] 1765 vastgesteld was. Hun verzoek werd door Hun Hoogmog. van de hand gewezen na loco inspectie gedaan te hebben. 20 Nov[ember] van dit jaar werd voor schepenen van Bergeik getuigd, dat de zes aardhoopen van *Turkenshoek*, oostwaarts naar den steen van *Pelterdijk* dáár voor 1736 hebben gelegen, en die, welke door Lommel's regenten als grenspaal zijn afgeworpen, niet vóór 1739.

Tal van rekeningen van advokaten enz., benevens vacatiën van schepenen en anderen voor regenten van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft, van de jaren 1765 tot 1768, vindt men wegens deze zaak. Om de grens te bepalen, zijn in 1767 vaak de limietsteenen enz. in de heide opgenomen. 1 Maart 1768 verzoeken regenten van Bergeik o.a. aan de Leen- en Tolkamer, die van Lommel te verplichten, binnen korten tijd hunne memorie van feiten te doen overleggen. De Leen- en Tolkamer doet regenten van Lommel dit

245

Over het rekwest van 1765 vindt men mede een stuk op 't stadhuis te 's Bosch. Meer opgaven vindt men in mijne 1ste beschr[ijving] v[an] B[ergeik].

verzoek insinueren, om binnen veertien dagen te dienen van belang. Deze gemeente beschikt afwijzend. 9 Augustus 1769 hebben regenten van Bergeik die van Lommel eene minnelijke schikking der heide voorgesteld.

30 Nov[ember] 1769 verzoeken regenten van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft den Raad van Staten, hunne stukken, in zake geschil met Lommel over de heide, nogmaals te onderzoeken en daarop de plans buiten figuur van proces te beslissen. Ten einde de ingezetenen de nieuwbekomen heide, door het accoord met Lommel, met hunne karren zouden kunnen gebruiken, hadden de drie rotten of herdgangen Eikerëind, Broekstraat en Loo de limietpalen dier heide opgeschoten en eenen nieuwen dijk bij de Maai gemaakt en opgeworpen. Voor deze werkzaamheden had de gemeente geen geld uitgegeven, dan alleen voor de gewerkt hebbende personen aan bier en jenever *f.* 22-9-4. Aan de doorvaart van den Beekloop in genoemden nieuwen dijk of weg werd eene brug gelegd, die bij publieke aanbesteding 57 gl. 7 st. kostte.

De gezegde van Lommel terug verkregen heide ligt achter de *Witte Bergen* of het nu genaamde *Kranevennen-zand* en den *Egelsweg*.

De Leen- en Tolkamer verteerde bij het inspecteeren der kwestiëuse heide in de herbergen de toen aanzienlijke som van 56 gl. 6 st., de regenten 14 gl. 10 st.

Dit onderzoek had 2, 3, en 4 Aug[ustus] 1769 plaats, het opwerpen van gezegden dijk of nieuwen weg bij de Maai in 1770.

14 Oct[ober] 1771 doen regenten van Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft die van Lommel specificatie van kosten beteekenen. Eene grensscheiding tusschen Luiksgestel en Bergeik wordt bepaald, zooals ze vroeger door den Raad te Brussel is gekeurd.

24 Juli 1777 wijzen de rentmeester-generaal der Domeinen van Brabant en Leenmannen van de Leen- en Tolkamer, in zake Bergeik contra Lommel wegens de heide, voor recht, dat de grens tusschen de gemeentens van partijën loopt van het *Cranevennesant* tot den *Egelsweg* en van daar tot de doorsnijding der Lommelsche gracht in den *Rietkolk* met compensatie van de kosten.

Rekeningen van onkosten na de hiervoren gemelde, tot hiertoe op de kwestie der heide gerezen, zijn nog in menigte voorhanden.

Volgens stukken op het raadhuys en andere plaatsen voorhanden en het verhaal mij door ouderlingen gedaan, hebben zich in 1775 en het

vorig jaar met geweld, inwoners van Pelt en Lommel plaggen in deze heide toegeëigend.

Door vijf heimreiders en 18 andere personen uit Bergeik, welke in deze heide aan de grens van de gemeente en Neerpelt de wacht op het stelen van heideplaggen hielden, zijn in den nacht van 25 Augustus 1774 vier ossen en twee karren gearresteerd en gecalan-geerd, welke naar Bergeik vervoerd en twee dagen en twee nachten bij den herbergier Chr. Verhoeven (nu 't klooster der Ursulinnen) bewaard en bewaakt werden. De aangeslagen ossen en karren behoorden aan twee ingezetenen te Neerpelt. Een ander inwoner van dat dorp stelde 27 Aug[ustus] borg en betaalde de gemaakte kosten ten bedrage van f. 50,10, waarna alles is gelost.

Schepenen accordeerden verder met de gecallangeerde personen, om, behalve de genoemde onkosten 12 gulden boete te betalen, namelijk 6 gl. voor elke kar door twee ossen bespannen, welke regenten voor twee karren rekenden en dus voor vier enkele karren beschouwden. Dit ontvreemden van heideplaggen was geschied aan de scheidingsgracht van Bergeik en Neerpelt bij de *Leukens*, welke heide door Bergeik, Westerhoven en Borkel c.a. bezeten werd. Aan de hoogere macht vroeg men, of deze ontvangsten aan de armen of op eene andere wijze zouden besteed worden, en het antwoord was, dat zij besteed en verdeeld zouden worden aan de behoeftigen, die het meest door den hagelslag geleden hadden.

De secretaris der dingbank kon niet ontdekken "wat penaliteiten in oude tijden tusschen Bergeik en Lommel over het steken van turf, heivlaggen en heide gestatueerd waren, hebbende uit een compromis van Lommel en Bergeijk de dato 16 Junij 1616 bevonden dat alle contraventeurs, zoo ter eenre als ter andere zijde, welke over de heilooopen turf kwamen steken of heide halen en gecallangeerd wordende, zouden vervallen in eene amende van 10 schellingen voor elke overtreding."

In eene overëenkomst, tusschen Bergeik en Luiksgestel 1 October 1620 getroffen, zouden die van Luiksgestel eene poene van 2 gl. 5 st. verbeuren, zoo dikwijls hunne beesten overkwamen of bevonden zouden worden hun daarin misbruikt te hebben, enz. Eindelijk werd in die acte van afpaling bewerkstelligd, dat de scheiding bestaat op of aan de drie houten palen en op de twintig aardhoopen, welke

tusschen de drie palen aan de grens van Bergeik en Lommel opgeschoten waren. Daarover is de bank gespannen met interdictie²⁴⁶, dat niemand deze acte van afpaling op eenigerwijze zoude turbeeren²⁴⁷ op eene boete van 60 gouden realen²⁴⁸, ten behoeve van 's Lands Domeinen te verbeuren. Deze acte werd 15 Aug[ustus] 1770 vernieuwd.

22 Aug[ustus] 1775 zijn door schutters van Bergeik vier wagens, negen ossen en eene kar gearresteerd, die heide opgeladen hebbende, voornemens waren ze naar Lommel te vervoeren.

Tot ómtrent 1820 kwamen inwoners van Pelt en Lommel gedurig op 't grondgebied van Bergeik plaggen maaiën en die met hunne kar halen. Wanneer deze lieden door de politie of andere bevoegden verrast werden, verklaarden dezen kar en paard (of os) verbeurd. Namen zij de voerlieden of geleiders der karren gevangen, dan accordeerde men gewoonlijk voor eenige guldens. Van genoemd jaar af hield het transigeeren op en paste men, ingevolge eene vroegere wet, meer bepaaldelijk boete toe.

15 Juli 1841 besloot het gemeentebestuur vier bunders heide aan de barrier tot bouwen van een kantoor te verkoopen.

Het gemeentebestuur bericht aan dat van Borkel, genegen te zijn tot vereffening der grondlasten en de verdeeling der heide. De commissie stelt deswege 10 Aug[ustus] 1842 verschillende redenen tot minnelijke schikking voor. Deze komt niet tot stand en wordt hierom aan de beslissing van Gedeputeerde Staten overgelaten. Leden der gemeentebesturen van Bergeik vergaderen 9 Nov[ember] 1846 met die van Westerhoven en Borkel ten raadhuijze van Bergeik met eene commissie uit Gedeputeerde Staten, doch verkregen geen accoord tot de heideverdeeling.

18 Maart 1850 is bij minnelijke schikking de heide, met Westerhoven en Borkel bezeten, verdeeld. Hiertoe heeft de gemeente groote zorg, inschikkelijkheid en geduld, ten aanzien der medegerechtigde twee gemeenten moeten aanwenden. Bergeik verzocht in 1844 machtiging, om de gemeenten Westerhoven en Borkel en Schaft,

²⁴⁶ Verbod.

²⁴⁷ Verstoren.

²⁴⁸ Spaansche munt, nagenoeg 1/2 dukaat.

door rechtsmiddelen te noodzaken tot de verdeeling. De heer B. Bijnen te Waalre wordt nu door Gedeputeerde Staten 3 September van dat jaar gemachtigd, eene kaart dier heidegronden en van den voorraad te vervaardigen en alles aan te wenden, om tot eene minnelijke verdeeling te geraken enz.

Westerhoven is middelerwijl genegen geworden tot de verdeeling, Borkel niet. 14 September 1849 staan Gedeputeerde Staten aan Bergeik en Westerhoven toe, een rechtsgeding aan te gaan om Borkel te noodzaken. Zulks is niet geschied, omdat deze gemeente nu niet langer weigerde in eene minnelijke schikking te treden. Dat over deze heideverdeeling eene massa correspondentiën enz. gewisseld zijn, laat zich begrijpen. Na deze verdeeling werden nieuwe aardhopen als scheiding der gemeenten Bergeik, Westerhoven en Borkel in de heide opgeworpen.

Evenals in andere oorden der Meierij van 's Bosch, hebben de eigenaars van gronden te Bergeik op den kant der openbare en andere wegen, sedert zeer oude niet meer te bepalen tijden, boomen mogen planten en vóór hunne erven eenige oppervlakte woest of ledig liggende gronden in mogen nemen en cultiveeren. De voorpotingen op de zoogenaamde *gemeentens* zijn alom in eigendom verwisseld of door verjaring eigendom geworden. Zij hebben mitsdien slechts uit een geschiedkundig oogpunt nog eenig belang.²⁴⁹

Schier alle plaatsen of dingbanken in de Meierij verkregen reeds vroeg een charter, *pootkaart* genoemd. Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft bezitten er eene van 12 Juni 1764, volgens welke de Geërfden op de Gemeente zestig voeten ver van hunne huizen en erven opgaande boomen en schaarhout mogen planten, mits daarvan bij afhouwing de gewone houtschat worde betaald.

Dewijl zeer vele plaatsen in de Meierij in de 15e en 16e eeuw eene pootkaart verkregen, zal Bergeik vermoedelijk ook wel eene oudere dan de genoemde bezeten hebben.

²⁴⁹ Zie o.a. A. Sassen. Het recht van voorpoting in de Meierij, in N.Br. Almanak, 1890 bl. 213.

Hoofdstuk XXIX

Grenspalen. Schoongars of de 7 heerlijkheden. Het Rusdorp. Gehucht de Blauwe Kei.

Voor de aanduiding der grens of scheiding van de heiden, die de verschillende dorpen in bezit of gebruik hadden, vond men van oude tijden steeds palen van hout, keisteen, zerk, een boom of ander teeken. Reeds in het eerste tijdvak onzer geschiedenis vindt men gewag gemaakt van het stellen van scheidspalen. Nog in de 13de eeuw werden de twisten, die dikwerf over de paalscheiding der landerijën oprezen, op enkele getuigenis van goede oude mannen geslecht of beslist.²⁵⁰ Bij de beschrijving der heiden in het vorig Hoofdstuk zijn de meest voorkomende gemeld. Hier behoeven mitsdien nog slechts eenige bijzonderheden behandeld te worden.

In 1843 zijn, ter afpaling van de Rijksscheiding met België, aan de grens van Bergeik de volgende ijzeren palen, waarop het wapen der beide koninkrijken, geplaatst:

Paal no. 185 tegen Neerpelt, zuidw. de Barrier.

No. 186 tegen Lommel aan den Rijkssteenweg.

No. 187 tegen Lommel ten zuiden van 't gehucht Aa.

No. 195 tegen Lommel aan den dijk naar Luiksgestel.

No. 196 tegen Lommel achter Luiksgestel, weg van Desschel naar Luiksgestel.

No. 197 tegen Postel aan den Zwartwijër.

No. 198 tegen Reusel, noordoost van Postel.

In het midden der eentonige en onafzienbare heide, waarin ook Bergeik deel heeft, ontmoet men eene curieuse en allerezelzaamste merkwaardigheid. Op één punt, eigenlijk op eenen enkelen vierkanten meter, vereenigen zich daar twee koninkrijken, drie provinciën en zeven dorpen.

De landen zijn Nederland en België, de provinciën Noordbrabant, Limburg en Antwerpen, de gemeenten Bergeik, Eersel, Lommel, Luiksgestel, Moll, Desschel en Postel; deze laatste plaats is een, hoezeer drie uren van Moll verwijderd, deel dier uitgestrekte gemeente, beslaande 11432 hectaren, na Chimai de grootste van België. De lengte van Moll met zijne gehuchten is ruim vier uren.

²⁵⁰ *Gebruiken der middelëeuwen* door F.H. Mertens.

Onder de oude Voogdij van Moll of Molle behoorden ook Balen en Desschel)²⁵¹. Al de punten der straks genoemde zeven dorpen zijn gemeente-ëigendommen. Wilde men aldaar een klein eigendom koopen, dan zou de tusschenkomst van twee gouvernementen, drie provinciën en zeven gemeenten noodig wezen.

Gedurig wordt om de zeldzaamheid en curiositeit in de eene of andere courant of schrift van de ligging der 7 Heerlijkheden mededeeling gedaan. Niet altijd worden dan juist dezelfde zeven dorpen vermeld, zelfs de bewoners der aangrenzende gemeenten verschillen wel eens in hunne opnoeming. De landmeter Verhees schrijft op zijne kaart van 1792 te dier plaatse: "Paal *Schoongars* scheidt de voogdije van Mol, Postel, Luijkgestel, Eersel, Bergeijk en Lommel."

Wanneer de limiet op die wijze in oude tijden tot stand kwam, heb ik tot heden niet kunnen opsporen. Eerst in de laatste eeuwen schijnt zij den naam van *Heerlijkheden* of der 7 *Heerlijkheden* verkregen te hebben; zij wordt onder het landvolk niet anders meer gekend, alsook onder dien van *Blauwe Kei*. *Schoongars* is de oorspronkelijke en oudste benaming. Zij komt geschreven voor als: scoengers, scoengairs, scoongras, scoengras, scoongers en dergelijke. Het woord beduidt: Schoon gras of weide, mogelijk ook merkwaardige plaats.

Ter plaatse Schoongars, of zooals men thans zegt Blauwe Kei of Zeven Heerlijkheden, ziet men een rond slootje of grachtje van 10 meters lengte of diameter. Aan dezen kring verëenigen zich de zeven gemelde dorpen. Binnen dezen aan de noordzijde staat een effen, grijsachtige of blauwe, een halven meter boven de grond uitstekende kei.

Ongeveer 10 minuten zuidwaarts van Schoongars ligt een natuurlijke keisteen, om zijne grootte en den regelmatigen, platten vorm bekend. Zijne kleur is blauwachtig, de lengte 2,20, de grootste breedte één, de dikte 0,40 meter. Sinds ik hem 22 Augustus 1844 beschouwde, is hij eenigszins gezakt en voor den vreemdeling minder gemakkelijk te vinden, te meer omdat hij sinds dien tijd door van zelf opgekomen den, die er welig groeit, omringd is.

²⁵¹ Dit als nota.

Vooral in de laatste jaren bezoekt de een en andere vreemdeling wel eens dezen kolossalen kei van welken reeds menigmalen teekeningen of photographiën genomen werden. De grond ligt onder Moll en is eigendom van den baron Brocqueville te Postel.

Verbazende veranderingen hebben in eene halve eeuw in deze streek der uitgestrekte heide plaats gegrepen. Door de wet van 11 December 1843 werden 263 hectaren heide, welke oorspronkelijk en altoos aan de gemeente Bergeik hadden behoord, met de Belgische gemeente Lommel verëenigd, in uitvoering van het tractaat van Londen dato 19 April 1839.

Om de Kempische vaart, welke België langs de grens in rechte lijn en niet in aanraking met Nederlandschen grond zoude graven, was hoofdzakelijk gezegde ruiling geschied. Op het gedeelte, tot hiertoe aan Bergeik behorende, werden langzamerhand eenige hutten en huizen gebouwd. De eerste woning ontstond aldaar omstreeks 18[.?.] door eenen behoeftigen venter. De wanden waren uit heidezoden of rusch gemaakt. Eenige der volgende woningen waren almede van dezelfde constructie, waarom weldra deze plaats onder den naam van *Russchendorp* of *Ruschdorp* aangeduid werd, dien het behouden heeft. Thans staan er acht verspreide en tamelijk goed gebouwde huizen, welks bewoners te Postel de H. Sacramenten ontvingen en wier lijken aldaar begraven werden. Sinds 1890 hebben zij een voor noodkerk ingericht gebouw onder Balen, waar ook eene begraafplaats geopend is. Hoe vruchtbaar de bodem ook in het Ruschdorp bij goede ontginning is, ziet men er sinds verscheidene jaren.

Langs het in 1844 gegraven Kempensch Kanaal zijn van tijd tot tijd huizen, thans tot een tamelijk getal, gebouwd. Onder deze treft men vijf herbergen, ééne met het uithangbord *Blauwen Kei* aan. Dit, zeer nederig huis, is het eerste aldaar ontstaan. Het volk noemde steeds deze verzameling huizen "den Blauwen Kei" en als zoodanig is zij, mede in alle officiële stukken erkend. Het kanaal nadert er dan ook tot op slechts 150 passen den gezegden, platten reusachtigen steen van dien naam. Bij het graven van het kanaal door deze heide zijn ook schier ongeloofelijk groote keisteenen aangetroffen.

De bewoners van het nieuwe gehucht *Blauwen Kei* en de in de heide huizende lieden verrichtten doorgaans hunne godsdienstplichten te

Lommel tot 1890, toen zij deze begonnen te volbrengen in een ruim gebouw, door het liberaal gouvernement van België voor school in de heide onder Balen gesticht; hiervoor heeft het echter niet gediend. In gezegd jaar werd dit ledigstaande en kostbaar getimmerte als noodkerk ingericht; het zal verlaten worden, als eene nieuwe kerk, in 1893 besteed en 1/4 uur van de noodkerk, 20 minuten van Sluis 2 aan dat kanaal, gereed zal wezen.

De nieuwe parochie waaronder *de Blauwe Kei* gesteld is, draagt den naam van [?.]. In het laatst van Juli viert *de Blauwe Kei* kermis, waarheen zich eene talrijke volksmenigte uit de omliggende dorpen en gehuchten begeeft.

Hoofdstuk XXX

De tweede Afdeeling of afzonderlijk heidebezit

Deze is ontstaan uit het bezit eener uitgestrekte heide, welke eenige westelijk gelegen gehuchten van Bergeik 20 December 1326 van den goeden Brabantschen hertog Johan hebben verkregen, gemeenschappelijk met de ingezetenen van Eersel, Hapert, Duizel en het gehucht Hoogcasteren onder Loon (nu Hoogeloon) tusschen Duizel en Vessem. De gehuchten van Bergeik, die volgens de schenkingsacte in die heide gerechtigd zijn, worden genoemd Weebosch (Weebosch), Witrijt, Broecx (thans Broekskensëind) en Bercht (Berckt).

Toen, na lang aangewende pogingen, eindelijk eene verdeeling der in deze heide gerechtigde gemeenten verkregen was, verkeerde Bergeik in de meening, dat alle ingezetenen der gemeente gelijke aanspraak tot dat heidebezit hadden. Zulks was eene dwaling. Blijkens de acte van scheiding van 27 Maart 1850, besluiten Gedeputeerde Staten, in aanmerking nemende, "dat de gehuchten Weebosch, Witrijt en Hooge en Lage Berkten, te zamen een afdeeling uitmaken van de gemeente Bergeik, welke gehuchten een afzonderlijk vermogen hebben, ontstaan uit de gemeenschap waarin de zoogenaamde "Groote aard" pleegt te worden bezeten: art. 1 *"de opbrengsten der bovengemelde gronden komen uitsluitend ten bate der inwoners van de afdeeling Weebosch c.a., waartoe de bovengemelde gehuchten behooren."*²⁵²

Vrijdag 24 Mei 1872 verscheen eene commissie van vier leden uit den gemeenteraad bij den Commissaris des Konings te 's Hertogenbosch, wegens bovengemeld besluit. Dit is 12 Oct[ober] 1871 door Gedeputeerde Staten ontworpen en behelst acht artikelen.

Er bestaat voor de Afdeeling een bestuur of eene commissie van drie leden, van welke twee te Weebosch en één op den Lagen Berkt, die voor zes jaren benoemd worden en twee om de twee jaren aftreden. Het hoofd der afdeeling is de Burgemeester. De inwoners tot het grondgebied der afdeeling behorende genieten

²⁵² Kon. besluit 31 Jan[uarij] 1872 in Prov[inciaal] Blad 1872 No. 6. - Een stuk uit Bergeik in 's B[os]sche Cour[ant] van 10 Juni 1872.

aanmerkelijke voordeelen boven de overige ingezetenen der gemeente en behoeven, naar rato van den min of meer gunstigen toestand dier afdeelingsfondsen, slechts een gering bedrag in de dorpsbelasting en het schoolgeld hunner kinderen te betalen.

Aangezien het gebruik van alle gemeentelijke heidegronden van Bergeik door de inwoners schier gratis en gemeenschappelijk is genoten, dagteekent eigenlijk eerst het afzonderlijk voordeel der gezegde tweede afdeeling van 1872. Na dien tijd groeit, door aanleg van dennebosschen enz., haar vermogen gestadig aan.

Met Januari 1898 bezit de Afdeeling een kapitaal van *f.* 4000, grootendeels voortspruitende uit de in het vorige jaar verkochte mastbossche. Zij betaalt uit hare fondsen aan het hoofd der School op Weebosch eene jaarlijksche gratificatie van 25 gulden en het schoolgeld der kinderen. Ook andere gratificatiën worden door de afdeeling betaald.

Hoofdstuk XXXI

De Putten of Klotputten

Dit moeras is op Bergeickschen bodem, tusschen den Lagen Berkt en het Eersels gehucht Boxheide, langs het beekje de Run gelegen en wordt zoowel de Putten als de Klot- en Klotterputten geheeten. Gemakkelijk is de naamsafleiding naar het klotten, dat is het steken of delven van veen, hier sinds aloude tijden gedaan en de kuilen of putten, daardoor ontstaan.²⁵³ Door *putten* werden echter oudtijds ook grenzen verstaan. Deze vroente ligt tegen die van Eersel.

Naar men beweert vond men houtskool afkomstig van een' alouden boschbrand in het veen. Mogelijk was dit ook wel een overblijfsel van vergaen hout, dat zich wel ooit als houtskool voordoet. Eene verbazende hoeveelheid kienhout is in den loop der tijden uit het veen der Putten opgedolven. G. Rombouts op den Hoogen Berkt bezit nog eene egge, welke hij uit eenen grooten eik daarin uitgegraven, liet vervaardigen.

Van de schutters of leden van toezicht woont meestal één op de Boksheide, één op den Hoogen en één op den Lagen Berkt. De jacht der Putten is gunstig op waterwild en wordt doorgaans verpacht. Zij heeft in de laatste tijden 15 en f. 20 jaarlijks opgeleverd.

Processen over de Putten zijn in 1352 en 1507 gerezen. 23 September 1648 wordt eene conventie tusschen de Berkten onder Bergeik en de Boksheide onder Eersel getroffen. De inwoners dezer gehuchten waren over het gemeenschappelijk gebruik dezer vroente "*twistig en dingtalig*"²⁵⁴ geweest, welke procedure hun overduldige kosten had veroorzaakt. Zij zouden deze "*qualik*" kunnen opbrengen. Om verdere te "*schouwen*" hadden zij nu door intercessie²⁵⁵ en tusschen spreken van goede mannen hunne geschillen gesubmitteerd.²⁵⁶ De klottenputten zullen zij "*gebruiken en profiteeren*" gelijk hunne voorouderen respectievelijk hebben gedaan. Jacob Wachtelaer, vorster respectieve te Eersel, had volkomen macht en last om eene uitspraak te doen. Eene menigte personen der Berkten en Boxheide

²⁵³ Veen turf heet hier klot.

²⁵⁴ voor het gerecht of geding.

²⁵⁵ tusschenkomst, voorspraak.

²⁵⁶ verëffend, onderworpen.

hadden dit accoord geteekend. De bewoners van den Hoogen en Lagen Berkt hadden werkelijke onkosten tot hun vermeend recht.

In het Protocol der Schepenen van de Dingbank Bergeik, beginnende met het jaar 1643 fol. 86 etc. vindt men deze overëenkomst, alsmede eene copie van 5 1/2 bladz. ten raadhuize 's Hertogenbosch. Deze is 3 Juli 1789 door den substituut-Secretaris van Bergeik onderteekend. Gemeentebesturen en gecommiteerden van Bergeik en Eersel verzoeken 12 Juni 1804 het Departementaal Bestuur een' Schutter over die Vroente of Klotterputten te willen aanstellen. Dit wordt goedgekeurd. De nageburen van Hoogen en Lagen Berkt onder Bergeik en Boxheide onder Eersel bepalen de boete enz.

1 Maart 1852 verzoekt het gemeentebestuur van Bergeik aan Eersel de helft der Puttenbrug aan dat moeras of wijër liggende te onderhouden, als zijnde half op Eersels grondgebied gelegen.

Toen in 1850 de tweede afdeeling (blz. 285) uit den *grooten aard* ontstaan vastgesteld was, nam Eersel hiermede geen genoegen. Het gemeentebestuur schreef o.a. 1 September 1859 aan dat te Eersel: *“Als door U of Boxheide wordt bewezen, dat de Putten bij acte van deeling van 1850 bij abuis aan Bergeik zijn toegewezen, zij tot eene minnelijke verdeling niet ongenegen zijn, anders eigenen zij zich die met uitsluiting van Boxheide toe.”*

Bergeik vermeent ontdekt te hebben, alleen de Klotputten te bezitten en vraagt deswege in 1860 inlichting aan Gedeputeerde Staten.

Ingezetenen der Boxheide vermoedden voortdurend tot het medegebruik der Putten gerechtigd te zijn en lokken eenen onvermogenen bewoner van dit gehucht, met name W. Van Moll, uit, eenig vee in de Putten te laten grazen, waarna een proces hun geschil met die van Bergeik zou kunnen beëindigen.

De ondergeteekende Gemeentebesturen van Bergeijk met de commissie uit zijne gemeente-afdeeling Webosch, Witrijt en Berkten.

2e. Eersel, ook namens zijn gehucht Boksheide.

3e. Duizel en Steensel.

4e. Hoogeloon, Hapert en Casteren, benevens

5e. Jan Francis Van Moll, inwoner van het gehucht Boksheide onder Eersel, bij minnelijke schikking de voor de arrondissements

regtbank, zitting houdende te 's Hertogenbosch gevoerd wordende procedure door genoemden J.F. Van Moll tegen de gemeente Bergeijk aanhangig gemaakt en waarin de overige gemeenten door Bergeijk in vrijwaring zijn opgeroepen, zijn overëengekomen als volgt:

Artikel één.

De contractanten onder nummer één tot en met nummer vier erkennen, dat in de door hen tot stand gebrachte verdeeling van den zoogenaamden Grooten Aard, bij akte van den 27 Maart 1850, geregistreerd te Eindhoven den 16 Mei 1850 in deel 37 blad zeven en 70, recto vak 200, drie bladen en een renvooi ontvangen *f.* 2,40 voor regten 91 1/2 cents voor de 38 opcenten ... eene fout is ingeslopen, namenlijk dat het perceel genaamd de *Clotterputten* gelegen te Bergeijk sectie D No. 38 daarbij niet had moeten zijn toegedeeld aan de gehuchten Witrijt, Webosch en Berkten maar aan het gehucht Berkten onder Bergeijk en het gehucht Boksheide onder Eersel, terwijl verder daarbij de voornoemde gehuchten Witrijt, Webosch en Berkten eene waarde aan grond van zes en negentig gulden en twintig cents te weinig hebben ontvangen; zij bepalen aldus dat evengenoemde fout worde gerespecteerd en bovengenoemd perceel sectie D No. 38 ten name van de gehuchten Berkten en Boksheide worde overgebracht, verbindende zich de Besturen onder No. 2,3 en 4 om aan de gehuchten Witrijt, Webosch en Berkten te voldoen voornoemde som van *f.* 96,20 met de rente ad drie procent 's jaars van af de dagteekening der akte van deeling van 27 Maart 1850 tot op heden.

Artikel twee.

De proceskosten gerezen aan de zijde van de contractanten onder No. 1 tot in A No. 4 benevens in die van de in de zaak geroepen landmeter ten bedrage van *f.* 563,96 zullen door hen worden voldaan als volgt: door de contractanten onder No. 1 voor *f.* 524 1800/39 ; door de contractanten onder No. 3 en 4 gezamenlijk voor 1226 1800/39 , terwijl het overige 89 1800/39 door den contractant onder No. 2 zal worden betaald.

Artikel drie.

De proceskosten gerezen aan de zijde van den contractant onder No. 5 zullen door hem voldaan worden uit de gelden van gehouden verkooping in de *Clotterputten* bij den notaris Van Galen te Bergeijk berustende.

Artikel vier.

Hiermede zijn al de geschillen tusschen partijën ter zake van bovengemelde Clotterputten geëindigd en zullen zij zorgen dat de gezegde zaak zoo spoedig mogelijk van de rol der regtbank worde geroijeerd.

In quadrupel opgemaakt en geteekend te Eersel den negenden December 1800 negen en zeventig.

Het Gemeentebestuur van Eersel, id. van Bergeijk, Duizel, Hoogeloon, de commissie der afdeeling en de contractant.

Er is een besluit van Ged[eputeerde] Staten aanwezig van 15 Januari 1880, goedkeuring verleenende tot het aangaan eener dading door Bergeik in genoemde procedure der Putten.

Hoofdstuk XXXII

Weteringen of vloeiveiden. Het Waterschap te Bergeik niet ingevoerd.

Toen in 1844 en '45 het Kempensch Kanaal op Belgisch grondgebied, langs de Nederlandsche grens gegraven was, zijn weldra bevloeiingen onder Neerpelt en omstreeks 1860 onder Lommel en Bergeik aangelegd. Het water wordt, met toestemming der Belgische regeering uit die Kempische vaart getrokken. Er zijn uitstekende uitkomsten verkregen. Het beschikbare water is Maaswater, omdat het uit het Kempensch Kanaal komt. Door het irrigatie-water uit de weteringen der aangrenzende gemeenten Neerpelt en Lommel werden reeds verscheidene jaren lang tal van plaatsen, waaronder beste weilanden onder Bergeik gelegen, overstroomd, waarom in 1852 met groote kosten en opofferingen der gemeentenaren eene afvoersloot gegraven is.²⁵⁷

Daar deze sloot in den grooten vijver toen aan A. Fleerackers behorende (blz. 124) uitwaterde, werd eene aanzienlijke oppervlakte daarvan tot eene merkelijke hoogte met zand bedekt en bedorven. Op zijn verzoek bracht de gemeente daaraan eenige verbetering, waarvan de kosten evenwel later vrijwillig door den goedhartigen eigenaar van den wijer werden vergoed. Deze afvoersloot werd, van dáár in 1857 tot 170 meters verlengd, waardoor zij eene lengte van 4657 M. bekwam, dat is van 't gehucht de Aa, tot de wetering van Mej. Keunen.

Sedert dien tijd hadden in deze gemeente geene beduidende overstromingen door de Belgische vloeiveiden meer plaats. In April 1867 waren eene menigte weilanden ten zuiden der gemeente veertien dagen met waterwater bedekt.

In 1848 besloot het gemeentebestuur van Bergeik, om in de heide ter rechterzijde van den weg naar de barrier of Neerpelt eene wetering of vloeiveide ter grootte van 4 hectaren 12 aren aan te leggen. Kort hierna heeft de gemeente ze tot 6 H. uitgebreid. Zij is in 1855 publiek verkocht en kwam in eigendom aan wed. G. Aarts en hierna

²⁵⁷ La navigation sur la Meuse et le Canal de Maestricht à Bois-le-Duc. 1858. 8(o). p. 16.

deze haar schoonzoon Jan Rombout Keunen, in Mei 1891 overleden.

De heer Mol te Gilze zegt in de *Uitkomsten van den Landbouw in Nederland* Dl. III, 1890, Gemeente Reusel van deze eerste exploitatie door Bergeik, dat zij niet de gewenschte resultaten gaf, omdat men wat den aanleg betref, niet genoegzaam op de hoogte was en niet genoeg de grassoorten kende, die voor het gelukken van een sproeiveld noodzakelijk zijn. Voor geringen prijs werd deze wetering verkocht en ging zij over in particuliere handen; de opbrengst is sedert aanmerkelijk verbeterd en de tegenwoordige eigenaar behaalt niet te versmaden winsten. Dew. Keunen berekent deze aan f. 500 's jaars. Bovendien verkocht zij in 1895 de omstaande canadaboomen voor p.m. 800 gulden.

Aan de overzijde van dien weg bouwde hij daarbij een huis, sinds door een' pachter, tevens arbeider op zijne wetering, bewoond. Als bouwland en bosch zijn de aan dit huis ten gebruike diens pachters langzamerhand eenige hectaren ontgonnen. Van de vloeiveide staat almede een perceel te zijnen dienst. In dat huis houdt hij tevens herberg: aan deze werd de naam "*Heiproef*" gegeven. Deze irrigatie wordt gevoed uit eenen ontlastingsloop der Belgische weteringen, toebehoorende aan de heeren Van de[r] Put[te], Kerkhof enz. De aanleg is zeer goed, de opbrengst minstens 400 kilogrammen per hectare. De ontlastingsloot stort zich in de Beekloop.

22 Aug[ustus] 1874 brandde het gezegde huis geheel uit en dompelde den toenmaligen pachter Arn. Monten in nog meer behoeftigen toestand; dewijl zijne meeste meubelen, graan, enz. eene prooi der vlammen werden en niets verzekerd was. Het huis daarentegen was bij de 's Bossche Maatschappij aan f. 800 voor brandschade ge-waarborgd.

Deze in 1848 aangelegde vloeiveide is eene der oudste in ons land.²⁵⁸

Van de tot hiertoe in deze oorden aangelegde weteringen is de uitgestrektste die van den heer Van der Putte, burgemeester te Antwerpen, bedragende aan elkander 73 hectaren, waarvan ongeveer 1/10 onder Bergeik en 9/10 onder Lommel gelegen zijn.

²⁵⁸ Zie Verslag der Staatscommissie tot het instellen van een onderzoek omtrent bevoelings. 's Hage 1897.

Wegens de klachten, die het overtollige water deed ontstaan is in 1874 een Waterschap op de Dommel en hare zijriviertjes, en mitsdien ook op de Keerschop, tot stand gekomen. Het voordeel of nut weegt in deze streek in verre na niet op tegen de betrekkelijk zware belasting, die aangelanden moeten opbrengen. De gemeente Luiksgestel, waar de Keerschop slechts een onbeduidend beekje is, dat hoegenaamd geen nadeel berokkent, werd onder gezegd Waterschap opgenomen.

Bergeik is hiervan gelukkig verschoond gebleven, omdat het met groote kosten den genoemde afvoersloot heeft gegraven. Dit Waterschap neemt zijnen aanvang aan den water-graanomolen te Westerhoven, weshalve ongeveer de helft der aangelanden dier gemeente aan de Keerschop gelegen, namelijk van de grens van dat dorp tot aan dien molen, in het Waterschap niet behoeven te betalen.

De jaarlijksche Verslagen der Provinciale Staten van Noord Brabant maken gedurig melding van de bewateringen in België. Over het Waterschap der Dommel is in de zitting dier Staten o.a. 13 Juli 1893 druk gediscussieerd. Het lid jhr. J. de la Court was in 1874 rapporteur van de commissie voor de oprichting van het Waterschap en getuigde: "*Hadden wij toen geweten, dat alles zoo verkeerd zou geloopt zijn, dan was nooit een Waterschap opgericht.*" Deze woorden bevestigen het door mij gezegde.

Omdat de uitkomsten tegenwoordig gunstig zijn, wordt met de uitbreiding van vloeiveiden voortgegaan. In Mei 1898 bezit er de gemeente reeds 18 hectaren. Men zie ook het art. "*Groeswijër*". Eene oppervlakte van 40 hect. heide, door de gemeente in 1844 publiek verkocht, heeft ze in 1898 weder aangekocht en besloten daarop eene vloeiveide aan te leggen. De gemeente nam toen het besluit eene leening van f. 2000 aan te gaan tot dekking der kosten van aanleg dezer wetering. Elk jaar, te beginnen in 1899, zal minstens 100 gl. afgelost worden. De gemeente is jaarlijks voortgegaan met het aanleggen van vloeiveiden.

De heer A.A. Nengerman te Wageningen bezocht in 1893 de vloeiveiden in de Kempen. Men vindt hiervan een verslag in 't Tijdschrift *Neder[landsche] Heide-Maatschappij*, 6e Jaarg. 1894. Hij zegt daarin, dat de grootte der vloeiveide door de gemeente Bergeik

aangelegd in 1893, al 8 Hect. bedroeg en met aanleggen voortgegaan wordt.

De vloeiveide van de w[eduwe] Keunen (hiervoren gemeld) noemt hij zeer vervallen; toch bracht ze dat jaar nog *f.* 550 op. Voegt men hierbij nog de waarde van het gras, dat niet verkocht wordt, maar ten gerieve van de eigenares of van den huisbewoner strekt, dan kan men de opbrengst wel op *f.* 600 rekenen. Uit notities van vele jaren ziet men dat de grasopbrengst ongeveer deze som heeft geëvenaard. Na aftrek van alle onkosten geeft deze wetering een voordeel van eenige honderden guldens 's jaars.

Op denzelfden dag had Nengerman de vloeiveiden der familie Davids bezocht, waarvan p.m. 195 hectaren op Belgisch en 6 h. op Nederlandsch grondgebied liggen. Deze vloeiveiden zijn terzijde geheel met populieren beplant. Men vindt op de hect. p.m. 120 boomen. Gedeeltelijk werden deze boomen verkocht; de opbrengst per hect. na 37 à 38-jarigen ouderdom was c.a. *f.* 1200 per jaar, en per h. dus pl.m. *f.* 30.

Behalve de wateringen die de gemeente in den Groeswijer reeds bezit is thans (1899) een aanvang gemaakt met aanleg van vloeiveiden in de gemeenteheide, 1/4 uur achter de Maai gelegen.

Hoofdstuk XXXIII

Verkoop van heide en andere gronden der gemeente. Verhuringen en verpachtingen.

Schepenen, kerkmeesters en andere inwoners hadden den hertog verzocht, zooveel gemeente-heidegrond te mogen verkoopen of ten erfcijs uitgeven, als noodig zou wezen om de parochiekerk te vergrooten en te versieren en tevens daarop eenen toren te bouwen. Hun verzoek wordt door den hertog bij acte van 20 April 1422 toegestaan en luidt als volgt:

“Jan, by der graciën Gods hertoghe van Lotheringen, van Brabant enz. Allen enz.

Ons is ghehoent hoe dat die goede luden van Bercheijck hen pinen²⁵⁹ huer kercke en de toren te maken ende die ter eeren Gots na haere macht te tymmeren ende op te brengen, twelcke sy sonder grooten cost²⁶⁰ daer aen te leggen, qualic gedaen soudē connen ende toegebrengen, het en sy, dat wy hen van sonderlingen graciën daer op te voersien, gonnen ende consenteren wouden²⁶¹ dat aen hoeren gemeijnten tot Bercheijcke voers. te nemen ende te maken ende dat sy alsoe veel van hoeren voirs. gemeijnten vercoopen ofte t' erfcijs gheven mochten, daermede sy den voerscreven last vervallen ende doen mochten ende niet vorder, Soe eest dat wy aensiende den goeden wille ende begheerte onser goede luden van Bercheijcke voers. als diegheene die zunderlinge begherte hebben, dat onse Godshuyse ter eere Gods ende synre lieve Moeder gebetert ende opgetimmert werden, te dijen eijnde dat men den dienst Gods te bat²⁶² ende te bequamelycker darin doen moghe, den voirs. onsen goeden luyden van Bercheijck geconsenteert, gewillecoirt ende verleent hebben, hebben geconsenteert, willecoiren ende verleenen met desen onsen openen brieven dat sy by rade der Scepenen Kerckmeesters ende een deel van den goeden knapen²⁶³ aldair dien cost onder hen setten selen²⁶⁴ moghen ende dat sy dan alsoe vele van hoire gemeijnten selen moghen vercoopen ofte t'erve gheven,

²⁵⁹ IJveren.

²⁶⁰ Onkosten.

²⁶¹ Toestemmen wilden.

²⁶² Beter.

²⁶³ Ingezetenen.

²⁶⁴ Zullen.

daer sy dien cost, dien sy om die voers. kercke ende torre metten toebehoirt te maken ende te versieren mede vervallen moghen ende betalen ende niet meer noch vorder, behoudelick hen hoiren charten²⁶⁵ in hoire macht te bliven. Sonder argelist. In oerconden des briefs, daer wy onsen segel aen hebben doen hangen. Gegheven in onser stat van Loeven XX dagen in Apprille int jaer ons heeren Dusent vierhondert twee ende twintich.

Aldus onderscreven by mynen heere, den hertoghe, daer die heere van Rotselaer, Jan van Glymes ende her Henric van der Lecke, heer van Heeswyck, by waeren. Ende geteekent De Amersoyen. Gecollitionneert tegen den originalen letteren ende bevonden accordeerende by my, Ebertage."

Op de rekwesten der inwoners van Bergeik om heidegronden te mogen verkoopen is de rentmeester G. van Eyck gelast te onderzoeken en rapport aan den Monarch uit te brengen, wat hij 13 Juni 1525 gunstig als volgt doet:

"Eerwerdige, edele, wyse ende voirsichtige, geminde, lieve heeren. Ick gebiede my zeere dienstelycken tot uwer eer denselven believe te weetene, dat ick ontfangen hebbe brieven met sekeren requesten daerinne gesloten by die van Bercheyke te Hove overgegeven, in welcke brieven Uwe Eerw. my ordineren ende scerpelycke bevelen op d'inhout derselver requesten te informeren, te weten oft die innegesetenen van Bercheyke voirs. oft immers het meeste deel van hen het vercopen van huer gemeijnten soudn willen consenteeren, ende oft onse G.H. die Keyser, daer ijert by soude sijn geinteresseert, gelijk dieselve brieven dat breder inhouden, waerop Uwe Eerw. believe te weetene, dat ick, na vele informacien daerop genomen, bevonden hebbe, dat alle de innegesetenen van Bercheijck, nijemants dairaff uuytgescheyden²⁶⁶, daerinne consenteeren, ende begeeren. indien sy consente moigen crygen van huer gemeijnte te vercopen hondert buenre oft alsoe vele daer sy huer prochiekerck mochten vermeerderen ende ophelpen ende nijet meer, gelijk 't requeste by deselve overgegeven tselve inhoudt ende sijn oick tevreden, dat sy int vercoopen van huer voirs. gemeijnte sullen setten onsen voers. heer den Keyser eenen erfchijns van alsoe vele als men bevijnden sal behoirende, ende van gelycken gewoenlijck is te

²⁶⁵ oude oorkonden.

²⁶⁶ Er staat in dit woord vu. Men schreef toen ter tijd in plaats van eene u soms eene w of vv.

doene; soe soude mij verduncken, nochtans altijd onder correctie van Uwenr Eerw., dat die begeerte der voirs. van Bercheijck wael (wel) redelijck ende doenlijck soude sijn, gemerct onse heer die Keyser daer nijet by vercort en sal sijn, ende dat die innegeseten van Bercheijck dair gansselycken inne consenteren. Eerweerdige, Edele, Wyse, Voorsichtige, lieve heeren, dat is 't gene, dat ick hier inne bevonden hebbe, dwelck ick Uwen Eerw. overscryve om by Uwer Eerw. dair voirts inne gedaen te worden soe behoeren sal. Gescreven 't Sertogenbossche den XIII dach Junii Ao XVcXXV.

Die al Uwer goetwillighe dienre
GOERT VAN EYCK, rentmeester²⁶⁷

Suscription: [Op het adres stond, red.]:

Eerwerdige, Edele Heere Jeronimus van der Noot, Cancellier ende andere van den raede in Brabant, myne besundere lieven heeren."²⁶⁸

"Schepenen, kerkmeesters en de verdere inwoners verklaren, 28 Juni 1525, hoe welëer Hertog Jan hun vergund had gemeenteheide te verkoopen en de opbrengst tot opbouw der kerk te besteden. Het beneficium der hun verleende letteren hadden zij mogen gebruiken, maar het lang beraamd plan om de kerk te vergrooten enz. was door oorlog, sterfte en duren tijd tot hiertoe uitgesteld gebleven. Met den bouw van een prachtig kruiswerk aan de kerk was toch nu begonnen en om het te voltooiën, verzochten de inwoners weder om heide te verkoopen, wat hun eindelijk veroorloofd werd."

Het volgende is lezenswaardig.

"Aan mijne Heeren van Cantillon ende andere van den raede in Brabant.

Thoonen ende geven seer ootmoedelijck te kennen uwer heeren goetwillige ende onderdanige dienaren Scepenen, kerckmeesters ende gemeyne nabueren der vrijheijt van Bercheijck binnen desen lande van Brabant, hoe dat tandere tijde huere voerdere²⁶⁹ sekere letteren van octroye oirlove ende consente vercregen hebben gehadt van wijlen hertog Janne van Brabant Saliger memoiren, bij denwelcken hen geoirloft geconsenteert ende geacordeert wiert, dat sij

²⁶⁷ Goort van Eyck was eigenaar van het kasteel te Blaarthem.

²⁶⁸ Naar eene copie in Arc[hives] de Belgique., Chambre des Comptes, carton No. 323.

²⁶⁹ Opvolgers, nakomelingen.

ter eeren gods ende ter edificatie²⁷⁰ ende behoudenisse van sijnen temple ende parochiekercke van der vrijheit van Bercheijck voirs. soudou mogen vercoopen alsoe vele van hueren gemeijnten ofte t'erve uijtgeven als henlyuden van noode sijn soude om't volmaken van haerder voirs. kercke ofte t'erve ende niet voirder, ende hoewel desen achtervolgende de voornoemde supplianten ende haer voerde-re wel hebben mogen gebruijcke 't beneficie van haeren voirs. openen letteren van octroye ende consente nyet min onder tdexel²⁷¹ van der oirlogen, sterfte ende dueren tijde die naderhant geweest is, soe en hebben sij daertoe nyet gevoechlijck connen verstaen tot nu toe dat sij een seer scoen Cruijswerck in deselve kercke begonst hebben, twelck sij gheerne volmaken soudou, maer en soudou tselve nyet connen verlasten²⁷² ten waer dat hen bij u mijne voirs. heeren geconsenteert worde gelijcke letteren van oirlove ende consente daer toe dienende, bidden daerom seere oitmoedelijck de voirnoemde supplianten dat uwer heeren eerwerdich[he]heden gelieven willen hen te desen fijne te verleenen ons heeren 's Keijzers open letteren van octroye, oirlove en consente van te mogen t'erve uytgeven of vercoopen op haere voirs. gemeynte ofte erffelijcke ofte lijftocht, rente daer op besetten tot als de vele penningen toe als hen van noode wesen sal tot volmaken van der voirs. kercke ende torre ende nyet voirder, ten eynde dat de voirs. kercke moge onderhouden worden ende een gotlijcken dienst daerinne van oude tijden besedt, volvoert ende volbracht ter eeren gods. D'welck doende etc."

En Marge. "Gesien deze supplicatie bij mijne heeren van den rade, in absentie mijns heeren des Canceliers van Brabant met oick den briefff oft adres gescreven bij den rentmeester van den Bossche, sijn van advyse, dat men desen supplianten wel soude mogen verleenen openen brieven van octroye achtervolgende haerder begheerten; niettemin versoecken aen de heeren ende meesters van der Camer van der rekeninghe dat sij dese Supplianten oick oversien ende daerop oick hen seijnden haer advis te wetene ofte accorderen desen Supplianten tgene des voirs. is onse heer de Keijser soude daer bij mogen hebben enich interest oft prejuditie in sijne bede oft andersins. Actum in den rade geordineert in Brabant XXVIII Junii Ao XVcXXXV Mayeurs.

²⁷⁰ Optimmering.

²⁷¹ Druk, lijden.

²⁷² Betalen.

Plus bas. gesien bij den lieden van desen kameren dese requeste ende voordere brieve van advyse des rentmeesters van den Bossche daer aen gehecht, soe vercleren deselve liede dat sij op t'selve requeste niet gevueglic advys en souden connen gegeven ten waer dat die Supplianten eerst ende voiral deden blijcken ende overbrachten haere oude Carten die sij hebben van hueren gemeijnten daer af in den brieven van octroye hertogen Jan mencie gemaect wordt, ende oick dat sij vercleerden hoe vele sij sundert der concessien der voirs. brieven van octroyen van denselven haerer gemeijnten uitgeven oft vercocht hebben, om alsoe onsen heer den Keyser ende eenen iegelijcken daer inne te besorgene alsoet behoert. Actum in den kameren van der rekeninghen te Brussel ultima Junii Ao XVc ende vier en twintich."

Kort na 't jaar 1800 wilde Bergeik, een paar malen, een klein deel heidegronden, met Eersel bezeten, verkoopen, waarmede deze gemeente niet instemt. Ik heb deswege vroeger geboekt:

In 1803 verzoeken Willem en Hendrik van de Ven, inwoners te Bergeik, bij den Zwartten Wijer, alwaar de wegen van de Witrijt op Postel en van Lommel op Bladel bij elkander loopen, ieder tot 15 lopensen gemeentegrond onder Eersel à 4 gl. het lopense te mogen ingraven en die aan hen te transporteeren. De raad van Eersel wijst het verzoek van de hand:

1e. "Zou het al te nadeelig voor de gemeente wezen.

2e. Te gemoet gezien, wanneer daar eene hut of soortgelijke woning gebouwd wierde, zulke niet dan tot verblijf als oponthoud van struikroovers te zijn en dit niet dan tot onveiligheid van passerende als van de op- en ingezetenen als anderszins te zullen verstrekken."

Jan van den Berg te Bergeik verzoekt aan het gemeentebestuur van Bergeik 20 lopensen heide omtrent de Witrijt in eigendom te bekomen, wat die van Eersel met verwondering zagen "want de hei ligt onder Eersel. De gemeente of het gemeentebestuur van Bergeik heeft niet met die hei te doen; wel is waar zijn gehuchten, te weten die van Berkt, Broekx en Weebosch volgens de uitgift van 1326 tot het medegebruik gerechtigd, doch geen recht komt over dezelve aan Bergeik toe. De voorbeelden in de Meierij, dat gehuchten van naburige plaatsen gerechtigd zijn in de bijgelegene gemeenten, zonder dat daarom die gemeentebesturen eenige directie of ontzag over

zoodanige gemeentegronden hebben, vindt men menigvuldig: Veghel, Esch, Heeswijk, Boxtel, Udenhout enz.”²⁷³

Verhuringen of Verpachtingen

In 1666 wordt goed voor de gemeente- of dorpslasten liggende verhuurd.

In het jaar 1738 bracht de huur der desolaat liggende landerijën de toen aanzienlijke som van 98 gl. op.

In 1802 zijn 25 lopensen en 16 1/2 roeden voorhoofden, aan de erven van particulieren gelegen, verkocht en hun getransporteerd. Hieronder behoort het perceeltje grond ten oosten van het woonhuis van P. Willems thans M. Rademakers bij het raadhuis en den nu gedempten brandkuil. Verder zijn vele perceelen, ook ten zuiden der Straat in die lijn gelegen tot voorbij den almede gevulden Plaskuil²⁷⁴, verkocht. Al de dit jaar verkochte voorhoofden, zijnde 46 koopen of perceelen te zamen *f.* 340 opbrengende, lagen, met uitzondering van de genoemde, nabij het Slot en de Lind, in het Eind, de Broekstraat, het Loo, de Rund enz.

Ten jare 1810 gingen, behalve aan de Hervormde gemeente, aan 14 inwoners van 't Eikerëind, één of meer perceelen nieuwe gronden in eigendom over. De meeste lagen aan de rechterzijde der Straat, tusschen den verkleinden brandkuil, waar de weg van de Lind komende in dien van 't Eind uitloopt, tot aan 't Heike aan de grens van Westerhoven. Deze strook gronds, tot hiertoe onbebouwd of hier en daar met boomen bezet en aan de vóórzijde der huizen gelegen, werd spoedig tot tuin of anderszins gebezigd. In bijna alle straten en gehuchten zijn, vooral in den loop van eene eeuw, dergelijke strooken gronds aan ééne, soms aan beide zijden bij de woningen, aan de bezitters der erven afgestaan. Door deze cultiveering is op sommige plaatsen de openbare straat versmald, en staan nu eenige huizen daarvan meer verwijderd. Nieuwe huizen worden daar nu gewoonlijk meer in de nabijheid der straat gebouwd.

²⁷³ Resolutiën der dingbank Eersel 1800-4.

²⁷⁴ Een bundel papieren onder 't dorpsarchief.

1812

Geheel of meerendeels altoos onbebouwd gebleven gronden vóór de huizen van de Straat, de Lind en het Eikerëind, alsmede de aanzienlijke plek tusschen de Lind, aan de twee zijden van den weg van dáár naar het Eind en een deel aan dien naar Borkel, zijn door de gemeente verkocht. De grootste ruimte dezer woeste gronden behoorde onder de Rundspade.

In 1842 zijn 74 b. 20 r. 60 el uit de gemeenschappelijke heide met Westerhoven en Borkel bij de 7 Heerlijkheden verkocht.

28 Maart 1849 is besloten de vroeger geveilde heide boven Witrijt in April ek. op nieuw te veilen en de noodige bekendmakingen in de Neder[andsche] en Belgische couranten te doen plaatsen.

27 Mei 1850 zijn 364 hectaren heide, aan de grens van Lommel gelegen, geveild en 14 dagen later voor *f.* 8133,50 aan den heer W. Clermont te Maastricht toegewezen.

Nadat jonkvrouw Elise Maria Josepha ... Barones van Gijsegem uit Vlaanderen, te Postel verblijvende, eene zeer groote woning met andere gebouwen op grond van Postel had gebouwd en daar heide ontgonnen had, liet zij in 1854 ook een begin maken met den aanleg van bouw- en weiland op Bergeickschen bodem. Hiertoe moesten heide - en met binnenwater bedekte woeste gronden - drooggemaakt en ontgonnen worden. In volgende jaren is zij daarmede voortgegaan, waardoor weldra eene aanzienlijke oppervlakte in bebouwd grond herschapen was. Men noemt deze streek *het Ven*, omdat ze onmiddellijk aan en in het Boxven gelegen is. Ook de genoemde huizinge heet men "*het Ven*".

Een huis bij de wetering aan den weg gebouwd in 1902.

Langs den openbaren weg van Bergeik naar de gewezen barrier, tegenover het gehucht de Maai, zijnde hiervan twee minuten gaans verwijderd bij de zoogenaamde Maaierbergen is in 1902 door de gemeente Bergeik eene landbouwerswoning gebouwd ten gebruike van een landbouwer of arbeider, die de gemeente-vloeiweiden kan bewerken en onderhouden.

Hoofdstuk XXXIV

Belangrijke, curiëuse en andere gebeurtenissen van allerlei aard, niet in de andere Hoofdstukken behandeld, chronologisch medegedeeld.

358

De vroegst waargenomen winter in ons gewest valt in dit jaar. Toen verschilden de winters niet veel van de tegenwoordige.²⁷⁵

406

Wandalen, over den Rijn gekomen, verwoesten ook Taxandrië te vuur en te zwaard.

821 - 822

Koude winter door gansch Europa.

873

Van over den Rijn verschenen sprinkhanen, een duim dik, een scherp gebit en zes vleugels hebbende richtten zij in onze gewesten ongelooftelijke verwoestingen aan. Deze wolk sprinkhanen verbleef er in Augustus.

1120

Er heerscht eene ijsselijke smetziekte, oudtijds *pestilentie* geheeten.

1126

Felle winter; de graanoogst mislukt.

1183

Schrikbare duurte der rogge. Deze steeg van 5 à 6 stuiv. tot 50 à 60 schellingen.

1189

Geen winter.

1289

Schier niet.

²⁷⁵ *De strengste Winters in de Ned[er]landen*, door J.H. Darings, 1841.

1315

Een hevige regen in Maart ontstaan, hield bijna het geheel overig deel van het jaar aan en veroorzaakte duurte, hongersnood en pest, waardoor in deze oorden een derde deel der inwoners stierf.

1318

Er stierf 9/10 van 't rundvee in sommige oorden. Niemand durft rundvleesch eten. De nazomer is verbazend droog.

1329

Naar het schijnt werden omtrent dezen tijd, alhier jaargedingen tot ontdekking der waarheid van gepleegde misdaden en overtredingen in het werk gesteld. Op verbeurte eener boete moesten alle vrije lieden die tot den omtrek van het rechtsgebied behoorden bij dit jaargeding verschijnen en alle misdrijven en overtredingen die hij wist, binnen den omtrek van het rechtsgebied, sedert het laatste jaargeding bedreven te zijn, zelfs zijne eigene misgrepen, op eed, bekend te maken. Hierom is zulks *gemeene waarheid*, ook *stille waarheid* genoemd; want daarbij hadden ook geheime ondervragingen plaats.

De jaargedingen worden in de Costuijmen van verscheidene dorpen der Meierij vermeld, o.a. ook van die te Bergeik. Op het laatst der 18de eeuw was in Peelland het houden van *gemeene waarheid* nog niet geheel vergeten en bleef ook in Kempenland tot die eeuw in zwang.²⁷⁶

1331

Dit jaar stierven te Bergeik 400 menschen aan de pest. Het is de eerste pestziekte alhier, die door de geschiedenis vermeld wordt.

1387

19 September gelast hertogin Johanna den steden, dorpen en vrijheden der Meierij manschappen te zenden, om met schoppen of spaden aan de vestingwerken, de grachten en stroomen van 's Bosch te gaan werken, wanneer de regeering dier stad hun dit bevelen zou. Ook moest zulks aan de bestaande of nog te maken fortificaties in andere plaatsen der Meierij geschieden. Van dit tijdstip zijn de plaatsen menigmaal tot het gemelde graafwerk alsook om de be-

²⁷⁶ Westendorp, *Antiquiteiten*, 1819, blz. 8 enz.

noodigde karren of wagens, elk naast den gestelden tax naar 's Hertogenbosch te zenden.

1399 - 1400

Een lange en strenge winter.

1407 - 8

Deze was de verschrikkelijkste winter, welke volgens eenparige getuigenis der kronijkschrijvers gedurende vijf eeuwen in Europa gezien was. Hij werd *de groote winter* genaamd.

1418

Gestrenge winter.

1421

Zachte winter.

1423

Hevige winter.

1434

Geweldige duurte en hongersnood.

1434 - 35

Duurte der levensmiddelen en gebrek daaraan ten gevolge des winters, welke minder streng dan die van 1423, daarentegen veel langer aanhield en met den naam van *lange winter* bestempeld werd.

1439

De pest, welke vier jaren tot 1442 aanhoudt, veroorzaakt veel sterfte. Dit laatste jaar heerscht een hevige winter.

1453

Alle dorpen der Meijerij zenden hunne gravers naar Den Bosch om de stadsgrachten zooals behoort uit te diepen. Er was nood. Deze oproeping geschiedde volgens den privilegiebrief aan de stad in 1387 verleend.

1454 en 55

Er onthouden zich eene menigte booswichten *moordbranders* genoemd, die de ingezetenen brandschatten en als ze niet betaalden de

de huizen in brand staken. Door den hoogschout van 's Bosch zijn ze eindelijk geheel uitgeroeid. Ruim duizend Filips ridders beliepen de kosten daarvan. De hertog beval dat deze, bij wijze van bede of belasting over de Meiërij zouden omgeslagen en betaald worden.

1457 - 58

Streng winter ook die van 1465.

1468

Men beschouwde de winter als eene straf des Hemels, zoomede die van 1480.

1471

Gehuurde krijgsknechten komen hier te lande in gebruik. Tot hertoe waren de ingezetenen onder Hoplieden en Schutterijën, ook Vaandelen of Gilden verdeeld, gewoon geweest tegen den vijand te veld te trekken.

1481

Ongedisciplineerde troepen van den hertog van Brabant zwerven door de Meiërij en berokkenen weken achter elkander de ingezetenen groote schade en ellende. Aan hunne geweldenarijën bieden de Meiërijenaars moedigen tegenstand.

1493

Door de ruwe zwerftochten der Gelderschen is dit jaar voor de Meiërij erg ongelukkig. De plaatsen in dezen omtrek deelden hierin.

1495

Steden en dorpen zochten in die rampvolle oorlogen steun bij elkander. - 's Hertogenbosch, Eindhoven, Helmond, Oosterwijk, Os, Oerle, Rode, Oorschot, Lommel, Eersel, Waalwijk, Bergeik, Mierde en Beek sloten dit jaar eene overëenkomst, om bij gebeurlijke of mogelijke rampen elkander bij te staan.

1503

Ruiters en Gelderschen loopen dagelijks de Meiërij af en beschadigen de landlieden. Kempenland ontvangt bevel zijne sterketten, draaiboomen en landweeren in orde te brengen.

1504

Ieder dorp moest met vier man op de been zijn om tegen den vijand te waken. Voor twee maanden onderhoud van 500 *knechten* werd het genoodzaakt te 's Bosch te komen voldoen.

1506

Hertog Karel van Gelder stelt het dorp onder brandschatting. Het Fransche leger bevindt zich 1 September alhier en in de omstreken om de Gelderschen te helpen. Ook waren er Franschen te Oirschot gelegerd.

1507

Willem Last was van den Drossaart te Hasselt gearresteerd "*ter cause van drie ellen lakens tot Bercheyck boven paspoort genomen, de el van eenen gouden gulden, ende noch denselven van ander laken in gelijcken formen gerestitueert 30 st.*"²⁷⁷

Na aankomst van 1500 Gelderschen in Februari te Eindhoven begon er andermaal de oorlog. Elke plaats van 't kwartier ontving bevel zich gereed te maken.

1512 - 13

Er worden uit 's Hertogenbosch boden aan verschillende dorpen in Kempenland afgezonden, om met hun volk Bercheyck te gaan versterken. In de stadsrekening van 's Bosch leest men desbetreffelijk: "*Item tenselven daighe (6 October) Gerit van der Hellen gesonden met eenen plackaet in Kemplant, ter cause voirs. hen bij een te haldenen tot Bercheijck en men peerden uiten Hove wachtende was.*"²⁷⁸

Vermoedelijk bleef dat oorlogsvolk eene maand alhier, toen er althans een deel zal vertrokken zijn, wat met de volgende woorden in de Bossche rek. voorkomt: "*Item 6 Novembri (1512) Henrick Otten gereden met brieven tot Bercheijck aan de knechten van Wissen, omme in de Langstraet te comenen.*" Nog in die maand worden brieven aan den Burgemeester en den Markgraaf van Antwerpen die te Bergeik en te Geel verbleven, gezonden. Het oorspronkelijke in gezegde rekening luidt: "*Item ten selven daighe (dit 22 November) Arnt van Empel gesonden naer den Bourgemeester*

²⁷⁷ *Inventaris der Archieven van de stad 's Bosch* door R.A. van Zuylen

1ste stuk, blz. 177. -

²⁷⁸ *Id.* 2de stuk.

ter ende Merckgreeff van Antwerpen tot Bercheyck ende Gheel liggende met brieven ter cause van den knechten van Wissem."

Dezelfde bode vertrekt 17 December met een' brief naar Bergeik en Balen aan den markgraaf van Antwerpen, in welke plaatsen hij met zijne ruitery is gelegerd. De bode brengt antwoord.

1513 - 14

Omdat de Gelderschen te Roermonde bijeen trokken is *"12 Februari 1513 Henrick Otten tot Bercheyck gereden, een der ruiteren aldaer liggende, hen adverterende van der vergaderinge der Gelderschen te Remunde."* In den zomer dezes jaars zijn aan dien Markgraaf, nog te Bergeik toevende, brieven gezonden, om van daar met zijne ruitery en gravers te 's Hertogenbosch bij den Graaf van Nassau te komen. *"Item"*, zoo luidt de stadsrek., *"9 Juni Henrick Otten gereden inder nacht met brieven aen den Merckgreef tot Bercheyck omme metten ruyteren ende den grevers alhier bij den Heer van Nassauwen te comenen ende brocht antwoordt."*

Kosten door die van Bergeik op bevel van den Heer van Waalhem, Markgraaf van Antwerpen en den Graaf van Nassau, in den tocht van het leger naar het opperkwartier van Gelder gedaan komen met deze woorden in de Bossche rekening vóór: *"Item dien van Bercheyck van kosten bij hen gedagen ende geleden ten bevele van de Heer van Waalhem, den Merckgreef van Antwerpen ende nae bij den Heer van Nassauwen in wagen en bussen te bueren opten toicht naeden oversten quartiere, perdenhuer, bodenloen, die waarde te houden, met meer andere costen voere hen in den extracte gepas-seert, isaemen beloopende 45 Rinsgl."*

Onder allerhande zaken waar echter de gewone achtergelaten zijn, leest men voorts in gemelde reken.: *"meester Goessenens Adriaenss deser stadt Procureur tot Colen (Keulen) voer sijnen dienst ende salaris, van dat hij aldair deser stat saken tegens meester Jannen van Zegen, bussesmyt ende voirts tegens Albrecht Keije aldaer, van sijnen Herinck (haring) tot Bercheyck voer prijs gewesen bij den Merckgreef van Antwerpen, etc."*

Er schijnt mitsdien in 1513 haring uit Keulen aangevoerd, te Bergeik benaderd of gecalangeerd te wezen. Leest men de Bossche rekening van 1514 dan heeft men hiervan zekerheid. Met andere zaken wordt in den herfst van dit jaar een proces in den Raad van Brabant gewezen, aangaande het *"contrearrest ten oc....e* [? red.]

van den afgenomen hernick (haring) tot Bercheyck op die van Colne (Keulen) gedaen.” En verder van “certificatiën A. Keije van Heerinc te Bercheyck angeslagen en der conventie des bussesmijts den Gedeputeerde van Colne medegegeven 4 stuiiv.”²⁷⁹

Voor het onderhoud der krijgsknechten, die onder het bevel van den Markgraaf van Antwerpen, in den oorlog tegen de Gelderschen te Bergeik waren gelegerd, had de stad 's Hertogenbosch haar aandeel, zijnde den 4den penning van 2000 Philips gl., aan Antwerpen toegezegd, waarvoor 's Bosch erf- en losrenten verkocht, welke in hare rekening van 1514 - 15 wordt verantwoord.

1515 - 16

De Meiërij, inzonderheid ook Kempenland had op het laatst van 1515 en het begin van 1516 zeer veel van straatroovers te verduren. De hoofdschout van 's Bosch trok met zijne dienaren en schutters naar de Kempen 17 Januari 1516 om die boosdoeners te vangen wat niet gelukte. Zij werden later aan de Bossche regeering voor geld verraden.

1522

Groote duurte der levensmiddelen en hongersnood. De winter was zeer langdurig geweest.

1524

24 Maart ontvangt de schout van Kempenland te Bladel woonachtig brieven uit 's Bosch om zijn volk, tot afweering en verdediging voor een' inval der Gelderschen gereed te hebben. Bijzonder duur zijn de levensmiddelen.

1525

Om de Gelderschen te wederstaan worden de ruiters en het voetvolk te Bergeik en andere plaatsen benevens de huislieden daaromtrent liggende, bevolen naar Peelland te vertrekken waarom 28 Mei Marten Arntss met brieven van den Maarschalk van Batenburg, uit 's Hertogenbosch naar Bergeik enz. gezonden is.

²⁷⁹Dorpsrekeningen

1526

Den geheelen dag woedde 8 Februari een zoo hevige wind en tempeest als ooit een mensch gezien of gehoord had. In deze streek veroorzaakte dit groote schade.

1528

Een bode rijdt 28 Mei met brieven naar Bergeik. Lommel en Moll, om aan de ruiters en het voetvolk in die streken liggende, alsmede aan de huislieden aldaar, dat zij naar de Peel moesten vertrekken, mits de Gelderschen het voornemen hadden te Roermonde over de Maas te komen. Dientengevolge werd al het te missen krijgsvolk bijëengezamd en werden de plattelandsbewoners tevens bij klokslag opgeroepen.

Op Pinksterdag zijn de Gelderschen door de inwoners der Meiërij geslagen. Van het platteland of landsvolk sneuvelde in dit gevecht, hetwelk bij Leende plaats vond, 250 man, van de eerstgenoemde verloren zij 900 koppen en vele voorraadwagens, doch op hunnen geheelen tocht omtrent 2000 personen.

1530

Eenige dorpen in Kempenland toonden onwil om gravers naar 's Bosch te laten gaan, die nu aangeschreven werden voor elken graver 1 1/2 stuiver te zenden. Zie ook 1531.

1531

Volgens oude privilegiën en costuijmen waren in Augustus sommige dorpen aangeschreven om hunne quote²⁸⁰ van mannen naar 's Bosch te zenden, ten einde aan de vestingwerken dier stad te arbeiden waaraan velen voldeden. Eenige vrijheden en dorpen, inzonderheid die laatstmaal niet gegraven noch gecontribueerd hadden, makende sommige in Kempenland daarin wat onwilligheid of weigering, waren vervolgens aangeschreven voor elken man of graver van hun kwartier 1 1/2 stuiver te zenden en was in die manier van de vrijheid Bercheijck 7 1/2 Carolus gulden te 's Bosch ontvangen, zijnde het grootste bedrag der tien genoemde plaatsen.

De ontvangst van dorpen enz. der Meierij die in plaats der gevorderde gravers tot opgraving der grachten rondom de stad 's Bosch geld gezonden hadden, bedroeg in 1545 het totaal van 46,577 Carolus gl. 13 st. 3 1/2 oirt. Voor iederen graver was toen de

²⁸⁰ Inv. 2e stuk, Dorpsrekeningen

bepaalde som twee blanken. Voor de gezonden gelden konden dan andere gravers gehuurd worden. Of Bergeik behalve in 1531 meermalen geld in plaats van werkvolk zond, wordt in den stadsinventaris ook niet van andere plaatsen vermeld.²⁸¹

Er is duurte der levensbehoefden.

1536

11 December wordt het krijgsvolk aangemaand, om zich ten opzichte der plattelandsbewoners heuschelijker te gedragen.

De levensbehoefden waren zeer duur.

1538

Moordenaars en brandstichters doen den huisman in de Meiërij groote dreigementen en overlast, ook in 't begin des volgenden jaars.

De winter was zacht. In Maart waren de hoven met bloemen bedekt.

1540

Wegens langdurige droogte verdorde het gras en de rogge bevond zich reeds vóór Sint Jan (24 Juni), waarvan geen toen levend mensch geheugenis droeg in de schuren. De bijkans ondragelijke hitte veroorzaakte nog datzelfde jaar besmettelijke heete koortsen, gepaard met rooden loop en ijelhoofdigheid, waaraan eene menigte personen, de meeste na eene ziekte van 8 of 9 dagen stierven.

1541

8 Juni ontvangen de dorpen der vier Meiërijsche kwartieren last, om overal hunne draaiboomen en forteressen op te maken. 29 Juli wordt hen bevolen een zeker getal hunner ingezetenen naar 's Hertogenbosch te zenden.

1542

In Juli dezes jaars bevinden zich militaire troepen alhier. Onder de papieren des Rijks te Brussel²⁸² ligt deswege eene door den heer Fr. Cuijpers genoemde *curieuse* omschrijving. Maarten van Rossum was dat jaar met zijne "Geldersche Francoisen", zooals in deze streek zijne benden genoemd worden, in Brabant gevallen.

²⁸¹ Id. 4de stuk.

²⁸² No. 24. Papiers d'Etat No. 13.

1543

Een zeer strenge winter.

1546

Buitengewone duurte in dorpen en steden. Het grootste gebrek werd op het platteland geleden. De boeren vooral uit Kempenland en de Maasdorpen trokken in groote troepen naar 's Hertogenbosch om er zoo veel brood en andere levensmiddelen te koopen als hun mogelijk was.

1551

Een reglement op het stuk van salarissen is in den Raad van Brabant geïmpetreert²⁸³ en eene rekening en ordonnantie bij schepenen, gezworenen enz. gesloten.

1554

Door pest en hongersnood sterven in de Meiërij vele menschen. Het is een hevige winter en een nat jaar. De voorzomer is er droog geweest, waarom er weinig vruchten waren gegroeid.

1555

Volgens de *Kroniek van Hoorn* was de zomer van 1561 zonderling regenachtig en zeer nadelig voor den landbouw.

1556

Buitengemeen heet en droog is de zomer: van April tot Augustus regent het niet; alle granen op het veld en alle boomvruchten verdorren, door honger en dorst sterven vele menschen, daarna ontstaat eene groote duurte, waarbij in het volgend jaar de pest, waaraan veel volk in de Meiërij sterft.

1557

Nooit was een zoo dure tijd geweest.

1562

Een buitengemeen natte oogst, dien men schier niet kon binnen gehaald krijgen.

²⁸³ Bekomen, verkregen

1564 - 65

De geschiedschrijvers vermelden den winter als een der strengste welke immer heeft plaats gehad.²⁸⁴ Volgens de *Kroniek van Hoorn* was de zomer van 1565 zonderling regenachtig en zeer nadelig voor den landbouw.

1567

Een spion vertrekt uit 's Bosch naar Bergeik, om te weten waarheen het krijgsvolk trok, hetwelk er van Amsterweel gekomen was. De tekst deswegens in genoemde Stadsnotulen luidt: "*Item Rombout Willems te perde gesonden na Bercheyck ende aldair rontomme om te vernemen wair de knechten Oesstenweel thooft heenen hadden, dair van van perthuer betaelt 25 st., ende voir sijn moyten ende cost 2 gul. 5 st.*" Deze bode, ook Willemse enz. geschreven, wordt in dien dienst vaak gebezigd. Gedurig komen te dien tijd dezelfde boden voor. De heer Prosper Cuypers heeft o.a. ook genoemden post overgenomen in zijne *Documents des troubles réligieux du 15e siècle*, 1858, I. p. 628.

Er heerscht dure tijd, ziekte en sterfte. Volgens eene Weertsche kronijk was nooit meerderen honger onder de menschen en had men in 300 jaren desgelijks niet gehoord. Ongewone verschijnselen aan het uitspansel en groote schokken van het aardrijk kwamen ook in dit gewest als vier jaren geleden vóór. Deze ontsteltenissen herhaalden zich in 1570 en 1580.

1570 - 71

Buitengemeen felle winter.

Er wordt aan de ingezetenen der Meiërij eene groote belasting gevraagd tot het maken van een kasteel binnen 's Bosch. Kempenland moet als andere kwartieren, karren naar die stad en de huislieden hunne granen derwaarts zenden. Reeds te voren was den stadhouder een bode gezonden, om karren te bestellen die aarde van de Bossche straten zouden gaan vervoeren. Dergelijke bevelen ontving o.a. ook Bergeik. Den 21 Augustus zond de regeering gelijke aanschrijving aan de vier kwartierschouten der Meiërij.

1572

Bij gesloten brief wordt Bergeik (en andere plaatsen) in Augustus gelast, om "*navolgende een gegeven plakaat, het koren gedorschen*

²⁸⁴ Zie o.a. Kronijk uit het Klooster Maria Wijngaard te Weert 1442 - 1567 in *Publications de Limbourg*, 1875.

of ongedorschen binnen 's Bosch te brengen." Ook moesten, omtrent dit tijdstip de plaatsen der Meierij een zeker getal karren leveren om de aarde uit de stads stroomen op de straten liggende naar de stads wallen te voeren. Ruim eene maand later wordt een spion over Oirschot, Oerle en Steensel naar Bergeik en over Eindhoven terug gezonden, om van den tocht des Prinsen leger narichten te bekomen. De bode gaat die route in drie dagen.²⁸⁵

Toen de toenemende dieverij en rooverij ten platten lande door de Hollandsche soldaten alhier liggende, dagelijks gepleegd, neemt de regeering eindelijk maatregelen. De *uitteringen* die zij in elk dorp gedaan hebben worden opgeschreven.

1573

De schouten van Kempenland enz. krijgen aanschrijving om wagens te leveren, ten behoeven van den hertog van Alva, die daarmede van Grave naar 's Bosch komen moest. Op dit jaar wordt gemeld dat men hier te lande van de Spanjaarden de krijgskunst afzag en leerde.

1574

De drossaart van Brabant te Postel verblijvende, meldt per brief aan Z.M. den keizer, dat het grootste deel der gevangenen, de Duitschers van Foncker door die van Bergeik gevangen genomen waren en zij op zijn verzoek aan gezegden Foncker hebben moeten overleveren en ontslaan en vraagt of zij hieraan voldaan hebben enz. Van dien brief, 10 Januari 1574 gedateerd berust eene copie in het archief van België te Brussel. Liasse 133.

1575

Ter voorkoming van opstand en geweld was eene talrijke ruitermacht onder commando van den graaf van Aremborg te Eindhoven ingekwartierd. Moeiëlijk kon de noodige fourage voor deze bezetting, welke men om den immer dreigenden opstand niet verwijderen mocht gevonden worden. Door de stadsregeering werd tot onderhoud der troepen van Aremborg van de omliggende dorpen 3000 gulden geleend. Gedurende dezen toestand die tot 1575 aanhield, leden de dorpen grooten overlast en schade. Bergeik en Riethoven waren de eersten die eindelijk klaagden bij Alva's opvolger Don Lodewijk de Requesens. Zij verhalen in bijzonderheden wat ze

²⁸⁵ Inv[entaris] v[an] 's Bosch, 5e, bl. 856

gedaan hebben om de oproerlingen van den koning van Spanje te wederstaan. Uit deze klacht van 22 Juni 1575 blijkt, dat ze daarenboven bezwaard werden door de soldaten van den kapitein Cigonia, van Antonio d'Avalos en van anderen te Eindhoven in garnizoen. Dagelijks werden zij door die rebellen lastig gevallen, waardoor ze gedwongen waren tot hunne groote kosten 200 *arkebusiers* en 400 *pieckeniers* op de been te houden. Deze troepen boden de rebellen krachtigen tegenstand en namen verscheidene malen geheele benden gevangen, die ze den kolonel de Bouckere of den schout te 's Bosch overgegeven hadden.²⁸⁶

“Niet alle dorpen”, zegt de heer L. Houben²⁸⁷, “waren echter zoo gelukkig als Bergeik, hetwelk een leger van 600 man op de been konde houden om de rebellen te weerstaan. De meeste dorpen stelden zich onder de brandschatting der geuzen en verkregen daardoor sauvegarden. Wat bleef hun anders over. Dit verdroot en verbitterde echter de regeering te Brussel in de hoogste mate, zoodat zij dreigde de boeren bij dozijnen op te hangen.”

Morillon schreef destijds aan den kardinaal Granvelle: *“Ik heb mij geërgerd dat men het zoo euvel heeft opgenomen van die arme lieden uit de Kempen, die elken dag door den vijand bestolen worden, dat zij heimelijk brandschatting aan de geuzen en den prins van Oranje betalen, zoodat door Cigonia en Baptista de Taxis eenige sauvegarden werden gevonden bij de kisten dier arme lieden, dewelke dagelijks worden beroofd... Men moet óf de Kempen verdedigen óf die arme lieden toestaan dat zij brandschatting aan den vijand betalen, om het leven van vrouw en kinderen met het hunne te sparen, en vee en oogst te bewaren, ofwel men moet alle huizen door het vuur vernielen. ... Men wil wel de bede maar men wil den boer niet beschermen”*.

De regeering van Eindhoven wilde Bergeik en Riethoven noodzaken om tot onderhoud der lichte ruitery te Eindhoven garnizoen houdende, zelfs eer dat ze daartoe last of bevel ontvangen hadden bij te dragen. Te dier voldoening hadden die van Eindhoven twee schepenen uit Bergeik en Riethoven gegrepen. Zij vragen recht hen los te maken en hunne verteeeringe te betalen. Don Louis de Requesens schrijft 30 dier maand aan den drossaart en de schepenen van

²⁸⁶ Archives de Belgique, Papiers de l'Etat, Liasse no. 146.

²⁸⁷ Morillon aan Granvelle. Bibliotheque de Besançon, bij Houben.

Eindhoven en gelast hun, de beide schepenen van Bergeik en Riethoven, door hun wederrechtelijk gearresteerd voor hunne quote in de betaling der lichte paarden te Eindhoven in garnizoen onmiddelijk te ontslaan.

1576

Hier en in den omtrek bevinden zich menigvuldige troepen. Eens of meermalen zend[t] de regeering van 's Bosch [een spion?; red.] herwaarts en andere plaatsen rondom, die moet vernemen waarheen het krijgsvolk trok.

In de Kempen heerscht wrevel om de hatelijkheden van Cigonia en de ruitery van d'Avalos. Waar niet de gedwongen quote volgde gingen beide veldoversten ruw en wreed te werk. Er was namelijk in December 1575 op last van Don Lodewijk, door Eindhoven eene contributie bepaald, waarin ook de omliggende dorpen moesten betalen en ze gevrijwaard werden tegen de invallen van vijanden en kettters. Alle dorpen die in het garnizoen van Eindhoven moesten contribueeren waren dáár 2 September ter dagvaart beschreven, om door Eindhoven's schepenen de respectieve taxen te hooren vaststellen, maar vele bewilligden in hunne raming niet. Onder deze bevonden zich de afgevaardigden uit Bergeik en Riethoven, die met gecommitteerden van 18 andere plaatsen uit Peel- en Kempenland verklaarden nog vijftien dagen in de contributie te zullen bijdragen, mits Eindhoven de onwillige dorpen tot betaling zou weten te noodzaken. Helmond en zes dorpen uit Kempen- en Peelland weigerden zelfs gecommitteerden te dier dagvaart te zenden. Het jaar hetwelk tot hiertoe met Paschen was begonnen nam van nu af in de Nederlanden en dus ook hier met 1 Januari eenen aanvang. Requesens had dit bij ordonnantie van 16 Juni 1575 vastgesteld.

1577

Een lange winter.

Het Spaansche leger bevindt zich in het voorjaar alhier op vele dorpen, wanneer de regeering van 's Bosch gedurig spionnen herwaarts zendt.

1578

De muitende Spanjaarden brandschatten de geheele Meiërij en teeren ze schier uit. Van dit vijandelijk krijgsvolk zegt 10 jaren vroeger de gemelde Kronijk: "*Rechte Spanjaarden namen geen dingen, doch aten en dronken gaarne iets goeds, maar sober*".

1580

Toen het Paaschfeest 7 April gevierd werd, bracht eene aardbeving geheel Nederland in beroering.

De ingezetenen van Bergeik rekwesteeren tegen de bewegingen van Cigonia, in het rekwest dat van 22 Augustus dateert en de copie in het fransch geschreven is Heer de Cigonigne genoemd wordt. Drie dagen later zijn die van Bergeik weder klachtig tegen denzelfden aanvoerder, toen Ridder de Cigoigne betiteld, die zich voortdurend aan knevelarijën schuldig maakte.

1582

De Spaansche soldaten en Fransche hulpbenden komen in de Meiërij. De eerste plegen ergelijken moedwil waarom alles aangewend wordt om ze te keeren. De Spaansche militairen, ofschoon onze beschermers, schrijven menigvuldige brandschattingen uit. De ingezetenen moeten hun vleesch, boter, vuur, licht enz. bezorgen, waarvoor zij geene vergoeding hebben erlangd.

Uit elk dorp van 't kwartier moesten gravers aan de versterking te Eindhoven werken.

1583

Gedurende het beleg van Eindhoven leed eene menigte dorpen der Meiërij ijsselijk door brandstichtingen door Staatsche benden. Andermaal vallen zij in Juli in deze landstreek en verbranden weder vele dorpen en waren zij toen niet door de Spanjaarden terug gedreven, dan zouden ze er nog meerdere verwoest hebben.

Met Paschen stonden er aren in de rogge.

1584

Door de Staatsche benden wordt de geheele Meiërij afgestroopt. 21 December had Zijne Hoogheid aan alle gouverneurs enz. van Stabroec gelast, dat de 200 karren die door de Meiërij van Den Bosch geheven of opgelicht waren te Bergeik vergaderd moesten worden. Zijne Hoogheid neemt het dorp onder zijne bescherming, omdat het genoegzame lasten en druk door de opruiming harer voertuigen die de levensmiddelen en den voorraad naar het kamp voeren moeten zal te lijden hebben.²⁸⁸

²⁸⁸ Archives de Belgique, Papiers de l'Etat, Liasse no. 245.

1585

Men had een' zachten winter. In den nacht van 7 op 8 December dezes jaars viel de vorst evenwel zoo hevig in, dat vele soldaten der Geuzen onder Hohenlohe de vingers en teenen afvroren.²⁸⁹

1587

Het oud kasteel te Eindhoven is elf malen overrompeld of belegerd geweest. Na de tweede inname, den 2 Juli dezes jaars, toen de graaf van Hohenlohe de stad en het kasteel ingenomen had, geeft bij vele andere getuigen Peter Jansen van Bergeik aangaande den rentmeester Du Bois²⁹⁰, die meermalen op het kasteel beroofd was geworden, de volgende verklaring:

*“Toen het kasteel in 's vijands handen werd overgegeven, week de rentmeester naar den vijand te Weert en gelastte hem wel toe te zien, wat door de vijandelijke soldaten of door anderen zou worden weggedragen, er bijvoegende, dat hij het zelf het hun mocht afnemen en voor zich aanvaarden. Hij nu zag dat de huislieden in menigte naar buiten kwamen om rogge te hebben en een ieder wegdroeg dat hij krijgen konde en kwamen daar of zij ter spijsen hadden gekomen.”*²⁹¹

Werd Noordbrabant tijdens den tachtigjarigen oorlog door geene genoegzame bezettingen van 's Konings soldaten gedekt dan brandde en blakerde er het krijgsvolk der Vereenigde Provinciën op vreeselijke wijze. Zeer ellendig zag het ook op deze dorpen uit. Beangst gevangen te worden durfde bijna niemand zich van het eene dorp naar het andere te begeven.

Buitengewone duurte heerschte dit jaar in geheel Brabant. De Staten waren voornemens de Meiërij af te branden. Dagelijks bezweken er menschen aan pest en andere vreemde ziekten.²⁹²

1589

Door toeneming der lasten verlieten de ingezetenen van eene menigte dorpen de Meiërij, met vrouwen en kinderen.

²⁸⁹ *Bossche legenden en verhalen* door Arnoldts III, 213.

²⁹⁰ Houben schrijft Dubois. Zie zijne *Gesch[iedenis] van E[indhoven]*. I.

152, 191, ook verder.

²⁹¹ Smits, *Beknopte Gesch[iedenis] van E[indhoven]* I. 170.

²⁹² Hezenmans in *De Wachter*, 1871.

1590

Om zich te vergewissen of zich de troepen van Graaf Karel van Mansfeldt, zoo als het gerucht liep, naar Eindhoven had begeven, zond men van deze stad boden in de richting van Bergeik uit. De graaf rukte 15 October Eindhoven binnen en verbleef er drie dagen.

1592

18 Augustus brengt Bartholomeus Back te Bergeik wonende, eenen brief van den Schout van Kempenland naar 's Hertogenbosch die tijding bracht, dat hier drie benden ruitery van den vijand waren geslagen. Wederom bracht die bode een' brief op Brussel en werd voor beide reizen zamen met 2 guld. 10 st. betaald.²⁹³

1593

Dit jaar werden hier drie soldaten, een binnen het dorp, de beide anderen nabij de thans Belgische grens dood geschoten. Eenigszins als rechtspraak in vroegere eeuwen, die den toestand destijds kenmerkt wil ik hier deze zonderlinge gebeurtenis, voornamelijk met den eerstgemelden, wat daarvan bekend is, mededeelen. Ik doe zulks uit een schepenregister der stad Eindhoven met het jaar 1592 aanvangende. Bijna 1/4 van dit register is verteerd en op de meeste plaatsen aan elkander door het vocht geplakt. Ongeveer de helft van 't blad waarop het Bergeicksch feit is geboekt was verteerd. Door behulp van den zeer kundigen L. Houben heb ik die notule kunnen ontcijferen.²⁹⁴ Zij is getiteld: "*interrogatiën aengaende seeckeren moord ofte doetslage gepertrœert (bedreven) bij eenige huysluyden van Peer, Eyxel (Exel), Hechtel en Wychmael als gemechtigt bij den Captein der stad Grave.*"

Mathijs Franszen vorster van Bergeik, 44 jaren oud, verklaart dat 5n Februari 1593 gebeurd is, dat omtrent 2 ure in den nacht ten zijnen huize kwamen "*Peter, molder tot Peer en den anderen niet te kennen.*" Nauwelijks gezeten vroeg één hunner of hij geen soldaten gelogeed had, waarop de vorster neen antwoordde. Middelerwijl kwamen meer lieden binnen, allen van Peer, Exel, Hechtel en Wychmaal, die zeiden bij Postel gevangen genomen en op rantsoen (loskoop) gesteld, welk rantsoen zij bij zich hadden en den vorster,

²⁹³ Van Zuijlen, Inv[entaris], 6de stuk, bl. 1094.

²⁹⁴ In Juni 1889 lazen we het stuk andermaal. De *Meij[ereische] Courant* van 12 Juni '89 motto "uit de Oude Doos" deelt ook dit feit mede. Zie ook mijne 1ste *Gesch[iedenis] v[an] Bergeik* in handschrift.

vermoedelijk de aangewezen plaats om dat geld te brengen, wilden overhandigen. Deze nam het geld aan en begon te tellen. Hiermede bezig ontstaat er rumoer tusschen de binnen zijnde personen die een dreigende houding aannemen en anderen roepen die buiten stonden. Allen verklaarden zich toen met groot geraas en getier “*seer verstoort te sijn, dat hij die soldaten verborgen hadde*”.

In een oogenblik was 't huis doorzocht en soldaten die werkelijk door den vorster gehuisvest waren, bij elkander in het woonvertrek gesleept; er werden zelfs eenige gewerschoten op hen gelost. Onder deze soldaten stond er één bij de “huysluyden” in een zeer slecht daglicht; het was Henricken van Bercheyck. Zijn naam is ook Hendricksken geschreven. Men gebood den vorster, hem een “schotel biers” te brengen en Hendrickschen dwingende, die te gebruiken, riepen zij “*drinck uyt, dit sel uw lesten dronck sijn*”. Zij sleurden hem mede naar het veld, schoten hem dood en “*trocken hem uyt*”. Zekere Lambrechts, in het veld des morgens “de ploeg houdende” werd door eenige soldaten gemoeid, om hunnen makker, die een weinig verder door de “huysluyden” doodgeschoten lag, te begraven. Toen echter de soldaten vertrokken waren voerde Lambrechts het lijk naar zijn huis.

Uit de moeiëlijk leesbare kanteekeningen van genoemde “*interrogatie*” of gerechtelijk verhoor zal ik nog overschrijven:

“Antonie Hendrick Bacx oud omtrent 40 jaren verclaert noch in III soldaeten gebleven te sijn, den eene binnen Bercheyck den anderen op daerde van Luyck²⁹⁵ bij Pelt ende den III binnen Luycks gestel gegraven te sijn, nyt wetende of hij op den bodem van Luyck ofte Brabant dootbleven is.

Item dat sij Henricken van Bercheijck wel III of IIIJ ure bij hen hebben gehad voir se hem doet sloegen.”

Er wordt verder gesproken van “*blootshoofd-bidden*”, het overige of volgende van 't blad is daar gantsch vergaan.

“Willem Lambrechts oud omtrent 38 jaren gerechtelijk gearresteert ende geëedt, verclaert ten tijde dat 't rumoer van de soldaeten ende huysluyden geschiedde, geweest te sijn in den ecker, aldaer de ploech houdende ende dat hij thuys gecomen zijnde, de soldaten van (de) Grave hem moyden om eenen doden van hen aldaer geschoten te begraven. Ende dat die soldaten die met die huysluyden als

²⁹⁵ Aarde of grondgebied van het Land van Luik.

gedwongen waren met hen te gaen na Pelt wedergecomen sijnde tot Bercheyck seyden dat Henrick van Bercheyck in de keije dootgeschoten was en[de] dat hij deponent zijnen Oom zoude zeggen dat hij het lichaem thuyswaerts soude haelen. Actum den XII September 1593. Schepenen (te Eindhoven Aert van Hoefve en[de] Frans Loijen.”

1594

Felle winter.

1595

De muitende krijgsknechten in de Meiërij gekomen, werd op sommige plaatsen wijn gezonden, opdat zij zouden ophouden de huislieden te tiranniseeren en zij uit de Meierij zouden vertrekken.

1597

Tijdens de troebelen steeg de prijs der granen zeer hoog in de Meiërij. De muitende Spanjaarden bleven er den geheelen winter zonder ze te kunnen verdrijven.

1598

Een hoop Spaanschen komt in de Meiërij en hield slecht huis op sommige plaatsen. Daarenboven moesten de inwoners aan de Staatsche benden groote brandschattingen voldoen.

1599

Van alle kanten hoorde men ook dit jaar gedurig alarm. De “*gemutineerden*”, zoo noemde men de Spaansche benden wegens slecht betaalde soldij, overal aan het muiten geslagen maakten het dezen gewesten schier ondragelijk. Van deze rebellen lag te Hamond een verschanst, zwervend leger van 3000 man, eene gruwelzame roo-verbende. Uit Bergeik zond men 28 December een bericht aan den magistraat te Eindhoven om ze voor die muiters te waarschuwen, daar ze reeds in aantocht naar de stad waren. De bode kwam des nachts met die tijding, ook van enkele andere plaatsen aldaar aan. Bij klokkenslag ontbood men nu ijlings op de dorpen manschappen ter verdediging van Eindhoven, dat bezet en bij rotten bewaakt werd.

1601

Zeer droge zomer en weinig gras.

1603

Zeker zaakkundig Schrijver zegt²⁹⁶: “Men legt de geestelijkheid van die dagen ten laste, dat zij met Spanje heulde; doch daargelaten dat zij, door zich aan Spanje vast te klampen, haar wettigen souverein aanhing, tegen wien de Staten in de hoogste mate oproerig waren, werden zij niet zelven door de zwaarste bedreigingen gedreven.” Dit blijkt uit het volgende schrijven, dat begin Juni 1603 was aangekomen:

“Het wordt bevolen die officieren van het quartier van Kempenlandt alhier te sijn tegen 5 Juni met volcomen volmacht van het quartier om den 6 dach derselver maent met ons the ordineeren van saecken waar aen U.L. quartier is gelegen. Ende dat alhier medecomen alle pastoors van het voors. quartier.

Ende indien deselve niet hier en sijn sullen een yeder duijtsent gulden betaelen dit achtervolgende, op pene van alle dorperen te doen afbranden.

Uyt Hoochstraethen den 31 Mey 1603.”

Allen verschenen te Eindhoven ter dagvaart. De pastoors van 't kwartier Aert Van Hove, enz. machtigden bij notarieële acte jonkheer Daniël van Vlierden om te Hoogstraten met de muitende troepen een accoord aan te gaan, wat gebeurde.

Van de andere zijde verbood men het staten-garnizoen te Helmond ondersteuning te zenden, luidens de volgende bedreiging door den overste van een Spaansch escadron toen te Valkenswaard gelegerd:

“Wet ghij schouteth van Kempenlant ofte sijnen stadhouder, dat ghij terstont in uwen quartier de wete sult doen, dat niemant soo stout en sijn hem te vervoirderen eenigen cost ofte dranck ofte gelt te dragen binnen Helmont tot assistentye van de garnisoene daer liggende op pene van in den gront afgebrant te worden.

Uit Verckenswert den 6 Julio 1603.

p.o. de l'esquadron et general ...”

Een inwoner van Bergeik neemt in de heide eenen burger uit Eindhoven zilveren en andere goederen af, voor welk misdrijf hij gevangen genomen en gevonnisd werd. Het schepenregister der stad Eindhoven meldt dit feit als volgt:

“Op huijden den XVII Augustus 1604 heeft Thielman Jacobi borger deser stadt verclaert dat hij geclaecht heeft en versocht op huyden over ... Vereijcken alias aertvogel wonende binnen Bercheyck dat

²⁹⁶[Niet ingevuld].

hij drossaert denselven aertvogel soude apprehenderen voir sulcker knevelerije oft straetscheijnderije dewelck hij aertvogel tegen hem Tielemans heeft gedaen, hem affgenomen in der heije goet ende silver ende eenen hoedt, spreeckende en[de] geloovende voir alle costen die den Drossaert ten causen van de appre(n)hensiën soude mogen overcomen ende daerop handtastinge gedaen ter presentien van Jan Henricx Rietmaeker ende Dierck Jansen Schepen
me presente

*p. Rijthovens
Dierick Sterre
Jan Henrick Schenars*

Mogelijk verkreeg de gezegde strooper den naam van *aertvogel* naar de *nagtegaalsvogels* die de Kempen tot zelfs in het laatst der 17de eeuw onveilig maakten. Wanneer deze vagebonden of stroopende soldatentropen, karren plunderden of geld afpersten moesten de inwoners der dorpen de voerlieden bijstaan en de soldaten of ruiters vangen.

Ter betaling der oorlogskosten is in Juni over de Meiërij eene buitengewone belasting geheven.

1605

Wegens de brandschattingen en andere lasten door de regenten der dorpen op de landerijën gelegd, brachten deze weinig of niets op.

Te Eindhoven liep een gerucht als zouden drie duizend vaderland-sche soldaten te Bergeik en omgeving opgesteld zijn, om de gemu-teerden die in de heide hun kamp opgeslagen hadden, te bestrijden. Een bode aanstonds te paard naar Veldhoven en Eersel gezonden vernam dat het een loos gerucht was.

1606

De zomer was buitengewoon regenachtig. Het regende dagelijks en wel met stroomen.

1607

Zachte winter en overvloedige oogst. Zomer schier gestadige regen.

1608

Op jaarsdag begon een felle groote vorst en het duurde langer dan drie maanden, eer het dooide.

1609

Gedurende de ganschen wintertijd vroom het geen vier dagen. De oogst was uitmuntend.

1611

Eene gewone en buitengewone bede, door den aartshertog verlangd, ontmoette in de Meiërij vele tegenkantingen.

1612

De droogte bleef tot 26 Juni aanhouden.

Omstreeks dezen tijd waren hier vele dorpen zeer onveilig en door landloopers en andere bedelaars schier dagelijks bezocht. Dit jaar plunderden twee boosdoeners nabij de Postelsche grens eenen vrachtwagen. De aanvallers werden gedood en ondergingen eene zeer ontëerende straf. Dit blijkt uit het volgende:

Twee doortrapte booswichten Willem Frank en Nicolaas Mariage, Walen van geboorte, hadden zich langen tijd in de omstreken van Postel opgehouden. De inwoners uit den omtrek waren bevreesd en ontsteld, want velen hadden hunne wreedheid ondervonden.

Het archief van Postel meldt uitvoerig den laatsten aanval en het treurig uitëinde dier beide deugnieten, waarvan ik hier een kort verhaal zal geven.

Een voerman, Spronck genaamd, reed wekelijks met zware vracht tusschen de steden Diest en 's Bosch en passeerde dan Postel's uitgestrekte heide. Hier, wellicht oostwaarts het Grootbosch werd hem "halt" toegeroepen en wilden de beide baanstroopers den volgeladen wagen, door twee paarden getrokken, plunderen. De kwaaddoeners duchtten evenwel de sterkte van den voerman op wien zij met hun vuerrouw aanlegden en in de beenen schoten. Erg gewond kon hij niet langer zich met de karhak of het houweel verdedigen, wat hij behendig rondzwaaide. Hij bezweek en zag als werkeloos toeschouwer zijnen wagen uitrooven.

Uit de richting van Postel naderden eindelijk eenige personen de aanvallingsplaats toen de baanstroopers de paarden uit den wagen spanden en met de geroofde goederen naar Bergeik renden. Zoodra deze vreemdelingen van den voerman zijnen deerniswaardigen toestand en het snood bedrijf gehoord hadden achtervolgden zij de roovers. De inwoners van Bergeik al spoedig op de hoogte gebracht der wreede daad dezer vreemdsoortige ruiters zetten hen, wel gewapend, ras achterna. Tusschen Weebosch en Witrijt werden zij

achterhaald waar de boeren en de twee Walen eenen hevigen strijd begonnen. Hier bracht Mariage zijnen aanvaller Willem Jansens, ook Willem Baars geheeten, eene doodelijke wond toe. De gekwetste behield nog genoegzame kracht om met zijn "zinkroer" dezen Waal dood te schieten. Bij de huizen op de plaats waar Mariage sneuvelde, werd zijn lijk als dat van een dier, zonder de minste plechtigheid in de aarde gedolven. Willem Frank in dit gevecht aan het hoofd gewond, ontsnapte, doch werd te Luiksgestel aangehouden en van hier naar Hapert overgebracht, omdat er de woonplaats was van Van Den Heuvel, aangesteld over de "*crimineele en de arbitrale delicten vallende in de Meijerije van den Bossche*".

Franck, van Hapert naar 's Bosch opgelicht, heeft zijne strooptochten met de halsrechting geboet. Bij die stad, onder Vucht, werd hij aan eenen paal of, volgens anderen, aan een rad vastgeknoopt. Van den anderen Waal onttrok men het lichaam uit den kuil tusschen Weebosch en Witrijt, om vervolgens boosdoeners ten spiegel bij den "*langhe gragt*" (scheiding van Bergeik en Postel) aan eene galg of luidens anderen op een rad ten toon gesteld te worden. Deze plaats heet nog "*het galgenveld*".

Het bezegeld handschrift door "J. Van Den Heuvel, Stadhouder generaal der lijfstraffelijke zaken den 1 Febr[uari] 1634 Ghegeven" verklaart, dat de Overste van Postel R. Colibrant, hem had verzocht en begeerde de justitie over de twee vagebonden omtrent Postel te doen geschieden, hopende daardoor ontslagen en verlost te worden van den grooten moedwil die daar dagelijks door alle luiden van verlopen soldaten en bedelaars geschiedde.

"Tot dit eijnde is het ligchaem van eenen delinquant genaempt Nicolaus Mariage ... wederomme opgegraeven ende bij den scherp-rechter gebrocht op de plaetse, waar hij het voor verhaelt misdaet hadde gevrocht. In conformiteit van den vonnisse een rat op eenen hoogen staeck gestelt sijnde, bij den langhe gracht heeft men het ligchaem daerop geleyt, hetwelk daer langhen tijt ten aensien ende exempelen van anderen heeft geleghen."

1613

Na eenen zachten winter volgde een overvloedige oogst.

1616

De pest woedt in verscheidene dorpen der Meijerij.

1617

Een historisch verhaal noemt den winter zoo zacht, dat het niets vroom en het op den 1sten van lentemaand warm was.

1617 - 18

Gedenkwaardig is de koude welke 14 weken van 8 December tot 18 Maart aanhield. Zij veroorzaakte groote benauwdheid, want er waren geen granen, noch brandstoffen.

1619

Op vetten Donderdag (dat is Donderdag vóór Vastenavond) hebben ook inwoners van Bergeik der lagere klas met die van verscheidene andere dorpen, alle in den omtrek van Postel gelegen, aan eene bestorming van dat godshuis deel genomen, waarbij schier alles werd geplunderd, verbrijzeld, de kloosterlingen alle met den dood bedreigd enz. Deze droevige bijzonderheid was ontstaan wegens de manier waarop aan tien dorpen de jaarlijksche prove of aalmoes, namens dat klooster het vorig jaar was uitgedeeld.²⁹⁷

In hoeverre het volk van elk dezer dorpen zich aan deze verschrikkelijke verwoesting heeft schuldig gemaakt, wordt niet gemeld in de *Kronijk der stad en vrijheid Turnhout*, 1844 waar in het 5de kap[ittel], bl. 196 - 204, dit treurig feit wordt verhaald; ook bij Welvaarts: *Gesch[iedenis] van Postel* 1878, bl. 299. Onder de gebeurtenissen van ons Kempenland geef ik van deze overrompeling breedvoeriger bericht. Zij is onder het bestuur van den abt Colibrant gepleegd. Kunstschaten van onschatbare waarde gingen daarbij verloren.

1621

De verëenigde Nederlanden eischten eene driedubbele brandschatting van de Meerij welke onverwijd moest voldaan worden. Bij nalatigheid hiervan zouden de voornaamste ingezetenen der daarin te kort blijvende dorpen gevangen genomen worden. Terstond werd die last uitgevoerd, hetgeen eene onbeschrijfelijke ellende veroorzaakte. Bitterlijk klaagden hierom de bewoners van het platteland aan de aartshertogin en schreven o.a., dat wanneer in deze brandschattingen niet voorzien werde, zij hunne huizen en goederen zouden moeten verlaten.

²⁹⁷ Zie dit feit uitvoeriger bl. 137 enz.

Dit was nog niet alles, want de Spaansche soldaten, door slechte betaling aan het muiten geslagen, zonden brandbrieven aan de vier kwartieren der Meiërij, moord en brand dreigende, indien de gevraagde sommen niet gegeven werden. Nog slechter huis hielden zij in andere streken van Brabant.

Het twaalfjarig Bestånd liep den 9 April ten einde of de vijandelijkheden van den zoogenaamden tachtigjarigen oorlog wierd opnieuw hervat.

1621 - 22

Buitenmate felle winter. In 1621 had het veel geregend.

1623

Niet alleen in dit jaar maar ook in 1624, 25, 27 en 28 eischte Isabella buitengemeene beden, waarin de Meiërij haar aandeel moest voldoen.

1624

Drooge zomer. In 't najaar ten gevolge daarvan onderscheidene ziekten.

1629

Een zeer drooge zomer.

De vorster wordt naar Waalre en vermoedelijk naar meerdere plaatsen gezonden, om er betaling te komen doen²⁹⁸. Voor dit reisje van twee uren krijgt de vorster 5 st. Hij gaat gedurig naar sommige dorpen om een en ander te berichten. Te Waalre boodschapt hij o.a. dat zij collateraal voor den "*inpost*" te stellen hadden. Dit dorp betaalt hiervoor *f.* 8.

1631

Er wordt 27 Januari eene ordonnantie op het inkomen van vreemdelingen, het huisvesten van bedelaars enz. vastgesteld.

Het schuim van dit dorp neemt deel aan eene verregaande plundering en andere wandaden in Postel's klooster op 27 Februari onder den abt Duchesne.²⁹⁹

²⁹⁸ Gemeentearchief Waalre.

²⁹⁹ *Gesch[iedenis] v[an] Postel* door Welvaarts. bl. 184 en volg.

1633

De Staatsche soldaten blijven lang in de Meiërij, welke erg bedorven wordt.

1636

Een ongekend drooge zomer.

Een bode gaat meermalen naar Waalre en andere plaatsen over den loop der omstandigheden kennis geven.

Aan de regenten geeft Philips Koning van Spanje, als Heer van ons Land octrooi van conversie eener schuld van 9000 gl. à 7 %, nu tegen 5 %. Onmogelijk kunnen zij het kapitaal lossen. De verkorte inhoud der vergunning luidt:

“Philips bij der gratiën Gods, Koning van Castiliën, Arragon enz. enz. doen te weten dat wij ontvangen hebben die supplicatie van de schepenen en andere regeerders van de vrijheid van “Berchijck” gelegen in het kwartier van Kempenland , inhoudende hoe dat zij of hunne voorzaten voorgaande jaren in onzen Raad van Brabant hebben verkregen zekere octroijen om het corpus hunner gemeente te belasten en op te nemen negen duizend gulden tegen zeven ten honderd en tot nog toe hebben moeten betalen en noch ter tijd geene middelen ter wereld weten om het kapitaal te restituëeren. Dan hebben middel gevonden om geld op te nemen tegen vijf ten honderd of vijf gulden vijf st., zoodat zij “d'een in van der geuns”³⁰⁰ zouden “bekeeren”³⁰¹, gelijk gedaan hebben die van de vrijheid Eersel daarbij gelegen en te dien einde in November 1623 verwierven met opene brieven van octrooi, welker conform vs. zij ook gaarne octrooi zouden hebben tot minste belasting van hunne schamele gemeente, ons overzulks ootmoediglijk biddende en behoorlijke promissie³⁰² hiertoe dienende zoo ist, dat wij de supplianten octroijeeren en consenteeren enz. enz.”

Dit laatste deel is lang en door onachtzaamheid zoodanig bedorven, dat het niet geheel meer zichtbaar is. Van het slot weet men nog dat het in Sept[ember] 16.. dagteekent. Achter de eeuwaanduiding zijn de woorden, waarop het verder jaartal vervat was, ten eenenmale uitgesleten. Het stuk eindigt “*van onsen rijcke vijftien.*” Dewijl

³⁰⁰ Ginds of het ander.

³⁰¹ Verwisselen.

³⁰² Toezegging - het woord, eenigszins verkort, kan ook een ander in dien zin wezen.

Philips van 1621 tot 1665 regeerde is die vergunning gegeven in 't hier boven gemeld jaar.

Dit groot perkament slechts aan ééne zijde nauwelijks half beschreven, vond ik bij 't nazien van 't archief op het raadhuis als omslag van een' bundel papieren. Het daaraan bevestigd geweest zijnde **koninklijk** zegel was niet meer aanwezig. Geen wonder daar het blijkbaar zeer langen tijd tot genoemd einde gediend had. Door vocht is een der hoeken afgesleten terwijl in de vouwen verscheidene gaten ontstonden. Hoewel de inhoud thans weinig waarde heeft beschikte ik dit perkament, na het van stof en onreinheid ontdaan te hebben, eene betere plaats onder het oud gemeente-archief.

1638

Toen Graaf Jan alhier lag lieten vele dorpen deswegen waken. Van Waalre wordt dit op 10 April genoteerd, wat ze twee dagen hierna te Budel deden "*als Graaf Jan wederom trok*".

1643

Een onecht kind, dat naar 't schijnt alhier te huis behoorde was te Dommelen nedergelegd en weder naar Bergeik gebracht alwaar daarover tweemaal recht was gesproken en vele kosten voor de gemeente Dommelen veroorzaakte. De uitspraak is onbekend³⁰³.

1643 - 44

Streng winter.

1645

Over de ingezetenen van Bergeik is een omslag der ordinaire bede gemaakt; deze is nog aanwezig.

Waarschijnlijk neemt men ook hier deel aan de wolfsjacht, door andere dorpen uit deze streek talrijk gehouden.

28 April had men hier eene partij van 60 soldaten gezien. 24 Mei zond men een bode naar Waalre om naar Oirschot en het leger te gaan, ten einde de paarden af te krijgen; dat is uit het kamp weder te bekomen. 5 Juni zag men te Bergeik vier; 13 dezer eene partij van 20; 17 Oct[ober] van 24; 10 dagen later weder een troepje. 7 Nov[ember] verschenen er acht soldaten en 28 December nogmaals eene partij³⁰⁴.

³⁰³ Dorpsarchief Dommelen.

³⁰⁴ Dorpsrek[ening] van Waalre. In schier alle stadsrek. met de oudste te beginnen wordt van soldaten gewaagd.

1646

Wel 400 ruiters waren hier 7 Januari, waarom een bode naar Waalre gezonden werd, dat zij er op het geweer zouden zijn. Het verblijf dier cavalerie te Bergeik scheen zeer kort, want den volgenden dag zag men er niet meer dan negen soldaten. Een dergelijk getal ver-
toonde er zich 4 Februari.

1647

23 Juli was hier een troep soldaten, natuurlijk zonder betaling, komen teren. 29 Sept[ember] had er ook eene partij geteerd. Nog zes malen had zulks in het laatste kwartaal plaats namelijk: 24 en 30 October; 12 November; 15, 24 en 27 December.

1648

Van 1629 tot 1648 oefenden voornamelijk de koning van Spanje en de aarthertogin het gezag over de Meiërij uit. Bij den vrede te Munster 14 October van laatstgenoemd jaar gesloten, werd eindelijk bepaald, dat de Meiërij aan de algemeene Staten overging.

Uit Dommelen en Weerde werden ook dit jaar naar Waalre expres-
sen gezonden, boodschappende het teren van soldatenpartijën te Bergeik: 8 Januari, 9, 25, 27, 29 en 31 dato. Op latere dagen vijf soldaten en eenmaal 7, de laatste maal dit jaar eene partij 4 Maart.

1648 - 49 en 50

Natte, koude zomers. In 1648 en 50 regende het schier aanhoudend, zondvloedachtig. De rogge rotte en was niet eetbaar.

1649

Tusschen Bergeik en Luiksgestel, in de nabijheid van Lommel op den weg naar Neerpelt, werden 1 September zeven met allerlei koopmansgoederen beladen karren door zeven soldaten uit het garnizoen te Eindhoven aangehouden. Dit garnizoen op het toen nog bestaande kasteel dier stad was tot aan de grenzen met de bewaking der smokkelaars belast welke te dien tijde hunnen voornaamsten dienst scheen te wezen.

Met zeven man uitgetrokken en de voerlieden genaderd vroegen zij hun naar hunne paspoorten en bescheiden van tolvrijdom welke zij niet vertoonen konden. Zij beriepen zich op den ontvanger van Lommel en allen gingen naar diens kantoor. Dewijl deze van hunne bescheiden niets wist en borgstelling niet gold werden hunne goedere-
ren voor goeden prijs verklaard. Onverwachts vielen de voerlieden

met hunne houweelen de soldaten aan en ontrukten sommigen hunner het geweer. Verrast door dezen aanval verdedigden zich de soldaten, doch spaarden zoo veel mogelijk hunne aanvallers. Toch schoot een manschap eenen voerman bij de verdediging dood, omdat hij hem met een houweel fel achtervolgde. Nu zouden de andere voerlieden dezen soldaat dood geslagen hebben; maar een vrouwspersoon wierp zich tusschen hen en wendde de slagen af. Bij het einde van den strijd gingen de voerlieden met achterlating van één doode er van door, hunne karren mede voerende; terwijl de soldaten naar huis wederkeerende, eenige geweeren en eenen zwaar gewonden makker ter plaatse lieten; want tot het vervoer van dezen laatste konden zij geene kar bekomen.

1652

Na een' zachten winter viel echter 14 Mei een sterke vorst in.

1654

Het klein zegel en andere nieuwe belasting wordt ingevoerd.

1655

Omstreeks dit jaar begon de gemeente een belangrijk verschil, waarvan de dorprekening op vele jaren melding maakt, zonder eene enkele maal den aard of de omstandigheid uit te drukken. De kwestie bestond tegen den rentmeester der Domeinen. Wat daarvan de rekeningen melden zal ik hier, onder de andere gebeurtenissen, op elk jaar, beknopt overnemen.

“stond te betalen tegen Schrieck (rentmr. te 's Bosch wonende) geeft dit een langdurig proces.” Hij wordt door de gemeente verëerd met eenen haas à 25 1/2 stuiv. en nog een koppel patrijzen en een koppel sneppen, er voor betaald 3 gl. 5 stuiv. Van 1665 spreken sommige dorpsrekeningen van zijne weduwe of erfgenamen. Het vroom in 1655 gezamenlijk 75 dagen. De pest heerscht in sommige plaatsen.

1656

Drie malen reist D. van Esch, namens de gemeente weder naar 's Gravenhage aangaande de aanhangige zaak met den rentmeester, welke onëenigheid aan de gemeente groote onkosten en moeite heeft veroorzaakt.

Het collateriaal op de erfenissen is dit jaar in dit gewest in uitvoering gebracht.

1657

Voor uitgedeeld gebakken witte brood aan de dorpskinderen betaalt de gemeente *f.* 16=2. Dit gebruik bestond hier wellicht lang te voren en daarna en komt in de rekeningen van menigvuldige dorpen vóór.

1658

In het dit jaar aangelegd Protocol noteert de Secretaris, dat door den oorlog van den bisschop van Munster, niet alles (in dit register) toegebonden en vernieuwd is.

6 April komt een zekere "arme" bij de burgemeesters bidden, voor eenen gevangene, zijnde te Stokkelen (Eersel) om hem te lossen.

1659

Het vroom noch sneeuwde. De volgende winter was zeer streng: er viel veel sneeuw.

1660

De Hn. Staten te Bergeik worden er door regenten deftig getraceerd. Zij lieten hierom te Eindhoven vleesch, wijn, wildbraad, azijn enz. koopen. Dit een en ander kostte 28 gl. 5 st. Om die provisie te Eindhoven met des presidents paard en kar te halen werd *f.* 2=10 verteerd. Toen de Staten van hier vertrokken is aan hunne knechten 6 gl. 6 stuiv. gegeven. Voor twee koppelen duiven werd 12 st. betaald "toen de Hn. Staten hier waren". "Id. voor *beziën 4 st.*".

Ik denk hier aan boschbessen omdat zij van Weebosch of Witrijt gebracht werden en vooral door behoeftige lieden van die gehuchten in groote menigte steeds in het *Grootbosch* onder Postel geplukt zijn geworden. Aan deze gezegde Haagsche afgevaardigden is mogelijk dit fruit als eene zeldzaamheid toegediend.

Er heerscht eene besmettelijke ziekte op de Weebosch of Witrijt, mogelijk nog op andere gehuchten. Eenen waker wordt een pond buspoeder gegeven toen die ziekte aldaar was, waarvoor de gemeente namens den hertgang van die twee uithoeken 14 stuiv. had betaald. Aan het "*wittebrood dat men de kinderen te Paschen gaf*" is *f.* 16=5=12 in rekening gebracht.

Dat de honden eenigen tijd van knuppels voorzien waren, blijkt uit de twee volgende posten: 1e. Een deurwaarder ontvangt *f.* 5, hem

beloofd van het calangeeren der honden. 2e. De honden mochten weder de klippels afgedaan worden.

1662

27 Februari maken schout, schepenen en regeerderen van Bergeik een acte penael³⁰⁵ op het inkomen, het stellen van borg, het vertrekken enz. van vreemdelingen en het huisvesten van bedelaars.

Hendrick van Bergaine, Heer van Bercheijck, Rijthoven en Westershoven³⁰⁶ verklaart, ten verzoeke van die van Rijthoven, de Ordonnantie van Bercheijck dd 27 Januari 1631 ook op Rijthoven toepas-selijk.³⁰⁷

Nadat de dorpen eene aanschrijving ontvangen hadden om hunne oude privilegiën naar de hooge regeering op te zenden, werd deswe-gens eene vergadering te Bergeik belegd en gehouden. Men besloot naar Brussel te reizen en daar de privilegiën der dingbank van Bergeik te gaan halen. Westershoven (hiervan deel uitmakende) weigert in die kosten te betalen. Deze beide dorpen waren destijds niet met elkander bevriend.

In dit jaar en eenige vorige jaren voeren eene groote menigte karren door paarden getrokken hout uit het groot Postel's bosch, in ver-schillende reizen tot aan de poort van 's Hertogenbosch, ook naar Son en andere plaatsen. Zulks geschiedde, naar blijk van sommige posten der dorpsrekeningen voor den rentmeester in gezegde stad.

1662 - 63

Streng winter.

1663

19 Februari is een reglement op het verkiezen van Tienmannen enz. te Bergeik vastgesteld en door de Staten generaal bekrachtigd. Het regelt het bestuur en de inwoners.³⁰⁸ In de rekening van dit jaar leest men den post: "*Costen van den Reglemente Bergeyck wegens de Edele Raden van State op den 19 Febr[uari] 1663 gelast.*" In 20 artikelen zijn de uitgaven, blz. 98 etc. ten bedrage van 87 gulden, 17 stuiv. vier penningen daarop geloopen, vermeld.

29 April verscheen de Secretaris op de dagvaart te Oirschot wegens de aardkarren "*op 't wij (breed) spoor. Als wanneer*", zegt de

³⁰⁵ Straffende verordening.

³⁰⁶ Hij is mij onder dien titel elders niet voorgekomen.

³⁰⁷ Extract uit 't schepen[egister] v[an] Bercheijck, op papier.

³⁰⁸ Rijksa[rchief] 's B[osch], op papier met opgedrukt (verloren) zegel.

dorpsrek. “*hij rendant volgens 't reglement zijne eerste betaling zou doen ten kantore van den ontvanger generaal, en als toen dezelve voor den achterstel van de voorgaande Burgemeesters, tegen den reglemente strijdende ervan desnoods protesteerende wegens den voorn. ontvanger tot zijn rendants groote schade en schande is gegijsseld geweest en bewaard 27 dagen, zonder tusschen dien tijd bij de regeerders eenige devoirs van lossing of anders gedaan te zijn, wordt den rendant gevalideerd voor 27 dagen, 27 halve rijksdaalders makende f 33=15.*”

Ook de rendant eener andere dorpsrekening was ook vroeger door den rentmeester anderhalve dag in gijsseling gehouden, eenmaal ter zake van de dorpsrente. Eene menigte posten van vele jaren spreken van gegijsselden. Zoo was in 1655 eens 7, een andermaal 5 dagen, W[ille]m Janssen in 1657, de president Van Esch vijf dagen, allen te Oirschot in gijsseling. In 1661 werd de secretaris gearresteerd namens den rentmeester en bleef vier dagen uit; insgelijks 4 Maart van dat jaar, toen hij 5 dagen weg bleef. Met tal van posten over gijsseling in genoemd *Rekenboek* voorbij te gaan, noteer ik nog de rekening daarin van 1767/68 door den Burgemr. van het Eikerëind: “*Noch aan Willem Cuijcken (schepen) betaald, als hij mij uyte gijsseling haelde 6 gl.6 st.*”

1664

Eene resolutie van 28 Maart dezes jaars van Hun H. vergunt aan bijënholders het onverhinderd plaats en hunner bijën, om op de bloem te vliegen in het Land van Brabant, ressort van dezen staat. Van ouds werden ook in de uitgestrekte heiden van Bergeik, zoo door inwoners als vreemdelingen, talrijke bijënkorven in den nazomer gezet.

De bruggen over de rivieren en waterleidingen der gemeente waren door de oorlogen vervallen en door de oudheid versleten. Men besloot vele te vernieuwen, alsook wegen enz. te verbeteren.

1665

In den oorlog tusschen Nederland en den roemrijken bisschop Bernard van Galen hebben zijne troepen, onder bevel van den graaf Natta, alhier en in den omtrek geplunderd en andere schade aangericht.³⁰⁹ Vele posten van dit jaar en andere jaren der rekening doelen op zijn krijgsvolk.

³⁰⁹ P. Corstiens, *B. van Galen*, 1872, bl. 94.

“Omdat de auxiliaire (helpende of bijstaande) troepen van Frankrijk zeer naar onze “paelen” kwamen marcheeren, alstoen een bode gekregen en aan denzelfen 6 stuiv. betaald.”³¹⁰

Aan eenen bode nopens de te doene karren en paarden uitgegeven.

Voor der karren aanbesteding ontvangt de secretaris van de gemeente 1 gl. 5 st.

Een bode wordt van Borkel wegens de Franschen herwaarts gezonden en ontvangt 3 stuiv.

De secretaris wordt beroofd of uitgeplunderd blijkens dezen post der dorpsrekening: “Betaald voor den schout in 't gelag eene pint wijn om met denzelfen te spreken en acte te ligten wegens het “*spolium*” van onzen secretaris.”³¹¹

Met den luitenant Ruijs en anderen drinkt de secretaris twee kannen wijn waarvoor de gemeente 18 stuiv. wordt in rekening gebracht. Op last dier beide personen wordt per post een brief naar Pelt gezonden en aan den bode 1 gl. betaald.

Zaterdag daarna op orde van denzelfde naar Eindhoven, 10 st. gegeven.

Aan den knecht “ons” komende halen in den avond 4 st.

Een paardenmeester te ontbieden 3 stuivers.

Gevaceerd in 's Hertogenbosch 4 1/2 dagen en aldaar in gijselinge geweest 4 gl. voor vacatie. “Om welke gijseling geweest zijnde bij zekeren rechtsgeleerde om te consulteren” 12 st. betaald. De gegijselde was de rendant der rekening, wien men gemeenlijk, bij het verzwijgen des naams daaronder te verstaan heeft.

Geweest naar Luiksgestel, te vernemen naar den marsch der Françoisen. Anderhalve dag gevaceerd om den marsch der Fransche troepen te “versien” komt 10 stuiv.

Aan Marcelis Wouters expres gezonden door order van de gemeente 1 gl. 5 st.

Voor defroyement (vrijhouding) van ruiters aan ieder, volgens de lijst daarvan zijnde 64 gulden.

Gevaceerd te peerde om te vernemen naar den marsch van de “Fransche troupens” 10 stuiv. Zulks deed (ik vermeen dit) de secretaris.

³¹⁰ Wegens het ruw geweld dezer hulptroepen, ofschoon vrienden, was men hier ontevreden; want zij waren soms erger dan den vijand zelf.

³¹¹ P. Corstiens, *B. van Galen*, 1872, bl. 94.

“Tersaecken als voor met Willem Cuycken een dach ende nacht compt 1 gulden 5 stuiv.”

“Alsnoch gevaceert met Frans Dridoncx tersaecken als vooren voor vacatie compt f 1=5. En verschoten voor den voorschreven Fr. D. f. 1=7.”

“Tersaecken als als vooren gevaceerd tot Luycxgestel, voor vacatie 5 st.”

“Alnoch gevaceert twee dagen tot Heeze ende Leende om naar de karren te vernemen voor vacatie f. 2.”

“Item verëerd aan de Commissarissen der karren om deselven te ontslaen f. 2=10.” Zie van de karren hiervoren.

Drie ingezetenen van Bergeik ontvangen zamen voor karvracht een som van 57 gl. en XLIII (43) ruiters voor ieder één gl. volgens “billiët” 44 gulden.³¹²

“Gegeven toen de eerste karren om naar de Freansche troepen te gaan aanbesteed wierden 18 stuiv.”

“Gevaceerd tot Borkel en Schaft eenen dag en nacht om te letten op de Franschen, komt 1 gl. 5 st.”

Voor karvracht ontvangt 1 inwoner 17 gl. 10 st., een ander 1 gulden meer.

Aan “ruiterslasten” betaalt de gemeente in den hardgang het Loo f. 49.

Eenige personen ontvangen voor karvrachten zamen nog f. 41=10 st. op de Berkten.

Op dit jaar komen nog meerdere posten wegens gegijselden, onder anderen van eene rente der erfgenamen J. Wachtelaars.

“Betaald aan de Helbardiers van den heere Hoogschout voor assistentie in gijselingen 11 gl. 10 st.”

Even als van de andere *Hertgangen* komen onder die van Weebosch-Witrijt ook karvrachten aan één inwoner vergoed, voor. Hij ontving f. 31=10, J. Hoex voor ruiterslasten 7 gl. 10 st.

Drie raads mannen genoten aldaar ieder 2 gl. 10 stuiv.

Wegens de oorlogskosten werden dit jaar vele nieuwe belastingen uitgeschreven.

1666

De schepen Willem Cuycken (toen meestal Cuik geheeten) zat te 's Hertogenbosch gegijseld, waarvoor de gemeente 8 gl. 11 st. onkosten betaalde. Alzoo A. Peeters in die stad gegijseld was, had, om

hem te lossen de burgemeester van Weebosch en Witrijt aan gezegden W. Cuycken 4 gulden gegeven.

Betaald aan een' bode van Den Bosch en over te brengen de "*beschadinge ende spoliën gedaen door de Bisschopssche Volkkeren*". Men zie den aanvang op 't vorig jaar. Welke schade deze krijgers hier bedreven kon ik niet ontdekken.

"Gevaceerd met G. Berchmans naar Eindhoven in 't retour van de Fransche trouppen voor verteringe ende vacatie, samen 2 gl. 10 st."

"Gevaceerd neffens G. Berchmans anderhalven dag, te vernemen den marsch der fransche trouppens voor vacatie 10 stuiv."

"Op den 12 Junij tersaecken ut supra gevaceerd tot Pelt, vacatie 12 st."

"Aan G. Gerits geleid hebbende den luytenant Ruysch betaald *f. 1=5.*"

"Aan 28 Ruyters volgens den last *f. 28.*"

"Gevaceerd te Westerhoven om te vernemen naar den marsch der ruijters voor vacatie 5 stuiv."

"Geweest vernemen tot Pelt naar de Bisschops ruyters, vacatie 2 stuiv."

"Gevaceerd 1 1/2 dag te paard over den marsch der Fransche troupen *f. 3=10.*"

Aan 91 ruiters volgens de lijst *f. 91.*

Aan ruiterslasten naar de lijst van 71 ruiters 71 gulden.

Te Eersel naar de Fransche ruiters gaan vernemen, 6 st.

Aan 31 ruiters in den haardgang het Loo, ingevolge de lijst *f. 31.*

Aan G. Meeus te Rethy wordt voor het lossen van des secretaris beesten *f. 14=16* betaald. Voor vacatie om deze betaling aldaar te hebben gaan doen 1 gl. 5 st.

De pest heerscht hier (ook in andere plaatsen van Kempenland) zeer erg.³¹²

Alom pleegden de Munstersche soldaten vergaanden moedwil, waarom vele ingezetenen der Meiërij met hunne beste goederen naar de vaste steden vluchtten.

1667

Een hevige en late winter. Op dit jaar doelt een zeer bekend rijmpje, luidende:

³¹² Uit eene authentieke acte te Eindhoven.

Op Sint Matthijs
Was er nog geen ijs,
En den 8 Maart
Reden ze met sleë en paard
Over den Dortschen waard.

1668

Zes statenruiters verteeren op het Hof of Eikerëind 15 st. Jan Helsemans geniet 2 gl. voor twee ruiters gehouden te hebben. Hij woonde in de Broekstraat.

Zigeuners hebben dit jaar, naar 't schijnt in den zomer, ook Bergeik een bezoek gebracht. Zij verbleven, wellicht des nachts in de groote kerk, waarvan niets dan het koor en zulks door de weinige Protestanten der gemeente tot uitoefening van godsdienst verstrekte. Geene aantekeningen heb ik van hun verblijf als anderszins alhier aangetroffen dan één post der Dorpsrekening met de woorden:

“als wanneer de heijdenen in de kerck waeren gelogeert, sijn door last van de gemeente daertoe wachters bestelt ende aen deselve betaelt 2 gl. 3 st.”

Slechts weinige bijzonderheden wegens dezen eigenaardigen, rampzaligen menschenstam gedooft mijn werk. Dit raadselachtige volk uit Indië afkomstig, verscheen in 1417 het eerst in Europa bepaaldelijk in Moldavië en drong in korten tijd al zwerfend in verschillende landen van dit werelddeel door. Geene vaste woonplaats hebbende worden zij natuurlijk in het eene land anders dan in het andere genoemd. Het zijn de Zingari der Italianen, de Zigeuners der Duitschers, de Gitanos der Spanjaarden en Portugeezen, de Heidens of Heidenen der Nederlanders.

Onze voorvaders heetten hen alzoo, omdat ze zulks met der daad waren ofschoon ze voorgaven Christenen te wezen of omdat men dit ten gevolge hunner komst uit Egypte, destijds als een heidensch land beschouwd, veronderstelde. Als het uitvaagsel des menschdoms werden zij, zooveel doenlijk uit alle welgeordende staten verdreven. Door verschil in uiterlijk aanzien, gewoonten en taal, gansch van de bevolking afgezonderd waaronder zij leven, zijn zij geen minder merkwaardig verschijnsel dan Israëls nakroost. Liever dan zich met een ander volk aan te sluiten blijven ze meestal zwerfen als goochelaar, ketellappers, muzikant, waarzegsters, genezers van paarden enz. Meermalen hebben zij zich aan moord, dieverij of eenig onzedelijk bedrijf schuldig gemaakt.

Voor het jaar 1738 had men in Noordbrabant mede grooten last van deze Heidens. 1723 schijnt in deze landstreek een waar heidenjaar geweest te zijn. Toen lieten de Staten Generaal een nieuw plakkaat tegen hen uitgaan en hernieuwden dat van 1695. Mogelijk bevinden zich afstammelingen der Heidenen of Zigeuners op vaderlandschen bodem zooals in het dorp Amby pr[ovincie] Limburg, op het Heike, thans parochie Sint Willebrord gem[eente] Ruckphen bij Breda en nog andere plaatsen.

Na in deze oorden sedert eenen geruimen tijd waargenomen te hebben, verschenen zij er, evenals in vele andere streken onzes Vaderlands, van België, Frankrijk enz.

De nette zomer was bijna als een gestadige regen, alle gewas stond sober, de herfst was ook zeer nat en de winter almede; het vroom bijkans nooit.

De meubelen en andere goederen, den predikant der Hervormden behorende en op kosten der gemeente, tijdens den oorlog naar 's Bosch gevlucht, werden nu per karvracht van G. Huijbrechts terug gevoerd, waarvoor hem uit de dorpskas zeven gulden werd betaald. Men had sinds lang, vooral dit jaar, overlast van bedelaars en landloopers.

1670

Het begin kenmerkte zich door zware koude en buitengewone hoeveelheid sneeuw.

1671

Aan de lossing van des Presidents ketel betaalt de gemeente 7 stuiv. *“Het afgepant peerd geweest lossen, vacatie vier dagen, 4 gulden.”*

1672

Dit jaar waren de Verëenigde Nederlanden weder in eenen ontzettenden oorlog gewikkeld, die de meeste betrekking op de Meiërij hebende, ze geheel hebben uitgeput. Al de dorpen moest men tegen eenen aanval met slagboomen voorzien en in tijd van overrompeling elkander door klokkengelui waarschuwen en bijstaan; ook ontvingen zij last, om de bezaaide landerijën te vernielen, omdat de vijand geen bestaan zou kunnen vinden. De rampzalige bewoners der Meiërij moesten in dit “benauwde” jaar ontzagelijke hoeveelheden brood aan het statenleger verschaffen, stormpalen en rijshout voor de vestingwerken leveren, daaraan met man en paard arbeiden, den

legertros vervoeren en als schansgravers dienst doen bij het beleg der steden, die nog in der Franschen macht waren. Om dat te bekostigen hadden de dorpsbesturen groote sommen opgenomen. Vergoeding werd toegezegd, maar niet gegeven.³¹³

Buitensporige onkosten en armoede werd, door inkwartiering, plundering en andere rampen der Fransche soldaten veroorzaakt, in het dorp geleden. Aan het *fransche kantoer* is volgens geliquideerde quitantie 1325 gulden betaald. De sauvegarde ontving 25 patacons of 62 gl. Deze beide posten meldt de dorpsrekening alleen onder het Eikerëind.

Voor uitbetaling aan de Fransche kantoren brengt de rendant der Broekstraat dit jaar 672 gl. 10 st.; die van 't Loo *f.* 309=1=6, die der Berkten *f.* 998; die van Weebosch en Witrijt *f.* 823=10. Totaal ruim 4190 gulden.

“Aan den post van Steensel komende bij nacht te paarde, ten einde iemand te Eindhoven moest komen 1 gl. 17 st. Diensvolgens aldaar met twee personen gevaceerd, voor vertering en vacatie *f.* 1.”

22 en 23 Aug[ustus] hebben twee raads mannen te paard naar de troepen vernomen en twee geheele dagen en nachten gevaceerd: zij genoten 5 gulden. “Aan een bode brengende een fransch plakkaat of aanschrijvens *f.* 1=5.”

“Aan een bode van de Franschen komende 6 st.”

“Voor uithuizing van omtrent 40 soldaten door order van de regenten 10 gulden.”

Den 21 Oct[ober] 1672 en 26 Febr[uari] 73 ging men naar Grave betalen en reisden afgevaardigden meermalen derwaarts en naar andere plaatsen.

Aan de arbeiders die aan de Pettelerschans geweest “*slichten*” 10 gulden, 16 st. In 't volgende jaar komen executiën enz. wegens den “*Pettelaer*” voor.

“Naar de Prinsen troepen geweest vernemen vacatie 4 st.” Rekening Broekstraat. “Comt voor vacatie te peerde naar Oirschot ende Bladel “*doen*” (toen) de Coninck tot Postel quame 2 gl.” Rek. Loo. “Te peerde tot Postel gevaceert comt 10 st.” Rek. Loo. Zie op 1673. Certificatie gemaect over de beschadichheden aan Schepenen betaelt *f.* 1=4.” “Aan W. Cuycken over verschot aen de Franschen tot Loemel gedebourseert 2 gl. 10 st.”

³¹³ Arnolds, *Bossche Legendes*, IV, 1890, bl. 42.

Toen de rendant der Berkten eene rekening te Maasëik moest betalen, bleef hij uit hoofde van het gevaar, hetwelk op den weg was, anderhalven dag te Pelt.

Aan de Fransche troepen voor uithuring *f.* 12=12 betaald. Rek. Berkten.

Voor vacatie der timmerlieden naar Cranendonck *f.* 1. Dit kasteel hadden de Franschen tot een steunpunt hunner operatiën gemaakt, wat de Meiërij tonnen schats kostte. Er liep dáár o.a. eene kudde van 575 hoornbeesten, in de Meierij ontveldigd, rond. Die Franschen op het kasteel hadden de bewoners der omliggende dorpen op eene barbaarsche wijze mishandeld.

“Gevaceert naer Maeseijck om den taux van de beesten half vermindert te krijen *f.* 4.”

Bij iederen haardgang wordt wegens karvracht, levering van stroo en hooi, verneming of informatie naar verscheidene plaatsen, kondschap te voet en te paard, behalve de gecopiëerde posten nog melding gemaakt.

In Juni schreven de Franschen eene zware brandschatting uit. Zij beroofden de inwoners van hunne paarden, runderen en van wat hun beviel, vernielden het bouwgereedschap en plunderden de goederen. Vele welbemiddelde ingezetenen verlieten deze landstreek, braken de huizen af en duizenden morgen land vervielen tot heide.

Het volgend jaar vorderden de Franschen de opgelegde brandschattingssom met geweld in de Meiërij in: waar ze niet betaald werd beroofden zij de inwoners, die ze daarenboven wreed behandeldden.

1673

Evenals in 72 komt nu in alle rekeningen eene aanzienlijke betaalde som in de generale geliquideerde kwitantie wegens de Franschen vóór. Gedurig waren er weder ingekwartierd, doorgetrokken enz. Uit de betalingen aan afgevaardigden, vacatiën en dergelijke blijkt tevens, dat zich mede op de omliggende en meer verwijderde plaatsen Fransche troepen bevonden. Leverantiën van brood, fourage etc. wordt aanhoudend gemeld. Enkele posten aangaande de troepen of andere bijzonderheden zal ik hier overnemen.

28 April werd aan Fransche ruiters 7 gl. 11 st. gegeven, aan 2 ruiters *f.* 4=4. Ruiterslasten werden aan 9 genoemde hoofden van

huisgezinnen voldaan, anderen hadden ook meermalen en soms eene groote partij soldaten gelogeed. Soms moesten gezamenlijk 39 ruiters met 33 paarden gevoed worden.

Om de karren te lossen die de bagage moesten wegvoeren is *f.* 2 gegeven, voor "*te paard gevaceerd*". Karvrachten waren dit jaar weder zeer talrijk. Op Kranendonk is over aflossing der werklieden *f.* 35 gestort. Het oud, sterk, eerwaardig kasteel aldaar deden de Franschen 13 September 1673 springen. Ik zag daarvan nog eenige overblijfselen omstreeks 't midden dezer eeuw.

"Twee dagen de fransche trouppen op d'Aa bijgeweest vacatie *f.* 1." Aan schepenen voor visiteeren van de schade door de Fransche troepen geleden, als wanneer Z[ijne] Maj[esteit] te Postel was gelogeed 14 st. Zulks was in 1672.

Aan haar (mensenhaar) tot eene pruik voor eenen Franschen Officier 6 gulden. Ad id. betaald aan haar aan Hendrik Thijssen en Evert Adams (vermoedelijk Haarteuten) 10 gulden.

Uit de "*repartitie*", hoeveel ieder stad, vrijheid en dorp in Kempenland in honderd gulden betalen moest, blijkt dat de vrijheid Bergeik voor zes gulden zeven stuivers was aangeslagen, het meeste der 32 plaatsen, behalve Oirschot (19=18=6), Eindhoven (6=11=2) en Lommel (6=10=4).

De pest woedt en verspreidt zich zeer.

1674

26 Januari bracht een bode tijding, dat men de Franschen niet zoude defroyeren (van kost vrij houden).

In April kwamen hier de Franschen in executie. Zij namen den rendant der dorpsrekening of burgemr. van het Eikerëind met zijn paard mede naar Maastricht, waar zij dat dier verkochten. De gemeente heeft hem voor het paard *f.* 100 en voor den intrest dier som *f.* 6 betaald. Deze man moest van 17 April tot 27 Juli inclus "in detentie blijven, kostende hem 1 gl. per dag, alzoo 41 gulden.

Aan eene gespoliëerde (berooft) vrouw wordt *f.* 1=1=12 gegeven. Hertg[ang] Loo.

Te paard naar Borkel als wanneer "*het Conincx garnizoen*" hier doortrok.

1 October wordt aan uithuring van eenen troep ruiters 24 gl. 16 st. betaald. Dergelijke posten komen meermalen voor. Ook van beta-

lingen aan ruiters en soldaten, zoo mede van deze geleid en vervoerd te hebben. Ook wordt aan de wacht geleverd.

W. Symons ontvangt *f.* 20 voor een door den predikant bij hem gekocht varken. Het stond ten laste der gemeente te betalen.

Naar de "*Spaansche ruiters in de Postelsche heide geweest vernemen en ze geleid naar Luiksgestel 10 st. vacatie*". Zeer dikwijls wordt te Postel naar de troepen vernomen. Ook op vele andere plaatsen gaan ingezetenen van Bergeik, bij nacht en dag, soms te paard de bewegingen of cours der soldaten gadeslaan. W[achtmeester] Peters gaat eenmaal in de heide de ruiters te gemoet waarvoor de vacatie 6 st. bedraagt. Op een' anderen tijd waarschuwt een spion den president wegens de komst der ruiters.

Een der burgemeesters is 8 October naar Postel geweest en moest er overnachten, om vaste tijding van de ruiters te weten, hij geniet 1 gl. 4 st. 12 Dito gaat hij er weder vernemen en ontvangt 10 st.; ook 23 November, hij "vernacht er en geniet 15 st."

Iemand geniet, om van Bergeik 24 Officieren naar Rijthoven te vergezellen, den 26 dito 6 st.

29 Vergezelt iemand eenige van Zijner Hoogheids leger naar Mol voor *f.* 1=2. Een andermaal gaat men te Postel naar des Prinsen volkeren vernemen.

Onder de karvrachten verdienen twee personen, ieder 174 dagen of *f.* 375 vermelding. Vele dier genoteerde[n] waren in marsch van den Markies Montpliant naar Son, alwaar garnizoen was, gedaan.

Twee personen vacceeren te Lommel, toen de Franschen naar het kwartier van Antwerpen trokken.

Niet zonder groote geldverspilling verkregen de dorpen der Meiërij de haar opgelegde *f.* 700,000 brandschatting nu tot *f.* 450,000 verminderd. Behalve deze zware belasting aan de Fransche regeering te betalen, voerden de Staten eene buitengewone halve verponding in, welke in 1679 opgeheven werd. Gravers, karren enz. moesten gedurig geleverd worden.

1675

Van verschillende volken verblijven hier voor zeer langen en ook voor korten tijd militairen. Groote sommen zijn uitgegeven aan de Fransche kantoren voor rogge of meel, waarvan brood voor het leger moest gebakken en voorts daarheen gevoerd worden, aan

uithuring van ruiters en andere soldaten, gidsen, spionnen, vrachten en wat al meer. Gelijk ook in vorige jaren worden meermalen ruiters op ham en andere spijzen en op dranken onthaald. De Officieren valt nu en dan een geschenk, alles namens de gemeente, ten deel.

Naar 's Bosch wordt o.a. met een paard en kar voor den predikant drie dagen uitgebleven, waarvoor aan de gemeente 7 en een' halven gulden is in rekening gebracht.

Aan eene schildwacht van hier liggende troepen wordt boter, brood en hooi à *f.* 2=1=8, in den hertgang het Loo in rekening gebracht. Benevens de schepenen reisde de burgemr. van den hertgang Weebosch en Witrijt, toen de laatste er in gijseling bleef, waarvoor hij *f.* 6=5 in de rekening brengt. "Ende alsoo de rendant uytte de voors. gijselinge onder eede ende belofte van wederom in te coemen, wierde ontslagen, is de selve daer wederom naer toe gereyst, comt voor vacatie *f.* 3."

1676

Al weder moeten enorme sommen, in vele tijdpunten aan de Fransche kantoren gestort, fourages aan de ruiters geleverd, uithuringen van soldaten gedaan worden enz. Gedurig komen vacaties naar het leger in verschillende plaatsen, om de troepenbeweging gade te slaan, militairen te vervoeren enz. voor.

Van gekwetsten is in de dorpsrekeningen schaarsch sprake. Eenmaal is een zoodanige per kar naar Eersel gevoerd. Eene niet aanzienlijke som is mede uitgegeven aan inwoners die verplicht waren vóór Maastricht graafwerk te gaan verrichten. Er werd o.a. vier dagen naar die stad gevaceerd, om er de boeren, die daar gearbeid hadden, los te maken. De rendant brengt voor zijne reis derwaarts *f.* 5 en voor het met die boeren verteerde zes stuiv. in rekening. Deze is van den hertgang het Loo, waar ook een post van *f.* 20=10 voorkomt wegens verteerde gelden met de deurwaarders, toen Jan Adriaan Snyers in 's Bosch gegijseld was. De rendant noteert 4 dagen vacatie om aan den ontvanger De Wildt in 's Bosch betaling te hebben gedaan, daarin een dag gijseling gerekend wordt, vier gulden.

1677

Een strenge winter.

1678

De vrede ontlastte de Meiërij wel van vele ongemakken, doch het krijgsvolk der Staten hield er zich nog eenigen tijd op. Het dwong den opgezetenen die het moesten huisvesten, hooi, haver, eet- en drinkwaren af. Hierdoor en wegens den langdurigen winter, al het hooi opgevoerd zijnde, stierven eene menigte beesten door honger en armoede.

1681

Van vele dorpen houden ingezetenen eene wolvenjacht naar Postel. Uit Waalre gingen 40 personen mede en ontvingen ieder van de gemeente 40 cents, zamen 16 gl.

1682

Men merkte geen of weinig vorst in dezen winter, overëenkommende met dien van juist twee eeuwen later.

1683 - 84

De winter was zeer koud.

1684

Groote droogte.

1688

Toen in het eerst van Dec[ember] een aantal huizen door de Franschen in 8 Kempische dorpen verbrand werd, schijnt Bergeik van deze ramp bevrijd te zijn gebleven.

Na den vrede met Frankrijk ging het in de Meiërij stil en rustig toe, wanneer Lodewijk XIV, 26 November dezes jaars, den algemeenen Staten den oorlog verklaarde. Grensdorpen vooral verkeerden in grooten angst, daar genoemde Fransche koning de gezegde dorpen liet afbranden.

1692

Volgens eene oude kronijk was de winter zoo zacht, dat men tegen de koude niet behoefde te stoken.

Eene nog al zware aardbeving gevoelde men in eenige oorden 18 September.

1694

De Franschen doen tal van dorpen in de Kempen afbranden, waarvan de schade door de gansche Meiërij moest vergoed worden.

1698

Wegens groote duurte der granen werd ook in deze gewesten alle uitvoer der gewassen verboden. Zij stegen alom tot eenen bijna onbetaalbaren prijs.³¹⁴

1698 - 99

De winter was streng. In den volgenden had het niet gevoren, doch veel geregend en gestormd.

1701

Dewijl de Franschen geheel de Fransche Nederlanden bezet hadden, brachten de bemiddelde ingezetenen der Meiërij hunnen besten huisraad naar de versterkte steden.

1702

Na eeuwen lang verdrukking en gevolgen van oorlogen en menigvuldige andere rampen verduurd te hebben, is Kempenland, het schraalste en armste kwartier, dit jaar in den veldtocht door het groot leger der geallieerde kroonen van Frankrijk en Spanje onverwacht overvallen en kampeerde te Eersel, Duizel, Bergeik, Steensel, Rijthoven, Veldhoven, Westerhoven en Eindhoven. Toen hebben de fourrageurs en merodeurs het geheele kwartier uitgeplunderd, alle kerken op twee of drie na beroofd en de daarin geborgen goederen weggeroofd, meer dan twintig klokken uit de torens gelicht en weggevoerd, vele huizen afgebroken, verbrand of verwoest, ja bijna alles verdestruëerd en geruïneerd.

Volgens de beëdigde daarvan opgemaakte lijsten dier overgrooten ruïne beliep die de som van **tienmaal honderd twee en dertig duizend negen honderd tachtig gulden**. De Hoogm. hebben daarop verscheidene remissiën en eenige jaren ontlasting van reële en personeele lasten verleend, zoo wegens deze ruïne alsook dat de legers van onzen Staat en der geallieerden, daar gedurende vele jaren gekampeerd en van groote schade de oorzaak.

³¹⁴ Van Loon, *Beschr[ijving] der Ned[erlandsche] historiepenningen*, IV, 227.

In de maand Augustus van dit jaar kampeerden de legers der koningen van Frankrijk en Spanje dertien dagen, namelijk van 11 tot 24 in de nabijheid van Bergeik en beroofden de inwoners van schier al hunne roerende en nog vele andere goederen. Onder het plaatselijk, zoo min als bij provinciaal of rijksarchief schijnt een document van nauwkeurige voorvallen dezer plundering bewaard te zijn. Alleen bestaat nog eene "*Specifieke Lijst en Corte Memorie van de schade, berooving en plundering door de ingezetenen van Bergeijk geleden bij den inval der Fransche en Spaansche troepen*".

Deze schadelijst op twee vellen groot, thans veelal uitgesleten papier, bedraagt eene som van f. 77550. Zij geeft o.a. te lezen: "*Leger onder commando van den Hertog van Bourgogne tot Duijsel, Eersel, Rijthoven en Westerhoven, het andere Leger onder commando van den Graaf Callart onder Luykgestel.*" Van beide legers is Bergeik ongeveer 3/4 uur verwijderd geweest.

De toenmalige pastoor dezer parochie schreef wegens dit kampeement in het doopregister, in de latijnsche taal, op 1702: "*Dit jaar, met het feest van den H. Laurentius³¹⁵, is het gansche Fransche leger dat 13 dagen bij ons gelegerd is geweest, naar Rijthoven is gekomen onder den hertog van Bourgondië; na geheele dagen daar te hebben doorgebracht, is het leger, onder den graaf Callart in Luiksgestel gaan legeren.*"

Ongetwijfeld zullen de beroofde ingezetenen zich tot de Staten der Nederlanden om kwijtschelding of vermindering van lasten gewend hebben, zooals andere geplunderde dorpen deden. Het rekwest, destijds voor Dommelen door den notaris A. Wachtelaars te Bergeik zoo nauwkeurig als kernachtig gesteld, is met de andere bijhoorende stukken bewaard. Met rede mag men vooronderstellen, dat die Bergeikenaar toen ook voor zijne ongelukkige mede-ingezetenen een doelmatig verzoekschrift zal hebben verzonden. Ware dit en andere betrekkelijke bescheiden dezer plundering en verdere bijzonderheden in bewaring gebleven, dan hadde ik hier verscheidene merkwaardigheden uit dit rampzalig jaar kunnen mededeelen.

Hoe ook hier de gemelde troepen waarschijnlijk gehandeld hebben, kan men besluiten uit de nog aanwezige beëdigde opgaven van Eindhoven, Gestel, Strijp, Stratum en tal van andere Kempensche

³¹⁵ 24 Augustus, toen nog als Heiligdag gevierd.

plaatsen. De opsommingen van leed zijn hartverscheurend. Genoemde beëdigde schadelijst behelst slechts de namen van personen uit alle gehuchten van Bergeik, met het bedrag van hun nadeel.

Hier volgen de sommen van *f.* 400 en hoger.

D. Berchmans	<i>f.</i> 495
Bartholomëus Janss. Helsemans	489
Jan Oppers	670
Dirk Jan Hoex, op Weebosch	800
Andries Janssen Kovels	425
Adriaan Neijssen	425
Jan Lucas	400
Evert Willem Cuijcen	675
Anthonis Peter Berchmans	599
Dew. Simon Jan van Lommel	465
Jan Adriaen Andries	410
Frans Daris	450
Mattheus Bartholomeus	500
Evert Jan Braakhuysen	650
Willem Ooms, alias Verputten	536
Jan Marten Rademakers	520
Goyaart Schoonen	400
Isaac Wachtelaers	1030
Huybert Laukens	1300
Dew. Frans Volders	450
Dew. Philip Jansen Peggen	418
Jan Gerrit Baars	450
Dew. Peter Gerrards	500
Dew. Jan Cornouts	500
Frans Jan de Crom	520
Willem Paulus Heesters	400
Wouter Jansen op de Aa	650
De kinderen Jan Wouters op de Aa	1500
Peter Hendrix	600
Dew. Jan Hermans	2500
Evert Jans van Poppel	1225
Corstiaan Willems	500
Dew. Aert Theus	450
Willem Baars	500
Jan Adr[i]aen Keesmakers	1200
Dew. Bartel Oppers	400

Andries Hoevenaars	474
Steven Aert Theus	495
Jan Aert Cloots	505
Jan Simon Hermans	525
Wouter Hermans	600
Jan Jansen Baars	425
Wed. Guilliam Verhoeven	1100
Jan Aerts Groenen	480
Evert Adam van Poppel	600
Adriaen van Poppel	788
Jan Jansen Groenen	480
Adriaen Bruijns	592
De kinderen Paulus Peters	425
Waterbeeck	1200

Onder de bijzonderheden dezer schadelijst staat ten slotte (aldaar is 't papier uitgesleten) de klok van de kapel op den Weebosch ge-roofd, hebbende ruim eene waarde van 100 gulden. Deze lijst is door den secretaris Dullaart in 1703 onderteevend. Ter rechterzijde staat daar: Copie 9 Augustus 1704.

Onder oude papieren der Postelsche hoof alhier, trof ik eene in-kwartieringslijst van 26 Junij doch zonder uitdrukking van jaartal aan. Dewijl de dorpsrekeningen van 1672 tot 1735 ontbreken en er ook geene gemeentenotulen omtrent dien tijd geboekt schijnen of vernietigd zijn is het jaar uit het archief niet te bepalen. Wellicht heeft deze inkwartiering in 1702 plaats gehad.

Onder bevel van den Prins van Wittenburgh logeerde deze ruitery van 88 ruiters en 102 paarden, hier twee dagen en twee nachten, zijnde 26 Juni aangekomen. Uit die lijst (thans in mijn bezit en met de aantekeningen 3 bladz. klein folio formaat) blijkt:

“De Prins was met zijnen Secretaris, zeven knechts en vier paarden bij Adriaen Bruijns gelogeerd; de Majoor met vier knechts en vijf paarden bij Jan Groenen, de Overste-kwartiermeester met twee knechts en vier paarden bij Adriaan Wachtelaars, een Luitenant met één paard en twee Luitenants ieder met twee paarden bekwamen inkwartiering bij drie inwoners.

[Bij] Willem Berchmans logeerde een ruiter met een vrouw, Hendrik Berchmans twee ruiters met een vrouw; Cornelis Daris bekwam drie gewone ruiters, doch de overige op de lijst genoemde

ingezetenen elk één of twee. Voor deze logeering is *f.* 229 te goed gedaan. Van hier vertrok dit regiment naar Tongeren, werwaarts hun zes inwoners van Bergeik met name Simon Peggen, Rummen (dat is Rombout) Driesen, Hendrick Berchmans, Bartel Desens, Peter Phipsen en Marcus Lenders, elk met kar en paard hebben vergezeld. De lijst sluit onder vermelding dat voor elke kar twee gulden, dus zamen *f.* 12 en nog voor vier paarden betaald werd.

Mogelijk is genoemde Prins dezelfde als de hertog van Wirtenbergh, die omtrent dezen tijd met een corps van vijf duizend man door Eindhoven trok en op zijnen tocht roofde en plunderde.³¹⁶

1703

Hollandsche en Fransche soldaten begingen wreedheden. Er moesten groote sommen voor inlegeringen, sauvegardes, leverantiëen van fourages, begeleidingen enz. besteed worden. De opgaven van schade zijn verloren gegaan. Zoo groot waren hier de oorlogsrampen en de indruk, dat de streek voor eene eeuw bedorven is geweest.

Het leger der bondgenooten behaalde groot voordeel en verliet de Meiërij. De dorpen, welke sedert 1695 stonden ontvingen kwijtschelding van eenige lasten.

Het was een vruchtbaar jaar in akker, veld, vruchtboomen en kruiden. Bij menschegeheugen woedde geen zoo vreesselijke storm als op 8 December dezes jaars.

1704

Er kwam meerdere rust dan in de vorige jaren. Contributien en inlegeringen van de verschillende partijën, benevens onvermijdelijke baldadigheden, den soldaat in oorlogstijd eigen, bezwaarden evenwel nog de inwoners.

Het leger van het met ons bevriende Engeland lag te Valkensweerd, waarin vele dorpen moeten laten arbeiden.

1705

Twee personen van Valkensweerd kochten (althans naar 't schijnt) eenen eikeboom, welke in eerstgenoemde gemeente moest dienen tot eene galg om dieven te "*rechten*" en die daartoe dit jaar ook gebezigd is. De boom was gekocht voor rekening van den heer

³¹⁶ Houben, *Gesch[iedenis] v[an] E[indhoven] II*, 168. A[rchief] Valk[ensweerd].

Spengelaar, toenmaals Drossaart van Waelre, Weerde en Aalst, als de hooge jurisdictie hebbende, doch die weigerde te betalen, alvorens de procedure tusschen hem Drossaart, 2e den Heer van Waelre, 3e de gemeente Valkensweerd en 4e den Rentmeester der Domeinen van Kempenland wie hunner betaling moest doen, zou beslist zijn.

Ten raadhuize Valkensweerd berust onder de Acten of losse stukken een bij den Rade van Brabant in 1711 uitgesproken vonnis (149 opzettelijk gerekte zinnen of woorden lang) waarbij de voldoening van dien boom door den heer Spengelaar moet geschieden. Alles is in genoemde acte niet duidelijk uitgedrukt.

Er is later bijgeschreven hetgeen op den Drossaart zou doelen: *“doenmaels en in denselven jaere sijnde geweest regerende burge-meester des dorps van Bergheijck en alle vergaderingen ... gecommiteerd ende present gheweest, gelijc niet en can ontkennen. Als sulcx bij twee distincte quartiersvergaderinge gehouden het geheel van quartier van Kempelant ende sonderlingh tot Bergheijck domicilium van den meergemelden Suppliant, genoegsaam sijnde genotificeert. Ook soodanig dat de kleine kinderen op de straten te Bergeyck wel wisten te zeggen, dat hij suppliant de betaling van het meergemelde hout tot de galge moest ontvangen van den Heere van Waelre.”*

1706

De Meiërij was nu wel van krijgsvolk verlost; doch moest toen veel van eenige boosdoeners verduren. Zij waren meest uit wegloopers der legers en ander schuim van volk, tot troepen van 10 tot 12 man samengesteld, gaven zich voor vijandelijke partijen uit en maakten het den inwoners zóó moeiëlijk, dat deze niet van het ééne dorp naar het andere konden gaan of gerust in huis blijven. Met geweld en bedreigingen eischten zij hun alles af, wat hun beviel.³¹⁷

1707

In het volgend jaar werd een groot getal dezer deugnieten gevangen en ter dood gebracht; doch door aanwerving van anderen groeide de bende aan en er werden verscheidene jaren verëischt alvorens ze gansch vernietigd was.

Tevens ontrustte in 1707 eene andere soort van kwaaddoeners, Muskovieters genaamd, deze streek, waarheen zij uit de Brabant-

³¹⁷ Notulen der Staten Generaal van 17 Aug[ustus] 1706.

sche Kempen, door de gerechtsdienaars der Spaansche Nederlanden vervolgd, vluchtten.

1709

Buitengewoon streng was de winter. De koude duurde tot 23 Maart. Er vrozen hier en daar eenige menschen en beesten dood of verloren hunne ledematen. Er ontstond gebrek aan graan en groote armoede. De oogst mislukt. Ongekend duur was de rogge.

1713

Hoewel 1 April de vrede gesloten werd bleven de ingezetenen der Meiërij nog vele jaren in de uiterste armoede gedompeld; want sedert dezen oorlog, in 1689 begonnen tot nu, had de Meiërij voor de schattingen en legerdiensten omtrent zes en negentig tonnen gouds moeten opbrengen. Grootendeels is zulks met genegociëerde penningen voldaan.

1715

De winter van dit en het volgende jaar was schier zoo hevig als die van 1709. Het sneeuwde buitengewoon veel. Verscheidene arme menschen kwamen om.

1717

1 Sept[ember] woedde een hevige storm, echter minder dan die op 8 Dec[ember] 1703.

1722

Algemeen wordt de winter als zeer zacht gemeld.

1723

Door de felle droogte verdorde veel graan op het veld en viel de oogst slecht uit.

1724

Ook in dit jaar ontstond een misgewas onder de granen; want de buitengewone vorst tusschen 15 en 21 Mei en eene daarop gevolgde droogte deed ze genoegzaam bederven. Deze dubbele ramp stortte deze afgelegen dorpen weder in bittere armoede; de landerijën waren soms niets waard, omdat ze niemand voor de lasten alleen wilde overnemen. De Staten schaften hierom vele belastingen af, zonder dat zulks groote verligting gaf.

1725

Het begon in Sept[ember] te regenen en hield tot het einde van December aan.

1726

In Januari vroor het sterk: het ijs had een voet dikte.

Van dit jaar tot 1736 is 1 1/8 eener verponding eene som van 3150 gl. 1 st. 12 p. omgeslagen geweest.

1729

Het winterweder was zeer koud.

1732

Op menig dorp heerschte onder de runderen eene ziekte welke zich met eene blaar op de tong vertoonde. De besmette beesten werden de blaren op de tong afgeschraapt en medicamenten ingegeven. Zie ook op 1787. Uit Frankrijk was deze ziekte onder de beesten in 1732 tot ons gekomen.

Alle menschen en geheele dorpen zijn als ziek en men hoort overal van eene ziekte die op een oogenblik ontstaat en met hoesten en warmte begint.³¹⁸

1733

Dit jaar ziet men ongehoorde dingen, namentlijk omtrent Kersmis kleine bloemen in de weiden en bloeiende korenaren in de akkers.³¹⁹

1736

Volgens eene resolutie van Hun Hoogm. dato 20 Sept[ember] 1736 wegens aanschrijving van het Hoofdgeld voor tien jaren, bedroeg het voor de gemeente Bergeik jaarlijks 473 gl. 12 st. 8 penn.

1737

17 Juni zijn door Josias de Rooij, Deurwaarder van de Edelrn. Hn. Raden van Staten bij executie te Bergeik de aldaar gelegen goederen van Anna van Poppel, weduwe Marcus van Bornbergen en Catharina van Poppel, weduwe Antonie Vereijken, waarover groote en langdurige geschillen ontstonden, verscheidene rekwesten aan Hunh. zijn gepresenteerd en comparitiën zijn gehouden. Eerst bij

³¹⁸ Notitie door pastoor W. Mollen.

³¹⁹ id.

besluit der Staten van 11 Juli 1752, waaruit blijkt, dat ook het corpus Bergeik in die zaak betrokken was, is dit dispuut geëindigd.

Vele dorpsrekeningen, o.a. van 1767 en 68, maken daarvan melding. De schoonvader van J. de Rooy had een huis en aanhoorigheden van dew. Groenen. gekocht. Zij bleef met geweld in bezit.

Onder eene menigte transporten en andere oude papieren op de Postelsche hoof bewaard wordende, bevindt zich ook de resolutie, 4 1/2 beschreven bladz., van Hun Hoogm. Staten van 11 Juli 1752 ten opzichte van beide genoemde zusters en op het Loo geboren. Uit dit extract der resolutiën blijkt ook, als boven gezegd is, dat onderscheidene goederen, aan die weduwen toebehoorende, 17 Juni 1737 bij executie verkocht en door genoemden deurwaarder gekocht zijn. De reden waarom deze verkooping bij executie geschiedde is in die extracten niet uitgedrukt.

Na eene resolutie der Staten van 21 October 1752 troffen genoemde weduwen met dew. J. de Roij (zooals die naam ook geschreven is) eene overeenkomst, weshalve beide eerstgemelde in bezit zouden blijven der verkochte goederen en hun deze weder getransporteerd worden tegen teruggaaf der door De Roij met de onkosten bij het transport voldaan, betaalde kooppenningen, met den intrest van deze tegen drie per cent 's jaars, sedert den tijd der betaling van de koopsom, dewijl de revenuen der goederen, sinds dien tijd door De Roij en zijne weduwe gemist en denkelijk door gezegde eigenaarsters te Bergeik genoten waren.

Het besluit van 11 Juli 1752 verlangt uitvoering van het contract der wederzijdsche partijën. Op gemelde hoof berust mede het transport van 21 Augustus 1752, waarbij de bedoelde goederen ingevolge gezegd besluit van Hunhoogm. weder aan de voormalige bezitsters getransporteerd worden. Deze goederen, ruim 20 stuks, zijn alle met de grootte genoemd. Er behoorden daaronder 2 huizen.

Volgens resolutie van 9 April 1753 door H. Hoogm. zijn de lasten der goederen van de *“kinderen Josias de Roij tot den jare 1751 incluijs geremitteerd”*.

1738

Arnoldus mag een' steenoven bij den Kouwenberg, naar de zijde van Borkel zetten.

Regenten nemen eene resolutie wegens de ontlastbrieven, daar ook vreemdelingen te Bergeik en de andere dorpen trouwen, hetgeen armoede verwekt.

1739

Vier, alle vrouwelijke hoofden van gezinnen en gewezen bezitsters van verscheidene huizen en goederen, door wijlen Josias de Roij, in leven 's Lands deurwaarder, bij "*parate executie*" (dadelijke uitwinning) ingekocht en desniettemin bij die voorschreven personen gebruikt wordende, waren door 's Lands deurwaarder P. Vissers gelast binnen 14 dagen die woningen te ruimen.

Regenten lieten verscheidene minnelijke aanzeggingen aan die wederspannige personen doen. Alles vergeefs. Hierom verzoeken zij den Raad van Staten "*de sterke hand*". Deze hoogere macht besluit de genoemde onwillige en gebrekkige lieden uit hunne verkochte huizen te doen vertrekken.³²⁰

Naar 't schijnt is zulks, althans niet zonder groote moeiten, geschied, daar de dorpsrekening van 1743 nog uitgaven wegens deze zaak noteert door den president en twee schepenen op eene reis in elf dagen naar 's Gravenhage gedaan, wat *f.* 66 heeft gekost.

"Over en ter zake van gegijselden en geexecuteerden" die langer op de poort te 's Bosch hebben gezeten, betaalde de gemeente in 1739 aan twee advokaten zamen *f.* 19-2. Op kosten der gemeente waren deze gevangenen op twee karren voor *f.* 10 naar 's Bosch getransporteerd.

1740

De ongemeen strenge winter werd over eene halve eeuw, vooral onder de ouderlingen dikwerf en thans nog somtijds genoemd. Hij was de strengste der 18e eeuw.

Wegens de buitengewone duurte der levensmiddelen nam het getal landloopers en bedelaars erg toe.

³²⁰ Resolutieboek A[rchief] B[ergeik].

1742

Er wordt door regenten besloten de patrouille te laten gaan. Een persoon uit de gemeente, in de dorpsrekening *Rinkeldevink* geheeten zat op de Bossche poort gevangen.

1744

Er worden gedurig doormarceerende militairen begeleid, vervoerd enz. Verlatene landerijën worden publiek verpacht, doch gelden niets wegens verval der inwoners. Deze gronden behoorden aan van "*den arme*" levende personen. Ook bestond deze treurige toestand nog lang hierna.

Van ingekwartierde militairen te Riethoven logeert de Overste te Bergeik.

1745

Onder de menschen heerscht een besmettelijke ziekte. Toen deze erg toenam verzocht het bestuur eene subsidie voor de noodlijdenden, welke bij appointment van 25 9ber. [november; red.] toegestaan is. Vergelijk het volgend jaar.

Wij geraken met Frankrijk in oorlog, die voor ons en onze bondgenooten nadeelig uitvalt.

1746

Er bevinden zich ingekwartierde militairen. Uit Den Bosch was te Vessem eene publicatie gebracht, dat het Magazijn te Bergeik zoude verkocht worden. Men vreesde voor de komst des vijands in de Meiërij. Vessem zond drie malen een bode ter informatie naar Bladel, Riethoven, Hoogeloon en Herenthals³²¹.

Heeren der Leen- en Tolkamer hebben de schouw komen voeren, waarvoor de gemeente *f.* 107-4-10 heeft betaald.

Er bestaat eene kwaadaardige ziekte. In de maand September stierven er 23, in October 31 personen van den R.C. godsdienst. Aan den agent Pijpers betaalde het gemeentebestuur voor salaris en verscot, voor de regenten over de "*contageuse ziekte*" alhier gedaan *f.* 5-2-8.

Voortdurend trekken verschillende troepen door het dorp en zijn er zeer dikwijls o.a. Engelschen ingekwartierd.

³²¹ Gemeentearchief Vessem.

De regeerende Schepen te Hoogeloon informeert alhier op zekeren dag, waar de Hussaren zouden kampeeren. Van deze was de vrije Compagnie gedurende 3 dagen te Hoogeloon gekampeerd.

Door den Franschen partijganger Fischer³²² wordt het dorp onder brandschatting gesteld. Wegens leverantiën aan de troepen, karvrachten en andere in oorlogstijd voorkomende zaken moesten de ingezetenen verbazend groote uitgaven doen, waarom het bestuur genoodzaakt is menigvuldige kapitalen ten laste der gemeente te negotiëeren. Een deel werd afgelost, nadat het gemeene Land, in mindering van gedane karvrachten, leverantiën etc. 1681 gl., 4 st., 4 penn. dit dorp toegelegd en betaald had. Onder deze uitgaven is ook nog het jaar 1748 begrepen.

Naar eene mondelinge overlevering begaf zich eens de invloedrijke valkenier Christiaan Verhoeven, in “den, later genoemden, Keizer” woonachtig, de van de zijde of van den weg naar Eersel naderende Franschen te gemoet, daar het dorp Bergeik met afbrand bedreigd werd en zij hiermede een begin gemaakt hadden door het eerste huis, dat zij genaderd waren, aan de vlammen op te offeren. Deze geringe woning stond aan het noordelijkste deel van *den Berg*, nog geen vijf minuten gaans van de parochiekerk verwijderd.

Verhoeven sloot, uit naam der regenten met den Overste dier Franschen een contract van afkoop, waardoor het dorp voor verdere vernieling gespaard bleef. Niemand der ingezetenen wist mij immer te zeggen in welk jaar deze gebeurtenis voorviel en dewijl daarvan ook de gemeentearchieven zwijgen, kan ik niet anders dan bij gissing daarvoor het jaar 1747 aanteekenen, wat het zekerste schijnt.

1748

Verscheidene troepen trekken door de gemeente en liggen sommige continuëerend bij de inwoners gelogeerd.

Naar eene thans uitgestorven overlevering zouden omtrent dit tijdpunt verscheidene Engelsche soldaten hier overleden en noordwaarts der kerk op de toen éénige of algemeene begraafplaats der gemeente begraven zijn. De te Aken gesloten vrede wordt ook alhier door vreugdebedrijf gevierd. Van het regiment Engelschen

³²² Partijgangers of vrijbuiters zijn, in oorlog, soldaten die bepaald zijn, om den vijand op allerlei wijzen schade toe te brengen.

genaamd *Wals* [zal wel Welsh zijn, red.] *Fuseliers*, hier in kantonement gelegen hebbende, ontving de gemeente voor aan hen geleverd hooi, wat van tijd tot tijd gedaan was 384 gl. 7 st. 4 penn. Het gemeen Land heeft dit dorp toegelegd en betaald 1681 gl. 4-4 in mindering van gedane karvrachten, leverantiën en andere zaken. Hiermede is een gedeelte der menigvuldige penningen afgelost, die de gemeente tijdens deze inkwartiering had moeten negotiëeren. Zekere Anna van den Dungen presenteert een rekwest, schade vergoeding begeerende “*over de Engelsche macht*”.

1749

Bij besluit van 30 Januari is aan regenten toegestaan eene som van 7500 gl. op te nemen tot betaling van de buitengewone kosten wegens levering van karren, fourage, hout en stroo in de jaren 1746 - 1748 ten dienste van de geallieerde armee en doormarceerende troepen gedaan.

Des nachts van 7 op 8 Juli is de schuurkerk met eene bierbrouwerij en twee huizen op het Hof afgebrand.³²³

Wegens karvrachten, levering van hooi, stroo, hout, gidsen, pionniers³²⁴ als anderszins, van tijd tot tijd aan de geallieerde armée en doormarceerende troepen gedaan, bedroegen de kosten *f.* 7823.

1750

De vrede te Aken gesloten wordt hier gevierd. De Schutterij van Sint Joris trekt op: hare leden drinken bier, kostende *f.* 6 en 10 stuiv.

In December maakten hier eenigen tijd drie bedriegers veel opgang. Zij gaven vóór, Priesters en Zegenaars van menschen en beesten te wezen. Nadat hunne handelingen gebleken waren veinzerij te zijn, werden zij gevangen genomen, bewaakt en eindelijk naar 's Bosch overgebracht.

Uit de dorpsresolutiën blijkt, dat regenten wegens hen 71 gulden 15 cents onkosten hebben moeten maken. Eenige posten der dorpsrekeningen, hoewel verkort, vinden hier plaats:

“Betaald aan G. Ooms wegens verteering ten zijnen huize gedaan op 11, 12, 13, 14 en 15 December 1750 door 18 man tot de wacht behoorende en het vangen en bewaren van drie personen, haar uitgevende voor priesters en zegenaars *f.* 27. Dank voor het hou-

³²³ Bl.

³²⁴ schansgravers.

den van 24 dagen het paardje van de drie genoemde gearresteerde personen, publiek voor 4 stuivers daags in den kost besteed 6 gl. 16 st.

Item A. van de Poll wegens kostgeld van voornoemd paardje van 22 Januari tot 1 April 1751, des daags 4 stuivers, is 13 gl. 16 st. Denzelfden van 1 tot 21 April 4 gl. 4 st. wanneer het verkocht is. J.V. ontvangt 7 gl. 16 st. voor 't wegbrengen dezer zegepaters naar 's Bosch, G. O[oms] eene gelijke som, zijnde de dienders mede op de kar gezeten.

Toen die gewaande zegenaars gevangen waren ging A. Rookens den Stadhouders Juijn te 's Bosch hiervan kennis geven, zijne reiskosten bedroegen *f.* 5. De kosten door Bergeik wegens de zegenaars gemaakt waren in 1759 nog niet vergoed. De Hoogschout weigerde ze te betalen. Een premie van *f.* 50 is door het kwartier van Kempenland te goed gedaan voor den eenen zegenaar Gabriël Leemans genaamd. Volgens eenen 2 Juli door regenten verzonden brief is de Hoogschout verplicht de onkosten te betalen, doch de regenten ontvingen als antwoord 17 dito, dat hij slechts 1/3 genoodzaakt zou wezen te vergoeden. Den verderen uitval vindt men niet aangeteekend.

1751

Jan R., *de wolfsdief*, wordt met kar en paard naar 's Hertogenbosch vervoerd, waarschijnlijk om er gevangen te zitten. Dit transport kostten de gemeente *f.* 5. Deze persoon is gedurig onder de toenmalige inwoners, doch zonder eenige bijzonderheid vermeld. Van zijne "deserte" op de Weebosch gelegen goederen genoot de gemeente in 1756, 18 stuivers. Om de landloopers en bedelaars aan te houden gaat, als in andere plaatsen, elken nacht, de wacht.

23 Nov[ember] kwamen twee soldaten die bij een der ingezetenen gelogeed waren en 3 Februari 1752 vertrokken. Bij twee anderen was een soldaat 18 dagen en nog ten huize van twee een militaire één dag ingekwartierd. Aan 7 st. daags bedroeg hun gezamenlijk verteer alzoo *f.* 17 - 18 . Zij hadden in last, op schelmen, vagebonden en andere booswichten te patrouilleeren.

Geeseling en andere straffen werden tot dezen tijd op bedelaars en op hen die ze herbergden of begunstigen toegepast. Het kwaad zag men met gelijke brutaliteit leeren en bedrijven. Ging het te ver dan

hield men geweldige drijfjachten. Deze joegen hen, wat het jammerlijkste was, van de eene plaats naar de andere, daar ieder hen gaarne kwijt wilde zijn.³²⁵

Er is voor de gemeente dit jaar *f.* 131-15-14 in rekening gebracht wegens onvermogenende personen, die niet in staat waren hunne lasten te betalen.

1752

Op schelmen en landloopers wordt een generale jacht gemaakt.

19 Nov[ember] is Ida, eene dochter van Jan Melchiors begraven, die in de Keerschop, hier Aa genoemd, verdronken was.³²⁶

1753

Eene breedvoerige memorie, ten raadhuize schetst zeer nauwkeurig den verarmden toestand der dorpsingezetenen.

Naburen eener zinneloze vrouw op het Loo presenteerden een verzoekschrift dat ze mag “*vastgezet*” worden. Door haar is vroeger reeds tweemaal in de buurt brand ontstaan, zijnde haar eigen huis en eene naburige schuur afgebrand.³²⁷

Door hagelslag is aan veelvuldige veldvruchten groot verlies geleden. Een nieuwe legger of pandboek voor de gronden der vijf haardgangen of gehuchten is geformeerd. Er bestonden circa 480 posten en 3820 perceelen. Regenten hadden bevorens de grondeigenaars gelast, hunne landerijën, specifiek met de perceelen en “grootte” op te geven.

12 Maart schrijft de generaal-kwartiermeester dat hier drie regimenten Zwitsers zullen komen logeren.

1754

Granen en andere vruchten stonden uitstekend te velde, toen een vreeselijke orkaan gepaard met donderslagen, regen en zeer zwaren hagel 16 Juni de rogge, boekweit, koolzaad enz. op de gehuchten de Aa en Witrijt dermate verwoestte, dat de armoedige inwoners van de meeste gronden niets profiteerden.

Er waren in verschillende streken van het dorp militairen gelogerd, bagages van hen vervoerd, wachten gedaan, enz. Te Luiksgestel ging de schepen van Bergeik P. Covels de troepen tweemaal te gemoet en verdeelde de biljetten ter inkwartiering aldaar aan de

³²⁵ Zie ook: *Uit alle Hemelstreken*, 1889, no.4.

³²⁶ Doodregister.

³²⁷ Bankspanning van 2 Juli en andere stukken.

soldaten die naar de Weebosch en Witrijt moesten ingekwartierd worden. Beide malen was te dien einde de Substituut Secretaris ook naar Luiksgestel gegaan.

Goederen van een' behoeftigen man op den Berkt golden niets en toch vielen er *f.* 31-10 onkosten op, zoo ook *f.* 12- in het "dirigeeren" van nog vier inwoners welke lasten door regenten voor fout zijn ingenomen, bewust dat ze ook geen penningen zouden gelden. De fouten van zulke deserte goederen en dergelijke beloo-
pen *f.* 74-5-12. Dergelijke personen bezaten geen vee en weinige of geene meubelen.

1755

Een bataillon van Oranje-Vriesland was hier gelogeed. Men vindt transporten voor bagage, van wachten en wat dies meer, gemeld.

1756

Bagages enz. van militairen moeten de inwoners vervoeren. Gidsen gaan meermalen met de troepen.

Op 19 Juli is door hevigen hagel, groote donderslagen en regen op de gehuchten Weebosch, Loo, Hoogen en Lagen Berkt, de rogge, boekweit, haver, evie enz. grootendeels bedorven, zooals in 1753, 54 en 55 "binnen dit arm dorp" plaats had.³²⁸

Wegens den verarmden toestand des dorps werd aan Hun Hoogm. weder een rekwest om verlichting van lasten enz. aangeboden. Op 15 Maart had men 3 perceelen voor de schuld verkocht. Ze hadden niets gegolden.

1757

Van gidsen en dergelijke met soldaten vindt men gewag gemaakt.

1759

Een koopman Jan Colon ook Colom geheeten, inwoner van Bergeik en Arnoldus Heesemans te Luiksgestel wonende, zijn 18 April 1759 op de rivier vóór Willemstad jammerlijk verdonken. Zij dreven een gezamenlijken handel in varkens en verongelukten bij de overvaart van het Hollandsdiep. Denzelfden dag zijn hunne lijken opgevist en te Willemstad binnengebracht waar zij later deftig ter aarde werden besteld. Onder de losse stukken van het oud archief van

Bergeik ligt een extract der buitengewone vergadering door den Schout en anderen te Willemstad 23 Juni dezes jaars gehouden, benevens eene rekening, 39 bladzijden beslaande, met perkamenten omslag door den Secretaris dier Stad gedaan. Deze was als "re-quester" in deze droevige gebeurtenis benoemd. Bij de verongelukten was eene som van *f.* 1327 bevonden. De secretaris had 975 gl. 19 st.

Aan de erfgenamen dezer verdrongen compagnons te Bergeik en Luiksgestel is aan elke partij de helft dier gelden uitbetaald. Den luiden die de lijken opgehaald hadden schonken zij 72 gulden.

Heesemans scheen ongehuwd te zijn geweest. Jan Colon, ook Collon geschreven, was in een dorp bij Luik geboren en 23 Aug[ustus] 1744 te Bergeik met Marianna Heuvelmans gehuwd³²⁸ die niet meer leefde, toen hij op vreemden bodem zijn graf vond. Hij liet drie onmondige kinderen na, van welke eene bejaard en behoeftig geworden dochter, 30 November 1830 alhier gestorven en een paar dagen later op eene van de verordening afwijkende plaats, op 't aloude kerkhof begraven is, namelijk in het korte tijd-verloop toen daarop de begraving verboden was.³²⁹

Met deze ongehuwde dochter stierf hier binnen eene eeuw het geslacht uit van J. Colon, die een huis had bewoond en bezeten in de Straat tegenover de in 1812 gebouwde hervormde kerk. Dit huis is in 1803 vervangen door het bouwen van een fraai huis met eene verdieping.

1760

Wachten gaan op landloopers en bedelaars.

1761

Omstreeks dezen tijd zat de krankzinnige Cornelia D.J., huisvrouw van W.K., op de poort te 's Bosch gegijsseld. De kosten behoorden door de gemeente gedragen te worden; doch om den zeer slechten staat harer middelen en het onvermogen des mans dezer ongelukkige kwamen ze ten laste van 't kwartier van Kempenland. 8 Januari 1764 ontving de subst. secretaris commissie om zich naar 's Bosch te vervoegen, ten einde deze onnoozele van de gevangendoort te

³²⁸ Trouwboek der dingbank.

³²⁹ Zie 't hoofdstuk Kerkhoven.

verlossen en in een particulier huis te besteden. Blijkens gemeentelijke geschriften is wegens de genoemde vrouw veel onderhandeld.

1763

Er zijn hier verschillende regimenten militairen, wier goederen vervoerd worden. De dorpsrekening gewaagt hiervan.

19 Mei stierf hier en werd den volgenden dag *in de kerk* (wordende alléén het koor voor de godsdienst der Hervormden gebruikt) begraven de heer Hardenbergh, luitenant onder het 1ste bataillon van Oranje Vriesland.

1764

Volgens de pootkaart van 12 Juni 1764 mogen de "geërfdens van Bergijk, Rijthoven, Westerhoven, Borkel en Schaft op de gemeente zestig voet ver van hunne huizen en erven, opgaande boomen en schaarhout planten, mits daarvan bij afhouwing den gewonen houtschat betalende. Het verleenen van octrooi van pootkaart of het *recht van voorpoting* geschiedde wel ooit voor niets, maar gewoonlijk onder beding van betaling van eene som in eens en vooraf te voldoen, welke hier *voortijf* geheeten werd."³³⁰

Een reglement van het "*hoven en erven*" in deze dingbank is bepaald.

1766

Drie personen hebben de twee klokken geluid over 't installeeren van Z.D. Hoogheid den Prins van Oranje te 's Hage en hiervoor van de gemeente zamen 18 stuivers genoten.

1767

10 Maart krijgt het bestuur bericht dat hier 7 April zal komen logeeren het 1ste bataillon van het Zwitsersche regiment. Het vertrok 8 April naar Woensel. In de dorpsrekening wordt almede van karvrachten hunner bagage, levering in de wachten en soortgelijke zaken gespecificeerd.

1768

De roode loop heerscht in sommige dorpen, ook 't volgend jaar; naderhand nog gedurig in het een of ander dorp.

³³⁰ Sasse van Ysselt in *Noordbr[abantsche] Alm[anak]*, 1890.

8 October verzoeken regenten aan den stadhouder om eenige dienders te willen zenden, alzoo zich verscheidene landloopers dagelijks hier kwamen op te houden. Dienders van het kwartier Kempenland hadden alhier huizen en plaatsen gevisiteerd ter opsporing van vreemde landloopers en bedelaars en o.a. in de herberg bij [de] Heikerk, aan de grens gelegen, verteering gemaakt.

1770

Gedurig logeeren troepen, die met gidsen naar andere dorpen gaan uitzien. Op 18 April en 26 Juni zijn o.a. van hier militairen vertrokken en vervoerd.

Er heerscht eene besmettelijke ziekte onder de "beesten", dat is het rundvee. Hiertegen neemt men wijze voorzorg. Geene vreemde runderen mogen in de plaats of dorp gevoerd worden tenzij eene behoorlijke certificatie vertoond is: de ingezetenen moeten van een en ander kennis geven en hebben alle onkosten bij de besmetting gemaakt, gedragen, ingevolge Hun Hoogm. resolutie van 26 Nov[ember] dezes jaars.

19 December heerscht een geweldige orkaan als die van 12 Dec[ember] 1747.

1771

10 Januari kwam hier Johan Christiaan Priscoon, gereformeerd predikant in Polen, voorzien van eene acte van den Prins van Oranje, voor eene milddadige gift tot ondersteuning van Protestant-sche arme lieden aldaar. Regenten schonken hem voor de gemeente *f.* 6-12.

De opsporing naar landloopers drie jaren geleden door vreemde dienders en tal van jaren door inwoners gedaan, hebben weinig gebaat, want in 't begin des jaars schijnt men weder veel last van vagebonden gekregen te hebben. Drie achtereenvolgende dagen, namelijk 28, 29 en 30 Januari gaat eene generale jacht ten getale van 346 personen op het uiterste grondgebied van 't dorp. Ieder hunner wordt voor 10 cents jenever geschonken, wat de gemeente alzoo met *f.* 34,,60 heeft betaald.

Het dorp heeft langen tijd ingekwartierde soldaten, o.a. kavalerie 9 en 10 April.

9 Juni geven Hun Hoogm. eene resolutie, rakende zeker arrest van 17 te Bergeik berustende runderen.³³¹

³³¹ Plakaat- en Resolutieboek ten raadhuize.

Dit jaar wordt door den fellen winter, het vochtig, koel en veranderlijk weder, de zware onweders en verscheidene ongemeene luchtverschijnselen onder de bijzonderste jaren gerekend.

1774

Den 17 Januari maakt men de generale wacht, die een persoon vast grijpt en naar het raadhuis geleidt. Van dezen tijd tot eenige jaren later moeten de Rotmeesters met hunne rotten ten minste alle maanden bij dag en nacht eene patrouille doen op alle soort van landloopers en bedelaars. Militairen trekken door deze plaats.

Zondag 3 Juli des namiddags zes ure werden de te veld staande rogge, boekweit en andere vruchten voor het grootste gedeelte door eenen zwaren hagelslag vernietigd. De president en schepenen der dingbank hadden de schade als volgt begroot: rogge 863 gl. 8 st. 12 penn.; boekweit 599 gl. 4 st. Ander nadeel in akkers en hoven was niet geschat. Regenten verzochten aan Hun Hoogmogenden om de ingezetenen remissie te willen verleenen op de verponding, bede, gemeene middelen en de 's Landstienden. De Staten staan gelden voor de meest geleden hebbende inwoners, bij besluit van 23 Juli 1775 toe, dan de gegoede beschadigden namen met hun aandeel geen genoeg, waarom de Officier en regenten aan Hun Hoogm. een rekwest aanbieden ten einde deze daartoe te noodzaken of om niets te ontvangen.

Op verscheidene plaatsen van het dorp waren tusschen 12 en 21 October zeven brandbrieven gelegd, waaronder vier bij den predikant, waarom de stadhouder van Kempenland verzoekt, dat regenten een wachtreglement zouden daarstellen, hetgeen ook in andere gemeenten, waar zulks noodig werd geacht, moest geschieden. Den 3 November was hier een dergelijk reglement tot stand gebracht.

25 Aug[ustus] 1774 zijn vier ossen met 2 karren van inwoners uit Neerpelt bij het stelen van heideplaggen des nachts gearresteerd en naar Bergeik vervoerd.

1775

22 Aug[ustus] zijn door Bergeik 9 ossen, 4 wagens en 1 kar gearresteerd. Ingezetenen uit Lommel meenden de opgeladen heide derwaarts te vervoeren. Er is eene ordonnantie op de burgerwacht, het vangen van landloopers en dusdanige personen vastgesteld.

Alle maanden moeten de rotmeesters ten minste eene patrouille op alle vagebonden en landloopers bij dag en nacht, volgens aanschrijving van hoogere macht doen.

1777

De gemeente verhuurt weder vele deserte goederen. Ze breekt twee geringe woonhuizen af, welker opbrengst in tweemaal *f.* 25-10 bedraagt.

1778

Het 2e bataillon van Oranje Vriesland was hier ingekwartierd.

1790

9 Mei vertrokken ingekwartierde soldaten. Ook 29 dato en op 2 vorige dagen. Voortdurend deden de rotten nog de wacht en waren van eene trom, voor welke te slaan de gemeente *f.* 2 betaalde, voorzien.

Er bestond in het raadhuis eene militaire wacht.

In plaats van wekelijks eenige dagen te patrouilleeren moet de bedeljager dit dagelijks doen, want vele vreemdelingen komen bij getallen bedelen.

1780

Er was vele inkwartiering o.a. Schotten en artilleristen van welke laatste eene compagnie te Westerhoven.

De influëenza, dat is publieke verkoudheid, heeft reeds hier te lande bij zeer hevige winden die uit het noorden waaiden, geheerscht. Bitter kwelde deze ziekte het meerendeel der Europeanen: zij kuchten en hoestten onophoudelijk.

1781

Militairen zijn weder gelogeed.

Generale jacht had dit jaar en volgende tot 1787 op deserteurs plaats. Op alle vagebonden, bedelaars enz. geschiedde dit eenige jaren te dezen tijde. Om de rotten des avonds te vergaderen, als "de wachten zouden gaan" werd de trom geslagen.

Bij het heerschen van den rooden loop wordt gepubliceerd, hoe de ingezetenen zich omtrent deze vreesselijke ziekte moeten gedragen. Later is dit herhaald en tevens bekend gemaakt, op welke wijze diegene begraven moeten worden, die daaraan gestorven waren.

1782

Er zijn militairen.

1783

Verschillende troepen worden gedurig ingekwartierd, o. a. Schotten. Op 3 Aug[ustus] de grootste hitte die velen ooit gehad hadden.

1784

Felle winter.

Den 3den April werd in de Vergadering der regenten dezer ding-bank eene missive van den gereformeerden predikant alhier voorgelezen, verzoekende aan Heeren regenten van Bergeik en andere onderhoorige dorpen te doen ophouden de ontheiliging op 's Heeren dagen, onder andere, geschiedende door de zoogenaamde *turfbieren*, het spelen op de viool, het beleggen van drinkgezelschappen en maaltijden, het inhalen van brandstoffen met karren voor den armen, het inzamelen van graan en hooi, het malen van koren en andere excessen meer.

Dominé zou in persoon ter vergadering verschenen zijn, hadde hij niet met zekerheid vernomen, dat in eenigen tijd er geene algemeene zoude gehouden worden. Hierop is door publicatie aan de ingezetenen van Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft het geven van *kwansel- of turfbieren* en andere genoemde misbruiken verboden.

Op het laatst des jaars is krijgsvolk voor 12 dagen verbleven, toen het naar Strijp vertrok. Dit was het 2de bataillon van Hessen - Darmstad. De Commandant had eene wacht van 24 manschappen in het raadhuis en twee wachten op het Loo, namelijk bij J. Tasset en dew. G. Heuvelmans geplaats. Blijkens de annotitiën van P. Willems bestond het bataillon uit zeven compagniën. Regenten verzochten dat het Land de onkosten, van deze 12 dagen bij de kantonneringskwartieren gemaakt, zou betalen.

1785

9 Sept[ember] kwam hier het 1ste bataillon van een regiment logeeren.

1785 - 86

Streng winter.

1786

Dragonders en andere militairen zijn hier gelogeed. Van tijd tot tijd patrouilleren de burgerwachten op aanschrijving en dronken namens de gemeente voor *f.* 19-4-10 aan jenever. De lieden met de generale jacht voorzagen zich steeds van hagel en kruut, om behoorlijk gewapend te zijn.

Omdat vijf achterëenvolgende jaren voor de vruchten niet gunstig waren en men weinig handel en geld opmerkte bekwamen sommige dorpen, waaronder Bergeik, teruggaaf van verponding en gemeene middelen.³³²

Van verponding en bede, fouten en ontvallen, welke de onvermogende personen niet kunnen betalen, alsmede van nieuwe deserte goederen is door regenten voor dit jaar ruim 111 gulden voor rekening der gemeente te lijden.

1787

Er zijn troepen aanwezig.

Sommige beesten krijgen eene blaar op de tong. Twee schepenen vaceerden den 3, 5, 6, 7, en 8 Mei tot 's middags om de paarden en runderen te visiteeren of zij hiermede niet besmet waren. Er werden 28 paarden en runderen met die kwaal bevonden, waarvan de blaren afgedaan werden. Aan elk dier beesten werd voor 15 cents medicijnen toegediend. Deze ziekte evenaarde die van 1732.

In Juli stierf, ten huize van dr. Raupp, bij wien hij beterschap voor zijne kwaal zocht te bekomen, de heer Joh. Fr. Peterse, advocaat te Turnhout. Zijn lijk werd te Bergeik begraven.

Aan verponding en bede die ze niet hadden kunnen ontvangen en nieuwe deserte goederen lijdt de gemeente *f.* 160 nadeel.

1789

Het regiment van zijne vorstelijke Hoogheid den Prins van Baden bevindt zich hier. Van de 7de compagnie worden zieken naar andere plaatsen vervoerd. Meermalen ook gewone passanten.³³³

Van den winter dezes jaars wordt gemeld, dat de koude of vorst twee graden scherper dan in 1740 is geweest en 4 Januari 's morgens ten half 9 ure de grootste koude was die men kende.

³³² Een bundel papieren ten raadhuize.

³³³ Korte Staat, Eikerëind d'anno 1789, Aanteek. van P.W. (= Pieter Willems).

1790

Met de Brabantsche onlusten ligt een detachement en infanterie tot dekking of beveiliging der grenzen. Deze militairen vertrekken 25 December.

1791

Verscheidene compagniën militairen zijn ingekwartierd geweest.

1792

De opmeting der landerijën dezer gemeente kostte voor den landmeter 560 gulden. Hiermede was hij ook reeds in 1791 onledig geweest.

Regenten hadden aanschrijving ontvangen van eenen aanstaanden doormarsch van een talrijk corps Hannoversche troepen, waarom de gemeente van het noodige moest voorzien. Deze militairen waren, wegens veranderde doormarsch, hier niet gepasseerd, weshalve de opgedane voorraad publiek verkocht is, namelijk het hooi 22 April voor *f.* 30,40; haver, hooi en stroo aan 553 gulden, 13 st. 14 penn. De onkosten of het nadeel en de uitgaven voor andere militaire Pruisische troepen beliepen ongeveer 910 gulden. Den 22 September werd de Fransche Republiek uitgeroepen.

1793

Wegens de generale jacht op bedelaars en landloopers beliep het aandeel van dit dorp voor verteer aan jenever bij vijf herbergiers *f.* 16-13-8.

Zieke arme passanten zijn dikwerf vervoerd; ook in andere jaren.

De Franschen komen in de Meiërij, doch worden terug gedreven. Zij hadden 1 Febr[uari] dezes jaars aan den stadhouder van Holland en den koning van Engeland den oorlog verklaard en spoedig onze grenzen overschreden. Uit den rappen mond van Fransche republikeinsche soldaten hoorden binnen eene halve maand vele inwoners, voor de eerste maal, de Fransche taal spreken waarvan, en ook toen wij bij 't Fransche Keizerrijk later ingelijfd werden, nog wel eens eene anecdote verhaald wordt.

17 Maart en volgende dagen moest aan hier ingekwartierde Pruisische ruiters gefourageerd worden.

De Rotmeesters regelen in April de burgerwacht.

1794

Dit jaar keerden de legers der Fransche Republiek naar de Nederlanden terug.

Nadat de abdijsheeren of Norbertijnen in 't begin des jaars hun klooster te Postel hadden verlaten zochten Priesters uit Frankrijk en ook uit België nu en dan een rustig schuiloord in het eenzaam Postel, dat zij in hun vaderland niet meer mochten genieten. Deze Fransche en Belgische geestelijken durfden ook niet lang te Postel te verblijven en reisden, na wat gerust te hebben verder naar Holland.

20 Juli vertrokken de laatste vreemde, vluchtende Priesters uit Postel. Om hunne vervolgers te ontkomen, moesten zij over den hoogen tuinmuur klauteren. Zij snelden naar het gehucht Witrijt (bl. 62) 1 1/4 uur van de abdij gelegen. De inwoners ontvingen ze gulhartig en ondersteunden hen in ruime mate. Ook al de gevluichte kanunniken uit Postels abdij die er getoefd hebben, zijn er minzaam onthaald.

Intusschen verbleven Hollandsche troepen op hunnen doortocht ettelijke dagen in de abdij, die er zich aan kost, drank en slemperij overgaven.

Vóór zij er vertrokken hebben zij in de abdij baldadig geplunderd. De dienstboden lieten zij in vrede. Eén hunner ging den volgenden dag de tijding op Witrijt brengen dat de soldatentroep vertrokken was. Weldra keerden de Witheeren naar hunne berooide abdij terug.

Gedurig kwamen er Fransche militairen de levensmiddelen verslinden en in dronkenschap baldadigheden plegen. Zelfs hadden zij den eerw. prior wreedaardig mishandeld. Eenigszins hersteld vluchtte hij met vier medebroeders nog denzelfden dag naar Bergeik. Zij kwamen middernacht op de Weebosch aan. Hier vonden zij een gastvrij dak bij M. van den Broek, wonende waar de twee straten van Weebosch bijeen loopen.³³⁴ Reeds den volgenden dag bevond zich de prior en zijne gezellen te Veldhoven. Aldaar naderden 26 Augustus troepen, waarom deze kloosterlingen dieper in Noordbrabant doordrongen.³³⁵

³³⁴ Hij stierf in 183[?].

³³⁵ Het verder lot der toenmalige abdijsheeren geeft de eerw. prior Welvaarts in eenige zijner Werken.

De Memorie van de merkwaardigste Geschiedenisse in 't jaar 1794 - Bergeijk door P. Willems, volgt geheel, doch de schrijfwijze gewijzigd. Ik geef daarop van sommige dier berichten eenige verklaring of ophelderingen.

“Op Zaterdag den 23 Augustus zijn vier fransche stropers bij den Hr. pastor Deelen komen plunderen.” Deze vier Fransche militairen doorzochten de pastorie, namen verscheidene voorwerpen van waarde mede, waaronder (naar mij een tijdgenoot heeft verzekerd) eene som, welke de pastoor van G. van Diepenbeek, in de Broekstraat woonachtig, in bewaring had en ongeveer f. 1500 zoude bedragen hebben die hem door den pastoor werden vergoed. Het Allerheiligste destijds ter pastorie berustende, lieten de stroopers ongehinderd. Toen zij het naderden zou de pastoor hun gezegd hebben, er zijn leven voor te willen geven. Na de plundering vertrokken de soldaten.

“Zondag 24 dito een loos alarm in de kerk op het Loo voorgevallen.” De aanwezigen op het zangkoor zien door het venster in den gevel onder het Lof eenige ruiters van Luiksgestel komen, wanneer zij zeer verschrikt de kerk uitloopen. Ter gelegenheid van het Bernardus-feest bevond zich eene groote menigte volks in de kerk, welke de meesten verlieten. De dienstdoende priester bleef op het altaar. Zonder toeven of iets uit te richten vervolgden zij hunnen weg.

De heer pastoor vrezende echter niet veilig te wezen ging dienzelfden dag na het Lof, reeds in eenvoudig boerengewaad gekleed, van huis en zou zich twee dagen in bosschen en weiden nabij het dorp opgehouden hebben. Aldus of op eene andere wijze, om niet gekend te worden, verkleed, schulde hij bij den een' of anderen inwoner, soms ook buiten de gemeente.

Daags voor de plundering in de pastorie op het Loo, reed de heer G.M. Raupp med. docter in zijn rijtuig, door twee zijner zusters vergezeld naar de abdij te Postel, waarin de kloosterheeren hen het gevaar wegens mogelijke ontmoeting van Fransche voorposten of zwervende militairen onder het oog brachten. In den toren der abdij geklommen ontwaarde de heer Raupp en zijne vrienden echter geene soldaten, waarom hij besloot met zijne beide zusters den terugweg naar Bergeijk te wagen, nadat hij zijn horlogie geborgen had in de zitplaats van den biechtstoel van een zijner priestervrien-

den, in de abdijkerk. Alvorens te vertrekken bedacht zich de docter en meende hij zijn uurwerk bij eenen vermoedelijken inval van de Franschen in de abdij, op de geborgen plaats zelfs niet veilig en stak het weder bij zich. Zijn rijtuig was nauwelijks ter kloosterpoort uit en in de Lindedreef gekomen, toen eenige losbandige Franschen de reizigers deden uitstappen en hunne gouden en zilveren sieraden, benevens hun geld afgeven.

Een der roovers hield middelerwijl een geladen overgehaald pistool vóór docter's borst. Hij had evenwel zijn horlogie nog niet voor den dag gehaald; want hij hoopte dit kostbaar gouden repetitie, een dierbaar geschenk van zijnen nog niet lang overleden vader in het laatste zijns levens hem gedaan, te behouden. Ook dit eischten de stroopers en de heer Raupp moest het tot zijn groot leedwezen hen overhandigen.

Het geval den docter overkomen, heb ik hem, alsook meermalen zijne kinderen hooren verhalen.

Toen de heer pastoor den volgenden dag de Franschen vriendelijk te gemoet ging ontteden zij hem van zijne zilveren schoengespen. Dit sieraad heeft menig man in de vorige eeuwen door vijandelijke militairen zich zien ontroofen.

In eene vergadering van Scheepenen en notabelste ingezetenen wordt besloten gelden te negotiëeren, wijl er geen voorhanden zijn en zij aan het Fransche krijgsvolk haver en andere fourage geleverd hebben. Gedurende de laatste jaren komen in de dorpsrekeningen geene betalingen aan intrest voor; thans weder *f.* 80.

“Den 26 dito zijn alhier 10 Fransche hussaren gekomen, hebben eetwaren, wijn, bier, fourage etc. gevorderd.” Op zekeren dag kwamen eenige Franschen ten huize des docters en eischten menige flesch wijn, die ze weldra hadden verzwolgen.

Den 27 dito komt eene mondelinge requisitie om naar de armée te Knechsel te leveren 10 zakken haver en 20 brooden, dewelke denzelfden avond in den nacht geleverd zijn. Des anderendaags is de armée weder opgetrokken en terug gemarcheerd. Den 1. 7ber³³⁶ krijgen wij een requisitie van de noordarmée door den comm. ordonnateur Mongarod om te leveren 150 zakken haver, 4000

³³⁶September (red.).

rations hooi, ieder à 15 pond en 4000 bossen stroo en zulks naar Wortel (bij Hoogstraten) te transporteeren, waartoe wij 2 dito met 61 karren naartoe getrokken zijn.

Vrijdag 5 dito breekt de armée op en trekt tot in de heide tusschen Baarle Hertog en Chaam en wij met het grootste gedeelte van onze karren gevolgd zijn.

14 dito de armée weder opbrekende neemt zijne positie bij de Alphensche hoeven naast de zijde van Riel en Goorle. Het leger trekt des anderendaags weder op naar Diessen, alwaar wij nog met zes karren fourage gebracht hebben. Inmiddels nog eene requisitie ontvangende, om haver, hooi etc te transporteeren naar Weelde en van daar Poppel, waar toe wij met 30 karren naar toe getrokken zijn. Dit gedeelte van de armée is op Bladel, Hapert en vervolgens [...] en Helmond gemarcheerd.

Zondag 14 de armée van Diessen subietelijk opbrekende stelt zich te Best in 't dorp en in de heide achter den molen omtrent Roij (nabij St. Oedenrode) en te Son in 't dorp, waar een zware attaque was voorgevallen, er wierden verscheidene gekwetsten op karren te Best gebracht. Jan Geven (voerman in het Eind te Bergeik wonende) van 's Bosch komende, werd eerst door de Hessische troepen geattakeerd en zijn kar van een gedeelte der goederen gespoliëerd, hij valt alvolgens in de handen der Franschen, die zijne kar hebben medegenomen op Oirschot, Best en eindelijk tot Son toe in 't dorp en rondom aldaar, alwaar ik nog met drie karren bij zijnde, dewelke op 2 7ber naar Wortel getrokken waren, nog thans van daar zijn naar huis geraakt. Is Zaterdag 20 weder opgebroken en te Vegchel en Erp nedergeslagen; ook zegt men dat Aarle, Helmond, Stiphout alle met Franschen belegd is.

Voorgaande Zondag 14 7ber komen alhier (Bergeik) een Fransche officier met omtrent 22 man cavalerie en stellen zich op den dries van Jan Verdonk, alwaar mondbehoeften voor volk en paarden moest gebracht worden.”

Deze weinig bemiddelde man woonde in zijn huis, het uiterste aan de rechterzijde van de parochiekerk naar den molen gaande, dus westwaarts de groote huizing van den dr. Raupp. Het huis van J. Verdonk is lang afgebroken; de grond behoort nu aan den hr. van

der Elsen. De dries of 't weiland waarop die Franschen kampeerden lag tegenover Verdonk's aangewezen huis. Daarop stond later eene geringe woning. Thans de docterswoning in bezit der gemeente.

In een ander boek noteert P. Willems: "*op 31 Aug[ustus] vertrokken de laatste karren naar de armée du Nord*". Hij noteert dat Jos. van Bommel wekelijks een schelling zal genieten om als bode enz. gereed te zijn, waarvoor hij appart moet gesaliëerd worden, aanvang nemende 1 October dezes jaars. Van de hier logeerende troepen noemt hij "*Blauwe Hussaren*" enz. Een dragonder kwam 29ber³³⁷ met eene requisitie uit den Bosch.

2 October hoort men, dat het hoofdkwartier van de noordarmée te Dinter is, doch kort daarop vertrekt naar 's Hertogenbosch. De Franschen hebben het fort Crèvecoeur en de Orthenschans veroverd. Men hoort dagelijks canonneeren, zoo men zegt op 's Bosch, Heusden, Grave, het fort Isabel wordt ook beschoten.

Maandag 6 October krijgt Bergeik eene requisitie van den Commisaris Ordonnateur Juge om 4000 rations hooi van 10 pond en 500 vat haver, Bossche maat en het naar Dinther te transporteeren, waar toe wij met 15 karren hooi en 4 karren haver op 8 October zijn henen getrokken en 3 dagen gefaceerd.

Op den 9 October is 's Bosch bij capitulatie aan de Franschen overgegaan en 12 dito des morgens ten 8 ure is het Holland's garnizoen uit getrokken met alle krijgs-eer, slaande trom, brandende lonten, vliegende vaandels en met zich nemende wapenen, bagage en 8 veldstukken voor het geheele garnizoen; het zal gebracht worden tot aan de poorten der stad Grave, van waar het zich begeven zal naar zoodanige plaats als het zal verkiesen op het grondgebied der verëenigde provinciën, na alvorens den eed gedaan te hebben van geenszins de wapenen te zullen dragen tegen de Fransche Republiek; waarin almede besloten is de overgaaf van de 2 forten Isabella en St. Antonius, van de Vuchterpoort etc.

Den 1 November ontvangt Bergeik eene requisitie wegens het kwartier om 2 postpaarden, waarop naar 's Bosch gezonden en

³³⁷November (red.)

niets “*uitgezet*”. Deze paarden zullen alzoo in 's Bosch geen' dienst verricht hebben.

“Alsmede eene requisitie tenzelve dage om 10 karren met overdekte huif (vóór en achter dicht) om brood van Eindhoven naar de armée te rijden. Waarop wij acht gezonden hebben welke in dienst zijn gebleven van 2 November tot 12 December, wanneer 5 paarden zijn afgekeurd en te huis gekomen; één derzelve was op Eindhoven vertrokken en van daar voort; dus de 2 resteerende zijn in dienst gebleven tot

Zondag 9 November komen alhier 3 dragonders met order van den oorlogscamm. Gualy en requireert 2/3 van al het gespan zoo van ossen als paarden die in de gansche plaats bevonden worden om van Eindhoven brood naar de armée te voeren, waarop wij zenden 62 ossekarren, die te Eindhoven komende, terug gezonden worden, ook (zonden wij) negen paardekarren, die in dienst gebleven zijn tot 25 Januari 1795.

Een à 2 dagen daarna worden ze wederom opgeroepen en zijn met de 5 nog in dienst tot den 16 Februari.

Door alle deze omstandigheden heeft mijn penne langen tijd stil gestaan, edoch kan ik niet nalaten om mijne verdere ondervinding en gebeurtenissen (zoo veel mogelijk mij bekend) uit te drukken.

De Franschen nu in 's Bosch zijnde gedragen zich wel, alhoewel de Meijerij zeer belast is met leverantie van fourage, beesten etc. en principaal tot karvrachten, om van 's Bosch tot Eindhoven brood naar de armée te transporteeren.

Wij zijn thans in November, alle koopmansgoederen zijn zeer duur en wel principaal zout en zeep, beneffens andere na rato; het zout is gestegen tot 7 en 8 gulden het vat, de zeep 7 à 8 st. het pond, die dewelke in dien tijd de stoutigheid hadden om tijdig van waren zich te voorzien was 't geldwinnen genoegzaam zeker.

In December en wel omtrent Kersmis hebben wij sterken vorst gehad en hevige koude, zoodat men dikwijls zeide “*die arme Franschen zijn genoeg te beklagen, die met de bloote voeten in hunne schoenen gewoon zijn te gaan en menig landsman heeft door de koude ook vele armoede geleden, door den aanhoudenden vorst met een weinig sneeuw op 't ijs, om welker's reden men toeschrijft*

dat de Franschen in Holland zijn gekomen in Januari, hetgeen tot verwondering strekte en de oorzaak aan het ijs is toe te schikken."
Deze gestrengte winter van 94-95 was de ruwste sinds 1/2 eeuw.

21 November resolveert de Corporeele vergadering geld te negotiëeren. Dit en het volgende jaar beliepen de fouten en ontvallen van bede en verponding *f.* 156-7-8.

1795

Voor uitgaaf aan karvrachten, levering van rogge, haver, brood, runderen, paarden, hooi enz., afkoop aan militairen hunner requisitiën, soms om de zware bedreiging voor te komen of af te wenden door den vijand gedaan, patrouilles, gidsen, boden, geschenken, leverantiën aan doortrekkende troepen en dergelijke onkosten wegens den oorlog vindt men voor dit jaar in de dorpsrekening *f.* 13040-13-7.

Ik lees o.a. dat toen, om de veelvuldige leverantiën de gemeente een paard en kar bezat, dat twee paarden in den dienst elders gestorven waren en één door de Franschen in de armée met geweld ontnomen werd, dat zij alhier een schaap ontstolen hadden enz.

Onder vele bescheiden op het raadhuis is onder 't oud archief een bundel, No. 9 geteekend, belangrijk wegens Oorlogskosten in 1794 en 95. Deze zijn er voor dit dorp op eene som van ruim 11276 opgegeven. Eene levering was met groote haast, zelfs bij nacht geschied. Om met die dure tijden de ingezetenen te gemoet te komen, heeft het bestuur met overleg der "nobelste" inwoners besloten, wegens de gezegde leverantiën *f.* 5034 op te nemen, toen nog eene som van *f.* 6000 te kort schoot die nog genegociëerd moest worden.

Voor verkochte gronden welke de eigenaars om de belasting hadden laten liggen ontving de gemeente *f.* 138-3. Er werd aan niet geïnde verponding en bede, fouten en ontvallen van nieuwe deserte goederen en onvermogen lieden *f.* 143-17-2 omtrent dezen tijd genoteerd. Na dit jaar gewagen de dorpsrekeningen van dusdanige verlaten of deserte goederen niet meer. Het veelvuldig voorkomen van dusdanige perceelen gedurende eenige eeuwen bij de armoedige bevolking behoeft thans geene groote verwondering te verwekken,

want de grond, het kapitaal van den boer was zoo zeer belast dat in korten tijd de waarde er van in belastinggelden betaald werd. Men moest dit jaar een' buitengewone belasting heffen door den slechten staat der armenkas.

1796

Om de troebelen des oorlogs mag de gemeente 5340 gl. à 5 % negotiëeren. Er is 6242 livres en 10 sous in Fransche assignatiën voor rekening dezer gemeente te 's Bosch betaald. Om deze van de ingezetenen te Bergeik te ontvangen, waren verschillende zittingen gehouden, doch er was niets ontvangen, terwijl de tijden nog niet geschikt waren die gelden door rechtsmiddelen in te vorderen.

Door verkoop van doodgebrande boomen in het gemeentemastbosch en oude boomen op den Eerselschen dijk is met den opbrengst een deel der oorlogskosten betaald. Om dezelfde redenen besloot men 18 Februari 200 loopensen op het Heike aan de scheiding van Westerhoven en andere perceelen te verkoopen. Op een rekwest der municipaliteit om heidegronden te verkoopen, wordt zulks 30 Maart 1797 door de Representanten te 's Bosch onder zeker beding of voorwaarde toegestaan.

1797

Om behoorlijk gewapend te zijn met de algemeene jacht op landloopers en bedelaars wordt voor de wachten kruut en hagel aangekocht.

Ten einde de zoo zeer door den oorlog geledene en verarmde ingezetenen zoo veel mogelijk te verlichten, verzoekt de municipaliteit of dorpsregering aan het landsbestuur teruggaaf van de in geld betaalde verpondingen, beeden en gemeene middelen over het jaar 1794. De andere dorpen der dingbanken handelden eveneens.

21 frimaire 3e jaar rekwesteerde het gemeentebestuur vijf voor den dienst ongeschikte en nog in het kamp aanwezige paarden terug te zenden. Insgelijks handelde Aalst voor 2, Eersel 11 en Netersel 1, zamen dus 19 paarden.

De schade der beroofde inwoners dezer gemeente, door Fransche militairen veroorzaakt is in eene lijst ten raadhuize No. 7 gespecificeerd.

1797 - 98

Geweldig streng was de winter.

1798

Het aannemen der Staatsregeling is ook hier 13 Mei als een groot feest gevierd. Er is een nieuwe vrijboom op het plein ten oosten bij het raadhuis onder het vreugdebedrijf van het volk geplant en zoodra hij opgericht was danste men ongekunsteld er eenigen tijd rond.

Er waren dien dag, vooral door het gemeentebestuur, vele kosten gemaakt, waarvan de volgende in de dorpsrekening geboekt zijn: Roode grijn en erfurt voor de nationale vlag geleverd 5 gl. 11 st., drie stokken voor de nationale vlaggen 18 st., garen en lint voor dezelve 14 st. 12 penn., verteering door drie kleermakers en regenten met ze te maken 1 gl. 12 st., uitsteken der vlaggen aan den toren en het raadhuis 10 st., Maria Heuvelmans leverantie van den boom, gezet voor een' vrijheidsboom 1 gl. 16 st.,

H. van den Berg voor een dag speelen op de viool bij het zetten van den vrijboom en het vieren van het feest 1 gl. 10 st., Maria Braakhuijsen voor leverantie voor bier etc. aan de ingezetenen gegeven ter occasie van het vieren van het feest van 13 Mei *f.* 30-2-8, Jacob Tasset *id. f.* 49-17-8, Jozef van den Dungen *f.* 37-16, Maria Heuvelmans *f.* 5-10.

Den 15 October dezes jaars was “de oude vrijheidsboom” verkocht. Dewijl de hierboven gemelde “nieuwe” en een vermoedelijk andere “oude” genoemd wordt, is de voorschreven planting waarschijnlijk de tweede geweest. Deze bleef nog verscheidene jaren in stand en was in Maart 1802 met twee “*schamppalen*” recht gezet.

Volgen hier eenige toelichtingen: Maria Heuvelmans, ongehuwd overleden woonde in het huis aan 't klokhuis grenzende, waar in 1802 Jos. van den Dungen een goed en grooter bouwde, hetwelk R. Keunen met een statie verhoogde en nog door zijne weduwe wordt bewoond. De lange boom, tot vrijheidsboom gediend hebbende, stond in een mastbosch ten zuiden der parochiekerk, hetwelk niet lang daarna werd gerooid.

Maria Braakhuijsen bezat de brouwerij *de Leeuw* op 't Hof, Jozef van den Dungen *in den Keizer*, Tasset die op 't achterste Loo. Wat de luidruchtige inwoners bij de plaatsing van den vrijheidsboom gezongen hadden is mij vroeger wel verhaald doch nu onbekend. Het lied bij die gelegenheid 19 Mei van dat jaar te Aarle-Rixtel

gezongen, is o.a. in de Meij[erij]sche] Courant van 15 Juni 1889 medegedeeld. Men ging bij het feest te Bergeik ook den protestantschen Schout en predikant, beide in de buurt wonende, noodigen of uithalen om aan de uitgelaten volksvreugde bij het raadhuis deel te komen nemen. Toen de boom van uit het bosch door de dorpsstraat per kar vervoerd is, ging het almede onder pret en groote drukte vergezeld. 16 Juni nam men de vlag weder van toren en raadhuis. Fransche militairen komen soms logeeren.

1799

Ook dit jaar had men een' fellen winter.

Er zijn Fransche troepen gecantonneerd, toen de brigands zich hier opgehouden hadden. 14 Febr[uari] kwamen eenige compagniën om te logeeren. Langzamerhand vertrokken sommige, de laatste 1 Maart naar Meerhout in België.³³⁸

Karvrachten met militairen, leveren van fourage, gidsen enz. komen dit jaar vaak vóór. 17 Febr[uari] komen 7 of 8 Chappeurs, twee gearresteerde deserteurs en ontvangen ontbijt, bier, jenever en haver, ook den volgenden dag. Drie arrestanten werden 19 uit Heeze hier in de wacht gebracht en logeerden op den zolder van 't raadhuis. 21 dito is geheel het stroo uit de wacht naar het raadhuis vervoerd. 23 dato bevond er zich een arrestant met twee kinderen, zij bleven drie dagen.³³⁹

Voor geheel Nederland, inzonderheid voor Noordbrabant is de 18de eeuw eene eeuw van verval geweest.

1800

9 November, zijnde een Zondag, woei in deze streek, een orkaan welke in hevigheid geene weerga kende en in vele landen, ook in het onze, groote verwoestingen aanrichtte, waarbij zelfs menschen zijn omgekomen hetgeen echter in de Meij[erij] niet heeft plaats gehad. Hij veroorzaakte er nogthans belangrijke schade aan torens, kerken, huizen boomen enz. Aan gebouwen heeft dit dorp toen minder geleden dan sommige omgelegen plaatsen.

1801

In het begin des jaars is aan E.W. Cornelis wonende te Thorn in Limburg toegestaan eene pannenbakkerij in de Majjerheide, om-

³³⁸ Staat van uitgaven door P[ieter] W[illems].

³³⁹ Id.

trent de barrier op te richten, er zijn daarbij 7 voorwaarden gesteld.³⁴⁰

12 April verongelukte door paard en kar in de heide bij de Zandhoef Adriaan Loots uit Desschel bij Postel. Op dien dag vonden twee personen van Weebosch zijn lijk, nadat zij eerst op 300 treden daarvan zijne kar waarin het paard gevallen lag, ontdekt en opgericht hadden.³⁴¹

Dit en volgende jaren waren hier van tijd tot tijd militairen ingekwartierd, hetgeen 370 gl. 17 st. kostte, specifiek aan 't land opgegeven, dat hierop *f.* 108-1 betaalde. Het te kort komende heeft de gemeente moeten voldoen, dewijl deze troepen hier voor de veiligheid gestationneerd zijn geweest.

Aan differente ingezetenen heeft de gemeente *f.* 262-16-8 betaald. Onder die posten komen vóór: verteer van Dragonders in eene herberg met transport van gearresteerden *f.* 1-11-8; id. van een' Franschen officier met zijnen domestiek en paard bij P. Vissers op het Loo 13 gl. 16 st.

Het waaide 2, 21 en 22 November buitengemeen sterk.

1802

Late vorst bedierf 1/8 der te veld staande rogge en later de helft van den te groeiën staanden boekweit. Hitte en droogte in Augustus vergrootte de duurte en schaarschheid veler vruchten.

1803

25 Mei is een reglement op de nachtwacht vastgesteld.

Tijdens de wacht ontving de dorpsbedeljager voor het slaan der gemeentetrom *f.* 2-10. Turf en andere brandstof verstrekte insgelijks de gemeente.

1804

20 November overleed ten huize van den heer dr. G.M. Raupp de eerw. heer H. Van Helmond, pastoor te Borkel.

Toen op den namiddag van 4 October 1799 een zeer gevaarlijk onweder boven dat dorp losbarstte waarbij het torentje op de kapel grootendeels beschadigd en vernietigd werd, sloeg tevens de bliksem in de tegenaan staande pastorie en trof ook den voet des eerw.

³⁴⁰ Notulen bl. 155 en 160.

³⁴¹ Id.

herders. Genoemde docter om heekundige hulp gevraagd zijnde, kwam niet lang daarna in die pastorie, waar hij een verbrijzeld tinnen pintje, stukken van den plavuizen vloer tegen den zolder geslagen geweest en andere voorwerpen door den donderslag in de keuken aanschouwde. Bij dien vervaarlijken onweerslag, die toren en pastorie tegelijk trof, zat de pastoor bij het keukenvuur, wat destijds en ook wel later nog door de geestelijken vooral op eenvoudige dorpen gebruikelijk was, althans voor korten tijd of tusschenpozing. Uit het pintje nuttigde de pastoor nu en dan een teug bier, waarom dit potje aldaar geplaatst stond.

Door voortdurende geneeskundige hulp kon de Pastoor, hoewel steeds sukkelend, meestal nog eenige jaren zijne parochie bedienen tot eindelijk de voet verergerde en het vuur zich daaraan openbaarde. Om meer gereede ondersteuning voor zijne kwaal te erlangen verbleef hij te Bergeik in de woning van zijnen arts en overleed er na eenigen tijd. Aan de zuidzijde van het koor is hij 23 November op het kerkhof alhier begraven.

In de *Vaderlandsche Bossche courant* van Vrijdag 30 Nov[ember] 1804 no. 96, waarvan een stuk afgescheurd is, bij dr R[aupp] lang en nu door mij bewaard, leest men het doodbericht van dien pastoor als volgt:

**** Het heeft den vrij magtig Opper Heer behaagt heden avond ruim ses uren aan de gevolgen van 't kout Vuur uyt het sterflijke zoo ik met grond vertrouwe tot zig te roepe mijn veel achttingwaardige Vriend den Eerw. Heer H. van Helmont R.P. na circa 21 Jaren Pastoor van Borkel en Schaft geweest te zijn, dient ter kennisgeving van Naastbestaande en Vriende, met verseekering van deelneming zonder brieven van rouwbeklag T.A. Deelen Pastoor en Executeur. Bergeijk den 20 9ber 1804. ****

1805

6 Maart arriveeren en worden ingekwartierd een detachement Fransch-Bataafsche militairen bestaande in een' luitenant, 2 sergeants, 4 korporaals, 1 tamboer en 32 fuseliers. Zij worden om de vijf dagen in de wijken Eikerëind en Broekstraat, de laatste maal 1 Mei verlegd. Voor inkwartiering wordt per man 8 st. daags betaald. De eerste vaccinatiën of koepokinentingen in deze gemeente zijn dit jaar aan eenige personen door eenen Engelschen docter verricht,

waarvoor elk gevaccineerde hem eene halve Fransche kroon, dat is f 1,,37 1/2 betaalde.

Voor eenige dagen onderhoud van een hier te vondeling gelegd kindje was f. 3 en voor het doodkistje f. 1 betaald.

Gegronde klachten waren ingekomen wegens sommige bakkers die op verre na het roggebrood niet op hun gewicht bakten. Er werden daartegen in eene vergadering van Schout, leden van het bestuur en gecommiteerden den 20 Juli gehouden, maatregelen genomen.

1806

De verjaring van den Koning van Holland wordt plechtig gevierd. De gemeente koopt stof om eene vlag te maken voor f. 5-14-4. Zij betaalde aan verteeding f. 11-16 en aan de klokkenspelers (die op de beide torenklokken hamerden) bij de feestviering f. 3-6-8 .

1807

Met den verjaardag des Konings betoonde het volk groote feestvreugde. Aan een' brouwer werd voor bier f. 16-5 , aan den speelman op de viool f. 3-5, aan de luijers en verteeding f. 3-11 betaald.

Nadat van 's Lands wege meermalen de aanleg van eenen *poothof* was aangeraden, heeft de gemeente hiertoe eerst dit jaar een perceel grond gekocht en het in 1808 met veelsoortig plantsoen bezet. De heesters op gemeente-eigendommen te poten zijn uit dezen *poottuin* lange jaren meerendeels gebezigd.

Daar echter gedurig veranderingen wegens eenen poothof hebben bestaan en er soms geen aanwezig was, zal ik hiervan weinig meer gewagen. Bij besluit van 3 Mei 1809 is aan elk dorp dezer dingbank door Z.M. eene som voor het gebruik der plantagiën toegelend. Bergeik ontving deswegens f. 400.³⁴²

Voor ingekwartierde militairen hadden verschillende ingezetenen zamen 15 gl. 16 st. genoten.

1808

Er wordt een schutreglement voor al de dorpen der dingbank en eene verordening omtrent het ophouden en logeeren van vreemde personen in het Schoutambt van Bergeik vastgesteld.

³⁴² Een bundel papieren ten raadhuize.

1809

Voerlieden bevinden zich met karren en paarden, uit dit dorp vertrokken, langen tijd in de parken, kostende zulks aan de gemeente *f.* 258-9-8.

Toen de Koning verjaarde verteerden de ingezetenen op kosten der gemeente volgens de dorpsr. *f.* 27-13.

In April ontving het gemeentebestuur de verblijdende tijding, dat Z.M. de koning op zekeren aangeduiden dag Bergeik met een bezoek zoude verëeren en bij die gelegenheid een' nacht logeeren. Aanstonds beijveren zich de inwoners zoo veel mogelijk het hoofd van den Staat op eene gepaste wijze te kunnen ontvangen en onthalen. Voornamelijk door de jonge lieden werden eereboogen, kroonen en vele andere versieringen in gereedheid gebracht, zoodat de kom en de Straat des dorps een vroolijk en prachtig gezicht opleverden. Wegens de onkosten door de gemeente besteed geven eenige losse papieren ten raadhuize sommige uitgaven en blijkt uit de dorpsr. dat ze gezamenlijk *f.* 179-6-14 bedroegen. De verkochte kroonen en afbraak van hout der eereboogen brachten *f.* 16-6-8 op.

De inwoners zagen zich in de voorgewende komst van den geliefden Vorst te leur gesteld, want hij is er niet verschenen. Bergeik mocht de eer van een koninklijk bezoek niet deelachtig worden. Geene door mij gevonden desbetreffelijke aantekeningen vermelden echter zijn wegblijven. Alleenlijk doet dit de representant Willems met een enkel woord, zonder hetwelk de lezer der genoemde bescheiden tot een gebracht bezoek door Z.M. kon besluiten.

Voor consultatiën en gehouden conferentiën wegens eene besmettelijke ziekte is aan dr. van Hoof te Eindhoven namens de gemeente *f.* 6-2 en aan dr. Raupp alhier *f.* 6-4 betaald.

1811

Schout en Schepenen begeben zich 14 Jan[uari] naar Francis Joosten in de Spaanrijt, uit wiens schaapstal dien nacht 29 schapen vermist en waarschijnlijk gestolen waren.

1812

Buitengemeen felle winter.

1813

Aan de Russische en Pruisische verblijvende troepen worden vele levensmiddelen voor manschappen en vee geleverd.

Een kind 1 1/2 jaar oud verdrinkt op den Boevenheuvel.

1814

Bejaarde lieden spraken nog van het doortrekken en verblijf der Kozakken in dit en het vorig jaar ook in deze streek gekomen, om ons Land van de Fransche heerschappij te helpen verlossen. Deze ruiters-militairen hebben eene afschuwelijke herinnering wegens hunne onzindelijkheid, ruw- en woestheid achtergelaten.

Uit deze gemeente hoorde ik meermalen het volgende: Een Kozak zat te Bergeik op eenen winterdag met eenige ingezetenen in eene herberg aan het haardvuur, waarin hij de vuurtang stak zonder dat iemand zijn voornemen giste. Eensklaps nam hij de gloeiënde tang, waarmede hij het oor van een der aangezeten boeren knijpt en brandt. (De mishandelde was H. Rets, Driek Rits genaamd.)

De Kozakken behooren onder het groote gebied der steppen van het uitgebreide Rusland, zijn vlug, sterk, onvermoeid en als het ware met hunne paarden verëenzelvigd. Te huis leven zij evenwel bedaard en gezellig, belijden de Grieksch-schismatieke godsdienst, maar de Popen of geestelijken laten hen dom en bijgeloovig.

Eene kwaadaardige koorts uit Lommel door eene dienstmeid naar de Broekstraat met die ziekte terug gekomen, ontstond ze in de meeste huizen dier straat en eischte eene menigte offers.

Er passeerden en logeerden meermalen militairen. onder anderen Huzaren.

1815

Er wordt een schutreglement uit 13 artikelen bestaande 14 Mei in eene vergadering vastgesteld. Ook is toen besloten om de kuilen en waterputten van particulieren en gemeente ten minste 3 voet hoog, te omheinen.

Er wordt eene ordonnantie op de burgerwacht geregeld.

Op de van buiten inkomende en voor de bloem gestelde bijënkorven, zoo in de gemeente-heide als op de erven van particulieren wordt eene belasting geheven, wat door de omliggende dorpen ook gedaan is. Bij koninklijk besluit is de verordening goedgekeurd en zijn hiervan afschriften ten raadhuize. Sedert betaalden vreemden of buitenwonenden anderhalven stuiver per korf. Buitengewoon talrijk

waren in de meeste jaren de bijënkorven, welke vooral in vorige tijden in de zeer uitgestrekte heide onder deze gemeente geplaatst stonden. Door de ontginningen van tijd tot tijd ook in de heide gedaan, levert ze gevolgelijk minder bloem dan welëer, om er de bijëen op te laten vliegen.

Uit een register van Procesverbalen enz. meld ik hier slechts dat 7 September de grensjager Johan Jacob Holdi, oud 43 jaren, binnen deze gemeente gestationneerd, ter "recherche" uitgegaan, tegen het fraudeeren van 's Lands middelen acht personen ontmoette met zakken beladen, weigerenden ze af te leggen enz., [en] hem mishandeld hebben. Deze smokkelaars waren door twee groote honden en eene kleinen hond vergezeld.

De schulden der gemeente bedragen 110090 gulden, de raad besluit er evenwel geen af te lossen, wegens geldeloosheid van schier alle inwoners.

31 Maart wordt het 16de bataillon ingekwartierd, het vertrekt 2 April. Het 18de bataillon wordt op dien dag gebilletteerd en vertrekt den volgenden dag op Moll. Er rijden karren van hier mede. Dien dag erlangt weder een gedeelte van het 16de bataillon inkwartiering.

1816

Het had zoo veel en langen tijd geregend, dat men 1816 nog onder den naam van het *nat jaar* aanduidt.

De veldvruchten waren slecht. Aardappelen mislukten.

1817

Zondag 12 Januari vond een inwoner uit Bergeik in de heide tusschen de Bredasche Baan en Gijsendijk op grondgebied der gemeente het lijk van eenen koopman of gewezen Duitschen Teut, genaamd Hendrik Loomans, weduwenaar, oud 45 jaren, woonachtig te Lommel. Zijn lijk naar het raadhuis te Bergeik opgebracht is er vervolgens op het kerkhof begraven.

Wegens nadeel in het vorig jaar aan de veldvruchten en anderszins geleden stegen nu de meeste goederen, voornamelijk de eetwaren tot eene ongekende hoogte, waarom 1817 nog in de wandeling *het duur jaar* geheeten wordt.

Aan eigenaars en vruchtgebruikers van landerijën wordt door den gemeenteraad bekend gemaakt, dat zij zich konden adresseeren over het nadeel bij overstroming of de menigvuldige regens in het afgelopen jaar geleden en zulks volgens besluit van 5 October 1816 van Ged. Staten dezer provincie. De gemeenteraad benoemde uit hun midden twee personen tot opneming der schade.

Bij Jan Geijssen op den Lagen Berkt waren dit jaar tweemaal schapen gestolen.

1821

Over het weder, den prijs der granen en verdere omstandigheden heeft P. Willems (zie voorn[ame] ingezetenen) eene *Memorie* geschreven, loopende over een gedeelte van 1821 en voorts '22 en '23. Dit kronijkje staakte bij 2 Januari 1824. Hieruit neem ik eenige aantekeningen over.

“In October geldt de rogge 18 stuivers het vat, de peg is langen tijd 19 stuiv. geweest. Tot op het einde des jaars is het veelal open weder geweest, zoodat men de rogge rustig heeft kunnen zaaiën, hetgeen echter veelal vroegtijdig geschied was.”

1822

“Dat te verwonderen is heeft men dezen winter nauwelijks zoo veel vorst gehad dat het ijs eene kraai zou gedragen hebben nogthans (was het) al wat regenachtig, zoodat wij in Februari nog eenig water in den kelder gehad hebben, doch niet zooals in 't jaar 1816 en 17 is geweest. Doch de groente komt vroegtijdig bij. En men zeide: *“het zal zoo niet blijven! Maar het komt zoo ver dat men in 't laatst van April of ten minste in 't begin van Mei de seissen kon gebruiken.”*

Ook alles is goedkoop; de peg van de rogge is in Maart en omstreeks tot 15 en 16 stuivers het vat; de aardappelen aan 3 stuiv. en minder. De rogge was zoo onwillig dat men honderd kleine duiten voor het vat durfde bieden. Bij menschen gedenken is de hooitijd niet zoo vroeg begonnen, het hooi was in de maand Juni gansch ginnen gewerkt.

“Doch iets wat meer dan ordinaire is, dat de molenaar op den 26 Juni nieuwe rogge heeft gemalen en gansch wel maalde.

De rogge, schoon kleinkorrelig, is goed en zwaar. Heden, Dinsdag 16 Juli, steekt de peg nog oude markt tot 15 st., maar de nieuwe rogge wierd tot 17 st. verkocht; hij is meestendeels binnen, doch

zal weinig schieten. Het sloorzaad of wilde koolzaad was ook ten minste veertien dagen vóór Sint Jan rijp en levert redelijk veel op. 't Is aanhoudend droog, nogthans zeer groeizaam we[d]er, zonneschijn en somtijds lommerlucht. Al de rogge gaat schielijk binnen, sedert verscheidene jaren niet gebeurd. In Juli staan overigens meest warme dagen, nu en dan wat regen, aangeteekend. De droogte blijft voorts tot het einde van September aanhouden, doch begint toen zoo veel te regenen, dat men in 't laatst van September koren zaait."

"Bamis is al goed weder maar de *herfst* of spurrie nog niets, komt in 't laatst van October tot verwondering bij en is ruim (voorhanden) tot in het begin van December."

"De rogge geldt den 19 November 18 stuiv. zooals toen reeds zes weken is geweest. Kort hierna wordt hij aan een gulden verkocht, omdat de verkocht wordende meest naar Hasselt en elders vervoerd wordt; doch te Eindhoven is de prijs hiervan zoo hoog niet."

In den aanvang van Dec[ember] begint het te vriezen, langzamerhand hoe sterker en dit gansche jaar uit."

1823

In den nacht van 27 Mei is eene koe uit den stal van Jan Daris gestolen. De vorst, welke reeds langen tijd had aangehouden, was van 20 tot 26 Januari zeer hevig.

"Heden" - zoo noteert vervolgens P[ieter] W[illems] - begint het met stil weder te dooiën. En hoezeer zelfs de courant zegt, door de waarnemers der astrologie, alshoorn men menigmaal gesproken heeft van den harden winter in 't jaar 1740, zoo heeft het nu nog drie graden sterker gevoren. En daar nu schielijk een zachte dooi op volgt!

Nadat het omtrent doordooïd is begint het den 4 Februari weder te sneeuwen met eenigen vorst, zoodat het 5 dezer den ganschen dag sneeuwt.

Op het laatst van Januari is de peg van den rogge nog al 18 stuiv., doch is williger dan voorheen en wordt hier voor een gulden verkocht. Hij is schraal, zoodat men denkt dat alhier geen genoegzame voorraad is. De boekweit geldt alhier 15 st., dan die werd, zoo men hoort, naar Brabant gebracht. In Februari is de pegge van den

rogge *f.* 1 en werd nog al iets hooger verkocht, de tarwe aan 34 stuivers.

En hoewel mijne pen eenige maanden heeft stil gestaan, zoo kan ik toch zeggen, dat de maanden Maart en April al slechte tijd is voor het vee, want de fouragie is duurder dan men gedacht had, zoodat er veel armoede onder het vee geleden is, daaronder is weinig handel en geldt lagen prijs; doch in het begin van Mei gaat het toch al wat naar de wei. Van tijd tot tijd is de rogge duurder geworden; den 15 Mei steekt de peg tot 28 stuivers en heeft ook wel een daalder gegolden. Omtrent den oogst vermindert de prijs gaandeweg, en komt in 't begin van Augustus tot 15 stuiv. en ook alvolgens aan 16 en 16 1/2 st. De boekweit is na rato duurder dan het koren (rogge).

De herfsttijd is bijzonder droog geweest. Den 13 December vangt het aan te sneeuwen en te regenen. Tot den laatsten dezer is het weder donkere lucht en regen. Het is wel nat, doch niet overtollig. Naar het schijnt zal het een zwakke winter zijn. Thans geldt de rogge 15 1/2 à 15 stuivers. Men ziet voor alsnog geen duurte van de granen.

1824

Den 30 October viel Anna Rademakers, huisvrouw van Goyert van der Linden wonende op de Lind, in een slootje. Zij werd althans daarin dood gevonden "*gesufficeerd of versmacht in het water.*"

1829

Ongemeen strenge winter.

1830

Op den namiddag van 20 April ontstond eenige uren aanhoudend een hevige wind, als naar de meening van het volk hier in 30 jaren niet gewoed had.

1830

Er werd een evenwijdig karrespoor in de provincie Noord Brabant vastgesteld. Tot hertoe was het spoor der zoogenaamde hoogkarren breeder dan dat van de aard- of kleine karren, hetgeen toen op dezelfde wijdte is gebracht. Eene ijzeren roede tot maatstaf *f.* 3,90 kostende, is aan de gemeente gezonden.

In Juni bezocht de Gouverneur der provincie deze gemeente, wordende hij door den Burgemeester de leden van 't Bestuur en de beide gilden, benevens vele andere ingezetenen aan de grens Westerhoven afgehaald.

De inhalingskosten noteert de gemeente aan *f.* 20.-

1830-31

Een zeer koude winter.

1832

Geen winter: voortreffelijke oogst.

In Juni was voorloopig een huis in gereedheid gebracht tot verpleging van colera-kranken. De colera heerschte toen te Eindhoven en elders, doch is te Bergeijk niet verschenen. A. Loomans, assessor werd op het bedoelde toezicht gekwalificeerd.

1833

Bij besluit van 29 Maart dezes jaars is eene belasting op het gemaal ingevoerd. Niet alleen wegens de geldelijke opbrengst, maar ook de daaraan verbonden formaliteiten en in de eerste jaren daarenboven den druk van inkwartiering was het voor den landman eene groote last.

1833-34

In alles geleek de winter dien van 1779, zwoel en warm.

1836

28, 29 en 30 April, zelfs 1 Mei was het ongemeen koud. De kagchels werden op nieuw geplaatst en gestookt. Bij verwondering heeft het in deze vier of vijf dagen gevoren, gesneeuwd en gehageld en de lucht was kouder dan doorgaans met Kerstmis of Nieuwjaar.

1836 - 37

Hardnekkige koude.

1838

Daags na Driekoningen begon eene zeer hevige koude en bleef een hardnekkige winter. Eigenlijk moet de aanvang des namiddags 6 Januari gesteld worden toen het met een' N.N.O. wind begon te vriezen. Ruim zestig dagen bleef de wind in dat oord en werd

evenals de koude met den dag heviger. Zeer vele bomen voren open. Van dezen winter is de herinnering dan nog levendig.

1840

Des ochtends van 11 Augustus was het lijk van een achttienjarig meisje aan vallende ziekte lijdende, in den vorigen namiddag in het riviertje, stroomende langs de scheiding van Eersel en Bergeik verdrongen en op het raadhuis te Bergeik overgebracht. Het meisje woonde op 't gehucht Boxheide, doch haar lijk werd op het grondgebied van Bergeik uit het water getrokken en na schouwing door dr. G. Raupp alhier op het kerkhof begraven.

1840 - 41

Hevige winter. Van half Februari tot 22 Maart vroom het dagelijks; tot na 25 dier maand droeg het ijs nog in vele oorden.

1842

Eene jonge dochter, M.H. uit de Broekstraat, heeft zich in onnoozel- of krankzinnigheid in de schuur opgehangen.

1844

D. V. vrouw van H. A. verdronk zich, krankzinnig zijnde in den put achter het woonhuis 1 Augustus.

1845

Er heeft eene zeer aanmerkelijke mislukking der aardappelen plaats, welke zich vele achtereenvolgende jaren heeft herhaald.

1845 - 46

De winter leverde schier geen vorst of sneeuw.

1846

De aardappelziekte verschijnt het eerst in deze streek. Hierdoor stijgt de prijs der aardappelen zoo hoog, dat deze voor den kleinen man buiten bereik komen.

1848

Zondag 25 Juni stierf in het logement van dew. Hiemann in het huis van dr. Raupp, bij wien hij herstel voor eene kwaal had gezocht P. J. van Hoghten, molenaar te Beersse bij Turnhout in den ouderdom van 40 jaren. Dinsdag daaraanvolgende werd op 't

kerkhof te Bergeik een graf gedolven, doch omdat zijne weduwe verkoos het in hunne woonplaats te doen ter aarde bestellen is het dien namiddag onder klokkengelui per kar van hier vervoerd.

Dit opengelaten graf bleef in dien toestand tot 11 October daaraanvolgende, want van de zes in dien tusschentijd te Bergeik overleden personen behoorden toevallig geene onder de parochie van het Hof. Het diende voor Arnoldus Peeters, 8 October in het Eind, 73 jaren oud, gestorven.

1849

In den nacht van Sint Petrus en Paulus (29 Juni) bevroor de boekweit en andere gewassen. Zulks was dit jaar twee malen te voren ook geschied. 5 Mei viel er veel sneeuw en lag dagen.

1851

1 Oct[ober] vatten de kleederen van een vijfjarig meisje van J.H. Voskamp, landbouwer der Herv. Maatschappij op het Loo, vuur en stierf aan brandwonden eenige uren daarna.

1851 - 52

Dit jaar moet onder de zachte winters gerekend worden.

1852

L. van Galen alhier verzoekt en verkrijgt vergunning onder Eersel aan de grens van Bergeik, ter plaatse de *Steenpikkers*, eene pannenen plavuizenbakkerij op te richten. Zij bestond van 1852 tot 1856.

1853

Zondag 20 Febr[uari] vierden P.H. Tilburgs en zijne vrouw M. van de Vorst op het Loo hun 50 jarig huwelijk. Dit is het eerste dat in deze gemeente plechtig herdacht werd. Thans doet men dit schier algemeen.

1854

Eene Engelsch-Belgische Maatschappij, het plan gevormd hebbende, een kanaal van Bergen op Zoom naar België te graven, liet in November deswegens ook opmetingen door deze gemeente verrichten. De uitvoering van het kanaal bleef achterwege.

1855

In Augustus leden de bewoners van de Aa en de Maai enorme schade door hagelslag in eenen nacht aan hunne veldvruchten. Het gemeentebestuur verzocht voor hen kwijtschelding van belasting en verdere ondersteuning. Het zond in September de nummers van gronden, welke met vruchten bezaaid waren en daarbij verschrikkelijk geleden hadden.

1858

Nadat hier sinds verscheidene jaren geene kopersmisse bestond is er eene door C. Coppens opgericht. Eenigen tijd na zijn dood vestigde er zich de koperslager H. Loos.

Een zoontje circa 4 1/2 jaren oud van den arbeider Jan Hoeks brandde de kleederen bij afwezigheid der ouders 25 October en stierf kort hierna.

In deze maand werden zeven volwassen inwoners door persloop aangetast. Hieraan stierven drie volwassenen en een kind. Deze ziekte vertoonde zich toen ook te Westerhoven, Borkel en Leende.

1861 - 62

Hevige winter.

1862

13 Mei viel Franciscus Smets, zn. van Peter, veldwachter, uit den dorpsgraanmolen en stierf 2 uren daarna.

1864

8 Febr[uari] viert A. van der Meijden en zijne vrouw in 't Eiker-eind de gouden bruiloft.

Onder deze jurisdictie verdronk 7 Juni Peter van Gorp, waarschijnlijk met te visschen, wonende te Luiksgestel.

1864 - 65

Na eenige dagen onstuimig weder met sneeuw en regen begon het op nieuw en nu eensklaps op 18 Maart zoo erg te vriezen, dat 12 April de binnenwateren andermaal dicht lagen, eene halve maand later was alles groen.

1865

De roggeogst mislukt. Er worden 7 bunders omgeploegd.

1866

Wegens elders heerschende colera is hier en in de meeste plaatsen van ons land en België de gewone kermis niet gehouden. Veeltijds werd van dit verbod in de nieuwsbladen kennis gegeven. Bergeik deed zulks tevens van 't Bernardusfeest om er de vreemdelingen op Zondag 26 Augustus eenigzins te weren. Wegens eene besmetting onder het hoornvee, reeds een jaar bestaande, liet men op de jaar-markten nergens deze dieren toe.

1867

Een koe bij J. Tijssen op den Hoogen Berkt bracht 7 Januari vier levende kalveren ter wereld. Bij Jos Vinken in de Broekstraat kalfde 25 April eene koe, bij gissing van 15 maanden dracht. Het kalf, grooter dan een gewoon, geleek het meest een beer.

1868

In den nacht van 8 op 9 Juni bevroor het loof der aardappelen en boekweit. Het was een vroege en goede oogst. 19 Juni begon men reeds met het maaien van rogge. De zomer kenmerkte zich door allerfelste droogte en hitte. Allerwege vernam men huis- en boschbranden. Later woedde een verschrikkelijke storm in den vroegen ochtend van 8 December, een andere minder hevige des avonds van 28 dier maand. Vele boomen werden omgeworpen en bosschen gedund.

1869

Dit jaar heerscht klauw- en tongziekte onder het rundvee. Op het laatst van October lag in deze streken, vooral 28, een dikke sneeuw.³⁴³

1870 - 71

De winter van 1870 tot 1871 was buitengewoon streng. Gedurende een groot deel van het aanhouden der koude waren de tegen den winter gezaaide vruchten met weinig of geen sneeuw bedekt, waarom de sterke vorst en de afwisseling van dooi eenen ongunstigen invloed op de rogge uitoefenden alsook op het wilde koolgewas. De beide vruchten werden in 't voorjaar dan ook meerendeels omgeploegd en door zomervruchten vervangen.³⁴⁴

³⁴³ Mijne auto-biografie II, 610.

³⁴⁴ Op mijne 2 1/2 bunders leed ik *f.* 265 nadeel. Zie mijne 1ste Beschur[tijving] van Bergeik en mijne auto-biografie.

In een huis aan de grens van Postel onder Bergeik behoorende, meer dan 2 uren van de kom der gemeente gelegen, stierf een persoon aan pokken. De voorwerpen met hem in aanraking geweest werden door het gemeentebestuur ontëigend en verbrand, de woning gezuiverd en ontsmet en andere voorzorg ter verspreiding genomen. Te Postel heerschten toen de pokken zeer erg en waren van daar vermoedelijk door eene dienstbode derwaarts overgebracht.

Buitengemeen nat en slijkerig waren vooral in den herfst alle wegen waardoor vele karren en voetgangers passeerden, zoo dat men nooit de reizende manslieden zoo veelvuldig met zeer hooge laarzen zag. Eene geruimen tijd tot 24 December regende het schier dagelijks. Van den Rijnkant waarmede dit veelvuldig regenen in onze landstreek groote overeenkomst had, stond in de 's Bossche Courant van 25 December gemeld dat het in 113 jaren binnen een zoo kort tijdsbestek niet geregend had als toen, als was het natte jaar van 1816 nog bij eenigen in heugenis.

“Van de 92 dagen, begonnen met 19 September tot heden, heeft het 84 dagen en nachten, met een verschil van stortvlagen tot een etmaal achter elkander geregend.”

1873

Een groot getal der burgerij zag omstreeks dezen tijd van het boerenbedrijf af, ten gevolgen van het langzamerhand gestegen loon der dienstboden, voer- en werklieden, het minder vertrouwbaare en vervalscht kunstmest enz. De koop- en huurwaarde van het land is, als een gevolg van dien toestand zeer in prijs verminderd. Tot heden zijn de gronden nog steeds in waarde gedaald.

Op verscheidene plaatsen dezer streek heerschte 23 Augustus een hevige onweder. Zekere Fr. Hoeks te Weebosch geboren, wonende te Nunen, wilde in een gezelschap van zes personen te Bergeik het Bernardusfeest gaan bijwonen, toen hij te Veldhoven door den bliksem gedood werd. Hij is te Nunen begraven.

1874

26 April was het 51 jaren geleden dat Jan Slegers en zijne vrouw, op den Hoogen Berkt wonende, te Postel huwden. Eerst Zondag na genoemden dag herdachten zij plechtig die verëeniging.

In het begin van December hadden bij vinnig koud weder de beide plotselinge sterfgevallen plaats. Zaterdag ochtend 4 lag de vrouw van Melis Jansen die daags te voren nog welvarend was bij hem dood te bed. Haar broeder L. Verdonk, dienstknecht te Borkel, kwam hare begrafenis en uitvaart bijwonen; doch toen hij dit nog wel te pas had verricht en het sterfhuis omstreeks den middag, om naar zijne dienst weder te keeren, wilde verlaten, gaf hij op eenen stoel gezeten, den geest.

1875

G. Joosten, daglooner, op den Hoogen Berkt wonende, viert 31 Januari zijne gouden bruiloft.

1876

Drooge zomer met menigvuldige huis-, bosch en heidebranden. 23 Mei verdrinkt in den vroegen ochtend de oppassende dienstmeid Antonia Kuijpers in den tuin van Dr. A. Raupp, vermoedelijk door slaap bevangen en water voor de wasch willende scheppen daarin gevallen.

1878

Marten Wijnen en Dina Kuijken vieren op Weebosch hunne gouden bruiloft 20 Januari.

26 Augustus bemerkte men een aardschok.

1879

Koude winter, Juli was koud. Een natte zomer.

7 April verdrong in eenen sloot in den Hoek C. Tilburgs, op het Loo woonachtig.

1880

25 Januari berooft zich de gepensioneerde majoor van het Indische leger Gerrit van Vuuren ten huize zijner ouders alhier, door een pistoolschot van het leven. Zijn vader was gepensionneerd ma-rechaussée.

29 April had een uitgestrekte brand in de ver gekende welig groeiende bosschen, deels van ... en deels aan Postel en aan Bergeik grenzende plaats. Men meende hier dat de brand onder het grondgebied van Bergeik behoorde en luidde er daarom de klok. Er was ongeveer 10 loopensen oppervlakte jeugdige den uitgebrand.

16 Oct[ober] verdrinkt op het Loo een vijfjarig knaapje.

1880 - 81

Een buitengewoon lange en strenge winter. Niet alleen viel in de twee laatste maanden van 1880 zeer veel regen, maar ook in Januari en de eerste helft van Februari 1881. Het water stond tot eene ongekende hoogte. In menigvuldige huizen zag men het, ook alhier, niet alleen in de kelders doch tevens in woonvertrekken, stallen en schuren. Tuinen, wegen en landerijën waren veelal overstroomd.

1881

Vrijdag 14 October waaide van 's avonds tot middernacht een orkaan. Hij berokkende groote schade aan gebouwen en boomen. Op zekerem dag daalde in eene weide bij de Eerselsche grens, een luchtballon met eene mand, waarin de hr. Glorieux en twee makkers zaten, langzaam neder. Zij lieten twee duiven opstijgen om te Turnhout kennis hunner aankomstplaats te brengen. Dit vreemd verschijnsel deed vele luiden derwaarts spoeden. Aan brandwonden stierf een driejarig kind.

1882

De vrouw van W. Jansen te Bergeik verdrinkt jammerlijk in den sloot onder Westerhoven nabij de brug te Dommelen in den avond van 7 Januari.

1884

Na eenen uitstekend zachten winter en een aangenaam voorjaar had in April voornamelijk 23, 24 en 25 de nachtvorst groote schade aan gras, vruchtbloesem enz. toegebracht.

1885

15 Febr[uari] is de gouden bruiloft van Jan Jansen en Cornelia Hurkmans in het Eind plechtig gevierd.

1886

De pok- en keelziekte verschijnt in April in de Broekstraat en Hoogen Berkt. Enkele personen bezwijken daaraan.

15 April brandt zich een tweejarig kind van H. Leenen doodelijk. 12 Juni bezweek een tienjarig meisje aan keelziekte.

In Nov[ember] passeerde hier een troep Zigeuners uit 42 personen of zeven gezinnen bestaande. Zij waren over den Hoogen Berkt en

het Loo naar Luiksgestel getrokken. Aan de scheiding van België hebben dezer dagen de Zigeuners meermalen den ingezetenen schrik en den politie moeite berokkend.

1887

1 Januari is, voornamelijk op het Hof en in de kerk het vijftigjarig priesterschap van onzen grooten roemrijken paus Leo XIII gevierd.³⁴⁵

Door den storm van 30 October zijn eene menigte boomen, vooral dennen, om- of doorgewaaid.

1888

Buitengewone lange en koude winter bij afwisseling. Tusschen September 1887 en April '88 had men eigenlijk zes korte doch hevige winters.

Onder de kinderen vooral te Weebosch bestaan de mazelen besmettelijk. Daar is om die rede de school eenigen tijd gesloten en de eerste Communie uitgesteld.

6 Juli daalde des namiddags een luchtballon in de nabijheid der Putten aan de Eerselsche grens in eene weide onder Bergeik neder, 1/4 uur van de plaats waar in 1881 een luchtballon was aangekomen. Onder dezen in 1888 nedergedaalden luchtballon was eene schuit bevestigd, waarin vier officieren van het Belgische leger, dien morgen ten 3 ure te Brussel opgestegen, deze luchtreis in derdehalf uur volbracht hadden.³⁴⁶

Zes personen op Weebosch en Witrijt hebben niet kwaadaardige pokken. Een knaapje sterft aan brandwonden.

A. Kijken op het Loo sterft aan een' paardslag.

1889

De huishoudster van den hr. David de Geest, Madame Laucher, bezwijkt aan ijselfijke brandwonden. Haar lijk wordt naar Frankrijk vervoerd.

27 Juni wordt de hr. David voornoemd te Würzburg in Duitschland door eene ziekte overvallen, waaraan hij spoedig overlijdt en zijn plan naar Bergeik te reizen is verijdeld. Naar Deurne bij Antwerpen is zijn lijk overgebracht en er in den familiekelder bijgezet.

³⁴⁵ Mijne auto-biografie II 928-32. Id. I 1700-1701 of II 958.

³⁴⁶ Mijne auto-biografie II 996 enz.

Martinus van der Ceelen viert zijne gouden bruiloft.

1 Mei passeert een troep Zigeuners van 15 personen en worden namens de gemeente per kar over de Belgische grens vervoerd en onder Achel afgezet.

De belangrijke landbouwtentoonstelling door de club of plaatselijke vereëninging 1 en 2 Sept[ember] gehouden, trekt eene menigte vreemdelingen herwaarts.³⁴⁷

1890 en 91

Door vroegte en strengheid is deze winter in het binnen- en buitenland, sinds verscheidene jaren ongekend. Hij viel des namiddags van 25 November in en hield twee maanden hevig aan. Een groot aantal menschen bevrozen hier en daar. Na 't invallen van den dooi kwam alom last des waters.

Volgens onderzoekers volgde tot dit jaar in de zestig laatste jaren op eenen kouden winter nooit een zeer warme zomer.

10 Augustus heerscht een geducht onweder met ongewone duisternis en regen.

1891

Juni en Juli zware onweders.

1903

De zomer had een laat begin en was nat. Er vielen talrijke regenbuiën. Nauwelijks kon men tijdig al het graan inzamelen.

³⁴⁷ Zie art. Landbouwclub bl. 225.

Hoofdstuk XXXV

Rivieren, beken en waterleidingen

Ten raadhuize berust een register waarin alle loopen en rivieren of waterleidingen, die schouwbaar zijn gesteld omschreven worden. Deze bedragen een zeer groot aantal waarvan ik er hier slechts de drie aanzienlijkste of grootste vermeld.

1. De Aa of Keerschop

Het riviertje Keerschop, ook de Kierschop en vooral te Bergeik doorgaans de Aa genoemd, ontspringt boven Luiksgestel in het ven Rietbosch en stroomt in eene noord-oostelijke richting door Luiksgestel, Bergeik, Riethoven en Westerhoven tot zij zich bij Waalre in de Dommel ontlast. Door de Keerschop worden sedert oude tijden nog twee molens in beweging gebracht, namelijk één onder Westerhoven en één onder Riethoven bij het gehucht Keersip. Een derde molen bevond zich op dit riviertje nabij het gehucht de Lind, die sinds onheugelijke tijd niet meer aanwezig is. De Keerschop is in verschillende eeuwen op zeer vele plaatsen rechter gegraven.

2. De Beekloop

Deze begint in de Lommelsche Maai nabij de scheiding van Bergeik en passeert de Gebraakten en het Zwartven bij de Maai onder deze gemeente en voorts al de daar in de heide gelegen wijërs (blz. 123) tot dat hij aan den weg naar Borkel stroomt en zich verder door de heide heen te Westerhoven oostwaarts den molen, nabij den weg naar Borkel in de Keerschop stort. Door het veelvuldige water, dat in de laatste halve eeuw in dit riviertje stroomt is vooral hierdoor hare breedte van lieverlede meer dan de helft verdubbeld. In 1840 kon een men ze schier nog overstappen. Op Bergeiksch grondgebied bedraagt de lengte der Beekloop 7587 M.

3. De Run

Zij ontspringt in de heide uit een ven "*de Weierkes*" geheeten, tot 1839 aan de Gemeente Bergeik en sinds aan eenen particulier behorende, loopt tusschen de gehuchten Run en Weebosch, passeert van dit laatste vele huizen, voorts de gewezen Zandhoef en noordwaarts de zoogenaamde Klotteputten, scheidende van hier het grondgebied van Bergeik en Eersel tot Heiersheuvel. Het stroomt vervolgens langs Stokkelen en Steenvoort naar Veldhoven.

Hoofdstuk XXXVI

Brandblusmiddelen, brandverzekering enz. Afbrand van gebouwen, heide en bosschen.³⁴⁸

1750

Van Jan Hoex, Dz. op Weebosch, ongeveer in het midden van 't gehucht, nabij de gewezen kapel is het huis met de brouwerij enz. afgebrand. Men zie ook onder de brouwerijën.

1753

Op dit jaar wordt gemeld, dat vroeger het huis eener krankzinnige vrouw op het Loo en eene naburige schuur is afgebrand.

1762

Op de groote Witrijt branden in September vier huizen, benevens eenige stallen, schuren enz. af. Allen hebben het volgend jaar opgebouwd behalve de kinderen Jan Wouter Hermans, omdat eenige hunner in Duitschland wonen.

De andere vier ongelukkig geworden eigenaars leden daarbij de volgende schade: P. Smets *f.* 1128; Wm Kusters *f.* 313; Jan Hendrik Schoonen *f.* 376; Baltus Tilborgs *f.* 800-10. Deze genie-ten de toen gebruikelijke remissie des lands.

1765

1 Januari 's morgens omtrent 8 ure is de huizing en schuur van Jacob Sengers op den Boevenheuvel onder Bergeik afgebrand en daarin verbrand twee ossen, eene koe en al de meubilaire goederen, benevens koren, boekweit, hooi, stroo enz.

De eigenaar ontving 12 Mei 1766 een vierde deel der schade, volgens schatting *f.* 33-15 bedragende. Heeft hij de drie volgende jaren eene gelijke som vergoeding genoten, dan beloopt deze dus 136 gulden.

1777

Huis, schaapskooi en schop van Jan Willem Paulus afgebrand.

³⁴⁸Twee bladzijden (p.696 en 697) van het handschrift ontbreken; we vervolgen p. 698 [red.].

1790

Van Dirk Damen is de huizing afgebrand en weder opgebouwd, waarom hij, ingevolge resolutie van H. Hoogm. van 14 Januari 1765 een vierde deel der schade geniet.

1796

Door heidebrand zijn meest alle boomen in het gemeente-mastbosch dood gebrand.

In November brandt het huis van Adam Meulendijks in de Straat, waar de weg naar Borkel en één naar Westerhoven leidt, af. Opgebouwd wordt het later bewoond en bezeten door J. Lommelaars.

Op zekeren Augustus-dag 1847 sloeg de bliksem door eene openstaande schuurdeur en veroorzaakte brand aan het dak, die Lommelaars onmiddellijk met de handen uitdoofde. Lepels en ander meubel smolten door den bliksem in de keuken waar hij passeerde, doch het huis bleef gespaard. Andermaal brandt het 6 Juni 1882 af, toen het bezeten en bewoond werd door J. van der Heijden, daarna door Th. van Maris en thans door G. Verhoeven. Onder hem, doch in zijne afwezigheid is deze woning in den voormiddag van 25 April 1893 ook afgebrand, alzoo de derde maal binnen eene eeuw.

1820

24 April is het huis van Hendrik Leenen op den Lagen Berkt geheel afgebrand. Aan kwaadwilligheid schreef men de oorzaak niet toe.

In den avond van 19 Mei ontstond door moedwil brand in het huis van P. van den Dungen in het Eind. De brand werd in den beginne reeds gebluscht. Dit huis is in 18[?.] afgebrand.

Op 24 Nov[ember] is het huis van Jan Boonen, aan zijne schoonmoeder behorende, afgebrand.

De gezamenlijke schade is op *f.* 480 geschat. Niets was verzekerd. Het was het uiterste huis ten noorden in *den Berg* en is daarna, nog meer noordelijk opgebouwd.

1822

8 Maart circa 7 ure des avonds ontstond brand in de huizing van den welgestelden koopman God. Aarts op het Middelste Loo. Er woedde een vreesselijk onweder hetwelk den brand veroorzaakt had. Door geweldigen wind stond weldra met dit huis het ten oosten daarbij gelegen van zijnen zwager Francis Ermen in vlam, dat schier tegelijk verbrandde. Alleen de huizing van G. Aarts was

verzekerd. Verscheidene runderen, winkelgoederen, meubelen, klaverzaad enz. vooral van Aarts ging in de vlammen verloren.

1824

30 Maart tusschen 11 en 12 ure des avonds is het groot boerenhuis met twee bijstaande panden in de Broekstraat van Hendr. Hoevenaars afgebrand. Niets was verzekerd en de schade aan *f.* 2244 opgenomen. Het volgende jaar ontving Hoevenaars, wegens tegemoetkoming der schade van het Rijk *f.* 561. Er waren in vier jaren alzoo vijf huizen afgebrand.

1826

Volgens bericht van het gemeentebestuur dato 4 Augustus had in tien jaren in deze gemeente vier malen brand plaats gehad.

1827

Het huis van Willem Verrijt op Weebosch is 27 Januari afgebrand.

1828

Tot hiertoe bleef deze gemeente van eene brandspuit verstoken. Er werd toen eene nieuwe te Geertruidenberg aangekocht, welke met de verdere benoodigdheden *f.* 300 kostte.

Voor 29 brandemmers enz. daarbij behoorende betaalde men *f.* 100 en voor transport *f.* 17. Later is een nieuwe wagen vervaardigd om de brandspuit enz. naar men dacht gereeder te kunnen vervoeren. Bestemd om eene plaats omtrent de dorpskom te hebben, had ze die in de rechterkamer van het raadhuis, dan in het stalgebouw bij de caserne, dan weder in het luidhuis enz.

1832

Het huis van Andries van der Velden, omstreeks het midden van het Eikerëind, brandt in den avond van 18 Maart af.

1833

14 Februari branden op Witrijt drie woningen af. Niets was verzekerd. 8 Juli brandt een huis, waarvan de oorzaak onbekend was af. De brand ontstond aan de oostzijde. Deze woning lag in het oostelijk deel van het Eind en behoorde aan Hendrik van Valenberg, wiens verbrande niet verzekerde panden aan *f.* 1320 gerekend zijn.

1834

In den avond van 21 April brandden op de Aa twee niet gewaarborgde huizen af.

1838

Eene houten loods of bergplaats ter westzijde van het Hof bij het begin van den molenakker staande en behoorende aan dr. G.M. Raupp brandde op zekeren nacht af, zijnde naar het gevoelen van velen door boosaardigheid in brand gestoken.

1840

In den nacht of vroegen morgen van 31 Maart heeft een ingezetene van den Lagen Berkt het huis van den Israeliet D. Klein in brand gestoken, welke nog in tijds gebluscht werd. De misdadiger leidde later een zeer vroom leven. Het bedreigde huis stond in 't Eikerëind.

1842

4 Jan[uari] is het huis, toen bezeten en bewoond door den hoefsmid P. Bornbergen, thans door Joh. Lommelaars, in de Straat afgebrand. De ten oosten staande woning door de vlammen aangetast is toen meerendeels gebluscht.

1847

Een begin van brand door onweder is spoedig uitgedoofd. Een huis is afgebrand.

1850

In October besloot het gemeentebestuur eene tweede brandspuit aan te schaffen, de oude op het Loo te plaatsen en voor het dorp eene grootere aan te koopen. Hiervan is afgezien. Het bestuur kocht in 18[.?.] eene nieuwe brandspuit voor het Loo aan, sinds welken tijd de gemeente in bezit van twee brandspuiten met de noodige emmers enz. is.

1853

Het huis eenige jaren door den schoenmaker G. Kanen bij den molen getimmerd brandt 21 Mei af.

3 November verbrandde het huis van B. Dillen op het Loo. 23 Dec[ember] is het huis van Jan Jansen in 't Eind tegenover den schutsboom door de vlammen vernield.

1854

22 Augustus is de bergplaats voor buskolen van den teeroven van den heer L. van Galen, 200 meters der naaste huizen gelegen, afgebrand, omdat de arbeiders onvoorzichtig buskolen, alvorens het vuur gedoofd was, opgehoopt hadden in dat gebouw, wat niet verzekerd was. De schade bedroeg *f.* 310 .

1855

Van 15 of 16 Februari ontstond des nachts brand in de huizing toebehoorende aan Cornelis en Arnoldus Leesten. Bijna alles verbrandde, waarvan niets verzekerd en de oorzaak wellicht onvoorzichtigheid was. Voor den eerstgenoemde is de schade *f.* 340, voor zijn' broeder *f.* 640 opgegeven.

Even na middernacht tusschen Zondag en Maandag 8 en 9 Juli ontstond brand in een onbewoond huisje behoorende aan dew. A. van der Heijden in de Straat gelegen en niet gewaarborgd. Het verbrandde benevens het daaraangebouwde hetwelk hoog verzekerd en door Thomas van Hoof bewoond en bezeten werd. De gevaren voor meerderen brand van bijgelegen panden werden afgewend. Dit laatstgenoemd, herbouwd doch niet sterk huis brandde in den avond van 3 Maart 1866 andermaal af, toen het aan S.W. Aarts toebehoorde en door den ambtenaar Ch. Klotz bewoond werd. De woning stond op *f.* 500 en de inboedel op *f.* 1000 ingeschreven. Beide verzekeringen waren zeer hoog.

Dit jaar kwamen in vier tijdstippen evenveel huisbranden vóór. Behalve de woning van Andries Jansen 7 Oct[ober] afgebrand, wat hem *f.* 150 schade veroorzaakte, waren alle die huizen boven de waarde geassureerd.

1862

19 Mei ontstond brand in eene woning tegenover de hervormde kerk, meermafen tot verschilende doelëinden, doch toen als wasch-huis der weduwe L. van Galen gebezigd en aan het huis van de weduwe A. Loomans thans Ph. Baken gebouwd. Beide huizen stonden voor een klein deel in vlammen, doch werden door de brandweer gestuit.

1864

Door eene kleine onvoorzichtigheid geraakte het in 1852 nieuw herbouwd huis van C. van der Velde op de Lind in vlam en ver-

brandde grootendeels, zoo mede de inboedel en verderen voorraad. Het huis, *f* 1200 waard, was aan *f* 900, de inboedel enz. op *f* 700 geschat aan *f* 500 verzekerd. In den namiddag van 24 November had deze brand plaats.

1865

Tusschen 4 en 5 Februari is de keuken, wasch- en brandhuis der pastorie op het Hof geheel uitgebrand. De verbrande of vernielde inboedel had eene waarde van *f*. 250; het gebouw, lager dan de pastorie en daarmede ten westen verbonden van *f*. 600 à *f*. 700, doch de verwaarborging bedroeg slechts *f*. 400. Eene kleine onvoorzichtigheid door de meid met lamplicht schijnt des avonds den brand veroorzaakt te hebben.

1 Sept[ember] is het huis bij de barrier, aan Clermont van Maastricht behorende en door P.J. de Graaf bewoond, afgebrand.

29 dezer maand verbrandde geheel het huis van den tapper P. van der Heijden in de Broekstraat, zooals velen dit oord noemen. Het is dáár nog onder den Hoek behorende.

1866

Een in 1855 afgebrand, herbouwd huis is weder eene prooi der vlammen in de Straat.

Tusschen 25 en 26 Juli is de woning van P. Das op Weebosch afgebrand.

In den avond van 27 October brand[t] op den Lagen Berkt een huis door twee gezinnen bewoond, benevens het bijstaande huis van H. van der Kop af.³⁴⁹

Niemand had bij menschegeheugen zulk een' ontzettenden brand te Bergeik zien woeden dan in den avond van 2 November, toen aan de oostzijde van het Voorste Loo vijf huizen met zeer veel huizen en anderen voorraad verbrandden. Vier dezer woningen stonden in eene rei, het andere daartegenover, zijnde dit voorheen het molenhuis thans eigendom der hervormde Maatschappij. Bij volslagen windstilte verhieven zich de rookwolken verbazend hoog in de lucht en zijn ze op een' verren afstand gezien, zooals te Arendonk, Eindhoven, Helmond, Weert enz. Torens en andere hoogten zijn te dien einde in talrijke plaatsen beklommen. Over het algemeen dacht men niet, den brand op dezen afstand te zien. Hij verspreidde zulk een helder licht bij de duisternis des avonds, dat men op den afstand van 1 uur of verder van het brandtoneel een dubbeltje of

³⁴⁹ Zie ook op 1867.

kleiner voorwerp op de aarde kon zien liggen. Van alle omliggende dorpen waren personen naar den brand toegesnel. Vee hoorde men op groote verwijdering loeiën, het noodgeschrei der bewoners en bureu vervulde sommigen met weemoed. Ware deze brand bij eenen fellen oostwind voorgevallen, zouden vermoedelijk alle gebouwen op het Voorste Loo staande vernield zijn geworden.

Schoon van de afgebrande huizen vier verzekerd waren is de schade aanzienlijk. Voor eene behoeftige weduwe, wier tevens mede afgebrande woning onverzekerd was, is in de gemeente gecollecteerd. H. Henselmans, bij het vernemen van den brand, in welks buurt hij woonde, evenals anderen, zeer verschrikt, overleed den volgenden dag. Toen bezweek mede het paard van C. Tilburgs, hetwelk tijdens dien brand aan eenen boom gebonden had gestaan. Zijne woning nog niet lang geleden opgebouwd brandde tevens af. Het overige vee uit de afgebrande panden werd gered. Het hersteld huis van C. Tilburgs bevond zich ook onder de in 1869 afgebrande huizen.

1867

Er hadden 2 huisbranden plaats.

1868

Vijf malen viel een huisbrand vóór.

1869

Niet minder dan zeven branden zijn opgeteekend. Nergens anders in de provincie kwam dit getal voor, Bergeik had het hoogste, de geheele provincie 108.

1871

3 Mei brandt een huis op de Spaanrijt, de derde maal binnen drie jaren, af.

1874

Des namiddags van 26 Mei is de geringe woning van Hendrikus Waterschoot afgebrand. Zijne kleine kinderen hadden bij afwezigheid hunner ouders in de turfschop een vuurtje gestookt, waardoor spoedig zijn huis in brand stond. De vlammen deelden zich ook aan de betere woning van Maria Plasmans mede, doch deze kon men nog in tijde blusschen. Het kalf en eene geit kwamen in

het afgebrande huis om. Van de beide huizen of inboedels was niets verzekerd. Ze zijn op 't Loo ten zuiden bij de afgebroken kerk gelegen.

Bij groote en langdurige droogte ontstond 14 Juli brand in het uitgestrekte mastbosch, vroeger heide, des heeren De Pitteurs aan de grens onder deze gemeente en Lommel. De rook en vlammen zijn op verren afstand in verscheidene dorpen gezien. De schade kon ongeveer *f.* 1000 bedragen. Waar, door het dun staan van hout, riet of ruigte, de vlam geen dadelijk voedsel vond kon ze gestuit worden.

Van het gemeente-mastbosch ten noorden van het Hof ter rechterzijde van den Eerselschen dijk is Zondag namiddag 16 Augustus eene oppervlakte van p.m. 15 aren uitgebrand. Twee uren later is de huizing met vakwerk van Jan Otvals, het tweede aan de oostzijde in den Hoek met zijnen inboedel verbrand.

22 id. is des namiddags de woning, staande in de heide aan den weg van het Eikerëind naar de Maai uitgebrand. Van den pachter zijn daarbij de niet verzekerde meubelen, granen enz. schier geheel verbrand.

1875

4 Mei verbrandde huis met inboedel van Christiaan Box op de Weebosch.

8 Juli brandde op den Lagen Berkt de woning van H. Spooren door onweder af. Zij werd niet opgebouwd.

2 Augustus brandde het huis van Jacobus Groenen benevens dat van Fr. Schippers af. Het eerste is niet, het tweede kleiner opgebouwd.

1878

Middernacht 19 en 20 April is de woning van H. Scheenaerts op den Lagen Berkt met al het vee verbrand. De jeugdige dochter bekwam daarbij grooten schrik en hevige wonden en bleef lang ziek. Gehuwd zijnde is ze smartelijk en plotseling 13 April gestorven.

1880

Op Driekoningen 's avonds 7 ure is het huis van Jacobus Schippers (later postbode) in den Hoek afgebrand.

1881

Niet ver van de Maaï aan de Bergeïksche grens is 6 April bij gising 50 hectaren broekruigte en dennebosch aan baron Van de Gracht te Wesel toebehoorende afgebrand.

Zondag 12 Juni is het huis van B. Tutelaars op de Aa verbrand.

1882

In vijf dagen is Bergeïk driemaal door eenen huisafbrand geteisterd.

6 Juni brandde het huis van Joh. van der Heijden in de Straat af. Zie 1796.

1883

15 April is de schuur en stal van W. de Leijer uitgebrand. Het huis is door buitengewone krachtsinspanning behouden.

Zondag 25 Mei is de meeste inboedel en een deel van 't huis van Peter Das op Weebosch verbrand.

29 hadden de kleederen van een Lieve-vrouwebeeld in de kerk op 't Loo vlam gevat. De voortgang werd gedempt.

Aan de zuidzijde van den Hoogen Berkt brandde Zondag namiddag 23 September het woonhuisje van eenen arbeider, in Vlaanderen geboren, af. Niet verzekerd werd de brave man behoeftig. Bij menschengeheugen had toen op dit gehucht geen huisbrand plaats gehad.

1885

In den nacht van 2 Juni werd op het gelui der brandklok eene menigte volks gewekt, dat zich naar de plaats spoedde, van waar de brand gesignaleerd was. Het loos alarm ontstond door dat iemand vermoedde de brouwerij van F.W. [F. Willems; red.] in brand te staan, die als gewoonlijk vuur tot het brouwsel ontstoken had.

1886

De klok werd in den laten namiddag van 19 April geluid. Er brandde slechts heidegewas aan de zuidelijke grens der gemeente.

Zaterdag 18 Sept[ember] is het laag verzekerd woonhuis van A. van der Heijden op den Hoogen Berkt afgebrand. Deze bejaarde man droeg eenige weken lang erge sporen van brandwonden daarbij bekomen. Ook zijne beide gehuwde zonen hadden met levensgevaar pogingen tot redding van goederen aangewend.

1888

In den nacht van 9-10 Januari is het woonhuisje van dew. Th. van Hoof in de Bochtstraat afgebrand. Alles was hoog verzekerd. Het huis is veel beter opgebouwd.

1890

Door omvallen eener op 't kruisaltaar brandende kaars verbrandde 7 Mei, bij het einde der tweede mis, een deel der dweil en van het altaarkleed in de kerk op het Hof.

1891

23 Dec[ember] brandde het woonhuisje van A. de Wit in de Broekstraat af.

1892

Het woonhuis van Wouter Willems op Weebosch is afgebrand.

1894

Een woning op den Lagen Berkt is afgebrand.

1896

Zondag 10 Febr[uari] brandde eene nagenoeg nieuwe woning in het Eind af. Op Weebosch is Zondag 23 Augustus het woonhuis van W. Box afgebrand.

1898

Het woonhuisje van den behoefligen J. Van Poppel op den Hoogen Berkt is verbrand.

1899

Eene brandschop bij 't woonhuis van J. Bornbergen in den Hoek verbrandt Zondag 8 Oct[ober]
Door alarm in de kerk tijdens de predikatie ontstaat groote ontsteltenis.

Hoofdstuk XXXVII

De omwenteling met België

Na eene verëeniging der beide Nederlanden van 1815 tot 1830, werd dit schoone rijk in laatstgenoemd jaar weder gescheiden. Toen de armëe van den bekenden tiendaagschen veldtocht teruggekeerd was, werden de meeste en voornaamste grensdorpen regelmatig door vaderlandsche troepen bezet. Reeds vroeger, op 't laatst van 1830, had het Hollandsch bestuur tot vrijwaring der grensstreek, troepen gelegd. Uit deze verscheen gedurig eene patrouille te paard en door eenen gids vergezeld in de gemeente om soms tot de uiterste grenzen verkenning te gaan doen.

De onzedelijke smokkel- of sluikhandel is destijds ook hier met velerlei goederen uitgeoefend. Op sommige tijden trok eene lijn smokkelaars over de grenzen. Men deed dit met pakken op den rug, soms met karren en rijtuig, in den maneschijn zoowel als in den duisteren nacht. Veeltijds passeerden troepen van twintig of meer smokkelaars, vooraf gegaan door eenen zoogenaamden *voorganger* en op zekeren afstand van elkander den Bergeïkschen bodem. In de streek geboren kenden zij alle zijwegen en verzonnen allerlei listen ter misleiding der ambtenaren.

Voor de bezetting of inkwartiering kwamen "de Patriotten" of Belgen gedurig over de grenzen en roofden bij den boer soms het beste wat hij bezat.

Als gevolg der omwenteling werden de meeste en sterkste jongelingen bij den krijgsveld ingelijfd en de schutters opgeroepen. Zware lasten kleefden op het gemaal, geslacht enz.

Door de troepen der mobile kolonne waren op 28 November 1830 de volgende kantonnementen betrokken. Hoofdkwartier te Eindhoven. Staf der brigade 3de bataillon 13de afdeeling infanterie jagers te Eindhoven. 1ste marschbataillon te Valkenswaard. 2de marschbataillon te Leende. 2de bat. 13e afd. infanterie te Waalre en Dommelen. 1e bat. 5e afd. infanterie te Riet- en Westerhoven. 9e afd. kurassiers te Geldrop, Stratum en Zesgehuchten. Huzaren te Valkenswaard. Rijdende artillerie te Woensel en Eindhoven.

Bij het begin der onlusten waren wij herhaalde reizen in 1831 en 32 bezet geweest door onderscheidene troepen, allereerst door eene

compagnie jagers, daarna de 13e, 2e, 7e en andere afdeelingen infanterie met detachementen cavalerie.

1831

1 en 2 Augustus 1831 rustten vele duizenden vaderlandsche militairen bij het raadhuis, in den molenakker en de heide. Schoon slechts voor één nacht leed de gemeente en sommige inwoners door inkwartiering, het leveren of kapen van fourages en anderszins groote schade. Het leger trok toen naar België. Aan de grens tusschen Bergeik en Postel verlichtten de meeste soldaten hunnen ransel met daaruit kleedingstukken en al wat zij vermoedden te kunnen missen, weg te werpen.

Spoedig na hun verdwijnen begaven zich eenige dagen, eene menigte lieden, vooral jongens van Weebosch, Witrijt en andere plaatsen naar de Witrijtsche heide om er de achtergelaten voorwerpen der militairen op te zoeken en mede te nemen.

Het leger kwam den 21 dier maand op het grondgebied van Noordbrabant terug, toen er eene geregelde en drukke inkwartiering begon. Bergeik werd met militairen opgepropt. In September waren hier gelogeed: de staf van Generaal Baggelaar, een bataillon infanterie en het corps koninklijke jagers, hetwelk bij de algemeene volkswapening in October en November 1830 zich vrijwillig had georganiseerd. Na den Tiendaagschen veldtocht hier gecantonneerd kon het tot rust komen en mochten sommige manschappen hunne achtergelaten echtgenooten en vrienden gaan bezoeken. Dit corps vertrok hier 25 October naar Sint Oedenrode, toen het gansche leger van Kantonnement veranderde. Onder dagteekening van 27 September 1831 had het gemeentebestuur verzocht dit jagercorps naar eene andere gemeente te verplaatsen uit hoofde der drukke inkwartiering alhier. In latere tijden werd meermalen verplaatsing aangevraagd.

Van Febr[uari] 1831 tot in 1839 zijn in deze gemeente bijkans onafgebroken menigvuldige troepen ingekwartierd geweest, hetgeen eene groote bedrijvigheid en meer geld in omloop bracht. Sommige ingezetenen kwamen vooruit, anderen zijn door den druk en den last der inkwartiering, vooral tijdens de woelige eerste jaren ten achteren, ja enkele ten onderen gebracht. Het bouwen en verbeteren van woningen, klokgelui, feestvieren en andere zaken stonden stil

of hadden althans niet geregeld plaats. Onverschilligheid in de uitoefening der godsdienst en verval der zeden had blijkbaar toegenomen. De eerste missie in 1844 en de hernieuwing in 1845, beide door de eerw. Paters Redemptoristen gegeven, herstelde veel en bracht heil, vooral voor godsdienst en zeden aan.³⁵⁰

Zonder veiligheidskaart of "pas" kon men niet gerust ver gaan. Elken dag werd de een of andere door schildwachten naar de hoofdwacht geleid. Door de gemeente zijn dit jaar voor 30 gulden veiligheidskaartjes aangeschaft. Het "werda" der schildwacht klonk den naderenden of reizenden persoon, vooral des avonds of des nachts gedurig in het oor. Last, ongemakken en plagerijën van velerlei aard, ook op de grenskantoren, had men toen te verduren.³⁵¹

Door de Kommandanten werd in Augustus 1831 last gegeven om de bruggen over de rivier de Keerschop en de vonders in de gemeente veiligheidshalve, evenals in andere grensplaatsen geschiedde, op te breken. Met geweld en spoed is dit gebod der hoofdofficieren door de sappeurs, geholpen door dorpstimmerlieden, meest in den avond, ten uitvoer gebracht. Deze nietsafdoende maatregel strekte almede niet slechts tot erg ongemak der passanten en karren, hoewel soms de planken weder los over de ribben der brug gelegd werden, maar tevens tot aanzienlijke schade, daar bij dezen afbraak en later de planken, meerendeels in de rivier gesmeten gingen drijven of daarbij gelegd, gestolen werden.

Onder deze bruggen aan de gemeente behoorende bevond er zich eene, eigendom van particulieren zijnde, waarvan de toegebrachte schade door afbreken op *f.* 22,,40 gerekend is. Ook in 1832 zijn de bruggen om dezelfde reden hunne planken ontnomen. De meeste bruggen, vóór 1831 sterk en in voldoende staat, hadden wegens gezegde vernieling daaraan toegebracht, in zes jaren, 1831-36, aan reparatiën *f.* 598,,88 meer gekost dan in evenveel vorige jaren.

Van 1831 gaf het gemeentebestuur deze brugonkosten aan de landsregering in 1837 op, toen het van gezegde vernieling restitutie vroeg. Deswegens afwijzend beschikt, wendde het zich weder met

³⁵⁰ Men zie mijne *Bijgewoonde Missieën te Bergeik* en elders in handschrift.

³⁵¹ *Kath[olieke] Illustratie* van 1869, No. 5.

verzoek om schadevergoeding tot Z.M.; doch ook dit baatte niet, hoewel er getuigen opgeroepen waren, die de lastgeving tot den afbraak bevestigden, enz. In volgende tijden heeft het gemeentebestuur herhaaldelijk met uitëengezette motieven tot schadevergoeding dier bruggen en vonders te vergeefs aangedrongen.³⁵²

De hoofdwacht is van 1831 tot in Augustus 1835 in het groot huis ten zuiden het raadhuis, aan B. Lommelaars toebehoord hebbende, gevestigd geweest. In eerstgemeld jaar waren daarin eenigen tijd, voor twee verschillende troepen, ook twee hoofdwachten gehouden. Het getal wachten door het gansche dorp bedroeg soms elf.

Aan de gemeente was de zorg voor brandstof, licht, fourage etc. opgedragen. Schilderhuizen³⁵³ stonden allerwege in straten, bosschen tot in de afgelegenste punten. Aarden verschansingen of batterijën aan sommige wegen ter wederzijde destijds door de soldaten opgeworpen, zijn meestal na 1840 weggeruimd.

Behalve den last eener overdrukke inkwartiering in den eersten tijd waren de ingezetenen genoodzaakt de spijzen voor hunne op wacht zijnde soldaten, dikwijls ver, derwaarts te dragen, de fourages voor de paarden der Kavaleristen te halen enz. Later zijn de militairen zelve daartoe verplicht geworden. Met 15 Juli 1833 hield de gemeente op de fourages voor de soldaten te verstrekken.

Gedurende de eerste jaren liepen van de in deze gemeente ingekwartierde troepen, hoofdzakelijk uit een paar Afdeelingen een zeer groot aantal naar den vijand over. Wederkeerig kwamen nu en dan eenige Belgische deserteurs herwaarts. De dorpen in België aan de grens gelegen waren toen vaak met troepen bezet, dan eens in uren ver aldaar geene te zien.

Wie een' deserteerenden Hollandschen soldaat naar België den weg durfde bekend maken of hem vergezellen, wachtte eene zware straf. Op zekeren dag nam een onderofficier bij twee personen op den lagen Berkt, L. van Hout en G. Stroobands geheeten, de proef om hem als "deserteur" tot over de grens te geleiden, hem eene goede som en andere beloften toezeggende. Geen bedrog vermoedende vergezelden zij den gewaanden deserteur; doch werden weldra

³⁵² Een bundel papieren op het raadhuis No. 4.

³⁵³ Wachthuisjes [red.].

gevankelijk weggevoerd en schoon behoeftig en met een talrijk gezin bezwaard, daarna namelijk 2 Juli 1831 tot vijfjarige kruiwagenstraf veroordeeld. De inwoners hadden deernis met hun ongelukkig lot. Hoezeer het gemeentebestuur het zich heeft aantrokken blijkt ten klaarste uit een' bundel papieren onder No. 9 op het raadhuis aanwezig.

1831

Zaterdag 29 Januari hadden drie militairen van sinds 8 dezer maand te Westerhoven ingekwartierde vrijwillige Jagers te Bergeik een bezoek afgelegd, aldaar in het *Hof van Holland* thee enz. gebruikt, om gezamentlijk naar hun kwartier weder te keeren. Onder weg hadden twee hunner, naar men zeide, geduëlleerd. Een hunner Th. van de Niepoort genaamd, bekwam door den sabel een doodelijken steek in den buik. Het register van correspondentie ten raadhuize dezer gemeente verklaart, dat de genoemde soldaat eenige manoeuvres maakte, door den sneeuw viel en zich alzoo in den buik verwondde. Hij stierf te Bergeik 4 Maart.

Eenige malen hebben de zoogenaamde Kielmannen of Patriotten eenen boer op een gehucht te Bergeik meerendeels uitgeplunderd en eenmaal gedreigd, hem aan zijnen vlierboom op te hangen.

In den nacht van 24 Januari, circa half één ure, verscheen eene gewapende bende aan het huis van Jacobus Bussing, winkelier en goudsmid aan de kerk op het Loo. Nadat door de voordeur van het huis geschoten was, kwamen 15 of 16 personen binnen, doorzochten alle vertrekken en namen vele goederen, vooral kleederen mede. Deze strooptartij was van Desschel, ruim drie uren van dáár gelegen, gekomen. Bussing derwaarts ontboden om zijne gestolen goederen te herkennen vond er van de zijne en vernam dat er twee manschappen dier bende gearresteerd en eenige naar andere corpsen als vrijwilligers waren overgegaan. Bussing wendde zich bij verzoek tot Z.M. den Koning om tusschenkomst en tegemoetkoming in die schade. In handen van het gemeentebestuur gesteld berichtte het: "*Vermits Bussing de Belgische onlusten niet is toegedaan zal hem waarschijnlijk om die reden dien ramp overkomen zijn en zou het dus wenschelijk wezen, indien B. op de eene of andere wijze in zijne geleden schade kon worden tegemoet gekomen.*" Sommige personen schreven deze plundering echter aan andere oorzaken toe.

Een auteur te Bladel geboren, de gezegde plunderingen te Bergeik verhalende³⁵⁴ zegt: “Voor zulke gepleegde feiten, wezenlijke diefstallen, kan geen enkel regtgearde Belg verantwoordelijk gesteld worden.”

Bussing heeft eene vergoeding genoten. Hij verhuisde, bevreesd voor meerdere onheilen, met zijn gezin doch tot groote schade, kort na het ongeval naar 's Bosch en later naar Eindhoven waar hij overleed. Het in 't begin dezer eeuw gebouwd en in 18[?] door een grooter vervangen huis op het Loo wordt (1893) door zijnen zoon Leonard bewoond.

In het laatst van September waren hier vele troepen, in December geene gekantonneerd.

Dit jaar hadden inwoners alhier o.a. *Cagaudje* [Brigandje ? red.] met militairen naar België vervoerd.

1832

In den nacht van den laatsten Augustus en eersten September heeft een manspersoon met karabijn en sabel gewapend, in uniform en hooge Belgische muts gekleed, in het huis van Arnoldus Klessens op de Witrijt, gewelddadig *f.* 200 aan spetie, een horlogie enz. medegenomen.

Brand, licht en legerstroo aan de ingekwartierde militairen verstrekt, had de gemeente in dit en 't vorig jaar met *f.* 1624 bekostigd. Parkdiensten bedroegen ruim *f.* 440.

1833

Welke troepen hier tijdens de langdurige inkwartiering doorgetrokken, gelegerd en gekantonneerd zijn geweest is te lang om te melden. Veeltijds was hier een Generaal of anderen kommandant met den Staf en anderen aanhang gelogeerd. De 13de, 2de en 7de Afdeeling zijn hier o.a., benevens detachementen cavalerie, eerst zeer lang Huzaren, daarna doch korter Dragonders, ingekwartierd geweest.

De Huzaren stelden zich in hunne kwartieren en anderszins verwaand of brutaal aan en verhieven zich gewoonlijk boven den Infanterist. Het gemeentebestuur deelde zulks dit jaar zeer omstandig aan den Generaal Boreel en den Gouverneur onzer provincie mede.

³⁵⁴ *Herinneringen* door A. Snieters in 't *Vervallen Huis*, bl. 163.

1834

In Januari had de gemeente verzocht vermindering van inkwartiering te verkrijgen.

Door generaal Des Tombe en de officieren der 18de afdeeling te Bergeik en omliggende dorpen gecantonneerd is hier aan den hertog van Saxon-Weimar een kostelijk feestmaal 24 Augustus gegeven. De militairen hadden te dien einde op het dorpsplein nabij de kerk eene gepaste tent opgeslagen en daar een eereboog en versierde boompjes geplaatst.

In het hotel *het Hof van Holland*, toen eigendom van Jozef van den Dungen, thans van dew. R. Keunen werden de spijsen en verdere gerechten in gereedheid en voorts in de tent gebracht. Dewijl dien dag de verjaring des Konings gevierd werd deden militairen hun best dit met uitnemende vreugdebewijzen te gedenken.

Des avonds lieten zij op genoemd plein eene groote hoeveelheid illuminatie ontvlammen wat een vreeselijke slag veroorzaakte, ten gevolge waarvan verscheidene glasruiten in het huis des docters, voornamelijk in de zaal, berstten en de in de tent verëenigde officieren alsook de burgers en andere lieden op straat of in hunne woningen zeer verschrikten.

Een net gemaakte eereboog stond rond de voordeur van het genoemde hotel, wier lampions een prachtig licht verspreidden. Later plaatste de Burgemeester Maas hem aan den ingang van zijn tuinhuisje, waar hij goed paste. Hij bleef er tot 1850 toen hij door den eigenaar van dat huis en tuin A. Fleerackers als versleten geruimd is. Den ganschen duur der inkwartiering, hoofdzakelijk in de eerste jaren is 's Konings jaardag althans op het Hof door illuminatie als anderszins, later ook meermalen door de burgerij met vlaggentooi enz. soms door optochten gevierd geworden.

Bij de groote talrijkheid der troepen konden sommige zeer afgelegen gehuchten niet altijd van inkwartiering verschoond blijven, later ging dit beter. In de laatste jaren, toen er een aanmerkelijk aantal minder behoeften gecantonneerd te wezen werden ze beurteilungen op het Hof en op het Loo verlegd. De officieren, al waren ze op 't Loo behorende, hadden echter steeds hun inkwartieringsbiljet op het Hof, wegens doelmatiger en geschikter huisvesting.

Gedurende deze negenjarige inlegering hadden grootendeels de officieren hunne societeit in 't gezegde *Hof van Holland* en nuttigden er het middagmaal wat ook in sommige tijden door die uit naburige dorpen gebeurde. Eenige jaren dineerden de op 't Loo ingekwartierde officieren in de herberg *den Bonten Os* aldaar.

1835

Daar de hoofdwacht voortdurend niet in het hiervoren gemeld huis kon blijven, besloot het gemeentebestuur eene "wacht", meest van planken, aan de westzijde van het raadhuis, waarvan het zoldervenster in den gevel dichtgemaakt werd te timmeren.

Ze bestond uit twee vertrekken, was voor *f.* 125 aangenomen en moest vóór 8 Augustus van dat jaar gereed wezen. Bij de oprichting gaf het Dagelijksch Bestuur daaraan den naam van de "*Batterij*". Men heeft ze echter onder het volk alzoo niet hooren noemen. Dit wachthuis is van dien tijd tot 1839 als zoodanig door de militairen gebezigd behalve de tusschentijden dat hier geene inkwartiering bestond.

In 18[.?.] publiek verkocht bouwde de verwer Jan Willems in het Eind van het hout meerendeels eene kleine woning en veranderde ze later gedeeltelijk in eene leerlooierij ten behoeven van zijn' zoon, wien ze sinds 1871 toebehoort. In 1893 heeft hij deze woning wat verbeterd.

Op het Loo was vroeger dan op het Hof een dergelijk houten wachthuis in de nabijheid der later afgebroken kerk ten zuidwesten, aan den weg naar Luiksgestel getimmerd en denzelfden dag als dat op 't Hof voor afbraak verkocht.³⁵⁵

Na opgave door het gemeentebestuur hoe vele troepen hier ingekwartierd waren, verzocht het de 2e compagnie naar Luiksgestel, Riethoven of Westerhoven, waar er zich geene bevonden, te verplaatsen.³⁵⁶

Behalve T. van de Niepoort uit Amsterdam, oud 20 jaren, 4 Maart 1831 overleden, zijn hier tijdens deze revolutie de volgende militairen gestorven en begraven:

3 Juli 1833: H. Jelders, fuselier 1 reg. 1 bat. 7de afdeeling, oud 40 j., geb. te Amsterdam, was gehuwd.

³⁵⁵ Archief Bergeik bundel papieren, No. 2

³⁵⁶ Notulen 24 Oct[ober] 1834

1 Dec[ember] 1833: Nicolaas Reiner, 31 jaren, korporaal 2e bat. 18e afd. infanterie, geb. te Schupe, kanton Bern in Zwitserland.

1835: E. van Essen, 22 j. korp[oraal], 9e afd. infanterie, geb. te 's Hage.

1839

Eene patrouille der alhier (toen op het Loo) gekantonneerde Huzaren arresteerde 8 Januari eenen Belgischen wachtmeester der Chasseurs met paard en schoon tuig, dewijl hij, naar 't scheen onbekend op Nederlandsch gebied was gekomen. Langs de grenzen in gezelschap van twee andere Chasseurs patrouilleerende bevond hij zich, zonder zulks te weten, op Bergeickschen bodem.

Den eerstvolgenden Zondag (13) arriveerde een Belgische officier en een trompetter te Bergeik, ten einde den Wachtmeester met zijn paard enz. terug te eischen. Toen zij de wacht op het Loo naderden blaasde de horenblazer op zijne trompet, waaraan hij, tot aanduiding van vredelievende gevoelens een' witten doek, later om den arm, gebonden hield. Vriendschappelijk ontvingen hen dan ook de Huzaren en nadat zij met de officieren in hunne societeit op het Hof gedineerd hadden, vergezelden twee hunner hen tegen den avond tot aan de grens des lands.

De verdwaalde wachtmeester noch zijn paard keerden echter niet mede terug; want nadat deze eenige dagen in de wacht van het Loo verbleven waren, zijn ze, op hooger bevel, eerst naar Eindhoven en vervolgens naar 's Hertogenbosch getransporteerd. De tijd op welken de wachtmeester zijne vrijheid bekwam, weet ik niet meer. Zijn paard en tuig geleidde 12 Februari daaraanvolgende de luitenant-adjutant van het regiment Huzaren, de heer van Tuyl van Serooskerken als parlementaire naar het kamp van Beverloo, wanneer hij Valkenswaard passeerde.

Hoofdstuk XXXVIII

Geneesheren, heekundigen

Godefridus Fred. Jac. Raupp

Nadat sedert langen tijd te Bergeik geen genees- of heekundige had gewoond kwam er omtrent het midden der 18e eeuw de heer God. Fred. Jac. Raupp, heel- en geneeskundige bij de Oostenrijks-Hongaarsche troepen, welke met hem eenigen tijd alhier ingekwartierd of gelegerd waren. Daar hij onder de Huzaren behoorde werd hij in de wandeling veeltijds de *huzaar* genoemd. Zijne geboorteplaats is Arrat (Arrad) eene stad aan de rivier Maroche in Hongarije, 12 uren van Temeswar, welke stad zuidelijker naar de zijde van Turkije is gelegen.

Met lof en roem volbracht G.F.J. Raupp zijne studie, waarna hij zich door kunde in Hongarije onderscheidde, vooral in de jaren 1737 en 38, bij het heerschen der "veege pest". Een blad dik papier behelst in het Latijn, ook in nederduitsch overgezet, eene verklaring door den beroemden en bekwamen arts Jos. Arbeser te Temeswar, 20 April 1739 geteekend, o.a. getuigende "dat de heer Gottfried Raup, nadat hij bij vertrek als Contagions Chirurgus (dr. of geneesheer van besmettelijke ziekten) als geschikt en bekwaam is bevonden, van den 1 Aug[ustus] 1738 af, in 't burgerlijk hospitaal zich in alle voorvallen en geneeskundige operatiën zoodanig wel verricht, ook met zulken ijver, naarstigheid, geschiktheid en rijp oordeel zijne functiën volbracht en met zorg vervuld heeft, dat ik in waarheid zeggen kan, nimmer eenige klachten van hem ingekomen zijn, ook overal een voldoende smaak in de kunst getoond, daarenboven eene roemwaardige en verdraagzame levenswijze geleid."

18 Mei 1752 verkreeg Godfried Raupp vergunning zich te Bergeik als dokter en geneesheer te vestigen. Deze permissie is door drie schepenen alhier onderteekend. Zijn "*goed gedrag en comportedement bij de Keizerlijke troepen als veldscheerder*" wordt daarin vermeld. Eertijds verëenigde zich de hoedanigheid of betrekking van dokter en scheerder of barbier in één persoon. Het beroep van barbier stond toen in hooger aanzien dan tegenwoordig.³⁵⁷

³⁵⁷ Leeskabinet, 1834.

Van de als veld dokter in het leger, kampement of andere omstandigheden gebezigde voorwerpen of hulpmiddelen vertoonden zijne kleinkinderen meermalen een' gouden eetlepel, vork, mes enz., welke gevouwd of gebogen kunnen worden en gevoegelijk geborgen en op reis mede genomen.

Volgens eene mondelinge overlevering zou deze militaire dokter eenigen tijd na zijn uitslag uit den dienst, aanvankelijk eenigen tijd te Luiksgestel vertoefd of verbleven zijn en omdat toen voor hem geene geschikte woning te verkrijgen was vertrok hij naar Bergeik. Of Luiksgestel eenmaal, hoe kort dan ook, zijne woonplaats ware, kan niet bewezen worden, daar ik hiervan nergens eenige notities mocht ontwaren.

Hij woonde reeds eenige jaren te Bergeik alvorens hij in 1752 in het bezit van de vorengenoemde vestigingsacte is gekomen. Ik zal dit met eenige feiten bewijzen. In schuldboeken van ouderen datum, door hem als genees- en heelkundige alhier gehouden, vermeenen zijne kinderen en sommige kleinkinderden zich deswegens overtuigd te hebben. Ten jare 1763 legde hij een "*Notitieboeck*" aan, waarin door hem en later ook door zijne weduwe en kinderen vele bijzonderheden nopens zijne familie en zijn gezin werden opgeteekend.

Den juisten tijd zijner nederzetting of komst op het Hof alhier geheugde hem niet in dat jaar, waarom hij het laatste cijfer oningevuld heeft gelaten, want hij schrijft daarin: "*Den ... 174.. ben ik op Bergeijk coomen wonen met mijn vrouw en éénigen soon Casper saliger, welke bijden in den Heere rusten, ende het tijdelijke met het ewich verwisselt.*"

Toen de schuurkerk op 't Hof, welke in de nabijheid zijner woning stond, 8 Juli 1749, des nachts afbrandde, arbeidde de dokter daaraan met onversaagden ijver tot blussching. Hij bracht o.a. de H. Hostie uit dat kerkenhuis in het op een' bolwerp verwijderde perceel grond, destijds aan H. Lommelaars, thans gedeeltelijk mij toebehoorende, kadaster no. [...] en liet er eenige personen de wacht bij houden. Behalve de kerkschuur en eene brouwerij (waarin de brand ontstaan was) werden nog twee huizen de prooi der vlammen. Deze hadden middelerwijl tevens het huis of altans de apotheek des dokters bereikt, doch schijnt meerendeels behouden te

zijn gebleven. Een der twee toen afgebrande huizen aan het zijne belendende bleef tot 1751 in puin, wanneer het door hem is gekocht en opgebouwd.

Reeds twee kinderen zijn hem vóór 1752 geboren en in het doopboek te Bergeik ingeschreven. Na al het hier door mij aangehaalde deswegens den tijd zijner nederzetting is het te betreuren dat hij daarvan niet meer heeft gemeld, aangezien de gemeenteregisters en andere door mij aangewende nasporingen geen verder bewijs verstrekten.

Wanneer en waar de dokter huwde is mij niet bekend. Zijne eerste echtgenootte in Slavonië geboren, heette Judith of Juditha Mathei Bagani. Naar ik meen waren zij reeds vóór hun vertrek uit Hongarije, anders terwijl hij als velddokter fungeerde, gehuwd. Op deze route, of althans zij te Bergeik kwamen, hadden ze twee kinderen door den dood verloren. Ook zijn zoon Casper stierf, volgens zijne aantekening in het gezegd Notitieboek *“den 24 7bris 1755 namiddaghs tushgen 4 ende 5 uren.”*

De vijf volgende spruiten uit zijn eerste bed heeft hij genoteerd hetgeen met het doopboek strookt, waaruit ik ze, reeds lang geleden, op het raadhuis alhier afschreef, namelijk als geboren:

7 April 1749 Josephus Wilhelmus;

25 Februari 1751 Maria Margaretha; (huwt te 's Hertogenbosch);

6 Augustus 1753 Anna Elisabeth;

17 Februari 1756 Antonius Sebastianus;

9 Januari 1758 Maria Theresia.

Na het overlijden zijner vrouw, 5 Mei 1761 voorgevallen, huwde dokter G. Raupp Maria Catharina Geujen of Geujens, in het *“Land van Thorn geboren”*, in 1762. De kinderen uit dezen tweeden echt zijn:

22 (doopboek heeft 23) Mei 1763 Christina Judith;

9 Maart 1765 Bernardina Francisca, gestorven 17 November 1766;

19 Februari 1769 Francisca Josepha; dit jaartal zal 1767 moeten zijn. Zij was met den heer Petrus Thomas Houben gehuwd, die te Leveroij in Limburg in éénenvijftigjarigen leeftijd 1 April 1817 is gestorven. Hierna ging Francisca weder in hare geboorteplaats wonen, waar zij 28 April 1822 is overleden.

23 Januari 1769 Maria Catharina, waarachter de godvreezende vader in zijn *Notitieboek* schrijft: “den 15 Sept[ember] 1789 s'avonds den 8 uren en half quartier naer geheel uijtgeteert met vollen verstant ende resignatie, seggende van dag reijse ik naer den heemel, ende (is) soo in den heere ontslaepen.”

23 April 1771 is Dorothea geboren. Zij overleed ongehuwd 20 Mei 1812.

16 Juli 1773 geb. Barbara Godefrida. Sinds zeer vele der laatste jaren woonde zij met hare zuster Johanna Elisabeth te Thorn. Gewoonlijk brachten zij jaarlijks eenen geruimen tijd bij haren broeder te Bergeik door. Barbara overleed 4 April 1869 te Thorn en bereikte mitsdien den ouderdom van 95 jaren, 8 maanden en 19 dagen.

Op 23 8ber 1775 noteert de dokter “den 8 ure s'avonds” de geboorte van Godefridus. Het doopboek meldt: “24 October Godefridus Matheus”. Zijn vader liet deze laatste benaming (als meermalen) slechts onvermeld.

17 Mei 1778 Johanna Elisabeth. Zij huwde K.A. Richter met wien zij, ter medeuitoefening van zijn beroep, eene reis in Polen en Rusland heeft gemaakt. Haar man, ziek geworden, stierf er in de woning van eenen Israëliet, waar hij door haar verzorgd werd, 19 October 1824 in den leeftijd van 45 jaren. De plaats van zijn overlijden heet Olika eene voorname stad van het vruchtbare Volhinië in Polen. Hun echt was kinderloos. De weduwe overleed te Thorn 4 October 1866.

De hr. Gotfried Raupp verwekte mitsdien bij zijne beide echtgenooten zeventien kinderen; want behalve de genoteerde schrijft hij in zijn “*Notitie Boeck*”: 1778 den eersten May 's nagts den half één is mijn lieve Dochter Marianna Lisabeth van eene heete gallenkoofts overleden. *requiescat in pace.*” De geboorte dezer dochter vind ik nergens aangeteekend.

Heb ik een en ander van sommige zijner dochters hier gemeld, zoo volgt thans iets van zijne overige telgen, van welke nog geene bijzonderheden medegedeeld zijn.

Joseph (Wilhelm) de oudste zoon, voortreffelijke student aan de universiteit te Leuven, vertrok 27 September 1772 als medicinae studiosis naar Leiden en den laatsten September 1773 kwam hij dan ook reeds met zijn diploma als arts te huis.

Toen hij als zoodanig te Raamsdonk benoemd, 12 Februari 1773 uit Bergeik de reis derwaarts aanvaardde deed hem zijn vader tot achter of voorbij de nog bestaande, toen door de protestanten gebruikte parochiekerk van Eersel uitgeleide, waar beiden van elkander afscheid hebben genomen.

De Dissertatio of theses van den 20 der herfstmaand op groot kwarto formaat van 39 pagina's bevat aan het slot of achterdeel een fraai letterdicht op deze zijne inhuldiging door zijnen vriend en vaderlander Bernardus Heuvelds vervaardigd. Daarin wijst hij op den roem en de wetenschap zoo van den zoon als den vader, die reeds meer dan dertig jaren "*der grootste mannen gunst*" door zijne praktijk als geneesheer verwierf.³⁵⁸ De roem en groote naam van Raupp kon "veel eeuwen door verduren"

Dokter Joseph verwierf te Raamsdonk door zijne uitstekende kunde en deugdzamen levenswandel eene ongemeene achting en liefde bij eene praktijk als zeldzaam aangetroffen wordt. Deze heeft hij er 36 jaren uitgeoefend. Algemeen betreurde men daar in den omtrek zijn dood, welke in 't begin van 1810 voorviel. Gaarne zou men zijn' broer te Bergeik zijne plaats hebben zien innemen.

De tweede toen nog in leven zijnde zoon Antonius Sebastianus werd almede voor de geneeskundige studie opgeleid. Zijn vader schreef van hem in het *Notitie Boeck*: "*den 24. 8ber 1744 is Antoni Namiddags tusgen één ende twee uren door opstinaathijt van hier naar braband gecoomen, den 1 Januari 1775 heeft hem zijn broeder Joseph md. docter te Raamsdonk Tot Loven gebragt om aldaar op de medicijn te studeeren*". Als dokter te Turnhout stierf Joseph 1 Juni 1794.

Maria Theresia aanvaardde den kloosterlijken staat bij de Carmeliten van Jozef en Theresia te Antwerpen, waar zij als overste is gekozen en 23 April 1809 is gestorven. Hiervan bezit ik eene verklaring.

Ten huize harer moeder stierf Christina Judith 13 October 1800 in den leeftijd van ruim 37 jaren.

³⁵⁸ Ook hieruit kan afgeleid worden, dat G[ottfried] R[au]pp in 1744 of vroeger zijne praktijk zal aangevangen hebben.

Bij den dood haars vaders bezat Francisca Josepha reeds groote behendigheit in het bereiden van genees- en heelkundige medicamenten, dewijl zij haren vader in de apotheek gedurig behulpzaam was geweest. In den tijd tusschen diens overlijden en de vestiging haars broeders te Bergeik bleef de apotheek in het ouderlijke huis aanwezig en werd menige patient door de kunde van Francisca geholpen. Ook vond hier later haar broeder na de aanvaarding zijner praktijk belangrijke hulp en verlichting door het gereedmaken van geneesmiddelen. Zij overleed te Bergeik zonder gehuwd geweest te zijn.

De eerste of Hongaarsche dokter G.F.J. Raupp kreeg weldra na zijne nederzetting te Bergeik eene uitgebreide praktijk welke van lieverlede toenam. Uitstekende genezingen, voornamelijk als chirurgijn verkondigden heinde en ver zijne bekendheid. Hierdoor werd alzoo zijn stand en zijne fortuin gunstig. Verscheidene zijner vroegste en ook latere aanzienlijke of beduidende genezingen heb ik nog van enkele zijner tijdgenooten hooren verhalen.

Hij bezat eene middelmatige gestalte, een forsich voorkomen, eene vlugge manier in geheel zijne handelwijze en eene buitengewone onverschrokkenheid.

Wie de ouders en voorouders des dokters waren bleef mij onbekend. Sommige zijner familieleden in Hongarije, bezaten, volgens verhaal zijner nakomelingen te Bergeik, uitgestrekte wijngaarden. Ten jare 1772 verzocht de dokter aan eenen bloedverwant in zijn geboorteland of wel te Utrecht, om inlichting en mededeeling wegens de naaste familie. Hij werd beantwoord doch de brief kwam niet terecht. Hierom zal de dokter zijn verzoek vernieuwd hebben, vermits hij in 1776 het volgend schrijven ontving:

“Welédele Heer!

UwelEdele Geachtste gedateerd 26 April 1772 hebbe wel ontfangen ende ook den 3den dag daran volgende met een soldaat dewelcke Eynhoven moeste gepasseert sijn geantwoord; ick moet UwelEdele thans wederom het voorgaande melden, dat mijn vóór Grootvader, Grootvader en Vader zijn predikanten gewest in Saxen; mijn Grootvader heeft Jacob geheeten ende mijn Vader Balthasar: haar broeders namen zijn mij niet bekend; ick hebb het geluck niet gehatt mijn vader te kennen, ick ben maer twee jaer out gewest als mijn Vader

gestorven is, dewelcke thans 67 jaer Doot is, dewijl ik 69 ben; ick ben de jongste zoon van 13 kinderen; de laetste beroep van mijn Vader is tot Ostheim daer die selve Inspector is geweest, daer ick oock gebooren benn; ick benn nog jong sijnde uit het lant gekomen, soodat ick niet veel van mijn familie weet: indien dat eenig licht kan veroorzaek zal het mij tot groote vergenoegen zijn; Verders soo benn ick getrouwt, hebbe twee soons gehat die beide Officiers geweest zijn, de oudste in zijn 20ste en de jongste in het 18 jaar overleden sijn sodat voor dit mal de Eer hebbe voor mij met seer veel agting te noemen

UwelEdele Heer

Onderdanige Dienaer

F. Raupp

Capt bij de Kroon.

Utrecht den 9 Julij 1776.

*Mijn woonplaats is op
de Mariaplats tot Utrecht."*

Blijkens dezen brief was de familie Raupp, of althans een tak, lutersch of hervormd. Mocht onze Hongaarsche dokter eenmaal tot dat kerkgenootschap behoord hebben, dan staat het vast, dat hij reeds vóór zijne komst of inwoning te Bergeik katholiek is geworden en tot zijnen dood als zoodanig voorbeeldig vroom heeft geleefd. Tot lof en eer kan zulks niet alleen van hem, maar ook van zijn gezin, van kinderen en kleinkinderen vermeld worden.

In het bezoek zijner patiënten ging de dokter, naar gewoonte dier tijden te voet of hij reed te paard wat hem goed voegde. Men spreekt nog als een geoeffend paardrijder van hem.

Bij zijne komst te Bergeik betrok hij een klein huis op geringen afstand ten westen der oude parochiekerk en tevens op ongeveer dezelfde distantie der schuurkerk. In zijn huis, hetwelk ten noorden der straat stond, welke naar den molen en het Loo geleidt, hield hij ook de apotheek, die van lieverlede bij zijnen dood eenen grooteren inhoud erlangd had. Niet alleen had hij de bouwplaats van het gemelde afgebrande huis gekocht en daar een beter gebouwd, doch ook het eerst betrokkene vernieuwd en gedurig veranderingen aangebracht. Onder de muurtegelen in een deel dier huizing nog aanwezig, dagteekent één van 1737 toen Raupp nog niet te Bergeik woonde.

In 1768 deed hij o.a. eene belangrijke verbouwing. Eenige jaren later heeft hij tusschen zijne twee huizen op den hoek waar de dorpsstraat noord- en westwaarts loopt een aanzienlijk gebouw met diepen kelder, etage, leien dak en torentje opgetrokken. Beide huizen zijn daardoor aan elkander verbonden. Men noemt deze niet breede huizing "*den toren*".

Aan de andere deelen dezer zeer lange, eenigszins vreemdsoortige heerenwoning zijn in den loop der tijden meermalen verbouwingen bewerkstelligd. In 't notitieboek meldt de dokter het overlijden van zijn' swieger vader Peter Geujen, koopman te Thorn, aan de dysenterie in den ouderdom van 82 jaren, 25 Sept[ember] 1781.

Nadat dr. R[aupp] 28 Januari 1762 met zijne tweede vrouw zich in den echt had begeven werd eene precidieele acte voor den gerichte van Thorn opgemaakt, waarin hij weduenaar van Jufvr. Juditha Bagami genoemd wordt, hebbende bij haar vijf minderjarige kinderen verwekt. Zie bl. 420.

Voor den notaris te Bergeik is 9 Juli 1793 eene acte der moederlijke zijde bekrachtigd, waarbij drie kinderen zijner eerste echtgenootte tot voorkoming van moeiëlijkheden, onder voorwaarden afstand doen der goederen hunner moeder.

Eene menigte boeken, de meeste latijnsche en duitsche, door den dokter in zijne studie jaren of als practisch heel- en geneesheer gebezigd, zoo mede werken zijner kinderen enz. gebezigd, waren tot 1887 nog in zijn sterfhuis aanwezig. In een verwaarloosd of gehavend schrijfalmanakje, jaarg. 1775, schreef hij met kleine letters en potlood eenige gebeurtenissen, doch deze nota's zijn thans meerendeels onleesbaar geworden. Tegenover 19 en 20 Februari van dat jaar meldt hij: "*heden te Beers gedineerd met den heer Mutsaert, s'avonds meenende naar huis te gaan, heeft mij de koude zoodanig bevangen, dat ik genoodzaakt was te Oostelbeers te blijven.*"³⁵⁹

Een brutale diefstal in dokter's huis gepleegd staat door hem in 't meergemeld notitieboek met de volgende bewoordingen aangeteekend: "*1781, tuschgen den 14 en 15 Julij, als mijn vriend 's nachts*

³⁵⁹ Het volgende is schier onzichtbaar. In deze parochie 4 u. van Bergeik was de Norbertijn M. Mutsaert van 1764 tot 1784 Pastoor.

den 10 uren van brussel van de hulting (inhuldiging) van de gouvernante ende den Roomsche Keijser 't huys quam, worde (ik) deeze nagt bestoolen, door het fenster in te breeken, alle mijne beste servette, taffel laakens, bedlaakens, handtoeken, koussen, neusdoeken, mantilles v. swarte sijde enz. als mede mijn gouden zak horologie repetitie, haertsvanger (jachtmes) onstoollen."

Zijn portret en dat zijner 2de vrouw, in groot formaat op doek geschilderd, bestaan nog, alsmede van sommige bloedverwanten der familie Raupp.

26 Augustus 1793, reeds lang ziek zijnde, maakte hij en zijne vrouw, beide hun verstand en rede volkomen machtig, het testament, waarbij de langstlevende erfgenaam wordt verklaard. Deze wilsbeschikking, op een blad papier aan drie zijden beschreven draagt tot opschrift: *Testament van God. Raupp en Maria Cath. Geujen, Egte Luiden, Dato 26 Aug[ustus] 1793.*

Tot droefheid en gemis van velen gaf de bekwame en arbeidslievende arts, van de sacramenten der stervenden voorzien, 19 October 1793 zijne ziel aan den Schepper weder. Hij stierf aan eene ziekte van meer dan tien maanden, hebbende den leeftijd van 70 jaren en vijf maanden bereikt.

Aan zijne talrijke vrienden en kennissen werden berichten, waaronder vele gedrukte brieven gezonden. Er is o.a. nog eene dergelijke kennisgeving aan den heer De Jongh, Heer van Raamsdonk bewaard, zijnde een groot vel papier, bijna eene zijde druks met rouwband en door de weduwe M. Cath. Raupp, geboren Geujen onderteekend.

Het lijk des dokters werd op de gewone, oude begraafplaats aan de kerk, zuidoostzijde ter aarde besteld, in welke nabijheid vermoedelijk al te Bergeik gestorvene leden dezer familie begraven zijn. 24 October geschiedde zijne plechtige begrafenis alsook de uitvaart; deze in de schuurkerk, daar eerst de oude parochiekerk zes jaren later tot het gebruik der katholieken is wedergekeerd.

In 1808 vermaakte zijn weduwe aan haren zoon, dokter G.M. Raupp haar huis met de stallen, schuren, tuin en den moeshof over de straat, onder zekere voorwaarden voor f. 3000 . De weduwe

heeft 12 Febr[uari] 1813 haar testament, dat in de Fransche taal geschreven 9 April 1814 geregisteerd is, doen vervaardigen. Sinds het huwelijk van haren zoon G.M. Raupp in 1808, woonde zij in 't groot en hoog huis door B. Lommelaars bezeten en in 1838 door een ander vervangen ten zuiden bij 't raadhuis.

Hare dochters Francisca en Dorothea maakten mede haar gezin uit. Mej. dew. Raupp overleed 9 Maart 1814 oud 78 jaren, 8 maanden en 21 dagen. Van deze echtelieden zijn perkamenten bidprentjes gedrukt.

Godefridus Mattheus Raupp

Deze, de jongste zoon en naamgenoot des vorigen geneesheers, had op den dag diens begrafenis den leeftijd van 18 jaren bereikt. Om in de medicijnen te studeeren en den opvolger zijns vaders te mogen wezen vertrok hij 20 Januari 1794 naar de universiteitsstad Loven of Leuven en bewam er een burgerkosthuis. Volgens eene nog bewaarde nota was hij van 8 Nov[ember] 1794 tot 15 Mei 1797 bij P. Van Dooren in den kost geweest. Op laatstgenoemden dag is door dezen kostbaas dit bewijs geschreven. Eene specifieke rekening duidt aan, dat van 20 Jan[uari] 1794 tot zijn vertrek aldaar den heer Raupp door of namens zijne moeder uit Bergeik, in verschillende reizen 1426 gulden 2 st. aan spetie waren gezonden.

Met succes en roem gepromoveerd komt hij zich onverwijld in de ouderlijke woning bij zijne verheugde moeder en zusters vestigen. De gansche gemeente welke nagenoeg vier jaren van voldoende genees- en heilkundige bediening was verstoken geweest juichte bij zijne verschijning. De groote verwachting van hem gekoesterd werd nog verre overtroffen.

Als genees- en heelmeeester verkreeg hij weldra groote bezigheden. Zijne praktijk breidde zich ver buiten Bergeik, ja zelfs tot den ganschen omtrek uit. Ieder lijder wenschte door hem behandeld te worden. Als practicus, inzonderheid als chirurgijn was hij eene werkelijke specialiteit. Al zijn doen boezemde vertrouwen in en hij verkreeg de gunstigste uitkomsten. Deze moeilijke betrekking bekleedde hij steeds met die kunde en dien ijver, welke zooveel eerbied en ontzag voor zijn persooon inboezemde. Niemand in deze landstreek werd hooger geacht. Hij leidde eene ordelijke, hoogst deftige levenswijze. Van de meest verwijderde punten onzer pro-

vincie, ook uit andere gewesten stroomden hem aanhoudend patiënten of aanzoecken ter raadpleging of genezing toe. Voornamelijk ook uit België kwamen velen zijne hulp inroepen.

Wegens de revolutie van 1830 en gevolgde langdurige inkwartiering op de grensdorpen werd de toeloop uit dat land schier gansch gestuit en verijdeld.

Meer nog dan bij zijn' vader werd dus Bergeik door patiënten van allerlei soort en stand bezocht. Vooral op Zon- en feest-dagen benevens des Donderdags, op welke dagen hij zich niet dan bij groote noodzakelijkheid verwijderde, kon men gewoonlijk eene talrijke menigte te zijnent aantreffen. Karren (zoogenaamde chaises of rijtuigcn waren toen minder in gebruik) bevonden zich dan op gezegde tijden doorgaans menigvuldig alhier. Gemeenlijk verbleven ook, naar gelang van hunnen toestand, patiënten, teneinde beter en meermalen door den dokter te kunnen geholpen worden, voor korteren of langeren tijd in de gemeente.

Verscheidene vreemdelingen, met ongeneesbare kwalen behebt zijn, sedert het midden der vorige tot over de helft der tegenwoordige eeuw, zooals zich denken laat, hier gestorven; want te laat kwamen sommigen nog geneeskundige hulp of bijstand inroepen. Groot is het aantal uitnemende of onverwachte genezingen onder elken stand door hem en zijn' vader verkregen.

In den aanvang zijner praktijk en nog lang hierna bezocht hij de zieken te voet of te paard gezeten. Hij verhaalde meermalen, wat hij soms bij slechtere wegen en gevaarlijk weder op zijne reizen had verduurd of uitgestaan. Later bezigde hij, bij grooten afstand, een rijtuig door één paard bespannen, vervolgens door twee paarden, steeds van eene schoone soort en goed ras. Echter wilde hij in zijne laatste jaren weder slechts een enkel paard voor zijn rijtuig doen spannen. Een knecht of koetsier zat dan bij hem in het rijtuig. Het was eene prachtige verschijning den dokter in een fraai rijtuig zittende te zien passeeren. Te dien tijd bezigde in deze streek niemand dan hij eene sjees of wagen door twee paarden getrokken. Steeds zaten ook een paar zijner geliefkoosde hondjes bij hem in het voiture. Veeltijds bezat hij verscheidene honden, soms meer dan eene dozijn van verschillend ras.

Bouwlustig van aard verbeterde en veranderde hij niet alleen de in 1808 gekochte 45 meters lange woning; maar hij kocht of bouwde tevens verscheidene andere huizen of woningen. Aan de westzijde had hij zijne woning reeds in 1811 verlengd, toen hij in eenen lateren tijd ze nog met stallen en schuren tot eene lengte van 18 m. vergrootte. Hierdoor was deze aanzienlijke huizing 63 m. lang geworden. De laatstgenoemde verlenging is in 1893 weder weggebroken.

In 1813 heeft de schrijnwerker Dieltjens te Grobbendonk in België eenige maanden met eenen knecht in het huis des dokters gearbeid ter vervaardiging van toonbanken, bakken en andere houten voorwerpen, benooidigd om de aanzienlijkste apotheek in dezen omtrek te vertegenwoordigen. Ook hebben die ambachtslieden toen meubelen van verschillende soort voor den dokter gemaakt.

Ten jare 1815 kocht hij het huis met tuinen en aangelaag, sedert het begin dezer eeuw tot 1880 *de Keizer* geheeten, toen daarin een klooster van Ursulinnen met scholen voor meisjes is opgericht.

In 1823 bouwde hij een goed burgerhuis, waar tot dat jaar eene geringe woning stond, ter westzijde naast zijn huis. Van dat jaar is hierin door de huurders herberg, logement enz. gehouden. Nadat het door den hr. David De Geest (+ 1889 te Augsburg) was gekocht, liet hij het meermalen verbouwen en tot eene heerenhuizing inrichten. Sedert 1893 wordt ze door den hr. Van Der Elsen bezeten.

Verscheidene lappen of perceelen grond, ten noorden en westen zijner woning of tuin werden door dezen dokter gekocht en aan zijnen tuin verbonden. Na 1887 gingen weder eenige dezer stukken aan andere burgers over. Behalve deze tuinen enz. had hij in verschillende tijdvakken eene verbazende hoeveelheid landerijën in schier alle oorden of gehuchten der gemeente en ook in aangrenzende dorpen gelegen aangekocht.

Uit liefhebberij en verpoozing zijner drukke beroepsbezigheden beoefende hij den landbouw op zeer ruimen voet. Hij bezat soms meer dan 20 melkkoeiën en een nog grooter getal hokkelingen of kalveren; 6 of 8 rij- of landbouwparden; verscheidene varkens en twee kudden schapen, welke eene kudde, doorgaans van Spaansch

ras, in eenen stal van den gezegden *Keizer* geplaatst werden. Alle deze en nog andere bezittingen deden hem tal van dienstboden en arbeidsvolk aanschaffen, weshalve de ambachts- en werkmansstand daarbij veel verdiende. Het was een lust bij hem in de keuken aan de tafel deze groote volksmenigte te zien spijzigen; want ook de arbeiders waren gemeenlijk bij hem in den kost.

De lichaamsgestalte van dezen hooggeachten man was middelmatig, zijn gang geheel recht, zijn gestel gezond en sterk. Gebreken des ouderdoms bemerkte men geene. Hij droeg steeds eene fraaie welstaande pruik en evenals zijn vader eenen witten das, dien geneesheeren tot voor weinige jaren algemeen droegen. Zijne overige kleeding stond immer keurig en deftig.

Zijn huwelijk met Mej. Anna Wilhelmina Loix, uit eene deftige familie te Tongeren geboren, is te Bergeik 21 Februari 1808 met groote deelneming en luister gevierd. Een vreugdegalm door zijnen neef dr. A.G. Van Der Loo, toen student in de medicijnen, gedicht en op een dik vel papier gedrukt is nog aanwezig.

Spoedig na het overlijden van den uitmuntenden geneesheer Joseph Raupp te Raamsdonk, halve-broeder van dr. Raupp te Bergeik, ontving deze laatste eene allerminzaamste en zeer vleiënde uitnodiging van de Municipaliteit en den eerw. Pastoor te Raamsdonk, om aldaar de plaats te willen innemen van zijnen broeder, die er met lof, luister en roem 36 jaren als med. dr. gefungeerd had. De eerste dezer dringende uitnodiging is 13, de tweede 25 Jan[uari] 1810 gedateerd.

Ik acht het niet te onpas dokters antwoord (hetwelk in brouillon voor mij ligt) hier met verbeterde schrijffouten te copieëren:

Bergeik, 14 Febr[uari] 1810

Eerwaarden Heer Pastoor

Mijne resolutie UEW. door de municipaliteit ongetwijfeld reeds bekend zijnde, hoop ik uw. niet kwalijk zal nemen, dat ik uE. Hooggeëerde niet eerder hebbe beantwoord, door de menigvuldige zieken die er zich thans hier omstreeks bevinden en mijn geëxtendeerd praktijk wordt mij somwijlen nauwelijks 1/2 uur tijd gegeven.

Ik ben wel zeer gevoelig mijn heer over de eer die UE. mij gelieft aan te doen van mij te inviteeren de plaats van mijnen overleden broeder te occuperen, en het vertrouwen dat Ulieden in mij komt te stellen; ware het dat ik hier die ongelukkige lieden konde abandonneeren, mijne moeder en vrienden verlaten, zoude ik niet mij lang beraden om eene betere plaats te betrekken en mijn slaaflijke practijk en na rato zonder genoegzame vergelding verlaten; doch van den anderen kant beschouwende, dat ik de plaats van mijnen overleden vader (waarnaar men hier allen heeft getracht) reeds circa 13 jaren, met succes, waardoor ik het vertrouwen hier alomme hebbe verworven, heb bekleed, kon ik geen besluit nemen om van woonplaats te veranderen, denkende dat de hemel mij voor de onvermogens zal vergelden. Ik bedank Ued. dus op het vriendelijkste voor Uwe attentie en houde mij bijzonder en mijne familie in uwe voortdurende dierbare vriendschap gerecommandeerd; het zoude mij eene singuliere voldoening wezen, indien ik UEd. hier konde toonen, dat ik waarlijk met de meeste verplichting ben

Ueds. onderdanige Dienaar.

Bij besluit van Z.M. van 15 Dec[ember] 1815 werd dr. Raupp bij het 5de bataillon Rustende Schutterij, in het 18de militiedistrict, militiekanton Eindhoven tot Chirurgijn-Majoor benoemd.

Zijne zuster mej. F.J. Houben raadt, bij gelegenheid van den nieuwjaarswensch (1 Jan[uari] 1815) den dokter, wegens de onveiligheid dezer streek, vooral des avonds niet ver alleen te rijden, vele personen worden aangerand, het schijnt haar, dat in zijn huis niet alles veilig is en meerdere zaken. Den dokter had men eenmaal in het toen bestaande Postelsche bosch zijn horloge afgenomen.

In de Franschen tijd dwongen Officieren op zekeren keer, hun in zijn huis zooveel van den besten wijn te drinken laten als hen lustte, waarbij zij nog andere brutaliteiten en bedreigingen pleegden. Tijdens de langdurige inkwartiering na 1830 was veeltijds het hoofd der alhier en inden omtrek gelegeerde troepen bij hem gelogeerd, zijnde dan eens een Generaal, een Kolonel, een Majoor enz. Om deze rede stond, gedurende die inkwartiering, eene militaire schildwacht bij de deur.

Onder zijne menigvuldige alom verspreid wonende vrienden en bekenden mocht hij er velen van hoogen en aanzienlijken stand

tellen. Dusdanige zijn menigmaal zijne woning binnen getreden. Dit deden o.a. twee gebroeders 24 Aug[ustus] 1847, Graven van Bergeijck, om door hem inlichtingen dezer gemeente te mogen ontvangen. Schrijver dezes heeft deze verstrekt.³⁶⁰

In Nov[ember] 1839 is dr. Raupp als Voorzitter der nieuw opgerichte burgersociëteit "De Eendracht" gekozen.³⁶¹

Een waarlijk grootsch feest vierde hij met de familie en de gansche gemeente 30 Mei 1847 bij gelegenheid van zijne vijftigjarige praktijk als arts. Harmonie, bureu en vrienden bewezen hem alle eer. Tevens is hij toen ridder van den Nederlandschen Leeuw benoemd.

1 Juni is de jubilaris voor het district Hilvarenbeek als lid der provinciale Staten herkozen, welke betrekking hij met eere vervulde tot zijn zoon Augustus hem daarin verving.

Eene lange reeks van jaren bekleedde hij ijverig het lidmaatschap van het geneeskundig Toevoorzicht in de provincie Noordbrabant.

Hoewel in 't begin zijner praktijk door zijne zuster Francisca, later door zijne zonen Godefridus en August en, vooral in de laatste tijden door zijne jongste dochter Jeannette in het toebereiden der medicamenten enz. bijgestaan, stond hem meestal een apotheker ter zijde. Een dezer was de verdienstvolle en hooggeachte heer, zijn neef dokter Houben, in Februari 1888, na eene roemrijke geneeskundige loopbaan van circa 55 jaren te Thorn overleden en 25n plechtig begraven werd,³⁶²

Na eene pijnlijke ongeneeslijke inwendige kwaal van eenige weken overleed de waardige beroemde dokter 27 September 1858 in den ouderdom van bijkans 83 jaren, waarvan hij er ruim zestig als geneesheer en heelmeester met vrucht, toegenegenheid en belangstelling heeft gesleten.

Zijne begrafenis had 1 October alles deftig, plechtstatig en met gepastheid plaats, ingevolge den hoogen stand, dien hij in de maatschappij bekleed had. De uitvaart was daaraan geëvenaardigd.

³⁶⁰ Mijne Biografie pag. 217-20.

³⁶¹ Idem.

³⁶² *Maaseiker Weekblad* en andere gelijktijdige couranten.

Zijn lijk is zuidoost het priesterkoor ter linkerzijde zijner echtgenoot in één graf ter aarde besteld. 3 en 4 Augustus 1866 is rond deze twee lijken een graf van gewonen baksteen gemetseld en daarbij een eenvoudig fraai zerken monument met een latijnsch opschrift geplaatst. Dit gedenkteeken is door hunne dankbare kinderen die bij den verkoop veler ouderlijke goederen in 1859, de noodige gelden bestemd hadden.

Het kroost door deze echtgenooten verwekt was:

1e. **Maria Catharina Josephina**, geboren 28 Maart 1808, overleed 12 Juli 1889 als carmelitess.

2e. **Godefridus Jos. Wilh.**, geb. 26 Mei 1809. Hij vestigde zich in 1843 als genees- en heelmester te Sint Oedenrode en verwierf er eene vruchtbare en beroemde praktijk. In December 1893 is dáár zijn 50 jarig doktoraat glansrijk en onder groote deelneming gevierd. Sinds 1889 is hij de eenige der nog levende kinderen van het gezegd echtpaar. Een der vier zonen van den dokter te Sint Oedenrode bekleedt er van 1894 mede dat ambt, doch is later naar Nunen verplaatst. God. Raupp overleed 18 Maart 1898, alzoo bijna 89 jaren oud.

3e. **Antonius Louis Reinier**, geb. 4 Februari 1812. Na 1/2 jaar assistent te Veldhoven en 16 jaren kapellaan te Eersel te zijn geweest, was hij 20 jaren pastoor te Dommelen. Eene gevaarlijke ongesteldheid, welke aanhoudend den bijstand eens geneesheers vorderde, deed hem bij zijnen broeder te Sint Oedenrode vertoeven waar hij 10 October 1878 den geest gaf. Zijn lijk is 14 [oktober] te Dommelen ter aarde besteld, hoewel hij eenigszins zijn verlangen had te kennen gegeven gaarne naast zijne familie te Bergeik te willen begraven te worden.

Zijn lijk werd op het kerkhof aan de zuidzijde der kerk ter aarde besteld en 5 October 1885 van het oude naar het nieuwe kerkhof en zijn prachtig monument den volgenden dag vervoerd. Hij leefde zeer eenvoudig, doch bezat universeele kunde.

4e. **Fr. August Alexander**, geb. 7 Maart 1814.

5e. **Barbara Antonia Victor**, geb. 15 Mei 1816; trad 21 Augustus 1844 in 't klooster der Trappistinnen op den Olijfberg in den Elzas, toen aan Frankrijk, thans onder Duitschland behoorende. Victor stierf er 5 Sept[ember] 1846.

6e. **Sophia Maria Hendrika**, geb. 25 Januari 1818, leefde vroom en stichtend, huwde in 18.. den hr. Frits Jansen en overleed aan kanker, haar lot geduldig en gelaten verdragende 1873.

7e. **Johanna Maria Hendrika Wilhelmina**, 26 Mei 1820 geboren, de oogappel en lieveling van haar vaders, heeft in alle christelijke deugden uitgemunt. Zij, *de bloem van Bergeik*, bewees iederen gaarne dienst zooveel zij vermocht. Zij is aan eene langdurige ziekte 23 Augustus 1886 overleden. Bij hare begrafenis door eene zeer groote menigte bijgewoond hield schrijver dezes eene lijkrede bij haar geopend graf, waarschijnlijk de eerste welke immer op dat oud kerkhof (enkele door protestantsche dominé's niet medegerekend) uitgesproken is.

De lijkrede schetste vooréerst de oudheid van dat eerbiedwaardig kerkhof, ten tweede de deugden en verdiensten van haren grootvader, vader en broeder als overledene en dáár ter rustplaats gelegde voortreffelijke artsen en ten slotte de christelijke en maatschappelijke verdiensten van deze beroemde inwoonster der gemeente, welker lotgevallen zij, evenals hare naaste familie zeer behartigde.

Haar gemeld graf, door eenen zwaren schoonen zerk gedekt, bevindt zich aan de zuidzijde naast de grafsteden van hare ouders en haren broeder. Jeannette zooals men haar noemde, is de laatste der familie Raupp of bloedverwanten van deze, die te Bergeik begraven werden.

Frederic August Alexander Raupp

Te Bergeik 7 Maart 1814 geboren, de jongste der zonen van den vorigen dokter en **August** geheeten is hij te Leiden 3 Juli 1845 als genees- en heelkundige en in andere vakken gepromoveerd. Hij vestigde zich daarna onmiddellijk in zijne geboorteplaats bij zijnen vader, dien hij reeds verscheidene jaren in diens drukke praktijk, in vacantie en anderszins gedurig had ter zijde gestaan.

Na zijn huwelijk in 1854 met Mej. Annette van Esch betrok hij de ruime, schoone huizing, welke hij volgens den tegenwoordigen bouwtrant inwendig eenigszins liet veranderen. Tegenwoordig bevindt zich daar het klooster der Ursulinnen.

Na het overlijden zijns vaders en voorzaat kocht A. Raupp de ouderlijke woning en bewoonde ze. In 1859 legde hij al aanstonds den grooten tuin op eene andere, sierlijke wijze aan.

Van 1845 tot 1858 verheugde Bergeik zich dus in het bezit van twee genees- en heelkundigen, vader en zoon. Bij zijne kennis in de drie geneeskundige vakken legde A. Raupp in het behandelen zijner patiënten eene gepaste zachtaardigheid aan den dag. Zijne ruime

werkkring zou zich nog verder hebben uitgestrekt bijaldien hij zulks gewild had. Het vak als vroedheer had hij reeds, na eenige jaren gehuwd te zijn, laten varen.

Algemeene kundigheden bezittende, toonde hij o.a. veel lust tot landbouw en grondontginningen, doch hield geen veestapel. Ook ging hij uit liefhebberij ter jacht.

Toen eene plaatselijke schoolcommissie alhier benoemd moest worden, maakte hij met den lateren burgemr. J. Aarts en A. Fleerackers het drietal uit, hebbende dit toevallig de latijnsche taal (wat hierbij echter niet te pas kwam maar aardig gevonden was) vroeger bestudeerd.

Dr. A. Raupp lid van het gemeentebestuur zijnde, werd weldra wethouder gekozen welke betrekking hij tot den dood bekleed heeft. In 1850 werd hij ter vervanging zijns vaders tot lid der provinciale Staten gekozen. De ingezetenen legden deswegens veel deelneming aan den dag. Alle huizen nabij de woning des dokters op 't Hof waren des avonds ten dage der feestviering verlicht onder het lossen van vreugdeschoten enz. Uit hoofde van zijn verzwakt gestel bedankte later dr. Raupp voor deze eervolle betrekking.

Tijdens zijne toenemende ongeneesbare kwaal zijn door de inwoners der gemeente en zelfs van eenige bijgelegen dorpen openbare gebeden gestort en door den lijder velerlei pogingen en middelen tot zijn behoud aangewend. Hij stierf algemeen bemind 5 Juni 1878 in den ouderdom van 64 jaren en bijna drie maanden. Zijn lijk rust naast dat zijner Ouders en van zijne zuster Jeannette. Alle deze graven zijn door een monument gedekt. Het prachtigste is dat van dr. August en evenaart dat van zijnen heerbroeder, pastoor te Dommelen.³⁶³

De zeer aanzienlijke en talrijke inventaris der apotheek, door dr. August nagelaten en door de drie elkander opgevolgd hebbende artsen gebezigd, is (door des schrijvers bemoeiingen) in Maart e.k. door den kunst- en oudheidlievenden A.P. Hermans met instrumenten aangekocht en later grootendeels aan een inlandsch museum als eene apotheek der vorige eeuw overgedaan.³⁶⁴ Sommige dezer voor-

³⁶³ *Mijne levensbijzonderheden* 1ste Boek 1107-12 of 2de bl. 742.

³⁶⁴ Oudheidk[undig] Correspondentieboek bl. 311.

werpen die de heer Hermans had behouden waren op de belangrijke Tentoonstelling in Mei 1893 te Eindhoven te bezichtigen.

Dr. A. Raupp heeft eene weduwe benevens vier zonen en evenveel dochters nagelaten. Geen hunner heeft zich op de studie der medicijnen toegelegd.

Zulks is door de ingezetenen der gemeente en anderen bejammerd, die dan mogelijk nog tal van jaren dokters uit dezen stam had mogen bezitten. Reeds spoedig en ook later had het gemeentebestuur en andere inwoners, na het overlijden van dr. August zijnen broeder te Sint-Oedenrode aangezocht de vacante doktersplaats, door zijnen grootvader, vader en broeder met succes uitgeoefend, te willen innemen. Hij heeft zich hiertoe niet laten overhalen.

Het wapen van het geslacht Raupp is als volgt: In zilver drie rupsen van sinopel³⁶⁵ boven elkander. Helm met wrong van sinopel en zilver.

Helmteeken eene raaf van sabel³⁶⁶, gebekt en gepoot van keel³⁶⁷. Dekkleeden van sinopel en zilver.

Schildhouders, twee raven van sabel, gebekt en gepoot van keel. Het geheel rust op een renaissance ornament.

Nog lang zal de doktersfamilie Raupp in de geheugenis en de overlevering des volks te Bergeik en elders voortleven. Schrijver van dit werk bezit een aantal boeken, aanteekeningen, transporten, benoemingen en wat dies meer van de familie Raupp te Bergeik afkomstig en hem van tijd tot tijd, maar hoofdzakelijk na den dood van dezen laatsten dokter hem verstrekt. Gedurende meer dan eene halve eeuw vertrouwelijk met deze familie verkeerende zijn door hem eene groote menigte feiten desaangaande geboekt, uit welke eene afzonderlijke geschiedenis in 1890, vooral ten dienste dezer familie, ongeveer van denzelfden inhoud als dit hoofdstuk door hem vervaardigd is.

Mevrouw dew. A. Raupp kocht in 1887 de villa *Hoogenkamp* onder Stratum en bewoont deze met haar gezin. Haar oudste zoon Godfroid bekleedt van Dec[ember] 1893, na Burgemeester te

³⁶⁵ Groen.

³⁶⁶ Zwart.

³⁶⁷ Rood.

Geertruidenberg en daarna te Lichtenvoorde geweest te zijn, dit ambt te Roermonde.

1888 Cornelis Bakker

werd 25 Juli 1888 aangesteld. Hij stierf 7 September 1891 en werd op het kerkhof der Protestanten ter aarde besteld.

1892 1 Aug[ustus] is M.C.T.E. Duchateau benoemd.

Tijdens de vacatures die zich na den dood van A. Raupp voordeden is meerendeels de geneeskundige praktijk door den dokter te Lommel waargenomen. Dr. Emile Duchateau overleed te Bergeik Donderdag 23 Juli 1903 in den ouderdom van 42 jaren. De uitvaart en begrafenis, waarbij veel volk tegenwoordig was, geschiedde 27 dier maand. Bij het graf hield ik eene lijkrede. De fanfare "*Echo der Kempen*" voerde de Marche funèbre van Chopin uit. De overledene arts was te Maastricht geboren.³⁶⁸

³⁶⁸ Mijne Biografie pag. 1476.

Hoofdstuk XXXIX

Aanzienlijke of voornamen personen, hier geboren, gewoond of belangrijke eigendommen bezeten hebbende enz.

Niemand moet het verwonderen dat te Bergeik vele beroemde personen zijn geboren zegt Grammaye³⁶⁹ met het oog op haar voornaam verleden.

Petrus van Eijke, een geestelijke in het bisdom van Luik, schenkt zijne tienden, die hij op den Berkt bezat, in 1248 aan het klooster te Postel. Zie art. Tienden. De predikheer **Wilhelmus de Eijcke** deed in 1250 onderzoek in het kapittel te Beek.³⁷⁰ Beide priesters waren vermoedelijk te Bergeik geboren.

Een vader en zoon, beide **Hendrik Hate** geheeten, en lang eigenaren der tiend op het Loo, hebben deze aan de abdijën van Floreffe en Tongerlo in cijns afgestaan en ze eindelijk daaraan in 1283 verkocht. Art. Tiend.

Eene domicella of voortreffelijke jufvrouw, **Aleidis** geheeten, deed benevens den pastoor en de gansche parochie of gemeente in 1298 afstand van zekere novale tienden, tot uitbreiding van den goddelijken dienst aan het Maria-altaar in de parochiekerk te Bergeik³⁷¹. Zekere jufvrouw **Aleidis** liet in 1329 aan hare dochter, denzelfden naam voerende, aanzienlijke bezittingen, zoo vijvers en moeren als bouw- en weilanden achter. Deze laatste had die goederen aan haren zoon **Henricus** overgemaakt. Eindelijk werd er **Daniël de Aggere** (waarschijnlijk Van Dijk volgens onze taal) een Bosscheenaar, de eigenaar van, die ze wettig en ten eeuwigden dage verkocht aan Jan van Sprewel van Beek ten voordeele van Engelbertus van Beek, kanunnik der Sint Pieterskerk te Luik.

Uit de verplichtingen waarmede die goederen bezwaard waren is te begrijpen dat ze voor dien tijd van veel waarde en belangrijk moeten geweest zijn.

Jaarlijks moest gezegde Daniël de Aggere daaruit betalen:

1e. aan den heer Van Hoerne 5 lopen (eene maat) rogge en 37 denariën en 1 obel (zekere geldstukken);

³⁶⁹ De bekende onderzoeklievende geschiedschrijver.

³⁷⁰ Schutjes art. Hilvarenbeek.

³⁷¹ Hoofdstuk Tienden; ook Pastoors.

2e. aan den hertog van Brabant en aan den abt van het Sint Jacobusklooster te Luik (bl. 140) 32 denariën.

24 Juni 1329 is door twee Schepenen van 's Hertogenbosch een charter van 27 lange regels in 't latijn opgemaakt, den vorenstaanden inhoud bevattende.³⁷²

Op het Rijksarchief te Brussel berust een beknopt stuk in 't latijn, wat vertaald ongeveer luidt:

“Aleide (Aleida, Aleidus) dochter van Godefridus Christiaansen of ook Renius, vrouw van Gosuinus van Larven, die uit vaders erfenis een stuk land liggende bij Bergeik en Westerhoven ontving tot bebouwing. 10 Bossche Petersgl.”

Deze memorie is genoteerd: Paques 1377 aux Paques 1378.- Of en in hoeverre deze Aleidis in betrekking met de eerstgenoemde naamgenooten staat is onbekend.

Op de Maai woonde een zeer aanzienlijk en vermogend man in lang vervlogen tijden, waarschijnlijk in de 13de, 14de of eene latere eeuw. Men zie blz. 37 enz.

Er wordt in een oud cijnsboek gemeld, dat **Lambert Van Brussel** te Bergeik 9 Oct[ober] 1589 zekere goederen aan **Gijsbert Peter Smolders** alhier heeft opgedragen. **Hendrikus Cox**, door Grammaijje Henricus Johannes (naar zijn' vader wellicht) genoemd, was prior en visitator van verschillende huizen van de orde der Dominicanen.

Simon, naar zijne geboorteplaats **Van Bergeik**, heeft den naam van eenen uitnemend geleerden professor der filosofie nagelaten.

Arnoldus, eveneens volgens het gebruik der tijden **“Van Bergeik”** geheeten, is veelal onder den Griekschen naam **Oridryus** (van berg en eik) bekend. Te 's Hertogenbosch en Leuven legde hij den grondslag zijner mindere studiën. Zeer bekwaam in de wijsbegeerte werd hij in dat vak, ten jare 1520 primus uitgeroepen. Niet minder was hij een groot godgeleerde; doch muntte inzonderheid in de Grieksche taal uit, waarover hij eene algemeene inleiding heeft nagelaten, welke vijf jaren na zijnen dood is uitgegeven. Deze voert

³⁷² Archief Postel; door Welvaarts medegedeeld in T[ijdschrift] voor N[oordbrabantsche] Gesch[iedenis], 2de jaarg.

als titel: *Summa linguae Graecae etc. per Arnoldum Oridryum, Parisiis 1538*. Vele andere schriften zijn van hem bekend, meestal in latijnsche verzen over zedekundige en kerkelijke onderwerpen handelende.

In het begin der 16e of het laatst der 15e eeuw geboren verbleef hij eerst na het verlaten der Leuvensche hoogeschool in de abdij van den H. Petrus te Gent en vertrok later naar Enghien in Henegouwen alwaar hij in 1530 eene school oprichtte die door een aantal aanzienlijke studenten is bezocht geweest. Door eene overmatige studie uitgeput overleed hij omtrent het jaar 1533.³⁷³

Joannes Huberti van Lommel. Deze beroemde geestelijke, **J. Huybrechts** geheeten, is te Lommel geboren, alwaar zijne ouders gewoond hebben en begraven zijn. Hij wordt in de promotie te Leuven in 1489 in de derde plaats vernoemd. Na aan het collegie "*Porcus*" professor geweest te zijn werd hij kanunnik van Antwerpen en aartsdiaken van Famenne (Luxemburg). Ook bediende hij eenigen tijd de parochiën van Weelde en Geel. Zijne groote rechtsgeleerdheid deed hem als raadsheer zitting in den raad van Brabant nemen. Van paus Leo X en den kardinaal Enckevoirt genoot hij het volle vertrouwen. Beleid en groote omzichtigheid kenmerkte steeds zijne handelingen. Zijn testament, oorspronkelijk in het latijn, draagt daarvan mede bewijzen.³⁷⁴

Hij stichtte verscheidene beursen en andere weldadige inrichtingen, bedacht milddadig den bouw der kerk te Weelde, het begijnhof te Leuven en vele bloedverwanten. Een dezer, zijn neef Walterus Huijbrechts ook Van Lommel genaamd, bewoonde eene huizing of hoeve, die genoemde aartsdiaken voor 380 gulden philippi had gekocht.³⁷⁵

Joannes Huijbrechts verlangde in de kerk van Antwerpen begraven te worden onder den steen door hem in zijn leven gelegd en wil bij de begrafenis geene eer bewezen wegens de waardigheid van zijn archidiakonaat, maar eene solemniteit gehouden worde gelijk gemeenlijk voor eenen simpelen kanunnik geschiedt. Hij verlangde

³⁷³ Volgens nauwkeurige vroegere Schrijvers stelt de *Geïllustreerde Encyclopedie* 3de deel, 1871, blz. 454, alle jaren op deze vermaarden Bergeikenaar genoemd eene eeuw te laat. Zie ook *Messenger des sciences historiques* 1855 p. 361 en *Arch[ives] de Belgiques*.

³⁷⁴ Ik nam van die copie een uittreksel.

³⁷⁵ Art. Hoeven.

op eenen bekwamen dag eene uitvaart te Lommel in de kerk, welke hij eenen zwartfluweelen kasuifel verëerde.

Deze geleerde weldoener is te Antwerpen 17 October 1532 overleden.

Op 1655 enz. had zekere Maria van Lommel, denkelijk te 's Bosch wonende, gelden op de gemeente Bergeik uitgezet. In 1687 en andere jaren leest meen van Mr. Wouter Soons, eenig zoon van Huijbrecht Huijbrechts (ook Huiben en Huib geschreven).

Laurentius Nagelmaecker of Nagelmaeker is omtrent het jaar 1544 te Bergeik geboren. In 1563 bekwam hij bij de promotie de eerste plaats in de filosofie te Leuven, welke wetenschap hij ook aldaar in het collegie "*het varken*" geleeraard heeft. Den graad van licentie der godgeleerdheid verworven hebbende werd hij (volgens C. van Gestel, *Hist. Mech.* 42) professor der Benedictijner abdij van Sint Truiden, doch Foppens zegt, dat hij vervolgens aan de kloosterlingen der abdij van Sint Bernard aan de Schelde onderwijs in genoemd vak gaf.

Hij vestigde zich in 1571 te Mechelen, werd er kanunnik theoloog, in 1579 plebaan der kathedraal, in 1589 penitencier en in 1596 aartsdiaken van het aartsbisdom. Deze hooge waardigheid bekleedde hij tot zijnen dood die den 19 Juni 1602 voorviel. Volgens Coppens was 30 Juni zijn sterfdag: dezen dag had zijne begrafenis plaats. Nagelmaeker bereikte mitsdien den ouderdom van 58 jaren. Zijn vroegtijdige dood door velen zeer betreurd, bleef lang zijne nagedachtenis dierbaar; want hij bezat een godsdienstig, stichtend, priesterlijk leven.

Hij heeft een werkje opgesteld, handelende over de aflaten en het jubilé en in 1576 te Antwerpen gedrukt. Den titel vindt men bij verscheidene schrijvers. Deze man van het hoogste aanzien en achtbaarheid ligt in de kerk van Blijënberg, in welk klooster hij de nonnen eenigen tijd bestuurd had, begraven. Bij zijne uiterste wilsbeschikking verklaarde hij zijnen neef **Jacobus Wachtelaer** tot erfgenaam, die zijn graf met een latijnsch epitaphium heeft doen versieren, hetwelk men bij Toppens en Coppens vindt medege-deeld. De vertaling hiervan luidt: "*Aan den besten en grootsten God en aan Laurentius Nagelmaecker, een Bergeijkenaar, die, nadat hij een vlijtige leeraar in de filosofie en theologie geweest was, in de Metropolitaankerk van Mechelen, Pastoor, Kanunnik en*

eindelijk Aartsdiaken geworden, ten laatste door jicht uitgeput, terwijl hij een groot verlangen naar Hem achterliet en den ouderdom van 58 jaren bereikt had, in dit collegie van heilige maagden, wier biechtvader hij geweest was, heeft willen begraven worden den 30 Juni 1602. Jacobus Wachtelaer kleinzoon zijner zuster en erfgenaam volgens testament."

Uit dit grafschrift blijkt de bloedverwantschap van Nagelmaker en Wachtelaars, welke laatste familie vooral, in deze gemeente niet alleen maar ook elders onder de Nederlandsche katholieken met eer en roem bekend is.

In latere dan genoemde tijden vindt men de namen Nagelmans te Bergeik, mogelijk van Nagelmaker verbasterd.

Leonardus Janssen alias Bornbergen is in 1555 te Bergeik geboren. Naar eene mondelinge nog tot ongeveer 1850 hier bestaande volksoverlevering had hij het eerste levenslicht in de groote Postelsche hoef bij de Broekstraat genoten.³⁷⁶ Loffelijk heeft hij zijn priesterschap en de hem daarin beklede betrekkingen vervuld.

Ik ontmoet hem de eerste maal op het jaar 1580 als priester seminarist te 's Bosch, de tweede op 1582. Toen namelijk in 1571 door den bisschop Masius een seminarie te 's Bosch gesticht was, doch na het verlaten der stad en zijn dood 18 Sept[ember] 1580 de rentmeester werd afgesteld en het seminarie verviel, riepen drie seminaristen den cancelier van Brabant zijne bescherming in om den rentmeester in diens betrekking te herstellen.

Dit verzoekschrift door den priester "**Lenairt Janssen van Bergeheijk alias Bornbergen**, Adriaan Joisten van Boxtel en Jan Woutersen van Heswijck" namens de overige seminaristen of collegisten opgezonden, had tot gevolg dat de deken en het kapittel 21 Febr[uari] 1582 last kregen om den rentmeester in zijne betrekking te herstellen, omdat het seminarie zou kunnen blijven bestaan. Van dit oud seminarie is verder niets aangeteekend. Deszelfs vernietiging scheen onvermijdelijk³⁷⁷.

Behalve in het genoemde stuk trof ik dezen Bergeikenaar nergens Janssen, steeds van Barnbergen of Bornbergen aan. Sinds lang

³⁷⁶ Bl. 128.

³⁷⁷ Schutjes I, bl. 180 en V. 434.

schrijven zijne naamgenooten (waarschijnlijk weleer familieleden) met achterlating van 't woord van, alleen *Bornbergen*.

Onder de kanunniken van het kapittel te 's Bosch wordt hij in 1616 gemeld. Bij de bisschoppelijke visitatie staat hij als zoodanig "Leonardus a Bornberghen, 62 jaren oud"; slechts twee oudere leden bevonden zich onder de twintig. Hij was sinds 30 December 1602 kanunnik van St. Jan te 's Hertogenbosch en in 1616 provisor van het seminarie geworden. Er wordt 28 Juli van dat jaar melding van verkocht oud koper gemaakt met toestemming van "Lenardt Bornberghe Canonick" welke hij vermoedelijk namens het kapittel zal gegeven hebben. Bornbergen was pastoor te Orthen van 1610 tot 1614, van welke pastorie hij toen afstand had gedaan. Als pastoor van Orthen afstand gedaan hebbende werd hij bestuurder van het nonnenklooster achter de Tolbrug te 's Hertogenbosch en is in 1622 en 23 als pater van het convent genoemd. Hij is 2 April 1636 overleden.

Familie Van Brussel

In de zestiende en zeventiende eeuw woonden sommigen dezer in de Broekstraat nabij de groote Postelsche hoef. **Lambert van Brussel**, ook **van Breussel** geschreven bezat vele landerijën enz. in deze gemeente gelegen. Hij droeg 9 Oct[ober] 1589 een stuk lands, omtrent 4 loopensen groot in den molenakker aan Gijsbert Peter Simons op³⁷⁸.

Laur. van Brussel stierf als pastoor dezer parochie in 1618. **Mr. Wouter van Brussel** genoot gedurig gelden uit de gemeentekas "*ter sake ende wytt crachte van vonnisse*." Hij komt op het jaar 1655 voor en woonde almede in de Broekstraat.³⁷⁹

Geslacht Quackeler, Quakelaar

Dit woonde oudtijds op de groote huizing der Paal. Naar sommiger meening is later deze naam in dien van Wachtelaars veranderd.³⁸⁰

Familie Bacx, Back enz.

Zij bewoonde in de 16e eeuw het kasteel.³⁸¹ Of de menigvuldige namen in vele voorgaande eeuwen voorkomende alle aan elkander

³⁷⁸ Cijnsboek van Thorn, p. 100.

³⁷⁹ Dorpsr. (663-64 p. 107).

³⁸⁰ Zie bij dit geslacht en art. De Paal.

³⁸¹ Zie dit art. [p. 149 e.v.].

waren verwant, is niet meer te achterhalen. Zij komen onder het Hof, Weebosch en andere gehuchten voor.

De Backen, inzonderheid de Bossche, behoorden tot de aanzienlijkste van Brabant.³⁸²

Henricus Back, kanunnik van Tongerlo bestuurde in hoedanigheid van proost, het klooster van Heerenthals. Hij overleed op Kerstdag van het jaar 1539.

Dominus Joannes Back, de zoon van Jan, vindt men in een cijnsboek van de laatste helft der 17de eeuw vermeld. Andere geestelijken betaalden voor hem, zamen 1 schell. en eene duit cijns.

Heer Jan Back priester was door M. Rythovius in zijn testament 26 April 1572 tot een zijner procureurs en solliciteurs benoemd.

Heer Peter Back en zijne erven betaalden cijns aan het adelijk kapittel te Thorn.

Rudolphus Back komt als rector der kapel te Borkel in 1570 voor. In de vijftiende eeuw vooral ontmoet men, vooral onder den gegooden stand, eene menigte namen Back, wiens woonplaats niet genoemd wordt. Vele dezer naamgenoten woonden te Hilvarenbeek.

Familie van Esch

Toen de Baxen het kasteel bij de Lind verlaten hadden kwam het Johannes van Esch bewonen. Dirk en Antonie, die tal van goederen te Bergeik bezaten, waren wellicht zonen van hem. Bewoonde de eerste al niet het kasteel, dan toch eene aanzienlijke huizing op de Lind of in die nabijheid. Men schreef vóór den naam van Dirk gewoonlijk mr. Meermalen en langen tijd bekleedde hij het ambt van Scheepen en fungeerde dikwijls als afgevaardigde en raadsman tot de gewichtigste gemeentezaken en andere omstandigheden. Hij schijnt een zeer invloedrijk man te zijn geweest.

Op de Rundspade had hij een stuk grond ingegraven, waarover tusschen hem en het gemeentebestuur een proces ontstond. Bij het in 1630 getroffen accoord gaf hij de betreffelijke "*brieven*" af en liet het perceel weder voor de gemeente liggen. Hij betaalde o.a. cijns uit den "Vranckenboomgaert" die aan de andere zijde der Lind lag.³⁸³

³⁸² *Taxandria*, 1894, bl. 122.

³⁸³ Zie dit onder 't geh[ucht] Lind.

In het cijnsboek van den abt van Sint Jacob is eene "memorie" vastgespeld van dezen inhoud: "*mr. Dirick van Esch rest in den cijnsboecke van eerw. Abt van St. Jacob 4 Sc et obulus jaers, achtendertig jaeren, verschenen Bavonis 1687.*"

"*Dirick soone, mr. Dirick van Esch* (vermoedelijk een zoon van den eerstgenoemde) *rest ab anno 1 blanck et obulum.*" Ook wordt vermeld Dominus Arnoldus van Esch rector en kanunnik te Maasëik.

Roemrijk geslacht Wachtelaers

De naam vindt men verschillend geschreven als: Wachtelaer, Wachtelaers, Wachtelaar en Wachtelaars. Hij ontleent dien allerwaarschijnlijkst van Wachtel of Wachtelaer, een aloude mansvoornaam. Reeds zeer lang geleden zeide mij een grijsaard met een getrouw geheugen bij overlevering te weten als zou deze achtbare familie oudtijds Quackeler of Quackelaers genoemd zijn. Hiervan weet men niets met zekerheid. Er heeft echter hier, te Bladel enz. in de vijftiende eeuw een stam van dien naam gewoond³⁸⁴.

Quakkel, Quackel zal verlengvorm van Kwak, een vogel wezen. Het woord Wachtel kan eenigszins als synoniem met Kwak beschouwd worden. Eene menigte gronden en plaatsen dragen den naam Kwak, Kwakkel enz. Wachtel etc. in zamenstelling of verandering. Nog bestaat in België de naam Quackelaar.

In de provincie Utrecht leefden, o.a. in de zeventiende eeuw, mannen van het hoogste aanzien en zeer groote achtbaarheid die den naam van Wachtelaars voerden en met dien te Bergeik verwant waren.

Onder drie voorname geestelijken is in 1638, de tweede, tot het bisdom van 's Hertogenbosch door den Staatsraad voorgedragen: "Joannes Wachtelaer licentiaat in de godgeleerdheid, persoon van groote verdiensten, geleerdheid, ijver en eerbaarheid, die zeer gelukkig heeft gearbeid om de Clerezij te bestieren, de katholieken onderrichten en verscheidene kettters als vicaris generaal in de diocees van Utrecht te bekeeren"³⁸⁵.

Hij was een der drie algemeene vicarissen van de metropolitaankerk van Utrecht in 1611 benoemd. Voor den derden keer werd hij

³⁸⁴ Zie art. Grafkruizen.

³⁸⁵ Meerdere bijz[onderheden] in *Archief van 't aartsbisdom Utrecht* I. bl. 420 en IV. 109.

in deze waardigheid ten jare 1647 aangesteld en bekleedde ze tot zijnen dood.³⁸⁶

Op zekeren dag van 1639 viel “de opperschout en eenige schepe-
nen in 't huis van Mr. Johan Wachtelaer, kanunnik en wereldlijk
priester, bij geluk buitenshuis ten eten, hebbende het altaar, 't welk
voors. Wachtelaer tot zijne devotie op zijne kosten opgericht had,
doen afbreken, ornamenten, beelden en sommig zilverwerk doen
wegnemen en uit het huis dragen, kantoor en kassen doen openen,
eenige papieren en boeken wegdragen. Weinig dagen daarna
denzelve met edictale sententie doen indagen, niettegenstaande
de voorsc. Wachtelaer een fixum domicilium binnen Utrecht hield,
zijnde bij een oud burger binnen Utrecht zeer gedienschtig en be-
mind, niet alleen bij de katholieken maar ook bij de gereformeer-
den en alle anderen.” Hij zou tegen de plakaten van den lande
hebben gehandeld, doch hij kon niet bedenken uit wat rede zoo
hard tegen hem wordt geprocedeerd. Toch moest hij eene gevang-
enis onderstaan.³⁸⁷

Verscheidene achterëenvolgende eeuwen woonden leden Wachte-
laars te Bergeik die steeds onder de deftigste en meest geachtste
ingezetenen moeten geteld worden. Dat sommigen hunner en ook
uit andere voorname familiën zoo schaars eene aanzienlijke of
burgerlijke betrekking bekleedden, kan niemand verwonderen,
daar deze tijdens de reformatie, behoudens zeldzame uitzondering-
en, aan katholieken niet mochten worden opgedragen. Den kloos-
terlijken stand, zoo van de vrouwelijke als mannelijke sexe, schonk
deze familie eenige leden. Voor het einde der 18e eeuw was de
stam Wachtelaars in deze gemeente uitgestorven.

Er volgen mij voorgekomen personen en bijzonderheden dier
familie alhier of in den omtrek.

Mr. Jacob Wachtelaer inwoner te Bergeik was in de laatste jaren
der 16e eeuw en wellicht in andere tijden aan den schepenstoel
verbonden.

Adam en **Mr. Isaak Wachtelaer** waren kapelaan alhier.

1631. **Antonie Wachtelaer**, bij Welvaarts Gesch[iedenis] der abdij
Postel. Zijne geboorteplaats is mij onbekend. Hij is vermoedelijk
dezelfde, die in het archief van Eersel op 't jaar 1643 bij het sluiten

³⁸⁶ Schutjes I. 169-170.

³⁸⁷ A. U. [Archief Utrecht].

van vier voorgaande jaren stadhouder Antonius Wachtelaers genoemd wordt.

1635. De in dit jaar te Hapert geboren **Cornelius Wachtelaers** was van 1671 tot 1675 pastoor te Renoy (Gelderland), eene parochie van Postel en keerde naar de abdij terug, waar hij in 1705 is overleden.

1637. Een kapitaal is ten laste der gemeente Bergeik door Jan en Isaak Wachtelaer genegotieerd, later nog meerdere sommen door verschillende ingezetenen. De genoemde geven ook in 1643 aan de gemeente *f.* 800 op rente. Beide kapitalen waren in 1741 nog niet geheel gelost. Eerst het volgende jaar is het overblijvende aan de erfgenamen betaald.

1658. Mr. **Evert Wachtelaer** was rentmr. voor den abt van Sint Jacob te Luik³⁸⁸. Een zijner voornaamste kinderen heette **Isaäk**. Op gemeld jaar komt **Jacob Wachtelaer** vóór.

1659 of 1660 wordt een langdurig proces tusschen de gemeente en **Isaäk Wachtelaer** vereffend. Waarover het gevoerd is, wordt niet vermeld³⁸⁹. Het heeft aan de gemeente groote moeite en kosten berokkend en werd waarschijnlijk ten harer nadeel geweest. Over een proces tegen de erfgenamen Wachtelaer spreken nog de rekeningen tot 1671.

1662. Volgens een kohier van gronden van dat jaar betaalde **Evert Wachtelaer** *f.* 14-16 st.; **Isaäk** *f.* 19-3 behalve *f.* 14-4 als pachter der hoeve "*Ter Stappen*". Hij komt in de dorpsrekening van 1656 meermalen voor.

1668 en 69 doet zekere **Isaäk Wachtelaer** te Lommel rekening der dorpsverpondingen³⁹⁰.

1699 Een perceel grond, genaamd "*het Vorrit*" thans *het voort* of *veurt* (aan den Borkelschen dijk tusschen de Lind en het Eind gelegen) met eene voorpoting of plantagie wordt aan **Isaack Jansen Wachtelaers** en Jenneken Corstiaen Staessens zijne huisvrouw getransporteerd.³⁹¹

³⁸⁸ Bl. 140.

³⁸⁹ Dorpsr. dier jaren tot bl. 165.

³⁹⁰ Dorpsarchief Lommel.

³⁹¹ Acte in mijn bezit.

1674. **Adriaan en Hendrik Wachtelaers** ontmoet men herhaaldelijk; ook in volgende jaren, zoo mede Evert, Adam en Isaäk Evert Wachtelaers.

1676 worden de **kinderen Adam Wachtelaers** genoemd, almede in andere jaren omstreeks dezen tijd. In 1713 **Adriaan Wachtelaers**. 1687 komt Evert Wachtelaers voor.

1721. **Johannes Wachtelaer**, kanunnik en priester te Maastricht, is medetestateur van den hoogw. heer Joseph de Meer, den 27 Februari van dit jaar gestorven. Waar evengezegde priester is geboren bleek mij niet, evenmin als zijn vroegere naamgenoot die ik onder de inboorlingen der Bergeicksche geestelijken vermelden zal.

Een zekere **Isaäk Wachtelaers** zeer hoog geacht, weduwnaar van Jenn. Corst. Stessens, Met Maria Catharina Verhagen te Valkenswaard 2 Maart 1710 gehuwd, overleed in Mei 1731. Hij is de laatste stamhouder van zijn geslacht alhier geweest en stierf in zijne huizing, later "*de Keizer*" geheeten, waar thans het klooster der Ursulinnen gevestigd is, eene weduwe en vier kinderen nalatende³⁹².

G. Wachtelaers is pastoor te Strijp geweest, **Adam** kapellaan te Bergeik, **Adrianus** pastoor te Aalst.

Aan de familie Wachtelaers waren o.a. vermaagschapt of kunnen onder de deftige ingezetenen gerangschikt worden.

16e eeuw. Nagelmaker, Bartels, de Wit, Bruijners of Bruins, Willems, van Esch, Bax, Helsemans.

17e id. Staessens, Corstiaens, Verhagen, Deenen, Covels, Vissers, Hanegreefs, Dridoncx, Willems, Keunen, Braakhuijsen, de Wit, Vissers, Lommelaers, van Poppel.

18e id. Verhagen, Vissers, Verhoeven, Schippers, Hanegreefs of Hanegraefs. In de 17e eeuw bevonden zich onder deze deftige familie te Lommel verscheidene geestelijken, waarvan Johannes en Cornelius Hanegraeffs loffelijk en dankbaar vermeld worden.

Na deze kleine afwijking zal ik van de familie Wachtelaers door de huwelijksvermelding van eene der dochteren van Isaäk Wachtelaers

³⁹² Een transport der deeling van 28 Februari 1741 is in mijn bezit. Zie ook art. Brouwerijën.

afstappen. Zij, Petronella geheeten, doet 20 Januari 1741 ondertrouw en huwt 5 februari Christiaan Verhoeven, jongman, geboren te Koppenhagen (hoofdstad van Denemarken), valkenier in dienst van den Koning van Denemarken, doch verklaart, vermits deszelfs diensten, nergens vast domicilium een jaar en zes weken achter elkander gehad te hebben³⁹³. Verhoeven heeft na zijn huwelijk het huis zijner echtgenoot tot zijn dood bewoond. Hij ging steeds deftig gekleed en had eene fiere gestalte.

Ik bezit een blad papier aan ééne zijde beschreven, zijnde een fraai gedicht met cronicums en draagt tot opschrift:

“Dicht en gelukwenschinge ter eere van Heer Christianus Verhoeven als hij getreden in den Huwelijken staat met Jonkvrouw Petronella Wachtelaar. In Bergeijkck den 5 Febr[uarij] 1741.” Uit dit gedicht bemerkt men dat C. Verhoeven zijne nicht Piet geheeten huwde, waardoor zijn oom zijn schoonvader werd, dat ook nog de beide moeders leefden en Piet het jongste kind was.

Willem Verhoeven was te Koppenhagen gehuwd geweest, hij had drie kinderen verwekt, waarvan Christiaan één was. Uit het huwelijk van dezen laatsten zijn vijf kinderen geboren: Isaak (minderbroeder te Leuven), Maria Catharina, Angelica Henderica (was in 1787 beggijn op 't groot beggijnhof te Leuven), Hendr. Ant. in 1750 geboren, als onderwijzer te Achel ongehuwd overleden) en Joanna Maria Petronella³⁹⁴. Wegens maagschap van familie ontstond in 1709 dispuut en een belangrijk proces.

Frans Driedoncx, herbergier en fatsoenlijk burger betaalde in 1650 eene der hoogste aanslagen in huis, gronden enz. In mijn bezit is reeds lang een vensterglas ter lengte van 10 centimeters en bijkans 8 cent. breed, waarop men in fraaie letters leest: “*Francis Driedoms ende Maria Wachtelaers sijn huysvrouwe 1682.*” Het lijd schier geen twijfel of deze ruit is van bovengenoemde. De schilder of kunstwerker zal Driedoms voor Driedoncx verstaan of gespeld hebben. Men weet hoe menigvuldig door alle eeuwen heen, dergelijke fouten aangetroffen worden.

Frans Driedoncx, soms ook Janssen Driedoncx genoemd, komt meermalen in cijnsboeken voor. Men vindt vóórt en na het midden der zeventiende eeuw mede Antonie Driedoncx.

³⁹³ Trouwboek van Bergeik.

³⁹⁴ Zie ook Archief Valkenswaard.

Adam van Poppel was gehuwd met Anna Henrica Cuylen, afstammeling van Nicolaus Cuyl of Cuylen, die omstreeks het midden der zeventiende eeuw in de Meierij kwam wonen en tot den adelijken Utrechtschen stand behoorde. Ik ontmoet den naam van Adam van Poppel op het jaar 1654 en daaromtrent. Hij bezat eene nette woning, thans ordinaire huis op 't Achterste Loo ten noorden aan de straat. Nog lang hierna ontmoet ik gronden aan hem of zijne erven aldaar hebbende toebehoord.

Van Adam van Poppel en den edelman **Cuyl**, later **Cuylen** geschreven, berustte tot voor weinige jaren een geslachtboom tot 1757 onder de familie Van Poppel. Ik heb dien met andere documenten van dien aard tijdig meerendeels gecopiëerd³⁹⁵. De nakomelingen van A. van Poppel hebben meerendeels het beroep van bouw-, koop- en ambachtslieden uitgeoefend. Zij woonden meerendeels op het Loo. Tot 18[?.] heeft de familie Cuil in hetzelfde huis te Bladel gewoond³⁹⁶.

1687. In cijns- en andere boeken ontmoet men omstreeks dezen tijd Monsier of Sr Donquers of Donckers, soms "*bij coop ende bij executie*" voor andere personen; ook eens bij Adriaen van Poppel (Loo) "*bij coop voor Gerard Donckers.*"

Mr. **Servaas Vogelsanck** en **Jacob Vogelsanck** bezaten hier in 't midden der 17de eeuw en later landerijën. Ook Mr. Lambert Willems. Maria Matheeus wordt in 1662 zijne weduwe genoemd. Op 1687 ontmoet men Mr. Simon Henrix en Mr. Simon Raassen. 1660 en later betaalde Sr. of heer Matthijs Bunnens eene aanzienlijke belastingssom voor onder het Eikerëind gelegen eigendommen.

Pieter Willems

Hij was te Riethoven 7 Maart 1743 op de Voort, destijds en later de voornaamste straat van dat dorp, geboren. Van vaderszijde behoorde hij tot eene zeer oude en deftige burgerlijke familie te Bergeik waar zij vele vertakkingen of leden had. Zijn grootvader en naamgenoot was in 1660 de hoogst aangeslagene in gronden op het toen en vroeger belangrijke gehucht en gewezen rectoraat Weebosch waar ook zijn vader (namelijk van Piet) geboren is. Om zich als timmerman te bekwamen vertrok deze naar Riethoven en huwde er

³⁹⁵ In een mijner Aanteekenboeken bl. 211-221.

³⁹⁶ Zie ook onder de pastoors van Bergeik.

eene eenige dochter. Hij bleef daar wonen. Onder zijne verscheidene kinderen muntte Piet door vernuft uit en werd een schrander timmerman. Ook zijne broeders beoefenden met vrucht dat vak.

Nadat hij zich met Geertruidis Keunen in den echt verbonden had, nam hij zijne woning te Bergeik en betrok het huis zijner schoonouders in 1770, nabij het marktveld en het in dat jaar gebouwde raadhuis. Hij heeft zijne woning verbeterd en versterkt en in 1810 daaraan eene zomerkeuken gebouwd. De tegenwoordige eigenaar M. Rademakers veranderde dit huis in 1872 aanmerkelijk en brak later de gezegde keuken af.

P. Willems dreef het door hem uitgeoefend handwerk met goed gevolg. Eene groote menigte gebouwen, meubelen en andere tot zijn vak behoorende voorwerpen zijn door hem of zijne knechten vervaardigd. Wegens veelvuldige andere beroeps- of ambtsbezigheden liet hij het timmerwerk grootendeels aan zijne menigvuldige gasten onder opzicht van eenen bekwamen meesterknecht over. Hij hield tevens herberg, biljart en landbouwbedrijf. Ook bezat hij eene menigte dennebosschen, toen nog niet algemeen of in groote menigte in deze streek aanwezig.

In zijne jongelingsjaren woonde hij eenigen tijd te Straatsburg ter aanleering der Fransche taal, welke hij tamelijk goed verstond. Hij beklom daar meermalen den vermaarden toren, de hoogste van Europa en kocht in die stad eene schoone Beschrijving met platen van dien kolossalen toren en der beroemde kathedraal.

Hij is eenige tijd als schatter van gebouwen in Holland opgetreden. Ook werd hij als ijkmeester van het vaatwerk, de gewichten enz. voor Bergeik en verscheidene aan elkander grenzende dorpen aangesteld.

Langen tijd bediende hij het Schepenambt der dingbank, waarbij hij soms als president fungeerde. Ook eenigen tijd als loco- of substituut secretaris en schreef in sommige tijdstippen op het raadhuis verschillende protocollen of andere verhandelingen de gemeente betreffende. Als afgevaardigde en onderhandelaar heeft hij haar menigwerf onschatbare diensten bewezen.

De leden der municipaliteit Bergeik committeeren hem in vergadering van 9 Maart 1796, om zich 11 dier maand ten stadhuize

Eindhoven te bevinden, ten einde aldaar met de gecommiteerden der andere municipaliteiten te beraadslagen over het aanstellen van een bekwaam persoon bij de Representanten van het volk van Bataafsche Brabant.

Hij werd tot Volksvertegenwoordiger gekozen, de gewichtigste betrekking welke hij bekleed heeft. Te 's Hertogenbosch 13 April aangekomen overhandigde hij 's namiddags ten 3 ure aan den president zijnen geloofsbrief, welke dien avond in de vergadering is "geexamineert en geaprobeert". Hij nam alzoo Donderdag 14 April zitting in de vergadering.

Twee jaren nam hij met ijver en eere deel aan de meeste hunner vergaderingen, van welke hij het verhandelde in een door hem aangelegd en door mij bezeten boek noteerde. Het bevat mitsdien belangrijke zaken uit dit gewest. Daarin heeft hij almede de dagen aangeteekend op welke hij in 1796 en 1797 zitting had met zijne honoraria of vacatiekosten. Deze zijn alle zittingdagen, uitgenomen 16 in Mei en 5 in December benevens één in September in rekening of betaling gemeld voor 1796, terwijl hij in 1797 aan geen enkele zitting heeft ontbroken.

Bij den personeelen omslag in 1810 waren slechts enkele inwoners hooger aangeslagen, niemand had meerdere ten laste der gemeente uitgezette kapitalen, genietende omtrent 1/4 van den door haar betalenden of verschuldigden intrest en zulks nog vele volgende jaren.³⁹⁷ In 1796 had hij op het dorp een kapitaal gevestigd, waarvan eerst in 1847 aan zijne erfgenamen de laatste aflossing geschiedde.³⁹⁸

Willems sprak met ongekunstelde waardigheid. Hij bezat algemeene kennis en zeer vele goede hoedanigheden. Voor wie zijne dienst begeerde sprong hij in de bres. Tijdens oorlog, inkwartiering en andere gebeurtenissen bewees hij vaak hoe onmisbaar hij was. Vooral gedurende de laatste jaren der vorige eeuw toonde hij zijnen ijver in den kwestieusen toestand, eerst om eene schuurkerk en pastorie op eene doelmatige plaats te kunnen bouwen en daarna de oude parochiekerk te naasten en gebruiken.³⁹⁹

³⁹⁷ Dorpsrekening.

³⁹⁸ Idem.

³⁹⁹ Men zie art. schuurkerk Loo en parochiekerk.

Liefhebber van boeken lezen en onderzoek bezat hij eene voor dien tijd tamelijk voorziene boekerij. Al wat hem merkwaardig of nuttig scheen, zoo van zijne boerderij, beroep, ambten, op reis, het weder enz. was hij veeltijds gewoon aantekeningen te houden. Hij schreef o.a. eene korte kronijk getiteld: "*Geschiedenisse in den franschen [tijd] 1794.*" Elders heeft hij een en ander der duurte van graan en dergelijke o.a. van 1821 tot 1824 opgeteekend. Eerst in 183[.?.] heb ik zijne toen nog aanwezige boeken onder zijne drie kinderen verdeeld, van welke boekwerken ik, als een zijner kleinzonen, er nog verscheidene in mijne bibliotheek bewaar.

Zijne gestalte verhief zich eenigszins boven het middelmatige. Hij had een deftig, ongemaakt voorkomen, eenen rechten gang, zoodat hij zelfs in hoogen ouderdom niet voorover gebogen wandelde; eene uitstekende gezondheid; eene bij uitstek matige levenswijze; was oprecht, vroom, milddadig, armen en noodlijdenden nimmer afwijzende, onpartijdig en verdraagzaam ook wegens andersdenkenden, werkzaam en ijverig.

Met lezen, gebed en wandelen sleet hij meestal zijne zes laatste levensjaren. Behalve een verzwakkend gezicht kleefden hem weinig gebreken des ouderdoms aan, toen hij zes weken voor zijn dood ongesteld werd en aan eene natuurlijke of gewone ziekte, op Kerstnacht 1832 in den gezegenden ouderdom van 89 jaren, 9 maanden en 12 dagen is overleden. Den 28 December had zijne begrafenis en uitvaart plaats. Zijn lijk rust aan de zuidwestzijde van 't priesterkoor, alzoo ter noordoostzijde van het zuiderkoor der oude nog gebezigd wordende parochiekerk, ten westen bij 't graf van dr. G. Raupp + 1858.

Hoofdstuk XL

Geestelijken te Bergeik geboren

In het vorig hoofdstuk zie men Simon en Arnold van Bergeik, L. Nagelmaker, L. van Bornbergen of L. Janssen. In 1438 promoveerde **Bartholomeus de Bergh-eijck** te Leuven onder 58 medestudenten.⁴⁰⁰

Petrus Bruijninx is van 1444 tot zijn dood 12 Januarij 1505 in de oude parochie Westerloo in België pastoor geweest en heeft als zoodanig zijn gouden jubelfeest verscheidene jaren mogen overleven.

Andreas Borreman of Borremans was reeds in 1455 aan de Sint Pieterskapel te 's Bosch verbonden en droeg daarna den naam van rector, welke priester 7 Juli 1455 zestig gulden van Reijmhaldus, fabriekmr. der St. Pieters- en Pauluskapel, geleend had.

En 8 Januari 1460 legateert Andreas Borremans rector aan de kapel twee mudden rogge. Zijn testament op perkament wordt in het archief van St. Jan te 's Bosch bewaard.

Van de Sint-Pieterskapel te 's Hertogenbosch was na het midden der 15de eeuw Andreas Borreman of Borremans van Bergeik rector, welke priester 7 Juli 1455 zestig gulden van Reijmhaldus fabriekmr. der St. Pieters- en Pauluskapel geleend had en 8 Januari 1460 legateert bij testament Andreas Borremans rector aan de kapel twee mudden rogge.

Gijsbertus Persoons is 17 Sept[ember] 1493 kanunnik te 's Hertogenbosch benoemd, waar hij onder de 14de kanunniksdij der rechterzijde onder den titel van den H. Lambertus voorkomt. Hij overleed 15 October 1501 in die stad en is bij de doopvont in de kathedraal begraven.

Omtrent dit tijdvak en later komt de familienaam Persoons meermalen te Bergeik voor, wellicht dezelfde familie als van dezen priester.

⁴⁰⁰ Schutjes I. 365.

Joannes Wirinx abdijsheer van Tongerlo, van 1503 tot 1521 pastoor der parochie van dien naam en voorts tot 1522 te Oevel (dekanaat Geel) stierf 9 Augustus 1523.

Arnoldus Bartholomeüs was in 1520 primus te Leuven.⁴⁰¹

Joannes van Hamale, ook Joannes de Hamalia geheeten, te Berg-eik geboren, stichtte bij zijn testament van 26 October 1567 te Leuven aan het collegie van den H. Geest eene beurs voor de godgeleerde studie welke inboorlingen zijner geboorteplaats en ook anderen konden genieten. Uit de stichting geschiedde jaarlijks eene uitkeering aan minvermogene studenten. Uit Leuven werd 26 Maart 1824 bericht: "*De Beurs van Hamel, gecumuleerd met 2 andere, gesticht geweest 26 Oct[ober] 1567; de inkomsten bereiken slechts 3 gl. 11 centen, met hope ze later te kunnen vergrooten*".

Deze priester was pastoor van Gouda, later kanunnik van Harlebeek in Vlaanderen en is 24 Mei 1568 overleden, alwaar hij in de St. Pieterskerk bij 't altaar van den Zoeten naam begraven is. Of Van Hamel bloedverwant was van D'Hamel met het edele geslacht Can-naerts verbonden weet ik niet.⁴⁰²

Joannes zoon van Jans Helstermans staat als kapelaan van het L. Vrouwe altaar op de Weebosch vermeld op 't jaar 1527.

Jacobus Goossens kwam in 1609 te Westerhoven als pastoor in bediening. Op het jaar 1618 maakt het bisschoppelijk archief melding van den pastoor mr. Jacobus Gosuini, waaruit zijne slordige kerkelijke administratie blijkt.⁴⁰³ De bisschop spreekt 20 April 1620 van een proces tusschen den pastoor en de prelaten van St. Jacob te Luik en van Tongerlo.

Toen de pest te Westerhoven heerschte en het pastoreel huis ook besmet was, kon hij er geene andere woning erlangen, waarom hij naar Antwerpen week. De pastoor bevond zich destijds in kwijnenden toestand. Wegens zijne afwezigheid vooral in dien rampspoedigen tijd zenden die van Westerhoven den bisschop van 's Hertogenbosch droevige klachten in om den herder weder mogen terug bekomen.⁴⁰⁴ Of dit is geschied en waar en wanneer hij overleed

⁴⁰¹ *Messenger des Sciences historiques*, 1855. Id. Schutjes.

⁴⁰² Zie onder de Pastoors van Luiksgestel in mijne Besch. van dat dorp.

⁴⁰³ Schutjes V. 913.

⁴⁰⁴ Schutjes V. 549.

bleef mij onbekend. Vermoedelijk stierf hij in 1636, daar “heer **Jacob Goossens**” jaarlijks langen tijd voor zekere C.M. een mud rogge met 11 stuiv. aan den dorpsarmmeester betaalde, welke som de eerste maal in 1637 door zijne erfgenamen voldaan wordt. Van 1639 tot 1646 dragen de armrekeningen de onderteekening Guilielmus Dijkmans, de eerste maal met bijvoeging van den naam *pastoor*, in 1641 *Vicarius perpetiones* (voortdurend vicaris) den 17 8ber 1646 *Vicarius Westerhoviaae*.

Te Knechsel werd in hetzelfde jaar als zijn broeder te Westerhoven **Arnoldus Goossens** tot pastoor benoemd. Bij de kerkvisitatie den 26 Juli 1615 verklaart hij 30 jaren oud te wezen, weshalven hij in 1585 zal geboren zijn. Wellicht heeft hij zijne kleine parochie tot den Munsterschen vrede bediend. Na dien tijd bleef ze bij Steensel ingelijfd.

Pastoor Goossens schoot in 1620 bij de gilde van 't aangrenzend Oerle *koning*, waarvan nog eene zilveren plaat of schild bestaat. Een register van armrekeningen (hiervoren gemeld) te Westerhoven heeft nopens dezen pastoor den volgenden post over het jaar 1632: “*Noch betaelt aen heer Aerdts Goossens pastoir. In Knechsel van verscheijde vacatiën en Diensten die hij heeft gedaen tot Brussel als andersints om executeurs te doen stellen van het testament van wijlen Joh. van Bergelen [?] ontvangen te hebben op 5 Febr[uari] des jaers 1626 vijf gl., nu nog 10 gl. zijnde zamen f. 15.*”

Een oud protocol der dingbank Bergeik geeft te lezen: “*heer Jacob Goossens pastoor te Westerhoven en heer Aerdts Goossens hebben overgedragen en overgegeven Willem Goossens een huis met aanglag aan eenen kerkweg.*”

Hoezeer door mij niet aangeteekend bevonden, lijdt het schier geen twijfel of de pastoors Jacobus en Arnoldus Goossens zijn in dit hun ouderlijk huis geboren, waarin na het uitsterven der familie Goossens, die van Henselmans tot 1892 hebben gewoond. Hierna is het door de protestantsche Maatschappij gekocht. Door Goossens, als teut in Duitschland verblijvende, is het onder toezicht zijner vrouw in 17[.?.]⁴⁰⁵ behalve de stal en schuur geheel nieuw opgebouwd.

⁴⁰⁵ Waarschijnlijk 1722 (red.).

Genoemde overdracht door Jacobus en Arn. Goossens dateert van 1618. Hierbij lag een door den eerstgezegden geschreven kwitantie, houdende bekentenis eene som van honderd gl. ontvangen te hebben van meester Lambrecht Willems ter oorzake van mijne erfgoet door voorschr. Lambrecht van mij gekocht. Is van 't jaar 1620.

Leonard Janssen alias Bornbergen, zie onder de voorname personen.

Van 1589 tot 1618 stond te Bergeik aan 't hoofd der clerezij de eerw. **L. van Brussel**.

Arn. Stappart was in 1593 beneficiant van 't altaar van O.L.V. te Helmond, waar hij niet resideerde. Zijne geboorteplaats is mij echter niet gebleken.

Wouter Ooms wordt in eene acte van 1617 gemeld, hebbende hem een' jaarlijkschen cijns van "*iii duet*", dat is drie duiten, op zeker perceel alhier staande betaald. Lucas Ooms bezat in lateren tijd gronden op den hoogen Berkt waaruit cijns verschuldigd was.

Guiliëlms Delen noemt men te Eijck geboren, waarmede wellicht Bergeik bedoeld is. Coppens schrijft, dat hij naar Westerloo gezonden werd; maar Schutjes verstaat daardoor Westerhoven, waar de pastoor om de pest gevlucht was en de kerk met de abdij Tongerlo, van welke Delen kanunnik was, in betrekking stond. Hij werd in 1635 pastoor te Tongerlo en deed in 1639 afstand.⁴⁰⁶

Henricus Plasmans, kanunnik van St. Jan te 's Hertogenbosch stichtte in 1653 te Leuven eene beurs voor inboorlingen van Bergeik, verder voor die van Westerhoven, Luiksgestel, Rijthoven, Eersel en eindelijk voor die van Dommelen. Een geestelijke van gezegden naam komt eenige jaren na het genoemde in het kohier van gronden enz. onder den hertgang van het Loo herhaaldelijk voor.

Plasmans' bloedverwanten hadden het voorrecht het eerst die beurs te genieten. Zij moest ten behoeven van studenten in de wijsbegeerte en godgeleerdheid verstrekken. De begeving had de stichter aan twee zijner naastbestaanden en aan den pastoor van Luiksgestel opgedragen. Dat deze herder en niet die te Bergeik hiertoe aan-

⁴⁰⁶ Niet ingevuld (red.).

gewezen is, zal denkelijk zijne rede vinden, omdat destijds hier de protestantsche regeering geen priester duldde.

Joannes Wachtelaer, rector van het beneficium van Sint Catharina en gewezen deservitor van nog een ander beneficium, beide in de kerk van Arendonk gesticht, verzoekt den hr. Adriaensen de Jonge te dagvaarden, om aan Joh. Wachtelaer de manualen en andere bescheiden, de beneficiën binnen Arendonk betreffende, waarvan Wachtelaer rector is of geweest is, over te geven. Genoemde manualen waren door wijlen A. Adriaensen geschreven en berustten bij zijnen genoemden naamgenoot, als opvolger van den eerstgemelden in 't beneficium van Sint Anna; hij was zijn mede-ërfgenaam. Adriaensen moest 19 Maart 1647 te dien einde te Moll ten huize van den Officiaal van den bisschop van 's Hertogenbosch verschijnen, zoo niet, dan zou men toch in die zaak naar behooren voorts procederen. Deze dagvaarding is van 12 Febr[uarij] 1647.

Men leest nergens de eindbeslissing dezer procedure, doch wel in Welvaarts' Geschiedenis de oorspronkelijke dagvaarding op bl. 70. Een naam- en ambtgenoot van vorengenoemden vindt men meermalen in de eerste helft der 18de eeuw gemeld. Toen namelijk in 1716 de katholieken van het Hof en eenige gehuchten eene schuurkerk aan de dorpskom bouwden, moesten ze noodzakelijk schulden maken. Ik heb copie eener bekentenis genomen, waarbij twee personen zamen *f.* 300 à 3 1/2 % ten behoeve van dat kerkenhuis leenen en regenten, schepenen, burgemeesters, heilige geestmeesters, kerkmeesters en andere ingezetenen zich verbinden dit kapitaal binnen 12 jaren te restitueeren. Deze acte was 17 October 1716 geschreven en door 37 personen geteekend. De bovenste dier namen luidt: "Den Canoninck Jan Wachtelaer". Vijf jaren later staat hij als kanunnik te Maastricht vermeld.

Adriaan Wachtelaars was van 1724 tot 1731 pastoor te Aalst, toen hij door de hooge landsregeering genoodzaakt werd zijne pastorie te verlaten. De geboorteplaat van W[achtelaars] wordt niet vermeld. Deze pastoor is beneficiaat te Maastricht overleden.

Een priester **Lucas**, in oude cijnsboeken genoemd, heeft te Bergeik akkers en weilanden nagelaten.

1687. **Jan Bernaerts**

22 Mei 1702 is bij eene geboorte van een kind van Isaac Jan Wachtelaer en Johanna Corstiaan Staassens als peter de eerw. heer **Joannes Wachtelaer** gemeld.

Van den kapelaan **Adrianus Wachtelaer** bestaat een bewijs of schriftelijk verzoek van het jaar 1741, getuigende 28 jaren het altaar van O.L. Vrouw bediend te hebben, 26 missen mocht celebreren, waarvan hij jaarlijks 26 schellingen, ten hoogste samen 4 gulden genoten heeft.

Gisbertus of Gijsbertus Wachtelaer S.F.B. is in 1723 assistent te Leende geworden. Hij komt aldaar trouwens 12 Sept[ember] van dat jaar in het huwelijksregister vóór. Na het overlijden van den pastoor H. van Doern te Strijp in Maart 1729 werd hij als zijn opvolger benoemd. Hij stierf er en is er 22 December 1755 begraven. In het eerste zijner ziekte van 19 Januari tot 21 Februari staat in het doopregister de pastoor van Zeelst vermeld, waarna een assistent gezonden werd.

1743 wordt de eerw. heer **Joannes Helsemans** als peter in 't doopboek te Bergeik genoemd, ook in 1758. Hij was te Bladel geboren, doch met zijne naamgenooten te Bergeik verwant.

Hendrikus Palen komt als student in 1755-57 vóór. Zijne ouders heetten Arnoldus Palen en Maria van Poppel en was dus tot eene studiebeurs gerechtigd. Uit een' door mij vermelde geslachtboom⁴⁰⁷ blijkt zijne afkomst. De boom dateert van 1757. Gezegde Palen, waarschijnlijk op het Loo of in de Broekstraat geboren, was van 1770-75 pastoor te Schoorl en van 75 to 79 te Texel. Hij stichtte eene obligatie of metaliek van *f.* 500 voor de R.C. gemeente van Bergeik.⁴⁰⁸

Joannes Covels, in het Eikeréind geboren, in 1746 kapelaan in St. Jacob te 's Hertogenbosch, in 1749 pastoor te Netersel en Casteren, tevens van 24 Maart 1761 deservitor van Bladel, alwaar hij in 1763 pastoor is geworden. Hij overleed er 12 April 1770.

⁴⁰⁷ Vorig hoofdstuk Adam van Poppel.

⁴⁰⁸ A[rchief] pastorie Loo.

Simon Braeckhuijsen of Braakhuizen, op het Hof geboren, werd na van 1754 tot 1763 kapellaan te Asten geweest te zijn in dat laatste jaar pastoor te Blaarthem en Gestel, overleed er in 1798 op 25 October, nadat vier dagen te voren de aloude parochiekerk van Blaarthem in bezit genomen was. Hij is de laatste pastoor geweest die te Blaarthem stierf. Zijn opvolger verplaatste zich in 1803 naar Gestel.

Een witheer der abdij Berne.⁴⁰⁹ “Onder de kanunniken der Abdij van Berne vind ik slechts één die van Bergeik geboortig is namelijk: **Frater Christianus Helsemans**. Hij was een wettige zoon van Adriaan Helsemans en Anna Barbara Vissers. Gedoopt 25 October 1755; hij trad in de Abdij 17 Mei 1779. Wegens den toestand waarin de Abdij destijds verkeerde moest hij in de Abdij van Grimbergen zijn noviciaat doen en werd aldaar gekleed door den Prelaat van Grimbergen op lastgeving van dien van Berne. Op dezelfde wijze deed hij daar zijne professie den 26 Febr[uari] 1781, terwijl ook de Prelaat van Berne tegenwoordig was, die de plechtigheden aan het altaar deed.

Den 10 Maart van hetzelfde jaar werd hij reeds subdiaken te Mechelen, en den 22 September daaraanvolgende diaken, eveneens te Mechelen, en priester den 23 Febr[uari] 1782, ook te Mechelen. Zijne eerste H. Mis droeg hij te Grimbergen op den 10 Maart 1782, wanneer hij kapellaan werd te Oudheusen Elshout, alwaar hij stierf den 23 October 1788, dus in den ouderdom van bijna 33 jaren.”

In 1837 verviel de kapellanie te Oudheusden. Naar de verhalen van een der tijd- en naamgenoten mij meermalen gedaan, overleed deze begaafde priester aan eene besmettelijke ziekte.

1788 en andere jaren spreken cijsboeken van zekeren “**Jan Helsemans**”.

Sinds onheugelijken tijd bestaan hier twee familiën of niet aan elkander verwante stammen, eene die oudtijds Henxstermans, Henstermans, Henselmans enz. geschreven of genaamd werd en nu bijna uitsluitend Henselmans heet, de andere Helsemans. Door verschillende uitspraak en schrijfwijze, vooral vroeger, kan soms

⁴⁰⁹ Op mijn verzoek aan de zeer geleerde heer W. Hoevenaars en Van der Elsen, ontving ik direct van den eerstgenoemde het volgende bericht.

niet verklaard worden tot welke dier familiën iemand gerangschikt behoort te worden.

Zekere priester **Nijssen** zeide dikwijls in zijne jeugd, wanneer hij de Mis en andere ceremoniën nabootste, capucien te zullen worden. Nadat dit bewaarheid was, is hij meermalen tot verkondiging en verdediging des geloofs naar België, Frankrijk en elders gezonden. Zijn kloosternaam was Sylvanis. Hij stierf te Uden.⁴¹⁰

Josephus Martinus Nuijts, in 1857 de eerste rector of bedienende pastoor van de ontginning en nieuw gestichte volkplanting of dorp Helenaveen onder Deurne en Liessel. Hij droeg er in de hulpkerk 15 October van dat jaar de eerste H. Mis op. In 1843 werd hij kapelaan te Geldrop en in 1852 te St. Michiels-Gestel. Hij was ruim twee jaren rector te Helenaveen toen de dood hem 7 November 1859 overviel. Op het kerkhof aldaar is hij de eerste begraven priester.

Hubertus Jacobus Nuyts begaf zich te Uden in de orde der Kruisheeren en vervolgens als missionaris naar de verëenigde Staten van Noord-Amerika. Deze beide priesters waren broeders en zonen van A.P. Nuyts, die verscheidene jaren Rijks- en gemeente-ontvanger te Bergeik, doch te 's Hertogenbosch geboren was. Nuyts beleed den katholieken, zijne vrouw den gereformeerden godsdienst. De jongens werden in dien des vaders, de meisjes in dien der moeder opgevoed, waarbij de laatste volkomen onpartijdig handelde en vele jaren na haar vertrek uit Bergeik, te Uden tot het catholicisme overging⁴¹¹.

Henricus Franciscus Aarts, 4 Maart 1811 geboren, werd in 1836 kortstondig assistent te Erp en Oirschot. Hij is dit jaar kapellaan van St. Servaas te Maastricht en 10 jaren daarna in die betrekking in St. Jan te 's Hertogenbosch benoemd. In 1852 werd hij pastoor te Valkenswaard en in 1854 deken van dat nieuw opgericht dekaanat. Door het bouwen der nieuwe, schoone parochiekerk in de dorpskom heeft hij zich o.a. verdienstelijk gemaakt. Deze aanvankelijk voor de bevolking zeer ruime kerk, zal bij het steeds toene-

⁴¹⁰ Tot heden vond ik van hem niets in schrift of druk. Een grijsaard verhaalde mij het medegedeelde, lang geleden.

⁴¹¹ Zie onder de ontvangers.

mend zielental niet meer te groot geacht kunnen worden. Hij overleed in 1880.⁴¹²

Godefridus Antonius Aarts, 18 Juli 1818 geboren, broeder van bovengenoemden pastoor-deken is in 1844 kapellaan te Tilburg-Goirke en in 1847 te St. Oedenrode aangesteld, van waar hij vier jaren later in die betrekking naar 's Hertogenbosch-St. Catharina is verplaatst. Hij is in 1862 als pastoor van het volkrijke Gemert opgetreden, waar hij belangrijke verbeteringen aanbracht en 9 November 1880 is overleden.⁴¹³

Joannes Franciscus Bussing, neef van H. en G. Aarts, kwam 16 Augustus 1816 ter wereld op 't Loo, waar ook de beide gezegde het levenslicht aanschouwden. Zijne eerste priesterlijke bediening aanvaardde hij in 1842 als assistent te St. Michiels-Gestel, werd in 1844 kapellaan te Vechel en in 1856 te Woensel, in 1860 pastoor te Vessem en in 1871 te Liessel alwaar hij in 1886 stierf.

Ant. Ludovicus Rein. Raupp, 4 Februari 1812 geboren, was na zijne priesterwijding een half jaar assistent te Veldhoven, werd in 1842 kapellaan te Eersel en na bijna 16 jaren, in 1858 pastoor te Dommelen. Wegens eene toenemende kwaal vertrok hij 2 Sept[ember] 1878 naar het huis van zijn' broeder, arts te St. Oedenrode, om door dezen dagelijks behandeld te kunnen worden. Hij stierf daar na een verblijf van 38 dagen. Zijn lijk naar Dommelen vervoerd, rustte schier een dag en nacht in de parochiekerk aldaar en werd den 15 October met eene plechtige uitvaart begraven. Vele bijzonderheden dezès priesters heb ik geboekt.⁴¹⁴ Twee jaren na zijn' dood is een monument op zijn graf gesteld en 7 Januari 1891 met een staketsel omringd.⁴¹⁵

Mattijs Schippers, tot de orde der Jesuiten behoorende, is als predikant enz. reeds in verschillende plaatsen van België werkzaam geweest. Ook andere personen, die minder bekend zijn, vooral welke zich in eenig klooster begaven, werden in deze gemeente geboren.

⁴¹² Mijne auto-biografie I bl. 1219.

⁴¹³ Id. 1244.

⁴¹⁴ Id. 1131-1137.

⁴¹⁵ Id. 1241 en 1251.

Hoofdstuk XLI

Weldoeners

In de 15e en 16e eeuw zijn in ons Rijk als elders talrijke beurzen gesticht. De oudste welke wij in onze provincie kennen dagteekent van 1401. Bijna alle stichters behooren tot den geestelijken stand. Tot dezen konden zoo vele zonen op klimmen, die zonder deze weldoeners hunne talenten niet zouden hebben doen schitteren. In hunne stichtingen bemerkt men almede de gebruiken en zeden onzer vaderen, het onderwijs en opvoeding en de geslachtekening.

Joannes van Hamale, soms Joannes de Hamalia geheeten, heeft eene beurs bij testament den 27 October 1567 gesticht.⁴¹⁶

H. Plasmans stichtte in 1653 voor inboorlingen van Bergeik eene beurs.⁴¹⁷

Adrianus Berchmans

Hij vermaakte in 1720 voor de schuurkerk onder Luiksgestel 100 patakons. Er moesten jaarlijks voor zijne ziel vier getijden, twee op 't Loo en twee op 't Hof geschieden. Van den intrest genoot de pastoor elk jaar 2 patacons en de arme het overschot. Berchmans stierf, vermoedelijk als teut, buiten 't Land. In 1667 leende P.H. Berchmans van zijnen broeder Adriaan Hendrik Berchmans 100 "cruisrijksdaelders".⁴¹⁸

Pastoor T.A. Deelen

bij testament van 31 Maart 1812 legateerde hij o.a.:

- 1e. Uit de opbrengst zijner meubelen *f.* 300, om daarvoor rogge voor den arme van Bergeik te koopen.
- 2e. Uit de penningen van den koopdag *f.* 200 voor missen à 10 stuiv.
- 3e. Uit die zijner boeken missen te laten lezen à 10 stuiv.
- 4e. *f.* 500 aan de kerk op het Loo en *f.* 500 aan den arme van de rente op Rusland van 1000 gulden.
- 5e. Het karhuis en een perceel grond nevens den tuin der pastorie aan de R.C. gemeente.

⁴¹⁶ Onder de voorn. inboorlingen.

⁴¹⁷ Id.

⁴¹⁸ Archief ter pastorie.

Executeurs van zijnen uitersten wil waren de kapelaan Coppens en Pieter Willems. Van dezen laatste bezit ik eene copie van het uitvoerig testament. Nu op een los blad.⁴¹⁹

Zekere **Dielis** in 't Eind, overleden 19 Febr[uari] 1816, legateerde den "arme" *f.* 300. Jan Dielis en Catriena Gruythuysen echtgenooten beschikten een legaat van *f.* 200 aan den algemeenen arme. In 1807 stierf de man, in 1824 de vrouw.

Antonius Daams

Hij legateerde *f.* 825 aan den arme.

Twee obligatiën, elk van *f.* 1000, schonk hij aan de R.C. gemeente, met last vijftig jaren, jaarlijks 25 zingende diensten te doen, voor hem, zijne ouders en afgestorven familie, benevens eene halve eeuw lang een zingend jaargetijde en zijn naam op het zielboek. Eene obligatie van *f.* 200 aan de huisarme door den pastoor daaraan uit te deelen. Overigens ontvingen sommige personen zijner familie (zijne naaste was overleden), zijne huisgenooten, de kerk op het Loo, den algemeenen arme enz. nog afzonderlijke giften.

Uit onbemiddelde ouders in het Eikerëind geboren, begaf A. Daams (zooals vroeger die naam geschreven werd) zich in zijne jongelingsjaren naar Holland, om met runderen of andere beesten te verzorgen, den kost te verdienen. Zeevaarder geworden bezat hij later een eigen schip. Hij verkocht dit, alvorens hij van zijne door oppassen en spaarzaamheid verkregen fortuin in zijne geboorteplaats leven ging. Zijn testament is ten huize van P. Tilburgs en omstreeks de scheiding van Broekstraat en Loo wonende gemaakt. Hij stierf aldaar als kostganger en was nimmer gehuwd. Zijne uitvaart in de kerk op 't Loo gehouden, was deftig, eenvoudig burgerlijk. De verlangde jaargetijden hadden geregeld in de kerk op het Hof en het Loo plaats.⁴²⁰

⁴¹⁹ (Ontbreekt, red.).

⁴²⁰ Mijn oom J. v. Moll executeur gaf mij de copie van 't test[ament] ter inzage.

Hoofdstuk XLII

Inwoners of personen in de gemeente geboren, hier of elders wonende, van hoogen ouderdom.

1735. **Hendrik Kreijten** leefde op 't gehucht de Aa, bijna 100 jaren oud zijnde.

1765. **Jan Wouters**, alias Clef, oud 92 jaren, geeft verklaring over de heide tegen Lommel.

1822. Te Eindhoven stierf, volgens zijn bidprentje in den ouderdom van 96 jaren, 1 maand en 12 dagen, **Peter Verlijdsdonk**, op het achterste Loo geboren.

1832. **Pieter Willems** bereikte op zijn' sterfdag (Kerstmis) den leeftijd van 89 jaren, negen maanden en 18 dagen. Zie onder de aanzienlijke inwoners.

1835. Op 't Loo stierf 17 Febr[uari] **Franciscus Vogt**, zonder beroep, ongehuwd, geboren te Mentz in Pruisen, 90 jaren oud. Ouders onbekend.

1844. **Maria Catriena Heuvelmans**, ongehuwde dochter van Francis en Maria Catr. Tielemans, overleed omtrent 90 jaren oud. Haar ook niet gehuwde broeder **Bernard** stierf 10 Januari 1847 in den leeftijd van 88 jaren.

1848. **Wilhelmina Hoeks**, wed. Ansem Moonen bereikte bij haren dood 11 Januari den ouderdom van 94 jaren.

1849. **Johanna Aarts**, wed. Bartholomeus Helsemans was bij haren dood 20 December 90 jaren.

1851. 14 Juni overleed op het Loo **Allegonda Tasset**, weduwe Van Poppel, op dat gehucht 3 April 1758 geboren, weshalve zij den ouderdom van 93 jaren, 2 maanden en elf dagen bereikte.

1869. Te Thorn stierf 4 april Mejufvrouw **Barbara Godefrida Raupp**, dochter van G.F.J. en Maria Catharina Geuëns.⁴²¹ Zij aanschouwde 16 Juli 1773 te Bergeik het eerste levenslicht en mocht alzoo den ouderdom van 95 jaren, 8 maanden en 19 dagen beleven. Behalve in hare laatste jaren toen zij geheel uitgeleefd was, bracht zij jaarlijks eenigen tijd in het ouderlijk huis te Bergeik door.

1886. In 't gasthuis te Sint Oedenrode bij de Duitsche nonnen, stierf 22 November de afgeleefde **Geertrui van Son**, in 't Eind 11 Maart 1792 geboren, alwaar ook hare ouders gewoond hadden.

⁴²¹ Geen voetnoot vermeld.

Hoofdstuk XLIII

Oude volkstaal of taaleigen

Evenals in schier alle landstreken der aarde wordt in dezen omtrek eene eigenaardige taal gesproken of eene bijzondere uitspraak opgemerkt. Geen dorp bijna in deze landstreek vindt men waar ze juist hetzelfde is. Daar de bevolking van Bergeik zeer verspreid woont en de beschaving veel verschilt, wordt ook onderscheid in sommige gehuchten of uithoeken waargenomen. Men kan er het eigenlijk dialect tot drie, zelfs tot meer soorten brengen.

Door invloed van buiten, meerdere volksbeschaving enz., is ook de eigenaardigheid der oude Bergeiksche volkstaal, gelijk ze regelmatig plagt te leven en gedeeltelijk nog op de tong des onbedorven volks leeft, verbasterd.

Het dialect van Bergeik onderscheidt zich, meer dan van eenige andere plaats dezer omgeving, weshalve het vooral door vreemden opgemerkt wordt.

Hoewel sommigen zich schamen, het oude Bergeisch in tegenwoordigheid van welopgevoede lieden of van hen die (zoo het heet) naar de letter te spreken, te doen hooren, blijft het de geliefde sprake der meeste ingezetenen, hoofdzakelijk der buitenbuurten of afgelegen gehuchten. Dit spreken zij onder elkander, in huis, vóór en na de kerkdiensten, op het veld; dat alleen komt hen uit het hart, daar gevoelen zij zich wél bij, daardoor weten zij als het ware, dat zij nog in hun eigen vel steken, iets wat hun bevredigt.

Wie in zijne jeugd taalëigen en voornamelijk dat van Bergeik gesproken heeft verleert het nooit. Teuten (zie bl. 470) en anderen die vele achterëenvolgende jaren, door verkeer en verblijf in den vreemde, de Dietsche taal hunner vaders niet meer hoorden, spraken ze onwillekeurig na hun wederkeeren in de geboorteplaats.

“Voorouderlijke spreekwijzen verkwijnen en raken soms geheel in vergetelheid. Men brenge ze weer in achtting en redde wat te redden is. De dialecten behooren niet vernietigd; maar daarmede winst gedaan te worden. Al wordt eene taal niet uit een taalkundig oogpunt beoefend, sterft ze toch niet ligt uit en al wat leeft, al is

*het slechts in een klein deel der provincie, is nog niet gestorven. Wie vergeten woorden in eere brengt, doet een goed werk: wie daarentegen al wat niet meer in gebruik is voor verouderd en onbruikbaar rekent, werkt mede tot de verarming der taal.*⁴²²

Reeds in 1850 schreef ik eene Verzameling in onze Kempen gebruikelijk, welke ik nog steeds vermeerderde en ook overgeschreven heb. Ook verzamelde ik eigenaardige spreekwijzen en uitdrukkingen dezer omstreken. In deze Handschriften vindt men mitsdien veel wat op Bergeik toepasselijk is. Hier laat ik eene woordenlijst om dit taaleigen te doen kennen. Men bedenke dat het zich regelt of voegt naar het dialect der Meierij of onze landstreek en niet naar het zuiver Nederlandsch.

Nederduitsch	Meierijsch	Bergeiksch
<i>ei is aai</i>		
Bergeik	Bergeik (lang)	Bergaaik ook Bregaaik
Breien	Breiën	Braaiën
Ei	Ei (lang)	Aai
Eigen	Eïgen	Aaigen
Heide, hei	Hèi	Haai
Lei(schalie)	Lèi	Laai
Leiden (geleiden)	Lèiën	Laaiën
Mei (maand)	Mèi	Maaï
Mei (groene tak)	Idem	Idem
<i>eu is ee</i>		
Deun	Deun	Deen
Leun (leuning)	Leun	Leen
Steun	Steun	Steen
Molen	Meulen	Meelen
<i>oe is ie</i>		
Bedroeven	Bedruven	Bedrieven
Boeken	Buuk	Biek

⁴²² Navorscher II. bl. 89; ook andere jaargangen.

u is i

Bult	Bult	Bilt
Geduld	Geduld	Gedild
Hut	Hut	Hit
Mug	Mug	Mig
Muts	Muts	Mits
Mutsaard	Mutserd	Mitserd
Schop (spade)	Schup	Schip

u is e

Spurrie	Spürrie	Sperrie
---------	---------	---------

uu is ie

Buurt	Buurt	Biert
Huur	Huur	Hier
Vuur	Vuur	Vier

ui is au

Huis	Huis	Haus
Kruis	Kruis	Kraus
Muis	Muis	Maus

ui is oo

Bruid	Brood	Breùd
Buiten	Boten	Beùten
Huid	Hood	Heùd
Huizen	Hoos	Heùs
Muizen	Moos	Meùs
Onkruid	Onkrood	Onkreùd
Vuil(morsig)	Vool	Veùl

ue is ie

Duivel	Duvel	Dievel
Duizend	Duzend	Diezend
Noemen	Numen	Niemen

ui of eu is ee

Stuiver (geldstuk)	Steüver	Steever
--------------------	---------	---------

ei is ee

Bescheid	Beschèd	Bescheet
----------	---------	----------

ij of è is ee

Begijn

Bijl

Kijken (zien)

Pijp

Schrijven

Spijker

Wijn (drank)

Wijn (werktuig)

IJzer

Begèn

Bèl (lang)

Kèken

Pèp

Schrèven

Spèker

Wèn

Wèn

èzer

Begeen

Beel

Keeken

Peep

Schreeven

Speeker

Ween

Ween

Eezer

het slechts in een klein deel der provincie, is nog niet gestorven. Wie vergeten woorden in eere brengt, doet een goed werk: wie daarentegen al wat niet meer in gebruik is voor verouderd en onbruikbaar rekent, werkt mede tot de verarming der taal."⁴²²

Reeds in 1850 schreef ik eene Verzameling in onze Kempen gebruikelijk, welke ik nog steeds vermeerderde en ook overgeschreven heb. Ook verzamelde ik eigenaardige spreekwijzen en uitdrukkingen dezer omstreken. In deze Handschriften vindt men mitsdien veel wat op Bergeik toepasselijk is. Hier laat ik eene woordenlijst om dit taaleigen te doen kennen. Men bedenke dat het zich regelt of voegt naar het dialect der Meierij of onze landstreek en niet naar het zuiver Nederlandsch.

Nederduitsch	Meierijsch	Bergeiksch
<i>ei is aai</i>		
Bergeik	Bergeik (lang)	Bergaaik ook Bregaaik
Breien	Breiën	Braaiën
Ei	Ei (lang)	Aai
Eigen	Eigen	Aaigen
Heide, hei	Hèi	Haai
Lei(schalie)	Lèi	Laaï
Leiden (geleiden)	Lèiën	Laaïën
Mei (maand)	Mèi	Maai
Mei (groene tak)	Idem	Idem
<i>eu is ee</i>		
Deun	Deun	Deen
Leun (leuning)	Leun	Leen
Steun	Steun	Steen
Molen	Meulen	Meelen
<i>oe is ie</i>		
Bedroeven	Bedruven	Bedrieven
Boeken	Buuk	Biek

⁴²² Navorscher II. bl. 89; ook andere jaargangen.

u is i

Bult	Bult	Bilt
Geduld	Geduld	Gedild
Hut	Hut	Hit
Mug	Mug	Mig
Muts	Muts	Mits
Mutsaard	Mutserd	Mitserd
Schop (spade)	Schup	Schip

u is e

Spurrie	Spùrrie	Sperrie
---------	---------	---------

uu is ie

Buurt	Buurt	Biert
Huur	Huur	Hier
Vuur	Vuur	Vier

ui is au

Huis	Huis	Haus
Kruis	Kruis	Kraus
Muis	Muis	Maus

ui is oo

Bruid	Brood	Breùd
Buiten	Boten	Beùten
Huid	Hood	Heùd
Huizen	Hoos	Heùs
Muizen	Moos	Meùs
Onkruid	Onkrood	Onkreùd
Vuil(morsig)	Vool	Veùl

ue is ie

Duivel	Duvel	Dievel
Duizend	Duzend	Diezend
Noemen	Numen	Niemen

ui of eu is ee

Stuiver (geldstuk)	Steüver	Steever
--------------------	---------	---------

ei is ee

Bescheid	Beschèd	Bescheet
----------	---------	----------

ij of è is ee

Begijn

Bijl

Kijken (zien)

Pijp

Schrijven

Spijker

Wijn (drank)

Wijn (werktuig)

IJzer

Begèn

Bèl (lang)

Kèken

Pèp

Schrèven

Spèker

Wèn

Wèn

èzer

Begeen

Beel

Keeken

Peep

Schreeven

Speeker

Ween

Ween

Eezer

Hoofdstuk XLIV

De Teuten

Sinds verscheidene achterëenvolgende eeuwen gaat een betrekkelijk groot aantal inwoners uit deze gemeente handel in andere landen drijven. Voornamelijk zijn er twee zaken welke door deze lieden gedreven worden. De eerste soort handel bestaat in menschenhaar. Deze snijden zij van de hoofden der vrouwen in verschillende, meest onbemiddelde oorden van Duitschland. Zij koopen doorgaans deze haren voor eene onbeduidende som of geven daarvoor manufacturen in ruil.

Op dezen hunnen tocht roepen deze handelaren op de straat in hoogduitsch of patois "*haar koop*". Nadat de afgesneden haren gereinigd en geordend zijn, worden zij aan de paruikenmakers of ook aan particulieren in Engeland, of in verschillende Rijken verkocht. Er waren tijden waarin de teuten verbazende sommen hebben verdiend. Het spreekt van zelf, dat de mode, den oorlog en andere omstandigheden hierop grooten invloed uitoefenen.

Tegenwoordig worden de door hen gekochte haren veelal tot de wanstaltige cignons (achter het hoofd hangende valsche haarbos) der dames gebezigd. Over eenige jaren hebben zich drie dezer kooplieden, nadat zij verscheidene jaren in Duitschland handel in menschenhaar gedreven hadden, te New York in Noord-Amerika gevestigd en daarmede binnen korten tijd buitengewoon kapitaal overgelegd. Een dezer nam, schoon nog jong, in 1872 zijn deel uit deze compagnie, huwde 14 Nov[ember] van dat jaar te Bergeik om reeds op zijne lauweren te rusten. Hij stierf te Woensel. Dat jaar dreven nog 9 personen (waaronder één uit Luiksgestel) haarhandel in vreemde landen, zijnde deze in de tweede vorige jaren aanmerkelijk verminderd.

De buitenlandsche kooplieden die in verre landen uit deze streek handel drijven heeten Teuten. De genoemde soort wordt *haarteuten* geheeten, ter onderscheiding der tweede, die met den naam *koper-teuten* bestempeld worden. Waar de benaming *Teut* van afgeleid is, om welke rede en van welken tijd hij aan deze handelaars werd gegeven, kan men niet met volkomen zekerheid bepalen. Het algemeen gevoelen is echter dat het woord *Teut* Duitscher beteekent

en men deze lieden Teuten heeft genoemd omdat zij meestal of bij voorkeur in Duitschland, het land der Teuten of Teutonen handel dreven. De oude Duitschlanders "Teutons, Teutschen enz." worden ook wel *buitenlieden* geheeten⁴²³, op welke laatste benaming het woord *Teuten*, als buiten 's lands handelende, toepasselijk is. "Mogelijk", zegt een schrijver, "beteekent *teut* broeder, want hunne compagnieën zijn oude handelsgilden."

De tweede soort dezer lieden drijft handel in koper, almede in Duitschland, anderen in Holstein en ook wel in het eigenlijke Denemarken. In dit rijk, namelijk te Wisby, woonden reeds in de 14e en 15e eeuw, Hollanders om handel te drijven, sommige met hunne huisgezinnen.⁴²⁴ Met eene vracht koperen ketels op den rug trekken zij door de straten om ze in de huizen te verkoopen. Gewoonlijk geschiedt zulks op crediet en wordt dan het bedrag op eenen vastbepaalden tijd, dat is in Duitschland Sint Martinus (11 November) en in Denemarken 1 Januari opgehaald.

Bij den algemeenen vooruitgang laten de koperteuten in Duitschland, sinds eenige jaren, hunne zware ketels gewoonlijk door eenen wagen op de plaatsen vervoeren en vervolgens naar oud gebruik uitventen. Deze kooplieden ruilen en herstellen ook ketels. Eene andere soort handelaars placht uit deze streek somtijds in Duitschland met eene marsch koper en blikwerk of glas te verkoopen. Ook gingen personen derwaarts om er in de kopermijnen te arbeiden.

De meeste gezelschappen, zoo van haar- als koperteuten, behoorden te Bergeik, Luiksgestel en Lommel. Uit de andere in dezen omtrek gelegen plaatsen vertrokken echter mede soms inwoners die compagnieën of een deel daarvan uitmaakten.

Het jaar of de tijd van den aanvang van dezen eigenaardigen handel te Bergeik of omstreken kan ik, evenmin van de *haar-* als van de *koperteuten* bepalen. Volgens eene overlevering zouden de beide eerste haarteuten uit Eersel vertrokken, in eene herberg te Zeelberg in Hannover des nachts door lieden, welke den teutenhandel op de markt aldaar bespied hadden, overvallen en erbarmelijk vermoord zijn. Zonder te weten hoe lange jaren na deze droevige gebeurtenis

⁴²³ *Geschiedk[undige] aanhalingen over Menapië*, door J. de Smet. 1866.

⁴²⁴ *Navorscher* I. bl. 67.

verloopen zijn, wordt ze nog wel eens door de hedendaagsche oudteuten verhaald.

De teuten zijn tot genoot- of gezelschappen, doorgaans van vier of vijf personen verëenigd. Zij vertrekken gewoonlijk zoodra zij den vollen leeftijd bereikt hebben, doch moeten eenige, doorgaans vijf jaren, bij de compagnie als knecht werkzaam wezen, alvorens zij eigenlijk als lid aangenomen worden en deelgenoot van het bezit der compagnie wezen kunnen.

Huwt een der leden dan verliest hij zijn lidmaatschap; echter wordt deze bepaling sinds eenigen tijd niet meer in acht genomen, zoodat ook getrouwen daaronder gevonden worden. Soms nam een teut eene wederhelft in zijn handelsland en bleef er wonen. Men treft in de landen der teuten familienamen uit het oord hunner afkomst aan.

Om den handel aan de nieuwelingen te leeren, neemt een der leden gewoonlijk één dezer op de reis mede. Eerst na vijf of meerdere jaren plachten de teuten hunne geboorteplaats en familie te bezoeken en komen dan meestal met twee makkers of compagnons, doch sinds het meerdere gemak om te reizen, wachten zij zelden langer dan twee of drie jaren. Bij het verlaten der compagnie ontvangen zij slechts een deel van het verkregen bezit, het resteerende bij termijnen. Natuurlijk gebruikt de compagnie het nog niet uitbetaalde tot haar voordeel.

Schoon vele teuten van niet gefortuneerde familie afstammen, zijn zij bij het verlaten der compagnie bemiddelde zoo niet rijke lieden en genieten later hunne winst doorgaans in het dorp hunner geboorte door eenen zekeren welstand. Ook gedurende hunne overkomst, wanneer zij nog tot de compagnie behooren, leiden zij een deftig of betrekkelijk niet spaarzaam leven. In het algemeen blijven zij nu jonger dan voorheen te huis. De meesten huwen dan, veeltijds onder elkander en met een meisje aanmerkelijk in jaren verschillende. Op vele dorpen heeft menig goed huis zijn bestaan aan eenen teut te danken. De handel der teuten komt meerendeels aan hunne zoons of andere bloedverwanten. *“Zij hebben”,* zegt een schrijver, *“de type van een gansch anderen menschenstam dan de overige Meijerijnaars.”*

Elke compagnie bestaat op zich zelf en vestigde zich in een of ander gewest van Duitschland waar het zijn' kleinhandel dreef en

door geen ander gezelschap gestoord of benadeeld werd. Wie het reglement eener teutencompagnie leest zal erkennen, dat het redelijk en vroom is ingericht. Op de vier hooge feestdagen des jaars vergaderden alle leden van een gezelschap, wanneer zij volgens voorschrift gehouden waren tot de H. Sacramenten te naderen. Zijn de teuten in hunne woonstede of hun vaderland wedergekeerd, dan leiden de meesten een godsdienstig en geregeld leven.

Langen tijd hadden de teuten die zich in den huiselijken- of familiekring ophielden, des winters een' vroolijken dag of een drink- en eetpartij met muziek en dans. Zij verschenen er met hunne zusters, vrouwen, dochters van andere teuten of dergelijke betrekkingen. Jongmans en jonge dochters uit den burger- of koopmansstand mochten almede dit dansfeest bijwonen. Deze bijëenkoms had Maandag na Driekoningen en soms nog één of twee volgende dagen na Driekoningen plaats, de laatste tijden in de herberg *de Keizer*, thans het Ursulinnen-klooster en daarna ten huize van Jozef van den Dungen westwaarts bij de kerk.

Men noemde deze verëeniging veeltijds *de Koopmansgild*. Zij heeft omstreeks het jaar 1815 opgehouden. Vooral ter slechte, voor de teuten ongunstige tijden bleven toen de meesten hunner op deze gildspartij achter.

Om de talrijkheid der Bergeïksche teuten, bestond hier van zeer ouden tijd het gebruik, dat de dienstdoende pastoor of kapelaan in elke mis des jaars den aanwezigen geloovigen de buitenlanders in hunne gebeden aanbeval, met de woorden: "*de gebeden worden verzocht voor die buiten 's Lands gaan.*" Voor hen geschiedde op Driekoningendag de hoogmis, waaronder de tegenwoordige teuten, bij afwezigheid wel ooit een lid hunner familie, namens hen ten offer gingen, dat oudtijds eene tamelijk aanzienlijke som tot voordeel des pastoors opracht, doch met het getal offeraars van lieverlede sedert eene eeuw zoo verminderde, dat ze in 1870 tot enkelen waren ingekrompen.

Op het Hof ging na 1875, op 't Loo sinds 1877 geen teut op dien dag meer offeren. Evenwel wordt, als elders, nog de hoogdienst met Driekoningen voor "*die naar buiten gaan*" opgedragen. Zoo lang Bergeïk slechts éene parochie uitmaakte had deze mis in de kerk op het Hof plaats. Den volgenden Zondag geschiedde in de

kerk op het Loo de mis voor "*die naar buiten gaan*" met het offer hetwelk dan ten voordeele des kapelaans verstrekte. De teuten uit de geheele gemeente verschenen en offerden in die gezegde mis zoowel in die van het Hof als in die op het Loo. Na de splitsing in twee parochieën werd deze mis in beide kerken afzonderlijk opgedragen. Toen geene of slechts enkele personen te Bergeik meer als *teut* ten offer gingen, deden zulks met Driekoningen nog eenige kooplieden en ambachtslieden, die "*buiten de parochie*" hun bedrijf uitoefenden.

In de 19de eeuw, althans tot omtrent 1880, was het getal teuten onder het Loo behoorende grooter dan die onder het Hof. Als een teut bij het offeren op Driekoningen niet aanwezig was, overhandigde hij den pastoor telkens bij zijne komst uit het handelsland een geldstuk voor de opdracht dier mis en het gezegde gebedverzoek.

In 1794 en sommige voorgaande tijden verslapte de handel der teuten. Met den Duitsch-Franschen oorlog in 1870 konden zij hunne affaire schier ook niet voortzetten en alle Bergeiksche teuten kwamen langzamerhand, voor eenigen tijd naar huis. Voor Denemarken en Holstein hield de handel door Bergeikenaren, iets later ook naar Duitschland geheel op.

Sedert verscheidene eeuwen gingen ook, naar het schijnt, uit deze streek mannen in de mijnen van Zweden arbeiden. Die te Dannemora werden in den oudsten tijd voor rekening van den Zweedschen Staat bewerkt. Een Nederlander pachtte deze in 1627 en verkocht ze later. Door verdeeling en uitbreiding behooren deze mijnen, de beste der wereld, aan elf personen.

Behalve de compagnieën in Duitschland en Holstein tot dezen tijd werkzaam geweest, dreven sommige personen uit Bergeik handel, hoofdzakelijk in manufacturen in sommige oorden van Holland, Zeeland en andere vaderlandsche provinciën. Den pak op den rug, gaan deze kooplieden hunne waren aan de huizen rondventen. Er zijn weinige dorpen in onze landstreek, waarin men sedert eenen zeer langen tijd geene dezer handelaren nu en dan aantrof. Tegenwoordig worden er nog op verscheidene plaatsen gevonden. Evenals de gezelschappen of compagniën in Duitschland en Denemarken vormen ook deze lieden onderscheidene verëenigingen, elk uit twee, drie of meer leden bestaande en doorgaans tot dezelfde

familie behoorende of althans ingezetenen der plaats dier compagnie. Zij blijven van Maart tot vóór den winter in hun handelsgewest en keeren elk jaar, na in November de gelden der aan hunne begunstigers geleverde koopwaren ingevorderd te hebben tot hunnen familiekring terug.

Deze laatste soort van teutenvereeniging bestaat thans menigvuldiger in de Belgische dan in onze Meiërijsche Kempen. Zij strekten zich voornamelijk over Achel, Caulille, Exel, Hamont, St. Hubert-Lille, Klein-Breugel, Lommel, Neerpelt, Overpelt, enz. uit. In Duitschland drijven nog alleen de compagniën van Lommel (hetgeen vroeger tot de Meierij gerekend werd) handel, die der andere genoemde dorpen in Holland, waar elk gezelschap in de eene of andere gemeente in een huis eenen winkel opgericht heeft. Deze strekt tot middelpunt van hunne handelsbetrekkingen welke zij met de omliggende plaatsen levendig houdt.

Het verhandelen van wollen, linnen en katoenen ellewaren en manufacturen, het leveren van klaverzaad, beddengoed met toebehoor en andere koopwaren is hun bedrijf, anderen het ontmannen van paarden, kalveren en zwijnen, terwijl eenigen handel in biggen drijven. De eerste of hoofdsoort zijn onder den naam van *Holland-sche Teuten* bekend en genieten eene bloeiënde welvaart, de tweede soort heet men gewoonlijk *beestensnijders* en de laatste *varkens-stouwers*.

De eerw. rector Ch. Creemers geeft in de *Publications du Limbourg*, 1872, p. 112-117 eene goede verhandeling over de Teuten. Aan het begin zegt hij in eene noot: "*Het misbruik dat misschien eenige struikroovers maakten van de Teutenvereeniging heeft den Heer Ecrevisse wellicht aanleiding gegeven om zijnen roman over de Teuten te schrijven.*" enz.

Uit Bergeik en sommige bijgelegen plaatsen dreven in vorige eeuwen ook eenige personen handel in Luxemburg en Frankrijk, meerendeels in taf en andere manufacturen, welke zij met de zoo-genaamde rits of marsch op den rug rondventen. Velen waren haarteut.

Oude lieden verhaalden wel eens het volgende geval uit de acht-tiende eeuw. Een kuiper, Govert of Goyaart Berchmans geheeten,

verstond niet alleen zijn ambacht maar ook de Fransche taal zeer goed, want alvorens zich als kuipersbaas in zijne geboorteplaats te willen vestigen vertrok hij om zich meer in zijn vak te bekwamen naar Parijs en Lyon, zoodat hij van lieverlede de taal van dat land meer aanleerde. Bij zijn dood was hij 9 jaren weduenaar en liet vijf zonen en eene dochter, alle onmondig, na.

Zij heeten naar hunnen ouderdom Cornelis, Jan, Wouter, Francis en Hendrik, en werden kooplieden in taf enz. in het hertogdom Luxemburg of daaromstreeks. De oudste hunner werd later een rijke landbouwer met acht werkpaarden en runderen na rato. Hij huwde eene deftige welgestelde dochter. Hare beide broeders bekleedden in de nabijheid hunner geboorteplaats eene geestelijke bediening.

Onder elkander spreken de teuten eene vreemdsoortige taal welke naar het oud Bourgondisch zweemt en ook *Boergoensch* of *Bergoensch* genoemd wordt. Toch is het geene andere taal dan de Nederlandsche, want constructie en vele andere woorden komen daarmede overëen.

Van de teutentaal laat ik hier een paar proeven, de eerste van het begin der gelijkenis van den verloren zoon, waarnevens het Meiërijsch, de tweede door een Limburger, waartegenover het Hollandsch volgen.⁴²⁵

⁴²⁵ Zie *Noordbr. Volksalmanak* 1841, de Aardbol 3de deel en elders.

Teutsch

Eenen olmste had twee knul-
lens waarvan de snipste tot
zijnen olmste kwiste: olmste
ligt mijne kwint; en de olmste
ligte hem de kwint.

Eenige deemen daarna den
snipste hebbende alles bij den
olmste geligt, spoorde na een
vreemde pie, alwaar hij alle
zijne poen en smets heeft ver-
slenst en opgepoeijt in loensig-
heit en tispelspooren met loen-
se griesen.

Teutsch

Es der olmse kluf nicht mi wilt
brögelen, gift hi de kas aan zin
olmse knulle, un spoort in de
sloorkas. Die olmse mos ro-
berte dan so gut es der olmse
kluf.

Die Kesselfuhrer rolsutten in
goor mit die klufs un brögel-
hadsen, kwintpaen bi nol un
vitse nol, un brögelen vitsen-
hoed un nicht gresiken.

Meiërijsch

Eene mensch ha twee jonges,
waarop de jonkste tot zennen
vajer zeei: vajer lankt me men
part en de vajer langde em ze
part.

Jeenige daogen naoderhand
gonk de klenste, hebbende alles
bij zennen vajer geligt na een
vreemd land, daor ie al zen
geld en goed verslonst en opge-
maakt haai in slechtigheid me
koaije vrullie.

Vlaamsch of Nederd[uitsch]

Als de oude boer (in oud-Pruis-
sen) zijne boerderij niet wil
bestieren, geeft hij ze over aan
zijn' oudsten zoon en gaat hij
het kleine huis bewonen in de
nabijheid der bouwhoeve. De
oude boerin rookt dan zoo
goed als de oude boer.

De Teuten drijven handel in
koper met boeren en burgers,
winnen geld met honderden en
duizenden en dienen God en
niet den duivel.

Hoofdstuk XLV

Oude en tegenwoordige gebruiken

Nieuwjaar

Van de vroegere gewoonten op den eersten dag des jaars bestaan er geene meer, dan dat sommige ingezetenen van het oude in het nieuwe jaar elkander gezelschap houden bij familie, bureu of in eene herberg. Bij het middernachtsuur wordt wel eens buiten een geweer- of pistoolschot gelost. Schieten bij verjaardagen, huwelijksgelegenheden, oudejaarsavond enz. laat zich uit de gebruiken onzer voorouders verklaren. In de vorige eeuwen hadden wel ooit in eenige herbergen danspartijën plaats.

Driekoningen

Men danste op dezen dag somtijds als met Nieuwjaar, doch gewoonlijk namen daar de toen talrijke Teuten hoofdzakelijk deel aan. Men leze het daaraan gewijde hoofdstuk.

Half Vasten

Omtrent dezen tijd plachten de kinderen, vooral van den minderen en boerenstand, eenen klomp of schoen op eene afgezonderde plaats te zetten, opdat "*het Heerke van Half Vasten*" zooals zij zeiden, daarin zijne gift des nachts zoude neerleggen. In de laatste halve eeuw van lieverlede verminderende, heeft dit oud gebruik hier thans zoo goed als opgehouden.

Vastenavond

Eene menigte gebruiken zijn tot op dezen tijd uit het heidendom overgebleven. Gewoonlijk werd een haan gereden, eene kat geknuppeld enz. Dit geschiedde des Maandags of Dinsdags en doorgaans door jongelingen.

Veeltijds werd bij dit eerste spel een haan in eenen bijënkorf geplaatst, waarin een gat was, zoo groot als noodig, om er den hals en den kop van den haan door te kunnen trekken. In dien toestand werd de haan met den korf aan eene koord gehangen, die tusschen twee boomen of palen gespannen was. Blindelings kapte nu elk op zijn beurt met een' sabel naar den kop des haans, en wie hem afsabelde, kreeg den haan in bezit. Gemeenlijk werd deze geplukt, gebraden en door het gezelschap opgegeten, waarvoor in den regel

de winner zoo veel ontving, als daarvoor betaald was. Soms voerde men dit spel uit, met een vogel, die zonder eenig omhulsel bloot aan het touw hing.

Bij het tweede spel plaatste men eene kat in eene dichtgemaakte ton, hangende insgelijks aan eene tusschen twee boomen gespannen koord. Men werpt met eenen knuppel, bij beurten zoo lang, tot de kat dood is of wegloopt. Die zulks veroorzaakt heeft noemt men soms "*kattenkoning*". Het eerste dezer beide wreede spelen is sinds 1/2 en het andere sinds 1/4 eeuw zoo goed als afgeschaft.

Kinderen gingen reeds eenige dagen vóór Vastenavond aan de huizen zingen en versnoepten dan het verzamelde in koffie met wat zij daarbij kochten.

Grooteren of gewoonlijk andere jongens schreven in lateren tijd wel eens briefjes, waarop ze dan iets dergelijks hadden gemeld als: "*dezen heer, teut, boer is aangezongen te Bergeik.*" De jongens verzochten namelijk eene kleine gift aan den voorbijganger en als hij die had gegeven, kreeg hij zoo'n papiertje, hetwelk hem moest dienen, om verder niet meer lastig te worden gevallen.

Tot omstreeks 1815 werden, bijna zoo druk als met kermis, door gehuwden en ongehuwde volwassenen op de drie vastenavonddagen des namiddags en 's avonds in de herbergen danspartijen gehouden, op de beide werkdagen wel ooit tevens des voormiddags.

Men zag vroeger soms, meestal des Maandags, eenige jongelingen met eene door hen getrokken opene kar vóór de huizen, om spek of andere eetwaren te vragen, om daarvan te smullen. Met den rommelpot ziet men thans schier niet meer rondgaan.

Palm - Zondag

Vóór de Reformatie hield men alom een optocht, door oud en jong bijgewoond, waarin Onze Lieve Heer op den ezel het aantrekkingspunt was. Door de geachtste mannen van het dorp werd een ezel op rollen, waarop een beeld des Zaligmakers met een' kostelijken mantel omhangen, voortgetrokken. Mattheus schrijft, dat de kinderen Hosanna riepen. Ook in dezen optocht ontbraken juichende en palmdragende kinderen niet, die al zingende, de toepasselijke liederen, soms den heelen dag door het dorp bleven trekken. Niets

van zulke plechtigheden geschiedt hier sinds eeuwen meer. De op dien dag in de kerk gewijde Palm wordt meerendeels nog gebezigd om op de akkers te steken.

Paschen

Gelijk in andere plaatsen der Meiërij, bestaat hier nog het gebruik van den omgang om eiëren door den pastoor en schoolmeester aan de huizen. Vóór de reformatie was dit eene vaste gewoonte en later bleef de gereformeerde meester dit gebruik onderhouden, als afkomstig van het kosterschap, waaraan vóór de hervorming deze omgang verbonden was.

Op één der Paaschdagen verzoeken familieleden, vrienden of buren elkander op de Paascheiëren.

Pinksteren

Geene der oude gebruiken van deze feestdagen zijn hier tot onzen tijd in zwang gebleven, dan het Pinksterbloemzingen. Jonge meisjes doen eenen tocht langs de huizen, om al zingende in hunnen korf eenige centen of eiëren te verzamelen, die ze later versnoepen. Een dier meisjes, in 't wit gedoscht en met bloemen opgesierd, heet *de Pinksterbloem*. Thans hoort men van deze, vóór eeuwen met deelneming gevierde gewoonte, in deze gemeente niet meer, tenzij somtijds nog op het gehucht Weebosch; ook o.a. in de daaraan grenzende en op 1/2 uur gelegen gemeente Luiksgestel.

Sint-Jan

Daags vóór het feest van den H. Johannes den Dooper maken huisgenooten, gewoonlijk de jonge dochters, eenen schoonen bloementros en hangen dien boven de voordeur of de vensters langs de straat. Dit gebruik, wellicht zoo oud als het christendom, wordt in zeer vele landen der wereld onderhouden. In dit dorp is het minder algemeen, dan in eene menigte andere plaatsen onzer landstreek. Sommige personen maken zelfs wel drie fraai geschakeerde bloementrossen en versieren daarmede het venster boven de deur en ook wel andere deelen van den vóórmuur.⁴²⁶

426

Zie mijne *Volksgebruiken en Gewoonten*, Brecht 1898, St. Jan, blz. 40 en het *Zondagsblad van het Centrum* van 26 Juni 1899, De Sint-Janstros.

Welëer was schier in alle katholieke landen het feest van den H. Johannes een verplichte heiligdag. Zulks was hier te lande almede het geval tot in de laatste helft der 18e eeuw, toen alleen de verplichting tot mishooren bleef bestaan. Later noemde men zulke dagen nog eenigen tijd "*dagen van devotie*". Sint-Jan is in tal van parochiën de patroon der kerk. Op zijnen naamdag zong men evenals met Kerstmis in de elfde eeuw drie missen. Te Rome celebreert men middernacht dan nog missen.

Er bestaan hedendaags ook andere godsdienstige en wereldlijke gebruiken (elders door mij geboekt) ter eere van den geliefden, zeer grooten Heilige. Het branden van het Sint-Jansvuur is op verre na niet afgeschaft. - Bij het verlaten van Lourdes, op de belangrijke pelgrimsreis in 1890, zagen enkelen onzer, die nog in den avond van 23 de miraculeuse Grot bezochten, in de verte eenen troep lieden in het gebergte met brandende flambouwen, op weg om op eenen berg het Sint-Jansvuur te gaan ontsteken.⁴²⁷

1 April

Het aloude gebruik iemand *in den Pril te sturen*, houdt thans weinige personen meer bezig. In vorige eeuwen vond de deftige zoo wel als de mindere stand genoeg in gekke vertooningen van velerlei aard, het zenden van bespottelijke geschenken of het laten doen van belachelijke boodschappen. Hedendaags blijft het bij meer onschuldige grappen.

1 Mei

Van eene menigte vermaken en gewoonten uit het heidendom, nog lang door de christenen in stand gehouden, bestaat hier alleen de zeer afslijtende gewoonte om den eersten Mei een tak op het huis te planten. Jongelingen staken vroeger in den nacht van den laatsten April op den eersten Mei zoo veel takken op de daken als er huwbare meisjes in dat huis woonden.

Deze takken hadden eene verschillende beteekenis en waren in alle landstrekken niet juist dezelfde. Hier beduidde een berketak eene deugdzame of geachte dochter; een mast of den de beste of onbesprokene, omdat de den altoos groen is; de lichtzinnige deerne, op wier leven eene smet kleefde, ontving een dorre tak; de dartele meid die men eens of meermalen voor den gek had gehouden,

⁴²⁷ Zie mijne *Reis naar Paray le Monial en Lourdes*, hs blz. 46.

kreeg eene stroopop, de rijke, trotsche boerendochter soms een' vogelverschrikker, de sulachtige of wispelturige meid eene bies; de behaagzieke, die er meer minnaars op nahield, een pruime- of kersetak; terwijl zij, die terecht of ten onterechte als eene toekomstige Xantippe gebrandmerkt werd, zich met een doornstruik moest tevreden stellen. Deze beide laatste zinspelingen gelden echter meer te Oerle, Veldhoven enz. dan hier.

De gewoonte om Meinacht de deuren van de woningen der huwbare meisjes te versieren, heeft nog wel in eenige dorpen dezer streek, doch niet in deze gemeente plaats.

Tot omstreeks 1820 is hier de Meikes-kermis gevierd. Men ging namelijk den eersten Zondag van Mei, doorgaans eerst na het Lof, ten dans; want dan werd in eene of meer herbergen "*speul*", dat is vioolmuziek gehouden, als met de gewone jaarkermis. In 1847 is in de beide kerken - Hof en Loo - de eerste maal de maand Mei, godsdienstiger dan eene andere of meer dan te voren gevierd. Het beeld van Onze L[ieve] Vrouw stond de eerste maal, prachtig versierd, uitgesteld, welke gewoonte tot hiertoe in zwang bleef. Op eenige dagen der maand geschiedt tegen den avond Lof en op de andere dagen bidt men den Rozenkrans. Ook is het gebruik toegenomen, om in de huizen een versierd beeld der H. Moeder Gods te plaatsen.

Kermis

Van ongemeen langen, waarschijnlijk van den eersten tijd is alhier de kermis op den eersten Zondag in September begonnen en eenige (gewoonlijk vier) achterëenvolgende werkdagen voortgezet. Nergens werd vroeger, tot ongeveer 1850, dit jaarfeest met meer vreugde en genoeg in de omliggende dorpen, dan in deze gemeente gevierd. Jongmans en jonge dochters gingen van den morgen tot den avond in de herbergen, waar te dien einde de viool bespeeld werd, ten dans.

Een gezelschap dezer ongetrouwde kermishouders bestond gewoonlijk uit 20 tot 40 paren. Reeds lang vóór de kermis aanving werd over hunne aanstaande pret gesproken. Bij onzen tijd is het geregeld kermishouden dier compagniën vervallen en het dansen op de wijze van voorheen, alhier sinds omstreeks 1885 opgehouden. In 1883 hielden nog zeven herbergiers één of meer muzikanten in

verschillende wijken of buurten als: drie in het Eind, twee in de Broekstraat en twee op Weebosch. Burgerlieden hadden zich in de laatste jaren, reeds van lieverlede meerendeels aan dit kermishouden onttrokken.

Sint-Maarten

Tot 1847 is hier in gebruik gebleven om op den vooravond van den H. Martinus een vuur te branden. Op genoemden dag werden de daartoe te bezigen brandstoffen, die doorgaans gereed werden gehouden, aan de huizen opgehaald. Weigerde men iets te geven, dan betoonde de troep soms eene te groote vrijheid door eene of andere mede te voeren, of wel door een boom uit een bosch te vellen, waartegen dan de brandstoffen opgestapeld werden.

Het Hof of de buurt van het dorp brandde van ouds het Sint Maartensvuur op eenen heuvel in de Bergerheide. Al de volkrijke gehuchten of rotten stookten een vuur, de een in de heide, een ander op eenen ledigen akker. Menigmaal gebeurde het, dat men na den afloop onderling of met eene andere buurt twist kreeg, of dat sommigen de kleederen en ledematen met de brandende fakkels verschroeid werden.

Te Veldhoven o.a. zijn de St-Maarten-toortsen nog heden (1896) bij de kinderen zeer druk in zwang.

Sinter Klaas

Men maakt den kleinen kinderen wijs, dat Sint-Nicolaas alle jaar met zijn knecht en paard rond rijdt, om des nachts wat lekkers, speelgoed of iets anders in huis te brengen. De kinderen plaatsen hierom eenen schoen, klomp of ander voorwerp in eenig vertrek, waarin dan Sinter-Klaas, zonder door iemand der huisgenooten bemerkt te worden, zijne gaven vóór den dageraad gestort heeft. De gewoonte onder de volwassenen om elkander met Sint-Nicolaas een geschenk te bezorgen, was hier tot voor eenige jaren slechts onder burgerlieden of voorname personen in zwang. Thans is zij, langzamerhand toenemende, reeds onder alle standen doorgedrongen.

Sint - Thomas

De schoolkinderen sluiten des morgens den Meester uit de school, waarin eenige der grootste jongens post hebben gevat. Komt de onderwijzer aan de schooldeur, dan houden de jongens zich in het

begin, alsof zij hem niet kennen en willen niet opendoen, eer hij beloofd heeft hen op een of ander te onthalen. Dit is op het Hof van onheuglijken tijd in het schoollokaal geschied.

Het gebruik der uitsluiting zinspeelt wellicht op de ongeloovigheid van den apostel Thomas. Tijdens de reformatie hadden de Staten van ons Land dit gebruik ook al onder de superstities opgenomen. De meester weigerde in 1774 de gewone biertractatie, maar hiermede namen de leerlingen, wellicht door hunne ouders en andere inwoners gesteund, geen genoegen. Zij grondten hun recht op het aloud gezegde, dat de Meester voor de vergoeding van het tracteren de asch van de turf, enz. ontving. Schepenen der dingbank besluiten ten voordeele der scholieren.

Volgens eene conditie van 11 April 1775 is de asch, enz. in het openbaar ten bate der scholieren verkocht. Men herinnere zich het destijds bestaande gebruik om in de scholen onder schoorsteen of schouw een vuur te onderhouden, waarin hoofdzakelijk turf (en zoogenaamde klot) door de ouders of de gemeente geleverd, gebrand werd. Te dien tijde en ook nog veel later bevonden zich onder de schooljongens des winters oudere en grootere dan tegenwoordig, soms volwassenen.

Zooals bekend is, bezochten destijds in den zomer weinige kinderen de school en kwamen de oudere er des winters slechts voor korten tijd, wanneer aan het landbouwwerk niet veel behoefde verzuimd te worden. Het aloude gebruik, om den Meester buiten de school te sluiten, totdat hij beloofd had de kinderen te onthalen is alhier, alsmede in de meeste andere dorpen dezer provincie, tot vóór eenige jaren in zwang gebleven. Meester beloofde nog jaarlijks eene halve ton bier, hoewel er wel eens gefluisterd werd, dat de maat niet medeviel.

Op Sint-Thomasdag werd het bier, onder groot genoegen, doorgaans in twee, drie of vier malen des namiddags gedronken. Thans geniet de Meester nog wel eenige kleine voordeelen; doch de tractatie is zoo goed als vervallen. Hij gaat met de leerlingen op dien dag of op eenen anderen in optocht door sommige dorpsstraten.

Bazen of andere huisgenooten buiten de deur te sluiten, is hier weinig in gebruik.

Hoofdstuk XLVI

Aloude parochiekerk. De verschillende deelen van den bouw en de veranderingen.

Waar de uit het heidendom alhier bekeerde Christenen hun bedehuis of kerk bezaten is onbekend. Het stond niet onwaarschijnlijk terzelfder plaats van de nog bestaande parochiekerk, tamelijk hoog op het Hof gelegen. Deze heeft eene kleinere, wellicht Romaansche kerk en geheel of meerendeels uit tufsteen gebouwde kerk vervangen. De fundamenten bestonden grootendeels uit stukken ijzersteen en keiën van verschillende grootte, zooals deze streek er immer genoegzaam aanbood.

Bij betrachtning der huidige kerk boven het verwulf van den gevel die koor en schip scheidt, ziet men duidelijk de kalklijn aangegeven om het dak dier gewezen kerk dicht te maken. Eveneens is aan dien gevel tusschen koor en kruisschip nog zichtbaar hoe deze naar het dak dier vroegere kerk verdund of afgesneden is. Van den nok der vroegere kerk tot dien der tegenwoordige bespeurt men een verschil of eene verlaging van 2 1/2 M.

De nog voor verreweg het grootste en aanzienlijkste deel bestaande parochiekerk, het offer onzer voorouders, behoorde weléer en tot het midden der 17de eeuw, tot de ruimste en prachtigste kerken der Meiërijsche Kempen. Zij zal alle toenmalige kerken in dit kwartier, behalve de beroemde Sint Pieterskerk te Oirschot, overtroffen hebben.

Men neme in aanmerking dat mijne Geschiedenis reeds vóór de verlenging der kerk in 1893 geschreven werd. Deze parochiekerk van Bergeik is een sterk gotisch gebouw, minstens in drie verschillende tijdstippen gesticht. Hoezeer hiervan geene aantekeningen bekend of aangetroffen zijn, kan men het koor tot de eerste helft der 14de, de beide kruispanden tot de 15de en het schip tot het begin der 16de eeuw brengen. Muren, steunbeeren, vensters, steenen enz. dezer drie kerkdeelen zijn ook niet volkomen gelijkvormig. Van de genoemde en andere deelen volgt nu eene verhandeling.

Het priesterkoor

Binnenmuurs heeft het eene breedte van 8, eene lengte tot aan de driezijdige sluiting of absis van 8,5 m, terwijl deze versmalling nog 2,3 meters bedraagt. Het is dus 10,8 meters lang. Inwendig bestonden in de muren groote nissen of beter gezegd arcaturen, waarvan vier ter noordzijde; in de tweede, ten westen beginnende was de deur welke toegang tot de gerwekamer of sacristie gaf. Ter zuidzijde zijn drie nissen.

De koorsluiting bevat er geene meer. Zuidoost, ter rechterzijde van het altaar bestaat eene soort kleinere nis, in den muur gespaard, alwaar voorheen de priesters alvorens zij de Mis opdroegen de handen wiesschen. Thans zijn daarin weder de ampullen, een blaadje en lavaboketeltje voorhanden. Zulke nis in elke oude kerk bestaande werd in lateren tijd veelal dicht gemetseld.⁴²⁸

Het sterk steenen verwulf bestond uit gewone, groote baksteen en aan die der muren gelijk. Hunne ribben of graden waren in plaats van baksteen uit tuf en zwaren, grauwen zandsteen samengesteld. Uit den voorsten of westelijken boog ontsproten twee graden of afdeelingen, uit den tweeden drie, uit den derden en vierden elk twee. Op twee plaatsen eindigden deze bogen met eenen sluitsteen.

Op den eersten was vermoedelijk God den Vader, op den tweeden den Zoon; naar den onderkant afgebeeld. De voorste weegt p.m. 30, de volgende 25 kilo. Van deze figuren is thans niets meer te onderscheiden, dewijl deze sluitsteenen sinds 1855 (zie op dat jaar) in de opene lucht liggende, verweerd zijn. Door deze sluitsteenen zijn nog de gaten tot verbinding der ribben, in den grootsten twee, in den anderen drie.

Bij eene breedte van 12 cent. hebben de baksteen en de muren en het verwelfsel eene lengte van 20 centim., zijnde de dikte van het verwulf. Dit begon tusschen de vensters met hun onderdeel gelijk, en eindigde op acht consoles, elk door een menschenhoofd, alle van elkander verschillende, versierd. Het bovenste deel der bogen of het verhevenste des verwelfsels naderde de houten balken welke de bovenëinden der zuid- en noordmuren met elkander verbinden.

⁴²⁸ De zeer Eerw. geleerde heer Van Heukelom geeft in het *Gildeboek* (mij verëerd) II, blz. 53-66, eene verhandeling over de Piscina.

De muren van het koor bereiken eene hoogte van 9,70 en eene dikte van 0,7 meter. Bijna overal bevatten deze bij zes lagen er twee van tuf veelal drie centimeters lang en telkens twee lagen van deze op elkander. Deze steen moest op zeer verren afstand per as en veelal door moeielijke of ongebaande wegen door onze vaderen aangevoerd worden.

Ongeveer 3 M. boven den grondslag (aan de buitenzijde) of de oppervlakte loopt rond het koor eene uitstekende tuflaag op welke de vensters beginnen. Hieronder zijn de muren echter geheel van gebakken steen. Van dezen zijn om de 13 lagen er twee van tuf in 't midden van den gevel aan de westzijde.

Het koor had vijf spitsbogige vensters, alle gelijkvormig, namelijk twee aan de zuidzijde en één in iedere verdeling der sluiting. De vensters zijn 6 m. hoog en 1,4 breed. Men vond geene vensters aan de noordzijde, omdat bij den bouw van het koor tevens de gerwekamer gemaakt is.

Steunbeeren met drie snijdingen staan er twee aan de zuidzijde, waarvan de eerste ongeveer 5 m. van den westelijken hoek, voorts een bij elk vak of verdeling, zoodat er zamen vijf aanwezig zijn. In het onderste deel zijn ze vier steenen lang en 3 1/2 breed. Alle reiken tot bijna het bovenëinde der muren.

Aan den tot den nok opgetrokken muur tusschen koor en schip, die eene dikte van 0,45 m. heeft, kan men besluiten, dat eerst van de gewezen Romaansche kerk alleen het koor door een grooter en veel hooger vervangen is. De koren der oude Romaansche kerken waren meestal rond gesloten en in evenredigheid kleiner dan die van eenige eeuwen later.

In den gezegden muur werd bij het bouwen van het tegenwoordig koor, hetwelk hooger was dan de Romaansche kerk, eene boven platgesloten deur van 2 m. hoog en 0,6 breed aangebracht, den drempel met het plafon van 't koor gelijk en dienende om op dat der toen nog niet verbouwde oude kerk te komen. Bij het afbreken of vernieuwen van deze in de 15e eeuw moest die deur vervallen, waarom ze met baksteen (naar de koorzijde niet volkomen) werd dicht gemetseld. Ten einde boven het gewelf der huidige kerk (namelijk de zij- en schippanden) te kunnen geraken en later ook bij

het er geplaatste uurwerk, is eene opening van 1 1/2 m. hoog en 0,6 m. breed door dien gevel muur gehakt.

Bij nauwkeurige beschouwing boven 't verwulf ontwaart men hoe de vorige kerk gestaan heeft, zoodat de gevel tusschen 't priesterkoor en kruisschip nog duidelijk de kalklijn doet zien om het dak tegen dien gevel dicht te maken. Eveneens is aldaar nog zichtbaar de gevel tusschen het oorspronkelijke koor en kruis naar het oude dak van die kerk. Er zijn consoles van ruim 1 M. lang op de vier hoeken van het kruisveld.

De gerfkamer of sacristie

Zij stond in den noordoostenhoek van het noorderzijpand, waar koor en beuk verbonden zijn. Allerwaarschijnlijkst is ze tegelijk met het koor en het nog aanwezige traptorentje gebouwd. Van het noorden naar het zuiden zal hare lengte 5,8, de breedte van het oosten naar het westen 4,9 m. bedragen hebben. Zij was in twee vertrekken wellicht verdeeld en van een' steenen verwulf voorzien, welks breedte tegen den koormuur men in 184[?.] nog bemerken kon. Zie ook art. Raadhuis: de nieuwe Sacristie op 't jaar 1890.

De traptoren of wenteltrap

Te gelijken tijd met koor en sacristie is een vierzijdige traptoren hooger dan de koormuren gebouwd. Er bevinden zich drie zijden ter noord- en oostzijde, doch aan de beide andere zijden werden de muren door koor en gerfkamer begrensd. Door de muren van den wenteltrap loopen, op gelijken afstand als beide genoemde gebouwen, tufsteenen van dezelfde soort.

Uit de sacristie verleent eene ovale of langronde deur toegang tot den wenteltrap, die uit 36 van steen door hout overdekte treden, tot de hoogte der muren reikende, bestaat. In den westmuur gaf eene deur of groot gat toegang boven het verwulf der sacristie. Deze rond gedekte deur bevatte slechts eene hoogte van ruim 1 1/4 meter en is, behalve eene kleine opening, reeds zeer lang dicht gemetseld. In de drie zijden van den wenteltrap zijn evenveel langwerpige gaten of openingen, namelijk in elke zijde, één aanwezig.

Bereikten de muren van den wenteltrap bijna de hoogte van die aan het koor, bij de kerk restauratie in 1890 zijn deze bijna twee meters hooger opgetrokken. De spits of helm is 5 meters hoog gebouwd.

Met het kruis bedraagt de traptoren thans eene hoogte van 14,3 meters en zal hij weder zijnen oorspronkelijken toestand naderen. Afzonderlijk is thans de muur 11,8 en het versierd kruis 2,5 m. Oudtijds is ook eene soort deur of opening in 't bovendeele des traps geweest, welke niet hersteld is, als zijnde tot hare bestemming niet meer noodig.

Traptorens moeten er van de vroegste tijden, overal waar gebouwen van aanzienlijke hoogte gesticht werden, geweest zijn. Tot het plaatsen van eene kleine klok konden ze ook dienen of er toe ingericht worden. In den eersten tijd hing men de klokken laag, daarna op de daken der kerken, vervolgens in de torens.⁴²⁹

Onze traptoren staat met de onderste deelen, vroeger geheel, thans gedeeltelijk buiten de sacristie, daar de tegenwoordige eenen grooteren omvang dan de aloude heeft. Beklom men voorheen den wenteltrap uit de eerste afgebroken sacristie, zoo geschiedt zulks sinds 18[.?.] weder. Ten platten lande vindt men schaarser een kerkgebouw, tegen welks koor, als aan 't onze, een traptoren gezien wordt.

De kruispanden

Hiermede is in het eerste of 1/4 der 15e eeuw, vermoedelijk in het jaar 1422 begonnen. Immers hertog Jan IV van Brabant vergunt den ingezetenen van Bergeik bij opene brieven, dato 20 April 1422 zoo veel hunner heidegronden te verkoopen of als erfcijs uit te geven als benoodigd is om de parochiekerk te vergrooten, te versieren en eenen toren te bouwen. Of met dezen laatsten dien aan de westzijde der kerk gestaan hebbende, of het torentje op de kerk bedoeld is, blijkt nergens.

Niettemin mag men daarmede dien boven de kerk verstaan, hoofdzakelijk, omdat wel vroeger een toren aan de westzijde der kerk gebouwd zal zijn, die de nog in 't luidhuis aanwezige zware klok getorcht zal hebben. Deze is in 1367 gegoten. Het duurde veel langer dan eene eeuw alvorens de kerk voltooid was. Oorlog, pest en dure tijd deden meermalen den voortgang van den bouw staken en de macht ontbrak eindelijk, wegens geldgebrek, hem te volmaken. De inwoners wendden zich hierom tot het toenmalig Hof

⁴²⁹ Zie over trap-, wacht-, verdedigings- en klokketorens Van den Bergh in *Publications du Limbourg, VIII*.

(landsbestuur) om 100 bunders hunner *gemeijnte* of zooveel noodig is te mogen verkoopen of *t' erve* uitgeven tot volmaking van het *zeer schoon cruijswerck* door hunne vaderen begonnen en tot voltooiing der kerk.

De keizer gelastte hierop zijnen rentmeester met een nauwkeurig onderzoek en bevond, dat alle inwoners van Bergeik met den verzochten heideverkoop instemden enz., waarna den laatsten Juni 1525 de Keizerlijke bewilliging volgde. - Van deze en die van 1422 geef ik de uitvoerige afschriften onder 't hoofdstuk **Verkoop van heide**. Zij werden op 't Rijksarchief te Brussel genomen.

De beide kruispanden zijn, behalve de inwendige nissen en eene deur in 't zuiderpand, aan elkander gelijk en zeer fraai. Vooral kan dit van het venster, wat eene aanzienlijke groote beslaat en in den gevel pronkt, gezegd worden. Meerdere vensters bevonden zich nimmer in de zijpanden, hetwelk ook niet noodig is, wegens voldoend licht in de kerk. Evenals de andere vensters in de kerk beginnen de beide genoemde boven het cordon.

Eene sierlijke nis vertoont zich tusschen het venster en den nok in den 18 meters hoogen gevel. Buiten staat aan de twee hoeken van elk zijpand een zware dwarsbeer. Er werden tevens vier beeren aan ieder kruiskoor gebouwd, namelijk twee aan de oost- en twee aan de westzijde. Een dezer, die aan het noorderpand, is reeds lang weggebroken en met den muur vereffend, waarschijnlijk bij het ruimen of verbouwen der gerfkamer, die zich tot dezen steunbeer had uitgestrekt.

Ook aan een' steunbeer van ieder kruispand zijn duidelijke sporen en bewijzen te zien, ook [dat] de tegenwoordige panden van het schip later dan de kruispanden gebouwd zijn, hoewel deze zonder tuf werden opgetrokken. Aan de beide zijden der deur, welke in het rechterzijpand bij het bouwen is aangebracht treft men, tegenover elkander, er een weinig aan. De gewone goed gebakken steenen der muren zijn 22 cent. lang, 9 breed, 5 dik.

Onder de vensters loopt uitwendig een cordonband, doch niet inwendig, hoewel er aldaar ook een bij de restauratie in 1888 is daargesteld. Alle steunpilaren buiten de kerk hebben in 't beneden-deel evenals de muren twee banden. Hierboven prijkte eene driezij-

dige zuil welke zich tot in 't bovendeel dier pijlers verheft. Aan twee zijden bevond zich een beeldje of eene andere figuur, uit dezelfde stof als de gewoone baksteen. Dit beeldwerk was te eeniger tijd verwoest, zelfs van enkele beeren de gansche zuil afgehakt. Thans is die plaats door pinakels hersteld.

De gezegde deur, ongeveer 2 1/2 m. hoog, anderhalve m. breed, draagt boven een' spitsvormigen boog in den muur, doch binnewaarts is deze, zooals ook de deur platrond. In Nov[ember] 1873 is ze er uit genomen, de opening dicht gemetseld en bij de jongste restauratie aldus gebleven. Men trof deze oude deur ter zuidzijde nabij den hoek van den westkant. Elk zijpand meet, van 't westen naar het oosten, negen, dat van 't zuiden in de richting naar het noorden dezelfde lengte. Ik heb in mijn Werk de kerkoriëntatie genomen.

Twee muren der kruispannden hebben groote nissen. Men vindt er geene in den oostelijken muur. In het zuidpand onder het venster zijn er vier, waarvan de bouwmeester twee smaller dan de andere maakte, omdat hij in dien muur de genoemde deur aanbracht. Zes langwerpige bevinden zich in den westmuur van dit pand, namelijk drie onder en even zoo veel boven deze.

Het noorderkruispand heeft onder het venster vier gelijkvormige nissen, de westzijde in het bovendeel twee, beneden drie, van welke laatste één naar de schipzijde breeder was gebouwd en waarschijnlijk versmald toen daar het zijpand van het schip werd gebouwd.

Ook de onregelmatigheid welke in den boog, tusschen 't kruispand en schip tot 18[.?.] gebleven is, versterkt het vermoeden, dat de kruispannden vroeger dan de tegenwoordige zijpannden aan het schip zijn gebouwd. De benedenste nissen der kruispannden hebben eene hoogte van 2 1/2, eene breedte van 1,7 m.; ze zijn plat, doch de bovenste spits gesloten.

In den oostelijken muur, bijna in den hoek naar de noordzijde van het noordkruispand, ongeveer 1/2 m. boven den vloer, wijst eene drooge plek van circa 1 m. lang en breed aan, waar oudtijds eene nis, kastje of iets dergelijks zich heeft bevonden. De zijden en vorm wijken van eene gewone nis en ook van eene piscina of lavabo af. Aan den buitenmuur is nimmer iets van deze toegemetselde plaats

te bespeuren geweest. Sedert de laatste muurbepkeistering is ook weinig naar de binnenzijde der kerk daarvan zichtbaar.

Zooals de kerk in 't midden der 17e eeuw bestond bereikten de beide zijpanden dezelfde lengte als het schip, weshalve de frontgevel van den toren met de voorste muren der zijpanden evenwijdig was. Deze panden hadden vóór het gezegde jaar, gevolgelijk eene zooveel meerdere lengte als die van een der gewezen torenmuren.

Het schip

Hier van en ook van de zijpanden is in 1650 een zeer aanzienlijk gedeelte, door des torens val, beschadigd weggebroken. Blijkens eenen hoekpilaar of steunbeer, waarvan nog een deel tot aan de grondoppervlakte niet uitgegraven werd, heeft eenmaal het schip de lengte van 28 en de geheele kerk 29,47 meters bereikt. Zooals uit het tot hiertoe behandelde is gebleken komt men tot de aanzienlijke lengte welke de kerk vóór het midden der zeventiende eeuw bedroeg als volgt : koor 10,8; dikte van den boogmuur 0,67; schip van 1650 tot 1893, 17 m.; verlenging in 1893 met zes en het deel wat niet bijgebouwd of verlengd is, oogenschijnlijk vijf meters.

De geheele breedte, waaronder de kruispanden, is 27,50 m., die van het rechterpand of de zuidzijde des schips tot aan de kolommen 2,5 en die van het linkerzijpand 2,6 m. De zijmuur van het zuidpand is 6, die van het noorder 5,20 m. hoog. In het zuiderpand bevonden zich in evenredigheid van het staand gebleven deel der kerk vijf vensters als: twee in dit gedeelte, twee in het nu gebouwde en één in het niet bij gebouwde. Er waren drie dakvensters, zijnde één in elk der drie deelen.

Terwijl in den noordelijken muur der beuk geene tuflagen aangetroffen worden dan vijf lagen in de onderhelft en den cordonband ziet men 15 lagen van dezen natuursteen op verschillende plaatsen van 't zuidpand. Zoo zijn in het benedendeel bij drie lagen baksteen twee lagen tuf boven elkander, hooger vindt men vijf of meerdere lagen gewone steenen naast elkander.

Drie aan elkander gelijke beeren met twee banden versterken den muur; gevolgelijk stonden er oudtijds zeven. De noordmuur draagt aan het behouden deel drie beeren, de middelste zonder cordonband, de twee overige elk twee. Het hersteld deel bekwam er twee, weshalve er oudtijds zeven zullen geweest zijn. De band door de

twee beeren is evenredig aan dien in den muur, die 20 cent. lager dan in de kruisarmen aangebracht is. In ieder der drie dikwijls genoemde deelen moet een venster geteld worden, 2,5 m. boven het dak met ommuurden fraaiën trapgevel uitstekende. Getal en vorm der dakvensters komt met die der zuidzijde overëen.

De drie schipbeuken zijn gezamenlijk 14,6 m. breed. Zij werden voorheen door twaalf kolommen in twee reiën geschraagd en hebben eene dikte van p.m. 1 m. diameter. Onder en boven bezitten zij een' tufsteenen band, sommige van breuksteen, de basementen zijn achtkantig. De beide kolommen die de kruispanden van het schip scheiden bezitten aan twee zijden eenen platvormigen pilaar, waardoor deze kolommen zwaarder en sterken dan de overige zijn.

Van de kapiteelen der kolommen bestaat ook eene dergelijke versterking waarop de schraagband der balken, welke de bovenmuren van het schip verëenigen, dragen. De baksteenen der kolommen zijn opzettelijk aan de buitenzijden bij hunnen vorm rond gebakken.

In een' pilaar aan de noordzijde ontwaarde men bij de jongste restauratie eene soort nis welke weder toegemetseld werd. Zoo is ook boven een paar pilaren aan die zijde eene onregelmatigheid van de andere kapiteelen gelijkvormig gemaakt. Dit is ook geschied met de bogen tusschen de kruis- en zijpanden, welke ontstonden toen deze laatste gebouwd zijn en waarvan bezijden en boven de onëvenheid zichtbaar was gebleven.

De verandering van den boog die koor en schip scheidt is aanmerkelijker. De steenen zijn kleiner dan die van 't koor, 2 1/2 stuks maken de muurdikte uit. De rondboog is nu spitsboog en 2 m. hooger, namelijk tot het koorverwulf en het verhevenste der muren van de kruispanden vergroot. Om dit werk te verrichten zijn aan de beide kanten des boogs vele steenen uitgehakt en met gewone, hedendaagsche bijgewerkt.

Terwijl de oude boog ongeveer in het midden, consolvormig aangezet was en rond sloot, is nu deze ook van die hoogte effen en spitsvoudig gebouwd. Van de sluiting des boogs of de kroonlijst bedraagt de muur tot aan het schiplafon eene hoogte van 3 meters. Aan verscheidene bogen en nissen in de kerk waren de zijden

hoekig of effen gebouwd, thans zijn ook deze schuine en aan de andere gelijk gehakt.

Zware eiken balken boven de kolommen verbinden onder het plafon de muren van het middenschip. Zij hebben eene lengte van 15,4 en eene dikte van 0,3 m. Een der drie in het staand gebleven deel is in 1650 voor de helft in diens muur gemetseld welke helft daardoor verteerd werd. Hij is thans door een' nieuwen grijnen balk vervangen. Bij de volle lengte der kerk hebben er zich zeven balken bevonden. Het aantal bogen tusschen de kolommen bedroeg zeven.

Behalve een gedeelte dat kerkwaarts zichtbaar bleef, was door den frontgevel in genoemd jaar, de kolom van den linkerkant staande, ingemetseld. Eene kalklaag of witsel van misschien derdehalve eeuw oud had ze alzoo tot nu behouden. De kolom er tegenover ter rechterkant was blijkbaar, bij de verkorting der kerk of des torens val, vernietigd of meerendeels gehavend. Naar de binnenzijde der kerk was toen op hare gewezen plaats weder de kolom in den vorm als de andere kolommen tegen den voorgevel gemetseld.

Aan het bovenëinde der eerste of zwaarste kolommen bevond zich van ouds aan elk een houten smal paneel, kort na 1800 vernieuwd en beschilderd. Tevens werden er twee dergelijke doch kortere daartegenover onder of naar de zijde van het kruisgewelf aangebracht.

De nok der kerk is 18 m., het torentje 11,5, waaronder het boven-deel van het kruis begrepen is, hoog, zoodat de geheele verhevenheid boven de tegenwoordige grondoppervlakte 29,5 m. bedraagt. Oorspronkelijk was de nok door zware Namursche tweezijdige hardsteenen van 0,35 m. lengte en 0,15 m. breedte gedekt. Omstreeks 1860 zijn deze er af genomen. Vele waren niet meer aanwezig. Een deel is toen als stoep vóór de deur der in 1840 gebouwde school gelegd.

Het dak van het schip, oudtijds tweevoudig, zal bij de eene of andere vernieuwing onder één kap gebracht zijn, doch in 1889 is elk zijpand weder onder een afzonderlijk dak gebracht en de muur boven de kerkpilaren ter hoogte van ongeveer 1 m. zichtbaar geworden.

De westelijke muur of frontgevel is uitstekend sterk gebouwd. Deze werd van oude gewone baksteen van drieërlei vorm, waaronder buitengemeen veel stukken en hechten mortel samengesteld en kon niet dan moeielijk afgebroken worden. Zulks is in 1893, na een bestaan van 243 jaren geschied. In deze kolossalen gevel trof men zes versnijdingen of cordonbanden en in het geheel slechts vier lagen tuf.

Tot eene hoogte van 3 m. boven den grond behield hij eene dikte van 0,80 m., welke eenige malen verminderde en op den top nog 0,50 bedroeg. De bovenste lagen bestonden uit eenigszins weeke of slecht doorbakken steenen. Oorspronkelijk is de gevel zonder vensters gebouwd. Alleen in het bovendeel bevond zich een rond venstertje, hetwelk later, smaller dan de muur werd toegemetseld. Onmiddellijk hieronder was in tufsteen het jaartal zijner daarstelling 1650 gemetseld.

Beneden dit was, ten einde meer licht op het zangkoor te erlangen, in 1826 een rondbogig venster, 2 1/2 m. hoog, 2 m. breed geplaatst; de ruiten waren middelsoort naar de wijze der toenmalige en latere glazen in de burgerhuizen. Het bovenste muurdeel bevatte een rond gat om eenig licht op het verwulfsel te geven. Aan den noordelijken en zuidelijken hoek des gevels liet men in 1650 zoo veel dier muren over, dat die uitēinden tot steunbeeren, respectievelijk 1 m. breed en 0,60 m. dik verbouwd werden. Die ten noorden heeft één band en is de langste omdat de noordelijke muur niet zoo hoog dan de zuidelijke is; de tweede beer heeft vier, de derde en vierde zes, de vijfde vijf, de laatste drie cordonbanden.

De beide middelste en tevens hoogste beeren bereikten ongeveer de hoogte van 15 m. bij eene breedte van 0,85 en eene dikte van 0,65 m. De deur, welke in 't midden des gevels was gebouwd, had ongeveer de grootte en vorm der tegenwoordige.

Vier rondsluitende nissen als die in de verschillende deelen der kerk, waren in het binnendeel der kerk aanwezig. Verscheidene veelal lange, zware ijzeren ankers waren door dezen frontgevel en andere kerkmuren tot versterking aangebracht. In den gevel, die tegelijk den muur van het noordzijpand uitmaakte, was een balk gemetseld, door eenen ijzeren anker, even boven het kroonwerk van den in den muur geborgen pilaar en aan de andere zijde in den

buitenmuur van dit pand, aldaar zonder ankering, bevestigd. Deze thans bijkans verteerde balk is mitsdien van 1650 tot nu aan het oog onttrokken geweest.

Een 4 m. lang ijzeren kruis, door eene sterke staaf aan den nok van het schipdak bevestigd, stond op den top van den frontgevel. Binnen eene vierkante figuur van dit kruis ziet men tevens een klein ijzeren kruisje. Er staat ook een kruis op den oostelijken koorhoek.

Het verwulf of het plafon der kerk dagteekende ongetwijfeld uit de vijftiende eeuw, de verbouwing en vergrooting van dezen tempel. Dit bestond in den middenbeuk en de beide kruispannen, weshalve in verreweg het grootste en aanzienlijkste deel der kerk. Op eiken planken geschilderd behelsde het meerendeels geschiedenissen uit het oude en nieuwe testament. *“Levendig in kleuren doch gebrekkig in uitvoering, scheen het den pas ontlukenden geest der schilderkunst hier te lande aan te duiden”*, zegt zeker schrijver. De menigvuldige daarop voorkomende personen waren levensgroot.

Nadat dit verwelfsel veel geleden had is het in 1888 door een net plafon van latten en geschilderde plankjes vervangen. De ribben van 't oorspronkelijke verwulf werden op hunne plaats gelaten, doch van de geschilderde beelden slechts eenige stukken planken. Dit alles bleef tot 1890 voor het oog onzichtbaar, omdat het nieuw plafon tegen den onderkant der ribben bevestigd werd. Toen dit wit plafon weder voor een houten plaats maakte zijn de ribben andermaal aanschouwelijk geworden.

Enkele fragmenten dier oude beschildering, doch zonder beeltenissen, maakten van 1826 tot voor eenige jaren het plafon van het kerkportaalje uit. Ter pastorie bewaart men nog eenige fragmenten der planken in 1890 uit het kerkgewelf genomen. Tusschen het verwulf en den nok der kerk is de hoogte 4,5 m.

De vloer der kerk bestond welëer, behalve verscheidene grafzerken, wellicht uit kleine plavuizen, in 1818 door 6250 gewone, eenigszins grootere soort vervangen. In het priesterkoor geschiedde dit niet, daar bleven de er in 1799 gelegde tot 1845, toen daarin een hardsteen vloer geplaatst werd. Onder de fundeeringen der kolommen zijn evenals onder die der kerkmuren kei- en ijzersteenen, stukken tuf enz. aangetroffen.

Toren op de kerk. Uurwerk.

Allerwaarschijnlijkst zal in de 15e eeuw, zooals in een vorig hoofdstuk werd gemeld, bij de vergrooting der kerk, daarop een toren zijn getimmerd. Hij moest door de abdij Tongerlo geheel onderhouden worden van 't jaar 1310 toen ze in bezit van tienden alhier is gekomen. Later onderhielden hem andere opvolgende tiendheffers.

In 1722 is een geheel nieuw torentje op de kerk gebouwd en tevens eene belangrijke herstelling aan het kerkdak enz. bewerkstelligd. Een en ander was door een' timmerman, alhier op de Hoef woonachtig, voor *f.* 1690 aangenomen. Namens zijn drie compagnons gemachtigd had hij het benoodigde hout aangekocht. In de publieke aanbestedingsconditie wordt van een vroeger of daarop toen staand torentje niet gerept. Later is mij nog gebleken, dat het torentje in 1721 is ingestort enz. Van dien tijd tot 1842 kwamen geen belangrijke herstellingen aan het torentje vóór. Toen is het vernieuwd en van eene hoogere en fraaiër spits voorzien. Het kruis, de haan en bol waren er weder 29 October op geplaatst.

Wanneer het zware uurwerk boven het plafon der kerk is gesteld blijkt niet. Vermoedelijk diende het in den toren aan de westzijde en zal in de tweede helft der 17de eeuw zijne tegenwoordige plaats erlangd hebben. Met de 36 treden in den traptoren moeten 50 bestegen worden om het te bereiken, als zijnde er nog 14 treden in twee trapladders boven het koorgewelf.

Van torentje, de daarin aanwezige klok en het uurwerk ontmoette ik o.a. de volgende aantekeningen:

1654

Voor hout aan den toren *f.* 19-10.

1655

Aan Hendrik den klokmeester voor het verhangen der klok *f.* 15.
Er werd eene licht daaraan à *f.* 1-5 gekocht en een baad gemaakt.

1659

Een klokzeel à *f.* 1-12-8.

1665

Reparatie der klok (wellicht het uurwerk, wat hiermede bij velen bedoeld is) f. 10.

1754

Het herstellen van het gemeente horlogie publiek besteed is voor f.87-10 door den horlogiemaker Th. Simons in orde gebracht en hem die som in twee termijnen betaald. De steenen trappen in den wenteltrap naar den toren zijn dit jaar ook vernieuwd. Omdat men daardoor naar den gemeentetoren komen moet, kon zulks niet ten laste der tiendheffers worden gesteld. Er was daaraan, naar luid der dorpsrekening van 1756, in geen zestig jaren reparatie geschied.

1776

Een versleten trap “naar het horlogie leidende ten einde dat op te winden”, boven het verwulf van het koor gemaakt.

1779

In Juni is het uurwerk hersteld.

Naar mededeeling van eenige tijdgenooten daalden de beide gewichten van het uurwerk, toen de protestanten toch slechts het oostkoor voor hunnen godsdienst bezigden, onder het uurwerk en mitsdien vóór den grooten boog in de kerk neder. Bij het weder in bezit nemen door de katholieken in 1799 werd het gewicht door katrollen zoodanig afgeleid, dat het boven het koorgewelf bleef.

Om dit gewicht af te leiden liet het gemeentebestuur in 1808 tegen den muur waar die der kruisarmen zich met dien van schip en oostkoor verëenigen, twee cirkelvormige kokers van eikenhout timmeren en witten evenals de kolommen, met welker vorm ze overëenkwamen. Het basement was achtkantig van steen. Den binnentredende der kerk en met het doel der planken kokers onbekend, beschouwde ze gewoonlijk als pilaar, temeer daar ze in de lijn der andere kolommen geplaatst waren.

Dewijl het gewicht den kerkvloer binnen 24 uren bereikte waren nog gaten daartoe dieper aanwezig. Met den kerkvloer gelijk bevond zich in elken koker een deurtje of opening waardoor langs trapjes of riggeltjes, des noods het inwendige der kokers kon beklommen worden. De dorpsrekening van dat jaar noteert de

uitgaven van genoemd werk in zeven posten, zamen aan 90 gulden 30 cents.

Deze ijzeren gewichten waren in eikenhouten achtkantige tonnen besloten. Sinds 18[?.] dalen ze in eene door den muur gemaakte sleuf of vierkanten koker in het binnendeel van het koor af. In dat jaar is de muur in het schip, waar de beide goed gemaakte holle kolommen of kokers stonden door deze weg te breken, effen gemaakt, zooals hij zich vóór 1808 bevond. Te dier plaats ziet men nu een beeld van het H. hart van Jezus en van Maria.

Van ouds bevindt zich tegen het torentje een uurwijzer. Tot 1842 stond hij aan de noordoostzijde, toen is hij vernieuwd en ter noordwestzijde geplaatst. Ook in de kerk onder het uurwerk was tegen het plafon een uurwijzer aangebracht, die echter van onheugelijken tijd werkeloos bleef en omstreeks 1860 is afgenomen. De er vóór geplaatste slinger bewoog zich boven eene plank. Het onderdeel des slingers kon even in de kerk gezien worden, doch niet meer sinds dat jaar toen hij wat korter was gemaakt.

Naast de parochiekerk stond naar vermelding in eene Bossche schepenacte van 1582 eene boerderij die den naam voerde van *die hoeve in de Helle*. Men kent hare plaats niet meer. Vermoedelijk was zij waar in 1867 een oud boerenhuis door W. de Leijer werd weggebroken en door een burgerhuis vervangen. Deze standplaats ten noordoosten der parochiekerk was aanmerkelijk lager van grondoppervlakte dan het daaraan gelegen kerkhof hetwelk juist aldaar het hoogste is. Voor het bouwen van het tegenwoordige huis werd de grond aanmerkelijk met zand opgehoogd en een klein deel van het kerkhof als weg en bij de dorpskom genomen. Die hoef of boerderij droeg alzoo om de ligging hare benaming "*in de Helle*", dat is in de helling of in de laagte.

Aan Laurentius Van Der Bruggen had deze hoef of boerderij voor bovengenoemd jaar toebehoord. Hij wordt gewoonlijk Van Eijck genaamd, denkelijk naar zijne woonplaats, die toen nog als zoodanig bekend was.

Toren aan de westzijde der kerk.

Wanneer de hooge, aanzienlijke toren tegen de westzijde der kerk gebouwd werd is onbekend. Hij stortte in 1650 in zonder te weten door welk toeval. Wel is waar stellen de Schrijvers over onze gewesten, die deze ramp aanstippen, op het jaar 1658, doch hierbij

heeft de een den anderen zonder onderzoek nageschreven. Er zijn geene archieven der gemeente bewaard waarin met zekerheid van dezen toren sprake is. Het oudste register van dorpsrekeningen, zijnde van 1654 tot 1676, gewaagt reeds in 1655 en opvolgende jaren vóór 1658 van het bouwen van een klokhuis, wat toch niet nodig ware indien die toren bestond.

De post op 't jaar 1654 van geleverd hout “aan den toren” à f. 19 1/2 zal wel op het torentje boven de kerk staande, bedoeld wezen. Mocht des torens val in 1658 geschied zijn, dan stond hij de laatste 8 jaren op zich zelf en door eene groote ruimte van de kerk gescheiden. Bij het afbreken van den frontgevel in 1893 bleek, hoe de kolom daarin ter zuidzijde staande vernietigd is geweest, wat wel de nederstorting van den toren en in dit geval zeker in 1650 moet veroorzaakt hebben.

Eenige grijsaards wilden in mijne jeugd bij overlevering weten, dat de toren naar de westzijde zou gevallen wezen en zijn kruis achter het tweede huis in den tuin, thans van dew. C. Henselmans was terecht gekomen.

De toren werd niet herbouwd. Onvermogene druk van het protestantisme, de kerk reeds twee jaren aan die secte overgegaan, ahangige, langdurige processen en andere omstandigheden zullen oorzaak dier nalatigheid geweest zijn. De steenen, het hout en andere materialen van toren en weggebroken kerkdeel werden wellicht goedkoop verkocht en zeer verspreid.

Van slechts eene boerenwoning op het Hof wordt gezegd, nog een viertal balken van den toren daaraan voorhanden te zijn. Iedere balk van oud sterk eikenhout is 18 R[ijnlandsche] voet lang, wat de breedte of diepte van den toren de lengte van elken torenmuur zal geweest zijn. Ook was aan dit huis een venstertje, van den toren afkomstig, met zeer kleine glasruiten ingemetseld geweest. In een der muren, de zoogenaamde brandmuur, ziet men steenen van den toren, ongeveer aan die van de kerk gelijk.

Dit huis, eene gewone boerenhuizing ligt in Wijk of de Buurt *de Straat* en is, omstreeks het midden der 17e eeuw door zekeren Daris van zeer oude familie gebouwd of vernieuwd. Thans wordt het bewoond door Arnoldus Jansen, c.s.

Om zooveel mogelijk bewijs van des torens plaats en dikte der muren te verkrijgen heb ik o.a. in April 1849 naar de grondslagen gezocht en toen twee arbeiders een paar dagen op mijne kosten laten graven, doch mijn' lust niet voldoende kunnen bevredigen uit hoofde der verhindering van het klokhuis. Het scheen alsof de toren 8,7 m. lang en breed was, de diepste fundeeringen van den westmuur veelal uit zand, stukjes steen en keiën; doch die van den noordmuur geheel uit baksteen bestaan hebben.

Men ontdekte dáár eene plaats ter dikte van 2,2 m., wellicht van eenen steunbeer. De muur vermoedelijk tusschen toren en kerk had eene dikte van 1,2 m., doch zeer diep scheen hij dikker geweest te zijn. Hier en daar kwam ijzersteen voor den dag, zooals aan de fundeeringen der kerk gebezigd zijn. Bij deze doorgraving vervaardigde ik eene ruwe schets der kerk, van den toren en den gewezen kerkhofmuur.

Klok- of luidhuis

Na de nederstorting des torens bestond het plan dezen door een klokhuis te vervangen. Een geschiedschrijver meldt daarvan de timmering op het jaar 1662 hetgeen waarschijnlijk op zeven jaren zal moeten gesteld worden. In duidelijke getallen stond het jaartal 1669 tot September 1839 op eene plank boven de deur van dit gebouw ingehakt. Bij andere herstellingen is toen eene deur geplaatst, welke zooveel hooger als de oude is, dat die plank met opschrift werd afgebroken. De dorpsarchieven verspreiden hoege-naamd geen licht, van den gewezen toren, wel van het luidhuis.

Gemeenterekeningen vóór 1654 zijn niet bewaard. Langdurige verregaande en voor het dorp kostbare geschillen met den rentmeester over de geestelijke goederen van Kempenland en andere tegenspoeden schijnen het bouwen van een klokhuis ongeveer 20 jaren vertraagd te hebben.

Het luidhuis staat meerendeels op de plaats van den toren, niet geheel rechtlijnig met de kerk, is 7,5 meter lang en 7 m. breed. De nok van het leiën dak verheft zich slechts 9 m. van de grondoppervlakte.

Ofschoon sommige posten der dorpsrekeningen over het klokhuis handelende niet duidelijk zijn, zal ik de meeste na 1654 doen volgen.

1655

Wegens sommatie aan den deurwaarder wegens 't klokhuis 4 gulden.

1661

Aan den rentmeester droegen twee scheepenen de acte van surcheantie nopens het klokslag

De gemeente betaalt aan den secretaris en de scheepenen te Luiksgestel voor het schrijven van zekere copieën van den pastoor 1 gl. 12 st.

15.7ber⁴³⁰ aan twee deurwaarders wegens executie door den rentmeester over het klokhuis 12 gl. 1 st. betaald. In eene missive, uit 's Hage komende, was de surcheantie wegens het klokhuis gesloten.

1668

Een schepen gaat in Juni den rentmeester te 's Bosch aangaande het klokhuis spreken en ontvangt voor drie dagen vacatie drie gulden.

De deurwaarder C. Pels komt te Bergeik vernemen of het hout tot het klokhuis benodigd gereed was en verteert 9 st. door de gemeente voldaan. Op eenen anderen dag *“komt hij de weete doen van het clockhuys”*, toen hij met zijn paard 12 st. verteerde.

1669

Op executie wegens het klokhuis komt een deurwaarder 9 Februari, toen 1 gl. 2 st. voor hem betaald werd. Eene gelijke som is toen daarenboven in de herberg verteerd. Een of meer leden uit den schepenraad onder het Eikerëind wonende, werden gevangen gezet. De post der rekening fol. 158 van dezen hertgang meldt: *“Voor vier vacatiën alsoo de rentmeester Tempelaer ons over 't clockhuys gegijsselt hadde 4 gulden.”*

Een schepen uit deze wijk ging te Eindhoven dezen rentmeester 1 Mei over het klokhuis spreken: hij ontving voor vacatie 1 gulden.

De burgemeestersrekening der Broekstraat bevat de volgende posten: *“Den 3 may naar Eindhoven geweest, om met den rentmeester Tempelaer over 't clockhuys te spreken 1 gulden”*.

“Aan eenen bode betaelt die scheepenen ende Thienmannen gingen aanseggen datter Deurwaarders opt clockhuys waeren, 4 stuivers.”

⁴³⁰ (September; red.).

“20 en 21 may naer Pelt geweest om gelt te leenen tot het timmeren van 't clockhuys, compt 10 st. Item tot Eersel geweest 12 stuivers.”

Alvorens de raadsleden tot de timmering van het klokhuis overgingen hadden President en een andere Scheepen op zekeren dag in 't laatst van 1668 het klokhuis te Westerhoven en daags hierna dat te Knechsel bezichtigd. Voor vacatie naar het eerste dorp op eenen afstand van ruim een half uur genieten zij zamen 1 gulden vacatie, naar het andere, op nagenoeg twee uren afstand van Bergeik gelegen, slechts de helft. Dit is weder een blijk het vacatieloon niet altijd naar de distantie in rekening te brengen.

Te dien tijde waren de lui- of klokhuisen te Westerhoven en Knechsel de naast bij Bergeik gelegene. Het eerstgenoemde bestond tot 1825 het tweede tot 1821, toen daar op eene andere plaats een zeer lage toren gebouwd werd. Thans worden in het gewezen kwartier van ons Kempenland geene zoodanige klokhuisen dan te Bergeik en Strijp bij Eindhoven gevonden.

Eindelijk werd dan in den zomer van 1669 ons klokhuis getimmerd en in den herfst voltooid. Onmiddellijk zal er de klok (zie hoofdstuk LXVII) in geplaatst zijn. Hiervan meldt een post (eerst het volgend jaar verantwoord) : *“voor den clepel in de clocke te hangen ende vast te maecken 13 st.”* De laatste kwestieuse post (in de rekening van 1670) *“Betaelt in recht tegens den scheepen Peeter Berchmans wegens het clockhuijs 7 st.”*

In 1761 is de steenen muur vernieuwd. Aan het torentje, uurwerk en klokhuis zijn in 1801 en 1802 zamen voor bijkans *f.* 300 kosten gedaan.

Hoofdstuk XLVII

Onderhoud en inkomsten der kerk. Zij wordt door eenen aarden wal verschanst.

Door de tiendheffers moest hoofdzakelijk de kerk worden onderhouden.⁴³¹ Het grootste deel der hier geheven zijnde tienden kocht Mr. A. van Hanswijk van het Rijk, dat ze bij de invoering der reformatie willekeurig had aangeslagen, in 1779. Hij moest, als de vorige tiendheffers zijner klampen of perceelen de zuidzijde van den beuk met de oost- en zuidekooren van de kerk benevens het aandeel van het torentje op de kerk onderhouden.

Den 1 Juli 1842 heeft het kerkbestuur der parochiale kerk het 5/8 deel van het onderhoud, zijnde de evengenoemde gedeelten of panden van den toenmaligen eigenaar Storm van 's Gravesande voor 6375 gulden in contanten aangekocht. Gemelde verplichting tot onderhoud was voortspruitende uit het plakkaat nopens de Tiendheffers in 1778 gegeven. Van dezen afkoop berust een bundel papieren ten raadhuize, bij de inventarisatie door mij [onder] 'Tienden' genoteerd.

De abt van St. Jacob te Luik had de verplichting uit zijne tienden de noordzijde van het schip, het noorderkoor en het deel van het torentje te onderhouden, hetgeen tot 1794 ook geschied is. Volgens bericht van het gemeentebestuur, dato 1 Mei 1826, had Van Hanswijk de bovengenoemde deelen van kerk en torentje tot hertoe onderhouden en jaarlijks aan de hervormde gemeente te Bergeik *f.* 6-30 betaald.

1477

In December bezorgde de abdij van Tongerlo (onder Werner van Halleer, haren 31n abt) 4000 steenen aan de kerk van Bergeik.

Zeer aanzienlijk moeten vóór de hervorming de inkomsten en bezittingen der kerk, pastorie, broederschappen en andere kerkelijke instellingen dezer parochie zijn geweest. De reformatie in het midden der zeventiende eeuw heeft ze zich toegeëigend.

De meeste aantekeningen, behalve de in dit werk door mij geboekte, uit eene menigte onderzochte documenten getrokken, vinden hier eene plaats. Ook uitgaven.

⁴³¹ Zie hoofdstuk Tienden

In 1682 ontving het domein uit de inkomsten der kerk *f.* 15-6-8, in 1771 *f.* 11-5. Bij het plan van schikking wegens het naasten in November 1798 zijn deze baten à *f.* 11-5 mede tot kapitaal gebracht.

1533

Op *die kercke van Bergheyck* wordt 19 Februari een *placet* ontvangen voor Jasper Jonghe, zoon des heeren Willems, geboren van Cleve, heer te Runenborgh. Vermoedelijk is hiermede Runneberg of Renneberg verstaan, een adellijk huis oudtijds een graafschap onder Heerlen, provincie Limburg. Waar dit oud gebouw stond ziet men thans eene boerenhofstede.

1598

Omdat de kerk aan de dadelijke of onverwachte aanvallen der soldaten zoude kunnen wederstaan en om de goederen en bezittingen der inwoners te kunnen bewaren of behouden, is zij omstreeks dezen tijd gelijk vele andere kerken door eene groote massa aarde of grond met eenen wal omgeven geworden. Wellicht werd toen almede het kerkhof verschanst of beveiligd.

1631

Er is sprake I Aug[ustus] om het dak van het kruiskoor te vernieuwen.

1643

Petrus van Stockum heeft vijf vierendeel van de kerk gedekt voor 43 gl. en 15 st. De toren moest door Tongerloo geheel onderhouden worden, benevens 3/4 der kerk, waarin Postel voor 1/4 kwam. De onkosten beliepen in 1644 tot 48 gl., waarvan Postel er 12 heeft betaald.

1652⁴³²

Aan het koor ter zuidzijde zijn door balken en muur eenige zware, lange staven of ankers ter versterking aangebracht. Ze werden er in 1855 uitgenomen bij de vernietiging van het steenen gewelf. Op een der ankers die uit best Zweedsch ijzer vervaardigd waren stond het jaartal 1652 en het wapen van den smid.

⁴³² Van 1648 tot 1799 is de kerk door de hervormden gebezigd; blz. 522.

1654

Voor drie vat kalk aan de kerk is 1 gl. 16 st. En aan den schaliedekker voor nagels aan de gerfkamer 2 gl. 2 st. betaald. Wegens cijns moest ze ook eene zekere som voldoen. Op 't jaar staat er een aan 16 st. en 10 p. vermeld.

1659

Aan den abt van Sint Jacob moest de kerk van ouds cijns betalen. Van 1659 tot en met 1662 deed de gemeente zulks aan zijnen rentmeester met 5 gl. 5 st. en 2 penn., in 1663 met 1 gl. 3 st. 10 penn.

1661

De leidekker ontvangt voor het witten der kerk 7 gl. 10 st.

1662

Er is spraak van "*H. Kruisbocht*" en "*Heilige Kruisbeeken*".

1665

Tongerloo levert eene kerkdeur, welke er door Bartel Jacobs voor 3 gl. 10 stuiv. gehaald is.

1666

Er is voor 3 gl. ijzerwerk aan de kerk gemaakt. Over de reparatie der kerk gaan predikant en secretaris te Eindhoven gecommitteerden van haar Ed. Mogenden spreken, aan welke afgevaardigden een door den secretaris gesteld en geschreven rekwest gepresenteerd werd.

1673

Aan W. Gooris wordt als *opziendersse der kercke* 3 gl. 3 st. betaald.

1687

In 't cijnsboek van den abt van St. Jacob is sprake van eenen in de Einderakkers door de kerk bezeten akker.

Hoofdstuk XLVIII

De oude parochiekerk is de moederkerk van verscheidene bijgelegen dorpen.

Bergeik is de moederkerk van Luiksgestel, Westerhoven, Riethoven, Dommelen en Borkel. Toen de vier eerstgenoemde reeds eenigen tijd tot parochie verheven waren, heeft de pastoor van Bergeik het benoemingsrecht van den pastoor dier nieuwe parochiën nog langen tijd uitgeoefend. Alvorens deze den naam parochie verwierven bezaten ze nogtans alle, sommige zelfs verscheidene eeuwen, eene kerk. Naar alle waarschijnlijkheid hebben de christenbewoners der vijf genoemde plaatsen hunne dooden tot zoo lang zij niet geheel van hunne moederkerk gescheiden waren bij deze begraven. In die eeuwen werd niet zoo gereedelijk dan in onze tijden tot den aanleg eener begraafplaats besloten.⁴³³

Van deze gescheiden parochiën meld ik hier slechts enkele bijzonderheden.

1. Luiksgestel

oudtijds Gestel bij Eijck geheeten, kreeg haren tegenwoordigen naam omdat het in het bisdom Luik gelegen is. Reeds in de 13e of eene vorige eeuw in bezit eener kerk of kapel duidt de bouwtrant der huidige, meermalen herstelde kerk en zwaren toren de eeuw aan.

In 1520 wordt de kerk van Luiksgestel als eene onafhankelijke genoemd. Zonder het minste recht hadden de Staten der Nederlanden, bij de benoeming van den pastoor te Luiksgestel, het behevingsrecht zich willen aanmatigen, omdat die parochie eene onderhoorige was van Bergeik, op hun grondgebied gelegen. Te Luik werd met die zaak wegens de onbevoegdheid der wereldsche Heeren geen genoegen genomen, schoon de niet katholieken ze goedkeurden. Op nieuw deden de Graven van Bergeik bij de benoeming van pastoor A. van Raveschoot (of Arn. Raveschot) te Luiksgestel zich vruchteloos gelden, 8 Juni 1687.

De abt van Postel verkreeg van den bisschop van Luik, met toestemming van de gewone collators de inlijving der pastorie van

⁴³³ Zie hoofdstuk Kerkhoven.

Luiksgestel met de abdij te Postel welke aan den pastoor zoo veel toelagen verstrekte dat hij fatsoenlijk leven kon, wat bevorens uit zijn inkomen niet mogelijk ware. Deze verëeniging geschiedde in 1697. Ter vervanging der geringe meerendeels uit leeme muren bestaande pastorie bouwde Postel eene nieuwe zeer sterke en ruime woning voor den pastoor te Luiksgestel, tevens als refugiehuis kunnende verstrekken.⁴³⁴

2. Westerhoven

wordt door geschiedschrijvers gezegd, in 1444 met Dommelen en Borkel van de matris Bergeik gescheiden te wezen. Naar het schijnt is zulks veel vroeger geschied, ofschoon twee klokken en eene doopvont uit die jaren dagteekenen. Doch eene acte van 13-9 meldt Borckel onder de “parochie van Westerhoven”. Hier bestond eene Romaansche kerk van hoogen ouderdom.

Ik vond mij in staat daarvan in 1847 eene schets te zenden aan den zaakkundigen Eyck tot Zuilichem te Utrecht, die mijn gevoelen deelde. Hij schreef o.a.: “Het rond gesloten koor, de kleine rond gedekte vensters en de platte pilasters aan de voormalige kerk te Westerhoven zijn duidelijke blijken van den bouwtrant der 11de of het begin der 12de eeuw.⁴³⁵ Deze kerk scheen evenwel in een later tijdperk vergroot te zijn. De dikke muren werden in 1821 afgebroken. Tijdens de reformatie was ze dakeloos geworden. De graanwatermolen bestond reeds in de dertiende eeuw: hij komt op 't jaar 1228 vóór.

3. Riethoven

heeft eene kerk met effen gebouwd en toren, wellicht in de vijftiende eeuw uit eene oudere andere kerk verbouwd. Hare vorm komt, hoezeer aanmerkelijk kleiner, eenigszins met de parochiekerk van Bergeik overeen. De kerk te Riethoven is in 189?, de toren in 1893 herbouwd.

Volgens eene mondelinge overlevering zou Riethoven voorheen onder de parochie van Westerhoven behoord hebben, waaraan velen geloof hechten omdat de aloude hiervoren genoemde kerk van Westerhoven in de akkers naar de zijde van Riethoven stond. In geschriften heb ik van dit volksverhaal nopens die verëeniging niets ontmoet.

⁴³⁴ A[rchief] Postel en mijne Verz[ameling] van Archieven.

⁴³⁵ Oudheidk[undige] Brieven enz.

4. Dommelen

met Westerhoven en Borkel in 1444 van de uitgestrekte moederkerk Bergeik gescheiden, had een' vicaris of rector, die van dit jaar onder den pastoor van Westerhoven gesteld werd. Deze gaf in 1565 toestemming tot oprichting der parochie van Dommelen. Dit deed in 1453 de pastoor van Bergeik ter bekrachtiging van het toen reeds gevestigde klooster van Franciscanessen te Dommelen; want hoewel de kerk van dat dorp in 1444 als eene onderhoorige aan de parochie van Westerhoven was toegezegd, behield de moederkerk Bergeik nog langen tijd eenige macht of invloed op de nieuwe parochie te Dommelen.

De kerk der nonnen en die der parochie in de akkers gelegen bestaan niet meer. Beide telden verscheidene eeuwen. Eerstgenoemde is in 1821, de tweede in 1883 afgebroken.

5. Borkel

tot 1444 onder de aloude parochiekerk Bergeik en voorts tot 1690 onder die te Westerhoven behorende, werd met Schaft in dat jaar eene parochie, welker pastoor te Borkel woonde tot 1844 toen eene nieuwe kerk met pastorie tusschen deze beide dorpjes is gebouwd.

Te Borkel trof men in 't begin der 15e eeuw eene kapel aan. Die te Schaft is in 1500 gesticht. Op elk dezer plaatsen was een rector in bediening. Na 1672 mochten zij eene schuurkerk opslaan. Wanneer hieraan gevolg werd gegeven blijkt niet. Zeker bestonden zij in 1690. Borkel timmerde ze op slechts eenige meters ten westen der kapel, Schaft tegenover de hunne ten zuiden, doch aan de overzijde van den weg. Hier is de kapel omstreeks 1820 weggebroken, die te Borkel met de schuurkerk en pastorie in 1845 nadat de nieuwe kerk in gebruik was genomen. Toen is ook de kerkschuur van Schaft geslecht.

Voor 1770 had Borkel noch Schaft hunne dooden in die plaatsen niet begraven. Schaft bracht ze tot dat jaar naar het kerkhof in Valkenswaard, Borkel naar Westerhoven. Omdat Borkel zijn recht op het medebezit van kerk, de drie klokken en het kerkhof te meer wilde toonen begroef het nu en dan na laatstgenoemd jaar nog een lijk op het kerkhof te Westerhoven.⁴³⁶

⁴³⁶ Dit feit berust op eene overlevering.

Naar de meening of verhaal van sommige lieden in deze streek zouden nog eenige dorpen, thans onder België behorende, o.a. Pelt en Achel van de moederkerk te Bergeik afstammen, doch al mijne nasporingen tot overtuiging bleven tot hiertoe vruchteloos.

Hoofdstuk XLIX

Verheven rang der parochiekerk. Begeving. Personaat. Dekanaat. Kanunniken. Kapellen of broederschappen in de kerk.

Het Cathedratium, of de som welke de diocesanen aan hunnen bisschop of aan hem, die bij hen de kerkvisitatie heeft, jaarlijks opbrengt, bedroeg voor eene ecclesia integra voorheen 3 gl. 8 st. en 8 denariën; voor eene ecclesia media 35 st. en 1 blank; voor eene kwarta capella 19 ½ st. Het Cathedratium werd door de priesters als eene belasting aan den bisschop betaald.⁴³⁷

Zij had den naam van *integra ecclesia* of *moederkerk*. Eene dergelijke betaalde het dubbele van de media of mediana ecclesia; de quarta capella moest het vierde eener integra ecclesia opbrengen. Naar deze, volgens de belangrijkheid of den rijkdom der kerken bestaande indeeling, werden zij in de vorige eeuwen aangeslagen. De parochiekerk stond alzoo in den hoogsten rang.

De prelaat van Tongerlo oefende hier slechts ten halven het begevingrecht, en niet, zooals in meest al de andere parochiën, ten gunste zijner kloosterlingen, maar wel ten bate van wereldlijke geestelijken, want het gold hier geen regulier maar een seculier beneficie. Het patronaat of begevingrecht bestaat hierin, dat men een priester tot een geestelijk beneficie kan voordragen onder nadere goedkeuring of institutie van den kerkvoogd.

Bergeik's pastorie werd ten jare 1296 door den heer Geeraard van Eikelberg begeven als ook door den abt der Benedictijnen te Luik, die beurtelings den pastoor benoemden. Hendrik de Boyfas van Eikelberg, Geeraards zoon, die in 1305 zijnen vader opvolgde, verkocht al zijne rechten op de groote en kleine tienden en op de kerkbegeving aan eenen edelman Joannes van Gemmert of Van Ghemert geheeten, die in 1310 (oude stijl) ze aan Tongerlo met toestemming en goedkeuring van den hertog goedgunstig afstond. Dit geschiedde onder den prelaat Hubertus Back die te Tilburg uit het adellijke geslacht der Berthouts geboren was. Een geschil tusschen de twee abdijën Tongerlo en Sint Jacob over het patronaat opgerezen, eindigde 6 Juli 1318 door een minnelijk verdrag, vaststellend dat beiden om beurt de begeving zouden doen en

⁴³⁷ Welvaarts, *Bijzonderheden van Helmond*.

enkel aan wereldlijke geestelijken. Na de afscheiding van Tongerloos abdi van de bisschoppelijke tafel van 's Hertogenbosch in 1590, heeft zij hare rechten op de tienden van Bergeik aan den bisschop van dat diocees afgestaan. Zij behield nothans het begevingrecht zich vóór. Dit heeft zij het laatste in 1657 uitgeoefend.

Tongerloo had toen evenwel alle recht der begeving nog niet laten varen, want veertig jaren daarna moest zij voor de inlijving der pastorij van Luiksgestel bij de abdi van Postel in 1697 hare toestemming verleenen, zijnde deze kerk voorheen van Bergeik afhankelijk.⁴³⁸

Bij het aanslaan der tienden door de Staten is haar het patronaat ontnomen. Aangezien de abdi van St. Jacob, als eene buitenlandsche verëeniging zijnde, na den vrede van Munster in het bezit harer tienden bleef, heeft deze, nog lang daarna de voordracht van den pastoor van Bergeik gedaan.⁴³⁹

Tot omstreeks het midden der 17e eeuw had de pastoor van Bergeik de macht de pastoors van zijne onderhoorige kerken, de priesters der kapellen en beneficiën te benoemen.

Eenigen tijd was deze parochie een personaat. Uit de elfde eeuw dagteekenende bestond het voornamelijk in die kerken, welke zoo als hier een deel der tienden behouden hadden. Om in het bestaan der titularissen te voorzien werden deze rijke beneficiën met hooge waardigheden verëenigd. Hij, die het personaat bezat heette *persoon* en deed zich als den oorspronkelijken, aangestelden pastoor gelden, doch droeg zelf geen last van zijn beneficie en benoemde tot het bedienen der parochie eenen priester, die onder den naam van *persoonspriester*, *presbyter curatus*, *vice-curatus*, etc. aangeduid werd en van den *persoon* uit zijne groote inkomsten een deel genoot.⁴⁴⁰

Naar de destijds bestaande indeeling der dekanaten heeft de parochie van Bergeik onder verscheidene reeds behoord. Het komt in eene naamrol van 1441⁴⁴¹ en in 1553 tot 1571 onder het dekaanat Beecke of Hilvarenbeek vóór. Van dat jaar tot 1621 behoorde het onder dat van Eindhoven, van 1621 tot 1657 onder dat van Bergeik, van omstreeks

⁴³⁸ *De Abdi Tongerlo* door Fr. W. v. Spilbeek, 1888.

⁴³⁹ Idem.

⁴⁴⁰ Kuijl, *Leven der H. Dimphna*, bl. 30.

⁴⁴¹ Kruger, Breda, 1875.

1657 tot 1865 weder onder dat van Eindhoven, terwijl het met beide parochiën in laatstgenoemd jaar onder het toen nieuw opgericht dekanaat Valkenswaard gesteld is.

Het dekanaat Bergeik, onder bisschop Zoesius opgericht, bevatte Bergeik, Borkel, Casteren, Dommelen, Duizel, Eersel, Hapert, Hoogeloon, Knechsel, Rijthoven, Steensel, Valkenswaard en Westerhoven. Deze plaatsen waren deels aan het dekanaat van Eindhoven, deels aan dat van Hilvarenbeek onderhoorig geweest. Na den Munsterschen vrede verviel het landelijk dekanaat van Bergeik evenals dat van St. Oedenrode, hetwelk tegelijkertijd tot stand was gekomen.

Behalve pastoor en kapelaan of onderpastoor waren ten dienste der kerk nog vier priesters beneficianten met den naam van Kanunniken, die de verplichting hadden de kerkelijke getijden volgens het bestaande gebruik der Kapittelkerken in *choor* dagelijks te zingen en mis te lezen. Bij niet-comparitie moesten zij boete betalen.

“In de katholieke tijden van oudere dagteekening was het plechtig zingen der kerkelijke getijden op die plaatsen welke over een toereikend getal priesters beschikten, van een schier algemeen gebruik. Dit vrome gebruik was niet zelden met schenkingen en erfenissen gesteund en alzoo verplichtend geworden om de bijzondere inzichten der gevers te vervullen. Dit stichtend gebruik bestond ook te Helmond. Zoo was het eene eeuwenoude gewoonte om dagelijks de Vespers in de kerk te zingen ... Die fondsen werden bestempeld met de benaming van het gremium der beneficiën”.⁴⁴²

In het laatst der 16e eeuw werd door hen aan dit alles niet meer voldaan, waarom de officiaal van het bisdom 's Bosch strenge maatregelen tegen hen neemt. Deze in het latijn geschreven aanzegging, namens den bisschop gedaan, is 26 December 1599 gedagteekend. In 1608 maakte de bisschop Masius daarin verandering.

Op verzoek der twee te Bergeik resideerende kapelaans mr. Isaäk Wachtelaer en mr. Bartholomeus Baers staat de bisschop Zoesius 5 Aug[ustus] 1616 toe om slechts op de Zon- en feestdagen de getijden in de kerk te zingen. Tot hun gebruik en andere geestelijken stonden in

⁴⁴² Panken vermeldt niet waar hij dit citaat gevonden heeft. (red.).

het koor ter rechterzijde vier en eveneens ter linkerzijde zeer fraaie zitbanken, welke daarin steeds tot in het begin dezer eeuw geplaatst bleven en omstreeks het jaar 1808 er uit genomen en vernietigd zijn. Wijlen mijn geachte lettervriend Welvaarts schrijft van zulke kerkelijke gebruiken, zooals vermoedelijk hier bestonden.

De kanunniken, waaronder een deken, hadden hunne woning in een oud gebouw "*de kanunniksdij*" genoemd, doch meer oostwaarts der kerk gelegen en zullen hier zeker niet langer dan tot den vrede van Munster verbleven zijn, toen alle geestelijken moesten vertrekken. Naar de afbeeldingen uit vroegere eeuwen waren de kanunniken deftige lieden.

De dwarsstraat langs den tuin heet het *Domineestraatje*, wellicht sinds de Reformatie. De breedte sloot is na 't midden der 19e eeuw zeer versmald, zoo aan de tuinzijde als naar den weg. Men plantte daarop aan beide zijden heesters. Eene rij zware kanada-boomen zijn in 1902 geroid. Het in dat gebouw ontdekt antiek beeldje zal vermoedelijk eenen kanunnik voorstellen.⁴⁴³

Dewijl op het jaar 1608 twee gelijktijdige kapellanen voorkomen, zijn wellicht langen tijd niet minder dan zeven priesters in deze kerk in bediening geweest. De zeer uitgestrekte en destijds talrijke bevolking der parochie eischte veel geestelijke hulp. Evenwel waren toen de onderhoorige parochiën reeds van de moederkerk gescheiden en had het gehucht Weebosch een' verblijvenden, dienstdoenden rector.

Er bestonden in de parochiekerk vier koren of kapellen, voor bijzondere gilden of broederschappen, te weten:

1. De kapel voor de broederschap van het hoogwaardig Sacrament. Men begon, blijkens het opschrift, aan dezen kapelbouw in 1537 en voltooide hem in 1540.
2. Die aan den H. Sebastianus toegewijd, werd in het midden der 16e eeuw, meestal door de giften van den Berghe daargesteld. Een fraai beeld van den H. Sebastianus, vermoedelijk uit de kerk afkomstig, was over eenige jaren nog in 't dorp aanwezig.

⁴⁴³ *Almanak voor Noordbrabant*, 1890, p. 313.

3. Aan die van den H. Petrus hadden ook de hertogen van Brabant groote voorrechten geschonken. Zij diende voor de Schuttersgilde.
4. Die van de H. Barbara werd door de gilde van dien naam ter eere van hare patrones gebezigd.

Bedenken wij, dat de stichting eener kapel niet uitsluitend in hare bekostiging en van het daarin geplaatste altaar, maar daaraan moest de stichting van prebenden verbonden wezen, welker opbrengst moest strekken tot onderhoud van den vicaris die dat altaar bediende.

Het inwendige en de versieringen der kerk waren talrijk en fraai, geëvenredigd aan den monumentalen, ruimen tempel. Al het belangrijke ameublement, daarin voor de reformatie aanwezig en door mij nagespoord geworden, zal hier kort behandeld worden.

Altaren

Zoowel aan de altaren als aan de in het voorgaande hoofdstuk genoemde koren of kapellen waren beneficiën en vaste inkomsten verbonden. Deze heeft de protestantsche landsregeering in 't midden der 17e eeuw, zich met de andere kerkelijke bezittingen toegeëigend. Zij verminderden en vervielen van lieverlede. In den loop der tijden ondergingen sommige altaren eenige wijziging.

Het getal der tegelijkertijd in de kerk bestaan hebbende altaren bedroeg zeven. Deze worden in 1520 genoemd: Heilige Maria; St. Catharina; H. Petrus onder het kruis; St. Petronella; Maria Magdalena en Barbara en matricularia of kosterchap, waaraan twaalf mudden rogge verbonden waren.

Ten jare 1553 vindt men de benaming der altaren volgenderwijze: Matricularia: Sinte Catharina, H. Kruis, H. Geest, Bartholomeus onder het kruis. H. Maria; H. Petrus, Paulus en Catharina; H. Petronella en Maria Magdalena. Hierbij zal vermoedelijk het hoofdaltaar gevoegd moeten worden. Mogelijk was het altaar ter eere van den H. Bartholomeus niet met dat van den H. Geest of met dat van het Heilig Kruis verëenigd.

Bij de meting der landerijen in 1791 wordt genoemd den H. Geest- of kruisaltaar-akker no. 22, groot 2 loopensen, 8 roeden.⁴⁴⁴ Dit is een bewijs dat één altaar onder die beide namen heeft bestaan.

Het Catharina-altaar ontving in 1617 uit eenen akker een loop (zekere maat) rogge. Uit rekeningen der geestelijke goederen van Kempenland meld ik hier de altaren, welke bij het verlaten der kerk door de katholieken in 1648 aangetroffen werden met achtervoeging wat in sommige jaren daaruit nog door het domein genoten werd.

1. **Het hooge altaar.** In 1681 bedroeg het inkomen 7 gulden, 4 stuiv. 6 penningen.

2. **Catriena-altaar.** In 1681 *f.* 26-12-8. In 1791 elf stuiv., 4 penningen.

3. **Kruisaltaar.** In 1791 een gl., 10 stuiv.

Waarschijnlijk is dit perceel hetzelfde dat kort na het midden der 17e eeuw onder den naam van *Cruijslant* en *H. Kruisbocht* voorkomt. Op het tegenwoordige Kruisaltaar bestaat nog eene schildering, de afneming des Zaligmakers van het kruis voorstellende uit de 16e eeuw. Deze voorstelling is kunstig geschilderd en van een vleugelaltaar afkomstig. Het bovenste dezer schildering is niet volkomen geheel. Van oude tijden zooals nog bestaat bij het kruisaltaar eene offerbus met opschrift: *ter eere van het H. Kruis*.

Tot voor eenige jaren deed de dienstdoende priester geregeld de mis op den Vrijdag op dit altaar.

4. **Sint Anna-altaar.** Id. 6 gl. 5 st.

5. **Antonius-altaar.** Id. 1 gl. 10 st.

6. **St. Barbara-altaar.** Id. 2 gl. 5 st.

7. **Petronella altaar.** Id. 1 gl. 10 st.

Predikstoel

Hoedanige kansel zich vóór de reformatie in de kerk bevond, waar zijne plaats en zijn verder lot is geweest, kan niet gemeld worden. Sommige deelen van den tegenwoordigen zijn netjes en goed gesneden en schijnt uit het laatst der zeventiende eeuw te dagteekenen.

⁴⁴⁴ Register deswegen ten raadhuize.

Zangkoor of oxaal

Vóór het hooge koor bevond zich een odeüm of oxaal van hout gemaakt. Of dit alleen ten gebruike der menigvuldige dienstdoende geestelijken en bijzondere gelegenheden strekte is niet meer bekend, evenmin als het bestaan van een zangkoor aan de westzijde in de kerk, wat toch te vooronderstellen is. Van een orgel of andere muziek-instrumenten wordt niet gerept.

Banken of zitplaatsen

Van deze vindt men geene aantekeningen. De vier Kanunnikstoelen, kunstig uit hout gesneden, bestonden tot 1808.

Het triomfkruis

Het levensgrootte kruisbeeld boven den ingang van het hooge koor is een oprecht kunststuk en wel het oorspronkelijke beeld, dat van de vergrooting en herstelling der kerk in de 15e eeuw tot het jaar 1648 daarin gediend heeft. De zinnebeelden der vier evangelisten in schier ronde kringen op de uiteinden gebeiteld zijn schoon. De schildering of vorm van kruis en beeld is verheven en in den trant van dien tijd namelijk der 15e of het begin der 16e eeuw.

De kruisboom heeft eene lengte van juist drie meters, de dwarsbalk van 2,2 m. Het Christusbeeld is 1.80 m. lang. Oorspronkelijk wit- of huidkleurig met roode bloedvlekken op hoofd en borst geverwd, was het in 1860 gewit. In 1888 is het beeld van alle vorige verw- en kalklagen ontdaan en in den oudsten staat teruggebracht.

Onder het kruis zijn de beelden van Maria en Johannes geplaatst. Ze zijn zoo oud als het kruisbeeld en 1.40 hoog. De kleeding van het Mariabeeld was geheel rood geverwd met blauwen mantel. Dat van Johannes had eene blauwe kleeding met rooden mantel. Deze beide beelden werden gelijktijdig met het Christusbeeld overgewit, doch ook in 1888 zooveel mogelijk de oorspronkelijke kleur wedergegeven.

Toen de katholieken der parochie in 1648 de kerk moesten verlaten en eene schuurkerk onder Luiksgestel getimmerd hadden, kregen deze drie beelden daarin eene plaats. Nadat dit gebouw geruimd en eene kerkschuur in 1790 op het Loo gebouwd was, zijn die beelden

derwaarts overgebracht. In deze beide lage schuurkerken steunden ze op eenen balk boven of omstreeks de communiebank. Zoodra de oude parochiekerk tot het gebruik der Roomschen terug keerde, waren zij bedacht deze houten oude beelden te eischen, welke omstreeks het jaar 1808 na eene afwezigheid van ruim anderhalve eeuw, hunne eerste plaats innamen.

Zij werden aan dezelfde krammen en haken bevestigd als weleer die nog in den muur zaten. In de middeleeuwen hing gewoonlijk het triomfkruis uit het gewelf of den welfboog omstreeks het midden der kerk. Vermoedelijk zal men in de oudere of nog niet verbouwde kerk alhier een dergelijk aangetroffen hebben. Met weet het, de triomfboog scheidt het priesterkoor, dat de triomfeerende kerk voorstelt, van het schip, dat symbolisch de strijdende kerk afbeeldt. Onder dien boog heeft Jezus Christus, die ons door zijnen kruisdood in de triomfeerende kerk voert, zijn' troon opgeslagen. "*Die troon is zijn triomfkruis, waar hij beloofde allen tot zich te zullen trekken*"⁴⁴⁵.

Een dusdanig triomfkruis is de plaats waardig waar het hangt of staat. In deze oude symbolische kerk is zelfs de boogmuur niet rechtlijnig aangebouwd, maar ... centim. afwijkende om hiermede de buiging van het hoofd van den stervenden Zaligmaker zinnebeeldig aan te duiden.

Beelden. Schilderingen.

Een beeld van den H. Petrus in zittende houding voorstellende stond achteréenvolgens in vier kerken, namelijk, (allerwaarschijnlijkst):

1e. in de oude parochiekerk, 2e. in die onder Luiksgestel, 3e. in de schuurkerk op het Loo, 4e. in de nieuwe kerk aldaar. In deze was het in het koor geplaatst en is in 1894 uit de kerk weggenomen. Het is zeer oud.

Drie beelden, sinds 1799 tegen even zooveel kolommen in het schip der kerk geplaatst, zijn fraai bewerkt.

1e. Van den H. Johannes Evangelist uit de 15e eeuw wordt door kunstkenneren geroemd.

2e. Van de H. Lucia, gewis 15e eeuw.

3e. H. Anna, 15e eeuw.

⁴⁴⁵ *De Tijd* van 16 Mei 1891.

Er worden twee oude Lielevrouwebeelden, vroeger bij kerkprocessies overgedragen, doch niet meer ten toon gesteld, bewaard.

Deze vijf beeldnissen zullen wel uit deze oude parochiekerk afkomstig zijn. Er is een fraai bewerkt Christusbeeld met ten hemel geslagen hoofd, uit de 15e eeuw dagteekenend. Het stond sinds onheugelijken tijd op het kruisaltaar, en is in 1892 als missiekruis in het achterdeel der kerk gehangen.

In het rechter- of kruisaltaar was in het midden eene schildering, de afneming des Zaligmakers van het kruis voorstellende, op hout aanwezig. Sommigen vermoeden het eene nabootsing van Rubens schilderij te wezen. Blijkbaar is zij van een vleugel- of deur-altaar afkomstig. Evenwel oordeelde men hare vernietiging nabij, want in 1826 hadden kerkmeesters de planken hiervan onder de door hen vermeende overtollige voorwerpen gesteld die publiek in de kerk verkocht werden. Op raad van een meer schrander oog werd de schilderij behouden.

Eene schilderij, wel duidelijk maar niet fijn van uitvoering, op doek de hemelvaart van Maria malende, treft men op het linker- of Lielevrouwe-altaar aan. Op den benedenhoek der linkerszijde staat de naam van H. Cantelbeek. 14 April 1899 is dit altaar door een nieuw, kunstig gemaakt, doch veel kleiner, vervangen.

Graven. Grafzerken.

Allerwaarschijnlijkst lagen vóór de reformatie in eene zoo ruime kerk en aanzienlijke gemeente als Bergeik geweest is eene menigte grafzerken. Deze legde men boven de graven in de kerk wanneer een monument begeerd werd, terwijl bij het graf van eenen doode op het kerkhof, indien eene blijvende gedachtenis verlangd mocht worden gewoonlijk een zerken kruis geplaatst werd. Van beider soort uit vroege tijden bleef weinig bekend.

Bij het vernieuwen en verhoogen des kerkvloers in of omtrent 1818 bevonden zich naar getuigenis van bejaarde lieden mij vroeger gedaan, slechts twee, doch schoone zerken ter plaatse waar schip en linkerszijkoor scheiden. Beide strekten ter gedachtenis der deftige familie Wachtelaars, de een van Izaak Wachtelaers en zijne vrouw Catriena Verhagen, die in de achttiende eeuw leefden.

De andere zerk meldde het opschrift van eenen priesterlijken naamgenoot, vermoedelijk van Mr. Izaak Wachtelaars die alhier in 1613 jurisdictie met pastoreele goedkeuring verwierf en lang als kapellaan en anderszins in bediening is geweest. Behalve zijn naam, jaar van overlijden enz. was ook eene kelk op den zerk afgebeeld.

Dat die zerken, al waren ze gebarsten met andere voorwerpen in de kerk publiek waren verkocht, ergerde Peter Covels (Izaakszoon) te Helmond woonachtig, in het Eind te Bergeik geboren en aan de familie Wachtelaars verwant. Covels had bij dit herstel der kerk f. 500 geschonken.

Schoon zich sinds langen tijd in of nabij de kerk geene grafzerken kennelijk vertoonen, zijn toch in het dorp stukken daarvan verspreid. Die der beide genoemde werden onder schuurdeuren van het huis bij dr. Raupp gelegd.

Tot 184.. lag een gedeelte van eenen zerk in het begin van 't koor. Hij bevatte gothische letters evenals vele andere fragmenten van door mij aangetroffen zerken en kruisen. Naam en jaar ontbraken. Bij vernieuwing der houten console boven de kolom, schip en rechterkruisband scheidende, werd een gat dieper dan de oude kerkvloer tot plaatsing eener stelling gegraven. Men stiet daarbij tusschen die kolom en het koor op een gemetseld graf, ook op tuf [en] ijzersteen, vermoedelijk van den ouden muur der gewezen eerste kerk. Dit werk geschiedde omstreeks 1850.

Van omstreeks het midden der zeventiende eeuw tot eene eeuw later werden geen zerken of zerken kruisen op een graf op het kerkhof te Bergeik geplaatst wegens de toenmalige Protestantsche overheersing. In 1902 liet ik op mijne kosten een oud zerkenkruis met opschrift *Jan Quackeler*, dat is Kwakkelaars, later Kwakkelaars genaamd, naar het zuider deel op het kerkhof vervoeren.

Een oud man had mij reeds voor 1840 verhaald, dat dit kruis was weggenomen van een graf van bovengenoemden en alzoo is het kruis eindelijk terecht gebracht, ongeveer ter plaatse waar zulks behoort. Jan Kwakkelaars bewoonde volgens mijne navorschingen het oude aanzienlijke Eelenhuis in de straat, omstreeks het midden der 18e eeuw hetwelk in 1838 afgebroken is en door de hervormde pastorie werd vervangen.

Al deze zaken heb ik elders gemeld. Als stoep ligt vóór de kamerdeur van het in 1774 gebouwde schoolhuis staande op het oud kerkhof, een dikke zerk, ruim 1 m. lang en even breed, waarvan de herkomst niet meer bekend is. Hierom liet ik dit voorwerp 1 Mei 1903 omwentelen om te zien of een opschrift of teeken eenige aanduiding gaf, wat het geval niet is. Waarschijnlijk is de zerksteen het voet- of onderstuk van een of ander monument geweest dat in de kerk of op het kerkhof kan geplaatst geweest zijn, namelijk vóór de reformatie.

Hoofdstuk L

De parochiekerk door de Hervormden in gebruik van 1648 - 1799.

Dewijl bij den vrede van Munster de gereformeerde eeredienst als staatsgodsdienst was verklaard en de Meierij als een wingewest door de Staten werd behandeld, moesten alle Katholieke kerken, kapellen met hunne inkomsten aan de hervormden afgestaan worden. Zij namen alhier deze dan ook in bezit en bezigden tot uitoefening hunner eeredienst alleen het koor wat hun kuddeke meer dan voldoende ruimte aanbod. Ik zal mij in dit hoofdstuk slechts tot het kerkgebouw bepalen en na behandeling van alle merkwaardigheden der katholieke geschiedenis de hervormde gemeente met hare predikanten verklaren.

Het schip en de beide zijkoren waarin gedurende ruim anderhalve eeuw geene godsdienstoefening had plaats gegrepen, werd tot velerlei doeleinden gebezigd. De protestanten begroeven daarin hunne doden. De schoolmeester plaatste er mutsaards en andere brandstoffen en ander gerief. Er lag doorgaans een voorraad planken en andere voorwerpen aan de gemeente behorende, wat o.a. uit de dorpsrekeningen van 1762 en '65 blijkt.

Den 15 Januari 1765 werd de *oude kom* of kist waarin het dorpsarchief geborgen was uit de *regtkamer* of raadskamer naar de kerk overgebracht, terwijl toen de *nieuwe kom* in 't oostkoor is gezet. Zulks geschiedde tot voorkoming van verbranden enz.

Ter meerdere vrijwaring dezer laatstgenoemde kom is in 1766 een slot op de koordeur gespijkerd en zijn daarvoor twee sleutels gekocht. Den 20 Januari besloten Officier en Schepenen, bij de verdeeling der tien nieuw gemaakte brandhaken er twee in de kerk voor gebruik van het Eikereind.

Behalve eenige posten onder het hoofdstuk Inkomsten enz. blz. 504 e.v. vermeld, volgen hier nog verscheidene aantekeningen of merkwaardigheden. Aangezien zelfs het meubilair in de gereformeerde kerk door de burgerlijke gemeente bekostigd moest worden, melden de nog bewaard gebleven dorpsrekeningen eenige dusdanige posten welke ik onder een ander hoofdstuk vermeld.

1674

Dit jaar schijnen de regenten en inwooners beducht en bevreesd voor de kerk geweest te zijn, daar zij aan de sauve-garde of wacht van den graaf De Monterey voor het bewaren den 9 September 18 gulden en 8 penningen hebben betaald.

1772

8 Mei 1772 besloot het gemeentebestuur om den predikstoel en de banken in het oostkoor te verwen enz. zooals door den rentmeester vroeger verzocht is.

1773

Uit een bestek en voorwaarden van 10 Mei wegens de reparatie der banken enz. voor *f.* 123 aanbesteed, blijkt meerendeels de toestand van het koor bij de gereformeerden gebruikt wordende. Het was namelijk door een hekken of planken beschot, ook tuin genaamd, van het schip gescheiden. Een tuin of staketsel stond langs den muur rond het koor, zooals veelal in kleine gereformeerde kerken gevonden wordt. Aan de westzijde in dat beschot bevond zich de deur of ingang tegenover den kansel.

Het laatste artikel, het timmerwerk behelsende, voor *f.* 40 aangenomen, komt voor: *“te maken ronde cirkels van 5 duim in het kruis en een duim dik met een ijzeren oog aan ieder in ‘t midden te brengen en ze te stellen en te hangen door de 9 gaatjes in het verwulfsel van het koor boven te verzien en vast te maken”*.

Onder het verwen, voor 83 gulden aangenomen, leest men: *“de 9 ronde cirkels hemelsblauw te verwen en de ster op ieder te maken, te vergulden met fijn goud. Alle banken, het hekken, den tuin en de deur in ‘t beschot met de kap boven de groote bank enz. enz. moeten gewerwd worden.”*⁴⁴⁶

1778

Het leiën dak van het linker- of noorderpand door den tiendheffer vernieuwd. Zeer duidelijk en met groote jaarcijfers in eene vierkante figuur werd het in het middendeel van het dak ter westzijde gewerkt. Dit jaartal is nog zichtbaar.

⁴⁴⁶ Specificker in de dorpsrekening].

1780

Een bestek-conditie den heer Van Hanswijk, die het vorig jaar een deel der tienden had aangekocht, betreffende, meldt het onderhoud en reparatiën door hem aan het kerkgebouw te doen, welke voor *f.* 345 werden besteed. Het binnenwerk moest den laatsten November van dat jaar gereed wezen en het buitenwerk tusschen 1 April en 1 Juli van het volgende jaar gemaakt worden. De aannemer had de verplichting de muren in- en uitwendig, de pilaren, vloer, enz. in orde te brengen, het leiën dak en de planken daaronder meestal te vernieuwen en eene nieuwe gordijn voor een venster, vermoedelijk in 't koor te hangen. Niet lang te voren waren de glazen der vensters vernieuwd.⁴⁴⁷

Op zekeren Zondag liet het gemeentebestuur aan de beide kerkschuren (Hof en Loo), waar destijds de gewone publicatiën geschieden, den inwoners bekend maken, dat den vorigen Zondag tijdens de predikatie van den Dominee der hervormde gemeente eenige stoornissen waren voorgevallen zoo door het gooïen (werpen) van steenen op het leiën dak der kerk, rumoer maken op het kerkhof en loopen in de kerk. Deze waarschuwing ging voor de toekomst met straffe dreiging vergezeld.

Oude lieden hebben mij (reeds vóór 1840) verhaald, dat deze stoornis in een der laatste jaren, toen de protestanten hunnen godsdienst in het koor uitoefenden, door groote jongens gepleegd was. Door "*in de kerk loopen*" moet niet in het oostkoor maar schip of panden verstaan worden, waarin geene godsdienstviering geschiedde. De publieke bekendmaking draagt geen jaartal en berust onder een bundel losse publicatiën op 't raadhuis gevonden.

⁴⁴⁷ Losse stukken, Tienden, ten raadhuisse.

Hoofdstuk LI

Drukkende toestand der katholieken in de Meierij van 1629 - 1798. Het naastingsrecht der kerken. De kerk te Bergeik door de katholieken genaast, keert tot hun gebruik weder. De taxatie der kerk. Plan van schikking. Correspondentie met de Vicaris.

Zeer noodlottig was de val van 's Hertogenbosch in 1629 voor de katholieken der Meierij. Eerst hierna gaven de Staten des Lands bevel tot sluiting der kerken. Hieraan werd ten plattelande weinig gehoorzaamd. Allerwege hield de protestantsche landsregering echter de kerken na de strengere plakaten van 1631, '34 en '36 gesloten. Aan alle geestelijken werd de uitoefening van den godsdienst verboden. Zij stonden aan velerlei knevelarij bloot. Velen reddden zich met de vlucht.

De pastoor van Eersel hield zich in bosschen onder Bergeik verscholen. 18, 19 en 20 Juli 1635 hadden Duitse soldaten de kerk aldaar beroofd. Al de ornamenten werden geroofd of gingen verloren. Men leest geene bijzonderheden van het lot der toenmalige talrijke geestelijkheid of van den kerkelijke toestand te Bergeik. Destijds waren de overige jaren van oorlog met Spanje tot 1648 ten opzichte der uitoefening van onzen godsdienst in de Meierij wisselvallig. Herhaaldelijk sloot men de kerken, somtijds kon men ze in sommige plaatsen weder gebruiken, dan werd de godsdienstuitoefening alleen daar buiten geoorloofd, meermaals werden de pastoors verjaagd, dan weder geduld.

Niet lang na de overrompeling van Den Bosch ten jare 1629 deden reeds de soldaten der protestantsche landsregering eenen inval in vele parochiën of pastoriën van het toenmalige dekenaat Bergeik, waarover de pastoor-deken Balenus den bisschop Ophovius schreef. Hij raadpleegde hem 28 October 1629 te Antwerpen, hoe de pastoors zich met het oog op het edict der Staten te gedragen hadden en kreeg van den bisschop tot antwoord dat alle pastoors hun standplaatsen en hunne kerken moesten behouden al ware er kerker en doodstraf mede gemoeid. Balenus beloofde er voor te zorgen.

De vrede te Munster 30 Januari 1648 gesloten en 5 Juni afgekondigd maakte een einde aan den tachtigjarigen oorlog, doch nu werd de verdrukking door de Staten, veelal op aanhitsing der protestantse Synode, tegen de katholieken der Meierij zeer vreeselijk. Alle

geestelijken van wat kwaliteit of conditie ook, moesten binnen acht dagen vertrekken, de kerken, kapellen en bidplaatsen moesten verlaten en aan het protestantisme overgegeven worden. Vermoedelijk hadden de katholieken hun meeste kerkgeraad in veiligheid gebracht. Alle kerkelijke goederen werden geconfisceerd en door de gereformeerde landsregeering zich toegeëigend, de katholieken, hoe bekwaam ook van alle ambten en bedieningen vervallen. Zij mochten zelfs geene eereposten bekleeden als er hervormden in de plaats te vinden waren. Met de schoolmeesters vormde dit legio fortuinzoekers de kleine protestantsche gemeenten in de Meierij.

Volgens het schoolreglement van 3 Mei 1655 mochten geene roomsche schoolmeesters, op zware boeten, aan de jeugd eenig onderwijs geven.⁴⁴⁸ De hervormde schoolmeesters bezigden in de school den Heidelbergischen of gereformeerden catechismus enz. Vacantiën mochten nimmer op "*Paepsche feestdagen*" aan de jeugd gegeven worden, enz.

Alles wat tot de staatskerk behoorde moest beschermd, wat Roomsch was, verdrukt worden. Hun Hoogmogenden volgden den vaste regel den katholieken hun geloof trachten te ontnemen en te verarmen. Buitensporig en talrijk waren de boeten en geldsommen die zij aan de officieren of ambtenaren der gereformeerden te voldoen hadden. Geen wonder dat onder hen meer gegoeden dan onder de katholieken gevonden werden. Het waren voor het roemlooze Protestantisme twee eeuwen van blijvende schittering, twee eeuwen van goud.⁴⁴⁹

Door talrijke harde oorlogen uitgeput, van alle kerkelijke inkomsten door onze voorvaders voor onzen godsdienst gesticht, beroofd, alsmede van alle kerken die zij zonder toelagen van rijk, provincie of gemeente gebouwd hebben, van de pastoors-woningen, kloosters, kapittels en der andere geestelijke gestichten en goederen, stelden de Meierijënaars den schat des geloofs, boven geld, goed, waardigheden en vrijheid, dien zij met opoffering van wat dan ook, besloten waren ongerept aan de nakomelingschap over te leveren.

In 1666 werd door de Staten voorgesteld, dat men, op straf de kerken te zullen sluiten van elke katholieke bedeplaats waar een bedienende

⁴⁴⁸ Zie hoofdstuk Schoolmeesters.

⁴⁴⁹ *Bossche Legendes*, IV. 1890.

priester was, voortaan jaarlijks 50 gl. betalen zou en voor een kapellaan of medebedienden priester 25 gl.

Toen in 1672 Frankrijk aan ons land den oorlog had verklaard, werd op last van hun Hoogm. de geheele Meiërij verwoest, de oogst en alle te veld staande gewassen vernield, zoodat noch voor menschen, noch voor dieren iets overbleef. De huizen werden verbrand, de akkergronden onbruikbaar gemaakt, de rampzalige bewoners door den vijand gebrandschat en ten behoeve van het statenleger uitgemergeld.

Hoewel de oogst van 1672 op last des Raads van State, omwille des oorlogs was verwoest, toch werd daarvan de tiende geheven. Omdat er geen graan was, dwongen de gecommitteerden van dien raad de ingezetenen, die in geld te betalen tegen den prijs waarvoor de tienden in de jongste tien jaren verpacht waren. Door zware executiën werd de arme bevolking tot het betalen der verpondingen, beden, gemeene middelen, renten en landpachten gedwongen.

Dagelijks zag men 's lands ontvangers de erfgoederen der verarmde ingezetenen voor de belastingen verkoopen. Het was erbarmelijk te zien hoe gegoede familiën bedelden.⁴⁵⁰

Bij de nadering des vijands namen schier alle protestantsche ambtenaren de vlucht. De katholieken genoten meer vrijheid en mochten in de dorpen schuurkerken timmeren. Vooreerst waren er de vervolgings-plakaten niet meer uitvoerbaar. Nauwelijks was het zwaard in de schede gestoken of de wraaklust der kerkvervolgers kenmerkte zich met hemeltergende ongerechtigheid. Voor de uitoefening van den godsdienst moesten de katholieken zeer zware recognitiepenningen voldoen. Deze zijn eerst in 1786 vervallen.

Voortdurend werd de burgerlijke gemeente, die toch nagenoeg geheel uit Roomschen bestond, verplicht tot het betalen van de onkosten in het onderhoud [van de] door de protestanten gebruikte kerk en het meublement, de onderhouding der predikantswoningen, het vervoer hunner huismeubelen, de kosten van de maaltijd die Dominé na het aanvaarden van zijnen dienst aan zijne ambtsgenoten der klassikale- of ring-vergadering hield en tot meer andere uitgaven welke alleen de staatskerk betroffen, terwijl de burgerlijke gemeente niets ten goede

⁴⁵⁰ *Onze Wachter*, 1882.

kwam aan de godsdienstoefening of kerken der beroofde katholieken, die gevolgelijk daarvoor alles uit hunne beurs te betalen hadden.

Niet minder dan de Hervormden hebben de Roomschen, hetzij terecht of te onrecht, bijgedragen om het zoogenaamde Spaansche juk af te werpen. Nimmer hebben zij, hoezeer daartoe meermalen eene gunstige gelegenheid aanbod, met den vijand geheuld of zamengezwooren.

Tot stichting en voorbeeld van het nageslacht hebben onze kloeke vaderen geleden en gestreden. Schrijver dezès heeft menigen ouderling van deze benauwde en voor de katholieken zoo grievende tijden met ontzetting en bewondering hooren gewagen en tal bijzonderheden en feiten met het hiervoren behandelde strookende, [hooren] verklaren. Deze hadden nog onder die vervolgingsplakaten geleefd toen het openlijk dragen van kerkboeken, rozenkransen enz. verboden was.

In 1787 zijn vele hatelijke plakaten verzacht. Na de verovering van ons land door de republikeinsche Fransche legers, in 1794 en 1795, erkenden de Franschen de Noordnederlandsche gewesten als een vrij gemeenebest onder den naam van Bataafsche Republiek. Sedert den inval der Franschen waren de knellende wetten voor de katholieken reeds in onbruik en bij besluit van 5 Augustus 1796 te niet gedaan. Tegen de katholieken ontstonden bittere schimpschriften door de vroeger overheerschende en in alles overheerschende protestanten. Alle kerkgenootschappen werden gelijk gesteld.

Een nieuw besluit in 1798 schonk den katholieken het recht om hunne oude kerken te hernemen wat *naasten* genoemd wordt. Alle kerkgebouwen en pastoreele woningen, geen particulier eigendom zijnde, werden ter beschikking van het plaatselijk bewind gesteld, om tusschen de kerkgenootschappen binnen zes maanden een vergelijk te treffen. Het aantal zielen strekte tot grondslag en omdat de katholieken schier overal in de Meiërij de overgrootte meerderheid uitmaakten hebben deze dan ook de kerken, behoudens eenige plaatsen, genaast. Aan de minder talrijke gezindheid geschiedde eene zekere uitkeering in geld, berekend naar het zielental.

De torens, klokken en uurwerken werden het eigendom der burgerlijke gemeente. Men ijverde schier alom zonder aarzeling de genaaste kerken te gebruiken en werden in sommige plaatsen zelfs met geweld ingenomen, wat bij den vicarius Van Alphen afkeuring vond.

Te Bergeik toonde het volk ook eene onwederstaanbare geneigdheid de kerk spoedig te naasten en voor den katholieken godsdienst te bezigen. Als immer heeft zich de representant P. Willems bij het naastingsrecht op eene bezadigde wijze voor zijne katholieke dorpsgenoten verdienstelijk gemaakt. Uit zijne menigvuldige correspondentiën, copiën en andere bescheiden door hem nagelaten en meerendeels in mijn bezit zullen hier talrijke merkwaardigheden van dien tijd blijken.⁴⁵¹

De gewezen schuurkerken van Bergeik zullen later in afzonderlijke hoofdstukken een plaats erlangen.

De naasting der kerk in 1798

Vele onkosten ten opzichte der kerknaasting zijn in de dorpsrekening gespecificeerd. Het plan der schikking leze men in de *Resolutiën fo. 109*, alles over den jare 1798. De copie door P. Willems beslaat drie bladen papier voor de helft beschreven. In dato 14 Sept[ember] 1798 verzoekt hij eene opgaaft van baten en schulden der kerk als volgt:

“Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap. De Municipaliteit van Bergeik aan den Burger A. Verster rentmr. der geestelijke goederen over het kwartier van Kempenland, etc.

Medeburger,

Daar wij ingevolge publicatie van het intermediair uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek de dato 12 Juli laatstleden ons in de omstandigheden bevinden om van Ued. te requireeren zooals wij verzoeken bij dezen, om te doen geworden eene opgave van zoodanige baten, lasten en schulden als tot het kerkgebouw en pastorijs huis alhier tot Bergeik zijn behoorende. In vertrouwen Ued. aan ons verzoek zoo spoedig mogelijk zult voldoen.

Heil en eerbied!

De Municipaliteit voornoemd”.

Verster's antwoord is mij onbekend”.

Hij had het tijdig gezonden.

⁴⁵¹ De spelling der brieven enz. is door mij soms gewijzigd.

Eene copie van het plan van schikking door P. Willems op twee vellen papier voor de helft beschreven, genomen luidt:

“Vergadering gehouden ... Is ter vergadering gelezen een plan van vergelijk of schikking tot het doen der naasting van het kerkgebouw der voormaals heerschende kerk alhier tusschen de respectieve kerkgenoot-schappen welke zich binnen deze gemeente bevinden, luidende het als volgt:

Plan van vergelijk of schikking volgens welke het kerkgebouw de voormaals heerschende kerk binnen de gemeente van Bergeik door de kerkgenootschappen welke zich binnen dezelve bevinden, krachtens en overëenkomstig het 6de artikel der additionele artikelen tot de acte van staatsregeling voor het Bataafsche volk zoude kunnen worden gemaakt en de uitkeering aan de andere kerkgemeente naar evenredigheid der leden bepaalt:

De pastorijs-huizing door aankoop en aanbouw de bijzondere en wettige eigendom der burgerlijke gemeenten van Bergeik, Riethoven, Westerhoven en Borkel zijnde, zal in het plan van schikking niet worden begrepen, maar als zoodanig erkend en aan de voorschreven gemeenten gelaten worden.

De onderscheidene kerkgenootschappen welke in deze gemeente gevonden worden bestaan in Roomschegezinden, gereformeerden en joden en volgens de eene door de municipaliteit gerequireerde en door ieder derzelve gedane opgave bedraagt het getal van het Roomsche kerkgenootschap welke in deze plaats wonen te zamen vijftienhonderd en elf zielen, dat het van Gereformeerd kerkgenootschap zeventien zielen en dat der Joden zeven zielen. Zoodat het Roomsche kerkgenootschap het grootste aantal leden heeft en de respectieve meerderheid van zielen uitmaakt.

De waarde van het kerkgebouw zooals het thans gebruikt wordt, zonder de toren, het uurwerk en de klokken met derzelve huizinge, is door Joh. Willems mr. timmerman woonachtig te Riethoven, J. de Waal mr. timmerman en molenmaker woonachtig in Den Bosch en A. Borrenbergen mr. metselaar en gezworen landmeter woonachtig te Riethoven, alle neutrale en kundige personen tot onderscheidene kerkgenootschappen buiten deze gemeente behoorende getaxeerd op eene som van f. 4628.

De jaarlijkse kosten der gewone reparatiën bedragende volgens eene tienjarige doorsnijding eene som van ...

De baten welke het voors. gebouw heeft en tot hetzelfde behooren zijn volgens opgave van A. Verster rentmr. der geestelijke goederen vijf distincte renten, zamen 11 gl., 5 st. renten tegen den penning 25 in kapitaal berekend 281 gl. 5 st. dus te zamen f. 4905-5 waarvan afgetrokken wordt: de kosten der tauxatie 57-13 in billijkheid bepaald op f. 4857-12.

En wel in voege

a. Dat de naasting geschiede bij het Roomsche kerkgenootschap welk daartoe als de relatieve meerderheid uitmakende, bij voorkeuse gerechtigd is, als uit aanmerking van het ongelijk grooter aantal leden en de geringheid der som welke zij uit hoofde van dien zal moeten uitkeeren, die uitkeering in twee termijnen zal moeten geschieden, namelijk de eerste termijn ter somme van ... veertien dagen na het voltrekken der overëenkomst of het passeeren van het contract en de tweede termijn ter somme van ... veertien dagen na bij het Vertegenwoordigend Lichaam dezer Republiek verstaan of op eene andere voldoende wijze zal gebleken zijn, dat de voors. baten ingevolge den bovengenoemden 6den art. als gevolgen van het kerkgebouw mede moeten gehouden worden de naasting subject te zijn en met hetzelfde voor te gaan.

b. Dat, wanneer het Roomsche kerkgenootschap van de naasting mocht afzien en dezelve door het Gereformeerd kerkgenootschap gedaan worden, in dat geval, de uitkeering uit hoofde der omgekeerde rede, in vier termijnen zal kunnen gedaan worden, namelijk: de eerste termijn ter somme van ... eene maand na het voltrekken der overëenkomst of het passeeren van het contract; de tweede termijn ter somme van ... eene maand na den eersten termijn. De derde termijn ter somme van ... eene maand nadat bij het Vertegenwoordigend Lichaam dezer Republiek verstaan of op eene andere voldoende wijze zal gebleken zijn dat de voors. baten ingevolge het 6de der additioneele artuculen voorn. als gevolge van het kerkgebouw mede moeten geacht worden de naasting subject te zijn en met hetzelfde over te gaan en eindelijk de vierde termijn ter somme van ... eene maand na den derden termijn.

2de. Dat de stoelen, banken en hetgene verder in deze kerk gevonden wordt, voor reserve geene bijzondere eigendommen van de een of ander zijn als gevolge van het voors. gebouw en als zoodanige in de tauxatie begrepen, daar in, aan en bij zullen blijven.

3de. Ten opzichte van de begraafplaatsen in het voors. kerkgebouw gevonden wordende, zoo die aan particulieren als aan het kerkgebouw mochten behooren, daaromtrent meent de municipaliteit deels uit consideratie dat het kerkgebouw door de te doene naasting in de bezittingsbeheering en speciaal onderhoud van het naastend kerkgenootschap overgaat en anderdeels om alle stof tot oneënigheden en verwarringen, welke daaruit zouden kunnen resulteren, in eens weg te nemen, met grond te kunnen en mogen voorstellen, dat niemand der andere kerkgemeente welke van de gemeene aanspraak op het voors. kerkgebouw moeten gehouden worden afstand gedaan te hebben daar in voor 't vervolg [niet? red.] meer te zullen mogen begraven; maar dat alles en ieder hunner op het kerkhof of de gemeene begraafplaats van dezen dorpe. Even en op denzelfden voet als de overige ingezetenen dezer gemeente zullen kunnen begraven worden, en dat, zoo er iemand een of ander particulier onder dezelve gevonden werd die bewijsstukken konden toonen, daar in eene begraafplaats in eigendom te bezitten, dezelve daarenboven dien eigendom zal blijven behouden of daarvoor te dien tauxatie van twee onpartijdige van wederzijdsche daartoe te verkiezen personen door het naastend kerkgenootschap in redelijkheid geïndemiseerd en schadeloos gesteld zal worden.

4e. Dat wanneer deze voorstellingen van schikking in het plan vervat bij de onderscheidene kerkgenootschappen aangenomen worden, het kerkgebouw gelijk ook de baten hiervoren gemeld, ze namelijk ingevolge het 6de der additioneele art. voors. als gevolge van het kerkgebouw bij het vertegenwoordigend Lichaam in deze Republiek medeverstaan worden der naasting subject te zijn en met hetzelfde over te gaan, zullen komen aan het naastend kerkgenootschap en al hetzelfde alzoo zal verblijven ten allen tijden onder de bezitting, beheering en speciaal onderhoud dier kerkgemeente onder en tegen uitkeering dezelve naar de waarde van dien, op den voet en de wijze hierboven voorgesteld aan de andere kerkgemeente naar evenredigheid van der zelve leden welke alle door deze bepaling gehouden zullen worden voor altoos afstand gedaan te hebben van de gemeene aanspraak op al hetzelfde, zullende daarvan tusschen de respectieve kerkgenootschappen behoorlijk contract gepasseerd worden.

Waarop gedelibreerd zijnde is goed gevonden en geresolveerd het voorschr. plan te arresteeren en daarvan door of van wege de municipaliteit dezer gemeente eene copie of behoorlijk zegel uitgemaakt te doen ter hand stellen aan ieder kerkgenootschap onder derzelve

ressort, ten einde het te examineeren en zich ten spoedigste, immers binnen drie weken na het ontvangen aan de municipaliteit te expliciteeren of zij het goedkeuren en daarmede genoegen nemen of anders te doen als bij het 5de art. der Publicatie van het uitvoerend bewind der Bataafsche Republiek van 12 Juli jl. in het breede staat vermeld en wordt opgegeven. Aldus etc."

Het plan der naasting keuren de ingezetenen der gemeente goed.⁴⁵²

15 September frankeert P. Willems drie brieven.

1e. opzichtsens de opgaaft van het jaarlijks onderhoud en de baten en lasten der kerk 6 st[uiver].

2e. Een zegel voor het Roomsche kerkgenootschap waarop de R.C. ingezetenen hadden geteekend om de naasting der groote kerk te doen 24 st[uiver]. Dien dag schrijft de Predikant der Hervormden:

"Aan de Municipaliteit van en te Berg : Eijk

Medeburgers!

Met bevreemding vinde ik in Ul. Missiven van heeden, dat de opgave door mij gedaan ingevolgen ons Kerkboek ontrent de zielen van ons Gereformeert genoodschap, uL. niet bevalt, verkiesende de bewoording van Kerkgenoodschap, en verwerpende die van het Gereformeert Kerkgenoodschap, daar ik vermeene dat deese twee bewoordingen gelijkkluident zijn en deselve betekenis hebben. En al schoon ik niet zien kan dat het noodig is dat ik de woonplaats aantelken, so zal ik egter op alle moogelijke wijs ul. te gemoed koomen, en hoe veel beesigheeden ik geduurende eenigen tijd heb gehad en nog heb een tweede lijst van mijn Gemeente op geeven, die hier agter volgen zal. heyl en broederschap,

*Ul: medeburger,
Berg: den 15 Sept*

Joh: de Keesel

⁴⁵² Dorpsresolutiën, fo. 116-20.

1798 Naamlijst der zielen onder mijn Kerkgenootschap

Joh. de Keesel)
M. Dolleman)
O. Schaafsma) woonende te Bergeijk
H. van Meurs)
B. Pijpers) woonende te Riethoven
G. Lam)
E. van den Born) woonende te Westerhoven
J. Hos)
A. Dankaarts)
S. Schaafsma)
W. Crommelin)
J. van der Pol)
Z.M. Wynands)
E. Ente)
J.M. Dekkers) woonende te Bergeijk
Sam Lam) woonende te Westerhoven
A. Ramaer) woonende te Bergeijk
J. Lam)
P. Lam) woonende te Westerhoven
G. Danck) thans zig ophoudende te Hilvarenbeek
Ant. van der Pol) fungeerende op 't Weebosch
N.N. du Vallé) fungeerende te Borkel
N. Dekkers) woonende te Westerhoven
Agn. M. Lam)
Joh. Lam)
A.M. Lam)
P. Lam) woonende te Westerhoven

F. Dankaarts)
J. Dankaarts)
A. Dankaarts) woonende te Bergeijk 32 Zielen.

Deze brief met naamlijst is door mij letterlijk overgenomen en vereïschd slechts weinige opheldering. O. Schaafsma was oud-, A. Dankaarts fungeerend schoolmeester; ook H. van Meurs en G. Lamm, alle in de genoemde dorpen. A. van Galen oefende het schoutssambt enz., du Vallé dat van commies en A. van der Poll dat van ontvanger der convoijen en licenten uit.

Het declaratoir der Taxateurs van **22 Sept. 1798** luidt:

“Wij ondergeteekende F. Willems mr. timmerman wonende te Riethoven, J. de Waal mr. timmerman en molenmaker woonende in den Bosch en A. Borrenbergen mr. metselaar en geadmitteerd landmeter wonende te Riethoven, thans in den Bosch.

Verklaren op de requisitie en ten verzoeke der municipaliteit van Bergeik ieder afzonderlijk te hebben opgenomen, en vervolgens getaxeerd het kerkgebouw dezer gemeente, zooals dezelve kerk thans in 't gebruik is, except eene bank aan Beverwijk⁴⁵³ toebehoorende; den toren, klokken met zijne toebehooren⁴⁵⁴ blijft aan de gemeente, en dezelve te hebben geschat en de waarde daarvan begroot op eene som van vier duizend zes honderd acht en twintig guldens.

Verklarende wij verder, en het opnemen en doen van voorschreven taxatie en begrooting naar onze beste kennisse en wetenschap zonder erg of list te hebben gehandeld.

Aldus opgenomen en getaxeerd begroot en verklaard op heden binnen Bergeik den 22 September 1790 acht en negentig,

*J. Willems roomsch,
J. de Waal gereformeerd,
A. Borrenbergen roomsch”.*

17 October geschiedt de naasting. Hiervan bestaat de copie zonder dagteekening:

“Compareerde voor President en Schepenen des dorps van Bergeik ondergenaamd H. Ketelaars, P. Willems, Jan Geeraerts, Francis Henselmans en Willem Thijssen, zoo voor zich zelven, als last en

⁴⁵³ Deze zal de erven van den gewezen secretaris van dien naam behoord hebben.

⁴⁵⁴ Er hing slechts ééne klok in 't torentje, eene andere in 't luihuis.

procuratie hebbende van een merkelyk aantal leden van het Roomsche Kerkgenootschap binnen Bergeik woonachtig speciaal tot het doen der Naasting van het kerkgebouw der voormaals heerschende Kerk binnen deze gemeente van Bergeik krachtens en overëenkomstig het 6e der additioneele artikelen tot de acte van staatsregeling voor het Bataafsche volk.

Verklaren zij comparanten in kwaliteit voors. na alvorens het plan van schikking hun, door of vanwege de municipaliteit ter hand gesteld, gezien en geëxamineerd te hebben, het in alle deelen goedkeuren en volkomen genoeg nemen. En dus, bij en mits dezen de Naasting zijn doende.

Verklaren zij comparanten in kwaliteit als voor hetzelfde te houden voor goed, bondig en van waarde etc.

Actum ten Raadhuije etc."

Een afschrift van het contract door het R.C. kerkbestuur is van den volgende inhoud:

"Woensdag 17 October 1798

Vergadering gehouden bij den ondergeteekenden Pastoor en Kerkmeesters, representeerende het Roomsche Kerkgenootschap van Bergeik.

Gezien hebbende een plan van vergelijk of schikking door of vanwege de municipaliteit ons ter hand gesteld, volgens welke het kerkgebouw der voormaals heerschende kerk binnen de gemeente van Bergeik door een der kerkgenootschappen, welke zich binnen dezelve bevinden, krachtens en overëenkomstig het 6de der additioneele artikelen tot de acte van staatsregeling voor het Bataafsche volk zoude kunnen worden gemaakt en de matige uitkeering daarbij bepaald, Hebben wij de eer hierop te reflecteeren dat ... [niet ingevuld]

Overigens ons met voors. plan in alle deelen conformeerende, hetzelfde bij dezen goedkeuren en volkomen genoeg nemen en tevens resolveeren, om ingevolge voors. plan de relatieve meerderheid der zielen uitmakende, de Naasting van opgemeld kerkgebouw ten behoeve van het Roomsche kerkgenootschap te doen.

En dat hier van door of van wege de municipaliteit dezer gemeente ten spoedigste aan de andere kerkgemeente mag worden kennis gegeven, ten einde daaraan een behoorlijk contract te passeeren.

Aldus geëxamineerd en geresolveerd binnen Bergeik op heden den zeventiende October 1790 acht en negentig."

In deze maand kwamen op zekeren dag eene “*partij ingezetenen van het Hof, de Broekstraat en Berkt*” ten huize van P. Willems zamen, om over de aangelegenheid der naasting te beraadslagen, toen zij onder elk-ander 4 gl. 13 st. en later in tweemalen 2 gl. 8 st., zamen alzoof. 7,05 hadden verteerd.

Een oorspronkelijk door den secretaris geschreven en door 125 R.C. ingezetenen in schier alle gehuchten wonende onderteekend, verleent twee personen machtiging met het gereformeerd kerkgenootschap een contract over de kerk te sluiten:

*“Wij ondergeteekende leden van het Roomsche kerkgenootschap van Bergeik autoriseeren de burgers Pieter Willems en Hendrik Ketelaars om met het gereformeerd Kerkgenootschap een minnelijk contract over het kerkgebouw van Bergeik in dezer voege.
Dat door het gereformeerd Kerkgenootschap afstand gedaan en aan het Roomsche Kerkgenootschap in eigendom overgegeven worde de gedeelten hun in het kerkgebouw competeerende
Waartegen door de municipaliteit in eigendom aan het gereformeerd Kerkgenootschap zal worden overgegeven zoodanige gedeelten als de gemeente van Bergeik zijn competeerende in de pastorie⁴⁵⁵, mits door het gereformeerd Kerkgenootschap wordt overgenomen en betaald den erfpacht van vijf en veertig gulden jaarlijks. En autoriseert ook daartoe de municipaliteit bij deze.
Bergeik 30 October 1798.”*

Voorlopig hadden die van het hervormd Kerkgenootschap geen volkomen genoeg genomen met het contract blijkens onderstaanden brief:

*“Die van het Gereformeerd kerkgenootschap van Bergeik etc.
aan
de municipaliteit van Bergeik*

*Burgers!
Aan den eerstondergeteekenden Predikant en aan den tweeden ondergeteekenden van opgemelde Kerkgenootschap is door den vorster alhier ter hand gesteld Ul. plan van vergelijk of schikkingen tusschen ons Kerkgenootschap en dat van het Roomsche Kerkgenootschap geformeed wegens het kerkgebouw door ons in gebruik: en wij*

⁴⁵⁵ Door den predikant bewoond, zie blz. 142.

vernemen aan Ul. verzoek bij dezen (zoo ver voor ons doenlijk) te zullen voldoen wanneer wij in antwoord daar op melden dat wij na examinatie en in dat plan, zoo ten aanzien der taxatie als ten aanzien de verdere behandelingen van dat werk verscheidene, naar ons inzien wel gegronde reflectiën zijn hebbende, doch dat wij oordeelen het voors. plan of vergelijk over het geheel niet te kunnen aannemen, wij ons ook niet zullen inlaten in de bijzonderheden daarvan maar dezelve reserveeren, om die te allegeeren daar en zoo te raden en waartoe wij vermeend hebben te meer te moeten resolveeren, om dat wij volgens dat plan of vergelijk geheel verstoken zouden zijn van een (zelfs hoe slecht ook) geschikte plaats tot het uitoefenen van onzen Godsdienst en om dat wij met zekerheid geïnformeerd zijn, dat questieuse of gevallen van gelijken aard gebracht zijn en nog meerder staan gebracht te worden voor het vertegenwoordigend Lichaam, welke wij niet wenschen voor uit te loopen maar te achtervolgen. Waarmede met heilwensch verblijven

Bergeik den 24 October 1798

Joh. de Keesel
O. Schaafsma
Mr. Dekkers
Gecommitteerden”.

28 November verschenen vijf gecommitteerden van het R.C. en twee uit het hervormd Kerkgenootschap ter vergadering op het raadhuis om wegens de naasting tot een accoord te geraken. Die van de laatstgenoemde gezindte verlangen dat een vertrek in meergemelde pastorie van de noodige banken en zitplaatsen ten koste der burgerlijke gemeente zal worden voorzien, ten einde daarin de godsdienst voor het gereformeerd Kerkgenootschap kan worden verricht.

De beide evengezegde comparanten verklaren mitsdien in naam van het hervormd kerkgenootschap, afstand te doen van het recht als hun aan het gemeld kerkgebouw werd gegeven en zulks ten behoeve van het Roomsche Kerkgenootschap, zonder daarvan iets verder te pretendeeren, en wel speciaal renunciërende overëenkomstig het derde art. van het plan van schikking over het kerkgebouw van de begraafplaatsen in de voors. kerk, dan alleen bedingende “*dat geene lijken daarin begraven zijnde zullen worden gemolesteerd of opgegraven.*”

De comparanten der andere zijde verklaren in naam van het R.C. Kerkgenootschap de renunciatie van het Gereformeerd Kerkgenootschap in voege vermeld bij deze aan te nemen.

Wegens den berooiden toestand waarin vele kerken op 't einde der 18e eeuw in deze oorden verkeerden, het niet terug bekomen der zoo menigvuldige geestelijke goederen die de protestanten zich hadden toegeëigend en andere omstandigheden, toonde de bekwame vicaris Van Alphen in sommige parochiën afkeuring om de kerk te naasten, en daarin de godsdienst uit te oefenen. Ook de pastoor alhier bezat daarvoor weinig geneigdheid. Van de nog aanwezige correspondentie tusschen den Vicaris en P. Willems bewaar ik nog de volgende brieven:

“Hoogwaarde Heer

Wij twijfelen niet of uHoogw. zal (denkelijk) door de kerkmeesters van Bergeik bekend zijn, dat alhier de Naasting van het kerkgebouw der voormaals heerschende kerk bij een behoorlijk contract en vriendelijke schikkinge is geschied. En die door ons en onze voorouders zoolang gewenschte rechten zijn bekomen; thans blijft er nog over het verlangen om dezelve te occupeeren en dadelijk in possessie te kunnen treden.

Hiertoe hebben kerkmeesters en particuliere ingezetenen eenige penningen verzameld om dezelve daartoe in staat te stellen, zooals reeds begonnen en al ver gevorderd is, waartoe de heer pastoor verscheidene reizen is verzocht tot mederaadpleging, hoe een en ander te stellen, maar weigert zulks volstrekt niet alleen, maar schijnt daarin zoodanig te willen dwarsboomen door een en ander te beletten den toegang in de tegenwoordige kerk⁴⁵⁶ om het werk van pas te kunnen reguleeren of iets daarvan te kunnen employeeren; want weinige jaren geleden zijn de plavuizen uit de tegenwoordige sacristie genomen en een planken vloer gelegd, deze zeer wel geschikt om in de Choor omtrent waar de autaar moet geplaatst worden.

De heer pastoor zegt, zulks niet zal geschieden en gebiedt de kweesel⁴⁵⁷ aan niemand den sleutel te geven. Kerkmeesters bemoeiën zich in hunne kwaliteit daar niet mede, het volk in 't algemeen is te onvreden, zoo dit zijn' voortgang wiegd belet, waardoor ons onaangenaamheden te duchten staan. Het is waar, wij gelooven dat op vele plaatsen de pastoors zich niet veel daarmede bemoeiën, echter gelooven wij niet dat ze gesteld zijn den ingezetenen den voet dwars te zetten, zooals in deze en andere gevallen die wij maar zullen voorbijgaan, ons voorkomt.

⁴⁵⁶ De toen nog gebruikte schuurkerk.

⁴⁵⁷ Zij was kosteres.

Weshalve keeren wij ons tot u Hw. ootmoediglich uwe protectie verzoekende, en vertrouwen dat u Hoogw. ter vermijding van verdere onaangenaamheden onzen heer pastoor gelieve te gelasten om in dit voorgenomen werk geene beletselen toe te brengen, tot welk einde wij u Hoogw. verzoeken zoo mogelijk, ons met bringer, rescriptie te doen geworden, etc.

Waren geteekend

*P. Willems
G. Raupp med. Dr.
Jac. Van Den Berg
Bern. Aarts”.*

De twee laatste ondertekenaars behoorden tot den minderen stand, uit welchen men er, benevens andere, in het behandelen van kerkelijke of godsdienstige zaken gewoonlijk liet ondertekenen.

Op het afschrift is door P[ieter] W[illems] No. 1 geschreven; op het antwoord van den Vicaris schreef hij No. 2 en op zijnen tweeden brief aan den Vicaris No. 3 waarvan de copie twee groote bladzijden beslaat. Hierop heeft den Vicaris 13 Juni geantwoord; dit schrijven noteerde P.W. op 't adres No. 4.

De eerste maal had alzoo P.W. den Vicaris over de naasting in het laatst van Mei 1799 en zijn' tweeden brief 7 Juni geschreven.

De eerste brief van den deftigen Vicaris (die eene nette hand schreef) luidt:

“Geëerde vrinden!

Wat het gehouden gedrag van den heer Pastoor betreft, is mij onbekend, en kan deswegens Ulieden geen antwoord geven alvorens de heer pastoor hier op gehoord te hebben. De pastoors benne niet gesteld om den ingezetenen geheel den voet dwars te zetten, wanneer ingezetenen redelijker wijze voortgaan : maar ingezetenen benne ook niet gesteld om de pastoors vooral in kerkelijke zaken in het bestuur der kerke willekeurig de wetten voor te schrijven: De voorkomende gevallen, waarin de pastoor den voet dwars gezet heeft gaat gijlieden voorbij; ik zal ook voorbij gaan die menigvuldige gevallen, waarin sommige van Ulieden gemeente den voet dwars gezet hebben, zoo aan mijn voorzaat als aan mij, als wanneer wij volgens onzen plicht het welwezen der gemeente, en de zaligheid der zielen van uwe gemeente, die aan onze zorg zijn toevertrouwd, betracht hebben.

Alleen zal ik ulieden herinneren de vermaning van Christus: Die ulieden / sprekende van zijne apostelen en hunne wettige opvolgers / Hoort,

hoort mij, en die ulieden versmaadt, versmaadt mij. Schoon ik niets stellig, zonder den pastoor gehoord te hebben, kan antwoorden, is dit mij echter van overlang bekend, dat ulieder gemeente vele schulden heeft, welke wettig door pastoor en kerkmeesters, onder onze approbatie zijn gecontracteerd, en voor welkers aflossing, zoo als bij betaling der intresten, pastoor en kerkmeesters moeten zorgen.

Verder dat de genaaste kerk in dien staat niet is om er den godsdienst met eerbied in te verrichten en zoo schielijk tot dien staat niet kan gebracht worden, zonder de enorme schulden nog te vermeederen, hetgeen voor 't tegenwoordige moeiëlijk zoude overëen te brengen wezen, zoo met het onvermogen der ingezetenen van Bergeik als met de enorme buitengewoone belastingen. Hierbij komt nog, dat de kerk, zoo ik hoor, gevioleerd is, en dus, wil men de Kerkelijke wetten observeeren en geene sacrilegiën bedrijven, er de dienst niet in mag geschieden, vooralëer zij gereconcilieerd zal wezen, waartoe eene hoogere macht zal noodig wezen.

Ik zie niet dat die door uwe voorouders zoo lang gewenschte rechten zijn wederbekomen: deze bezaten de genaaste kerk in behoorlijk order, en mede die geestelijke goederen, waarmede dezelve in geheel den godsdienst werd onderhouden, zonder het minste bezwaar der ingezetenen: hetgeen ulieden hebt terug gekregen, is een vervallen steenhoop met eenige revenuën niet zeggenswaardig. Indien ulieden in bezit waart gesteld van hetgeen uwe voorouders verlaten hebben, geen moment zoude noch ik, noch ook, zoo ik verneem, de pastoor aarzelen.

De ontevredenheid van het volk moet men niet duchten: indien er geene stokers bennen, en ulieden mijne aangehaalde redenen aan hetzelfde gelieve voor te dragen, zal het makkelijk, zoowel als elders, zijn te bedaren, en gehoor geven aan billijke redenen: zoude het onverhoopt onredelijk wezen moet men hetzelfde tegen gaan om door eene laffe toegevendheid het kerkelijk gezag, dat de bedienaars niet van 't volk, maar van God zelf, volgens ons geloof ontvangen, niet aan het volk te onderwerpen.

Het volk zal niet belet worden in zijn voornemen en het heeft reeds den eigendom, en ook de dadelijke possessie; hiermede moet het tevreden wezen, zullende het er den dienst in hebben wanneer alles in behoorlijken staat zal zijn en mede gezorgd voor 't toekomstige om die kerk in staat te houden. Indien de religie nog is onder ulieden zult

gijlieden makkelijk begrijpen dat het onvergefelijk zoude wezen eene kerk te verlaten, volgens het vermogen der ingezetenen behoorlijk geschikt om met eerbied den godsdienst daar in te verrichten, en over te gaan tot eene vervallen kerk, onheiligd en gevioleerd, zonder alvorens gezorgd te hebben dat dezelve voor tegenwoordige en toekomende is gebracht in dien staat, die verëischt de heilighheid onzer Mysteriën. Om dit oogwit te bereiken zal het beste wezen dat de ingezetenen werden aangemaand om mildelijk eenigen tijd in de schaal te geven, ten einde men met kleine giften, zonder bezwaar den ingezetenen eene som bijëen vergadere waarmede men de kerk in staat kan stellen, wanneer het eerst tijd zal wezen dit werk met kragt te ondernemen. Ik heb de eer mij met allen eerbied in haast te noemen,

Schijndel den 1 Juni 1799

A. van Alphen vicaris gen. Apost. des Bisdoms van 's Bosch."

De tweede brief door P[ieter] W[illems] aan den Vicaris is van den volgenden inhoud:

"Hoogwaarde Heer!

UHW. geëerde, van den 1 dezer is mij wel geworden, den ingesloten aan zijn adres bezorgd, en dus mij verstouwt de vrijpostigheid te nemen UH. onder het oog te mogen brengen. Dat ik geenszins kan begrijpen uit het gebeurde dat de ingezetenen van Bergeik den pastoor de wetten willekeurig willen of zullen voorschrijven, neen, doch noteert dat de naasting en contract aangaande de kerk reeds in de maand Februari is geschied, dat ik langen tijd daarna den heer pastoor te mijnen huize zijnde verzocht met mij in de kerk te gaan zien, dat ik mijne opgedachte sentimenten zijnEerw. wilde voorstellen en tevens zijn advies gaarne zoude innemen, waarop zijnEerw. zegt alstoen den tijd niet te hebben, maar dat hij des anderen daags zoude komen om te zien, doch is niet verschenen: de verdere aanzoeken deswegens heeft zijnEerw. volstrekt geweigerd, en reeds zeggende: zonder het zelve gezien te hebben: dat sommige verandering zoo gansch niet behoorde, als of hij wilde zeggen dat het werk geheel verkeerd werd behandeld.

Dat de gemeente zekere schulden heeft negeeren wij niet, doch zoo ik heb verstaan, dat ze van tijd tot tijd uit het provenu der kerken al iets worden afgelost, dus notoir zullen minderen: ook is het geenszins het voornemen, om, zoo UHW. te kennen geeft, de oude schulden te vermeerderen, maar voor alsnog zijn de voornemens niet anders, dan om met de reeds of nog te verzamelen penningen, de kerk zoo ver in

gereedheid te brengen, dat er zoo mij voorkomt, de godsdienst met eerbied in zoude kunnen verricht worden. Wel is waar zoo men niets behoefde te menageeren wel merkelijke kosten zou kunnen applicceeren, toch vindt men nog op geene plaatsen dat er zoo merkelijke kosten gedaan worden: ook kan men voor alsnog niet zeker over het toekomstend onderhoud spreken, aangezien op het punt der tienden nog geene uitspraak is geschied en alsmede om die redenen niet raadzaam groote kosten aan te wenden, al was de gemeente daartoe in staat. En opzichtsens een en ander zal UH. wel gelieven te reflecteeren dat indien onze heer pastoor, hetwelk genoegzaam zijner eigene autoriteit is geschied, het bouwen van kerk en pastorie⁴⁵⁸ 1/5 minder had ingericht voldoende zoude zijn en wij als nu voor weinige schulden te duchten zouden hebben, doch dit is zoo!

Wijders hoor ik met verwondering dat onze kerk⁴⁵⁹ zoude gevioleerd zijn! En moet op dit punt als verstomd blijven staan! Hetgeen mij zoo groote onrust baarde dat ik mij niet heb kunnen wederhouden, dan te willen weten waarin zulks mochte bestaan, heb ik mij kortelings zonder vele redewisseling daarop geïnformeerd, er er slechts iets van ontdekt: doch als nog niet wetende of het als een verzinzel of anderszins in de wereld is gekomen, maar denke dat het iets ander kan zijn dan ik er van gehoord heb, - ik wenschte wel onder eerbiedige correctie, indien het mij geoorloofd was te mogen weten waarin deze violatie en ontheiliging bestaat; want ze door dusdanige gezegden of daden de kerk wezenlijk zoude gevioleerd en ontheiligd zijn en ik daaromtrent dan moet gelooven, dan behoort mijns gedunkens onderzoek te geschieden, waarop ik niet zal nalaten om dit met de waarheid te doen bevestigen hetgeen er van gezegd is of wel dat het als een verzonnen leugen moet beschouwd worden, doch ik zoude tevens vreezen, als zulke gezegden of daad publiek werd gezegd (ik zal niet noodig hebben dit te noemen 't zal UHW bekend zijn) dat onze geloofspartij ons van bijgeloovigheid zou durven schimpen. En daar ik deswegens alsdan al te min onderricht in de Religie mij zeer gaarne wilde in staat stellen, om met vrucht iets op te kunnen replicceeren. 't Zijn de reden dat ik UHW otmoediglijk verzoeke, mij hier eenigszins in gelieve te verlichten. De woorden van Christus alhier in aanmerking nemende "die ulieden hoort, hoort mij en die ulieden versmaadt, versmaadt mij."

⁴⁵⁸ Op het Loo in 1790 en 1792.

⁴⁵⁹ De genaaste parochiekerk.

*Met allen ijver en vlijt tracht ik UHW te hooren zonder eenigszins op 't verdere te denken, zoo ik hierin verlicht werde.*⁴⁶⁰

Wijders UHW raad ter bereiking van ons oogwit, om mildelijk eenigen tijd in de schaal te geven komt mij bezwaarlijk voor. Vooreerst heb ik nooit door onzen heer pastoor de schaal voor de kerk hooren recommandeeren, ten anderen zou het een raadsel wezen of die penningen tot ons voorgenomen werk te mogen employëeren, doordien ik hoor er een stipt verbod bestaat geene kerkegelden daartoe te gebruiken, dus komt mij dit vruchteloos voor, temeer dat door UHW (zoo ik verstaan heb) niet goedgevonden wordt, de gansche gemeente tot particuliere bijdraging te verzoeken en dus heb ik begrepen dat zulks weinig voorspoed zal bijzetten. Dus etc. P. Willems"

ZDH de vicaris beantwoordt P.W. met den volgenden brief, zijnde eene bladzijde schrift.

"Mijn Heer

Ik heb den Heer pastoor van Bergeijk bij mij gehad, en zijn Eerw. gezegd zich niet te verzetten tegen het in staat brengen der grootte kerk maar integendeel wegens het plaatsen van altaar, predikstoel enz. zijne gevoelens zoude uiten. Zijn Eerw. was ook zoo zeer niet tegen het in staat stellen, als wel tegen den spoed en overdreven ijver en dat niet zonder redenen welke Ued. makkelijk kan beseffen, daar de gemeente nog zoo bezwaard is en deze onkosten extraordinair zijn, heb ik hem gezegd te moeten zien, dat deze extraordinaire kosten extraordinair gedragen worden. Ik heb d'eer mij met achting te noemen

Mijn Heer

Ued D.W. Dienaar A. v. Alphen Vicaris Gen. Apost. Des Bisdoms van 's Bosch. "
Schijndel, 13 Juni 1799"

P.S. Ued missive van den 7 dezer kome heden te ontvangen. Wegens de "violatie" behoeft Ued. geen verder onderzoek te doen: indien het zoo is, zal ik daarin voorzien zooals zal behooren. Ued schrijft niet raadzaam te wezen grootte kosten aan te wenden al was de gemeente daartoe in staat. Ik wenschte dat deze waarheid wat meerder gepenetreerd wierd. Grootte onkosten te maken laat volgens uwe eigene gevoelens de voorzichtigheid niet toe: zonder dat de kerken in behoorlijken staat gesteld zijn, hetgeen zonder merkelijke onkosten over

⁴⁶⁰ Elders is mij van deze voorgewende of wezenlijke ontheiliging niets gebleken of bekend. Toch sprak ik hierover reeds in 1840 oude inwoners.

't algemeen niet kan geschieden, permitteert mij mijne conscientie niet den dienst er in te laten verrichten. Ziet hier den knoop: men zal belooven de kerk daar na in staat te brengen; maar wat staat men op soortgelijke belofte kan maken is Ued. wel bekend: het oogmerk is maar om in de kerk te geraken; en die gebezigd hebbende, zullen zij pastoor en mij laten fluiten en zorgen. Oordeelt hier zelve van."

Hoofdstuk LII

De parochiekerk van 1799 tot onzen tijd. Herstellingen. Meubelen. Geschenken.

De kerk genaast en tot de uitoefening van den katholieken godsdienst, zoo goed mogelijk in gereedheid gebracht zijnde, is zij, met toelating van den Hoogw. Heer vicaris Van Alphen, door den pastoor Deelen gereconsiliëerd, in zoo verre ze tijdens de reformatie mocht ontheiligd wezen.

Deze wijding geschiedde den 5 Juli 1799 en drie dagen later, namelijk Zondag 7 door eene plechtige hoogmis de eerste katholieke dienst, die door eenen grooten toeloop van volk bijgewoond werd. Voor de mis was de groote klok in het luidhuis geluid, welk een en ander aan sommige protestanten tot wrevel en ongenoegen verstrekte. Als met gebiedenden eisch hadden de katholieken wat er nog sinds anderhalve eeuw van der vaderen godsvrucht was overgebleven, terug gekregen.

Met diepe smart zagen zich zes achterëenvolgende geslachten uit dit heiligdom gebannen en zuchtten over het gemis van dien welëer zoo fieren tempel die door ketterij gebrandmerkt, langzaam verviel en als treurde met zijne dierbare kinderen over den hem aangedanen smaad.

Deze oude Sint-Pieterskerk is als de band die het tegenwoordige geslacht met de overige geslachten verëenigt. Dáár hebben zij gebeden, leniging in hunne droefheid gezocht, de H. Sacramenten ontvangen, hunne lijken begraven, feesten gevierd, enz. Behalve deze kerk en de vijf eeuwen oude klok herinnert ons schier niets meer aan onze kloeke voorouders; het andere is door de tand des tijd onmeedoogend weggevaagd.

Alle bruikbare meubelen uit de verlaten schuurkerk als altaren, kandelaren, den predikstoel, eenige banken, de beelden, enz. werden naar de groote kerk (zooals de oude herkgren parochiekerk meestal genoemd werd) overgebracht. Het overige of te kort blijvende is door nieuw ameublement aangevuld of met ter tijd verbeterd. Een portaal werd in de kerk bij de voordeur geplaatst en daarboven het zangkoor uit de schuurkerk gelegd.

1804

In September is door Zijne Hoogw. de bisschop van Roermonde aan de ingezetenen van Bergeik en andere dorpen der nabijheid in deze kerk het H. Vormsel toegediend. Gedurende wellicht bijna twee eeuwen had zulks in deze gemeente niet kunnen plaats hebben. Om dit sacrament te ontvangen moest men zich bij gelegenheid naar Postel of eene andere verwijderde plaats begeven. Er waren groote toebereidselen tot des bisschops komst in gezegd jaar hier gemaakt.

8 Mei 1804 bericht de gemeente aan het Departementaal Bestuur van Brabant, welke gedeelten der kerk door de tiendheffers moeten onderhouden worden en in welke voege tot 1794 heeft plaats gehad. Een extract van 't onderhoud door den geestelijken tiendheffer enz. in 1793 wordt tevens opgezonden.

1805

Dewijl sedert eenige jaren aan de kerk weinig reparatiën gedaan waren, bevond ze zich eenigszins bouwvallig en dakeloos. De noodige hersteltingen zijn toen opgenomen. Reeds deed het kerkbestuur daaraan *f.* 126 kosten en verzocht de gemeente deze te restitueeren.

Als opper-provisoren der kerk was het gemeentebestuur gehouden middelen te beramen, het kerkgebouw als voorheen te doen onderhouden. Het behoefde nog reparatiën vooral van koor en sacristie, door de tiendheffers te doen, welke het gemeentebestuur verzocht werd te willen bevorderen. Hierop zond dit een rekwest met dat van het kerkbestuur aan de commissie van het Departementaal Bestuur.⁴⁶¹

Omstreeks dezen tijd, of wel bij 't leggen van eenen nieuwen kerkvloer, is de oude vloer met de overblijfselen der grafzerken en ook die der zerken kruisen op het kerkhof verkocht, waarvan nog stukken in de gemeente verspreid zijn.

1808

Er worden twee kokers in de kerk bij het begin der kruispannen gemaakt om daarin het gewicht van het gemeente-uurwerk af te leiden. Van hout vervaardigd waren ze uitwendig gewit en geleden op de kolommen. Ze zijn in 1890 weg gebroken.

⁴⁶¹ Res[olutie] der dingbank, fol. 81-82.

1819

16 Nov[ember] werd eene commissie benoemd van twee leden van den gemeenteraad, om 19 dier maand eene overëenkomst te kunnen treffen met het bestuur der Domeinen wegens het onderhoud der kerk, volgens het plakaat van hun Hoogm. van 16 Januari 1788.

1823

De sacristie oostwaarts aan de kerk gebouwd, ter vervanging van die aan de Zuidzijde van 't koor. Tot toegang in de nieuwe sacristie werd in den muur achter het altaar eene deur geplaatst en het venster er boven dicht gemetseld. De lengte dezer sacristie bedroeg 3,75 m., de breedte was aan de tusschenruimte der twee steunbeeren gelijk. Zij had eenen planken vloer, goede sterke muren en twee vensters, één ter zuidzijde en het andere ten noorden.

1826

Het hoog- en 't kruisaltaar benevens een nieuw zangkoor door P. Dielkens te Grobbendonk in België vervaardigd. Parochianen haalden met zes karren aldaar deze bouwstoffen. Het tot hiertoe bestaande hoofdaltaar is toen, met eenige veranderingen, ter plaatse van het Lieve-Vrouwe-altaar gesteld. Dit hoofdaltaar en dat in het rechterkruispan (het kruisaltaar genoemd) zijn meerendeels uit harder en deugdzamer hout vervaardigd dan aan het linker- of Lieve-Vrouwe-altaar werd gebezigd. Al waren deze drie altaren niet overëenkomstig den kerkbouwstijl zijn ze langen tijd, [als de] fraaiste in dezen omtrek aangetroffen wordende, besproken. De beide zijaltaren kregen toen eene plaats in de Lookerk. Deze waren uit de gewezen schuurkerk van het Hof afkomstig, en naar men meent door zekeren Ooms in de 18e eeuw verëerd.

In dit jaar is tevens een portaal aan de westzijde der kerk ... m. lang en ... m. breed met eene deur ter noord- en eene aan de zuidzijde gebouwd. Toen in 1853 [vanwege] het gebruik de lijken bij de begrafenismis in de kerk te brengen, werd eene derde deur in het westen gemaakt. Bij de verlenging der kerk moest dit portaal in April 1893 afgebroken worden. Ten einde meer licht op het zangkoor te erlangen werd in 1826 een venster, rondbogig als de andere kerkramen, doch met gewone in ijzer gevatte ruiten in den frontgevel geplaatst. De voltooiing dezer en andere herstellingen geschiedde in het volgende jaar.

1840

De veertien statiën van den H. Kruisweg op papier gemaald, doch in goede zwart geverwde lijsten gevat, in de kerk gehangen. Ze kwamen in Maart alhier aan en werden 28 April e.k. plechtig geplaatst. Het daarbij behoorend passiekruis is door den schrijnwerker H. Vrancken major gemaakt. Deze kruisweg is eene der eerste in de kerken dezer landstreek.

1841

27 Sept[ember] verzoekt het gemeentebestuur aan den agent der Domeinen te Eindhoven, ingevolge het plakaat der Staten Generaal van 1778 geinsereerd in het provinciaal Blad dezer provincie van 1829 en resolutie van het Departementaal Bestuur van 1805, reparatie der groote kerk. Onder 't steenen gewelf wordt het gevaarlijk. Daar het Domein 30 Nov[ember] hierop nog niet geantwoord had, verzocht het gemeentebestuur aan Gedeputeerde Staten om het Domein aan hare verplichting te herinneren. De kosten werden op *f.* 1000 geraamd.

1842

15 Januari sloten pastoor en kerkmeesters en den agent van het Domein hetwelk 5/8 der kerk moest onderhouden een accoord, waarbij dit de afkoop verkreeg en zich dientengevolge van het verder onderhoud ontheven zag.

1844

In het laatst van Februari en het begin van Maart gaven, gedurende 12 dagen, drie eerwaarde Redemptoristen uit hun klooster te Wittem bij Sint Truijen in België eene zeer vruchtbare en druk bezochte missie in deze kerk, welke bij deze gelegenheid menigmaal, vooral bij den avondpreek, niet alle toegestroomde katholieken heeft kunnen bevatten. Behalve die missionarissen hebben nog verscheidene ongeordende geestelijken hier biecht gehoord.

Sommige inwoners hadden in de laatste jaren wel eens een deel of eene predikatie van eene missie in België. b.v. te Peer en Bree of te Oirschot en Eindhoven gaan bijwonen; doch voor nagenoeg allen was eene missie eene nieuwigheid. Verreweg de meeste ingezetenen van Bergeik stonden als verpletterd en onthutst. Zij bekeerden en verbeterden zich, want bij velen had vooral de inkwartiering van 1830 tot 1839, ten opzichte van den godsdienst en de zuivere zeden, achteruitgang veroorzaakt.

Door deze missie, eene der eerste in onze landstreek gehouden, herleefden godsdienstige gebruiken en ontstonden eenige andere. Toen een der paters, bij een' preek de invoering van het *driemaal daags kleppen van het Angelus* bekend maakte, mocht hij met recht zeggen: "*Er is iets nieuws in Bergeik gekomen*". Dit gebruik bestond in den omtrek nog nergens dan te Luiksgestel en Westerhoven.⁴⁶² Het volgende jaar hebben in Juni twee andere Redemptoristen uit het genoemde klooster in deze voorvaderlijke kerk eene hernieuwing der eerste missie gegeven. Als biechtvaders werden hun drie pastoors uit andere parochiën toegevoegd.

Beide gezegde missiën zijn voor alle katholieken van de gemeente gegeven, welke toen nog eigenlijk ééne parochie uitmaakte. Om dezen tijd kregen langzamerhand de bijgelegen parochiën almede het voorrecht eener missie, door geordende of ongeordende priesters gegeven. Sinds verscheidene jaren heeft dit zelfs op geregelde tijden plaats.

1846

Het Hof en het Loo worden tot twee zelfstandige parochiën verheven.

1847

Een broederschap van het H. Hart van Maria komt in beide parochiën tot stand.

1855

3 en 4 Aug[ustus] liet men het eenigszins bouwvallig verwulf van het koor nedervallen, om het door een gewoon plafon, zooals toen in de andere deelen der kerk bestond, te vervangen. Dit nieuw plafon werd met het bovendeel ongeveer 1 meter lager dan het bovenste der vensters gemaakt, omdat het beneden de dwarsbalken die van de noord- naar de zuidzijde gevonden worden aangebracht is. Er werd een nieuw venster in den noordermuur, waar [er] wegens de gerwekamer geen bestond, gebouwd. De bestaande moesten in het bovineinde dicht gemetseld worden.

1866

Een nieuwe Lievevrouwebeeld in de kerk gesteld.

⁴⁶²

Van deze belangrijke missie (bij welke ik alle predikatieën enz. bijwoonde) heb ik dagelijks de bijzonderheden en andere gebeurtenissen geboekt en deze met vele volgende missiën alhier en den omtrek in een afzonderlijk werkje beschreven.

1888

Om de kerk zooveel de geldmiddelen gedoogden in den oorspronkelijken staat te herstellen, is reeds dit jaar eene belangrijke verbetering aangebracht.⁴⁶³ Maandag 2 Juli is daarmede aangevangen. 9 [Juli] werd begonnen met het uitbreken der steenen in de vroeger dichtgemetselde vensters aan 't priesterkoor en met het hoofdaltaar, 10 [Juli] aan de afbreking van het in 1855 gemaakte plafon. Van de drie altaren bleef weinig meer dan de tafel op hunne plaats. Ook alle beelden met de kruiswegstaties moesten verwijderd worden, enz.

Van 9 Juli geschiedde de mis op het Lieve-Vrouwe-altaar. Op de werkdagen las de pastoor eenigen tijd, ten dienste der Ursulinnen, deze in hunne kapel.

Het bestek en voorwaarden waarnaar het R.K. Kerkbestuur te Bergeijk het Hof het inwendige der kerk met bijhoorende vensterramen in 1888 heeft aanbesteed, bestaat uit 33 gedrukte en de daarachter geschreven Staat van aanwijzing uit 12 artikelen. Hier volgen daaruit eenige artikelen.

1. Het werk bestaat in het restaureeren van het inwendige der kerk met bijlevering van alle daartoe benoodigde materialen, alle gereedschappen, arbeidsloon, transporten, enz.
2. Het afbreken van bestaande plafonds en al datgene wat door den architect zal worden aangewezen geschiedt door den aannemer.
3. Het uitbreken, veranderen en herstellen [der] boogen geschiedt geheel volgens aanwijzing van den architect.
4. De aannemer moet de witsellagen van priesterkoor en kerk behalve den voorgevel afkappen, daarna alle muurvlakken aan de binnenzijde der gebouwen berapen met kalkmortel en scherp zand en met houten raapborden zuivervlak onder de rijen glad schuren. Het muurwerk boven de gewelven uitkomende, enkel zindelijk te berapen.
5. In het priesterkoor te metselen gewelven van zwemsteen ter dikte van een' halven steen. Aanwijzing 1. De daken boven de zijbeuken en volgens teekening te herstellen met bijlevering van alle daartoe benoodigde materialen.
6. Het afbreken en kappen der sleuven voor de gewichten der klok geschiedt door den aannemer ten genoeye van 't kerkbestuur.
9. De westelijke gevel van binnen tweemaal te witten Bij deze inwendige herstelling zijn de bogen die schip en kruispenden

⁴⁶³ Verlenging blz. 557.

verbinden en tot hiertoe niet aan elkander gelijkvormig waren, volkomen hetzelfde gemaakt. Eveneens is gehandeld met de lijnen of pilasters onder de balken in het schip en de kanten der nissen in de twee kruispenden.

3 Nov[ember] waren de twee zijaltaren op hunne plaats gezet, wat ook met het afgenomen geweest klankbord van den predikstoel is geschied. Ook het schilderwerk tegen 't plafon was voltooid.

1889

Het uitwendige der kerk is dit jaar geheel hersteld.

De drie beeldē boven de communiebank zijn, nadat ze gereinigd en gepolichromeerd waren, 21 Feb[ruari] hunne plaats wedergegeven. Op den muur is eene schets van Jerusalem geschilderd.

1 Mei begon men met de uitgraving van puin en aarde waar de gerwekamer of aloude sacristie aanwezig is geweest. Ter diepte van ongeveer derdehalven meter, alzoo nog gedeeltelijk in het wit zand (hetwelk schier alom in deze streek onder den gewonen zwarten grond zit) ontdekte men een graf, hetwelk beenderen van een lijk, zonder andere voorwerpen bevatte. Er naast stiet men op een tweede graf van eenigszins mindere diepte (met de oppervlakte van het zand gelijk). De geraamten dezer twee lijken lagen, zooals men trouwens denken kan, in de richting van het oosten naar het westen en hebben in hun leven aan personen eener lange gestalte toebehoord. Aan wie, zal bij gebrek aan grafboeken en andere bescheiden of overleveringen, allerwaarschijnlijkst onbekend blijven. Men kan zelfs niet beslissen in welk tijdvak zij dáár ter ruste zijn gelegd. Is dit geschied alvorens de gerwekamer in de 18e eeuw werd weggebroken, dan kunnen het lieden, in den dienst der kerk geweest zijn. Niet onmogelijk werden ze er na de ruiming van het genoemd gebouw begraven.

Daags na H. Sacramentsdag (21 Juni) begon men de muren der nieuwe sacristie te metselen. Ze was 1 Juli zoo ver gevorderd dat er de vlag op stak. Voor den dienst werd ze 1 Oct[ober] de eerste maal gebezigd.

De voegen der kerkmuren werden geheel ter diepte van 2 cent[imeter] uitgehakt, wat wegens de hardheid geen gemakkelijk werk is geweest. Hierna zijn de retē weder ingevoegd. De pilaren of steunbeeren

werden aan de buitenzijde met nieuwe steenen belegd, die aan de noordzijde bijkans geheel vernieuwd.

In Augustus en het begin van September bewerkstelligde een beeldhouwer, aan de kerkherstelling arbeidende, een beeld van den H. Petrus en een van den H. Paulus. Het is 10 Sept[ember] in de nis aan de bovenzijde in het buitendeel van het noorder kruisband gesteld, terwijl het andere in de nis aan het zuiderkruisband geplaatst is. Van onheugelijken tijd waren deze nissen ledig. Tot bekostiging der beide apostelbeelden was eene huiscollecte gehouden.

Zitplaatsen

Hoedanig de banken of andere zitplaatsen vóór de reformatie waren is thans niet bekend, behalve de banken der kanunniken, waarvan in hoofdstuk 49⁴⁶⁴ gewaagd is. Daar bij de naasting der kerk de banken der protestanten aan de katholieken moesten behooren, zijn deze in die aan de beide zijgangen tegen de muren vertimmerd. In het midden of de groote ruime van het schip werden zeer gewone banken, volkomen nieuwe gemaakt. Vooraan of het naaste bij de communiebank stonden twee banken aan elkander of dubbele reiën. De bankjes aan de muren waren geverwd en van deurtjes voorzien, de andere in 't schip geplaatste niet.

Al deze banken werden in 't begin dezer eeuw door den pastoor publiek verpacht en daar zulks tevoren niet hier gebruikelijk was geweest, maakten enkelen zijn Eerw. de opmerking dat een bankverpachting, naar hunne meening, niet behoorde te geschieden en de kerkbezoekers eene vrije plaats mochten bezitten. De pastoor stoorde zich hoegenaamd aan dit gezegde niet; hij liet met de verpachting voortgaan. Deze geschiedde met vooruitbetaling van een jaar tot zoo lang de pachter leefde of hij de bank niet meer verlangde. In Mei 1840 zijn de banken in het schip door fraaie nieuwe vervangen die ook van deurtjes voorzien werden. Tot gebruik van arme personen en voor hen die geene zitbank pachtten plaatste men vele der weggeruimde banken in de twee kruisbanden. De in Juni 1840 geverwde banken zijn in 1845 met twee onder het zangkoor getimmerde vermeerderd. Toen bedroeg het getal zitbanken, gezamenlijk in de kerk aanwezig 77, van verschillende grootte of lengte als: 26 in de beide reiën langs den middengang, 12 in

⁴⁶⁴ Blz. 514 en 517 (red.).

de korte reiën tegenaan de genoemde getimmerd in het middenruim of het begin der kruispanden, 20 kleine tegen de muren der zijpanden, 6 in het begin en midden der kruiskoren, welke niet verpacht worden, 4 onder en 8 op het zangkoor, alwaar in 1799 zeer eenvoudige en ongeverwde gemaakt zijn.

Toen eenige jaren na de naasting der kerk de bouwvallige, doch kunstige kanunnikbanken vernietigd zijn, timmerde men in de plaats twee goede zitplaatsen in 't priesterkoor: die ter rechterzijde diende voor de kerkmeesters en die aan den linkerkant voor het gezin van dr. Raupp. De bank ter rechterzijde, omstreeks 1857 tegen den westmuur in het rechterkruispand geplaatst zijnde, verkozen kerkmeesters de overgebleven bank aan de linkerzijde in het priesterkoor. Hierin zijn, sinds eenige jaren korte banken ten gebruike der Zusters Ursulinnen gemaakt. Voor de pensionnaires op dit instituut bestaan twee lange banken in het linkerkruispand. Beide kruispanden werden in 1874 van nieuwe voor behoefligen bestemde banken voorzien, terwijl er vier verpacht wordende onder het oksaal bijgetimmerd werden.

Nu en dan kwam nog eene onbeduidende verandering, terwijl in 18.. de eerste stoelen verpacht werden; thans zijn er 37. Toen in 1893 de kerk verlengd was zijn acht banken vóór of in 't oostelijk deel van 't schip, zamen 56 gewone zitplaatsen uitmakende, weg genomen en in het achterdeel van 't schip verplaatst. Verscheidene banken ondergingen vertimmering.

Woensdag 15 November werden de banken en stoelen publiek, per jaar, doch voor een termijn van drie jaren, aan zeer verhoogde prijzen verpacht. Ook op het oksaal zijn in Januari 1894 drie nieuwe banken aan de linkerzijde van het orgel geplaatst en voor één jaar per zitplaats, zooals eenige jaren gebruikelijk was, almede aan eene grootere som aan niet-koristen ten gebruike gegeven.

Relikwieën

Eene relikwie van het Heilig Kruis des Vrijdag verëerd wordende was bij den afbrand der schuurkerk in 1749 gered. De vergunning om ze in deze te verëeren dagteekent van 't jaar 1726. In zilver gevat is eene relikwie van den H. Petrus en van den H. Paulus, in 1884 eene relikwie van de H. Moeder Gods. Deze worden van 1850 verëerd. Eene van den H. Jozef in 1868 geschonken, wordt sinds 1869 verëerd.

Misgewaad en andere sieraden

Kasuifels en ander altaargewaad is van lieverlede, vooral in de laatste jaren, door het kerkbestuur aangekocht of door inwoners geschonken. Omstreeks het midden der achttiende eeuw verëerde Hendrik Lommelaars, een vermogende Duitsche teut, later nabij de kerk wonende, eene zilveren remonstrans aan de schuurkerk. Pastoor Mollen mocht, volgens overlevering, eene keuze doen de remonstrans te laten vervaardigen ter waarde van 1000, 2000 of 3000 gl. en zou de laagste prijs gekozen hebben. Zij draagt geen jaartal, alleen de letters H.L. Dezelfde persoon en zijn broer Adam, als hij denzelfden handel drijvende, verëerden in 1773 aan de Hofkerk een in 1765 gedrukte Missale Romanum.

Koorkappen of koormantels waren bij 's menschen heugenis tot het jaar 1840 in deze kerk niet aanwezig of gebezigd. Mej. Francisca Bots, wed. God. Bots te Westerhoven geboren, toen te Bergeik woonachtig, verëerde eene koorkap van 70 gl. Zij deed zulks bij gelegenheid der priesterwijding van haren eenigen zoon Albertus Bots (1 Juli 1862 pastoor te Gemert overleden) die zijne eerste H. Mis in genoemd jaar in de kerk op het Hof had gedaan.

Dr. G. Raupp schonk in 1856 bij zijnen 81sten jaardag een zilveren wierookvat met schepje en een dito schenkblad met twee zilveren ampullen.

Eene prachtige, te Parijs vervaardigde koorkap, is in 1884 aan de kerk ten geschenke gegeven door Aloysius en Maria Bots. Op Goeden Vrijdag te Bergeik aangekomen, is zij de eerste maal op de beide Paaschdagen bij het Lof gebezigd. Tevens arriveerde uit Parijs eene schoone koorkap ten gebruike van lijkdiensten en uitvaarten. Zij was door 't kerkbestuur besteld.

Orgel. Zangkoor.

Van een vroeger orgel is niets bekend. Bij testament van ... 186.. legateerde P.A. Flearckers duizend gulden voor een orgel, met verplichting den verloopen intrest, welke tot aan de oprichting zoude verloopen, daaraan tevens te besteden. Tot spijt der naaste familie van

den milden erflater⁴⁶⁵ en andere parochianen verliep een vierde eener eeuw alvorens deze vrome begeerte voldaan werd. Door het kerkbestuur werd in 't begin van 1888 het orgel voor gezegde sommen te Dordrecht aangekocht. Op twee karren is het van het naaste spoorstation naar Bergeik vervoerd, waar het tegen den avond van 27 April van dat jaar aankwam en berustte in een vertrek der oude school tot in December e.k. toen het van 13 tot 22 dier maand zijne plaats in de kerk op 't zangkoor erlangde. De heer Den Bijlaart, die het orgel heeft vervaardigd, en zijn knecht hadden het in dien tijd zijne plaats doen bekomen. De verheugde kerkbezoekers hoorden het de eerste maal onder de hoogmis op Zondag 23 dezer zijne welluidende tonen uitgalmen.

De 19-jarige J. Lommelaars werd als organist benoemd. Aangezien de goed bearbeide en fraaie balustrade naar het front of voorste deel van het oksaal door het plaatsens des orgels voor een deel kon wegvallen is het oksaal zooveel vergroot als deze lengte van het front besloeg. Hierdoor is het zangkoor ter zuid- en noordzijde tot aan de kolommen van het schip uitgebreid. Aan twee dezer werd het bevestigd alsmede in den frontmuur, terwijl het den meesten steun op twee nieuwe fraaie doch dunnere houten zeer nette pilaren bekwam. Het gewelf of platen onder den vloer van het oksaal verviel; deze vloer werd nu beschilderd.

Van 1826 tot hertoe steunde het oksaal op vier gelijke houten pilaren. Thans werd tevens de heele nieuwe vloer van het oksaal ongeveer 1/4 meter verhoogd. Weder geschiedde zulks met 0,40 m. bij de verplaatsing in 1893 bij de kerkverlenging. Het zangkoor staat nu ter hoogte van ...

Om het tegen den nieuwgebouwdens frontgevel der kerk later te plaatsens is het orgel op zijne gewezen plaats de laatste maal 21 September van gezegd jaar bespeeld, zijnde den vorigen dag met het afbreken begonnen. Ter herstelling en tevens van eenige uitbreiding in de kast werd het naar Dordrecht verzonden en het laatst van December terug gevoerd. Men begon het 5 December zijne tegenwoordige plaats te geven. Dit werk en het stellen der balustrade 19 dezer voltooid zijnde is het orgel [de] 20e tijdens de *Guldemis* weder de eerste maal bespeeld. Schoon de vloer van 1826 nog in ongeschonden staat verkeerde is hij in 1888 door eenen nieuwen vervangen. Het inwendige

⁴⁶⁵ Zie onder De Weldoeners.

des orgels is bij de herstelling van 1893 voor anderhalf register vergroot. Het prachtige front der balustrade van het zangkoor, nu door het frontespice des orgels ingenomen, kon niet meer herplaatst worden, hetgeen toch vooral wegens de daarop kunstig uitgehouwen muziek-instrumenten te bejammeren is.

Verlenging der kerk 1893

5 April dezes jaars is de verlenging der kerk publiek besteed. Van de vier inschrijvers was de laagste M. Pollaert wonende te Maasniel bij Roermonde. Gedurende de werkzaamheden der verlenging was een zijner zonen meerendeels hier tegenwoordig.

Het bedrag der aannemingssom bedroeg met de levering van al de bouwstoffen *f.* 6950. Doelmatiger ware het geweest de verlenging voor de gedane restauratie bewerkstelligd te hebben; doch er moest met de kerkfondsen rekening gehouden te worden.

Uit mijne weder gemaakte aantekeningen laat ik er eenige volgen:
Woensdag 26 April begonnen de werkzaamheden door het afbreken van het portaal. Reeds des middags bestond het niet meer. Voorts werd de hand geslagen aan de slooping van den kolossalen, sterken bijna anderhalve eeuw ouden vóór- of frontgevel. Het groot ijzeren kruis, met den voet in den top des gevels gemetseld is er den volgenden dag uitbroken. Door eene zware ijzeren staaf was dit vier meters lange kruis tevens in den nok van 't schip bevestigd. In het kruis bevindt zich een vierkant en daar binnen ook een klein ijzeren kruisje.

De mortel des gevels was zeer sterk, uitgenomen in eenige der bovenste lagen. Vooral in deze kwamen wel eens eikels voor den dag. Aan den zuidwesthoek zat een stuk van een' geitenpoot en schedels van vogels. Zaterdag was de afbraak gevorderd tot ongeveer den vloer van het oksaal. In den gevel van het noorderpand was een balk gemetseld die door een' ijzeren anker even boven het kroonwerk van den in den muur geborgen pilaar en aan de andere zijde in den bovenmuur van dat pand zonder geankerd te zijn, bevestigd was. Deze, thans bijna verteerde balk, is mitsdien van 1650 tot nu aan het oog onttrokken gebleven. Aan het rechter- of zuidpand lag geen zoodanige balk.

Met het afbreken des frontgevels is 15 Mei opgehouden om door het nog staande deel voorloopig het oksaal met orgel op zijne plaats te laten.

Op de werkdagen arbeidden van 26 April tot half Mei minstens 4 metselaars om de steenen des gevels af te breken. Daglooners vervoerden het er afkomend puin naar het plein tussen de linden rondom de pomp, op kruiwagens. Toen men gezegden afbraak staakte, stond nog ongeveer de helft des gevels met zijne ongemeen dikke steunbeeren. Ook was het beneden deel van den muur veel zwaarder dan het bovenste gedeelte.

16 Mei is begonnen om de fundeeringen van het ten jare 1650 afgebroken deel der kerk ter diepte van 1 1/2 meter uit te graven. Wat hiervan nog in den grond was gebleven bestond uit stukjes gebakken steen, groote en kleine keiën, geheele doch meer stukken tuf, ook ijzersteen enz. Op genoemde diepte zit ook dáár wit zand, de oude grondsoort. Puin vond men insgelijks alom waar geene muren of pilasters van het in 1650 vernietigde gedeelte van het schip bestaan hebben. De oude grondslagen waren gevolgelijk niet meer te herkennen. Graven, fragmenten van zerken of andere merkwaardigheden zijn almede niet te voorschijn gekomen. Na genoemd jaar zal er de grond omgewoeld en gehoogd zijn.

Bij deze diepe uitgravingen kwamen op enkele plaatsen beenderen, zelfs een nog schier geheele schedel met de tanden voor den dag. Het staat nagenoeg vast dat aldaar in de eerste of vroegere kerk lijken zullen begraven zijn, altans eer er de latere kerk ge- of herbouwd werd, omdat sommige dezer menschelijke overblijfselen beneden of onder de fundamenteen zijn aangetroffen. Een gebakken oude profielsteen, waarschijnlijk uit een venster der kerk afkomstig, kwam bij den noordwesthoek te voorschijn.

23 Mei is begonnen met het metselen der nieuwe fundeering welke reeds 25 dito tot de hoogte des kerkvloers genaderd was, 10 Augustus werd met het leggen der dwarsbalken en de kap aangevangen en was 20 dezer zoo ver gevorderd, dat men er de vlag op plaatste. In September is het nieuwe dak voltooid en tevens het oude tot aan het torentje door een nieuw vervangen.

Met den in 't midden van Mei gestaakten afbraak des frontgevels is half Sept[ember] weder begonnen en achtereenvolgens gesloopt. Zal door deze verlenging en vergrooting der kerk, den luister en roem van vroegere eeuwen in verre na niet spoedig terugkeeren, haren vorm wordt er toch aanmerkelijk door verbeterd en als teruggegeven.

De bevolking der parochie zal sterk moeten toenemen, eer de kerk te klein wordt. Nog geen derde der ruimte wordt tijdens de Zondagsdiensten en vaak bij groote of zeldzame verëenigingen of feesten nauwelijks hare helft door de geloovigen ingenomen.

1896

In Juni is een goed gemaakt gepolichromeerd steenen beeld, de Heilige Moeder Gods der Smarten of der zeven Weeën voorstellende, in de kerk geplaatst.

Tussen 10 en 18 Juli is een zeer prachtig hoofdaltaar in het priesterkoor gesteld. De treden der tombe zijn van eikenhout, de bovenste in parquet bearbeid. De plint is gepolijst graniet, eveneens de dekplaat, dik 0,14 uit één stuk en gepolijst graniet. De twee kolonetten bestaan uit groen marmer; het overige der tombe is beste caensteen.

In eikenhout is de bovenbouw uitgevoerd; de groepen benevens twee knielende engelen in lindenhout. Het altaarkruis is eikenhout. De expositiekroon is van passende gordijntjes voorzien; twee lichtarmen bestaan uit koper.

Van het tabernakel zijn de wanden ongeveer 5 centimeter dik, de binnenzijden met dun eikenhout bekleed en voorts met witte zijde uitgevoerd. Vóór de opening ziet men een zijden gordijntje met gouden galon. De deur hiervan is met eene koperen gegraveerde en in het vuur vergulde plaat bekleed. Een verguld koperen sleutel dient tot de opening en sluiting. Ter rechterkant vertoont zich eene beelden-groep, de overhandiging van den sleutel door Christus aan Petrus overhandigende.

Eene tweede groep is ter linkerzijde aangebracht, de voetwassing van Christus aan Petrus voorstellende. Deze groepen in lindenhout zijn rijk gepolichromeerd. Pinakels en kruisbloemen bestaan uit één stuk. Door den architect C. Franssen te Roermonde is de teekening en de uitvoering door Van Bokhoven te Nieuwkuik vervaardigd. Dit kunstwerk kost *f.* 2000.-, voor welke som het 18 december 1895 door hem was aangenomen. Het metselwerk of onderstel des altaars in gewonen baksteen tot [?.] stuks is voor rekening der kerk geschied.

1897

25 Mei is het Kruisaltaar (in het zuidpand) afgebroken en een kleiner, door den heer Van Bokhoven te Nieuwkuik vervaardigd, in die plaats gesteld. Het werd 31 Mei te Bergeik aangevoerd en 5 Juni (daags vóór

Pinksteren) was de daarstelling voltooid. Dit nieuwe altaar, de H. Familie voorstellende, is in den stijl van het hoofdaltaar.

1899

Het Maria-altaar, in het noorderkruispand, als de beide andere altaren is mede door een kleiner, in gelijken stijl, door den zelfden kunstenaar vervangen. Het was 14 April geplaatst.

1902

Een aanzienlijk gedeelte van het kerkdak, namelijk het noorderkruispand, is dezen zomer van nieuwe en grootere leiën voorzien. Alzoo is ook het jaartal 1779 weggenomen, hetwelk in eene figuur of bijkans vierkanten kring aangebracht was, toen dit dak gelegd werd. Om dit jaartal duidelijk te onderscheiden bestond het uit witte leiën, welke van lieverlede zoodanig in de laatste jaren verbleekten, dat ze nauwelijks meer opgemerkt werden. De leiën waren dan ook versleten daar ze, 123 jaren geleden, er door de tiendheffers geplaatst waren.

Woensdag 20 Augustus 1902 is ook het zware ijzeren gesmeed kruis boven het priesterkoor afgenomen, om door een fraai nieuw, minder groot, vervangen [te worden]. De ouderdom van het afgenomen kruis is niet bekend. Het kan met dien der kerk overëenkomen en het is best mogelijk, dat het tot des torens val in de 17e eeuw dit schoon gebouw heeft versierd. Wat al stormen heeft dit aloude kruis doorgestaan hetzij het op den dorpstoren, hetzij op de kerk verheven was. Het had eene lengte ven derdehalve M. en brak bij het afnemen in twee stukken.

Hoofdstuk LIII

Schuurkerk en pastorie van Bergeik onder Luiksgestel ook de Kluis genaamd. Bernardus-markt. Van 1648 tot 1779.

Na den Munsterschen vrede in 1648 alle uitoefening van den R. Catholieken godsdienst in het openbaar in de Meierij en het verblijf van priesters verboden zijnde, timmerden de gezamenlijke Katholieken van Bergeik een gebedenhuis of geringe kerk onder de parochie en dorp Gestel, hetwelk sinds eeuwen den naam van Luiksgestel draagt, omdat het onder het bisdom Luik behoorde en alzoo vrije tolerantie van godsdienst heeft behouden. Het aangrenzend Bergeik maakte deel van het hertogdom Brabant uit. Gestel kwam later tot de Spaansche Nederlanden. Beide dorpen behooren thans tot het Koninkrijk der Nederlanden.

Het juiste tijdstip der bouwing dezer kerk kan niet met volkomen zekerheid vermeld worden. Zij geschiedde in 1648, '49 of '50. Onze voorouders kozen natuurlijk tot timmering dezer kerk het naaste punt of een vooruitstekend deel op het grondgebied van Luiksgestel, het welk hun tot dat vroom einde goedgunstig afgestaan werd door de eigenaren N. Calis en zijne vrouw Ma. Schordels te Luiksgestel onder voorwaarde dat de grond aan hen of hunne erfgenamen moest wederkeeren wanneer de kerk daarop zou afgebroken worden.

Eene aanzienlijke uitgestrektheid gronds, meestal heide, aan Bergeik grenzende en onder Gestel gelegen, draagt den naam van Ambrijt of ook de Amprijten aan welks noordoostendeel deze schuurkerk en later ook de pastoorswoning gebouwd zijn. De grondoppervlakte is er niet hoog, doch het water kan door een loopje meerendeels naar de Keerschop afgevoerd worden. Aan den kant van Gestel bevonden zich toen reeds weilanden, naar de drie overige zijden was schier alles barre heide, waarom het aldaar gebouwd bedehuis aanstonds onder de benaming van "heikerk" bekend werd, en steeds genaamd bleef. Ook noemde men ze om de eenzame ligging "de Kluis" welken naam ook de later in die nabijheid gebouwde huizen en zelfs de daar liggende gronden verkregen. Ter noordzijde paalt het Runderheike aan Bergeik behorende.

De Katholieke bevolking van Bergeik mocht in dien verdrukkingstijd nog eenigermate van geluk spreken bij vergelijking van de meeste

hunner geloofsgenooten in andere plaatsen der Meiërij; want de heikerk stond nagenoeg in het midden der gehuchten van Bergeik welke van het oosten naar het westen liggen. Nog meer zou de gezegde plaats in het midden geleken hebben, bijaldien ze tegelijk voor de inwoners van Gestel had moeten verstrekken.

Wanneer dit laatste dorp, hetwelk toen onder Oostenrijksch gebied behoorde, bijv. almede geene vrije godsdienstoefening had gedooft en in tegendeel wel te Lommel, wat destijds onder het gebied en mitsdien tevens onder de godsdienstverdrukking der Staten zuchtte, dan zouden de Roomsche ingezetenen van Bergeik toen wellicht op het naaste grondgebied van dit in 1809 geruimd dorp hunne noodkerk hebben opgeslagen. Waarschijnlijk had zulks dan in de nabijheid van het Bergeiksch gehucht de Aa plaats gehad. De ligging van Bergeik aan de grens gaf alzoo aanleiding tot eenen eigenaardigen toestand.

De benaming van Amb- of Amprijt beduidt vermoedelijk water-rijt naar Ambe en de beek het Rijtje genoemd, dat door deze streek in de richting van Bergeik vloeit. Dit rijtje stroomt slechts eenige meters van waar de Schuurkerk en de pastorie zich hebben bevonden.

Voor 1648 verheugden de ingezetenen van Bergeik, tot hiertoe uitsluitend of anders toch schier allen katholieken, zich in eene alleszins gepaste indeeling of ligging van kerken en pastorieën. De oude en luisterrijke parochiekerk stond en staat nog zeer geschikt voor de inwoners van de meeste wijken en gehuchten; terwijl voor de afgelegene in het westen der gemeente, op het gehucht Weebosch eene kerk of ruime kapel gevonden werd, waarin de dáár wonende rector alle noodige kerk- en persoonsdiensten verrichtte. De pastoor met de kapellanen en kanunniken woonden nabij de kerk op het Hof.

Van genoemd jaar de katholieke godsdienstoefening op allerlei wijzen verboden zijnde, is meermalen ook in latere tijden veranderde indeeling of verplaatsing van kerken ontstaan. Wat desaangaande van dien tijd tot heden plaats greep is reeds bij velen onzer tijdgenooten onbekend en om vooral het nageslacht met dien toestand kennis te doen dragen worden hier menigvuldige feiten en verschillende mededeelingen verëischt.

Bergeiks pastoor nam, volgens een te Gestel nog bestaande overlevering zijnen intrek of woning in een huis aldaar op de Neerrijt,

ongeveer 10 minuten ten zuidoosten der getimmerde schuurkerk, wáárbij onder Gestel geene nadere of althans geene meer geschikter woningen dan deze bestonden. Van dáár geleidden geene eigenlijke wegen naar de schuurkerk, doch men verbeterde weldra enkele derwaarts loopende karwegen of paden. Van verschillende oorden en gehuchten te Bergeik werden ook deze in betere staat gebracht of nieuwe naar de schuurkerk leidende opgeworpen. De pastoor had in 't gezegde woonhuis en vermoedelijk tevens zijn kapellaan van 1648 tot 1655 zijn verblijf, van waar hij de schuurkerk en tevens ter sluik, zooveel mogelijk zijne parochianen in hunne huizen bediende.

Het hecht, ruim huis in hetwelk dan de herder van Bergeik zeven jaren zijne woning schijnt genomen te hebben is in 1760 afgebrand, weder opgetimmerd en in 1865 andermaal de prooi des vuurs geworden. De toenmalige eigenaar Dijks bouwde het op, kwam kort hierna in bezit van Jan Borrenbergs en wordt thans, door zijnen zoon bewoond en bezeten. De katholieke inwoners van Bergeik hadden in 't begin van 1655 besloten om eene woning bij de schuurkerk voor den pastoor te bouwen. Hiertoe verkregen zij onder conditieën een perceel grond in de onmiddellijke nabijheid der kerkschuur gelegen. Van die vergunning werd eene acte van den volgenden inhoud geschreven :

„Anno 1655 den vijfde Marti. Wij Jan Custers, Adriaen Smolders Schepenen te Luijksgestel tuigen dat voor ons komen en gecompareert is Nicolaes Calis en Maria sijne wettige huijsvrouw, diewelcke tsamerderhant gichten⁴⁶⁶ en gulde⁴⁶⁷ dese nabescreven personen, namentlijk: Peter Bergmans, Dirck van Esch, Jan van Poppel, Adam van Poppel en Peter Palen, alle respective inwoners van Bergeijk, in een seker plaetsken heijvelts, gelegen achter de Amperijt, streckende noordwaerts neffens de Gemeijnte van Bergeijk oost, suyd en west des verkoopers; en het plaetsken los en vrij, sonder dorpslasten en den cijns van de gronden, wel verstaende te weten, het geene dat er tegenwoordig op soude mogen wesen; en dat selve plaetske te bebouwen met alsulke huisinge als sij daer op van doen sullen hebben; welke voornoemde personen voor 't selve plaetsken te geven aen den voorsz. Nicolaessen⁴⁶⁶ of zijn nakomelingen, jaarlijks eenen Gl. of twintig stuivers daervoor hollandsch geld, en dat gedurende zoo lang als hunne

⁴⁶⁶ . geven

⁴⁶⁷ . gunnen

⁴⁶⁶ . Nicolaas Calis

voornoemde huizinge daer op zal staen of hunne nakomelingen die zelfde plaets van doen zullen hebben, en oft geviel dat sij voornoemde de voorsz. plaets alsdan wederom laten volgen en restituëeren aen de verkoopers of hunne nakomelingen, waarmede alsdan zal cesseeren, eindigen en te niet zijn den boven beloofden gulden.

Aldus gedaan op datum als boven ter presentie voorz. en mij

Ar. Calis, Secr.s

Aan de voorwaarden, die de eigenaren der heivelden waarop de schuurkerk en pastoorswoning omstreeks het midden der 17de eeuw getimmerd zijn, gesteld hadden is stiptelijk voldaan en de gronden aan de familie Calis op 't einde der 18e eeuw terug gekomen.

Het perceel waar de kerk op gebouwd was, staat op den kadastralen Legger no: 1023 groot 40 aren en 80 centiareen, dat der pastorieplaats en tuin 16,60 aren (ongeveer een loopense). Dit perceel no: 1019 is door eenen vest op het wijdeste 5 1/2 meter of 17 1/2 voet breed omringd, waarschijnlijk ten tijde der bouwing van de pastorie gegraven en van de aarde het perceel binnen den gracht eenigszins gehooagd. Op het kadaster draagt deze vest of gracht no: 1018 en eene oppervlakte van 8 aren.⁴⁶⁷ Hij bestaat nog en was tot voor eenige jaren soms van vis voorzien.⁴⁶⁸

Het terrein binnen den vest, namentlijk de pastorie en de tuin was met eene hegge van haagdoorn hier "herrentijn" geheeten, waarvan sinds lang slechts twee stuks waren overgebleven en aan de beide zijden der voormalige poort stonden die toegang tot de pastorie en tuin verleende. Beide struiken door ouderdom verdikt en meerendeels uitgehold, zijn

⁴⁶⁷. De kadastrale ligging noteert abusievelijk weiland voor "water"

⁴⁶⁸

Ten onrechte houden sommige der hedendaagsche lieden de plaats binnen dezen gracht voor het terrein waar de kerk stond en zou de pastorie zich in een ander daarbij gelegen perceel hebben bevonden. Deze dwaling neemt nog van lieverlede toe, omdat, als het ware, de vest het eenig overblijfsel aldaar uit den tijd dier heikerk is. Er leven geen personen meer, die deze kerk en pastorie zagen. Ik heb een zeer groot getal mannen en vrouwen gekend en gesproken, in die Heikerk de H. diensten bijgewoond hebbende enz. - A. Theuws (te Bergeik geb. hoofd der school te Lieshout) vervaardigde onlangs eene fraaie poetische Legende van de Heikerk en enkele andere denkbeeldige gebeurtenissen: Hij verkeerde almede wegens de juiste plaats dier kerk en pastorie in dwaling. Toen ik hem deswege opmerkingen deed, antwoordde hij dan ook het niets dan "phantasie" te zijn.

ook hunnen ondergang nabij. Omstreeks 40 jaren geleden ontstak een herder of koewachter vuur in een der holle struiken, waarover zich niemand bekommerde. Het vuur smeulde eenige dagen, waarna de struik, schier verteerd zijnde inviel; de andere is nog gedeeltelijk in wezen. Sinds de pastorie niet meer bewoond werd verdwenen langzamerhand zoo jonge als oude fruitboomen en andere gewassen uit den tuin, waarvan sommige in den een en anderen hof op het Loo, Berkt en elders nog langen tijd te zien waren.

Het perceel westwaarts aan den gracht der gewezen pastorie grenzende no: 1016 groot 37 aren was tot na het afbreken der kerk en pastorie woeste grond, water en hakhout en is thans eene lage weide waarin tot 1870 twee van het westen naar het oosten loopende vesten of grachten, elk 18 meter lang te zien waren, welke toen uit aarde van dat op Luiksgestel's grondgebied gelegen perceel gedempt zijn. Er is almede grond van een walletje in dat perceel liggende en overigens uit de aangrenzende heide te dien einde gebezigd.

No: 1020 is water en hakhout en slechts 5 aren 80 centiaren groot.

No: 1017 noorden der pastorie, 18 aren 50 cent. is weiland. Het grootste der aldaar in die streek onder Gestel gelegen perceelen.

No: 1021, hebbende eene uitgestrektheid van 1 hectare, 68 aren, was voorheen dennenbosch, bestaat thans weder uit heide. Tusschen dit en de pastorie ligt nog een perceeltje hakhout.

Eenige der in de omgeving van de gewezen heikerkerk en pastorie gelegen perceelen, tusschen de Amprijt en de scheiding van Gestel en Bergeijk dragen onder de beide dorpen van het midden der 18e eeuw den naam van "de Kluis".

De kerk, met muren of wanden van vakwerk, door eiken balken, pilaren enz. versterkt, met stroo gedekt, was zeer eenvoudig, zooals men naar dien rampzaligen tijd vermoeden kan. Grootte, ruimte en vorm kwam meerendeels met de in 1716 op het Hof en met de in 1790 op het Loo opgerichte schuurkerk overeen. Haar afstand van de parochiekerk op 't Hof bedraagt ongeveer 40 en van die te Luiksgestel 30 minuten. Zij stond met den frontgevel, waarin de voordeur met een portaal meerendeels naar het westen en mitsdien met het altaar en de sacristie met eene buitendeur naar het oosten.

Een planken beschot of gewelf was onder het dak aangebracht. Volgens mondelinge overlevering hadden de Katholieke inwoners van het

het aangrenzend Eersel ook eenigermate tot den bouw dezer kerk bijgedragen. Niet alleen had de Roomsche bevolking hier plaats maar insgelijks die van menigvuldige noord- en oostwaarts gelegen andere dorpen geene nadere openbare bidplaats of kerk dan onze Heikerk. Hierheen moesten zich zelfs de bewoners van het op drie uren afstands gelegen Wintelre begeven, indien zij mis hooren of de H. Sacramenten wilden ontvangen.

Er bestaat eene verhandeling, (welke ongedrukt is en eenige onnauwkeurigheden bevat) over de opkomst en bijzonderheden der eerste en volgende kapel te Meerveldhoven, alsmede over de verdrukkingen en scherpe maatregelen tegen de uitoefening van de katholieken godsdienst. In dit uitvoerig stuk wordt o. a. gemeld, dat de "ongeloovigen" of "geuzen" hunne voorouders, omstreeks het midden der 16e eeuw, niet tot afval hadden gebracht en als zij Mis hooren moesten, dit op 3 à 4 uren afstand, onder Luiksgestel deden, waarmede onze Heikerk bedoeld zij. Op zeer zware boete, meldt de schrijver dier verhandeling bepaald op het jaar 1655, was het de pastoors of andere geestelijken verboden in de Meierij te "rusten", dat is verblijven.⁴⁶⁹

Volgens eene vroegere, thans schier uitgestorven traditie, waarvan mij geene geschreven of gedrukte bescheiden voorkwamen, hebben alsmede de katholieke ingezetenen van Oirschot de Heikerk, tusschen 1648 en 1672 somtijds bezocht. Uit zeven dorpen of parochiën zouden in dat tijdvak de geloovigen de mis en andere diensten in dit bedehuis hebben komen bijwonen. Het werd om de ligging door het volk wel eens de "vrije kerk" of "vrij-kerk" genoemd. Bij gebrek aan eene luiklok werden somtijds de geloovigen bij trommelslag ter kerk opgeroepen. Dit gebruik heeft in sommige oorden nu en dan meermalen plaats gevonden. Het bestond o. a. in 1853 nog in zeker plaatsje van ons land, namelijk te Hoogeveen, waar de godsdienstoefening der zeer talrijke protestanten door trommelslag aangekondigd werd, hoewel er eene klok in den toren hing.

Indien deze overlevering, dat dit ook bij de Heikerk ooit heeft plaats gehad, waarheid bevat, dan zal men grond hebben te gelooven aan de eerste tijden van het bestaan dezer Heikerk, want zeer lang geleden verklaarden mij ouderlingen, dat in het laatst toen de Heikerk bestond er nagenoeg in 't midden van het kerkvak een torentje met klokje

⁴⁶⁹. Zie mijne verzameling Archieven, bl. 110-119.

aanwezig is geweest en zij het gelui van het klokje op tamelijken afstand gehoord hadden. Waar het klokje gebleven is, kon ik niet vernemen.

Adriaan Berchmans legateerde in 1720 eene zekere som, om daarmede de kerk te herstellen, onder verplichting jaarlijks voor zijne ziel vier jaargetijden op te offeren, hetgeen door den vicaris Goovaerts is goedgekeurd. Van den intrest genoot depastoor jaarlijks twee patacons en de algemeene "arme" van Bergeik het overschot.⁴⁷⁰ Berchmans (vermoedelijk een Teut) stierf buiten ons Rijk. Een zekere Peter Hendrik Berchmans bekend in 1667 aan zijnen broeder Adriaan Berchmans voor een gekocht huis honderd kruisrijksdaalders, genoemd patacons, per stuk 50 stuivers schuldig te wezen en van elke honderd 4 gl. 10 st. intrest te zullen betalen. Voor de door A. Berchmans geschonken som heeft de communitieit of toenmalige parochie van Bergeik de kerk en het pastoorshuis verbeterd. Beide gebouwen waren tot hiertoe in eenen zeer simpelen toestand.

Onze vrome doch verdrukte voorouders hielden in dit eenzaam oord op sommige feestdagen de processie in de openlucht. Dat ze niet zoo luisterrijk kon geschieden als vroeger in het dorp is te begrijpen. Men trok nu door de voordeur uit de schuurkerk, langs het straatje of karweg, dat achter de kerk en vóór de pastorie liep en gedeeltelijk nog bestaat door hei- en weivelden eenige minuten ver in de richting en altijd op den bodem van Gestel, zoodat die van Bergeik niet betreden werd.

Van dit laatste dorp bevonden o.a. zich ook de leden der gilden met hunne attributen in den optocht. Nadat deze, naar het schijnt zonder stoornis eene reeks van jaren gehouden is, werd hij in 1730 achtergelaten, want de toenmalige pastoor⁴⁷¹ meldt op dit jaar:

"Om het Besluit der Staten hebben wij van de Processie afgezien die wij tot hiertoe in dit Bedehuis gehouden hebben. Ook is alle geestelijke bediening van de monniken en assistenten verboden. - Sedert twee jaren wordt er gewerkt om eenen patriot (vaderlander) tot Vicarius te krijgen ..."

Later is de processie hervat en tot 1778 of '79 er weder gehouden.

⁴⁷⁰. Aanteekening ter pastorie Hof en Loo.

⁴⁷¹. In een afzonderlijk hoofdstuk volgen de namen en bijzonderheden van de Pastoors van Bergeik.

Van den tijd der timmering van de schuurkerk ontstonden eenige nieuwe of verbeterde wegen en paden derwaarts waarvan eenige nog of althans gedeeltelijk bestaan. Die van Weebosch heet nog het kerkenpad of zooals men hier spreekt "den kerkpad". Op of langs dezen weg waren o.a. in 1752 een getal van 252 berken heesters geplant, door de gemeente voor 12 gl. en 12 st. gekocht. In 1789 of '90 zijn deze berkenboomen op dit kerkendijkje voor f. 97-1-8 publiek verkocht.⁴⁷² Door aanleg van dennebosschen enz. is deze weg van lieverlede op vele plaatsen ingegraven en gansch vernietigd, op andere nog duidelijk te herkennen.⁴⁷³

Langzamerhand zijn in de nabijheid der kerk eenige geringe huizen gebouwd, wanneer is niet te bepalen. Men heette ze, zoowel als kerk en pastorie "de Kluis". Eene der vroegste, zoo al niet het eerste in de onmiddellijke nabijheid dier beide publieke gebouwen getimmerde woningen komt niet eerder dan in 1747 in de dorpsrekeningen en als eigendom der gemeente te voorschijn. Er is steeds in dit huis herberg gehouden. Wanneer regenten de grenspalen of andere eigendommen bezichtigen of ingezetenen en anderen op vagebonden, landloopers, vreemde bedelaars, wolven enz. ter jacht gingen, hadden zij daar gewoonlijk hunne bijeenkomst of rustplaats.

Met den bijhoorenden tuin bedroeg de huur in 1747 'sjaarijks 23 gl. 10 st.. Volgens een huurcedul van 28 Oct. 1756 was dit huis met tuin voor f. 34,50 in het jaar verhuurd, in te gaan half Maart 1757. Andere huurcontracten voorbijgaande deel ik nog mede, dat een 8 September 1772 voor tien jaren was aangegaan en dat de laatste maal de huur met half Maart 1779 aan 32 gl. 2 st. 8 penn. betaald was, "alzo de huurder niet meer in staat was de volle huur op te brengen vermits er geene diensten door de Roomsche priesters aan de heikerk wierden verricht"⁴⁷⁴. De herberg kon mitsdien na dien tijd niet veel meer beduiden. In 1791 is de oppervlakte van dit woonhuisje twee roeden, van de beide andere toen nog op Bergeikschen bodem staande woningen achterëenvolgend één en 3 roeden vermeld.⁴⁷⁵

⁴⁷². Dorpsrekening.

⁴⁷³. Dorpsrekening.

⁴⁷⁴. Dorpsrek. 1779.

⁴⁷⁵. Register van de meting der Landerijën.

Van 1779 is de huur tot *f.* 18 en voorts voor tien jaren tot 1793 aan *f.* 10-15 's jaarlijks verhuurd. In 1795 is nog *f.* 4 huur door de gemeente ontvangen. Het huisje is dit jaar weggebroken en de afbraak in het openbaar volgens gewone conditie voor *f.* 44-3 verkocht. De grond of hofje is toen nog aan 15 st. 'sjaars verhuurd, verschenen half Maart 1797.

Hierna ging het perceel aan een' particulier over. Op het Hof vestigde toen zich Jac. v.d. Berg, de laatste bewoner van het afgebroken huisje. Bij Pastoor Mollen had hij eenig latijn enz. aangeleerd en was met zijn gezin langen tijd huurder en gebruiker van dat gezegd huis bij de Heikerk. Men weet van niet meer dan vier huizen welke gelijktijdig alhier op grondgebied van Bergeik aanwezig zullen geweest zijn.

In het doopregister noteert de pastoor op het jaar 1735. "*gedoopt Joanna geboren in dit huisje, nabij dit gebedenhuis, dat ongeveer in het midden van het dorp Luiksgestel en van ons dorp een stuk gronds bezit*". Deze aantekening verduidelijkt niet volkomen of die woning onder Bergeik of Gestel lag, wellicht onder de laatste gemeente, die ook, nadat kerk en pastorie er geruimd waren, op bodem van hun dorp een huisje voor eenen armlastigen inwoner getimmerd hadden. Toen hij daarin gestorven was is dat huisje afgebroken en zijne weduwe door het armbestuur besteed.

Aangaande de ligging van eenige der genoemde gebouwen enz. der Kluis ontmoette ik nog de volgende aantekeningen. Een register of protocol van Transporten en geloften der dingbank Bergeik, met het jaar 1741 aanvangende bevat den verkoop van een huis, hof en aangslag "de Kluis" bij het "kerkenhuis" in de heide te Bergeik, groot twee loopensen, makende de sloot of greb op den hof van de gemeentekluis⁴⁷⁶ de scheiding van deze erve. Deze was een geabonneerde boedel en nalatenschap van wijlen J. Verbeek en zijne vrouw Jennemie v.d. Vorst en nu, zijnde in 1748, door Adam Plasmans gekocht, kunnende aanstonds aanvaard worden.

Bij vernieuwing der scheidspalen op 7 juli 1761 komt voor : "*Het hulsboschke heeft gestaan achter in den hof, nu van de gemeentes-*

⁴⁷⁶. In 1795 afgebroken, zie hierboven.

cluys⁴⁷⁷ strekkende van daar, nevens den hadtboom van des gemeentes-cluys tot op den pael tegenover de heikerk liggende". Door dezen paal zal denkelijk een opgeworpen heuvel van 4 à 5 meters doorsnede ter noordzijde der kerk verstaan worden. Hierop plaatste zich de vorster om de bekendmakingen af te lezen. De heuvel ligt er nog.

Om als pastoor van Bergeik onder een ander dorp te wonen en er eene kerk te bedienen, had hij in latere tijden de toelating onzer Staten nodig. Pastoor Mollen verzocht hun deze omstreeks het jaar 1736 in de volgende bewoordingen :

"Aan de Edel Mogende Heeren Raden van Staten der Verëenigde Nederlanden. Geeft met alle respect te kennen Willem Mollen, Roomsch werelds Priester te Bergeik, kwartier van Kempenland, Meiërij van 's Bosch, missie hebbende van Petrus Goovaerts geapprobeerd bij Haar H. Mogende, dat hij is wonende en zijne voorzaten wel over de tachtig jaren gewoond hebben op een uitspringend stukje bodem van den lande van Luik, omtrent eene oude kerkschuur mede staande op den bodem des lands van Luik, echter zoodanig dat zijne woning maar een worp weegs van den Bergeickschen grond afgelegen is; dat hij zijn persoon en woning ook zoodanig heeft aangegeven ten kantore van den rentmeester Lijclama à Nyeholt; dat de suppliant, die zich in allen deele zeer gaarne aan de ordens van Haar Hoog. Mog. en UwelE. Mo. zoude reguleeren, bedacht is dat hem kwestie zoude kunnen gemaakt worden, dat hij niet op den bodem van Bergeik, maar op dien van lande van Luik is wonende, noodig geoordeeld heeft hetzelfde in alle sinceriteit aan UEdelm., voor te dragen en gedienselijk te verzoeken, dat het hem gepermitteerd mag zijn in zijne voors. woning te blijven huisvesten en alzoo de Roomsche Gemeente te Bergeik te blijven bedienen.

'T welk doende etc.

Willem Mollen."

Het verzoekschrift was op een zegel van 6 stuiv. verzonden. Ter pastorie van het Hof berust eene copie.

25 December 1769 had de pastoor van Eersel een "gewijden steen" (altaarsteen) tot "gebruyck aen den Landdeecken van Bergheyck in de heijkercke" uitgeleend, behoorende aan de kerk te Eersel. ⁴⁷⁹

⁴⁷⁷. Id.

⁴⁷⁸. Wellicht de ophaalbrug of draaiboomen vóór de pastorie.

⁴⁷⁹. Kath. Doopregister Ao. 1734 op 't raadhuis te Eersel.

In deze schuurkerk is tot zij verlaten is eene reliquie van den H. Bernardus bewaard gebleven en op diens feestdag, 20 Augustus, doch verreweg het drukste op den Zondag van het octaaf met grooten toeloop van volk bezocht. Men is onbekend wanneer deze reliquie in deze kerk is gebracht.

Een fraai en goed gemaakt beeld van dezen Heilige stond op gezegde feesttijden in eenen troon in de kerk ten toon. Ook later in de kerk op het Loo. Nadat in de schuurkerk onder Luiksgestel geene diensten meer geschiedden werd dit oud beeld en vermoedelijk ook andere kerk-sieraden uit dat bedehuis in de kerk van Gestel bewaard.

Toen eenigen tijd de schuurkerk naar 't Loo was verplaatst ging de kwesel of schoonmaakster der Lookerk de parochiekerk te Gestel voorbij en zag dat beeld met andere ornamenten aan de kerkdeur in de opene lucht staan, tijdens de kerk gereinigd werd. De kwesel vervoerde nu het beeld naar de kerk op het Loo, aan welke het, volgens een algemeen gevoelen toekwam. Of deze overbrenging op gezegde of eene andere wijze heeft plaats gevonden kan niet met zekerheid worden verhaald.

Ingesloten misbruiken hebben eenigermate den naam van den schoonen bedevaartsdag op den Zondag van het octaaf doen ontaarden in eene Bernardus-markt. Zoowel bij de schuurkerk der zoogenaamde Kluis als later op 't Loo stonden de kramen veel te dicht bij het bedehuis, dat vooral op dien dag te klein was om de van alle zijden toegestroomde menigte te bevatten, zoodat de beweging bij die kramen en andere te koop aanwezige goederen eene onëerbiedstichtende hindernis geweest is voor de vele in de kerk biddenden. Door welwillende samenwerking van pastoor en gemeentebestuur verdween dit misbruik geheel in 1846, zoodat den naam van markt of Bernardus-markt niet langer dien dag ontsierde.⁴⁸⁰

Naar eene mondelinge overlevering vonden, tijdens de verdrukkende wetten tegen het catholicisme, vooral in het midden der zeventiende eeuw vele geestelijken in de toch kleine pastoorswoning der Kluis eene schuilplaats. Ook verbleven daarin onder het herderschap van den ervaren Mollen soms verscheidene jongelingen en jeugdige priesters, om door hem tot den geestelijken stand opgeleid of verder bekwaam

⁴⁸⁰. Hoofdstuk LXII

gemaakt te worden. Er geschieden in sommige tijden vier en vijf missen daags in de bijgelegen schuurkerk. Naar luid van een verhaal (vóór 1850 mij gedaan) zouden daarin op zekeren Kerstdag niet minder dan 48 missen, door iedere priester drie opgeofferd geweest zijn⁴⁸¹.

Van ouds ving er de Kerstmis des nachts ten 2 ure aan, welk vroom gebruik steeds plaats vond, de laatste maal alzoo in 1778. Deze nachtdiensten kwamen niet alleen de parochianen van Bergeik, maar ook vele ingezetenen uit Eersel en enkele andere plaatsen, zelfs nadat die eene eigene schuurkerk bezaten bijwonen.

Ruim 1 1/4 eeuw, ongeveer van 1648 tot 1779 heeft deze geringe, eenzaam gelegen schuurkerk als parochiekerk van de geheele, zeer verspreide gemeente van Bergeik verstrekt. Zelfs toen in 1716 de kom van het dorp eene schuurkerk had verkregen geschieden meerdere diensten in de Heikerk dan in die op het Hof en deden er de kinderen uit gansch Bergeik hunne eerste H. Communie enz.

Lang bestond reeds het vermoeden de Heikerk en de pastorie na den dood van den geachten, hoogbejaarden pastoor naar een geschikt oord der gemeente te zullen verplaatsen, waarbij men onëenigheid en vredebreuk voorzag en die ook ontstond en welke verplaatsing dan ook eerst na elf jaren tot stand kwam. Pastoor Mollen overleden zijnde, verboden de Staten het verblijf van den nieuw benoemde Pastoor en den Kapelaan aldaar en alle godsdienstuitoefening in die kerkshuur.

Sommige katholieken baden hierin nu en dan den rozekrans; want ze bleef nog eenigen tijd, waarschijnlijk enkele jaren, hoofdzakelijk met het oog [op] het bouwen eener kerk op eene andere plaats zou besloten worden bestaan, evenals de ledige pastorie. Toen beide gebouwen afgebroken waren, zijn de bouwstoffen op denzelfden dag publiek verkocht, welke, zooals gewoonlijk zeer verspreid werden. Er is o.a. te Luiksgestel daarvan meerendeels een woonhuis getimmerd.

Een beeld des Zaligmakers en een van den H. Antonius uit hout vervaardigd en van hoogen ouderdom in deze schuurkerk tot aan hare slooping aanwezig, zijn, met andere kerkelijke voorwerpen na 1779 publiek verkocht en nog bij J. Borrenbergs op de Neerrijt aldaar bewaard. Na er lang als tuinbeelden gediend te hebben werden ze

⁴⁸¹. Dit getal komt overdreven voor.

onlangs eenigszins hersteld. Het perceel waarin de kerk geplaatst is geweest wordt thans gewoonlijk als weide gebezigd. Eenige roeden daar tusschen is heide, wat hooger dan de eigenlijke kerkplaats.

Jammer dat niet eenig monument hieraan blijft herinneren. De beide terreinen waarop kerk en pastorie stonden behooren J.G. Schoone te Gestel. Een woonhuis in deze nabijheid in de richting van den Treurenberg, had eenige jaren eenzaam gestaan en was het laatste der zoogenaamde Kluishuizen. Nadat daar enkele malen kleine diefstallen als van wat kleederen enz. gepleegd waren is het omtrent 1819 afgebroken. De eigenaar-bewoner werd, naar de standplaats, alsmede tot voor eenige jaren zijne kinderen nog "de kluisboer" geheeten.

Hoofdstuk LIV

De Schuurkerk op het Hof. 1716 - 1799

Frankrijk had, in verbond met Engeland, den Staten onzes Lands den oorlog verklaard, en onderscheidene troepen Fransche soldaten bezetten ten jaren 1672 de Meiërij, toen Hun Hoogm. meerder dan vroeger op 'sLands beheer bedacht moettende wezen, eenige toegeeflijkheid wegens de zeer verdrukte uitoefening van den Katholieken godsdienst gedoogden.

Onder kleingeestige bepalingen mochten de ingezetenen der Meiërij voortaan eene geringe kerkschuur of Roomsche bidplaats timmeren. Uit dit jaar dagteekenen dan ook vele kerkschuren. Dat Bergeijk er geene in het dorp vóór het jaar 1716 heeft gebouwd, kan zijne oorzaak vinden in den verarmden staat der ingezetenen en het bezitten eener schuurkerk onder Luiksgestel welker standplaats, hoewel afgelegen toch een weinig naar het middelpunt der gezamenlijke gehuchten, de bevolking niet in acht genomen, geleek.

Van de tot in het midden dezer eeuw bestaande oorspronkelijke overëenkomst nam ik de volgende copie:

Transportbrief voor de gemeente van Bergeijk, dato 25 Juli 1716
Boven ter linkerzijde. Fol. 270 [voor mij onleesbaar] Copie.

Dat voor ons schepenen gecomen is Wouter Everts Braakhuijsen, dewelke verklaarde uyt eene liberale gifte en met de gewone vertijdenisse gecedeert en getransporteert te hebben, gelijk hij doet bij desen aan en ten behoeven van de gemeente en Ingezetenen van den Dorpe en Vrijheijd van Bergeijk seker stuk erfs in sijn comparants hoff ofte tuin, onbegrepen der mate, ofte sooveel als de gemeente of de Ingesetenen sullen mogen van nooden hebben, om daerop ten dienste van de Gemeente te mogen getimmert worden eene huysinge⁴⁸² met alsnogh soo veel plaetse om eene leeder⁴⁸³ te mogen oprichten, om de voorscr. te timmeren huysinge naar behooren te connen dekken, gelegen tusschen sijn comparants huysinge ende de huysinge van Willem Adriaen Nijssen, omtrent bij en aen de Kerckhoff⁴⁸⁴ bij de parochiekerke van Bergeijk en

⁴⁸² Men herinnere zich hoe in den plakattentijd deze uitdrukking ook aan de kerkschuren enz. werd gegeven.

⁴⁸³ Ladder

⁴⁸⁴ Dorpskom

dat los en vrij sonder daervan ietwes te betalen, tzy van Dorpslasten, Verpondinge ofte Chijsen. Onder dese expresse conditie nogtans, dat bijaldien en ingevalle de Gemeente genoodsaekt soude mogen worden de voorscr. te timmeren huysinge te moeten afbreecken en wegruymen, soo sal de grondt, daer deselve huysinge opstaet, wederom toecomen ende behoren aen den voorn. Wouter Braakhuysen comparant en transportant in desen.

Actum den 25 julij 1716; was geteekend Isaac Wagtelaar, Jan Janssen Groenen, Schepenen.

De juiste tijd der stichting van deze schuurkerk is niet meer bekend; allerwaarschijnlijkst is ze in de laatste helft van 1716 of de eerste van 1717, meerendeels door de hulp van de inwoners van Hof en bijgelegen gehuchten gebouwd. Eene acte van f. 300 opgenomen gelden is van den volgenden inhoud:

"Wij regenten, Schepenen, burgemeesters, heilige geestmeesters, kerckmeesters ende andere naburen van dese Vryhijt Bergheijck bekennen, belijden beneffe ons deese meerdere get. hier annex dat Lijken Jan Arias [?] wed. wijlen Jan Pauwels heeft ongetelt in contant gelt eene som van eenhondert vijftigh guldens ende Jacob Jacobs van den Dingen⁴⁸⁵ oock eene somme van eenhondert vijftigh guldens bedragende tsamen 300 gl. waer van de samentlijke ingezetenen enden Regenten de voors. penningen beloven te betalen die capitale met den intrest binnen den tijt van 12 Jaren met Jarelijks 3 gl. 8 st. segge drie gulden thien stuiv. is te weten ieder crediteur Jarelijks drie gl. 10 st. ende soo sij debiteur in den tijt geliefden op der capitale te schieten cunnen dat met of in zes payen betalen, en soo deese penningen worden gebruyckt tot het mibethuys⁴⁸⁶ bij die nabueren ende geteekende die revenue daer van comende sullen die intrest betalen en samelijck wij als borgen is geschreven ende wij deese nabeschreven geteekende sullen ten allen tijden deese acte in casu in geene Betaling soo omtrent als capitael deese acte te laeten verclaeren onder vrijwillege condemnatie elcke in solidum;⁴⁸⁷ in waere oyrconde deese met ons eijgen hand onderteekent op heden den seventhienden October seventhien hondert sestien".

⁴⁸⁵ Dungen, in de Bergeicksche volksspraak is u als i.

⁴⁸⁶ Thans hier eene onbekende uitdrukking, mogelijk eene schrijffout, die wel het bedehuis of die schuurkerk zal bedoeld wezen.

⁴⁸⁷ Elk voor 't geheel borg blijven.

Er volgen 38 onderteekenaars. De eerste is de eerw. kanunnik Jan Wachtelaers van welke familie men hoofdstuk XXXIX kan naslaan en deze acte met de namen in mijn ongedrukt "*Archievenboek*" p. 58.

Deze schuurkerk stond met den vóór- of frontgevel naar het oosten en het altaar ten westen en gevolgelijk in tegenstelling der oude kerken welke genoegzaam alle den hoofdingang ten westen en het altaar ten oosten hadden. Onze voorouders konden hier in dezen droevigen tijd bijkans onmogelijk de gewone oriëntatie volgen, daar de groote of dorpsweg en een plein ten oosten ligt.

Het grootste deel der kerk werd in den tuin van W. Braakhuisen of zijn erf naar de dorpsstraat dat tusschen zijne woning en de andere genoemde gelegen is getimmerd. Tusschen zijn huis en dat van W. Nijssen bleef niet meer dan eene zeer smalle ruimte of kleine gang over. Aangezien de oude parochiekerk aan de zuidzijde en de schuurkerk aan de westkant van het plein lag, was de afstand dier twee kerken slechts eenige meters. Bij 't westelijk deel der schuurkerk bevond zich eene bierbrouwerij die er nog bestaat.

De schuurkerk had steenen muren, het dak met stroo gedekt en binnen met planken beschoten, in den frontgevel een venster en de overige ramen ten zuiden en noorden. Hare lengte zal ongeveer 25, hare breedte 10 meters bedragen hebben behalve de uitstekende of westwaarts uitgebouwde sacristie.

De 2 woonhuizen waar tusschen de gewezen schuurkerk aanwezig is geweest worden thans door Willems en Bots bezeten en bewoond. Op de plaats der schuurkerk werd in 1894 eene nieuwe brouwerij gebouwd.

De schuurkerk op het Hof verkreeg hare kerkmeesters en een afzonderlijk beheer, blijvende de Heikerk de hoofd- of parochiekerk waarin meer diensten dan in die in het dorp geschieden.

Een zware ramp trof na een drieëndertig jarig bestaan de schuurkerk op het Hof, daar ze met de meeste kerkornamenten door brand verteerde. Volgens mondelinge overlevering was de naaststaande brouwerij in den nacht van 7 Juli op 8 in brand geraakt. Deze deelde zich aan de kerk en de schuur der wed. Braakhuijsen en voorts aan de woonhuizen van haar en dat van de wed. Martinus Tielemans, hetwelk op den hoek der dorpsstraat stond, mede. Langs deze in de richting der

molenstraat, lag een ander huis toen reeds enkele jaren door dr. Gotfried Raupp bewoond. Krachtdadig en niet zonder eenig levensgevaar trachtte hij uit de in brand staande schuurkerk een en ander te redden. De deur van het altaar-tabernakel verbrekende nam hij daaruit de H. Hostie en bracht ze ongeveer twee minuten gaans noordwaarts der kerk achter den tuin of het aanglag van H. Lommelaars⁴⁸⁸ in veiligheid. Eenige personen hielden daarbij de wacht. Docters apotheek had almede vuur gepakt, terwijl hij in de kerk arbeidde.

Brandmaatschappijën bestonden hier destijds nog niet en in plaats van vergoeding of steun van de Hoogm. Staten te erlangen moesten de ingezetenen hun recognitiën betalen voor de uitoefening van den Roomschen godsdienst. Den 20 Augustus 1749 vergunden de Staten de kerk te mogen opbouwen gelijk ze tevoren was, hetwelk dan ook grootendeels in hetzelfde jaar is geschied.

Naar toenmalig gebruik vergunden Hun Hoogm., bij resolutie van 24 Oct. 1749 aan Maria Helsemans, wed. Wouter Braakhuysen en aan Catharina Bergmans, wed. Martinus Tielemans als eigenaressen der afgebrande huizen voor tien jaren remissie voor hunne verponding en bede. Afslag aan meerdere personen bij dezen brand wordt niet vermeld.

Nadat de diensten ten jare 1779 in de Heikerk hadden opgehouden, geschieden er in de gemeente geene dan in die op het Hof, welke mitsdien elf jaren als de parochiekerk van Bergeik is beschouwd geworden. Bij resolutie van 28 oktober 1779 werd aan de kerkmeesters der Hofkerk toegestaan deze te vergrooten en te vernieuwen. De architect P. Willems had te dien einde eene teekening of plan vervaardigd, dewijl ze voor de katholieke bevolking der gansche gemeente te klein was.

Met deze vergrooting begonnen verbieden de Staten bij besluit van 5 Mei hiermede voort te gaan en integendeel een plan te vormen eener kerk, die zooveel mogelijk in het midden van al de gehuchten moest getimmerd worden en voldoende ruimte zoude aanbieden. Ook hieraan is niet gehoorzaamd. Men leze de correspondentie en sommige gebeurtenissen tijdens den onzekeren toestand, waarin de gemeente

⁴⁸⁸ Dit perceel behoort mij thans gedeeltelijk.

wegens de plaats ter bouwing eener enkele en ook der tweede kerk alsmede over de keus om de pastorie te timmeren verkeerde, in het volgende hoofdstuk. Door eenige dier omstandigheden is de schuurkerk op het Hof, althans tot omstreeks 1790, onvoltooid gebleven.

Op één der zware eikenbalken in het bovendeel van het schip, de naaste bij de communiebank waren de woorden, "W.Mollen pastoor" en daaronder "J.F. van der Hagen", de naam des kapelaans, met het jaartal 1749 ingehakt.

De in Maart 1779 nieuw benoemde pastoor nam, naar het mij gedaan verhaal van eenige ouderlingen, bij zijne komst alhier, zijnen intrek op het Hof. Aangezien echter de schriftelijke kennisgeving van het verbod, niet meer aan de verlaten Heikerk te wonen, eerst half Augustus van dat jaar is gedagteekend, zou vermoed kunnen worden, dat hij aanvankelijk, hoe kort ook, in de pastorie bij de Heikerk ware gehuisvest, wat nogtans niet heeft plaats gehad.

Deze aanzegging luidt:

Vorster van Bergeik. UE zal in naam en ter instantie van het hoog officie der Stad en Meijërij van 's Bosch u vervoegen aan den persoon van Thomas Deelen, door de edele Mogende Heeren Raden van Staten der Verëenigde Nederlanden op den tweeden Maart l.l. geadmitteert tot Roomsch pastoor te Bergeik en denselve civiellijk, desniettemin gerechtelijk denunceeren⁴⁸⁹ en aanzeggen, dat in het oefenen van zijne Roomsch Priesterlijke functie en ingevolge 'sLands wetten, zal behooren zorg te dragen, dat hij zoowel als zijne kapellaan deselve excerceeren en doen onder de jurisdictie van den dorpe van Bergeik als zijnde de plaats over welke hij en zijn voorschr. kapellaan door hooggemelde Haar Edelm. tot Roomsche Priesters zijn geadmitteerd en geenszins in de zoogenaamde Heikerk, welke gelegen is buiten het territoire van dezen Staat.

En voorts dat de Pastoor en zijne gemelde Kapellaan zich insgelijks met er woon moeten begeven binnen den voors. Dorpe van Bergeik en dus niet buiten het gebied van Haar Hoogm. zullen vermogen te domicilieeren. En eindelijk dat, ingeval de meer gemelde Pastoor en zijn Kapellaan niet dadelijk voldoen aan de voors. denunciatiën, het Hoog Officie genoodzaakt zal wezen zoodanig tegen dezelve te

⁴⁸⁹ Boodschappen.

ageeren als tot maintien van 's Lands wetten en de goede orde zal oordeelen en vinden te behooren.

UE goed exploit levert behoorlijke copie en stelt schriftelijk relaas om te dienen daar 't behoort.

Actum 'S Bosch, den 12 Augustus 1779 en was geteekend H.A. van Adrichem."

Volgt het relaas of schrift des Vorsters luidende:

"Deze uitgegeven voor copie en het origineel dezès heb ik ondergeschreven voster van Bergeik naar zijn vorm en inhoud geëxploiteerd aan den heer pastoor Deelen, hierin genoemd ter fine als in dezelve vermeld staat. Actum Bergeik den 16 Augustus 1700 negen en zeventig.

A.v.d. Poll."

Op het Hof nam gezegde nieuwbeneemde Pastoor en zijn Kapelaan de eerste maal zijne woning in het huis noordwaarts en onmiddellijk grenzende aan de schuurkerk. Vroeger werd het door vorengzegde W.A. Nijssen, daarna door zekeren Groenen en kinderen bezeten.

Nadat de Pastoor en Kapelaan kortstondig in dit huis gewoond hadden betrokken zij de ruime fraaie huizing, in 1838 afgebroken zuidwaarts het raadhuis. Deze moesten zij na eenige jaren verlaten, dewijl daarin, evenals in de vorige door hem verlaten woning familie der eigenaren ging wonen. Wegens deze herhaalde verplichting tot verhuizing en andere onaangenaamheden betrok de Pastoor en Kapelaan de in 17.. door Piet Vissers gebouwde burgerwoning op het Voorste Loo.⁴⁹⁰

Toen in 1799 de oude parochiekerk van het Hof tot de uitoefening van den Katholieken godsdienst wedergekeerd en de schuurkerk tot dat einde mitsdien gesloten werd, bleef dit laatste gebouw evenwel nog ongeveer zes jaren aanwezig.

Al waren in de meeste plaatsen der Meiërij de oude kerken door de Roomschen genaast en rechtmatig in bezit genomen, zijn in de onderscheidene parochieën de schuurkerken nog eenigen tijd staande gebleven, te meer omdat men eenige vrees koesterde of de genaaste parochiekerken hun, op het een of ander voorwendsel, weder mochte ontnomen worden.

⁴⁹⁰ Bl. 51

31 Mei 1805 is de schuurkerk van het Hof voor Pastoor en Kerkmeesters, ten overstaan van Schout en Schepenen voor alleman in vele perceelen door den secretaris-notaris verkocht. De geheele koopsom bedroeg 543 gulden, 4 stuivers en 8 penningen.

Jan van Moll kocht grotendeels deze sterken afbraak en met dien van andere koopers bouwde hij aan de westzijde bij zijn huis de meeste deelen der afgebroken kerk, welker romp echter een gebind en de sacristie korter, zich dáár alzoo schier als vroeger in het dorp vertoonde.

Zij stond in de Broekstraat ter oostzijde aan den weg die van dáár door de akkers in den molenweg uitloopt en juist aan de scheiding der parochie van Hof en Loo. J. van Moll had dit gebouw als stalling voor runderen en schuur gebouwd en is ook als zoodanig tot het jaar 1877 gebezigd, toen zijn zoon Hendrik deze ruime schuur enz. heeft afgebroken. Een der beste balken ongeveer 8 meters lang verkocht hij o.a. voor 80 gl.

Aan eenen landbouwer te Reusel ging een groot deel, ook den balk waarin het hiervoren gemelde inschrift van 1749, over, die het gekochte weder aan een gebouw aldaar heeft vertimmerd.

Genoemde balk werd op 4 juli 1991 in de boerderij van de familie Jansen, Voorste Heikant 5 in Reusel door Johan Biemans vereeuwigd op deze foto. Zie blz. 578.

Na de ruiming der schuurkerk op het Hof is de grond der standplaats, zooals bij de vergunning in 1716 bepaald was, aan de erfgenamen wedergekeerd. Het huis met erf, toenmaals door W. Braakhuisen bezeten behoort nu aan J.F. Willems en dat van Willem Nijssen aan A. Bots c.s. Tusschen de gevels dezer twee huizen beslaat de lengte 10 meters, aan de weg- of dorpszijde door eenen muur met poort gescheiden.

Onder de veranderingen der laatste jaren in deze schuurkerk behoort in April 1792 eene nieuwe communiebank kostende *f.* 36. Het hout der oude gold 16 st.

In Augustus was in de sacristie het plafon vernieuwd, een nieuw raam met blinden geplaatst, de deur vergroot en andere verbeteringen aangebracht. Achter de predikstoel werd in 1794 eene bank, het volgende jaar eene bij den kansel en in 1796 drie stoelen geplaatst.

Hoofdstuk LV

Kerkelijke toestand van 1779 tot 1790

De pastoor-deken Mollen en sommige ingezetenen hadden wel eene vredebreuk voorzien, die na den dood des herders, wegens de verplaatsing der Heikerk zou ontstaan. Al ras wendden de inwoners van het Loo, alwaar tot hertoe nimmer kerk, kapel of bedehuis bestaan had, pogingen aan, om genoemde kerk op hun gehucht te verplaatsen. Dit mislukte. Hierna is beraadslaagd ten dienste der gansche gemeente, slechts ééne nieuwe kerk te bouwen.

Velerlei plannen voor eene dergelijke standplaats werden hiervoor besproken, het meeste kwam de nabijheid van den windgraanmolen in den akker daartoe in aanmerking. Ware dit ondoelmatig voornemen werkelijkheid geworden, dan zou de kerk op 't Hof, zijnde de hoofdplaats, afgebroken en de meeste inwoners achterlijk geworden zijn. In 1779 had P. Willems een bestek tot het bouwen eener schuurkerk geformeerd.

Dat ongeveer anderhalf jaar na het overlijden van pastoor Mollen en het sluiten der godsdienstoefeningen in de Heikerk de druk gevoerde correspondentiën, rekwesten enz. nog tot geen resultaat hadden geleid blijkt o.a. uit den volgenden brief.

'S Bosch 1 Augustus 1781

Wel Edele Heer Zeer geëerde Vriend. Het is reeds meer dan een jaar geleden dat UE mij meldde en wel bij missive van 28 Junij 1780 dat de requeste door de kerkmeesteren van Bergeik aan Hun Hoogm. gepresenteerd Commissoriaal met den Raad van State was gemaakt, doch sedert dien tijd heb ik niets meer van de zaak vernomen en intusschen moeten de ingezetenen aldaar met ééne en dan wel eene onvolmaakte kerk blijven zitten.

Uit het request zelve en de daarbij gevoegde memorie zal UE kunnen zien, dat er altoos⁴⁹¹ twee R. kerkschuren te Bergeik zijn geweest, waarvan de eene op Luiks-Gestelschen grond stond, dat in den jare 1779 aan den Roomschen Pastoor is geintercideerd om in de laatstgemelde kerk dienst te doen. Dat de kerkmeesters van de eerstgenoemde kerk bij resolutie van 28 Oct. 1779 is gepermitteerd om

⁴⁹¹ De voormalige toestand heb ik namelijk voldoende in dit werk vermeld.

de hunne te vergrooten en te vernieuwen en dat integendeel aan de Kerkm[eester]s van de laatstgenoemde kerk op Luiksgestelschen grond staande, het gedaan verzoek om die kerk te mogen verplaatsen is afgeslagen bij resolutie van den 5 Mei 1780 bij welke res[olutie] tevens aan Kerkm[eester]s van de andere kerk is gelast om van de res[olutie] van 28 Oct. 1779 geen gebruik te maken en met het opbouwen van hunne kerkschuur te supercedeeren en om integendeel aan Hun Hoogm. een plan voor te dragen tot het bouwen van eene nieuwe kerkschuur, zoo veel mogelijk in het midden van alle de gehuchten van Bergeik, en eindelijk dat deze resolutie waarschijnlijk in de wereld was gekomen van een gehucht te Bergeik, het Loo genaamd, die gaarne de kerkschuur in hun gehucht hadden en waartoe dezelve mede rekwest aan Hun Hoogm. hadden gepresenteerd, doch op welk verzoek zooveel men weet tot nogtoe mede geen dispositie is gekomen.

Waar het nu aan toe te schrijven is dat op geen dezer verzoeken eenige dispositie is gekomen blijft eene duistere zaak, de waarschijnlijkste gissing nogtans komt mij voor dat Hun Edelm. met welke deze verzoeken commissoriaal zijn gemaakt, niet hebben willen disponeeren, om dus doende de ingezetenen van Bergeik wegens denselver onëenigheid en diverse verzoeken te straffen en de zaak in status quo willen laten tot dat de gezamenlijke ingezetenen door den nood geperst op dit punt weder eensgezind zouden zijn geworden.

Dit nu zoo zijnde is dit tijdstip juist geboren en volgens bekomen onderrichtingen kan ik UE gerust verzekeren dat de ingezetenen van Bergeik, die van het gehucht het Loo daar onder begrepen, gaarne zouden zien, dat er te Bergeik zooals voorheen twee R. kerkschuren bleven en wel ter plaatsen zooals die voorheen altoos geweest zijn, uitgenomen dat de Heikerk op Luiksgestelschen grond staande onder het gebied van H.H. Mog. wierde verplaatst; maar wat voor middel is er nu om aan dit oogmerk te voldoen? Zoude het niet mogelijk zijn om bij den Raad van Staten afdoening op ons rekwest te besolisiteeren? Zoo dit verzoek geaccordeerd mochte worden geloof ik niet dat er zwaarigheid is, of een nader verzoek tot verplaatsing zoude alsdan mede geaccordeerd worden.

De gronden van billijkheid waarop het gedaan verzoek rust, zijn bij het rekwest wel ter neder gestelt. Doch dezelve zoude bij eene mondelinge conferentie met de ministers van den Raad van State nader

kunnen worden aangedrongen met te doen zien, zooals bij het rekwest is geponeerd, dat eene eenige kerk te Bergeik niet genoegzaam is voor al de ingezetenen te bevatten. Dat er verscheidene dorpen in de Meierij zijn, veel minder inwoners dan Bergeik bevattende en alwaar nogtans twee R[oomsche] kerkschuren worden gevonden en dat de zaken, blijvende op den voet zooals die tegenwoordig zijn, de ingezetenen van de afgelegen gehuchten volstrekt genoodzaakt zijn hunnen godsdienst buiten het territoir van den Staat en wel te Luiksgestel en Postel te verrichten, 't geen, zoo men vertrouwt, strijdt tegen de intentie en het oogmerk van Hun H.M. en 't geen tot een gevolg moet hebben dat de eensgezindheid tusschen de ingezetenen vermindert, dat er verwijdering, geschillen en openbare twisten uit ontstaan en dat de ingezetenen die hunnen godsdienst op het grondgebied van andere mogendheden verrichten, om zoo te spreken aan de gehoorzaamheid, die zij aan H.H.Mog. verschuldigd zijn, als worden onttrokken, zoude U.E. dit en ander niet eens onder het oog van de ministers van den Raad van State kunnen brengen en op afdoening aandringen of bij dezelve onderstaan welk middel of adres dezelve het gevoegelijkst oordeelen, om op eene gunstige afdoening te kunnen hopen?

De heer van Boxtel met wien ik ten dezen raad gepleegd heb, verzoekt U.E. daartoe mede en zoo het U.E. niet gelegen mocht komen geeft zijnEd. in bedenking of het niet gevoegelijk zoude zijn den heer adv[iseur] de Rooy opening van zaken te geven en zijnEd. te solliciteeren het gedaan verzoek door deszelfs credit te ondersteunen. Intusschen de zaak aan Uwe zorg beveelende en aan Uwe wijze voorzichtigheid overlatende, heb ik de eer mij, als altoos met achting te noemen"

(was geteekend) J.L. Verster."

Onëenigheid en geschillen onder de ingezetenen, bepaaldelijk over de toekomstige standplaats, ter vervanging der Heikerk bleven vele jaren bestaan en hadden groote kosten veroorzaakt welke eerst geëindigd kunnen beschouwd worden toen in 1792 eene pastorie gebouwd was. Onder de gehuchten of andere plaatsen der gemeente, alwaar naar billijkheid en ordelijke verdeeling de tweede gezegde kerk had behooren getimmerd te worden, moest de Weebosch in aanmerking komen. Het voornemen ze daar te bouwen bestond dan ook werkelijk eenigen tijd, doch daarvan werd onverwacht afgezien. Van 't plan ze in de nabijheid der Rund of eene andere plaats tusschen Loo of

Weebosch op te richten werd afgezien. Eindelijk verkreeg het Loo de toelating de kerk in hun gehucht te bouwen wat in 1790 is geschied.

Hoofdstuk LVI

De Schuurkerk op het Loo. Aldaar wordt de pastorie der parochie van Bergeik gebouwd. Twist en onëenigheid alvorens die kerk en pastorie er geplaatst werden.

Het streven des pastoors was sinds lang slechts ééne kerk voor de geheele gemeente en wel op 't Loo te bezitten of anders de Heikerk naar dat gehucht te verplaatsen en deze in dat geval als de eerste of hoofdkerk, met de pastorie in de nabijheid te beschouwen.

Aan de westelijke uiterste huizen van het middelste Loo lag tot dien tijd een plein of perceel gronds nog geheel onbebouwd, hetwelk niet ten onrechte als geschikt bouwterrein voor de kerk werd aangemerkt. Dit stuk gemeentegrond tot dat doel gemeten zijnde is hiervan de volgende verklaring afgegeven :

Verklaar ik ondergeschreven Landmeter bij de E.D. Mo. Raaden en Souvereynen Leenhoven van Brabant en 's Hage geadmitteerd, bij indispositie van J.F. van de Weijer, Landmeter en Waterschatter van 's Lands Domeinen en op speciale autorisatie van den Hoog Wel. Gebooren Heer den heer Baron van Rhemen tot Rhemenshuysen, Raad en Rentmr. Generaal der Domeinen van Brabant etc., gemeten te hebben een Perceel Nieuwe Erven of Gemeente, geleegeen aan 't Loo, zijnde de plaats voor een Roomsche kerk tot Bergeijk, hetzelfde perceel groot een Loopense, aldaar N. en Z. gemeentestraat, O. en W. de gemeente. Aldus deze meeting gedaan ter plaatse voorschreven op aanwijzing en bijweesen van de Heeren Scheepenen van 't voornoemde Dorp, op den negende September 1700 negentig.

*Actum Bergeijk den 9 7ber⁴⁹² 1790.
Walts. Van Erven."*

Nog in den herfst dezes jaars is deze kerk, in den trant eener gewone schuurkerk gebouwd. Zij was eene der laatst daargestelde onder de kleingeestige en hatelijke plakaten der Staten, die in 1795 opgeheven zijn. Deze schuurkerk 24 meter lang, 13 breed, had aan weerszijden vijf houten pilaren, welke 3 1/2 meter van de muren verwijderd stonden. De ingang bevond zich ten westen in den frontgevel die niet gansch tot in den nok van 't dak was opgetrokken, hetwelk met stroo gedekt was. Hierop plaatste men omstreeks het jaar 1813 tijdens het

⁴⁹²September

herderschap van den Eerw. heer Coppens een torentje met klokje, hetwelk, volgens verhaal, boven het in 1838 afgebroken huis zuidwaarts het raadhuis, namelijk het groote, merkwaardige huis, waar ter vervanging de pastorie der Protestanten is gebouwd.

Vier gegoede ingezetenen van het Hof hadden het naar verhaal van een' inwoner gekocht en aan de Lookerk geschonken. In 1864 werd het op de pastorie van het Loo gehangen en verving er een kleiner klokje hetwelk boven het schooldak op de Weebosch verhuisde en er nog hangt. De opschriften dezer beide klokjes zijn onbekend. De sacristie, een vierkantig gebouw ten oosten van de kerk, had aan die zijde eene deur. De vloer bestond uit planken, die in de kerk uit plavuizen van kleine soort, te Duizel gebakken.

De sacristie van 5 m. lengte en breedte had eene mindere hoogte dan de kerk zelve. Men zoude kerk en sacristie als twee afzonderlijke gebouwen kunnen aanzien hebben. Ten westen of in het voorste deel der kerk kwam men (zooals in alle door mij bezochte en andere vroegere schuurkerken) in een portaal behalve de voordeur met eene deur aan de rechter- en eene ter linkerzijde. De zolder van het portaal diende alzoo tevens tot vloer van het zangkoor hetwelk in 1838 meerendeels door gift van eenen in de Broekstraat wonenden jonkman aan den rechter en linkerkant vergroot is.

Het hoogaltaar gedeeltelijk uit de afgebroken schuurkerk onder Luiksgestel afkomstig, bevatte in het midden eene oude schilderij op paneel, de afneming van Christus aan het kruis voorstellende. Eer deze tamelijk groote schilderij in 1790 als altaarstuk, op de wijze als in de Heikerk, geplaatst werd had de behendigheid van P. Willems de afbeelding van een daarop geschilderd hondje enz. eenigermate opgehelderd. Tot aan de ruiming der kerk in 1863 behield deze schilderij hare plaats. Na enkele jaren in de nieuwe kerk tegen den muur gesteld geweest te zijn was ze spoedig door vocht versleten.

Van de beide zijaltaren waren de figuren tegen de wanden geschilderd. Deze altaartjes zijn in 1826 door die uit de Hofkerk vervangen. Alvorens de Lookerk is afgebroken werden ze grootendeels op de versleten deelen aan den muur bijgeschilderd. Behalve de beelden van de gekruisten Christus met Maria en Johannes, die in deze kerk eenige jaren geplaatst waren, bevond zich hier een zeer antiek beeld den H. Petrus in zittende houding voorstellende.

Op eenen gewonen baksteen boven de kerkdeur was 1790 en T.A. Deelen ingegrift. De in lood gevatte, kleine glasruiten bevonden zich in nagenoeg vierkante vensters, waarvan twee hoogere, welke tegenover de drie altaren in het dak uitstaken, derhalve meerder licht dan de andere verspreidden.

De geringe zitbanken bij den bouw der kerk daarin gemaakt, zijn in 1840 in Maart en April tot doelmatige banken, naar den vorm van die op het Hof vertimmerd. Ze werden datzelfde jaar in September en October geleverd.

Hoewel deze kerk weinig meer dan eene schuurhuizing in uitwendige vertooning aanbood, had ze inwendig een betrekkelijk net en doelmatig aanzien, voornamelijk sinds 1807, toen in plaats van het in schuurkerken gewoon houten beschot onder het dak, een geschikt plafond werd aangebracht, de pilaren bepleisterd en meerdere verfraaiingen geschieden.

Tot wering der ergernis die anders aan de Hervormden zou worden gegeven mochten de Roomsche kerkhuizen de gedaante van schuren niet verliezen. Onze vrome Vaders wisten ze echter bij deze bepaling zoo goed mogelijk, geriefelijk en doelmatig voor den godsdienst in te richten. Zij waren met stroo gedekt en zonder klokketorens. Eene menigte der thans alle verdwenen schuurkerken heb ik nog lang gekend en vele, sommige zeer dikwijls betracht en daarin de godsdienstoefeningen bijgewoond. Uit deze landstreek noem ik o.a. zulke kerken behalve die op het Loo alhier, die te Borkel, Schaft, Oostelbeers en Stiphout.

In zijn uitmuntend Werk "s Hertogenbosch van 1629 tot 1798" p. 392, betreurt het de heer J.C.A. Hezemans *"dat er niet eene meer bestaat, waaruit wij kunnen leeren hoe zij waren samengesteld."*

In 1844 verkreeg de kerk haren kruisweg. Tijdens de eerste, vruchtbare missie, door Redemptoristen in het voorjaar, in de oude parochiekerk op het Hof gegeven, collecteerden twee dezer paters onder eene hoogmis eene zoo aanzienlijke som tot aankoop der statien voor dezen kruisweg, dat ze niet geheel daarvoor besteed behoefde te worden. De overgeschoten gelden kwamen de kerk op het Hof ten goede, want dezer parochianen hadden voor den kruisweg meer dan die van het Loo bijgedragen. Hier zijn de schilderijen des kruiswegs Donderdag namiddag 7 Maart 1844 plechtig door de missionarissen

gehangen⁴⁹³. Thans zijn deze platen door zeer duidelijke op doek geschilderde fraaie statieën, uit de kerk van het Goorke te Tilburg afkomstig, vervangen.

Deze kerk, de eerste welke het Loo heeft bezeten, is, voornamelijk door de inwoners van andere en "meer afgelegen" dorpen "*de Heikerk*" geheeten. Zij droeg in den volksmond dezen naam, omdat ze de heikerk onder Luiksgestel had vervangen en ook dewijl ze bijkans aan de westzijde, altans nog vele jaren heidegrond tot grens had. Van lieverlede gaf men de kerk al minder den gezegden naam, tot dat men ze in de laatste jaren van haar bestaan daarmede schier niet meer bestempelde.

Op den westelijken hoek van het Middelste Loo, mitsdien bij de kerk, werden vóór het bouwen derzelve slechts geringe woonhuizen gevonden, alle ten noorden en tegenover de kerk. De in 1792 gebouwde pastorie was, op één na, toen in die rij, het naaste huis der schuurkerk. De woningen ten zuiden dezer en die ten westen, ook enkele ten noorden, werden nu en dan gebouwd.

Nauwelijks was de kerk, thans niet meer bestaande, op het Loo eenigen tijd voor de godsdienst in gebruik gesteld, of er rezen moeiëlijkheden wegens het doen van missen en andere kerkdiensten in de beide toen bestaande schuurkerken, omdat de pastoor verreweg aan die in de kerk op het Loo dan die op het Hof de voorkeur gaf.

Aangaande de plaats waar de pastorie zoude gesticht worden, voegden zich menigvuldige onaangenaamheden en geschillen bij de reeds bestaande. Hierdoor kwamen weder eene menigte rekwesten in de wereld, inzonderheid door de ingezetenen van het Hof, die zich deswegens groote moeite en kosten hebben getroost. Uit de bewaarde stukken van P. Willems (thans in mijn bezit) en andere bescheiden volgen hier menigvuldige zaken.

26 Januari 1791 schreef de stadhouder van Kempenland te Valkenswaard wonende aan zijnen vriend J. Braakhuijsen op het Hof, dat het hem een groot genoegen geven zou bijaldien hij de eensgezindheid tusschen den heer Pastoor en zijne gemeentenaren over het waarnemen der diensten in de twee kerken en het bouwen van eene

⁴⁹³ Mijn handschrift der eerste Missieën in deze streek.

pastorie kon bewerken. Hij oordeelde hiertoe eene conferentie noodig met hem, zijn zwager Lommelaars, den Schepen Van Poppel en Willems om over die zaak Vrijdag of Zaterdag e.k. rijpelijk te spreken en de wijze te overleggen op welke ze tot wederzijdsch genoegen zou kunnen geschikt worden.

Een brief zonder datum gecopiëerd aan den "Hoogw. A. van Alphen Vicarius Generaal van 't Bisdom van 's Bosch te Schijndel" is van den volgende inhoud⁴⁹⁴:

"Hoogwaarde Heer

Neme mits dezen de vrijpostigheid in mijne kwaliteit als kerkmeester van Bergeik, vervoegd met eenige der voornaamste ingezetenen van het Hof alhier, om aan UHoogw. ootmoediglich voor te dragen de tegenwoordige gesteltenis alhier aangaande onze te bouwen pastorie-huizing, die reeds publiek besteed is op aan te wijzen plaats; die bij nader onderzoek aan onzen heer Pastoor zou de plaats bij de kerk op 't Loo gedestineerd zijn, hetgeen ons niet ten geschiktste voorkomt en om welke reden, wij UHw. deze volgende memorie voordragen en verzoeken wel ootmoediglich dezelve ter belangens te reflecteeren.

Ten eerste waar men eene pastorie bouwt dient aangemerkt, dat voor een' gewissen tijd is, derhalve komt daar een rijp overleg aan te pas. Wij kunnen geene genoegzame redenen vinden, waarom de pastorie eerder op 't Loo dan omtrent het Hof zoude staan. Wel is waar als men de uitgestrektheid van eenige afgelegen huizen aanziet, dan zoude het naar de middelt⁴⁹⁵ gelijken, maar geenszins onder de volkeren. Niettegenstaande dat wij tegen het stellen van de pastoriehuizing iets hebben, maar zouden met ijver voortzetten ingeval ze tot ieders genoegen werd geplaatst. Maar het schijnt als of wij alhier aan 't Hof in voorgaande tijden misdaan mochten hebben om reden, men deze kerk⁴⁹⁶ niet naar genoegen van eenigen lieten wegruimen, hetgeen een oprecht gemoed, ons gedunkens nooit kan verachten of met reden tegenspreken. Ook in alle die bewering is niemand van 't Hof die ooit heeft beweerd dat alhier te Bergeik geen tweede kerk noodig was, derhalve laten we oordeelen wie oorzaak van twist en zoo vele excessive kosten zoude geweest zijn.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ De spelling is door Panken aangepast [red].

⁴⁹⁵ Midden.

⁴⁹⁶ Op 't Hof.

⁴⁹⁷ De laatste zin was onderschrapt.

Ten andere waarom in die kerk meerdere diensten dan in deze, kan men ook geen reden vinden. Voorëerst wat aangaat de lijkdiensten kunnen wij ons verzekerd houden, dat de verre afgelegenste zullen verkiezen en zeer weinigen, die met reden zouden anders denken als hier ten gevoeglijkste. Hierbij is gelegen de school die ter instructie der jeugd noodig is, staat mede te reflecteeren van de dagelijksche diensten, niet dat wij willen spreken dat er dagelijks diensten moeten verricht worden, neen, maar aan de afgelegenste kerk de preferentie toe te eigenen stelle in bedenkinge.

Ook is hier altijd de hoofdplaats geweest en in vroeger tijd, zoo men gehoord heeft, zoude de pastorie hier omtrent onze kerk gestaan hebben. Doch hoewel zulks ingeval dezelve in de Broekstraat of daaromtrent geplaatst wierd, vermeene dat ieder met rede content zoude zijn en het werk gevoegelijk zou kunnen volbracht worden als in die voorgenomen omstandigheid; want zoo wij kunnen begrijpen zal het een zeker punt van bezwaar zijn, penningen negotiëeren is tegen de Lands resolutiën, daarenboven zijn de kerken reeds werkelijk belast.

En eindelijk vinden wij ons reeds zoo verre bezwaard dat men alhier zekere kerkdiensten die men (niet moet, nogtans uit devotie en oude loffelijke gebruiken) oefent voor de zielen zijns naasten en meerder voor te betalen dan in de andere kerk, alsof wij (en deze kerk) te dien opzichte aan de gemeente Bergeik niet behoorden, komt ons ook al vreemd voor. En hoewel zulks aan UHoogw. nogmaals voorgesteld is geworden vinden wij tot nog toe geen redres, hetgeen nog bezwaardelijker zoude zijn, dat zulks bij iemand anders dan bij UHoogw. gezocht moest worden. Intusschen hopen en verzoeken wij vriendelijk, zoo 't mogelijk is met bringer dezès Uw Hoogwaardens antwoord tegemoet te zien. Blijve met vele achting

*UH. ootm. en ond. Dienaar
(was get.) F. Covelliers.*

Hendrik Lommelaars had tijdig aangeboden een zeer geschikt en goed gelegen perceel tot het bouwen der pastoriehuizing op het Hof te vereeren en gratis te doen transporteeren. Het is gelegen aan de oostzijde van zijn huis⁴⁹⁸ noordwaarts de oude parochiekerk en alzoo oostwaarts de gewezen schuurkerk, van beide kerken lag dit perceel waarop in 1824 een burgerhuis gebouwd is slechts een bolwerp.

⁴⁹⁸ Thans door de familie Panken bezeten en bewoond.

Bij een contract op zegel⁴⁹⁹ wordt de heer God. Raupp med. docter gemachtigd om tot het instellen en presentereen van een rekwest aan Hun Hoogm. Hn. Staten Generaal de noodige practizijns te gebruiken, in ervaring zijnde, dat de pastoor voornemens is eene pastorie op het gehucht het Loo te bouwen, reeds daarvoor eene plaats heeft gekocht en op naam der Roomsche gemeente laten transporteeren, alsook de besteding heeft gedaan en de daartoe noodige penningen ten laste der kerken zou negotiëeren. Door de pastorie op dusdanige plaats te bouwen zou aan het Eikerëind of Hof, Broekstraat en Berkt inconveniënten en nadeelen toegebracht worden, waarom zij de Staten zouden verzoeken daarin zoodanige voorziening te doen als zij tot meest welzijn der ingezetenen van Bergeik en 't generaal zullen oordeelen te behooren. Deze machtiging hadden acht ingezetenen, zijnde de lasthebbende, een kerkmeester, drie gewezen kerkmeesters en nog drie burgers onderteekend.

Dit rekwest door zeven der gezegde personen aan Hun Hoogmogende Hn. Staten opgezonden, behelst schier al het verhandelde over de beide schuurkerken en het bouwen der pastorie, den inhoud van de deswegens van 1779 tot nu toe uit Bergeik opgezonden verzoekschriften en de door Staten genomen besluiten herinnerende. De inhoud komt in deze mijne Geschiedenis en in mijn Archievenboek voor⁵⁰⁰.

Der Staten antwoord van 24 Juli 1792 is afwijzend. Na in de eerste helft het verzoek der rekwestanten enz. aangehaald te hebben luidt het laatste gedeelte :

"Waar op gedelibereerd en in achtung genomen zijnde dat de Roomsche pastor van Bergeik sedert onheugelijke tijden heeft gewoond niet aan de roomsche kerkschuur aan het Hof of Eikereind, maar eerst bij de zoogenaamde Heikerk en daarna op het gehucht het Loo alwaar dezelve Heikerk was verplaatst⁵⁰¹ met uitzondering alleen van eenige weinige jaren wanneer alleen in de Hofkerk dienst wierd gedaan, - is

⁴⁹⁹ In mijn bezit.

⁵⁰⁰ Het beslaat er 9 bladz. en is dus te lang tot overname.

⁵⁰¹

Men weet hoe door de plakaten van H.H.M. de geestelijkheid (na 1642) gedwongen werd de Meierij te verlaten en omgekeerd, later (in 1779) haar verboden niet meer bij de Heikerk te wonen.

goedgevonden en verstaan dat in het verzoek van de Supplianten niet kan worden getreden, maar hetzelfde gewezen van de hand.

Blijvende vervolgens aan den Roomschen pastor en kerkmeesters van Bergeik gepermitteerd om met het opbouwen der pastoorswoning op de door hun voorgenomene plaats voort te gaan, zijnde nogthans Haar Hoogmog. in het vertrouwen en zulks van zoo veel des noods aan voornoemden Roomschen Pastor recommandeerende om zoo veel mogelijk in beide de kerkschuren op denzelfden voet den dienst te verrichten zonder onderscheid te maken, of de een boven den anderen te favoriseeren.

Er zal extract van deze Haar H.M. resolutie worden gegeven niet alleen aan de Supplianten maar ook aan den Roomschen Pastor en Kerkmeesters te Bergeik om te strekken tot derzelve reg. respectivelijk."

Aan P. Willems zond de heer J.L. Verster te 's Bosch het vorenstaande bericht, waarbij het verzoek tot bouwen der pastorie op het Hof wordt afgeslagen. Hij zegt in dien bijgevoegden brief 3 Augustus gedateerd, de resolutie daags te voren uit 's Gravenhage bekomen te hebben.

Op den omslag dezes briefs noteert Willems de rekeningen nopens de verzoeken en andere kosten tot verkrijging der pastorie op het Hof vruchteloos aangewend. Zes goeode ingezetenen op het Hof en in de Straat wonende hebben edelmoedig deze uitgaven ten bedrage van 70 gulden 7 st., alzoo ieder 11 gl. 14 st. 8 p. voldaan. Hunne namen zijn: G. Raupp, J. Braakhuysen, Hendrik en Wouter Lommelaars, Jozef van den Dungen en P. Willems. Voor zegel enz. moest nog aan den secretaris betaald worden.

In het voorjaar van 1792 was een nauwkeurig bestek voor de te bouwen pastorie gemaakt en deze in het openbaar besteed. Ze is gebouwd op het perceel. Dit terrein is gelegen aan de zuidzijde der Straat of aan den openbaren weg van het Middelloo.

De aannemer P. Willems heeft eene menigte door hem deswege gemaakte aanteekeningen nagelaten, welke nog bewaard zijn. Het bestek bestaat uit 38 artikelen. Alvorens hij 11 April 1792 zijn werkvolk aan dien bouw liet beginnen, vroeg hij den pastoor op wiens

autoriteit dat werk aangevangen en voltooid worden moest. De pastoor antwoordde: "*op de mijne*".

Grootendeels is de pastorie in 1792 gebouwd en het volgende jaar voltooid. Ze werd in het laatst van Juli 1793 door den pastoor en den kapelaan betrokken. Hoezeer de nauwkeurige aantekeningen door den architect-aannemer vele bijzonderheden der pastorie melden, geef ik hier slechts wat ik er ter plaatse noteerde:

"Zij heeft een' gang in het midden van het noorden naar het zuiden, drie beneden-kamers, twee keukens waarvan eene in de neerhuizing, twee vensters in het front en een in de keuken der neerhuizing; een dakvenster ten noorden en een ten zuiden waar ook drie vensters in den gevel gevonden worden. De kelder met de opkamer is in het noorden (wat vroeger algemeen gebruikelijk was).

In den oostgevel zijn vier vensters, boven vijf kamertjes. Het huis staat genoegzaam opgehoogd, zoodat men achter uit den gang gaande, drie trappen daalt. De groote tuin is met eene hegge in twee perceelen verdeeld; het voorste is 63 passen lang en 45 breed; het achterste 40 lang en 12 breed waarin een vijver. Vier priëltjes bevinden zich in den tuin. De buitenhof is 114 treden lang en 20 breed.

Het gehucht het Loo en eenige andere westelijke uithoeken, welker inwoners meerendeels tot den mingevoeden stand behoorden, genoot voortdurend in het godsdienstige na den Munsterschen vrede, in vergelijking der andere dorpsheft een merkelijk voorrecht wat het alleenlijk aan zijne ligging te danken had. Behalve eene kerk bezat het nu, en wel tot 1846, de éénige pastorie der gemeente. Er geschieden meerdere diensten in de kerk dan in die op 't Hof. Op de Zon- en Heiligdagen werden in beide kerken twee missen, op de gewone werkdagen in elke kerk ééne mis opgedragen, uitgenomen des Zaterdag wanneer op 't Hof geen kerkdienst plaats vond en de twee missen op het Loo geschieden.

Het Lof had beurtelings in de beide kerken plaats, den eersten Zondag echter altoos op het Loo, waar het ook op de Heiligdagen en dan niet op het Hof plaats vond. Op de voornaamste feestdagen was Lof in beide kerken. Viel eene uitvaart of eene andere kerkelijke plechtigheid op den Zaterdag onder het Hof voor, dan werd die er gehouden. De kinderen der gansche gemeente deden in de Lookerk hunne eerste H. Communie en moesten te dier voorbereiding eenige malen daarin ter

catechisatie en verdere onderrichting verschijnen. De huwelijken voor den Pastoor werden op het Loo voltrokken.

Beurtelings kwam de Pastoor en Kapelaan op het Hof de gewone kerkdiensten verrichten, waarna zij bij een der voornaamste of deftigste niet ver van de kerk wonende katholieken ontbeten. Deze afwisseling tusschen beide geestelijken had per week plaats. Des Zondags of wanneer er Lof geschiedde, dineerden zij bij dr. Raupp en op de werkdagen vonden zij geregeld bij hunne andere tractanten hun ontbijt gereed. Ieder dezer had hiervoor eenen vastgestelden dag, weshalve Pastoor of Kapelaan bij zes of zeven Hofbewoners dit vriendschappelijk onthaal genoten. Op Goede Vrijdag had het Officie alleen op het Loo plaats. Te beginnen met 1842 kwam de Kapelaan dit echter op het Hof verrichten.

In de laatste jaren, vóór de splitsing in twee parochieën, baden sommige inwoners van 't Hof op de Zon- en Heiligidagen, wanneer er geen Lof geschiedde, te dien tijd in de kerk den rozekrans. Ter gelegenheid van het elfde eeuwfeest van den H. Willibrordus apostel van Nederland, wiens sterfdag in ons Rijk als een feestdag is gevierd, geschieden in beide kerken alhier twee missen, Lof en rozekrans. De aflat bij dit eeuwfeest verleend begon Zondag 3 November en eindigde 17 dier maand.

De hier geschetste toestand wegens waarneming der kerkdiensten geschiedde van 1790 tot 1846.

Hoofdstuk LVII

Namen en bekende merkwaardigheden van de Pastoors der parochie van Bergeik tot 1846.

1298. Simon. Hij komt in een te Postel bewaard charter slechts met eene enkele benaming vóór. Als pastoor bekrachtigt hij en de geheele gemeente in dat jaar den afstand van enige novale tienden (te Borkel) tot onderhoud en inkomst van het Maria-altaar in de parochiekerk van Bergeik, hetgeen er eertijds was opgericht. De kapellaan aan dat altaar verbonden moest daarop mis lezen en de gezegde inkomsten genieten. Hertog Jan van Brabant, die deze gift goedkeurde, onderteekende en bezegelde dit charter, gelastende den Schout en Schepenen te Bergeik, dat alles ten behoeve van den Kapellaan nauwkeurig worde uitgevoerd.

1310. Joannes. Op dit jaar wordt hij in den schenkingsbrief van het patronaat der kerk door den ridder Jan van Ghemert [aan de abdij Tongerlool] *investitus ecclesiae* genoemd.

1453. Joannes Groy. Van dezen pastoor vond ik (als van de 2 vorige) slechts eene enkele vermelding. Het is namelijk zijne toestemming in de oprichting van het vrouwenklooster [Agnetenadal] te Dommelen 3 Maart 1453. Deze permissie werd verëischt omdat dit dorp destijds nog onder de parochie Bergeik behoorde.

1468. Willem Gijsbrecht of Gijsbrechts. In het Rijksarchief te Brussel wordt deze geestelijke twee malen vermeld, namelijk 22 Juli 1468, "ontvangen van eenen maintenuën⁵⁰² voor heer Willeme Gijsbrecht, prochiaen der kercken van Bercheijck 1 rijder, valet 6 s(chell.) 9 st. 8 d(enarius)."

Op 13 Augustus van dit jaar "Ontfangen van een der inicatiën voor heeren Willeme ghijsbrechts, priester prochiaen der kercke van Berheijck....⁵⁰³

1520. Antonius Bruinincx. Hij is in of omtrent dit jaar pastoor alhier benoemd. Tot hiertoe bleek mij zijne geboorteplaats niet. Vermoedelijk was deze Oirschot of Bergeik, in welke laatste gemeente

⁵⁰² Acte die eene zaak in het bezit handhaaft.

⁵⁰³ Chambre des Comptes no. 20782 en '87

te zijnen tijde vele dier geslachtsnamen gevonden werden. Hij resideerde niet, daar hij in een nog aanwezig oud cijnsboek (fol. 30-fol. a) als "heer Anthonis Bruininx *persoon*⁵⁰⁴ tot Bergeijk" voorkomt.

Pastoor Bruininx fundeerde bij zijn testament van 20 Juni 1529 onder andere beschikkingen in zijne parochiekerk van Bergeik, ter eeuwige gedachtenis een Officie van eene dagelijksche mis, om in dezelve alle dagen gecelebreerd te worden met het gezang van Kanunnikgetijden, zooals in (andere collegiën geschiedt onder conditiën):

1e. Na des testateurs dood moest de volkomen dispositie van dat Officie vervallen en succedeeren op den oudste van bloede des testateurs van mans oire.

2e. Indien het Officie niet kon worden gedaan dat de Kapelanen alsdan daartoe zullen verzoeken de noodige brieven van confirmatie of bevestiging en dezelve in het archief der kerk bewaren.

3e Wanneer eenige der Officiën en diensten in het toekomende achtergelaten of niet gedaan konden worden, zullen des testateurs wettige erfgenamen de helft van de vruchten en goederen genieten en de andere helft aan de huisarmen van de dorpen van Oirschot en Bergeik uitdeelen.

Na het jaar 1648 zal wel aanstonds de gefundeerde mis vervallen zijn; de Staten beslisten deswegens al spoedig de inkomsten dier Stichting ten voordeele der protestantsche predikanten te gebruiken voor welke de Stichter natuurlijk ze niet had bestemd. Waarschijnlijk reeds van dien tijd is het origineel stuk uit het kerkarchief verdwenen. Het oud gemeentearchief bevat eene copie (thans in het Rijksarchief te 's Bosch), 12 Juli 1657 te 's Hage genomen uit het Register der Resolutiën van H. Hoogm. van 26 Augustus 1651, waarvan de voornaamste bepalingen hier volgen:

“H.H.M. Staten bij resolutie van 25 Augustus 1651, rapport gehoord van H.H.M. gecommitteerden in conformiteit van derzelve besluit van 21 Mei 1649 de requesten met annexe stukken en documenten van de H. Geestmeesters der vrijheid van Oirschot en Bergeik mitsgaders van de erfgenamen van Heer Antonius Bruininx overgegeven, onderzocht hebbende; bevindende wijders dat de Supplianten uit kracht van de voorschreven drie conditiën, alzoo de Misse, vermits H. Hoogm.

⁵⁰⁴ Idem.

contrarie-plakaten tegenwoordig komt te cesseeren, verzoekende dat de goederen door den Pastoor Ant. Bruinincx tot het voors. jaarlijksch Officie gedestineerd uit de annotatie van de Geestelijke goederen mogen worden ontslagen en hun gevolgd als hun vrij, eigen goed, ordonneerende den Rentmeester van de Geestelijke goederen en alle andere dien 't eenigzins zoude mogen aangaan hun daarnaar te reguleeren; hebben ook gezien, dat achtervolgende H.H.M. resolutie van 23 December 1649 over die zaak twee bijzondere adviezen van rechtsgeleerden zijn genomen, enz. enz. Verklaren dat het inkomen van 't Officie ... te doen in de kerk van Bergeik ten behoeve van het Land zal verblijven om geëmploiëerd te worden tot betaling van de Predikanten; doch hebben H.H.M. dien onverminderd de naaste bloedverwanten ten respecte van haren armen en soberen staat, vergund de helft van het inkomen van 't opgemeld Officie, bij provisie voor den tijd van zes jaren te ontvangen uit handen van den rentmeester in loco. enz. enz."

De cijns die nog lang na Pastoor's dood uit goederen van hem te Bergeik gelegen betaald werden zal wellicht uit de bezittingen in het testament bedoeld betrekking hebben.

Ten jare 1570 bracht de geestelijkheid te Bergeik ten voordeele van het bisschoppelijk seminarie *f.* 6 op, behalve *f.* 5 voor het beneficium van het altaar van O.L. Vrouw in Bergeik's kerk. Bladel betaalde toen voor 't seminarie 4, Diessen 6, Eersel 3, Oerle 4, Aalst 4 *gl.*⁵⁰⁵

1570. Joannes Andriessen van Riethoven S.T.B.

Andriessen is eene familie, in vorige eeuwen veelvuldig te Bergeik en in omliggende plaatsen voorkomende. De bisschop M. Bauwens of Rythovius stelt in zijn testament dato 26 April 1572, tot zijne procureurs en solliciteurs Mr. Jan Andries, pastoor te Bergeik, heer Jan Bak priester, Adam Andries enz. Van zijne aftreding of dood is niets bekend en hierom het jaar zijns opvolgers onzeker.

1583. Joannes Daems van Riethoven. Hoewel de plaats zijner geboorte niet bepaald wordt genoemd, zal deze wel de hiergemelde wezen. Ten jare 1541 staat Joannes Daems van Riethoven in de promotie te Leuven onder 146 medestudenten op de negende plaats vermeld.

⁵⁰⁵ Rekening van 1570 bij Schutjes II blz. 289.

1589. Mr. Laurentius van Brussel. Zijn voornaam vindt men gedurig, Laurens, Lauwerijs, Laurijs enz., in cijnsboeken en dergelijke oude schriften. Ook leest men Wouter en andere voornamen met de bijvoeging *Van Brussel*⁵⁰⁶.

Vermoedelijk moet ook de Pastoor onder de Bergeikenaren geteld worden. Hij vergaf 3 October 1594 het beneficium van de H. Magdalena en Petronella en was 15 September 1597 op het pastoorskapittel te Eindhoven tegenwoordig

Het pastoraat van Bergeik werd 6 November 1618 per concursum of mededinging vergeven. Er dongen vijf priesters naar deze zeer aanzienlijke betrekking, de pastoors van Leende en van Wel, Antonius Havens professor in het collegie Porcus te Leuven, Antonius Colen (waarschijnlijk dezelfde die van 1618 tot 1658 deken-pastoor te Eindhoven is geweest) en Arnold van Roije onderpastoor in de St. Jacobuskerk te Leuven. De pastoor is uit dit aanzienlijk vijftal niet gekozen maar verplaatste Oirschot's pastoor herwaarts. Van Brussel stierf in 1618.

1619. Petrus Balenus van Riethoven, deken.

Zijn naam is Van Balen die tot voor eenige jaren o.a. in zijne geboorte plaats zeer langen tijd achterëenvolgens bestond. Naar het latijn schreef hij die *Balenus*, onder welken hij in de kerkelijke geschiedenis van ons bisdom steeds voorkomt. In schriften van zijnen tijd zooals die ten raadhuize alhier en in cijnsboeken wordt hij gewoonlijk "Heer" en veeltijds daarbij "Mr." geheeten. Hij werd in 1618 pastoor in de aanzienlijke en volkrijke parochie te Oirschot en reeds datzelfde jaar of in den aanvang van het volgende te Bergeik; want de institutie aan hem, door den abt van St. Lambertus te Luik, na het overlijden van pastoor L. van Brussel verleend, dateert 3 Januari 1619.

Balenus is in 1621 deken van het toen opgerichte dekanaat van Bergeik geworden, dat bij zijnen dood weder is vervallen, zoodat hij daarvan de éénige deken is geweest.⁵⁰⁷

Het diarium of dagboek van den toenmaligen bisschop Ophovius vermeldt menigvuldige omstandigheden van Balenus, die in rampzalige en voor den godsdienst zeer drukkende tijden pastorie en dekanaat, zooveel doenlijk, moest verzorgen⁵⁰⁸. Met andere pastoors

⁵⁰⁶ Zie dit geslacht onder de Voornamen familiën.

⁵⁰⁷ Blz. 513.

⁵⁰⁸ Blz. 525. Van Gils, Coppens, Schutjes.

en dekens schreef hij 23 October 1629 aan den bisschop over het innemen der kerken door de protestantsche legerbenden.

28 dato en dus slechts vijf dagen later bevond Balenus zich te Antwerpen om den bisschop te raadplegen, hoe te handelen met zijne onderhoorige pastoors ten opzichte van het hatelijke en grievende plakaat der Staten, "*dat alle Roomsche Priesters de Kerken en de Meierij zouden ruimen, zonder daarin voortaan eenigen dienst te doen en aan de Predikanten over te geven.*"

De Spaansche regeering had deswegens 5 dagen daarna een tegenbevel uitgevaardigd. Op genoemden dag beval de bisschop ten strengste aan Balenus, dat de herders op hunnen post blijven en de kerken behouden. 24 November 1631 schrijft de deken aan den bisschop te Brussel vernomen te hebben, dat het gebod om de kerken te sluiten was opgeheven. Hierom had hij laten huiden en de kerken heropenen. Ophovius antwoordt den deken van gezegde opheffing nog niets te hebben gehoord en maant hem bij die gelegenheid, onder vele vaderlijke vermaningen tot striktere residentie aan.

Deze zal denkelijk in sommige tijden door hem niet opgevolgd kunnen worden zoo als in 1634 het laatst van December en 1636 toen alle pastoors in dezen omtrek gevluht waren⁵⁰⁹. Evenwel is 20 October 1634 te Bergeik een huwelijk kerkelijk ingezegend, wat te Veldhoven had behooren te geschieden. In April 1642 zond o. a. Waalre een bode naar Bergeik, dat ieder zijn contingent zoude bijleggen en 28 Mei ontving Waalre van den pastoor-deken van Bergeik over die zaak een' bode. Om de strenge plakaaten van 1648 moest Balenus Bergeik verlaten en droeg de pastooreele zorg in 1650 aan den deservitor Van den Anker op. Balenus overleed in 1657, de plaats wáár en die zijner begrafenis zijn mij niet gebleken.

Tijdens zijne bediening is de parochiekerk met hare bezittingen en den aanleve van dien aan de hervormden overgegaan, de toren omgevallen en hebben andere gewichtige, betreuenswaardige gebeurtenissen plaats gegrepen.

Eenige aantekeningen van minder belang zijn mij ontmoet. Op 't jaar 1619 komt Balenus pastoor te Bergeik wegens betaalden cijns te

⁵⁰⁹ Aanteekening door den pastoor te Eersel.

Dommelen voor⁵¹⁰. Onder eene tiendrekening, oogst 1655, te Bergeik staat : "betaald aan den ouden pastoor en voor hem verschoten als men de mudgelden betaalde 2 gl. 2 st." Aangezien hier een deservitor de herderlijke diensten waarnam werd Balenus "oude pastoor" geheeten.

In een Rekenboek ten raadhuize Luiksgestel, komt op 't jaar 1656 in de rekening van ontvangst vóór : "granemisse en cruyslant van den heer Balenus pastor van Bergeijck 8 gl. en 12 stuiv."

Regenten van Bergeik kochten in 1657 bij den pastoor voor 2 gl. 10 st. wijn, om daarmee den Landdrost te tracteeren.

Telken jare maken de dorpsrekeningen nog vele jaren gewag van betalingen aan de erfgenamen van pastoor Balenus gedaan. Bij sommige wordt het bedrag gemeld als op het jaar 1666, luidende: "Aen Faes Symons ende Jacob van der Linden, erfgenamen heer Peter van Balen wyt eene meerdere rente 18 gl."

Op 1668: "Aen Helleken Hendricx in den naem van pastoor Balenus 37 gl.." Eene erfrente f. 55.⁵¹¹ 's jaars opbrengende werd zoo ver het oudste dorpsrekenboek loopt, dat is ao. 1676, herhaald.

Het cijnsboek van den Abt van Sint Jacob te Luik meldt op het jaar 1687 achtervolgens deze posten: "Voor heer ende meester Peeter van Balen, Pastoor in Bercheijck wyt huys hoff etc. (ouder cijnsboek fol. 4) facit 2 st. ... voor heer ende meester Peter van Balen (id. fo. 6) facit 1 st." Genoemd cijnsboek spreekt ook van het erf diens pastoors.

Uit deze gegevens, noch van andere door mij onderzochte documenten, is te verklaren waar vóór de reformatie de pastoorswoning op het Hof gestaan heeft. Ook bij mondelinge overlevering is daarvan (en was al naar het schijnt niet meer eene eeuw geleden) niets bekend.

De vorenstaande pastoors verbleven op het Hof of het dorp; Balenus was er de laatste.

1650. Hieronymus van den Anker van 's Bosch, deservitor. Ofschoon deze geene pastoreele benoeming had, wordt hem hier onder de herders van Bergeik eene plaats verleend. Abdijheer van Postel is hij evenwel aldaar niet geprofest, maar te Floreffé, omdat toen wegens

⁵¹⁰ Notitieboekje van den toenmaligen pastoor aldaar.

⁵¹¹ Dorpsrekening folio 17 [niet aangegeven in de tekst waar deze voetnoot thuis hoort; red.].

De vorenstaande pastoors verbleven op het Hof of het dorp; Balenus was er de laatste.

1650. Hieronymus van den Anker van 's Bosch, deservitor. Ofschoon deze geene pastoreele benoeming had, wordt hem hier onder de herders van Bergeik eene plaats verleend. Abdijheer van Postel is hij evenwel aldaar niet geprofest, maar te Floreffe, omdat toen wegens de troebelen de kanunniken derwaarts gevlucht waren. In 1636 werd hij Priester gewijd. Tusschen 1643 en '50 is hij Kapellaan te Arendonk en van dit jaar tot 1656 waarnemend pastoor van Bergeik geweest.

Onder zijn deservitorschap is ten jare 1655 de pastoorswoning bij de schuurkerk onder Luiksgestel en mogelijk ook dit laatste gebouw bij den aanvang zijner bediening gebouwd.

In 1656 werd hij als herder der parochie Luiksgestel benoemd. Bij zijne aanstelling bemoeiden de wereldsche Heeren zich met het begevingrecht, dewijl de kerk te Luiksgestel door hen als eene aanhangige van die te Bergeik beschouwd werd. Dit recht bezat de pastoor te Bergeik. Te Luik was men dan ook met deze handelwijze der Staten niet tevreden, hoewel de nietkatholieken ze goedkeurden. Opnieuw deden de Staten hun vermeend recht 8 Juny 1687, nadat Van den Anker afstand had gedaan bij de benoeming van den pastoor Arn. Raveschot vruchteloos gelden; doch ook deze wachtte met zijne aanvaarding tot hij door zijne wettige kerkelijke overheid geschied was. Ten tweede male bleek nu der Staten onbevoegdheid tot het begevingrecht.⁵¹²

1657. Gregorius Sichmans van St. Oedenrode.

Onder den naam van Nicolaus te Sint Oedenrode gedoopt, ontving hij als kloosterling dien van Gregorius. 12 December 1644 trad hij de abdij van Postel binnen, alzoo op jeugdigen leeftijd daar hij 23 April 1623 geboren werd. Zijne geloften legde hij 19 Augustus 1646 af en werd 16 Juny 1648 te Antwerpen priester gewijd. Hij aanvaardde in 1650 de pastorie van Duizel en tevens het deservitorschap van Eersel bij den pastoor J. Rooijmans en bediende beide dicht bij elkander liggende parochiën gelijktijdig. Toen in 1670 Rooijmans overleden was werd hij pastoor van Eersel benoemd en bleef deze parochie met

⁵¹² Archief Postel.

Sichmans ontving in 1657, op voordracht van H. Wichmans, abt van Tongerlo, door den vicarius apostoliek De la Torre zijne benoeming tot pastoor van Bergeik. De aanstellingsacte wordt nog bewaard. Het volgend jaar droeg hij die herderlijke bediening aan zijnen medereligieus Th. v.d. Einde uit Eindhoven op, die ze 1666 waarnam, toen hij naar de abdij terugkeerde, waarin hij als noviciemeester was aangesteld. Hij is 25 Maart 1710 als pastoor te Olmen in het bisdom van Antwerpen overleden. Volgens eene verklaring in een register ten stadhuiuze Eindhoven geboekt, zag, na de aftreding van den coadjutor of waarnemer Van den Einde in 1666 pastoor Sichmans voor goed van de herderlijke bediening te Bergeik af en gelastte de regeerders dringend voor eenen pastoor te zorgen. Om welke reden of bij welke gelegenheid de gezegde acte verscheidene jaren later gedateerd is schijnt onbekend. Ze luidt woordelijk:

*“In presentie van Jan Symons wonende te Verckensweerde en Andreas de Laure wonende binnen Geldrop verklaren Willem Aerts Cuijken president-schepen en Jan Everts oud-schepen van Bergheijck, ter instantie⁵¹⁴ van den Eerw. Heer Adrianus Danckaerts⁵¹⁵ wereldlijk priester dat van St. Jan toekomende seven jaeren geleden d' heer Gregorius Sichmans religieus der abdije van Postel heeft doen vergaderen de regeerders van Bergheijck, waar de dessonenten in deze als mederegeerers gecomen sijnde, heeft de gemelde heer Sichmans henluiden en uijtte de vergaderinge geroepen en tegens deselve geseijt: Siet schepenen ende nabueren, ick stelle het op verdoemenisse uwer zielen, dat gij sult hebben te besorgen eenen pastoir, want van nu afaen beloove ick dat ick de pastorije van Bergheijck renuntiëere en naer deselve nyet meer en sal uytsien, daerom siet datter gheen zielen verlooren gaen. Verclaerende verders 't selve geschiet te zijn naer 't vertrek van d' Hr. Dirck van den Einde wanneer de peste seer binnen Bergheijck was grasseerende. Eijndende hiermede hunne verklaringe.
Gedaen binnen Eijndhoven 6 Juni 1673.”*

Uit deze verklaring blijkt mitsdien o. a., dat Sichmans, zich ook tijdens de waarneming van Van Den Eynde niet geheel aan de herderlijke zorg van Bergeik zal onttrokken hebben.

⁵¹⁴ Ernstige begeerte.

⁵¹⁵ Blz. 605.

Welvaarts in zijn *Olmen* [Almanak? red.], 1888, bl. 72-73 vergeet den naam van den pastoor Sichmans.

Zijn geene meerdere bijzonderheden van den roemrijken Weleerw. Sichmans als pastoor van Bergeik tot ons gekomen, zoo mogen eenige bekende, tijdens zijn langdurig herderschap te Eersel, hier eene plaats erlangen.

De pest waartegen menschelijke hulp onmachtig scheen, maakte vooral te Eersel veele slachtoffers. De inwoners beloofden eene bedevaart jaarlijks naar de ruim vier uren verwijderde kapel te Werbeek onder Rethy in België te doen en werden verhoord. Nog heeft deze bedevaart in verëeniging met andere dorpen plaats⁵¹⁶.

Ook werden de ingezetenen omtrent dien tijd op de proef gesteld of zij standvastig in het H. Roomsche Geloof waren. Zij verklaren namens het burgerlijk bestuur dat hun pastoor ze in al dien tegenspoed vroomlijk heeft bijgestaan.⁵¹⁷

Er bestonden in 1672 te Eersel en andere dorpen overtollige drinkgelagen om rooden wijn te drinken, alsmede vergaderingen van ongelijke personen. Deze indringende kwade zamenrottingen poogde de geestelijkheid te beletten en uit te roeiën. Hierin heeft de naarstige Sichmans weder aanmerkelijk uitgeschenen.

Destijds was er nog een andere Nicolaas Sichmans, ook van Sint Oedenrode geboortig, seculier priester en pastoor-deken te Blaarthem bij Eindhoven.

De deftige en ijverige pastoor van Eersel enz. (Sichmans) is 26 Augustus 1685 te Luik in het Norbertijnerklooster als Prelaat van Postel gemijterd. Bij het klimmen der jaren verkreeg hij 12 Januari 1692 een' coadjutor. De abt deed in 1704 afstand en stierf in den ouderdom van 86 jaren te Postel 8 september 1709. Zijn wapenschild waarin hij in zilver drie gouden korenbundels voert is op zijn portret geschilderd, hetwelk nog in de abdij hangt.

⁵¹⁶ De Beersche Processie naar Scherpenheuvel, zooals die van Eersel, om ziekte opgericht; door Welvaarts 1884, bl. 9.

⁵¹⁷ Blz. 11

Th. v.d. Eijnde van Eindhoven, hiervoren gemeld, noemde men, bij samentrekking van den naam Van Deijnde. Vóór zijne benoeming als deservitor te Bergeik, was hij in den vervolgingstijd, om het geloof gekookerd geweest.

1666. Adrianus Dankaers van Valkenswaard.

Vermits de abt van Sint Jacob te Luik verzuimd had eenen geestelijke voor het pastoorsambt te Bergeik voor te dragen, stelde in 1666 den gewezen kapelaan van Achel bij devolutierecht⁵¹⁸ als deservitor voor zijn leven aan.

Ten jare 1672, toen de gemeente gedurig door Fransche troepen bezet was en elders veelvuldige leverantiën enz. te doen had is de pastoor een regent van Bergeik, naar het schijnt naar de stad Maaseik. De dorpsrekening heeft hiervan de volgende posten:

“Verteerd ende verschoten op de maeseijke reijse metten pastor 4gl. 13- 8. In 't wederkeeren van maeseijck voor den pastor ende Willem Cuijcken inde verteringe betaelt 1 gl.” fol. 184 en 186.

De volgende post luidt: *“Tot maeseijck betaelt vacatie 4 gl.”*

Om betaling te doen zijn te dien tijd eene menigte reizen uit Bergeik, derwaarts moeten ondernomen worden.

Dankaers en opgevolgde pastoors zijn allen wereldlijke ongeordende geestelijken.

1697. Joannes Cuijlen van Bladel.

Cuijlen was een afstammeling van Nicolaas Cuijlen, oudtijds Cuijl schrijvende, een edelman van Utrecht in dienst van den Koning van Spanje tegen wien in de zestiende eeuw in Holland oproer ontstaan zijnde, genoemde Cuijlen met knecht en paard eerst naar Tilburg en vervolgens naar het godshuis van Postel is gevlucht. Hij werd Postel's rentmeester en ging zich te Bladel vestigen. Hier was hij president der dingbank en bediende er verscheidene jaren het ambt der hooge Jurisdictie. Tevens was hij secretaris der heerlijkheid Reusel. Een en ander blijkt uit nog bestaande *scabinale* perkamenten brieven. Te Bladel heeft hij vele erfgoederen benevens vier kinderen nagelaten.

Een zijner nakomelingen de hoogerwaarde zeer geleerde heer Nicolaas Cuijlen, een seculier priester, was koordeken en kanunnik van het kapittel te Turnhout, mitsgaders pastoor van het begijnhof, in welker kerk zijn grafzerk nog ligt. Deze vrome geestelijke stichtte bij

⁵¹⁸ Waarbij iets aan een ander vervalt

zijn testament van 22 Maart 1662 eene Beurs, waarop in 1757 de student Hendrik Palen aanspraak maakte, bij welke gelegenheid een geslachtboom van Cuijlen is samengesteld⁵¹⁹. Dit Hollandsch geslacht klimt tot de 13e eeuw op. In 1256 waren leden dier familie ambachtsheer van Kijfhoek. Het heeft talrijke priesters en religieusen zoo mannelijke als vrouwelijke opgeleverd.

Cuijl's adellijk wapen is een roode leeuw op een veld van zilver. Ongeveer drie eeuwen bewoonden afstammelingen dezer familie hetzelfde burgerhuis ten oosten op het dorps- of marktplein te Bladel gelegen.

Eenige jaren geleden stierf in dit meermalen herbouwd huis een vrouwlijke telg Cuijlen en in 18.. Frans Snieders, die met vijf broeders hunne voorname opvoeding vooral te danken hadden aan deze hunne moeder, wier nagedachtenis in de gemeente nog in zegening blijft⁵²⁰. Nadat huis, brouwerij en de aanzienlijke bouwgronden in 1863 verkocht zijn wordt het door een ander geslacht bewoond.

Thans volgen nog eenige woorden van onzen pastoor J. Cuijlen, die ongeveer zes jaren als kapellaan alhier in bediening was geweest, toen hij 18 October 1696 als herder werd ingeleid. Dit geschiedde door den deken van het dekanaat Eindhoven, N. Sichmans pastoor te Blaerthem. Isaac Wachtelaer en de kapellaan Antonius Cuipers waren hierbij getuigen. Het oudste doopregister der katholieken is door dezen pastoor aangelegd. In 1696 beginnende bevat het keurig schrift tot het jaar van zijnen dood. Tot en met 27 Januari 1702 is elke doopacte door hem ondertekend.

Dit jaar plunderde het Fransche leger te Bergeik van welks vertrek hij in het doopboek melding maakt. De inschrijvingen van de gedoopte kinderen zijn na gezegden datum niet van zijne naamteekening voorzien. Hij is ten jare 1719 overleden. Eene naamlijst der leden van den Rozenkrans is door hem begonnen en door zijne opvolgers tot in 1825 bijgeschreven.

⁵¹⁹ Aanzienlijke of voorname personen, . bl. 450.

⁵²⁰ Zie o.a. Welvaarts Bladel en Netersel bl. 112 en eene noot in zijn Reusel, bl 111.

1719. Egidius, Franciscus Colen van Eindhoven.

Tot pastoor te Bergeik door denzelfden deken als zijn voorzaat 29 December 1719 ingeleid, waarbij de kapellaan Wachtelaer en een minderbroeder als getuigen optreden wordt hij lector der H. Godgeleerdheid genoemd. Bij eene doopacte in het parochiaal doopboek is hij als peter van den doopeling aangeteekend, waarachter door eene andere hand dan de zijne in het latijn volgt: “*de eerw. heer Eg. Colen vroeger rector (leraar) der H. Godgeleerdheid en zeer waakzame herder van deze bevoorrechte plaats (Bergeik).*” Deze inschrijving geschiedde in 1721.

Ten jare 1724 als pastoor naar Nunen verplaatst werd hij tevens tot deken van het district Helmond in 1739 benoemd, doch stierf reeds 19 December van datzelfde jaar.

1724. Wilhelmus Mollen van Bladel.

Evenals de meeste zoo niet alle ongeordende pastoors die vóór hem hier in bediening zijn geweest na de stichting der beroemde universiteit van Leuven in [1425 red.] had hij aldaar de godgeleerde studie volbracht. Van 1722 tot 1724 was hij kapellaan in de uitgestrekte en volkrijke parochie van Hilvarenbeek. Hij schreef in het doopregister op het titelblad in de latijnsche taal: “*Door Wilhelmus Mollen wereldlijk priester en pastoor van Bergheijck, zonder eenige voordracht gekozen, is het begin van dit boek gemaakt Ao. 1764.*” Toen was hij alzoo reeds 40 jaren als herder hier werkzaam. Hij legt in 1727 een parochiaal doodregister aan, waarin hij tevens tot 1737, bij wijze van bladvulling, eenige aantekeningen, de meeste echter van algemeen belang vermeldt. Voor zoover ze lokaal of parochiaal zijn, heb ik die grootendeels te zijner plaatse ingelascht.

Mollen sprong meermalen voor zijne geliefde gemeentenaren in de bres. Hij reisde in 1739 of het volgende jaar naar Brussel en Vilvoorden om te onderzoeken of er nog oude documenten en papieren over de langdurige heidekwestie met Lommel berusten.

Ten jare 1749, de schuurkerk van 't Hof afgebrand zijnde, wendde hij direct pogingen aan ze zoo goed doenlijk uit hare asch te doen verrijzen⁵²¹.

Eenigen tijd hierna schonk de bemiddelde buiten 's Lands reizende koopman H. Lommelaars een' zilveren vergulden kelk voor de

⁵²¹ Zie schuurkerk Hof.

opgebouwde kerk. Sinds 1799 wordt de kelk met de initialen H.L. in de aloude parochiale kerk bewaard en nu en dan gebezigd⁵²².

In 1753 werd Mollen tot deken van het district Eindhoven gekozen, welke bediening hij tot zijnen dood met eere bekleedde. 27 October 1763 verrichtte hij de inleiding der pastoors van Eindhoven, Woensel, Zeelst en Meerveldhoven, Stratum, Blaarthem en Gestel en Aalst. Tijdens het openstaan van het apostolieke vicariaat had deze institutie niet kunnen geschieden. Vermeldenswaardig is nochtans die van zes pastoors in even zoo vele gemeenten, alle aan elkander zonder andere tusschen gelegene, op denzelfden dag in hetzelfde dekanaat. In zijne pastorie bevonden zich gedurig jongelingen of jeugdige priesters die van hem verdere opleiding genoten.

7 November 1778 schreef hij in het doopboek eigenhandig zijne laatste acte; ook was vroeger door anderen er eene geboekt. Zijn eerst en ook zijn laatst als herder te Bergeik gehouden sermooon zou, naar het verhaal van vele parochianen die hem gekend hadden over den vrede en Gods alziend Oog geweest zijn. Bij deze laatste prediking voorzegde hij zijne diep getroffen hoorders, dat hij na deze geene meer zou kunnen houden en had meermalen te voren gezegd, dat zijn jongste sermooon evenals het eerste, de genoemde belangrijke onderwerpen zou bevatten. Naar men zeide had hij ook zijn' sterfdag voorspeld.

Gedurig verhaalde hij den vrede in Bergeik gebracht of bewerkt te hebben, welke hij vreesde grafwaarts te zullen nemen. Hij doelde hierbij op de twisten die hoofdzakelijk zouden voortspruiten uit de verplaatsing der Heikerk met de bijstaande pastorie, waarin hij in den gezegenden ouderdom van ruim 87 jaren overleed na ijverig herderschap van 55 jaren. Aan eenige inwoners, o.a. aan een paar zoogenaamde Broers⁵²³ had hij de plaats aangeduid waar hij verlangde begraven te worden. Deze bevindt zich aan het westeinde of den ingang van het toenmalig éénig kerkhof van Bergeijk bij de aloude Hofkerk.

⁵²² Volgens de verzekering eens grijsaards mij lang geleden gedaan, koos de pastoor uit 3 exemplaren de minstgeldende.

⁵²³ Arnoldus Ketelaars in de Broekstraat † omtrent 1806 en Willem Spoooren † omtrent 1799 in den Hoek pasten de zieken soms op, lijkten de dooden en deden andere liefdadige werken.

Op en nabij zijn graf is de hoekmuur van eenen in 1849 door R. Keunen gebouwden stal en schuurtje. Het graf is aan de grond-oppervlakte ongeveer 20 jaren jaarlijks vernieuwd of opgemaakt door Broer Nol of een ander persoon. Onder groote deelneming zijner parochianen en anderen is zijn lijk 21 februari 1779 ter aarde besteld.

Mollen was in alle opzichten een zeer geacht en verstandig man, die langen tijd in zegening en zelfs eene eeuw na zijnen dood nog bij sommigen in dierbare nagedachtenis bleef. Op zijn open zacht gelaat stonden ernst, nederigheid, godsvrucht en liefde uitgedrukt. Hij was de raadsman der rijken, de vader der armen, de vriend van allen. Men roemde zijne eenvoud, onvermoeiden ijver voor het heil der zielen en zijne omvattende wijsheid.⁵²⁴ Mollen is de laatste der zeven pastoors en deservitors (indien men onder deze Balenus telt van wien zulks niet met zekerheid kan gezegd worden) die op de pastorie bij de schuurkerk onder Gestel hun verblijf hadden.

1779 Thomas August Deelen van Heeze

Eeuwen achtereen bestaan in zijn geboorteplaats Heeze naamgenooten van hem. Hier wordt slechts van een vermoedelijk lid zijner familie uit de 18^e eeuw gesproken: "*Burgemr. en raad der stad Sittard, ... willende zoo veel mogelijk zich ontdoen van de tegen bezwarende rente op de stad gevestigde schulden die meermalen oorzaak van arrestatiën en executiën van ingezetenen zijn geweest, verklaren 1 April 1723 tegen rente vier ten honderd van Wilhelmina Deelen wonende in de heerlijkheid Hees 7000 rijksdaalders.*"⁵²⁵

Hij had zijne theologische studie volbracht te Doudai in Frankrijk. Een geruimen tijd namelijk van 1763 tot 1779 stond Deelen als kapellaan in het volkrijke Oirschot. 14 Juni van dat jaar leidde hem de deken als pastoor te Bergeik in. Deze deken was de pastoor Jac. Aerts, pastoor te St. Oedenrode. In 1778 was de kapellaan Deelen tevens deservitor te Oirschot. Nadat binnen ongeveer 130 jaren geen pastoor of herder in het dorp of Hof had gewoond nam er Deelen zijn verblijf. In het doopboek leest men in de latijnsche taal van zijne hand: "*De voortzetting van het doopregister der parochiale kerk van den H. Petrus van de bevoorrechte*

⁵²⁴Men zie nog bijzonderheden hoofdstuk Schuurkerk onder Luiks-Gestel p. 570, 573 etc.

⁵²⁵ Publications du Limbourg 1880. Archief Sittard.

plaats Bergeijk door mij Thomas Aug. Deelen wereldlijk priester en pastoor niet voorgedragen."

In Aug. 1804 heeft Deelen met deelneming zijn plechtig pastoorschap gevierd. Er is bij die gelegenheid een kernachtig lofdicht vervaardigd en te Antwerpen gedrukt. Hiervan bezit ik een exemplaar op stevig papier, eertijds van dr. Raupp, thans van mij het eigendom. Een lettervriend heeft het, op mijn verzoek, uit verheven Latijn, in onze moedertaal overgezet. Hierin komen verscheidene bijzonderheden op den jubelaris toepasselijk voor, waarvan ik sommige bij de hier volgende copie, aan den voet zal ophelderen.

Aan den Zeereerwaarden en waakzamen Heer Thomas Augustinus Deelen.

Gedurende 25 jaren Zeereerwaarde Pastoor van de stad Bergeijk⁵²⁶, in de Kempen een edel en aanzienlijk man in daad en woord, dit feestvierende den zesden Augustus 1804.

Gezang

Terwijl de godinnen zijn uitgetogen over de boschrijke en aangename berggruggen van den Parnassus, treden de vriendelijke Godsvrucht en hare hemelsche gezellin der Wijsheid op den voorgrond, een aangenamen strijd voerende. Hun beider aangezicht is schoon en wat te verwonderen is, zoodanig dat men niet zou zeggen dat zij twisten. Het zeer aangename gerucht was beiden ter oore gekomen, dat de dag op handen was waarop Deelen het jubilé van zijne heilige zorg zal vieren en beiden verheugen zich over hun' leerling; dat er reeds maaltijden en feestzangen worden voorbereid, dat het rechtschapen Bergeijk en de omliggende plaatsen reeds van feestlust branden.

Derhalve strijden zij met elkander, doch zij strijden onder onschadelijk druisch. Alles wat Deelen vereert, een ieder wil met Deelen 't nauwst verbonden zijn, de een nog meer dan de ander, beiden willen Hem op de voortreffelijkste wijze bezingen.

De Wijsheid begint het eerst en vangt aldus aan: hoe mijn bloedverwant bemoeit gij U geenszins met mijne zaken? Al wat er zal geschieden zal voor ons zijn: mijne zorg immers heeft Thomas pastoor gemaakt.

Vriendelijk antwoordt de Godsvrucht: niet zo voorbarig mijne zuster, want mij dunkt dat gij niet alleen en ook niet het eerst moest zingen, want opdat hij rechtschapen mocht zijn, van zijne geboorte af was ik steeds ijverig (in de weer).

De Wijsheid, den aangenamen strijd voortzettende, zegt ons: heeft hij beoefend, ons bemind: hij gaf onderwijs, hij schreef boeken, dit zijn onwederlegbare bewijzen.

⁵²⁶ Zie onder deze Gerechtigheid Hoofdstuk XX p. 207.

De Godsvrucht opnieuw: Indien dergelijke zaken de twist beslechten, aanschouw dan de gebouwen die hij voor ons oprichtte en het was een Lust voor hem heilige gezangen te maken. Wij hebben ze gehoord. Houdt op de broederlijke stemmen in een krakeel te doen veranderen, houdt op, zeide ik, wij zullen in den éénen herder de twee sieraden (hoedanigheden) prijzen, welke de Almachtige des hemels en der aarde hoog schat, alles wat wij zullen zingen is voor U, verpoost U.

De Godsvrucht stemt met een overheerlijke stem toe terwijl de Wijsheid met eene kleine hoofdbuiging hare goedkeuring geeft. — Laten wij dan een broos vaartuig bestijgen en het moeilijk bevaarbaar water doorklieven verwaarts de vloed van lofuitingen zich uitbreidt. Wij bezingen Deelen. Welke de zanggodinnen, de godinnen der schoone kunsten en de Goddelijke Minerva niet veracht hebben en Hem (Deelen) die de Godsvrucht deed bloeien. Ik zal mij van overtollig gesnap onthouden. Heeze, de voortbrengster van groote en heilige mannen, heeft ook Deelen, een man bedreven in schoone kunsten, uit goede voorzaten zien geboren worden.

De school van Meerhout⁵²⁷ heeft aan de knaap de opleiding gegeven (daar op die school), was het voor Deelen kinderspel om anderen te overtreffen. De vergadering juichte den leerling toe, toen zij hem met zulk eene vaardigheid en geleerde [?] strikvragen zag oplossen en alle moeilijkheden overwinnen. De beroemde scholen te Douai waar Hij met onverzadigbaren ijver de heilige waarheden (leerstellingen) putte, zoowel uit zijne boeken, als uit zijne leermeesters, hebben met grooten lof Hem als een anderen Thomas geprezen. De rijkdom zijner welsprekendheid doet weldra de kathedraal van Oirschot⁵²⁸ weergalmen eene hemelsche leer verspreidende. Hij zwoegt en werkt opdat de harten van zijn volk door geene enkele vlek besmeurd mogen worden; maar toen Hij aan het hoofd van de parochie Bergeijk was geplaatst, werd Hij met nog meerdere bezigheden overladen. Welke zorg, wat al ijver wendde hij niet aan: om hen die de lusten der ondeugd van den rechten weg hadden gebracht, wederom op het goede pad te brengen. En nu zie hier de eer, de Godsdienst toegebracht: Het volk van Bergeijk kwam steeds naar twee, door den tijd vervallen en tevens ongeschikte kerken. Hiermede bedoelt men de in 1779 verlaten Heikerk onder Luiksgestel en de schuurkerk op het Hof die eerst in 1799 verlaten is. Hij (Deelen) heeft een nieuw eerwaardig huis, der Godsdienst geheiligd durven bouwen. Deze was de in 1790 op 't Loo gebouwde kerk. Voor zoo ver de kleingeestige bepalingen of wetten aan den bouw eener schuurkerk verbonden het toelieten kon de Schrijver van dit stuk allen ze "grootsch en schoon" noemen, opdat dat ééne werk ten dienste van allen zij om hen godvruchtig te onderrichten. Gij aanschouwt het zelf O Godsvrucht, O Wijsheid: die ééne Pastoor komt de eer van beiden toe, wijl Hij Godsvrucht en Wijsheid in zijnen persoon vereenigde.

⁵²⁷ Dorp in de Belgische Kempen.

⁵²⁸ Hiervoor versta men de Middeneeuwsche Hoofdkerk niet. Deze was destijds bij de Protestanten en eene schuurkerk bij de Katholieken in gebruik.

Beide godinnen stemmen hierin toe en hunne handen ten teeken van een verbond ineenslaande zongen zij beiden: Deelen heeft ons beiden gediend, wij hebben hem beiden een' lauwerkrans gevlochten, nu de strijd ter eere van den jubilaris is afgelopen. Wij eindigen en maken plaats voor anderen die ook ervaren zijn in 't zingen.

Ter rechterzijde van het Latijnsch Lofschrift geeft de Schrijver op 6 plaatsen eene verklaring. Dit kantschrift is van den volgende inhoud:

- Hij (Deelen) werd geboren in het jaar 1738 in Heeze, de geboorteplaats van den zaligen Nicasius van Heeze, martelaar van Gorcum.
- De Philosophie verdedigde Hij in het openbaar op meesterlijke wijze.
- Hij was uitstekend Theoloog in het koninklijk seminarie van Douai.
- Hij werd in 1763 kapellaan of onderpastoor van de volkrijke gemeente Oorschot.
- In het jaar 1779 was hij Pastoor van Bergeijk.
- De nieuwe grootsche en schoone kerk aldaar werd door de zorg van den onvergetelijken jubilaris ten jare 1790 voltooid.

Beneden het feestdicht bevinden zich drie coupletten in kleineren druk en kortere regels, onder het opschrift *Cantilena*, de volgende ontboezemingen, in Latijn uitgedrukt:

I.

Welk eene feestelijke vreugde. Bergeijk prijkt met eenen nieuwen bouwer, schooner dan van goud. Dank den leeftijd: triompheert Deelen en jubelt Hij. Het zijn geen beuzelingen noch opwellingen van blinden hartstocht.

II.

Wij vieren het schoone jubilé van den zachtzinnigen grijsaard, terwijl inwoners en naburen juichen van vreugde over hem, dewijl zij hunnen wensch verkregen hebben van den Heer.

III.

Heeze de geboorteplaats van Dezen man en Oorschot vroeger reeds aangestipt doen hartelijke gelukwensen; doch Bergeijk smeekt met Godvruchtig verlangen, dat Deelen het dubbele van dit jubelfeest moge vieren.

Het slot van het feestdicht is een eenregelig chronicum dat met den laatsten regel behelst: De beide getrouwe vrienden Hendrik genaamd,

bieden als zangers (koristen) dit van harte aan, aan den besten hun dierbaren Pastoor. Henrici H.V.H. I.H.C.

Ik bezit almede eene copie van een liedje ter gelegenheid van dat feest vervaardigd en daarop gezongen. Ze luidt woordelijk: Liedeken op den jubilé van den eerwaarden heer pastoor van Bergeijk 6 augustus 1804.

*Wat een vreugd hier rommendom
Schoon Laurieren
die verciere
den gecroonden ouderdom:
Deelen verheven!
uw lang leven
maekt ons dese melodije:
heel Bergheijck is heden blij;
jong en oud roept: vivat Hij!*

*Wij eeren door jubel-lied
Deelen's daegen,
met behaegen,
want de feest ons dit gebied:
menige vrinden
die U minden
en hier samen zijn vergaert,
nemen in dees jubel-paeren
danken godt, die U bewaert*

*Heez, waer gij het leven saegt,
Oirschot stede
juichen mede;
want uw jubel hun behaegt:
Bergheijck vol vreugden
prijst uw deugden,
Wenscht U, heer pastoor ! geluk
en gezondheid zonder druk,
met de gulden jubel-kruk.*

Deelen's herderschap was met moeilijkheden bezaaid. Wegens het daarstellen eener kerk en pastorie, de naasting der parochiekerk en andere gebeurtenissen onderstond hij in de twintig eersten jaren veel kommer en onaangenaamheden (in vorige hoofdstukken vermeld). Aan het einde

zijner loopbaan verhaalde hij soms weinige aangename jaren van de 33 in Bergeik doorgebrachte, gesleten te hebben. Hij had eene vaste wilskracht, eene deftige en rijzige gestalte, hield o.a. een knecht, rijtuig en paard.

Op het Hof twee particuliere huizen en een op het Loo bewoond hebbende betrok hij de nieuw gebouwde pastorie aldaar in 1792. Toen deze eenigen tijd door hem bewoond was kocht hij uit eigen beurs een perceel grond ter linker – of oostzijde langs den pastorietaan gelegen, waarop hij langs den weg stal, koetshuis enz. bouwde en het overige mede als tuin- en akkerland bezigde. Een en ander schonk hij bij uiterste wilsbeschikking aan de R.C. gemeente ten behoeve van zijne opvolgers, met den last jaarlijks op zijnen sterfdag een zingend jaargetijde te doen. Iedere priester die zijne uitvaart zou bijwonen ontving een ducaton à f 3.15.

Er komen nog eene menigte bepalingen in zijn testament, hetwelk van 31 Maart 1812 dateert en waarbij als zijne executeurs zijn kapelaan en P. Willems benoemd werden, vóór. Deze beide genoten elk een' anker Moezel of Rijnwijn in flesschen. Deelen overleed 14 April 1812 in den ouderdom van [?].

Ter verkiezing der representanten voor de conventie was Deelen onder meerdere voor de municipaliteit zijner woonplaats ten jare 1795 naar Eindhoven gecommiteerd.⁵²⁹ Omstreeks dezen tijd werd alhier assistent Arnold Joseph Bijmens van Overpeit die te Oerle als pastoor 26 Januari 1839 overleed. Abdijheer van Postel heeft hij verdrukking en vervolging doorstaan, welke men o.a. in Welvaarts *Geschiedenis van Postel* lezen kan.

De pastoor kreeg in 't laatst van 1797 een bezoek van drie zeer geleerde en beroemde geestelijken, die door de Fransche republikeinen genoodzaakt waren de academiestad Leuven te verlaten. Het waren de hoogerwaarde Heeren A. van Gils, G. Moser en A. Simons, die langs verschillende wegen 4 December vertrokken in den laten avond op de pastorie te Lommel aangekomen, den volgenden dag door diens pastoor vergezeld, naar de pastorie te Bergeik zijn gegaan. De pastoor Deelen en de kapelaan Becx verheugden zich de hartelijke gastheeren en dienstvaardige huisvesters onzer reizigers te mogen zijn. Het rijtuig des pastoors voerde hun 7 December naar Bladel. (Dit is naar 't verhaal van

⁵²⁹ Dorpsrekening.

het dagboek in "Ant. Van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijnen tijd", door Allard pr., 's Bosch 1875, Afl. 1).

1812 Adrianus Henricus Coppens van 's Hertogenbosch

De kapellaan Coppens werd na den dood van pastoor Deelen als deservitor benoemd, dewijl de vicaris apostoliek zich in ballingschap bevond en alvorens deze terugkeeren kon en Coppens als pastoor benoemen stierf hij aan eene besmettelijke ziekte, welke hij bij toediening der laatste H. Sacramenten had op den hals gehaald, 21 Juli 1814. Zijn onrijpe dood stelde de verwachting zijner parochianen te leur. Coppens had een vergenoegde inborst en genoot de genegenheid der inwoners. Zijn lijk rust naast of bij dat van pastoor Deelen ten zuiden van het priesterkoor der parochiekerk op het Hof. Ik bezit eene copie van het "*Rijmdicht, Opgedragen aan den eerw. heer A.H. Coppens, op zijne inkomst als Pastoor van Bergeijk in de Hofkerk, 1812.*" Ook een afschrift van het "*Grafschrift opgedragen aan den eerw. heer. A.H. Coppens, pastoor dezer gemeente, 1814.*" Hij en de volgende pastoors volbrachten hunne studie op het Groot Seminarie onzer diocees.

1814 Antonius Cuijte van Tongelre

Van 1809 tot 1814 kapellaan te Geldrop geweest zijnde is hij pastoor te Bergeijk geworden. Hij vertrok als zoodanig naar zijne geboorteplaats in Juli 1826 en overleed er 19 September 1840. Kort te voren bij gelegenheid der kermis en het optrekken der dorpsgilde zat de geliefde herder ziek en reeds zijn einde voelende naderen, in een gestoelte vóór de pastorie. De leden van het broederschap brachten hem dáár huldebetoon, terwijl de pastoor en inboorling, als afscheid op deze aarde hen en alle parochianen tot vroomheid en eendracht aanspoorde. Zijn lijk rust tegenover het altaar der nu afgebroken oude kerk.

1826 Antonius Franciscus Kuijpers van Stratum

Na acht jaren te Deurne als kapellaan werkzaam geweest te zijn is hij in 1826 als pastoor van Bergeijk gezonden. Hij nam er 25 Juli van dat jaar zijne residentie en behield ze tot het voorjaar van 1838 toen hij naar Lierop verplaatst werd. Om deze verzocht hij ten einde in de nabijheid van zijnen jongeren broeder F.W. Kuijpers, pastoor van Stiphout, te wonen, alsmede om eene meer gemakkelijke standplaats als die van Bergeijk te bedienen. Deze gefortuneerde pastoor had zoowel te Lierop als Bergeijk knecht en rijtuig te zijnen dienste. De schier aanhoudende militaire inkwartiering en het hierbij gepaard gewoel, onzedigheid enz. tijdens de acht laatste jaren (1830-'38) van zijn herderschap in deze

gemeente, kan den eenvoudigen, vroomen, doch waardigen priester niet behagelijk geweest zijn. Hij werd hier bemind en geacht evenals te Lierop, waar hij 10 februari 1860 is overleden.

1838 Joannes Somers Van Tilburg

Somers die vóór zijn priesterschap de godgeleerde studiën eenigen tijd gestaakt had, bediende van 1831 tot 1838 de kapellanie te Budel, toen hij pastoor te Bergeik werd. Op het Loo waar steeds om de eenvoudigheid en meer onvermogen der bewoners aan feesten en andere gebeurtenissen minder luister dan op het Hof kan bijgezet worden, geschiedde zijne inhaling ter kerke dan ook in eenvoud.

Toen de pastoor de eerste maal, Zondag 6 Mei de mis in de Hofkerk zoude opdragen, vereenigden zich vroegtijdig op het Loo de beide op het Hof gevestigde oude gilden met alle hunne attributen om den nieuwbenoemden herder aan de pastorie op 't Loo te verwelkomen en naar 't Hof te begeleiden. De pastoor zat in een rijtuig van den dokter G.M. Raupp naast hem. De solemneele mis, ten half tien ure aangevangen, welke door eenige muzikanten uit Eersel en Riethoven met die van Bergeik vereenigd met violen en andere instrumenten werd uitgevoerd, is door eene groote menigte geloovigen, ook door vele vreemdelingen bijgewoond.

Door den docter waren pastoor en andere autoriteiten, bij A. Flerackers de vreemde muzikanten ter maaltijd enz. genoodigd. 16 Juli dezes jaars is Somers als pastoor door den deken-pastoor W.J. Suijs van Eindhoven ingeleid. Hij is de laatste geweest die met eenen kapellaan de geheele gemeente Bergeik als ééne parochie bediende. Gaarne verleende hij in 1846 zijne toestemming tot de nieuwe parochie op het Loo. Reeds bij zijne benoeming tot pastoor van Bergeik verkreeg hij de verzekering door de kerkelijke overheid van eene andere standplaats bijaldien hij zulks mocht begeeren. Bij de splitsing in twee parochiën verkoos Somers die van het Hof onder welk hoofdstuk zijne lotgevallen zullen behandeld worden.

Hoofdstuk LVIII

Kapelanen van Bergeik tot 1846

Zoals in vorige hoofdstukken is af te leiden woonden de kapellaans die nu volgen vóór 1650 op 't Hof, daarna vóór 1779 onder Luiksgestel, een weder op 't Hof, de volgende op 't Loo.

1613 Mr. Isaac Wachtelaer

Hij wordt Vicarius van Bergheijck genoemd en verkrijgt jurisdictie met pastoreele goedkeuring 2 April dezes jaars. Aan de twee resideerende kapellaans Mr. Isaac Wachtelaer en Mr. Bartholomeus Baers vergunt de bisschop Zoësius 5 Augustus 1616, wegens de omstandigheden dier dagen, om, voortaan alleen op zon- en feestdagen, de getijden in de parochiekerk te zingen. Reeds 9 Mei 1608 had de bisschop Masius deswegens verandering gemaakt.⁵³⁰ Allerwaarschijnlijkst zijn beide kapellaans inboorlingen der gemeente en dekte tot na 1800 een oude zerk in de kerk zijn lijk.

1632 Lambertus Nijssen

Een verzoekschrift aan de bisschop Ophovius om eene huwelijksche belofte met wederzijdsche toestemming te mogen verbreken is door dezen Nijssen [geregeld? red.] met den pastoor van Luiksgestel J. Gelis 13 Februari 1632. De deken-pastoor Balenus was toen afwezig.

1690 Joannes Cuijlen is in 1696 pastoor te Bergeik benoemd.

1696 Antonius Cuijpers van Gemert

Naar het schijnt heeft hij de Kapellanie alhier kortstondig bediend, dewijl hij nog in 1695 als kapellaan-deservitor te Someren en reeds in 1696 [als] zijn opvolger te Bergeik voorkomt. Bij de inleiding van zijnen pastoor J. Cuijlen was hij 18 October 1696 getuige. Waarschijnlijk is Antonius Cuijpers in 1721 assistent te Handel en van 1747 tot 1772 pastoor te Dommelen dezelfde persoon.⁵³¹

1696 Laurentius Boelaers of Boelars van Woensel

⁵³⁰ Zie Kanunniken.

⁵³¹ Hij viel in den avond van 20 Maart 1772 uit Bergeik huiswaarts keerende, tusschen Westerhoven en Dommelen in den sloot bij 't Vonderke en verdronk.

Hij is verder onbekend, doch wellicht dezelfde die onder den naam van Laurentius Boelaerts pastoor van Wintelre in het kerkregister te Best 16 Maart 1716 aldaar gestorven, voorkomt. Is hij pastoor te Wintelre geweest, dan heeft hij hiervan vóór of in 1715 afstand gedaan, omdat er een ander pastoor van 1715 tot 1771 genoemd wordt. Tusschen Boelaers en Wachtelaer is wellicht nog een ander kapellaan in bediening geweest.

1719 Adam Wachtelaer

In 1712 kapellaan te Luiksgestel, treedt als getuige 29 December 1719 in diezelfde bediening te Bergeik op, toen zijn pastoor A. F. Colen ingeleid is. Ook in een transport van het jaar 1724 wordt Adam Wachtelaer als kapellaan aldaar genoemd.

1735 Sebastianus Werts te Lommel.

Hij is in 1749 pastoor te Maarheeze, waar de eerste maal 7 Mei van dat jaar het doopregister vervolgt en in 1759 sterft.

1749 Joannes Franc. van der Haegen van Udenhout

Op eenen balk der in 1749 herbouwde schuurkerk op het Hof werd zijn naam benevens dien des pastoors ingehakt waarachter het genoemde jaartal. De kapellaan is alhier in Juli 1763 overleden. Men vindt op het jaar 1740 een naamgenoot van hem, indien het niet dezelfde is, als pastoor te Hedel die er in 1746 een opvolger bekwam, als pastoor aldaar. (zie Schutjes art. Hedel).

1763 Henricus Pijnenborgh van Hilvarenbeek

Hij ging een weinig mank. Om zijne deugden en kunde stond hij bij alle ingezetenen in achtting. Zij zagen hem met leedwezen heengaan en zouden hem zoo gaarne als pastoor en opvolger van den voortreffelijken herder Mollen bekomen hebben, maar het kerkelijke gezag benoemde hem in 1778 als pastoor in het volkrijke Oirschot, waar hij in 1796 is overleden.

1778 Joannes, Henricus Claessens van Eersel

Van 1793 tot zijnen dood in 1813 was hij pastoor in Dommelen.

1793 Christianus Hubens van Schijndel

Eenige maanden te Bergeik kapellaan geweest zijnde, deed hij om schrumpelen afstand. Vooral maakte hij zwaarigheid te bineeren. Hij verhuisde in den zomer van 1793 met zijnen pastoor naar de pastorie en liet o.a. in September van dat jaar eene bibliotheek of boekenkast

vervaardigen. Na zijn vertrek hier leefde hij ambteloos te Uden en stierf er 5 November 1818.

1794 Henricus Mattheus Beex van Moergestel

In 1798 te Blaarthem (waaronder Gestel) als pastoor benoemd overleed hij aldaar 27 Januari 1823. Beex stamde uit eene adellijke familie en had een jongeren broeder priester.

1798 Jacobus de Loos van Helvoirt

Klein van gestalte, althans beneden het middelmatige had hij eenen uitnemend vluggen gang. Hij sprak de Fransche taal zeer gemakkelijk. In 1797 en '98 was hij assistent te Blaarthem c.a. Van kapellaan te Bergeik werd hij pastoor te Riethoven, overleed er in 1831 en is aan den noordelijken torenmuur begraven. Zijn graf werd vele jaren in het bovendeele van tijd tot tijd vernieuwd.

1801 Henricus Geven van Maarheeze

Hij was van 1798 tot 1801 assistent te Steensel en Knechsel, voorts kapellaan te Bergeik tot 1806, toen hij als pastoor te Steensel c.a. is benoemd. In 1820 is hij als herder te Tongelre aangesteld, alwaar hij 16 Juni 1826 overleden is.

1806 Adrianus, Henricus Coppens van 's Bosch

Na den dood van pastoor Deelen in 1812 werd hij hier deservitor en stierf in 1814.

1812 Wilhelmus Priems van Tilburg

Priems van 1819 tot 1824 pastoor te Hulsel en sedert te Lage Zwaluwe is er 12 Maart 1831 overleden.

1819 Cornelius Vogels van Oirschot

Alvorens hij kapellaan te Bergeik werd was hij in die betrekking twee jaren te Maarheeze en Soerendonk geweest, welke laatste kerk toen als eene afzonderlijke parochie verheven is waardoor de Kapellanie er verviel. In 1826 tot pastoor te Enschoot benoemd is hij 27 Juli 1859 overleden.

1826 Jacobus Bruijsten van Neerloon

Na ongeveer 10 1/2 jaar te Bergeik kapellaan geweest te zijn, was hij van 't begin van Januari 1837 te Steensel en Knechsel pastoor werkzaam tot in het laatst van Maart 1844 toen hij als herder te Vlierden benoemd

werd. Hij bouwde daar ter vervanging der schuurkerk in 1846 eene nette kerk en daartegenover eene pastorie, volkomen aan die te Steensel geëvenaard. Op deze laatste is over eenige jaren eene verdieping getimmerd. Geboren 7 Juli 1799 bereikte hij den ouderdom van bijna 87 jaren, toen hij in 1886 in zijne pastorie is overleden. Verscheidene zijner laatste levensjaren had hij tot zijnen dood op eigen rekening een assistent. Op zijne drie genoemde standplaatsen betoonde hij zich als een ijverige, neederige dienaar Gods, milddadig voor iedereen, de helper van weduwen, weezen en armen. Zijn oudere broeder P.J. Bruijsten stierf als pastoor te Teeffelen 27 Juli 1848.

1837 Frederik Ferdinand van Hombergh van Nunen

Van Homberg, veeltijds Van Hombergen of alleenlijk Hombergen geheeten, 16 December 1805 geboren, in 1833 assistent te Oerle, in 1834 te Rossum, in 1837 kapellaan te Bergeik en in 1846 te Oisterwijk. Van daar werd hij in 1854 pastoor van Soerendonk en overleed er 13 Augustus 1873. Hij was de laatste kapellaan der eenige of geheele parochie Bergeik, welke gemeente bij de splitsing in plaats van één pastoor en één kapellaan, in 1846 twee pastoors zou bezitten. In 1862 verkreeg het Hof echter ook weder een kapellaan. De parochianen van het Loo hadden Van Hombergh gaarne als hunnen eersten afzonderlijken pastoor te wezen. Er waren hiervoor nogtans te veel oudere cursen, die meerdere aanspraak hadden. Cuijlen, Cuijpers, Boelars, Werts, Van der Hagen, Hubens en Geven studeerden te Leuven, Clessens en De Loos te Douai, de volgende kapellanen in het seminarie onzer diocees.

Hoofdstuk LIX

Pastorieën. Capellanie. Kanunniken en Kanunniksdij. Cantors en Cantorij. Kosteners en Kostenerschap. Lazarij en Leprozenhuis.

Van vele wijze stichtingen onzer voorvaders ontbreken de bescheiden. De inkomsten, die aan de in het hoofd dezes vermelde vóór de invoering der reformatie verbonden waren zijn verdonkerd of door het protestantisme geëindigd. Geene bijzonderheden dezer corporaties of instellingen welke alhier mochten bestaan hebben zijn nog te vinden behalve de volgende.

Pastoorswoningen

Met zekerheid kan van geene gewaagd worden.⁵³² De laatste vóór de reformatie zal vermoedelijk door den eerste hier gevestigden hervormden predikant in 1648 in gebruik genomen zijn.⁵³³

De groote klamp onder Riethoven "*de pastorij-tienden van Bergeik*" geheeten, was in 1792 voor 196 gl. verpacht; de kleine tienden der pastorie voor *f.* 132 en de smaltienden voor *f.* 2.⁵³⁴

Te Borkel bezat de pastorie van Bergeik de hooge- en smaltienden, in te gaan met oogst 1789 in admodiatie voor tien jaren à *f.* 320. Uit de tienden te Westerhoven moest de Abt van St. Jacob te Luik ten behoeve der pastorie te Bergeik 40 gulden voldoen, die ook 33 vaten rogge, Peelsche maat daaraan leveren moest.⁵³⁵ De hoegrootheid van het inkomen der pastorie, door de inwoners te betalen, bedroeg in 1681 *f.* 41-4-4, in 1792 wegens 9 posten *f.* 16-13-8.⁵³⁶

Capellanie

Wegens inkomen der capellanie meldt de rekening over de geestelijke goederen van 1792 alleen 15 stuivers.

Kanunniken

Nergens vindt men de stichting of oprichting van 't Kapittel der Kanunniken alhier geboekt, ook niet van de namen der leden of priesters behalve die onder de kapellanen vermeld. Naar men vermoedt zou dit

⁵³² Blz. 562 enz.

⁵³³ Zie Gereformeerde Gemeente.

⁵³⁴ Tienden.

⁵³⁵ Rekening der Geestelijke Goederen.

⁵³⁶ Idem als 535.

Kapittel een deel van dat te Hifvarenbeek of een half Kapittel hebben uitgemaakt. De bijzonderheden der Kanunniken hunne woning, gestoelte in de kerk enz. is hierover reeds behandeld.⁵³⁷

Cantorie

De cantors of zangmeesters hadden het zingen in het koor en het geheele zangonderwijs te leiden, de verplichting om de kapittels op te geven die op de feestdagen moesten gelezen worden en om den feestkalender in orde te brengen. In belangrijkheid van betrekking wedijverde de cantor met den scolasticus. Nog in 1681 werden de inkomsten der Bergeiksche cantorie met 35 gl. 13 st. 6 penn. betaald, terwijl deze in 1791 slechts 6 st. 4 penn. bedroegen, waarvan de rekeningen der geestelijke goederen de posten vermelden.

Kosterij

Het kosterambt was in de middeleeuwen eene zeer aanzienlijke betrekking en werd door een' geestelijke, die een beneficiaat, rectoraat of dergelijke betrekking bezat, bekleed. Gewoonlijk was de primissaris die de vroegmis las met het onderwijs der jeugd belast. Ten jare 1520 worden de aan het kosterschap verbonden inkomsten op 12 mudden rogge vermeld. In 1681 genoot het Land van het inkomen nog *f.* 1-13-8 en 110 jaren later slechts 8 penningen.⁵³⁸

Pesthuis. Lazarus-akker

In vroegere eeuwen eischte de pest vele slachtoffers, waarom in de steden toen meerendeels een pesthuis bestond. De ongelukkigen, door de ellendige ziekte van "leprosijsje, lazarijsje" of melaatschheid aangetast, mochten zich niet in de stad vertoonen. De leprozen waren van eene lazarusklep voorzien om hunne nadering aan te kondigen, want het was hun toegestaan langs den openbaren weg te bedelen. Terwijl zij onder toezicht van eenen door de stedelijke overheid benoemden bestuurder, soms "*de lazarus*" geheeten, in dat gebouw van de zamenleving afgesneden en van de huizen afgezonderd leefden, stroomden hun rijke aalmoezen toe. Hoewel alhier geen blijk van het bestaan hebbend pesthuis of een gebouw ter opneming van zulke rampzaligen is bekend gebleven, zal de lazarus-akker, thans "*de lazarik*" geheeten, daarmede wel in verhouding staan.

⁵³⁷ Blz. 880.

⁵³⁸ Rekening der geestelijke goederen.

Dit perceel gronds in de akkers oostwaarts het dorp of de Straat gelegen, draagt geen teken van eenige onderscheiding, noch verbinding van overlevering. Alleenlijk kan men deswegens eene gissing maken. Te dezer plaatse bestond zeer waarschijnlijk tijdens het erg woeden der pest in vorige eeuwen een gebouw, waar de aan die ziekte lijdenden verbleven of was dit perceel een eigendom van een destijds hier gevonden pesthuis. Het perceel is ter linkerzijde van den weg naar Riethoven ongeveer [.?.] minuten van de dorpshuizen, eenige honderden meters ten oosten der mastbosschen gelegen.

Hoofstuk LX

Kapel. Rectoraat en rectors op de Weebosch. Kerkelijke toestand van dat oud gehucht.

Ten jare 1470 is hier eene groote, sterke van torentje en luiklok voorziene kapel ter eere van Onze Lieve Vrouw gebouwd. Zij stond omstreeks het midden van dit oud gehucht of de goed bij elkander gelegen huizen in het Hoogëind nog geen 2 minuten noordwaarts en in dezelfde rij, waar de school en de onderwijzerswoning gevonden worden. Naar oud Christelijk gebruik was de richting van het westen naar het oosten geëerbiedigd en eene kleine ruimte tusschen den frontgevel en de openbare straat gelaten. Deze schoone kapel, geregeld door den resideerenden priester of rector bediend, strekte niet alleen ten gebruike der bewoners van Weebosch, maar tevens voor die der andere westelijke gehuchten namelijk: Lage Berkt, Spaanrijt, Witrijt, en (thans afgebroken) Zandhoef.

In verschillende pouillés en oude oorconden wordt deze kapel aangegeven: capella de opden Weebosch; Weebosch kapella; capella op de Weebosch; capella de Webosch. Weleer bestond in deze kapel een beneficie, waaraan zes missen in de week verbonden waren. De rector genoot jaarlijks behalve de "*accedentia*" zes mudden rogge. Alles zamen gerekend was zijn inkomen zeer voldoende. Waarschijnlijk zullen de rectoren zich er tevens met het onderwijs belast hebben.

De namen der rectoren die ik heb kunnen opsporen zijn de volgende. Op het altaar onzer Lieve Vrouw bestond eene gefundeerde kapellanie welke in 1527 door den eerwaarde J. Helstermans bediend werd. Een oud handschrift in het Rijksarchief van Brussel meldt op 8 Juli van dat jaar: "*Sake Johannes Soene Jans Helstermans Capellaen van den capelrijen gefundeert op den altare van onser liever Vrouwen toe Webosch onder de prochie van Bergeijk.*"

Drie jaren hierna schijnt in die kapel Willem Godefridus in bediening geweest te zijn, afgaande op eene kwitantie in genoemd rijk archief luidende: "*8 Februari 1530 ontfangen van eenen placet (citatiebrief) voor heer Willem Godefridi op een pensie van VIII Carolus gl. op de capelrie van Ste. Lambrechts outaer in de capelle van Eyck A^o. XV. C. XXX [1530 red.] 7 st. 6 penn. (deniers).*"

Deze kwitantie kan ook de Hofkerk gelden. Nergens vond ik het genoemd altaar noch voor Sint Pieterskerk, noch voor de kapel op Weebosch

overigens vermeld. Nopens deze zaak is vermoedelijk de in dat archief te vinden aantekening toepasselijk: "*Rekeninghe heeren Laurens du Blioul riddere. Heere van der Sart etc. eerste secretaris ende audiëncier van den rechten van den Segelen in den lande van Brabant sindert (sinds) den eerste daghe van Octobri A^o. XV°.XXX.iii totten lesten daghe van Septembri daer naer volghende int jaer XXX.iiii (1534).*"

Als rector op ten Weebosch komt in 1570 Antonius Colen voor. Toen Cornelius Aertsen of Aerts als rector afstand had gedaan, wat in 1601 plaats had, werd de jeugdige clericus Guiliëlms Smolders uit Eersel, op voordracht van Laurentius van Brussel, pastoor van Bergeik, door den aartsdiaken Antonius Bruininx tot rector der kapel op de Weebosch aangesteld en 26 Mei van dat jaar door den pastoor van Eersel ingeleid. Van eene copie der acte zijn de twee eerste bladzijden wellicht door Jo. Bardoul en door hem met paraphe en merk geteekend, daaronder hangt een papieren zegel; de derde bladzijde is door genoemden pastoor van Eersel geschreven en geteekend. Guiliël Smolders stierf in 1625.

Lambertus Neijssen of Nijssen werd voorgedragen door Petrus Balenus, pastoor te Bergeik, door den aartsdiaken Fr. van Gestel tot rector der kapel op Weebosch benoemd en 22 September 1625 door den deken-pastoor van Bergeik ingeleid. Zijne nog bewaarde aanstellingacte van twee bladzijden zeer duidelijk, fraai schrift en eene andere hand dan de ondertekenaar F. van Gestel, draagt aan het onderdeel een groot papierzegel er aan geplakt. Deze L. Neijssen is in 1632 onder de lijst der kapelanen opgenomen, zijne eigene handteekening is Nijssen; hij noemt zich kapellaan.⁵³⁹

Volgens mondelinge schier niet meer gehoord wordende overlevering placht vóór de reformatie eene processie op de Weebosch bij plechtige of plaatselijke gelegenheden en sommige christelijke feestdagen uit die kapel door de straten te trekken. Men toog dan, in de kapel aanvangende, langs de plaats der tegenwoordige school, tot het eind dier openbare straat, van het Hoogeind, zijnde bij het uiterste huis een veldaltaar geplaatst, waarop de rector den zegen gaf. Dan keerde men den weg om oostwaarts door den weg in de akkers door het Neereind, nog *kapellepad* genaamd, tot den kruisweg alwaar de baan of weg van Luiksgestel zich vereenigt met dien naar Eersel en de Eerselsche weg geheeten wordt, voorts noordwaarts door den Eerselschenweg tot aan de Hoolstraat. Vanhier terugkeerende

⁵³⁹ De aanstellingen van Smolders en Neijssen berusten ter pastorie op het Hof.

werd nabij een huis op een daar geplaatst altaar door een priester met het allerheiligste de zegen gegeven. In de kapel wedergekeerd ging na eenige ceremoniën en gebeden de processiestoet uitteën. In 1648 is die aanzienlijke kapel, evenals andere kapellen, kerken en bedehuizen aan den katholieken godsdienst onttrokken. Door de protestanten is deze kapel echter nimmer voor hunne eeredienst gebezigd. Er bevonden zich hier toen geene geplante ambtenaren hunner secte, bijv. schoolmeesters, vorsters of dergelijke die in elke gemeente of plaats moesten fungeeren. Weebosch was een gehucht.

Hoedanig lot de kerkornamenten der kapel beschoren is heeft men niet kunnen opsporen. Bij de plundering der Franschen ten jare 1702 is ook de klok uit het torentje boven het kapeldak gehaald, welke toen op eene waarde van f. 100 is geschat. De ledig staande kapel schijnt niet dan voor locale toestanden, berging van passanten en wat dies meer zij gebruikt geweest te zijn. In de weinig bewaarde dorps- of gemeenterekeningen van oude dagteekening ontmoette ik A^o. 1656: *“zekerer arme in de capelle ziek gelegen hebbende en gevoerd naar Postel voor vacatie 1 gl. 5 st.”*

Hoewel deze post niet in de rekening van den haardgang Weebosch maar onder dien van d’Einde (waaronder het dorp) gemeld wordt, waar de betrokken schepen of begeleider van den armen passant zal gewoond hebben, kan men met rede gissen, dat hier de kapel van Weebosch bedoeld is. Het kapelletje, eenzaam op 5 minuten afstands van het dorp tegenover de Broekstraat bestaan hebbende was voor het gemeld verblijf immers te klein en wel geschikter gebouw in de kom aanwezig. Daarenboven zou wel eene grootere som dan de genoemde in rekening gebracht zijn bijaldien het vervoer van het een uur van Weebosch gelegen dorp had moeten geschieden. In hetzelfde of het volgende jaar had een ander man per kar van het dorp of daaromtrent eenen zieken soldaat naar Postel vervoerd, waarvoor hij 2 gl. 10 st. betaald kreeg.⁵⁴⁰ Er is voor *“een zeel (touw) aan de klok “hangende in de capelle opden Weebosch”* in Juli 1661 twaalf stuiv. 2 penn. betaald.⁵⁴¹

Door de domeinen werd in 1681 uit de aangeslagen goederen der kapel nog jaarlijks f 39-18-1 genoten en in 1791 wegens elf posten 10 gl. 19 st. 15 penningen. Men leest meermalen, vooral van de eerste helft der zestiende eeuw, van gronden waaruit de “capel” cijns compateerde. Een

⁵⁴⁰ Dorpsrekening Hertgang Berkt fol. 27.

⁵⁴¹ Idem Hertgang Weebosch f° 89.

voetpad of karweg draagt van het zuidwestelijkst deel van den Lagen Berkt of het Muggenhool tot de standplaats der gewezen kapel, zijnde eene lengte van een kwartier uur gaans den naam van de (het) "kappellepad".

In 't Register der in 1791 opgemeten landerijen vindt men op Weebosch vijf nummers met de benaming Capelle-dries of capelle-drieske, verder twee perceelen "*Capelle-land* of *Capelle-hofke*" gelegen aan de Capellestraat en zeven perceelen, zijnde no. 2242, '43, '48, '65, '66, '90 en '94. De openbare of gewone weg van Broecksckensëind en Kievit naar het Neereind op Weebosch heet "*het wijspoor*", dat is de breede weg.

Denkelijk hebben regenten deze kapel doen afbreken om de kosten van onderhoud te besparen. Nergens vond ik hiervan den tijd gemeld. Uit mijne gegevens kan men dit in de eerste helft der 18^e eeuw stellen. Onder veelvuldig onderzoek door mij, aan thans reeds lang overleden lieden, naar deze gewezen kapel gedaan, behoort dit van 11 Augustus 1844 bij eenen 93 jarigen inwoner op de Weebosch. Hij wist daarvan niets dan bij overlevering en noemde een anderen, toen eenigen tijd gestorven ouderling van dat gehucht die alleenlijk nog den drempelzerk der kapeldeur op zijne oorspronkelijke plaats had gezien. Onmiddellijk aan de noordzijde der kapel bevond zich, naar luid der volksoverlevering, de woning van den rector. Sinds onheugelijken tijd was het een landbouwershuis, waar nog den bouwtrant uit vorige eeuwen te herkennen is geweest tot het in 1846 afgebroken en geheel geruimd werd. De landbouwer Jan van Glabbeek was van dit voormalig burgerhuis de laatste bezitter en eigenaar.

Omstreeks 200 meters ten zuidoosten van de gemelde in de vijftiende eeuw gebouwde groote kapel ligt een perceeltje grond van p.m. 1 are oppervlakte, tot dezen tijd met zoden bezet en met een tuintje of hegge omringd. Van oude tijden draagt het den naam van "*kapelledrieske*". Niemand weet echter te verklaren of daarop eenmaal een kapelletje stond, hetgeen toch allerwaarschijnlijkst zal geweest zijn. Hoewel in den grond nimmer sporen hiervan als steen, puin enz. aangetroffen werden, deed het uitwendig aanzien door de heuvelachtige hoogte van nagenoeg $\frac{1}{2}$ meter, waarop kapelletjes vaak gebouwd worden, wel aan het bestaan van een kapelletje denken. Hoe klein dit nagenoeg vierkant lapje grond ook zij, behoorde het tot 1891 aan eenen afzonderlijken eigenaar en inwoner van Weebosch. Het is in dit jaar door den bezitter van het daaraangrenzend perceel, *de Steenoven* geheeten, gekocht en toen daarmede als één perceel

bebouwd en verëenigd, zoodat sinds dien tijd het kapelledrieske niet meer kan bespeurd of onderscheiden worden. Toen verviel tevens een daarnevens loopend voetpad. Het perceel de Steenhoven ligt lager dan de andere aldaar zich bevindende akkers, dewijl daaruit klei of leem tot het bakken van steenen gedolven is. Volgens overlevering is dit ook geschied tot de vervaardiging der muren van de in 1470 gebouwde kapel. Deze had vermoedelijk eene kleinere ter eere onzer L. Vrouwe vervangen.⁵⁴²

Had men de zoogenaamde reformatie in het midden der zeventiende eeuw niet moeten betreuren dan zou wellicht de tijd niet lang meer uitgebleven zijn om dit rectoraat tot parochie, zooals zulks met de andere filiaalkerken van Bergeik vroeger en later is geschied, te verheffen. Weebosch met de rondom gelegen kleinere gehuchten zoude eene tamelijke parochie kunnen uitmaken.

Bijaldien twee kerken te Bergeik bestaan, behoorde bij de parochiekerk op het Hof de tweede eerder op Weebosch dan op het Loo te zijn, daar toch Weebosch meer dan een half uur van hunne kerk en pastorie (namelijk op 't Loo) en Witrijt een geheel uur daarvan verwijderd zijn en de twee huidige kerken slechts ruim 20 à 25 minuten van elkander staan. Billekerwijze verzochten hierom de ingezetenen der gemeente, bij rekwest van kerkmeesters der te verplaatsen Heikerk onder Luiksgestel, aan Hun Hoogm. om die kerk te mogen doen opnemen en met eenige weinige verandering op het gehucht Weebosch te verplaatsen; doch het gebeurde niet, omdat H. Hoogm. dit verzoek bij resolutie van 5 Mei 1780 niet toestonden.

Toen in 1862 eene nieuwe kerk op het Loo gebouwd en eenigszins verplaatst werd had men Weebosch hierin ook wel te ontmoet kunnen komen om die kerk, zoo al niet te Weebosch, dan toch tusschen die beide genoemde gehuchten te bouwen. De bewoners van Weebosch en Witrijt hebben in het laatste tiental jaren herhaaldelijk bij de kerkelijke overheid loffelijke pogingen tot oprichting eener parochie of minstens van eene kapel met eenen dienstdoenden geestelijke te verkrijgen. Daar de inwoners geen genoegzaam bestaan voor eenen pastoor konden waarborgen, heeft de bisschop hun verzoek niet ingewilligd. De Weeboschenaren zouden, gesteund door een afzonderlijk vermogen dat zij met andere bijgelegen gehuchten bezitten,⁵⁴³ op het voetspoor van hunne

⁵⁴² Men leze ook het artikel Weebosch.

⁵⁴³ Zie Hoofdstuk 2^e Afdeling.

vrome vaderen eene kapel of kerk willen stichten, wanneer slechts op het Loo b.v. een kapellaan benoemd werd, die op Zondag en Heiligdagen enz. de dienst in die kapel waarnemen kwam.

Hoofdstuk LXI

De Gemeente word in twee parochiën, het Hof en Loo, gesplitst.

Parochie Hof

Verscheidene jaren waren de katholieken van het Hof bedacht om dit weer als zelfstandige parochie te verheffen. Eerst in 1843 traden zij handelend op. Ten einde dus weder, als vóór de reformatie, eenen pastoor en pastorie te bekomen, werd aan den Vicarius van het diocees of 't bisdom het volgende verzoekschrift verzonden:

Aan zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid

H. den Dubbelden.

Bisschop van Emmaus en Vicarius Apost. in 't Bisdom van 's Bosch.

Doorluchtige Hoogwaardigheid!

Met den meesten eerbied geven de ondergeteekende inwoners van Bergeik, hoorende onder de communicanten van de parochiale kerk van het Hof te kennen.

Dat de gemeente minstens 1300 communicanten bevat en door hare uitgestrektheid op verschillende punten ongeveer een uur gaans van de Lookerk waarbij de pastorij zich bevindt, verwijderd is.

Dat de bewoners van het Hof door eenen afstand van circa een half uur van de Lookerk Zaterdags van het H. Sacrificie der Mis en om den anderen Zondag van het bijwonen van het Lof en andere gewone diensten verstoken blijven, dat het den geestelijken bijkans onmogelijk is hierin op eene gewenschte wijze te kunnen voorzien.

Dat bij onvoorziene toevallen het geval dikwerf kan zijn dat zieken in hunne laatste oogenblikken van hunne zielbezorgers moeten verstoken blijven, gemerkt dat de geestelijken door den verren afstand tijd en moeite nutteloos verspillen om den belanghebbenden nog bij tijds hunnen bijstand te kunnen bijbrengen.

Dat de bewoners van het Hof alwaar de parochiale kerk zich bevindt nagenoeg de helft der bevolking en der communicanten uitmaakt en alzoo ook voor hun aandeel rijkelijk in de helft voorzien. Dat er alzoo volstrekt geene redenen met billijkheid kunnen geopperd worden dat het Hof langer van het aanzijn eener pastorij zoude moeten verstoken blijven daar zulks ten genoegen der inwoners alsook tot de gemakkelijker uitvoering der kerkelijke diensten en prompte bediening der zieken zoude strekken.

Dat wijders tot het daarstellen eener geschikte pastorij zonder eenig bezwaar van 's Rijks schatkist bereids gezorgd is en redenen waarom wij

ons van vergelijk tot Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid durven wenden, eerbiediglijk verzoekende dat het Uwe Doorluchtige Hoogwaardigheid zal mogen behagen gunstig gelieven te beschikken of voor zoo noodig intercedeeren, waar zulks behoort opdat eerlang aan ons billijk verzoek en aan onze dringende behoefte worde voldaan en de nieuw te benoemen pastoor met een Rijks-subsidie van f. 400.- begiftigd worde.

*Met den diepsten eerbied noemen wij ons,
Uwer Doorluchtige Hoogwaardigheids ootmoedige Dienaren”.*

Was geteekend door 34 voorname inwoners van de Hofkerk Bergeijk.

Bergeijk, 25 September 1843

Op dit rekwest heeft de WelEerwaarde Heer pastoor den volgenden brief ontvangen.

Aan den Eerwaarden heer pastoor te Bergeijk.

Ik heb van wegen eenige ingezetenen der parochiale kerk het Hof bijgaand rekwest ontvangen, strekkende om de parochie Bergeijk in twee te splitsen en alzoo ook op het Hof eene pastorij en pastoor te verkrijgen. Alvorens aan die zaak ernstig te kunnen denken, vind ik mij verplicht de volgende consideratiën aan UE als pastoor en aan de belanghebbenden mede te deelen.

1°. Bij elke parochiale verdeling waarvan de macht aan den kerkvoogd toekomt en waartoe als dusdanig de kerkvoogd bij niemand moet intercedeeren, zooals het rekwest dit schijnt te vermoeden, is het volgens voorschrift der H. Kerk noodig dat de daarin betrokken pastoor gehoord worde en het is mede daarom dat ik het rekwest aan UEerwaarde weder toezende, met verzoek van uw gevoelen over die zaak te willen doen kennen, zoo dit gunstig ware het rekwest mede te onderteekenen, hetzelfde in de laatste regelen te doen wijzigen. Bijv. in dezer voegen, dat het UD. zal mogen behagen te gelieven gunstig te beschikken en zoo verre noodig intercedeeren waar zulks behoort.

2°. Misschien heeft men voor beginsel genomen dat de 2° pastoor van de parochie Bergeijk ook met een tractament ad f. 400 zal begiftigd worden, dit is gansch niet zeker, ja zelfs niet zeer waarschijnlijk; daarenboven gebeurde dit al, het kan ook wederom ophouden, in welk geval zoo het bestaan des pastoors hiervan afhing en op het Hof en Loo de parochie wederom zou moeten worden verëenigd, zoodat om de moeiëlijkheden

hierin te voorzien het veel wenschelijker doen zoude de zaak in haar geheel te laten.

3°. Ik heb daarom tot regel genomen dat in de gemeenten, waarin de verdeeling niet ten uiterste noodzakelijk is, ik geene splitsing zal daargestellen ten zij men kan waarborgen, dat onafhankelijk der jaarwedde beide parochiën in kerk- en pastoreele behoeften kunnen voorzien; want het is volstrekt niet genoeg dat bijv. het Hof dit kan bewijzen, ook het Loo moet die fondsen kunnen aantoonen.

4°. Het is waar de fondsen der kerk op het Hof zijn niet onaanzienlijk en misschien zouden die tot redenen kunnen dienen dat quasiquo van geene jaarwedde de pastoor alleszins voldoende toelage uit de kerk kon genieten, doch dit gaat te loor wanneer daaruit nu reeds eene pastorij zoude moeten worden aangekocht, weshalve ik van gevoelen ben dat er eene intekening geopend worde of collecte beproefd tot aankoop eener behoorlijke pastoreele woning; hierdoor behield de kerk de benoodigde fondsen voor onderhoud des pastoors en de geloovigen zouden tevens hunne belangstelling in het erlangen eener nieuwe pastorij aan den dag leggen, maar nog eens het moet mij volledig blijken dat ook het Loo de parochiale verplichting kan nakomen.

Op een en ander UEerwaarde antwoord te ontmoet ziende en wel met terugzending van dezen brief die UEerwaarde des verkiezende kan copieëren, verblijf ik met ware hoogachting Weleerwaarde heer Pastoor. UEerw. ootm. Dienaar,

Was get. H. den Dubbelden, Bisschop van Emmaus, Vicarius Apostoliek van 's Bosch. St. Michiels Gestel, 6 November 1843.

19 December 1845 verleent de Koning zijne toestemming tot eene oprichting der zelfstandige parochie op het Hof en van een Rijks tractement à f. 400 aan den pastoor. Eene ministeriëele kennisgeving van 24 daaraanvolgende is, bij verkorting, van den volgenden inhoud:

“Ontvangen hebbende een Koninklijk Besluit van den 19 December 1845 luidende:

Wij Willem II... Koning der Nederlanden]

Gezien de voordracht van Onzen Minister voor de Zaken van de R.C. Eeredienst van den 18 December 1845 ten geleide van een adres van den bisschop van Emmaus apostoliek administrateur van het Vicariaat Generaal van 's Hertogenbosch strekkende:

1^e. Om onze toestemming te erlangen ten einde de R.C. gemeente te Bergeik in twee deelen te splitsen en op het Hof eene nieuwe kerkgemeente op te richten en;

2^e. om eene Rijks jaarwedde van f. 400 aan den bij die op te richten gemeente te benoemen pastoor te doen toekomen. Gezien het bericht van Onzen staatsraad Gouverneur der Provincie Noordbrabant en het nader adres van den kerkvoogd, gelet op de Koninklijke besluiten van den 16 Augustus 1824, 26 Januari 1841 en 30 December 1842, En in aanmerking nemende: dat de R.C. gemeente te Bergeik eene bevolking telt van 1715 zielen en in het bezit is van twee kerken als eene met de pastorie gevestigd op het Loo en de andere zijnde de oude parochiekerk, gevestigd op het Hof bij welke onlangs door de belanghebbenden insgelijks eene pastorie is ingericht, dat het gedeelte der bevolking hetwelk in den omtrek van de Hofkerk woont, vele bezwaren ondervindt ten gevolge van het kerkelijk verëenigd zijn met de bevolking van het Loo; dat tot de R.C. gemeente op het Hof zullen behooren de gehuchten de hooge Berkt, het Hof, het Eind, de Hoek, Broekstraat en de Maai, terwijl het voorste, achterste en Middelloo, de lage Berkt, het Weebosch en de Witrijt de parochie van het Loo zullen blijven uitmaken, zoo als een en ander is aangewezen door eene lijn, getrokken op de overgelegde kaart van de gemeente Bergeik.

Hebben goedgevonden en verstaan:

1^e. Onze toestemming te verleen en dat de R.C. gemeente Bergeik op voorschreven wet in twee deelen elk met nagenoeg eene gelijke bevolking worde gesplitst en aan de Hofkerk eene zelfstandige kerkgemeenschap op de bovenvermelde wijze te zamengesteld, worde opgericht, onder bepaling dat de instelling dier kerkgemeente en des noodig de meer nauwkeurige omschrijving van haar kerkelijk grondgebied door de geestelijke overheid zal worden tot stand gebracht.

2^e. De jaarwedde welke op den voet van Ons besluit van den 30 December 1842 No. 76 uit 's Rijks schatkist aan den Pastoor der R.C. Gemeente op het Hof Gemeente Bergeik zal worden betaald te stellen op vier honderd gulden (400. =) in te gaan met den 1 Januari 1846, wanneer hij alsdan zal zijn benoemd of anders met den dag volgende op het kwartaal waarin zijne benoeming mocht hebben plaats gehad.

Onze voornoemde Minister is belast met de uitvoering dezes, waarvan een uittreksel voor zoo veel het 2^e lid betreft zal gezonden worden aan de algemeene Rekenkamer tot informatie en naricht.

's Gravenhage den 19 December 1845, get. Willem."

De Minister voor de zaken der R.C. Eeredienst. get. J.B. van Son. Accordeert met deszelfs Origineel. De Secret. bij het Departement voor de Zaken der R.C. Eeredienst, get. J.C. Willemse.

L.S. " Brengt bovengenoemd Koninklijk besluit bij deze ter kennis der belanghebbenden, ten einde zich dienovereenkomstig te gedragen, met aanschrijvingen zich alsnu tot den Bisschop van Emmaus apostolisch administrateur van het Vicariaat-Generaal van 's Hertogenbosch te wenden betrekkelijk datgene wat vereist wordt om de splitsing der R.C. Gemeente te Bergeik en de instelling der parochie op het Hof tot stand te brengen en die parochie van eenen pastoor te voorzien. En zal deze dispositie aan de kerkbesturen der R.C. gemeente te Bergeik en op het Hof worden uitgereikt terwijl daarvan afschriften zullen gezonden worden aan den Staatsraad Gouverneur der provincie Noordbrabant en den Bisschop van Emmaus ... Met verzoek om voor zoo veel ieder betreft de uitvoering daarvan te bevorderen.

's Gravenhage 24 December 1845, de Minister voornoemd,

J.B. van Son."

Van elk dezer twee parochiën zijn eenige kleine gehuchten in de acte van splitsing niet genoemd, doch in deze mijne Geschiedenis in Hoofdstuk..... beschreven. De acte van splitsing door den Bisschop Zwijsen dateert van 25 Maart 1846 en beslaat 2½ bladzijden groot formaat.

Ofschoon al de in de gemeente bestaan hebbende kerken, hun afzonderlijk beheer en kerkmeesters gehad hebben, maakten twee kerken welke soms zooals hiervoren behandeld is, gelijktijdig aanwezig waren, immer slechts eene parochie uit. Van 1 April 1846 nam de splitsing in twee parochiën eenen aanvang. Hoedanig deze geregeld was maakte de pastoor in de kerk op het Hof en in die van het Loo vóór dien datum in den predikstoel bekend. Het landelijk tractement voor den nieuwbenoemden pastoor op 't Hof en van dien van op 't Loo, ieder aan f. 400 toegekend begon 1 April 1846. Voortaan werd elke parochie door eenen pastoor bediend; de kapelanie verviel hierbij. Deze is weder, toen alleen op 't Hof, in November 1862 tot stand gebracht.

Voor den Vicaris apostoliek was reeds lang aan pastoor Somers, indien hij dit verlangde, eene andere parochie beloofd bijaldien geen splitsing te Bergeik zou aangebracht worden. Bij deze verkoos hij de parochie van het Hof, welks bewoners door elkander welvarender waren en minder verspreid dan die van het Loo woonden. Tijdens het bouwen der pastorie betrok de pastoor eene woning aan de noordwestelijke zijde der

dorpskom, toen aan den kerkmeester A. Fleerackers behoorende, wie ook met den pastoor in alle deze omstandigheden den meesten ijver aan den dag heeft gelegd. Deze kleine doch nette huizing is in 1884 afgebroken en was onder den naam van *bakhuis* meest bekend⁵⁴⁴. Van het laatst van Maart tot November 1846 bewoonde de pastoor met zijn gezin dit burgerhuisje. Aanvankelijk beraamde het bestuur van 't Hof de nieuwe pastorie met eene verdieping te bouwen, hetwelk later door den Vicaris werd ontraden en met aller goedvinden dit plan gevolgd is. De nieuwe pastorie, een hecht goed ingericht gebouw, met leien dak en aan weerszijden der opgaande gevels eene goede neerhuizing, eene voor keuken, de andere tot berging der brandstoffen en ander gerief, staat oostwaarts op korter afstand der kerk, ongeveer even ver van deze en de gewezen kanunniksdij.⁵⁴⁵ Dit tot hiertoe naamloos straatje kan mitsdien thans geschikt den naam van *Pastoriestraat* dragen.

Het zeer groot perceel, tot bebouwing der pastorie door het kerkbestuur gekocht, behoorde aan den brouwer J.E. Willems, die het noordelijk of aan de straat gelegen deel tot eenen tuin aanlegde en hierom een twaalfal jaren vóór den verkoop eene groote massa zand daaruit vervoerde. Aangezien op dit gedeelte de pastorie gebouwd moest worden is dáár weder eene aanzienlijke hoeveelheid zand, uit het zuiderdeel van het terrein gegraven, ter ophooging heen gebracht.

Wanneer in eenen lateren tijd, onder en in de fundamenteën dezer pastorie gegraven mocht worden en [men] eene menigte oude tufsteen aantrof, zou dit de gedachte kunnen doen ontstaan eener voormalige antieke huizing, doch deze gezegde bouwstof is niets dan tuf, in 1843 uit eenige bovenlagen der koormuren van de kerk bij eene reparatie genomen.

In den zomer en herfst van 1846 is de pastorie gebouwd en nagenoeg voltooid. Vrijdag namiddag 4 December van dat jaar is ze door den herder betrokken. Aan de voordeur hadden de parochianen eenen sierlijken eereboog met eene fraaie kroon, toepasselijke versen en cronicum opgericht. Toen de pastoor, vergezeld van de beide kerkmeesters Th. Maas en Ant. Fleerackers het nieuwe gebouw naderde, werd zijn Eerwaarde verrast door het uitvoeren van toepasselijke muziekstukken der hier in 1845 gevestigde fanfare, welker leden zich korten tijd vóór de aankomst van het kerkbestuur in de pastoriezaal verschoolen

⁵⁴⁴ Zie blz. 178.

⁵⁴⁵ Zie blz. 514.

hadden.⁵⁴⁶ Het gezegde gedicht van 24 regels met het cronium, door den Burgemeester-kerkmeester vervaardigd is in mijn bezit.

Als huisdeurbel is eene groote bel geplaatst, door H. Petit in 1811 gemaakt welke tot 1846 tot altaarbel in de Hofkerk diende. In Mei 1875 werd eene dergelijke of zeer klein klokje met windwijzer op den nok der pastorie gehangen. In den nacht of ochtend van 5 februari 1865 is de keukenhuizing of aanbouw ter rechterzijde geheel uitgebrand. Men schreef de oorzaak aan onvoorzichtigheid der meid toe.

Op den eersten Zondag in Mei 1846 deden de kinderen der parochie de eerste maal hunne H. Communie. Deze plichtigheid had in deze kerk sinds het midden der zeventiende eeuw niet meer plaats gevonden, ja zelfs niet op het Hof, dan alleen in de schuurkerk tusschen de jaren 1779 en 1790. Zij, die het vorig jaar (1845) namelijk alleen die van het Hof hunne eerste H. Communie gedaan hadden waren achter die van het eerste jaar gezeten en naderden mede tot de tafel des Heeren. De kerk, vooral bij de Communiebank, was deftig versierd.

Pastors van het Hof

1846 Joannes Somers van Tilburg

Hij is 9 December 1801 te Tilburg geboren op het gehucht Heikant, hetwelk 8 September tot eene parochie verheven is. Door pastors Somers, zijne broeders en zusters is de grond voor kerk, kerkhof, pastorie en tuin aldaar geschonken.⁵⁴⁷ Na in het Seminarie zijne godgeleerde studie volbracht te hebben, en in 1828 te Munster priester gewijd te zijn was Somers ongeveer acht jaren in de uitgestrekte en volkrijke parochie Budel kapellaan, van 10 April 1838 tot 1 April 1846 pastoor van geheel de parochie Bergeik en voorts van het Hof tot 23 September 1873, op welken dag hij Bergeik verliet, waar hij 35 jaren en 5 maanden de pastoreele waardigheid ijverig heeft waargenomen. Om het klimmen zijner jaren en gebrekkigen gang werd in November 1862 de kapellanie van het Hof opgericht, die er sedert is in stand gebleven. Pastoor Somers sleet den korten overigen tijd zijns levens te Tilburg bij zijne naaste familie nadat

⁵⁴⁶

Dagblad "*de Noordbrabander*" van 10 December op verlangen van inwoners door mij ter plaatsing gezonden.

⁵⁴⁷ Zie mijne Auto-biografie II, 703 enz. Ook Pastors van Bergeik.

deze eene woning hadden gebouwd naar den vorm en grootte als de in 1846 gebouwde pastorie op het Hof. Afgeleefd zijnde stierf de oud-pastoor Somers 22 Juni 1874.

1873 Theodorus Ludovicus Van den Einde van Gemert

Hij werd in 1848 assistent te 's Hertogenbosch in de parochie St. Jacob, in 1851 kapellaan te Geffen en dat jaar te Kaatsheuvel, 23 November 1859 rector te Helenaveen gemeente Deurne.

Zondag 28 October 1873 hield hij te Bergeik zijn inleidingssermoon; 11 November daarna had zijne bevestiging plaats. Nog geen vijf jaren alhier werkzaam is hij in het begin van December 1878 tot eersten pastoor op het Eind onder Someren benoemd. In de oude parochie van dit dorp stond toen zijn broeder J.S. van den Einde als pastoor en hun andere broeder Franciscus Antonius als kapellaan. Toen deze pastoor te Someren in 18.. overleden was, volgde hem in die betrekking laatstgenoemde op.

1878 Antonius Wilhelmus van Asten

Te Lierop 23 februari 1831 geboren werd hij in 1859 assistent te Lage-Mierde, spoedig kapellaan te Geldrop en in 1870 te Woensel. Als pastoor van Bergeik op het Hof arriveerde hij er 12 December 1878. Zijne inleiding geschiedde 3 Februari 1879.

Kapelanen van het Hof

1862 Gerardus Cornelis Manders van Veghel

Na 14 Juni 1862 gewijd te zijn nam hij weldra in twee parochiën, Rossum en Eersel, voor korten tijd de betrekking van assistent waar, tot hij als de eerste kapellaan der zelfstandige parochie het Hof benoemd is geworden. Zijne stem en gezondheid was zwak, zijne kanselwelsprekendheid ernstig. In het begin van Juli 1874 vertrok hij naar Helvoirt, in ruiling met zijn collega aldaar.

10 October 1881 tot pastoor in de kleine parochie Rijckevoort bij Boxmeer beroepen, overleed hij reeds aan teering binnen vier maanden, namelijk 2 Februari 1882. Deze zachtaardige en beminnelijke priester was 8 Juli 1836 geboren.

1874 Joannes Martinus Theodorus Bronsgeest van 's Hage

Volgde Bronsgeest als kapellaan te Bergeik Manders op, hij deed zulks ook als pastoor te Rijckevoort en mocht er zich evenmin in een lang herderschap verheugen. Zijn vader de heer L.J.C. Bronsgeest, een hoog geacht burger te Tilburg, overleed aldaar 21 Maart 1895 in den ouderdom

van ruim 86 jaren. Bij zijne begrafenis op 26 dezer waren alle rangen en standen vertegenwoordigd. Deze eenvoudige verdienstelijke man had het geluk zes zijner zonen het offerlam aan het altaar te zien opdragen. Behalve bij bovengenoemde zijn deze: twee die in Amerika als missionarissen; een vierde als de laatste vorigen Jesuit verblijft in Nederland; de zeereerwaarde F. Bronsgeest is pastoor-deken te Nijmegen, terwijl nog een zoon kapellaan te Boxtel is.⁵⁴⁸

Jozephus Vinken van Bladel

werd naar Zeeland verplaatst, is thans pastoor te Huisseling.

M. Peeters van Escharen

Hij wordt in 1884 rector in het liefdegesticht te Vechel en in 189.. kapellaan te Heeze, in 1897 pastoor te Teefelen.

1884 H.W.C. van Dijk uit Tilburg

Hij werd als zoodanig naar Leeuwen verplaatst.

1895 Cornelis Josephus van Hoorn van Heesch

Om ziekte bedankt in 1897. Hij was een zeer deugdzaam priester en overleed te Boxmeer 14 Maart 1899 door iederéén bemind, in den ouderdom van 32 jaren.

1897 Nicolaas Jos van Erp van Oss

ontving zijne benoeming 11 Juni en is in 1898 naar Tilburg verplaatst.

1898 Johannes Adrianus van Lieshout van Gemert

⁵⁴⁸ Vergelijk de Tilburgsche courant van 28 Maart 1895.

Hoofdstuk LXII

Parochie het Loo. Nieuwe kerk. Kerkhof. Toren.

Als de pastoor om de nieuwe parochie van het Loo daar te stellen, werd de WelEerwaarde Heer Joannes van den Tillaart benoemd; hij betrok er in het laatst van Maart 1846 de door pastoor Somers, wegens zijne verhuizing naar het Hof verlaten pastorie.

Op H. Sacramentsdag deden de kinderen van het Loo de eerste maal bij hunnen nieuwe herder hunne 1^e communie. In 1847 had deze plechtigheid alhier en ook op het Hof met Palmzondag en het volgende jaar met Passiezondag plaats. Van dezen tijd geschiedt dit geregeld op dien dag in de beide parochiekerken. Eertijds gebeurde dit gewoonlijk met Beloken Paschen.

Reeds spoedig streefde de pastoor om de kerk door eene nieuwe fraaie te kunnen vervangen. Hiertoe zou echter nog eenen geruime tijd moeten verlopen. Zijne parochianen konden geene aanzienlijke offers brengen en de kerk was nog met schuld bezwaard. De laatste is reeds lang gedelgd. In 1848 raadpleegde de pastoor den Vicaris des Bisdom Henricus den Dubbelden nopens zijn verlangen naar een nieuwe kerk. De kerkvoogd antwoordde hem o.a. *“Wegens het bouwen eener nieuwe kerk denke men op het Opus Gronde, ik ben in 't gedacht dat uwe kerk nog vrij goed is, en dan rade ik de vernieuwing ten sterkste af, zoowel in 't belang der gemeente als van U zelve. Bij gelegenheid kan UEerw. hierover nader spreken.”* 3 Januari 1850 had de pastoor de begrafenis in kerkgewaad ingevoerd. 21 Juli 1852 schrijft de bisschop Zwijsen den pastoor, spoedig eene reliquie van St. Petrus voor de kerk te zullen zenden.

Toen de rustelooze herder van de kerkelijke overheid toelating voor het bouwen der kerk verkregen had, verzocht hij steun en medewerking van het gemeetenbestuur, van het Rijk, de provincie en der gemeentenaren, ja zelfs in eenige omliggende dorpen tot aanvoer van bouwstoffen. Het gemeentebestuur overwegende, dat de kerk zonder subsidie niet kon gebouwd worden besloot 9 Februari 1860 tot den verkoop van heide en voorwaard op de hoogte van het Loo gelegen en wel aldaar, dewijl de bewoners in die nabijheid het meest met den kerkopbouw zijn gebaat en zij geene opofferingen van eenig belang kunnen doen.

Door den bisschop gemachtigd heeft de pastoor o.a. alle parochieëen [bezocht] om liefdegiften tot den bouw te verzamelen, wanneer hij

doorgaans met eene welvoorzienere beurs huiswaarts is gekeerd. De pastoor deed elf reizen door ons bisdom en twee naar Antwerpen tot het gezegde doel. Het kerkbestuur van het Loo kocht tijdig een perceel grond ter grootte van eene halve hectare waarop de kerk is gebouwd en later tevens het kerkhof aangelegd. Dit terrein kostte f. 550 en is westwaarts naast de pastorie gelegen. Op dit perceel stond een gering huis, hetwelk toen is afgebrand. Het nog overgebleven gedeelte werd weggeruimd. Het leem of klei delven is 2 Januari 1860 begonnen, ten einde door het kerkbestuur de steenen voor de kerk te laten bakken. Bij brieven van 20 Maart 1862 raadt de Bisschop Zwijssen in antwoord den pastoor het leggen van den eersten steen der kerk in stilte en volgens de wettelijke voorschriften van den Lande en niet solemniter aan. "*De tijdsomstandigheden*", schrijft Monseigneur "*vereischen niet dat men tegenwoordig veel festiviteiten aanlegt.*" De pastoor had den bisschop geschreven van de andersdenkenden geene vrees deswegens te koesteren. De herder legde in November, volgens het verlangen van den kerkvoogd zonder veel plechtigheid den eersten steen. 1 Juni 1862 was twee maanden aan de muren gemetseld en toen reeds hadden ze eene tamelijke hoogte.

Voor eenen later te bouwen toren aan de kerk (noordzijde) werden tevens de fundamenten gelegd. Na de eerste steenlegging was de kerk binnen twee jaren gebouwd en 1 October 1863 ingezegend. Zondag daaraan volgende geschiedden onder grooten toeloop van volk de eerste diensten in de kerk. De deken des dekanaats hield onder de hoogmis eene gelegenheidspredikatie en het verschil van den kerkelijken toestand van dit gehucht op heden en in vorigen tijd. Zij werd plechtig door den bisschop van Samos i.p.inf. J.Ph. Deppen Maandag 19 September 1864 geconsacreerd, waarbij eenen ontzaggelijke volksmenigte tegenwoordig was.⁵⁴⁹

De kosten voor eene nieuwe kerk werden op f. 17300 beraamd. De architect F. Weber te Roermond heeft het plan der schoone gothieke kerk ontworpen, die onder de bescherming van den opperapostel Petrus in zijne banden 1 Augustus, evenals de moederkerk op het Hof, is ingewijd. Men viert van deze kerkwijding den vierden Zondag in Augustus de gedachtenis. Van het hoogaltaar zijn de H. Petrus en Bernardus en van de beide zijaltaren O.L. Vrouw en de H. Joseph als beschermheiligen gesteld. Tot het oprichten der parochiekerk op het Loo is bij Z.M. besluit van 16

⁵⁴⁹ Op verlangen des pastoors en anderen zond ik eene mededeeling van dit feest aan "De Tijd" en de "Meiërijsche Courant".

Maart 1861 no. 12 machtiging verleend en eene Rijkssubsidie verleend van *f.* 1000 's jaars, wat in nog twee volgende jaren is toegestaan. Van 's Lands wege is daaraan in 1862, '63 en '64 eene gelijke toelage, zamen *f.* 3000 toegestaan. De gemeente verleende *f.* 2000, de pastoor met familie *f.* 2000 waaronder *f.* 500 door H. van Boxmeer en Ma[ria] van den Tillaart zijne huisvrouw (zuster des pastoors), voor welke echtelieden 25 jaren in de kerk, elk jaar voor ieder een zingend jaargetijde moet geschieden; de graaf van Bergeik te Antwerpen 1000 francs; Joannes Franciscus Fleerackers *f.* 250, zijn broeder Peter Antonius *f.* 400, beide zonder last⁵⁵⁰; de oud-pastoor van Dommelen en Ant. van den Biggelaar *f.* 100 vrije gift voor het bouwen der kerk *f.* 200, voor de tweede sacristie *f.* 100; later nog voor de kerk 200 gl. voor welke een jaargetijde 25 jaren moet gehouden worden; de toen nog bestaande Compagnie Teuten in Duitschland in menschenhaar handelende, welker leden (hoofd Jos. Manders) meerendeels van het Loo geboortig waren *f.* 600; wed. G. Aarts en hare kinderen *f.* 1000; A. Schellens *f.* 800 naar Eersel vertrokken en er overleden. Bij den aanvang der bouwing had de pastoor *f.* 1000 in kas⁵⁵¹. De eerwaarde heer Adr. van den Biggelaar sticht eene fundatie van 500 gl. waarvoor in de kerk 12 jaargetijden moeten geschieden.

Het zelfde jaar der ingebruikneming van de nieuwe kerk werd de afbraak van de oude publiek verkocht. Dit geschiedde in twee tijdstippen van den herfst van 1863. De aanzienlijkste dezer verkooppunten had 19 November plaats waaronder de meeste toen nog staande muren. Men had de sacristie nog niet afgebroken, daarin arbeidden de arbeidslieden nog eenigen tijd voor de nieuwe kerk. Voorts liet men ze enkele jaren staan ten einde ze als school voorloopig te bezigen bijaldien er eene op het Loo had kunnen tot stand gebracht worden, wat tot hiertoe niet is gelukt.

Bij gelegenheid der eerste missie welke in de nieuwe kerk in het begin van Januari 1864 door Redemptoristen gegeven werd, ontving de pastoor machtiging de statieën van den kruisweg, sinds Maart 1844 in de schuurkerk geplaatst, in de nieuwe kerk te hangen, hetgeen toen plechtig heeft plaats gehad.⁵⁵²

⁵⁵⁰ Zie onder Weldoeners.

⁵⁵¹ Ik maakte 1 Mei 1893 uit het parochiaal Archief op 't Loo aantekeningen.

⁵⁵² Mijne Auto-biografie p. 491 etc.

Met het oog op eene regelmatige verdeeling der geheele gemeente in twee kerken en het algemeen belang, behoorde de eene kerk niet op 't Loo, maar zooals ik reeds aangetoond heb, op de Weebosch te staan. Is deze billijkheid in 't laatst der vorige eeuw niet geëerbiedigd, zoo had men dit bij den bouw der tweede kerk en gevolgelijk almede met het bouwen der tweede of nieuwe pastorie in 1893 kunnen herstellen met deze tweede op Weebosch te bouwen. Dewijl dit laatste gehucht bezwaarlijk tot parochie zal kunnen verheven worden, was de standplaats der nieuwe kerk benevens de pastorie billijkerwijze tusschen Loo en Weebosch niet te versmaden geweest. Verkieselijker achtte men den stand der nieuwe kerk alwaar ze afgebroken is boven haren tegenwoordigen, waarvoor verschillende redenen bestonden:

1^e. Op de oude plaats had de oriëntatie, dat is het altaar ten oosten, de grondslag der kerkbouwsymboliek kunnen behouden blijven. *“Naar onze meening”* zegt de geleerde Alberdingh Thijm *“moest het goed oriënteeren de eerste voorwaarde zijn waaraan een kerkbouw te voldoen had. En hoe menigwerf toch ziet men, dat op het land, om de kerk met het front naar den weg te zetten er van het Oosten of Westen geen nota genomen wordt”*, enz.⁵⁵³ *“Klom Christus ten hemel, waar Hij ons een plaats had bereid, dáár lag het oude Paradijs, enz.”*⁵⁵⁴

Een ander sieraad der kerk op haare oude plaats ware ten

2e. dat ze als op een ruim plein staande, rondom, dus van alle zijden, geheel in het gezicht viel.

3e. De aankoop eener betrekkelijk dure plaats voor kerk en kerkhof ware onnoodig en had dit laatste zoo veel vergroting kunnen ondergaan als men van het boomplein ten westen of vóór de kerk mettertijd noodig geoordeeld hadde.

4e. Was er voldoende ruimte om de kerk op dit plein te bouwen, de oude tot aan de voltooiing der nieuwe tot de godsdienst te bezigen en dan de te bekomen ruimte bij het kerkhof te voegen.

5e. Kon de kerk rond de oude gebouwd zijn, om geen noodkerk te behoeven. Alle hier ter kerk gaande inwoners van gehuchten behalve die van het Loo waren gebaat door eenige meerdere nabijheid.

6e. Enkele neeringdoende personen hadden geen nadeel te ondervinden. Voor de tegenwoordige standplaats der kerk pleit het gemak des pastoors

⁵⁵³ *Dietsche Warande*, 1856, eene noot, bl. 175.

⁵⁵⁴ Zie idem, 1857 en 1858.

en andere bedienende geestelijken, als toch de pastorie dáár behouden blijft en het niet behoeven te timmeren eener noodkerk.

Voor het front der nieuwe kerk is eene geschikte ruimte gelaten met zand gehooft en een weg of pad van steenen van de straat tot aan de kerkdeur gelegd. De voorgevel der kerk is zeer fraai opgetrokken, welke door den opbouw van eenen toren weinig zichtbaar zoude blijven. Ten einde de kerk niet op lagen grondslag daar te stellen is een groote hoeveelheid zand aangevoerd. Een steenen torentje staat op den frontgevel, welk voorwerp bij den bouw van den toren er afgenomen werd. Het zangkoor is hoog geplaatst en grootendeels uit de houten pilaren der afgebroken kerk vervaardigd. Altaren, biechtstoelen, beelden, banken en andere meubelen zijn overëenkomstig den kerkstijl; den predikstoel wil men mede door eenen in dien trant vervangen.

De fundeeringen bij den bouw der kerk tegelijk voor den toren aangelegd werden in het begin van 1896 niet volkomen geschikt bevonden, om hierop den aanbesteden toren te stichten. Men groef nu deze fundamenten uit den grond en maakte diepere en meer hechtere. Maandag 23 Maart van dit jaar bracht men het torentje van den frontgevel der kerk en liet het met het daarin hangend aan stukken gebarsten zijnde luiklokje naar beneden vallen. Dit is aan Fritsen te Aarle verkocht, die eene nieuwe klok in den toren geleverd heeft.⁵⁵⁵ Er is ook in bovengenoemd jaar een uurwerk ingeleverd en gesteld.

Inbraak en Diefstal

In den nacht van Donderdag op Vrijdag, 17 en 18 September 1891 is in de kerk gebroken en hebben de roovers niet geaarzeld, na vergeefsche poging om het tabernakel te openen, zijnde eene stevige sterke brandkast, van circa 300 pond zwaarte, eenige weken bevorens op het altaar geplaatst. Na eerst het gedeelte vóór de brandkast afgebroken te hebben, namen zij het tabernakel en brachten het achter het kerkhof waar zij het met den vóórhamer van eenen smid, daartoe eerst in eene niet verwijderde smederij weggehaald in elkander hebben geslagen om de ciborie te kunnen bereiken, hetgeen hen gelukt is. De heiligschenners hebben zich niet ontzien de heilige hostiën op de weide te verstrooiën. In de kerk vond men het Lieve Vrouwe beeld van de gouden en andere sieraden beroofd, de offerblokken geledigd en andere zaken gekaapt. De sterke deuren der sacristie hebben ook voor het geweld van den hamer moeten zwichten.

⁵⁵⁵ Zie Torenklokken.

Men berekent de stoffelijke schade van dezen heiligschennenden diefstal op ruim *f.* 1000.

Relikwie, bedevaart enz. van den H. H. Bernardus

Behalve enkele jaren na de revolutie van 1830 werden er kramen bij de kerk op den Zondag van het octaaf van den H. Bernardus toegelaten.⁵⁵⁶ In den eersten tijd zijn er soms varkens en koopwaren van allerlei soort aangevoerd, wat vooral aan de oude heikerk het geval is geweest. Donderdag 20 Augustus 1847 en ook den volgenden Zondag sprak de pastoor zeer lang op den kansel over het onbillijke eener Zondagsmarkt, onder mededeeling dat ze in geenen deele niet meer zou geduld worden, waartoe hem de medewerking van het gemeentebestuur toegezegd was. Namens dit verscheen in het Dagblad "*de Noordbrabander*" van 20 Juli 1847 eene advertentie van den volgenden inhoud:

"De St – Bernardus markt die vroeger op Zondag na den 20 Augustus heeft bestaan aan de Lookerk zal ophouden te bestaan, zullende er geene kramen worden toegelaten om uit te stallen."

Dit jaar waren enkele kramen en dergelijke op 20, doch geene op Zondag daarna aangevoerd. Bedevaartgangers kwamen in eenigszins grooter getal dan vorige jaren. Op die wijze duurt de bedevaart tot op heden voort. Evenals vroeger geschiedt er op Bernardusdag, eene plechtige mis en wordt de Zondag onder het octaaf in de kerk zeer solemneel gevierd. Moge het getal vreemdelingen op dien Zondag sinds 50 jaren van lieverlede aanmerkelijk afgenomen zijn, dan is sedert de afschaffing der markt, hoofdzakelijk van personen uit deze omtrek vermeerderd.

Tot ongeveer het jaar 1847, was in de kerk op het Hof onder de vroegmis op den Zondag des octaafs eene buitengewone pelgrimsmenigte uit noordelijke en oostelijke parochiën tegenwoordig die dan naar het Loo heen togen. Dit is thans niet meer. Het getal geloovigen in die mis op 't Hof wordt slechts weinig groter dan op eenen gewonen Zondag geschat. De vereerders van den grooten Heiligen Bernardus behooren tot alle klassen, hoofdzakelijk echter tot die der boeren of veehouders, aangezien deze roemrijke abt en kerkvader een bijzonder patroon is tegen kwaad vuur, ziekte en sterfte der beesten. Te Lage-Mierde, in 't gasthuis te Turnhout, en sinds eenige jaren in de Kolonie onder Lommel is te zijner eer almede begankenis.

⁵⁵⁶ Schuurkerk onder Gestel, blz. 955.

Eene nette voortreffelijke pastorie is in 1893 achter of zuidwaarts de oude en dus meer tegenover de kerk gebouwd. Ze is dit jaar door den pastoor betrokken; die tot dien dag de oude pastorie had kunnen bewonen. De plaats waarop ze stond is als vóór- of bloemtuintje aangelegd. In het torentje boven de pastorie hangt nu het klokje dat zich laatstelijk boven de vorige pastorie en vroeger op het kerkdak der schuurkerk bevond.

Pastors en assistenten van het Loo

1846 Joannes van den Tillaart van Erp

Hij werd 27 Maart 1802 geboren, 1 Maart 1828 te Munster priester gewijd en in 1830 kapellaan te Helvoirt. 5 Augustus 1892 overleed hij in zijne pastorie op het Loo, een wonderbaar voorbeeld van onwrikbaren Godsdienstijver, zijne opvolgers, parochianen en allen bekenden nalatende. Uitstekende en strenge deugden schitterden in hem. Zijne allernijdadigste liefde voor de armen en bedrukten, zijne strenge rechtvaardigheid, zijn brandende ijver en rustelooze werkzaamheid verwierven hem terecht bij iedereen eenen welbekenden naam, inzonderheid dien van "*vader der armen*".

Niet lang na de aanvaarding van zijn herdersambt voerde hij het dagelijks bidden van den rozekrans tegen den avond in de kerk in, welke hij bij niet verhinderend persoonlijk zelf vóórbad. Bij zijnen dood is dit vroom gebruik weder nagelaten. Gedurende zijn pastoorsschap sleet hij schier dagelijks eenen geruimen tijd in de kerk, zoowel in de oude, als in de door hem gebouwde nieuwe. Hij was gewoon zich dagelijks, in alle jaargetijden, zeer vroeg, reeds eenige uren vóór den aanvang der mis daarheen te begeven.

Hoofdstuk LXIII

Hervormde Gemeente

De oprichting der hervormde of gereformeerde gemeente alhier dagteekent van het jaar 1648, toen voor dit dorp door de regeering des lands een predikant gezonden werd. Deze had alleen de enkele geplante gereformeerden dezer gemeente te bedienen. Wel is waar behoorde het toenmalige gehucht Borkel (in 1814 met Schaft eene burgerlijke gemeente geworden) vermoedelijk onder zijn geestelijk beheer, doch dáár zijn van dien tijd tot heden slechts bij uitzondering gereformeerde ledematen gevonden. Deze waren doorgaans douanen of andere beambten.

Van 1648 tot 1675 woonde ook te Riethoven een gevestigde predikant, die des Zondags beurteling aldaar en te Westerhoven voor zijne weinige hoorders zijn geloof verkondigde. In laatstgenoemd jaar is deze standplaats vervallen en terstond met die van Bergeik gecombineerd. Nu moest de dominé in drie kerken, bij beurt prediken. Te Westerhoven waar het kerkdak was ingestort, schijnt zulks tot omtrent 1750, te Riethoven tot 1798 te hebben plaatsgevonden, zoodat de kerkdienst sedert dien tijd weder alleen in die zijner woonplaats geschiedt.

Toen ten jare 1809 Luiksgestel in ruiling met Lommel tot ons rijk en onze provincie was overgegaan werden de gereformeerde leden die er soms resideerden tot Bergeik gerekend. Onder deze standplaats behoort alzoo tevens Westerhoven, Riethoven, Borkel en Luiksgestel. Sinds lang worden bijkans geene ledematen dan te Bergeik aangetroffen. Zooals bekend is moesten tijdens de reformatie ingevolge 's Lands wet niet alleen de rijks- maar ook de gemeenteambtenaren belijdenis van den gereformeerden godsdienst doen, ten ware er geene in de gemeente woonachtig waren.

Tot omtrent 1800 maakte de predikant, schoolmeester, vorster, secretaris der dingbank enz. met hunne gezinnen het kuddeke protestanten uit, hun grootste getal heeft nimmer honderd bereikt; in 1850 klom het tot 99, het minste bedroeg 34 wat in 1821 volgens aantekeningen is geweest. Bij resolutiën, inkwartiering of bijzondere omstandigheden kan eene uitzondering gemaakt worden. Ten einde het aantal ledematen, dat na de groote staatsomwenteling in het laatst der 18e eeuw langzamerhand inkromp tot weingen dreigde te zullen bepalen, heeft van omstreeks 1840 de Maatschappij van welstand ook hier nu en dan eene boerderij aangekocht om ze met talrijke gezinnen te bezetten, waardoor het getal

gereformeerden vermeerderde en een predikant des noods kon behouden of aanwezig blijven.

Van 1648 tot 1799 behoorde de aloude parochiekerk aan de hervormden, die wegens hun gering aantal ledematen slechts het oostkoor of priesterkoor tot uitoefening van hunnen eeredienst hebben gebezigd. Naar eene rekening van 1666 heeft de gemeente voor "twee hengselen aan den predikstoel" 5 stuiv. betaald. In dit jaar schijnt een nieuwe predikstoel gemaakt te zijn, waarvoor P. Hendricx 54 gulden genoot. Eene dier dorpsrekeningen meldt ook het keuren des predikstoels, door eenen timmerman uit Eersel en eenen uit Luiksgestel. Ten jare 1669 is aan den predikant 12 gl. 10 st. voor den bijbel betaald. Ook ontving hij 10 gl. doch er staat niet uitgedrukt waaraan of om welke rede.

Van 1799 tot 1812 hebben de gereformeerden van de ruime kamer boven den kelder in hunne groote pastorie⁵⁵⁷ voor hunnen godsdienst gebruik gemaakt in afwachting om weder eene kerk te bekomen. Bij gunstig besluit van Koning Napoleon is in Mei 1809 eene subsidie van *f.* 6000 tot bouwing eener kerk aan de hervormde gemeente toegestaan. Eene gevolgde dispositie van den Landdrost van 13 daaraanvolgende gelaste het gemeentebestuur van Bergeik hun behulpzaam te wezen ter bekoming van een geschikt terrein waar de nieuwe kerk, tevens zooveel mogelijk tot een sieraad der gemeente kon verstreken.

Daar de gemeente der Hervormden gaarne hunne kerk wilden bouwen nevens de straat van het Eikereind, tegenover de schuur van Hendrik Henselmans (nu Maatschappij van welstand) wordt dit voorstel in een vergadering van het gemeentebestuur en van gecommitteerden 9 Juni 1809 gehouden, als geen geschikter plaats wetende, toegestaan. 14 dier maand wenden de Hervormden van Bergeik, Riethoven, Westerhoven, Borkel en Schaft, Luiksgestel zich tot het gemeentebestuur van Bergeik met verzoek om 9½ Roeden onbebouwden grond ten oosten van het marktveld, als hiervoren gemeld is, te bekomen, belendende rondom de gemeente, waaraan ook de gekochte tot hiertoe onbebouwde grond had behoord. Dit wordt toegestaan, het terrein nog dit jaar gemeten en het volgende jaar getransporteerd. De koopsom van dien grond bedroeg *f.* 8.

Hoezeer het plan bestond om reeds in 't voorjaar van 1810 de kerk te bouwen, doch is zulks eerst in 1812 geschied. Het bouwen der kerk was om de tijdsomstandigheden twee jaren door het hervormd plaatselijk

⁵⁵⁷ Blz. 514.

kerkbestuur uitgesteld. De aannemer der kerk was Adriaan Loomans, timmerman, voor *f.* 4363, de architect en opzichter Piet Willems, die hiervoor *f.* 25 heeft genoten. Banken en predikstoel werden in 1812 geplaatst. Nadat de kerk in dit jaar voltooid was is ze door de buurmeisjes geschrobt, voor welken dienst zij daarna op koffie enz. onthaald zijn geworden, welk onthaal de kerkvoogden met *f.* 6 hebben voldaan.

Men had in 1810 reeds de steenen voor de kerk benoodigd gekocht en aangevoerd, doch verkocht en in 1812 weder andere aangeschaft. Om dezen tijd is schier overal in Kempenland en andere oorden waar zulks dienstig werd geoordeeld met eene subsidie van Koning Napoleon eene kerk voor de hervormden gebouwd. Die van Bergeik was de fraaiste dezer nieuwe kleine protestantsche kerken in ons Kempenland tot over weinige jaren te Eindhoven en Valkenswaard de hervormden hunne kerk door eene nieuwe hebben vervangen.

In het ranke net torentje op het midden van den nok hangt eene helderklinkende klok, welke vroeger in eene kloosterkerk gehangen hebbende, ten jare 1812 door jhr. Wesselman te Helmond bezeten, aldaar op den zolder van zijn kasteel geborgen lag. De klokgieter Petit had vroeger voor de klok 15 stuiver per pond geboden, doch ze werd hem niet gelaten. Wesselman die ze liever had gehouden, verkocht ze met eenen nieuwen klepel aan de hervormde gemeente te Bergeik. De klok is nog in dat jaar in den toren gehangen.⁵⁵⁸ Ze werd voor *f.* 90 gekocht; er kwamen nog *f.* 8 onkosten bij.⁵⁵⁹

De tegenwoordige predikstoel draagt op eene verborgen plaats het jaartal 16[?]. Hij stond tot 1823 in de hervormde kerk te Waalre, toen de protestantsche gemeente van Bergeik dezen voor *f.* 50 kocht. Kerkvoogden bleven zelfs na herhaalde aanmaning deze som weigeren te betalen, totdat eindelijk het provinciaal Collegië van Toezicht voor de Hervormden in Noordbrabant hen gelastte den predikstoel vóór 21 Juli 1825 te voldoen.⁵⁶⁰ Niet lang hierna schonk het Rijk den protestanten alhier *f.* 150, onder de benaming van herstel der kerk, welke echter nog slechts weinige jaren gebouwd was. In 1856 bekwam de kerk eene grootere Rijkssubsidie als noodig is geweest, om den ingang die tot

⁵⁵⁸ Plaatselijk gereformeerd Archief.

⁵⁵⁹ Idem.

⁵⁶⁰ Idem.

hiertoe aan de noordzijde is geweest in de westzijde te veranderen, nieuwe zitplaatsen te timmeren en ander verfraaiingen te maken.

Predikanthuizen of Pastoriën

Het is onbekend waar de eerste predikant zoo mede zijne opvolgers gewoond hebben. Vermoedelijk hebben zij hun verblijf in de gewezen pastorie der katholieken genomen. Hiervan bestaan noch aanteekeningen noch overleveringen. In 1649 of vroeger is het toenmalig predikantshuis afgebrand. Mogelijk bewoonde een of ander predikant een eigen of gehuurd huis. Dewijl de dorpsrekeningen van dien tijd geen melding maken van onderhoud, waartoe 1 April 1660 diegenen verplicht werden, welke *“de onderhoudingen der Pastorale huijsingen toekomt”*.

Volgens resolutiën van Hun Hoogm. van 15 Aug. 1701 en 9 Maart 1702 moesten de Regenten der Dorpen in de Meierij de Predikanten van bekwame woningen voorzien, waarvoor de dorpen *f.* 60 genoten, welke de Predikanten ten platten lande gewoon waren, in plaats van huishuur te trekken of genieten. Dit besluit van Hun Hoogm. werd hoofdzakelijk genomen, omdat in het begin van het protestantendom de predikantenwoningen meermalen hier en daar door krijgsvolk afbrandden. Bij afbrand moesten de dorpen der Meierij den opbouw betalen.

Men weet slechts van ééne woning door protestanten-dominés betrokken geweest, namelijk de hiervoren beschreven kanunniksdij, later het eigendom van den abt van St. Jacob te Luik, van wien ze in 1665 door de vroegere dingbank of de burgerlijke gemeente van Bergeik, Riet- en Westerhoven, Borkel en Schaft was aangekocht.⁵⁶¹

In deze ruime huizing hebben de predikanten tot 1838 gewoond. Met den in 1836 te beroepen dominé meende het bestuur der gemeente Bergeik en der andere evengenoemde eene schikking wegens dat toen door hem bewoond huis te treffen, doch zulks werd overbodig omdat in dit jaar de gereformeerde gemeente een huis van B. Lommelaars kocht om tot predikantswoning te verstrekken. Dit huis tegenover of noordelijk de tot hiertoe gebruikte predikantenwoning doch aan de openbare of groote straat bij 't raadhuis en de gereformeerde kerk gelegen, zoodat de tuinen van beide huizen slechts door een' sloot gescheiden zijn, is in 1838 afgebroken, en ter plaatse eene fraaie kleinere woning gebouwd (1).

⁵⁶¹ Zie wegens de afgebroken huizing Hoofdst. Marechaussées, blz. 192.

Reeds in 1836 had het Rijk hiervoor eene Rijks-toelage van *f.* 2400 verleend. Het front of de noordzijde der kap was oorspronkelijk alleen met eene verdieping gebouwd, doch in 1880 is ook het achterdeel of zuidzijde van het huis in gelijke hoogte met den noordkant opgetrokken. Dit werk was voor *f.* 824 publiek besteed. De boomen, conifeeren en andere gewassen in de nabijheid der woning, meerendeels aan de noord- en oostzijde staande, werden in 1839 geplant. De grootste dier boomen zijn in 1884 meerendeels met die bij de hervormde kerk aan *f.* 150 in het openbaar verkocht.

Tusschen den oostelijken hoek en de voordeur is een' gewonen steen in den muur gemetseld, waarop met eenvoudige letters gemeld is, dat de eerste steen door een kind van den predikant Van Houten 4 April 1838 gelegd is. In den beneden muur van den bijbouw aan de westzijde ziet men op een' steen enkele letters en het jaartal 1873.

Vruchteloos zijn mijne nasporingen om de vroege of eerste bewoners en bezitters van het merkwaardige en aanzienlijk in 1838 gansch afgebroken heerenhuis te kennen. Het werd steeds in vorige eeuwen met den aangelegen tuin of gronden "*Eelengoed*" genaamd, waarschijnlijk naar de bezitting van een "*Van Eelen*". Van dezen naam leest men: In 1398 op St. Vitus (Valentinus) verklaren de Schepenen van Deventer, dat Johan Vos Veremoelen bij testament aan Trude zijne vrouw, het land geheeten "*de Rozengarde*" buiten de stad Deventer gelegen, geschonken had, met bepaling dat dit land na haren dood komen zal aan Herman van Eelen en diens wettige kinderen. Trude was dus waarschijnlijk ook eene "*Van Eelen*". 30 April 1404 gaven de Schepenen van Deventer een vidimus van dien eersten brief.⁵⁶² Dit perceel "*de Rozengarde*" verkochten in 1439 [1434? red.] Hendrik van Eelen en Geertruid zijne vrouw voor 3 November aan de professoren van het Heilige Geest gasthuis te Deventer. Het lag in de gemeente [?. niet leesbaar; red.].⁵⁶³ Zij woonden in de Waterstraat te Deventer geheeten Duno.

⁵⁶² Catalogus der archieven van de Deventer gasthuizen door mr. W van Doorninek, 1879 no. 147 blz. 647.

⁵⁶³ Idem no. 335 blz. 141.

Predikanten der Hervormde gemeente

1648 Philippus de La Mijne

Hij werd alhier als proponent de eerste predikant der hervormde gemeente en vertrok reeds het volgende jaar naar Lith van welk dorp met Lithooijen gecombineerd, hij eveneens als eerste dominé optrad. Aldaar vertrok hij in 1653 en overleed datzelfde jaar te Baarn. Een zijner opvolgers te Lith c.a. de predikant L. Roefs heeft 12 September 1671 eene kwitantie, liggende in 't oudste voorhanden zijnde dorpsrekenboek van Bergeik geteekend, bekennende 50 gulden ontvangen te hebben van een kapitaal duizend gulden bedragende, staande ten laste der burgerlijke gemeente te Bergeik.- De vacature hier door het vertrek van haren eerste predikant ontstaan, werd in 1650 weder aangevuld.

1650 Rombert Vogelsang, Rombert zn

Proponent zijnde is hij alhier even als zijn voorganger tot predikant voor Bergeik alleen benoemd, in 1675 tevens voor Wester- en Riethoven. Op het jaar 1660 leest men in de dorpsrekening:⁵⁶⁴ *“Twee dagen uit geweest om den predikant over te halen 3 gl. 3 st. De secretaris voor karvracht en vacatie in 't halen van den predikant (eveneens) 3 gl. 3 st.”* Wáár de dominé of goederen gehaald zijn wordt nergens gemeld. Waarschijnlijk waren deze elders gevluht.

Zijn naam schreef deze predikant met verschillende spelling als Rombertus Vogelsanck, Rombertaris Vogelsangk, Rombertus Vogelsang. Uit vrees voor vijandelijke troepen waren zijne meubelen, een- of meermalen, althans een deel daarvan naar de vesting 's Hertogenbosch vervoerd. Dit is waarschijnlijk in 1666 gebeurd, toen de Munstersche soldaten in de Meierij veel moedwil pleegden, waarom een zeer groot aantal ingezetenen met hunne beste goederen naar de vaste steden vluchtten. Slechts in de dorpsrekening van 1668-69 heb ik deswegens iets aangetroffen, welke van het wederkeeren of naar Bergeik voeren zijner *“gevluchtte goederen”* spreekt. Zij werden uit Bergeik per kar van 's Bosch terug gehaald. De vracht à 7 gulden door den voerman hiermede verdiend betaalde de gemeente. De predikant is in 1680 overleden. Op 11 Maart dezes jaars was hij hier nog in bediening. Als vruchtgebruiker van het beneficium der apostelen Peter en Paulus in de kerk van Helmond, verkreeg Hugo Vogelsangh, zoon van Rombertus Vogelsangh, predikant

⁵⁶⁴ Geene rekeningen der gemeente voor 't jaar 173? zijn bewaard dan die van 16.-16.. in één band.

te Son en Breugel in 1657 het jaarlijksch genot van omtrent *f.* 110, blijvende 1/3 van dit inkomen aan het Land tot instandhouding der gereformeerde religie. Schoon al deze stichtingen door R. Catholicken zijn gemaakt, mochten de inkomsten alleen aan protestanten gegeven worden, die de voorschriften der stichters niet vervulden. Wanneer Rombertus Vogelsangh te Son dezelfde persoon is als R. V. te Bergeik, kan hij er in 1650 nog niet als predikant gestaan hebben.

Worden als Predikanten te Bergeik vermeld:

1650 – 1670 Johannes Jansen. 1670-1695 Piet Gerritsen

1681 Theodorus Neomagus

Als proponent beroepen te Dieten⁵⁶⁵ 19 September 1677, en alhier 19 Augustus 1681 is hij juist twee maanden later bevestigd. In 1693 vertrok hij als predikant naar Eersel c.a. en stierf aldaar 15 Maart 1716. Tijdens zijne bediening te Bergeik, naar het schijnt in de laatste jaren, is de hervormde pastorie met de kerkelijke registers en des predikants meubelen door de Franschen afgebrand.

De echtgenote van ds. Neomagus heette Emilia Waterbeek. Ten einde hunnen zoon de proponent Samuël de vacante predikantsplaats van Vessem en Hoogeloon zoude kunnen erlangen werden in 1708, "*veele ongeoorloofde beweegredenen aangewend, ten eenemale onbetamelijk*"⁵⁶⁶ Samuël junior verkreeg evenwel die gecombineerde predikantsplaats en stierf te Vessem 28 Maart 1749. Eene dochter van Th. Neomagus huwde Wilh. Pijpers predikant te Eersel.

1694 Joannes van Oerle

Als proponent werd hij hier beroepen 9 Maart en bevestigd 23 Mei 1694, te Schijndel beroepen 18 October en bevestigd 19 November 1702, waar hij 13 Februari 1727 is overleden. Onmiddellijk na zijn' bevestiging doopte hij in de kerk te Bergeik een kind der hervormde gemeente. Het tweede door hem ingelijfd was eene jonge dochter van hem-zelfen aan welke hij 11 September 1695 het doopsel toediende. Gedurende zijn achtjarig verblijf alhier had hij 19 kinderen, het laatste 24 Januari 1702 gedoopt. Onder deze inschrijving in het kerkregister, dat hij in October 1702 door de Classis van Peel- en Kempenland met eenparige stemmen

⁵⁶⁵ Thans Dieden, 5 uur van 's Bosch, makende met Deden en Langel ééne gemeente uit.

⁵⁶⁶ Archief Helmond.

tot predikant te Schijndel is beroepen en tot opvolger te Bergeik met bijna eenparige, drie uitgezonderde stemmen, de proponent A. van Walcheren benoemd werd.

Van Oerle teekent vóór in het kerkregister aan, dat de vorige boeken, zooals reeds gemeld is, allen door den brand der Franschen onder ds. Neomagus zijn verloren gegaan. Bij den oorlog met Frankrijk in 1702 hadden de meeste hervormde predikanten en ambtenaren dier secte in de Meierij de vlucht genomen; want de pastoriën der protestanten werden door de moedwillige Franschen voornamelijk beroofd en geplunderd. Of toen de dominé van Bergeik ook vluchtte is mij tot hertoe niet duidelijk gebleken. Van Oerle, liefhebber der schrijfkunst, heeft eenige opschriften of titels van registers dezer dingbank in fraaie letters vervaardigd.

1702 Antonius van Walcheren

7 augustus beroepen is hij 14 October dezes jaars bevestigd. Hij overleed alhier 10 October 1708.

1709 Johannes van Ginckel

Hij is, predikant te Son zijnde, 6 Augustus beroepen en 20 October 1709 te Bergeik bevestigd. Na het aanvaarden zijner kerkdienst, noteert hij in het register zijne gedoopte eigene kinderen, den dood van twee hunner die in de kerk begraven werden, dit alles tijdens zijn leeraarsambt te Son en enkele andere zaken. Vervolgens laat hij de door hem te Bergeik gedoopte kinderen volgen. Den laatsten doop, verrichtte hij 4 Januari 1732. Juist 4 maanden later is hier een kind door den adjunct-predikant van Vessem gedoopt, "*bij den dood van den predikant van Ginkel*". Deze had 1 Maart 1732 dit leven verlaten.

Voor Scheepenen der dingbank Bergeik is 12 Mei 1725 een testament voor Catharina van Flodorp, dominé's echtgenoot verleden.

Tijdens de vacature hielden de omliggende predikanten, ruim 17 maanden, beurdienst.

1733 Albertus Hanewinckel Jac. zn.

Als proponent rector der latijnsche school te Helmond werd hij te Bakel c.a. beroepen 14 April en 11 Juli 1728 bevestigd. Hij had vijf jaren en drie maanden aldaar evangeliedienst, toen hij 25 October 1733 als "*ordinair herder en leeraar in de gemeente Bergeik*" bevestigd is geworden. Door gebrek eener woning alhier had dien dag eerst zijne bevestiging plaats; want zijne benoeming was reeds 21 April geschied. Er zijn 16 gedoopte kinderen door hem alhier ingeschreven Hij predikte afscheid van hier 30 Juli 1741, daar hij 15 Maart 1741 te Geldrop

beroepen was. Bij de vacature zijn twee kinderen gedoopt. Te Geldrop was hij 6 Augustus van genoemd jaar bevestigd. Hij stierf te Nunen 3 October 1764, bij besluit van den Raad van State 16 September 1757 Emeritus verklaard.

Dominé Henr. Hanewinkel, des predikants broeder, krankzinnig geworden, was te Dordrecht in het Lazarus-huis verzorgd en de prediksdienst in 1737 door een proponent in zijne standplaats Someren waargenomen. Blijkens acta der Classis maakte de gewezen Bergeiksche predikant A. Hanewinkel, terwijl hij dit ambt te Nunen bekleedde zich aan boosaardige behandelingen en vooral aan verschrikkelijke dronkenschap schuldig.

1742 Hendrik van Noort Matth. Zn.

Hij studeerde te Harderwijk en werd 19 April 1741 proponent bij de Classis van Peel- en Kempenland. 15 November 1741 werd hij te Bergeik beroepen en 4 Februari 1742 "*als herder en leeraar*" bevestigd. Hij stierf reeds het volgende jaar, naar het schijnt aan een lange ongesteldheid, 22 April 1743.

1744 Adrianus Slingsbie

Te Heusden geboren werd hij te Gemert 10 Maart 1730 beroepen en 22 Juli bevestigd. Te Bergeik 21 April 1744 beroepen is hij door W. Pijpers, zijn ambtgenoot te Eersel, na achtjarigen dienst te Gemert, als predikant te Bergeik bevestigd 7 Juli dezes jaars. Van hier reden naar Gemert drie karren om zijne goederen te halen, waarvoor 9 gl. en 9 st. is betaald. De quotie in den bevestigingsmaaltijd bedroeg voor Bergeik alléén 32 gl. 15 st.⁵⁶⁷

Slingsbie is 29 April 1768 in zijn 53 jaar overleden, nalatende eene vrouw en zes kinderen. Predikant te Gemert, waar volkomen vrijheid ook voor de Roomschen bestond, had hij er zich eene suspensie door de Classis berokkend en van het ontvangen des Avondmaals verstoken gezien. Hij verzocht 21 Januari 1738 om met zijne huisvrouw weder tot het Avondmaal toegelaten te worden, hetgeen vergund werd. Een hunner zonen, de kandidaat J. Slingsbie werd door zijnen vader het examen afgenomen en als adjunct predikant te Geldrop en Riel bevestigd.⁵⁶⁸

⁵⁶⁷ Hiervoor moet men Zesgehuchten verstaan

⁵⁶⁸ Idem.

Deze Jacobus stierf 2 September 1793 te Geldrop, alwaar ook zijne moeder, Susanna van Druenen (de echtgenote van Adriaan Slingsbie) 6 Januari 1784 was overleden.

1769 Johan de Keesel, zn. van Antonius Wilhelmus

Deze was als proponent te Bakel beroepen 3 Juli en bevestigd 26 October 1760, waar hij 3 September 1769 afscheid nam. Op zekeren nacht werd hij er tijdens zijne bijna negenjarige bediening door boosdoeners overvallen en mishandeld, waarvan hem zeer langen tijd een grooten angst bijgebleven is en liever die standplaats met eene andere ruilde. Na door de Classis 11 April 1769 te Bergeik beroepen te zijn, werd hij er Zondag 10 September door ds. Ross uit Eersel bevestigd. Als naar gewoonte kostte zijn bevestigingsmaaltijd *f.* 60. Het afhalen zijner goederen met veertien karren te Bakel *f.* 42, door hem betaalde weggelden of tollën enz. bij zijne komst *f.* 8. Dit gezamenlijke bedrag van *f.* 110 moest door de dorpen Bergeik, Riethoven, Westerhoven en Borkel, de hervormde gemeente uitmakende, betaald worden.

Gelijk zijne onmiddellijke voorgangers bewoonde De Keesel het groote huis (blz. 514), op één na destijds het naaste bij de oude parochiale, toen door de Hervormden gebezigde kerk. Naardien deze woning eenigszins van andere huizen afgezonderd, althans niet in eene goed bebouwde straat gelegen was, beproefde hij, het droevige lot hem te Bakel overkomen steeds gedachtig, eene nieuwe woning in de groote of dorpsstraat te verkrijgen. Een verzoekschrift te dien einde door hem aan Hun H.M. ingediend is zeer uitgebreid en in de Resolutiën der dingbank van Bergeik overgeschreven. Eenige gezegden hieruit zijn voldoende:

“Met eenparige stemmen is hij naar Bergeik beroepen, eens zoo sterk als te Bakel, heeft aan Regenten verzocht uit hoofde van den slechten staat en de eenzaamheid der predikantenwoning een ander huis, in en onder de huizen, te zijner gerustheid te bouwen. Vroegere regenten hebben accoord met den abt van St. Jacob aangegaan, waardoor zij wederhouden worden; hierom hebben zij vroeger de woning hersteld. Na een verblijf van vijf jaren alhier, heeft hij vier brieven met bedreiging van moord, brand enz. ontvangen. Op 14 October en volgende dagen heeft [hij] in 1766 ondervonden wat het is, in handen van dieven en moordenaars gevallen te zijn.”

Hij haalt ander plaatsen aan alwaar predikanten en schoolmeesters huizen onder de andere hadden bekomen. Hij heeft “grooten kosten aan den hof, tuin en het aangelag gedaan zoodat die thans door boomen, heggen enz.

omgeven zijn.” 26 November hadden regenten enz. wegens dit verzoekschrift eene expresse vergadering belegd. Na de ingebrachte bezwaren door Regenten aan H.H.M. werd door deze laatsten op des predikants verzoek afwijzend geresolveerd, onder voorwaarde op de pastorie een brandklok te plaatsen, die door het geluid, het “*geheel dorp kan gehoord worden*” en het huis in orde te brengen. Hierop besluit de dingbank den president te verzoeken opgaaf te doen, welke reparatiën hij verlangt. Al dit gemelde komt op het jaar 177?.

Voorts bepalen de regenten de vernieuwing des huizes publiek te besteden, het turfhuis (een afgezonderd of alleenstaand gebouw) met pannen te dekken en de pastorie van eene bekwame brandklok te voorzien. Deze zou door den predikant of zijne huisgenooten bij onheilen geluid worden. Toen het volgende jaar dit alles in orde gebracht was, onthaalde de predikant zijne naastwonende mannelijke burens op eene ton bier, in het vertrouwen van op 't luiden dier klok te komen opdagen en hulp te verleen. Een en ander is mij tevens door tijdgenooten nog verhaald.

In de vergadering van 27 Juni 1791 door regenten wordt een voorstel van den predikant ingezonden, die verlangde dat het besluit van December 1775 geheel ten uitvoer kwam, daar het alleen bij de vernieuwing der pastorie gebleven ware.⁵⁶⁹ Ten jare 1784 had dominé aan de regenten der dingbank verzocht het geven (van) drinkbieren, het halen van turf en het verrichten van andere werkzaamheden voor armen geschiedende voortaan op de Zon- en Heiligdagen aan de ingezetenen te verbieden, ingevolge een vroeger plakaat der Staten dezer landen.

Tijdens Keesel het leeraarsambt te Bakel had uitgeoefend wendde hij zich tot de Classis van Peel- en Kempenland klagende over het Zondaagsche klokken-luiden met den aanleve van dien en het aanstootelijke dat hij daarin opmerkte. Dewijl zijne pastorie onmiddellijk onder den toren lag veroorzaakte het onophoudelijk gebrom der klokken hem grooten overlast en bevond hij zich daarom buiten staat zijne namiddaagsche leerredenen behoorlijk te bemediteeren. “*Worden de misbruiken niet tegengegaan, dan zou de werkgerige Roomsche inwoner van Bakel steeds zijne lijken op Zondag begraven, waardoor 's Heeren dag gedurig zal ontheiligd worden en hij predikant alle Zondagen aan het voor hem onverdragelijk klokgebrom zal geexposeerd zijn enz.*”.

⁵⁶⁹ Men zie onder Predikantswoningen.

De Keesel beleefde de teruggaaf der groote of oude parochiekerk te Bergeik aan de Katholieken welke schikking of naasting almede niet naar zijn genoegen plaats vond en in een ander hoofdstuk is behandeld.

In September 1800 verloor hij zijne huisvrouw door den dood. Hun echt bleef kinderloos. Bij besluit van het Departementaal van Brabant d.d. 31 December 1805 werd hij emeritus en predikte zijn afscheid den tweeden Pinksterdag 1806. Hierna nam hij zijn verblijf in eene ruime kamer bij Hendrik Henselmans, een haarteut in Denemarken bij wiens gezin hij in den kost ging. Dit huis ligt ten zuiden de in 1812 gebouwde protestantsche Kerk. Dit woonhuis, later "*De Ster*" genaamd is in 1894 door de protestantsche Maatschappij gekocht. Omtrent 74 jaren oud stierf De Keesel 2 April 1908 in gezegde kamer dezer woning.

1807 Wilhelmus Meenderink

Hij werd te Batenburg geboren en in 1835 emeritus, waarna hij met eenige zijner dochters de woning betrok ten zuiden der Straat tegenover de in 1812 gebouwde gereformeerde en 11 Juli 1813 door hem ingewijde kerk. Genoemde woning ligt nabij die der familie Van Galen, waaraan ze ongeveer eene eeuw toebehoort. Hierin stierf de rustende predikant April 1836. Het vorig jaar was hem zijne vrouw in den dood voorgegaan. Beide lijken zijn ten zuiden der R.C. kerk op de gewone begraafplaats in de rei naar volgorde ter aarde besteld.

Over de jaren 1811, '12 en '13 was het traktement van den dominé door het Rijk niet uitbetaald. Hij verzocht hierom, zoolang de suppliant het landelijk traktement over die jaren niet zal hebben ontvangen, vrijstelling der pastoriehuur. Gedeputeerde Staten zagen echter geene redenen om die huur niet te betalen. Kon zich des predikants voorzaat in vele gewoonten of gebruiken, alsmede van sommige zoogenaamde stoutigheden niet schikken of dulden, verklaarde Meenderink herhaaldelijk, zelfs in geloofszaken in te stemmen. Dit gebeurde, naar toen verhaald werd, althans in zijne laatste levensjaren.

1836 Marinus Cornelis van Houten

Student op 's Lands universiteit, had hij, als zeer vele anderen, bij 't uitbarsten der Belgische omwenteling vrijwillig de wapenen ter verdediging des vaderlands opgenomen en als koninklijk jager gediend. Als proponent beroepen en het predikambt achttien jaren uitgeoefend hebbende, vertrok hij in Februari 1854 naar Meppel in Drenthe, waar hij

in den loop des vorigen jaar beroepen was. Hij is aldaar [?.] jaren oud overleden.

Na Van Houten's vertrek zijn alhier nog de volgende predikanten beroepen en in bediening geweest.

1854-'56	Cornelis Pieter van Tooren
1857-'68	Evert Jan Berghege
1869-'81	Jeremias Agathus Theodorus Sperna Weiland
1882-'83	B.D. van Starckenborg van Straten
1886-'89	O.M. de Boer
1890	Izaak Mouthaan

Hoofdstuk LXIV

Joden of Israeliten

Wanneer de eerste joden zich hier met de woon gevestigd hebben is geheel onbekend. Vermoedelijk bepaalde hun getal zich slechts tot weinige personen of gezinnen. Soms tijds zullen er denkelijk geene verbleven of gehuisvest zijn geweest.

In de nacht tusschen 9 en 10 October 1770 vertrok Andries Hervie, jood, slager, inwoner op het marktveld alhier benevens zijne vrouw hunne beste meubelen medenemende. Zij bewoonden een huis van Francis Heuvelmans, koopman en inwoner alhier. Dit huis stond noord-oostwaarts bijna tegenover de later gebouwde kerk der hervormden.

Met achterlating van eenige geringe meubeltjes, welke 18 December e.k. verkocht werden, had de gefailleerde jood dit huis gesloten en was er niet terug gekomen. Behalve F. Henselmans bestonden er nog verscheidene crediteuren. Had de genoemde jood te veel mede genomen, een en ander werd later *ontnomen*, daar bij den koopman in oude klederen Jacob Benjamin Wiens des nachts van 8 op 9 Augustus 1815 vellen of beestenhuiden, vaatwerk en eenige kleinigheden gestolen waren. De bestolen Israëliet woonde in het Eikerëind nabij de plaats van den tegenwoordigen schutsboom. In zijn huis woonde tot 1846 zijn kleinzoon David Klein, in Pruisen geboren, wiens gezin het laatst van den joodschen godsdienst is geweest hetwelk tot heden alhier huisvestte.

Men weet niet waar welëer de lijken der Israëlieten van Bergeik, bijaldien er overleden zijn, begraven werden, waarschijnlijk nimmer onder dit dorp. Naar men meent is door den vader van Meijer Blomhoff⁵⁷⁰ en door dien van J.B. Wiens, omtrent het midden der achttiende eeuw op hunne kosten, eene begraafplaats voor de lijken van den Israëlitischen godsdienst aangelegd. Van dien tijd tot ongeveer 1860 werden de lijken der joden van Bergeik, Eersel, Bladel enz. daarop ter aarde besteld.

Deze plaats ongeveer tien minuten beoosten het dorp Eersel, niet ver van den weg naar Steensel, eenzaam gelegen, werd met eenen kleinen gracht omgeven en eenigszins opgehoogd. Na genoemd jaar is deze begraafplaats gesloten en om de onveiligheid verlaten. Langzamerhand meer vervallen

⁵⁷⁰ Te Eersel.

bestond in 1870 aan den ingang, zijnde aan de westzijde, nog een poortje, waarvan over weinige jaren slechts twee palen meer aangetroffen werden. Het eigentlijke kerkhof is thans met uitgeslagen of zich zelf geplant hebbend meest eiken plantsoen of schaarhout bezet. Een deel hiervan is reeds oud. Op den eigendom van dien grond zouden mitsdien de erven van J.B. Wiens en M. Blomhoff aanspraak kunnen doen gelden.

De in deze streek nog wonende joden begraven hunne dooden thans elders, gewoonlijk op het Israelitisch kerkhof van Eindhoven. Op Kermis-Donderdag te Bladel is in 1863 het lijk vervoerd van een' aldaar overleden jood en op het Israelitisch Kerkhof te Eindhoven werd begraven.

Dat van gemelden D. Klein, de laatste te Bergeik overleden Israeliet zijnde, is op de begraafplaats der Israelieten onder Woensel ter aarde besteld.

Hoofdstuk LXV

Kerkhoven of Begraafplaatsen. Algemeene opmerkingen.

Alvorens de kerkhoven dezer gemeente te behandelen volgen hier eenige algemeene bijzonderheden der Christelijke Begraafplaatsen.

Boven de graven van Heiligen, Martelaren enz. werden reeds in het begin des christendoms, kapellen en kerken gesticht en de begeerte om in de nabijheid van verëerde personen te rusten deed in de twaalfde eeuw het begraven in de kerken ontstaan, wat in ons land op het laatst der 18^e eeuw aanvankelijk en in onze eeuw schier overal is afgeschaft.

Op kleine dorpen wordt nog om de kerken begraven, hetwelk sedert de invoering van het christendom tot in deze eeuw in alle parochiën heeft plaats gehad. In de grootere plaatsen zijn afzonderlijke begraafplaatsen buiten de steden en dorpen aangelegd. De stille doodenakker was in de middeleeuwen eene meer geheiligde plaats dan in onzen tijd.

Moordenaars, dieven en andere boosdoeners die er eene schuilplaats zochten, werden er vrij en onaangetast gelaten. Zooals de naam aanduidt lagen de graven rondom de kerk en wie deze bezocht bad gewoonlijk een Onze Vader en een Wees Gegroet voor de zielerust van hen wier lichamen in de schaduw van het kruis rustten.

De lijken der Christenen werden hier overal in het graf met het aangezicht naar het oosten gericht, waaraan men de gedachte aan de opstanding der dooden verbond; want men plaatste de lijken in dier voege, opdat ten jongsten dage de gestorvenen te eerder het aanlichten van den grooten morgen en de komst van den Heer die uit het *Oosten* verwacht wordt, zouden zien. Ter bevestiging daarvan kan strekken, dat de geestelijken meestal in tegenovergestelde richting, met het gelaat naar het Westen begraven worden. Bij de algemeene opstanding zullen zij daardoor terstond (zegt zeker schrijver) "*tegenover de hun toevertrouwde kudde staan en kunnen zien of er niet één gemist wordt.*"

In vorige eeuwen vond men algemeen op de kerkhoven dezer landstreek een *knekelhuis*, waarin de beenderen der afgestorvenen vergaderd werden, in zoo verre althans men die bij 't delven van een graf van een meermalen "overgraven" kerkhof aantrof. Sinds het laatst der 18e en het begin der 19^e eeuw ontbreken op schier alle kerkhoven der Meierij deze knekel- of beenderhuizen, die nogtans bij onze oude kerken een groot zedelijk

uitwerksel voortbrachten. Thans worden bij de overgraving de beenderen van vroeger gestorvenen die bij het delven van een graf ontmoet zijn, er uitgeworpen en bij het begraven weder daarin gelegd. Bij den grooten eerbied dien onze Vaderen voor een kerkhof steeds betoonden diende het somwijlen tot minder passende bedrijven of vermakelijkheden, als tot wandelplaats, kermisveld en speelplaats der jeugd, die zij zich zelfs wel ooit verstoutten in de kerk te nemen als ze ledig was.

Het kerkhof op het Hof, van ouds de eenige christelijke begraafplaats der Gemeente

Waar de lijken der eerste Bergeicksche christenen werden ter aarde besteld is nergens geboekt. Zulks is vermoedelijk bij hunne vroegste kapel of kerk geschied. Stond deze al niet ter plaatse van de aloude Hofkerk, zoo is toch met zekerheid het bestaan eener zeer vroege kerk met de begraafplaats aldaar aan te nemen. Een ander kerkhof is allerwaarschijnlijkst te Bergeik, sinds het bestaan van het christendom alhier tot het jaar 1830, gevonden worden. Duizend jaren zullen wellicht onafgebroken op datzelfde kerkhof de afgestorven christenen van het geheele dorp hunne laatste rustplaats verkregen hebben. Ook zijn daarop de lijken van die omliggende parochiën welke deze kerk als moederkerk erkennen wellicht oudtijds begraven. Gewoonlijk toch verkregen de christenen dier toen minder volkrijke gehuchten of dorpen hunne laatste rustplaats bij de parochiekerk waartoe ze behoorden, al waren zij ook in bezit eener kapel of kerk. Op dit vermoeden en gebruik afgaande hebben de ingezetenen van Luiksgestel, Riethoven, Westerhoven, Dommelen, Borkel enz. hunne dooden, naast die van Bergeik komen ter aarde bestellen.⁵⁷¹

Hoewel eerst bij koninklijk besluit van 7 Augustus 1827 het begraven in de kerken stipt verboden is, zijn sinds het laatst der 18^e eeuw geen lijken meer in de kerk van Bergeik ter aarde besteld. Voorheen had het kerkhof eenen grooten omvang en was door eenen steenen muur en enkele poorten geheel afgesloten. Het strekte zich rond de kerk uit, weshalve aan alle zijden begraven werd, misschien alleenlijk niet of weinig aan de westelijke, alwaar tusschen den toren en gezegde steenen schans eene lengte van ongeveer 5 meters gelaten was.

Evenwel had begraving plaats aan de zuidzijde en ook aan den noordkant des torens. Tusschen dit en het midden der 17^e eeuw niet meer bestaande

⁵⁷¹ Hoofdstuk XLVIII.

gebouw en den openbaren dorpsweg naar de Broekstraat is in eene vorige eeuw een huis gebouwd, welks oostelijk deel onmiddellijk het kerkhof begrenste, waarvan eene kleine oppervlakte, oostwaarts dit huis en alzoo ten noorden van het klokhuis na het laatst der 18^e eeuw niet meer als begraving is gebezigd. Dit perceeltje ruilde de eigenaar in 1835 tegen dat aan de zuidzijde van het kerkhof liggende, waarmede de tuin van den schoolmeester werd vergroot doch in 1887 het kerkhof. Bij mijne nagravingen in 1849 zijn dan ook op het eerst gemeld perceeltje menigvuldige beenderen ontdekt. Zulke oude overblijfselen liggen almede onder de nog bestaande doch als zoodanig verlaten school en onderwijzerswoning, welke in eene vorige eeuw op een deel van het kerkhof werd gebouwd.

Aan den noord- en zuidkant bood het kerkhof de grootste uitgestrektheid aan. De afstand van het noorder-kruiskoor tot den gewezen zoogenaamde aarden schans en weg, zoo ver tot 1829 ook begraven is, bedroeg ongeveer 15 m. Vooral in en na het jaar 1828 ijverde de hooge regeering en schreef gedurig aan het gemeentebestuur hare verplichting vóór om buiten de dorpskom eene nieuwe begraafplaats aan te leggen. Dit gebod veroorzaakte langdurige tegenkating onder de gemeentenaren, die niet dan met den grootsten weezin hun aloud kerkhof zouden verlaten, wat op menige plaats van dit hoofdstuk blijkt. Tot toegeeflijkheid genoodzaakt kocht in 1830 de gemeente eenen akker en bereidde dien tot eene zeer doelmatige begraafplaats. De ingezetenen wilden er evenwel volstrekt hunne afgestorvenen niet ter ruste leggen. Ze bleef eenigen tijd een kerkhof zonder dooden.

Inmiddels begroeven de inwoners van het Loo en daaronder behoorende andere gehuchten hunne dooden op het bij hunne kerk nieuw aangelegd kerkhof. Nogmaals wendde het gemeentebestuur pogingen aan om het oud kerkhof, doch nu alleen voor het Hof te mogen behouden. Dit verzoek ook verijdeld zijnde vervoerden de inwoners van 't Hof liever hunne dooden ter begraving op 't Loo dan op de gezegde voor kerkhof aangelegde plaats in den akker. Behalve het lijk eener vrouw in December 1830, waarvan afzonderlijke melding hierna op dit jaar wordt gemaakt, zijn alle dooden van half Juli 1830 tot het begin van April 1832 op het Loo begraven.

Herhaaldelijk vernieuwde het gemeentebestuur het verzoek in 1831 en 10 October 1832 om het oud kerkhof voor 't Hof te mogen behouden, wat, als de helft der gemeente, 800 zielen, zou bedragen. Men wilde bij de toestemming, het "*grootendeels aan de zuidzijde der oude parochiekerk*

liggende en aan den akker grenzende kerkhof met een perceel van 17 aren aan de gemeente behoorende" (toen tuin bij 't schoolhuis) vergrooten en het deel noordwaarts slechten, waarmede 't marktplein kon vergroot worden. Ter verdere "onrustvoorkoming en verwarring" zou men dan op de oude en die op het Loo begraven. Van beide begraafplaatsen zond het bestuur eene schetsteekening. Van het oude kerkhof bleef de schets, zooals de raad reeds bij missieve van 30 Juli 1.1. verzocht had te mogen veranderen. De aanleg der nieuwe niet gebezigde begraafplaats op 't Hof en die op het Loo hebben meer dan *f.* 200 gekost.⁵⁷² Deze twee nieuwe begraafplaatsen vindt men nader in 't volgende hoofdstuk behandeld.⁵⁷³ Eindelijk werd vergund, op 't oude kerkhof te begraven, waarmede in April 1832 begonnen is zonder afwachting dier vergunning.

Wanneer de steenen muur aan de noord-, west- en oostzijde des kerkhofs is vervallen en geruimd wordt niet gemeld. Er bestond ter zuidzijde, aan den tuin des schoolmeesters tot 1780 nog hiervan een gedeelte. In 1776 behandelde de gemeenteraad een voorstel om dezen nog bestaanden geheel versleten muur zoo mede de boomen op of langs het kerkhof te ruimen, doch een en ander werd afgeslagen. Andermaal besloot de raad in 1778, dezen muur niet te ruimen, dewijl drie deskundigen hem bezichtigd en onderzocht hebbende, zulks nog niet noodzakelijk oordeelden. Eindelijk verviel hij zoodanig dat in 1780 president en schepenen het besluit tot sloping namen. Hieraan verdienden twee arbeiders *f.* 2-5. De steenen werden verkocht en men plantte een tuin of hegge ter vervanging des muurs.

Toen in eene vorige eeuw de school en onderwijzerswoning aan de zuidwestelijke zijde, meerendeels op het kerkhof staande, getimmerd werden, zal aldaar de muur geruimd zijn. Nadat hij aan den noord- en oostkant verdwenen was, wierp men er ter plaatse eenen tamelijk hoogen wal, gewoonlijk "*schans*" geheeten op, welke nu en dan met aarde aangevuld of gehoogd werd. Aan den hoofdingang van het kerkhof, tegenover den gewezen toren en het tegenwoordige luhuis bevond zich eene schoone poort tusschen twee kolossale pijlers. Ter linkerzijde stond een haspel, om op en van 't kerkhof te komen. Sedert 1828 is een en

⁵⁷² Dorpsrekening.

⁵⁷³ De notulen of correspondentien van den raad vermelden den aanleg der twee nieuwe begraafplaatsen in plaats van in 1830 in 1828 geschied te zijn.

ander geruimd. Men trof tot dien tijd aan de oostzijde der begraafplaats een kleiner poortje aan.

Op het kerkhof kleefde ook een jaarlijksche cijns. 8 Maart 1659 was deze aan J. Wachtelaer met 11 gl. 2 st. 3 penn. voldaan. De Protestanten begroeven hunne dooden, althans na 1800, op een klein deel of pleintje, door een paadje omsloten, gelegen onder het noordwestelijk gedeelte van het kerkhof. In Maart 1831 is hierop het laatst lijk begraven.⁵⁷⁴ Van 1832 tot 1862 zijn de afgestorvenen der Protestanten in de rei onder of tusschen die der Katholieken ter aarde besteld. Sinds dit laatstgenoemd jaar bezitten de Gereformeerden een afzonderlijk kerkhof. Het is in de Bochtstraat langs den binnenweg naar Westerhoven gelegen.

Kerkhof en begrafenissen

1672

Aan de poort "*op den kerkhof*" is aan spijkers 1 gl. 7 st. betaald.⁵⁷⁵ (1).

1699

De gereformeerde Classis van Peel- en Kempenland kon niet dulden, dat sommige hatelijke wetten en verordeningen door de Roomschen overtreden werden. Zij diende eene menigte klachten van velerlei aard, die ze in de Meierij kende aan Hun Hoogm. in, met het verlangen deze "*violente stoutigheden*" krachtig te weren. Onder deze noemt ze eene paapsche bijschool tot Bergeik en ontzien zich niet aldaar vóór hare lijken te dragen een crucifix met doek bewonden en Kruisen op hare graven te stellen en daar op deze woorden: Bidt voor de ziele. Dit gebruik, een crucifix vooruit te dragen, een kruis op het graf te plaatsen en andere vrome of godsdienstige gewoonten zullen tot aan de invoering ook hier wel algemeen zijn geweest.

1744

Eene poort en deuren aan het Kerkhof gemaakt, kostende 31 gl. 18 st.

1749

Een nieuw knekelhuis, in de dorpsrekening "*kreekelhuisje*" genoemd, gebouwd. De metselaar werkt hier aan 14 dagen à 18 st. daags.

⁵⁷⁴ Zie nog op 't jaar 1831.

⁵⁷⁵ Dorpsrekening fo. 57.

1752

Eikenboomen op het kerkhof gerooid.

1759

Weder eene nieuwe fraaie poort, waarvan de materialen in de dorpsrekening staan gespecificeerd, getimmerd. Ze beliepen ruim *f.* 30.

1762

Volgens eene verordening van H. Hoogm. om de kerkhoven te verlagen en af te graven is dit hetzelfde jaar op verschillende plaatsen geschied, doch van Bergeik is mij desaangaande niets ontmoet dan rond de muren der kerk opzuiveren enz. tot afloop van het water 2 *gl.* 2 *st.*

1777

Onder ter vergadering van 2 September behandelde dorpspunten is afwijzend besloten om de herstel behoevende poort, met de kap te verkoopen en door een hek met haspel om te passeeren te vervangen. Later is de haspel geplaatst en een en ander aan poort en kerkhof hersteld.

1790

Aan de vernieuwing van het hek bij het kerkhof, worden voor omstreeks *f.* 30 onkosten besteed, waaronder het stellen van fasen op het bovendeele begrepen is. Het vorig jaar waren boomen om aan dit hek te bezigen, op het kerkhof gerooid.

1797

Boomen op het kerkhof gerooid; ook in 1799.

1808

De hooge landregeering voornemens zijnde, uit hoofde het begraven van lijken in de kom der plaatsen nadeelig geacht wordt, kerkhoven buiten de dorpen aan te leggen, berichtte deswegens de gemeentebesturen om hun oordeel aangaande hunne gemeente te doen kennen. Bergeik verzoekt het behoud van hun kerkhof. Anders zou men het geschiktst de begraafplaats in de Molenakkers moeten aanleggen.

1819

Er werden lindeboomen aan de zijden op het Kerkhof geplaatst.

1822

Tot hiertoe werd veeltijds niet ordelijk naast elkander, maar gemeenlijk de familieleden omtrent dezelfde plaats of ook wel naar willekeur begraven. 26 October stelde de gemeenteraad vast, wyl het begraven van lijken onbehoorlijk en meestal aan ééne zijde des kerkhofs geschiedende, van nu te beginnen aan de poort en zoo vervolgens oostwaarts, diep genoeg, enz. de graven moeten gemaakt worden.

1828

Gedurende dit jaar en ook in eenige volgende jaren gaf den verplichten aanleg door 't Rijk eener begraafplaats buiten de kom der gemeente op eene eenzame plaats de ingezetenen veel ongenoegen en tegenkanting. Dit heeft almede het dagelijksch- en gemeentebestuur groote zorg en schrijven gekost. Men leze deswegens de correspondentiën van den gemeenteraad, Resolutiën en andere stukken dier tijden.

Uit Bergeik is 29 Januari 1828 geantwoord: *“geene begraafplaatsen bestaan hier dan de gemeente-kerkhof, hebbende eene uitgestrektheid meer dan vijfmaal grooter dan de oppervlakte welke men berekent tot het begraven der lijken of afgestorvenen in het tijdverloop van een doorlopend jaar.”*

10 Maart schreef het bestuur: *“Het gemeentebestuur heeft in nadere overweging genomen de aanschrijving van Gedeputeerde Staten van 4 dezer. Er is bij eene nauwkeurige meting bevonden, dat hier meer dan zes huizen binnen den afstand van 40 el van het kerkhof verwijderd zijn. Wel is waar dat de gemeente een aantal van 350 huizen bevat, waarvan slechts 14 in den omtrek des kerkhofs, terwijl er nog 15 in den omtrek van het raadhuis, 270 el van het kerkhof verwijderd zijn gelegen en welke voor de kom der gemeente gehouden wordt, enz. De kerkhof is zeer hoog aan twee zijden met geene huizen omgeven en kan dus naar ons oordeel en dat van deskundigen geen' schadelijken invloed op de gezondheid der daaromtrent wonenden maken. Behalve het kostbare van eene nieuwe begraafplaats zal de plaats daartoe geschikt, moeiëlijk te vinden zijn. Verzoekt daarvan bevrijd te mogen zijn.”*

Men kon echter geene toelating tot het graven op het oude kerkhof bekomen, waarom het gemeentebestuur hun nu genomen besluit opzond om eene tweede begraafplaats in de gemeente aan te leggen, namelijk aan de kerk op het Loo. Tevens deed men het verzoek om die in het dorp of Eikerëind voor de helft der gemeente te behouden. In December en later

is meermalen door het gemeentebestuur ten opzichte dezer twee begraafplaatsen eene nadere voordracht opgezonden. Het baatte niet wegens het behoud van het aloud kerkhof, waarvoor geen vergunning te verkrijgen was.

1829

Op ontvangst eeniger vragen antwoordde het gemeentebestuur: *“Nooit zijn eenige kosten betaald voor het begraven in of buiten de kerk. Volgens oud gebruik geschiedt het maken van graven en het ter aarde bestellen van lijken door de burens van de overledenen gratis. In het vervolg behoort ons bedenkens daarvoor ook niets betaald te worden.”*

1830

Er is een akker tot aanleg eener begraafplaats voor het Hof gekocht. *“De aankoop”,* schreef het gemeentebestuur, *“eener nieuwe begraafplaats is reeds gedaan en uit een fonds betaald en beide kerkhoven, Hof en Loo, zullen door de gemeentenaren aangelegd of bekostigd worden. Voor het omringen met muren zullen geene gelden worden genegotiëerd; maar jaarlijks een gedeelte daarvoor op de gemeente-begrooting worden uitgetrokken en afgezonderd.”*

“De nieuwe begraafplaats”, bericht men namens het gemeentebestuur in dato 5 Juni, *“onder het Hof kan eerst na den winter omgeven worden en verzoekt nogmaals op de oude te mogen begraven tot de eerst genoemde zal zijn in orde gebracht. De nieuwe is door het gemeentebestuur met masten palissaden hoog genoeg afgesloten en de ingang van eene poort voorzien. De lijken zijn op 't Loo gebracht, geene op de nieuwe begraafplaats. Dit heeft meer dan eene sensatie te weeg gebracht. Velen verlangen bij hunne afgestorvene voorvaderen en naastbestaanden te rusten. Men zal hierom op de oude begraafplaats, bij eerste gelegenheid begraven, geeft men te kennen. Deze ligt ruim 270 el van de kom, zooals bij voordrachten van het gemeentebestuur van 10 Maart en 24 September 1828 is te kennen gegeven. Tevens wordt het behoud der oude en die op het Loo verzocht enz.”*

Gedeputeerde Staten weigeren al weder de toelating op het oude kerkhof te begraven. Hierop zijn na 15 Juli van dit jaar geene lijken ter aarde besteld. Het eerste lijk na dien tijd op het Hof was een doodgeboren kind van Anna Maria G. Joosten sedert 1 Maart l.l. weduwe van Johannes Jansen, op den Hoogen Berkt, hetwelk op de nieuwe begraafplaats in den

akker begraven, doch den volgenden nacht in stilte naar het oud kerkhof is overgebracht.

Toen Allegonda Colon (ook Collon geschreven) Dinsdag 30 November 1830 gestorven was en 3 December op het Loo behoorde ter aarde besteld te worden, is naar het toenmalig oud gebruik door de bureu aldaar voor haar lijk des namiddags van 2 dezer een graf gedolven. In plaats van het lijk derwaarts te voeren zooals had moeten geschieden is het op genoemden dag in een met grooten haast gemaakt graf op het oud kerkhof aan de noord-westzijde tegenover het klokhuis door de bureu en de leden der gilde van het H. Sacrament, waartoe Allegonda had behoord, ter aarde besteld.⁵⁷⁶ Zij was de kostgangster in een boerenhuis⁵⁷⁷ noord-oostwaarts van de dorpskom en onmiddellijk bij het Kerkhof gelegen. Tusschen haar sterfhuis en het oostelijk uiteinde van het kerkhof, was slechts de breedte van eenen weg van 3 à 4 meters. Thans is op dat punt een deel van het kerkhof, waar nog in 1830 begraven is, aan het dorpsplein gevoegd.

De burgemeester, (A. van Galen) van deze begraafing den Staten kennis gevende, verzuimde niet, tevens melding te maken van het voortdurend misnoegen tegen het verbod, hier te begraven. Er werd een procesverbaal tegen den hoofdman der gilde (Adr. Loomans) opgemaakt, doch ik heb van de gevolgen niets gehoord noch gelezen. Gonda Colon stierf ongehuwd in den leeftijd van 81 jaren. Haar vader, uit het Walenland afkomstig, had een huis in de Straat bezeten, ter plaatse waar dat van den notaris gebouwd is.⁵⁷⁸ Hare moeder, uit eene oude Bergeicksche familie, heette Elisabeth Heuvelmans.

1831

Thomas van de Niepoort, een protestant, vrijwillig jager bij het 2^e bataillon 3^e compagnie jagers, 4 Maart 1831 ten huize van dr. G. Raupp op het Hof gestorven, is in een diep gedolven graf, ter plaatse waar tot dien tijd gewoonlijk de lijken zijner secte begraven werden, ter aarde besteld. Deze begraafing geschiedde tijdens het verbod, op dit kerkhof te begraven.

⁵⁷⁶ Als knaap stond ik bij de begraafing en zag hoe een brave buur de kist welke onregelmatig in het ondiep graf was nedergelaten, met zijnen voet recht duwde.

⁵⁷⁷ Thans een burgerhuis, waarin herberg, winkel, enz.

⁵⁷⁸ Zie Merkwaardige Gebeurtenissen in dit werk.

1832

Zonder den tijd der vergunning om op het oud kerkhof te mogen begraven af te wachten, werd nogmaals een lijk, ditmaal uit den deftigen burgerstand, ter aarde besteld. Het betrof, dit van Petronella Keunen, echtgenoot van J. van Gerwen, wonende in de dorpskom, slechts een bolwerp van de kerk. Men verrichtte deze begraaving zoo veel mogelijk in stilte, niet vóór, zooals toen gebruikelijk was, maar onder of tijdens de uitvaartmis. Klokgelui voor de dooden was reeds door de landsregeering sedert het begin der revolutie in 1830 verboden. Haar graf werd zuidoostwaarts het priesterkoor tegenover het in 1823 gebouwde sacristie gedolven. Er was een houten kruis, met opschrift vervaardigd om op haar graf te plaatsen, wat niet geschied is. Het werd nog vele jaren in het sterfhuis bewaard. Zij stierf 4 April 1832.

Na dezen tijd zijn alleen de lijken van het Hof op dit kerkhof ter aarde besteld. Die onder het Loo behorende werden aldaar begraven. Toevallig stond toen en ook lang hierna elke afdeeling, Hof en Loo, nagenoeg in bevolking (dat is 8 à 900 zielen), aan elkander gelijk. Men begroef op het kerkhof van het Hof slechts van nu af in het zuiderdeel, liggende tegenover het kruiskoor en het priesterkoor met de sacristie, in 18... afgebroken. De ingang met eene poort werd tegen den zuidwesthoek van het gezegde kruispand gemaakt. Met de door het gemeentebestuur voorgenomen vergrooting van 't kerkhof werd nog drie jaren getalmd.

1835

In de lente is een deel van den tuin des schoolmeesters, de gemeente behorende en ook een lap tuingrond van Fr. van Glabbeek, nu weduwe A. Cuppens, bij het kerkhof gevoegd, waardoor het eene regelmatige, bijna vierkante gedaante verkreeg. De weg ten oosten langs het kerkhof gaande, erlangde daardoor tevens eene betere, rechte richting. Aan den noordoostelijken hoek oostwaarts de sacristie werd door eene poort toegang tot de begraafplaats verleend.

Deze poort hing men tusschen twee zerken pilaren van hoogen ouderdom. Aan het bovendeel meent men op beide palen aan ééne zijde, in een groot medaillon, onder het boogvormige einde of kap een hoofd met grove gelaatstrekken (en profiel) met muts of helm en onder deze afbeelding een uitgeslepen wapen te kunnen opmaken. Anderen vermeenen daarin afbeeldingen des doods of iets dergelijks te zien. Deze in de zerken gebeitelde figuren of zinnebeelden zijn onbekend door welke baldadige hand schier gansch weggekapt.

Naar het gevoelen van een' grijzen inwoner (omstreeks 1840 mij verhaald) dienden deze beide zerken in vorigen tijd als scheidspalen in de heiden achter Witrijt en de Aa, wat niet zeer aannemelijk voorkomt.

Deze zerken verkregen reeds menigmaal eene verplaatsing aan eenigen doodenakker dezer gemeente. Ze zouden gestaan hebben:

- 1^e bij den ingang van het aloude kerkhof,
- 2^e in 1830 bij dien van de nieuwe begraafplaats,
- 3^e in 1832 zuidwaarts de kerk,
- 4^e oostwaarts de sacristie en eindelijk
- 5^e na het afbreken van deze in 18... aan den muur van 't priesterkoor.

Van het zeer hoog gelegen oud kerkhof is bij de verandering in 1835 aan de noordzijde der kerk, waarop de laatste lijken in 1830 begraven werden, eene groote hoeveelheid gronds, benevens den aarden wal op het nieuw aangelegd deel gevoerd. Dit geschiedde tevens met de aarde van den wal welke zich tot dusver aan de zuid- en oostzijde had bevonden en ook eenigszins van de aflaging op het zuiderdeel van het oud kerkhof. Zooals toen de begraafplaats was aangelegd begrensde haar mitsdien de kerk ten noorden en eene bij deze gelegenheid aan de andere zijden geplante hegge, welke twee jaren door hout omheind of verbeterd werd, hetwelk *f.* 20 kostte.

Men ontwaardde in 1835 op menige plaats, bij de slooping van den aarden schans overblijfselen des ouden kerkhofmuurs. Van het kerkhofdeel ter noordzijde is toen zoo veel oppervlakte bij het plein of marktveld gevoegd als de aarden wal besloeg, over welke gewezen plaats toen de weg genomen werd.

Het hiervoren gemeld, door de gemeente van F. van Glabbeek gekocht lapje gronds ter grootte van p.m. 3 aren, is hem met *f.* 70 betaald. Een diep uitgelopen pad, door het oud deel van het kerkhof, in de richting van het oosten naar het westen, voornamelijk gebezigd wordende om school en schoolhuis te bereiken, is bij gezegde verandering vervallen.

1845

Er is voor *f.* 4 doornen- en beukenpootsel door de gemeente gekocht, om aan eene hegge bij 't kerkhof te bezigen.

1850

Met Nieuwjaar begon het door de geestelijke overheid bevolen gebruik dat de Priester in kerkgewaad de lijken naar het kerkhof tot aan het graf vergezelde en daarbij eenige godsdienstige plechtigheden verrichtte. Daar het kerkhof alhier, ingevolge eene 's land wet, wegens niet voldoende omheining of afsluiting deze verrichtingen verbood, hielden ze in deze parochie, evenals in vele andere plaatsen, weder spoedig op. Eerst in [?] kwam dit godsdienstig gebruik in voege en bleef voortdurend bestaan.

1854

Omstreeks dezen tijd zijn verscheidene kerkhoven, waarover van lieverlede paden en andere onveiligheden ontstaan waren, weder ordelijker en veiliger gemaakt. Zulks is ook hier geschied en daarop een algemeen houten kruis geplaatst.

1858

Tot hiertoe zijn de graven steeds gratis door de bureu der afgestorvenen gedolven. Volgens eene algemeene verordening is dit jaar een doodgraver op het Hof voor *f.* 6 aangesteld. Hierna is er een aangewezen die alle noodige graven op de beide kerkhoven van Hof en Loo delven zoude. Hij genoot hiervoor *f.* 14 in het jaar. Vervolgens was er eenigen tijd een afzonderlijke grafmaker voor het Hof en een voor het Loo. Thans is er weder een doodgraver voor de beide kerkhoven. De Protestanten hebben ook een grafmaker voor hunne dooden.

Kruizen, zerken of andere gedenkteekenen

Of hechte en duurzame grafmonumenten in oude tijden bepaaldelijk vóór de reformatie op het kerkhof aanwezig waren is onbekend. Vermoedelijk is dit getal niet groot geweest, omdat vermogende lieden veeltijds hunne naaste bloedverwanten en andere betrekkingen in de kerk begroeven. Op hun graf werd, indien het begeerd mocht worden, een zerk met om- of opschrift geplaatst. Van oude grafzerken in deze gemeente is sinds geruimen tijd niets dan eenige fragmenten of stukken gevonden. Uit de opschriften kan niet meer de naam der dooden verklaard worden.

Tot omstreeks het midden der 18^e eeuw stond van de oude zerken kruisen op het kerkhof nog een klein, waarop slechts het opschrift met hoogduitsche letters, uit het midden der zeventiende eeuw, Jan Quackeler⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ Zie dezen naam onder de voorname inboorlingen.

gevonden wordt. Men had dit kruis in de laatste helft der 18^e eeuw van het kerkhof genomen om mede als stoep of drempel vóór het daarbij gevonden wordende schoolhuis te verstrekken. Niet lang hierna legde men dit kruis onder de stoep van de achterdeur van eene zeer groote woning zuidwaarts het raadhuis gelegen, waar in 1838 de predikantwoning is gebouwd. Met de plaatsing van het kruis aldaar, beoogde men voornamelijk het doel de vreeselijke spookerijen te doen ophouden, welke naar het beweerden van vele bijgeloovigen, sinds lang in en bij dat huis bestonden.⁵⁸⁰ Na afbraak van dit oud huis verkochten de vier aannemers dit kruis aan het kerkbestuur te Westerhoven waar het in 't laatst van Mei 1842 op het midden van het kerkhof op een gemetseld voetstuk werd geplaatst ter vervanging der houten kruisen, die men bij de eerste begraving op dit kerkhof (1825 - 1842) op elk graf één had gesteld. Toen onlangs een fraai en grooter algemeen kruis op dit kerkhof was geplaatst is er het gezegd zerkenkruis afgebroken.

Vóór de vrede van Munster zal het hier in deze woonstreek, als elders, de gewoonte zijn geweest de lijken eene christelijke of kerkelijke begrafenis te bezorgen. Bij deze werd vóór het lijk een Christusbeeld gedragen en op het graf een houten kruis met opschrift geplaatst. Niet alleen waren de Roomschen van den godsdienst verstoken; al wat daaraan kon herinneren, moest verdwijnen. Hierom zullen deze vrome gebruiken nagelaten zijn. Later kwamen op vele plaatsen sommige dier verboden gebruiken weder in zwang. Het Classis van Peel- en Kempenland uitte in 1698 en 1699 nieuwe klachten over de paapsche bitterheden en stoutigheden, welke, zoo zij schreven, dagelijks in de Meierij toenamen. Te Bergeik ontzagen de inwoners zich niet *“voor hare lijcken te dragen en crucifix met doeck bewonden en Kruysen op hare graven te stellen, en daer op dese woorden: “bidt voor de ziele.”*

Toen dit kruis doelloos bij het kerkhof te Westerhoven lag, vroeg ik den pastoor het naar zijne oorspronkelijke rustplaats, door mijne zorg enz. terug te voeren, waarom het sinds 1892, op het aloud kerkhof tegen den kerkmuur weder aangetroffen wordt. Ik voeg hierbij, dat het kruis den naam aanduidt van zekeren Jan Wachtelaars die men oudtijds Quackelaars, in de wandeling wel een Quackeler heette. Zekere Jan Quackeler woonde in het midden der 17^e eeuw met zijne Echtgenoot in 't fraai, groot huis in de Straat of markt en is er in gestorven.

⁵⁸⁰ Mijne Noordbrabantse Sagen.

Na den dood van den beruchten, gereformeerden Secretaris Jan van Beverwijk, die men doodverwde er te komen spoken, heeft dat kruis er alzo lang gelegen.

Hoofdstuk LXVI

Een nieuw aangelegd Kerkhof zonder begraaving. Kerkhof op het Loo bij de eerste en bij de tweede of nieuwe kerk. Begraafplaats der Hervormden. Algemeene begraafplaats.

Om eene nieuwe begraafplaats aan te leggen kocht het gemeentebestuur eenen akker tusschen Hof, Loo, Berkt en Berg, doch het naaste aan het Hof in het oostelijkst gedeelte der Molenakkers gelegen. Dit perceel, ter grootte van 59 aren 30 cent. behoorde den heer T. Maas, secretaris, in 1832 burgemeester en is 24 Mei 1830 aan de gemeente getransporteerd. Het draagt van ouds den naam van *Hulsakker*, naar eene struik of een boompje Hulst, aldaar vroeger gestaan hebbende. Op het achterste of westelijk gedeelte bevond zich eene hegge van eiken schaarhout, hetwelk eenige jaren later is gerooid. Ongeveer de helft der oppervlakte van het perceel is in 1830 voor eene begraafplaats bestemd en met puntige dennen palissaden ter hoogte van p.m. derdehalve meter omringd. De aanleg was op het achterste of westelijke deel genomen. Bij den ingang of het oostelijk punt was eene poort gehangen. De door een' inwoner geleverde palen voor deze begraafplaats in 1830 hebben bijkans *f.* 150 gekost. Deze begraafplaats werd voor het Hof of de helft der gemeente bestemd.

Niemand wilde hier de lijken hunner nabestaanden ter aarde bestellen en brachten ze liever ter rustplaats op het toen tevens geopend kerkhof aan de Lookerk. Deze toestand heeft van Juli 1830 tot April 1832 geduurd⁵⁸¹ Aangezien deze begraafplaats niet als zoodanig gebezigd werd, zijn de palissaden in den winter van 1832-'33 op het plein ten oosten bij het raadhuis gekort en gekloofd om in de wachten der militairen als brandstof te verstrekken. Het perceel kwam toen in eigendom aan Adr. Loos en werd weder als te voren als akkerland gebruikt.

Tot het jaar 1830 werden de lijken van 't Loo evenals die van alle andere gehuchten en wijken van Bergeik op het voorvaderlijk kerkhof aan de moederkerk op het Hof begraven. Waarschijnlijk zou deze toestand nog wel eenige jaren (denkelijk tot 1846) voortgeduurd hebben indien een besluit van 1828 door hoogere hand niet verboden had om binnen den afstand van 40 meters des bewoonden krings te begraven. De gemeenteraad, geene machtiging kunnende verkrijgen de oude begraafplaats der gemeente te mogen behouden, stelde 24 April 1828 voor, eene

⁵⁸¹ Zie 't vorig hoofdstuk o.a. 1830.

nieuwe op het Loo te zullen aanleggen, met verzoek die op het Hof voor de andere helft der gemeente te mogen blijven gebruiken.⁵⁸² Aangezien een kleiner aantal huizen in de onmiddellijke nabijheid der Lookerk bestonden werd toegestaan aldaar eene begraafplaats aan te leggen wat in 1830 is geschied. Het verzoek op het Hof bij de oude kerk nog te begraven werd niet ingewilligd. Dit geschiedde onder eene verandering of wijziging eerst in 1832.⁵⁸³

Voor 1830 bestond een sloot aan de noord- en zuidzijde der Lookerk. Op eenen eenigszins grooteren afstand van de kerk is toen, tot den aanleg der begraafplaats, een breedere sloot of gracht gemaakt. Het in orde brengen van dit kerkhof kostte aan de gemeente, behalve den gratis-arbeid van ingezetenen, ruim *f.* 50. Met den west- of frontgevel der kerk gelijk bouwde men in 1833 een muur met eene poort ten zuiden. Eene kleinere hing men ten oosten. Tusschen beide poorten liep een pad over het kerkhof. De grootste ruimte lag aan de zuidzijde der kerk aan welker noordzijde de kinderlijken weden begraven. Aan de oostkant was het kerkhof het smalste.

Zoolang deze begraafplaats niet gewijd was legde men eenige gewijde aarde in de doodkist. Deze aarde nam gewoonlijk bij het grafmaken, daags voor de begrafenis een der burens van de pastorie mede. Bij ieder graf van een volwassen lijk werd zoolang het kerkhof niet overgraven is geweest een houten zwart geverfd kruis, waarop den naam, ouderdom en dood van den overledene geplaatst. Van velen is voortdurend een dergelijk kruis op 't graf gesteld. Hoewel de aarde van den gezegden sloot of gracht bij het maken van dezen naar de zijde van het kerkhof werd geworpen daalde veeltijds de doodkist in een gedeeltelijk met water gevuld graf. De grondslag is op het Loo niet hoog.

Na half Juli 1830 tot April 1832 zijn ook de lijken van het Hof op het Loo begraven, weshalve dit kerkhof eenigen tijd als begraafplaats voor de geheele gemeente heeft gediend. Tijdens het gebruik van dit kerkhof, dat is van half Juli 1830 tot in November 1863, stierven geene geestelijken in deze gemeente. Bij gevolg rusten er ook lijken van dergelijke personen niet. Zerken of andere gedenkteekens zijn op dit kerkhof niet geplaatst geweest.

⁵⁸² Blz. 1114.

⁵⁸³ Zie op dat jaar.

Aan de zuidzijde van dit kerkhof is in 1833 binnen den sloot, eene beukenhegge geplant. Van een en ander kan men de kosten in de dorpsrekeningen van 1830 en '33 vinden. Er zijn in dit jaar ook heesters op dit kerkhof geplant, welke bij aankoop f. 35 kostten. Noemenswaardige veranderingen hadden aan dit kerkhof niet plaats.

In 1866 zijn eenige eiken vóór de afgebroken kerk staande gerooid, de in 1830 gemaakte grachten gedempt op welke, alsmede naar de binnenzijde, heesters geplant werden. Het terrein der kerk met de begraafplaats is in eerstgemeld jaar weder met eenen sloot omringd. De eerste persoon wiens lijk op het kerkhof van het Loo is begraven, was van Cornelis Leesten, woonachtig en overleden in het huis op het Middelste Loo, hetwelk ten jare 18[.?.] afbrandde, en op welker plaatse de nieuwe kerk gebouwd werd.

Het tweede op dit kerkhof begravene was het lijk van Peter Gomaris Dillen op den Lagen Berkt, die eenige uren voor C. Leesten stierf en bij zijne vrouw dood te bed liggende bevonden is. Dillen zou de eerste geweest zijn die op dit kerkhof ter aarde besteld moest worden; doch de kinderen van Leesten verzochten aan de naastbestaanden van Dillen, de begrafenis en uitvaart van hunnen man en vader een' dag uit te stellen en daags na die van Leesten te doen plaats hebben. Den nacht op welken het lijk van Dillen hierom langer "*boven aarde*" stond of onbegraven bleef waakten de zonen in het sterfhuis op den Lagen Berkt en vergoedden de meerdere kosten, welke de latere begrafenis kon veroorzaken. Het gezin van Dillen behoorde tot dat der onbemiddelden.

De kinderen van Leesten hechtten er aan, hunnen vader de eerste te doen wezen op het nieuw kerkhof te begraven. Het register van overlijden ten raadhuize meldt deze beide personen 21 Juli 1830 des morgens ten 6 ure gestorven te zijn. Dillen bereikten den ouderdom van 77, Leesten van 59 jaren. De laatst begravene op dit kerkhof was Johannes Timmermans, te Kevelaar geboren, wonende aan de zuidzijde der kerk op het Loo, zijnde alvorens eenigen tijd dienstknecht te Antwerpen geweest. Hij stierf in October 1863, oud 67 jaren en 7 maanden en is Maandag na Allerheiligen begraven.

Gedurende het openstaan van dit kerkhof zijn, behalve enkele andere, de volgende lijken van alle op het Hof gestorven Protestanten daarop ter aarde besteld: G.L. Christiani oud 17 jaar, geboren in West-Indië, gestorven 28 April 1831; A. van Galen, Burgemeester, gestorven 27 Maart 1832 en zijne echtgenoot, overleden 12 Mei daaropvolgende. In

deze tijdruimte van anderhalve maand was het kerkhof in het dorp evenwel in gebruik genomen.

Begraafplaats bij de nieuwe kerk (Loo)

Dewijl de lijken sedert eenige jaren volgens kerkelijk voorschrift, alvorens ze te begraven, in de kerk gebracht worden, is de begraafplaats in de onmiddellijke nabijheid der kerk, waar zulks goedschiks kan gevonden worden, behalve andere godsdienstige redenen gemakkelijk en doelmatig. Hierom werd dan ook aanstonds na de voltooiing der kerk daarbij achter het koor of de zuidzijde de begraafplaats voor deze parochie aangelegd en aan drie zijden met de aan het tot hiertoe bestaande kerkhof gerooide beukenhegge omzet.

Het voornemen bestond het oude kerkhof niet voor 1 Januari 1864 te verlaten, doch Woensdag 18 November 1863 stierf Cornelis van de Ven, een jongeman tegenover de nieuwe kerk wonende waaraan hij een legaat maakte en die verzocht had, op het nieuwe kerkhof begraven te worden. Dit is geschied nabij de kerk waar de lijken ter aarde besteld worden van hen die eene zekere som of meerdere aan de kerk legateeren voor welke weldoeners de pastoor bijzondere gebeden of andere goede werken verricht. Zaterdag 21 dier maand is zijn lijk begraven en de uitvaart gehouden.

Aangezien de kerk niet georiënteerd staat was dit eerste graf zoodanig gemaakt dat het lijk met het gelaat naar de kerk, dat is naar de noordzijde, gekeerd lag. Hierom is eenige dagen hierna dat lijk opgegraven en een nieuw graf gedolven waarin het met het aangezicht naar het oosten gekeerd, gelegd werd. In deze richting zijn vervolgens alle lijken op dit nieuwe kerkhof geplaatst zoo als ook op het verlaten kerkhof was geschied.⁵⁸⁴

Het tweede op het verlaten kerkhof begraven lijk was mede dat van een' jongeling, Jan Bergmans genaamd, met welks begraving achter of aan de zuidzijde begonnen is. Catriena Hoefnagels weduwe van Arnoldus Blox woonachtig op Weebosch behoorde of was het derde 18 Januari 1864 begraven lijk. Dit werd naast het tweede genoemde ter aarde besteld, 22 September 1863 vroeg de pastoor de inzegening van dit kerkhof, 50 el lang 20 breed aan, nog niet het kerkelijk begraven, wat niet lang hierna mede is ingevoerd.

⁵⁸⁴ Zie ook hoofdstuk Kerkhoven.

Begraafplaats der Hervormden

Aan den zoogenaamden Binnenweg of het Keulsche pad is door het kerkbestuur der hervormde gemeente in 1862 op een' akker eene begraafplaats voor hunne lijken aangelegd. Zij werd in 1863 geopend en daarop het eerste lijk begraven. Thans geeft eene poort en sierlijke laan toegang tot dit kerkhof.

Eene algemeene Begraafplaats

Tot hiertoe was deze gemeente, evenals vele andere plaatsen niet van eene eigenlijke begraafplaats voorzien, gelijk art. 13 der wet van 10 April 1869 (Staatsblad no. 35) het gebiedend voorschrijft. Door eene algemeene begraafplaats moet eene zoodanige verstaan worden, waarover het gemeentebestuur uitsluitend beheer voert en die geschikt is om lijken, die om de eene of andere reden niet op de kerkelijke of bijzondere begraafplaatsen worden ter aarde besteld eene voegzame begrafenis te kunnen bezorgen. Zie Verslag aan de Provinciale Staten 1872 blz. 194 en 246.

Gevolgelyk is door de gemeente hiervoor in de Bergerheide, enkele honderden meters ter linkerzijde van den openbaren weg naar Eersel 1/8 uur van het dorp, in de dennebosschen een vierkant terrein afgezonderd. Tot heden zijn hierop nog geene lijken begraven. Mocht sedert de invoering van het christendom in deze gemeente tot 1830 alhier en alzoo over zoo vele eeuwen slechts één kerkhof bestaan, thans kan men nog van andere begraafplaatsen gewagen, die na dit jaar aangelegd of geopend werden in deze Geschiedenis vermeld zijn. Men heeft alzoo:

1. Het aloud kerkhof bij de moederkerk. In den loop der tijden is het meermalen verkleind of vergroot.
2. Eene in 1830 in orde gemaakte begraafplaats, doch daarvoor niet gebruikt in den Molenakker nabij het Hof.
3. De begraafplaats, in 1830 bij de schuurkerk van het Loo begonnen.
4. Deze begraafplaats in 1868 door die aan de nieuwe kerk vervangen.
5. Eene kleine bijzondere, algemeene begraafplaats in de Bergerheide.
6. De begraafplaats in 18.. bij en voor het klooster der Ursulinen.

Hoofdstuk LXVII

Toren- kerk- of luiklokken

Van welke dagteekening de oudste kerkklokken te Bergeik zijn geweest schuilt in de duisternis. Hoeveel klokken en van welke zwaarte er in den zeer ouden, in 1650⁵⁸⁵ omgestorten toren hingen, kan almede niet met volkomen zekerheid vermeld worden. Na des torens val uit welchen de fraaie klok, thans nog in het luhuis hangende, ongedeerd beneden te recht is gekomen, zal ze in eenen geruimen tijd, immers misschien van 19 jaren, hare heerlijke toonen als welêer bijna drie eeuwen uit den hoogen toren, niet hebben kunnen doen weergalmen. Voornamelijk om twist over deze klok met het Domein, moesten de parochianen en vooral de scheepenen, gedurende eenen langen tijd, zich kosten, verdriet en zelfs gijzeling getroosten, alvorens ter vervanging van eenen toren het luhuis⁵⁸⁶ gebouwd is.

Behalve deze groote klok hing er nog eene kleinere (in den toren wellicht), waarmede men “voor dezen” gemeenlijk luidde “en er nog één grooter was”.⁵⁸⁷ Tegen den rentmeester over de geestelijke goederen had de gemeente eenige attestaties wegens de klok noodig.⁵⁸⁸ De secretaris meldt op 10 Juni 1668: “*Beneffens den heere Predikant Vogelsanck gevaceert naar Loon om aldaer wegens het clockken metten Pastoor aldaer te spreken compt voor vacatie van eenen dach ende verteringe bij den heere Predikant gedaen ende door den Rendant betaelt samen 1 gl. 10 st.*”⁵⁸⁹ Ik heb zoo te Bergeik als te Hoogeloon nader onderzoek naar dit vermoedelijk luiklokje gedaan; doch niets te weten gekomen.

De klok in het luhuis is 1.45 m hoog, in doorsnede op het breedste 1.55 m. en weegt mitsdien ongeveer [?.] kilo. Vóór de veertiende eeuw trof men zelden zwaardere klokken dan deze aan. De grootste oude klokken

⁵⁸⁵ 1658 ? zie: Bachienne, Coppens en Schutjes, allen noemen het jaar 1658.

⁵⁸⁶ Zie dit artikel.

⁵⁸⁷ Dorpsrekening van 1661.

⁵⁸⁸ Idem.

⁵⁸⁹ Idem van 1668. Onderzoek alhier en te Hoogeloon door mij gedaan bleven verder onbevredigd.

zijn van de 15^e en 16^e eeuw. In fraaie gothische letters draagt de gezegde klok dit omschrift:

+ Vocor Ø Katharina Ø Me Ø Fecit Ø Jacobus Ø De Ø Helmont Ø M
Ø CCC°Ø LXVIII+

Zij is alzoo in het jaar 1367, ter eere van de Heilige Catharina door den klokkengieter Jacobus van Helmond vervaardigd en de oudste klok (behalve eene kleine te Lommel) in den omtrek.

Helderrein van toon en heerlijk van klank heeft deze klok als eene trouwe waakster in vreugd en nood velen tempelwaarts geroepen en bij rampspoed en deugd het hart tot den Heer smeekend verheven. Deze klok is het oudste gewrocht of monument der gemeente. Kon zij ons hare geschiedenis en meer nog die, al waren het slechts de merkwaardigste van haren tijd uit het dorp mededeelen, dan zouden wij, ook door haar al heel zonderlinge zaken vernemen. Velerlei bestemming hadden de klokken naar het gebruik hetwelk daarvan gemaakt werd. Men vond in vele groote plaatsen eene brand-, uur-, storm-, markt-, boter-, drinkklok, soms nog van andere benamingen.

Onze gezegde klok heeft zeker, althans eenen zeer geruimen tijd tot vele dier doeleinden verstrekt. Geene klokken die vroeger in het torentje boven de kerk hebben gehangen of elkander zouden opvolgen zijn bekend, dan die welke tot het jaar 1839 dienst heeft gedaan. Haren aangenamen, helderen klank, zou men bij stil weder of gunstigen wind, vooral in den avond, voorheen soms meer dan twee uren ver gehoord hebben. Bij eene landelijke feestviering, wellicht in 1809, is deze klok, toen men daarop hamerde of beierde, zoodanig gebarsten, dat haar geluid, na het vergrooten der scheur, een' wanklank, walgelijk aan een goed gehoor veroorzaakte. Eerst in 1839 is ze door den klokkengieter Fritsen te Aarle vergoten en door eene nieuwe kleinere vervangen.

De oude klok woog 350 kilo. Zij werd zaterdag 30 November 1839 uit den toren gelaten en den volgenden dag per extra kar naar Aarle Rixtel vervoerd, van waar de nieuwe reeds lang bestelde en gereed staande klok, door den heer Fritsen vergezeld, 2 December aangevoerd is. Het op- of omschrift der gewezen, oude klok is niet bewaard. Ik heb het, ondanks veelvuldig onderzoek, niet meer te weet kunnen komen. Volgens de correspondentie van den Gemeenteraad werd verlangd, dat de nieuwe klok 278 pond, dat is 139 kilo zwaar zou wegen, de maat van onderen gemeten

overdwars van de eene zijde van den rand tot de andere over de richting van den klepel zal 5 palm 9 duim bedragen. Behalve den naam des klokkengieters, het jaartal en “Bergeijk”, de volgende letters F. Maas, Burgemeester, J. van Moll, A. Loomans Assessoren, L. van Galen Secretaris. De nieuwe klok kostte f. 81 doch met de verder daarop gerezen uitgaven f. 127,13.

Alvorens de klok behoorlijk in den toren kon gehangen worden moesten daaraan veranderingen en herstel geschieden. Dit is Dinsdag, Woensdag en Donderdag bearbeid, terwijl Vrijdag 6 December een' aanvang is gemaakt om naar oud gebruik, met de klok de kerkdiensten en ten 12 ure het middaguur aan te kondigen. Sedert het barsten der vorige klok was des middags het luiden met de groote klok in het luidhuis geschied. Den 6 December 1839 begon men met het luiden van het nieuw kerkklokje. Nadat langzamerhand drie scheuren in deze klok aan het boveineind waren ontstaan is eene nieuwe ter zwaarte van 274 pond (2 kilo minder dan hare voorgangster) 3 Juli 1899 in den toren gehangen. Ze draagt de namen Petrus en van den Burgemeester met die der Wethouders. Het klokje, ter zwaarte van 120 halve kilo sinds in 't torentje der hervormde kerk hangende (zie hoofdstuk LXIII), draagt dit opschrift:

Anno 1626 + IHS Maria Anna S. Dominicus S. Catharina Senensis. Het was, naar men meent, oudtijds een Limburgse kloosterklok.

Toen omstreeks 1813 een torentje op het kerkdak van 't Loo werd gebouwd hing men daarin een klokje; na den afbraak dezer kerk werd het op de pastorie aldaar en in 1864 op de nieuwe gehangen. Een kleiner klokje in 1792 op de pastorie, toen gebouwd, geplaatst, hing men in 1864 op het dak der school te Weebosch, het is 16 centimeter hoog en heeft eene middellijn van 20 centimeter. Het opschrift luidt: Jan van den Gheijn Me fecit anno 1863. Eenigen tijd luidde men daarmede 's middags ten 12 ure en ook vóór den aanvang van den schooltijd.

In 1863 goot Fritsen te Aarle eene klok voor de Lookerk ter zwaarte van 130 kilo. Het opschrift luidde: **Corda P. heled. Campana Sabonna.???**

Vertaald is dit: “*dat de helderklinkende klok de harten opvoere*”. Dit klokje is in 1897 door eene grootere vervangen, die 200 kilo's weegt en in den nieuwen toren, die vóór den frontgevel der kerk gebouwd is, gehangen. In eenige der laatstvorige eeuwen hingen alzoo gelijktijdig of wel ongeveer tezelfder tijd in kerktorens en torentjes boven voornam

huizen of gebouwen te Bergeik de volgende luiklokken: de groote klok welëer in den omgevallen toren, daarna in het klok- of luidhuis, de klok boven de parochiekerk, klokje boven het afgebroken slot of kasteel; een klokje boven de abtshuizing of kanunniksdij, nu particulier huis; klokje boven de eerste in 1792 gebouwde pastorie op het Loo, sinds 1863 of '64 op de school te Weebosch hangende; klokje van ongeveer 1813 op de kerk van 't Loo, daarna op de nieuwe pastorie aldaar.

Men kan hier nog bijvoegen een klokje, dat op de Heikerk onder Luiksgestel hing. Naar ik vermoed is het vermeld in 1683 gegoten klokje lang hangende geweest in een torentje op het dak der huizing van het oude Elengood, o.a. ook in het laatst der 18^e eeuw door den beruchten secretaris Van Beverwijk bewoond. Het klokje is in 1792 boven de toen gebouwde pastorie op 't Loo gehangen en hangt nog boven de school van de Weebosch; dat op de nieuwe pastorie van het Loo is hetzelfde van de afgebroken kerk aldaar.

Er werd in 1776 namens de dorpen der dingbank van Bergeik eene klok voor de toenmalige pastorie van den predikant gekocht, die 112 halve kilo woog. Op het bovendeel leest men: *Jacobus de Clercq heeft mij gegoten anno 1668*. Tevens staat daarop *Jacob Huberts Keterlaers*. Dit klokje is in 1841 van dit gebouw verwijderd naar het raadhuis gebracht en hierna aan de gereformeerde gemeente te Hoogeloon verkocht, waar het nog op hare kerk hangt.

Hoofdstuk LXVIII

Ontstaan van het gebruik 's avonds eene klok te luiden

Verscheidene eeuwen na elkander heeft hier het gebruik geheerscht des avonds ten 9 ure de groote klok te luiden. Zoo ver men kan nagaan is deze functie door den dorpschoolmeester verricht, die daarvoor uit de gemeentekas bezoldigd werd. Toen de landsregering wegens de omwenteling in 1830 schier al het klokgelui aan de grensplaatsen verbood is dit aloud gebruik opgehouden en niet meer hervat. Geene schriftelijke bewijzen zijn voorhanden wanneer, door wien of bij welke gelegenheid dit gebruik tot stand kwam. Desaangaande bestaat de volgende merkwaardige volksoverlevering.

Een vermogende, aanzienlijke heer verdwaalde, vele honderden jaren geleden, in een moeras aan de grens van Bergeik en Neerpelt. Door de duisternis van den avond of nacht kon hij geen weg of uitkomst gewaar worden en trad angstig doch op God vertrouwende in de barre uitgestrekte heide ten zuiden van Bergeik heen. Middelerwijl hoort hij op verren afstand het slaan of gelui eener zware torenklok, naar welke richting hij zich begeeft. Gelukkig vindt hij den weg en komt eindelijk behouden in het dorp te Bergeik bij de Sint Pieterskerk aan.

Alvorens het dorp te verlaten, maakt hij met den schout of regering een accoord, dat elken avond ten 9 ure met de groote klok ten eeuwigen dage zal geluid worden, overtuigd zijnde hoe heilzaam het hooren eener klok voor met den weg in duisternis of nacht onbekende reizigers kan wezen. Hij stichtte een fonds of bestemde eene som, waaruit het onderhouden van dit gebruik kon bekostigd worden. Sommige personen, deze legende verhalende, houden den verdoolden reiziger of stichter voor het avondluiden voor den Baron of adellijken heer op de Maai.

Bij de bewoners van Bergeik en bijgelegene plaatsen leven nog talrijke overleveringen voort. Al zijn deze niet als historische feiten te beschouwen, kan men het ontspruiten in het werkelijk gebeurde meestal ontwijfelbaar aannemen. Zoo bestaat o.a. te Krombeke (België) eene legende, volgens welke daar alle avonden eene klok wordt geluid ter gedachtenis van eenen ridder die in de middeleeuwen lang verdoold geraakte en toen de klok van dat dorp hoorde, waardoor hij zijnen weg terugvinden kon. Uit dankbaarheid schonk hij aan de kerk eene bezitting.

Andere gebruiken bij het luiden

Het angelus drie malen daags te luiden werd in deze streken in alle parochiën waar dit godsdienstig gebruik bestond, bij de reformatie nagelaten en vernietigd. Na ongeveer twee eeuwen is in 1844 het angelus kleppen met de klok op de Hofkerk weder ingevoerd. Er werd van dit jaar twee malen daags meer geluid (behalve voor de kerkdiensten of ter aankondiging van brand, dood enz.) dan van 1830 geschied was. In het tijdvak van veertien jaren luidde men alleen des middags en het angelus op dat uur, verving nu het luiden, wat tot hiertoe door de gemeente gebeurde en door den schoolmeester moest verricht worden. Het ingevoerd luiden van het angelus wordt door de kerk betaald en de kosten daarvan onder die van het kosterschap berekend.

Sinds de hervorming is alhier, doch met geen christelijk of kerkelijk doel drie of twee malen daags in deze gemeente de klok geluid. Zulks geschiedde des morgens ten 8, des middags 12 en des avonds 9 ure. Dit laatste had, zoo ver men kan nagaan, door middel der groote, de beide andere malen door de kleine klok plaats.

Volgens eene nog weinig bekende overlevering luidde men in sommige tijden des avonds in plaats van de groote de kleine klok, hetgeen o. a. van des torens instorting tot de timmering van het klokhuis geschied zal wezen. Voor het gezegde drie malen daags luiden ontving de toen gereformeerde schoolmeester uit de gemeentkas een dukaat of 5 gl. 5 st. 's jaars.

Ten jare 1737 is den schoolmeester "*voor 3 malen daags te luiden*" f. 5 en 5 stuiv. uit de gemeentekas betaald. Later vindt men dezen post niet meer. Na de aanstelling van den eersten Katholieken schoolmeester in 1818 verzocht hij aan de gemeenteraad het luiden des morgens 8 ure, hetgeen voornamelijk aangemerkt moest worden om het schooluur 1 uur bevorens te beduiden, achter te laten. Zonder vermindering van zijne emolumenten stond men dit toe.

Hoofdstuk LXIX

Onderwijs

Hier te lande heeft het schoolonderwijs van 1581 tot 1795, in de Meierij van 's Bosch van 1648 tot 1795 toen de Katholieken van alle openbare betrekkingen geweerd werden niet bijzonder gebloeid. In de 11^e, 12^e en volgende eeuwen bestonden nog geene volksscholen. Alleen in de kloosters werden de wetenschappen beoefend en berustte het onderwijs meerendeels in handen van geestelijken en monniken. Lezen en schrijven zag men in de 12^e eeuw als iets zeldzaams aan en was nog een zaak die bijzondere opmerkzaamheid verdiende. Onder de meisjes genoten slechts dochters van voorname geslachten onderwijs door vrouwen.⁵⁹⁰

Alle scholen, hooge en lage, hadden ongeveer dezelfde inrichting en hun ontstaan aan de kerk te danken.⁵⁹¹ Tot aan de reformatie waren schier overal in ons land de schoolmeesters geestelijken, die veeltijds het kosterschap, wat toen eene veel hoogere betrekking dan tegenwoordig was, bedienden. Aan hen kleefde tevens de last om de vroegmis in de kerk te lezen.

Er zijn geene documenten of bijzonderheden, die ons den toestand van 't onderwijs voor 't midden der 17^e eeuw te Bergeik doen kennen bewaard. Van eenige dorpen in Noord Brabant is zulks wel het geval en in deze was overal de post van schoolmeester met dien van koster en organist (waar een orgel aangetroffen werd) verenigd. De koster-schoolmeester kreeg zijne aanstelling van de dorpsregeering, doch de benoeming hing voor een groot gedeelte van den pastoor af, want het kosterschap was hoofd-, het schoolmeesterschap bijzaak. Hij moest het dorpsuurwerk regelen en driemaal daags de groote klok luiden en wel des morgens, 's middags en 's avonds, waarbij iedere reis driemaal moest geklep worden.

Het gelui en geklep der klok stemde niet alleen tot godsvrucht, maar stelde ook de op het land en soms verwijderde heidestreken arbeidende inwoners en reizigers met den stand des tijds in kennis. Huisklokken en zakuurwerken waren toen nog kostbare en onder de landlieden hoogst zeldzame zaken. De koster-schoolmeester moest ook op alle feestavonden

⁵⁹⁰ *Nederlandsch Museum*, 1857, blz. 17 Over School; *Geschiedenis van Eindhoven* I. 57.

⁵⁹¹ Professor Moll.

en dagen naar ouder gewoonte 's morgens ter misse en des namiddags ter verspere en anderszints luiden en kleppen als te pas is. Alle Zaterdag, zoonoodig ook op hooge feestdagen was hij verplicht de kerk te doen zuiveren en vegen.

Den kinderen, ter school komende had hij bereidwillig en dapper onderricht te geven in alle goede manieren en zeden; zij moesten op straat geen gerucht maken en ieder eerbiedigheid betoonen. Vóór en na de hoogmis was hij des Zondags verplicht de jeugd in de school te vergaderen en dan godsdienstonderricht te geven. Hij plaatste zijne leerlingen bij het ter kerke gaan, twee aan twee, jongens bij jongens en meisjes bij meisjes in eene rei, om hand aan hand zich zedig tempelwaarts te begeven. In "*alle stillichheit*" leidde hij allen na de hoogmis in de school terug. Het kerkhof diende in die dagen der jeugd gewoonlijk tot speelplaats, waarop ze eens ter week des namiddags oorlof en speeldag kregen, doch daar alvorens "eene les" ontvingen.⁵⁹²

Het geheele openbare onderwijs kwam in deze landstreek omtrent het midden der 17^e eeuw in Protestantsche handen. In den loop van 1648 moesten de Katholieke onderwijzers in de generaliteitslanden door gereformeerde schoolmeester vervangen worden. Deze waren merendeels alle, en zulks gedurende ruim anderhalve eeuw, onbekwame afgezonden lieden en (zooals een dezer getuigde) "*nooit sterk op de spellinge*".

Tijdens de reformatie stonden de schoolmeesters gedeeltelijk aan den Predikant ondergeschikt. Beide ambtenaren werden bij resolutie der Staten van 12 Juni 1747 vrij van inkwartiering gesteld. Volgens besluit der Staten van 28 Maart 1771 mochten schoolmeesters ook tot Schepen benoemd worden. Dewijl in deze gemeente al weinige geschikte personen van den Hervormden godsdienst tot die betrekking woonden, werden bij vacature deze schoolmeesters daartoe doorgaans gekozen. Verschillende malen tusschen 1771 en 1785 geschiedde het alhier.⁵⁹³ Ruim twee eeuwen lang bestonden de inkomsten aan den post van schoolonderwijzer op het Hof verbonden, met soms eenige veranderingen in :

* Een traktement van *f.* 200 uit 's Rijks kas, afkomstig evenals op de meeste andere dorpen van de zoogenaamde geestelijke goederen, waarvan

⁵⁹² A. Sassen, *Bijdragen tot de geschiedenis van het onderwijs*. Noordbrabantsche Almanak 1890.

⁵⁹³ Zie Lijst der Schepenen.

vroeger de kantoren of rentmeesterschappen in deze provincie bestonden. Bij staatsomwentelingen is deze jaarwedde soms niet gevolgd. In het budget van 18 December 1811 is den onderwijzer 260 francs toegelegd die daarvoor tevens drie malen daags, zooals gebruikelijk was, de klok luiden moest. De onderwijzer te Weebosch genoot toen 240, alzoo de beide onderwijzers zamen 500 francs.⁵⁹⁴

* De schoolgelden en voordeelen der schoolbehoeften.

* Voor een groot lijk 35, voor een klein 17½ cents, onder verplichting het Doodboek te houden, waarin slechts den naam van den overledene en de datum zijner begrafenis behoefde vermeld te worden. Na de invoering van den burgerlijken Stand verviel het meesters-doodboek en daardoor de gehoudenheid van het zoogenaamde lijkgeld te betalen, wat evenwel de meester nog lang grootendeels genoot en van lieverlede achterbleef.

* Onder de benaming van korporeel *f.* 36 waarvoor dagelijks het gemeente-uurwerk moest opgewonden worden.

* Onbeduidende voordeelen bij sluiting of ontsluiting der kerk, waarvoor niet altijd betaald is geworden.

* Het grasgewas op het kerkhof.

* Vrije woning met tuin.

* Omgang van eieren, giften der ouders der leerlingen en andere kleine voordeelen.

Klaarblijkelijk zijn sommige der genoemde emolumenten herkomstig van den tijd der R.C. kosteren vóór de hervorming, bij welke invoering de schoolmeesters alhier tevens koster in de Protestantsche kerk werden en bleven tot 1818 wanneer de eerste katholieke schoolmeester is aangesteld en in functie getreden.

Ten jare 1828 zijn in de school op 't Hof zoo mede in die te Weebosch een stel maten en gewichten en in 1830 een stelsel vochtmaten geplaatst. Deze vier stelsels kostten zeventig gulden.

Voor gansch ons Kempenland en schier in alle andere oude parochiën van onze provincie en elders vond men tot na 1800 de school op het kerkhof of nabij de kerk, hetgeen bewijst, dat de godsdienst voor de vorming der jeugd de grootste zorg droeg; want die lokalen of altans die er eerst stonden dagteekenden uit den katholieken tijd. Bij de hooge vlucht welke door het bouwen van scholen en onderwijzerswoningen, vooral in den laatsten tijd, genomen is, zijn die gebouwen door andere kosterlijker

⁵⁹⁴ Resolutiën van Bergeik.

vervangen en meerendeels niet meer op het kerkhof daargesteld. Daar die afgebrokene scholen gebouwd werden toen die dorpen reeds lang parochiën waren vindt men onder deze, bij het afbreken dan ook alom doodsbeenderen.

Scholen in het dorp of het Hof

Nergens heeft, zoo bekend is, een openbaar schoolgebouw op het Hof vóór het jaar 1877 gestaan dan ten zuidwesten der kerk grootendeels op het kerkhof. Blijkens de dorpsrekening van 1658 is in de lente van dat jaar eene school gebouwd of vernieuwd.

1661

22 September 1661 hadden regenten "*de school aanbesteed*", naar het schijnt slechts eene vernieuwing van het strooien dak enz. der onderwijzerswooning. Mij zijn in schrift en nog meer in de volkstaal voorbeelden van een verwarring met school of het zoogenaamde schoolhuis voorgekomen. Men zegt hier nog meermalen "*school*" voor het schoolhuis.

De Secretaris bevond zich op zekeren dag te Eindhoven en Waalre bij de respectieve Predikanten dier plaatsen om attestatie van de school gaan halen. Op eenen anderen tijd waren Schepenen, Secretaris en Predikant van Bergeik vergaderd geweest om er de school te onderzoeken. Zij verteerden bij den herbergier Fr. Driedoncx 18 stuiv.

1663

Wordt een zolder "*in de school*", immers niet in het schoolhuis gemaakt, kostende 8 gl. 9 st.

1747

is de school "*omgewaaid*" en tezelfder plaats opgebouwd. De kosten hiervan bedroegen niet zeer veel en staan in de dorpsrekening gespecificeerd. Reeds dertien jaren was deze school tot onderwijs van Bergeiks jeugd gebruikt zonder van zoldering voorzien te zijn. Meester klaagde deswegens gedurig. 2 Juni 1760 schreef hij eene breedvoerige missive (van welke nog afschriften voorhanden zijn) aan de dorpsregenten en verzoekt hun, dien zomer "*eenen zolder in de school te leggen*"; bij groote koude 's winters is het anders voor hem en de kinderen niet te houden; want in 't principaalste van den tijd had hij hierom den vorigen winter maar 10 à 12 kinderen in de school gehad; hij verlangt ook "*brandtuif voor de scholieren*".

Meermalen dringt de schoolonderwijzer hierna nog schriftelijk tot het maken van den schoolzolder bij de regenten aan en "*dat zij mochten besluiten hem te leggen of teniet*". *Waarop door Regenten gedelibereerd zijnde en in achtung genomen, dat zich in de meeste plaatsen der Meijerij geene zolders in de school bevonden, ook binnen dezen dorpe nooit een zolder op de school is geweest,*⁵⁹⁵ *dat ook tegenwoordig binnen dezen dorpe onder de ingezetenen veel armoede bevonden wordt, Is goedgevonden en verstaan, dat in het verzoek van den schoolmeester Schaafsma niet kan worden getreden, derhalve deze reis van de hand gewezen wordende*" enz.

Hoe lang de school nog zolderloos bleef is onbekend. Men vindt ten raadhuize geene desbetreffelijke verdere aantekeningen dan een post in de dorpsrekening van 1760-'61 wegens "*timmering of arbeid van een zoldertje in de school gelegd 1 gl. 4 st.*" Wellicht is toen slechts een deel der school, bijv. boven meesters lessenaar of zitplaats van zolder voorzien.

1791

Het branden van vuur in een schoorsteen zal omtrent dezen tijd door verwarming eener kachel vervangen zijn.

1821

is de school vergroot. 22 Augustus van dat jaar is dit werk aanbesteed. De breedte kwam met het daaraan van ouds bestaande schoolhuis overëen. Vensters waren in de west- en noordzijde, de deur naar de oostzijde bij 't schoolhuis geplaatst.

1834

In 1834 zijn, onder meerdere herstellingen, nieuwe vensters aangebracht welke meerendeels in den muur aan den oostkant, alzoo met het gezicht naar het kerkhof geplaatst werden.

1839

In 1839 besloot het gemeentebestuur eene nieuwe school te bouwen. Sommigen koesterden het plan ze tegen het kerkhof, aan de zuidzijde, op het perceel hetwelk toen tot des gemeentes tuin behoorde en in 18.. tot vergrooting van het kerkhof is aangelegd. Het conditiebestek was reeds in 1839 door de betrokken autoriteit goedgekeurd; doch de gemeenteraad

⁵⁹⁵ Vergelijk 1663.

oordeelde de bouwsom van *f.* 2700, die ze onmogelijk kon bekostigen, te hoog en zou hierom naar de disponibele gelden te werk gaan.⁵⁹⁶

1840

Aan deze nieuwe school, op de plaats der in 1840 afgebrokene gebouwd, verleende het Rijk eene subsidie van *f.* 350, de Provincie eene gelijke som, terwijl de gemeente de overige *f.* 750 te betalen had. Om deze som te vinden verkocht ze heidegronden met daarin liggende vijvers of weiers. Men meende de school met pannen te dekken, doch met het oog op het gevaarlijke dat deze gedurig door wind konden losraken en nedervallen is ze als de vorige scholen met stroo gedekt. In 1840 gebouwd is ze in Juli 1841 voltooid. Zij verkreeg eene lengte van 14, eene breedte van 6,5 meters. Na 1861 werd zij door een steenen beschot in twee helften gescheiden. Alvorens de nieuwe school in 1877 gebouwd werd, was de oude te klein geworden, waarom gedurende het winterseizoen van één jaar, (eenige jaren voor het genoemde jaar) door een' kweekeling aan eene klas leerlingen in eene der twee kamers van 't raadhuis onderricht gegeven werd.

1877

Den 15 Januari 1877 had op het raadhuis de aanbesteding eener nieuwe school met eene onderwijzerswoning plaats. Zeven personen schreven in. De hoogste som was *f.* 12.010, de laagste *f.* 9.887, waarvoor het werk gegund werd. School en schoolhuis zijn in de Straat, die van de dorpskom naar de Broekstraat voert, naast elkander opgericht en bevinden zich slechts een paar minuten gaans van de parochiekerk. De school werd 5 Februari 1878 plechtig in gebruik genomen.

Schoolhuizen of onderwijzerswoningen

Evenals de school stond vermoedelijk reeds in de Katholieken tijd, eene woning voor den geestelijke-koster-schoolmeester in de onmiddellijke nabijheid der kerk. School en schoolhuizing hebben zich, althans eeuwen, ter zuidwestzijde der kerk op het toen zeer uitgebreide kerkhof der parochie bevonden. De plaats door beide gebouwen ingenomen lag schier geheel binnen den kerkhofmuur. Een tuin of hof ten gebruike van den schoolmeester grensde ten noorden aan het huis en aan het kerkhof. Soms zal de gemeente geene of wel om de eene of andere reden niet door den meester bewoonde onderwijzerswoning hebben bezeten. Zoo

⁵⁹⁶ Correspondentie van den Gemeenteraad van 12 December 1839.

betaalde de gemeente van 1654 tot 1661 eene huishuur voor den meester. In het laatstgenoemd jaar blijkt de aanwezigheid eener schoolhuizinge; want "*eene bedde koetse in de schoole*" te maken zal wel in de woning bedoeld wezen.

Eene menigte posten in de dorpsrekening doen het vermoeden eener bouwning of vernieuwing van een schoolhuis in dat jaar ontstaan. Bij missive van 9 April 1772 wendt zich de schoolmeester Schaafsma tot de Regenten, met verzoek eene nieuwe woning en schoolhuis⁵⁹⁷ te willen bouwen, omdat het bestaande bouwvallig en dakeloos wordt of wel hem in de plaats jaarlijks *f.* 24 te betalen, wanneer hij in zijn eigen huis, waarin hij thans woont, zou blijven wonen, zonder eenige huur van het oude schoolhuis te profiteren. Doch zoo de regeerders genegen mochten zijn, hem een nieuw schoolhuis te willen bouwen dan verzoekt hij dit te plaatsen aan de noordzijde op het kerkhof nevens de schans aan de groote poort van den kerkhof, mitsdien met het front aan het dorpsplein.

Aangezien de gemeente de kosten eener nieuwe woning niet kan opbrengen om de menigvuldige zware lasten en hooge lossing wordt in de vergadering van regenten goedgevonden aan meester Schaafsma bij provisie voor drie jaren eene jaarlijksche huur van 22 gl. 4 st. te verleenen, ingegaan half Maart 1772 en eindigende half Maart 1775. Hiermede neemt de meester genoegen, met wien verder geconditionneerd is, dat het tweemaal daags luiden door regenten zal worden aanbesteed, waarvoor elk jaar den dukaat zal gegeven worden, dien hij daarvoor genoot. Dit zou tijdens deze drie jaren geschieden, waarna hij het weder zou verrichten als vroeger altijd gedaan was.

Tijdens meester Schaafsma zijn eigen huis bewoonde heeft hij het schoolhuis te zijnen bate, tot aan het gemelde accoord verhuurd. De gemeente verhuurde intusschen het schoolhuis o.a. twee jaren aan 9 gl. in het jaar, ook minder. De architect P. Willems heeft in 1774 een bestek van een nieuw schoolhuis gemaakt.

29 December 1776 werd het bouwen eener nieuwe schoolhuizing in het openbaar aanbesteed en door twee te Eersel wonende ambachtslieden voor *f.* 1175 aangenomen. Meester's verlangen om aan de andere zijde van 't Kerkhof te bouwen is niet ingewilligd; het geschiedde op de oude

⁵⁹⁷ Door beide woorden moet men alleen het huis verstaan.

standplaats in 1777. Het met den schoolmeester gesloten contract werd inmiddels met twee jaren verlengd, waarna hij het nieuwe gebouw betrok. Zijn eigen hiervoren genoemd huis lag in de Straat nabij den Schutsboom ongeveer 1/8 uur van kerk en school verwijderd.

Bij publieke verkoop op 1 April en 28 September 1777 is van den afval van het oude schoolhuis nauwelijks f. 60 ontvangen, zijnde de oude steenen plavuizen, steengruis en ijzeren ankers in de binnenmuren, fundamenteen, keuken en schouwen gebruikt. 16 Februari 1878 is de in het vorige jaar gebouwde onderwijzerswoning door het schoolhoofd met zijn gezin betrokken en het hulppostkantoor daarin verplaatst.

Schoolmeesters; de gereformeerde - tevens koster tijdens de reformatie. Ook van 1830 tot 1897.

15..

Peter Claesen komt in een oud cijnsboek als "mr." voor.

1618

Lambert Willems in een oud protocol genoemd.

16..

Jan Royaerts schijnt alhier schoolmeester en daarna te Waalre geweest te zijn. Zijn vader heette Gijsbrecht. Jan had te Bergeik eenen met cijns belasten beemd, in het Ganzenbroek gelegen, gekocht, die in 1662 is getransporteerd in welk door mij bewaard transport hij "*tegenwoordigh School Meester tot Waalre*" wordt genoemd. Hij bezat in het Eikerëind een huis en erf, vermoedelijk hetzelfde, dat later ook meester Schaafsma heeft bewoond en in 18.. afbrandde doch weder is opgebouwd. Tot het jaar 1660 heeft mr. Royaerts uit de dorpskas eenen langen tijd eene huishuur van 10 gl. 's jaars genoten.

In de dorpsrekeningen met 1654 aanvangende ontmoet men in eenige jaren enkele niet duidelijke posten aangaande een proces en geschil, naar alle waarschijnlijkheid tusschen de gemeente of gemeentenaren en den koster. De rekening over 1655 meldt van "*Codeloon tegen den Schoolmeester*". Op het laatst van 1661 was de koster een ander huis gaan bewonen, blijkens een' post luidende: "*Den tweeden Kersdag als wanneer de "custer" verhuisde Schepenen en Burgemeesters bij den anderen vergadert ten huize en herberge van Frans Driedoncx verteert 14 stuiv.*"

1662

Wouter Box komt op dit jaar de eerste maal in de dorpsrekening, in de volgende jaren steeds **Boon** voor.

1668

Willem Enten. Het vorig jaar betaalde de gemeente wegens het traktement van den schoolmeester gedane executie aan eenen deurwaarder *f.* 8 waarvan eene kwitantie verstrekt was. Enten, ook *Ente* geschreven is alhier in 1694 overleden. Zekere Nicolaas Enten woonde in 1756 te Oosterhout, Hendrik Enten was toen schoolmeester te Mierde.

1695

Huibrecht Danckers stierf hier 6 Juni 1711. Overigens geene bijzonderheden.

1711

Hermanus Dresselhuysen. Deze trad in zijn schoonvaders plaats (Danckers voornoemd) en overleed alhier 16 December 1748.

1749

Ocko Aukes Schaafsma, een Vries. Hij kwam alhier 13 Mei dezes jaars en was er 47 jaren onderwijzer. Hij muntte als zoodanig boven de meeste slecht ervarene door de Hoogm. gezonden schoolmeesters van zijnen tijd uit. In 1796 ruilde hij den post als meester met zijnen schoonzoon A. Dackaerts te Wintelre. Hij vertrok niet naar dat klein dorp maar stelde er een Substituut en bleef te Bergeik wonen. Zijne eerste vrouw stierf in 1768, zijne tweede in 1787.

1796

Antonie Danckaerts. 31 Augustus 1753 geboren bereikte hij dus den ouderdom van ongeveer 43 jaren toen hij uit Wintelre herwaarts kwam. Nadat hij 37 jaren, eerst te Wintelre en voorts te Bergeik als schoolmeester was werkzaam geweest is tusschen hem en het gemeentebestuur, onder goedkeuring van de Staten eene schikking getroffen. Daar hij niet klassikaal en volgens de inmiddels ingevoerde schoolwet van 1806 onderwijzen kon, zou hij van den post als schoolmeester afzien met behoud van *f.* 150 van het landelijk traktement, het gebruik van het grootste gedeelte der schoolhuizing met den tuin, de brandschop enz. De aan te stellen onderwijzer genoot de overige voordeelen aan den post verbonden, doch omdat ze geen genoegzaam bestaan opleverden ontving deze jaarlijks uit de dorpskas 50

gulden tot den dood zijns voorgangers wanneer hij in 't volle genot der gewone aan het meesterambt verbonden profijten trad. Danckaerts die namens de gemeente in 1817 bij het gezegde accoord gunstig behandeld werd stierf verscheidene jaren hierna.

1818

Francis Aarts. In de Broekstraat te Bergeik geboren bleef hij eenigen tijd als handelaar in menschenhaar bij de Teuten in Duitschland⁵⁹⁸ en hierna als koopman of venter in manufacturen in Zuidholland op het eiland Overfakkée. Hierna hield hij bijschool in eene kamer van het huis zijns vaders in de Broekstraat tot hij in 1818 den openbaren schooldienst 5 Februari op het Hof aanvaardde. F. Aarts bezat onderwijzersrang naar de wet van 1806. Andere sollicitanten hadden zich bij de oproeping tot den post van schoolonderwijzer niet opgedaan. Aarts was van eene meer dan middelmatige gestalte en de eerste R.C. openbare onderwijzer op het Hof na de reformatie. In 1855 deed hij ten behoeve zijns zoons van den onderwijzerspost afstand en overleed 12 Januari 1863 in 't schoolhuis.

1855

Stephanus Willebrordus Aarts. Deze is de tweede zoon van den vorigen onderwijzer en bij verzoek, mitsdien zonder vergelijkend examen benoemd. Stephanus W. met 1 Juli afgetreden in 1898, ontving als Hoofdonderwijzer zijn pensioen, terwijl hij voortdurend het ambt van Brievingaarder bekleedt. Een zijner zoons, toen onderwijzer te Donk gemeente Beek c.a. werd zijn' opvolger.

1898

Francis C. Aarts is ook zonder vergelijkend examen, 16 Mei 1898, uit vier sollicitanten tot Hoofd der school benoemd en aanvaardde in het begin van Juli deze nieuwe betrekking.

Onderwijzers of hulponderwijzers

Aan de Hoofdschool of de school op 't Hof is in 1861 een onderwijzer en in 1891 een tweede toegevoegd. Door het schoolgaan der meisjes bij de Ursulinen worden ingevolge de huidige wet op het onderwijs minstens nog twee hulponderwijzers in de Hoofdschool bespaard. In de laatste

⁵⁹⁸ Blz. 470.

jaren gingen uit afgelegen gehuchten van Bergeik, somtijds enkele jongens en meisjes naar Belgische grensdorpen ter school.⁵⁹⁹ (1).

Onderwijs, scholen en schoolmeesters te Weebosch

Waarschijnlijk heeft de hier voor de reformatie zich bevindende rector tevens in eenigen deele onderwijs aan de jeugd gegeven. Behalve het onderricht in lezen, schrijven of wat dies meer zij, door eenen of anderen meer bekwamen inwoner verstrekt, bestond hier weinig gelegenheid om deze kundigheden te verkrijgen, dan naar het Hof, Luiksgestel of elders ter school te gaan. Op het laatst der 18^e eeuw was men ernstig bedacht om te Weebosch, met eenige kleinere gehuchtjes $\frac{1}{4}$ der bevolking van Bergeik uitmakende, eene school te bekomen, hetgeen in het begin der 19e eeuw is gelukt.⁶⁰⁰

1800

Bij decreet van het vertegenwoordigd Ligchaam des Bataafschen Volks van 17 Juni 1800 is een traktement van 100 gulden uit 's Lands Kas toegestaan om eenen Schoolmeester aan te stellen, waarna de éénige sollicitant, na voorafgaande advertentiën in de Bossche courant voor een jaar benoemd is geworden. Het volgend jaar vroeg het gemeentebestuur verlenging tot de betaling der f. 100, immers zoo lang betaling aan andere schoolmeesters van 's Lands wege gedaan werd. Dit werd toegestaan. Sedert 1800 half Januari is in eene kamer van een en ander huis te Weebosch door den aangestelden meester schoolonderwijs gegeven tot 1805, hebbende de gemeente, tot gebruik van den meester gedurende deze vijf jaren, een huis met tuin enz. gehuurd. In dit jaar kocht ze een huis met bijgelegen tuin op het Hoogëind, niet ver van de gewezen kapel en rectorswoning. De meester betrok dit huis, waarvan eene kamer tot school werd ingericht.⁶⁰¹

1 October 1808 besloot de gemeente aan den meester voor brandstoffen in de school 20 gl. 's jaars toe te leggen, verschijnende het eerste jaar half April 1809. Zulks duurde tot na de invoering der Nieuwe wet op het onderwijs van 1857 in 18.., sinds wanneer de gemeente de brandstoffen zelve levert. Omdat het gezegde schoollokaal te klein en zonder

⁵⁹⁹ Zie ook Verslagen der gedeputeerde Staten der provincie.

⁶⁰⁰ Zie o. a. Notulen der Dingbank van 1795.

⁶⁰¹ Dorpsrekeningen 1800 - 1807 en notulen omtrent dezen tijd.

genoegzaam licht was wilde men het reeds in 1827 vergrooten zoodat er door den gemeenteraad meermalen deliberatiën over gehouden zijn. Wegens de tijdsomstandigheden verliepen nog eenige jaren alvorens desaan gaande verbetering kwam.

1831

Er is in 1831 eene geheel nieuwe school vóór of zuidwaarts de onderwijzerswoning gebouwd. Huis en school staan met eenen gevel naar de straat gekeerd. De school was publiek door J. Bussing op het Loo voor *f.* 694 in 1830 aangenomen; doch de gemeente heeft als suspctie of twijfelachtigheden daarbij nog een en ander bekostigd. Het verlaten schoolvertrek, weder tot kamer geschikt, is als vóór 1805, aan dat huis verëenigd gebleven en aan 's meesters gezin afgestaan. Op het schoolhuis, vroeger eene boerenwoning kleefde een cijns, welke in de laatste jaren met 88 1/2 cents per jaar vergolden werd. Deze cijns is in 1839 met *f.* 17.,70 gelost.

1875

Ten jare 1875 is eene nieuwe onderwijzerswoning op de plaats der oude, versleten, afgebroken gebouwd. Aan dit werk was 3 Mei begonnen. Dit nieuw huis is geschikter en meer dan het vorig burgerlijk ingericht. Later geschieden hieraan nog meermalen, ook in 1899 eenige verbeteringen.

Lijst der schoolmeesters of Hoofden

1800

Peter Hoevenaars. Op het gehucht de Lind, niet ver van de dorpskom gelegen, geboren, noemde men dezen eersten meester op de Weebosch in de wandeling veelal "*Piet van de Lind*". Tamelijk ervaren in het zuiveren en verder behandelen van klokken hield hij zich, ook nadat hij schoolmeester geworden was, daarmede soms onledig. Hij verbeterde mitsdien en tevens zijn karig inkomen. Van het dorpshorlogie of uurwerk op de groote kerk droeg hem het gemeentebestuur, volgens accoord van 6 februari 1799 het onderhoud à *f.* 7,50 per jaar op. Hij heeft deze taak 20 jaar volbracht en de betaling daarvoor tot 1819 ontvangen.

In Juli 1825 bedankte hij voor het ambt van onderwijzer in het vertrouwen dat hem van 's Lands wege een deel van 't traktement zal toegekend worden. De overëenkomst met hem getroffen vindt men in de dorpsbesluiten van 10 Augustus 1825. Het gehouden vergelijkend

examen, ter secretarie van het raadhuis, op 30 November is 9 en 13 December van dat jaar behandeld.

1826

Jan Francis Willems. Hij maakte 30 Januari een begin met onderwijs. Aan zijnen voorzaat die nu aftrad moest hij, zoolang deze leefde, eene uitkeering doen van honderd gulden 's jaars; terwijl de gemeente gedurende dien tijd, aan Willems elk jaar *f.* 30 tegemoetkoming zoude verstrekken. Zijn vader was schoolmeester te Hoogeloon.

Willems in 1866 gepensionneerd, nam hierna zijne woning nabij de kerk op het Loo alwaar hij 30 November 1874 ten huize van eene zijner gehuwde dochters in 81 jarigen ouderdom is overleden. Zijn pensioen, naar het gezamenlijke inkomen van *f.* 300 's jaars berekend, werd bij Koninklijk besluit van 1 September op *f.* 200 gesteld. Voor en na zijn aftreden werd de school een geruimen tijd door een' zijner zonen waargenomen, die later ambtenaar der Belastingen werd. Ook bij volgende vacatures op de Weebosch nam een (hulp)onderwijzer den schooldienst waar.

Als hoofd der school hebben achterevolgens gefungeerd:

1866

R.A. Raijmann. Gepensionneerd zijnde werd hij klerk bij het kadaster, waarbij hij, ook met pensioen, te Roermonde in 1899 heeft afgezien.

1880

A.C. Fick is 20 October dezes jaars uit zeven sollicitanten benoemd. Hij vertrok 1 October 1883 als hoofd der school naar Moergestel.

1884

Jaspers, in October dezes jaars benoemd vertrok in 1891 als hoofd der school naar Soerendonk.

1891

A.B. Hackfoordt werd in 1899 hoofd der school te Leende.

1899

G. van Lieshout, was onderwijzer in de hoofdschool op het Hof. Aangezien ingevolge de tegenwoordige zeer kostelijke schoolwet, ook op dit gehucht een hulponderwijzer gevorderd wordt, dewijl soms het getal

leerlingen door enkele overtroffen wordt, deed het gemeentebestuur eene oproeping voor een' onderwijzer alhier. Uit de vier sollicitanten (twee protestantsche en twee katholieke) benoemde het 5 Augustus 1899, met algemeene stemmen om met 1 September e.k. in dienst te treden **A.H.F. Callon** te Aardenburg (Zeeland).

Sinds onheugelijken en allerwaarschijnlijkst van zeer ouden tijd gaan de kinderen van het gehucht het Loo, om onderricht te genieten ter school op het Hof, bij uitzondering naar Weebosch, nadat aldaar sinds 1800 eene school is tot stand gebracht. Nimmer bestond op het Loo eene openbare school of bijschool, noch heeft er iemand geregeld schoolonderwijs gegeven.

Van de in het begin der 19^e eeuw kortelings bestaan hebbende bijschool maakten ook leerlingen van het Loo gebruik, welk gehucht op niet minder dan een half uur van het dorp verwijderd ligt. Gaarne had men evenwel op het Loo, voornamelijk sedert dit eene afzonderlijke parochie is geworden en de welvaart toenam, eene afzonderlijke school zien verrijzen. Na daartoe gedurig eenige pogingen te hebben aangewend is Zondag 14 Februari 1875 (Vastenavond) aan de kerk dier parochie gepubliceerd, dat den ingezetenen van Loo, Broekstraat tot de scheiding der parochie en op den Lagen Berkt in de huizen eene lijst zoude worden aangeboden, met verlangen daarop de som te vermelden tot bijdrage eener op te richten school en onderwijzerswoning of hoeveel ieder aan arbeid enz. hieraan wilde toebrengen. Dit leidde tot geen uitkomst, evenmin als de latere pogingen, hoofdzakelijk in 1898 en '99 aangewend ter bekoming of stichting eener school op het Loo.

Bijscholen of scholen van bijzondere aard en strekking in de gemeente.

Men vindt van dergelijke scholen geene vermelding dan op het jaar 1698 bij eene klacht van "*Paapsche stoutigheden*", door het classis van Peel- en Kempenland, dat het bestaan eener Paapsche bijschool te Bergeik almede eene ergernis is. Hoe hatelijk ook het onderwijs door de gereformeerde schoolmeesters te dien tijd is geweest, mochten, zooals bekend is, geen katholieke scholen aangetroffen worden.

Door een' ervaren persoon, "de Fransche meester" genoemd, is in het begin der 19^e eeuw, eenige jaren op het Hof, vooral les in de Fransche taal aan burgerkinderen gegeven. De in 1799 verlaten schuurkerk diende gedeeltelijk hiertoe als school. Kortstondig zal het verblijf van dien

onderwijzer geweest zijn, doch later kwam een ander vreemdeling, om er deze taal te onderwijzen hetgeen ook slechts voor eenen niet langen tijd heeft plaats gehad. Op 12 van zomermaand 1809 werden namens de gemeente de banken in de Fransche school publiek besteed en voor *f.* 32 aangenomen. De overige kosten als het schoolgeld droegen de ouders der leerlingen.

Hoofdstuk LXX

Het klooster der Ursulinen. Oppericht in 1880

Na het overlijden van dr. G.M. Raupp kocht in 1859 het R.C. kerkbestuur van het Hof de sterke, aanzienlijke huizing tegenover het raadhuis, sedert lang "*de Keizer*" geheeten, met bijgelegen aanhoorige gronden voor de som van *f.* 5000. Deze aankoop geschiedde met het doel, daarin tot heil van de bewoners der gemeente en omliggende plaatsen een instituut van vrouwelijke kloosterlingen te kunnen vestigen. Er verliep echter een geruime tijd alvorens men hiertoe geslaagd was.

In 1875 was ter bereiking van dit doel met de Overste der Franciscanessen te Gemert onderhandeld, die 27 Juli van dat jaar, door twee jeugdige nonnen uit haar convent vergezeld, de gezegde gebouwen in oogenschouw had genomen. Ook de deken van het dekanaat bevond zich bij die inspectie. Reeds 1 Augustus kwam een bevoegde timmerman uit Gemert om een en ander op te meten en was besloten het huis tot kloosterlingen instituut en een ander aangrenzend gebouw tot eene school in te richten. Religeusen uit het genoemde gesticht zouden zich in het aanstaande voorjaar dan te Bergeik vestigen. Met dit denkbeeld werden te Gemert deuren, vensters en andere voorwerpen aan het te maken klooster te Bergeik benodigd, herwaarts gevoerd, waar ze verkocht werden, dewijl van de kloosteroprichting alhier, door het instituut te Gemert, na rijp overleg werd afgezien.

Het kerkbestuur van 't Hof trad ook met de Franciscanessen te Oirschot en almede met nog twee andere gestichten dier kloosterorde, elders gevestigd, om dezelfde reden, doch vruchteloos in onderhandeling. Hun grootste bezwaar was, hier geen voldoende bestaan te zullen vinden. Ware eenigen tijd na den aankoop dezer gebouwen reeds een klooster daargesteld, dan had zich daarin de verdienstelijke, nederige, milddadige, vroomme, bekwame oud-pastoor van Riethoven (te Westerhoven 5 Januari 1875 overleden) als rector willen vestigen.

Alvorens het jaar 1879 eindigde kon men zich verblijden, dat spoedig een klooster met eene school voor meisjes, waaraan behoefte bestond zoude worden oppericht. De Eerwaarde heeren Somers, Van Den Einde en Van Asten, achterëenvolgens pastoor der parochie en andere belangstellende personen hadden tot deze daarstelling tot heden geijverd zonder te slagen. Zondag 15 Februari 1880 maakte laatstgenoemde

herder van den kansel bekend, dat na langdurige pogingen ter verkrijging van een klooster en religieusen, deze belangrijke en nuttige zaak haar beslag zoude bekomen. Nadat hij in vier gestichten beproefd had religieusen uit hun orde te bekomen was hem dit eindelijk bij de Ursulinen te Maasseik gelukt.

Tot de oprichting waren echter *f.* 2000 benoodigd. De pastoor-deken had reeds *f.* 1000 toegezegd. De parochie-pastoor zoude den volgenden dag met eene collecte aanvangen. Deze geschiedde, doch de inschrijvingslijst bevatte meer dan 1000 gulden. Den volgenden dag werd in "de Straat" de collecte voortgezet. In April deed de pastoor van het Loo eene collecte aldaar tot hetzelfde doel.

Uit het Ursulinen-klooster te Maaseik werden nu eene Overste en vier andere religieusen naar Bergeik gezonden. Deze kwamen alhier 7 Mei 1880 aan en betrokken het genoemde aangekochte huis. 9 Juni 1880 is de school voor de dorpsmeisjes geopend. Zij kwamen uit alle oorden der gemeente, behalve van Weebosch en eenige andere afgelegene gehuchten, later sommige ook uit Westerhoven en Luiksgestel. Met het pensionnaat werd almede om dezen tijd een aanvang genomen.

In Mei 1881 werd eene congregatie voor jonge dochters en ongetrouwde vrouwen opgericht. Deze vergadering bestond aanvankelijk slechts uit zeven personen, doch telde er in Augustus van dat jaar reeds zeventig. Zij werd des Zondags namiddag in een der vertrekken van het klooster gehouden tot 189..., toen zij naar de parochiekerk verplaatst is. Sedert bestaat ze zoowel voor getrouwde als ongetrouwde vrouwen en is geheel ingericht als de Heilige Familie der mannen die in 1895 tot stand kwam en thans leden telt. Gewoonlijk wordt beider bijeenkomst der Familiën om den anderen Zondag met eene predikatie gehouden.

Er stierf in 1884 eene pensionnaire in het klooster en werd op het kerkhof der parochie begraven. 26 Januari 1885 overleed de eerste religieuse van het gesticht. Men bekwam middelerwijl vergunning een kerkhof aan te leggen, waarop zij ter aarde is besteld. Deze omtuinde, nette begraafplaats bevindt zich aan de grens der kloostergronden.

In 't begin van 1886 is het broederschap der H. Kindsheid opgericht, dat spoedig 280 inschrijvingen of deelhebbers verwierf en vervolgens in aantal zeer is toegenomen. Het is de eerste maal 22 Juni van dat jaar plechtig gevierd. Tot hiertoe is de processie, die hierbij uittrekt, de

statigste en prachtigste uit den omtrek en lokt vele vreemdelingen. 11 December 1889 overleed de eerste Overste (steeds Reverende Mère genoemd) en werd op 't klooster-kerkhof begraven. Zij wordt door de Onder-overste (of assistent-overste) der Ursulinen te Maaseik vervangen.

November 1890 is eene normaalschool bij het klooster opgericht. 4 November vertrok eene leekenzuster uit het klooster naar Indië voor de missie en in November 1892 volgde haar eene tweede. In datzelfde jaar vertrok eene uitstekende onderwijzeres naar 't klooster der arme Clarissen te Brussel. Ten jare 1895 is het gesticht aangesloten bij de Ursulinen te Tildonck en tevens als moederhuis erkend.

Voorts behoort, vooral wegens de gebouwen vermeld te worden: In 1883 is een gebouw als pensionnaat daargesteld, dat voor *f.* 10290 is aangenomen. Het staat ter plaatse, alwaar de zoogenaamde "brouwerij" zich bevond: doch na 1815 als brandschuur verstrekte. In 1893 is een stal, schuur, remise en andere gebouwen of vertrekken voor *f.* 3000 daargesteld. Er werd in 1894 eene plantage aangelegd, nadat de oppervlakte door wegvoeren van zand verlaagd is. Ook maakte men eenen heuvel in den vorm van een' calvarieberg met een beeld van de H. Maagd.

Aan de kloosterlingen is in 1897 toegelaten een gasthuis te mogen bedienen en oude vrouwen op te nemen, als het getal religieusen het toelaat. Een vleugel van 24 m. lang, ten behoeve der religieusen en pensionnaires *f.* 18000 kostende, werd ditzelfde jaar gebouwd. In 1899 is de vleugel van het pensionnaat verlengd tot spreekkamers tot behoef der vreemdelingen. De bovenverdieping is uitsluitend kapel; tot hiertoe bestond er eene in een zij- of achtergebouw van het externaat of dagschool, doch te klein.

Het meermalen genoemde, sterk gebouwde huis "*de Keizer*" in 1899 geruimd, werd in twee partijen openbaar als afbraak verkocht. Deze was ruim *f.* 1000 waard en kwam ten voordeele van den aannemer, dewijl hij onder de aangenomen som begrepen was. Tegenwoordig telt het gesticht een twintigtal religieusen, waaronder vijf onderwijzeressen, die ingevolge de thans bestaande wet als bijzondere school ook bezoldigd worden sinds 1890. De kostschool bestaat thans uit 35 pensionnaires.

Index Familienamen

Index familienamen

A

- A van der, Mari 172
A van der, Wouter 172
A van der, Wouter Thijs 172
Aarts J. burgem. 435
Aarts Bernardus 188, 540
Aarts F. 26, 221, 228, 401
Aarts Francis 695
Aarts G. 22, 75, 228, 291
Aarts G. en B. 189
Aarts G. wed. 641
Aarts God. 400
Aarts Godefridus Antonius 462
Aarts H. 22
Aarts Henricus Franciscus 461
Aarts Johanna 465
Aarts Josephus 178
Aarts P.J. 114, 185
Aarts P.J. burgem. 51
Aarts Stephanus Willebrordus 403, 695
Abraham, pater 55
Abt van St. Jacob, Luik & zn. Isaäk 439, 445, 447
Acker van der, M. 265
Adam 555
Adams Evert 341
Adriaens Simon 173, 269
Adriaensen de Jonge 458
Adrichem van, H.A. 579
Aerts Cuycken, Willem 174
Aerts Goyaert 188
Aerts Jac. pastoor 609
Aertsen Cornelius 625
Aertsen T.J. 173
Aertvogel 322
Aggere de, (Van Dijk) Daniël
Agroicola 10
Albertus en Isabella, aartshertogen 137, 139, 239
Aleidis juffr. 438
Alida van Bergeijk 160
Allard, pr. 615
Alphen van, A. 542, 544, 590
Alphen van, vicarius 528, 539, 546
Alva 60
Ameroyen de, 296
Andries Jan, mr. 598
Andries Adam 598
Andries Jan Adriaen 347
Andriessen Joannes 598
Anker van den, Hieronymus 601
Anker van den, deservitor 560
Anker van den, 602
Anthonis, hertog 241
Antonio d'Avalos de, Cigonia 314
Antonius Peter 641
Arbesser Jos. 418
Aremberg van, graaf 313
Ariaens Jan 120
Arias Lijksen Jan 575
Arnoldus 354
Arnoldus hertog 136
Asten van, 701
Asten van, Antonius Wilhelmus 637
August dr. 435

B

- Baars Jan Gerrit 347
Baars 38
Baars Jan Jansen 348
Baars Willem 324, 347
Back Ant. 238
Back Bartholomeus 318
Back Dominus Joannes 444
Back Gijsbrecht

Back H. 76
 Back Henricus 444
 Back Hubertus 511
 Back Jan 173
 Back Peter 119, 444
 Back Rudolphus 444
 Bacx Antonie Hendrick 319
 Bacx fam. 443
 Baers Bartholomeus 617
 Baers Bartholomeus mr.kapelaan 513
 Baerselms Daniël 190
 Bagani Judith Mathei 420, 425
 Baggelaar, generaal 410
 Bak Huibrecht 120
 Bak Jan 120, 598
 Baken Ph. 403
 Bakker Cornelis 437
 Balen van 599
 Balen van, Peter pastoor 186, 601
 Balenus 560, 609
 Balenus Petrus 599, 625
 Balenus pastoor-deken 525, 617
 Bardoul Jo. 625
 Bark Hendrik 173
 Bartels 448
 Barthelmeüs Peter 120
 Bartholomeus Mattheus 347
 Bartholomeüs Arnoidus 455
 Bartholomeüs Adriana weduwe Pieter 130
 Bauwens M., bisschop 598
 Bax 448
 Bax Marcellis 151
 Bax Paulus 151
 Becker de, Jan 173
 Becx 614
 Becx Henricus Mattheus 619
 Beeck van, Beli 172
 Beeck van, Jan 172
 Beeck van, Meusen 172
 Beek van, Engelbertus 438
 Bercheyck van, Henricken 319, 320
 Berchmans Adriaan 567
 Berchmans Adriaen Peter 186
 Berchmans Adrianus 463
 Berchmans Anthonis Peter 347
 Berchmans Antonis 174, 186
 Berchmans Cornelis & Jan & Wouter 476
 Berchmans D. 347
 Berchmans Dirck 174
 Berchmans Francis & Hendrik 476
 Berchmans G. 206^a, 336,
 Berchmans Gerard 178, 268
 Berchmans God. 152
 Berchmans Godevaert 178
 Berchmans Govert 475
 Berchmans Goyaert 186
 Berchmans Hendrick 349
 Berchmans Hendrik 348, 567
 Berchmans Hendrik Willem 186
 Berchmans Henrica
 Berchmans Jacob 173, 268
 Berchmans Jan 272
 Berchmans Jan Peter 273
 Berchmans Peeter 503
 Berchmans Peter 174
 Berchmans Rector 272
 Berchmans S. 173
 Berchmans W. 174
 Berchmans Willem 173, 348
 Berckel Van, Heylwick 162
 Berct van, Jan 61
 Berg van de, Jac. 569
 Berg van den, Cornelis 221
 Berg van den, J. 377
 Berg van den, Jan 299

Berg van de, Johanna 569
 Berg van den, Johannes 212
 Berg van den, W. 256
 Bergaine van, Hendrick 152, 332
 Bergeik van, Arnoldus 439
 Bergeik van, Elisabeth 160
 Bergeik van, Simon 439
 Bergeik van, Simon & Arnold 454
 Bergelen van, Joh. 456
 Bergh-eijck de, Bartholomeus 454
 Berghe van den, Joannes 514
 Berghege Evert Jan 658
 Bergmans Hendrik Peter 187
 Bergmans Jan 678
 Bergmans Peter 563
 Bergmans Catharina 577
 Bergmans Godefridus 186
 Bernaerts Jan 458
 Berthouts 511
 Besemer W. 116
 Beverwijk van, 181, 182
 Beverwijk van, J. secretaris 180,
 204, 272, 683
 Beverwijk van, Jan 175, 674
 Beverwijk van, Johannes 180
 Beverwijk van, 206°
 Bichelaar v.d. J. 26
 Biggelaar van den, Ant. 641
 Bijlaart den, heer 556
 Bijnen B. 280
 Bijnen Maria 81
 Bijnens Arnold Joseph 614
 Blioul du, Laurens 625
 Blomhoff M. 660
 Blomhoff Meijer 659
 Blox Arnoldus 678
 Blox Jan 58
 Boelaers Laurentius 617
 Boelaerts Laurentius 618
 Boelars 620
 Boer de, O.M. 658
 Boijfas Hendrik 107
 Bokhoven van, 559
 Bommel van, Dionijs 32
 Bommel van, Joost 191
 Bommel van, Jos. 373
 Bommel van, Joseph 188, 189
 Boon 694
 Boonen Jan 400
 Boreel, generaal 414
 Borgiers Jacob 109
 Born van den E. 534
 Bornbergen J. 408
 Bornbergen Leonardus 442
 Bornbergen P. 402
 Bornbergen van, 130
 Bornbergen van, Anna 187
 Bornbergen van, L. 454
 Bornbergen van M. 119
 Bornbergen van M.L. 129, 131
 Bornbergen van, Marcus 129, 130,
 352
 Borremans Andreas 454
 Borrenbergen A. 530, 535
 Borrenbergs J. 572
 Borrenbergs Jan 563
 Bots 576
 Bots A. 580
 Bots Albertus 555
 Bots Aloysius 75, 185
 Bots Aloysius & Maria 555
 Bots Francisca 555
 Bots God. 555
 Bots L. 256
 Bouckere de, kolonel 314
 Bourgondië van, Philips 76
 Box Christiaan 406
 Box Wouter 694

Boxmeer van, H. 641
Boxtel van, heer 584
Braakhuijsen 448
Braakhuijsen Wouter Everts 574
Braakhuijsen Maria 377
Braakhuijsen J. 589
Braakhuijsen wed. 576
Braakhuisen W. 576, 580
Braakhuysen Wouter 575
Braakhuysen Evert Jan 347
Braakhuysen J. 593
Braakhuysen Wouter, wed. 577
Braeckhuijsen Simon 460
Braken van de 119
Brand van den, Michiel 221
Brocqueville de, Baron 131, 283
Broeethoven van, familie
Broeethoven van, Gerard 158
Broeethoven van, Hendrik 158, 164
Broeethoven van, Jan Baptist
157, 158, 159, 164
Broeethoven van, Johan 157
Broeck van den, Willem 268
Broek van den, M. 369
Bronsgest F. 638
Bronsgest Joannes Martinus
Theodorus 637
Brouhoven de, Catharine
Fernandiae 158
Brouhoven van, geslacht 150, 157
Brouckhoven [van], Rogier 156,
158
Bruessel van, Jan 128
Brouck van den, G. 188
Bruggen van der (genaamd Van
Eijck), Laurentius 134, 499
Bruijners 448
Bruijnincx Peter 454
Bruijns Adriaen 348

Bruijsten Jacobus 619
Bruijsten P.J. 620
Bruinincx 596
Bruinincx Anthonis pastoor 597,
598
Bruinincx Antonius 625
Bruins 448
Brussel van, L. 457
Brussel van, Lambert 439, 443
Brussel van, Laur. 443
Brussel van, Laurentius mr. 599
Brussel van, Wouter 443, 599
Bruyns Adriaan 174
Bunnens Mathijs 450
Bussing J. 697
Bussing Jacobus 154, 413
Bussing Joannes Franciscus 462
Bussing Leonard 414

C

Calis Ar. 564
Calis N. 561
Calis Nicolaes & Maria 563
Callon A.H.F. 699
Cannaerts 455
Cantelbeek H. 519
Carolus IX, Franse koning 103
Casper 419
Casper, zn van dr. Raupp 420
Ceelen van der, Martinus 397
Cesar 59
Chopin 437
Christiaansen Aleida 439
Christiaansen Godefridus 439
Christiani G.L. 677
Christina Judith 422
Cigonia 315, 316
Cippens Adrianus Henricus 615
Claes Willem 173

Claesen Peter 693
Claessens Joannes Henricus 618
Classis 665
Clercq de, Jacobus 147, 683
Clessens 620
Cloots Jan Aert 348
Clovis 104
Coemen Gosmijn 173
Coenen (Counen), jonker 117
Colen Antonius 599, 625
Colen A.F. 618
Colen Egidius, Franciscus 607
Colibrant R. abt 324, 325
Colon Allegonda 669
Collon Jan 204, 360, 361
Coovels Pieter 174
Coppen Aert Marten 173
Coppens 441
Coppens Adrianus Henricus 619
Coppens C. 391
Coppens heer 587
Coppens, kapelaan 464
Coppens, pastoor 615
Cornelia D.J. 361
Cornelis E.W. 378
Cornelis Jacob 173
Cornouts Wed. Jan 347
Corstiaens 448
Corteniers Caspar 117
Courkens G. 268
Court de la, Jonkhr. 93, 293
Covelliers F. 591
Covels 448
Covels Joannes 459
Covels P. 359
Covels Peter 520
Cox Hendrikus 439
Cox L. 179
Creemers Ch. rector 475

Cremers, Herman 131
Crom de, Frans Jan 347
Crommelin W. 534
Cronendael Hendrik 158
Cruijpe De 170
Cuijcen Evert Willem 347
Cuijcken W. 336
Cuijcken Willem 333, 335, 605
Cuijken Willem Aerts 603
Cuijlen 620
Cuijlen van, 606
Cuijlen Joannes 605, 617
Cuijlen Nicolaas 605
Cuijpers 620
Cuijpers Antonius 617
Cuijpers Fr. 310
Cuijpers P. 157
Cuijste Antonius 615
Cuipers Antonius, pastoor 606
Cuppens A. 670
Cups Heijlken, Eelken 172
Custers Jan 563
Cuvier 219, 220
Cuycken 339
Cuyken Francis 174
Cuycken Willem (Weebosch) 174
Cuylen Anna Henrica 450
Cuylen Nicolaus 450
Cuypers P. 95, 166
Cuypers Prosper 97, 312

D

D.V. 389
D'Harvant J. Fr. 43
Daams Antonius 464
Daems Joannes 598
Dam van, Samuël Pierre Jean
Charles 160
Damen Dirk 400

Danck G. 534
 Danckaers Adrianus 603
 Danckaerts A. 694
 Danckers Huibrecht 694
 Dankaarts A. 534, 535
 Dankaarts F. 535
 Dankaarts J. 535
 Dankaers Adrianus 605
 Daris 23, 500
 Daris Cornelis 220, 348
 Daris Frans 347
 Daris Jan 386
 Das P. 404
 Das Peter 407
 David 228
 Davids familie 294
 Deelen 613, 614
 Deelen pastoor 22, 370, 380, 546,
 579, 611, 615
 Deelen Thomas 578
 Deelen Thomas August 380, 463,
 588, 609, 610, 612
 Deelen Wilhelmina 609
 Deenen 448
 Deenen Arnoldus 132, 133
 Deijnde van, 604
 Dekker, kapitein 264
 Dekkers A. 130
 Dekkers J.M. 534
 Dekkers Marten 130
 Dekkers Mr. 538
 Dekkers N. 534
 Delen Guiliëlms 457
 Delft van, Josepha 162
 Delis Elias 172
 Dennetières, Marie Fr. 158
 Deppen J. Ph. 640
 Desens Bartel 349
 Dhane Johannes, Cristoffel
 Willem 182
 Dielis Goijert Antonie 174
 Dielis Antonie 174
 Dielis Jan 464
 Dielkens P. 548
 Dieltjens schrijnwerker 429
 Diepenbeek van, G. 370
 Dijkmans Guiliëlms 456
 Dijk van, H.W.C. 638
 Dijks hr. 563
 Dillen 677
 Dillen B. 402
 Dingen van den, Jozef 593
 Diocletianus, keizer 219
 Dirx B. 174
 Doern van, H. pastoor 459
 Dolleman M. 534
 Dominus 39
 Don Lodewijk 315
 Donckers Gerard 450
 Dongelbergen van, baron 119
 Donkers Jan 45
 Donquers sr. 450
 Dooren van, P. 427
 Dooren van, Th. 275
 Dresselhuysen Hermanus 694
 Dridoncx 448
 Dridoncx Frans 174, 203, 335, 449,
 689, 693
 Driedoncx Anthonie 449
 Driemans P. 268
 Driessen Rummen 349
 Drossaart den, 306
 Drunen van, Susanna 655
 Du Bois, rentmeester 317
 Dubbelden den, Henricus 632, 639,
 630
 Duchateau M.C. 437
 Duchateau Emile dr. 437

Duchesne, abt 326
Dullaart J. 180
Dullaart secretaris 348
Dungen van den, Anna 357
Dungen van den, Jozef 117, 121,
377, 415, 473
Dungen van den, P. 400
Duren van, Nicolaas Willem 160

E

Ecrevisse heer 475
Eelen van, Geertruid 650
Eelen van, Herman 650
Eerp van, Arnolda 162
Eersel, pastoor 525
Eicke van, Thomas 236
Eijck van, 499
Eijck van, Henricus 116
Eijcke van, Petrus 45
Eijcke de, Wilhelmus 438
Eijk, van Eik 4
Eijk van, Jan 152
Eijke van, Petrus 106, 438
Eijkelberghe van, Gerard 107
Eijken van en Millen Godfried 163
Eikelberg van, Geeraard 106, 511
Eikelberg van, Hendrik de Boyfas
511
Einde van de, Th. 603
Einde van den, 701
Einde van den, Franciscus Ant. 637
Einde van den, Theodorus
Ludovicus 637
Eindhoven van, Th. 604
Elsen van der, hr. 373, 429, 460
Emkens Adriaen Aert 31
Emmens /Emmen, Aart (Jan) 31
Empel van, Arnt 306
Enckevoirt, kardinaal 440

Engelbertus, aartsdiaken 45
Ente E. 534
Enten Hendrik 694
Enten Nicolaas 694
Enten Willem 694
Ermen Dirk 166
Ermen Francis 154, 400
Ermen Peter 155
Ermen Wouter 187
Erp van, Nicolaas Jos 638
Erven van, Walts. 486
Es van Joan 149
Esch van, 448
Esch van, Annette 434
Esch van, Arnoldus, dominus 445
Esch van, D. 173, 174, 268, 270,
330
Esch van, Dirck 563
Esch van, Dirick mr. 29, 445
Esch van, fam. 444
Esch van, Johan 444
Esch van, president 333
Essen van, E. 417
Everarts Isaäc 269
Everts Jan 174
Exel van, 244
Eyck de Bruxelles 161
Eyck tot Zuilichem 162, 163, 508
Eyck van, Floris 163
Eyck van, G. 296, 297
Eyck van, Goert 297
Eyck van, Jan Jacob 152
Eyck van, Luycas 162
Eyck van, Rodolf 162
Eynde van den, Dirck 603

F

Fick A.C. 698
Fischer 356

Fleerakkers A. 79, 112, 117, 124,
155, 178, 291, 415, 435, 616, 635
Fleerakkers Antonius 227
Fleerakkers Arnoldus 185
Fleerakkers F. en A. 228
Fleerakkers Fr. 227
Fleerakkers Joannes Franciscus 641
Fleerakkers P.A. 555
Fleerakkers Peter Franciscus 185
Flodorp Catharina 653
Florimond, graaf 159
Foncker 313
Foppens 441
Fourmont Helena 156
Francisca Josepha 423
Franck 324
Frank Willem 323, 324
Frank 46
Franken 28
Fransen Lambrecht 173
Franssen C. 559
Franszen Mathijs 318
Fritsen, klokkengieter 681
Fritsen 643, 682

G

Galen van, 657
Galen van, A. 69, 535, 669, 677
Galen van, A. weduwe 183
Galen van, Antonie 177, 182, 187
Galen van, Antonie Lz. 187
Galen van, Bernard 333
Galen van, L. 390, 403, 682
Galen van, Leendert 187, 224
Galen van, L.H. 74
Galen van, notaris 289
Galen van, P. 22, 148, 259
Galen van, P.C.J. 185, 187

Geboers Jan 44
Geeraert, abt van Averbode 118
Geeraerts H. 174
Geeraerts Jan 535
Geerkens Hendrik 172
Geertringen Hendrik 236
Geest de, David 56, 242, 396, 429
Geeven Jan 175
Geijssen G. 49
Geijssen Jan 385
Gelder van, Karel, hertog 306
Gelis J. 617
Gelre van, Mechteld 163
Gemert van, Jan 107
Georges van Oostenrijk 267
Geraerts Hendrik 173
Gerits Adriaan 172
Gerits G. 336
Gerits Hendrik 172
Gerrards wed. Peter 347
Gerritsen Piet 652
Gerwen van, J. 93, 256, 670
Gestel van, C. 441
Gestel van, Fr. 625
Geuëns Maria Catharina 465
Geujen Maria Cath. 426
Geujens Maria Catharina 420
Geujen Peter 425
Geven 620
Geven Henricus 619
Geven Jan 372
Gheest de, David 242
Gheijn van den, Jan 682
Ghemert van, Jan, ridder 596
Ghemert van, Joannes 511
Gielen Gruis, Nijs 187
Gijsbrecht 693
Gijsbrecht Willem 596
Gijseghem, baron van 301

Gils van, A. 614
Gils van, Ant. 615
Glabbeek van, F. 671
Glabbeek van, Fr. 670
Glabbeek van, Hendrik 67
Glabbeek van, Jan 627
Glabbeek van, N. 67
Glabbeek van, Nicolaas 66
Glabbeek van, Petrus 221
Glorieux hr. 395
Godefridus Willem 624
Godens Peter 173
Goessenen Adriaenss 307
Gomaris Peter 677
Gooris W. 506
Goossens Aerdt, pastoor 456
Goossens Arnoldus 456
Goossens Jacob 456
Goossens Jacobus 455
Goossens Jacobus & Arn. 457
Goossens Jenneken Jacob 32
Goossens Willem 456
Goovaerts Petrus 570
Goovaerts, vicaris 567
Gorp van, Peter 391
Gosuini Jacobus mr. 455
Govers Michiel 256
Goyart Jansen 173
Goyaert Nijs, Jan 187
Goyaert Peter 186
Goyaert Willem 186
Graaf Callart 346
Graaf de 28
Graaf de, P.J. 404
Graaf Jan 328
Graaf Natta 333
Graaf van Bergeik 641
Graaff van de, Hendrik 190
Gracht van de, baron 407

Grammaje 71, 212, 438
Grammaje Henricus Johannes 439
Granvelle, kardinaal 314
Graven van Bergeijck 432
Greinen Lijs 44
Groenen 579
Groenen wed. 353
Groenen H. 48, 223
Groenen Jacobus 406
Groenen Jan Aerts 348
Groenen, Jan Jansen 174, 348
Groy Joannes 596
Gruiter de, Godefridus 76
Gruithuizen 76
Gruythuysen Catriena 464
Gualy, oorlogscomm. 374
Guerts Jan 174

H

Haas de, J.C. 175, 181
Haas de, Ph. Jacob 174
Habets Jos 108, 118
Hackfoordt A.b. 698
Haegen van der, Joannes Franc.
578,
618
Hagen van der, 620
Hagen van der, J.F. 578
Halleer van, Werner 504
Hamael van, Arnoldus 186
Hamale Joannes 455, 463
Hamalia de, Arnoldus 186
Hamalia de, Joannes 455
Hanegraeffs Johannes &
Cornelius 448
Hanegreefs 448
Hanewinckel Albertus 653
Hanewinkel, predikant 143
Hanswijk van, A. mr. 504, 524

Hanswijk van, Antonie 110
 Hardenbergh luitenant 362
 Hate(n) Hendrik 107, 232, 233, 239, 438
 Havens Antonius 599
 Havre van, baron 157
 Heesemans 361
 Heesemans Arnoldus 360
 Heesters Willem Paulus 347
 Heeswyck van, heer 296
 Heijden van der, A. 22, 407
 Heijden van der, wed. A. 403
 Heijden van der, Andr. 236
 Heijden van der J. 400
 Heijden van der, Joh. 407
 Heijden van der, P. 29, 404
 Heijst van, Josephina 178
 Hellen van der Gerit 306
 Helmond van, eerw. H. 379
 Helmond van, Jacobus 681
 Helmont H. 380
 Helsemans 448
 Helsemans Adriaan 460
 Helsemans B. 51
 Helsemans Bartel 174
 Helsemans Bartholomeus 465
 Helsemans Christianus, frater 460
 Helsemans Francis 220
 Helsemans God. 236
 Helsemans J.B. 224
 Helsemans Jan 460
 Helsemans Joannes 459
 Helsemans Maria 577
 Helsemans Peter 220
 Helsemans Bartholomëus Janss. 347
 Helsemans Jan 337
 Helsemans Philippus 174
 Helsemans Simon 174
 Helstermans J. 624
 Helstermans Jan, priester 68
 Helstermans Jans & Joannes 455
 Henckaerts Andries 171
 Hendricx P. 647
 Hendricx Peter 173
 Hendricx Simon 129
 Hendrik III, Franse koning 103
 Hendrik den klokmeester 497
 Hendrik 612
 Hendriks Goris 34
 Hendriks Jacob 173
 Hendrix C. 118
 Hendrix Peter 347
 Hendrix Willem 174
 Henricus kleinzoon 438
 Henrix Simon mr. 450
 Henselmans 456
 Henselmans C. wed. 500
 Henselmans F. 659
 Henselmans Francis 535
 Henselmans H. 405
 Henselmans Hendrik 647, 657
 Henselmans Margo 22, 204 A. 161
 Hermans A. 161
 Hermans A.P. 435, 436
 Hermans C.R. 97, 206^a
 Hermans dr. 97, 154
 Hermans Jan Simon 348
 Hermans Jan Wouter 399
 Hermans wed. Jan 347
 Hermans Wouter 348
 Hertijngen van, Henric 235
 Hertog Jan 264, 267, 270, 285
 Hertog Jan IV 489
 Hertog Jan van Brabant 107, 596
 Hertog Jan van Lotr. van Brabant en van Limborgh 261
 Hertog Johan 263

Hertog van Alva 313
 Hertog van Brabant 439
 Hertog van Brabant, Johan 261
 Hertog van Bourgogne 346
 Hertogin van Lucxenborch, Johanna
 (Johan's dochter) 261
 Herve van, Willem 76
 Hervie Andries 659
 Herwaarden van, Jacoba Goverdina
 160
 Heumen van, Joh. 275
 Heurn van, griffier 180
 Heuvel van den, J. 324
 Heuvelmans Bernard 465
 Heuvelmans Elisabeth 669
 Heuvelmans Francis 117, 659
 Heuvelmans G. 80
 Heuvelmans Hendrik 187
 Heuvelmans J. 190
 Heuvelmans Maria 377
 Heuvelmans Maria Catriena 465
 Heuvelmans Marianne 361
 Heuvelmans N. 119
 Heuvelmans, wed. G. 366
 Heuvels Bernardus 422
 Hezemans J.C.A. 588
 Hiemann, wed. 222, 389
 Hilman Françoise 158
 Hoefnagels Catriena 678
 Hoefve van Aert 320
 Hoeks Fr. 393
 Hoeks Jan 391
 Hoeks Wilhelmina 465
 Hoerne van, heer 109, 438
 Hoevenaars Andries 348
 Hoevenaars Hendr. 401
 Hoevenaars Peter 697
 Hoevenaars Piet 27
 Hoevenaars W. 460
 Hoevenaars Willem 221
 Hoex Dirk Jan 347
 Hoex J. 335
 Hoex Jan Dirk 81, 82
 Hoex Jan 399
 Hoffmann Von 23, 42
 Hoghten van, P.J. 389
 Hohenlohe van, graaf 317
 Holdi Johan Jacob 384
 Hombergh van, Frederik
 Ferdinand 620
 Hondrik, koning 47
 Hoof van, dr. 382
 Hoof van, Thomas 403
 Hoof van, wed. Th. 408
 Hoorn van Heesch Cornelis
 Josephus 638
 Horst van de, pastoor 220
 Hos J. 534
 Houben dr. 432
 Houben F.J. 431
 Houben Jan 187
 Houben L. 150, 314, 318
 Houben Petrus Thomas 420
 Hout van, L. 412
 Houtappels Hendrikus 221
 Houten van, 650, 658
 Houten van, Marinus Cornelis 657
 Hove van, 107
 Hove van, Aert 321
 Hubens 620
 Hubens Christianus 618
 Huijbers Cornelis 81
 Huijberts Joannes 132
 Huijbrechts G. 338
 Huijbrechts Huijbrechts 441
 Huijbrechts Joannes 440
 Huijbrechts Walterus 440
 Huijsmans Wilh. 113

Hurkmans 20
Hurkmans Cornelia 395
Hurkmans Hein 103
Hurkmans Jan 19
Huyttens 159

I

Ida 359
Isabella 326
Isabella, dochter van Philips II 157

J

Jacobs Bartel 506
Jacobs (van Baelen) Hendrick 173
Jacobs van den Dingen, Jacob 575
Jan Floris 160
Jan, hertog 239, 297
Jan I, hertog van Brabant 118
Jan, hertogh van Lotheringen 294
Jan de ratel 189
Jansen Arnoldus 500
Jansen Barthol 173
Jansen Dierck, schepen 322
Jansen Frits 433
Jansen G. 173
Jansen Ger. 219
Jansen J. 219
Jansen Jan 32, 173, 395, 402
Jansen Johannes 652, 668
Jansen Marten 173
Jansen Melis 394
Jansen mw. 395
Jansen P. 197
Jansen Peggen, Wed. Philip 347
Jansen Peter 173, 317
Jansen P.J. 23, 257
Jansen Th. 49
Jansen W. 257
Jansen Wachtelaer Isaäk 447

Jansen Willem 221, 324
Jansen Wouter 347
Janssen alias Bornbergen, Leonard 457
Janssen Claus 172
Janssen Driedoncx 449
Janssen Groenen Jan 575
Janssen Kovels Andries 347
Janssen L. 442, 454
Janssen-Raupp 77
Janssen Santhoeffenaer Peeter 66
Janssen Willem 333
Jaspers 698
Jelders H. 416
Joanna, hertogin 235
Joannes 596
Jongh de, heer 426
Jongh de, H. 199
Jonghe Jasper 505
Jonkers 67
Jonkvrouw Elise Maria Josepha 301
Joosten Anna Maria G. 668
Joosten Francis 382
Joosten G. 394
Joseph, dr. 422
Juijn stadhouder 358

K

Kanen G. 238, 402
Kanen M. 224
Kantelberg C. 78
Karel V, keizer 88, 139, 140, 210, 218, 235, 265
Karel de Groote 104, 168
Karel van Bourgondië, hertog 198
Keesel de, 656, 657
Keesel de, Antonius Wilhelmus 655
Keesel de, Joh. 533, 534, 538, 655
Keesmakers Jan Adriaen 347

Keije Albrecht 307, 308
 Ketelaars Arnoldus 608
 Ketelaars Hendrik 535, 537
 Ketelaers Jacob Hubertus 683
 Ketelers Jacob Huberts 147
 Keunen 448
 Keunen Evert 20
 Keunen Gertruidis 183, 450
 Keunen Godefr. 75
 Keunen Jan 21
 Keunen Jan Rombout 292
 Keunen mej. 291
 Keunen Nol 609
 Keunen Petronella 670
 Keunen R. 238, 377, 609
 Keunen wed. 292, 294
 Keunen wed. R. 415
 Klein David 155, 402, 659, 660
 Klessens Arnoldus 414
 Klessens P. 69
 Klotz Ch. 403
 Koenen Hubert 171
 Köhler Johan 188, 189
 Kop van der, H. 404
 Korstiaens Wouter 172
 Kort de, Th. 230
 Kovels Andries Jans 174
 Kreijten Hendrik 465
 Kreijten Peter 173
 Kuijken A. 396
 Kuijken Dina 394
 Kuijpers Antonia 394
 Kuijpers Antonius Franciscus 615
 Kuijpers F.W. 615
 Kuik van, Jan 29, 155
 Kuiken A. 52
 Kuiken Corn. 228
 Kusters W. 399

L

Laarhoven van, Th. 238
 Lam Agn. M. 534
 Lam G. 534
 Lam J. 534
 Lam P. 534
 Lam Sam 534
 Lambrechts Jan Huijbrecht 31
 Lambrechts Willem 319
 Lamm. G. 535
 Lanen W. 26
 Larven van, Gosuinus 439
 Larven van, Renius 439
 Last Willem 306
 Laucher madame 396
 Laukens Huybert 276, 347
 Laure de, Andreas 603
 Lecke van der, Henric 296
 Leemans Gabriël 358
 Leenarts Peter 173
 Leenderts Marcus 129
 Leenen Hendrik 395, 400
 Leesten Cornelis 677
 Leesten Cornelis en Arnoldus 403
 Leijer de, Franciscus 184
 Leijer de, W. 134, 407, 499
 Lenders Marcus 349
 Leo XIII, paus 396
 Lieshout van, G. 698
 Lieshout van, Johannes Adrianus 638
 Lijcklama a Nijeholt 142
 Lind van de, Piet 697
 Linden van der, Goyert 387
 Linden van der, Jacob 601
 Lodewijk XIV 344
 Loijen Frans 320
 Loix Anna Wilhelmina 430
 Lommel van, Johannes Huberti 440

Lommel van, Maria 441
 Lommel van, wed. Simon Jan 347
 Lommel van, W. 440
 Lommelaars 400, 590
 Lommelaars Adam 35
 Lommelaars B. 193, 412, 427, 648
 Lommelaars Bernardus 192
 Lommelaars familie 124
 Lommelaars H. 78, 419, 577, 607
 Lommelaars Hendrik 555, 591
 Lommelaars Hendrik & Wouter 593
 Lommelaars J. 223, 556
 Lommelaars Joh. 402
 Lommelaars Jos 78
 Lommelaars Maria 177
 Lommelaars wed. 78
 Lommelaers 448
 Loo van der, A.G. dr. 430
 Loomans 223
 Loomans A. 388, 403, 682
 Loomans Adr. 669
 Loomans Adriaan 648
 Loomans Gerardus 185
 Loomans Hendrik 384
 Loos Adr. 675
 Loos de, 620
 Loos de, Jacobus 619
 Loosen van, Govert 163
 Loots Adriaan 379
 Lucas Jan 347
 Lucas, priester 458

M

M.H. 389
 Maas 173, 184
 Maas burgemeester 256, 415
 Maas F. 682
 Maas H. 219
 Maas Reinier 30, 31

Maas T. 201, 221, 256, 675
 Maas Th. 124, 183, 224, 635
 Maas Theodorus 177
 Maastricht van, Clermont 404
 Maessen Peter 173, 268
 Manders Gerardus Cornelis 637
 Manders Jos 641
 Mansfeldt van, graaf Karel 318
 Maria, hertogin 303
 Maria, koningin douairière van Hongarië 267
 Maria Theresia 422
 Mariage Nicolaas 323, 324
 Marie, hertogin 187
 Maris van, Th. 400
 Marten Arntss. 308
 Masius, bisschop 442, 513, 617
 Matheeus Maria 450
 Mathijssen Jan 171
 Mattheus 479
 Mattheus Franszn. Mattheus 188
 Maurits graaf 149, 150
 Maximiliaan 161, 241
 Maximiliaan III 169
 Meenderink Wilhelmus 657
 Meer de, Joseph 448
 Meeus G. 336
 Meeuwen van, 97
 Meijden van der, A 391
 Meijer Jacob 175
 Melchiors Jan 359
 Meulendijks Adam 400
 Meurs van, H. 534, 535
 Meuws Goyart 173
 Miert van, W. 62
 Mijne de La, Phillipus 651
 Moescops Fr. 224
 Mol, de heer 292
 Molder Peter 318

Moll van, Hendrik 580
Moll van, J. 464, 682
Moll van, J.F. 288, 289
Moll van, Jan 580
Moll van, W. 288
Mollen 571, 608, 609
Mollen, pastoor-deken 41, 582
Mollen W. pastoor 555, 569, 570,
572, 578
Mollen Wilhelmus 607
Mondragon 149, 150, 151, 152
Monten Arn. 292
Montery de, graaf 523
Moonen Ansem 465
Morillon 314
Moser G. 614
Mouthaan Izaak 658
Mutsaert heer 425

N

Nagelmaecker Laurentius 441
Nagelmaker 442, 448
Nagelmaker L. 454
Nagelmans 442
Napoleon, koning 647, 648
Neijssen Adriaan 347
Neijssen Gerrit P. 174
Neijssen Philip 176
Nengerman A.A. 293, 294
Neomagus, ds 652, 653
Nicasius van Heeze 612
Nicolaessen voorz. 563
Nicolaus 602
Niepoort van de, Thomas 413, 416,
669
Nijssen 461
Nijssen Hendrik 32
Nijssen Lambertus 617, 625
Nijssen Philip 83, 175

Nijssen W. 576
Nijssen Willem 580
Nijssen Willem Adriaen 574, 579
Noort van, Hendrik 654
Noot van der, Jeronimus 297
Nuijens 176
Nuijts, de heer 146
Nuijts Andreas Petrus 184
Nuijts Josephus Martinus 461
Nuyts Hubertus Jacobus 461
Nyeholt à Lijclama 570

O

Oerle van, Joannes 652, 653
Oesstenweel de knechten 312
Ooms 548
Ooms Barthol 173
Ooms G. 357, 358
Ooms J. 269
Ooms Laureys 174
Ooms Lucas 457
Ooms Willem 347
Ooms Wouter 457
Ophoven van, Michiel 157
Ophovius, bisschop 71, 525, 599,
617
Oppers Bartholomeus 173
Oppers Jan 347
Oppers wed. Bartel 347
Oridryum Arnoldum 440
Oridryus 439
Osch van, Johan 117
Offen Henrick 306, 307
Otwals Jan 406
Oudenhoven van, J. 199

P

Paijens J. 256
Palen Arnoldus 459

Palen Hendrik 606
 Palen Hendrikus 459
 Palen Peter 563
 Panken A. 256
 Panken J. 256
 Panken J.A. 68
 Panken P.E. 117, 144
 Panken P.N. 224
 Parma 60
 Paulus Jan Willem 399
 Paus Leo X 440
 Pauwels Jan 575
 Peer van, Katelijn 171
 Peeters A. 335
 Peeters Arnoldus 390
 Peeters M. 638
 Peggen Simon 349
 Pels C. deurwaarder 502
 Pelsen Hendrik 268
 Pepijn, koning 104
 Persoens Gijsbertus 454
 Persoons 454
 Peter, veldwachter 391
 Peters Delis 173
 Peters Dircken 171
 Peters Mariën J. 173
 Peters Paulus 348
 Peters W. wachtmeester 342
 Peterse Joh. Fr. 367
 Petit 648
 Philips 328
 Philips, hertog 235, 236
 Philips, hertog van Brabant 265
 Philips van Bourgondië, hertog 76,
 139, 198, 199
 Philips, koning van Spanje 327
 Phipsen Peter 349
 Pijnenborgh Henricus 618
 Pijpers agent 355
 Pijpers B. 534
 Pijpers W. 654
 Piron P.F. 121
 Pitteurs de, heeren 406
 Pius IX, paus 159
 Plasmans Adam 569
 Plasmans Bartel 273
 Plasmans H. 273, 463
 Plasmans Henricus 457
 Plasmans Jan 273
 Plasmans Maria 405
 Pleeck P. 276
 Pleijte W. 104
 Plinius I
 Pol van de, Antonie 132
 Poll van de A 358
 Poll van de, Adriaan 188
 Poll van der, A. 534, 535, 579
 Poll van der Ant. 534
 Poll van der, Ant. Adr. 61
 Poll van der, J. 534
 Pollaert M. 557
 Pon de, Jacobus 190
 Poppel van, 53, 448
 Poppel van, A. 174
 Poppel van, Adam 174, 450, 563
 Poppel van, Adr. 174
 Poppel van, Adriaan 81
 Poppel van, Adriaen 348, 450
 Poppel van, Adrianus 174
 Poppel van, Adrianus Adam 29,
 129
 Poppel van, Anna 352
 Poppel van, Anneken 129
 Poppel van, Catharina 352
 Poppel van, Evert Jans 347
 Poppel van, Francis Adriaan 175
 Poppel van, J. 115, 408
 Poppel van, Jan 174, 563

Poppel van, Jan Jansz. 115
Poppel van, Maria 459
Poppel van, schepen 590
Poppel van, wed. 465
Priems Wilhelmus 619
Prins van Baden 367
Priscoon Johan Christiaan 363
Putte van den, Josephus 221
Putte, van der 292

Q

Quackelaar 445
Quackeler Jan 520, 672, 673
Quakelaar fam. 443
Quakelaar Geert Adamsz. 31

R

Raadt de, J. Th. 137
Raassen Simon mr. 450
Rademaeckers Bartholomeus 173
Rademakers Anna 386
Rademakers Jan Marten 347
Rademakers M. 20, 450
Rademakers M.C. 12
Rademakers Maria 54, 386
Rademakers Maures 175, 176, 220, 230
Rademakers Willem 263
Raessen Simon 174
Rajmann R.A. 698
Ramaer A. 534
Ramaer Jan 174, 175
Raupp 371
Raupp A. 434, 435, 436
Raupp A. dr. 70, 394
Raupp Anna Elisabeth 420
Raupp Ant. Ludovicus Rein. 462
Raupp Antonius Sebastianus 420
Raupp August 75, 79, 434

Raupp Barbara Antonia Victor 433
Raupp Barbara Godefrida 421, 465
Raupp Bernardina Francisca 420
Raupp Christina Judith 420
Raupp Dorothea 421
Raupp dr. 367, 372, 380, 425, 431, 520, 554, 595, 610,
Raupp F. 424
Raupp Fr. Aug. Alexander 221, 433
Raupp. Francisca 432
Raupp Francisca en Dorothea 427
Raupp Francisca Josepha 420
Raupp Frederic August Alexander 434
Raupp G. 119, 555, 593, 669
Raupp G. dr. 30, 389, 453, 540
Raupp G.F.J. 423
Raupp junior, G. dr. 185
Raupp G.M. 17, 79, 80, 112, 113, 220, 222, 370, 426, 616, 701
Raupp G.M. dr. 48, 64, 69, 379, 402
Raupp God. 426, 433, 592
Raupp Godefridus en August 432
Raupp Godefridus Fred. Jac. 418
Raupp Godefridus Jos. Wilh. 433
Raupp Godefridus Mattheus 427
Raupp Godfried dr. 577
Raupp Godfroid 4, 436
Raupp Jeanette 156, 432, 434, 435
Raupp Johanna Maria Hendrika Wilhelmina 434
Raupp Joseph 430
Raupp Joseph Wilhelm 421
Raupp Josephus Wilhelmus 420
Raupp Maria Catharina Josephina 433
Raupp Maria Margaretha 420
Raupp Maria Theresia 420
Raupp Reinier Antonius Louis 433

Raupp Sophia Maria Hendrika 433
Raveschoot van, A. pastoor 161,
507
Raveschot Arn. pastoor 602
Reijmhaldus 454
Reiner Nicolaas 417
Reniers Jan 244
Requesens de, Don Lodewijk 313,
314
Rets H. 383
Rhemens van tot Rhemenshuysen,
baron 586
Richter K.A. 421
Rietmaeker Jan Henricx 322
Rietstap 150
Rijthovens P. 322
Rindeldevink 355
Rits Driek 134, 383
Roefs L. 651
Roest Arnoldus 81
Roest Jan 175, 176
Roest Johannes 177
Roever de, A. 163
Roij de, Josias 352, 353, 354
Roije van, Arnold 599
Rombouts G. 287
Rombouts Govert 46, 189
Rooij de, J. 353
Rooijmans J. pastoor 602
Rookens A. 358
Rookens Antonie 174, 175
Rooy de, heer 584
Ross, ds. 655
Rossum van, Maarten 137, 310
Rotselaer van. Heere 296
Rovere de, geslacht 160
Royaerts Jan 693
Rubens P.P. 156, 157
Rubens weduwe 158

Rudolph II, keizer 164
Ruijs, luitenant 334, 336
Runenborgh 505
Rythovius M. 444

S

Samos van, bisschop 640
Samuël junior 652
Santhoeffenaer Janssen Peeter 66
Santhoeffenaer Jan Jan Theunis 66
Santvoort 180
Saxen-Weimar van, hertog 415
Schaafsma 692
Schaafsma O. 534, 535, 538
Schaafsma Ocko 175
Schaafsma Ocko Aukes 694
Schaafsma S. 534
Schaafsma, schoolmeester 690, 693
Scheenaerts H. 406
Schellens A. 219, 641
Schellens Antonius 222
Schenars Jan Henrick 322
Schermer Anna Maria 184
Schippers Fr. 406
Schippers J. 130
Schippers Jacobus 406
Schippers Mattijs 462
Schippers P. 219
Scholten Abraham 257
Schooff Peter Andries 52
Schoofs 52
Schoonen Goyaart 347
Schoone J.G. 573
Schoonen Jan Hendrik 399
Schoone Wouter 69
Schordels Ma 561
Schreven D. mr. 269
Schrieck van den, V. 228
Schrieck, rentmr. 330

Schuijl 132
 Schuijl Peter 133
 Schut Peter 118
 Sebastianus Antonius 422
 Seger de, Johan Carel 76
 Sengers Jacob 399
 Sichmans Gregorius 602
 Sichmans N. 606
 Sichmans, pastoor 603, 604
 Simon, pastoor 596
 Simons A. 614
 Simons Adriaansz. 116
 Simons Gijsbert Peter 443
 Simons Th. horlogeriemaker 498
 Sleegers Jan 393
 Slingsbie Adrianus 654, 655
 Slingsbie Jacobus 655
 Smeets S. 173
 Smeijers Winricus 120
 Smet de, J. 6
 Smets Franciscus 391
 Smets G. 256
 Smets Hans 244
 Smets P. 399
 Smets Peter 189
 Smolders Adriaen 563
 Smolders Gijsbert Peter 439
 Smolders Guiliëlms 625
 Snieders J. pastoor 606
 Snyers Jan Adriaan 343
 Soers Huybrecht 173
 Somers Joannes 616, 636, 639, 701
 Son van, Geertrui 465
 Son van, J.B. 634
 Soons Wouter mr. 441
 Spapen Jannen 171
 Spengelaar 350
 Sperna Weiland Jeremias Agathus
 Theodorus 658
 Sperwel van Beek, Jan 438
 Spooren H. 406
 Spooren Willem 608
 Spronck, voerman 323
 Staessens 448
 Staessens Jenneken Corstiaen 447
 Staessens Johanna Corstiaan 459
 Staetacker van den, Rogier 137
 Stappart Arn. 457
 Stappen van der, Jan 116
 Starckenborg van-Straten van, B.D. 658
 Stephalinus, monnik 1, 3
 Sterre Dierick 322
 Stessens Jenn. Corst. 448
 Stockum van, Petrus 505
 Stoltzenberg 228
 Storm van 's Gravensande 111, 504
 Stoute de, Karel, hertog 207
 Stroobands G. 412
 Suijs W.J. 616
 Sweeders Jan 173
 Sweerts 152
 Sylvanis 461
 Symons Faes 601
 Symons Jan 603
 Symons Pierken (Peter) 120
 Symons W. 342

T

Tacitus 59
 Tasset Allegonda 465
 Tasset J. 80, 81, 366
 Tasset Jacob 377
 Tasset M.A. 177
 Taxis de, Baptista 314
 Teller de, abt 219
 Tempelaars A. 109

Tempelaars Abraham 120
 Tempelaer, rentmeester 502
 Teuws Willem 173
 Theus Steven Aert 348
 Theus wed. Aert 347
 Theuws A. 564
 Theuws Stephanus 189
 Thielman Jacobi 321
 Thijm Alberdingh 642
 Thijs Jan 173
 Thijssen Bartel Jan 174
 Thijssen Hendrik 341
 Thijssen Jan 179
 Thijssen Willem 535
 Thomas Peter 173
 Tiberius, keizer 6
 Tielemans 322
 Tielemans Francis & Maria Catr.
 465
 Tielemans Martinus wed. 576, 577
 Tijssen J. 392
 Tilborch / Tilborchs van, Wouter 32
 Tilborgs Baltus 399
 Tilburgs C. 394, 405
 Tilburgs P. 464
 Tilburgs P.H. 390
 Tillaart van den, 641
 Tillaart van den, Joannes 639, 643
 Tillaart van den, Maria 641
 Timmermans 677
 Tombe des, generaal 415
 Tooren van, Cornelis Pieter 658
 Toppens 441
 Torre de la, vicaris 603
 Tronaer T. 268
 Truijens Jan 268
 Tutelaars B. 407
 Tuyl van, Serooskerken van, dhr.
 417

V

Valenberg F. 24
 Valenberg van, Fr. 219
 Valenberg van, Hendrik 401
 Vallé du, N.N. 534
 Veer van, Anneke 160
 Veer van, Arie 160
 Veer van, Bastiaan 160
 Velde van der, C. 403
 Velden van der Corn. 219
 Velden van der, Andries 401
 Velsen van P. 272
 Ven van de, Cornelis 678
 Ven van de, Hendrik 299
 Ven van de, J.W. 123
 Ven van de, Lambert 32
 Ven van de, Willem 299
 Verbeek 273
 Verbeek J. 569
 Verdonk Jan 372
 Verdonk L. 394
 Verduijnen familie 163
 Vereijcken, alias aertvogel 321
 Vereijken Antonie 352
 Veremoelen Johan Vos 650
 Veremoelen Trude 650
 Verhagen 448
 Verhagen Catriena 519
 Verhagen Maria Catharina 448
 Verhees 282
 Verhees H. 252
 Verhoeven 117, 132, 448
 Verhoeven Chr. 79, 278
 Verhoeven Christiaan 175, 356
 Verhoeven Christiaan & Petronella
 449
 Verhoeven D. 129
 Verhoeven Dielis 174
 Verhoeven Frans 228

Verhoeven G. 400
Verhoeven Jan 173, 268
Verhoeven Maria Cath. Angelica
Hendrica 449
Verhoeven Peter 173
Verhoeven Piet, nicht 449
Verhoeven wed. Guilliam 348
Verhoeven Willem 449
Verlijdsdonk Peter 465
Vermayen Art 171
Vermeulen 73
Verputten Willem 347
Verrijt Willem 401
Verschuren M.S. 182
Versfelt J. 170
Verster 180
Verster A. 531
Verster J.L. 584, 593
Verster Z. 529
Vinken Jos 392
Vinken Jozephus 638
Vissers 448
Vissers Anna barbara 460
Vissers Mattheus 117, 204
Vissers P. 51, 354, 379
Vissers Piet 579
Vissers Wouter 80
Vlierden van, Daniël 321
Vogels Cornelius 619
Vogelsanck, predikant 680
Vogelsanck Servaas mr. 450
Vogelsancx Jacob 450
Vogelsang Rombert 651
Vogelsangh Hugo 651
Vogelsangh Rombertus 652
Vogt Franciscus 465
Volders Wed. Frans 347
Voorst van, baron 93
Vorst van de, Jennemie 569

Vorst van de, M. 390
Voskamp J.H. 390
Vrancken H. 549
Vranken 28
Vranken Hendrik 190
Vuuren van, Gerrit 394

W

Waal de, J. 530, 535
Waarden van der, juffrouw 117
Wachtelaar Isaäk 174
Wachtelaar Petronella 449
Wachtelaars 31, 443
Wachtelaars A. 346
Wachtelaars Adriaan 348
Wachtelaars Adrianus Jan 186
Wachtelaars Isaak 117
Wachtelaars Izaak 79, 519
Wachtelaars Izaak mr. 520
Wachtelaars J. 335
Wachtelaars Jan 673
Wachtelaer Adam 448, 618
Wachtelaer Adam kapelaan 446
Wachtelaer Adriaan 458
Wachtelaer Adriaan en Hendrik 448
Wachtelaer Adrianus 459
Wachtelaer Antonie 446
Wachtelaer Antonius 447
Wachtelaer Cornelius 447
Wachtelaer Evert 447
Wachtelaer Evert, Adam, Isaäk 448
Wachtelaer Evert, mr. 447
Wachtelaer Isaac 606, 617
Wachtelaer Isaäk Jan 459
Wachtelaer Isaak mr 132, 446
Wachtelaer Isaäk 447
Wachtelaer Isaäk, mr. kapelaan 513
Wachtelaer J. 665
Wachtelaer Jacob 447

Wachtelaer G. & Adam & Adrianus 448
 Wachtelaer Gijsbertus 459
 Wachtelaer Jacob 287
 Wachtelaer Jacob Adam 179
 Wachtelaer Jacob mr. 446
 Wachtelaer Jacobus 441, 442
 Wachtelaer Jan en Isaak 447
 Wachtelaer Johan, mr. 446
 Wachtelaer Johannes 448, 458
 Wachtelaer, kapelaan 607
 Wachtelaers Isaak 347
 Wachtelaers Isaäk 129, 448
 Wachtelaers Izaäk 174
 Wachtelaers Jan, kannunik 576
 Wachtelaers Joannes 445
 Wachtelaers Maria 449
 Wagtelaar Isaac 575
 Walcheren van A. 653
 Walterus 132
 Waterbeeck 348
 Waterbeeck Emilia 652
 Waterschoot Hendrikus 405
 Weber F. 640
 Wedebosch van de, Marcellis 61
 Weijer van de, J.F. 586
 Welvaarts Th. Ign. 166, 219, 325, 458, 514, 604
 Werts 620
 Werts Sebastianus 618
 Wesselmans jhr. 648
 Wevering van Holy, Antonie 275
 Wichmans H. abt 603
 Wiens J.B. 660
 Wiens Jacob Benjamin 659
 Wijchmans 206^a
 Wijchmans Godefridus 179, 180
 Wijnants Matthijs 188
 Wijnants P. 174
 Wijnen Marten 394
 Wijns Simon 173
 Wildt, de 343
 Willem 633
 Willem II 632
 Willems 76, 382, 448, 451, 505, 529, 576
 Willems A. 227, 228
 Willems Adr. 78
 Willems Corstiaan 347
 Willems F. 407, 535
 Willems Goris 175
 Willems H. 129
 Willems Hillegont 171
 Willems J.E. 69, 77, 184, 635
 Willems J.F. 580
 Willems Jan 132, 219, 416
 Willems Jan Francis 698
 Willems Joh. 530
 Willems Johannes Everhardus 81, 183, 184
 Willems Lambert 450, 457, 693
 Willems P. 20, 230, 231, 366, 370, 373, 385, 465, 487, 530, 533, 535, 539, 540, 544, 582, 589, 593, 614, 692
 Willems P. architect 577
 Willems Peter 117, 183
 Willems Peter Francis 184
 Willems Piet 648
 Willems Pieter 111, 175, 206°, 230, 366, 370, 373, 385, 386, 450, 464, 465, 487, 530, 533, 535, 537, 539, 542
 Willems Rombout 312
 Willems wed. van Jack 224
 Willems Wouter 408
 Willemse J.C. 634
 Willemszoen, Roeff (Roelof) 173
 Wirinx Joannes 455

Wit de, 448
Wit de, A. 408
Wit de, Anna 80
Wit de, Wouter 80
Witt de, Wouter 174
Wittenburgh van, Prins 348
Wittenhorst Elisa 157
Wolfsdief de, Jan R. 358
Wouters Jan 172, 465
Wouters Marcelis 334
Wychmans G. 186
Wynands Z.M. 534

Z

Zassen Hubert 172
Zeeghers Alleijt 171
Zegen van Jannen 307
Zoesius, bisschop 513
Zuijlen van 151
Zwijger de, Willem 60
Zwijzen, bisschop 634, 639, 640

Topografisch register

A

Aa de, 15, 19, 53, 56, 108, 253,
281, 291, 359, 391, 562
Aa de, en Keersop 398, 402
Aa de, Kleine 235
Aalst 10, 218, 230, 251, 350, 376,
448, 458, 598, 608
Aardenburg 699
Aarle 372, 643, 681, 683
Aarle Rixtel 681, 377
Achel 148, 263, 265, 270, 397,
449, 475, 510, 605
Acht 30
Achterste AA 126, 129, 177, 222
Achterste Loo 248, 253, 257, 450,
465, 377
Aken 156, 157, 356, 357
Alphen 115
Amby 338
America 55
Amerika 12, 14, 157, 638
Amsterdam 163, 416
Antwerpen 132, 136, 156, 157,
169, 171, 196, 292, 306, 342, 396,
422, 440, 441, 455, 525, 600, 602,
603, 610, 640, 677
Arendonk 138, 139, 164, 213, 238,
244, 255, 274, 404, 458, 602
Arnhem 157
Arragon 327
Arrat 418
Asten 460
Augsburg 429
Averbode 116

B

Baarle Hertog 372
Baarn 160, 162, 163, 651
Baest 137
Bakel 655, 656
Balen 139, 284
Balenvelden 45, 48

Barrier 23, 37, 42, 252, 253, 281,
291
Barriere 184
Batenburg 657
Batinghe 42
Beek 305, 438
Beek en Donk 695
Beekloop 123, 124, 125, 277, 292,
398
Beekvoord, Beekvoorde 48
Beersse 389
België 2, 27, 41, 43, 50, 65, 68,
157, 159, 209, 338, 390, 429
Bercheyck 164, 179
Bercht 261
Berck – en Eick 45
Berg 675
Berg de, 15, 19, 25, 92
Berg den, 24, 47
Bergeijck 158, 163, 270, 271
Bergeik 1, 8, 10, 70, 71, 72, 73,
76, 81, 82, 83, 86, 88, 89, 90, 92,
93, 94, 97, 98, 99, 104, 106, 107,
108, 109, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 119, 120, 121, 122, 123,
124, 126, 128, 129, 130, 132, 134,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
146, 147, 148, 150, 151, 160, 161,
165, 166, 168, 169, 170, 171, 172,
179, 180, 181, 182, 183, 184, 185,
187, 188, 190, 192, 193, 196, 202,
204, 205, 206, 207, 208, 211, 212,
213, 220, 221, 222, 228, 229, 230,
232, 233, 235, 236, 237, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 247, 252,
253, 254, 255, 261, 262, 263, 266,
267, 268, 269, 281, 285, 286, 287,
288, 291, 292, 293, 295, 298, 305,
306, 307, 308, 309, 310, 312, 313,
314, 315, 316, 317, 320, 321, 322,
323, 327, 328, 329, 331, 332, 333,
335, 341, 342, 344, 345, 346, 350,

352, 353, 354, 355, 356, 358, 359,
362, 363, 364, 366, 367, 369, 373,
376, 378, 380, 381, 382, 383, 384,
389, 390, 394, 395, 398, 399, 405,
410, 413, 414, 418, 419, 420, 421,
422, 423, 424, 425, 426, 427, 428,
433, 434, 436, 441, 442, 444, 445,
446, 447, 448, 449, 450, 451, 454,
455, 456, 457, 458, 459, 460, 461,
463, 465, 466, 467, 470, 471, 473,
474, 475, 485, 489, 490, 502, 503,
504, 505, 507, 508, 509, 510, 511,
512, 519, 520, 525, 529, 530, 534,
535, 536, 538, 539, 542, 544, 547,
549, 550, 551, 555, 556, 559, 561,
562, 563, 564, 565, 567, 569, 570,
572, 574, 575, 577, 578, 579, 582,
583, 584, 586, 587, 590, 591, 596,
597, 598, 599, 599, 600, 601, 602,
603, 606, 607, 608, 609, 610, 611,
612, 613, 614, 615, 616, 617, 620,
621, 624, 625, 628, 630, 631, 632,
633, 634, 636, 637, 639, 648, 649,
651, 651, 652, 653, 654, 655, 657,
659, 662, 665, 666, 667, 673, 680,
682, 683, 684, 686, 689, 693, 694,
695, 696, 699, 702
Bergeijk 272, 273, 274, 275, 276,
277, 278, 279, 280, 297, 298, 299,
303
Bergeiksche barrier 258
Bergen op Zoom 390, 151
Bergerheide 25, 46, 47, 92, 99,
100, 101, 103, 108, 110, 679
Bergeyck 198, 201
Bergeyk 4
Berkt 4, 45, 46, 47, 93, 95, 107,
118, 119, 624, 675
Berkt Hoogen 46, 47, 48, 49
Berkt Lagen 19, 46, 49, 50, 54, 66,
67
Berkt, Hoogen en Lagen, 15, 44,

45
Berkte, de 261
Berkten 15, 44, 89, 184, 187, 263,
289, 335, 339, 340
Berkter 108
Berne 460
Best 372, 618
Beverloo 417
Bevert de, 48
Bijstervelden 47, 92, 108
Blaarthem 117, 119, 162, 460,
604, 619
Bladel 10, 116, 138, 139, 140, 192,
213, 241, 253,
299, 308, 339, 355, 372, 414, 445,
450, 459, 598, 605, 614, 659, 660
Bladella 1
Blaerthem 606, 608
Bleek 74
Blijenberg 441
Bocht 15, 108
Bochtstraat 33
Boevelen 33
Boevenheuvel 15, 19, 32, 383
Boksheide 45, 287
Borkel 1, 108, 123, 125, 126, 133,
141, 142, 158, 177, 188, 232, 233,
245, 246, 247, 250, 251, 252, 253,
254, 256, 261, 281, 301, 334, 335,
341, 362, 366, 379, 391, 394, 398,
400, 444, 507, 508, 509, 513, 534,
588, 596, 621, 655, 662
Borkel en Schaft 117, 170, 171,
230, 267, 276, 277, 380, 646, 647,
649
Borkelschen dijk 30
Borkelschen weg 25
Boxheide 101, 287, 288, 289, 389
Boxmeer 637, 638
Boxtel 204, 300
Boxven 301
Braakakker 45

Brabant 150, 242
Breda 151, 253
Bredasche Baan 51, 66, 67, 257
Bredasche Dijk 49
Bree 549
Broecks 261
Broek 7
Broekschensëind 50
Broekstraat 15, 119, 128, 129, 131, 132, 133, 184, 185, 187, 225, 277, 300, 339, 36, 37, 38, 52, 89, 389, 483, 580, 626
Broekx 299
Broodven 32
Brussel 109, 139, 152, 157, 159, 166, 198, 199, 207, 227, 235, 236, 262, 265, 274, 299, 310, 313, 314, 318, 332, 439, 456, 490, 596, 600, 607, 624, 703
Bucht 33
Budel 66, 616
Budelio 1
Bunders 108
Burgt-eik 5
Byzantië 6

C

Calais 198
Campenland 137
Campina 2
Campinia (de Kempen) 1
Casteren 288, 459, 513
Castilië(n) 139, 327
Caulille 475
Ceelenbeemd 131
Chaam 372
Champagne 2
Chimai 281
Cockaertscolk 275
Constantinopel 6
Cranendonck 340, 341
Craneven 276

Cuik 335

D

Darmstad 366
Delwijnen 4
Den Bosch 169, 229, 230, 235, 240, 243, 244 (zie 's-Hertogenbosch)
Den Hage 182 (zie 's Gravenhage)
Denemarken 49, 71, 474
Desschel 138, 281, 282, 413
Deurne 396, 461, 615
Deventer 650
Dieren (bij Arnhem) 76
Diessen 372, 598
Diest 2, 244, 323
Dinter 373
Diosna (Diessen) 1
Domineestraatje 514
Dommelen 121, 140, 171, 230, 240, 251, 261, 264, 328, 329, 346, 395, 409, 433, 435, 457, 462, 507, 509, 513, 596, 601, 617, 618, 641, 662
Donk 695
Doodenput 54
Dordrecht 160, 556, 654
Doudai 609, 611
Drente 42
Driebergen 45, 46, 47, 93
Driesch 24
Duijsel 261, 346
Duitschland 185, 471, 473, 641, 695
Duizel 64, 68, 69, 70, 76, 86, 116, 161, 164, 185, 257, 272, 285, 288, 345, 513, 587, 602
Dusel 137

E

Eelengoed 650, 683
Eersel 1, 19, 20, 25, 30, 31, 32, 64,

66, 67, 70, 71, 72, 76, 92, 93, 94,
97, 100, 101, 121, 122, 138, 139,
169, 171, 179, 181, 182, 244, 246,
257, 261, 262, 263, 264, 265, 272,
281, 285, 287, 299, 305, 322, 327,
343, 345, 356, 376, 389, 398, 422,
446, 457, 462, 471, 503, 513, 566,
570, 572, 598, 602, 641, 647, 652,
654, 659, 679, 692
Eerselsche grens 45
Eerselschen dijk 246, 249
Eerselschen weg 19, 625
Egelsweg 277
Egypte 55, 337
Eijcke 90
Eik (Berg) 3
Eik den 46
Eikenberg (Bergeijk) 2
Eikerberg 3, 4
Eikerëind 3, 15, 17, 24, 89, 103,
109, 110, 125, 130, 250, 277, 300,
301, 333, 337, 339, 380, 659, 693,
647
Eikerënd 184, 186
Eikermaai 19, 37
Eikestraat 3
Eikeven 100, 103, 126
Eind het, 15, 19, 23, 24, 25, 27, 29,
30, 34, 103, 300, 372, 633
Eind, de 447
Eindeve 33
Eindhoven 1, 74, 83, 112, 113,
121, 123, 125, 151, 161, 193, 223,
251, 252, 257, 258, 264, 305, 306,
314, 315, 316, 317, 318, 320, 321,
322, 329, 331, 334, 339, 341, 345,
346, 349, 382, 386, 388, 404, 409,
414, 417, 423, 431, 436, 452, 465,
502, 506, 549, 599, 603, 606, 607,
608, 614, 616, 648, 660, 689
Eindhoven –Luik 43
Elmet, (Elmt) landgoed 64

Elmptergoor 61
Elshout 460
Engeland 12, 55, 470
Eresloch (Eersel) 1
Erp 164, 461, 645
Ersbrand 48
Esch 300
Exel 318, 475
Eycha (Bergeijk) 1
Eyckenberg 163

F

Famenne 440
Fleerackers wijer 124
Florefffe 108, 232, 438, 601
Frank 46
Frankenstraatje 46
Frankenveld 28, 119
Frankrijk 1, 55, 58, 157, 186, 198,
338, 369, 475, 527,
Friesland 72

G

Galgenbergje 94
Ganzenbroek 693
Garderen 93
Geel 306, 440
Geertruidenberg 401, 437
Geffen 637
Gelderland 4, 43
Geldrop 185, 409, 615, 637, 653,
654, 655
Gemert 462, 555, 617, 637, 638,
654, 701
Gent 440
Gerckenfoirt 68
Gerwen 152
Gestel 233, 446, 460, 561, 562,
565, 567, 569, 571, 573, 608, 619
Gijsendijk 53
Gilze 292
Ginneken 95

Goirle 218
Goorle 372
Gorcum 612
Graaf, de 100
Grave 313, 339, 373
Graveveld 28
's Gravenhage ('s Hage) 82, 172,
270, 330, 354, 362, 417, 593, 633
's Gravenzande 111
Grimbergen 460
Groeswijër 247, 267
Grootbosch 323, 331

H

Haaren 152
Haarlen 74
Hamond 320
Hamont 475
Handel 617
Hannover 471
Hapert 1, 137, 138, 139, 247, 253,
261, 285, 288, 324, 372, 447, 513
Harlebeek 455
Hasselt 168, 251, 386, 47
Hechtel 318
Heerenthals 444
Heersche heide 98
Heesch 638
Heeswijk 300
Heeze 185, 335, 609, 611, 612,
613, 638
Heikant 636
Heike 24, 249, 300
Heike hoog, 34
Heirsheuvel 45, 103
Heksenbusselke 49
Helenaveen 461, 637
Helmond 42, 45, 180, 305, 315,
321, 372, 372, 404, 457, 520, 607,
651, 653
Helvoirt 619, 637, 645
Hemelrijk 48, 92, 101

Henegouwen 440
Heopardum (Hapert) 1
Herenthals 355
Hertgang 341
's Hertogenbosch ('s- Bosch) 1, 5,
43, 60, 73, 74, 82, 100, 107, 109,
110, 111, 116, 120, 131, 137, 121,
142, 146, 151, 152, 155, 157, 164,
165, 166, 171, 190, 197, 218, 249,
251, 252, 253, 265, 269, 270, 275,
280, 285, 288, 297, 299, 303, 305,
306, 308, 309, 311, 312, 313, 314,
315, 316, 318, 323, 324, 330, 334,
335, 338, 343, 354, 356, 357, 358,
361, 372, 373, 376, 417, 420, 439,
441, 442, 443, 445, 452, 458, 459,
461, 502, 525, 530, 535, 542, 544,
570, 578, 579, 588, 593, 597, 601,
615, 630, 634, 651, 686
Hesdin 198
Hessen 366
Heusden 160, 373
Heuvelsche heide 38
Hilvarenbeek 253, 432, 444, 513,
534, 602, 607, 618, 622
Hoek 15, 19, 26, 27, 29, 35, 126,
130, 406
Hoekerdijk 35
Hof 15, 16, 17, 18, 19, 24, 25, 26,
27, 36, 36, 37, 43, 44, 46, 47, 50,
51, 57, 62, 69, 75, 77, 80, 89, 108,
124, 132, 189, 200, 202, 223, 226,
228, 237, 238, 255, 259, 262, 357,
377, 396, 402, 415, 416, 417, 419,
435, 458, 460, 464, 463, 482, 500,
524, 548, 550, 555, 562, 565, 569,
572, 575, 576, 577, 578, 579, 580,
582, 588, 589, 590, 592, 593, 594,
595, 601, 607, 611, 614, 616, 617,
620, 630, 631, 632, 633, 634, 636,
637, 639, 640, 641, 644, 663, 664,
668, 669, 670, 672, 675, 676, 677,

679, 687, 688, 689, 695, 696, 698,
699, 701

Hof ter Braecken 44

Hof ter Braken 45

Holland 60, 61, 71

Holstein 471, 474

Honckbosch, 't 263

Honderik(sdel) 47

Hondsklink 55

Hongerdel 47

Hongarije(n) (Hongerije) in

Bergeijk 15, 19, 53, 54, 55, 249,
250

Hongarije 418, 423

Hongersche beemden 47

Hoogcasteren 261, 285

Hooge en Lage Mierde 171

Hoogeind 57, 625

Hoogeloon 1, 10, 64, 147, 228,
285, 288, 355, 356, 513, 652, 680,
683, 698

Hoogemierde 47

Hoogen Berkt 19, 83, 92, 93, 94,
95, 100, 101, 102, 103, 237, 248,
249, 287, 288, 360, 392, 407, 457,
668

Hoogeveen 566

Hoolstraat 18, 26, 625

Hoorn 311, 312

Hornu 3

Horstwijer Zwarte, 68

Huisseling 638

Hulsakker 675

Huisel 171

Hutakker 34

I

Ierland 12

Indië 337

Italië 2, 157, 659

Italus 6

K

Kaatsheuvel 637

Kapelledrieske 60

Kattenberg 46, 93

Keerschop 37, 244, 359

Keersop 25, 30, 54, 154, 235, 293,

Kempen 2

Kempen, Belgische 97

Kempenland 1, 20, 59, 72, 88, 89,
90, 109, 137, 169

Kempisch Kanaal 283, 291

Kempische Vaart 43, 70

Kept 15, 19, 26, 35, 100, 108

Kerckcastere 76

Kerkberg 4, 135

Keulen 33, 307

Keulschen Pad 33, 34, 679

Keulschen weg 247, 249

Kevelaar 677

Kievit 50, 254

Klein Breugel 475

Klein weebosch 108

Kleine Witrijt 125

Klokke- of Rusven 125

Klot(te)putten 102, 103

Klotterputten 287, 288, 398

Kluis, de 244

Knechsel 97, 371, 456, 503, 513,
619

Kolonie 38, 43

Kopenhagen 449

Kouwenberg 354

Kraanmeer 60, 126

Kraanven of Craneven 126

Kraanvennen-zand 277

Krombeke 684

Kromhurken 53

Kromme Hurken 37, 100

L

Lage Berkt 624, 627, 633

Lage Mierde 637, 644

Lage Zwaluwe 619
 Lagemierde 253
 Lagen Berkt 101, 215, 237, 238,
 247, 249, 285, 287, 288, 360, 385,
 402, 404, 406, 412, 677
 Lammerberg 70
 Lande van Loon 266
 Leefdael 150
 Leemsberg 245
 Leende 63, 72, 73, 213, 218, 258,
 259, 309, 335, 391, 409, 459, 599,
 698
 Leenderstrijp 73
 Leeuwen 638
 Leiden 421, 434, 427,
 Leuven 439, 440, 441, 449, 454,
 455, 457, 598, 599, 607, 614, 620
 Leveroij 420
 Lichtenvoorde 437
 Lier 158
 Lierop 616, 637
 Liessel 461
 Limburg 5, 12, 14, 16, 63, 64, 99,
 108, 118, 196, 338
 Lind (Lijnt) 15, 19, 23, 24, 25, 26,
 27, 28, 29, 30, 40, 42, 90, 119,
 154, 233, 300, 301, 387, 398, 403,
 444, 447, 697
 Lith 651
 Loemel 339
 Loen 137, 265
 Lombardije 55
 Lommel 1, 70, 71, 72, 74, 76, 89,
 90, 122, 132, 138, 139, 169, 171,
 208, 241, 244, 245, 247, 248, 249,
 250, 251, 252, 253, 257, 258, 259,
 261, 265, 266, 267, 268, 269, 270,
 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277,
 278, 279, 280, 281, 282, 283, 291,
 292, 299, 301, 305, 301, 305, 309,
 329, 341, 342, 383, 384, 437, 440,
 441, 447, 448, 465, 471, 475, 562,
 607, 614, 644, 646, 681
 Lommelsche barrier 43
 Lommelsche grens 253
 Londen 283
 Loo, Achterste 15, 29, 52, 53, 54,
 80, 81
 Loo Middelste 19, 50, 51, 52, 240,
 248, 249, 253, 257, 259, 400
 Loo Voorste 35, 49, 50, 51, 80,
 238, 240, 253, 404, 405, 579
 Loo, Het 15, 19, 24, 36, 44, 50, 54,
 56, 62, 75, 83, 89, 108, 124, 130,
 131, 178, 183, 184, 189, 201, 215,
 223, 225, 226, 232, 237, 238, 249,
 250, 255, 277, 300, 335, 336, 339,
 343, 353, 359, 360, 366, 370, 390,
 394, 399, 402, 407, 413, 414, 415,
 416, 417, 424, 450, 457, 459, 462,
 463, 464, 473, 482, 517, 518, 524,
 550, 571, 580, 582, 583, 584, 585,
 586, 587, 588, 589, 590, 592, 594,
 595, 611, 614, 616, 617, 620, 630,
 631, 632, 633, 634, 640, 641, 642,
 644, 663, 664, 667, 669, 670, 672,
 675, 676, 677, 679, 682, 683, 697,
 698, 699, 702
 Loostraat 80, 110
 Looz 267
 Lourdes 481
 Luik 1, 73, 107, 110, 129, 132, 140,
 141, 142, 163, 167, 236, 252, 267,
 361, 438, 447, 455, 504, 507, 511,
 561, 570, 599, 604, 605, 604, 605,
 621, 648
 Luiksgestel 1, 10, 18, 52, 53, 54,
 55, 56, 71, 74, 82, 138, 161, 192,
 193, 218, 233, 245, 247, 249, 250,
 255, 258, 259, 261, 263, 266, 267,
 269, 272, 273, 274, 275, 276, 277,
 278, 279, 280, 281, 282, 293, 319,
 324, 334, 335, 342, 346, 359, 360,
 361, 370, 391, 396, 416, 419, 457,

463, 470, 471, 480, 502, 507, 508,
517, 518, 550, 561, 563, 565, 566,
569, 571, 572, 574, 574, 584, 587,
589, 601, 602, 611, 617, 618, 646,
647, 662, 696, 702
Lunteren 93
Luttel-Lommel 251
Luxemburg 475
Lyon 476

M

Maai de, 15, 19, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 43, 99, 112, 245, 301, 391
Maaiën 38
Maaiërbergen 301
Maaiërheide 39
Maarheeze 218, 618, 619
Maas en Schelde 1
Maasëik 161, 340, 445, 605, 703
Maasniel 557
Maastricht 55, 150, 228, 251, 301,
341, 343, 437, 448, 458, 461
Majjerheide 378
Marktveld 19, 79
Mechelen 132, 441, 460
Meerhout 378
Meerveldhoven 566, 608
Meiërij 1, 8, 10, 56, 60, 88, 90, 97,
116, 118, 136, 151, 162, 163, 214,
242, 243, 249, 526, 527, 528
Mentz (Pruissen) 465
Meppel 657
Meulenhorst 233
Middelloo 593
Middelweebosch 108
Mierde 305, 694
Moeren 260
Moergestel 218, 619, 698
Mol 342
Moldavië 337
Molenakker 46, 679
Molenakkers 666, 983

Molenberg 237
Molenhorst 37, 65
Molenweg 80
Moll 68, 139, 281, 282, 283, 309,
458
Monekensputje 273
Moonkensput 274
Monnikenhoef 133
Montreuil 198
Muggenhool 50
Munster 157, 636, 645

N

Nederlanden 158
Nederlanden, zuidelijke 157
Nederwetten 152
Neederpelt 273
Neereind 57, 58, 66, 625, 627
Neerpelt 126, 244, 245, 254, 276,
278, 291, 329, 364, 475, 684
Neerrijt 562
Netersel 171, 253, 376, 459
New York 470
Nijmegen 61, 638
Noord- en Zuid-Nederland 57
Noord-Brabant 27, 63, 72, 73, 75,
99, 136
Noorwegen 72
Nu(e)nen 152, 163, 393, 433, 607,
654

O

Oerle 218, 305, 313, 482, 598, 614
Oevel 455
Oirschot 88, 89, 90, 199, 208, 218,
251, 258, 313, 328, 332, 333, 339,
341, 461, 485, 549, 566, 596, 597,
599, 609, 611, 612, 613, 618, 701
Oisterwijk 620
Olmen 603
Oorschot 305, 306
Oostelbeers 588

Oostenrijk 55, 73, 157
Oosterwijk 305
Oost-Indië 55
Orthen 443
Orthenschans 373
Os 305
Oss 638
Oude Maai 126
Oudenhoven 90
Oudheusden 460
Overflakkee 695
Overpelt 475, 614

P

Paal (de) 15, 19, 30, 31, 32, 92, 93,
94, 95, 100, 102
Pan (de) 58
Papendrecht 160
Papewijer 126
Parijs 228, 476, 555
Pastoorswijer 101, 123
Pastoriestraat 635
Peel (de) 69
Peelland 308
Peer 318, 549
Pelt 123, 125, 244, 251, 266, 267,
268, 320, 336, 340, 503, 510
Pelterdijk 35
Plaskuil 22
Polen 363, 421
Poort (Slot) 154
Poppel 372
Postel 64, 65, 68, 73, 107, 109,
118, 128, 131, 136, 137, 138, 139,
140, 161, 166, 235, 236, 238, 239,
240, 241, 245, 247, 254, 257, 261,
261, 263, 281, 282, 283, 299, 301,
318, 323, 324, 325, 332, 339, 341,
342, 344, 369, 370, 379, 393, 394,
410, 438, 505, 507, 547, 584, 596,
601, 602, 603, 604, 605, 614, 626
Postelsche heide 62

Postelschen weg 2
Potagie, de 108
Pruissen 659
Putten 9, 48, 49, 287, 288

R

Raamsdonk 422, 426, 430
Renneberg 505
Renoy 447
Rethy 117, 138
Reusel 65, 68, 69, 139, 213, 218,
281, 292, 580, 605
Rhenen 152
Riebosch 68
Riel 372, 654
Riethoven 8, 76, 92, 97, 109, 141,
142, 156, 158, 160, 164, 170, 171,
176, 188, 192, 193, 194, 230, 246,
248, 266, 267, 268, 269, 281, 313,
314, 315, 355, 398, 409, 416, 450,
457, 507, 508, 513, 530, 534, 535,
598, 616, 619, 621, 623, 621, 646,
647, 648, 649, 655, 662, 701
Rietkolk 277
Rijckevoort 637
Rijksstraatweg 42
Rijksweg 35, 37, 73
Rijnsbergen 245
Rijt 247
Rijthoven 117, 118, 152, 169, 202,
332, 342, 345, 346, 362, 366
Rijthovenschen weg 46
Rode 305
Roermond 307, 309, 437, 547,
557, 559, 640, 698
Rome 6, 99, 481
Rossum 620, 637
Rotestraat 47
Rozengarde 650
Rucphen 338
Run 48, 54, 67, 398
Rund 126, 300

Rund (de) 15, 54, 255
Runderloop 54
Rundspaaï 30
Rundspade 15, 23, 29, 30, 246,
301
Runspaaï 54
Rusland 383
Russchendorp 283

S

Saxen 423
Schadewijck 95
Schaft 142, 158, 177, 188, 250,
251, 253, 261, 270, 271, 335, 362,
366, 509, 588
Schans 18, 63, 64
Schansakker, Schansenakker 18
Schenkenschans 43
Schijndel 544, 590, 618, 652, 653
Schoengars 68
Schooffe-kuil 52
Schoolstraat 26
Schoonga(e)rs 7, 274, 282
Schoorl 459
Schupe (Zwitserland) 417
Sichem 2
Sint-Hubert-Lille 475
Sint-Michielsgestel 461, 462, 632
Sint-Oedenrode 164, 410, 433,
436, 462, 465, 513, 602, 605, 609
Sint-Truiden 441
Sint-Truijen 549
Sint-Willebrord 338
Sittard 609
Slijkdiik 35, 50
Slot 300
Soerendonk 619, 620, 698
Someren 617
Son 332, 342, 372
Son en Breugel 652, 653
Spaanrijt 15, 19, 60, 65, 66, 382,
405, 624

Spanje 156, 158, 186
Stadswijer 125
Steenfel 76, 97, 272, 288, 313,
339, 345, 456, 513, 619, 659
Stiphout 372, 588, 615
Stokkelen 33, 331, 398
Straat 19, 20
Straat de, 15, 16, 19, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 28, 33, 34, 78, 79, 133,
141, 180, 202, 300, 301, 361, 500
Straatsburg 451
Straat-keiweg 43
Straatweg 37
St(r)amproij 12, 14, 64
Straten (Oirschot) 218
Stratum 251, 346, 409, 436, 608,
615
Strijp 218, 244, 346, 448, 459, 503

T

Taxandrië 1, 2, 3
Teefelen 638, 620
Temeswar 418
Tempel 58
Texel 459
Thorn 115, 118, 119, 129, 132,
378, 420, 421, 425, 432, 444
Tiberiaci (Bergeik) 6
Tiel 60, 152
Tilburg 68, 163, 462, 511, 589,
605, 616, 619, 636, 638
Tildonck 703
Toirkenshoek 268
Tongereren 349, 430
Tongerle 615, 619
Tongerloo 107, 108, 109, 120,
131, 137, 140, 232, 438, 444, 455,
457, 497, 504, 505, 507, 511, 596,
603
Toulouse 158
Treurenberg 15, 52, 53, 54, 233
Truerenburg 54

Turkshoek 276
Turnhout 139, 244, 325, 367, 422,
604

U

Uden 184, 461
Udenhout 300
Uileven 126
Utrecht 152, 423, 424, 445, 446,
508, 605

V

Valkenbeemd 71
Valkenbocht 73
Valkenswaard 72, 73, 81, 192, 193,
230, 251, 258, 265, 321, 349, 350,
409, 417, 448, 461, 489, 509, 513,
589, 648
Ve(g)chel 164, 202, 300, 372, 462,
637
Veldhoven 97, 98, 162, 322, 369,
393, 398, 433, 482, 483, 600
Venbergen 239
Versele (Vorsel) 239
Vessem 4, 285, 355, 652
Vest 31
Vilvoorden 42, 275, 607
Vlaanderen 301
Vlierden 619
Vliet de, 15, 37, 54
Vlieterdijk 37
Voerendaal 16
Vogelenzang 29
Vonderpad 51, 257
Vrijstraat 46
Vucht 3240

W

Waalre 72, 227, 230, 240, 265,
280, 326, 327, 328, 329, 350, 398,
600, 648, 689, 693
Waalwijck 263

Waalwijk 3, 178, 305
Wageningen 293
Walenkwartieren 73
Walik 3, 246
Waterlaat 108, 110
Waterlaatsche Start 108
Wedebosch 108, 261
Weebosch 4, 15, 19, 28, 48, 57,
58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 66, 67,
70, 81, 89, 90, 109, 110, 120, 126,
133, 136, 184, 225, 226, 233, 237,
244, 247, 250, 254, 255, 261, 263,
285, 286, 299, 323, 324, 331, 335,
336, 339, 343, 358, 360, 360, 369,
379, 393, 394, 396, 398, 399, 401,
404, 407, 408, 410, 450, 455, 480,
483, 514, 562, 568, 585, 587, 624,
625, 626, 627, 628, 633, 642, 678,
682, 683, 688, 696, 698, 699, 702
Weeboschenberg 60
Weelde 372, 440
Weerde 329, 350
Weert 317, 404
Weerten 25
Weierkes 398
Wel 599
Westerhoven 1, 7, 8, 16, 19, 21,
24, 25, 33, 34, 76, 108, 117, 118,
141, 142, 152, 152, 156, 158, 160,
164, 169, 170, 171, 177, 185, 188,
202, 230, 235, 240, 242, 250, 252,
254, 255, 258, 259, 261, 262, 263,
264, 265, 267, 268, 269, 270, 271,
274, 275, 276, 277, 278, 279, 280,
281, 293, 300, 301, 332, 336, 345,
362, 365, 366, 376, 391, 395, 398,
400, 409, 413, 416, 439, 455, 456,
457, 503, 507, 508, 509, 513, 534,
550, 555, 621, 646, 647, 648, 649,
655, 662, 664, 672, 701, 702
Westerloo 454, 457
West-Indië 677

Westroijen 60
Wijër de Zwarte, 68
Willemstad 360, 361
Wintelre 97, 566, 618, 694
Wisby 471
Witrijt 15, 19, 60, 62, 64, 65, 66,
67, 68, 69, 89, 108, 237, 247, 254,
255, 261, 285, 288, 289, 299, 323,
324, 331, 335, 336, 339, 343, 359,
396, 399, 410, 414, 624, 628, 633
Witrijt, Grootte- en Kleine, 62
Witrijtsche heide 64
Witte Bergen 277
Wittem 549
Woensel 123, 125, 362, 462, 470,
637, 660
Wolfsheuvel 245
Wortel 372
Würzburg 396
Wychmaal 318

Z

Zandhoef 15, 60, 63, 66, 67, 125,
133, 624
Zeeland 60, 474
Zeelberg 471
Zeelst 162, 608
Zesgehuchten 409
Zeven Heerlijkheden 7, 282
Zonhoven 47
Zuidholland 695
Zuidweebosch 108
Zuidwillemsvaart 42
Zwartrijtschen weiër 63, 64, 68, 70
Zwartven 68
Zwart(en)Wijër 281, 299
Zweden 72, 474

Algemeen register

Algemeen register

A

Aardappelen 12, 14
Aartsdiaken van Luik 106
Abdij van Averbode 116
Abdij van Postel 62, 109, 120,
235, 239, 446
Abdij van Sint-Jacob 118
Abdij van Thorn 118
Abt van Averbode 118
Abt van Sint-Jacob 109, 142, 655
Abt van Tongerlo 68, 120
Adellijk Stift van Thorn 118
Adellijke Lusthoven 152
Akkerland 36
Alluvialen 9
Amsterdamsch Peil 10
Archief 5
Armmeester 66

B

Bakhuis 67, 78
Banplaatsen 239
Baron 156
Baron, adellijken heer Maai 684
Baron van Bergeijck 158
Barrevoetermonnik 55
Barrier 37, 42, 253
Barrierhuizing, eerste 251
Bataillon, 16^e 384
Beemden, lage 67
Beesten- of varkensstouwers 74
Begraafplaats 34, 663
Begraafplaats Israëlieten 660
Begraafplaats, nieuwe 668
Belasting, invoering van 240
Belastingen 6, 43
Belgische vloeiveiden 291
Benedictijner abdij 441
Berken, elzen, eiken 10
Bernardus-feest 370, 392

Bestuur des genootschaps van
kunsten en wetenschappen 97
Beuken, elzen 8
Beukenhaag 20, 22, 25
Biekermis 7
Bierkelder 83
Bijën 7
Bijenhouders 42, 62
Bijenstallen 42
Bisschopshoef 129, 131, 132
Bochten 33
Boekweit 11
Boekweitteelt 69
Boergoensch 476
Boomgaard 14
Boschgronden 10
Brand-, storm-, drinkklok 681
Brandkuil 17, 20, 22, 25
Brandschop 24
Brandspuit 52, 401
Brandturf voor scholieren 689
Brandverzekering 228
Brievenposterij 18
Brigade Generaal 157
Broecx 50
Broederschappen 17
Broek- en heidegronden 36
Bronolie, petroleum 12, 14
Brouwerij 19, 51, 52, 75, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83
Brouwerij de (Roode) Leeuw 77,
78, 377
Bunders, hectaren 7
Burgerhuis de Keizer 184
Burgersociëteiten 17
Burgerwoningen 85

C

Calicots, fabriek van 74
Canadaboomen 292
Carmelitessen 422
Caserne der Marechaussee 26

Charter Berrect 104
Cijnsboek 4, 44
Cijnsen 115
Clarissen 703
Classis van Peel- en Kempenland
656, 673
Colera 388
Commissaris des Konings 97
Commissaris Ordonnateur Juge
373
Commissiesontvanger 43
Committee van de Marine 61
Compagnie Teuten 641
Consul en den Senaat 198
Convoyen 249
Courant, Prov. Noordbr. 55

D

Dennenbosch 24, 34
Departement Bestuur 112
Dijkje in de heide 36
Diluvialen 9
Dingbank 80, 131
Dingdagen 27
Directeur-generaal 61
Dokterswoning 26
Dopheide 7
Dorpsgrens, scheiding 31
Dorpskerktoren 23
Dorschvloeren 8
Drossaart van Brabant 313
Druïden 58
Duitsch-Franschen oorlog 474
Dwang- of banmolen 239

E

Echo der Kempen 227
Eijck, Dijck 2
Eikeboom 2, 4
Eikeboomen 16
Eiken, berken 30
Eiken, berken, dennen 8

Eiken, lange gave 20
Eikenwoud 58
Eve, evie 11, 13

F

Fanfare 227, 228
Fanfare "Echo der Kempen" 437
Flins, oer 10
Fort Crèvecoeur 373
Fort Isabel 373
Francken-boomgaert 28
Franken 1, 3, 59, 104
Frankisch tijdvak 16
Fransche leger 306
Fransche priesters 56
Fransche Republiek 56
Fransche Revolutie 73, 210
Franschen 26

G

Gallen 3, 58
Gebroekte, gebroektens 7, 38
Gedeputeerde Staten 61, 112, 263,
637
Gedeputeerde Staten van Noord
brabant 193
Geestelijken notaris 62
Geldersche Françoisen 310
Gelderschen 305, 306, 307, 309
Gemeente-archieven 91
Gemeentecachet 167
Gemeente-kerkhof 667
Gemeenteplein 20
Gemeentewapen 165
Gerechtsdagen 27
Gereformeerde kerk 17
Germaansche gezinnen 58
Germaanschen stam 59
Germanen 3, 27, 54, 58, 59, 104
Geslachten, oudste familiën 23
Gilde van Sint-Joris 130, 229
Gilde van het H. Sacrament 669

Gildebroeders 214
Gildekamer 17, 217
Gilden Bergeijk 213
Glasvensters 85, 86
Gouvernement 43
Graaf, de 28
Graaf van Nassau 307
Graafschap Artois 198
Graafschap Loon 168
Graanhandmolentje 38
Graanmolen 232
Grachten 31
Grafheuvelen 46, 59, 93, 99
Grafzerk 147
Granen 12, 14
Grenskantoor 65
Grenspaal 56, 67
Grindweg 43
Groengronden, moerassen 10
Gruitgeld 76

H

H. Bernardus 201
H. Georgius met den draak 220
H. Lambertus 212
H. Petrus
Haardsteden 88
Haartenten 470, 471
Handboogschutterij 223, 224
Handel 33
Harmonie 227
Haver, klaver 11
Heer op de Maai 39
Heer van Waalhem 307
Heerdgang 24, 60
Heerdgangen, Hertganghe 15
Heeren van Bergeik 29
Heesters 20
Heide-Maatschappij,
Nederlandsche 293
Heidendom 27
Heidens, de 337, 338

Heidensche priesters 58
Heideplaggen 7
Heikerk 53, 54, 249, 683
Heilige boom 27
Heiligen eik 46
Heiproef 292
Heksen 93
Hellehoef 135
Herberg, logement 52, 53, 79, 83,
84
Herberg, de Keizer 473
Herten, evers, elanden 8
Hertog van Bourgondië en Brabant
207
Hertog van Brabant 115
Hertog van Wirtenbergh 349
Hertogelijk huis van Beijeren 73
Hertogin van Brabant 241
Hertoginne van Lucxenborch, van
Lotrijck 261
Hervormde gemeente 34
Hervormden 38
Hessische troepen 372
Hof van Oostenrijk 55, 73
Hofkerk 185
Hollandsche Teuten 475
Hoofdofficieren 17
Hoofdwacht 17
Hooggrafelijk Hoogwaardig
Capittel Thorn 44, 119
Hoole 63
Hoplieden 305
Houtschat, de 260
Houtskool, dikke bank 9
Hutten en holen 85
Huzaren 383, 414, 418
Huzaren, gekantonneerde 417

I

IJzer-erts 10
IJzermelterij 10
Israëlieten 659

J

Jonckvrouwe 157
Jurisdicctie 31
Jurisdicctiescheiding 7

K

Kanaal Eindhoven-Helmond 42
Kantoor voor de Convooiën 60
Kanunnik 132
Kanunniken 17, 141
Kanunniksdij 140
Kapel 36
Kastanjeboomen 195
Kasteel 19, 27
Kasteel met garnizoen 90
Katknuppelen 59
Kattendansen 93
Kienhoutboomen 8
Keizer der Vlamingen 6
Keizer van Oostenrijk 79
Keizer, de 80, 448, 701, 703
Keizer, in den 117
Kelten 3
Kerk der Protestanten 19, 22
Kerkmeesters 112
Kerkmeesters 295
Kielmannen, Patriotten 413
Klauw- en tongziekte 392
Klokhuis 501, 685
Klomp 12
Klooster 133
Klooster der Augustijnen 125
Klooster der Franciscanessen 121
Klooster der Ursulinen 117, 124, 679, 702, 703
Klooster te Dommelen 140
Klooster Ten Hage 123
Knekelhuis 661, 665
Koekenmand, met de – gaan 74
Koning der Hunnen 47
Koolzaad 12, 13
Koopmansgild 473

Koperhandel 71
Koperteuten 470, 471
Kozakken 383
Kronijken der kloosterlingen 83
Kroon, de 35
Kruispanden, de 489, 490
Kuilen, poelen 30
Kunstmeststoffen 11, 13

L

Land- en watertollen 60
Landbouwtentoonstelling 25
Leem, klei 8
Leen- en Tolkamer 271, 275
Leenstelsel 115
Leukens 278
Lijkurnen 59
Lindeboomen 21, 23, 27, 666
Linden 16
Linnen 71
Loopensen 30
Luihuis 680, 682, 683
Luihuis, klok 680
Luthersche godsdienst 189

M

Maatschappij van welstand 38, 51
Magistraat 60, 207
Manufacturen 71
Manufactuurwinkel 74
Marechaussée 192, 193, 196, 197
Markgraaf van Antwerpen 307, 308
Marktpllein 19
Mastbosch 34
Mastpijnen, dennen 10
Meesterwoning 17
Meiërsche brouwsel 75
Meikenskerremis 59
Meikes-kermis 482
Meinacht 482
Menapiërs 1, 6, 223

Menschenhaar 71
Middeleeuwen 27
Militair 32
Militaire troepen 310
Militairen, Nederlandsche 65
Moederkerk 662
Moeras- en waterplanten 9
Moergrond 11, 13
Moestuin 30
Molenas 53
Molenwiel 233
Monnikenhoef 133
Moordbranders 304
Municipaliteit van Bergeijk 41
Muskovieters 350

N

Nagtegaalsvogels 322
Nieuwe vrijboom 377
Nonnenklooster 60
Noordarmée 373
Norbertijnen 241, 369
Norbertijner abdijen 107
Notaris 22

O

Oliemolen 52, 240
Onderwijzer 28
Onderwijzerswoning 18, 57, 664, 691
Oostenrijks- Hongaarsche troepen 418
Openbare school 26
Orde der Kruisheeren 461
Oud-Mannen- en Vrouwenhuis 20
Oude Heerbaan 247
Ouden boschbrand 9

P

Pachthoeven 38
Pandboek der Cijnsen 116

Pannenbakkerij 378
Pannenhuis 80
Parochie Sint-Willebrord 338
Pastoor 38, 40, 42
Pastoor van Oirschot 162
Paters Dominicanen 60
Paters Redemptoristen 411, 641
Patriotten 409
Patrouilles 65
Pest 311
Pestinentie 302
Plavuizenbakkerij 390
Poelen 25
Pok- en keelziekte 395
Pomp 20, 23
Poothof 381
Pootkaart 260
Populieren 294
Postel, archief 45
Postelsche hoef 26, 36, 119
Postelsche hoef, groote 128, 131
Postelsche hoef, kleine 129, 130
Postelsche hoeve, oude 245
Poters 12
Prelaat, Postel 137
Prins van Oranje 362
Prins-bisschop van Luik 1
Procureur-Generaal 172
Proostdij van Postel 41
Provinciaal Collegié van Toezicht 648
Provinciaal Genootschap 100
Provinciale Staten 4, 258, 293
Put, ronde groote 17

R

Raad van Brabant 138
Raad van Leenhove van Brabant 82
Raad van Staten 202
Raadhuis 17
Recht- of raadkamer 80

Rechthuis 84
Rectorhuis 57
Rèdeve 33
Reformatie 17
Regenten 20
Regenten der Dorpen Meierij 649
Resolutie der Staten 20
Ridder de Cigoigne 316
Rijks-, gemeente-ambtenaren 17
Rijksambtenaren 43
Rijksarchief te Brussel 109
Rijksgrenskantoor 43
Rijksontvanger 43
Rijksweg 43
Rijn(landse) maat 24
Ritmr. der Huzaren 93
Rivier Maroche 418
Rogge 5, 11
Romaansche kerk 487
Romeinen 1, 6, 9, 104
Romeinse oudheden 6
Romeinse Staten 6
Ruiterij d'Avalos 315
Runderen, paarden 8

S

Schaapskooi 28
Schandbord 20
Schapenheide 63
Schepenen van Bergeik 137
Schepenen 82, 203, 295, 689
Schepenen der Dingbank 288
Schepenen der Vrijheid 169
Schildwachten 63
Schout van Kempenland 169, 308
Schout en Schepenen 84
Schurft 7
Schut en Guld 215
Schutgilden 209
Schutsboom 16, 19, 21, 23, 24, 25,
27, 30, 36, 130
Schutterijën 305

Schuur, de 79
Schuurkerk 36, 51, 77
Secretaris van Eersel 68
Secretarissen 179
Sigarenfabriek 22, 26
Sint-Bavo 117, 118
Sint-Bernardus markt 644
Sint-Janskerk 152
Sint-Jansvuur 481
Sint-Joris 209
Sint-Jozefgesticht 20
Sint-Maartensvuur 483
Sint Pieterskerk 40, 438, 684
Sint-Pieters- en Pauluskapel 454
Sint Sebastiaan 209
Sint-Servatiuskerk 5
Slooren 12
Slot, kasteel der Heerlijkheid 152
Slot op de lind 28, 42
Sloterhuiske 29
Sluik- of smokkelhandel 74, 409
Smokkelaars 62
Snoek 22
Sovereinen Raad 207
Spaansche militairen 316
Spaansche en Staatsche
autoriteiten 60
Spaanschen tijd 65
Spokerijën 93
Sprinkhanen 302
Stadhouder van Kempenland 182
Stadhuis 202
Standaardmolens 237
Staten Generaal 112
Staten van Holland 251
Staten-garnizoen 321
Stedelijk wapen 90
Ster, de 223, 657
Struikheide 7

T

Tabaks- en sigarenfabriek 75
Taxanders 149
Teerstokerij 183
Ten Hove 16
Ten Herberge 69
Teut(en) 35, 71, 470
Teutencompagnie 473
Thor 3
Tiendheffing 104
Tienmannen 332
Tiertsen 59
Tobbers 72
Tobhutten 72
Tolhuis 42, 43
Toren 19
Traliën, ijzeren 87
Trekslot 30
Troepen van Aremberg 313
Tuinbouw 12, 14
Tuinvruchten 22
Turf 7
Turfmoeren, venen 9

U

Uithangbord de Ster 22
Uithangbord 77, 78, 79, 84
Urnen 98
Ursulinenklooster 20, 79, 434, 448
Ursulinen, Zusters 20, 80, 278, 429

V

Vaandelen, Gilden 305
Valentinus-putje 58
Valken, wilde 72
Valkeniers 7
Varik, gras, mos 7
Vee, jong 7
Veldleger 32
Veldtocht, tiendaagschen 65

Veldwachter 189
Verëenigde Nederlanden 338
Vicaris des Bisdom 639
Vischkuil 51
Vlas 11
Vlest, vlijst 11, 27
Vloeiweiden 293, 294
Vogels 72
Volksdrank 75
Voort, voorde 48
Vossen 245
Voust 7
Vrijboomen 27
Vrijheden 90
Vrijheid van Oirschot 88
Vrijplaatsen 27
Vroenten 15, 260
Vruchtboomen 12, 14

W

Waag 229
Waagmeester 230
Wachtmeester der Chasseurs 417
Walensporen 73
Water- of brandkuil 57, 63
Waterloop 63
Watermolen 29, 232
Waterschap 293
Weefgetouw 71, 74
Weertsche kronijk 312
Weideplaats 15
Weiër 63
Wetering 38, 42, 43, 125 (zie vloeuweiden)
Weverijën 71
Wijk- of vrijplaatsen 63
Windgraanmolens 238
Windmolen 235
Wolfsjacht 328
Wolven 243, 244

Z

Zanddiluvium 9

Ziekte aan loof en knol 12

Zigeuners 337, 338

Zodenhutten 73

Zoetwatergewassen 9

Zwaan, de 223